BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
13 K
13/14

ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINcipis Ethicorum ad Nicomachum libri decem.

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentiſsimè recogniti.

Cum Donati Acciaioli Florentini viri doctiſsimi Commentarijs, denuò in lucem editi.

Quot tibi, Lector, ex hac poſtrema editione locos reſtitutos habeas, noſtra hæc ſi cum cæteris conferas, facilè deprehendes. Nam præter verba mutilata & confuſa, integras quoque lineas quæ in prioribus editionibus non habebantur, fideliter reſtituimus.

LVGDVNI,
Apud Antonium Vincentium.
1560

IACOBI FABRI STAPVLENSIS AD PAVLVM AEMYLIVM CARMEN.

Quid VIRTVS*? quod ſol medio clariſsimus orbe.*
Quid Virtus? Phœbe tota nitidiſsima nocte.
Quid Virtus? Roſeus qui ſydera ducit ad ortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipſa animos reuocat, uitæ dux, atque magiſtra.
Quid facit ipſa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.
Ipſa aqua quid? purgat. quid flos? quid cinnama? odorant.
Sic leuat ipſa animam Virtus, ſic flammat, & urit,
Eluit, elutam proprio ipſa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen luſtrans, & flos, & cinnama odora.
Quid Vitium? quod nox, ſtygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum ſerpentibus atris
Quos mulcent diræ, genitæ ſub nocte ſorores
Vltrices animæ. lachrymæq́;, dolorq́; ſequuntur,
Et furia, & ſtridor. Vis nos concludere paucis?
Virtus ad ſuperos, Vitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capeſsite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente,
Virtutem cœlum, Vitium feralis abyſſus
Excipit: hæc tenebris, illud quoque lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue præcipitur) morum præcepta ſequendo.

RAIMVNDO TVR-
RIANO VERONENSI
VIRO MAGNANIMO
Antonius Francinus
S. D.

BIBLIOTECA ... ROMA ... VITTORIO EMANUELE

QVanta mihi cum Io.Baptiſta Rhammuſio,uiro optimo,tibiq; arctiſsima neceſsitudine atq; familiaritate coniuncto amicitia intercedat, Raimunde ornatiſsime, tu ipſe proximis diebus,cum Venetijs Veronenſis reipub. propter ſingularem prudentiam tuam,legatus,aliquot dies es commoratus, facile cognoſcere potuiſti. Is, cum ſciat me iamdudum ueteres nonullos imitatum,ad recognitionē Romanæ Græcæq; linguæ ſcriptorum,curam omnium pulcherrimam, licet alicui fortaſſe non item eſſe uideatur,animum operamq; cōuertiſſe, ſæpiſsime & tuo etiam nomine efflagitauit, efflagitandoq; eſt adhortatus, ut Donati Acciaioli Florentini uiri doctiſsimi in Ariſtotelis Ethicorū ad Nicomachum libros commentaria,olim Florentiæ perperàm nullaq; diligentia excuſa,caſtigarem, caſtigataq; ad communem ſtudioſorum utilitatem excudēda curarem.Ego uerò,cum manu ſcriptum codicem,qui mihi ad hanc rem alicui eſſet adiumento,nullibi inuenire poſſem,ſciremq; haud aliter aliorū ſcripta manca,ſuisq; numeris perturbata, ad ueram lectionem reſtitui poſſe,huiuſmodi prouinciam aggredi nunquam ſum auſus. Tandem librum dum adhuc Donatus uiueret Florentiæ ſcriptum,apud Federicum Valareſium patritium Venetum uirumq; eruditum nactus,hunc cum eo qui olim excuſus fuit, ſumma diligentia contuli. Quibus conferendis, quot loca, quæ adeò inuerſa erant ut nullus inde uerus poſſet elici ſen=

ſus, caſtigauerim, ſuæq; integritati & ueræ lectioni reſtitue rim, quilibet facile cognoſcet, qui noſtrum hunc cum cæteris contulerit. Tuq; in primis, qui in hæc ſtudia aſſidue & non immerito incumbis, cum ea ſint quibus nullum maius homi num generi munus à dijs ſit tributum, & ob id harum re= rum acerrimus perſcrutator & iudex, iudicare poteris. Hæc autem Commentaria in ſuam formam reſtituta, cum textu, qui ab Argyropylo eſt latinitate donatus, nouo quodam ordine diligenter excuſa, nomini tuo Raimunde ſuauiſſime more maiorum, qui ſua ſcripta, uel etiam aliorum à ſe caſti= gata alicui uiro principi nuncupabant, dicanda cenſuimus: tum ut amicitia quæ inter nos modo exorta eſt, hoc pacto radices ſuas profundiores producat, adeò ut haud facile euel li poßint: tum quia nobiliſſimæ Turrianæ familiæ, tot cla= ris uiris illuſtri, & præſertim patre, fratribusq; tuis omni doctrinarum genere ornatiſſimis, tanquam omnium diſci= plinarum altrici debentur literatorum uigiliæ. Omitto hoc loco ſummum ingenium tuum, egregiam Romanæ linguæ eruditionem, ſuauiſſimos mores, humanitatem ſingularem, quibus omnibus frequentiſſime uteris ad promerendam ho minum gratiam, eorum præſertim qui aliquo genere uirtu= tis cæteros antecellunt. Cuius rei unus pro multis nobis ſit teſtis Hieronymus Fracaſtorius, uir & moribus & do= ctrina nunquam ſatis laudatus, cum quo familiariſſmè uer= ſaris: omitto, inquam, nam maiori præconio quàm hoc breuiſſimo librorum titulo, laudes tuæ tuorúmque celebran dæ forent. Hoc unum, ne longior ſim, dixiſſe uelim, quòd de Antonio Francino tantum tibi pollicearis, quantum de amicorum optimo, munúsque hoc noſtrum ſuſcipias noſtri in te amoris teſtimonium. Vale, longúmque tibi & amicis uiue.

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM Ariſtotelis ad clariſsimum virum Coſmum Medicen,

PROOEMIVM.

CVM poſt interitũ quorundã doctiſsimorũ hominũ ſtudia Florẽtina magna ex parte remiſſa viderentur: venit in hanc vrbẽ Argyropylus Byzãtius, vir ingenio præſtans ſummúſque philoſophus, vt iuuentutẽ literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iámque plures annos doctrinam tradidit nobis tãta copia, tam multiplicibus variiſq; ſermonibus, vt viſus ſit tẽporibus noſtris veterũ philoſophorũ memoriã renouare. Sed inter cætera philoſophiæ opera cũ Ariſtotelis libros qui ad Nicomachũ de moribus ſcribũtur mirificè eſſet cõplexus: eos tuo nomine latinos fecit: publiceq; deinde explicuit: nõ ſine magna audiẽtium approbatione. Habẽt enim libri ij ſummã dignitatẽ admirabilemq; doctrinã: ordinẽ verò prope ſingularẽ. Itaq; ſi accurata & exquiſita quædam explanatio accedat, magnũ auditoribus afferẽt fructũ. quod ego iã inde ab initio mecũ cõſiderãs vnà cum pleriſque aliis qui huius quoq; præceptoris diſciplinam ſequũtur, in iis audiẽdis præcipuã curã diligentiamq; adhibui, vt ea tãtũ documẽta perciperem quæ ad bonos mores, & rectã viuẽdi rationẽ cõferrẽt, poſt ea verò cũ viderem hos libros à te, & ab iis omnibus qui ingenio vehemẽter excellũt libentiſsimè legi, vlterius progrediẽdũ ratus: expoſitionẽ huius doctoris accõmodatã præcipuè mẽti Philoſophi literis mãdare cõſtitui, vt ij qui adeſſe nõ potuerunt, & harũ rerũ

Io. Argyropylus Byzantius.

deſiderio teneretur,hæc quæ nos ex eius ore accepimus,percipere& ipſi,p arbitrio poſſent.quare traductionẽ illius ac ordinẽ explicandi pluribus verbis ſecuti ſumus,lata interdũ & diffuſa oratione vtẽtes,vt explanatio aperta magis,magiſq; omnibus eſſet communis. Verũ tibi Coſme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debẽt:quorũ opera factũ eſt vt ex vberrimis ſermonibus huius ſummi philoſophi, antiquorũ more ad ciues veſtros manaret doctrina, & in Florẽtia vrbe in qua cæteræ artes magnopere vigẽt, floreret etiã quoad fieri põt ſtudiũ ſapiẽtiæ.quare nemo mirari debet ſi homines eruditi omnes vigilias, ac exercitationes ingenij ſui ad vos potiſsimũ defeſſit. Hæc aũt tuo præcipue nomine ſcribẽda ſuſcepimus,qa viro excellẽtiſsimo omni genere virtutis nullos ſermones gratiores fore arbitramur,quã eos q de moderatione animi:de liberalitate:magnificẽtia,cęteriſq; virtutibus referũtur:in quibus tu vnus tãtũ excellis:quãtũ & nos ſcimus,& ipſa ingẽs frequẽſq; de te fama declarat,quæ nõ cõtẽta Italiæ finibus: lõgius latiuſq; progreſſa eouſque parua ſit,vt apud exteras gẽtes tuũ nomẽ multorũ linguis atq; literis celebretur. Hoc tibi glorię primo,cęteris deinde ciuibus exẽplo eſſe debet:vt quantũ ſtudio & labore contẽdere poſſunt,ſummas virtutes tuas imitentur,taleſq; euadãt quales Ariſtoteles viros felices,& omni probitate perfectos iis ſuis libris expreſsit:quos nũc in manibus habemus,vt eorũ explanationẽ,ſicut diximus, in mediũ afferamus,præmiſsis antea nonnullis quæ cognitu neceſſaria videbãtur. Antequã aggrediamur expoſitionẽ libri Moraliũ,non inutile erit definitionẽ primo philoſophiæ,deinde diuiſionẽ eiuſdẽ:aliáque nonnulla in mediũ afferre,quæ ad hanc materiã declarandam non mediocriter pertinere videntur.

Philo

PHiloſophiam, vt memoriæ proditũ eſt, priſci Philoſophi variis modis definiere. Pythagoras primus Philoſophorum omnium, vt ſcribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, eam amorẽ ſapientiæ eſſe dixit, vt ipſum quoq; nomen philoſophiæ ſignificat. Plato verò, modò cognitionẽ eorũ quæ ſunt, modò diuinarum humanarúmq; rerũ perceptionẽ, modò ſimilitudinem, qua Deo homo ſimilis quoad fieri poteſt, euadit: interdũ verò meditationẽ mortis eã eſſe aſſeruit. Ariſtoteles autẽ hãc artiũ artem ſciẽtiarúmq; ſcientiã eſſe dixit. His deſcriptionibus, etſi varię ſint, philoſophia tamen indicari quid ſit definiríq; videtur. nam omnis habitus quo anima noſtra cognoſcere põt, aut ex ſubiecto circa quod eſt, aut ex fine gratia cuius eſt, aut ex vtriſq;, interdũ etiã ex ordine quodã poteſt nõ incongruè definiri, atq; vt hoc pateſiat exẽplo, medicina modo ex ſubiecto circa quod eſt optimè definitur, cũ ſcientia dicitur quæ variatur circa corpus humanum, vel ſciẽtia ſanorũ, ægrorũ & neutrorũ, modo ex fine gratia cuius eſt cũ bonæ valetudinis cõſeruatiua, aut reductiua ſciẽtia dicitur: ex vtriſq; verò, vt medicina eſt ſcientia circa corpus humanũ cõſeruatrix aut recuperatrix ſanitatis. Ex ordine quoq; fit cũ oſtẽditur quẽ gradũ inter alias artes ſciẽtiáſq; obtineat. Cũ igitur philoſophia habitus ſit, quo anima noſtra percipere poteſt, merito aliquo modo ex iſtis aut omnibus cõgruè definitur. Sex igitur ſuprà definitiões ſeu deſcriptiones philoſophiæ attulimus, quarũ duæ ex ſubiecto circa quod eſt, tres ex fine gratia cuius eſt: vna ex ordine ſeu ratione cauſæ aſsignatur, verùm vt hæc manifeſtius innoteſcant, latius earũ vnaquæq; explicãda eſſe videtur. Prima definitio philoſophiæ quã ex parte ſubiecti attulit Plato, cognitionem eorũ quæ ſunt philoſophiã eſſe

Philoſophia definitio.

Pythagoras.

Plato.

Philoſophia, meditatio mortis.

deſignat. nam cũ anima noſtra tãtæ capacitatis à condi tore ſuo producta ſit, vt cognitionem omniũ entiũ ſuſcipere poſsit (ex quo locũ ſpecierũ priſci philoſophi eam appellabãt) meritò aliquis dãdus eſt habitus quo anima humana vniuerſa quæ ſunt, percipere poſsit. Oportet enim cognitionẽ æquari cognito, vt menſurato menſurã, numeratóq; numerũ: vnde antiqui ſcientiam rei, quæ ſcitur, menſurã quandã eſſe dixerũt. Cum autem philoſophia talis habitus eſſe videatur, quo anima noſtra quæ ſunt percipere poteſt, non immeritò à Platone ex parte ſubiecti, eorũ quæ ſunt, dicitur eſſe cognitio. Secunda præterea definitio philoſophiæ ex parte ſubiecti, quã attulit Plato philoſophiã diuinarũ ac humanarũ rerũ perceptionẽ eſſe oſtendit. Nã eorũ quę ſunt, alia ſubire rationẽ cauſę, alia effectus, & alia diuina, alia humana dici ſolẽt, quorũ omniũ perceptio philoſophia dicitur à Platone. Ex ſubiecto igitur circa qđ verſatur philoſophia duabus iis ratiõibus deſcribitur ac definit̃. Tertia definitio Platonis ſumitur ex parte finis qua dicit philoſophiã ſimilitudinẽ eſſe, qua deo ſimilis homo quoad fieri põt, euadit. nã ſordidorũ quidẽ habituũ finẽ aliquẽ eſſe, quibus nõ mediocriter præſtare philoſophia videtur, ipſius verò philoſophiæ nullũ finẽ ponere, ſed fruſtra eſſe tam præclarũ támq; præſtãtẽ habitũ arbitrari ridiculũ eſſe videtur. Eſt igitur finis philoſophię, vt per eã homo ſummũ bonũ atq; ipſum deũ cognoſcat, & cõtẽplãdo atq; operãdo poſthabitis omnibus aliis, ſimilis ei quoad fieri põt, euadat: ſimilẽ autẽ fieri hominẽ deo, nõ ſubſtãtia, non natura, nõ cæteris cõditionibus diuinis vllo pacto dicimus, ſed ſimilitudine operationũ. Similitudo verò nõ arguit idẽtitatẽ eſſentiæ. Homo igitur euadit deo ſimilis dupliciter, id eſt, aut agẽdo, aut cõtẽplãdo ſecũ-

dum

dum duas vires animæ intellectiuæ, mentem ſcilicet actiuã, aut ſpeculatiuã. Nã deo operationes duæ tribui ſolent: vna actiua quodãmodo qua producit & gubernat hoc vniuerſum: alia cõtemplatiua qua ſeipſum intelligit, & omnia quæ dicũtur relucere in ipſo. ſed tum homines fieri ſimiles in operatione præcipue deo videntur, cùm operãtur ſecundũ eam potẽtiã, quæ eſt ſuprema & præſtantiſsima omniũ quę ſunt in nobis. Dei autẽ operatio dicit Philoſophus in x. Ethicorũ, præcellens beatitudine, cõtemplatiua ſine cõtrouerſia eſt. Et humanarũ igitur operationũ nimiũ homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Et paulo inferius, Deo eſt, inquit, tota vita beata: hominibus autem quoad ipſos ſimilitudo quædã talis operationis ineſt. Differũt tamẽ operationes & cognitiones noſtræ à diuina mirũ in modum: nam deus intelligẽdo ſe intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipſo, & ſic circulo quodãmodo ſemper intelligit. Nos autẽ prius cognoſcimus res quaſi per rectã lineã, deinde pedetẽtim anima cognoſcit ſe cognoſcere, & intelligit ſe intelligere, & hoc modo paulatim vertit ſe ad ſeipſam. & venit in cognitionẽ ſuiipſius atq; eſſentiæ ſuæ. Deus verò perpetuo & perfectiſsimè ſe, atq; omnia quæ dicuntur relucere in ipſo intelligit. Quare ob maximã differentiam qua differt noſtra cognitio àb illa ſumma & perfectiſsima cognitione diuina, additur in definitione allata, quoad fieri poteſt. Eſt igitur philoſophia ſimilitudo, per quã homo cõtemplando & operãdo euadit ſimilis Deo, ſimilis, inquã, quoad fieri poteſt. Quarta eſt definitio Platonis, quæ etiã ſumitur ex parte finis, cum inquit, Philoſophia eſt meditatio mortis. atque hoc tum Plato maxime fieri dicit, cum mentẽ reuocamus â ſenſibus, animúmq; maximè à corpore abducimus. vbi

diligenter cauendũ eſt,ne veniamus in eundē errorem, in quē adoleſcēs ille incidit Cleõbrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atque ſententia in Phædone lecta Platonis in quo dialogo Plato oportere animá à corpore ſeparare pluribus docet,& hoc philoſophari eſſe oſtendit,ſeparationē animæ à corpore,quæ fit diſſolutione cõpoſiti,putauit eſſe philoſophiá Platonis. Itaque hac opinione mortē ſibi conſciſcendá ratus,ex arce ciuitatis ſeipſum proiecit præcipitióq; peremit: verò illũ adoleſcentē ſua prorſus fefellit opinio. Neque enim ſententiá intellexit Platonis, & ſeipſum iniuria perdidit. At nos ſcire oportet bifariá animá à corpore ſeparari,ſententia Platonis. Vno modo,diſſolutione cõpoſiti,vt dici ſolet. Alio modo per cōtēplationem & operationē earũ potentiarũ,quibus homo maxime à belluis videtur differre. Cũ enim anima noſtra ſuis nobiliſsimis potentiis operatur,non appetitũ ſenſitiuum,nõ ſenſum, nõ phantaſiá ſequēdo,ſed rationē & mentē,poſthabitis omnibus quę corporis ſunt,tum haud incongrue ſeparari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipſa philoſophia dicitur eſſe meditatio mortis,quia hunc finē,id eſt animá à corpore ſeparare eo modo quo diximus per contēplationē videtur efficere. Huius etiá ſententiæ meminiſſe videtur Cicero in quæſtionibus Tuſculanis,cum inquit,Tota philoſophorum vita,vt ait Socrates, commentatio mortis eſt. Nam quid aliud agimus,cùm à voluptate,id eſt à corpore,cùm à re familiari,quæ eſt miniſtra & famula corporis,cum à repub. cùm à negotio omni ſeuocamus animum?quid,inquá,tum agimus,niſi animũ ad ſeipſum aduocamus,ſecum eſſe cogimus,maximéque à corpore abducimus? Secernere autē à corpore animũ, ne quicquam aliud eſt quàm emori diſcere:quare hoc cõmen-

Cleombrotus Ambraciota.

Animã à corpore ſeparari quo modo intelligendum iuxta Platonis ſententiam.

Tuſculan. quæſt. lib. 1.

temur

temur, mihi crede, diſiungamúſque nos à corporibus, id eſt cõſueſcamus mori. Hoc & dum erimus in terris, erit illi cœleſti vitæ ſimile: & cum illuc ex his vinculis emiſsi feremur, minus tardabitur curſus animorũ. Sic igitur quatuor diffinitiones philoſophiæ, id eſt duas ex parte ſubiecti circa quod eſt, duas ex parte finis gratia cuius eſt, ab ipſo Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiã ex parte finis ſumi videtur, eſt ipſius Pythagoræ qui ſapientiã tali nomine philoſophiæ, id eſt amorem ſapientiæ eſſe dixit. primúſque omniũ philoſophorũ eos, qui antea ſapientes appellabantur cœpit appellare philoſophos. Tradunt enim aliquando Phliuntẽ veniſſe, ibíq; cum Leõte principe Phliaſiorũ doctè & copioſe diſſeruiſſe quædã. Cuius ingeniũ & eloquentiã cum admiratus eſſet Leon, quæſiuiſſe ex eo, qua maximè arte cõfideret. At illum reſpõdiſſe artẽ ſe ſcire nullã, ſed eſſe philoſophũ, pluribúſque verbis & ſimilitudinibus declaraſſe, quinam eſſent philoſophi, id eſt ſtudioſi, & amatores ſapiẽtiæ. Cum igitur philoſophia habitus ſit, ſecundũ hanc ſententiã, quo nõ modò ea quæ ſunt, in quorũ contẽplatione atq; cognitione dicitur cõſiſtere ſapiẽtia, ſed etiã ipſum deũ authorem vniuerſi, cauſam omnis ſapiẽtię, vt nobiliſsimũ, vt perfectiſsimum omniũ, vt finem vltimũ maxime expetibilem, quoad fieri poteſt, cognoſcimus, atq; ad eum amandũ vehemẽtiſsime ferimur: merito philoſophia tali nomine, id eſt amore ſapiẽtiæ à Pythagora definitur. vt enim ars militãdi victoriã, vel vt medicina ſanitatẽ: ſic philoſophia talẽ amorẽ videtur efficere. atque hæc ſentẽtia cum illa Platonis cõuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri poteſt) atque amatores Dei volebat eſſe ſapiẽtes. Sextã definitionẽ Ariſtoteles attulit ex ordine & gradu, quem philoſophia

Philoſophia, amor ſapientiæ.

Leon Phliaſiorũ princeps.

Pythagoras primus ſe Philoſophum vocauit.

phia

phia inter alias artes & ſcientias obtinet,cũ eã artiũ artẽ,& ſcientiarũ ſciẽtiã eſſe dicit,nã aliæ artes & facultates videntur à philoſophia ſumere principia vel ſubiecta ſua,& quoquo modo ei ſubeſſe. Veluti medicina corpus humanũ cõſiderat ea ratione qua ægritudini vel ſanitati ſubiicitur,quatuor quoq; elementa, qualitatéſve primas totidẽ eſſe,humores itẽ quatuor & cõplexiones nouẽ,principia inſuper huiuſmodi ſumit,vt cõtraria cõtrariis ſint medicinæ,vt vlcera,quæ ſunt rotundæ circularíſq; figuræ tardius curantur,& alia eiuſdẽ generis:quæ omnia accipit ab ipſa philoſophia,& ab ſcientiis mathematicis. Sicut etiã Grammatica,ſonos accipit & tempora,& orationis menſuram:ipſa quoq; architectura,& ars extruendarum machinarum,& aliæ facultates ſumũt à philoſophia ſua principia vel ſubiecta,vt diximus,eámq; veluti præſidentem reſpiciũt,ſiue illæ ſint præter ipſam,ſiue eius ſint partes. meritò igitur à Philoſopho Ariſtotele ars artium,& ſcientiarũ ſcientia dicitur. Quòd ſi hãc definitionem primæ tantũ philoſophiæ accõmodare volumus,nõ abſurdũ videbitur hãc ſibi dignitatem tribuere reſpectu aliarum ſcientiarũ,quæ ab ipſa principia vel ſubiecta accipiunt,& ideo ſapientia,& domina reliquarũ ſcientiarũ,maximáq; ſcientia à Philoſopho dicitur in libro Poſteriorum. Sex igitur definitiones vel deſcriptiones allatæ,ſatis indicare videntur quid ipſa ſit philoſophia,& etiam innuere in quo ſubiecto conſiſtat. Nunc verò ad eius diuiſionem,vt ab initio inſtituimus,accedendum eſſe videtur.

Medicinæ erga philoſophiam conſideratio.

Philoſophia diuiſio.

Philoſophia ſecundũ vulgatã omniũ fermè cõſuetudinem in duas partes diuidi ſolet,quarũ alterã actiuam,alterã ſpeculatiuã appellãt:& quanquã ſubtilius indaganti talis forſitan non videbitur eſſentialis eſſe

diuiſio,

diuiſio,cũ philoſophia propriè ſumpta,ac diſtributio eius ex parte eorũ quæ ſunt attendẽda eſſe videatur, nõ autẽ ex opere noſtri intellectus,neq; ex parte eorũ quæ fiunt vel agũtur à nobis:tamẽ ad hoc noſtrũ propoſitum ſequemur diuiſionẽ ſuperius allatã,largo modo philoſophiã ſumendo,bifariámq; diuidẽdo,in actiuam ſcilicet philoſophiã,atq; ſpeculatiuã,vt diximus. atq; huius diuiſionis ſufficientia inde ſumi videtur, quia cognitio noſtra aut verſatur circa ea quæ ſunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis: prima cognitio ſpeculatiuã,ſecunda actiuã philoſophiæ cõficit partẽ.eſt præterea in nobis intellectiua potentia duplex,ſpeculatiua ſcilicet & actiua,quibus nõ immerito reſpõdere & accõmodari talis philoſophiæ diuiſio poteſt,& nõ incongruè dici vt altera actiua,altera ſpeculatiua appelletur,vt diximus,hæ autem inter ſe magnopere differunt,nõ ſolũ ob diuerſitatẽ ſubiectorũ circa quæ verſantur,ſed etiã ob diuerſos fines & modos procedendi.verũ diuiſionis allatæ vnaquæq; pars ſumenda eſt,atq; in ſua membra iterũ diuidẽda,vt manifeſtius innoteſcant.Cum igitur philoſophia diſtributa ſit in actiuam & ſpeculatiuã,ſpeculatiua rurſus in tres diuiditur partes,in naturalẽ,quæ phyſica dicitur,in mathematicam & metaphyſicam,quæ prima quoq; philoſophia nuncupari ſolet:atq; huius diuiſionis ſufficiẽtia, ex diſtributione entiũ circa quæ ipſa verſatur,ſumere nõ incõgruè poſſumus.Ea enim quæ ſunt,in tria genera diuidũtur.Nã quædã entium immerſa penitus in materia ſunt ita,vt neq; ab ea ſeparentur ſecundũ eſſe, nec ſecundũ definitionẽ rationẽmq; formalẽ.& hæ res naturales eſſe dicũtur, vt caro,os,aurũ,ferrũ,& omnino quatuor elementa,cũctáq; ea quæ ex iis cõſtant,& cõponuntur.Quædã præterea ſeiuncta ſunt omnino,

Philoſophia ſpeculatiua diuiſio.

& ſecundum

& ſecundũ eſſe ſuũ rationémq; formalẽ, maximéq; abſtracta ab ipſa materia, vt ſubſtãtiæ quæ ſeparatæ dicuntur, ipſéq; præcipue glorioſiſsimus Deus, qui puriſsimus eſt, & ab omni penitus materia diſtãs: quædã demũ entia ſunt, quæ partim ſeparari, partim haud ſeparari à materia poſſunt. Hæc autem ſunt res mathematicæ, vt triãgulus, circulus, & alia generis eiuſdem, quæ oporret vt ſint in materia & ſubiecto aliquo ſecundũ eſſe ſuũ. Separãtur tamen ſecundũ definitionẽ rationémq; formalẽ. atq; vt in eodẽ perſiſtamus exemplo, triãgulus, aut circulus nõ poteſt eſſe in aliqua materia, vel ſubiecto, ſiue ligneo, ſiue ferreo, ſiue argẽteo, vel aureo & ſimilibus: ſeparari tamen & abſtrahi poteſt ſecũdũ ſuã rationem formalẽ, cũ in definitionem eius nullo modo ſubiectũ in quo eſt, aut vlla ſenſibilis materia cadat quod iis talibus hac ratione, vt arbitror, euenire videtur, quia nullũ propriũ ſubiectũ vel materiã propriã, vt formæ naturales ſibi determinãt. Quare ſi geometra triangulũ definiat, figurã planam eſſe oſtendet, quæ tribus rectis lineis cõtinetur. rurſus ſi rationem & definitionẽ circuli aſsignare voluerit, dicet ꝙ circulus eſt figura plana vna linea circundata, quæ circũferentia dicitur, cuius in medio punctus eſt, à quo, omnes lineæ rectæ ad circunferentiã perductæ ſunt æquales. Atq; in iis definitionibus, nec ferrũ, nec lignũ, nec omnino quicquam eorũ ſumitur, in quo aut triangulus, aut circulus eſſe poteſt. Cum igitur ea quæ ſunt ſeu res ipſæ trifariã diuidantur, philoſophia autem ſpeculatiua de vniuerſis rebus atque entibus eſſe dicatur, meritò in tres, vt diximus, diſtribuitur partes. In naturalem, mathematicã, & metaphyſicam, quæ prima philoſophia nuncupari ſolet. omitto autẽ partes illas, in quas naturalis ſcientia vel mathematica

Deus ſubſtantia ſeparata.

poſſet

poſſet iterũ diffundi,quia præſentis ſpeculationis nõ ſunt:itaq; ad alterã partem philoſophiæ accedamus, id eſt ad ipſam actiuã,quæ magis ad hoc noſtrũ propoſitũ pertinere videtur. Actiua igitur philoſophia,quæ etiã practica dici ſolet,in tres & ipſa diſtribuitur partes,in Ethicã,œconomicam & politicã:nã cũ præcepta humanæ vitæ cõtineat,ea vero trifariã diuidãtur, aut enim circa mores,aut circa rem familiarẽ,aut circa rem ciuilẽ vitã noſtrã inſtituũt,meritò in tres ſpecies doctrinæ actiua philoſophia diuiditur,morali enim doctrina ſeipſum moreſq; ſuos inſtruit homo,œconomica vero domũ familiãmq; diſponit:politica demũ ciues rẽmq; ipſam publicam regit atq; gubernat.Cõſiderare autem oportet quòd ſcire ſpeculariq; huiuſmodi documenta parũ admodũ eſt,niſi ea quoq; deducamus in actũ.Nõ enim in iis,quæ in actionem cadũt,finis eſt cõtemplari,vt inquit Philoſophus,aut cognoſcere ſingula,ſed potius agere.Nec de virtute ſcire ſat eſt,ſed enitendũ ipſam habere ac vti,& omnino laborandũ vt boni efficiamur,quare in actiua philoſophia ſpeculatio nõ eſt vltimus finis,ſed ad ipſas operationes ordinatur,ex quibus ſæpius repetitis oritur virtus,ac per virtutem demũ quæ huius Philoſophi ſententia dicitur eſſe humana felicitas.Nec me præterit duplicem eſſe felicitatẽ humanã,vnã actiuã,aliam cõtemplatiuã,vt in decimo Ethicorũ latiſsime oſtendit Philoſophus.Quare huius rei cõſideratio in eũ locũ differẽda eſt:nũc tantũ cõſiderare oportet quòd actiuæ philoſophiæ documẽta ad actionem ordinãtur,vt diximus,quæ aut eſt ad noſipſos,aut ad alios:ad alios rurſus,aut ad paucos,aut ad plures:ſi ad paucos,tunc rei familiaris adminiſtratio:ſi ad plures,ciuitatis gubernatio oritur,primum autem oportet vt nos ipſos perficia

Philoſophia actiua partes.

Felicitas humana duplex.

perficiamus,deinde alios regamus:& ſic triplex doctrina philoſophiæ actiuę,circa triplicem viuēdi rationē traditur à Philoſopho,atq; ex eo ſufficienter in tres diuiditur partes,vt dictū fuit. Verū allata definitione philoſophiæ atq; diuiſione eiuſdem,nūc de intētione Philoſophi in libro Moraliū,de vtilitate doctrinæ,ſi liber ſit eius authoris cuius dicitur eſſe,de titulo inſuper & de ordine,quem hæc facultas ad alias ſciētias habet. Præterea de diuiſione librorū,& ad quá partem philoſophiæ hæc moralis reducatur,& de ipſo demū modo doctrinæ diligenter cōſiderare nō ſolū vtile,ſed etiá neceſſariū eſſe videtur:quare horū vnūquodq;, vt fieri ſolet,cōſideremus. Intentio igitur primo Ariſtot. eſt in hoc libro Moraliū ea docere quibus homo felix felicitate quidē humana quoad fieri poteſt,euadat. Ná cū humana felicitas ſententia eius,ſit operatio ſecūdū virtutem,de ipſa & de virtutibus,ac omnibus mediis quæ,ſententia ſua,ad talē felicitatem cōſequendá perducūt,exactiſsimè tradidit doctriná,vt acquirendo nobis virtutes,ac deinde operádo ſecundū eas,vita felici quoad fieri poteſt,viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis,tum etiá ex iis quæ dicentur facile percipi poteſt:ná ſicut ſcientia medicinæ ſe habet ad ſanitatem corporis:ſic doctrina moralis ſe habere videtur ad animi ſanitatem. Hęc enim viá & modum nobis oſtendit,quo virtutē & ipſa omnino felicitatem,quibus ſanitas animi cōtinetur,adipiſci & cōſequi poſsimus. Ariſtotelis aut hunc eſſe librū nemo fermè ambigit:etenim nō ſolū Peripatetici,ſed etiá Platonici penè omnes illius eſſe fatentur,miriſq; eū efferunt laudibus. Ipſe quoq; Ariſtoteles huius operis quibuſdá in locis vt proprij meminit:modus præterea,& character atque ipſe omnino ſcribendi ordo

Ariſtotelis

Ariſtotelis hũc librũ eſſe oſtẽdit. Titulus aũt libri vt in vetuſtiſsimis exẽplaribus reperitur, talis eſſe appa-ret. Ariſtotelis Stagiritę moralia Nicomachia: quoqui dẽ titulo & author & materies libri, & ille etiã cuius gratia eſt ſcriptus, ſignificatur. Ariſtotelis famã admi-rabilemq́; ſciẽtiã omnes fermè qui vllã literarũ cogni-tionẽ habent, probè nouerũt. is cũ natione Græcus, ge nere nobilis, ingenio nobilior eſſet, ſub præceptore So crate primò, deinde Platone talis ac tãtus in omni ge-nere doctrinæ euaſit, vt eius nomẽ etiã poſt tã lõgũ tẽ pus vbiq; gentiũ celebretur. Atq; librorũ eius, quibus rhetoricã, dialecticã, atq; omne genus philoſophiæ cõ-plexus eſt, nõ ſolũ in græca lingua, in qua primo con-ſcripti atque editi ſunt, ſed etiam in variis linguis ad quas poſtea tranſlati fuere, magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tãtiq́; philoſophi hic Moralium li-ber inſcribitur eſſe, vt titulo indicatur. Atqui Stagiri-tes Ariſtoteles nũcupatur à patria vrbeq́; Stagira, quã à Philippo Macedonũ rege expugnatã proſtratámq;, Alexãder filius, Ariſtotelisq́; diſcipulus ob amorem & reuerẽtiã pręceptoris reſtituit, & in meliorẽ formã ſta tumq́; redegit. At verò moralia appellari ob id mani-feſtiſsimè conſtat, quia hæc doctrina noſtros inſtruit mores, & hominẽ ſecũdũ rectã rationẽ viuere docet. Nicomachia præterea dicũtur: quia Ariſtotelẽ filij Ni comachi amore cõpulſum hũc librũ ſcripſiſſe, atq; il-lius nomine appellaſſe tradũt, quo etiã nomine diſtin guitur ab illo Ariſtotelis libro quẽ Magna moralia ap pellãt. Nõ me præterit eſſe nõnullos, qui hũc librũ nõ Ariſtotelis, ſed filij eius Nicomachi eſſe opinẽtur, ſunt enim qui Nicomachũ hãc morũ doctrinã voce nõ ſcri ptis à patre Ariſtotele accepiſſe atq; hũc deinde librũ cõpoſuiſſe arbitrentur. Horũ ego in aliis malo, quã in

Ariſtoteles quare Stagirites nũcupatus

hac parte authoritatem ſequi.nõ enim tãtæ doctrinæ fuiſſe Nicomachus dicitur,vt talẽ librũ,qui potius viribus paternis æquari videtur,cõponere potuiſſet. Ordo aũt huius doctrinæ,ſi ad alias ſciẽtias & facultates cõparetur,vt à Peripateticis Platonicíſq; accepimus, talis eſſe videtur,nã poſt grãmaticã & rhetoricã, ſi ad Philoſophiã aſcendere volumus,danda eſt opera arti diſſerẽdi,quæ Logica dicitur:deinde philoſophia moralis ſtatim eſt percipiẽda,quo eius doctrina quã cultura quadã vitiis radicitus extractis cupiditatibúſq; repreſsis animus expeditus nõ ſolũ ad operãdũ ſemper cũ recta ratione,ſed etiã ad ſpeculandum cõtemplandúmq; aptus relinquatur. præterea ſi ad ſpeculatiuam actiua philoſophia ordinatur,vt aiunt: proculdubio ipſa moralis præcedere quãuis ſpeculatiuã ſcientiã debet:ex quo fit vt poſt argumentãdi diſſerendíq; doctrinã quæ vtrãq; philoſophiæ partẽ, veluti quædam via videtur præcedere,hæc ſit nobis amplectenda facultas,ſi perfectè ſcientiarũ ordinem ſeruare voluerimus.Hac aũt habita atq; percepta,œconomica deinde & ipſa demũ rei ciuilis doctrina ſumenda eſt. nã ſicut liber de Phyſico auditu ſe habet ad reliquos libros philoſophiæ naturalis ſic moralis doctrina ſe habere videtur ad reliquas partes philoſophiæ actiuæ. cõtinet enim prima elementa,primáq; principia.Itaq; moralis in ordine præcedit:deinde œconomica,demũ ciuilis ſequitur diſciplina,atq; iis cognitis quibus actiua philoſophia cõtinetur,gradatim poſtea ad ſpeculatiuam ipſam acceditur. Diuiditur autem hoc opus in decẽ libros,vt manifeſtè patet:ſed quid in vnoquoq; libro contineatur,in aliis locis cõmodius videbimus, Dicere tamen breuiſsimè poſſumus,quòd in primo libro Philoſophus vltimũ finem humanũ nobis propo-

Ethicorum ſummaria diuiſio.

nit,atque eum diligenter deſcribit & deſignat. In ſecū do cōſiderat de virtute,& oſtendit quomodo acquiratur,& quid ipſa ſit in genere & in communi. In tertio docet de principiis operationum noſtrarū,& declarare volens in ſpecie vnāquāq; virtutē,incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto proſequitur declarādo liberalitatē,magnificentiam: & reliquas gradatim virtutes morales, excepta iuſtitia. In quinto determinat de ipſa iuſtitia,& æquitate,& bonitate. In ſexto docet de quinq; habitibus & virtutibus intellectiuis. In ſeptimo de heroica virtute,de cōtinentia,de cōſtātia,tum de voluptate & dolore,vt ſunt obiecta illarū diſpoſitionū. In octauo de amicitia & ſpeciebus eiuſdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate: vt inueniat eam quæ felicitati cōiungitur,deinde de vtraq; felicitate: ſed præcipuè de cōtemplatiua cōſiderat, vt locis ſuis patebit. Hic autem moraliū liber ad eā partē philoſophiæ reducitur,quā actiuā appellant,nō quia ſpeculationis nihil cōtineat doctrina talis,ſed quia ad actionē tāqua ad vlteriorē & vltimum ſuū finē ordinari videtur,atq; hoc etiā ſpeculatiuæ & actiuæ inter ſe ſe ſcientiæ differūt,quòd ſpeculatiuæ ſpeculatione & cōtēplatione terminātur: actiuæ vero præter ſpeculationem vlterius etiā actionē requirunt,atq; ad eā tanquā ad vltimum finem diriguntur,vt diximus. Modus huius doctrinæ,quo in hoc libro Philoſophus vtitur, partim eſt reſolutiuus,partim demonſtratiuus, non à priori,ſed à poſteriori,& demonſtratione,quia res eſt quæ nō eſt ex principiis neceſſariis, vt fit in ſcientiis demonſtratiuis, vbi materia patitur talē modū doctrinæ. oportet autē modū doctrinæ ſemper accōmodare materiæ atq; ſubiecto circa quod talis doctrina verſa

tur,ſed materia diſciplinæ moralis varia eſt, atq; ex iis quæ vt plurimũ fieri ſolent,& quæ nõ ſunt neceſſaria: quare modus doctrinæ nõ debet eſſe demonſtratiuus à priori,ſed à poſteriori,& ab effectu.Eſt enim,vt Philoſophus in primo Ethicorum inquit,hic principium, quia res eſt,atq; ſi id ſufficienter cõſtet,nõ eſt opus ſcire propter quid & quã ob cauſam eſt.De ſubiecto autẽ huius philoſophiæ moralis,etſi plures opiniones afferri ſoleant,illa tamen præclarior eſſe videtur,quæ dicit ſubiectum eſſe hominẽ ea ratione qua liber eſt in agendo.Nã ſicut medicina cõſiderat hominẽ ſecũdum ea quæ ſpectant ad corpus:ſic moralis philoſophia cõſiderat hominẽ liberũ:& de homine ea quæ ſunt animi,vt virtutes & operationes,& alia eiuſdem generis, quæ vt proprij affectus cõpetunt ei. Sed iis præmiſsis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

IN DONATI ACCIA-
IOLI COMMENTARIOS
IN ETHICA ARISTOTELIS
ad lectorem Hexaſtichon.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica,morum
Vt fonteis adeas,hanc tibi ſume facem.
Quam præfert Acciaiolus,penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat,quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij,nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce. Vale.

INDEX CAPITVM *Ethicorum Ariſtotelis Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

DE vniuerſali boni appetitu, ac finiũ diuerſitate. Cap.1.
Quòd vnus agibiliũ finis qui ciuilis ſit facultatis. cap.2
De modo procedendi, & auditore morali. cap.3
De ſummo bono,& recta auditoris educatione. cap.4.
Quòd felicitas nõ ſit voluptas,honor,virtus,aut diuitiæ. cap.5
Quòd non ſit idæa. cap.6
De felicitatis ſubiecto, ſubſtãtia, & præceptis in vnaquaq; ſcientia obſeruandis. cap.7
De dictorũ antiquorũ cũ vera felicitate conſenſu,ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario. cap.8
De modo aſſequendæ felicitatis. cap.9
Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix,& quid felix. cap.10
Quòd poſterorũ fortunæ ad defunctos pertineant.. cap.11
Quòd felicitas bonũ ſit honorabile potius quã laudabile.cap.12
De duplici animæ parte ac virtutis diuiſione. cap.13

CAPITA LIBRI SECVNDI.

De productione virtutis intellectiuæ,ac moralis. cap.1
Quòd virtus ab exceſſu & defectu corrũpatur ad mediocres inclinans operationes. cap.2
Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. cap.3
Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere. cap.4
De affectu,potentia,habitu: & ꝙ habitus genus virtutis. cap.5
De duplici mediocritate & virtutis ſubſtantia. cap.6
Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio. cap.7
De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione. cap.8
De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt. cap.9

CAPITA TERTII LIBRI.

De volũtario & inuolũtario. ca.1
De electione. cap.2
De conſultatione. cap.3
De voluntate,& volũtate affectabili. cap.4
De iis quæ in noſtra ſunt poteſtate. cap.5
De fortitudine & forti. cap.6
De terribilium diuerſitate, & fortitudinis extremis. cap.7
Quòd quinque modi fortitudinis non veræ. cap.8
De proprietatibus fortitudinis. cap.9
De temperantia. cap.10
Quòd diuerſæ ſint cupiditatũ ſpecies. cap.11
De tẽperantiæ extremis. cap.12

CAPITA LIBRI QVARTI.

De liberalitate, & eius extremis. cap.1
De magnificentia, & eius extremis. cap.2
De magnanimitate,& eius extre-

mis. cap.3
De modeſtia, eiúſque extremis. cap.4
De manſuetudine, eiúſque extremis. cap.5
De affabilitate, eiúſq; extremis. cap.6
De veritate,& eius extremis. ca.7
De comitate, & eius extremis. cap.8
De verecundia. cap.9

CAPITA LIBRI QVINTI.

De iuſtitia & iniuſtitia, & modis iniuſti. cap.1
Quid iuſtitia particularis, & quotuplex. cap.2
De iuſto diſtributiuo. cap.3
De iuſto commutatiuo. cap.4
De repaſsione,nummo, & indigẽtia. cap.5
De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico. cap.6
De iuſto naturali, & legitimo cap.7
De duplici nocumẽto,quod aliis irrogatur. cap.8
De pati iniuriam. cap.9
De æquitate & bonitate, & æquo & bono. cap.10
De facere iniuriam. cap.11

CAPITA LIBRI SEXTI.

De recta ratione,duplici virtute, & partibus animæ. cap.1
De principiis agendi. cap.2
Habituum intellectualium enumeratio,quod ſit ſcientiæ obiectum,& quæ proprietates. ca.3
De arte. cap.4
De prudentia. cap.5
De intellectu. cap.6
De ſapientia. cap.7
De partibus prudentiæ. cap.8
De bona conſultatione. cap.9
De ſagacitate. cap.10
De ſententia. cap.11
De vtilitate ſapientiæ atque prudentiæ. cap.12
De natiua virtute, virtutũ & prudentiæ connexione. cap.13

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

De heroica virtute, continentia, & earum oppoſitis. cap.1
De continente & incontinente. cap.2
Quonam pacto continentes agunt. cap.3
Circa quæ continens & incontinens verſatur. cap.4
Quòd circa delectabilia præter naturã non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies. cap.5
De incõtinẽtia iræ,voluptatũ differẽtiis,& vitio humano. ca.6
De continente,incontinente,conſtante & molli. cap.7
Diſcrimen incontinentis ab intẽperato. cap.8
De continentis & pertinacis conuenientia & differentia. ca.9
Quòd prudentia & incontinẽtia ſimul in eodẽ non ſint. cap. 10
De voluptate. cap.11
Improbatio rationum de voluptate. cap.12
De voluptatũ ſpeciebus. cap.13
De corporeis voluptatibus. ca.14

CAPITA OCTAVI LIBRI,

De amicitia. cap.1

De amabili. cap.2
De ſpeciebus amicitiæ. cap.3
Quòd ſtudioſa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ verò per accidens. cap.4
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. cap.5
In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici. cap.6
De amicitia in excellentia. cap.7
Quòd amicitia magis cõſiſtat in amare quàm amari. cap.8
De ciuili amicitia. cap.9
De ſpeciebus Reipublicæ. cap.10
De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. cap.11
De amicitia ſodalitia & filiali. cap.12.
De duplici iuſto, & de compenſanda amicitia. cap.13
De querelis amicitiæ in excellentia, & abdicatione. cap.14

CAPITA NONI LIBRI.

Quæ cõſeruant amicitiam. cap.1
Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. cap.2
Quando ſoluenda amicitia. cap.3
Quæ opera amicitiæ, & quòd non ſint prauorum. cap.4
De beneuolentia. cap.5
De concordia. cap.6
De beneficentia. cap.7
De amatore ſui. cap.8
De amicis felicis, & quibus indigeat. cap.9
De numero amicorum. cap.10
In qua fortuna ſint habendi amici. cap.11
De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. cap.12

CAPITA DECIMI LIBRI.

De voluptate. cap.1
Opinio Eudoxi de voluptate. cap.2
Dicentium voluptatem non eſſe bonum, confutatio, etſi non omnis expetibilis ſit. cap.3
Quid non ſit voluptas, & quomodo operationẽ perficiat. cap.7
Quòd voluptates inter ſe ſpecie differant. cap.5
De felicitate. cap.6
De felicitate cõtemplatiua. cap.7
De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. cap.8
Peroratio operis. cap.9

INDEX LOCORVM

ac propriorum nominum, quæ in decem libris Ethicorũ Ariſtotelis cõtinentur: ubi primus numerus, librum: ſecundus caput deſignat.

Alcmeon lib.3.cap.1
Argi 3,8
Athenienſes 4,5
Agathon 6,2.& 6,4
Anaxagoras 6,7.& 10,8
Anaxandrides 7,10
Agamemnon 8,11
Anacharſis 10,6
Bias 5,1
Chamæleon 1,10
Cretenſes 1,13

Calypſo 2,9
Celtæ 3,7
Carcinus 7,7
Cercyon 7,7
Cyclopes 10,9
Diomedes 3,8.& 5,6
Demodocus 7,8
Eudoxus 1,12.& 10,2
Eurypides 3,1.& 5,9.& 6,7.& 8,1
Eſchylus poëta 3,1
Empedocles 7,3.& 8,1
Euenus 7,10
Euripus 9,6
Epicharmus 9,7
Endymion 10,8
Glaucus 5,9
Heſiodus 1,4
Heraclitus 2,3.& 7,3.& 8,1.& 10,5
Helena 2,9
Homerus 3,3.& 3,8,bis.& 5,9.& 6,7 & 7,1.7,6.& 8,10.& 8,11
Hector 3,8.& 7,1
Halope 7,7
Iupiter 4,3.& 8,10
Lacedæmonij 1,13.& 3,3.& 9,6.& 10,9
Lacones 3,8.& 4,3.& 4,7.& 7,1
Milo 2,6.& 10,cap.vltimo.
Merope, mulier 3,1
Menſula Pythagoræ 3,3
Margites 6,7
Mileſij 7,9
Neoptolemus 7,2.& 7,9
Niobe 7,4
Pythagorici 1,6. & 2,6. & 5,5
Plato 1,4.& 2,3.& 10.1
Priamus 1,9.& 7,1
Polydamas 3,8
Philoxenus 3,10
Pericles 6,5
Phidias 6,7
Polycletus 6,7
Philoctetes 7,2.& 7,7.& 7,9
Pontus 7,5
Phalaris 7,5. bis
Protagoras 9,1
Pittacus 9,6
Phœniſsi 9,6
Poëtæ 9,7
Rhadamantus 5,5
Sardanapalus 1,5
Solon 1,10. & 10,8
Senes Troianorum 2,9
Scythæ 3,3
Sicyonij 3,8
Simonides 4,1
Socrates 4,7.& 6,13.& 7,2.& 7.3
Satyrus amator patris 7,4
Speuſippus 1,6.& 7,13
Sophiſtæ bis,10,9
Troianorum Senes 2,9
Troiani 3,8
Thetis 4,3
Theodectus 7,7
Theognis 9,9.& 10,9
Vlyſſes 7,9
Xenophantus 7,7

FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER PRIMVS.

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, Cum Donati Acciaioli Florentini Commentarijs.

De vniuerſali boni appetitu, ac finium diuerſitate.

CAPVT I.

OMnis ars, omniſque doctrina, atque actus, 1
itidem & electio: bonum quoddam appete=
re uidetur. Quapropter bene ueteres bo= 2
num ipſum id eſſe dixerunt: quòd omnia ap- 3
petunt. Finium autem differentia quædam 4
eſſe uidetur. quidam enim ſunt operationes: quidam præter
has ipſas opera quædam. Atque in quibus præter operatio=
nes alij quidam ſunt fines: in ijs ipſa opera ſunt operationi= 5
bus præſtabiliora. Cùm uerò complures ſint actus, & ar=
tes, atque ſcientiæ: fit ut multi ſint etiam fines. Medicinæ
nanque finis, eſt ſanitas. artis extruendarum nauium, nauis.
facultatis rei militaris, uictoria. & familiaris rei gubernan
dæ, diuitiæ. Quæ autem talium, ſub aliqua una potentia 6
ſunt, ut ars conficiendorum frenorum, cæteræq; omnes in=
ſtrumentorum equeſtrium effectrices: ſeſe habent ad facul=

tatem equeſtrem, & hæc cum illis, omniſque actio bellica: ad
militarem facultatem & ad alias aliæ ſimili modo: in iis o-
mnibus fines earum quæ rationē architecturæ ſubeunt, ma-
gis ſunt expetibiles, quàm omnes fines inferiorum. & illi
7 *enim horum gratia expetuntur. Atque nihil intereſt ſiue fi-*
nes actuum, ipſæ ſint operationes: ſiue præter ipſas aliquid
aliud: ut in dictis facultatibus intueri licet.

COMMENT.

1 OMnis ars, omníſque doctrina.} Ariſtoteles Philoſophus in hoc Ethicorum, ſiue Moralium libro, de felicitate humana conſiderans, docere intendit ea omnia, quibus homo quoad fieri poteſt felix euadat. Etenim ſecundum Peripateticorum opinionem, cùm anima noſtra ſit tãquam tabula abraſa, quæ non habet ſuam perfectionem innatam, vt opinatus eſt Plato: ſed cùm vires & potentias habeat, quibus eſt apta ad eam acquirendam: ea autem non videatur poſſe acquiri niſi ſit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo ſecundum Philoſophum Ariſtotelē, Finis vltimus in rebus humanis, ſic neceſſariò cognoſcēdus eſt homini volenti eum conſequi: ſicut ſagittario ſignum quod attingere intēdit. Videndum eſt itaque, quid ipſa felicitas ſit. Verum antea quærendum ſi eſt. Quæſtio enim ſi eſt, præcedit quæſtionē quid eſt: vt ait Philoſophus in libro Poſteriorū. Igitur in hoc primo libro inquirit Philoſophus ſi ſit felicitas: & cum ſit, quid ea & qualis ſit: & ſi fieri poteſt vt homo eam acquirat. Quapropter vt ſerio & ordine hæc accipi poſſint: diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit vtrum felicitas ſit, & vtrum homo poſſit eam acquirere. In ſecundo definit felicitatem, & conſiderat quid ipſa ſit, & in quibus rebus ſit, aut nō ſit. In tertio autem à quo eſt tanquam à cauſa, & in quo eſt tãquam in ſubiecto ipſa felicitas. In quarto verò oſtendit qualis eſt felicitas, & in qua animæ potentia cōſiſtit. Primus tractatus eſt exordium totius libri, & diuiditur in tria capitula. In primo quærit vtrum in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecundo oſtendit quod in rebus humanis eſt aliquis finis optimus. In tertio oſtendit quis modus ſit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo

audi

auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecunda oſtendit quod in rebus humanis eſt finis melior, & præſtantior altero fine. In tertia ſoluit quandā dubitationem quæ oriri poſſet ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc concluſionem, quod in rebus humanis eſt quidā bonus finis. & hæc cōcluſio ſic probari poteſt, Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intēdunt, profectò quidam eſt finis in rebus humanis. At primum eſt, ergo & ſecundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit: aſſumptum de ſe eſt manifeſtum quod iſta omnia, & eorum vnunquodque intendit & appetit quendam finem: ergo ſequitur eſſe in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc concluſionem definitione priſcorum de ipſo bono. Poteſt etiam hoc modo probari. Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio ſunt de numero eorum que ſunt: ergo iſta appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo iſta appetunt finem: ex quo ſequitur quod eſt aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priſcorum de ſummo bono vel ipſo bono. Notandum quòd bene incipit ab hac ſententia & probatione Philoſophus, ſcilicet quod eſt aliquis finis rebus humanis, vt nos incitet ad conſequendum eum, id eſt ipſam fœlicitatem.

{APPETERE videtur.} Non dicit videntur: quia illa quatuor non accipiuntur collectiuè, ſed diſtributiuè: vt omnis ars videtur appetere. Item omnis doctrina. & ſic de alijs. Notandum quòd Philoſophus in ſuis libris plerunqe vtitur propoſitione vniuerſali affirmatiua, vt hic, vt in libro Phyſicorum, vt in Metaphyſicis, Omnes homines natura ſcire deſiderant. In poſterioribus item: vt, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: vt, Omnia corpora, & cætera. Hæc enim propoſitio præclariſsima eſt omnium propoſitionum, & ex iſta oritur ſcientia propriè dicta: quæ fit per demonſtrationem. Notandum item quod Ariſtoteles quatuor ſumpſit ad probandam hanc concluſionem, ſcilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omniū operationum humanarum 2

duo ſunt principia, intellectus & appetitus: intellectus bifariam ſumitur: aut ſpeculatiuus, aut actiuus: appetitus item bifariam, aut electiuus, aut executiuus. Intellectus actiuus continet ſub ſe artem omnem non ſolum propriè dictam, ſed omnem ſcientiam actiuam. Intellectus vero ſpeculatiuus continet ſub ſe ſciētiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina eſt via ad ſcientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clarius intelligantur illa quatuor quid ſint: definiātur ſingula hoc pacto: Ars eſt habitus cum ratione vera factiuus conſtans ex multis experientia collectis, quæ ad vſum humanum conferūt. Doctrina eſt modus & via, qua aut artem, aut ſcientiam percipere poſſumus. Actus eſt ſecūdum electionem hominis operatio, id eſt actio & nō factio. Electio eſt principium quo homo duobus ſibi propoſitis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philoſophum ſufficienter poſuiſſe hæc quatuor: de quibus fit cōſideratio in iſta doctrina morali. Nam omne principium quod conſideratur à morali, aut dirigit, aut proſequitur. Si dirigit hoc dupliciter, aut ad verum, aut ad opus aliquod. Si ad opus: tunc etiam bifariam, aut ad opus quod fieri, aut ad id quod agi poteſt. Si dirigit ad verum: ſic eſt ſcientia vel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit: ſic eſt ipſa ars. Si verò ad id quod agitur: ſic eſt ſcientia actiua quæ innuitur per electionem. Si vero accipitur pro executione: tūc illud explicatur per actum: qui eſt illud, quo exequitur homo res agēdas. Bene ergo poſita ſunt iſta quatuor. Sed philoſophus vt videtur vſus eſt ordine præpoſtero. Nā prior videtur eſſe doctrina quàm ars, cū ſit via ad ſcientiam vel artē. Similiter prior eſt electio, quàm actus. Dicēdum quod incipiendū eſt à magis notis nobis, vt ipſemet poſterius oſtēdet. Sed magis notæ ſunt nobis artes ipſæ quàm doctrinæ: & actus, quàm electio. Notādū quod electio tripliciter dicitur. Primo modo vt ſuprà definita eſt. alio modo vt eſt effectus deliberationis: vt accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione volūtatis: quæ flectitur per habitum & diſpoſitionem, quam habet ad hoc magis quàm ad oppoſitum, vt accipitur in quinto huius. Hic quocunque modo accipi electio poteſt.

3 {IPSVM bonū.} Bonū dupliciter capitur, aut verè exiſtēs, aut apparēs. Hic ſumi poteſt illud commune quod de vtroq; dici

dicitur bono. At Græce τὸ ἀγαθὸν modò pro bono, modò pro ſummo bono capitur. Quod ſi quis hic pro ſummo bono capere velit, dicere poſſet, quod ars appetit quoddã bonũ: ſimiliter doctrina, actus, & electio: & quia omnia ad vnum ſupremũ referuntur bonũ, ideo ſummũ bonũ deſcribitur quoddã ab omnibus expetibile. Nã vnũquodq; dicitur bonũ, inquãtum habet participationẽ vel ſimilitudinẽ ſummi boni. Ex quo fit, vt ſummum bonum quodammodo appetatur in quo libet bono. Notandum quod appetitus vno modo ſumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca ſua naturalia, vt ignis ſurſum, lapis deorſum tanquam quoddam bonũ ſuum. Secundo modo dicitur vegetabilis qualis eſt in plantis. Tertio modo dicitur appetitus animalis, qualis eſt in brutis, qui eſt coniunctus cum imaginatione, & dicitur ſenſibilis vel potius ſenſitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis, qui eſt tantum in habentibus rationem, & iſte appellatur voluntas: & cum ſe habet ſecundum naturam ſequitur intellectum, & imperat appetitui ſenſitiuo: vt in Politicis inquit Philoſophus. Eſt enim in animo quod natura imperat: cum vero cõtra ſe habet, trahitur ab appetitu, vt in tertio de Anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdũ hæc illum. Omnia igitur quæ ſunt ſiue animata, ſiue inanimata, appetere videntur aliquod bonum. & cum inter appetitus ſint gradus, ſimiliter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur, quia Philoſophus enumerauit iſta quatuor, ſcilicet artem, doctrinam, & cætera, & non meminit ſcientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum, cum ſit ars venefica & huiuſmodi, quæ malũ videntur appetere. Dicendum quod Philoſophus ſub nomine doctrinæ comprehendit ſcientiam cum ſit via quæ ordinatur ad ſcientiam. Ad ſecundum quod illa non poteſt dici proprie ars, quæ non appetit bonum, cum ars ſit vt definita eſt, ad bonum humanum. ergo illæ artes quæ non ſuſcipiunt talem definitionem, non ſunt proprie artes: & de his non loquitur hic Philoſophus. Poſſumus etiam dicere, quod omnis ars appetit bonum, ſed aut verum, aut apparens bonum.

{FINIVM autem differentia.} Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli, in qua declarat eſſe differentiam inter 4

fines,ex quo ſequitur quod in rebus humanis eſt finis aliquis melior altero fine.Et primo affert talem diuiſionem finium dicens, quod finium quidam ſunt operationes, quidam ſunt opera præter operationes,& hi fines habent ordinem nobilitatis inter ſe. Nam hi fines qui ſunt tantum operationes. ſunt nobiliores omnib⁹ operationibus præcedẽtibus. Quod ſi finis ſit opus, tale opus eſt nobilius cunctis operationibus, quæ præcedunt ipſum opus,cum præcedentes ordinentur ad illud.Notandum quod finium quidam ſunt operationes,quidam opera:finis qui eſt operatio,dicitur cum poſt talem operationem nihil remanet: vt in pulſatione citharæ fit, poſtquam nihil remanet per ſe quamuis aliquid per accidẽs fortè maneat.Finis vero qui eſt opus,dicitur cum poſt operationem remanet aliquod opus,vt ſtatua quæ eſt nobilior omni antecedenti operatione,& eſt finis operationis. Et breuiter omnis ars ſordida tres habet fines. Primum operationem quæ fit ab arte. Secundum ipſum opus. Tertium, vſum operis:vt patet in ædificatione domus,ſed vltimus finis eſt nobilior ſecundo,& ſecundus primo.

5 {CVM vero complures.} Nunc autem declarat Philoſophus plures eſſe fines in rebus humanis: vt oſtendatur quod in qualibet differentia finium ſiue ſint operationes, ſiue opera,plures ſunt fines:& probat ſic, Vbi ſunt plura quæ appetũt fines & bona, ſunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis ſunt plura quæ appetunt fines & bona ſua: ergo plures ſunt fines.maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui ſunt operationes,quàm finium qui ſunt opera,vt patet in textu.quæ cum ſint diuerſa,diuerſos appetunt fines:plures ergo erunt fines.Notandum quod dicit diuitias eſſe finem rei familiaris:& loquitur ſecundum opinionem vulgi. Nam in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit eſſe inſtrumenta ad finem quendam bonum conſequendum,vt ibi patet.

6. {QVAE autem artes.} Poſt pluralitatem finium oſtẽſam declarat eſſe ordinem inter fines vt vnus ſit præſtantior altero,ſicuti rès ſunt aliæ aliis præſtantiores,ita & fines earum rerum.Nam vt frenum ordinatur ad equum & equus eſt præſtantior freno,ſic ars frenefactiua ordinatur ad artem equeſtrem, quæ eſt nobilior frenefactiua, cum ob hanc illa eſſe videatur.Notandum quod Philoſophus appellat iſtas artes

hic

hic virtutes:nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετὴν, id eſt virtutē.Quod ſi dicat virtutem,tūc illa accipienda eſt pro vi & potentia quæ eſt in qualibet arte,quæ appellari propriè facultas poteſt,cū ſit ad vtranque partē indifferenter & æquè diſpoſita.Veluti medicina dicitur,potentia,quia potens eſt ad faciēdum & corrumpendū ſanitatem, Ars diſſerendi & oratoria eſt potēs ad probandū & ſuadendū cōtraria:interdū de eodem,veluti quòd voluptas ſit bonum, & ſit malum.Notandū quòd ſicut ſe habent fines,ſic res quarum illi ſunt fines,& econuerſo.Cōuertitur enim conſequentia iſta.Tales ſunt res quales ſunt fines earū,& econtra:tales ſunt fines,quales ſunt res quarum iſti ſunt fines. Bene ergo oſtendit Philoſophus finem fine eſſe præſtantiorem,per hoc quod res altera præſtantior altera eſt,& ars arte nobilior.

{ATQVE nihil intereſt.} Hæc eſt tertia pars principalis 7
huius primi capituli in qua remouet dubitationē quæ oriri poſſet.Quia dixit quòd eſt differentia finiū cùm alij ſint opera,alij operationes,& quòd in quibus finis eſt opus:in his potiora ſunt opera operationibus.Igitur ne hoc videatur facere diuerſitatem rerū,& ideo non valet ſententia nuper dicta: quòd finis alter altero ſit nobilior,cū opera ſemper ſint nobiliora operationibus pręcedētibus:ideo inquam hoc ſoluit: dicendo quòd nihil intereſt,ſiue fines ſint opera ſiue operationes,quia ſemper finis ob quem alij ſunt,præſtantior eſt quicunque ſit ſiue opus ſiue operatio,vt in finibus ſupradictarū facultatum intueri licet.Nam propter quod vnumquodque tale,& illud magis,vt primo Poſteriorū dicit Philoſophus.

Quòd vnus agibilium finis qui ciuilis ſit facultatis.

CAP. II.

SI igitur quiſpiam rerum agendarum eſt finis: 8
quem nos propter ſeipſum,cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus(eſſet enim hoc modo ſine ullo fine ſemper,abitio, atque hinc noſter appetitus inanis uanusq; reſultaret) conſtat hunc talē finem, ſummū bo=

9 *num,ipſumq́; optimum eſſe.Et ad humanam igitur uitam, magnam huiuſce cognitio opem affert.Nam ut ſagittarij, ſignum habentes,magis id quod oportet attingere poſſumus.Quod ſi ita ſit,enitendum eſt hunc ipſum figura quidnam ſit comprehendere,& cuius ſit ſcientiæ uel facultatis*
10 *percipere. Videbitur autem eius eſſe,quæ maximè dominatur,maximéque rationem ſubit architecturæ.Talem autem ſeſe offert ipſa ciuilis facultas.hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe & quales quenque diſcere, & quouſque oportet,inſtituere ſolet.Eas præterea facultates,quæ ſummis afficiuntur honoribus:ut rei militaris,reique familiaris facultatem,ac oratoriam artem,huic ſubeſſe facultati uidemus:cùm igitur cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur,& leges ferat,atque inſtituat quid quiſque agere, & à quibus abſtinere debeat:huius finis, cæterarum omnium facultatum cõtinet fines.Quo fit ut hic finis ſit bonum ipſum humanum. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis eſt bonum:ciuitatis tamen comparare conſeruaréque bonum,maius atque perfectius eſſe uidetur. Nam amabile eſt, & ſi uni ſoli:maius autem atque diuinius eſt ſi genti ciui-*
11 *tatibúſue ſit acquiſitum,partúmque conſeruetur. Iſta igi-*
12 *tur appetit hæc doctrina:cum ſit facultas quædam ciuilis.*

COMMENT.

8 SI igitur quiſpiam.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus,in quo oſtendit quòd in humanis eſt quidem vltimus finis,& ſummum bonum.Et ordine procedit. Nam primò oſtendit eſſe aliquem finẽ bonum,deinde meliorem,demum optimum.Diuiditur autẽ hoc capitulum in duas partes.In prima oſtendit quòd eſt finis vltimus qui eſt ſummum bonum.In ſecunda declarat cuius ſcientiæ ſit,& ad quam pertineat cognoſcere talẽ finem.In prima igitur parte affert talem concluſionem. Quod ſi in rebus humanis eſt aliquis finis vltimus,is eſt ſummum bonum & optimũ,quia

alij ad

alij ad illum & propter illum ſunt. Quod autẽ ſit aliquis finis vltimus, probat Philoſophus per deductionem ad impoſsibile: quia ſi non eſſet, tunc procederetur in infinitum, quod eſt abſurdũ, cum infinitum pertranſiri non poſsit, & omnia humana appetãt finem. Itaque ſequeretur quod fruſtrà eſſet talis appetitus humanus, cũ nunquam eũ attingere poſſet. At natura nihil facit fruſtrà: & ſic habetur quod eſt aliquis finis vltimus. & cũ finis ea ratione qua appetitur ſit quid bonum, & ea ratione qua eſt vltimus ad quem alij ordinantur, erit optimum. Sciendum quòd Philoſophus inquirit hic ſummum bonum nõ ſimpliciter, ſed in genere, id eſt humanum ſummum bonum. Nã ſummum bonum ſimpliciter eſt Deus, qui nõ acquiritur ita vt formaliter ſit in eo, qui id cõſequitur ſicut videtur eſſe felicitas illa, de qua loquitur hic Philoſophus. Notandum quod appetitus eſt duplex quo ad hũc locum nũc pertinet. quidam cum cognitione, quidã ſine cognitione. Appetitus ſine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cum cognitione eſt duplex, quidam perfectus, quidã nõ perfectus. Perfectus dicitur qui eſt cum electione: imperfectus, qui eſt vagus, & ſine electione. Naturalis igitur per ſe nunquàm eſt inanis, per accidens eſſe poteſt. Is autem qui ſequitur cognitionẽ poteſt eſſe vanus, præſertim is qui agit ſine electione. Sed eſſet abſurdum quod appetitus qui perficitur per electionem eſſet inanis: & ratio eſt: quia Deus & natura, vt inquiunt, nihil agunt fruſtra. Dubitatur quia non videtur abſurdũ vt dicit Philoſophus, quod appetitus eſſet vanus. Nã in tertio dicit quòd voluntas interdũ eſt impoſsibilium, veluti immortalitatis, Dicendũ ad hoc quòd voluntas dupliciter ſumi poteſt. vno modo vt vult tantũ, alio modo vt limitatur electione. Prima poteſt eſſe vana, & de illa eo in loco loquitur Philoſophus. Secunda non eſt vana neque impoſsibilium de qua loquitur hic. Nã voluntas cũ electione non appeteret finem poſt finem in infinitum. Poteſt etiam dici quòd humanus appetitus naturalis per ſe non eſt vanus ſumptus in genere, ſed forte huius vel illius hominis ſingulariter ſumptus. {ET AD humanam igitur.} Infert vnũ Philoſophus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlarium, quo oſtendit quòd cognitio vltimi finis cõfert ad vitã Nam oportet ſemper terminum eſſe cognitum, ſi debemus rectè

ad illum pergere.& hoc probat exemplo ſagittarij:qui proponit ſibi ſignum.deinde dicit,Quod ſi ita eſt vt talis cognitio ſit vehementer vtilis,duo ſunt facienda.Primum circunſcribere & definire ipſum vltimum finem,vt figura deſcribitur & deſignatur à pictore:alterum videre cuius artis vel facultatis ſit,& ad quam pertineat tale bonum cognoſcere. Et ad hæc duo declaranda Philoſophus vtitur ordine præpoſtero.Nam primò declarat cuius ſit,& ad quam ſcientiã vel facultatem pertineat cognoſcere. Deinde in ſecundo tractatu huius primi libri oſtendet quod primò propoſuerat,ſcilicet quid ſit ipſe vltimus finis humanus,& deſcribet ipſum.

10 {VIDEBITVR autem.} Hæc eſt ſecunda pars capituli:in qua oſtendit cognitionem huius vltimi finis pertinere ad ſcientiam & facultatem ciuilem,& eius eſſe hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam ſcientiam ſpectat,quæ maximè dominatur,& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum facultatum.Sed ſcientia ciuilis eſt talis,ergo ad eam pertinet talis cognitio. Maior ex antedictis probatur, nobiliſsimæ ſcientiæ,& facultatis nobiliſsimus finis:minor probatur a Philoſopho.Illa ſcientia quæ imperat,& vtitur aliis ſcientiis,& artibus,eſt domina earum:& ſubit rationem architecturæ reſpectu aliarum. Sed ciuilis eſt huiuſmodi,ergo illa eſt domina reliquarum actiuarum.Nam ad eam ſpectat conſiderare quæ facultas,& ſcientia eſt vtilis reipub.& quæ non eſt vtilis. Fert etiam leges,iubendo quis debeat quas artes ediſcere,& quouſque.Ex quibus patet quòd finis ciuilis facultatis eſt ſummum bonum hominis.Idem eſt autem ſummum bonum hominis vnius & ciuitatis:eſt tamen differentia, quia ciuitatis ſummum bonum diuinius & pulchrius eſt,quàm vnius hominis. Nam illud aſsimilatur magis primæ cauſæ:quæ eſt vniuerſaliſsima in dando,& conſeruando omnia. Poſtea quaſi afferendo concluſionem dicit:quòd iſta moralis ſcientia cùm ſit ciuilis quædam ſcientia hoc affectare videtur,ſcilicet hoc ſummum bonum.Notandum quòd Philoſophus duas conditiones poſuit ſcientiæ eius quæ præeſt aliis.prima,vt ſit domina maximè.ſecunda, vt ſubeat rationem architecturæ: & eſt differentia inter iſtas conditiones.Nam poteſt aliquis dominari aliquibus,& non vti iis,quibus imperat:ſed non poteſt aliquis habere ratio-

nem

nem architecti,quin vtatur iis reſpectu quorum dicitur eſſe architectus.Nam extructor nauis vtitur dolatore lignorum, & illi imperat cũ ſit architectus reſpectu illius. Non fruſtra ergo ponuntur à Philoſopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis reſpectu aliarum facultatum. Notandum tamen quod diuerſo modo vtitur ſcientiis ſpeculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas ſciẽtias ſumit dupliciter : ordinat enim ipſas & etiam imperat eis,vt hoc modo,& ex hac vel tali materia operetur : & ſic ciuilis præſidet rei militari, rhetoricæ, & œconomicæ,& aliis facultatibus.imperat enim eis & modum agendi præſcribit. Circa ſpeculatiuas autem tantum verſatur imperando vt ipſæ ſint in ciuitate,non autem imponit eis modum imperandi. Non enim imperat vt geometra,non hoc modo probet,aut illo modo hanc cõcluſionem, quod triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis, cum ſit neceſſaria, & non poſsit aliter ſe vllo pacto habere. Itaque ciuilis dicitur principaliſsima à Philoſopho non ſimpliciter, ſed in genere actiuarum facultatum. Notandum item quòd ad ciuilem ſpectat conſiderarè de artibus, & ſcientiis,& has habere, illas expellere è ciuitate, ſicut Plato fecit: qui aliquas artes aſciuit in ciuitatem ſuam quam finxit, aliquas expulit ex eadem: vt poëſim, & eius artifices, id eſt poëtas, quia excitent homines ad effectus, eóſque effœminatos reddant. Notandum quod conditiones poſuit Philoſophus inſtitutionis vel facultatis ciuilis reſpectu aliarum. Dixit enim quod hæc inſtituit quas facultates & ſcientias in ciuitate oportet eſſe. ſecundo,quaſquéque addiſcere. tertio quouſque.Primo non omnes ſcientiæ ſunt vtiles in ciuitate.Secundo, non omnes. ſunt idonei ad quamlibet facultatem, ſed alius ad aliam.tertio quouſque, aut reſpectu quantitatis temporis: veluti per tot annos,aut reſpectu ſcientiæ, ſcilicet vſque ad talem terminum neceſſarium,vel vſque ad tale commodum reſpectu aliarum artium. Notandum quod idem eſt bonũ hominis vnius,& ciuitatis vel gentis:idem inquam re diuerſum tamen ratione. Nam hominis ſummum bonũ eſt felicitas, & beatitudo eadem eſt etiam ciuitatis vel gentis perfectio.Sed differt ratione, quia ſummum bonũ vnius hominis ſatis eſt vni indiuiduo:non eſt autem tale, quale eſt

illud

illud quod acquiritur genti vel ciuitati. Hoc enim ad plures extenditur,& ideo eſt melius,& perfectius, quia bonum tanto eſt præclarius, quanto communius, vt dicit in Policitis. Verum ſicut fit de lumine, quod idem eſt ſi ſit in modico aëre, & in multo: ſic ſummum bonũ quod eſt in ciuitate eſt melius, quia latius, quàm in vno. & licet ſit eadem fœlicitas, tamen illa ciuitatis pulchrior,& præclarior latitudine ſua.

¶ Dubitatur, quia Philoſophus videtur præponere bonum commune proprio vnius. Item dubitatur vtrum ad ſcientiã ciuilem pertineat conſiderare de vltimo fine humano, quia hoc videtur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter reſpondetur, quod bono communi magis ſtudendum quàm proprio, quia commune complectitur etiam proprium,& particulare, non tamen econtra. Ad ſecũdum dicendum quod ad ſcientiam ciuilem pertinet, conſiderare de vltimo bono humano vt ſe extẽdit ad ciuitatem: ad moralem vero vt eſt vnius hominis bonum. Nec abſurdum eſt idem bonum diuerſis reſpectibus à diuerſis facultatibus conſiderari. Nam in morali non conſideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati, tamen idem bonum conſideratur ab vtraque ſcientia. Et ſicut multæ ſcientiæ habent finem propinquum & remotũ: ſic moralis. nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionem, & per hanc poſtea tendit ad ſummum bonum ciuitatis. ergo ad vtranque ſcientiam vel facultatem pertinet conſideratio ſummi boni. Notandum quod Philoſophus dicit.

11 {ISTA appetit hæc doctrina.} Dupliciter exponi poteſt: vel hæc doctrina appetit iſta, id eſt ſummum bonum humanum & omnia quibus comparari poteſt. vel, Iſta, id eſt bonũ proprium vt proprium, commune vt remotum.

12 {CIVILIS quædam.} Moralis ſcientia poteſt etiam dici ciuilis, cum illa quæ ordinantur ad inuicem poſsint aliquando denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis, poterunt vno nomine appellari ſciẽtia ciuilis, quæ poſtea diuiditur in tria illa membra, ſcilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

Dicetur autem ſatis, ſi declarabitur perinde 13
atq; ſubiecta materia poſtulat. Ipſum enim
** exactum non eſt in omnibus ſimili modo τὸ ἀκριβὲς*
rationibus flagitandum: ſicut ne ijſce, quæ 14
per artem conficiuntur. Honeſta autem, &
iuſta, de quibus ciuilis conſiderat, tantam differẽtiam, erro
remq́; habent, ut lege tantum eſſe uideantur, & non natura.
Talem etiam quendam errorem habent & ipſa bona: quia
compluribus ex ipſis accidunt detrimenta. iam enim qui=
dam ob diuitias: quidam ob fortitudinem periere. amabile
igitur eſt de talibus atque ex talibus dicentes: craſſo modo,
** figuraq́; uerum ipſum oſtendere. & de ijs quæ ſunt ple= καὶ τύπῳ.*
rumq;, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem 15
modo & unumquenque auditorem ea quæ dicuntur accepta=
re oportet. eſt enim eruditi, exactum ipſum eatenus in uno=
quoque genere flagitare, quatenus fert ipſius rei natura. Si=
mile nanque uidetur eſſe mathematicum ſuadentem probare,
& ab oratore demonſtrationes exigere. Atqui bene quiſq; 16
iudicat ea quæ cognoſcit, & ipſorum bonus eſt iudex. is er-
*go in unaquaque re bene iudicat qui in illa eſt eruditus. *ab= ἁπλῶς.*
ſolutè autem, qui eſt in omnibus eruditus. quapropter iuue=
nis, ciuilis diſciplinæ non eſt idoneus auditor. Eſt enim ru-
dis actuum uitæ. Ex his autem, & de his ipſæ rationes effi=
ciuntur. Præterea cum perturbationes ſequatur, uanè, ſineq́; 17
utilitate audiet: quippe cum finis non cognitio ſit, ſed actio.
Intereſt autem nihil iuuenis ſit ætate, an moribus iuuenis
ſimilis. non enim defectio eſt ob tempus: ſed quia uiuit & 18
perſequitur ſingula cum perturbatione. talibus enim inuti=
lis fit ipſa cognitio: perinde atque incontinentibus ipſis.

Is

Iis autem qui ſuas rationi ſubijciũt appetitiones, cum ratio neq; agunt: magnam afferre poteſt utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes ſunt acceptandæ, quidq; proponimus: tot exordij loco ſint dicta.

COMMENT.

13 DICITVR autem ſatis.} Hoc eſt tertium capitulũ huius primi tractatus, id eſt procemij, in quo declarat modũ tradendi hanc doctrinam atque recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit modum tradendi hanc doctrinam ſcilicet quæ non eſt demonſtratiua, & à cauſis neceſſariis deducendo neceſſarias concluſiones. ſed à cauſis contingentibus vt ſunt actiones humanæ, quæ ſunt materia huius ſcientiæ moralis quæ eſt contingens, & non neceſſaria. & qualis eſt materia ſcientiæ, talis debet eſſe modus doctrinæ: & qualis eſt res, talis oritur cognitio quæ eſt media inter cognoſcens & cognitum. Anima eſt quaſi menſurans: ſcientia eſt menſura: res quæ ſcitur eſt quoddam menſuratum. Dupliciter igitur ſunt res, aut neceſſariæ, & à cauſis neceſſariis, ex quibus oritur ſcientia propriè dicta, & ſequuntur ex ipſis neceſſarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique ſcientiæ accõmodatur modus doctrinæ quẽ expetit materia illius ſciẽtiæ. Nam ſi materia eſt neceſſaria, & modus doctrinæ eſt demonſtratiuus: ſi materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonſtratiuus, ſed ſuaſiuus. Declaratur hoc à Philoſopho in textu, quod ſcientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactiſsimum modum doctrinæ, ſed eum qui procedit ab his quæ vt plurimum fiunt, & probat hoc pacto. Illa ſcientia cuius materia non eſt neceſſaria, ſed varia, non poteſt habere modum doctrinæ neceſſarium. At materia moralium eſt varia, ergo non poteſt habere modum doctrinæ neſſarium: maior clara: minor probatur à Philoſopho, tam ex parte eorum quæ fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum, quia non omnes homines eodem modo putant iuſta, & honeſta: & quod videtur iuſtum nunc, non putatur alio tempore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendũ

de locis.Nã quod hic videtur iuſtum,forte non videtur apud Scythas.Eodem pacto de externis bonis dicendũ:non enim ſemper ſunt bona.Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna,& externa circa quæ omnia verſatur ciuilis facultas,non ſemper & neceſſario ſunt talia,ſed vt plũrimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex neceſſariis,ſed ex his quæ ſæpe fiunt,& in modo docendi proficiſcendum eſt groſſo modo.& quaſi per figuram,& nõ demonſtratiuè : ſed quaſi perſuaſiuè. {SICVT nec in iis quæ per artes,&c.} 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore,& ab ſculptore. {EX talibus.} ſcilicet actionibus humanis tanquam ex principiis,quæ vt plurimum fiunt. {DE huiuſcemodi rebus.} ſcilicet tanquam de cõcluſionibus non neceſſariis, ſed vt ſunt ea quæ ſæpe fiunt,& plerunque. Notandum quòd ex ipſis rebus emergit ſcientia. Itaque quales ſunt res,talis noſtra cognitio eſt & ſcientia.Verum rerũ quædã ſunt neceſſariæ,quædam non neceſſariæ,ſed contingentes. Rerum neceſſariarũ neceſſaria eſt ſcientia,& proprie dicta.Tales autẽ res ſunt diuinæ,mathematicæ,pleræque naturales.Non neceſſariæ res trifariam diuiduntur.quædam perſæpe,vt calores in æſtate:quædam rarò,vt calores in hyeme:quædã æquo diſcrimine,vt ambulare,non ambulare,& alia quæ ſunt in noſtro arbitrio noſtráque volũtate.Circa res quæ ſæpe fiunt, dici poteſt quod verſetur ars.Circa ea quæ raro fiunt,verſatur caſus vel fortuna.Caſus enim vt inquit Philoſophus,eſt cauſa per accidens rare circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à mente,& electione.Circa ea quæ fiunt æquè verſatur ratio & electio noſtra.Scientia vero proprie dicta eſt,circa ea quæ ſunt neceſſaria,& perpetua,& ſemper ſe habent eodem modo,& doctrina illius eſt demonſtratiua &exactiſsima,licet etiam ſcientiæ ſint aliæ aliis certiores,& habeant gradus certitudinis inter ſe,vt mathematicæ ſunt certiores quàm naturales,cum illæ ſint in primo gradu certitudinis. Artes vtũntur modo doctrinæ procedente ex his quæ vt plurimum fiunt:& talis videtur eſſe ſcientia vel ars moralis,cum verſetur circa ea quæ non conſtant natura,vt ſint eadem apud omnes,ſed lege & conſtitutione quæ eſt varia apud diuerſas nationes & ciuitates,vt patet. Notandum quòd fortitudo hic ſumi poteſt

ceſt,aut pro viribus corporis vt dicatur robur,aut pro ipſa fortitudine quæ eſt virtus moralis,& mediocritas inter audaciam,& timiditatem.Conſiderandũ eſt autẽ quòd virtutes corporis ſimili modo ſe habere videntur,vt illæ animi reſpectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales,ad quas redigũtur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor ſunt vires ſimiles illis:vigor ſiue viuacitas,vt ita dicam ſenſuum.ſecunda,robur.tertia,pulchritudo.quarta,valetudo bona.At viuacitas ſenſuum videtur habere ſimilitudinẽ cum prudẽtia.Nã ſicut per prudentiã res agibiles ab anima percipiuntur:ſic bonitate ſenſuũ ſenſibilia à ſenſibus.robur cõparatur fortitudini.pulchritudo tẽperantiæ:quæ pulchritudo videtur eſſe temperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis cõgruè diſpoſitis.Sanitas iuſtitiæ comparatur,quæ ſanitas oritur ex quadã complexione conuenienti,& debita quantitate humorũ.Quod ſi accipiatur fortitudo proprie dicta quæ eſt virtus,dicemus philoſophum loqui ſecundũ vulgi opinionem.Nam fortitudo non eſt cauſa mortis,quæ ſit malum,& præſertim cauſa per ſe,ſed à vulgo putatur malũ. quaſi oſtendere velit quod iſta habent tantã varietatẽ ob varias opiniones,& cõſtitutiones hominum,vt etiam fortitudo,& bona animi putentur mala cũ interdum afferre detri-
15 menta habentibus videantur.{EODEM modo.} Hæc eſt ſecunda pars capituli:in qua affert ex parte auditoris talem concluſionem:quòd oportet auditorem probare modũ doctrinæ,quẽ patitur & exigit ſcientia quam accipit:ſed ſcientia morum non exigit modum exactiſsimum:ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc oſtenditur à philoſopho,quia ſimilis defectus eſſet geometram ſuadentẽ probare,& oratorem demonſtrantem:vel ab oratore demonſtrationem,& geometra ſuaſionem exigere. geometra enim proficiſcitur à principiis neceſſariis per demonſtrationẽ ad neceſſarias concluſiones;orator vero ſuadet per argumẽtationem probabilẽ quæ ſuadet,non autem cogit aſſentiri vt ipſa demonſtratio,quæ eſt ipſius geometræ. Notandum quod cuique ſcientiæ accommodatur modus doctrinæ proprius.Nam ſcientia eſt vt quidã terminus, doctrina quaſi via ad terminum.Verum ſicut omnis effectus artis fit per inſtrumẽtum accommodatum tam operi,quàm

operantũ

operanti:ſic modus doctrinæ accommodari debet. Modus igitur huius doctrinæ ob materiã debet eſſe nõ demonſtratiuus propter quid,ſed quia. Nã talis modus accommodatur iis ſcientiis quæ verſantur circa materiam nõ neceſſariam.

{ATQVI bene quiſque.} Hæc eſt tertia pars capituli,in 16
qua facit præſuppoſitum tale,ſcilicet quòd quiſque rectè iudicat,&c.& ex hoc præſuppoſito oſtendit qualis debeat eſſe auditor huius diſciplinæ moralis. Sed primum oſtendit quis nõ ſit idoneus,deinde quis ſit idoneus auditor. Sed duo ſunt minimè idonei. Vnus eſt iuuenis,cùm ſit expers agibilium, & noſtra doctrina eſt ex his tanquam ex principiis,& de his tanquam de cõcluſionibus. procedimus enim ex illis,& concludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor huius ſcientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac ſcientia,aſſentiendo his quæ bene,& reiiciendo quæ malè dicuntur. Sed iuuenis non bene iudicat de his:ergo nõ eſt idoneus auditor. Maior patet ex illo præſuppoſito facto quod quiſq; bene iudicat,&c. Minor oſtenditur ex eo quod iuuenis non habet experientiã actuum humanorũ,& rerum quæ aguntur in vita:ideo non poteſt rectè iudicare de illis ex quibus procedunt rationes,& de quibus fiunt cõcluſiones in hac ſciẽtia morali vel ciuili,& in hac noſtra doctrina. Dubitatur,quia non videtur verũ quod iuuenis non ſit idoneus auditor. Bene valeret ratio ad probãdum quod ipſe non eſſet idoneus inuentor huius artis. Nam experiẽtia confert ad inuentionem, vt ait Philoſophus in libro poſteriorum,& in Metaphyſicis. Dicendum quod re vera experiẽtia cõfert ad inuentionem, præſertim in ſcientiis ſpeculatiuis. Hæc autẽ ſcientia non ſolùm ſpeculatiua eſt,ſed etiam vel potius actiua:& oportet vt ea quæ hic dicuntur,poſtea deducantur in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum humanorum propter ætatem,nec eſt idoneus illos experiri:ideo non erit ſufficiens auditor,quia non poterit rectè diiudicare de illis. Et econtra,homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quod malæ cupiditates abſtinentia ſuperantur,ſtatim aſſentietur doctrinæ Philoſophi,cùm dicet temperatis operationibus temperatos fieri homines:& ſic de aliis ſingulis ſi in aliis erit expertus. Vniuerſaliter de omnibus ſi omnia erit expertus. Rectum enim iudiciũ cognitio præcedat oportet.

17 {PRAETEREA. Affert aliam rationẽ probantem quòd iuuenis non eſt idoneus auditor.qui non facilè poteſt conſequi finem huius doctrinæ,non eſt idoneus auditor:At iuuenis eſt huiuſmodi,ergo,&c.Nam cùm ſequatur perturbationes animi,& viuat vt plurimũ ſecũdum ſenſum,non obtemperaret his præceptis,adeò vt ea deduceret in actũ.Eſt enim huius doctrinæ non ſpeculatio cognitióve,ſed ipſa actio.

18 {INTEREST autem.} Quia ſuprà dixit eum qui perturbationes animi ſequitur nõ eſſe idoneum auditorẽ,ne hoc tantùm de adoleſcente,ſed etiam de prouecto ætate,& quocunque viuente ſecundum appetitum intelligatur:ideo dicit nihil intereſt ſiue ſit iuuenis ætate,an moribus,quia prouectus ætate etiam inutiliter audiet ſi ſequitur animi perturbationes,vt faciũt incõtinentes,quia defectus nõ eſt in tẽpore & ætate,ſed in vita & moribus. Dubitatur,quia hæc ſcientia videtur ſuperflua cùm nõ proſit hominibus prauis:boni verò ea nõ egeant.Reſponderi poteſt bifariã.Primũ quòd hæc ſcientia eſt vtilis vtriſque.Nam praui licet cum difficultate, tamẽ quoquo modo reuocari poſſunt à vitiis,& flecti ad virtutes audiendo hæc.boni verò confirmantur.Secũdo modo dici poteſt quòd hæc ſcientia ita ſe habet ad animũ,vt medicina ad ipſum corpus.Medicina autẽ eſt cõſeruatiua & reductiua ſanitatis cũ morbi ſunt curabiles.Sic ſciẽtia hæc ſe habet ad ægritudines animi.Verùm medij inter incurabiles & optimè ſe habentes præcipuè ferent fructum,quaſi bene diſpoſitis ad virtutem ſuſcipiendã proderit maximè hæc moralis doctrina,vt Philoſophus x. Ethicorum inquit.Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus vires habent,ſed oportet vt antè cultus ſit animus auditoris ad rectè gaudendum audẽdúmq;,tãquam ager qui ſemina ſit nutriturus.Nã qui ſecundum perturbationem animi viuit nec audiret,&c.

19 {IIS autem qui ſuas.} Secunda particula in qua oſtendit quis ſit idoneus auditor,& dicit quòd ſunt hi qui ſubiiciunt ſuas cupiditates rationi. Poſt hæc epilogat totum procœmium breuibus,incipiendo ab vltima parte,ſcilicet quod ſatis eſt declaratum qualis debeat eſſe auditor,& quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina,& quid qualéque propoſitum ſit & intentio ſua. Dubitatur cùm dixit quòd eſt inutilis incontinentibus hæc doctrina.Hoc non videtur

verum,

verum,cum non modo incontinentes, ſed etiã intemperati poſsint percipere ſermones rationéſque Philoſophi. Dicendum quòd hæc ſcientia habet duplicem finem,propinquũ & remotum.Propiquus eſt perceptio eorum quæ dicuntur hic: remotus eſt actio,& eſt principaliſsimus finis. Itaq; primũ, id eſt,cognitionem conſequi poterunt:ſed non ita ſecundum vt operentur,qui finis eſt principaliſsimus,qui intendit.

De ſummo bono & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

Nunc autem repetentes dicamus, (cum omnis 20
cognitio atque electio bonum quoddam affectet:) quid nam ſit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum ſupremum ſit bonum. Nomine igitur omnes 21
ferè de ipſo conſentiunt. Nam & uulgus & elegantes felicitatem inquiunt eſſe.atque bene uiuere,bene agere,& fœlicem eſſe,eadem eſſe putant. De felicitate autem quænam ſit diſſentiunt:& non ſimiliter uulgus,ac ſapientes eam aſſignãt,quidam enim unum quid eorũ quæ clara,manifeſtaq; ſunt,ipſam eſſe putant,ut uoluptatem,aut diuitias,aut honorem.quidam aliquid aliud.perſæpe etiam unus idemq;, diuerſum: Nam cum ægrotat,ſanitatẽ:cũ pauper eſt,diuitias. ignorationis uero conſcij ſuæ eos admirãtur qui magnũ aliquid & ultra uires ipſorum dicunt.quidam autẽ præter hæc plura bona aliud quoddam per ſe eſſe putabant:quod quidẽ & his uniuerſis ut ſint bona,cenſuere cauſam eſſe.omnes igitur opiniones ſcrutari,ſuperuacaneum eſt fortaſſe. Satis autem erit,ſi eas ſcrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uidentur.At enim ne lateat nos eas inter ſeſe rationes differre,quæ à principijs proſiſciſcũtur,
& quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato du= 22

bitabat atque quærebat, utrum à principiis, an ad principia ſit ipſa uia: ut in ſtadio, ad calcem ex iiſce quæ præmia
23 *ponunt, an contra. Enimuero ſemper eſt à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia ſunt. alia nanque ſunt nobis: alia ſimpliciter nota. nobis igitur forſitan ex iis in-*
24 *cipiendum eſt, quæ nobis ſunt nota. Quocirca bene inſtitutum moribus eum eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis, & omni ciuili ratione eſt ſufficienter auditurus. eſt enim prin-*
25 *cipium * ex ſe. atque ſi hoc ſatis conſtet: non opus erit * ipſo cur eſt. talis autem aut habet principia, aut accipere faci-* τὸ ὅτι, * διότι
26 *le poteſt. cui uerò neutrum horum ineſt: is Heſiodi ſententiam audiat hiſce carminibus explicatam.*

Optimus ille quidem eſt, ex ſeſe qui omnia nouit,
Perceptis quæ poſt & ſemper ſunt meliora.
Is rurſus bonus eſt paret qui recta monenti.
Atqui ex ſe neſcit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demẽs & inutilis ille eſt.

COMMENT.

20 SED NVNC repetentes.} Hic eſt ſecundus tractatus huius primi libri, in quo finito procemio intendit docere & tractare de ſummo bono, & oſtendere quid ſit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorũ multorum de ſummo bono, & poſtea declarat modũ, quo ipſum inueſtigare debemus. In ſecundo reſumit opiniones allatas, easqúe refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit idæã boni, eſſe ſummum bonum. In quarto enititur definire ſummum bonum, id eſt ipſius felicitatis definitionem afferre ſecundum ſententiam ſuã. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propoſitum ſuũ, & ad ſuam definitionẽ de felicitate aſsignatam. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipſum ſummum bonũ afferendo varias opiniones. In ſecunda quærit, qualis debeat eſſe modus inueſtigandi ipſum. Dicit igitur in prima reſumẽdo ea quæ dixit breuiter, ſcilicet quod cùm omnia appetant quoddam bonũ, & cũ ciuilis præſit omnibus aliis facultatibus

tatibus, & aliæ tendant & ordinentur tanquam ad vltimum finem humanum, ad ciuilem, videamus quid ea expetat & quid ſit iſtud omnium rerum agendarum ſupremum bonū.

{NOMINE igitur.} Hac in parte Philoſophus oſtēdit opi- 21
nionē hominū de felicitate, & duo facit. Primo oſtēdit quòd nomine oēs cōueniūt, ſcilicet quiſq; in ſua lingua. Secūdo ꝙ definitione differunt, & ex differentia quā habēt homines de ipſa felicitate diſtinguit ipſos homines, ſcilicet in vulgus & ſapientes. Et primo exponit opinionē vulgi, deinde ſapientum, enumerando ea quæ ipſi ponebant pro ſummo bono, vt latè patet in textu Philoſophi ex his quæ ipſe enumerat. Notandū quòd vita ſumitur bifariā, vt ſpectat ad hoc propoſitū: aut vt prima perfectio aut ſecūda, id eſt ipſa operatio. prima eſt, eſſe viuētis, quod profluit ab vnione animæ & corporis. ſecūdo modo dicitur vita ipſa operatio, quæ proficiſcitur a potētiis animæ: & ſic accipitur hic, ſcilicet pro operatione. Intelligunt enim homines eū felicē, q̄ bene viuit, id eſt bene operatur. Notandū quòd hæ opiniones de felicitate, vt apparet, oriūtur ex parte modorū viuēdi & excōmodatibus vitæ. Nā illi qui dicunt voluptatē eſſe felicitatē, cōmoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis deſcribitur vita, id eſt operatio ſine impedimento: dolor verò diſpoſitio mala impediens actiones. Sic qui dixerunt diuitias eſſe ſummū bonū, & alij huiuſmodi cōmodis ſuis adducebantur ad hoc aſſerendum. Notandū quòd Plato poſuit ſummū bonū ſeparatum quoddā, non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quòd ſicut albedine fit homo albus, ſic felicitate fit fœlix, quā oportet eſſe in eo qui ſit felix. Itaq; hanc felicitatē etiā ipſe hominibus tribuit, quam ipſe Ariſtoles tribuit vt humanā. Verū quia ea quæ ſunt in deo, quæ propriæ ſunt, cùm æterna ſint, & firma, ideo dixit illud ſeparatum eſſe propriè bonū & ſummū, ſcilicet ipſum deum cuius participatione ſunt omnia alia bona & omnia reducūtur ad ipſum tanquam ad vltimum finem & ſupremā cauſam bonorū omniū, in cuius eſſentia Plato poſuit idæam boni & omniū aliarū ſpecierum. Philoſophus refellit hāc opinionē alio modo ſumptā, quàm intelligebat Plato. Sed ſicut à vulgo intelligebatur, ſumit ipſe, & eam refellit. Plato autē poſuit ſummū bonū id quod eſt ipſum bonum, nec habet aliquid admixtum, ſed eſt ratio

BIBLIOTECA ... ROMA ... VITTORIO EMANUELE

ipſius boni, & hoc poſuit eſſe in Deo vel potius ipſum Deũ. Nam quicquid eſt in Deo, Deus eſt. Similiter ergo rationem boni poſuit in Deo, in quo eſt ratio omnium quæ a natura fiunt cum rectitudine quadam quod additur ob ea quæ fiunt à caſu, quorum formæ & ideæ non ſunt in mente diuina. Nã ſi hoc eſſet ſemper, illa fierent eodem modo, cuius tamen oppoſitum videmus, vt ille aiebat. Sed inferius hæc latius.

22 { AT enim ne lateat nos. } Hæc eſt ſecunda pars capituli in qua quærit modũ procedendi in hac ſcientia morali ad percipiendũ quid ſit ſummũ bonum rerum humanarũ: & dicit quod duo ſunt modi procedendi in perquirendis ſciẽtiis & iis quæ ſcire volumus: aut à principiis, i. ab cauſis ad effectus, aut ab effectibus ad principia, id eſt ad ipſas cauſas. primus dicitur demonſtratiuus ſimpliciter, alter ſecundũ quid: & licet re eadem ſit via, differt tamẽ ratione, vt via ab Athenis Thebas & ab Thebis Athenas. Plato autem recte dubitauit & accommodatè ponit exemplũ de ſtadio in quo eſt finis & principiũ & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem ſit ſpatiũ.

23 { ENIM vero ſemper. } Hoc loco Philoſophus ſoluit & declarat quod in omni ſcientia incipiendum eſt à notis. Sed quia nota ſunt dupliciter. Alia enim ſunt nota ſimpliciter vt cauſæ & principia: alia noſtra ex parte & nobis, vt ſunt effectus: quædã vero æquè nobis nota ſimpliciter, vt in mathematicis ſcientiis. In quibus igitur nobis notiores ſunt effectus quàm cauſæ, incipiendũ ab ipſis effectibus proficiſcendo ad cauſas, vt ſunt hæ ſciẽtiæ morales & naturales & artes. In quibus vero æquè nota ſunt principia & ſimpliciter vt mathematica, in his incipiendũ à talibus principiis & cauſis demonſtrando à priori affectus qui inſunt ſubiecto. Incipiendũ igitur in hac ſcientia morali à nobis notis, id eſt ab affectibus & operationibus humanis ſecundũ rationẽ, ex quibus fiunt habitus ſtudioſi. id eſt ipſæ virtutes ſecundũ quas fiunt operationes quæ ſunt ipſa actiua felicitas. Ea enim eſt finalis cauſa omniũ humanarũ actionũ, & vltimũ bonũ in executione, primũ in intentione. Primũ enim intenditur ipſa felicitas, deinde excogitãtur media, quibus veniamus ad ipſam. Quatuor ſunt cauſæ vt ſcimus. Principaliſsima eſt finalis. Ideo Ariſtoteles vt mihi videtur, nõ iure reprehenditur, vt dicunt quidã ꝙ nõ dixerit vel appellauerit Deũ cauſam efficientẽ, ſed

ſed finalẽ ſemꝑ appellat.Ratio autẽ eſt, qa appellat eũ à cauſa nobiliore.Felicitas verò eſt principiu in genere cauſæ finalis.at in genere cauſæ efficiẽtis eſt effectus,nec eſt abſurdũ quod diuerſis rationibus vnũ & idẽ ſit cauſa & effectus, in diuerſo genere cauſæ,vt felicitas. {QVOCIRCA bñ inſtitutũ.} Ex ſupradictis infertur vnũ,quod appellãt correlariũ.Nã cũ debeamus incipere à nobis notis,oportet eũ q ſit auditurus de ſciẽtia ciuili inſtitutũ eſſe bonis moribus, vt experientia poſsit percipere ea quæ cõferũt humanæ vitæ,& eis aſſentiri.Notandũ ꝙ oportet auditurũ de aliquibus aliquid præcognoſcere, & hoc, aut à ſe habet,aut percipit à doctore.A ſe habet vt dignitates tales, veluti, ſi ab æqualibus æqualia demas,ea quæ remanẽt ſunt æqualia, & omne totum eſt maius ſua parte.A doctore ſuſcipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti ſi duæ lineæ æquè diſtantes protrahãtur in infinitũ,nũquã cõcurrẽt.Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hæc auditurus afferat ex ſe principia quædã. Veluti quod abſtinentia cupiditates ſuperantur, vt per experientiam ſibi innotuit.Quod autẽ nõ afferat,ſuſcipiat à ſuo doctore, & facile aſſentietur: ideo oportet eſſe inſtitutum bonis moribus & bene diſpoſitũ ad recipiẽdam doctrinã. Vbi afferri poteſt illud decimi libri quod etiã ſuprà attulimus. Sermo autẽ & doctrina nunquã in omnibus vires haberet:ſed oportet antè cultus ſit moribus auditoris animus ad recte gaudendũ odẽdũmq;,tanquã ager qui ſemina ſit nutriturus,&c.Poſt hæc dicit Philoſophus quòd ſi ille non afferat ex ſe principia,nec ſit aptus ea ſuſcipere, is eſt penitus inutilis ſecundum Heſiodũ.

{EST enim principiũ quod eſt.} Quia effectus eſt principiũ in hac ſciẽtia morali &ciuili.Veluti bonus mos cõſeruat humanã naturã. {HABET principia.} ſcilicet audiẽdi hanc doctrinã vt facilè aſſentiatur.Si quis enim ſit bene diſpoſitus & inſtitutus bonis moribus,veluti ſi quis ſuperauerit aliquãdo cupiditatẽ abſtinentia, & moderatione vicerit appetitũ, ſtatim aſſentietur cùm audiret hoc principiũ ꝙ temperatis actibus tẽperati fiunt habitus,& non quæret propter quid,cũ hoc ſibi ſufficiẽter cõſtet.Item abſtinẽtia cõcupiſcentiæ extinguuntur.Huius etiã nõ quæret cauſam cũ ſibi conſtet, vel quod ex ſe afferat, vel quod aſſentiatur docẽti ea,qbus bene diſpoſitus &nõ recalcitrans deberet non immerito aſſentiri.

Quod felicitas non ſit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.

CAPVT V.

27 SEd nos eò redeamus unde digreſsi ſumus. Summum enim bonū, fœlicitatemq;, non ſine ratione ex uiuendi modo uidentur exiſtimare: uulgus quidem & importuniſsimi, uoluptatem.
28 Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amant. Tres enim ſunt maximè quæ præcellūt: ea quæ nunc dicta eſt, & ciuilis, & contemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipij ſimile penitus eſſe uidetur, pecorum uitam diligendo. habet autem rationem, quòd complures eorum qui ſunt in poteſtatibus cōſtituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt. Elegantes
29 autē & ad agendum idonei, honorem. Honos enim, finis fe-
30 rè ciuilis eſt uitæ. Videtur autem ab eo diſtare quod quærimus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in ijs qui afficiūtur honoribus, eſſe uidetur. ſummum autē bonū propriū
31 quid, taleq; eſſe uaticinamur, ut auferri facile nequeat. Præ-
32 terea honorē perſequi uidentur: ut ſeipſos bonos eſſe credāt. itaque à prudentibus & apud eos qui ipſos cognoſcunt: & ob uirtutē honoribus affici quærunt. conſtat igitur ſecun-
33 dum hos ipſos, honore præſtabiliorē eſſe uirtutem. Atq; forſitan & finem quiſpiam ciuilis uitæ magis hanc eſſe putauerit, uerum & ipſa uidetur imperfectior eſſe. Videtur enim poſſe uirtutem habentem, & dormire, aut non agere quicquam per uitam, & inſuper in maximis malis atq; aduerſitatibus fortunæ poſitum eſſe. eum uerò qui ita ſe habet, nemo felicē dixerit, niſi qui poſitionem obſeruat. Sed hæc hactenus: ſatis enim de his eſt & * in conuerſionibus dictum. De contemplatrice autem uita, quàm tertiam diximus: in
34 ſequentibus conſiderationem faciemus. Ea uerò quæ pecunijs incum

*ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις, in conuenis. L. Aret.

incumbit uiolenta quædam eſt uita. Ipſæq; diuitiæ non ſunt, id quod quærimus bonum. utiles enim ſunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius ſunt dicta, potius quiſpiam fines eſſe exiſtimauerit: quippe cùm propter ſe expetantur. at neque etiam illa uidentur: quãquam ad ipſa complures iactæ ſunt rationes. Hæc igitur miſſa faciamus.

COMMENT.

SED nos eo redeamus.} Hoc eſt ſecundum capitulum hu- 27
ius tractatus, in quo reuocat ſe ad primum propoſitum. Nam inſtituit afferre & confutare opiniones antiquorum de ſummo bono. poſuerat autem modum inueſtigandi & procedendi in hac ſcientia, vt cognoſceretur ſummum bonum, ideo nunc dicit, redeamus, &c. Reſumit enim opiniones de ſummo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixêre felicitatem eſſe aliquid eorũ quæ ſunt nobis manifeſta: deinde confutat eos qui poſuerunt felicitatem in bono ſeparato, id eſt Platonẽ & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima oſtendit cur ſint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponentis ſummum bonum in voluptatibus. In ſecunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes ſummum bonum in honore, & oſtendit quòd inſufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte conſiderationem de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes in diuitiis. In prima igitur parte oſtendit quòd tot variæ opiniones de ſummo bono oriuntur ex eo, quia vnuſquiſque amat ſuum modum viuendi, & ſecundum quod appetit, illud putat eſſe ſummum bonum. At cum varia appetantur ab hominibus: ideo varij fines pro ſummo bono conſtituuntur. Ipſe autem reducit hæc ad tria genera vitæ, ſcilicet ad voluptuoſam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quòd ij ſunt ineptiſsimi qui ponunt ſummum bonum in voluptate: cum voluptas de qua loquitur hic Philoſophus, poſsit eſſe cauſa amittendæ felicitatis. Notandum quòd tres vitas enumerauit Philoſophus. Primam voluptuariã. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuam. Iſtæ autem habent ordinẽ ita vt prima ſit imperfectiſsima, & in ea maximè do-

minetur appetitus. In ſecũda fit ſedatio & mitigatio perturbationum, atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd omnino ſuffocet, ſed obtemperantem facit rationi. In tertia vita fit vacuitas perturbationum, & appetitus, ſcilicet ſenſitiuus nullo modo operari videtur. Bene ergo attulit Philoſophus per ordinem iſtas tres vitas, vt vidimus in textu. Notandum quòd per voluptatẽ intelligit de ea quæ eſt nobis cõmunis cum belluis, & ſimilia. per ſecundam vitam intelligit ciuilem, quæ ponit in honore, & huiuſmodi: per cõtemplatiuam vero intelligit eam quæ ab omni negotio ſeiuncta eſt.

28 {VVLGVS igitur.} Secunda eſt pars capituli in qua refellit opinionem ponentium felicitatẽ in voluptate. & vult probare quòd voluptas nõ eſt felicitas. Illud quod eſt nobis commune cum belluis non eſt felicitas humana. Sed voluptas eſt huiuſmodi: ergo ea nõ eſt felicitas. Maior probatur: quia felicitatem humanam neceſſe eſt propriam eſſe hominis: id autem quod eſt nobis cum belluis commune, non eſt proprium hominis. Nam ſi ita eſſet, belluæ poſſent dici felices: quod eſt abſurdũ. Minor probatur, quia voluptate fruuntur etiam belluæ, cum voluptas guſtu & tactu maximè percipiatur: quibus ſenſibus bruta etiam viuunt, & nos per tales efficimur valde communes cum cæteris animalibus, etiam cum imperfectis: quia nullum animal eſt his duobus ſenſibus vacans, cum multa animalia careant reliquis. Hæc autẽ opinio ſuſtentari videtur quãuis ſit admodum abiecta: quia homines vident principes viuere in deliciis, & voluptatibus: quorum exemplo ducti putent eorum vitam eſſe potiſſimam feliciſsimámque inter alias, atque ideo eam ſequuntur. Notandum quod vulgus dicitur ſimile eſſe mancipio, quia voluptati ita obedire videtur: vt ſerui dominis ſuis.

29 {ELEGANTES autem.} In hac tertia parte capituli affert opinionem eorum, qui emergunt à vulgo, & eos vocat elegantes. Hi autem putant felicitatem humanam in honore conſiſtere: quorum ſentẽtia tali modo probatur. Finis rerum agendarum & virtutum eſt felicitas. At honor eſt talis: finis ergo ipſe eſt felicitas humana. Nam quicquid agitur in vita humana, videtur agi ob ipſum honorem. præterea honor dicitur eſſe præmium virtutis. {FERE.} Hoc addidiſſe videtur, quia iſte vere non eſt finis talis.

ATTA

{ATTAMEN non videtur.} Duabus rationibus oſtendit quod honos no ſit felicitas. Prima. Honos non cõſiſtit in eo qui honoratur, ſed in eo qui honorat: at felicitas conſiſtit in eo cuius eſt felicitas, & non collocatur in alio, quàm in eo cuius eſt: ergo felicitas non eſt honos neque in honore. 30

{VATICINAMVR.} Quia nondũ eſt declaratũ quid ſit, notandum quod duobus modis exponere poſſumus honorem magis eſſe in honorante, quàm in ſuſcipiẽte honorem. Primo modo: quia eſt operatio honorantis magis quã ſuſcipientis. Secũdo modo: quia honor videtur eſſe magis in poteſtate honorantis quàm honorati. Nã is qui patitur nõ habet poteſtatem patiendi vel nõ patiendi: quia eſt in agẽte. Dixit autẽ, Magis: quia ille qui honoratur videtur concurrere propter virtutem ob quam videtur eſſe cauſa vt honoretur: licet honorare vel nõ honorare ſit potius in arbitrio honorantis. Notãdũ quod illud quod nõ eſt in noſtra poteſtate, facilè etiã inuitis nobis auferri poteſt. vnde cũ bona corporis, & externa nõ ſint in noſtra ptãte: ideo in illis non conſiſtit felicitas. 31

{PRAETEREA honorem.} Secunda ratio: Id quod eſt ob virtutem & teſtimoniũ eiuſdem non eſt felicitas. At honor eſt huiuſmodi: ergo honor non eſt felicitas. Nam appetunt honorẽ cõſequi apud ſapientes tanquã peritiſſimos in diſcernendo, & apud eos qui ipſos cognoſcunt exiſtimãtes talẽ honorẽ eſſe veluti teſtimonium quoddam ſuarum virtutum, & indicium quo deprehendunt & ſibi perſuadent ſe habere virtutes, poſteaquã honorãtur: ergo honorẽ appetũt ob ipſam virtutem: ergo honos eſt ob virtutem. Notãdum quod ſi honos eſſet humana felicitas, ſequeretur quod breui tẽpore aliquis eſſet felix & non felix, id eſt nunc felix cum honoratur, nunc non felix cum non honoratur: & idem etiam reſpectu vnius honorãtis eſſet felix: reſpectu verò alterius eum poſthabentis non eſſet felix. 32

{ATQVE forſitan.} Hæc eſt quarta pars in qua proſequitur Philoſophus, refellendo nunc eos qui ſummum bonum in virtute ponebant: & quãquã hi magis ad veritatẽ acceſsiſſe videntur quàm ſuperiores, quia virtutẽ habens eſt in potentia propinqua felix: tamen hanc opinionẽ etiam reprobat tali ratione. Id quod non eſt perfectũ, non eſt ſummum bonum. At virtus non eſt perfectum: ergo non eſt ſummum bonum. Minor probatur à Philoſopho. 33

Nam

Nam virtus poteſt eſſe in dormiente & in eo itẽ qui non operetur ob impedimenta,& demu in his qui ſint in maximis ærumnis,& calamitatibus conſtituti: quos nemo felices appellabit niſi poſitionem cuſtodiẽs, ſicuti fecẽre aliqui Philoſophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quòd ſi oportet aliquem felicem euadere,neceſſe eſt in illo prius eſſe virtutes. Verum nõ ſufficit vt habeat habitum. Nam habitus ordinatur ad operationẽ, & propterea virtus eſt imperfectior quàm ipſa felicitas,cum ordinetur ad vlteriorem finem. Notandum quòd à Philoſopho facti ſunt libelli de omnibus ſcientijs liberalibus breuiſsimi & per modum concluſionũ, quos appellauit conuerſiones: & ſic ſolent Græci artes liberales appellare, quia videntur circulo quodam in ſe redire cum vnaquæque aliis vtatur: hos libellos Philoſophus appellauit conuerſiones. alij dicunt quædam eſſe à Philoſopho cõfecta ita vt finis vnius ſcientiæ ſit principium alterius, & ſic ſint quaſi circuli, quæ opinio mihi non placet. Notãdum ꝙ poſitio eſt opinio alicuius in Philoſophia præclari, quæ ſit aliena à communi hominũ opinione, vt fuit Heracliti, qui dixit contraria eſſe idem,& huiuſmodi. Notãdum quòd Philoſophus differt conſiderationem vitæ contẽplatiuæ in aliũ locum: quia non pertinet ad hunc locũ tractare de ipſa. Nam nec reprobari poteſt cùm ſit præſtãtiſsima: nec ſumẽda nũc pro felicitate,cùm antea oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili, quæ competit homini, vt homo eſt.

34 {EA verò quæ pecuniis.} Hac in parte quinta refellit opinionẽ eorum, qui ponebãt ſummũ bonũ in diuitiis, hoc pacto: In ea vita quæ eſt violenta nõ conſiſtit felicitas. At ea vita quæ intendit diuitiis,& ei dedita eſt huiuſmodi. ergo &c. Item illud quod eſt alterius cauſa,& propter aliud, non eſt felicitas humana. at diuitiæ ſunt huiuſmodi: ergo diuitiæ non ſunt felicitas humana. Nam ſummũ bonũ non eſt ob aliud: alia verò omnia ſunt ob ipſum. Diuitiæ verò ſunt adminicula, quibus vir ſtudioſus poteſt exercere ſuas operationes: vt magnificentiæ & liberalitati s: ergo ſunt ob operationes virtutum nonnullarum,& ordinantur ad aliud vlterius. Ex his infert quòd illa tria prædicta magis apparent eſſe finis vltimus quàm diuitiæ,& tamẽ illa nõ ſunt, vt oſtenſum eſt, quãuis multæ ſint allatæ ratiões, ſcilicet à diuerſis Philoſophis.

Quod

Quod non ſit idea.

CAP. VI.

PRæſtat autem fortaſſe de uniuerſali bono con ſyderare, & quonam modo dicitur dubitare: 53 quanquam hæc quæſtio perardua nobis eſt, propterea quod amici ſunt qui * formas ipſas introduxerunt. Verum melius forſitan, & oportere uidebitur ſua quoque, præſertim Philoſophos, pro ueritatis ſalute refellere. nam cum ambo ſint amici: ſanctum eſt honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem: in iiſce non faciebant ideas, in quibus prius & poſterius eſſe dicebant. Idcirco neque numerorum ideam conficiebant. at bonum & in ſubſtantia dicitur, & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid. atque id quod eſt per ſe, ſubſtantiáue, prius eſt eo natura quod eſt ad aliquid. Eſt enim hoc propagini, & accidenti eius quod eſt 36 ſimile. quibus efficitur, ut non ſit in omnibus communis quædam idea. Præterea cùm bonum æque atque id quod eſt dicatur (nam & in ſubſtantia dicitur bonum, ut mens & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occaſio: & in loco, mora: & alia iſtiuſmodi) conſtat non eſſe commune quicquam uniuerſale ac unum. non enim in omnibus prædicamentis: ſed in uno tantummodo diceretur. prætereà cum eorum quæ 37 unam habent ideam, una ſit & ſcientia bonorum etiam omnium, una ſcientia quædam eſſet. nunc autem plures ſunt, & eorum quæ ſub eodem prædicamento ſunt collata: ut temporis: in bello quidem, militaris facultas: in ægrotudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem, medicina. in laboribus autem, ars corporis exercendi. Dubitauerit autem quiſpiam, quidnam & uelint di- 38 cere

* τὰ εἴδη.

cere ipſum quodque: ſi una & eadem hominis eſt ratio, & in ipſo homine & in homine. nam quo uterque eſt homo, hoc differentiam inter ſeſe nullam habebunt. quod ſi ita eſt
39 *neque quo utrunque eſt bonum. At uerò neque quia perpetuum eſt, ideo magis erit bonum. ſiquidem neque diuturnum*
40 *album, magis eſt album, quàm unius album dici. Probabilius autem de ipſo uidētur dicere Pythagorici, ipſum unum*
41 *in bonorum ſerie collocātes, quos ſequutus uidetur & Pſeuſippus. Sed de his quidem alius erit ſermo. In ijs autem quæ dicta ſunt, controuerſia quædam uidetur, quod rationes non de omni bono ſunt dictæ. dicuntur autem una ſpecie bona: ea quæ amantur per ſe. ea uerò quæ hæc efficiunt, aut aliquo modo conſeruant, aut contraria prohibent: propter hæc ipſa, modoq́; alio, bona dicuntur. conſtat igitur bona,*
42 *bifariam dici: alia per ſe, alia propter illa. Seiunctis igitur per ſe bonis, à bonis utilibus, conſideremus ſi ea quæ ſunt per ſe, una idæa bona dicantur. at quænam quiſpiam poſuerit per ſe bona? an ea quæ & ſine alijs perſequimur, quale eſt ſapere, & uidere & uoluptates nonnullæ, atque honores. hæc enim tametſi propter aliud quippiam perſequimur, tamen ex ijs, eſſe poſuerit quiſpiam quæ ſunt per ſe bona. an*
τὸ εἶδος. 43 *nihil aliud præter idæam ponendum eſt? quare * forma res quædam erat inanis. Quòd ſi hæc quoque per ſe ſunt bona: eandem in his omnibus ipſius boni rationem ineſſe oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem eſt niue atque ceruſa: at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis hoc ipſo quo bona ſunt, diuerſæ ſunt rationes ac differentes: ipſum ergo bonum non eſt quid commune una idæa. At quonam modo dicuntur? non enim iiſce ſimilia ſunt, quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicunturne igitur, quia ſunt ab uno, aut ad unum omnia conferuntur: an * comparatione*

κατ' ἀναλογίαν.

ratione potius rationum? etenim ut eſt in corpore uiſus: ſic eſt in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præſenti forſitan omittenda ſunt: nam exactè ipſa diſcutere, ad aliam magis ſpectat philoſophiam. Et de idæa ſimiliter. Conſtat enim etſi eſt aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur, aut ſeparatum quod ipſum per ſe: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine poſſe. nunc autem tale quæritur. Fortaſſe autem cuipiam melius eſſe uidebitur cognoſcere ipſum, ad ea bonorum quæ poßideri ac agi poſſunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis ſunt bona ſciemus. & ſi ſciuerimus, aſſequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à ſcientijs autem diſcrepare uidetur. uniuerſæ nanque bonum affectantes quoddam, idq; quod deeſt perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuerſos artifices ignorare, & non perquirere, non eſt conſentaneum rationi. dubium autem eſt, & quidnam ad ſuam artem, aut textori confert, aut fabro, ſi ipſum ſcierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui idæam ipſam aſpexerit. neque enim ualetudinem hoc modo medicus, ſed hominis, imò uerò huius fortaſſe conſiderare uidetur, quippe cum ſingulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

PRæſtat autem fortaſſe. } Hoc eſt tertium capitulũ huius 35 ſecundi tractatus, in quo Ariſtoteles refellit opinionem Platonis de ſummo bono, quod Plato dicebat eſſe bonum ſeparatum, id eſt, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum eſt de vniuerſali bono, id eſt de idæa boni. In ſecunda parte aſsignat rationes, quòd non poteſt eſſe idæa boni. In tertia ponit quandam dubitationẽ, & ſoluit. In quarta poſtquam exterminauit

uit idæas,oſtendit quòd dato quòd ſint ideæ,non eſt opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd omiſsis reliquis opinionibus de ſummo bono,fortaſſe melius eſt conſiderare de vniuerſali bono,id eſt de cõmuni bono,& communi idæa boni,quam Plato dixit eſſe ſummũ bonum,& cauſam cur alia bona quæ ſunt hic,ſint bona. Fortaſſe,quia hæc quæſtio non videtur pertinere ad moralem: ſed magis ad primum philoſophum,& metaphyſicum,tamẽ pauca dicere,& oſtendere quomodo non ſit idæa boni,ſummum bonum,quod hic quæritur,& intenditur,non videtur alienum à propoſito & ab Philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit contra idæas Platonis, & nunquam ſe excuſat,niſi in hoc libro moralium. Ratio eſt, quia cùm ipſe det præcepta de moribus,ne videatur agere contra bonos mores impugnando amicum,& præceptorem ſuum Platonem,cum quadam honeſtate hic ſe excuſat.

36 {QVI igitur.} Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem,oſtendendo talem concluſionem,quod non eſt vna communis idæa omnibus bonis,vt putauit Plato,& probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunque vel in quibus eſt prius & poſterius non eſt cõmunis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius:ergo in bonis nõ eſt communis idæa. Maior conceſſa eſt à Platonicis,quia non ponebãt idæas in his in quibus eſſet prius atque poſterius,& ideo numerorum non ponebãt idæam. Minor probatur à Philoſopho,ſcilicet quòd in bonis eſt prius & poſterius. Nam ſubſtantia eſt bonum,qualitas eſt bonum : relatio ſimiliter,& alia quæ ſunt in aliis variis prædicamentis in quibus eſt bonum. Verùm cù[m] iſta habeant ordinem,prius eſt ſubſtantia quàm relatio.cùm relatio ſit reſpectu ſubſtantiæ,vt eſt virgultum reſpectu arboris,& vt eſt accidens reſpectu ſubiecti ſui.prius enim eſt arbor quàm virgultũ,& ſubiectum quàm accidens.& ſubſtãtia quàm quãtitas,vel qualitas vel relatio, vel aliud accidens.Vt prius eſt homo qui eſt ſubſtantia animatá ſenſitiua,quàm ſit tantus,veluti trium cubitorum:vel talis:veluti albus:& ad aliquid.veluti pater per prius igitur eſt homo prioritate naturæ,poſterius verò hæc ſibi accidunt:vt ſit tantus vel talis,& ſimilia : ergo cùm bonum non ſit quoddam commune æquè in omnibus prædicamentis, non

non erit quędam communis idęa bonis omnibus queadmo dum in numeris.Nam cũ variæ ſint ſpecies numerorũ,veluti dualitas,trinitas:& altera ſit prior,altera non,ponebat Plato quãdam idæam cõmunem omnibus.Eodẽ pacto cùm variæ ſint ſpecies bonorũ,& in bonis ſit prius & poſterius, non debet poni vna cõmunis idæa omnibus, dicit Philoſophus.

{PRAETEREA cùm bonum.}Secunda ratio. Ens dicitur 36
de omnibus prædicamẽtis,ſimiliter & bonum,& alia eſt boni ratio cùm eſt in prædicamento ſubſtantiæ, & alia ratio cùm eſt in prædicamento qualitatis,& ſic de cæteris.Fit igitur talis argumentatio:Ea quæ ſunt in diuerſis prædicamentis non dicuntur ſecundum vnam rationem: nec eſt eorum vna cõmunis idæa.At bonũ,loquẽdo de bonis quæ ſunt hic, eſt in diuerſis prædicamentis:ergo boni non eſt vna ratio, & vna cõmunis idæa.Maior concederetur à Platonicis, & ſemper affert maiores hic veluti conceſſas à Platonicis. Minorẽ ipſe probat,ſcilicet quòd bona ſunt in diuerſis prædicamentis.nã mẽs quæ eſt de numero bonorũ, eſt in prædicamento ſubſtãtiæ,vt ait:virtus in prædicamẽto qualitatis:moderatũ in prædicamento quantitatis,& vtile in prædicamento relationis.Vtile enim refertur ad aliud:occaſio quoque,id eſt opportunitas tẽporis ponitur in prædicamento quãdo, & ſicut tempus quod eſt menſura motus ponitur in quando, & congrua conuerſatio ponitur in prædicamẽto vbi:& alia huiuſmodi bona,quæ varia ſunt,& in diuerſis prædicamentis collocata.Nã vt prædicamenta ſunt maximẽ diſtincta inter ſe, ſic & res quæ in ipſis prædicamentis ſunt.Sequitur igitur cõcluſio,quòd nõ eſt vnum & vniuerſale bonũ cõmune omnibus bonis:nam ſi ita eſſet,nõ in omnibus prædicamẽtis, ſed in vno tantùm diceretur,& eſſet vt oſtendimus. Notandum quòd ens & bonum cõuertuntur. Sed bonũ ſumitur bifariã. Primo modo vt eſt paſſio entis, & ſic conuertitur cum eo: alio modo vt eſt bonum moris,& hoc non conuertitur cum ente.nam omne bonum moris eſt ens, non autem econtra. Si igitur Plato dicit eſſe vnam communẽ idæam boni, oportet vt dicat bonum commune quod conuertitur cum ente. & ſic accipit hic Philoſophus illud bonum cõmune quod cõuertitur cum ente:& ex eo arguit contra Platonem . Notandum quòd Deus propriè non eſt in prædicamento,cùm ipſe

ſit qui producat ipſam ſubſtantiam,& omnis ſubſtātia cōponatur aut ex materia & forma,aut ex potentia & actu: Deus autem non eſt cōpoſitus,ſed accipitur hic impropriè,ſcilicet pro ſubſtantia ſeparata:vel pro corpore cœleſti,quæ dicūtur animata à Philoſophis.tamen ſecūdum Scotū,& forte etiam ſecūdum Platonem,eſt quædam ſubſtantia tranſcēdens quæ prædicatur de Deo,& de ſubſtantia prædicamentali.& ſic faciunt decem prædicamenta traſcendentia, & ſic quantitas prædicatur de infinitate Dei,& qualitas de bono,&c.

77 {PRAETEREA cùm eorum.} Tertia ratio. Quorum non eſt vna,& eadem ſcientia,nō eſt vna communis idæa:ſed bonorum non eſt vna,& eadem ſcientia:ergo bonorum nō eſt vna cōmunis idæa.Maior cōcederetur à Platone. Nam Plato dixit,vt ſunt idęæ ita eſſe ſcientiam noſtrā.Minor declaratur à Philoſopho,nam eorū quæ ſunt in vno prædicamento non eſt eadem ſcientia.multo minus erit vna ſcientia eorū bonorum quæ ſunt in diuerſis prædicamentis. Sed tempus quodcūque collocatur in vno prædicamento, & tamen temporis nō eſt vna ſciētia atque eadem. Nam tēporis bellici eſt vna ſciētia quæ dicitur ars militaris.Temporis ægritudinis eſt ſciētia medicinæ,quæ obſeruat tēpus,ſcilicet principium, augmētum,ſtatum & decremētum. Similiter moderationis in cibo eſt ars medendi,qua obſeruatur tēpus debitū alimento,& ſuperius exemplum de medicina pertinet ad recuperandam ſanitatem,hoc ad conſeruādam eandem.Eſt etiam alia obſeruantia temporis,quæ pertinet ad gymnaſticā,id eſt ad artem exercendi corporis in ipſis ludis gymnaſticis. Notandum quòd vnius,& eiuſdem boni,quod eſt in vno prædicamento,oſtendit Philoſophus plures eſſe ſcientias. Nam tempus eſt bonum,& de ipſo conſiderant variæ ſciētiæ:vt in bello tempus bonum,& idoneum, & opportunitatem conſiderat ars militaris:& tempus bonū in ægritudine medicina. & ſic de aliis aliæ facultates:ita vt cùm alia ſit atque alia ſcientia talis boni,erit alia atque alia ratio,& nō communis ratio neque idæa huius boni quod eſt in vno prædicamēto, multo minus boni quod eſt in omnibus prædicamentis.

78 {DVBITAVERIT autem quiſpiam.} Hæc eſt quarta ratio qua oſtendit non eſſe ponendam communem idæam ex eo,quia eſſet ſuperflua. Dicit igitur quòd ambiget quiſpiam quid

quidnam Platonici velint dicere ipſum quodque. Addunt enim ipſum vnicuique rei cum volunt ſignificare idæam illius rei veluti ipſum hominem,id eſt idæam hominis:ipſum æquum ipſum bonum,idæam æqui,& idæam boni. quid ergo volunt ſignificare per ipſum? volunt ne oſtendere eſſe diuerſas idæas à rebus quarum ſunt idæa,vt volebat Plato?Verum ea non differunt quæ cõueniunt in vna atque eadem ratione formali.At ipſe homo,id eſt idæa hominis,& homo apud nos conueniunt in ratione formali:ergo non differũt. Nam ſi definiantur de vtroque,dicetur animal rationale. ſi ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem,& inter idæam boni & bonum,ſuperfluũ videretur ponere idæam hominis,& idæam boni, & credere eſſe quaſdam ſpecies ſeparatas per ſe ſeorſum exiſtentes. Notandum quòd Philoſophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem,qui poſuit formas diuerſas, & idæas à rebus quarum ſunt idæ: diuerſitas autem nulla alia videtur quàm formalis:quòd ſi oſtendatur ipſas non differre ratione formali, certè non different res illæ, & falſa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum ſunt idææ, & ſuperfluæ idææ videbũtur.

{ A T verò neque quia.} Hac in parte affert vnam obie-ctionem quæ fieri contra eum poſſet. Tu dicis ô Ariſtoteles, 39
quod homo nõ differt ab ipſo homine id eſt idæa hominis: quomodo nõ differt,cum homo hic apud nos ſit corruptibilis:idææ vero & hominis & boni ſint perpetuæ & incorruptibiles? dicit ergo Philoſophus quod propter hoc non differunt eſſentialiter,& formaliter, ſed per modos quoſdam, & poſteriora quædam,veluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum,quæ non ſunt de eſſentia rei: modi vero non faciunt proprie differre,ſed formæ eſſentiales faciũt ea quæ ſunt,proprie differre.Nam ea dicuntur eſſe de eſſentia alicuius quæ ſimul ſunt & non poſterius. Prius enim res eſt, poſtea perpetua & non perpetua, & talis vel talis, quæ non faciunt eſſentialiter res differre:& dat exemplum de albedine,quod non eſt magis album id, quod poteſt durare vnum diem,quàm id,quod poteſt durare vnum annum. Illa enim duratio nõ facit eſſe magis aut minus albũ:nam licet vnum ſit diuturnius altero,tamen vtrunque eſt album, & eiuſdẽ ratio

tionis.Igitur cũ Platonici velint idæas differre à rebus, quarum ſunt idæ,& nos oſtendimus non differre, ſuperfluum eſt ponere idæas:fruſtra ergo ponitur communis idęa boni. Quamuis enim bonum,& ipſum bonum,id eſt,idæa boni differant per hoc quod alterum ſit diuturnius altero:tamẽ non differunt in ſua ratione formali,quia eiuſdem ſunt rationis.

40 {PROBABILIVS autem.} Hoc loco Philoſophus comparat opinione Platonis de bono cũ opinione Pythagoræ, & dicit quod ſententia Pythagoricorũ videtur probabilior quàm Platonis:nõ quod ſit ſimpliciter vera,ſed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici non poſuerunt bonum quoddam ſeparatum per ſe exiſtẽs commune omnibus bonis:ſed poſuerunt ordinem,& ſeriem bonorum: in qua collocarunt etiam vnum,vt oſtendatur quod res tunc dicitur propriè bona,& perfecta,quando eſt vna.Pythagoras poſuit duas ſeries ſiue duos ordines vel familias vt ipſe dicebat rerum, & has dixit principia rerum.Vnam igitur bonorũ ſeriem ponebãt Pythagorici:alteram malorũ.& in vnaquaque ſerie dicebãt eſſe decem inuicem oppoſita, tanquàm decem principia bonorum,& decem malorũ.In ſerie bonorũ poſuerunt vnum: in ſerie malorũ plura,& ſucceſsiue oppoſita hæc,ſcilicet finitum infinitum:impar & par:rectum & obliquũ: quadratum altera parte longius:lumen tenebræ:dextrũ ſiniſtrũ:mas fœmina:quies motus:bonum malum.Vnũ dixit eſſe in numero bonorũ, quia quælibet res habet in ſe bonitatẽ ſuam per vnitatẽ,qua ſuſcipit ſuum eſſe.Nã quãdo vnitur anima cum corpore,tunc fit vnum,quod eſt homo:quando vniuntur elementa,tunc fit cõpoſitũ,& eſt vnũ: vt lignum,lapis,aurum,& ſimilia:& quando vniuntur plures voces ſecundum proportionẽ fit vnus concentus.Itaque vnitas in qualibet re videtur eſſe perfectio.Ecõtra facit pluralitas:& deſtruit enim res, & ad nõ eſſe perducit:nam cũ aliquod corpus reſoluitur in elementa,& in plura,tunc deſtruitur illud cõpoſitum. Finitum quoque eſt bonũ,quia deſignat perfectionẽ,& poteſt percipi. Infinitum eſt malum,& imperfectum.& indeterminatum,& percipi nõ poteſt.Impar eſt bonũ,quia diuidi non poteſt vt vnitas,& nõ deſtruitur per ſuã imparitatem. Par econtra eſt malũ,quia per ſuã paritatẽ reſoluitur vſque ad vnitatẽ quæ nõ eſt amplius numerus,& ſi aliquãdo nõ poteſt diuidi vſque ad

ad vnitatem,ita quod remaneat numerus,ſtat virtute imparitatis vt primo modo octonarius numerus diuiditur vſque ad vnitate:ſenarius ſtat in prima diuiſione virtute imparitatis,id eſt numeri ternarii: non quod ſtat ſenarius numerus. quia iam eſt deſtructus,ſed ſtat diuiſio & cõſiſtit in ternario: ſic de aliis oppoſitis dici poteſt,quod alterũ habet rationem boni,alterũ mali. Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinionem Pythagoræ,opinioni Platonis. Quia Pythagoras reducebat omnia bona ad vnũ bonũ,quod eſt in rebus hic apud nos:& non ad vnum bonũ ſeparatum à nobis,vt eſt idæa boni,quemadmodum ſenſit Plato:& dicit quod Speuſippus qui fuit diſcipulus Platonis,& ex ſorore nepos, reliquit eum in hoc,& ſequutus eſt Pythagoram:ex quo etiam ſe magis excuſare videtur,ſi ipſe nõ ſequutus eſt Platonem præceptorem.

{ IN iis autẽ quæ dicta ſunt. }Hac in parte quæ eſt tertia 41 pars principalis huius capituli,affert obiectionẽ quę fieri poſſet cõtra rationes ſuas ſuperius illatas. Dicere enim quis poſſet,ô Ariſtoteles,tu loquutus es de bonis vno modo ſumptis indeterminate,& ſine diſtinctione vlla,nõ loquẽdo de omni bono diſtinctè vt opportebat. Nã bona bifariã dicũtur:quędã enim per ſe bona : quædã propter aliud: & de iſtis duabus ſpeciebus fortaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe communem idæam vnam,ſed de altera ſpecie tãtum,ſcilicet bonorũ per ſe relictis bonis vtilibus,& propter aliud quæ non ſunt propriè bona cũ ſint ad aliud. Itaque debebas diſtinguere ô Ariſtoteles,& de omni bono differenter loqui & diſtinctè. tu autem nõ loquutus es & de omni bono,cum bifariam ſit. Dicit igitur Philoſophus,iſta eſt bona obiectio: itaque diuidantur bona,quia ex iis quæ dicta ſunt à nobis,cum non diſtinxerimus bona,controuerſia videtur ſuboriri,& obiectio quædã: ad quam tollendam diuidamus bona,& videamus ſi eſt vna communis idæa. Bona bifariam dicuntur : quædam per ſe: quędã ob aliquid aliud per ſe autẽ bona rurſus,aut per ſe ſimpliciter & abſolutè ſunt , aut ſunt partim propter ſe , partim ob aliud,quæ ſint quaſi media inter ea quæ ſunt per ſe ſimpliciter & abſolute,& ea quæ ſunt ob aliud tantũ. per ſe ſimpliciter ſunt vt felicitas:per ſe vero bona,quæ partim ſunt propter ſe,partim ob aliud ſunt,vt ſanitas:ea vero ſunt proprie ob aliud,vt in medicina potiones & tẽperati cibi, & alia hu-

huiuſmodi quæ faciunt vel conſeruant ſanitatem vel remouẽt contraria: id eſt impedimenta ſanitatis. Sunt enim ob aliud tãtum quia ob ſanitatem. Quare ſunt bona per ſe, & propter aliud, & partim propter ſe, & partim propter aliud: natura enim non tranſit ab extremo ad extremum ſine medio vt aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram ſpeciem bonorum, ſcilicet per ſe, poſthabitis nunc bonis vtilibus quæ ſunt ob aliud tãtum: quia ſi debet eſſe idæa boni, magis erit de bonis per ſe. Accipiamus igitur iſta bona per ſe, & conſideremus, dicit Philoſophus, ſi his competit vna commu..is idæa. Notandum circa illa verba, non de omni loquebamur bono In textu græco qui reperitur, & etiã in traductione Leonardi non eſt ibi, non: traductio vetus & Ioannis Argyropyli habet, non. Et Euſtrathius, & alij expoſitores exponunt, cum non, iſtum textum.

42 {AT quænam quiſpiam.} Facta diſtinctione bonorũ, & poſtpoſitis vtilibus quæ ſunt ob aliud tãtũ, & ſumptis per ſe bonis, oſtendit Philoſophus quòd per ſe bonorũ non eſt vna comunis idæa, & hoc modo videtur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ô Plato, ſunt aliqua bona per ſe, forma & idæa bonorum vana, & ſuperflua eſſe videtur. At primum eſt, ergo & ſecundum, quod autẽ primum ſit, oſtẽditur. Sunt enim hic bona per ſe, vt ſapere, & videre, & habere prudentiam, & alia huiuſmodi: & quædam voluptates, quia non omnes: ſed voluptates quæ ſtudioſas operationes ſequuntur. hæc enim quanuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter ſe expetuntur, & ſunt bona reponenda, & numeranda inter bona per ſe, hoc oſtenſo vtitur quaſi deriſione contra Platonem, quaſi dicat, Videtúrne tibi ô Plato, quod præter tuam idæam, quã tu vocas bonum per ſe, & ſeparatum à nobis, ſit aliud quicquã bonũ per ſe hic apud nos? At qd igitur fuit opus ponere idæas? ſuperflua profecto eſſet ſpecies & idæa. Nam Plato nolebat quòd idçæ differrent a rebus quarum erant idçæ, ſi ergo oſtẽſum eſt ab eo quòd idæa boni eſt bonum per ſe, & nos habemus etiam hic apud nos bona perſe, & in eo quòd per ſe ſunt eiuſdem rationis cum idæis, & non differunt, ſuperflua ſpecies erit, & idæa. Ex his omnibus concluditur quòd ſi non eſt vna idæa communis bonorum quæ ſunt perſe de quo magis videbatur, nullo modo poteſt eſſe vna idça cõmunis omniũ bono

bonorum vel aliquorum bonorum,ex quo ſequitur non eſſe idæam. Verum ſi tu dixeris, quod neque illa quæ enumeraui, nec alia ſunt bona per ſe,ſuperflua quoque eſſet idæa. nam ſi eſt bonum ſeparatum per ſe, & debet eſſe exemplar eorum quæ ſunt hic apud nos:certe ea quæ ſunt ex idæis,id eſt exemplata (vt ita loquar) debent eſſe hic vt correſpondeant ſuis idæis. ſed ſi non ſunt talia exemplata per ſe vt ſunt idææ per ſe,fruſtra poſitæ ſunt idææ eorũ quæ ſunt ſcilicet vt ſit idæa bonorum,id quod vere eſt bonũ per ſe:poſtea apud nos non ſunt bona per ſe,de quibus ponitur idæa.

{QVOD ſi hæc quoque per ſe ſunt bona.} Sequitur in redarguendo Platonem,& oſtendit quod ſi ſint hic bona per ſe, non eſt neceſſe ponere aliud bonum ſeparatum per ſe. Nam ſi per ſe bonorum eſt vna communis idæa ,tunc omnia quæ ſunt hic per ſe bona, erunt eiuſdem rationis, ſed hoc eſt falſum:ergo ſanum eſt ponere vnam communem idæam eſſe per ſe bonorum. quod autem hoc ſit falſum, ſcilicet hic per ſe bona eiuſdẽ eſſe rationis, probatur à Philoſopho, & oſtenditur quod ſunt diuerſæ rationis. nam ſapientia eſt bonum per ſe tale vt perficiat habentem, & eſt in eius poteſtate cuius dicitur eſſe: honos dependet ab alio. at hæc competunt his,diuerſa ergo ſunt diuerſæ rationis bona. quod ſi eſſet vna communis idæa bonorum per ſe: tunc omnia bona per ſe: quæ ſunt hic conuenirent in communi ratione formali, vt nix,& ceruſa in albedine.albedo enim niuis, & ipſius cæruſæ eſt eiuſdem rationis. ſed cùm non conueniant in vna communi ratione, vt oſtenſum eſt, profectò non erit eorum vna communis idæa.quare ſiue ſint bona per ſe hic apud nos, ſiue non ſint: nullo modo erit idæa: quia ſi non ſint hic bona per ſe, nec etiam eſſet idæa, quia Plato poſuit idæas, vt per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ ſunt hic. ſi ergo exemplata hic non eſſent:fruſtra eſſent ibi exemplaria & formæ.ſi verò ſint talia bona per ſe hic apud nos etiam non erit idæa,quia iſta bona erunt eiuſdem rationis cum idæa. & etiam inter ſe.ſed iſta ſunt diuerſarum rationum, quia non eſt eadem ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus: ergo nõ eſt vna cõmunis idæa bonorum per ſe.Ex quibus concluditur quòd ſiue non ſint hic bona per ſe, ſiue ſint:non eſt vna communis idæa.At quonam pacto bona dicuntur? Ex ſuprà 43

dictis oritur quædam difficultas, quàm ſoluit Philoſophus, ſcilicet quomodo bonum dicatur prædicetúrque de omnibus bonis. nam cum ſuperius dicebatur quòd bona habēt diuerſas rationes, ſtatim excluſa eſt prædicatio vniuoca: neque etiam videtur, quòd bonum prædicetur æquiuocè de bonis, cum non ſint ſimilia iis quæ fortuito & à caſu eodem nomine appellantur. Reſtat igitur quomodo ſit dicendum bonum prædicari de bonis inferioribus, ſi nec vniuoce nec æquiuocè prædicatur vt diximus, & apparet. Notandū quòd eſt differentia inter prædicationē vniuocam, & æquiuocā. Vniuoca eſt quando aliquid prædicatur dicitúrq; de pluribus ſecundum vnum nomen, & vnam rationem, vt homo dicitur vniuoce de Socrate & Platone. Aequiuoca eſt, quādo aliquid predicatur de pluribus ſecundum vnum nomen tantū: rationes verò eius ſunt diuerſæ ſecundum illud nomē, vt canis dicitur de cane terreſtri, & de marino & cœleſti. omnes enim iſti, licet ſint diuerſæ rationis, habent tamen nomē cōmune. Reſtant duo alij modi duæq; naturæ: quarum vna eſt quādo res habent idem nomen, & aliquam rationem cōmunem, ſed non vt vniuoca: verum dicuntur cōuenire, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnum exemplum primi, vt inciſio venæ, inſtrumētum medici, potio item, & alia quæ inter ſe ſunt diuerſa, tamen dicuntur medicinæ, quia ab vno ſcilicet à medico originem habent. exemplum ſecundi, vt ſana dicuntur veluti conſeruatiua ſanitatis, vt exercitatio corporis: ſiue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem, id eſt ſanitatem. Altera eſt natura media inter vniuoca pura, & æquiuoca pura, & iſta ſunt analoga, id eſt, quæ habēt proportionem, & ſimilitudinem rationis inter ſe: & hoc modo vult Philoſophus vt dicantur bona, id eſt per analogiam, & ſimilitudinem rationis: & ipſemet ponit exemplū, vt ſicut viſus in corpore eſt bonum: ita mens, & intellectus eſt bonū in anima. & iſta eſt proportio, & analogia ſecundum quam bonum dicitur de bonis nō vniuoce neq; æquiuoce, ſed analogice. Nam qualis eſt oculus in corpore, talis eſt mens in anima, ſed vtrunq; eſt bonū per ſe, & dicentur bona per ſe ſecundū ſimilitudinē rationis.

44 { SED hæc in præſenti. } Hæc eſt quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua oſtendit, quòd non pertinet ad

moralem Philoſophum tritè inquirere, vtrum bonum dicatur vniuoce an æquiuoce:& item de idæa boni, quam poſuit Plato: ſed talis conſideratio diligens pertinet potius ad primum philoſophum & metaphyſicum. Nam primus philoſophus conſiderat de omnibus quomodo dicuntur, & ſi conueniunt vel non conueniunt in ratione formali:& talis conſideratio præſertim diligens non pertinet ad moralem: ſimiliter de idæa, nam moralis non cōſiderat de his, quæ hic aut agi, aut acquiri à nobis non poſſunt: vt ſunt idææ cùm ſint in mente ipſa diuina, vt vult Plato. Nos autem quærimus nunc dicit Philoſophus, bonum humanum.

{FORTASSE autem.} Affert obiectionem quandam, & 45
eam ſoluit. Tu Ariſtoteles remouiſti ſententiā Platonis, primo refellēdo eam vt falſam: poſtea dixiſti, quòd ſi etiam eſt talis idæa boni: tamen non pertinet eius cognitio ad moralem:& hoc non videtur verum. nam ſi ſit idæa boni, certè vi debitur quod eius cognitio pertineat ad ſcientiam morum, & cognitionem bonorum, quia exēplar valet ad hoc vt fiat diligenter id quod depēdet ab ipſo exemplari, facilius enim illo cognito, & diſcernemus dependens, & ſicut ſagittarij ſigno poſito conſequemur bonum quod quærimus.

{HAEC igitur ratio.} Nunc ſoluit obiectionē duabus rationibus. Prima, cognitio illius boni non pertinet ad Philoſophū moralē, quam nullæ artes nullæq; ſcientiæ conſiderāt & præſupponūt: at bonū Platonis ſeparatū eſt tale: ergo eius cognitio non pertinet ad moralem, & eſt inutilis eius cognitio. omnes enim artifices dirigunt ſuas operationes ad perficiendū ſuum opus, & ſi quid eis deeſt non contēplantur idæā ſeparatā à nobis, cuius cognitio ſi conferret, profectò nō prætermitteretur ab omnibus artibus. Notandum ꝙ Plato conceſsiſſet non poni illud exemplar: vt nos intuentes illud faciamus ea quæ ſunt hic ad imitationē illius. ſed vt Deus opifex vniuerſi intuens exēplaria, & idæas quas habet in ſe, producat deinde has res quæ ſunt hic, & ſint veluti exemplaria.

{DVBIVM autem eſt.} Secunda ratio. Eius rei cognitio 46
non pertinet ad ſcientiam moralem quæ non prodeſt ſcientiis, & artificibus vt euadant peritiores in ſua arte: ſed cognitio boni ſeparati eſt huiuſmodi, ergo non pertinet, &c. Hoc probatur inductione diſcurrendo per ſingulas artes, & facul-

tates,quæ de nihilo magis vel melius operari poſſunt: ſi cognouerint idæã boni ſeparatã quàm ſi eãdẽ ignorauerint.

47 {FORTASSE.} Quia licet medicus in operando verſetur circa ſingularia,tamẽ cõſideret etiã ſanitatẽ, & hominem in vniuerſali.cùm Philoſophus vellet definire felicitatẽ, attulit opiniones multorũ:quorum alij dixerunt eſſe voluptatẽ, alij honorẽ,alij virtutem vel aliquid eorũ bonorũ quæ ſunt hic.Plato vero præter hæc aliud ſummũ bonũ cẽſuit eſſe ſeparatum à nobis penitus, & ab his bonis quæ ſunt hic: cuius opinionẽ refellit Philoſophus,oſtẽdens,pluribus rationibus non eſſe ponendã vnam idæã cõmunẽ omnibus iſtis bonis quæ ſunt in vita humana.nã Philoſophus loquitur in doctrina ſua de ſummo bono quod acquiri poteſt ab homine per operationes ſuas,ita vt ſit in ſe poſitum. ſed vt videamus quæ fuit ſentẽtia Platonis paulò eſt altius repetendũ,vt intelligamus rationes Philoſophi non procedere contra mentẽ Platonis,ſed contra eam ſententiã quam vulgus credebat vel dicebat eſſe Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerũ, & ordine eorũ quæ ſunt hic, & partibus mundi, aſcẽdit ad cognitionẽ opificis vniuerſi.nam cognitio noſtra ortũ habet à ſenſu,& tandem aſcendit ad vniuerſale, & rationes rerum:& ſic inuentæ ſunt artes,& ſcientiæ. ſic igitur Plato aſcendit ad cognitionem primæ cauſæ eorũ quæ ſunt, cui tribuit rationem cauſæ efficiẽtis,& cauſæ formalis & finalis. primo efficiẽtis:qa ea quæ ſunt,ab aliquo ſunt producta, & ne fiat proceſſus in infinitũ veniẽdũ eſt ad vnum quod ſit producẽs tãtum,& nõ productum, & talis ſit cauſa prima quæ habet eſſe ex ſe ita quòd nullo modo ab alio.& iſta cauſa prima eſt efficiens omniũ quæ ſunt hic,& ab ea profluunt, & cõſeruantur omnia.& eſt vt quidam paterfamilias.ideo Plato ipſum vocauit patrem huius vniuerſi.Propterea dicitur cauſa formalis ob multas rationes:primo quia eſt ſemotus ab omni materia,& quicquid ipſe eſt,forma eſt,& etiã quia complectitur formas omniũ quæ ſunt:nam cum ipſe ſit cauſa efficiens,neceſſario dicere oportet,quod cognoſcens efficit, & intelligit ea antequã ſint: quia ſi ſecus eſſet, ignoraret ea antequã produceret,& ſic ageret ſine cognitione,quod eſt abſurdum. Et enim Deus antequã produceret mũdum intellexit eum, ergo erat mũdus,& erat in eo ab æterno non vt accidens quoddam,

dam,quia in Deo nō eſt accidens vllum, ſed ſupereminenti quodā modo. Plato igitur voluit,quod omnia antequā producantur,eſſent in Deo:non eo modo quo ſunt hic cū materia,& cū exiſtentia,ſed ſupereminenter,& ipſa tantum, id eſt ratio formalis tantum vniuſcuiuſq; rei. Ideo appellabat ipſa cum hac additione, ipſum hominem, id eſt rationem hominis & ipſum æquum, id eſt rationem æqui, & ſic de alijs. ſunt autē hæc in Deo perpetua,& ſine materia, & idem cum Deo re:nec eſt incōueniens vnum eſſe idem re,habere tamē plures rationes,vt aſcēſus,& diſcēſus in ſcala, & via ab Athenis Thebas,& à Thebis Athenas.licet idem ſit ſpatium,tamē alia eſt ratio aſcenſus, & alia deſcenſus: & alia ratio viæ ab Athenis,& alia ad Athenas,& ſic idæas rerū eſſe idem re cum Deo,differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiam & oſtēdebat has idæas neceſſariò eſſe ponēdas in Deo, exemplo artificum, qui cognoſcunt id quod facere debent antequàm fiat. ſicut faber & architectus cognoſcunt domum à ſe faciendam,& habent eam in mente, quæ quidem eſt forma & ratio domus ſine vlla materia. reſpicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cum operatur: ſic pictor aſpiciens ad idæam quam habet in mente, manum & penicillū dirigit.ſed hoc intereſt quod artifex acquirit illam formam nec ſemper habuit eam:Deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum, & ſic vt artifex producit ſuos effectus reſpiciendo ad rationes quas habet in mente:ſic Deus producit res diſtinctas reſpiciendo ad rationes quas habet diſtinctas in mente:diſtinctas inquam ratione,non autem re.& ideo quando Deus vult, producit hominem,& non equum,quia ratio & idæa ad quā reſpicit, eſt diſtincta ratione inquā nō re. Deus igitur habet formas & rationes rerum:ideo poteſt dici cauſa formalis omnium rerū ſecundum Platonem:quia ipſe eſt dator formarū neceſſario habet formas,& ſine materia,& ſupereminēti modo. Eſt etiā Deus cauſa finalis.non ſolum enim ab ipſo omnia profluūt: ſed etiam ad ipſum omnia referuntur tanquam ad veriſſimum finem.Nam cum ſit ſummum bonum,expetitur ab omnibus, & omnia ad ipſum tendunt tanquam ad vltimum, & perfectiſsimum finem. Sic igitur ſummum bonum cenſuit eſſe Plato,id eſt,ipſum Deū cuius participatiōe ſint alia bona,

bona,id eſt,reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam a fonte & cauſa.In cuius eſſentia poſuit idæã boni quæ cõmunis eſſet omnibus bonis,quæ ex illo exemplari veluti exẽplata ducta bona appellarẽtur.hãc opinione Ariſtoteles quæ ſubtiliſsima erat,& fama celebrata,multis in locis labefactare enititur.hoc autẽ loco eã multis rationibus refellit, oſtendens quòd hæc bona cũ inæqualia ſint,& diuerſæ rationis,non debent habere cõmunem idæã.Nã ſi accipiamus inquit ſubſtantiã,qualitatẽ,& alia huiuſmodi:reperiemus ſubſtãtiam per prius eſſe bonũ quam qualitatẽ vel relationem, & huiuſmodi.non erit ergo quædam cõmunis ratio boni ad quam æqualiter referãtur,& quæ æque competat omnibus bonis,hoc idẽ dicere licet de ente.Subſtantia enim per prius eſt ens,quàm qualitas vel relatio,vel alia prædicamẽta accidentium,quæ poſterius entia eſſe vidẽtur.vbi igitur prius,& poſterius eſt,cõmunis ratio eſſe nõ poteſt æque cõpetens illis.A Platonicis multa reſpõderi ſolent.Primũ quod hęc bona eo quod bona ſunt ad vnã cõmunem rationem æque referuntur.nã ſubſtãtia in eo quo bonũ eſt,non prius eſt bonum quam quãtitas,aut qualitas,& alia huiuſmodi.ſi autẽ poſtea comparentur inter ſe,certũ eſt quòd ſubſtãtia eſt nobilius,& perfectius bonum quàm qualitas,& huiuſmodi:non tamen magis,& prius eſt bonũ inquantũ eſt bonũ.nam ſecundum Platonicos,bonũ videtur de bonis vniuocè prædicari:quod autem ſubſtãtia ſit nobilius ens vel nobilius bonũ,iſtud videtur euenire poſterius.veluti accidit quod homo ſit nobilius animal quam equus,tamen nõ eſt magis animal quam equus,nec prius animal in eo quo animalia ſunt,cũ eiuſdẽ ſint rationis,ſcilicet inquantũ animalia.Erit igitur cõmunis idęa boni ad quam omnia alia bona,tãquam ad cauſam ſuã æque debent paritérq; referri.Ad hoc idẽ clarius oſtendendũ tale exemplũ afferri in mediũ poteſt:Si argentarius ſit faber qui magnum cumulum fecerit annulorum,quorũ alij aurei,alij argentei,alij ænei & huiuſmodi ſint,dubiũ non eſt quin faber ille idæã,& formam habeat in mẽte,ad cuius ſimilitudinem fabricati illi annuli ſint.Illa igitur idæa quæ eſt in mẽte artificis ex qua omnes illi annuli ducti ſunt,cõmunis omnibus erit,& cauſa vt illi annuli ſint.erit autem exẽplar illud, & alia idæa æque omnibus annulis,paritérq; cõmunis,nec

magis

magis nec prius erit annulus aureus quam argēteus ea ratione qua annulus eſt,nec argēteus quàm æneus,licet comparati inter ſe quod eſt poſterius:nobiliores aurei quàm argentei,& argentei quam ænei ſint.Eodē modo dicere poſſumus de idæa boni,quam in eſſentia diuina collocabat Plato,cauſámq; eſſe volebat reliquorum bonorū,quæ inquantū ſunt bona,& ſint inter ſe eiuſdem rationis in bonitate,nō eſt abſurdū vt habeāt idæam ad quam referātur æque veluti imagines ad exemplar è quo æque ſint ductæ.Cum vero ſint diuerſa ab idæa ſicut exemplata à ſuo exemplari,& imago à ſigillo è quo ducta eſt,merito poni videtur idæa ſeparata ab omnibus iſtis,quę differūt ſicut corpus ab vmbra,& pes à veſtigio ſuo,& exemplar ab eo exemplato cuius eſt exēplar.In his enim non eſt vna & eadē ratio.ſed bene dicantur habere ſimilitudinem quandā,ſicut homo pictus dicetur animal rationale ſimilitudine quadam,ita iſta inferiora corruptibilia dicentur talia ſimilitudine quadam,& non proprie vt idææ dicuntur.ſed hæc ſufficiant impræſentiarū.hæc enim materia magna indiget inquiſitione.Cæterū vt ordo Philoſophi, quem hucuſque tenuit,clarius intelligatur, breuem eorum quæ dicta ſunt faciemus repetitionem.Nos videmus quòd omnis ars,& omnis doctrina,omnes deniq; actiones humanæ intendunt quendam bonum finem:verum cū multæ ſint artes & facultates,multi erunt fines boni.ſed cum illarum aliæ ſint aliis præſtantiores,erit etiam finis fine præſtantior. verum cū proceſſus in finibus nō ſit infinitus,erit finis vnus vltimus ad quem & noſtræ intentiones principaliſsimæ,& alij fines tāquam ad optimū,& perfectiſsimum referentur,& talis erit noſtra felicitas,ſententia Philoſophi.ſed cū ars ſeu facultas ciuilis actiuarū principaliſsima eſſe videatur,finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatū actiuarum fines reducendi erunt tanquam ad vltimum.at cum vnaquæq; ars debeat cognoſcere ſuum finem,ciuilis quoq; ſuū debet conſiderare,& percipere:talis autem eſt felicitas:ergo conditio felicitatis pertinet ad ciuilē,capiendo ciuilem,qui & moralis primo,& œconomicus deinde,demum politicus intelligi poteſt.verum cognitio de iis non poteſt haberi ex neceſſariis principiis,nec demonſtratiuè à priori,cū materia ſit de rebus quæ plerunque fieri ſolent,& ſuſcipientes talem

lem cognitionē non debent requirere demonſtratiuam doctrinam,ſed eā quam materia exigit,id eſt,à poſteriori.debent præterea habere aliquam experientiam rerum,& animum bene diſpoſitū,& alienum a perturbationibus,nec repugnantem tali doctrinæ.concedentes igitur eſſe vltimum finem rerum agēdarum qui ſit felicitas quam omnes intendunt,& ſi cuncti penè mortales in nomine cōueniant dicentes ſupremum bonū agibilium eſſe felicitatem:tamē in ipſa re,& definitione diſſentiunt,cū aliud vulgus,aliud ſapientes felicitatem eſſe exiſtimēt.Alij enim voluptatem,alij honorem,alij diuitias,quidam bonum abſtractum quod ſit cauſa vt alia ſint bona,putent eſſe ſummum bonum.harum tamē ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum.ſed cum in omni re ſcienda duplex ſit via:vna qua proceditur à principiis,& cauſis ad effectus:alia econtra qua fit proceſsio ab effectibus ad cauſas,& principia ſemper proficiſcendū,& incipiendum à magis notis,& cum magis nota ſint aut ſimpliciter,& ex parte rei aut à nobis,& ex parte noſtra,incipiēdum à magis notis nobis:vt in hac doctrina,& inueſtigatione de felicitate,& moribus,procedēdum eſt ex iis quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet autem vel habere ex ſeſe principia moralia quæ ſunt,aut eſſe diſpoſitum ad ea facile ſuſcipienda.Si vero neutrum habeat,is inutilis erit penitus ſecundum Heſiodum.Verum antequàm afferamus ſentētiam noſtram de felicitate,perquiramus opiniones aliorū quæ magis celebres ſunt.vna eſt quæ dicit eam eſſe voluptatem:hæc poſt habenda eſt cum ſit ſeruilis.alia quæ dicit contēplatiuam vitam,quæ ſuprema eſt omniū ſecūdum Philoſophum,quam differt in decimū.alia eſt ciuilis,& qui eam ſectantur vt plurimum vel ponunt in honore quod refellitur,quia non eſſet in poteſtate felicis cum honos ſit in honorāte,item quia videtur ordinari ad virtutem.quare magis in virtute ponenda videretur:nec ſufficit,quia ſequeretur quod dormiens,quod otioſus & iners,quod in maximis ærumnis conſtitutus poſſet eſſe felix in ciuili.vel ponunt in diuitiis in quibus eſſe nō poteſt cum vita eis debita violenta eſſe videatur,& alterius gratia:vel erit ſummum bonum ſeparatum,& idæa boni ſecundum Platonē:cuius opinio refellitur à Philoſopho pluribus

ribus rationibus,quibus oſtendit quòd communis idæa boni non eſt:aut ſi eſt,non eſt aliquid tale,vt in hac vita poſsideri ab homine queat.allata ſunt poſt hæc nonnulla pro defenſione Platonis,quæ cùm nuperrimè ſint dicta à nobis,nō eſt opus repetere.quare ad Philoſophum reuertamur.

De felicitatis ſubiecto ſubſtantia,& præceptis in vnaquaque ſcientia obſeruandis.

CAPVT VII.

Nunc rurſus redeamus ad id quod quærimus bonum,& quid tandem ſit ipſum inueſtigemus. 49
Eſſe enim aliud in alia actione artéque uidetur.aliud eſt enim in medicina,& in re militari,& in cæteris ſimili modo.quid igitur unicuiq; bonum eſt? an nō id gratia cuius cætera aguntur? hoc autem in medicina quidem eſt ſanitas,in rei uerò militaris facultate uictoria,& in extruendarum ædium arte domus,& in alia aliud,in actione etiam omni electionéue id quod eſt finis: huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare ſi quis omnium rerum agēdarum ſit finis,is ipſum bonum agendum erit:ſin autem uerò plures,hi ipſi. Oratio igitur migrando 50
ad idem acceßit.enitendum autem eſt magis hoc declarare. Cùm itaq; plures eſſe uideantur fines:& horum quoſdam ob alios expetamus,ut diuitias,fiſtulas,inſtrumentáque omnino perſpicuum eſt,non omnes fines eſſe perfectos. At finis optimus,perfectum quiddam eſſe uidetur.quare ſi tantùm unus perfectus ſit finis: is hic erit qui quæritur:ſin 51
plures,is qui horum eſt perfectißimus.Eum autem qui per ſe eſt expetibilis,perfectiorem eo dicimus eſſe,qui eſt propter alium expetendus:& eum qui nunquam ob alium expetitur,ijs uniuerſis qui per ſe & propter illum etiam expetuntur.

petuntur. Et cum igitur perfectum ſimpliciter,qui per ſe
ſemper eſt,& nunquam ob alium expetendus.talis autem
finis, ipſa felicitas maximè eſſe uidetur.hanc enim pro-
pter ſeipſam ſemper,& nunquam ob aliud quicquam ex-
petimus.honorem autem,uoluptatem,mentem,uirtutem de-
nique omnem,& propter ſe expetimus (quippe cùm ipſo-
rum quódque expeteremus,ſi nihil inde etiam proueniret)
& felicitatis etiam gratia:per hæc ipſa felices fore nos ar-
bitrantes.ſed illorum gratia felicitatem,aut ob aliud pror-
αὐτάρκεια. 52 *ſus expetit nemo.Idem & ex *ſufficientia uidetur accide-*
re.Perfectum nanque bonum per ſe ſufficiens eſſe uidetur.
Sufficiens autem dicimus: non ipſi ſoli qui uitam ſolita-
riam agit,ſed & parentibus,& natis,& uxori,& ami-
cis omnino,ac ciuibus:quandoquidem homo natura ciui-
lis eſt,atque ſumendus eſt in hiſce terminus quidam.nam ſi
ad parentes hoc ipſum,& natorum natos,& amicorum
amicos extenderis,in infinitum fiet abitio.ſed de hoc con-
ſiderandum eſt poſtea. Id autem ſufficiens eſſe ponimus,
quod ſolùm à cæteris ſegregatum expetibilem uitam facit,
reique nullius indigentem: talem autem felicitatem ipſam
eſſe exiſtimamus.Et inſuper cùm non numeratur cum cæ-
53 *teris,maximè omnium expetibilem: cùm numeratur,ma-*
gis expetibilem cum minimo bonorum,eſſe putamus.ex-
ceſſus enim bonorum fit id quod adiungitur.id autẽ ſemper
magis eſt expetibile,quod maius eſt bonum.perfectum igi-
tur quoddam & ſufficiẽs uidetur eſſe felicitas,cùm ſit rerum
agendarum omnium finis.Sed forſitan felicitatem quidem
ſummum eſſe bonum dicere:ab uniuerſis conceditur.deſide-
54 *ratur autem ut dilucidius quidnam ſit ipſa dicatur.Hoc igi-*
55 *tur fortaſſe fuerit,ſi opus hominis caperetur.ut enim mo-*
dulatoris,ſtatuarij,cæterorumq; artificũ,& eorũ omnium

omnino

omnino quorum eſt opus aliquod,actióue, bonum, & id
quod bene ſeſe habet,in ipſo opere uidetur conſiſtere: ſic &
hominis bonū in opere ipſius eſſe uidebitur,ſi ſit ipſius ali
quod opus. Fabrine igitur & ſutoris opera ſunt quædam 56
actionésue:hominis autem nullū eſt opus,ſed eſt otioſus? an
ut oculi,manus,pedis,& cuiuſque omnino partis aliquod
opus eſſe uidetur: ſic & hominis præter hæc omnia quiſ=
piam aliquod poſuerit opus? Quid igitur id fuerit tandem? 57
Viuere enim homini commune uidetur eſſe cum plantis, o=
pus autem proprium quæritur.ſegreganda eſt ergo nutrien
di,augendique uita. Hanc ſentiendi ſequitur uita. at ipſam
etiam homini cum equo,ac boue,omnique animali conſtat
eſſe communem.Reſtat igitur actiua quędā uita rationem
habentis.Huius autem aliud eſt ut obediens rationi: aliud
ut eam habens atque intelligens: Sed quum hæc etiam biſa-
riam dicatur: ea ponenda eſt quæ actu.hæc enim magis pro=
priè dici uidetur.eſt igitur opus hominis operatio animæ 58
per rationem,aut non ſine ratione.At uerò opus huius ac
ſtudioſi huius idem eſſe genere dicimus:ut citharœdi,ſtudio
ſiq; citharœdi,& hoc in omnibus abſolutè, exceſſu qui eſt
à uirtute ad ipſum opus adiuncto.citharœdi nanque opus,
eſt citharam pulſare:ſtudioſi uerò bene pulſare. Eodem mo=
do cùm hominis opus uitam quandam eſſe ponamus, &
hanc ipſam operationem animæ, atque actus cum ratione:
ſtudioſi profectò uiri hæc ipſa ſunt cùm bene rectéque fiunt.
ſingula autem bene per propriam uirtutem efficiuntur.
Quæ cùm ita ſint,ut bonum humanum,animæ ſit operatio
per uirtutem.& ſi plures ſint uirtutes: per optimam nimi-
*rum & perfectiſſimam,& inſuper in uita perfecta. * Ver* Μία γὰρ
enim nec una facit hirundo:nec unus dies.& beatum eodem χελιδὼν
modo,felicémue:nec unus dies,nec breue efficit tempus.ſum 59 ἔαρ ὐ ποιεῖ

*mum igitur bonum hoc circunſcriptum ſit modo. Primum
nanque forſitan ut figuram quandam deſcribere, poſtea de-
60 pingere ipſum oportet. Videtur autem cuiuslibet eſſe ea quæ
bene ſunt circunſcripta, producere & explicare, atque expo
61 nere. Tempúsque talium inuentor eſt atque adiutor bonus.
unde & artium facta ſunt incrementa. eſt enim cuiuslibet,
62 id quod deeſt ſupplere ac addere. Oportet autem & ea quæ
ſuprà diximus in memoria habere: & ipſum exactum non
in omnibus eodem modo, ſed in ſingulis ut patitur ſubiecta
materies. Et eouſque quouſque ad doctrinam attinet, flagita
re: nam faber & geometra diuerſo modo angulum rectum
inquirunt. alter enim quod utilis eſt ad opus: alter quid=
nam ſit, & quale quidem ipſum inquirit: cõtemplator enim
eſt ueritatis. idem modus, & in cæteris eſt ſeruãdus: ne ijſce
τὰ παρέργα quæ inſtituimus agere, plura fiant ea * quæ fines illorum
63 egrediuntur. Nec in omnibus ſimili modo cauſa poſtulan=
64 da eſt ſed ſat eſt in quibuſdam, ſi bene demonſtrata fuerint
eſſe, quod quidem & in ipſis principijs fit: atque hic modus
primus eſt & principium. principiorum autem alia indu
ctione, alia ſenſu, alia aſſuetudine quadam, alia alio modo
perſpiciuntur. enitendum eſt autem ſingula pertractare: ut
ſuapte natura percipi poſſunt: & adhibenda eſt diligentia,
ut bene definiantur. nam magnam & ad ea quæ ſequuntur,
afferũt opem. Principium enim plus quàm dimidium totius
eſſe uidetur: & eorum quæ quæruntur complura, per ipſum
manifeſta fieri ſolent.*

COMMENT.

49 NVNC rurſus redeamus.} Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus: in quo enititur deſcribere, & definire felicitatem ſecũdum opinionem ſuam, excluſis antea opinionibus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulum

in tres

in tres partes principales. In prima deſcribit felicitatem per quaſdam conditiones quæ competunt ei non ſtringendo ſe ſe ad propriam eius definitionem, ſed oſtendendo primo quod eſt ſummum bonum humanum: deinde quod eſt perfectiſsimum bonum: demum quod eſt maximè ſufficiens. ex quibus concluditur, quòd felicitas eſt ſummum bonum humanum perfectiſsimum omnium & maximè ſufficiens. Oſtendit igitur in primis felicitatem eſſe ſummum bonum humanum ſic: Finis omnium rerum agendarum eſt ſummũ bonum humanum, felicitas eſt finis rerum agendarum: ergo & cætera. Nam multi ſunt fines, & diuerſi in diuerſis operationibus & artibus, & alter eſt propter alium quouſque accedatur ad vnum qui non ſit propter alium, & alij ſint ob ipſum, & ille erit ſummum bonum humanum, & vltimum quod maximè expetitur: ſin vero ſint plures fines tales, plura erunt ſumma bona. Notandum primo quòd cum quatuor cauſæ à Philoſopho dicantur, Efficiens, Finalis, Materialis, Formalis: ſic deſcribi ſolent. Efficiens cauſa eſt id à quo profluit motus: Materia eſt principium quod ſuſcipere poteſt, id quod in ipſum imprimitur, & quod eſt primum ſubiectum: Forma verò eſt in quo res habet eſſe: Finis verò eſt id cuius gratia cætera fiunt. Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquiſito ceſſat operari. Notandum quòd dixit, ſi vnus ſit finis, vnum erit ſummum bonum: ſin plures, plura. Nam antea dixerat plura eſſe per ſe bona, & propter ſe: ideo aliquis potuiſſet dicere quòd plures ſunt fines expetendi per ſe: ideo dixit, Si vnus & cætera. Vel fortè dixit hoc, quia nondum declarauit vtrum ſit vnum ſummum bonum, & vnus vltimus finis, an plures.

{ORATIO igitur migranda.} Hac in parte dicit Philo- 50
ſophus ꝙ ſermo ſuus, quia antea probauit felicitatẽ eſſe ſummum bonũ: nunc poſtquã confutauit alias opiniones, in idẽ redit, vtrũ oportet id magis & manifeſtius declarare. Nam ſi plures ſunt fines, & alij ſunt ob alios: manifeſtum eſt non eſſe omnes perfectos, ſed perfectior erit finis qui propter ſe, quàm qui propter aliud: & perfectiſsimus erit ille, qui ſolum propter ſe, & nunquam propter aliud. Id verò quod eſt perfectiſsimum erit felicitas. nã felicitas habet talẽ cõditionẽ, vt propter ſe, & nũquã propter aliud expetatur. Hinc colligitur

ratio Philoſophi,quod illud quod expetitur maxime eſt per fectiſsimum:felicitas expetitur maxime,ergo & cætera.Voluptas vero & honor,& alia huiuſmodi,& ſi propter ſe expetantur,expetũtur etiam propter aliud:ſed felicitas nullo modo propter aliud.Voluptatem,quia voluptas eſt vita ſine im pedimento,& poſthabeantur turpes voluptates,de quibus nõ
51 loquitur hic. {EVM autem.} Quia videtur expeti propter ſe,& etiam propter operationem & felicitatem. Dubitatio cadit hic, quia videtur quod felicitas non ſolùm ſit finis qui expetatur propter ſe,ſed etiam propter aliud,id eſt, propter nos,vt felicitate euadamus felices: ſicut albedine efficimur albi.Reſpondendum ad hoc diſtinguendo de fine , quòd duplex eſt finis,vt alibi oſtendit Philoſophus , ſcilicet finis qui, & finis cui.Finis qui,dicitur ille qui acquiritur,vt albedo vel caliditas acquiritur ab homine,& talis eſt ipſa felicitas,& de tale fine loquitur Philoſophus,oſtendendo quod felicitas eſt vltimus finium qui acquirũtur.Finis verò cui eſt finis cui acquiritur,id eſt, ipſe homo cui acquiritur felicitas: & de tali nõ loquitur hic Philoſophus.Itaque ſoluitur dubitatio, quòd apparet quòd felicitas eſt vltimus finis in eo genere finium, ſcilicet qui dicuntur fines qui:& non habent vlteriorem fi-
52 nem eo genere. {IDEM & ex ſufficientia.} Poſtea quàm oſtendit felicitatem eſſe ſummum bonum & perfectiſsimũ, hac in parte declarat quod felicitas eſt ex ſe ſufficiẽs. omne quod eſt perfectiſsimum,eſt ex ſe ſufficiens: ſed felicitas eſt huiuſmodi:ergo &c. Vel alio modo, & forſitan magis accomodatè poteſt exponi textus Philoſophi , ſcilicet quo velit oſtendere felicitatem eſſe perfectiſsimum bonum hoc pacto:Omne per ſe ſufficiens videtur eſſe perfectum , at felicitas eſt bonum per ſe ſufficiens: ergo & cætera . quòd autem ex ſe ſufficiens ſit perfectum,declaratur ex diffinitione perfecti.Nam id eſt perfectum,cui nihil deeſt, deinde declarat quid ſit per ſe ſufficiens,ſcilicet qui poteſt viuere non ſibi tãtum ſoli,ſed pluribus:ſumpto tamen termino vt in textu apparet & dicit poſtea,ſcilicet in libro Politicorum, & innuit hic felicitatem ciuilem:in qua felix ſufficiens poteſt ſatisfacere ſibi & amicis & affinibus certo numero terminatis.Notandum quod omnes iſti termini videntur conuerti , ſcilicet ſummum bonum,perfectum,optimum,per ſe ſufficiens:felicitas

citas & omnium maxime expetibile. Notandum cũ dicitur bonum per ſe ſufficiens: intelligitur non ſimpliciter & abſolute, nam tale non eſt niſi Deus: ſed debet intelligi in genere ſuo, id eſt, in genere bonorum agibilium & humanorum.

{INSVPER ipſam.} Hac in parte, vt dicunt expoſitores, 53
Philoſophus ſoluit obiectionẽ quãdã. nõ enim videtur quod felicitas ſit per ſe ſufficiẽs, & maximè expetibilis: quia poteſt addi ipſi aliquid aliud, & tũc felicitas ſumpta cũ illo erit magis expetibilis. Sed ad illud quod eſt ſummum, & dicitur per exceſſum, nihil videtur addi poſſe. & ſic ipſa per ſe non videbitur maxime expetibilis. Nam bona quanto plura ſunt: tanto expetibiliora eſſe videntur. Hanc difficultatem vt iſti exponunt, remouet Philoſophus, dicendo quod conceditur felicitatẽ eſſe talem vt ei poſsit aliquid addi. nec habeo pro abſurdò quòd addito alio bono ſit magis expetibilis. Sed dico quod ſi ipſa non cõnumeratur cum aliquo alio, ipſa de ſe eſt maxime expetibilis, & iſtud ſufficit mihi. Verum hæc expoſitio non videtur accommodata: quia Philoſophus quãdo dicit, Inſuper, videtur afferre aliam rationem. Dicendum eſt igitur quod ipſe affert aliam rationẽ ad oſtendendum eſſe rem perfectiſsimam, & maxime expetibilẽ per ſe ſumptam, & non connumeratam cũ alio bono, id eſt ſine aliquo addito ſibi bono: quaſi dicat, Felicitas non indiget alicuius adiumẽti ad hoc vt ipſa ſit maxime expetibilis. Quod ſi ei addatur aliquod bonum quod ſit præter eam: manifeſtũ eſt quod quanuis minimum ſit ſibi additũ, quod felicitas connumerata cũ tali bono, magis erit expetenda. Nã maius bonũ ſemper eſt expetendũ magis. Sed felicitas cum aliquo alio bono maius eſt bonum, quàm per ſe ſola. Quapropter magis eſt expetenda felicitas cõnumerata, quàm nõ cõnumerata cũ alio bono. Veruntamen vt dictum eſt, per ſe eſt & maxime expetibilis. Notandũ quod videtur oportere felicitatem ſumere cui nihil deſit tale vt cõſtituatur ex bonis animi, corporis & externis: ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam conſtet felicitas. Sed dubitatur hoc dato, quia ſtatim ſequetur quod felicitas nõ erit operatio animi, ſi erit aggregatum ex illis diuerſis generibus bonorum. Item dubitatur, quia felicitas nõ videtur ex ſe ſufficiẽs, quia poteſt eſſe aliud bonum maius ipſa: quod erit magis expetibile, & ad

illud potius feretur volũtas: & etiã poterit addi aliud,& fiet expetibilius, & ſic fiet proceſſus vſque in infinitum. Ad primum dicitur quòd vno modo ſumitur felicitas:ſed eſt felicitas,quæ conſiſtit in ſpeculatione tantum:eſt & alia quæ dicitur actiua felicitas,quæ conſiderari poteſt,vt eſt actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitũ prudẽtiæ. vel etiam ſumi poteſt vt eſt actio animi,ſcilicet cum omnibus illis bonis,ſcilicet bonis animi, corporis & externis: & talis felicitas eſt proprie aggregatũ, & ea felicitas quæ ciuilis appellatur:quia ſine hac non poteſt cõſiſtere ciuitas nec gubernari. & non eſt abſurdum appellare hanc aggregatũ:quia id quod gubernatur per ipſam eſt etiam quoddam aggregatũ ex domibus & pagis, & multitudine ciuiũ. & de tali felicitate diximus quod eſt aggregatũ ex illis tribus. non autem diximus de ſpeculatiua,vel tantũ actiua,quæ ſumitur pro actione animi ſecundum prudentiam. Ad ſecundum dicendũ quod felicitas eſt ex ſe ſufficiens nõ ſimpliciter & abſolutè. Nam hoc competit ſoli Deo vt diximus,vltra quẽ nihil aliud eſt ſumere.ſed in genere humanorum bonorum agibilium:& tunc ſi ei addatur aliquid aliud,quod nõ ſit de eſſentia ſua,minimũ habebit momentum,& non faciet felicitatem maiorem, ita vt illo adempto minuatur eſſentia felicitatis. Et cũ dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, volũtas ad id feretur in infinitum:dicendum quòd ſumitur voluntas & appetitus{ regulatus ratione,qui non eſt eorũ quæ fieri non poſſunt.Quare concluditur quòd felicitas ciuilis eſt aggregatum quoddam & perfectum,non ſimpliciter ſed in genere, & maximè expetibilis.& finis vltimus omnium agibilium & ex ſe ſufficiens,vt in hac prima parte huius capituli dicere propoſuit. Sed notandũ quod hæc deſcriptio felicitatis nõ eſt propria, quia nõ oritur ex propriis & eſſentialibus ipſius felicitatis, ſed ex cõmunibus cõſtat.Et eſt mos Ariſtotelis primo deſcribere aliquid per cõia quæ ſunt nobis magis nota:deinde definire per propria & eſſentialia ipſius rei,vt inferius faciet.

54 {Hoc igitur fortaſſe.} Hæc eſt ſecunda pars cap. in qua poſtea aſsignauit definitionem felicitatis per communia quædam,oſtendendo quod eſt ſummum bonum perfectiſsimum & per ſe ſufficiens: nunc inueſtigat propriam definitionem felicitatis ex his quæ ſibi propriè competunt per ſe,

& di

& dicit in primis ꝙ definiuimus felicitatem tribuendo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus, ſcilicet quod ſit ſummum bonũ & perfectiſsimum, &c. tamẽ non explicatur per ipſam, nec percipitur eſſentia felicitatis, ergo diligentius à nobis perquirendum eſt de ea: quod fieri poterit, ſi inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo eſt: hoc enim eſt agendũ vt inueniamus propriam operationẽ hominis. Notandum ꝙ Philoſophus ſolet aſsignare definitionem magis communem cùm vult definire aliquid, deinde propriam, quia ſemper ea quæ competunt alicui, non proprie & ex eſſentia, ſed communiter nobis videntur vt diximus eſſe magis nota. Incipiendum autem eſt ſemper à nobis magis notis. Fortaſſe, quia nondum declarauit eſſe aliquod propriũ opus hominis, nec felicitatẽ conſiſtere in operatione. & ſic facere ſolet p'eunq; Philoſophus: id eſt addere, Fortaſſe.

{AT enim modulatoris.} Nunc incipit inueſtigare definitionem propriam felicitatis: & cum omnis definitio conſtet ex genere & differentia, primo inueſtigat genus felicitatis, poſtea differentias eiuſdem. In primis igitur oſtenditur quod felicitas eſt operatio hominis ea ratione qua homo eſt, hoc modo: Bonum ſummum vniuſcuiuſq; rei eſt ſuum opus, & ſua operatio. Sed felicitas eſt bonũ ſummúmq; bonum hominis: ergo felicitas eſt opus proprium & operatio hominis. Nã ſi diſcurremus per res nobis notas, reperiemus cuiuſq; rei & artis bonum eſſe operationem ſuam, & opus ſuum: vt modulatoris bonum eſt modulatio & cantus: ſtatuarij ſtatua quæ eſt ſuum opus: & ſic de aliis idem inueniemus, non modo in operibus artificum & artis, ſed etiam naturæ. 55

{FABRI ne igitur.} Sequitur Philoſophus declarando ſi ſit modulatoris & fabri & ſtatuarij & aliorum artificũ aliquod opus propriũ, vel operatio etiam hominis ea ratione qua homo eſt, erit proculdubio aliquod proprium opus. Sed primum eſt, ergo & ſecundum. & probatur hoc experientia & exemplo artium, quorum opera ſunt nobis nota. Notandũ quòd primo ſimilitudine artium & artificum oſtendit, quod eſt aliquod opus hominis proprium: quia nullus eſt artifex eo quod talis eſt, qui nõ habeat ſuam operationem propriã vel ſuum opus ad quod dirigat artem ſuam, vt ſtatuarius ſtatuam, modulator modulationem: ergo homo etiam ratione 56

qua homo eſt, debet habere aliquod opus ſibi proprium. Deinde ſimilitudine totius idem oſtendit. Nam quandocunque quælibet partium alicuius totius, habet ſuum proprium opus: ſemper totum habere debet ſuum opus diuerſum a partibus & ſibiipſi proprium. At partes hominis, vt dicit Philoſophus, habent proprium opus: ergo homo ipſe tanquam totum habebit ſuum opus diuerſum à partibus ſuis, & ſibiipſi proprium. Notandum quòd ſi aliqua res ſit conſtans vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel operatio, fruſtra eſſe videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid fruſtra operari. Idem eſt in rebus naturalibus: quarum de numero eſt homo ſecundum Philoſophum, qui cùm ſit præclarum ens, ſi non eſſet eius aliquod opus proprium, fruſtra productus videretur: præſertim cum oculis, manibus, & aliis partibus corporis, & hominis tribuatur officium ſuum, homini verò qui eſt totum, multo magis tribuetur proprium.

57 {QVOD igitur hoc ipſum?} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit illud opus propriũ: & inuenit eſſe operationem animæ ſecundum rationem vel non ſine ratione, & probat per ſufficientem diuiſionem, hoc pacto, Proprium opus hominis aut eſt viuere tantum, aut ſentire, vel agere ſcilicet par rationem, aut non ſine ratione. Sed proprium opus hominis non eſt viuere, non eſt ſentire. reſtat illud tertium, vt ſit agere cum ratione vel non ſine ratione. Tres enim potẽtiæ vt ad propoſitum ſpectat, tribuuntur ei, ſcilicet potentia vegetandi, potentia ſentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare nõ eſt ſibi propriũ opus, cùm ſit ſibi commune cum plãtis & brutis: ſentire etiã non eſt ſibi proprium munus, quia eſt ſibi cõmune cum animalibus brutis. relinquitur pars rationalis. Ea autem eſt duplex: quædam alteri imperans & habens & intelligens & per eſſentiã rationalis: quædã ei obediens, & rationalis per participationem non per eſſentiam, & eſt appetitus quando obtemperat ipſi rationi: & talis vita ſecundũ rationem vel non ſine ratione cum bifariam conſiderari poſsit, aut vt eſt in actu & ratione, aut in potentia ad agendũ, ea ſumẽda vt præſtantior & magis propria homini quæ eſt in actu, in actione enim cõſiſtit: & nõ ea quæ dicitur eſſe in potentia ad agendum, ſed quæ dicitur eſſe in actu. & dicit

dicit ſecundum rationem vel non ſine ratione:vt oſtendat vitam quæ eſt ſecundum rationem per eſſentiam, & vitã quæ eſt non ſine ratione, id eſt per participationem ipſius rationis.& ſic inueſtigauit pro genere ipſius felicitatis, hoc ſcilicet quod eſt animi operatio ſecundũ rationem vel non ſine ratione,quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipſius hominis.Nam proprium opus cuiuſque rei tribuitur ei penes formam ſuam:forma hominis eſt anima : ergo per animam habebit proprium opus.ſed animæ partes & potẽtiæ ſunt plures,quarum quædam ſunt communes cum cæteris animantibus, quædam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus.

{ AT vero opus huius. } Hac in parte Philoſophus inueſtigat differentias ponendas in definitione felicitatis.Definitio enim conſtat ex genere & differẽtia : genus iam per ſuperiora cõpertum habemus:quæramus nunc differẽtias, quæ ſunt duæ : vna eſt per virtutem, alia in vita perfecta vt oſtendet. Primã igitur differẽtiam aſsignat,quæ eſt ſcilicet per virtutem,& inueſtigat hanc differentiã hoc modo, Nos ponimus opus eſſe hominis operationẽ animæ ſecundũ rationem vel non ſine ratione:ergo in genere idem erit opus hominis & hominis ſtudioſi:vtriuſque enim opus eſt ſecundum rationẽ vel non ſine ratione,& in hoc conueniunt, vt conueniunt homo & homo ſtudioſus in eo quòd homines ſunt. Vterque enim eſt homo.Differt tamen ab homine qui non eſt ſtudioſus per quandam perfectionem.Eodem modo operatio ſtudioſi hominis debet differre per quendam perfectionem ab operatione quæ non eſt hominis ſtudioſi.Nam & ſi cõueniũt quia vtraq; eſt operatio,differunt tamen , quia alia perfecta, alia non.Hæc differentia vel talis perfectio operationis non erit niſi per virtutem propriam operantis, vt ipſe oſtendit exemplo.Nam citharœdus qui non eſt bene peritus in arte ſua, & citharœdus peritus & optimus vterque pulſat citharam, & talis pulſatio vtriuſque, eo quidem quo pulſatio eſt, genere nihil differt, ſed differt in eo quòd peritiſsimi citharœdi pulſatio recta eſt per artem perfectã , quæ eſt in eo, im periti verò non eſt recta. Simili modo vniuſcuiuſq; hominis opus proprium eſt operatio ſecundum rationem , per quam differt ab aliis animalibus.Studioſi autem hominis eſt ope-

ratio non ſolum ſecundum rationē,ſed ſecundum rationem bene & rectè. Nam operari ſecundum rationem bene & rectè,non eſt niſi per virtutem. Nam poteſt aliquis operari ſecundum rationem & non cum virtute, veluti à caſu vel coacte vel fictione. vel alio docente,quibus omnibus modis non operatur per propriam virtutem quæ ſit in eo: præterea qui non habet in ſe virtutem talis operationis nō ſemper bene, & rectè operabitur quando voluerit:vt aliquis non grammaticus poteſt caſu loqui ſecundum rationē grammaticæ, non tamen ſemper vt ille qui habet artem,& habitum grammaticæ.Nam hic per virtutem grammaticæ quæ in eo eſt ſemper cum voluerit loquetur ſecundum rationem grammaticæ bene & rectè. Quapropter concludit quod ſi ſingula bene proficiſcuntur ſecundum propriam virtutem,fit vt felicitas hominis ſit animi operatio ſecundum virtutem. Nam opus ſtudioſi hominis eſt ſummum bonū ſuum:ſed felicitas eſt ſummum bonū hominis: ergo felicitas eſt opus ſtudioſi hominis.hæc eſt argumētatio in tertia figura.Sed cum dicit per virtutē,non oportet replicare ſecundum rationem, quia virtus includit in ſe rationē,vt in definitione virtutis poſtea apparebit.Sed cùm felicitas ſit ſummum bonum, & virtutes ſint plures,ideo addit quod felicitas eſt operatio animi per virtutem optimam,& perfectiſſimam:& per hanc innuit ipſam prudentiam,quæ eſt regula reliquarum virtutum.

56 {ET inſuper in vita perfecta.} Affert aliam differentiam quæ eſt quod oportet felicem eſſe etiam in vita perfecta: vt fiat talis completa definitio ex genere,& differētiis:felicitas eſt operatio animi per virtutem in vita perfecta. & declarat iſtam particulam, & vltimam differentiam per inductionem, ſcilicet quòd vna hyrundo vel vna dies non facit ver: ergo à ſimili vna operatio non faciet felicitatem:nec breue tempus:ideo oportet addere in vita perfecta, quia non fruſtra ponitur.Hæc particula variè exponi ſolet, ſcilicet in vita perfecta, id eſt, quia oportet felicem eſſe per totam vitam: quæ expoſitio aliena eſſe videtur, quia eſt impoſsibile,niſi ſit beneficio Dei vel per aliquod longum tempus in quo eluceat felicitas: & operationes felicis. & iſta expoſitio videtur accommodari verbis Philoſophi de vere & hyrundine,vel per reliquum tempus vitæ,poſteaquam aliquis adeptus

ptus eſt felicitatem. Dubitatur quia nõ videtur felicitas indigere tẽpore, ita vt ponatur in ſua definitione tempus, & per conſequens illa particula, ſcilicet in vita perfecta, probatur. Illud quod ſimul acquiritur non indiget tẽpore: felicitas eſt huiuſmodi: ergo felicitas non indiget tempore. maior. Nam id quod acquiritur indiuiſibili totu ſimul non indiget tẽpore, ſicut forma ſubſtãtialis cuius generatio fit in inſtanti: minor eſt nota, quia felicitas eſt tota ſimul. Nam quando homo per multas operationes virtutis acquiſiuit habitum operandi faciliter ſecundũ omnes virtutes, ille eſt felix, & ſtatim in tempore vel puncto indiuiſibili acquirit felicitatem. Nam ſi ipſa acquireretur per partes, nemo vnquam eſſet felix, cum operationes nõ permaneant. Itaq; acquiſitis virtutibus tota ſimul erit felicitas in inſtãti, & momento. ipſe motus dicitur indigere tempore, quia partes motus nunquam ſunt ſimul: ſed ſicut fit per partes, ita indiget partibus temporis. ſed operatio per virtutem eſt tota ſimul, ergo ſuperuacaneum videtur addere in vita perfecta, vt diximus. Ad hanc dubitationem dicendũ eſt, quod duobus modis conſiderari ſumíque felicitas poteſt, & non loquimur de ſpeculatiua: vno modo ea quæ conſiſtit in operatione ſimplici: alio modo ea quæ eſt vt aggregatum quoddã. prima dicitur actiua tantũ, ſecunda actiua ciuilis. Eſt etiã notãdum, quòd indigere tempore dicitur bifariam, aut eſſentialiter, aut accidẽtaliter. His præmiſsis dicendum quòd felicitas actiua tantũ quæ conſiſtit in operatione ſimplici, non indiget tempore per eſſentiã ſuam, cũ ſit ſimplex operatio, & nõ aggregatum: accidentaliter autem indiget tẽpore, quia oportet vt per plures operationes ſecundum virtutes ſit felix quæ non poſſunt fieri ſine tempore. Præterea homo videtur magis felix cõmuni ſententia cũ exercet quamplurimas operationes, quia tunc videtur quaſi extẽdi felicitas, & magis extẽſum videbitur eius bonum, quam eius qui breui tẽpore vixerit: quòd ſi accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione, & bonis animi, & corporis, & externis, dicamus quòd ſi inter iſta bona externa cõnumeretur etiã longitudo vitæ, quòd talis felicitas habet tempus tãquam partem eſſentialem, & indiget tempore eſſentialiter. Si autem tẽpus nõ cõnumeretur inter ſuas partes eſſentiales, tunc dicemus quòd accidẽtaliter indiget tempore,

60 pore,& longitudine eius. { SVMMVM igitur bonũ.} Hæc eſt tertia pars principalis huius quarti capituli,in qua poſt allatam diffinitionẽ felicitatis,oſtendit quo pacto deinceps eſt procedendũ in declaratione felicitatis,& eius partibus in diffinitione poſitis.nã attulit duas deſcriptiones felicitatis,ſed eſt cõmunis cũ non oriatur ex eſſentialibus felicitatis,ſed ex communibus quibuſdam.Secundam attulit magis propriã,quia oritur ex his quæ cõpetunt felicitati per ſe ea ratione qua talis eſt.ſed etiam ipſa non videtur ſufficiens ad explicandã eſſentiã felicitatis,niſi declarentur partes poſitæ in diffinitione eius.Ideo Philoſophus hac in parte narrat quod oportet nos vlterius progredi ad declarandas partes diffinitionis vt emergat cognitio felicitatis.primo autem narrat quomodo eſt procedendũ in deſcribendis rebus,deinde oſtendit modũ procedendi circa diffinitionẽ felicitatis explicandã.Dicit igitur quòd ſummũ bonum circunſcriptum ſit hoc pacto ſicut fecimus.nam oportet ipſum figurare,& deſignare,deinde per partes pingere.Poſtea dicit quaſi modeſte de ſe loquens,quod cuiuſlibet hominis eſt dilatare ea quæ breuiter dicta ſunt in diffinitione,& quòd tempus affert auxiliũ,& per tempus facta ſunt additamẽta.nã ſcientiæ nõ ſunt ſimul inuentæ & perfectæ,ſed paulatim adauctę, & hoc nõ fit niſi in tempore,& facile eſt addere.Notandum quòd omnis diffinitio poteſt dici deſcriptio vel circunſcriptio:quod & nomen ipſum diffinitionis declarat.Nã deſcendit à finibus quibus cõtinetur ipſa res diffinienda,& ſeparatur à qualibet alia re,& ſic faciunt fines in qualibet alia re. Item videtur ſignificare deſcriptio quæ eſt deductio alicuius termini quo ipſa res clauditur.Nã dicimus figurã termino vel terminis claudi,& ſimiliter res diffinita continetur quibuſdam terminis.Bene igitur dixit,ſufficiat circunſcripſiſſe ſummum bonũ,id eſt,diffiniſſe hoc modo ſummũ bonum. Notandũ quòd ſic fit in re deſcribẽda ſicut in pictura,in qua cum pictor vult aliquid depingere.primo lineamentis quibuſdam claudit id quod pingere vult:& hoc modo dicit Philoſophus ſe circunſcripſiſſe felicitatem hic,dicẽdo quòd felicitas eſt operatio animi per virtutẽ in vita perfecta.Deinde ſicut in pictura poſt lineamenta per colores exprimuntur membri illius figuræ,ſic agendũ eſt in hac deſcriptione felicitatis,

citatis, ſcilicet exprimere,& declarare partes definitionis allatę,& hoc ſit tanquam coloratio quædã vt ſic perfecte cognoſcatur felicitas. Sed quo modo hoc fieri poſsit videndum eſt. Tres autem ſunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoſcenda. Prima eſt propter quid, id eſt per cauſam. Secũda eſt quod eſt tantũ, id eſt quia, ſcilicet qua explicatur rem eſſe tantũ, non autem cauſam propter quam eſt. Tertia eſt diffinitiua doctrina qua cognoſcitur eſſentialiter quid res eſt ſub quam cadit reſolutiua:& per has tres doctrinas poſſumus ſcire rem vel percipere. Cognoſcere autẽ rem eſſentialiter bifariã fit, aut cõpoſitione diffinitionis, aut reſolutione eiuſdem,& vterq; modus dicitur diffinitiuus. Nã ad percipiendam quamlibet rem eſſentialiter, oportet ſcire ea quæ eſſentialiter cõpetunt ei rei,& ea ſunt quæ prædicãtur de re in primo modo dicendi per ſe: vt animal rationale de homine, ſi rationale ſumatur pro differentia eſſentiali hominis. Talia autẽ ſunt priora re ipſa quam diffinire volumus. Quòd ſi talis diffinitio non indigeat explicatione partium, quia partes eius ſunt notæ, bene eſt. Si vero non ſatis innoteſcant, tunc opus eſt ſecunda doctrina, ſcilicet reſolutiua. ſcilicet explicãdo & declarando partes poſitas in diffinitione.& iſte etiã modus appellari poteſt diffinitiuus:& hoc modo doctrinæ vtitur Philoſophus multis in locis, neſcio ſi expoſitores animaduertunt,& hoc facit in rebus, quæ per diffinitionem tantũ non facile percipiuntur. hoc autẽ fecit Galenus in libro qui dicitur Ars parua, vbi explicauit omnes partes medicinæ. Nam diffiniuit medicinam quod eſt ſcientia ſanorũ, ægrorum, neutrorũ:& hanc diffinitionem reſoluit explicando omnes partes, quia ipſa diffinitio, quãuis totam medicinã ſignificet, tamẽ potentia magis quàm actu ipſam explicare videtur:& ſic omnes illas tres partes declarauit addẽdo cuilibet parti corporum, cauſarum, ſignorũ:& rurſus hæc tria expoſuit per alia,& illa per alia, donec peruenit vſq; ferè L X X. diuiſiones vel membra, quibus patefacta eſt diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita,& minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri eſt incognitum, ſi declaretur per partes ſuas eſſentiales,& illæ ſint cognitæ oportet, vt illæ rurſus per cognita declarentur ad hoc vt poſsimus cognoſcere diffinitum. Idem facit Philoſophus in pler

in pleriſque locis,quando definitio aliqua aſsignata ab eo nõ videtur ſatis nota de ſe.Et hoc facit in libro Phyſicorum vbi definiuit naturam ſic:Natura eſt principiũ vt id moueatur atque quieſcat in quo primum per ſe,& non per accidens ineſt.& hanc definitionem poſtea reſoluit,& primo definit motum qui ponitur in definitione naturæ,qui motus cũ videatur vi cõtinere tempus,& continuum,& alia huiuſmodi, ideo definit illa omnia,& declarat:hoc idem facit in hoc libro Ethicorum.Primo incœpit à felicitate,ponendo nobis eam ante oculos,ad quam vult nos per virtutes,veluti ſagittarios ad poſitũ ſignum,peruenire:& multa dicit de ipſa:primo communiter,& confuſe,vt deinde eluceat definitio eius felicitatis,quam definit primo per cõmunia quædam vt diximus:poſtea per propria.Sed quia ipſa definitio quãuis duplex,non videretur ſufficiens,adeo reſoluit ipſas partes poſitas in definitione, vt ex tali reſolutione innoteſcat magis ipſa felicitas.Diuidit igitur partes definitionis,& eas declarat.partes autem ſunt operatio & virtus,ideo declarat quales,& quæ ſint operationes, deinde virtutes diſtinguendo ipſas,ſcilicet,quod alia eſt intellectiua,alia moralis.De intellectiua pauca in genere dicit,in ſecundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere,definiendo eã & afferendo ſuas partes ſubiectiuas:poſtea in tertio,& in quarto,& quinto huius ſingulas declarat.Sed quia in definitione virtutis ceciderat electio,& electio oritur à voluntate : ideo in tertio antequam accedat ad declarationem ſingularũ virtutũ,ſtatim poſt enumerationem virtutũ,declarat in principio tertij quid ſit voluntarium.& inuoluntarium,& electio,& nonnulla alia quæ oriebantur ex his.deinde ſequitur in declarandis ſingulis virtutibus moralibus.Poſtea in ſexto declarat virtutes intellectiuas:in ſeptimo de quibuſdã docet quæ videntur eſſe,aut virtutes,aut vitia,& proprie non ſunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis,quorũ amici ſunt maxima & potiſsima pars: ideo in octauo & nono docet de amicitia.& quia omnes operationes ſtudioſas ſequitur magna voluptas,de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis eluceſcit felicitas, de qua latiſsime in eodem decimo & vltimo docet,huic libro manum imponens.Itaque huius libri moraliũ doctrina dici

poteſt

poteſt diſinitiua reſolutiua,& hunc modum innuit hic vbi dicit,& ſummum bonum ita circunſcripſiſſe ſufficiat. Primo nanque forſitan vt figurā quandam deſcribere,deinde pingere ipſum oportet.Nam per,vt figurā deſcribere,intelligere videtur modum definiendi.per ipſum verò pingere, eum modum reſoluendi.Notādum quòd dixit,cuiuſlib. t eſt producere ea quæ bene ſunt circunſcripta,vbi videtur facere comparationem inter hos duos modos definiendi,ſcilicet cōpoſitiuum & reſolutiuum.Primus eſt difficilior,quia nihil videtur præſupponere ante definitionem,niſi quòd præſupponitur res definiēda ad definiendum:nec eſt ibi aliquid vnde adiuti proficiſcamur ad definitionem.Ideo definire nō eſt multitudinis vt inquit Philoſophus ſed eorū qui ſciunt. Quare inuenire & diſponere partes definitionis difficilimū eſt:& hoc oſtendit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum.Secundus modus videtur eſſe facilior,quia ex definitione iam aſsignata,& propoſita facilius poſtea progrediamur ad declarandas & reſoluendas partes eius.

{CVIVSLIBET.} Non ſimpliciter & abſolute cuiuſlibet,vt id etiam poſsint facere imperiti,ſed reſpectu modi iam dicti facilior eſt:& cuiuſlibet non abſolutè,vt diximus, ſed eruditi ſaltem in illa ſcientia.Notandū quòd tēpus bifariam cōſiderari poteſt.Vno modo de ſe,& de natura ſua:alio modo reſpectu rerum quæ ſunt,aut fiunt in tempore.Primo modo nō eſt adiutor nec repertor,ſed vt comparatur ad res quæ fiunt,& ſunt in tēpore:hoc modo dicetur adiutor bonus. 61

{OPORTET autem in memoria habere.} Hac in parte Philoſophus poſtea quàm declarauit quo pacto explicanda eſt definitio felicitatis iam aſsignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda,ſcilicet partiū definitionis.& primo reducit in mentē nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina,oſtendendo quòd nō oportet exquirere demonſtrationes exactiſsimas in hac ſcientia,ſed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam neceſſariæ demonſtrationes habent concluſiones certiſsimas.Ideo ex principiis neceſſariis concludi poſſunt.Iſta autem materia eſt de his quæ ſæpe fieri ſolent:ideo non poſſumus afferre principia neceſſaria,nec de his eſt loquendum exactiſsimè, ſed proprius modus qualem exigit doctrina 62

obſeruandus

obſeruandus eſt:fit enim interdum vt vna eadémq; ſit ſubiectum diuerſarum ſcientiarum. Sed alio modo ab vna,alio pacto ab alia cōſideretur,& ab alio exactius,quàm ab alio. Veluti exemplo oſtendit Philoſophus.Rectum enim angulum faber & geometra conſiderat,ſed diuerſo modo faber conſiderat angulum rectū in tantū vt per illum erigat rectè columnam,vel rectū faciat parietem,& aliquid huiuſmodi. Geometra verò conſiderat eundem ſecundum ſuā definitionem,& cōſiderat de effectibus,& differentiis quæ competunt angulo recto,ex quibus oritur veritas, quæ conſideratur à geometra:quòd ſi hæc circa rectum angulum cōſideraret faber,plura ſumeret extra opus ſuū quàm in ipſo opere,& ſic tranſgrederetur terminos, & cancellos ſuæ artis.Quare in vnaquaq; doctrina,& in hac etiam moralis modus proprius conſiderandi & procedendi ſeruandus eſt.Notandum quòd quælibet ſcientia eſt determinata,& habet fines ſuos quibus clauditur,& interdū ſcientiæ plures idem cōſiderant,ſed tamen diuerſo modo.Nā medicus,moralis,& naturalis Philoſophus conſiderāt hominem,ſed diuerſo modo. Conſideratur enim à naturali vt cōponitur ex materia & forma:à medico,vt ſubiicitur ægritudini vel ſanitati:à morali,vt ſubiicitur felicitati,& poteſt eā cōſequi.Eodem modo faber conſiderat angulum rectum,vt rectè erigat parietem:geometra verò & effectus & differentias quæ ei competunt.Conſiderat enim quòd cùm linea recta cadit perpēdiculariter ſuper rectam lineā,fiunt duo anguli recti æquales,& deinceps poſiti, & ſic inuenit originem anguli recti:cōſiderat præterea effectus,& differentias proprias anguli recti,& dicit illum eſſe medium inter obtuſum,& rectū,& probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus eſt æqualis,quorum nullū conſiderat faber.Si enim id faceret,egrederetur ex cancellis,& finibus quibus clauditur ars ſua. {NEC in omnibus cau-
63 ſam.} Conſiderat nonnulla notanda circa principia,& cauſas ex quibus fiunt argumentationes,& probationes.Dicit igitur Philoſophus quòd non in omnibus rebus ſimili modo cauſam poſtulare oportet: qui modus cognoſcendi res, vocatur propter quid.Sed in quibuſdam rebus ſufficit oſtendere quòd res talis eſt,qui modus vocatur quia.Et iſte modus obſeruandus eſt in iis rebus maximè quæ non habent cauſas

cauſas,per quas demonſtrari poſſunt, vt ſunt principia, quæ ſupra ſe non habent cauſas quibus demonſtrentur, aliter nõ eſſent principia.Quapropter cùm duo ſint modi cognoſcendi,ſcilicet quia,& propter quid: modus quia,eſt prior in ordine,quàm modus propter quid.Nam eo modo, ſcilicet quia ſunt,percipiuntur principia:& modo propter quid ipſæ conclusiones,& ideo dicit is modus primus,&c. Notãdum quòd res nonnullæ ita ſe habent vt ante ipſas ſint cauſæ, ex quibus profluũt:quædã ita vt ipſæ ita ſunt cauſæ aliorum. Fit etiam vt duplex ſit modus cognoſcendi res.Primus eſt quo cognoſcitur quòd,vel quia res eſt.Secundus modus quo cognoſcitur propter quid res eſt.& hæc eſt differentia inter iſtos duos, ꝙ primus non conſtat ex medio,quod eſt cauſa rei,ſed eſt tantum cauſa concluſionis.Non enim idem eſt eſſe cauſam rei & concluſionis.Nam omne medium quod eſt cauſa rei, eſt cauſa concluſionis:non autem econtra.Nam medium rei oſtendit cur,& propter quid res eſt talis,vt cur A,ineſt B, veluti cur luna obſcuratur,ſcilicet propter interpoſitionẽ terræ. medium igitur per quod oſtenditur tanquam per cauſam, lunam obſcurari,eſt interpoſitio terræ. Modus autem quia, & inferendi concluſionem dicit A, ineſſe B. veluti lunam deficere,non autem propter quid. Ea igitur quæ habẽt cauſam poſſunt demonſtrari propter quid ſunt.Si qua verò ſint quæ non habent cauſam,non poſſunt demonſtrari propter quid ſunt,cùm ipſa ſint cauſæ: nec poſſunt demonſtrari demonſtratione ſimpliciter à priori,ſed eis accommodatur primus tantũ modus demonſtrandi,id eſt, quia res eſt. Nam ſi cauſam cauſæ poneremus in medio ad probãdum,& itẽ cauſam cauſæ, eſſet proceſſus in infinitũ,& ſic nulla eſſet omnino cognitio:ergo cauſam,vt cauſam non cognoſcimus per aliam cauſam:ſed per quædam poſteriora.& iſte modus cognoſcendi qui appellatur demonſtratio,quia erit primus,& initium.

{PRINCIPIVM verò.} Hac in parte Philoſophus declarat quot modis poſſunt percipi principia,cũ dixerit quòd nõ 64
poſſunt percipi per cauſam.poſſet enim aliquis dicere, Cùm principia non poſſunt cognoſci per cauſam:quomodo ergo cognoſcentur? Et dicit quòd variis modis percipiuntur.Quædam enim inductione,quædam ſenſu, quædam conſuetudine,quædã aliter,&c.& omnes iſti modi reducuntur ad iſtum

qui dicitur demonſtratio quia, vel quod res eſt. Nullus enim iſtorum modorum dicit cauſam propter quam res eſt. Principia ergo innoteſcunt nobis per modum cognoſcendi quod, vel quia res eſt: & iſte modus à poſteriori eis accommodatur. Notandum quòd Philoſophus dicit quòd principiorum quædam cognoſcuntur inductione, quædum ſenſu, quædam aſſuetudine, & aliter, &c. Vnde ſciendum quòd inductione cognoſcuntur principia mathematica, vt geometriæ, veluti ſi ab æqualibus æqualia demas, quæ remanent ſunt æqualia. Nam hoc fiet notum exemplo diſcurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus poſtea infertur illa vniuerſalis propoſitio: vel ſumi poteſt aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Cauſam verò huius nõ poteſt afferre geometra, trãſgrederetur enim fines ſuos: ſed potius ſi hoc ad aliquem pertinet, ad primum philoſophum ſpectat, Senſu verò percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis ſit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per cauſam à naturali, ſed vtimur eis tanquam principiis, & ſenſu, diſcurrendo per multos ignes, & percipiendo quòd hic eſt calidus, & hic & ille calidus. Faciemus deinde hanc vniuerſalem propoſitionem, quod omnis ignis eſt calidus. Aſſuetudine percipiuntur ipſa principia, & nobis innoteſcunt. Vt principia morum: vt exempli cauſa, quòd qui abſtinet à voluptatibus poteſt fieri tẽperatus, quòd abſtinentia concupiſcentiæ ſuperantur. Aliter etiam præter hos tres modos poſſunt nobis fieri nota principia, Vt experientia. Talia ſunt principia medicinæ, & artium aliarum. Vt quòd omne agaricum purgat phlegma, & omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innoteſcunt, ex quorum multorum collectione inferimus poſtea vniuerſalem propoſitionem, quæ eſt principium in ſcientia tali, ſcilicet quòd omne rhabarbarũ purgat choleram. Eſt etiam alius modus cognoſcendi principia. Nam ſunt aliqua principia quæ diffinitione tantùm percipiuntur & iſtos duos vltimos modos innuit Philoſophus cùm dixit. & alia item aliter. exemplum ſecundi, vt, punctus eſt cuius pars non eſt: linea eſt longitudo ſine latitudine. Hæc enim principia definitione innoteſcunt: quanuis poſsit etiam probari à poſteriori hoc pacto, Omne quod terminat aliquid,

deeſt

deeſt ab illo vna dimenſione: ſed ſuperficies terminat cor-
pus,ergo ſuperficies habebit duas dimenſiones,ſcilicet longi
tudinem,& latitudinem,cum corpus habeat tres,ſcilicet lon
gitudinem,latitudinem,& profunditatẽ. Eodem modo pro-
batur quod linea eſt longitudo ſine latitudine.Similiter pro
batur quod punctus caret omni dimenſione, cum ſit termi-
nus lineæ,quæ vnam tantum habet dimenſionem,ſcilicet lõ
gitudinem.Omnis enim terminus deeſt vna dimenſione ab
eo cuius eſt terminus.Sed punctus eſt terminus lineæ quæ ha-
bet vnam tantum dimenſionem : ergo punctus nullam ha-
bet dimenſionem. & oſtenſa ſunt iſta principia non qui-
dem per cauſam, quia terminus non eſt cauſa.Ex his percipi
poteſt quot modis cognoſcantur principia cognitione,quia,
vel quod. {ENITENDVM eſt.} Hac in parte declarat quo 65
modo procedẽdum eſt in cognitione talium principiorum:
& dicit quod enitendum eſt tractare principia eo modo quo
poteſt eorum vnumquodque cognoſci: & addit quod opor-
tet diligentiam adhibere vt bene definiantur. Nam princi-
pia habent magnum momentum ad declarãdos affectus, &
proprietates quæ inſunt alicui rei. & addit rationem, quia
principium eſt pluſquam dimidiũ totius,& per ſe ipſa prin-
cipia multa innoteſcunt eorum quæ ſequuntur.Et cum prin
cipia percipiuntur definitione,ideo enitendum eſt vt bene
definiantur:& hoc eſt faciendum non ſolum in hac ſcientia,
ſed vniuerſaliter in omnibus ſcientiis.Nam omnis demon-
ſtratio potiſsima pendet à notitia principiorum, ideo dili-
genter animaduertendum,vt noſcamus principia.Notãdum
quod per principium poſſumus intelligere vel definitionem
vel principium complexum primum in qualibet ſcientia.De
finitio autem quanuis in ea plura ſumantur:tamen dicitur eſ
ſe incomplexum principium.Complexum vero intelligi po
teſt vel primum illud communiſsimum,quod de quolibet eſ
ſe vel non eſſe dicitur vel primum,& propinquum in quali-
bet ſcientia. Vt in geometria, Si ab æqualibus æqualia de-
mas,&c.Et iſta principia dicuntur vniuerſalia,quæ vi,& non
formaliter ingrediuntur demonſtrationem.Sed vera eſt ſen
tentia Philoſophi de vtriſque, ſcilicet complexis & incom-
plexis,quod habet magnum momentũ ad ſequentia,& quod
eſt pluſquam dimidium totius.Nam intelligendo de defini-

tione,patet quod eius notitia confert ad ſequētia,& eſt pluſquam dimidium,&c.Nam ſi definitio ſit,aut ſubiecti tātum, aut prædicati tantum,aut vtriuſque, quæ eſt demōſtratio po ſitione differens,vt dicit Philoſophus in libro Poſteriorum, certe ea dicetur principium pluſquam dimidiū totius. Nam debet cognoſci quod propria paſsio ineſt ſubiecto, quod habetur per definitionem tanquam per cauſam & principium. Nam dimidium vel minus cognitionis eſt noſſe tantū quod aliquis proprius affectus vel propria paſsio ineſt alicui ſubiecto:plus autem quàm dimidium totius eſt non ſolum noſſe talem paſsionem propriam ineſſe tali ſubiecto,ſed etiam noſſe cauſam propter quam ineſt,& hoc habetur per definitionem.Bene dicitur quod principium , id eſt ipſa definitio eſt pluſquam dimidiū totius,ſcilicet eius quod volumus ſcire.Quòd ſi principium intelligamus non definitionem , ſed primum principium complexum,& non ſimpliciter,aut aliqua ex parte,id eſt quod eſt principium proprium in qualibet ſcientia , adhuc vera eſt etiam de his ſententia Philoſophi.Nam quodlibet proprium principium cuiuſlibet ſcientiæ,continetur in veritate primorum principiorum, ſcilicet de quolibet eſſe vel non eſſe,& cætera.Etenim quia illud primum principium eſt verū , ideo reliquæ propoſitiones ſunt veræ.Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij.Vnde qui bene nouit primum principium, habet vim veritatis cuiuſlibet veræ propoſitionis.Et ſicut in entibus eſt dare primum ens complectens omnem perfectionem omnium entium vi ſua,& ideo dicitur primū principium: Sic primum principium complexorum eſt tale vt vi complectatur veritatem omnium propoſitionum inferiorum:ideo non ingreditur demonſtrationem per eſſentiam ſuam,niſi aliquando neceſsitatis cauſa ſumatur pro maiore termino,vt latius oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorū. cum igitur vi contineat veritatem omnium principiorum, merito dicetur pluſquam dimidium totius. Nam qui cognoſcit primum principium,bene cognoſcit vim omnium veritatum,quanuis neſciat quid cuique ſit tribuendum. Sed hoc loco Philoſophus per principium intelligit felicitatem vel definitionem eius,& hoc ſecundum Albertum magnū.Quòd ſi per principium intelligamus etiam virtutem, bene proce-

dit

dit,quia ipſa eſt cauſa effectrix felicitatis: & etiam operatio dici principium poteſt cum ipſa ſit cauſa effectrix virtutis,& per conſequens felicitatis.Ideo oportet bene noſſe definitionem cuiuſque horum,ſcilicet felicitatis:vel virtutis, vel operationis.Et ſic habetur in hoc quarto capitulo.Primo deſcriptio communis felicitatis,deinde propria,tertio quòd magis manifeſtabitur felicitas ſi declarentur partes poſitæ in eius definitione,& oſtendit modum procedendi in tali declaratione,ſcilicet quia,& non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate conſenſu, ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario.

CAP. VIII.

COnſiderandum eſt igitur de ipſo:non ex con- 66
cluſione ſolum,& ijs ex quibus eſt ipſa ratio:
ſed ex ijs etiam quæ de ipſo dicuntur. Vero
*nanque omnia * quæ competunt, conſona* τὰ ὑπάρχοντα
ſunt: à falſo autem cito ipſum diſcrepat uerum. Cum igi-
tur bona in tria ſint diuiſa, & alia externa, alia circa
animam, alia circa corpus bona dicantur:ea quæ ſunt cir-
ca animam propriiſſimè maximeq; dicimus bona. at actus 67
& operationes animæ, circa animam eſſe ponimus. quare
hac opinione cum antiqua,tum à philoſophantibus conceſ-
ſa: bene dicitur finem ipſum, actus quoſdam & operatio-
nes eſſe. Sic enim fit ut ſit ex ipſis animæ bonis, & non
ex bonis externis. Conſonum eſt etiam ipſi rationi & id 68
quod dicitur: felicem inquam bene uiuere,beneq; agere. fi-
nis enim bona quædam uita,bonaq; actio dictus eſt. cuncta 69
præterea quæ circa felicitatem quæruntur: ei quod dictum
eſt,ineſſe uidentur. Alijs nanque uirtus,alijs prudentia,alijs 70
ſapientia quædam, alijs hæc, aut horum aliquod cum uo-
luptate,aut non ſine uoluptate felicitas eſſe uidetur. Sunt

*& qui externam etiam affluentem ſimul accipiunt. atque
hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt
præclari: quorum neutros tota uia aberrare, ſed aliqua ex
parte, & in plurimis uerum attingere conſentaneum eſt
rationi. eorum igitur ſententiæ qui uel omnem uel aliquam
uirtutem felicitatem aſſerunt eſſe, ipſa ratio conſona eſt.
71 huius eſt enim ea operatio, quæ per ipſam efficitur. Intereſt
autem fortaſſe non parum in poſſeſſione, an in uſu ac in ha
bitu, an in operatione. ſummum conſiſtere bonum putare.
fieri enim poteſt ut habitus quidem, etſi ineſt, nullum effi=
ciat bonum: ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam
otioſo facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri ne=
72 quit. qui namq; operatur, aget utiq; neceſſariò: & bene
etiam aget. atque ut in olympia, non ij qui ſunt elegantiſſi=
mi forma, præſtantiſſimiq; robore, ſed ij qui decertant, co=
ronis afficiuntur (ipſorum enim aliqui uincunt) ſic & qui
bene agunt, eorum quæ ſunt in uita, pulchra, bonaq;
compotes fiunt. Eſt autem & uita ipſorum per ſe iucunda.
Nam uoluptate quidem affici: ex ijs eſt quæ ad animam
pertinent. id autem eſt cuique uoluptati, cuius amator dici-
tur quiſque: ut equus equorum amatori, & ſpectaculum,
ſpectaculorum identidem amatori, eodem modo & ama=
tori iuſtorum iuſta, & omnino uirtutum amatori, ea quæ
per uirtutem efficiuntur. quæ igitur uoluptati ſunt uulgo:
ea repugnantia ſunt, propterea quòd non natura talia
ſunt. ſed amatoribus honeſtatis ea ſunt uoluptati, quæ ſunt
natura iucunda. tales autem eæ ſunt actiones, quæ à uir=
tute emanant. quare & his ipſæ ſunt uoluptati, atque per
ſeipſas iucundæ. ipſorum igitur uita non indiget uoluptate,
73 tanquam aliqua foris adiungenda: ſed habet in ſeipſa uo=
luptatem. Præter enim quæ dicta ſunt: neque bonus is eſt*

qui

qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iuſtum eum quiſquam dixerit, qui iuſtis non gaudet: neque liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quód ſi hæc ita ſint, actionum ea quæ à uirtute proficiſcuntur, per ſeipſas ſunt uoluptati atque iucundæ. At uerò bonæ quoque ſunt, & etiam pulchræ. atque horum unumquodque maximè ipſis competit: ſi rectè de his ipſe iudicat ſtudioſus, iudicat autem ut eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundiſſimum eſt ipſa felicitas: & non ſeiunguntur hæc perinde atque in illo Deliaco carmine ſeparantur,

Summè eſt pulchrum: ex aſtrea quod gignitur alma.
Optima, ſi valeas, res eſt: quod quilibet optat.
Summe eſt iucundum, ſi re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem ipſas, aut unam ipſarum quæ ſit optima felicitatem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis, ut diximus. Fieri enim non poteſt aut non facile fit, ut is 74 *res agat præclaras, cui facultates deſunt: multa namque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per inſtrumenta aguntur: quibuſdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim ſatis ad felicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minus etiam fortaſſe, ſi cui perprauí ſint filij, uel amici, aut boni mortui ſint: ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem fortunæ, quidam uirtutem felicitatem eſſe dicunt.*

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM eſt igitur.} Hoc eſt quintum & vltimum capitulum huius ſecũdi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attuliſſet definitionem fclicitatis, & dixiſſet quòd partes definitionis erant declarandæ & dilatandæ, nunc dicit eam definitionem eſſe declarandam: non ſolum vt ſuperius dixit ex cõcluſionibus, & propoſitionibus, ex quibus concluditur ſecundum modum accommodatum huic doctrinæ morali, ſed etiam ex ſententiis, & opinionibus aliorum philoſophorum de ipſa felicitate ſi quid bene attulerint de ea: vt ſcilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male, reiiciamus. Solet enim eſſe Philoſophi mos procedendi penè in quolibet ſuo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda: primum proponere rem de qua dicturus eſt, deinde afferre quid de eadem ſenſerint alij philoſophi, & in eo quod male dixerint, ipſos refellere: deinde afferre ſententiam ſuam quaſi eluceſcentem inter aliorum errores, definiendo rem quam propoſuit communiter, & proprie. Deinde confirmare ſententiam ſuam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ ſunt poſita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philoſophus, quòd eſt conſiderandum principium poſitum à nobis, non ſolum ex concluſione quam attulimus de ipſo, nec ex principiis tantũ ex quibus profluit illa concluſio: ſed etiã ex ſententiis aliorum philoſophorum de ipſa felicitate, & quia ex illis etiam apparebit definitionem noſtram fuiſſe bene aſsignatam: & affert vnam ſententiam quæ eſt cauſa huius inquiſitionis. Ei nanq; quod, &c. Hunc textum trahunt expoſitores nonnulli, & violenter accommodant menti Philoſophi, afferendo expoſitiones ſuas, quaſdam ſententias communes, quomodo omnia conſonant vero, & quod in falſis etiam propoſitionibus, vt homo eſt lapis, latet etiã quoquo modo veritas: quæ omnia non bene accommodantur huic propoſito. Sententia Philoſophi in hoc loco non eſt communis, ſed ad propoſitũ ſuum, ſcilicet quod omnia quæ dicuntur vere de aliqua re, concordant cum omnibus his quæ vere competũt tali rei. quod an falsò dicitur de aliqua re, illud certè diſcrepat ab omnibus

vere

vere competentibus tali rei. vt exempli cauſa: Si quis diceret quòd homini competit per ſe ſubſtantia, corpus, rationalitas & huiuſmodi, vere diceret. At ſi quis diceret quòd rudibile cōpetit homini, & ſimilia falſo diceret, & tribueret ei tale, & citò appareret quòd diſſonat à vero talis ſententia, quia talia non conueniunt cum ſubſtantia corpore animali: & cætera quæ competunt vere, & per ſe homini, quia homo eſt ſubſtantia animata ſenſitiua, rationalis, non autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur vere à philoſophis de felicitate conuenient ſtatim cum noſtris quæ veræ tribuimus felicitati, ſcilicet dicendo quòd eſt operatio animi, & per virtutem, &c. Ea verò quæ non conuenient cum noſtris vere allatis, quàm primum conſtabit eſſe falſa. Non ergo affert vniuerſalem ſententiam hic, vt volunt nonnulli expoſitores. Nec eſt verum quod dicunt, quòd non eſt vlla propoſitio ita falſa, quæ non contineat aliquid veri. Hæc eſt autem propoſitio falſa, Subſtantia eſt qualitas, & nullam habet veritatem. Sed eſt intelligendus textus vt diximus. Vnde ſi quis dixerit felicitatem eſſe ſummum bonum: ſtatim cōſonabit iis quæ veræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam eſſe malum, ſtatim diſcrepabit. Notandum quòd Philoſophus in aſsignanda definitione felicitatis attulit plures cōcluſiones, quæ profluebant à quibuſdam propoſitionibus tanquam ex principiis concluſionum, quibus declarabatur ſummum bonū humanum ex concluſionibus verò emanabat definitio felicitatis. Declaranda eſt igitur ea, non ſolùm ex concluſionibus & principiis, ſed etiā ex opinionibus hominū, ex quibus ea quæ vere afferuntur, bene conſonabunt noſtris tributis felicitati, falſa verò diſcrepabunt. {CVM igitur.} Hæc eſt ſecūda 67
pars in qua dicit afferendo opiniones philoſophorum, quæ ſimul conueniunt, ſcilicet quod cum tripliciter diuidantur bona, ſcilicet in bona animi, corporis, & externa: aliqui poſuerunt bona animi eſſe principaliſsima, & maximè bona: ſed felicitas eſt animæ bonum, ergo felicitas eſt ſummum, & maximè bonū. Itaq; iſti qui poſuerunt felicitatē in maximè bono, quod eſt animi, concordant nobiſcum: quia nos poſuimus ſummum bonum eſſe operationem ipſius animi. 68

{BENE dicitur.} Affert aliā ſententiam priſcorum, qua dicebāt felicitatem eſſe bonum vt finis: & hæc conueniunt

cum noſtra ſententia, quod probatur. omne quod eſt bonum animæ vt finis, eſt operatio eius. At nos poſuimus felicitatem eſſe bonum animæ vt finem, ergo ipſa eſt eius operatio: maior. Nam ſi felicitas ſubiit rationẽ boni, vt ipſa erit vt finis. quod autem operatio ſit talis finis, patet, quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem ſuum vltimum per omnes ſuas potentias per quas nihil aliud facit quàm operari, & hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo ſententia cõuenit cum noſtra, qui diximus felicitatem eſſe operationẽ, & eſſe bonum vt finem. Et patet quod talis finis non ſit ex externis, ſed ex bonis animi. Notandum quòd priſci dixere felicitatem eſſe bonum vt finẽ, & rectè. Nam tria ſunt genera bonorũ, & duo prima ſcilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finẽ ob quem ordinantur actus quidam: quia non omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali.

69 {CONSONVM eſt etiam.} Affert talẽ ſententiã antiquorum, qui dixêre ꝙ felix eſt, qui bene agit, & bene viuit. Iſta ſententia videtur cõuenire cum noſtra. Nam iſti nihil aliud dicere voluerunt: niſi quòd felicitas eſt bona operatio & bona vita. Id quod dicitur, ſcilicet vna communi ſententia philoſophantium & aliorum. Notandum ꝙ vita tripliciter dici poteſt. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud eſt quàm ipſum eſſe viuentis: & ſic dicit Philoſophus quòd viuentibus eſt eſſe, quod profluit ab eſſentia animæ, vel ipſa eſt anima. Vnde dicit in libro de Anima, quòd anima eſt actus primus corporis &c. Secundo modo ſumitur pro operatione quæ profluit ab anima per potẽtias eius. Primus modus profluit tantũ ab eſſentia animæ non per potentias medias. Secundũ verò actũ producit anima per medias vires, & potẽtias: & ſic dicimus hominẽ viuere, id eſt operari: vt intelligere vel ſentire vel generare ſibi ſimile in ſpecie, & huiuſmodi, vt oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur vita pro modo viuendi, nam ſolemus quærere quo pacto viuit talis, id eſt quem habet modũ viuendi, & quam conuerſationem, & ſic ibi ſumit Philoſophus, vbi dicit quòd vulgus, ex modo viuendi ſuo credit felicitatem eſſe talem, aut talẽ, vt qui amabant voluptatẽ dicebant felicitatem in voluptate conſiſtere. Verum hic vita accipitur ſecundo modo, ſcilicet pro operatione, quando dicit quod felicitas eſt bona, id

eſt

eſt bona operatio,& ita conueniunt nobiſcum.

{CVNCTA præterea.} Hæc eſt tertia pars, in qua poſtea 70 quàm oſtendit opinionẽ eorum, qui eodẽ modo ſenſerũt de fe'icitate conuenire cũ ſua,nũc enittitur accommodare ſuæ ſententiæ opiniones aliorum, qui diuerſo modo ſenſerũt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum ſingulas. Deinde incipit afferre,& accommodare vnam illarum,& eſt eorum qui poſuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus.Poſtea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipſis virtutibus voluptatem ad conſtituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa,& omittit eos qui ponebant ſummum bonum, aut in voluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam pòſt habet, quia non conueniunt cum Philoſophi ſententia. Dicit igitur in primis quòd cuncta quæ circa felicitatem varie à multis dicuntur,cum noſtra ſententia conuenire videntur: & affert tria,ſcilicet virtutem,prudentiam,ſapientiam, quæ ſunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali,eſt perfectio appetitus:prudentia eſt perfectio intellectus actiui: ſapientia eſt perfectio intellectus ſpeculatiui. Igitur perfectio hominis ſecundum opinionem iſtorum conſiſtit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus iſtis: & omnes iſtos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ij omnes conueniunt in virtute ſine aliquo additamento.Deinde affert aliam opinionem eorum,ſcilicet qui addiderũt voluptatem ipſis virtutibus dictis, aut omnibus ſimul ſumptis,aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non ſine voluptate,propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas conſtabat ex ſupradictis virtutibus, vel vna vel pluribus, & ex voluptate, veluti ex parte eius eſſentiali, id eſt vt felicitas tanquàm quoddam totum aggregatum conſtitueretur ex virtute,& voluptate,tanquàm ex ſuis partibus eſſentialibus: quod innuit cum dicit, cum voluptate. Cum vero dicit, nõ ſine voluptate, innuit aliam opionem, quæ & verior videtur, & magis cõuenire cum ſua. Iſti enim qui poſuerunt felicitatẽ in illis virtutibus,aut vna, aut pluribus,intellexerunt quod voluptas nõ ſit de eſſentia felicitatis, ſed quoddam quod oritur ex ea, & ſequitur eam, veluti pulchritudo

chritudo ex bona complexione,& cōpoſitione partium corporis,& ſicut vmbra oritur ex corpore & ſequitur ipſum:ſic voluptas ex felicitate,& ſic ſequitur ea tāquam inſeparabile accidens,& hoc intelligatur de bona voluptate,non autē de turpi. Affert deinde tertiā opinionem,ſcilicet eorū qui præter hæc quæ poſita ſunt,addiderunt felicitati bona externa. Poſt hæc enumeratis opinionibus vult oſtendere quod meritò in illis eſt aliqua veritas,quia iſta dixerunt aut multi & antiqui,aut pauci & præclari. Multi,quia non omnino vana eſt fama quam populi multi decantāt,vt alibi inquit Philoſophus. Antiqui,quia fuerunt propinquiores primordiis rerum & naturæ:ergo iſti debent ſcire aliquam veritatē. Pauci & præclari etiā manifeſtum eſt quod debent ſcire aliquam veritatem. Aliqua igitur ex parte probādæ horum ſentētiæ.

71 {EORVM igitur ſententiæ,} Hac in parte Philoſophus incipit accōmodare ſentētiæ ſuæ opinionem eorū,qui felicitatem,aut in virtute morali,aut in prudentia,aut in ſapientia,aut in omnibus iis tantū collocabant. Et primo oſtendit quòd conuenit in eo cum opinione ſua,quia operatio ſecundum virtutem eſt aliquid virtutis,& à virtute oritur. Deinde oſtendit quod ſua ſententia eſt melior,quia cum felicitas ſit quiddam optimum,debet collocari potius in magis bono, quàm in minus bono. Sed vſus & operatio eſt magis bonū, quàm habitus & poſſeſsio. Fieri enim poteſt vt aliquis habitum habēs nihil agat boni,vt dormiens vel aliter degens in otio. At qui operatur ſecundū virtutem,neceſſario agit,& producit aliquid boni. Melior igitur eſt actus quàm habitus,& vſus quàm poſſeſsio. Hæc autem duo membra correſpondent,ſcilicet poſſeſsio & vſus,habitus & operatio. Sed non parum intereſt inter noſtrā ſententiā & antiquorū. Nos enim volumus felicitatem potius conſiſtere in vſu,quàm in poſſeſsione,& actu quàm habitu:illi autem econtra. Notandum quod eſt differentia inter poſſeſsionē vſúmque,& habitum,& operationem. Poſſeſsio & vſus proprie dicūtur rerum externarum. Habitus & actus,aut animi,aut corporis.

72 {ATQVE vt in olympia.} Probat etiam exemplo quod ſua poſitio in operatione eſt melior,quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in olympia,qui certant,& operantur & non ij quāuis ſint fortiſsimi,

qui

qui otioſi ſpectantes certamina nihil agunt:ſic operatores ſecundum virtutem ſunt proprie appellandi felices,& non illi qui tantum habent habitum,& non operãtur.Sunt enim felices in potentia propinqua,illi autem in actu. 73

{IPSORVM inſuper.} Affert opinionem eorũ qui dixerunt felicitatem conſiſtere in virtute,aut virtutibus cum voluptate,aut nõ ſine voluptate.Et primo oſtendit quòd felicitas continet voluptatem:deinde quòd felicitas eſt iocunda.Item quòd eſt per ſe iocunda. Præterea quòd felicitas ita habet voluptatem,vt nõ indigeat ea tãquam aliquo extrinſecus adueniente. Demum quòd felicitas nõ ſolũ eſt iocunda:ſed etiam bona,& pulchra,& poſtremo quod felicitas eſt quiddam optimũ,& iocundiſsimum,vt patebit.& in primis operatio animæ continet voluptatem,quia percipere voluptatem eſt ipſius animæ,& habentis animam ſenſitiuam vel intellectiuam,nõ enim eſt animati anima vegetatiua. Nã plantæ non ſentiunt voluptatem. Itẽ felicitas eſt iocunda. Probatur,quia id quod amatur ab vnoquoque,ei eſt iocundum. At operatio ſecundũ virtutem amatur à ſtudioſo,ergo operatio ſecundũ virtutem eſt iocunda felici homini,& ſtudioſo viro.Maior declaratur à Philoſopho inductione,Nã equus amatori equorum,& ſpectaculũ,&c.Minor quoque eſt manifeſta.Itẽ felicitas eſt per ſe iocunda.probatur,id quod ſua natura iocundum,eſt per ſe iocundũ.Sed operatio ſecundum virtutem eſt ſua natura iocunda,ergo &c.Nam ea quæ multitudini videntur iocunda,ſunt repugnãtia inter ſe,quia quandoque delectant,quandoq; moleſtiam afferunt:& cauſa eſt,quia nõ ſunt de ſe,& natura ſua iocunda.Si enim eis natura ineſſet iocunditas,nunquam eam amitterent,ſed ſemper eſſent iocunda.Sed talia multitudinis noſtra ſententia nunc ſunt,nunc non ſunt iocunda,ſed mutãtur ſecundũ rationem ætatum,& cõditionum:& hoc eſt,quia illa non ſunt naturaliter,& per ſe talia.Sicut ea quæ ſemper delectãt bonos,& ſapientes viros ad quos pertinent,& quorum eſt verũ & incorruptum iudicium de rebus:& propterea id eſt natura iocundum,& ſemper iocundum,& per ſe iocundũ,quod eſt eis voluptati.Id autem eſt præcipue felicitas,& operatio à virtute. Item ipſorum vita nõ indiget voluptate,quia felicitas ita in ſe habet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris adueniente,

aduueniente,& peregrino quodam. Hoc probatur, quia ſi felicitas per ſe ſola ſumatur ſeparata ab omnibus aliis, habet in ſe voluptatem. Operator enim cuiuſq; virtutis gaudet cum operatur ſecundũ illam, vt iuſtus cum operatur ſecundũ iuſtitiam. Quòd ſi nõ gauderet non eſſet iuſtus, aut ſtudioſus: ſed aut vi, aut ſimulatione, aut aliter aliaque de cauſa operaretur. Quare felicitas,& operatio ſecundũ virtutem habet in ſe voluptatem. Item felicitas eſt non ſolũ iocunda, ſed etiam bona,& pulchra,& honeſta, quia ſic ſapiens,& ſtudioſus iudicat: iudicat autem bene, quia ipſe eſt tãquam menſura talium operationum. Vt enim pictor de figuris: ſic prudens,& ſtudioſus de actionibus. Item optimũ,& pulcherrimum,& iocundiſsimum eſt ipſa felicitas. Nã ea quæ tribuuntur felicitati per ſe debent tribui in ſummo gradu. At felicitati bonitas, iocunditas, pulchritudo per ſe tribuũtur, vt ſuprà oſtendimus. ergo hæc felicitati ſunt tribuenda in ſummo gradu: non enim debet tribui ſuperlatiuum niſi ſummis rebus: at felicitas eſt ſummum bonũ,& tale eſt operatio ſecundũ virtutem: ergo operationi ſecundum virtutem ſunt iſta tria in ſummo gradu tribuenda,& ſimul,& non alterum ſine altero ſeparando ea, ſicut facit Deliacum carmen: in quo tribuitur iuſtitiæ pulcherrimum,& accommodatè ſi intelligatur pro operatione ſecundũ iuſtitiã quæ eſt,& dicitur tota virtus,& optimum tribuitur ſanitati: accommodatè etiã ſi intelligatur de ſanitate mentis.& iocundiſsimũ dicitur re amata potiri: accommodatè etiã ſi talem rem intelligamus felicitatẽ, quæ maximè eſt amore digna. Sed nos, dicit Philoſophus, nõ ſeparamus hęc, ſed omnia ſimul tribuere debemus felicitati.

74 {VIDETVR tamen.} Hac in parte affert vltimam opinionem eorum, qui præterea ſuperius allata afferebant etiã, & adiungebant externa bona,& videtur accommodare ſententiæ ſuæ. Si enim cõſiſtit in operationibus animi ſecundũ virtutem &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt inſtrumentis, ideo videbitur indigere bonis externis:& enumerat plures ſpecies bonorum externorum vt amici,& cætera, quæ ſi deſint, tanquam inſtrumenta, videtur felicitas quodammodo minui vel potius impediri, felicitas inquam ciuilis. Et addit quòd nonnulli adeò putauerunt bona externa conferre ad felicitatem, vt eis proſperè

ſperè vti idem eſſet penè, quòd felicitas,& qui bonam & ſecundam fortunam, felicitatémque in eodem ponunt,& alij tamen qui virtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, vt ad hoc propoſitum ſpectat, duobus modis conſiderari poteſt: aut vt perficit habentem,& eſt ad ſeipſum, & ſic videtur de ſe eſſe ſufficiens ſine vlla alia acceſsione. Aur conſiderari poteſt vt eſt ad alios,& tunc eſt felicitas ciuilis quæ videtur eſſe aggregatum ex tribus illis generibus bonorum,& de tali videtur loqui Philoſophus, cùm dicit quòd videtur indigere externis bonis, id eſt de felicitate,& felici ciuili.& ita huic finem tractatui imponit in quo afferendo primo plures opiniones, venit poſtea ad definitionem ſummi boni ſecundũ ſententiã ſuã, poſthabitis aliis confutatis: deinde cõfirmauit ſuã definitionem ex dictis aliorum, ſeligendo ea quæ bene dicta ſunt ab illis,& accommodando ſuæ definitioni, vt ex hoc oſtendat melius ſenſiſſe quàm cæteros,& non penitus diſſenſiſſe à cæteris.

De modo aſſequendæ felicitatis.

CAPVT IX.

INde & dubitatur, utrum diſciplina, an aſſue= 75
tudine, an alio quodam modo per exercitium
acquiri poßit, an aliqua diuina ſorte, an &
ob fortunam proueniat. Si igitur & aliquid 76
aliud deorum eſt munus hominibus: conſentaneum eſt ra=
tioni felicitatem à dijs ipſis dari, & eò magis, quò cæteris
humanis bonis eſt præſtabilius. Verum hoc ad aliam ma=
gis conſiderationem forſitan pertinet. Videtur tamen, etſi 77
non à dijs immortalibus mittitur, ſed uirtute diſciplináue
quadam uel exercitio comparatur: diuinißimum eſſe. Præ=
mium enim, finiſque uirtutis, optimum & diuinum quiddã
ac beatum eſſe uidetur, fuerit etiam & multum commune.
fieri nanque poteſt ut diſciplina quadam ac diligentia ab
uniuerſis ijs comparetur qui nullo principio labefactato,

idonei

78 *idonei ſunt ad conſequendam uirtutem. Quòd ſi melius eſt hoc modo quàm ob fortunam felicem eſſe: rem ita ſeſe habere conſentaneum eſt rationi. Siquidem ea quæ ſunt ſecundum naturam: ut quam optimè ſeſe habere poſſunt ſic ſe habent ſuapte natura, & ea ſimiliter quæ per artem conficiuntur, atque à quacunq; proueniunt cauſa: & ea maximè quæ à præſtabiliſsima proficiſcuntur, id autem quod maximum atque pulcherrimum eſt, fortunæ tribuere, ualde erroneum eſt. Patet etiam ex ipſa ratione quod quæritur. Dicta eſt*
79 *enim op ratio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bonorum alia ineſſe neceſſarium eſt: alia adiuuant, ſúntque*
80 *utilia, ut inſtrumēta. Hæc & iis conſona ſunt quæ in principio diximus. ipſam enim finē facultatis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut ciues ipſos diſponat, bonóſque faciat, & ad honeſtas res agen*
81 *das idoneos reddat. Meritò igitur nec bouem, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus felix: quippe cùm fieri nequeat ut ipſorum quicquam talis ſit particeps opera-*
82 *tionis. Hanc autem ob cauſam neque puer eſt felix. Nondum enim eſt idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob ſpem dicuntur. eſt enim opus (ut di-*
83 *ximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiam uita. Multæ nanque mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri poteſt, ut is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in ſenectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna eſt uſus, & miſerabiliter obiit, nemo felicem dicet.*

COMMENT.

VNde & dubitatur.} Hic eſt tertius tractatus huius primi libri, in quo declarat tria, quæ uidentur ſequi poſt definitionem felicitatis. Primum à qua cauſa effectiua proue

prouemat ipſa felicitas. Deinde in quo ea ſit tanquam in ſubiecto. Tertio in quo tempore dicatur quis eſſe felix: quod videtur innuiſſe per eam partem definitionis, ſcilicet in vita perfecta. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de cauſa efficiente ipſius felicitatis, & eius ſubiecto. In ſecundo tractat quo in tempore aliquis dicatur eſſe felix. In tertio declarat quomodo poſterorum fortunæ cõditionéſque pertineant ad felices iam mortuos. Primũ etiam capitulum diuiditur in duas partes. In prima autẽ parte iſta quærit primo, & enumerat cauſas à quibus videtur poſſe prouenire felicitas. Deinde ponit à qua cauſa proueniat, & à qua nõ proueniat. Quærit igitur in primis, vt diximus, à qua cauſa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio videtur oriri ex paulò antedictis, & allatis, cùm dicit quòd quidam felicitatem ponunt idem cum virtute: alij verò nonnũquam dicunt eſſe idem cum bona fortuna: quorum duorum alterum videtur eſſe quid externum, ſcilicet fortuna, alterũ quid internum, ſcilicet virtus. Meritò igitur quęritur, vtrum felicitas oriatur à cauſa interna, an externa. Cauſam autem internam explicat per illa tria ſcilicet per diſciplinam, aſſuetudinem, exercitiũ. Cauſam verò externam explicat per illa duo, ſcilicet per diuinam ſortem, & per fortunam, Cùm 39 verò quæritur vtrum felicitas poſsit acquiri per diſciplinã: eſt quærere vtrum ea poſsit acquiri vt ſcientiæ quæ per doctrinam diſcendo acquiruntur: per aſſuetudinem, veluti virtutes, quæ non doctrina, ſed aſſuetudine acquiruntur: agẽdi, & producendi operationes ſtudioſas per exercitium, eſt quærere vtrum acquiratur vt nonnullæ artes, vt ſaltandi, citharizandi, & ſimilium per longam exercitationem, ſcilicet pulſandi citharam vel ſaltandi. Iſta igitur dicũtur interna, quia ſunt in nobis, & in noſtra poteſtate collocata. Sors autẽ diuina, & voluntas dei, tum etiam ipſa fortuna, manifeſtum eſt quòd ſunt extra nos, & quicquid habetur à deo vel à fortuna non eſt in noſtra poteſtate, ſed videtur eſſe munus ab illis.

{SI IGITVR & aliquid.} Hac in parte philoſophus incipit oſtendere primò quòd felicitas prouenit à cauſa diuina, 76 deinde ꝙ prouenit à cauſa humana: præterea ꝙ nõ prouenit à fortuna. poſtremò ꝙ nõ prouenit à fortuna, ſed à cauſa humana. Dicit igitur in primis, ꝙ ſi aliquod munus eſt homini

bus datum à deo.conſentaneum eſt rationi, id eſt felicitatē. Etenim nobiliſsimus effectus debet produci à nobiliſsima cauſa,ſed felicitas eſt huiuſmodi:ergo &c.Nam & hoc præcipuè confirmari videtur, quia felicitas eſt præſtabiliſsimum quiddam omnium rerum humanarum. At nonnullæ res humanæ ſunt nobis datę à deo:ergo multo magis ipſa felicitas cùm excellẽtior ſit cæteris rebus à deo datis,vt viuere: & alia ſunt huiuſmodi quæ ſunt ignobiliora felicitate & ipſo bene viuere,id eſt bene operari, ergo multo magis ipſa felicitas. Nam quanto donum eſt præclarius, eo magis videtur eſſe conueniens deo. Sed omittit tamen iſtam conſiderationem: quia non videbatur eſſe præſentis ſpeculationis, ſed potius primæ philoſophiæ vbi tractat de prouidentia diuina.

77 {VIDETVR tamen.} Hac in parte oſtẽdit quòd felicitas prouenit à cauſa humana,& innuit talẽ rationẽ. Illud quod acquiritur hominibus virtute,aut doctrina, aut aſſuetudine, aut aliquo exercitio,cõparatur à cauſa humana: ſed felicitas proficiſcitur à virtute, aut ab aſſuetudine, aut aliquo huiuſmodi:ergo à cauſa humana. Hanc rationẽ videtur innuere Philoſophus per verba ſua,& ſimul repellere obiectionẽ tacitam,qua quis dicere poſſet:videtur ꝙ felicitas ſit res diuina:ergo non videtur profluere à cauſa humana. Dicere autẽ videtur Philoſophus, ꝙ etſi felicitas proficiſcitur à virtute vel aliquo huiuſmodi:tamen videtur eſſe res quædam diuina:cùm ſit præmiũ & finis tam præclari boni, quale eſt ipſa virtus,& quaſi iſtud excedens ipſam virtutem oportet vt ſit quaſi aliud diuinum propter excellentiam ſuam,& ſuperemi nentem conditionem.Notandum quòd felicitas etſi primò & maximè videtur proficiſci à deo,tamen ſecundariò proficiſcitur etiam à cauſa humana,tanquam à propinqua. Nam quædam proueniunt à deo ſine noſtra operatione, vt eſſe & viuere,& potentiæ operandi,& huiuſmodi, quędã ſunt quæ proueniunt à deo,tamen concurrimus etiam nos,vt eſt virtus.felicitas & huiuſmodi.Nullus enim habitus acquiritur à nobis ſine cauſa diuina quæ eſt vniuerſaliſsima, & principaliſsima cauſa omnium,adeò vt nullus effectus poſsit fieri apud nos ſine ipſo,& magis concurrit illa, quàm aliqua cauſa particularis,per illam rationẽ, quòd cũ cauſæ ſint ordinatæ alia ſub alia,ſemper vniuerſalis,& primaria cauſa magis cõcurrit

currit quàm illa quæ eſt ſub ea,id eſt particularis,& ſecundaria. Sciendum tamen quod Deus non concurrit vllo pacto ad vitia,nec ad actiones vitioſas,quia vltra operationem cõtinent deffectus,cuius nullo modo eſt auctor Deus. Dicẽdum eſt igitur quòd felicitas profluit à Deo tanquam ab vniuerſali cauſa,& ab homine tanquam à cauſa particulari & propinqua. Notandum quòd pręmium eſt duplex,ſcilicet internum & externum, internum eſt ipſa felicitas, quæ licet reſpiciat externas res:tamen remanet in animo,& dicitur interna: pręmium vero externum eſt,honos,magiſtratus,potentia & huiuſmodi. Philoſophus autem intellexit hic de præmio interno,ſcilicet de felicitate quæ eſt egregium præmium, & nobilius ipſa virtute, & eſt præmium vt finis: honos vero vt id quod eſt ad finem,& non finis. { ES T etiam & valde commune.} Probat eandem ſententiam, ſcilicet quòd videtur profluere à cauſa etiam humana,cum felicitas ſit quid valde cõmune,ſcilicet vt poſsit acquiri. Poteſt enim comparari à cunctis qui non habent læſum principium rerum agendarũ, ita vt ſint inepti ad conſequendã felicitatẽ. quaſi dicat, quòd felicitas eſt poſita in nobis,& poſſumus omnes eam acquirere, niſi ſit in nobis principium labefactatũ:ergo eſt à nobis, & à cauſa humana,& Deus,vt diximus,eſt principalis cauſa & vniuerſalis. homo autẽ cauſa eſt particularis,homo inquã qui non ſit læſus,nec habeat principiũ aliquod labefactatũ, veluti quod ſit in eo læſa,aut imaginatiua,aut cogitatiua,aut memoria. Intellectus autem non læditur niſi per accidens. ſcilicet ſi lædantur aliqui ſenſus, aut interni,aut externi. Nam omnis habitus ortum habet à ſenſibus externis per medios internos. Quòd ſi aliquis lędatur ſenſus,quo neceſſario vtamur in his acquirẽdis,quæ ſunt cauſa felicitatis:talis carẽs eo nõ videtur aptus,neq; habilis ad felicitatẽ. { Q V O D ſi melius.} 78
Hac in parte Philoſophus oſtẽdit quòd felicitas nõ prouenit à fortuna tãquã à cauſa effectiua,eſt enim cauſa effectiua duplex,ſcilicet per ſe,& per accidẽs. Cũ igitur felicitas ſit nobiliſsimus effectus,nõ prouenire põt,nec debet ab ignobiliſsima cauſa. Talis autẽ eſt cauſa per accidẽs,id eſt ipſa fortuna. Nã nobiliſsima cauſa poteſt bene producere nobilẽ, & ignobilem effectũ. Vt ſol generat hominẽ & ranã. Sed nõ econtrà ignobilis cauſa poteſt producere nobilẽ effectũ. Nã mouens

centum poteſt mouere decem,non autem econtra: non ergo felicitas proueniet à fortuna.Hoc etiam probatur ex iis quæ fiunt à natura vel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene ſe habent:cum ita fiunt,vt ſunt apta nata fieri ab ipſa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte,male autem cum digrediũtur ab ordine naturæ vel artis,vt per accidẽs fiant.duæ enim videntur eſſe cauſæ per ſe quo ad hoc propoſitum ſpectat,ſcilicet natura & mens:duæ per accidens,ſcilicet caſus & fortuna.Caſus eſt cum fit aliquid præter intentionem naturæ, veluti cum oritur aliquis habẽs ſex digitorum manum, quam natura intendebat facere cum quinque:fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis,vt ſi quis effodiat terram vt ponat vites,inuenit poſteà theſaurum præter intentionem:& in artibus ſi quis pingat manum cum ſex digitis labente penicello,quam intendebat pingere cum quinque digitis.Itaque tum omnia bene ſe habent,cum fiunt, à cauſa per ſe eo modo quo melius fieri poſſunt, & vnaquæque res quæ bene fit,prouenit à quàm meliore cauſa poteſt:æquũ eſt profectò felicitati quæ eſt nobiliſsimus effectus, tribuere nobiliſsimam cauſam humanam vt eſt mẽs,cauſam inquã per ſe,& nõ fortunã quæ eſt cauſa per accidẽs, vt latè oſtenditur
79 à Philoſopho in libro Phyſicorum. {PATET etiam & ex definitione.} Duplici ratione iterum oſtendit quòd felicitas oritur à cauſa humana,& non à fortuna. Prima ratio eſt talis:omnis operatio animi per virtutem eſt effectus qui prouenit à cauſa humana.at felicitas eſt huiuſmodi,ergo &c. Etenim operatio talis nõ eſt niſi ab homine.quod autẽ ſit operatio animi patet ex definitione eius iam aſsignata antea.

79 {QVALIS quædam.} per hoc videtur innuere quod felicitas ſit in genere qualitatis,id eſt eſſe qualitatem quandam & in ſpecie qualitatis,vt oſtendat quòd cum ſit ab habitu,eſt tota ſimul,& nõ res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes. Poteſt etiam dici quòd Philoſophus velit oſtendere quòd felicitas non ſit à fortuna ex eo,quia aliquis dicere poſſet ꝙ bona externa connumerantur cum bonis ex quibus conſtituitur felicitas ciuilis:ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diuidit iſta bona,& dicit quòd felicitas præcipue conſiſtit in bonis animi,vt patet ex definitione noſtra.Cæterorũ autẽ bonorũ alia ſunt corporis que oportet præſupponere,alia for-

tunæ quæ cōferūt tāquā inſtrumēta.Verū bona animi ſunt il
la propria quę vidētur eſſe de eſſentia felicitatis vt diximus.

{HAEC conſona etiam.} Hic etiam oſtendit Philoſophus 80
quod felicitas eſt à cauſa humana. Nā nos,inquit, poſuimus
finem ciuilis diſciplinæ eſſe optimum,id eſt ſummum bonū
ac felicitatē.Sed ciuilis diſciplina eſt res humana, & cauſa hu
mana:ergo felicitas eſt à cauſa humana.quòd autem ciuilis
diſciplina ſit cauſa humana,probat,dicendo quod ciuilis di-
ligenter verſatur circa homines vt eos bonos efficiat.Sic igi
tur patet quòd felicitas prouenit à cauſa humana.

{MERITO igitur nec boué.} poſteā quam oſtendit quòd 81
felicitas prouenit à cauſa humana,& non omnino à diuina,
nullo autem modo à fortuna:hac in parte affert quoddā or-
tum ex dictis, ſcilicet quod felicitas cōſiſtit tanquā in ſubie-
cto in homine,& non in quocunque homine, ſed ætatis per-
fectæ:& non quandocunque,ſed in vita perfecta.Oſtēdit au-
tem primò quòd felicitas nō eſt in brutis, deinde quòd non
eſt in pueris,ſcilicet actu:demū,quòd eſt in homine habente
virtutes perfectas in vita perfecta.Dicit igitur in primis ꝙ il
le qui non poteſt operari per virtutē non poteſt eſſe felix: at
bos,aſinus,& alia huiuſmodi non poſſunt,nec ſunt apti ad o-
perandum per virtutem,ergo &c.Notādū quòd felicitas eſt
quoddā accidens perfectiſsimū,& non poteſt ſtare ſine ſubie
cto. Quærendum eſt igitur de ſubiecto felicitatis quod ha-
beat in ſe cauſam per quā felicitas poſsit ineſſe, incipit à nē-
gatiuis,id eſt ab his quæ nō poſſunt habere, & omiſsis inani-
matis naturalibus & vegetatiuis,in quibus notiſsimū eſt nō
eſſe felicitatem,incipit à ſenſitiuis,quæ habent appetitū per
quē vidētur poſſe moueri ad aliquid operādū.Cū verò felici
tas ſit operatio animi per virtutē,quæ virtus regulat appeti-
tum vel perficit ipſum,remouet hoc à brutis: quia & ſi mo-
ueantur,& operentur per appetitum,tamē eorum appetitus
non poteſt regulari à ratione:quia eam non habent,& per cō
ſequens non poſſunt habere virtutem,quæ eſt cauſa felicita-
tis.ergo non poſſunt eſſe participātia huius operationis pro
cedentis à virtute, quæ operatio dicitur eſſe felicitas. Si igi-
tur,vt oſtendimus, bruta non poſſunt habere in ſe cauſam
per quam felicitas poſsit ineſſe illis tanquam accidens in
ſubiecto,merito patet bruta non eſſe ſubiectum felicitatis.

32 {HANC autem ob cauſam.} Nũc oſtendit de rationibus quæ ſint, id eſt qui homines nõ poſſunt habere vel ſuſcipere in ſe felicitatem. Ij aũt ſunt pueri. Nam qui nõdum per ætatem ſunt apti ad producendas operationes ſtudioſas, nõ poſſunt ſuſcipere felicitatem. At pueri ſunt huiuſmodi. ergo &c. Nõ igitur bruta nec pueri poſſunt habere, ſed tamen hoc fit diuerſo modo. Bruta nanque non poſſunt regere appetitum ratione, quia non habent: pueri vero habent, ſed imperfectã, id eſt nondum ea perfecte vtũtur: ideo &c. Et qui puerorum dicuntur, ſi quis diceret quod nonnulli pueri poſſunt appellari felices ergo poſſunt eſſe in ea ætate ſubiectum felicitatis. remouet hanc obiectionem Philoſophus, & dicit quòd ſi appellamus eos felices, hoc eſt quia dicũtur felices ob ſpem, & non quia in ea ætate ſint actu felices, ſed in potẽtia ad felicitatem in ætate congrua. Dicitur autem proprie res talis cũ eſt actu talis: vt albus cũ habet albedinẽ in ſe, & non cum eſt in potentia ad ſuſcipiendam albedinem. Sic etiam felix cum actu habet felicitatem, & non cum eſt in potentia ad eam.

38 {EST enim opus.} Philoſophus ſepoſitis illis qui non poſſunt eſſe ſubiectum felicitatis, nunc oſtendit qui ſint illi homines qui poſsint appellari felices, declarando quòd ſunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta. Et notandũ quòd illa pars (eſt enim opus perfecta virtute) deſeruire, & accommodari poſſe videtur, & ſuperiori, & huic parti: ſuperiori, vt ſit ratio qua pueri nõ poſsint eſſe felices in pueritia, quia non habent virtutẽ perfectam vt eſt opus habere: huic parti, vt ſit ratio oſtẽdẽs quòd homines qui ſunt in ætate congrua poſſunt per rationem perfectam acquirere virtutem, quæ eſt cauſa felicitatis. deinde addit, & vita perfecta, vt oſtẽdat quòd non ſufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo poſsit eſſe felix, & ſubiectũ felicitatis, niſi illa ſit diuturna vel durauerit vſque ad finẽ vitæ, poſtea quàm ſit eam adeptus. Nam ſi inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus, non poterit excercere operationes ſecũdum virtutẽ quam habet: nec eſſe ſubiectum felicitatis. Et per hoc videtur loqui Philoſophus hic de felicitate, non ſpeculatiua. non actiua tantum quæ eſt ſui ad ſeipſum, ſed de actiua ciuili, quæ ſola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis. Ex his omnibus perſpicitur

quid

quid ſit ſubiectum felicitatis, non bruta, non pueri, non homo ſine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus cōſtitutus: ſed homo qui habet virtutem perfectam, id eſt prudentiam in vita perfecta, id eſt vſque ad finem vitæ, & talis eſt ſubiectū felicitatis, quia habet cauſam, id eſt virtutem in ſe per quam poteſt ſibi ineſſe felicitas præſertim ciuilis, vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix. & quid felix.

CAPVT X.

EStne igitur nec unus alius hominum felix 84
quamdiu uiuit dicendus: ſed Solonis ſententia
**finem ſpectare oportet? Quòd ſi & ita po=* χρεὼν τέ-
nendum eſt: tum felix eſt cùm è uita diſceſſe= λος ὁρᾶν.
rit? an id abſurdum eſt penitus, nobis ipſis præſertim qui
felicitatem operationem quandam dicimus eſſe? Quòd ſi 85
mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: ſed tunc
dici beatum hominem tuto poſſe, quia iam eſt extra omnia
mala, calamitateſq́;. Habet quidem & hoc controuerſiam
quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur ali=
quid eſſe: ſiquidem & uiuenti non autem ſentienti: ut hono=
res, infamiæ, & filiorum, poſterorumq́; omnium proſperi=
tates atque aduerſitates. Dubitationem autem & hæc affe= 86
runt. ei namq; qui ad ſenectutem uſque beatè uixit, ſecun=
dumq́; rationem deceßit: multa circa poſteros accidere
mutationes contingit, & alios ipſorum eſſe bonos, uităq;
conſecutos eſſe pro dignitate: alios econtrà. conſtat autem
**& diſtantijs ad parentes, multis uarijsq́; modis ipſos ſe=* καὶ τοῖς ἀ-
ſe habere poſſe. abſurdum igitur eſt, ſi defunctus ſimul etiā ποστήμασι.
mutaretur, & nunc felix fieret, nunc miſer: abſurdum eſt
etiam, & minime, nec aliquod ad tempus, poſterorum ad
parentes res pertinere. Sed redeundum eſt ad id quod prius 87

eſt dubitatum, ex illo nanq; & id quod nunc quæritur fortaſſe perſpicietur. ſi igitur finem ſpectare oporteat, & tunc beatum dicere quenquã, non quia beatus tunc eſt, ſed quòd prius erat: quo pacto nõ eſt abſurdum, ſi cum eſt felix, non uere de ipſo dicetur quod ineſt. Quia uiuentes dicere beatos ob mutationes nolumus: & quia felicitatem quidem ſtabile quiddam, nulloq; modo facile mutabile eſſe putamus: fortunam autem in eiſdem ſæpe reuolui. nam ſi fortunam ſequamur: ſæpenumero felicem ac miſerum eundem dicemus, chamæleontem quendam oſtendentes ipſum felicem eſſe, ac

88 *debiliter collocatum. An fortunam ſequi nullo modo eſt rectum? Non eſt enim in ipſa bene uel malè uiuere ſitum: ſed indiget humana uita ipſius, ut diximus. Operationes autem eæ quidem quæ à uirtute proficiſcuntur, felicitatis: eæ uerò quæ ſunt contrariæ, contrarij dominæ ſunt. atteſtatur huic*

89 *ſentẽtiæ & id quod nũc dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta eſt firmitas, quanta eſt in operationibus iiſce quæ à uirtute proficiſcuntur. hæ namq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe uidentur. harum autem ipſarum eæ quæ cæteris antecellunt, maximè ſtabiles ſunt propterea quòd in his ipſi beati, & maximè, & continuatiſſime uiuunt.*

90 *Hoc enim ſimile eſt cauſæ: ut ipſarum non fiat obliuio. id igitur quod quæritur: competet ipſi felici, & erit talis per uitam. nam ſemper aut maximè ea aget & contemplabitur quæ prodeunt à uirtute, fortunamq; feret pulcherrime: & omni ex parte concinne ac æquabiliter.*

91 *quippe qui uere bonus * atque quadratus eſt ſine uitupera-*

92 *tione. Cum autem à fortuna multa eueniant, & magnitu-*

93 *dine, paruitateq; differant: parua quidem ſiue ſint ſecunda ſiue aduerſa, conſtat non facere uitæ momentum: grandia uerò ac multa, ſi ſecunda ſint, beatiorem uitam efficiunt,*

* ϰαὶ τετράγωνος. vide Eraſ. in

quip

quippe cum ad decorandum ſint apta, & uſus ipſorum pul- Prouerb.
cher, ſtudioſusq́; fiat. ſin aduerſa: præmunt, læduntq́; uitam Quadratus homo. item,
beatam. afferunt enim dolores & multas operationes im- Lud. Cælius
pediunt. Attamen & in ijs ipſis pellucet ipſa honeſtas, in antiq. lectionibus li.
cum multas quiſpiam ac magnas aduerſitates facile perfert: 18. cap. 14.
non ob inſenſibilitatem, ſed quia generoſus eſt atque ma- 94
gnanimus. Quòd ſi operationes dominæ ſunt (ut diximus) 95
uitæ: nemo beatorum fuerit miſer. nunquam enim odioſum
quicquam atq; improbum aget: eum enim qui uerè bonus
eſt, atque prudens, fortunam omnem decore proferre, pro fa-
cultateq́; rerum ſemper res pulcherrimas agere: ut & du-
cem bonum præſentibus uti caſtris ad optime gerendum
bellum, & bonum item ſutorem ex ſibi datis pellibus pul-
cherrimum conficere calceum. cæteroſq́; omnes identidem
artifices arbitramur. quæ cum ita ſint: miſer quidem nun-
quam fuerit ipſe felix. Beatus tamen non erit, ſi in Pria-
mi calamitates incideret. nec igitur uarius, facileq́; muta-
bilis erit. neque enim ex felicitate facile aut à quibuſuis: ſed
ab ingentibus & multis aduerſitatibus dimouebitur: & ex
talibus non in paruo. ſed in longo quodam perfectóue tem-
pore rurſus fuerit felix: magnas in eo res, præclarasq́; na-
ctus. Quid igitur obſtat eum felicem dicere: qui per uirtu- 96
tem operatur perfectam, & bonis externis ſatis abundat,
non quouis in tempore, ſed in uita perfecta? An addendum 97
ſit: & ita eſt uicturus, & ſecundum rationem moriturus?
uippe cùm futurum quidem incertum ſit nobis: felicitatem
*utem * finem, & omnino perfectam omni ex parte po-* τέλος.
amus? Quòd ſi ita ſit, uiuentium eos quibus ea quæ di- τέλειος.
imus & inſunt & inerunt, beatos dicemus: beatos autem
omines. Sed de his quidem eouſque ſit definitum.

COMMENT.

84 ESTNE igitur nec alius quiſquam. } Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus,in quo oſtenditur quādo aliquis poteſt appellari felix,& quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima quærit vtrum in vita dū aliquis eſt felix,an poſt mortem aliquis debeat appellari felix. In ſecūda oſtendit quòd in vita dum aliquis eſt felix,poteſt appellari felix:dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti dixerat enim ſupra ꝙ ſi quis inciderit in ærumnas Priami,& in illis cōſtitutus obierit,ſi nō debet, nec ſolet appellari felix,quæritur an quiſquā dū viuit poſsit appellari felix, an ſic expectare oportet exitum vitæ iuxta Solonis ſententiā,qui Athenienſis fuit,& vnus è ſeptē ſapientibus, & legulator.Nec alius quiſquā,quaſi dicat,non ſolū illū qui inciderit in calamitates Priami,ſed etiam aliquē alium,quicūque ſit, poſſumúſne appellare felicē?Sed cùm Solon dicit ꝙ oportet ſpectare finē,hoc duobus modis videtur poſſe intelligi,aut quòd in vita non ſit felicitas,ſed ſtatim poſt mortem, aut ꝙ oportet ſpectare finē, vt poſt mortē aſſeramus ipſum fuiſſe felicē,cum iam conſtitutus eſt extra omnes calamitates,quibus ſubiectus videbatur dū erat in vita. Ad primū modum dicit Philoſophus,ꝙ ſi ita ponatur,ſcilicet vt ſtatim accedat felicitas poſt mortē, hoc eſt alienū à poſitione noſtra, qui ponimus felicitatē in operatione quadam,ſcilicet virtutis:homo autem mortuus non poteſt operari ſecūdū virtutē, ſecundum poſitionem,& definitionē noſtram de felicitate.

85 {QVOD ſi mortuum.} Capit nūc ſecundam expoſitionē, dicendo ꝙ ſi ſpectare finem non eſt intelligendū eo modo quo ſuperius diximus,nec ita volebat Solon,ſed eum felicem poſt mortē intelligere volumus ex eo quia eſt poſitus extra calamitates,& res aduerſæ ad eū peruenire nō poſſunt : hoc enim non videtur acceptandum.nam ille non videtur extra calamitates conſiſtere ad quē bona & mala poſſunt accedere.Sed ad hominem mortuū poſſunt bona & mala accedere: ergo,&c. Hoc oſtendit exemplo viuorum, qui non ſentiunt: veluti aliquis procul à patria,qui ſortitur aliquē honorē,vel afficitur mulcta,& quāuis ignoret,& non ſentiat talia, tamē bonū & malū ſuum eſſe videtur,& accedere ad illū:ita etiam poſt mortē ſimilia videtur ad mortuū poſſe accedere. quare

ſi in

ſi in vita non eſt tutum aliquem appellare felicẽ ex eo, quia poteſt calamitates ſubire: nec etiam poſt mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id eſt extra vitia: extra calamitates ſcilicet aduerſæ fortunæ. Et ideo eſt dicendus felix poſt mortem ſentẽtia Solonis, quia nõ poteſt exercere vitia, nec ſubire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo ſumitur à Philoſopho non habet locum in mortuo.

{DVBITATIONEM autem & hæc.} Senſit Philoſophus in confutãdo ſuperiorem rationem, ſe dixiſſe bona & mala tranſire ad mortuos. & cum hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eã, & in hac parte non ſoluit, ſed ſoluet poſt ea in ſequẽti capitulo: oſtendit autẽ hic dubitationem oriri ex dictis, quia ſi proſperitates aduerſitatéſque tranſeant ad mortuos, tunc ſequetur quòd mortuus quandoque erit felix, quandoq; miſer, & vno eodémq; tempore vnus atque idem erit felix & miſer: ſi poſtea filiorũ filij ſint boni, tunc rurſus fiet felix: ſin vero eodẽ tẽpore partim ſint boni, partim mali, erit & ipſe eodem tempore felix, & infelix. ex quo videtur abſurdum ponere quod ex tali mutatione rerum, & ſuorum defunctus nunc felix, nunc miſer fiat. erit etiam abſurdũ, dicit Philoſophus, ſi dixerimus res poſterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur, videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, ſoluet autem in alio capitulo. 86

{SI IGITVR finem.} Reſumit ſententiam Solonis ſecundo modo expoſitam, ſcilicet quòd poſt ipſam finitam vitam poſſumus aliquem felicem dicere ſecurè, & tuto, & nõ prius, & eam refellit. Dicit igitur ſi ſecundum opinionem Solonis expectandus eſt exitus vitæ, & tunc appellandus eſt aliquis felix, non quòd tunc ſit, ſed quia antea erat in vita, quomodo non eſt abſurdum, quaſi dicat quòd eſt abſurdum aſſerere, quòd dum aliquis eſt felix, non poteſt dici vere de ipſo, hic eſt felix. Nam omnis propoſitio de præterito eſt vera, quando id in aliquo præſenti fuit verum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuiſſet præſens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit eſſe vera iſta propoſitio affirmatiua de præterito, ſcilicet Socrates fuit albus: ſic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo verè potuimus dicere hic eſt felix, propter calamitates quæ accidere poterãt: quomodo 87

modo vere poſſumus dicere poſt exitum vitæ de præterito, hic fuit felix? id eſt, nunc eſt appellandus felix, non quòd ſit nunc, ſed quia antea fuit: quomodo nō licuit antea id dicere dum erat felix? quaſi dicat, hoc nō poteſt dici de præterito ſi nunquam in præſenti idē dici potuit vere. quare videtur abſurdum dicere vt dicebat Solon, quòd in exitu vitæ poterat aliquis appellari felix, & nodum erat appellādus felix in vita propter impendentes aduerſitates. nō enim eſt bona ratio iſta Solonis: in qua locabat vim opinionis ſuæ, ſcilicet quòd non priuſquam in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutationes, quæ accidere poſſunt in vita, quia felicitas debet eſſe aliquid ſtabile, & non leuiter mutabile, nec cōſiſtens in temeritate fortunæ: vt nunc etiam dicet inferius, nā ſi ſequamur fortunā, ſæpe felicem, & poſtea miſerum eundē dicemus, veluti chamæleontem. Chamæleon enim eſt animal paulò leoni ſimile, quòd nō videtur habere proprium colorem, ſed cuicunque colori adhæret talis coloris apparet, & hoc penè circa omnes colores ſibi accidit, veluti ſi rubeo adhæret, apparet rubeus, & ſic non permanet in eodem colore. dicitur autem chamęleon, id eſt, ἀπὸ τῆ χάμαι, id eſt humileon. Eſt enim vt diximus quaſi paruus leo.

88 {AN fortunam ſequi.} Hæc eſt ſecunda pars principalis huius ſecundi capituli: in qua poſtquam illā opinionem Solonis improbauit quibuſdam ſententiis, nunc eam refellit, & ſoluit omnino, aſsignando rationes quare aliquis in vita debeat appellari felix. oſtendit autem primò quòd felicitas eſt in vita, ſoluendo rationem Solonis: deinde alia ratione eandem cōcluſionem vel ſententiā, ſcilicet quòd felix erit in vita, & non ſolum in vita, ſed etiam per totā vitam. Præterea oſtendit quòd qui adeptus eſt felicitatem, nunquam erit miſer, etſi accidere poteſt vt non ſit beatus, & quòd felicitas nō facile amittitur. demum concludit quòd ij ſunt dicendi felices, tamen vt homines, qui perfectè operantur, & in vita perfecta vt patebit. dicit igitur in primis quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ, ſed in noſtra, & eſt res ſtabilis & firma: quare non eſt opus metu fortunæ expectare exitum vitæ, ad hoc vt aliquis dicatur felix, vt volebat Solon, & probatur hoc duabus rationibus. Prima. Id quod eſt ſitū in noſtra poteſtate, non eſt ſitum in poteſtate fortunæ: at felicitas

eſt ſita

eſt ſita in poteſtate noſtra,ergo nō eſt ſita in poteſtate fortunæ.Maior eſt nota,quia nos ſumus cauſa per ſe:fortuna,vt etiā antea declarauimus,eſt cauſa per accidēs:& hæc ſunt oppoſita,ſcilicet per ſe,& per accidens.Quod igitur erit in poteſtate cauſæ per ſe,non erit in poteſtate cauſæ per accidens, Minor eſt iam probata per ſuā definitionem,qua dicebatur quòd felicitas eſt operatio animi per virtutē,&c.ergo concluſio noſtra eſt vera:& etiam idē declarat,cum dicit quòd operationes proficiſcentes à virtute & ſecundū virtutem ſunt dominæ & cauſæ effectrices ipſius felicitatis.Contrariæ vero,ſcilicet operationes ſecundū vitia,ſunt dominæ cōtrarij, ſcilicet infelicitatis & miſeriæ,vt patet,& non eſt fortuna.

{ATTESTATVR huic.} Secunda ratio ad idē probandum quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis,& etiam ex dictis Solonis.Dicebat enim ſuprà,vt nos retulimus,& quia felicitatem quiddā ſtabile,&c. Volebat enim Solon adeò ſtabilem eſſe felicitatem,vt cōpelleretur eam non ponere in vita propter varietatem fortunæ.quapropter ſi à Solone concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile,tunc probatur quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ.hoc pacto:Id quod eſt maximè ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum in poteſtate fortunæ:ſed felicitas eſt maximè ſtabilis in rebus humanis:ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ.Maior eſt clara,quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt varia,& mutabilia. Minor probatur ſic,Scientiæ in rebus humanis videntur eſſe maximè ſtabiles.at virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ, ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maximè ſtabilis. Maior iterum huius ſecūdæ argumentationis eſt clara,quia ſcientiæ ſunt certiſsimæ,& de rebus neceſſariis,quæ aliter ſe habere non poſſunt.Minor in qua videtur dubiū,probatur: ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendū quòd rerum humanarum vel bonorum humanorū quædam attribuuntur corpori,quædam animæ.Corpori attribuuntur habitus naturales,& acquiſiti ad perficiēdos tales habitus naturales,vt pulchritudo,valetudo,robur,celeritas,aptitudo,dexteritas,& ſimilia:quæ cū ſint in corpore ab ipſa natura,perficiuntur ſtudio,& diligentia,aut exercitatione,aut aliter augentur vt arte gymnaſtica,arte equitandi,luctandi,& ſimiliter.Animo autem attribuuntur habitus intellectiui,qui ſunt duplices, 89

aut

aut ſpeculatiui,aut actiui,& morales:habitus verò corporis habet per ſe cauſam vt corrumpâtur,quia ſunt in corpore, & corpus corrumpitur per ſe,& ex conſequenti habitus qui ei inſunt.verũ habitus qui ſunt in animo corrumpuntur per accidens nõ per ſe,quia animus vtitur inſtrumẽto corporeo, quod corrumpitur.Quapropter ſi corrumpitur habitus animi,non per ſe,ſed propter inſtrumentum corrumpitur:ergo per accidens.quæ verò corrumpuntur per accidẽs ſtabiliora eſſe videntur quàm ea quæ per ſe:& ſic iam habemus quòd ea quæ attribuũtur animo,ſtabiliora ſunt,quàm ea quæ corpori.Cũ verò duo attribuantur etiam animo,ſcilicet habitus ſpeculatiui,tum habitus actiui atque morales·reſtat videre vter horum ſit ſtabilior:& videbitur alter habituũ eſſe ſtabilior à quo frequentius exeunt operationes,& circa quẽ magis verſabitur.at huiuſmodi ſunt actiuæ virtutes,& morales magis quàm ſcientiæ:ergo erunt ſtabiliores ſcientiis. hoc tamen videtur verum in homine ciuili,ſed fortaſſe non eſt verum ſimpliciter.homo enim ſegregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis verſabitur circa contemplationẽ,quàm actionẽ,cum ſit paucis cõtentus:& ſuæ ſcientiæ magis tali inhærebunt,quàm operationes morales,& habitus tales.Sciendum eſt etiam quòd duplici modo conſiderari ſcientia poteſt.vno modo vt eſt concluſionis per demonſtrationẽ à ſua cauſa neceſſaria,& verſatur circa materiam neceſſariã,& hoc pacto ſcientia eſt magis certa,& ſtabilior,quàm virtus:alio modo vt eſt habitus in anima,& ſimili modo virtus moralis eſt habitus in anima,& in eo quòd ſunt habitus ſunt æque in anima.Sed hoc pacto videntur ſtabiliores in anima virtutes morales,& actiui,quia frequentius exercemur ſecundũ illas.res enim familiares,& negotia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt, quàm ſcientiæ,& videntur magis neceſſariæ ad vitã humanam,& in his recte exercendis eſt opus virtute morali:quare cum ſecundũ has virtutes magis exerceamur,& in iis magis verſemur quàm in ſcientiis,merito in nobis vidẽtur fieri ſtabiliores.Nam in ſcientiis cũ fiat intermiſsio,ſæpe fit maior obliuio,& ideo fiunt minus ſtabiles,quàm virtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis conſiſtit principaliter in inclinatione appetitus,vt dicũt,qui

obliuio

obliuionem non ſuſcipit,& in ſexto huius inquit Philoſophus.Atqui nec habitus cum ratione ſolùm,ſignũ erit quòd obliuio huiuſmodi habitus eſt,ſed prudentiæ non eſt.Prudentia autẽ,vt ſcimus,actiua eſt virtus.ex his habemus probationem minoris,quòd & quomodo virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ,licet ſcientiæ ſint nobiliores.& ſic etiam habetur cùm felicitas proueniat à virtute,quòd ipſa eſt res firma & ſtabilis,& quòd non eſt ſita in poteſtate fortunæ: quare non oportet ſpectare ad finem vitæ,vt dicamus aliquẽ eſſe felicem eo pacto quo volebat Solon.

{ID igitur quod quæritur.} Cùm ſuperius probauerit Philoſophus quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ procedendo cõtra ſententiam Solonis,nunc etiam procedit contra eandẽ,& oſtendit quòd cum cauſa felicitatis ſit ſita in nobis:aliquis poteſt eſſe,& appellari felix dum eſt in vita,& per totam vitam,& id quod quæritur,id eſt,vtrum ſit felix in vita,& per totam vitam,ſcilicet competet,& aderit ei.Hoc oſtenditur,quia ſemper:& ſi nõ ſemper cùm ſit homo,ſaltem maximè operabitur vel contemplabitur ſecundũ virtutem: quòd autẽ ita facere poſsit,probatur.Id quod habet in ſe habitum,operatur ſecundũ illum habitum cùm vult:at felix habet in ſe habitum virtutis,ergo operabitur ſecundũ illum habitum quandocunque voluerit.quòd autẽ felix velit ſemper operari ſecundum virtutes,declarat Philoſophus,& dicit quòd operatur maximè ſecundum virtutes præclariſsimas, quæ ſunt in ipſo.Delectatur enim mirum in modum operationibus ſuis,quia operãdo ſemper eſt felix.& percipit quòd virtutes quæ ſunt in eo fruſtrà eſſe viderentur niſi operaretur:ſemper igitur vellet operari,& ſemper ferè poteſt,cùm habeat in ſe habitum,& virtutem in poteſtate ſua.erit igitur felix per totam vitam vel ſemper,vel maximè operãdo vel cogitando ſecũdum virtutem. {FORTVNAMQVE.} Hac in parte Philoſophus affert ſucceſsiuè quinque ſententias quæ oriuntur ex dictis ſuis,& declarant naturã felicis.Prima eſt qua oſtenditur quòd felix poteſt eſſe per totam vitam vt non impediatur à fortuna,ſed eam feret pulcherrimè per omnia,quia habebit iſta tria per ordinem felix:erit vir bonus,atque ex eo quadratus,& ſine vituperatione.Felix eſt bonus,aliter non eſſet felix.eſt etiam bonus prudens,quapropter

pter erit quadratus quomodocunque adueniat fortuna,quadratum reperitur in numero,in figura,& in corpore. numerus quadratus eſt ille qui reſultat ex ſeipſo in ſeipſum,vt quater quatuor conſtituunt ſexdecim etiam ipſa quaternitas eſt numerus perfectus.continet enim in ſe ſex numerum denarium vltra quem nõ propriè eſt numerus,nam reliqui vltrà qui dicuntur numeri,ſunt replicationes priorum numerorũ. continet autẽ vj.denarium numerum quaternitas,quia continet quatuor.iij.ij.j.quæ ſimul collecta conſtituunt decem. Figura quadrata eſt etiam perfecta figura: continetur enim quatuor lineis æqualibus,& habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum eſt etiam perfectum corpus,vt eſt cubus: habet enim ſex ſuperficies quadratas æquales,quarum vnaquæq; habet quatuor lineas & quatuor angulos,& quomodocunque iaceat,ſemper ſtat rectus,& eodem modo,quia omnes eius partes ſunt æquales,ſimiliter homo felix ſemper ſe habet eodem modo,& propter virtutes quas habet in ſe, retinet in omnibus æqualitatem quandã.Eſt igitur felix numerus quadratus:quia vt partes numeri quadrati ſunt ſimiles,& æquales:ſic operationes boni viri in quacunque re & fortuna ſemper erunt ſimiles,& mediocritatem illam virtutis ſemper ſeruantes.& vt numerus quaternarius continet in ſe omnem vim,& perfectionem numeri:ſic vir bonus & felix continet in ſe omnes perfectiones virtutis,quibus bene & rectè vtitur in quacũque fortuna.eſt etiam felix vt figura quadrata,& vt quadratum,quod habet quatuor lineas æquales,& quatuor angulos rectos.Vir enim bonus & felix non eſt varius.& non variatur à fortuna:ſed ſemper eſt æqualis & rectus.Eſt etiam corpus quadratum veluti cubus:nam vt ille quomodocunque iaciatur ſemper ſtat rectus,ita vir felix in quacunque fortuna,ſtat æqualis,& rectus,& nunquam flectitur:ex hoc ſequitur quòd erit ſine vituperatione,& nõ faciet aliquid indecorum,ſed generosè, & conſtantiſsimè ſe
92 habebit in quacunque fortuna. {CVM autem à fortuna.} Secunda eſt ſententia,qua magis diſtinctè ſe declarat.dicit enim quòd cum fortuna ſit proſpera aut aduerſa, & hæc ambo poſsint eſſe,aut parua, aut magna,declarat nunc de paruis moribus fortunæ,dicendo quòd parua in vtranque partem ſiue aduerſa ſint ſiue proſpera minimum habẽt moment

mentum. {GRANDIA verò.} Tertia ſententia in qua loquitur de magnis & frequentibus motibus fortunæ in vtranque partem. Sed ſi ſint magna & proſpera honeſtant felicitatem. illa enim quibus felix poteſt exercere facilè & expedire ſuas operationes, & vti illis pulcherrimè, condecorant felicitatem: ſed magnæ proſperitates ſunt huiuſmodi, ergo &c. Notandum quòd diuitiæ de ſe non dicuntur propriè bonæ aut malæ, ſed potius ſecundum vſum poſsidentis vel vtentis: ideo dixit vſus ſtudioſus &c. 93

{SIN aduerſa.} Quarta ſententia in qua oſtēdit quòd magnæ aduerſitates impediunt vel lædunt felicitatem. Impedire enim videntur operationes ipſius felicis. 94

{ATTAMEN & in his.} Quinta ſentētia qua videtur moderari quartam, & tollere difficultatē ſi qua oriretur ex præcedenti ſententia. dicit quòd etiam in aduerſitatibus elucet pulchritudo virtutis, & virtus felicis: nam ſi operationes, ſcilicet tam bonæ quàm malæ ſunt dominæ vitæ, id eſt talem vitam efficiunt, quales ſunt ipſæ, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miſer ob calamitates: quia quiſquam nō poteſt fieri miſer, niſi per vitia, ſi talia, id eſt operationes ſunt dominæ vitæ, vt oſtēdimus, ſed felix ex aduerſis ſemper eliciet quid boni eſſe poteſt. Quòd ſi in Priami calamitates inciderit, non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differentiā inter beatum & felicem, ſcilicet quòd beatus ſit perfectè felix, & omnibus bonis prędiṫus, ſcilicet animi, corporis & fortunæ: felix verò poſsit eſſe ſine bonis externis, & quaſi dicat, ſi quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba, ſed tamen non erit beatus, id eſt perfectè felix omnibus bonis. Itaque ſi nō erit beatus, ô Solon, incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hic Philoſophus medium ponere inter miſerum & felicem: id eſt hominem qui non ſit nec felix, nec miſer: quaſi dicat, homo felix vel beatus nunquàm poteſt eſſe miſer, ſed propter maximas & inuſitatas aduerſitates poterit deuenire, & fieri non felix vel non beatus, ſed non tamen miſer: quòd ſi efficietur non felix, hoc non erit facile & leui de cauſa, ſed maxima. At maximæ aduerſitates nō ſæpe eueniunt hominibus, ſed raró vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, & multis tempori- 95

bus pauca exempla memorantur: quare vt poſſumus dicere in æſtate, ſunt calores, quanuis aliquando & rarò euenerint frigora: ſic poſſumus dicere ſine formidine aliquem felicem appellare in vita, quanuis aliquando felicibus maximæ aduerſitates euenerint, ex quibus, etſi non ſint vt anteà felices, non tamen ſunt facti miſeri, hoc autem accideret ſi deſperatione quadam laberentur in vitia. Quare ſi maxima de cauſa felicitatem amitteret, non facile nec breui tempore eam recuperaret, quia plurimis ei opus eſſet ad ipſam recuperandam. Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.

96 {QVID IGITVR obſtat.} Hac in parte Philoſophus cócludit ſolutionem ſuam contra ſententiam Solonis, & affert deſcriptionem felicis, dicendo quòd cum hæc ita ſint, oſtendimus quid vetat dicere eum felicem qui operatur ſecũdum virtutem perfectam, & ſit externis bonis ſufficienter abundans: non etiam in quouis tempore, ſed in vita perfecta, id eſt, vel per totam vitam, vel accipiens longitudinem vitæ perfectam. Deinde ſi addenda eſt alia particula, ſcilicet ita victurus, & congruè moriturus, hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ, & incertitudine futuri: partim etiam vt felicitas ſit omnino perfecta, & ex omni parte munita, & videtur loqui de felicitate ciuili. Quare cùm hæc ita ſint, viuentium eos, quibus hæc ſupradicta inerunt, dicemus beatos, nō ſimpliciter, ſed vt nullo modo mutari poſsit, ſicut eſt in diuinis ſubſtantiis, quibus neceſſariò ineſt felicitas. Hominibus verò non neceſſariò ineſt: quapropter & dimoueri poteſt ab habentibus, licet rarò & cum difficultate, præſertim felicitas quę eſt actiua tantùm, & ſui ad ſeipſum: felicitas verò ciuilis de qua videtur præcipuè loqui, pro tanto magis poteſt amitti, quanto magis indiget bonis externis. Perfectam virtutem, id eſt prudentiam, quæ eſt recta ratio, reliquarum.

97 {SECVNDVM rationem moriturus.} Id eſt nō turpi morte, ſed conuenienter ſecundum ante actam vitam, vt moriuntur viri fortes, vel naturali morte diſſoluti.

Quòd

Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant.

CAP. XI.

FOrtunam autem poſterorum, amicorumq́; omnium nihil conferre, longè ab amicitiæ finibus diſcedere. & opinionibus contrarium eſſe uidetur. Cum uerò multa ſint ea quæ eueniunt, 98
99 *uariasq́; differentias habeant, & alia magis, alia minus cõferant, in ſingula quidem ipſa diuidere prolixum, infinitum eſſe uidetur. ſat autem erit fortaſſe, ſi de his ipſis uniuerſaliter,* 100 *figuraq́; dicetur. Vt igitur aduerſitatum earum * quæ beatis eueniunt aliæ pondus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ ſunt leuiores: ſic ſeſe habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes. uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat multo magis refert, quã res nefandæ, grauesq́; agantur, an in tragœdijs recitentur. animaduertenda eſt igitur differentia hoc etiam pacto. imò uerò conſiderandum forſitan eſt, ſi cuiuſpiam boni uel mali participes ſint defuncti. Videtur igitur etiam ſi quippiam ex his ad ipſos perue-* 101 *niat ſiue bonum ſiue contrarium: exile quid ac paruum, aut ſimpliciter aut illis eſſe. ſiquidem tantum ac tale ut neque beatos eos efficiat qui beati non ſunt, neque beatitudinem auferat à beatis. uidentur igitur tam proſperitates quàm aduerſitates amicorum, aliquid defunctis afferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec aliud quicquam huiuſmodi faciat.*

* τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.

COMMENT.

FORTVNAM autem poſterorum.} Hoc eſt tertium capitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquam oſtẽdit 98 quomodo in hac vita eſt felicitas, nunc oſtendit quomodo poſterorum fortunæ pertineant ad felices. quæ declaratio eſt ſolutio dubitationis propoſitæ in præcedenti capitulo. Diui-

ditur autem hoc in tres partes. Primo oſtendit quod calamitates poſterorum & amicorum pertinent vel redundant ad felices. Secundo quod calamitates ſiuæ fortunæ poſterorum & amicorum pertinent ad mortuos, non tamen vt ad viuentes. Tertio oſtendit quod fortunæ poſterorum, & conditiones ſiue malæ ſiue bonæ, aut non redundant ad mortuos, aut ſi perueniunt, tantum habent momenti vt defunctos ex miſeris reddant felices, vel ex felicibus miſeros: dicit autem in prima, quòd ea quæ ſunt aliena ab officiis amicitię non ſunt tribuenda felici: ſed dicere fortunas poſterorum, & amicorū nihil pertinere ad felices videtur alienum ab officiis, & finibus amicitię: ergo non eſt dicendum ꝙ nihil pertineant: eſſet etiam hoc contra communē opinionē hominū, qui tantum tribuunt amicitiæ, vt amicorū omnia velint cōmunia.

99 {CVM vero multa.} In hac parte declarat qualia, & quæ ſunt illa quæ perueniunt ad felicem, ſi qua perueniunt ex poſterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare ſingula membratim diſtinguendo quæ, & qualia ſunt, & etiam gradus poſterorum, nimium longum, & quaſi infinitum videretur: ſed vtamur diſtinctione vt ante, diximus enim quòd ſi felix mutatur, mutari videtur à magnis fortunis ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa, nam proſpera augent, aduerſa lædunt felicitatem: parua autem non mutāt felicem. eodem modo dicemus de his quæ eueniunt poſteris amicis, aut affinibus ipſius felicis, aut enim ſunt proſpera, aut aduerſa: & iterum, aut magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, nō tamen ita ac ſi ſibi euenirēt illa ſeu proſpera ſint ſeu aduerſa.

100 {SAT autem erit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit, quo pacto calamitates poſterorum ad felicem perueniant, & quòd non ita ad eos mortuos vt ad viuentes: & videtur facere talem rationem, Mala quæ eueniūt felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos poſterorum calamitatibus magis differunt, quam differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdiis. Nam illa dum aguntur, vehementer tangunt eos qui talia agunt vel patiuntur: dum autem recitantur non eo pacto pertinet: ergo bona & mala quæ eueniunt poſteris non eodē modo perueniunt ad felices viuentes, ſicut ad mortuos. quaſi dicat, aduerſitates filiorum, & amicorum tangunt felices viuentes ſatis.

tis,mortuos vero parum aut nihil.

101 { IMO vero.} Tertia pars huius capituli,in qua concludit quòd proſperitates,& aduerſitates poſterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: & ſi quicquam pertinent, non ita tamen vt felices non felices,aut nō felices,felices facere poſſint,& cum dicit,aut ſimpliciter, aut illis: intelligendum eſt quod fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque ſint:& hoc ſimpliciter,quia fortunæ non ſunt de eſſentia felicitatis,vel ſi hoc vniuerſaliter ſumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipſis,ſcilicet mortuis,quia etiam illa quæ ſunt magna de ſe,ſunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum ſit honorabile potius quàm laudabile.

CAP. XII.

102 *HIs autem determinatis,de felicitate conſideremus:utrum laudabile quiddam ſit, an potius honorabile.Conſtat enim potentiam non eſſe.omne autē laudabile ex eo laudari uidetur, quia eſt affectum aliqua qualitate,& aliquo modo ſeſe habet ad aliquid.iuſtum enim,& fortem,& bonum omnino uirum,atq; uirtutē,ob opera laudamus,ac actiones. robuſtum etiā,idoneumq́; ad curſum hominē & cæterorū quenq; ſimiliter laudamus, quòd affectus eſt aliqua qualitate, & ad bonū aliquod ſtudioſumq́; refertur.id ita eſſe patet & ex deorum laudibus.nam cū ad nos referūtur,ridiculæ ſanè uidentur.quod quidem ex eo fit,quia laudes(ut dicimus) per relationem efficiuntur.quòd ſi laus talium eſt: conſtat optimorum non eſſe laudem,ſed maius aliquid præſtabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos,feliceſq́; dicimus:& uirorū etiam eos qui maximè ſunt diuini, & rerū bonarū ſimili modo.nemo nanq; felicitatem laudat, ut*

iuſtitiam. ſed ut diuinius quiddam præſtabiliúsue, rem dicit
103 *eſſe beatam. Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendiſſe partes. Id enim (uoluptatem inquam quæ quidem eſt bonum) non laudari: indicare putabat præſtabiliorem ipſam eſſe rebus laudabilibus uniuerſis: talem autem, Deum & ſummum bonum eſſe dicebat. ad hæc enim cætera uniuerſa referri. Etenim laus quidem uirtutis eſt. hac enim ad res honeſtas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum ſunt ſimili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exactè diſcutere: magis ad eos forſitan pertinet, qui circa commendationes uerſantur: nobis autem perſpicuum ex ijs quæ diximus, fuerit, felicitatem ex ijs eſſe, quæ honorabilia ſunt & perfecta. Videtur autem ex eo ſic ſe habere, quia principium eſt. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uerò, cauſámque bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus eſſe.*

COMMENT.

102 HIs autem determinatis.} Hic eſt quartus tractatus huius primi libri, in quo Philoſophus poſteaquã declarauit dubitationes quæ pertinebant ad deſcriptionem felicitatis: nunc inueſtigat vtrum felicitas ſit de numero bonorũ laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ conſiſtit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit vtrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecundo docet in qua parte animæ conſiſtit felicitas: quanquam aliqui expoſitores dicant hoc pacto, tamẽ dicere etiam poſſemus quòd poſteaquam Philoſophus deſcripſit, & definiuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eam definitionẽ pertinebant, & in definitione ſumpta ſit virtus, de qua incipiet dicere in ſecũdo libro: ideo in ſecundo capitu. huius tractatus voluit diuidere potentias animi, & de ipſis tractare,

re, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rurſus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod vult inquirere, ſcilicet vtrum felicitas ſit bonorum laudabilium an honorabilium. In ſecunda oſtendit quòd felicitas non eſt de genere laudabilium. In tertia quod ipſa eſt de genere honorabilium: iam enim ſæpiſsimè dixit felicitatem eſſe bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philoſophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, ſcilicet quæ dicta ſunt poſt definitionem felicitatis in ſuperiori tractatu tertio, ſcilicet de cauſa, & ſubiecto felicitatis, & de tempore in quo dici poteſt felix, videndum qualis ſit felicitas, vtrum bonorum laudabilium, an honorabilium. ſunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, ſcilicet potentiæ. tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non eſt autem de numero potentiarum, quia operatio non eſt potentia, felicitas eſt operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas vero ſemper eſt bona. quare cùm non ſit de numero potentiarum vel facultatum, reſtat inquirendum vtrum ſit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis eſt dubium, & ex hac inueſtigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis eſt. Notandum quòd bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rurſus, quædam ſemper determinata ad bonum, quædam indeterminata vt ſint ad vtrumlibet, & dici poſsint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates: vt medicina, quæ dirigi poteſt ad interficiendum, & ſanandum: ars nauigandi ad exportandum vtilia, & piraticam exercendam, & alia huiuſmodi, quorum de numero Philoſophus non vult eſſe felicitatem. & poſthabet hæc tanquam ſit aliquid per ſe notum. reſtant bona determinata ab bonum ſemper. & hæc iterum bifariam ſunt, aut per ſe, aut ob aliud: ob aliud, vt virtutes quæ ſunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per ſe, vt operatio ſecundum virtutem, id eſt ipſa felicitas quæ non eſt ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, vt inferius oſtendet.

{OMNE autem laudabile.} Hæc eſt ſecunda pars in qua oſtendit quòd felicitas non eſt de numero laudabilium, 103

& hoc probat, primo ratione: poſtea autoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: id quod laudatur eſt affectum aliqua qualitate, & ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod eſt præſtabilius ſc: ſed felicitas nõ eſt huiuſmodi: ergo felicitas non eſt de numero laudabilium. ponit autem exẽpla in habitibus animi, & corporis, & dicit quòd iſti laudantur, quia referuntur ad aliud, id eſt ad operationẽ. & quia per hos habitus bene operamur, vt iuſtum propter operatio nem iuſtitiæ: robuſtum, quia cum ſit natura talis poteſt exercere opera robuſti hominis: velocem, quia poteſt velociter currere, quapropter iſti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones. quòd ſi laus eſt eorum quæ referuntur, rerum optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus, tum animi, tum corporis oſtendit Philoſophus. declarat etiam id exemplo ſubſtantiarum ſeparatarũ, quas deos appellat: hi enim, dicit Philoſophus, ridiculi viden tur ſi laudantur eo modo quo laudari homines ſolent. ſeque retur enim quod ordinarentur, & referrentur ad aliud. & referremus hoc pacto Deum ad nos, id eſt faceremus eum ſimilem nobis: non ergo laudatur eo pacto Deus, ſed honoratur, id eſt, etiam ipſa felicitas eſt de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas eſt optimũ, & ſummum quoddã: ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur: dubitatur, quia non videtur verum quod dij, id eſt, ſubſtantiæ ſeparatæ non laudantur, ſed præſertim ipſe Deus noſter, cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem Dei. Dicendum igitur quòd bifariam poſſumus loqui de Deo. Aut eo pacto quo ſolemus laudare homines, ſcilicet quod non vincatur à cupiditatibus: aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipſum tanquam ſe perficiens. hoc enim fieri non debet, cum nulla perfectione indigeat Deus, & ſit ex omni parte perfectus: nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim videtur, dicit Philoſophus. Alio modo dicimus eum eſſe laudandum, quia agit bona in nobis, & eſt cauſa efficiens bonorum omnium quæ habemus: & hoc pacto laudandum Deum prophetæ dicunt vt auctorẽ noſtri boni & benefactorẽ noſtrũ, vt grati & memores beneficiorũ quoad fieri poteſt videamur. ſic enim laudãtes

tes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere poſ ſumus ꝙ Deus laudatur vt cauſa efficiens non vt finalis. Eſt enim finis vltimus ad quē omnia referūtur ſine cōtrouerſia.

{VIDETVR autem.} Probat autoritate Eudoxi quòd fe- 104 licitas non eſt de numero laudabilium. Dicebat enim Eudoxus voluptatem eſſe ſummum bonum,& probat hoc pacto, Omne bonum humanum,aut debet laudari,aut honorari. at voluptas eſt bonum, & non laudatur:ergo eſt bonum honorabile:ſed bonum honorabile eſt ſummum bonum,ergo voluptas eſt ſummum bonū. Non enim refertur ad aliud, ideo non laudatur: verum hæc trite diſcutere videtur pertinere ad oratores, dicit Philoſophus. Notandū quòd Philoſophus probat modum arguendi ipſius Eudoxi, non tamen probat opinionem ſuam, ſcilicet quòd voluptas ſit ſummum bonū quæcunque ſit illa ſiue turpis ſiue honeſta. oſtēdet enim poſtea quòd ſumma voluptas ſequitur & comitatur felicitatem 105 tanquam vmbra corpus. {NOBIS autem.} Hæc eſt tertia pars in qua, concludit quòd felicitas eſt de numero honorabilium & perfectorum, quia eſt principium, id eſt cauſa,& cauſa finalis cuius gratia omnia facimus. vocatur autē principium, quia eſt cauſa principaliſsima agibilium, & quod primum eſt in intentione. Vnde Philoſophus in libro Phyſicorum dicit quòd finis eſt cauſa cauſarum, quia vt ita loquar, neceſsitat omnes alias cauſas & à nulla neceſsitatur: dicitur autem principium,quia nos mouet ad operandum,& eſt primum in intentione:finis autem dicitur, quia eſt vltimum in executione,ad quod omnes actiones diriguntur:nec eſt abſurdum quòd idem diuerſis reſpectibus dicatur principium & finis.

De duplici animæ parte ac virtutis diuiſione.

CAPVT XIII.

Cum autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam ſit operatio: de uirtute conſideremus oportet. Hoc enim pacto melius forte de felicitate etiam contemplabimur. Videtur autem & is qui uere ciuilis eſt, circa hanc maximè 106

elaborare. uult enim ipſos ciues bonos efficere, legibuſq; ob
temperãtes. atq; horum exemplum legumlatores tum Cre
tenſium, tum Lacedæmoniorũ habemus, & ſi qui alij tales
fuere. quòd ſi hæc conſideratio ciuilis eſt facultatis, conſtat
inquiſitionem hĩc perinde ut ab initio propoſuimus ac in=
ſtituimus fore. De uirtute autem humana conſiderandum
eſt. Bonum enim humanum, ac fœlicitatem quærebamus hu=
manam: uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ cor
poris eſt, ſed eam quæ animæ. & fœlicitatem enim opera=
107 *tionem animæ dicimus. Quæ cùm ita ſint, patet ipſum ciui*
lem aliqua ex parte de anima ſcire oportere, quemadmo-
dum & eum qui curaturus eſt oculos, totumq; corpus, de
ipſis ſcire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis hono=
rabilior eſt, atque præſtabilior medicina. Elegantes etiam
medici multa planè circa cognitionem corporis tractãt. &
ciuilis igitur ipſe de anima contempletur oportet. horum
108 *autem gratia & quoad ſatis eſt ad ea quæ hic quæruntur.*
nam ulterius exactiúsue conſiderare: maius eſt opus, diffi=
ciliúsue fortaſſe quàm ea quæ proponuntur. dicuntur au=
109 *tem, & in externis ſermonibus aliqua de ipſa ſufficienter,*
& utendum eſt ipſis. Vt partium eius aliam ratione uaca=
re: aliam rationem habere. atq; nihil in præſenti refert di=
ſtinctæ ſint hæ perinde atq; corporis partes, & omne par=
tibile: an ratione quidem ſint duæ, re uerò ſeiungi non poſ=
ſint, ut in circunferentia ſeſe habent concauũ, & conuexũ.
110 *Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis eſt*
& uegetatiua. Loquor autẽ de ea quæ cauſa eſt, ut id quod
ipſam habet, nutriatur, incremẽtáq; ſuſcipiat: talẽ enim ani
mæ potentiam, in uniuerſis quæ nutriuntur quiſpiam po=
ἐπὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις. *ſuerit, * & in fœtibus, & hanc eandẽ etiam in perfectis. eſt*
enim magis conſonum rationi hanc eandem quàm aliquam

aliam

aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædam,& non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in ſomnis 111
uidetur maximè operari: bonus autem & malus minimè in ſomno diſcernitur: quapropter inquiunt à miſeris felices in dimidio uitæ nihil differre. hoc autem rectè accidit. ſomnus enim otium eſt animæ tam ſtudioſæ quàm uitioſæ, niſi parumper motuum perueniant aliqui: atq; ita modeſtorum meliora, quàm quorumuis uiſa fiant. Sed de his quidem hactenus, & nutriendi potentia, cum expers ſit humanæ uirtutis, omittenda eſt. Videtur autem & alia quædam eſſe na= 112
tura animæ uacans ratione: aliqua tamen ex parte particeps rationis. Cõtinentis enim & incontinentis rationem idq; animæ quòd rationem habet laudare ſolemus, rectè nanque & ad optimas res inuitat. in ipſis autem & aliud quid præter rationem ineſſe uidetur, quod quidem repugnat, reſiſtitque rationi. Nam ut diſſolutæ corporis partes, ſi ad dexteram mouere uelis, in ſiniſtram feruntur: ſic planè fit & in anima. ad contraria enim incontinentium appetitiones feruntur. uerum in corporibus quidem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non cernimus. fortaſſe autem non minus & in anima putandum eſt eſſe aliquid præter rationem, quod huic aduerſatur & obuiat: dicere uerò quo modo eſt diuerſum, nihil refert. Vide= 113
tur autem & hoc rationis (ut diximus) particeps eſſe. paret enim in ipſo continente rationi: & in temperante ac forti magis forſitan eidem obtemperat. omnia enim in illis ſunt conſona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans. duplex eſſe uidetur. Vegetatiua nanque nullo modo rationis eſt 114
particeps. ſed cupiendi uis, & omnino appetendi, rationis eſt quodam modo particeps, ea ratione qua obedit ipſi atq; obtemperat. ſic & patris, & amicorum: & non ut rerum

mathem

mathematicarum, dicimus rationẽ habere, hanc autem partem
115 *tem ratione uacantem rationi obtemperare: admonitiones,*
116 *& increpationes, & cohortationes etiam indicant.* Quòd
ſi oporteat hãc quoque partem dicere rationem habere: duplex & ea pars erit quæ rationem habet. & una quidẽ pro-
117 *prie & in ſeipſa. altera uero ut is qui obtemperat patri.* Di-
uiditur autem & uirtus hac differentia. Virtutum enim alias intellectiuas, alias morales dicimus eſſe: ſapientiã quidem & prudentiam & ſagacitatem, intellectiuas: liberalitatem autem, & temperantiam, morales. nam cum de moribus cuiuſpiam loquimur: non ſapientem illum aut ſagacem, ſed mitem aut temperantem dicimus eſſe. laudamus autem & ſapientem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles ſunt uirtutes appellare ſolemus.

COMMENT.

106 CVm autem felicitas. } Hoc eſt ſecundum capitulũ huius quarti tractatus in quo poſtquam inuenit felicitatẽ eſſe de numero bonorum honorabiliũ, & hoc ſibi competere veluti quædam proprietas, nunc quærit in qua parte animæ ſit ipſa felicitas, cum dixerit eã eſſe animi operationem: & hoc etiam facit vt incipere poſsit docere de virtutibus quę ſumptæ fuere in definitione felicitatis: virtutes autem percipi non poterãt niſi prius diſtinguerentur potẽtiæ animæ quantum pertineret ad moralẽ ob cognitionem virtutũ, de quibus incipiet docere in ſecundo huius, vt partes definitionis allatæ de felicitate perfectè cognoſcantur. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat Philoſophus quòd eſt cõſiderandum de virtute, vt melius percipiatur felicitas, & de anima aliqua ex parte, & tantũ, quãtum pertinet ad ciuilem vel moralem pro cognitione ipſarũ virtutum. In ſecunda diuidit animã in partes ſuas. In tertia diuidit virtutes ſecundum partes, id eſt potẽtias animæ. Dicit autem in primis quod ad hanc ſcientiam pertinet conſiderare de virtute: probatur. Si ad hanc ſcientiã pertinet cõſideratio felicitatis,

pertinet

pertinet etiam conſideratio virtutis:at primũ eſt,ergo & ſecundum.Itẽ ad ciuilem ſcientiã pertinet conſideratio de virtute,ſed hæc eſt ciuilis ſcientia,ergo &c.Etenim cũ felicitas definiatur quòd eſt operatio animi per virtutem,& partes definitionis ſint dilatandæ & declarandæ vt antea dixit,& virtus ſit vna pars maxima ipſius definitionis nõ incongrue eſt videndum de ipſa virtute,vt cognitis partibus melius cognoſcatur totũ,id eſt definitio felicitatis conſtituta ex talibus partibus:& hoc ſpectat ad hominem ciuilem quia maxime laborat circa virtutem vt ciues bonos efficiat,ſicut Minos circa Cretenſes,& Licurgus circa Lacedæmonios fecit. Curam enim adhibuerunt vt virtutibus,& bonis moribus inſtituerent ciues:ſed cũ de felicitate humana quæratur,de virtute etiam humana eſt perquirendum non corporis,ſed animi,quæ eſt propria hominis:corporis enim aliis quoq; animalibus videtur eſſe cõmunis. {QVAE cum ita ſint.} 107
Cum virtus ſit in animo tanquam accidens in ſuo ſubiecto, profectò de ſubiecto virtutis,id eſt ipſa anima,eſt aliqua ex parte conſiderandũ,dicit Philoſophus,à ciuili.Eſt enim virtus ſanitas animi introducẽda in animo,ſicut ſanitas corporis in corpore.at cum medicus vult introducere ſanitatẽ in oculo vel in toto corpore,conſiderat oculum,& corpus:multo magis debet conſiderare de animo qui vult introducere virtutẽ,id eſt ſanitatẽ in animo. {HORVM autẽ gratia.} 108
Oſtendit Philoſophus quatenus à ciuili ſit perquirendum de ipſa anima,ſcilicet nõ ſimpliciter,ſed aliqua ex parte,& quatenus pertinet ad hanc moralem materiam,& ad cognoſcendum ſubiectum virtutum,diſtinguendo potentias animæ,vt cognoſcamus in quibus ſunt virtutes,& nõ vlterius.Eſt enim trita diſcuſsio alterius ſpeculationis:pertinet nanque ad librum de anima iſtorum gratia,ſcilicet virtutũ & morum.

{DICVNTVR autem de ipſa.} Hæc eſt ſecunda pars in 109
qua incipit diuidere animam in partes ſuas:& affert primo vnã diuiſionem,poſtea aliã.dicit autem quod iſta ſunt antea dicta de anima in externis ſermonibus:quaſi dicãtur de ipſa alibi,ſcilicet in libro de anima,& etiã in externis ſermonibus.Sciendum quod cum Ariſtoteles multos libros compoſuiſſet:in duo genera illos diuiſit:& eorum quoſdã appellauit ἀκροαματικούς, id eſt,dignos auditu,& tales ſunt libri eius ſummo

ſummo ordine cōpoſiti ad tradēdam doctrinā,vt libri Dia-
lecticæ,moralis,naturalis,& Metaphyſicæ Philoſophiæ:aliud
eſt genus eorum qui facti ſunt extra ordinē illum gratia pe-
tentium,vt ſunt nonnulla opera ad Alexandrum,& quædam
eius carmina,& ſimilia quæ appellat externa,quia non cōti-
nētur in illo ordine doctrinæ.quare multa ſunt dicta de ani-
ma in externis ſermonibus,inter quæ & iſta,quòd animæ
pars quædam rationalis,quædā irrationalis,quæ quidē par-
tes potentiæ ſunt:& vtrū differant re & ſubiecto,an ratione
tantū,non refert impræſentiarum quærere,& tamen innuit
differre ratione,non autem ſubiecto,cum ponit exemplū de
concauo circunferentiæ, ſiue circuli,& conuexo.& videtur
etiam hic tangere Platonē latenter,pro quo eſt animaduer-
tendum quòd duplex eſt opinio de potētiis animæ.Plato di-
xit eas diſtingui non ſolū ratione,ſed etiam ſubiecto.itaque
aliam eſſe in corde,aliam in cerebro,aliā in hepate collo-
cauit,id eſt rationem in cerebro,iraſcibilem in corde,cōcu-
piſcibilem in hepate poſuit,vt in Tuſculanis refert etiā Cice-
ro.Verum hæc membra diuerſa ſunt ſubiecto vt patet:Phi-
loſophi vero ſententia eſt,quòd animæ partes ratione tantū
differant,nō ſubiecto,id eſt vt idē illarum eſſet vnúmq; ſub-
iectum anima ipſa,& eſſentia animæ:differrent autē,& di-
ſtinguerentur ratione,ſicut concauum,& conuexum in cir-
cunferentia circuli,vbi ratio conuexi alia eſt à ratione con-
caui:re autem & ſubiecto ſunt idē in ipſa circunferētia,ſicut
aſcenſus,& deſcenſus in ſcala,& ſimilia.Hanc ſententiam ſe-
quitur doctor ſubtilis,qui etiam vult affectus proprios non
differre re à ſubiecto,ſed tantū ratione,& idem dicit de po-
tentiis animæ,quæ ſententia eſt valde ſubtilis.ſed intelligen
dum quòd Plato non locauit eam in variis mēbris,ac ſi ani-
ma eſſet in partes diſtracta,& diuiſa,& eius vna pars eſſet in
cerebro,alia & cætera:ſed intellexit quòd potentiæ animæ,
quia principaliter exercebāt operationes ſuas per illa mem-
bra tanquam per inſtrumēta,ideo erant quodammodo affi-
xæ illis:verum intellectus ipſe nō dicitur eſſe in inſtrumen-
to corporeo,nec extenditur extenſione ſubiecti,vt dicit Phi-
110 loſophus in libro de Anima. { PARTIS autem. } Diuiſa
eſt anima in partem rationalem,& irrationalem,nunc ſub-
diuidit partem irrationalē:& cùm eſſet diuidenda in vege-
tatiuam,

tatiuam,& ſenſitiuam,accipit ſtatim partẽ vegetatiuam:ſenſitiuam poſtea ſumet inferius.oſtendit autem in primis vegetatiuam non eſſe propriam hominis duabus rationibus: illa pars animæ ſiue potentia non eſt propria hominis quæ eſt commune omnibus animantibus:at pars vegetatiua eſt huiuſmodi,ergo &c.debet ergo remoueri à potentiis propriis hominis,quia in illa nullo modo conſiſtet virtus humana, nec etiam ex conſequenti felicitas.

{COMMVNIS.} Scilicet nõ tantũ homini,ſed omnibus animatis,& in cũctis quæ nutriuntur,vt plãtę,vt embriones, vt animalia perfecta.embrio videtur eſſe animal, cũ eſt ſubſtantia animata ſenſibilis,ſed eſt imperfectũ adhuc animal. 111

{NAM hæc animæ pars.} Secunda ratio.id non eſt proprium homini quo homo,nec bonus,nec malus dicitur,ſed ex operationibus talis partis animæ homo non dicitur,nec prauus,nec bonus:ergo talis operatio non erit propria homini,nec ex cõſequenti potentia à qua prodit illa. Maior patet:minor declaratur à Philoſopho,quia per ſomnũ in quo hæc maximè operatur,ſcilicet potentia vegetatiua,non dicitur bonus homo vel malus.ideo bene dixerunt antiqui felices à miſeris in dimidio vitæ tempore nihil differre.& dicit hoc rectè afferri,quia ſomnus eſt otioſitas animi:per otioſitatem verò animi nihil diſcernitur,nec videtur differre ſtudioſus à prauo.poſt hæc affert moderationem quandam eius quod dixit,ſcilicet felicem nõ differre ab infelici in ſomno: & dicit quòd fortè differunt in hoc,quia cùm vtriq; in dormiendo videãt ſomnia:felix habebit optima ſomnia,miſer econtrà.ſolent enim ſomnia fieri ſimilia operationibus:& hæc eſt differentia,licet parua.Notandũ quòd ſomnia bonorum ſunt meliora ſomniis vitioſorum,quia ſomnia fiunt à motione ſenſuum.nã externi ſenſus mouentur ab obiectis ſuis:& iſti motus perueniunt vel eorũ obiectorum ſpecies ad internos ſenſus,& repræſentantur in ſomnis,& mouetur vis cogitatiua:interdum etiã ipſa ratio.ſic igitur meliora erunt ſomnia feliciũ:quia ſenſus repræſentant ea quæ ſuſceperunt. Suſceperunt autem meliora ex rebus felicium,ergo &c. 111

{VIDETVR autem.} Philoſophus ſuperius diuiſit partes animæ in rationalem,& irrationalẽ:poſtea ſubdiuiſit ipſam irrationalem, cuius duas diximus eſſe partes,ſcilicet vegetatiuam 112

tatiuam

tatiuam & ſenſitiuam. iam de vegetatiua dixit, eámque poſthabuit, quia nullo modo in ea poteſt eſſe humana virtus, & eſt omnino irrationalis: tunc verò ſumit alteram partẽ irrationalem, id eſt ſenſitiuam, & dicit quòd eſt quædam alia natura & ſpecies irrationalis, quæ differt à ſuperiore, quia illa eſt irrationalis penitus, hæc etiam eſt irrationalis de natura ſua & eſſentia ſua, tamen quoquo modo particeps rationis. oſtendit autem primò quod eſt irrationalis Id quod repugnat rationi eſt irrationale: ſed in anima eſt aliquid repugnans rationi: non eſt autem pars vegetatiua, quia iam illa poſthabita eſt. ſed appetitus ſenſitiuus: ergo in anima erit appetitus ſenſitiuus irrationalis pars, & potẽtia. quòd autem ſit aliquid tale in anima repugnãs rationi, probat Philoſophus exemplo continentis & incontinentis. nam in vtroq; eſt ratio, & eſt etiam quod aduerſatur rationi. verùm in continente ratio vincit. In ipſo incontinente vincitur ab appetitu: & dicit quòd ita fit quãdoque in anima ſicut in corpore quando habet aliqua membra læſa: tunc enim talia membra feruntur in partem oppoſitã, & non in eam quam vellet ægrotus: ita fit, dicit Philoſophus, in anima, præſertim incontinentis, vbi eſt talis pars repugnans rationi, ergo irrationalis: ſed in corpore quidem talis repugnantia vel inobedientia magis patet, quia ſubiicitur ſenſui, in anima autem magis latet: ſed quomodo iſta differant, non oportet nunc determinare, quia ſufficit habere tale exemplũ ad percipiendũ quod eſt in anima pars repugnans rationi, & ideo irrationalis, id
113 eſt appetitus ſenſitiuus. {VIDETVR autem & hoc.} Nunc oſtendit Philoſophus quòd hæc pars ſenſitiua vel appetitiua cum ſit natura irrationalis, tamen quoquo modo dicitur particeps rationis ex eo quòd paret rationi: vt in homine continente apparet, in quo, etſi appetitus pugnet cum ratione, tamen cedit tandem rationi: ſed hoc magis apparet in homine temperato vel forti, in quibus ſine vlla repugnantia ſtatim pars appetitiua obtemperat rationi. temperatus enim habitum iam habet, per quem facile operatur ſecundum rationem & non repugnante appetitu, quem aſſuefecit obedire rationi, adeò vt ſemper ſit paratus ei obtemperare: continens verò non habet adhuc habitum virtutis, ſed diſpoſitionem: & quãuis in eo etiam appetitus obtemperet rationi

rationi tamen cum difficultate,& non ſine pugna. appetitus igitur eſt vna pars irrationalis de natura ſua, quæ tamen dicitur particeps rationis inquãtum eſt obtemperans rationi.

{PARS igitur.} Nunc Philoſophus colligit ex ſupradi- 114
ctis,& concludit quòd hæc eſt diſtinctio animæ irrationalis, ſcilicet duplex:alia eſt pars vegetatiua penitus expers rationis & hæc poſthabita eſt à Philoſopho:alia eſt ſenſitiua quæ vocatur appetitiua,vt in ſecũdo de Anima dicit Philoſophus ſcilicet ſi ſenſitiuum ineſt, & appetitiuum etiam ineſt. Hæc autẽ vis,dicit Philoſophus,eſt quodammodo particeps rationis,non quòd in ſe habeat rationem,ſed inquantum eſt obediens rationi,& hoc modo apparet quòd ipſa nõ habet in ſe rationem per eſſentiam,ſed vt patris,& amicorum,id eſt habet rationẽ,quæ eſt in alio:veluti filium dicimus habere rationem patris, quando obtemperat patri:& ſuſcipit in ſe rationem quam aſsignat ſibi pater & imponit,& filius obtemperat conſilio patris,vel amicus admonitionibus & conſiliis amici ſui.Notandũ quòd hæc non dicitur particeps rationis ex eo quod habeat in ſe rationẽ,vel ita ſuſcipiat in ſe vt fiat rationalis.nam ſic mutaret naturam, & eſſentiam ſuã, quod eſt abſurdum:ſed intelligendum eſt ꝙ ſicut filius obtemperans prudentiæ patris,dicitur quoquo modo particeps prudentiæ:& cæcus qui videntem hominẽ ſequitur,dicitur quoquo modo videns,& particeps viſus: ſic appetitus ſenſitiuus dicitur particeps rationis eo quòd eſt obtemperans rationi. Notandum quòd ſagaciſsima natura quæ non proficiſcitur a b extremo ad extremum ſine medio,hanc partem appetitiuam collocauit inter vegatatiuam,quæ eſt penitus irrationalis,& intellectiuam,quæ eſt penitus rationalis.Hæc autem eſt media,& videtur conuenire cum vegetatiua inquantum eſt irrationalis per eſſentiam,& cum intellectiua inquãtum eſt particeps rationis, id eſt obtemperans rationi eo modo quo diximus.Mathematicarum duplex eſt ratio quantum ad hoc propoſitum ſpectat.Vna qua incitamur ab amicis, vel à patre,vel ab aliis conſulentibus nobis:& talis dicitur perſuaſiua,cuius dicimur eo modo participes cùm ei obtẽperemus, ſicut appetitiua dicitur particeps rationis cùm ei obtemperat.Alia eſt demonſtratiua,& neceſſaria & in parte rationali per eſſentiam,id eſt intellectum, quæ cogit nos aſſentiri ve-

ritati,vt faciunt mathematici afferentes ſuas demonſtrationes neceſſarias.Illa autem prior de qua loquitur Philoſophus eſt perſuaſiua circa res agendas,& non circa ſperandas, & ſuadet aſſentiri,& non cogit.

115 {HANC autem partem.} Probat eandem ſententiam,ſcilicet ꝙ illa irrationalis pars eſt particeps rationis quoquo modo,& hoc probat ex ſigno,quia ſi hoc non eſſet,id eſt non haberemus in anima partem vnam aptam ad obtẽperãdum rationi,ſuperfluæ eſſent omnes admonitiones,& increpationes: ergo videtur aliqua eſſe talis vt ſit apta parere rationi: non eſt vegetatiua,vt diximus.non enim admonetur vt nutriat,aut non nutriat,quia agit ſemper officiũ ſuũ ſecundum curſum naturæ ſuę:non eſt etiam ratio,quia ea de natura ſua ſemper imperat,& non dicitur rationem parere rationi. eſt ergo vis appetitiua,vt diximus,quæ poteſt perſuaderi.

116 {QVOD ſi oporteat.} Hac in parte Philoſophus alio modo affert hanc eandẽ diuiſionẽ.ſi quis enim dixiſſet,ô Ariſtoteles,tu dicis ꝙ irrationalis eſt duplex,ſcilicet vegetatiua, & appetitiua:& poſtea dicis ꝙ appetitiua poteſt quoquo modo dici rationalis:melius eſſet ponere hanc ſub parte rationali, dicẽdo ꝙ rationalis eſt duplex,id eſt ꝙ quædam eſt rationalis per eſſentiam,quædam per participationẽ.dicit Philoſophus ꝙ nihil refert vtrum velimus ponere iſtam partẽ quæ eſt obtemperãs rationi ſub illo mẽbro quod dicitur rationale,& tunc diuidamus hoc pacto,ꝙ partiũ animæ quędam eſt irrationalis,quædam rationalis.rationalis eſt duplex: quędã per eſſentiam talis,quædã non per eſſentiã,ſed per participationẽ talis,& eodem rediit ſentẽtia,quia poteſt collocari ſub irrationali,ex eo quod eſt irrationalis natura: ſub rationali, ex eo ꝙ eſt particeps rationis per obedientiã:nec eſt abſurdum quod diuerſis reſpectibus ſub diuerſis membris locetur.

117 {DIVIDITVR & virtus.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua diuidit virtutes ſecundum partes animæ quarum ſunt habitus.nam per diuiſionẽ partiũ animæ inuenit ſubiecta virtutum,in quibus ſunt ipſæ virtutes, & bene proceſsit. Inuenit autẽ duas partes animæ humanæ in qua eſt ratio, & id quod obedit rationi.ideo videtur anima humana collocari media inter ea quæ ſunt penitus ratio,vt ſubſtantiæ ſeparatæ,& ea quæ ſunt omnino expertia rationis vt bruta,& plantæ,

tæ,& huiuſmodi.ſunt igitur animæ humanæ partes duę,ſcilicet ratio,& appetitus ſenſitiuus. hac diuiſione ſtante diuidit Philoſophus virtutes,& dicit quòd earum quædam dicuntur intellectiuæ vel rationis,quædã morales vel morum.intellectiuæ ſunt in rationali parte per eſſentiã,id eſt in intellectu, morales verò ſunt in parte quæ obedit rationi,id eſt in appetitu ſenſitiuo:& declarat has virtutes inter ſe differre,quia cũ volumus aliquem laudare de moribus,non dicimus illum eſſe ſapientem,ſed fortem vel temperatum:cum autem volumus aliquem laudare in ratione,& de intellectu,nõ dicimus illum temperatum vel fortem,ſed ſapientem.ergo illæ ſunt virtutes morales.hæ intellectiuæ.quòd autem communi nomine debeant appellari virtutes , dicit Philoſophus , quia ea quibus homines laudantur,vel omnes habitus qui laudari ſolent ſunt virtutes:ſed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur:ergo omnes illæ ſunt communi nomine appellandæ virtutes,& in nomine conueniunt. differunt poſtea, quia aliæ ſunt virtutes morales,aliæ intellectiuæ.Notandum quòd bene diſtinguuntur virtutes ſecundum potentias animæ:nam cum quælibet virtus ſit perfectio eius cuius eſt virtus,oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur eſſe perfectio:virtutes ergo æquabuntur illis potentiis quarum ſunt perfectiones:ita vt ſicuti diuidũtur & diſtinguuntur animæ potentiæ,ita virtutes diuidi & diſtingui debent. Notandum quòd Philoſophus vt dixit pro quanto ſpectat ad hoc propoſitum,diuiſit potentias animæ, vt ex tali diuiſione poſsit diſtinguere virtutes,& collocare eas in propriis potentiis animæ tanquam in ſuo ſubiecto,cũ virtutes ſint accidentia,quæ per ſe ſtare non poſſunt.Quapropter diſtinxit potentias animæ dupliciter,id eſt in partem rationalem,& irrationalem. Irrationalem rurſus in partem penitus irrationalem , id eſt in vegetatiuam,& in aliam natura irrationalem , participatione tamẽ rationalem,id eſt appetitiuam rationalem. item potentiam diuiſit dupliciter.In partem penitus rationalem, id eſt intellectum,& in partem rationalem participatione, id eſt appetitiuam,quæ poteſt eadere ſub vtro membro diuiſionis.In intellectu poſuit virtutes intellectiuas vt ſapientiã, prudentiam,& cætera. In appetitu ſenſitiuo poſuit virtutes morales,vt temperantiam,& cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum,

Liber II.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAPVT I.

1 CVM *autem uirtus ſit duplex, intellectiua inquam atque moralis.* Intellectiua *quidem plurimum ex doctrina generationem habet, & incrementum: quapropter experientia indiget, temporeq;.* Moralis *autem*

ἠθικὴ, ἀπὸ τ῀ ἔθους.

*ex conſuetudine comparatur. unde & * nomen habuit tale. ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis natura.*
2 *Nihil enim eorum quæ ſunt natura aliter aſſueſcit, ut lapis cui quidem natura competit ferri deorſum: nunquam aſſueſcet ferri ſurſum: neque ſi milies ipſum aſſuefaciendi cauſa quiſpiam ſurſum proijciet. ſimili modo nec ignis ferri deorſum: nec aliud quicquam aliter quàm ſibi natura competet,*
3 *aſſueſcet. neque igitur natura, neque præter naturam in nobis uirtutes efficiuntur, ſed idonei quidem ad ipſas ſuſcipiendas ſumus natura. ſuſcipimus autem ipſas atque perficimur per conſuetudinem.* Præterea *eorum quæ in nobis fiunt na-*
4 *tura: potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidem in ipſis ſenſibus intueri licet.* Non *enim ex eo quia uidimus uel audiuimus ſæpe: ſenſus accepimus. Sed contrà habentes, uſi ſumus: non uſi, accepimus. ut uirtutes accepimus operati prius, quẽadmodum & in artibus: quæ nanque poſteaquàm didicerimus facere oportet: ea fa-*

cient

cientes diſcimus. ædificatores etenim ædificantes, & citha=
rœdi, pulſantes citharam fiunt: pari modo iuſta agentes
iuſti, & modeſta modeſti, fortiáque fortes efficimur. Te=
ſtatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri ſolet. Legum nan 5
que latores ipſos ciues aſſuefacientes, bonos efficiunt: atque
omnis quidem legum latoris hæc eſt uoluntas. qui uerò non
bene id faciunt, peccant. atque hoc ipſo reſpublica bona à
mala republica differt. Inſuper ex iiſdem & per eadem o=
mnis uirtus & ars ſimiliter & fit, & corrumpitur. ex eo
nanque quia pulſant citharam: & boni & mali fiunt ci=
tharœdi. ſimili ratione & ædificatores, & cæteri omnes.
nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia male,
mali fiunt ædificatores & fabri. Quòd niſi ita ſeſe haberet, 6
non eſſet opus docente: ſed omnes boni fierent aut mali.
ſic igitur & in uirtutibus res ſeſe habet. agentes enim ea
quæ ſunt in commercijs hominum, alij iuſti, alij iniuſti fiũt.
agentes etiam ea quæ ſunt in terribilibus rebus, timereq́; aſ
ſueſcentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem
& circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim tem=
perati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo
planè quia hoc in ipſis aut hoc modo uerſantur. Atque (ut
breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus ſimilibus
fiunt. Quapropter tales quaſdam operationes reddere o=
portet. ipſarum nanque differentias habitus ipſi ſequun=
tur. non igitur parum, ſed plurimum: quin potius totum
refert, ſic an non ſic homines ab adoleſcentia conſueſcant.

COMMENT.

CVm autem duplex ſit virtus.} In primo libro Philoſo- 1
phus inuenit finem vltimum hominis, qui ſummum
eſt bonum atque felicitas: & poſtquàm inuenit, & definiuit
quid ſit, & in eius definitione accepit virtutem loco differen

tiæ, & dixit quòd ad perfectiorẽ intelligentiã eius definiti, ſcilicet vltimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in definitiõe poſitas: ideo nũc docet in hoc ſecdũo libro de ipſa virtute in genere, vt perfectius & clarius cognoſcamus ipſum ſummũ bonũ iam definitum, ſiue ſit effectus virtutis, ſiue ſit aliquid quod eſt cauſa virtutũ. Diuiditur autẽ hic liber in tres tractatus, ſecundũ tria principaliter cõſideranda de ipſa virtute, de qua ipſe eſt tractaturus: vt poſito fine ſicuti diximus, & definito, partes definitionis eluceſcãt. & media ipſa quæ ſunt virtutes, quibus poſſumus vt boni ſagittarij attingere illum finẽ. Eiuſdẽ enim eſt conſiderare de termino, & de iis quæ ad illũ terminũ ferunt. Sed cùm primo oporteat ſcire rem eſſe: iam patuit virtutem eſſe. habeatur igitur notitia cauſarũ illius, de quibus etiam perfectè habebimus ſi eſt, deinde quid res eſt: deinde ſi res illa non eſt ſimplex, quotuplex eſt. Philoſophus in primo tractatu huius libri cõſiderat cauſas à quibus emanat virtus. In ſecundo aſsignat definitionem virtutis vt habeatur quid ipſa ſit. In tertio diuidit virtutem in ſpecies ſuas vt ſingulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo conſiderat à quo profluit virtus. In ſecundo quales operationes ſunt à qbus ſit virtus. In tertio circa quæ verſetur moralis virtus. In quarto quomodo ex operationibus ſtudioſis generatur virtus. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes. In prima reſumit Philoſophus diuiſionẽ virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri afferendo duplicẽ virtutem, ſcilicet intellectiuã, & moralẽ, & oſtendit differentiã illarũ nõ ex ſubiecto, vt fecit anteà, ſed ex cauſa. qua differentia oſtenſa relinquit intellectiuam virtutem tractãdam in ſexto huius, & exequitur de morali. Niſi enim allata differentia eſſet, videretur quòd vtriuſque eſſet vna eadémq; danda doctrina, & ſimul in eiuſdem libris. oſtẽdit igitur primo differentiam virtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia cõparatur & augetur in nobis ex doctrina. & dicit plurimũ, quia etiã fieri poſſit ex inuentione, quamuis rari ſint & admodũ pauci qui facere poſsint. Ideo magis & vt plurimũ acquiruntur per doctrinã, & à docente. Ideo experientia indigent & tempore, ſiue inuentio, ſiue doctrina ſit. Doctrina non accipitur tantum vt eſt à docẽte, ſed vt eſt ordinatus proceſſus à principiis vel cauſis ad cõclu

clu

cluſiones,& effectus:vel econtra ab effectibus ad cauſas:quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originẽ à ſenſibus ſiue per viſum,ſiue per auditum,& reliqua: omnis enim noſtra cognitio ortum habet à ſenſu , vt inquit Philoſophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus,in quo differt ab intellectiua.Et dicit quòd ea generatur ex conſuetudine,vnde etiam habuit nomen , quod ad verbũ græcum referendum eſt.quia mos & conſuetudo latinè non videtur conſonare vt ἦθος & ἔθος apud Græcos , quaſi dicat, moralis virtus fit ex conſuetudine,quod etiam nomen indicat , quia dicitur quaſi conſuetudinis virtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera virtutum oriantur ex diuerſis cauſis, meritò differunt inter ſe ob ea quæ diximus: verum differunt etiam aliis, quæ nunc non eſt opus afferre. Dubitatur vtrum tales differentiæ poſitæ ſint differentiæ iſtarum virtutum.nã intellectiua virtus videtur etiã fieri ex conſuetudine , & moralis experientia : quare conſuetudo & experientia non videntur facere talem differentiam ſi ambo competunt vtrique virtuti,ſcilicet intellectiuæ , & morali. Dicendum eſt breuiter quòd Philoſophus loquitur hic de cauſis per ſe iſtarum virtutum.Virtus intellectiua,etſi videatur oriri quoquomodo etiã ex conſuetudine, eſt per accidẽs & concurrit per accidens:conſuetudo vero & experientia per ſe. Ad virtutis vero moralis generationẽ econtrà concurrit conſuetudo per ſe experientia per accidens. Differunt etiam conſuetudo,& experientia,quia conſuetudo fit in nobis:non enim poſſumus conſuetudine percipere vel acquirere , niſi noſipſos exerceamus:experientia fieri poteſt in aliis, & experientia extra nos:& in aliis facta poſſumus percipere , & addiſcere,& acquirere nobis virtutes intellectiuas , velut in arte medicinæ experientia in aliis quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c. { EX quo patet. } Hæc eſt ſecũda pars 2
huius primi capituli,in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertendum quòd Philoſophus incipit à magis notis nobis,notiores autem ſunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ.Incipiendũ autẽ à magis notis nobis vt antea dixi:oſtendit autem à quo profluit & fit virtus. Si enim à conſuetudine oritur , ergo non à natura. oportet enim inuenire cauſam effectiuã eius vel earum virtutum. nam cùm videa-

mus virtutes antea non eſſe in nobis, & poſtea fieri, neceſſe eſt eas prouenire ab aliqua cauſa effectiua: quarum cũ multæ cauſæ eſſe poſſe videantur, affert duas tantum, & earum alteram dicit non eſſe, ſcilicet naturam: alteram dicit eſſe, ſcilicet conſuetudinem, & operam noſtram. nam de cauſa vniuerſali, & principaliſsima quæ eſt Deus, nunc non loquitur, quia loquitur de cauſis propinquis. fortunam autem, & caſum ponere cauſam virtutum videtur abſurdum, cùm ſint cauſæ per accidens, ſicuti oſtenſum eſt antea, cum dicebatur fortunam non eſſe cauſam felicitatis. relinquitur ergo quod ſint à natura vel à conſuetudine ex opera noſtra, quæ videntur cauſæ propinquæ, & per ſe, verum non ex natura: ergo ex opera noſtra, & conſuetudine. quod autem non ſint nobis à natura, probat Philoſophus. Nullum eorum quæ inſunt alicui à natura poteſt aliter aſſueſci vel immutari conſuetudine: at conſuetudine fiunt homines ex non ſtudioſis ſtudioſi, & mutari poſſunt, & aliter aſſueſcere: ergo virtutes non inſunt nobis à natura. Maior oſtẽditur exẽplo lapidis & ignis. nunquam enim aſſueſcerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandum quòd Philoſophus videtur etiã hoc afferre propter Socratem & Platonem, qui dixere virtutes ineſſe nobis à natura, cum anima creetur ab opifice ſummo cum omnibus virtutibus tam practicis quàm ſpeculatiuis, quas non amittit anima ſed earum obliuiſcitur quando venit in hoc corpus, poſtea exercitatione & conſuetudine redeunt in mentem, non acquiruntur denuo, adeò vt non ſit noua quædam acquiſitio, ſed reminiſcentia quædam. huic ſententiæ aduerſatur Philoſophus, & ideo affert conſuetudinem cauſam virtutis. {NEC igitur natura nec præter
3 naturam.} Hac in parte Philoſophus infert vnum ex ſupradictis, quod appellat correlarium, & oſtendit ꝙ etſi virtus non ſit in nobis inſita à natura, tamen non eſt etiam in nobis præter naturam, quia habemus aptitudines & potentias ad illas ſuſcipiẽdas ab ipſa natura. nã virtutes ſunt vt in ſubiecto in anima: Deus autem creauit animã cũ tali natura & aptitudine vt poſsit ſuſcipere virtutes tanquam formas in ſua materia. Nam omnis materia habet aptitudinẽ propinquam ad ſuam formam ſuſcipiendam naturaliter, non enim poſſet aliter ſuſcipere formas quas ſuſcipit. nos igitur à natura

tura

tura habemus vires & potētias ſuſcipiendi virtutes tanquam formas per conſuetudinē, quæ eſt illa quæ facit vt has virtutes quas habere poſſumus, habeamus. Notandum ꝙ id quod ſuſcipitur in aliquo habet ſubiectū propriū, in quo eſt vis paſsiua per quā ſubiectū tale poteſt ſuſcipere talem rē: virtutes autē ſuſcipiūtur in parte aliqua animæ, quæ habet talē vim ſuſcipiendi, idcirco diſtinguuntur ſecundū vires & potētias ſuſceptiuas: variæ ſunt vires & potētiæ, variæ etiā virtutes: & tales vires dantur animæ à Deo, & ideo inſunt nobis à natura: virtutes verò cōparantur conſuetudine nō præter naturā, quia habemus aptitudinē naturalē, quam ſi non haberemus, tunc viderentur eſſe vel fieri in nobis præter naturā. & hoc idē intelligendū non ſolū de virtutibus moralibus, ſed etiā intellectiuis. {PRAETEREA eorum quæ in nobis.} 4
Hæc alia ratio ad probandū idem, ſcilicet quòd virtus moralis nō efficitur à natura, ſed à conſuetudine. dicit enim quòd in iis quæ inſunt nobis natura, prius habemus potentiā operandi, deinde operamur, vt exemplo ſenſuū patet: prius habemus vim videndi, poſtea videmus. In virtutibus moralibus fit econtrà: prius operamur, & per conſuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur, & dicit quòd ita fit in virtutibus moralibus, ſcilicet ſicut in artibus. quas per operationes acquirimus, vt in pulſatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & recte ſecundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus, poſſunt accommodari intellectiuis.

{TESTATVR hoc.} Tertia eſt ratio ad eandem ſententiam probandam, ſcilicet ꝙ virtus generatur à conſuetudine 5
teſtimonio legumlatorū, qui cupiendo ciues ſuos bonos effi cere, non relinquunt hoc naturæ, ſed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas verò malis, ad hoc vt ciues ſe exerceant in bonis operationibus, & ſic acquirant bonos habitus, id eſt virtutes, & fiant boni: & hoc eſt propoſitū omniū qui vere ſunt latores legū, & veræ legis. quòd ſi aliquādo hoc non ſequitur, eſt error legis vel legumlatorum, & talis reſpublica non eſt bona. Vnde etiam Plato eas leges eſſe negabat, quæ non eſſent bonæ. {INSVPER ex eiſdem.} Hæc eſt 6
quarta ratio ad probandam eandem ſententiam, & poſthabeamus hic expoſitores quoſdam qui aliter diuidunt hoc ca

pitulũ,& hunc textũ.Dicit ergo Philoſophus, Si virtus ſicuti etiam ars generatur & corrũpitur ex eiſdẽ, ſcilicet operationibus in genere,tamen vario modo ſe habentibus profectò non videtur procedere à natura:at primũ eſt, ergo & ſecundum.Hoc odendit Philoſophus exẽplis.nã pulſatio citharæ eſt vna operatio in genere quæ dupliciter & contrario modo fieri poteſt, ſcilicet bene & male.at ex bona pulſatione oritur ars pulſandi bona: ex mala vero corrumpitur talis ars & in ædificationibus eodẽ modo,& in aliis artibus.ſimiliter fit in virtutibus:generãtur enim ex eiſdem operationibus genere,& corrumpũtur ex eiſdẽ, diuerſo tamẽ modo ſe habẽtibus.nam operationes bonæ & malæ cõueniũt in genere,ambæ enim ſunt operatiões:differũt poſtea,quia diuerſo modo ſe habẽt.bonæ enim rectè ſe habẽt, malæ autẽ econtra: & ſic patet ꝙ ex eiſdẽ genere operationibus generãtur & corrũpũtur virtutes,& hoc exẽplo iuſtitiæ & fortitudinis oſtẽdit Philoſophus.Quæ cum ita ſint, manifeſtũ eſt quod operatio eadẽ genere ſe habet ad oppoſita,quia poteſt bona & mala fieri,& ideo ſunt à nobis,& ex noſtra conſuetudine, quia operatio naturæ non ſe habet ad oppoſita,ſed vnus motus eſt is qui fit ſecundum naturam.Ex iiſdẽ ac per eadem,ſcilicet genere. nam operationes circa idem ſubiectum, ſiue bonæ ſiue malæ,ſunt eædem genere:licet differant poſtea per bene & male. & notandum quòd Philoſophus intelligit hic corrumpi virtutem, non ſolum quia corrumpatur habitus iam acquiſitus virtutis,ſed etiam cùm introducitur vitioſus habitus.

7 {QVAPROPTER.} Ex ſupradictis infert duo quæ appellantur correlaria.Primum eſt quòd poſteaquam habitus fiunt nõ à natura, ſed ab operatione & conſuetudine noſtra, eſt animaduertendum quales operationes exerceamus:quia habitus acquiruntur ſimiles operationibus noſtris:ſecũdum eſt,quod non parum imò totum refert adoleſcentes hoc vel illo modo aſſueſcere. nam ex bona aſſuetudine oriuntur in eis virtutes,ex mala autem vitia: & hæc eſt ſententia Platonis,vt alibi oſtendit Philoſophus. Circa prædicta multæ fiũt quæſtiones,& primum dubitatur vtrum virtutes ſint à natura:cuius dubitationis ſolutio conſiſtit in hac diſtinctione,ſcilicet quòd naturale eſt duplex:vnum quod opponitur violento, alterum quod opponitur ſiue diſtinguitur contra volun

luntariū,& id quod ſponte fit.hac diſtinctione ſtante poſſumus reſpondere quòd virtutes ſunt à natura, & non ſunt à natura. A natura ſunt virtutes, & naturales nobis, ſcilicet ex eo quòd opponitur violento quaſi eſt naturalis nobis ipſa virtus,quia non eſt res violenta nobis & cōtra naturā.ſunt enim potentiæ omnes à natura in nobis, quibus poſsimus acquire re ipſam virtutē. non ſunt à natura, & naturales nobis ex eo ꝙ naturale opponitur voluntario.nā licet virtutes & operationes ſecundum ipſas fiant à principiis naturalibus, tamen ſponte proficiſcūtur ab ipſa voluntate,cuius motus liber eſt ad omnem differentiā.natura autem ad vnā tantū differentiam mouet, & in hoc videtur opponi voluntario, quia ſiue velis ſiue nolis ſuo naturali operatur, vt ignis ſemper fertur ſurſum,lapis deorſum de natura ſua.hoc pacto non dicuntur virtutes eſſe in nobis à natura.ſi enim ſic eſſet,omnes eſſent ſtudioſi:ſed generatur virtus ex operationibus frequentibus, quæ fiunt per electionē,quæ electio procedit à voluntate. ſic igitur virtutes oriūtur ex noſtra operatione, & cōſuetudine, & non à natura,etſi potentias habemus à natura quibus poſſimus eas acquirere.Dubitatur itē circa id quod dicit Philoſophus,quòd ex operationibus generantur virtutes.hoc non videtur verū tali ratione: Nulla res magis perfecta oritur à minus perfecta:ſed virtutes ſunt magis perfectæ operationibus,quæ ipſas præcedunt:ergo ex ipſis non videntur generari.dicendū ꝙ ſemper aut equale ab æquali, aut minus perfectū à magis perfecto ꝓducitur,nihil enim poteſt agere vltra vires ſuas:verū fieri aliquid bifariam conſiderari poteſt, aut vt totū & omnino,aut aliqua ex parte.ab operationibus proficiſcūtur virtutes,ſed nō tantum ab illis:vnde illæ operationes non ſunt totalis & integra cauſa, ſed eſt ibi recta ratio imperās appetitui,& ponens mediocritatem,ita vt illa ſimul cum operationibus ſit totalis cauſa producendi ipſas virtutes.quare ad argumentum dicendum quòd verum eſt:ſed tamen non eſt abſurdum quòd aliquid perfectius oriatur à minus perfecto,quando illud minus perfectum non ſit cauſa & principium totale illius quod producitur, ſicut in virtutibus euenire videtur reſpectu operationū.Quæritur item, an virtus vnica operatione poſsit acquiri:& concluditur quod pluribus operationibus eſt opus ad virtutē acquirendā,propter circun

circunſtantias quæ variāt operationes,& debitæ circunſtantiæ requiruntur neceſſario,vt in tertio magis patebit.quæritur etiam cum actus ſint externi & interni,à quibus oriatur virtus: & concluditur,quòd non ab externis neceſſariò,ſed ab internis actibus & operationibus generatur virtus.externi actus tantum indicant & oſtendunt virtutem:interni vero,qui reddunt appetitum obtemperantem rationi,propriè faciunt ipſam virtutem.

Quòd virtus ab exceſſu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAP. II.

8 *Cum autem præſens tractatio,non contemplationis ſit (ut cæteræ) gratia,non enim ut ſciamus quidnam ſit uirtus:ſed ut efficiamur boni,conſyderamus(nam nulla ipſius eſſet utilitas)de actibus quonam modo ſint agendi,conſyderare neceſſe eſt.Hi nanque ſunt authores,ut tales quidam ipſi ha-*
9 *bitus fiant quemadmodum diximus.Agere igitur ratione*
ὑποκείσθω. *recta,commune eſt, & * ſupponatur.poſterius autem de*
ipſo dicetur:& quid eſt ipſa recta ratio,& quomodo ad
10 *cæteras ſeſe habet uirtutes.Illud autem anteà confiteamur oportet:omnem ſermonem qui eſt de rebus agendis,figura & non exactè fieri debere,quemadmodum & ab initio diximus.rationes inquam ut materia poſtulat,ſemper eſſe efflagitandas.Actiones autem,& ea quæ proſunt.nullam habent ſtabilitatem,quemadmodum neque ſalubria.atque cùm talis ſit ſermo uniuerſalis,multo minus is ſermo certitudinis habet, qui de ſingularibus eſt.nam neque ſub artem, neque ſub præceptionem ullam cadunt. Sed oportet ipſos agentes ea ſemper conſyderare,quæ ad tempus accommodantur.*

*dantur. quemadmodum & in medicina fit, & in gubernandi etiam arte. Verum etſi præſens ſermo talis eſt ut diximus, enitendum eſt tamen opem ac auxilium ferre. Primum igitur hoc contemplemur oportet: res iſtiuſmodi tales eſſe, ut *ab exuperatione defectioneue corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac ualetudine fieri. nam pro rebus obſcuris, claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanq; laborum, defectióque uires corrumpunt. ſimiliter potus, cibique exuperantes atque deficientes ualetudinem auferunt: moderati uerò faciunt, augent, & conſeruant. Sic igitur & in fortitudine, ac temperantia, cæteriſque uirtutibus res ſeſe habere uidetur. qui nanque cuncta fugit, atque formidat, neq; quicquam ſubire, perferréque patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet ſed aggreditur omnia: is audax nimirum efficitur. ſimili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam: intemperans. qui cunctas fugit, perinde atque agreſtes homines, inſenſatus euadit. etenim tam temperantia quàm fortitudo ab exuperatione quidem & defectu corrumpitur: à mediocritate autem conſeruatur.* 12 *At enim non ſolum ortus & incrementa, corruptionéſue ex eiſdem & ab eiſdem efficiuntur: ſed & operationes in eiſdem etiam erunt. Nam & in cæteris quæ ſunt manifeſta magis, res ita ſeſe habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur: & robuſtus ipſe multum ſumere cibum, & multos labores tolerare maximè poteſt. Sic fit & in uirtutibus ipſis. nã abſtinendo à uoluptatibus efficimur temperati: & facti iam temperati, maximè ab ipſis poſſumus abſtinere. idem & in fortitudine fit. Etenim aſſueſcendo formidoloſas res paruipendere, ſubiréque ipſas atque perferre, fortes euadimus: factique fortes maximè res formidoloſas poterimus ferre.*

11 ἔνδεια καὶ ὑπερβολή

COM

COMMENT.

8 CVm autem præſens tractatio.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſtquam ſuprà oſtendit virtutem generari in nobis non à natura,ſed à conſuetudine & actionibus noſtris:nunc declarat quales ſint illæ actiones,quibus efficitur ipſa virtus.diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo videndum eſt de actibus. In ſecūda oſtendit,quales actus efficiunt virtutem,& quales corrumpunt. In tertia oſtendit de actionibus quæ fiunt poſt habitum acquiſitum,ſcilicet quòd ſunt ſimiles illis quibus comparatus eſt habitus.In prima igitur parte dicit Philoſophus,quòd cum præſens opus, id eſt intentio & finis principalis huius doctrinæ moralis, non ſit cognitio tātum,quemadmodum eſt in cæteris,id eſt in ſcientiis ſpeculatiuis,quarum finis eſt tātum cognitio,ſed huius finis ſit actio,qua efficimur boni,neceſſarium eſt videre de actibus qualiter debeant fieri.nam quales ſunt actus tales habitus fiunt. Notandum quod finis ſcientiæ moralis differt à fine ſcientiæ ſpeculatiuæ.nam ſpeculatiuæ eſt tantū cognitio:moralis eſt duplex,ſcilicet cognitio & actio.verū cognitio eſt finis minus principalis,actio principalior.

9 {AGERE igitur.} Oſtendit Philoſophus in genere quomodo debēt fieri actus,& operationes ſtudioſę,ſcilicet quòd debent fie[illegible] ſecundum rectam rationem,id eſt prudentiam: & hoc eſt commune præceptum,& cōuenit omnibus actionibus bonis.oportet autē illud præſupponere tanquam conceſſum,quia non eſt locus probandi impræſentiarum:ſed in ſexto huius declarabitur quid eſt recta ratio,id eſt prudentia,& quomodo ea ſit infuſa in omnibus aliis virtutibus tanquam ſal in epulis,ſine qua nulla eſſet virtus,& vbicunque ipſa prudentia adeſt,eſt cauſa vt cætera ſint virtutes tales. Notandum quòd actus noſtri poſſunt eſſe boni & mali propter diuerſas circunſtantias & qualitates quæ illis ineſſe poſſunt,& illæ circunſtantiæ,à quibus noſtri actus qualitatem accipiunt,determinantur ab homine prudente, qui diiudicat quæ circunſtantia reddat actum bonum,& quæ malum.

10 {ILLVD AVTEM antea.} Oſtendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus noſtris,qui modus eſt perſuaſiuus,& ab effectibus,& demonſtratione,quia: & non

& non propter quid,vt in primo libro ſæpius dixit.materia enim virtutum & res agibiles non eodem modo ſe habent, etiam ſi in vniuerſali ſumantur, de quibus magis videtur quòd eodē modo ſe habere,& non permutari deberent:quòd ſi in vniuerſali ſunt mutabiles,& variæ,multo magis eueniet hoc in ſingularibus & in ſingulis actibus:quia ſingularia non cadunt ſub aliqua arte,& certa regula.Sunt enim varia,& aliter atque aliter ſe habent,vt patet in his quæ dicuntur ſana & effectiua ſanitatis,quæ non ſunt ſemper talia vt efficiant ſanitatem propter varia tempora,& ætates,& complexiones varias. Afferemus tamen eam doctrinam quam patitur ſubiecta materia.

{PRIMVM igitur.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua oſtendit quales actus efficiunt virtutem,& quales corrumpunt eandem:& dicit quòd actus qui ſunt in medio inter exceſſum & defectum,efficiunt & cōſeruant virtutem: exceſſus & defectus corrumpunt eandem & introducunt habitus vitioſos:& probatur hoc pacto,Omne illud quod corrumpitur extremis,generatur & conſeruatur à medio : ſed virtus corrumpitur extremis:ergo generatur,& conſeruatur à medio.Maior declaratur exemplo virium & ſanitatis.Minor exemplo fortitudinis & temperantiæ,vt patet in textu. Notandum quòd magna eſt ſimilitudo quantū ad hanc partem inter corpus,& animam.nam vt corpus habet vires & robur,& huiuſmodi tanquam virtutes,& ſanitatem tāquam felicitatem:ſic animus habet virtutem tanquam vires,& felicitatem tanquam ſanitatem.hæc autem in vtroque generātur à medio,corrumpuntur ab extremis.Philoſophus autem attulit exemplum habituum & virium quæ ſunt in corpore,tanquam notius: inſenſatus non eſt appellandus talis qui eſſet ſummè caſtus,virginali ſcilicet caſtitate,quia fugit voluptates ſecundum rectam rationem: agreſtis verò & inſenſibilis ſine recta ratione. 11

{ETENIM non ſolùm ortus & incrementa.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua affert aliam ſententiam talem quòd iidem actus profluunt ab habitu,ſiue virtuoſo ſiue vitioſo:iidem inquam ex quibus generatus eſt talis habitus: ſicut fit in habitibus corporis,ita etiā in habitibus animi: ſed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes ſint poſt habitum 12

habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille habitus factus eſt:ergo ita fiet in habitibus animi,tales enim erunt operationes poſt habitum,quales fuere illæ ex quibus eſt generatus.Notandum quòd Philoſophus videtur hic afferre aliam ſententiam à ſuperiore. prius enim probauit quòd omnis virtus oritur ex mediis actionibus:hic autem oſtendit quòd tales operationes erunt poſt virtutem,quales fuerunt ante virtutem,quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata eſt virtus,vel etiam dicere poſſumus quòd hic probat etiam ſuperiorem ſententiam hoc pacto.Ex talibus operationibus oritur virtus,quales ſunt illæ quæ prodeunt à virtute poſt habitum acquiſitum:ſed operationes prodeuntes à virtute,poſt habitum acquiſitum conſiſtunt in medio: ergo ex mediis operationibus oritur virtus.dubitatur,quia non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum & poſt habitum ſint iidem vt ſint eiuſdem ſpeciei: verum aliquid dicitur eſſe idē,aut genere,aut ſpecie,aut numero.Idem de genere non eſt hic intelligendum,quia eſt modus nimis latus.omnes enim actus hoc pacto ſunt iidem,& conueniunt in genere morum. Iidem etiam numero eſſe non poſſunt actus qui antecedunt habitum,& actus qui fiunt ab habitu, & ſequuntur poſt ipſum.relinquitur quòd tales actus ſi ſunt iidem,vt dicit Philoſophus,ſint eiuſdem ſpeciei:& hoc non videtur verum,nam agere ſtudioſè & non ſtudioſè differunt ſpecie.at agere poſt habitum virtutis,eſt agere ſtudioſè:agere verò ante habitum virtutis,eſt agere non ſtudioſè:ergo iſta differunt ſpecie.& non ſunt eadem ſpecie,vt ait Philoſophus.dicendum quòd actus,& operationes quæ præcedunt,& ſequuntur habitus,ſi conſiderentur ex parte ſua,id eſt ipſarum actionum,ſunt eiuſdem ſpeciei. Nam reddere depoſitum,& hoc fieri ante habitum iuſtitiæ acquiſitum & poſt habitum,eiuſdem eſt ſpeciei,& duæ tales actiones ſunt eædem ſpecie.ſi verò conſiderentur ex parte agentis nō ſunt eiuſdem ſpeciei.nam altera fit à non ſtudioſo,altera à ſtudioſo:& ſic ſoluitur dubitatio.nam Philoſophus dicit quòd tales actus ante & poſt habitum ſunt idem, intelligit ex parte actionū,ſcilicet quòd ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis,

Quòd

Quòd virtus moralis ſit circa volu-ptates ac triſtitias.

CAP. III.

Atqui ſignum habituum ſit oportet ea uo= 13
luptas quæ ipſis actionibus aduenit, & iden=
tidem dolor. Qui nanque à corporis abſti=
net uoluptatibus: ſi hoc ipſo gaudet, tempe=
rans eſt: ſin moleſtè fert, intemperans. Rurſus qui pericula
ſubit & gaudet: aut ſaltē non dolet, fortis: qui uerò dolet, ti
midus eſt. moralis nanq; uirtus circa uoluptates, doloresq́;
uerſatur. Ob uoluptatem enim res improbas agimus: ob do 14
lorem uerò res poſthabemus honeſtas. Quapropter homi=
nes ab ipſa ſtatim adoleſcentia (ut inquit Plato) ita in=
ſtitutos eſſe oportet, ut ijs gaudeant, doleantq́ue, qui=
bus, gaudere dolereq́; oportet. hæc eſt enim educatio, ac eru
ditio recta. Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones atque ef 15
fectus, omnem uerò effectum, & actionem omnem, uolu=
ptas ſequitur aut dolor: uirtus ob idipſum etiam circa uolu-
ptates, doloresq́; uerſatur. indicāt id ita eſſe & pœnæ: quip
pe cùm per ipſos fiant dolores. ſunt enim medicamenta quæ=
dam: medicamenta uerò per contraria fiunt. Prætera omnis 16
habitus animi (ut & anteà diximus) ad ea & circa ea natu
ram habet, à quibus deterior meliorq́; efficitur. at ob uolu=
ptates doloréſue, praui habitus fiunt: ex eo ſanè quia perſe
quuntur homines atque fugiunt, aut quas & quos non opor
tet, aut cùm oportet, aut quemadmodum non oportet, aut
quot modis alijs à ratione talia definiuntur. Quapropter
& ſunt qui definientes uirtutes: * affectuum ipſas inquiunt ἀπαθείας
eſſe uacuitates, tranquillitatéſue quaſdam: ſed nō rectè: quia τινὰς καὶ
ſimpliciter dicunt, & non addunt, ut oportet, & quando ἠρεμίας.
oportet, & cætera quæ adduntur. uirtus ergo talis ſupponi

tur circa uoluptates atque dolores, optimarum eſſe rerum actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipſis & ex his etiam manifeſtum. Nam cùm tria ſint ob quæ quiſpiam expetit, honeſtum, utile, iucundum: & tria illis contraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atque moleſtum: bonus quidem uir circa hæc omnia rectè agit. malus autem peccat: & maximè circa uoluptatem. Hæc enim & com=munis eſt animalibus, & omnia quæ in expetitionem ca=dunt comitari uidetur: quippe cùm & honeſtum, & utile
17 *uideatur eſſe iucundum. Præterea cunctis unà cum homi=nibus ab ipſis incunabulis eſt enutrita. quapropter arduum*
18 *eſt hunc affectum inſitum uitæ extrudere. Iudicamus etiam & actiones ipſas alij magis alij minus, uoluptate atque do lore. idcirco totum ipſum negotium circa hæc eſſe neceſ=ſe eſt. non enim parum eſt ad actus bene, aut malè, gaude=*
19 *re aut dolere. Difficilius eſt etiam (ut Heraclito placet) uoluptati repugnare, quàm iræ. at circa difficilius ſemper & ars fit & uirtus. id enim quod in hoc efficitur bene, præ ſtabilius eſt. quare propter hoc etiam circa uoluptates do=loresq́; totum negotium eſt: & ipſius uirtutis & ciuilis etiam facultatis. qui nanque bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum ſit igitur uirtutem circa uoluptá tes, doloresq́; uerſari: & ex quibus fit, ab iis ipſis augeri: & cùm non eodem modo fiunt corrumpi, & circa illa etiam operari ex quibus eſt orta.*

COMMENT.

13 ATQVI ſignum habituum.} Hoc eſt tertium capitulum huius primi tractatus, quod variè accipitur ab expoſitoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo oſtenditur circa quæ verſatur moralis virtus, & diuidunt ipſum in tres partes. In prima oſtendunt quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In ſecunda

da oſtendunt idem ex parte habituum,id eſt virtutis. In tertia oſtendunt idem ex parte hominis, & talis eſt eorum ordo, quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo affertur primo ſignum, quo percipiatur quando acquiſitus ẽſt habitus virtutis vel vitij,& poſtea circa quæ verſatur virtus.nam cùm habitus cognoſcatur,aut ex voluptate,aut dolore comitante operationes,videtur quòd virtus, aut etiam vitium verſetur circa voluptates & dolores,& ſecundum hæc duo,diuidunt capitulum in duas partes:& in prima oſtendunt quòd ſignum acquiſiti vel non acquiſiti habitus ſumitur ex voluptate aut dolore comitante operationes. In ſecunda oſtendunt quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores,& ſic volunt illa duo oſtendi à philoſopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo vnum tantum oſtenditur. ſcilicet quòd ſignum acquiſiti vel non acquiſiti habitus in nobis ſumitur ex voluptate,aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate,tunc ſequitur voluptas tales actiones:& eſt ſignum acquiſiti habitus in nobis. cum verò producuntur cum difficultate,tunc ſequitur dolor, & eſt ſignum habitus nondum acquiſiti.& dicũt quòd Philoſophus ponit pro minori ſyllogiſmi illam partem, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa dolores, & voluptates. quam minorem poſtea Philoſophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioann. Argyro.poſthabet primam. ſecundam magis probat.tertiam dicit eſſe magis accommodatã ad mentem Philoſophi iudicio ſuo.ſequendo igitur hanc vltimam expoſitionem,dicemus repetendo altius, vt oſtendatur ordo Philoſophi,quòd in principio huius ſecundi libri, & primo capitulo cum eſſet tractaturus de virtute, oſtendit quòd virtus ex multis & frequentibus operationibus,id eſt à conſuetudine operandi cauſatur. quapropter ſequitur oſtendere in ſecundo capitulo quales operationes generent virtutem & idem poteſt intelligi de vitio, id eſt quòd doceat de vtriſque.Sed cùm plures,& frequentes requirantur operationes,vt diximus:videbatur congruum oſtendere,quot actiones ſint producendę quouſque habitum acquiramus.ſed cùm numerus actionum non poſſit determinatus conſtitui, ſcilicet vt tot actiones faciant habitum virtutis,quia variæ ſunt diſpoſitiones hominum ad virtutem conſequendã. alij nan-

que ſunt tardiores,alij promptiores, & magis aut minus ad hanc virtutem,quàm ad illam.Ideo cũ variæ res ſeſe habeãt, eſt inueſtigandum aliquod ſignum, quo percipiatur vtrũ habitus ſit acquiſitus,aut non acquiſitus in nobis.quapropter in hoc capitulo affert tale ſignum,ſcilicet quòd ex voluptate comitante operationes deprehẽditur habitum iam eſſe acquiſitum,& quod tales operationes profluunt ab habitu:ex moleſtia vero,& dolore comitante actiones, & ipſa difficultate oſtenditur nondum acquiſitum eſſe habitum, & quòd tales actiones non profluunt ab habitu:& ſic oſtẽdit Philoſophus quod quæritur,id eſt quando percipitur, & ex quo habitum eſſe acquiſitum vel non acquiſitum.ratio autem talis eſſe videtur,probans eam concluſionem. Ille habitus qui verſatur circa voluptates,& dolores,habet ſignum,ſcilicet vtrũ ſit acquiſitus vel nõ acquiſitus in nobis voluptatem, aut dolorem ſequẽtem operationes:at virtus moralis eſt habitus,qui verſatur circa voluptates & dolores:ergo habet ſignum ſuæ vel non ſuæ acquiſitionis, voluptatem aut dolorem ſequentem operationes.Maior eſt nota, & exemplis oſtenditur. nam ſi quis ab voluptatibus corporis ſibi oblatis abſtinet cum iocunditate & facilitate,temperãs eſt:& illud eſt ſignum quòd iam habet habitũ tẽperãtiæ,& eodẽ pacto de reliquis virtutibus.Minorẽ probat Philoſophus octo rationibus,quarũ quatuor primæ ſumũtur ex parte ipſius virtutis, quatuor vltimæ ex parte hominis,ſed antequam iſtæ rationes afferantur, dicendum eſt quòd habitus acquiſiti à nobis,ita fermè ſe habere videntur ad ſuas operationes,vt potẽtiæ naturales ad ſuas etiam operationes. potentiæ enim naturales ſtatim exeunt in actum,& ſine aliqua difficultate & impedimento naturali exercent ſuas operationes:vt oculus ſua potentia viſiua faciliimè videt quodcunque obiectum viſibile ſibi oblatum. Eodem modo cũ eſt habitus iam acquiſitus operationes ex tali habitu producũtur cum facilitate,vt patet in artibus quas acquirimus.primo enim antequã acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate:deinde cum ſumus adepti diſpoſitionem aliquam cum minori difficultate:cum verò habitum perfectè conſecuti ſumus,facile operamur, tanquam ſi ille habitus eſſet quædam naturalis potentia.ex quo emergit ſentẽtia Philoſophi,quòd voluptas,aut dolor eſt ſignum

virtu

virtutis acquiſitæ aut non acquiſitæ.& cùm non poſsit deter minate aſsignari quot operationes requirantur ad habitum conſequendum, ideo hoc pacto huius termini ſignum bene eſt vt diximus à Philoſopho declaratum. Dubitatur, quia, nõ videtur verum quòd omnes operationes virtutis ſequatur, & comitetur voluptas. ſubire enim mortem pro ſalute patriæ vel pro fide more noſtro, eſt opus fortitudinis, quod opus nõ ſequitur voluptas. dicendum quòd ſi in hoc non gaudet, ſuffi cit vt ſaltẽ non doleat: vel etiã dicẽdũ quod ſi in cũctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, ſufficit quòd in pluribus gaudeat vel non doleat animo, etſi doleat corpore, vt patet. {OB voluptatem enim.} Diximus quòd 14
Philoſophus probabat illã minorẽ, ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores: probabat inquam octo rationibus, quarũ quatuor erant ex parte virtutis, quatuor ex parte hominis. Prima ratio. habitus verſatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur: ſed virtus eſt huiuſmodi, & per voluptates & dolores generatur, & corrũpitur: ergo virtus verſatur circa voluptates & dolores. Nã propter voluptatem improba facimus, ſequendo corporeas voluptates: per dolorem poſthabemus honeſta. Ita quòd per voluptates & dolores acquirimus, & amittimus etiam virtutes. propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate aſſueſcere vt gaudeat quibus gaudendum eſt, & ſimiliter doleat. {PRAETEREA ſi virtutes.} Omnis actus 15
& affectus verſatur circa voluptates & dolores. at virtus verſatur circa actus vel affectus: ergo virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores. Maior nota, minor quoque patet. Nam aliquæ virtutes verſantur circa actus vt liberalitas, magnificentia: aliquæ circa affectus, vt temperantia circa concupiſcibilem affectum: fortitudo circa iraſcibilem. Indicãt id. tertia ratio circa illa verſatur, virtus ex quibus fit, medicina aduerſus vitium: at ea ſunt pœnæ & dolores: ergo circa dolores verſabitur virtus. hoc patet, quia contraria contrariis ſanantur: & minor probatur experientia ipſa. nam quando aliqui ſunt mali, puniuntur pœnis & doloribus, qui ſunt contrarij voluptatibus quas ſequuntur in adipiſcendis vitiis.

{PRAETEREA omnis habitus animi.} Omnis habitus 16
animi circa ea verſatur ex ſua natura, à quibus fit aut dete-

rior, aut melior, ſed per voluptates & dolores fiunt habitus praui perſequendo vel fugiendo vt non oportet: & fiunt boni ſequendo vel fugiendo vt oportet. Igitur virtus quæ eſt habitus animi verſatur circa voluptates & dolores. Nam virtus vult moderari quod voluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici definierunt virtutes eſſe tranquillitates quaſdam, & quietes, quia ſedāt perturbationes animi, & bene dixiſſent ſi cum aliqua moderatione dixiſſent: verum non rectè in hoc dixiſſe videntur, quia ſimpliciter & abſolutè attulerūt virtutes eſſe tranquillitates ſine aliqua additione, non addēdo vt oportet: & cum aliqua moderatione. quia virtutes ſunt mediocritates quędam, & ponūtur in mediocritate perturbationum, & paſsionum quæ ſunt circa appetitum, & ipſa virtus moderatur, & regulat appetitū in motibus ſuis vt oportet, & quando oportet, & ſecundum alias circunſtantias, & non penitus ſedat appetitum vt nihil ſentiat, vt volunt Stoici. Sic eſt opinio Ariſtotelis de virtute morali, quæ videtur pertinere ad ciuilem hominem, Stoicorum vero ad remotum & perfectiorem: quapropter ob hæc dicta Ariſtotelis non eſt poſthabenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus cōcludit quod virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & dicit, Subiiciatur, ſcilicet in prima argumentatione cuius nunc probamus minorem. Itaque ſubiicitur hæc tanquā ſuppoſitio quædam: propoſitiones enim famoſæ, quæ ſumuntur in qualibet ſcientia, ſolent à Philoſophis appellari ſuppoſitiones. Notandum quòd pro declaratione illius definitionis, quam de virtutibus ponebant Stoici, dicentes eſſe tranquillitates, & quietes, nonnulla dicenda eſſe videntur. habebant illi multas rationes ad probandam ſententiam ſuam, ſed afferantur. Prima ratio: quanto virtus eſt perfectior, tanto magis affectum & appetitum ſuperat. ergo perfectiſsima, & in ſummo gradu virtus, ita ſuperabit vt nullo modo ſentiatur à tali habente eam virtutem in ſummo gradu. Secunda ratio: contrariorum ea natura eſt vt cùm vnum in ſubiecto adeſt, alterum abeſt: ſed virtus & appetitus vel potius affectus ſecundum illos ſunt contraria ergo cùm vnum, id eſt virtus adeſt perfectiſsima: alterum, id eſt affectus abſit neceſſe eſt. non enim in eodē ſubiecto ſimul conſiſtent. Tertia ratio: ſicut ſe habet ſanitas ad corpus, ita virtus ad animū. ſed cùm

ſanitas

ſanitas aderit corpori,aberit omnis morbus ne operatio im pediatur:ita & in animo cum virtus adeſt, aberit omnis paſſio,ne impediatur operatio ſecundum virtutem ab appetitu vel affectu. Affectus enim videntur eſſe tanquā impedimenta in animo. Quarta ratio:dictum eſt felicitatem eſſe operationem ſecundum virtutem perfectā: ſed virtus perfecta eſt ſedatio & purgatio animi:ex quo ſequetur quòd animus refectus virtutibus,& habens virtutem perfectā erit in trāquillitate,& quiete ſumma. Ad hæc reſpondere poſſumus primū loquēdo de virtutibus quæ ſunt circa affectus. Nam iuſtitia, liberalitas,& huiuſmodi quæ ſunt circa actus,nō habēt ſedare affectus vllos , & penitus extinguere vel ſuffocare. ſed loquimur de illis quæ ſunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes ſint moderatrices affectuū non videntur poſſe ſeparari ab eis,ſed bene redigere ad mediocritatē, non autem extinguere,& ſuffocare omnino. Ad ſecundam dicendum quòd virtus,& appetitus,ſiue affectus regulatus poſſunt eſſe ſimul in eodem ſubiecto,quia non dicuntur eſſe contraria eo pacto.ſed irregulatus eſt ille qui videtur opponi, & aduerſari virtuti : non autem moderatus, qui videtur poſſe ſtare ſimul:& bene conueniunt, cùm officium & opus virtutis ſit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa concluſio nō eſt vera,ſcilicet quòd appetitus, & paſsio aberit ab animo ſano cum virtus aderit,quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. ſed regulatus manere poteſt,vt diximus. Ad quartam dicendum ꝙ ſi virtus eſt purgatio animi non eſt eo pacto vt penitus ſuffocetur appetitus & affectus. Concluditur,ſtudioſum ſiue felicē quē ponit Ariſtoteles nō eſſe eiuſmodi vt nō moueatur affectibus:ſed moderari eos debet,vt diximus,verūtamen ſi volumus tueri ſententiam Stoicorum,dicere poſſumus ꝙ felix poſt habitū acquiſitum virtutis euadere poteſt ad tantā perfectionē,vt non moueatur affectibus. nā veluti frequēti operatione ſibi virtutem cōparauit : ſic operando pòſt continuo ſecundu talem habitum,addendo & augendo gradū virtutis, euadere poſſe videtur ad tantam excellentiam,vt ſedatis perturbationibus non ſentiat affectus.nam vbi eſt dare peſsimū , eſt dare optimum.ſed cùm ſit dare appetitū ita à ratione alienū. vel ei dominantē vt penitus imperium teneat,& viuat tanquā bellua

quædam quod eſt peſsimũ: ſic etiam videtur inueniri poſſe appetitum ita ſubiectum rationi,atq; ita ſuffocatum ab eadẽ vt ratio duntaxat operetur,quod eſt quoddam optimum.vbi hoc reperitur,& is homo in quo hoc eſſet,videretur eſſe ſine affectibus,& in quiete,& tranquillitate ab omni perturbatione remota.hunc ſpeculatiuum appellauimus & felicem ſpeculatiua felicitate. Etenim quaſi per ſpeculationem & contemplationẽ ſeparari videtur animus ab omni appetitu vel affectu, & hoc pacto dicere poſſumus bene ſenſiſſe Stoicos. Peripateticorum quoque opinio ſe bene habebit in felicitate actiua atque ciuili,quæ videntur eſſe media. Nam cũ non ſit progreſſus ab extremo ad extremũ ſine aliquo medio inter illa duo, ſcilicet appetitum effrenatum, & penitus ſedatum erit danda media via:& hæc erit appetitus regulatus.

16 {EADEM etiam dilucidiora.} Hæc eſt quinta ratio ad probandam eandem ſententiam, ſcilicet quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores: & eſt prima ratio illarũ quatuor quæ ſumuntur ex parte hominis,cum ſuperiores probauerint eandem ſententiam ex parte virtutis.Affert igitur talem rationem,Virtus moralis verſatur circa id quod eſt cõmune omni bono humano:ſed voluptas eſt cõmunis omni quod expetitur vt bonum humanum: ergo circa voluptatẽ verſatur virtus,& per conſequens circa dolores.Maior patet. Minor declaratur.Nam tria ſunt quæ expetuntur vt bona humana.bonum vtile, honeſtum. iocundum:& tria contraria, & oppoſita illis,& circa hæc omnia bene agit vir ſtudioſus: vitioſus autem in iis omnibus aberrat, & præſertim circa voluptatẽ propter duas rationes quas aſsignat Philoſophus. Prima eſt,quia voluptas eſt maximè res communis quæ cõpetit omnibus animalibus.Secunda eſt,quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione, & reperitur voluptas in honeſto & vtili:non autem in voluptate ſemper eſt honeſtum,ſed quandoque oppoſitum.Ex quo ſciendũ eſt, quòd ſi aliquando concurrant', vt idem ſit honeſtum & vtile, & iocundum,tamen differunt ſecundum ſuam rationem formalem, & ſunt res diuerſæ. honeſtum de natura ſua ſemper eſt bonum:vtile vero & iocundum,quod dicitur & appellari ſolet,ſcilicet vtile & iocundum,non ſemper eſt bonum, nec

17 ſemper eſt honeſtum. {PRAETEREA cunctis.} Sexta ratio

tio. Circa id verſatur virtus moralis, quod comitatur hominem à primis incunabulis. ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo circa ipſam verſatur virtus, & ex conſequenti circa dolorem, cum eadem ſit potentia contrariorum: ꝙ autem voluptas ſit inſita nobis, patet: quia ſequitur omnem ætatem hominis appetitus enim eſt intimus omni animali, & homo ſtatim a primordiis vitæ appetit nutrimentũ, & talis cupiditas ſequitur hominem ſemper. & dicit Philoſophus quòd propterea eſt difficile eiicere talem perturbationem.

{IVDICAMVS etiam.} Septima ratio. Circa ea quibus maximè diiudicamus noſtras operationes verſatur virtus moralis: at voluptate & dolore maximè diiudicamus noſtras operationes. ergo circa voluptatem & dolorem verſatur moralis virtus. Maior patet: Minor quoque. Ambo enim tam vitioſi, quàm ſtudioſi id faciunt, ſed diuerſo modo: ſtudioſus enim fugit obſcœnas voluptates, & ſubit dolores ſi opus eſt ob ipſam honeſtatem: vitioſus econtrà. 18

{DIFFICILIVS eſt.} Octaua & vltima ratio ad probandam dictã concluſionẽ, & ſententiam, ſcilicet ꝙ virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores. Dicit enim ex ſententia Heracliti ꝙ difficilius eſt voluptati repugnare, quàm iræ: ſed virtus atq; ars verſatur circa difficiliora: ergo virtus verſatur circa voluptatẽ. nam bene in hoc, ſcilicet agere quod eſt difficilius, melius eſt quàm agere in eo quod eſt facilius. Nã ſi virtus verſatur circa irã, & mitigat talem motũ, & facilius eſt ſententia Heracliti, repugnare iræ quàm voluptati, & virtus verſatur circa difficiliora: multo magis verſabitur circa voluptatem. Notandum quòd dicitur virtutem & artem verſari circa difficiliora, id eſt vltimum & perfectiſsimũ illius artis vel virtutis, in quo conſequendo eſt labor: vt abſtinere à leuibus voluptatibus corporis bene eſt, ſed aut facile aut non multum difficile. At à multis & maximis voluptatibus abſtinere hoc eſt difficilimũ, & maxime circa hoc verſatur virtus: & circa hanc difficilimam actionem bene operari eſt multo melius, & magis propriũ virtutis, quàm in illa facili actione circa leuem voluptatem. Similiter in artibus vt non in quauis tarda & facili pulſatione conſiſtit vis artis, ſed in velociſsima & aptiſsima, quod eſt difficilimũ in tali arte, & ſic de alijs artibus. Notandum præterea quòd ſententia 19

Heracliti non eſt in omni parte vera, quia vehementior videtur eſſe impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hāc declarationem eſt intelligendū quod iræ & voluptati eſt reſiſtendum tanquam hoſtibus, & cuilibet hoſti qui plures partes habet idoneas ad inuadēdum difficilius reſiſtitur. Partes autē poſſunt eſſe tales in eo, ſcilicet vt ſit potēs, vt ſit cautus, vt habeat magnā occaſionē inuadendi. Itē ſemper pugnator adſiſtat. illi igitur qui plures harum partiū habebit, difficile reſiſtetur. Ira eſt potentior & vehementior, quàm voluptas, & ſecundū ſuos vehementiores motus difficilius obſiſtetur iræ quàm voluptati: at reliqua tria ſunt in voluptate magis, quàm in ira. nam voluptas cum maiore cautione, & magis latēter nos inuadit, quam ira. pollicetur enim ſemper bonū, & ſub ſpecie boni nos decipit. habet etiam maximā occaſionem inuadendi: quia eſt maxime inſita naturæ voluptas. aſſiſtit etiam ſemper, & omnes penè actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaq; ſecūdum has partes Heracliti ſententia eſſet vera eo modó quo diximus. quapropter circa voluptates & dolores verſatur totum negotium virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operatur circa voluptates & dolores, abſtinendo à voluptatibus vt oportet, & in ſubeundo dolores & labores vt oportet pro acquirenda honeſtate, is erit bonus. Poſt hæc epilogat Philoſophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, ſcilicet quod iam ſatis dictum eſt, quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores: & quòd ex quibus fit, ab eiſdem aliter factis corrumpitur virtus dubitatio oritur ex eo quod dicit Philoſophus in hoc capitulo, ſcilicet quod virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores: hoc non videtur verū de quacunq; virtute, & probatur, Illud circa quod verſatur vna virtus, non eſt materia omniū virtutum: ſed circa voluptatem verſatur ſola virtus temperātiæ: ergo voluptas non eſt materia omnium virtutum. Item non omnis virtus verſatur circa affectus, nec ex conſequenti circa voluptatē: vt eſt liberalitas, magnificentia, & huiuſmodi, quæ verſantur circa affectus. Temperantia verò ſola videtur verſari circa voluptatem: ergo nō omnis virtus moralis verſatur circa voluptatē. & ſimiliter dicitur de dolore. oppoſitū affert ſententia Philoſophi vt pluribus rationibus oſtendit. dicendū ad hanc difficultatē quòd eſt voluptas quædā in gene

genere:quæ prædicatur de duabus voluptatibus, ſcilicet animi & corporis.& eſt etiam ſciendum ꝙ bifariã dicitur verſari circa voluptatẽ.Vno modo veluti circa propriã materiã: vt fortitudo circa terribilia,liberalitas circa pecunias:& hoc modo nõ intelligitPhiloſophus.hic virtutes verſari circa voluptates & dolores.nã propria materia virtutis in genere, vt ipſe dicit,eſt vel ſunt actus & affectus.Alio modo dicitur verſari ſicut ex quodam cõſequenti,vt nunc dicit verſari virtutem circa voluptates,& dolores.Nam voluptas aut dolor comitatur,& cõſequitur omnem actum vel affectum circa quæ vt dictum eſt,verſatur virtus tanquam circa propriam materiam.Itaque ex cõſequenti virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & cùm duplex ſit voluptas,vt diximus, non verſatur omnis virtus moralis circa eam quæ eſt corporis,circa quam verſatur temperantia tantum ſicuti circa propriam materiam ſuam:ſed bene verſatur omnis virtus moralis circa voluptatem in genere, quæ conſequitur omnem actum vel affectum ſiue illa ſit animi ſiue corporis. His animaduerſis facilimè ſoluũtur omnes argumentationes in cõtrarium factæ.nam cũ dicebatur quòd voluptas eſt materia tantũ temperantiæ,& non reliquarum virtutum:conceditur ſi ſumatur voluptas corporea. Verum Philoſophus loquebatur de voluptate in genere, quæ ſequitur omnem actum vel affectum:& circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem verſari ex conſequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipſos actus,& affectus,& non vt circa propriã materiam ſuam,vt dictum eſt,& vt patet.

Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere.

CAPVT IIII.

Dubitauerit autem quiſpiam, quonam modo
dicimus iuſta agentes iuſtos, & temperata 20
temperatos fieri oportere? Nam ſi iuſta, tem-
perataq; agunt, iam iuſti ſunt & temperati:
perinde atq; ſi grammatica, muſicáue faciunt: grammatici
ſunt atque muſici. an nec in artibus res ita ſe habet? Fieri
nanque poteſt, ut grammaticum aliquid quiſpiam faciat, & 21

fert

fortuna & alio admonente. at tunc erit grammaticus, cùm
& grammaticum quippiã, & grammaticè faciet, id eſt ſe-
cundum eam (quæ eſt in ipſo) grammaticam artem. Præterea
22 *nec ſimile in artibus, & in uirtutibus eſt.* Nam *ea quæ ab*
artibus fiunt: bonum ipſum in ſeipſis habent. ſufficit igitur,
ſi ipſa aliquo modo ſeſe habentia fiant. at ea quæ à uirtuti-
bus fiunt: non iuſte aut temperate aguntur, ſi ſint iuſta aut
temperata: ſed ſi & agens ſic ſe habens agat. primò quidem
ſi ſciens, deinde ſi eligens propter ipſa, tertio ſi firmo ani-
τέχνας. *mo ac immutabili agat.* H*æc autem ad*habitus quidem cæ-*
teros habendos non requiruntur præter ipſum ſcire. ad uir-
tutes autem ſcire quidem parum aut nihil poteſt: cætera ue-
23 *rò non parum, ſed totum poſſunt.* Q*uæ quidem ex eo quia*
perſæpe res iuſtè, temperatéque aguntur, proueniunt. Res
igitur iuſtæ, temperatæq; dicuntur: cùm ſunt tales quales
uir iuſtus ageret aut temperatus. I*uſtus autem ac tempera-*
tus eſt, non is qui has agit: ſed qui ſic etiam agit ut iuſti
temperatique agunt. rectè igitur dicitur iuſtum fieri agen-
tem iuſta: & temperatum etiã temperata. qui uero hæc non
24 *agit, nunquam euaſurus eſt bonus.* V*erum pleriq; hæc qui-*
dem non agunt. A*d ſermones autem confugientes ſeſe* Phi-
loſophari putant, & ſtudioſos hoc fore modo, atque perin-
de ut ægroti faciunt: qui medicos quidem diligẽter audiunt,
nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igi-
tur illis corpus non beneſeſe habebit ſi ita curantur: ſic nec
his animus planè, ſi ita philoſophantur.

COMMENT.

20 DVbitauerit autem quiſpiam. } Hoc eſt quartum capi-
tulum huius primi tractatus: in quo ſoluit quandã du-
bitationem, quæ oritur ex eius dictis in primo capitulo: qui-
bus probabat virtutem fieri à cõſuetudine, & operationibus
noſtris. Dicebat enim quòd ſicut fabricando fabri, & cytha-

ram

ram pulſando citharœdi:ſic iuſta agendo iuſti,& fortia fortes efficiuntur,& in ſequentibus etiã hanc eandem ſententiã videtur oſtendere.poteſt igitur dubitari quomodo hoc fiat, & quomodo dictum ſit quòd iuſta agendo efficiatur aliquis iuſtus:nã ſi iuſta agit,iam videtur eſſe iuſtus:quòd ſi iam eſt iuſtus,non eſt opus vt fiat:hæc videtur eſſe implicatio,quæ indiget declaratione:diuiditur autem hoc capitulum in tres partes.in prima proponit dictam dubitationem:in ſecunda ponit opinionem ſuam,quomodo iuſta agendo fiat aliquis iuſtus:in tertia remouet opinionem credentium,quòd ſcire virtutem ſatis ſit ad eam conſequendã.in prima igitur parte dicit Philoſophus quòd quiſpiam dubitauit quòd iuſta agendo quis fiat iuſtus, & ſic in aliis virtutibus.quomodo enim iuſta agi poſſunt niſi à iuſto viro?Ergo non videbitur verum quod diximus quòd ex iuſtis operationibus fiunt iuſti,ſed bene ecõtrà videtur verum quòd oportet eſſe iuſtum, poſtea operari.ſicut enim fit in artibus,ita in virtutibus:ſed in artibus ita fit vt prius ſint artes,poſtea operationes:ita debet fieri in virtutibus.nam oportet vt prius aliquis habeat grammaticam vel muſicam,poſtea producat actus muſicos vel grammaticos.ſic videtur euenire in virtutibus.

{AN NEC in artibus.} Soluit vno modo dubitationem, & videtur cõcedere ſimilitudinẽ,ſcilicet quòd ſicut fit in artibus,ita in virtutibus.ſed negat aſſumptũ,ſcilicet quòd ita fiat in artibus ſicut in virtutibus,vt prius ſint artes,poſtea operationes,& nullæ operationes præcedant artes:nec valet conſequẽtia quòd aliquis dixit aut ſcripſit aliquid grãmaticum,vt habeat habitum,& artẽ grãmaticæ:quia poteſt proferre aliquid grammaticũ à caſu vel alio admonẽte,& tamẽ nõ ſequitur vt grammaticus ſit.ſed tunc eſt grãmaticus cùm agit ſecundum habitum grammaticæ qui in eo eſt.quare nõ ſequitur,Produxit actum artificioſum:ergo habet artẽ,nec etiam ſequitur,Produxit actum ſtudioſum:ergo habet virtutem,& in hoc conueniunt virtutes & artes,& ſunt ſimiles. 21

{PRAETEREA nec ſimile.} Affert aliam ſolutionẽ dubitationis negando aliquam ex parte ſimilitudinem inter operationes artis & virtutis.ſuperius cõceſſerat eas eſſe ſimiles ob vnam rationem qua cõueniebant:hic negat ob aliam rationem qua differũt:nã opera artium habent in ſe bonum, 22

& non

& non requirunt multas conditiones ad oſtendẽdum quòd ſint facta ab homine habente habitũ artis:quas conditiones requirunt operationes virtutis ad hoc vt procedant à virtute,& à viro ſtudioſo.hæ ſunt tres:primo à ſciente & non caſu aut ignoratione:deinde ab eligente,& non aliquo impetu naturali,aut aliter inconſulte eligente inquam propter ſe, id eſt propter illa talia,vt iuſtam operationẽ propter ipſam, & non ob alium reſpectum veluti ſuo commodo,aut vindicta,aut ſimulatione,& ſimiliter:tertio vt immobili iudicio fiant,& non ab agente nunc rectè nunc non rectè,at in artibus harum trium conditionum nulla requiritur præter primam,ſcilicet ipſum ſcire,& hoc parum eſt in virtutibus:in artibus verò totum eſt ipſum ſcire.ſed vt breuiter colligatur ordo Philoſophi,ab initio paucis repeto.dubitaret quis,inquit Philoſophus,quomodo poſsint fieri iuſti ex operationibus iuſtis,vt antea dicebamus.nam ſi producit operationes iuſtas,& modeſtas,& huiuſmodi,iam videntur eſſe iuſti:veluti in artibus,ſi quis producit operationes muſicas,ergo eſt muſicus.tunc reſpondet Philoſophus quòd nõ eſt ita in artibus,quòd ſi quis producat operationes muſicas,ergo ſit muſicus:nec eodẽ modo in virtutibus.& in hoc ſunt ſimiles,quia non ſequitur quòd ſiquis operationes artificioſas aut ſtudioſas producit,ſtatim habeat artem aut virtutẽ:& in hoc cõueniunt artes atq; virtutes.Differunt,poſtea quòd in arte ſcientia ſufficit ad producendum opus.& ſufficit quòd opus ſit à ſciente productũ.at in virtute non ſufficit,vt operatio ſtudioſa ſit à ſciẽte producta,quia requiritur etiã electio & firmum iudicium.quaſi dicat Philoſophus:nõ valet,ſtudioſa eſt operatio,ergo habet virtutem:artificioſum eſt opus,ergo eſt ab arte:ſed ſi concederetur hoc in arte,quia opus perfectũ artis videtur eſſe ab artifice ſciente,& ſcientia ſufficit in arte:tamen non concederetur de actibus virtutis,quia vt actus ſtudioſi ſint à virtute,requiritur præter ſcientiã electio,& iudicium firmum.Notandũ quod illæ tres cõditiones quas Philoſophus attribuit operationibus ad hoc vt proueniãt à virtute reſpiciũt tria,ſcilicet intellectum,appetitũ & habitum. ſcire pertinet ad intellectum:eligere ad appetitũ,cum imperio rationis,& conſultatione,vt patebit in tertio:agere immobili iudicio pertinet ad habitum virtutis.Eſt enim habitus de

tus de difficili mobilis,vt ait Philoſophus in prædicamẽtis, cùm igitur artes ſint in intellectu vt in ſubiecto,ſatis eſt ad ipſas artes habendas ipſum ſcire. Cùm verò virtus moralis ſit habitus in appetitu,non ſatis eſt ipſum ſcire,vel parũ eſt, vt inquit Philoſophus:ſed requiritur electio,& firmum iudicium ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute.

{RES igitur iuſtæ.} Hæc eſt ſecũda pars huius quarti 23
capituli,in qua ſoluta dubitatione propoſita vt penitus eam tollat,nunc oſtendit & affirmat ſententiã ſuam fuiſſe veram ſcilicet quòd iuſtis operationibus fiunt iuſti,& non ſequitur quòd agendo iuſta iam ſint iuſti:quia non iuſtus & modeſtus eſt ſtatim qui agit res iuſtas & modeſtas,ſed qui ita eas agit, vt iuſtus & modeſtus agit,id eſt ſecũdum habitum qui eſt in eo.Itaq; operatio eſt à iuſto ſi iuſtè agitur,& ſecũdum habitũ qui eſt in eo.verùm iuſta operatio poteſt produci ab homine nondum habẽte iuſtitiã,ſed de exercente in actionibus iuſtitiæ,vt talẽ habitũ conſequatur. quare bene dictũ eſt quòd iuſta agẽdo iuſtus,& modeſta modeſtus fit.quòd ſi quiſpiã hæc non agat,nec curet,non dabit operam vt vir bonus euadat.

{VERVM plerique.} Hæc eſt tertia pars in qua remouet 24
opinionẽm & errorem quorundam qui non agendo ſtudioſas actiones confugiunt ad doctrinãm de virtute,& credunt huiuſmodi cognitione ſe poſſe euadere ſtudioſos.ſed faciũt vt ægroti,qui bene percipiunt præcepta medicorum,& tamen ea poſtea non ſeruant.Itaque ſicut illi hoc modo non poſſunt fieri ſani:ſic nec iſti ſtudioſi.eſt enim virtus & perfectio in animo ſicut ſanitas in corpore.

De affectu,potentia,habitu:& quòd habitus eſt genus virtutis.

CAP. V.

Poſt hæc autem quidnam ſit ipſa uirtus conſi- 25
deremus oportet. Cùm igitur tria ſint quæ 26
fiunt in anima,affectus, potentiæ, habitus,
horum aliquid ipſam uirtutem eſſe neceſſe eſt.
atque affectus quidem uoco,cupiditatem,iram,metum,fi-*
duciam,inuidiam,gaudium,amicitiam,odium, deſiderium, *πάθη.
æmulationem,

æmulationem,miſericordiam,& ea omnino,quæ uoluptas
δυνάμεις. *ſequitur aut dolor.* *potentias autem eas quibus ad hos af=*
pus. *fectus ſuſcipiendos idonei dicimur eſſe:ut quibus dolere poſ-*
*ſumus,uel iraſci,uel miſereri.at * habitus eos,quibus bene*
uel malè nos ad effectus ipſos habemus.ut ad iraſcendum ſi
uehementer aut remiße ſimus diſpoſiti, malè habemus:ſi
mediocriter,bene:& ad cæteros affectus ſimili modo. Vir=
27 *tutes igitur uitiáque non ſunt affectus. Nam affectibus*
quidem ſtudioſi uel uitioſi non dicimur:uirtutibus autem
& uitijs dicimur.Et ob affectus neque laudamur neque ui=
tuperamur.non enim qui metuit aut iraſcitur, laudatur.
neq; qui ſimpliciter,ſed qui modo quodam iraſcitur,uitupe=
ratur.at ob uirtutes,uitiáque laudamur aut uituperamur.
Præterea iraſcimur quidem & timemus ſine electione.uir-
tutes autem electiones ſunt quædam:aut non ſunt ſine ele-
ctione.Inſuper affectibus quidem moueri dicimur:uirtuti=
bus autem aut uitijs non moueri,ſed aliquo modo diſponi.
28 *Propter hæc eadem neq; potentiæ ſunt.nam neque boni uel*
mali dicimur:neque laudamur aut uituperamur,quia poſ=
ſumus iraſci,uel timere ſimpliciter.Et inſuper potẽtes qui=
dem ſumus natura:boni uerò non efficimur,aut mali natu=
ra,quemadmodum anteà diximus. Quòd ſi uirtutes neque
29 *affectus ſunt,neque potentiæ:reſtat ipſas habitus eſſe.quid*
igitur ſit ipſa uirtus,genere diximus.

COMMENT.

25 POſt hæc autem quidnam ſit. } Hic eſt ſecundus tracta-
tus in quo Philoſophus aſsignat definitionem virtutis,
quæ indicat nõ ſolùm eſſentiam virtutis,ſed etiam ipſius fe-
licitatis:cùm in eius definitione ponatur virtus.diuiditur in
duo capitula.In primo inueſtigat genus virtutis.In ſecundo
differentias eiuſdem,vt completa habeatur definitio,ſcilicet
ex genere & differentia.Primũ capitulum diuiditur in duas
partes,

partes.In prima proponit intentionem ſuam.In ſecũda exequitur incipiendo inueſtigare genus ipſius virtutis.dicit igitur in primis ꝙ poſt determinationẽ eorum quæ diximus, videndum eſt quid ſit virtus,Notandum ꝙ egregius eſt ordo Philoſophi.prius enim oſtendit ꝙ virtus non ineſt in nobis à natura,ſed acquiritur per operationes,& per quas operationes.deinde quo pacto percipimus nos habere virtutes, & ꝙ virtus verſatur circa voluptates & dolores: nunc autem vult aſsignare definitionem virtutis.oportebat enim illa præſupponere vel oſtendere:quia aliqui dicebant virtutes ineſſe nobis ab ipſa natura.ꝙ ſi illa ſententia non fuiſſet reprobata, & declarata ea quæ ſunt,definitio Philoſophi,quòd virtus ſit habitus electiuus,viſa eſt vana,& non vera.bene igitur anteà illa præmiſit,& nunc accedit ad definitionem virtutis.

{CVM igitur tria.} Hæc eſt ſecũda pars,in qua incipit inueſtigare genus virtutis.& primò oſtendit quòd virtus eſt 26
aliquid eorum trium quę enumerat:deinde probat quòd virtus eſt habitus.dicit igitur in primis, & oſtendit quid poſsit eſſe genus virtutis.In vltimo primi libri declarauit virtutẽ eſſe in animo,& hoc iam probatum eſt.Cùm ergo virtus ſit aliquid eorum quæ ſunt in animo, & illa ſint tria quantum ſpectat ad hoc propoſitum,ſcilicet affectus,potẽtia, habitus: relinquitur vt virtus ſit aliquid horum triũ, & probatur hoc pacto,Eorum quæ fiunt,& ſunt in animo,aut eſt affectus,aut eſt potentia,aut habitus: ſed virtus ſit & eſt in animo: ergo aut eſt affectus,aut potentia, aut habitus. Notandum quod iſta diuiſio Philoſophi non videtur eſſe ſufficiens.Nam præter illa tria videntur & alia eſſe in animo,vt cõceptus,& ſpecies rerum intelligibilium,& operationes, & huiuſmodi talia,quæ non ſunt affectus,nec potentia,nec habitus,vt ait Philoſophus.Dicendum quòd Philoſophus accepit in hac diuiſione principia neceſſaria, à quibus profluunt operationes humanæ.Nam hic non loquitur de omnibus operationibus ſiue principiis earum,ſed tantùm de noſtris actionibus practicis,& earum principiis, quæ videntur eſſe illa tria. Nam alio amore vel alio affectu proſequimur aliquid: timore fugimus.potentia verò videtur ſubire rationẽ appetitus, habitus hic accipiuntur ij qui ſunt principia rerũ agendarum nõ autem habitus ſpeculatiui.bene igitur hæc tria poſuit Philo

ſophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus non capitur hic vt propria paſsio cuiuſque. quæ nõ ſeparatur ab his rebus quarum eſt paſsio, vt riſibilitas hominis, vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero, & ſimiles paſsiones de quibus habetur ſentẽtia per cauſam ſuam, ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quàm eſſentia rei cum ſua potentia. Verũ hic capitur affectus vt eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum, aut fugiendum aliquid à nobis agẽdum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata non proſequũtur, aut fugiunt, nec omnino propriè appetunt. Præterea talis affectus non ponitur in anima vegetatiua, quia non habet vim ſuſceptiuã vt in planta. habet enim vim nutriendi, augendi, & generandi ſibi ſpecie ſimile. hæ autem vires actiuæ dicuntur: affectus autẽ recipiũtur in anima per potentiam ſuſceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cùm ſit in anima tali vtrum ſit in potentia cognitiua: & videtur quòd ſit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit, non fertur. Eius nanque officiũ eſt vt percipiat nõ vt feratur, quare erit in potentia appetitiua. ſed ea eſt duplex: alia rationalis, vt voluntas: alia ſenſitiua. non ſunt autẽ collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & ſpiritus, ab extra ad interiores partes, vt in timore, aut econtrà, vt in rubore: ergo debẽt eſſe affectus in appetitu, qui ſit in inſtrumento corporeo: voluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo, nec vlla potentia de ſua natura rationalis. quare cùm ſint in potentia appetitiua, & non ſint in potentia rationali de natura ſua, id eſt in voluntate: relinquitur vt affectus ſint in appetitu ſenſitiuo. ſed quid ſint affectus, & quales intelligat Philoſophus: ſimiliter quæ ſint potentiæ & habitus, patet in textu.

27 {VIRTVTES igitur.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit virtus illorũ trium, hoc pacto: Virtus eſt, aut affectus, aut potentia, aut habitus. non eſt autẽ affectus aut potentia: ergo eſt habitus, & primò oſtendit ꝙ non ſit affectus, quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni vel mali: at ſecundum virtutes dicimur boni vel mali: ergo affectus non ſunt virtutes, vel virtutes nõ ſunt affectus. Item

affect

affectibus non laudamur vel vituperamur: at virtutibus laudamur, & vituperamur: ergo virtutes non ſunt affectus. Item affectus ſine electione fiunt: virtutes autem non ſunt ſine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: virtutibus verò nõ dicimur moueri. Affectus autem eſt motio quædam vt ſuprà diximus. Dubitatur, quia non videtur verum quòd laudemur, aut vituperemur affectibus. Nam verecundia eſt affectus & laudamur ob ipſam, vt inferius dicet Philoſophus. Dicendum ſecundum Albertum quod nõ eodem modo laudatur virtus & affectus: virtus enim laudatur vt conſiſtit in medio indiuiſibili per abnegationem extremorum, nec dicitur intendi, aut remitti. verecundia verò & indignatio cõtra vitia, & ſimiles affectus laudantur vt intendunt, & nõ vt ſunt mediocritates quædam conſtitutæ in medio indiuiſibili, de quibus loquitur Philoſophus, accipiendo eas laudes quibus boni viri laudari ſolent.

{PROPTER hæc eadem.} Nunc oſtendit quòd non ſit potentia duabus rationibus. Prima potentia non dicimur boni vel mali, neque laudamur aut vituperamur: ſed virtutibus aut vitiis dicimur boni vel mali, & laudamur vel vituperamur, vt ſuprà etiam dixit: ergo virtus non eſt potentia. 27

{ET præterea potentes.} Secunda ratio: potẽtiæ inſunt nobis à natura: virtutes nõ inſunt nobis à natura: ergo virtutes non ſunt potentiæ. Maior patet, quia tales potẽtiæ ſunt in ſecunda ſpecie qualitatis, ſcilicet naturalis potentia vel impotentia. Minor eſt antea probata, ſcilicet quod virtutes acquiruntur, non autem inſunt nobis ab ipſa natura: ergo virtutes non ſunt potentiæ. Notandum quòd omnes iſtę rationes quibus oſtenditur quòd virtutes non ſunt affectus neque potentiæ, fundantur in hac propoſitione, quòd ea non ſunt eadem quibus non competunt eadem: ſed affectibus & potentiis, & virtutibus non competunt eadem: ergo & cætera.

{QVOD ſi virtutes.} Affert illationem ſuam ex ſufficiẽti diuiſione, ſcilicet ſi virtutes nõ ſunt affectus neq; potentiæ, vt probatum eſt. relinquitur vt ſint habitus. & ſic genus virtutis erit habitus. Dubitatur, quia nõ videtur verũ ꝙ virtus ſit habitus. nã omne mediũ eſt in eodẽ genere in quo ſunt eius extrema. vt virtus eſt mediũ affectuũ: ergo erit in eodẽ genere in quo ſunt affectus. at affectus nõ ſunt in genere habitus. 28

Dicẽdum ad hoc quòd extrema virtutis ſunt vitia, quæ ſunt etiam habitus, licet vitioſi, & virtus eſt media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus vitioſos. verſatur autem circa affectus tanquàm circa materiam ſuam, & reſpicit mediocritatem illorum: vitia verò exceſſum & defectum.

De duplici mediocritate & virtutis ſubſtantia.

CAP. VI.

29 OPortet autem non ſolum ita dicere uirtutem
habitum eſſe ſed etiam qualiſnam habitus ſit.
30 Dicendum eſt igitur omnem uirtutem: & id=
ipſum cuius eſt uirtus bene ſeſe habere: facere,
& opus ipſius reddere bene. Oculi namque uirtus, & ocu=
lum, & opus ipſius ſtudioſum facit, quippe cùm uideamus
uirtute oculi bene. uirtus itidẽ equi, ſtudioſum efficit equũ,
& bonum ad currendum, portandumq́; equitem, & expe-
ctandum etiam hoſtem. quòd ſi idipſum ita ſeſe habet in uni
uerſis: & uirtus ipſius etiam hominis habitus is erit, à quo
bonus efficitur homo, & quo bene ſuũ opus ipſe reddet, effi
cietq́;. Quomodo autem id erit, et antea quidẽ diximus, &
nũc etiã magis patebit, ſi contẽplabimur qualiſnam ſit ip-
31 ſius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuiſibi=
liq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte
τὸ ἴσον. ipſius rei, uel ex reſpectu noſtri accipi poteſt. * Aequale au
tem, medium eſt quoddam inter exuperationem atque defe=
ctum. Atque rei quidem ipſius medium id eſſe dico, quod æ=
què ab extremorum utroque diſtat. idq́; eſt apud omnes unũ
& idem. Reſpectu autem noſtri, quod neque exuperat ne=
que deficit. idque non eſt apud omnes unum & idem: ut ſi
decem ſint multa, & duo pauca: ſex ipſius rei media capiun
tur, æque nanque excedunt & excedũtur. atque hoc in arith
metica

metica comparatione rationum medium eſſe conſtat. at id
quod eſt noſtra ex parte medium, non eodem ſumendum eſt
modo. Non enim ſi cui decem quidẽ minas comedere nimiũ
*eſt, duas autem parum: ſex ei minas * ludi magiſter præci=* ὁ ἀλείπτης.
piet. eſt enim & hoc fortaſſe multum ei qui accepturus eſt
aut parum. Miloni nanque parum: incipienti uerò ſeſe ex=
ercere nimium eſt. Simili modo res ſeſe habet in curſu, ac in
palæſtra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem qui
dem fugit atque defectum: medium autem quærit & expetit,
non quidem rei, ſed quod ad nos medium dicitur. Quòd ſi o- 32
mnis ſcientia ſuum hoc modo bene cõficit opus, ad medium
ipſum reſpiciens, & in hoc ſua redigens opera. unde & dici
ſolet in iis quæ bene ſeſe habent operibus, nec auferri quic=
quam nec addi poſſe. propterea quòd exuperatio quidem &
defectio bonum ipſum corrumpunt, mediocritas uerò con=
ſeruat, atque boni artifices ad hoc reſpicientes (ut diximus)
operantur: uirtus autem omni arte exactior eſt & præſtan
tior, quemadmodum & natura: ipſa profectò uirtus medij 33
*ipſius eſt * coniectatrix. Loquor autẽ de morũ uirtute. hæc* στοχαστική.
enim circa affectus actusq; uerſatur: in quibus eſt exupera=
tio, & defectus, & mediũ. fit enim ut magis & minus quiſ
piam & metuat & confidat, & cupiat & abhorreat, &
iraſcatur, & miſereatur, & omnino delectetur ac doleat,
& utroque modo non bene, & etiam quando oportet, &
pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet. hoc
autẽ mediũ eſt & optimũ quod eſt ipſius uirtutis. ſimiliter
circa actus exuperatio eſt, & defectus, & mediũ. uirtus au=
tẽ circa affectus, actusq; uerſatur, in quibus exuperatio qui
dem peccatũ eſt, & defectus uituperatur, mediũ autẽ lauda
tur & rectè conficitur, quorũ utrunque uirtutis ipſius eſt. Virtus
*uirtus igitur * mediocritas eſt quædam, cum ſit ipſius medij* μεσότης.

34 coniectatrix. Præterea peccare quidem multis modis con=
35 tingit. Malum enim eſt infiniti (ut Pythagorici putant)
bonum uerò finiti. at rectè agere, unicè. quapropter & al=
terum facile, alterum difficile eſt. Facile quidem non attin=
gere ſignum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur
exuperatio quidem atq; defectio uitij eſt: mediocritas uerò
36 uirtutis. Vno nanq; modo bonus eſt, multisq; nefandus. Eſt
igitur uirtutis habitus electiuus, in mediocritate conſi=
ſtens, ea quæ eſt ad nos definita ratione, & ut definierit ip=
37 ſe prudens. Mediocritas autem duorum eſt uitiorum: unius
per exuperationem, alterius per defectum. & ex eo etiam,
quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id
quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autem
38 medium ipſum & inuenit & expetit. Quapropter ipſa
uirtus, ſubſtantia quidem & ratione quid eſt dicente: me=
Virtus. ἀκρότης.
diocritas eſt. at optimi reſpectu & bene ſeſe habentis * ex=
39 tremitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus ſuſci=
pit mediocritatem. Sunt enim affectus nonnulli: qui conti=
nuo nomine ſuo ſunt cum prauitate connexi: ut maleuolen
tia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adulte=
rium, furtum, homicidium. hæc enim uniuerſa, & talia ita
dicuntur: quia ipſa ſunt praua, ſed non exuperationes ipſo=
rum atque defectiones. circa igitur talia nullum eſt tempus
rectè agendi: ſed ſemper delinquitur. neque fit ut quiſquam
bene uel male talium quicquam agat: qui cum oportet, &
quando, & ut oportet adulterium committendo. ſed ſim=
pliciter quicquid iſtorum efficiatur delinquitur. Simile igi=
40 tur eſt & circa iniuſtitiam, timiditatem & luxuriam: me=
diocritatem ac exuperationem & defectionem eſſe cenſe=
41 re. hoc enim pacto exuperationis & defectionis erit utiq;
mediocritas: & exuperationis exuperatio, & defectionis

item

item defectio.ſed ut temperantiæ,fortitudiniſue non eſt exuperatio atq; defectio:quia medium ipſum eſt modo quodam extremum: ſic nec illorum eſt mediocritas nec exuperatio & defectio:ſed utcunq; agantur ſemper delinquitur.omnino namq; nec exuperationis & defectionis eſt mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

COMMENT.

OPORTET autem non ſolum. } Poſtea quàm Philoſo- 29
phus inuenit genus virtutis, nunc quærit differentias
eiuſdem vt habeatur definitio. diuiditur autem hoc capitu
lum in quatuor partes.In prima proponit intentionem ſuã,
ſcilicet,quòd cùm virtus ſit habitus, videndum eſt qualis ſit
habitus, & affert quendam eius conditionem pertinentem
ad officium eius.In ſecunda oſtendit quòd virtus eſt habitus
conſiſtens in medio.In tertia concludit definitionem virtu-
tis.In quarta oſtendit non omnem actum,nec affectum ſuſci
pere medium.dicit igitur in primis cùm inuenerimus quòd
virtus eſt habitus:inueſtigandum eſt,qualis eſt habitus,vt co
gnoſcamus eam diſtinctè.Omnis enim bona definitio con-
ſtat ex genere & differentia:genus oſtendit rem cõfuſé:diffe
rentia verò diſtinctè.genus habet rationem materiæ, diffe-
rentia formæ.vnumquodq; autem dicitur eſſe,& differre ab
aliis per formam ſuam : ergo differentia eſt quæ conſtituit
quamcunque rem in ſuo eſſe.Inuento igitur genere virtutis
hoc non ſufficit ad cognoſcẽdam eam quòd ſit habitus:nam
& vitia ſunt etiam habitus. quærantur itaq; differentiæ qui-
bus diſtinguantur ab aliis,& diſtinctæ cognoſcantur.

{DICENDVM eſt.} Affert illam conditionẽ vel officium 30
virtutis, quo incipiamus cognoſcere qualis ſit iſte habitus.
Illud autẽ eſt,ꝙ virtus moralis perficit hominẽ:probatur. ſi
omnis virtus perficit id cuius dicitur eſſe virtus, & opus eius
bene reddit,& perfectum facit:hoc profectò faciet in homi-
ne virtus hominis.At primum eſt,ergo & ſecundũ. quòd au-
tem primũ ſit,probat Philoſophus inductiuè. nã virtus ocu-
li perficit oculũ & eius opus bonũ reddit, & ſimiliter virtus
equi,& in cæteris aliis:& cũ hoc in omnibus ſiat,profectò in

homine virtus idem faciet. Antea, ſcilicet quando declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipſa virtus.
31 {IN OMNI itaque.} Hæc eſt ſecunda pars capituli in qua affert differentiam ponẽdam in definitione virtutis,ſcilicet quòd eſt mediocritas quædã inter exceſſum & defectum, & quòd eſt mediocritas nõ rei, ſed reſpectu noſtri:& affert quædam ex quibus elicitur talis ſententia. dicit enim quòd ſicut in omni re cõtinua ac diuiſibili, plus & minus, & æquale accipi poteſt in partibus ſuis: ſic in actibus & effectibus circa quæ verſantur virtutes & vitia, poteſt homo operari magis & minus, & etiam mediocriter. ſed cùm medium capi poſsit dupliciter, declarat quæ ſint illa, & quomodo, dicẽdo quòd quiddam eſt medium rei, quiddã mediũ rationis, id eſt quo ad nos, & reſpectu noſtri, medium ex parte rei eſt id quod æqualiter diſtat ab vtroq; extremo quod eſt idẽ apud omnes, & hoc medium dicitur ſecundum proportionẽ vel rationẽ arithmeticam, & ponit exemplum. Numerus ſenarius cõſiſtit in medio inter duo, & decẽ: quia ſicut ſex excedunt duo in quatuor: ſic deficiunt à decem in quatuor: vt patet mediũ rationis, & reſpectu noſtri nõ ita ſe habet, nec eſt idem apud omnes, & conſiſtit in proportione geometrica, hoc pacto: ſicut ſe habet ſex ad quatuor, ita ad nouem. non enim eſt medium inter quatuor & nouem, vt æqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, ſed habet æqualitatem ſecundum proportionem geometricam, & ſimilitudinem rationis: quia ſicut ſex continet totum quatuor cum dimidio, ſic continetur à nouem totum cum dimidio. & hoc modo eſt mediũ inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem rationis: & exceſſus, & defectus ita ſe habent, vt excedant, & deficiant proportione quadam, ſcilicet ſexquialtera, & ſimilitudine rationis. Philoſophus autem ponit exemplum acommodatum huic medio, quod dicitur reſpectu noſtri. ſi comedere duos panes eſt parum omnibus, decem verò nimium: medium non erit cõueniens cuiq; ſex panes comedere qui ſunt mediũ inter duo, & decem, medium inquam rei: ſed medium ſumetur id quod erit conueniens cuique ſecundum quòd requiret eius complexio. quibuſdam enim erit cõueniens comedere tres, quibuſdam quinque: & tale erit medium reſpectu noſtri, ita vt non res, ſed nos ſimus termini ipſius medij ad quos reſpicere

oportet

oportet ad inueniendum medium tale ſecundum proportionem geometricam, quæ ſic fieri poteſt, ſicut ſe habet robur incipientis ſe exercere, & tyronis ad robur Milonis iam veterani: ſic ſe habere debet cibus tyronis, ad cibum veterani Milonis. ſed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium eſt duplex, relinquendo mediũ muſicũ, de quo in quinto dicemus, vnũ arithmeticum, alterũ geometricum. Arithmeticũ ſuperat & ſuperatur æqualiter & ſolum attenditur vt ſit æqua diſtantia ſecundum quantitatem veluti ſex eſt medium inter duo & decem, quia æqualiter diſtat ab vtroq; extremo: & ita fieri videtur in numero, & in re etiam continua & diuiſibili. Geometricum verò medium oritur ex ſimilitudine rationis: & hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis, ſed proportionis. ſicut ſex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non ſunt æquales exceſſus, & defectus ſecundum quantitatẽ, ſed proportione: quia in vtroque eſt proportio ſexquialtera. nam ſex ſicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipſum totum & dimidium ab ipſo nouem. Mediũ igitur primo modo ſumptum ſecundum quantitatem & arithmeticam proportionem non eſt obiectum virtutis, ſed ſecundo modo, id eſt ſecundum proportionem vel proportionalitatem geometricam & ſimilitudinem quãdam rationis, quod requirit multas circunſtantias, & non eſt idem apud omnes homines. verũ hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philoſophus dixit quòd omnis res cõtinua, & diuiſibilis poteſt ita diuidi, vt ſumatur maius, minus, & æquale: & per hoc videtur velle quòd affectus ſint etiam diuiſibiles, cùm virtus debeat in his medium inuenire, & fugere maius & minus. Sed non videtur verum quòd affectus ſint diuiſibiles. nam eſſe diuiſibile, eſt propria paſsio quantitatis continuæ. & ob hanc rationẽ omne diuiſibile deberet eſſe in genere quantitatis: at ipſi affectus ſunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus verſatur circa dolores & voluptates, quæ non dicuntur eſſe diuiſibiles, nam ſi eſſent diuiſibiles, non eſſent niſi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non eſt, cum fiant in inſtanti & momento indiuiſibili, vt patebit quando Philoſophus loquetur de voluptate. ſic igitur affe-

ctus non erunt diuiſibiles.Idem poterit dici de actibus, cùm non ſint quantitates. quomodo ergo virtus medium ſumet in his,& fugiet maius & minus: id eſt exceſſum & defectũ? Dicendum primo quòd affectus & actus non ſunt diuiſibiles per ſe,ſed per accidens,ſicut albedo eſt diuiſibilis non per ſe, ſed per accidens,id eſt ratione ſuperficiei in qua fundatur, & extenditur.Niſi enim eſſet quantitas, illa non eſſet diuiſibilis.Superficies verò eſt diuiſibilis per ſe albedo per accidens: eodem modo affectus & actus.alio modo etiam reſpondere poſſumus,quòd aliquid dici poteſt eſſe diuiſibile,non ſolùm ratione quantitatis,ſed etiam reſpectu gradus, & vt intenditur,& remittitur:ſicut albedo eſt vnius gradus, & quinque & octo graduum, eodem modo caliditas & frigiditas, & ſimiliter affectus & actus,& ipſa voluptas:quæ licet ſit in momẽto temporis indiuiſibili,tamen quoquo modo erit diuiſibilis reſpectu graduum. Sicut lux quæ in momento temporis diffunditur in medio hemiſpherij, & diuidi poteſt reſpectu graduum,ſcilicet quòd ſit maior,& minor, & mediocris: ſic igitur affectus & actus ſuſcipient mediocritatem.

32 {QVOD ſi omnis ſcientia:} Hæc eſt tertia pars capituli, in qua poſtquàm oſtendit quo pacto ſumitur mediũ, & præſertim illud noſtra ex parte:nunc declarat ſententiam ſuam, & concludit quòd virtus eſt coniectatrix medij, hòc pacto: omnis ars & ſcientia actiua cùm perficit opus ſuum, redigit illud ad medium,& eſt coniectatrix medij:ſed virtus eſt præſtãtior omni arte,ergo ipſa multo magis reſpicit medium. Maior probatur à Philoſopho,& ex cõmuni prouerbio quo dicere ſolemus,in opere benefacto quòd ei nihil addi neque demi poteſt.Minor etiam patet, quòd virtus eſt præſtantior arte,ſicut etiam natura eſt arte præſtantior & excellentior. Notandum quòd virtus eſt præſtantior arte, quia ars verſatur circa cognitionem rei quæ ab ipſa procedit, nec videtur conſiſtere in bono in quo conſiſtit ipſa virtus, & ars eſt ad bonum & malum apta,virtus autem ſemper ab bonum: nec verſatur tantum circa cognitionem, nec ei ſufficit ſcientia & cognitio vt in arte, ſed requiritur electio & iudicium firmum:vt ſupra oſtendimus.Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur reſpicere, & terminari magis ad res externas,vt ſtatuarij ad ſtatuã. virtus

tus verò maximè perficit habentem in quo eſt vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura eſt præſtãtior arte,& hoc videtur eſſe verum cum ars ſit imitatrix naturæ,& id quod imitatur aliquid,eſt imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta quando maximè aſsimilatur naturæ. Omnis ſcientia.hic per ſcientiã intelligit artem.Dubitatur cum dicit artem cõficere opus ſuum redigendo illud ad medium,hoc nõ videtur verũ:ſed potius redigit ad extremũ,id eſt ad vltimum,& perfectiſsimũ ipſius artis quoad fieri poteſt.Dicendum quòd ars reſpicit medium,nõ illud quod eſt inter bonũ & malum,ſed medium quod eſt inter exceſſum & defectum,quòd etſi poſsit vltimũ appellari in operis perfectione quam quærit ars tanquam ſummum ipſius,tamen non obſtat quin poſsit appellari medium reſpectu exceſſus & defectus:de quo medio loquitur hic Philoſophus.nec eſt abſurdum,idẽ dicit medium & vltimũ diuerſis reſpectibus.

{LOQVOR autem.} Declarat quæ ſunt media ad quæ 33
reſpicit virtus.Et dicit,ego nunc loquor de virtute morali, non de ſcientia quæ non coniectat tale medium.Virtus autem moralis verſatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis & minus & medium.nã poteſt aliquis magis & minus timere quàm oportet,& etiam quando & quantum oportet:& eodem modo in actibus,veluti dare magis quam oportet & minus,& etiam cum mediocritate.

{VIRTVS igitur mediocritas.} Poſteaquàm probauit 34
quòd virtus eſt cõiectatrix medij quod eſt in actibus & affectibus,nunc probat & cõcludit quòd eſt mediocritas quædã, Omnis habitus qui fugit vtrunq; extremum,& cõiectat medium,eſt mediocritas:ſed virtus eſt habitus talis:ergo virtus eſt mediocritas quædam.Notandũ quòd medium poteſt dici & illud quod eſt inter affectus vel actus extremos,& idem illud quod eſt habitus inter habitus extremos.Medium inter affectus ſiue actus dicitur quãdo affectus moderatus cum ſuis debitis circunſtantiis ponitur inter duo extrema,quorum vtrunq; eſt affectus.exemplum huius eſt tale,ſi accipiamus mediocrẽ timorem & moderatũ cũ debitis circunſtantiis:ſcilicet vt oportet,& quando oportet,& huiuſmodi:tunc dicemus quòd iſtud eſt mediũ inter duos extremos timores & affectus,id eſt inter exceſſum & defectũ,id eſt nimium &

paruum

paruum timorem, quæ vtraque nõ dicuntur vitia, ſed vitioſi affectus, & extremi: & hæc duo erunt eiuſdẽ generis cum medio, quia omnia ſunt affectus, licet extremi ſint exceſſus, & defectus: medius vero fugiat extrema, & ſit moderatus. Eodẽ modo de actibus dicitur, inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos vt exceſſum atque defectũ. quare & ille dicetur medius affectus ſiue mediocritas ipſius affectus, & hic medius actus ſiue mediocritas actus. medium ſiue mediocritas qui eſt habitus inter habitus extremos, non eſt affectus inter affectus, nec actus inter actus extremos: ſed eſt habitus inter duos habitus, quorum alter eſt in exceſſu, alter in defectu. Sicut igitur tres ponuntur affectus excedens, deficiens, medius. & tres itẽ actus, eodẽ modo tres habitus, quorum medius verſatur circa medium affectus vel actus, extremi vero habitus circa extrema affectus vel actus. quãdo igitur Philoſophus dicit quòd virtus eſt medij coniectatrix, intelligit medij, aut affectus, aut ipſius actus circa quæ verſatur: quando vero dicit quòd ipſa eſt mediocritas, intelligit quòd ipſa eſt habitus quidam medius. Itaq; ex eo quod ipſa reſpicit medium inter duos affectus extremos, aut actus virtus dicitur medij cõiectatrix: ex eo verò quòd ipſa eſt habitus medius inter duos habitus extremos vitioſos: dicitur eſſe mediocritas quædã. Deinde quilibet habitus diuerſificatur diuerſitate obiectorũ, ſcilicet actuum vel affectuum, quos talis habitus reſpicit tanquam obiecta. habitus enim qui verſatur circa voluptarium aut moleſtũ affectum, vt oportet & quomodo oportet, tẽperantia dicitur: circa terribilia, fortitudo: circa dandũ, liberalitas: & ſimilia, quæ cùm ſint diuerſa obiecta, diuerſi etiã erunt habitus, qui circa iſta verſantur, ſicut fit in ſenſibus. Nam ſicut color differt à ſono, ſic viſus differt ab auditu. bene ergo probauit cum ſint actus & affectus, erũt habitus circa illos in exceſſu, & defectu, & medio: quorũ habituum duo erũt vitia: vnus medius erit virtus, & ſic bene dictũ eſt quòd virtus eſt medij cõiectatrix, & etiam mediocritas.

{PRAETEREA peccare quidem.} Affert aliã rationem Philoſophus qua probat eandẽ ſententiã, ſcilicet quòd virtus eſt coniectatrix medij, & quòd eſt mediocritas. ſuperius id probauit ex cõparatione virtutis ad artem, & etiã hoc modo: ſi virtus verſatur circa affectus & actus in quibus eſt medium,

dium,virtus quæret mediū.probauit etiā quòd eſt mediocritas,& habitus medius.nunc probat eandē ſententiā ex difficultate,hoc pacto,Id quod eſt,difficile eſt virtutis:at inuenire mediū eſt difficile,ergo inuenire mediū eſt virtutis.Maior ex antè dictis,ſcilicet circa difficiliora,inquit,ſemper ars virtúſque verſatur minor probatur à Philoſopho auctoritate Pythagoræ,& etiā ratione.Nā medium & bonum fit vno modo:malum verò pluribus modis,ſcilicet quomodocunq; receditur à medio.Nam ſicut linea recta eſt vno modo:quomodocunque recedas ab illa rectitudine fit obliquum,& flexum.Et ſicut ſignum à ſagittariis vno modo tangitur,omnibus aliis ab eo diſceditur:eodem pacto bene agere vnicè fit: male vèro pluribus & prope infinitis modis.quapropter facile eſt aberrare:difficile medium inuenire.ſic igitur habemus quòd virtus eſt medij cōiectatrix.Eadem ratione probari poteſt quòd eſt mediocritas. Ille habitus qui cū difficultate inuenitur & acquiritur,eſt mediocritas:virtus eſt talis,ergo mediocritas.Notandū quòd ſimile videtur euenire in bonis corporis,& in bonis animi quantū nunc ſpectat ad propoſitum.nā turpitudo,& ægrotatio corporis multis modis eſſe poteſt.ſanitas autem & pulchritudo vno modo:& quotieſcunque deficit aliqua earū cōditionum quæ requiruntur ad pulchritudinē vel ſanitatem,non erit pulchritudo vel ſanitas:facile autē abeſſe poſſunt,& multis modis:difficile ſimul adeſſe,quod eſt vnico modo.Eodē pacto in animo bene agere difficile,quia vnice fit:peccare facile,quia multifariā.

{EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate cōſiſtens quæ eſt ad nos determinata ratione,&c.} Hac in parte Philoſophus concludit definitionem totā virtutis:deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus.demum quòd virtus,& mediocritas dici poteſt vt oſtendit,& etiā extremum alio reſpectu.affert igitur in primis definitionē perfectam virtutis.nā primo inueſtigauit genus quod eſt habitus:deinde differentias,quod eſt electio vel nō ſine electione:poſtea quod eſt mediocritas,& coniectatrix medij,& eius medij quod eſt quo ad nos,& reſpectu noſtri.& nūc addit ratione determinata,& vt ſapiens determinaret,vt completa habeatur definitio.tangit autē parū hic de electione,quia in tertio huius latius declarabit:ſic etiā de ratione terminata, 36

id eſt

id eſt recta ratione quæ eſt prudentia:& de tali ſapiente,qui eſt ipſe prudens,locis ſuis,ideſt in ſexto latiſsimè docebit,vt ſeruetur ordo in quo mirifice excellit iſte Philoſophus,& eũ in omnibus operibus accuratè ſeruat. Notãdũ quòd hæc eſt bona definitio quia cõſtat ex genere & differentiis,& cõpetit definito,id eſt virtuti,& diſtinguit eam ab omnibus aliis quæ nõ ſunt virtutes tales.nam per habitum diſtinguitur ab affectibus & potentiis:quæ,etſi ſint in anima vt virtutes:tamen nõ ſunt habitus.verũ cùm per habitum,qui eſt eius genus,cõueniat cum multis quæ ſunt in anima,& ſunt habitus. vt ſcientiæ & artes:ideo additur illa differẽtia,Electiuus,qua diſtinguitur à talibus habitibus.ars enim,etſi ſit habitus,non tamen electiuus:& quia vitia ſunt habitus electiui,ideo additur alia differentia,In mediocritate conſiſtens.vitia vero conſiſtunt in exceſſu & defectu,& nõ in mediocritate vt virtus.verum cùm medium multifariã ſumi poſsit,& inter alia duo quorum vnũ eſt ex parte rei ſecundũ arithmeticam rationem:alterũ ex parte noſtra ſecundũ geometricam,ne ſumatur medium ex parte rei,addit,quo ad nos,id eſt reſpectu noſtri.addidit etiã terminatam rationem id eſt rectam;quia vitioſus habet rationem,nõ tamen rectam,quæ eſt ipſa prudentia,nexus & nodus omnium virtutũ,ſcilicet moralium: & vt magis intelligatur quæ ſit iſta determinata ratio,addit, vt ſapiens definiet.id eſt recta ratio quæ eſt in ſapiente,qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in ſe rectam rationem,qua metitur omnes virtutes & ſtudioſas actiones, qui prudens eſt ſummus in genere actiuorum,vt ſapiens in genere ſpeculatiuorum:ſic ſapientia & prudentiam in ſpeculatiuis & actiuis,vtraque eſt ſumma in genere ſuo.

37 { MEDIOCRITAS autem. } Declarat nunc Philoſophus quorum & inter quæ virtus ſit mediocritas, ſcilicet inter duo vitia,quorum alterũ eſt exceſſus,alterum defectus.& nõ eſt mediocritas inter duos affectus vel actus,quorum vnus ſit exceſſus,alter defectus:ſed bene verſatur circa illos actus vel affectus,in quibus vitia excedunt & deficiunt.virtus autẽ in illis medium eligit. { QVAPROPTER ipſa virtus. }

38 Nunc declarat Philoſophus,quòd virtus etſi mediocritas ſit ſecundũ ſubſtantiã & eſſentiã ſuã rationẽmq; formalem:tamen alio reſpectu,id eſt ſecundũ quod bene ſe habet,erit extremum,

tremum,id eſt ſecundũ proprietatẽ quę cõpetit ei.virtus igitur bifariã cõſiderari poteſt:primũ inquantũ eſt bonũ,quod opponitur malo,& ſic dicitur extremum.ſunt enim duo extrema oppoſita,ſcilicet bonum & malũ.In altero eſt virtus, in altero vitium:quod ſubdiuiditur poſtea in exceſſum & defectum. Alio modo cõſiderari poteſt virtus ſecundũ eſſentiã ſuam.& tunc eſt mediocritas inter duo extrema vitia,id eſt exceſſum & defectũ.nec eſt abſurdũ quòd idẽ diuerſis reſpectibus nunc extremũ dicatur eſſe,nunc mediũ.quare ſi quis obiiceret Philoſopho,tu dicis virtutem eſſe mediocritatem, & tamen ipſa eſt potius quoddã extremum,quia eſt bonum quod opponitur alteri extremo,id eſt malo,ideo declaratur quòd inquantũ bonum eſt extremum:ſecundũ verò eſſentiam ſuã rationémq; formalem eſt mediocritas:vt linea ſecundum rationem ſuã formalem eſt longitudo ſine latitudine:ſecundũ proprietatem quandã eſt diuiſibilis in lineas.

{NON autem omnis actus.} Hæc eſt quarta pars,in qua 39 ſuprà dictum ſit quòd affectus & actus ſuſcipiunt exceſſum, defectum & mediũ:nunc limitat talem ſententiã & oſtendit quòd nõ omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatem,& hoc probat tribus rationibus. Prima ratio,Illi actus atque affectus,qui ſtatim habent connexã prauitatem, & de natura ſua ſemper ſunt praui;quomodocunque ſumantur nõ ſuſcipiunt mediocritatem:at aliqui ſunt huiuſmodi, ergo tales non ſuſcipiunt mediocritatẽ,& ex cõſequenti non omnis actus & affectus ſuſcipiunt mediocritatem:quòd autem aliqui ſunt tales affectus & actus,oſtendit Philoſophus, ſunt enim affectus huiuſmodi,vt maleuolentia,imprudẽtia, & ſimilia.actus verò,vt ſtuprum,furtum,& alia huiuſmodi, in quibus nunquam rectè agere datur,ſed ſemper delinquitur,quia ſunt praua de natura ſua,& non vt exceſſus aut defectus:tunc enim haberent medium:ſed non ſuſcipiunt mediocritatem neque exceſſum aut defectũ,quia ſunt tota praua.non enim licet in maleuolentia odiſſe quantũ oportet,& quando oportet:nec in furto,furari quantũ oportet & quando oportet:vt iraſci licet,quantum & quando oportet:ſimiliter in dando quantum & cui oportet.Hæc enim ſuſcipiunt mediocritatem cùm bene aguntur : exceſſum & defectum cùm malè aguntur.illa verò quæ nominauit Philoſophus

quomodocunque voluantur ſemper ſunt praua.

40 {SIMILE eſt.} Alia ratio,qua probat idē ex ſimilitudine habituum vitioſorū.dicit enim quòd ſicut nō eſt mediocritas in exceſsibus & defectibus qui ſunt habitus vitioſi:ſic in quibuſdā affectibus & actibus non eſt mediocritas.at primum eſt,ergo & ſecundū.Aſſumptum declaratur à Philoſopho afferendo in medium quædā vitia quæ ſunt exceſſus & defectus:ſcilicet iniuriā,timiditatem,luxuriā,quæ ſunt vitia oppoſita iuſtitiæ,fortitudini & temperantiæ:in quibus vitiis non eſt mediocritas:non quòd virtus nō ſit media inter illa extrema,ſed ipſa cùm ſint extrema nō poſſunt ſuſcipere mediocritatem in ſe,cùm ſint exceſſus,& defectus.nā ſi diceremus in his vitiis eſſe mediocritatem,ſequeretur abſurdum quòd eſſet proceſsio in infinitū.Si enim exceſſus ſuſciperent in ſe mediocritatem,ſimiliter defectus,ſequeretur quòd eſſet exceſſus & defectus illius mediocritatis,& rurſus mediocritas in tali exceſſu vel defectu:& ſic eſſet exceſsio exceſſus,& defectio defectus,& eorundē ſimiliter mediocritas,& daretur proceſsio in infinitum,quod eſt abſurdum,patet igitur quòd quorundam affectuum vel actuum,& etiam exceſſus & defectus,qui ſunt habitus vitioſi,non eſt mediocritas.

41 {SED VT temperantiæ.} Tertia ratio qua idem probat. ſicut in virtutibus non eſt exceſſus,& defectus:ſic etiam in quibuſdam actibus & affectibus nō eſt mediocritas nec exceſſus & defectus.at primum eſt,ergo & ſecundū.quòd autem hoc ſit,manifeſtè patet.virtus enim eſt inter exceſſum & defectum:ſed non poteſt in ſe ſuſcipere exceſſum & defectum:nec etiā illi affectus vel actus quos nominauit poſſunt ſuſcipere exceſſum & defectum:quia ſi ita eſſet,poſſent etiā ſuſcipere mediocritatem,ſed ſunt omnino praua,& ſemper in illis delinquitur.ſimiliter habitus vitioſi qui ſunt exceſſus & defectus.quare nec exceſſus & defectus ſuſcipiunt mediocritatem in ſe,nec ipſa mediocritas ſuſcipit exceſſum & defectum.Dubitatur hac in parte vtrum virtus conſiſtat inter duo vitia & media,vt dicit Philoſophus:& probatur quòd non.Inter extrema infinita non poteſt eſſe mediū.at extrema virtutis,id eſt vitia quæ infinitis penè modis fiunt ſentētia Pythagoreorum,videntur eſſe talia.ergo virtus non erit media inter vitia,vt vult Philoſophus.Itē id quod extremi

ration

rationem obtinet,non poteſt eſſe medium : at virtus eſt huiuſmodi,ergo & cætera.Minor eſt probata per philoſophum qui dixit virtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem vnius extremi,quod opponitur malo vt alteri extremo: ergo non poterit dici media. Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi : ſed virtus non eſt particeps extremorum:ergo virtus nō eſt media inter vitia,vt dicit Philoſophus.Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium:at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi,vt magnificentia,& magnanimitas, vt patebit inferius,& cætera. Oppoſitum tamē dixit Philoſophus, & oſtendit quòd virtus eſt cōiectatrix medij circa actus & affectus, & quòd ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum. Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis.Primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi : & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis. Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi: ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus, neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quod diſtat æqualiter ab omni extremo, vt centrum in circulo. Item quod diſtat ab vtroque extremo per equalem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem , vt numerus ſenarius inter ſecundum & dicimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis,& proportionem geometricam,vt ſex eſt medium inter quatuor & nouē. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor,ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem,ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera,vt patet. Item alio modo dicitur medium formæ,vt forma embrionis eſt media inter formam ſeminis & hominis. His præmiſsis.& animaduerſis afferuntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd virtus conſiſtit in medio, non vt ſit particeps extremorum:ſed per negationem vtriuſque extremi. Secunda quòd virtus eſt in medio, non in eo quod eſt ſecundum æqualem diſtantiam quantitatis, & arithmeticam proportionem : ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri,& ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd virtus non eſt media,vt dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad formam hominis oportet

tranſire per embrionem, cuius forma eſt media inter formam ſeminis & hominis. at ſi fiat progreſsio ab vno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id eſt prodigalitatem, non eſt opus tranſire per virtutem, id eſt liberalitatem, non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cùm dicitur quòd inter extrema infinita non eſt dare medium: ſed vitia ſunt huiuſmodi, & cætera. dicēdum quòd argumentum curreret, ſi medium ſumeretur per participationem, aut per æqualem diſtantiam in aliqua cōtinua quantitate: ſed virtus dicitur medium per negationem extremorum, & non refert ſiue illa extrema ſint infinita, ſiue finita: & quanuis illa non eſſent actu infinita, tamen poſſent extendi prope in infinitum, & quaſi infinitis penè modis committi deſcendendo à medio, id eſt à virtute: tamen ipſa ſemper ſtabit in puncto indiuiſibili, negando & repellēdo extrema vitia, id eſt exceſſum & defectum. Ad ſecundam rationem cùm dicitur id quòd virtus non eſt media, quia ſubit rationem extremi: reſponderi poteſt quòd nō eſt abſurdum quòd virtus inquātum bonum ſit extremum quod opponitur malo. Alio verò reſpectu, id eſt ſecundum eſſentiam ſuam dicatur medium, & mediocritas inter exceſſum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema eſt particeps eorum, Reſpondetur quòd hoc eſſet verum de mediis quæ dicuntur participare de extremis, vt viredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij par participationem. verùm hoc non valet de virtute: quia eſt medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quòd magnificentia dicitur ſupremum in pecuniis diſtribuendis vel vtendis, quaſi reſpectu liberalitatis: & etiam magnanimitas reſpectu innominatæ virtutis. & quia magnificentia verſatur circa magnos ſumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obſtat quin alia ratio ne poſsint eſſe media reſpectu ſuorum extremorum quæ ſunt exceſſus & defectus, vt patebit loco ſuo cùm docebit quomodo ſint media, & quæ ſint eorum extrema. ſic igitur ſoluta eſt dubitatio.

Medio-

Mediocritatum inter duo extrema diſpoſitio.

CAP. VII.

*Et enim idipſum non ſolum uniuerſaliter dice- 42
re: ſed ad ipſa ſingula etiam accõmodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus uerſantur, uniuerſales quidem magis communes:
particulares uerò magis ſunt ueri. actus nanque circa ſingu 43
laria ſunt: quibus oportet ſermones conſentaneos eſſe.
Hæc igitur ex deſcriptione ſumenda ſunt. Circa timores ita-
que fiduciáſque, mediocritas quidem eſt fortitudo. at exupe- 44
rantium is quidem qui non timendo exuperat, nomine ca-
ret: ſunt autem complura quæ nominibus uacant. is autem
qui confidendo exuperat, audax eſt. at is qui timendo quidẽ
exuperat. confidendo autem deficit, timidus. Circa uolupta 45
tes atque dolores, non omnes quidem, * & minus circa do-
lores, mediocritas quidem eſt temperantia: exuperatio autẽ
intemperantia. At deficientes circa uoluptates perpauci
fiunt. quapropter nec his appoſitum nomen, ſed inſenſati uo
centur. Circa dandas capiendaſq; pecunias, mediocritas qui
dem eſt liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigali
tás atque liberalitas quibus contrario modo exuperant, &
deficiunt homines. Prodigus enim in erogando exuperat: in
capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exu
perat: in erogando deficit. Atque de hiſce nunc quidem figu-
ra loquimur & in ſumma, hoc ipſo cõtenti: poſtea uerò ex-
actius de ipſis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias
diſpoſitiones. & mediocritas quidem eſt magnificentia. Dif- 46
fert enim hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, il
le circa parua uerſatur: exuperatio autem, * ruditas circa
decorum atque ſorditas: & defectus * circa decorum puſi*

Græcus codex plus habet περὶ γὰρ τὰς περὶ ἁφὴν μάλιστα, id eſt. (nam circa corporeas, et eas potiſsimũ quæ tactu percipiũtur.)

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

litas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem dixi
47 *mus eſſe: & differentiam poſterius explicabimus. Circa honorem & eius oppoſitum, mediocritas quidem eſt magnanimitas: exuperatio uerò * lentitudo quædam, & defectio puſillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam ſeſe habere diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa parua uerſatur: ſic ſeſe habet & ad magnanimitatem (quæ quidem circa honorem magnũ uerſatur) alia quædam diſpoſitio, quæ circa paruum uerſatur. fit enim ut appetatur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. atque is quidem qui honorum exuperat appetitione, ambitioſus uocatur: is autem qui deficit, * appetitione uacans honoris & medius nomine caret. Diſpoſitiones etiam ipſæ præter unam, nomine carent. ambitioſi nanque ambitio uocitatur. Quocirca fit: ut extremi de medio loco decertent. nos quoque medium hunc, modo ambitioſum, modo uacantem honoris appetitione uocamus: & nunc ipſum ambitioſum, nunc alterum laudamus. quam autem ob cauſam id facimus, in ſequentibus explanabitur. Nunc de cæteris eundem ſeruantes modum dicamus. Eſt igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm ferè nominibus careant, medium manſuetum dicentes, mediocritatem manſuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uero qui deficit, * ira uacans: & defectio, * iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ tametſi ſimilitudinem quandam & cõuenientiam inter ſeſe habent: differunt tamẽ. Omnes enim ſunt circa uerborum, actuúmue communem uſum. ſed differunt quòd earum una circa uerum quod eſt in ipſis, cæteræ circa iucundum uerſantur: quod quidem partim eſt in ioco, partim*

χαυνότης.

ἀφιλότιμος.

ἀόργητος, ἀοργησία.

*tim in cæteris congreſſionibus uniuerſis, & de his igitur eſt dicendum: ut magis cernamus in uniuerſis mediocritatem quidem laudabilem eſſe, extrema uero neque recta, neque laudabilia, ſed uituperabilia eſſe. Atque horum etiam pleraque nominibus carent. uerum enitendum eſt & his, perinde atque cæteris ponere nomina diluciditatis gratia, ut facilè ſequi poſſimus. Circa uerum igitur medius quidem uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur. fictio uerò, ſi ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans qui ipſam habet dicatur: ſin ad minora, * diſſimulatio nuncupetur: & qui habet ipſam, * diſſimulator. Circa iucundum quod in loco conſiſtit medius quidem comis ac urbanus: & diſpoſitio comitas atque urbanitas appelletur. exuperatio autem ſcurrilitas: & qui ipſam habet, ſcurra: & qui deficit, ruſticus quidam: & habitus, ruſticitas nuncupetur. Circa uerò reliquum iucundum quod eſt in uita, is quidem qui eſt ut oportet iucundus. amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat, ſi nullius gratia rei, placidus: ſin ſui emolumenti cauſa, adulator eſt appellandus. At is qui deficit, & in cunctis eſt iniucundus: contentioſus quidem, difficiliſq; dicatur. Sunt & in affectibus & in ijs quæ ſunt circa affectus, mediocritates. Verecundia nanque uirtus quidem non eſt. laudatur tamen & ipſe etiam uerecundus. nam & hic dicitur eſſe medius & exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uniuerſis uerecundatur: qualis eſt ipſe pauidus. qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas eſt inuidiæ, & maleuolentiæ. uerſantur autem circa dolorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt. * indignans enim dolet, cùm aliqui proſperitate*

Margin notes: εἰρωνεία. / εἴρων. (beside "diſſimulatio" / "diſſimulator"); 46 (beside "quidem qui eſt ut oportet iucundus"); νεμεσητικός (beside "indignans")

fortunæ indignè fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: ſed maleuolus adeò deficit in dolendo ut
50 *gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus dicendi.*
51 *De iuſtitia uerò poſtea pertractabimus. atque cùm non dicatur ſimpliciter, diſtinguemus ipſam, & de utraque dicemus quomodo mediocritas eſt: & ſimiliter de rationis uirtutibus.*

COMMENT.

42 ETENIM idipſum non ſolum.} Hic eſt tertius tractatus huiuſmodi ſecundi libri, in quo poſtquã oſtendit eſſentiam,& definitionem virtutis, nunc diuidit virtutem in ſuas ſpecies, ponendo cuique ſuum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutem tanquã genus in ſuas ſpecies: In ſecundo comparat extrema adinuicem, & medium, id eſt virtutem ad extrema, oſtendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus poſsimus nobis acquirere virtutes. Primũ capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit ſuã intẽtionem: in ſecunda incipit cõſiderare de ſingulis ſpeciebus virtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet, non ſolum in vniuerſali tantum,& in genere aſsignare definitionem virtutis, vt fecimus, ſed opus eſt etiã deſcendere ad ſpecies, & ſingulas virtutes: nam in actiuis ſciẽtiis particularia habẽt maiorẽ certitudinẽ quàm vniuerſalia: quia in his vniuerſalia videntur accipere certitudinẽ ſuam ab ipſis ſingularibus, & ſciẽtia actiua ordinatur ad actionem quę verſatur circa ſingularia. oportet igitur deſcendere ad ſpeciem ſpecialiſsimam cuiuſque virtutis,& vnicuique accommodare datam definitionẽ, vt & virtutes magis diſtinctè percipiantur, & probetur bene eſſe datam definitionem ex inductione ſingularum virtutum. Nam ſi declarabitur quòd temperãtia eſt habitus medius inter talia extrema, & fortitudo,& liberalitas,& ſingulæ aliæ, meritò colligetur ex his quòd virtus eſt habitus, conſiſtens in mediocritate, vt diximus. ſed deſcribenda ſunt hæc,& deſignanda: in tertio poſtea, & in quarto depingenda. ſed in deſignatione eſt notãdum quòd ipſe primo ponit materiam vniuſcuiuſque virtutis circa quam verſatur: poſtea ponit medium

circa

circa illam materiam in qua poteſt quis ſe habere mediocri ter,quod medium eſt ipſa virtus, & nominat talem virtutẽ: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua poteſt quis ſe male habere aut excedendo aut deficiendo.

{MAGIS cõmunes.} Quia cõpetũt.Nec magis veri, quia 43 noſtræ actiones verſantur circa ſingularia, & ſi accõmodãtur ſingularibus,tũc videntur magis veri.Notandũ ꝙ cùm Philoſophus dicit ad ſingula,& poſtea particulares, non intelligit indiuidua,quæ de nullo inferiore prædicãtur:ſed ſpecies ſpecialiſsimas:& ſic declarat ſingulas virtutes ſecũdũ ſpecies ſpecialiſsimas.Vt fortitudinẽ non hanc vel illam fortitudinem:temperantiam,non hanc vel illã. Nam de ſingularibus non eſt proprie ſcientia.Quapropter à generaliſsimis deſcẽdentem ad ſpecies ſpecialiſsimas iubet Plato quieſcere.

{CIRCA timores.}Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, 44 in qua Philoſophus primò enumerat virtutes, & earum extrema quæ verſantur circa affectus,deinde virtutes quæ reſpiciũt res externas:demum eas quæ reſpiciũt quoſdam actus exteriores in conuerſatione humana: & addit etiam quaſdã mediocritates, & earum exceſſus & defectus, quæ non ſunt proprie virtutes:ſed potius affectus,vt verecundia,& ſimilia. In primis igitur enumerat virtutes quæ verſantur circa affectus: & quia affectus ſunt in appetitu ſenſitiuo, appetitus autem ſenſitiuus eſt duplex,aut iraſcibilis, aut concupiſcibilis: in iraſcibili collocatur fortitudo tanquam in ſubiecto:in cõcupiſcibili ponitur temperantia, & ſi quæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ ſunt iſtæ potentiæ animæ, quia ex ſufficienti diuiſione potentiarum oritur numerus ſufficiens ipſarum virtutum,& percipitur cur ſint tot ſpecies,& non plures: ex diuerſitate verò obiectorum circa quæ verſantur, oritur ipſarum diuerſitas, qua inter ſe diſtinguntur. ſunt tot, quia tot ſunt potentiæ:ſunt diuerſæ,quia diuerſa ſunt obiecta circa quæ verſantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id eſt timores & audacias, circa quæ verſatur: & cùm mediocriter ſe habet, eſt fortis, & eius diſpoſitio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus eſt, ſed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in

non timẽdo. poteſt appellari intimidus quoquo modo tamẽ hoc nomen non atulit Philoſophus, quia videtur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo poteſt appellari intimidus, non autem econtra, quia intimidus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad magis vniuerſale valet conſequentia: vt homo eſt animal: non econtra.

45 {CIRCA voluptates.} Affert aliam virtutẽ, id eſt temperantiam, quæ verſatur circa dolores & voluptates: licet minus circa dolores. At circa voluptates verſatur, non tamẽ omnes, ſed circa eas tantũ quæ ſunt tactus & guſtus, vt eſt cibus, potus, & res venerea. Circa hæc mediocritas eſt tẽperãtia, exceſſus intemperãtia: defectus, licet non habeat propriũ nomen, tamen vocetur inſenſibilitas quædam, vt dicit Philoſophus.

46 {CIRCA dandas.} Affert nunc Philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res externas, quæ aut malæ, aut bonæ putantur. & primo circa pecunias dandas accipiendáſque eſt mediocritas ipſa liberalitas: cuius exceſſus eſt prodigalitas; defectus eſt auaritia. Eſt & alia mediocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia: cuius exceſſus appellatur ruditas circa decorum, & ſordiditas quædã: defectus verò modicitas. Notandũ quòd inter liberalitatẽ & magnificentiam intereſt, quia etſi ambæ iſtæ virtutes verſentur circa eãdem materiam, id eſt circa pecunias: tamẽ non eodem modo, quia liberalitas circa parua, magnificentia circa magnos ſumptus: eodem modo extrema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ circa magna, etſi male verſentur. Magnificentia igitur eſt mediocritas, vt diximus: exceſſus verò dicitur ruditas circa decorum, & ſorditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi non ſunt faciendi, & neſcit eos locare, & non peccat in eo quod parum expẽdat, ſed cùm magnos ſumptus faciat eſt ſordidus & mechanicus, & neſcit vbi conſiſtat decorum magnificentiæ. vnde cùm Græcè dicatur magnificentia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruans decorum: ſic exceſſus appellatur à Philoſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori, & item ſordiditas βαναυσία. defectus verò appellatur modicitas: quæ fit cùm aliquis verſatur circa res magnas, & deficit in ſumptibus conuenientibus ei rei.

47 {CIRCA honorem.} Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores, vt magnificentia & liberalitas circa

pecunias

pecunias. Eſt enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam, exceſſus verò defluentia quædam. & talis eſt χαυνὸς, id eſt mollis,& defluens ad exiſtimandum ſe magnis dignum,cùm non ſit: defectus verò eſt puſillanimitas. alia eſt mediocritas circa paruos honores, quæ eſt innominata: exceſſus dicitur ambitio: defectus qui eſt diſpoſitio non habent nomen. ideo dicit Philoſophus, quòd diſpoſitiones præter vnam quæ eſt ambitio non habent nomen.exceſſus igitur dicitur ambitio: excedens ambitioſus: medius & mediocritas non habēt nomen:defectus quoque non habent nomen: deficiens verò appellatur vacans ambitione, & appetitione honoris. quare cùm medius ſit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum.

{EST igitur & cira iram.} Affert aliam virtutem reſpiciens iram,quæ dicitur māſuetudo, licet impropriè:exceſſus verò iracundia: defectus verò vel deficiens potius iracundia vacans Græcè enim ἀόργητος dicitur priuatiue ab iracundo. 48

{SVNT & aliæ tres.} Hac in parte Philoſophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes verſantur circa communionem verborum, & actuum:differunt poſtea quòd quælibet eſt circa propriā materiam, quæ eſt triplex, vnde tres ſunt virtutes inter ſe diſtinctæ, vel tres mediocritates,quarum vna eſt circa verum in verbis quæ ſerio dicuntur,& appellatur veritas: extrema verò vno nomine poſſunt appellari fictio: quæ ſi ſit exceſsio, arrogantia: ſi defectio,diſsimulatio nuncupatur.Alia eſt mediocritas circa iocundum quod eſt in verbis, quibus in iocunda conuerſatione vti ſolemus. talis mediocritas dicitur comitas: exceſſus, ſcurrilitas:defectus verò,ruſticitas. Tertia eſt mediocritas circa iocundum reliquū, ſcilicet quod eſt in cæteris actibus conuerſandi, quæ appellatur amicitia: non quòd ſit amicitia illa propria, & vera, ſed cùm non habeatur propriū nomen eius,dicitur amicitia,quaſi quædam apta,& iocunda affabilitas.Eius exceſſus poteſt eſſe duplex: aut enim excedens eſt nullius gratia, & tunc appellatur aſſentator: aut ſui commodi, & emolumenti cauſa, & tunc appellatur adulator. deficiens verò moroſus difficiliſque dicetur.

{SVNT & in affectibus.} Hac in parte philoſophus affert quaſdam mediocritates circa affectus, & in affectibus, quæ 49

non ſunt virtutes neq; habitus: ſed tamen eas affert vt oſtendat quòd omnis mediocritas etiam in affectibus & actibus eſt laudanda: extrema verò ſunt vituperanda. Primò affert verecundiam quæ eſt mediocritas laudāda in affectibus: exceſſus verò, pauiditas: defectus, impudentia dicitur. & eſt alia mediocritas quæ eſt affectus, & dicitur indignatio: exceſſus eſt inuidia: defectus, maleuolētia, & verſatur circa dolorem, & voluptatē, quæ oriuntur ex bonis & malis proximorum. inuidentiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alienas res ſecundas, quæ non nocent inuidenti: maleuolentia fit voluptas ex malo alterius. Hæc Cicero in Tuſculanis.

50 {VERVM de his.} Philoſophus in libro rhethoricorum ſuorum de inuidia, & maleuolentia, & iis affectibus tractat, quæ videntur pertinere ad oratoriam facultatem.

51 {DE iuſtitia verò.} Excuſat ſe quòd hoc loco non fecit mentionem de iuſtitia, nam in quinto huius latiſsimè docebit, ſimiliter in ſexto: de virtutibus rationis, & intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione.

CAPVT VIII.

52 *CVm autem tres ſint diſpoſitiones, & duæ quidem ſint uitia. quorum alterum in exuperatione, alterum in defectione conſiſtit: una autem uirtus, quæ quidem eſt mediocritas, omnes inter ſe, etſi non æquè, ſuſcipiunt oppoſitionem. Extremæ nanque, cum mediæ, tum inter ſeſe contrariæ ſunt. media uerò extremis.*
53 *Nam ut æquale maius quidem eſt cùm comparatur ad minus, minus autem cùm comparatur ad maius: ſic & habitus medij reſpectu quidem defectionum exuperant: reſpectu autem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cùm ad timidum comparatur, audax: cùm ad audacem, timidus eſſe uidetur. pari modo temperans reſpectu quidem inſenſati, intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus uidetur.*

Libera

*Liberalis etiam prodigus uidetur ſi ad liberalem: illiberalis
ſi cum prodigo conferatur. Quapropter & extremorum
uterque medium ipſum a ſe compellit ad alterum. atque for-
tem, audax quidem timidum: timidus autem audacem appel-
lat. & in cæteris ſimili modo. Hæc cùm hoc pacto inter ſe- 54
ſe opponantur: maior eſt utique contrarietas extremorum
inter ſeſe quàm ad medium. Longius enim hæc inter ſeſe,
quàm à medio diſtant. & perinde, atque magnum magis à
paruo, paruumq; à magno quàm ab æquali utrunque diſtat.
Extremis inſuper nonnullis ad medium ſimilitudo quædam 55
eſſe uidetur: ut audaciæ ad fortitudinem: & prodigalitatis
ad liberalitatẽ. at extremorum inter ſeſe maxima eſt diſßimi
litudo, atque ea quæ plurimum inter ſe diſtant definientes:
contraria dicunt. quo fit ut ea quæ magis diſtãt, magis con-
traria ſint. At uerò medio in quibuſdam exuperatio: in qui- 56
buſdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanque non
audacia quæ eſt exuperatio: ſed timiditas quæ eſt defectio
magis opponitur. Temperantiæ uerò non inſenſibilitas,
quæ quidem eſt defectio: ſed intemperantia quæ eſt exupe-
ratio magis opponitur. Id autem ob duas accidit cauſas:
atque una quidem eſt ex ipſius rei natura. nam quia pro-
pinquius atq; ſimilius eſt extremorum alterum medio: ideo
non hoc ipſi, ſed contrarium oppoſitum eſſe magis aſſeri-
mus: ut cùm audacia quidem ſimilius fortitudini uideatur
atque propinquius eſſe, timiditas autem diſßimilius · hanc
illi magis oppoſitam eſſe cẽſemus etenim ea quæ plus à me-
dio diſtant, eidem contraria magis eſſe uidentur. hæc igitur
una eſt cauſa, quæ quidem eſt ex ipſius rei natura. Altera au
tem ex nobis ſumitur ipſis. ea nanque medio contraria ma-
gis eſſe uidentur, ad quæ noſipſi quodammodo natura ſu-
mus propenſiores. nos enim ipſi quia magis ad uoluptates*

ſumus

ſumus procliues: idcirco facilius ad intemperantiam quàm ad modeſtiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ eſt exuperatio, magis eſt contraria temperantiæ.

COMMENT.

25 CVm autem tres ſint. } Hoc eſt ſecundũ capitulum huius tractatus in quo Philoſophus declarat oppoſitionẽ inter virtutem & vitia, & etiã vitiorum inter ſe. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem ſuam. In ſecunda oſtendit quòd virtus eſt contraria vitiis. In tertia oſtendit quòd vitia ſunt magis contraria in ſe, quàm virtuti. In quarta, quòd virtus eſt magis cõtraria vni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem ſuam, dicendo quod media quæ ſunt virtutes, & extrema quæ ſunt vitia, inter ſe omnia iſta opponuntur, & dicit quo modo.

26 {NAM vt æquale. } Hæc eſt ſecunda pars in qua incipit declarare quomodo virtutes opponuntur ſuis extremis, & dicit quòd habitus medij qui ſunt virtutes, opponuntur extremis ſecundũ quòd varie comparantur. Nã medius habitus tam circa affectus quàm circa actus, ſi comparetur ad defectum, eſt ei contrarius tanquam exceſſus: ſi comparetur ad exceſſum, eſt cõtrarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu, exemplo fortis, & aliorum quæ ponit Philoſophus. Notandum quòd virtus poteſt conſiderari bifariã: vno modo vt eſt mediocritas, alio modo vt eſt bonum, vt ſæpius diximus. vt eſt mediocritas, opponitur duobus extremis, quorum vnum eſt ex vna parte, vt exceſſus: alterũ ex alia, vt defectus. vt autem eſt bonum, ex vna parte cõtrariatur illis ſimul ſumptis, vt malo ex altera parte, & magis cõtrariatur vt bonum malo, quàm vt mediocritas exceſſui atque defectui. Philoſophus autem loquitur hic de ea cõtrarietate, qua virtus opponitur vt mediocritas ſuis extremis, & extrema inter ſe vt exceſſus atque defectus, inter quæ eſt magna oppoſitio. Notandũ quòd propriè & abſolutè vnum dicitur vni cõtrariari. Nam cùm contraria ſint cauſa corruptionis, natura ſagaciſsima non fecit vt vni multa eſſent cõtraria, quo magis vnumquodque conſeruaretur. Ex his dubitaret aliquis

quomodo

quomodo Ariſtoteles velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendum quòd oppoſitio ad hoc propoſitum bifariā conſiderari poteſt: aut ſimpliciter & abſolute, aut ſecundum quid in oppoſitione. ſimpliciter vnum tantū vni opponitur, vt album nigro: in oppoſitione ſecundum quid poſſunt vni plura opponi, vt album nigro, fuſco & huiuſmodi. extrema igitur opponi medio videntur ſecundū quid, & etiam videntur inter ſe contrariari ſecundum quid: ſimpliciter verò virtus ſi ſumatur, vt bonum, & extrema, vt malum, non enim reſpectiue, ſed ex parte rei opponuntur & ſimpliciter.

{HAEC cum hoc pacto.} Hoc loco & tertia parte oſten 54 dit Philoſophus, quòd maior eſt contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio ſumitur à diſtātia. Secunda à diſsimilitudine. Illa quæ magis diſtant magis ſunt cōtraria, quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter ſe diſtāt quam medium ab extremis, ergo magis ſunt cōtraria. Maior patet ex definitione contrariorum quam afferet in ſequēti ratione. Minor probatur à Philoſopho, quia magis diſtat paruum à magno, quàm vtrumuis ab æquali: ergo concluſio eſt vera, quòd maior eſt contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc eſt ſi ſumatur oppoſitio reſpectiua, & virtus vt eſt mediocritas, & extrema vt exceſſus, & defectus ſecundū eam diſtinctionē ſuperius allatam. virtus enim vt medium aliquorum eſt medium, exceſſus vero alicuius eſt exceſſus, & defectus alicuius eſt defectus: ideſt exceſſus refertur ad defectū, & defectus ad exceſſum, & medium ad vtrunque. Itaque ſecundū reſpectiuam quandam oppoſitionē maior oppoſitio eſſe videtur extremi ad extremū, quàm medij ad vtrumuis extremum, ſi virtus ſumatur vt medium, & extrema vt exceſſus, & defectus. ſin verò virtus ſumatur vt bonum, & non vt medium: extrema verò vt malum, & non vt exceſſus, & defectus: tūc virtus magis opponetur vitiis, quam vitia inter ſe: quia opponentur vt bonū malo, & illa vt malū malo, & bonum malo abſolute opponitur, & ſecundū oppoſitionem ſimpliciter, & ex parte rei: non reſpectu noſtri ſicut videntur opponi media, & exceſſus & defectus inter ſe.

{EXTREMIS inſuper.} Alia ratio qua idem probat, ſci- 55 licet quòd maior eſt contrarietas extremi ad extremū, quàm extremi

extremi ad mediũ.In quibus eſt maior ſimilitudo,eſt minor diſtantia.at extrema nonnulla habent cũ medio maiorem ſimilitudinem quàm inter ſe:ergo habent minorem diſtantiam,& ex cõſequenti minorem cõtrarietatem,extrema vero maiorem.quod patet ex definitione contrariorum,quia cõtraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maximè diſtant, & patet hoc etiam exemplo fortitudinis,& audaciæ,& ſimilium.& intelligendũ quod Philoſophus ſumit hic virtutes vt ſunt mediocritates:vitia verò vt ſunt exceſſus,& defectus.

56 {AT VERO medio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtendit quòd virtus magis opponitur alteri extremorum,deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri videtur. Dicit igitur quòd in quibuſdã magis opponitur medio exceſſus,vt intemperantia temperãtiæ,ſcilicet quàm defectus: in quibuſdam vero magis defectus quam exceſſus,vt auaritia liberalitati.Hoc autem videtur euenire ob duas cauſas, dicit Philoſophus,quarum vna eſt ex parte rei & natura rei: altera eſt ex parte noſtra.ex parte rei,& ex parte ipſorũ ſemper illud quod eſt diſſimilius à medio eſt ei magis oppoſitum,vt intemperantia temperantiæ:ex parte noſtra,ſcilicet ea extrema ad quæ ſecundũ naturam appetitus ſenſitiui magis inclinamur,ſunt magis oppoſita medio.appetitus enim ſenſitiuus de natura ſua eſt irrationalis,& cùm fertur nutu ſuo,ſemper inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienum. fertur enim libentius ad magis voluptuoſum vt nũc,& magis iocundum ſenſui quod eſt alienum à ratione.at quælibet virtus ſemper eſt cum recta ratione:ergo illud extremum, ad quod natura magis trahimur ſecundũ partem ſenſitiuã, eſt magis virtuti oppoſitum.Dubitatur,quia nõ videtur verum quod virtus opponatur magis alteri extremorum:nam id quod videtur æqualiter diſtare ab extremis,nõ magis vni quàm alteri eſt contrarium.at virtus eſt huiuſmodi: ergo & cætera.Item id quod de natura ſua collocatur in medio,eo magis bene ſe habet,quo magis eſt in medio:at virtus de natura ſua collocatur in medio: ergo quanto magis erit in medio,tanto melius ſe habebit:& hoc pacto non magis opponetur vni extremorum quàm alteri.Pro ſolutione notandum quòd medium,vt ſuprà patuit,duplex eſt:ex parte rei,& ex parte noſtra.mediũ rei ſemper diſtat æqualiter ab vtroq; extremo,

extremo,mediũ ex parte noſtra non ſumitur ſecundũ æqualem diſtantiam, ſed ſecundum ſimilitudinem rationis.Hac ſtante diſtinctione facile ſoluuntur argumẽtationes in contrarium factæ.valent enim de medio ex parte rei,nõ autem de eo quod ſumitur reſpectu noſtri,quod pertinet ad virtutem:eſt enim mediocritas quo ad nos.hæc & ſuperiores diſtinctiones notandæ ſunt,vt fugiamus nonnullas altercationes quæ circa iſtas contrarietates fieri ſolent.

De præceptis quæ ad ipſum medium ducunt.

CAPVT IX.

VIrtutem igitur moris mediocritatem eſſe,& quomodo ſit,& uitiorũ duorũ mediocritatem 57
eſſe, unius per exuperationem, alterius per defectionem,& talẽ eſſe propterea quòd con=
iectatrix eſt eius medij quod in affectibus eſt æque actibus:
ſatis iam diximus. Quapropter difficile eſt ſtudioſum eſſe.
eſt enim difficile in unoquoq; medium capere:ut circuli me=
dium inuenire,non cuiuslibet,ſed ſcientis eſt tantùm. Pari
modo iraſci quidem,& dare argentum,ſumptúſue facere,
cuiuslibet eſt,& facile.ſed cui,& quantum,& quando,&
quomodo,& gratia cuius oportet:non cuiuslibet eſt,neque
facile:quod quidẽ eſt ipſum rectum,& eſt perrarum & lau=
dabile,& perpulchrum.Idcirco eum qui medium ipſum con
iectat,primum quidem à magis contrario diſcedere oportet, 58
& perinde atque Circe monebat. *Extra undam & fu=* χαλυψώ.
mum longè compelle carinã.Extremorum enim altero ma= Homerus
gis,altero minus delinquitur.Cum igitur conſequi medium Od. μ.
ſummè ſit difficile : ſecunda (ut inquiunt) nauigatione,mi=
nima malorum ſunt capienda.Idq; erit hoc maximè modo
quem diximus.Conſiderare autem oportet,& ad quæ nos

ſumus

ſumus propenſiores.nam alij ad alia natura ſumus procli=ues.quod quidem ex uoluptate,doloréue inde proueniente percipitur,atque noſipſos ad contrarium oportet retrahe=re.Longe nanque à delinquendo ſecedentes,ad ipſum tandem medium accedemus:ut ſolent ij facere,qui lignorum ea quæ
60 *ſunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuerſis autem cauendum eſt maximè à uoluptate.nõ enim incorrupti iu=dicamur de ipſa.Vt ergo Troianorum ſenes erga Helenam ſeſe habuerunt:ſic & nos ad uoluptatem ipſam eſſe affe=ctos,in omnibúſque*illorũ dicere uocem oportet.hoc enim pacto remouentes à nobis ipſam,minus peccabimus. Hæc igitur facientes(ut in ſumma dicam)maximè medium attin=gere,conſequiue poterimus.Id autem ipſum difficile eſt for=*
61 *taſſe,& in ſingularibus maximè. Non enim facile deter=minari poteſt,quo modo,& quibus,& pro quibus:& quanto in tempore iraſcendum eſt.etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus,& mites dicimus eſſe:interdũ ipſos infenſos,appellamus uiriles.Verum qui parũ à recto exor-bitat,nõ carpitur:ſiue ad defectionem,ſiue ad exuperatio=nem ſe flectat.qui uerò multum,uituperatur.non enim la=tet egreſſus.Facile autem non eſt excipere ratione:quouſq; & ad quantum à recto quiſpiam egreſſus,carpendus eſt. neque enim aliud quicquam ſenſibilium determinari facile poteſt.talia uerò in ſingularibus ſunt,& iudiciũ eſt in ſen-ſu.Verùm illud eſt manifeſtum:medium habitum in uniuer-ſis laudabilem eſſe.Oportet autem nũc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare.hoc enim pacto facilimè me=dium ipſum & rectum attingemus,ac aſſequemur.*

Iliad. γ. ἀλλὰ καὶ ὧς τοίηπερ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω &c.

COMMENT.

57 Virtutem igitur moris. } Hoc eſt tertium capitulum hu-ius tractatus in quo dat regulas & documenta quibus poſsi

poſsimus conſequi medium,& ipſas virtutes.nam cùm ſuperius dixerit,& oſtenderit difficultatem inueniẽdi medium, conſentaneum fuit,vt etiam daret modum quo tale mediũ adipiſci poſsimus.Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta ſunt,& repetit difficultatem inueniẽdi medium.In ſecunda affert nonnulla documenta ad ipſum inueniendum. In tertia determinat ipſum medium quoad fieri poteſt ſecundum ſubiectam materiam.In prima igitur parte repetẽdo ea quæ ſupra dixit,cùm virtus cõſiſtat in medio, & inuenire medium difficile ſit:arduum certè erit ſtudioſum euadere & conſequi virtutẽ.probatur,Medium inuenire difficile eſt:at virtus conſiſtit in medio:ergo virtutem inuenire difficile eſt.Maior oſtenditur in textu, nam medium circuli adeò difficile eſt ad inueniendum,vt nemo niſi ſciens,& mathematicus poſsit inuenire,& ſcire demõſtratiuè.quòd ſi tale mediũ quod eſt rei,& æqualiter diſtans ab extremis eſt adeò difficile ad inueniẽdũ:multo difficilius erit inuenire mediũ quo ad nos,id eſt virtutis,quod nõ æqualiter diſtat ab extremis,ſed quãdoq; declinat ad exceſſum,quando q; ad defectũ. Minor eſt iam probata,ſcilicet ꝙ virtus conſiſtit in medio, ergo concluſio patet,quòd inuenire medium in virtute morali eſt valde difficile.Et per conſequens ſtudioſum euadere.

{IDCIRCO eum qui.} Hæc eſt ſecunda pars in qua Philoſophus affert tria documenta inueniendi medium. Primũ ſumitur ex parte oppoſitionis medij ad extrema. Secundum noſtra ex parte.Tertium ex parte voluptatis.In prima affert documẽtum ex oppoſitione quæ eſt inter virtutem & vitiũ. vel inter medium & extrema,quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quàm alteri : ergo qui vult inuenire medium, dicit Philoſophus, fugiat maximè ab eo extremo quod magis opponitur medio. & vbi nonnulli in textu habent Calypſo: vult dicere Circe. Eſt enim Homeri verſus,quo admonet Vlyſſem variis nauigationibus errantem poſt excidium Troiæ, vt extra fluctum & fumũ nauem adigat,id eſt vt euitet ſcyllam & carybdim, & vbi fiunt ſigna quædam ex quibus cognoſcuntur,ſcilicet ex fumo & fluctibus,vt ait Homerus. at ſi non poſſumus omnino attingere mediũ,ſaltẽ ſumamus minus malũ,iuxta vetus prouerbium: Secunda quandoque nauigatione eſſe vtendum.id eſt vt agam 58

mus eo modo quo melius poſſumus, ſi eo modo quo volumus non licet. {CONSIDERARE autem.} Affert ſecũdũ
59 documẽtum quod ſumitur noſtra ex parte. dicit enim ꝙ eſt animaduertendũ ad quæ magis inclinamur,& ab illis eſt fugiendum,& in oppoſitum accedendum: & affert ſignum quo poterimus cognoſcere ad quæ ſimus magis inclinati, ſcilicet ex dolore,& voluptate,qui prouenit nobis ex ipſis actionibus.ſi enim delectamur luxuria, ſignum eſt quòd ſumus inclinati ad intemperãtiam:& ſimiliter ſi dolemus cùm deeſt luxuriandi facultas:talis autem debet ab intemperãtia longius abire,& ſe ad inſenſibilitatẽ vertere. hoc enim pacto ſe in oppoſitum trahendo facilius medium inueniet : ſicut illi qui ligna rectificant.flectunt enim lignum curuum ex ſiniſtra parte in dextram,vt rectũ efficiatur.Dubitatur quia hoc documentum videtur quoquo modo ſuperiori contrarium. Nam per primã regulam debemus recedere ab auaritia quę eſt magis contraria medio,id eſt liberalitati,quàm prodigalitas:& tamen ſi quis eſſet magis inclinatus ad prodigalitatẽ per ſecundam regulam,magis deberet recedere à prodigalitate.Hæc ergo videntur eſſe oppoſita. Dicendum ꝙ vt plurimũ euenire videtur vt homines ſecundum appetitum ſenſitiuum ferantur ad id quod eſt magis oppoſitum virtuti & medio.Philoſophus autem antea dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principiis neceſſariis: ſed ex iis quæ vt plurimum fiunt,& oportet accommodare præcepta ſubiecta materiæ,quod ſi fieri poſsit quandoque vt aliquis magis inclinetur ad extremum minus oppoſitum medio,hoc rarò eueniet: & tamen ſiquando eueniet,ſecunda regula videtur ſeruanda ad medium inueniendum.Philoſophus igitur ſibi non contradicit ſecundum ea quæ vt plurimum fieri ſolent.

60 {IN vniuerſis.} Tertium documentum eſt vt caueamus à voluptate:quia eſt inſita nobis à primis incunabilis:& quanuis videatur amica naturæ,tamen decipit nos : & niſi caueamus,prius nos occupat & corrũpit quàm animaduertamus. quare,vt ſenes Troianorum cùm conſultarent vtrum eſſet reddenda Helena Græcis:dixerunt,quanuis ſit pulchra, eam tamen reſtituamus,vt refert Homerus.ſic oportet nos repellere voluptatem,vt medium inueniamus.

61 {ID AVTEM ipſum.} Hæc eſt tertia pars huius capit. in qua

quã Philoſophus oſtendit quòd determinatè aſsignare iſtud medium, difficile eſt præſertim in ſingulis rebus circa quas verſantur noſtræ actiones. ſingularia verò ſubiiciuntur ſenſui, & iudicium ſenſus circa illa verſatur. at hæc ſingularia tantam habent varietatem, vt difficile ſit in his certam regulam ſtatuere & definire verbis, quid in qualibet re ſit omnino agendum, vt exemplo iraſcendi oſtendit in textu: verum concludit quòd cùm medius habitus ſemper laudetur, oportet declinare quandoque ad exceſſum quandoque ad defectum, quod videtur redigi ad ſuperiores regulas, hæc autem facere oportet, vt medium conſequamur ſi poſſumus, vel ſaltem ei appropinquemus quoad fieri poteſt.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber III.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

CVm autem uirtus circa affectus, actúsque 1
uerſetur: & in ijs quidem quæ ſua ſponte
quis agit, laudes & uituperationes: in ijs
autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquã
& miſericordia locum habeat: eos forſitan
*qui de uirtute conſiderant, * & de eo quod ſua ſponte quis* 2
faciat atque inuitus, determinare neceſſe eſt. utilis eſt etiam [τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον]
legum latoribus hæc ſanè conſideratio: ad præmia, pœnáſque inſtituendas. Videtur *itaque ea inuitus facere quiſpiã:*
quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id *autem eſt* 3
uiolentum: cuius principium eſt foris, in quod nihil is qui 4

agit,aut patitur confert,ut ſi uentus aliquo tulerit, aut ho
5 mines poteſtatem habentes. At ea quæ ob maiorum metum
malorum,aut ob aliquod bonum aguntur. ut ſi tyrannus
quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in poteſtate
& parentes & liberos,hac lege,ut ſi illud agat,illi ſint in=
columes:ſi non agat,diſpereant,controuerſiam habere ui=
dentur,utrum hæc inuiti an ſponte faciant homines. Tale
etiam quid accidit & circa iactus eos,qui in tempeſtatibus
fiunt. Simpliciter enim nemo ſuas fortunas eijcit ſponte:ſed
omnes propter ſuam, cæterorumq; ſalutem eijciunt, modo
6 ſint mentis ſanæ. tales igitur actus mixti quidem ſunt. Iis
autem magis ſunt ſimiles quos ſponte homines agunt. Ex=
petuntur enim tum cùm aguntur:atque finis actionis in tem
poris conditione conſiſtit. & ſponte igitur & inuitum
unumquenque dicendum eſt agere cùm agit. agit autem ſua
7 ſponte. Eſt enim in ipſo principium mouẽdi partes eas quæ
ſunt in huiuſcemodi actibus inſtrumenta. at quorum princi
pium eſt in ipſo,ea agere uel non agere in ipſo eſt ſitum. ta-
lia igitur ſua ſponte quiſque agit. At ſimpliciter fortaßis
inuitus:nemo nanq; talium quicquam per ſe expeteret un=
8 quam. In actibus autem huiuſcemodi nonnunquam homines
laudantur:cùm pro magnis & honeſtis rebus aliquid turpe
ferunt aut moleſtum. ſi uerò contrà faciunt, uituperantur.
eſt enim improbi pro nulla re honeſta uel mediocri,res tur=
pißimas ferre: In quibuſdam autem laus quidem non fit: ſed
uenia locum habet,cùm ea quæ non agere oportet quiſpiã
egerit ob huiuſcemodi res,quæ naturam humanam ſuperãt,
nemóque perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forſitan
non licet quenquam eſſe compulſum,ſed potius oportet ſum
ma perpeſſum tormẽta mortem obire. Ridicula nanque
uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis

com

*compulerunt. Eſt autem interdum difficile quale pro qua= 9
li ſit expetendum: & quid pro quo ſuſtinendum diſcernere.
difficilius etiam eſt, poſteaquam cognoueris in ſententia
permanere. Fit enim plerunque, ut ea quidem quæ expetan=
tur, moleſta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia ſint, ual=
de laudantur atque uituperantur ij qui fuerunt aut non fue=
runt compulſi. Quænam igitur dicenda ſunt uiolenta? An
ea quidem ſimpliciter inuitus quiſpiam agit, quorum exter= 10
na eſt cauſa, & ipſe agens nihil omnino confert? quæ ue=
rò per ſe quidem inuitus facit, ſed nunc & pro his expe=
tuntur, principiumq́; eſt in ipſo agente: ea per ſe quidem
inuitus facit, nunc autem & pro his ſponte agit: magis au
tem ijs ſimilia ſunt quæ ſua ſpõte quis agit. actus enim ſunt
circa ipſa ſingula: quæ quidem ſponte facit. Qualia uerò
pro qualibus expetenda ſunt, non facile aßignare poſſu=
mus: quippe cũ in ipſis ſingulis complures ſint differen=
tiæ. Quòd ſi quiſpiam ideo iucunda & bona, uiolenta 11
dixerit eſſe, quia & extra ſunt & compellunt: omnia erũt
eius ſententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia
agunt. Atque qui uiolentia, inuitiq́; agunt, ij cum dolore: 12
qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Eſt autem ridi= 13
culum externa quempiam accuſare: ſed non ſeipſum, qui
quidem ab huiuſmodi rebus facile capitur, & honeſtorum
quidem ſe, turpium autem ea quæ afferunt uoluptatem cen
ſere cauſam eſſe. id igitur uiolentum eſſe uidetur, cuius prin
cipium eſt foris: nihil prorſus eo conferente cui uis eſt illa-
ta. Omne autem quod ob ignorationem eſt actũ, non ſpon 14
te quidem eſt actum. Ab inuito tamen id effectum eſt omne
pro quo dolet qui egit, ipſumq́; pœnitentia ſubit. qui nam
que ob ignorationem aliquid agit, & non fert moleſtè ſe
illud egiſſe: ſponte quidem ſua non egit quod neſciebat.*

Non tamen erit inuitus: quippe cum non doleat ob ipſum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit: ſi ipſum pœniteat, inuitus feciſſe uidetur, ſi non pœniteat, cùm is alius ſit: non ſponte dicatur egiſſe. cùm enim differat: melius eſt
15 *ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipſa, ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere, diuerſa eſſe uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem agere: ſed ob aliquid eorum quæ dicta ſunt, non ſciens, ſed ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ agere*
16 *oportet, & à quibus eſt abſtinendum. Et ob huiuſcemodi errorem iniuſti homines, maliq́; omnino fiunt. Inuitus autem dicitur quiſpiam agere: non ſi ignoret id quod conducit. non enim ea ignoratio quæ facta eſt electione, cauſa eſt ut aliquid inuitus quiſpiam faciat, ſed prauitatis. nec etiam ea quæ eſt uniuerſalis. homines enim propter hanc ipſam reprehenduntur. Sed ea quæ eſt ſingulorum, in quibus, & circa quæ eſt ipſa actio. in his enim & commiſeratio locum habet & uenia. qui nanque aliquid eo-*
17 *rum ignorat, inuitus agit. Forſitan igitur non ab re fuerit. ſi quæ & quot ſunt ipſa determinabimus. Quis itaque, quid, & circa quid, uel in quo agit, nonnunquam & quo ut inſtrumento: & cuius gratia, ut ſalutis: & quo modo*
18 *ut ſenſim uel uehementer. Vniuerſa igitur hæc nemo ignorauerit, modo non ſit inſanus. Patet autem, neque enim ipſum agentem. quo nanque pacto ſe ignorabit? Ignorauerit autem quiſpiam id quod agit. ut inquiunt dicentes excidiſſe ſibi, aut neſciſſe arcana eſſe: quemadmodum Aeſchylus ipſa arcana cæteris. aut oſtendere uolentes immiſiſſe: ut qui * telum immiſit. Putauerit autem quiſpiam & filium hoſtem eſſe, ut Merope putauit: & * haſtam cuſpidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem eſſe. Et interfecerie*

κατὰ πέλτην.
ἐσφαιρῶσθαι τὸ λίλκ χευμένον δόρυ.

cerit quiſpiam ſalutis percuſſum cauſa, & mōſtrare uolens
(ut faciant qui manibus extremis luctantur) percuſſerit.
Cùm igitur circa hæc omnia in quibus eſt ipſe actus ſit igno
ratio: qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egiſſe uidetur.
& maximè in præcipuis. hæc autem ea uidentur eſſe in qui=
bus eſt ipſe actus: et id cuius gratia. Eius igitur quod ab inui 19
to ob ignorationem talem dicitur eſſe factum, oportet actio
nem, dolorem inſuper, pœnitentiámque afferre. Cùm autem 20
id inuitus quiſpiam agat, quod ui & ob ignorationem agi=
tur: id ſua profectò ſpontè quiſpiam uidebitur agere, cuius
principium eſt in ipſo agente ſciente ſingula in quibus eſt
ipſe actus. Forſitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inui= 21
tis, quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque 22
nulla bellua ſponte aget, neq; pueri. Deinde quærendum eſt, 23
utrum nihil eorum ſponte agamus quæ cupiditate uel ira a=
gimus: an honeſta quidem ſponte, turpia uerò inuiti? An
ridiculum eſt, cùm una ſit cauſa? Abſurdum eſt etiam forſi= 24
tan ea ab inuitis agi cenſere, quæ oportet appetere. oportet
autem & iraſci pro quibuſdam, & cupere nonnullas res: ut
ſanitatem atq; diſciplinam. Videntur etiam ea quidem quæ 25
ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur,
uoluptatem afferre. Præterea quid intereſt inter ea quæ per 26
rationem & quæ per iram peccantur, hoc ipſo quod ab in-
uitis agantur? etenim fugienda quidem ſunt ambo. affectus
autem rationis expertes non minus humani eſſe uidentur. 27
& actus ipſius hominis ab ira cupiditatéque fiunt. Abſur=
dum eſt igitur hæc ab inuitis agi cenſere.

COMMENT.

CVM AVTEM virtus circa affectus actúſque.} In ſecun- 1
do libro Philoſophus docuit de virtute in genere, oſten
dendo ortum ipſius, & à qua cauſa eſt, & afferendo eius defi-

nitionem,& ſpecies ipſius,& nonnulla alia quæ erant cognitu neceſſaria,vt vidimus. nunc autem in hoc tertio libro conſequens videbatur,vt ſigillatim de vnaquaque virtute doceret: pingendo ea quæ antea deſignauerat,vt plena virtutum haberetur cognitio, & ſummi boni natura quod à nobis intenditur. verum non ſtatim id egit Philoſophus, quia neceſſario præcedebat doctrina,& cognitio aliquorum.nam cùm virtutes oriantur ex noſtris operationibus:videndum eſt à quibus principiis veniant ipſæ operationes, de quibus oportet conſiderare moralem philoſophũ. talia verò principia ſunt ſpontaneum,& non ſpontaneũ, conſultatio,electio,voluntas,& ſimilia.ex quibus emanãt noſtri actus.meritò Philoſophus in hoc libro antequam accedat ad expoſitionem & doctrinam ſingularum virtutum,quæ fiunt per electionẽ & ſponte:neceſſarium videtur declarare ſpontaneum,& non ſpontaneum,& electionem,& alia eiuſdem generis. Diuiditur itaque liber iſte in tres tractatus. in primo docet de omnibus principiis morum actionúmque noſtrarũ.in ſecundo de fortitudine.in tertio de temperantia.Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid ſponte,& quid inuitè fit: in ſecundo docet de electione: in tertio de conſultatione:in quarto de voluntate:in quinto accommodat hæc principia virtutibus & vitiis, oſtendendo quod ipſa collocantur in noſtra poteſtate:& redarguit opinionẽ quorundam. Primum capitulum diuiditur in tres partes.in prima docet quid inuiti facimus per violentiã:in ſecunda quid inuiti facimus per ignorantiam:in tertia quid ſponte agimus.in prima igitur parte affert duas rationes, quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere conſiderationem de eo quod quis ſponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad ſcientiam morum pertinet conſiderare de his de quibus fiunt laudes, & vituperationes,& venia interdũ ac etiam miſericordia digna: ſed ab eo quod quiſque agit ſponte aut inuitus.procedunt laudes & vituperationes,& illa alia: ergo ad ſcientiam moralẽ pertinet conſiderare de eo quod quiſque agit ſponte aut inuitus,id eſt de ſpontaneo,& non ſpontaneo. Secunda ratio, de his quæ ſunt vtilia legumlatoribus ad præmia pœnáſque conſtituendas conſiderare ad moralem philoſophum pertinet: ſed ea quæ quis ſponte aut inuitus agit, ſunt huiuſmodi: ergo ea

pertin

pertinent ad moralem philoſophum conſiderare.

{FORSITAN.} Vtitur moderatione, quia morales non afferunt exactam certitudinem. 2

{VIDETVR itaq;.} Cum duobus modis operemur inuiti, aut per vim, aut per ignorationē: incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per violentiā: id eſt non ſpontaneū per violentiā: poſtea declarabit non ſpontaneū per ignorantiam. verùm cum ſit ſpontaneū, & non ſpontaneū, incipit Philoſophus à non ſpōtaneo, id eſt à priuatiuo, vt per eius declarationem emergat poſitiuum, id eſt ſpōtaneū. Oppoſitorum enim, vt inquit Philoſophus, eadē videtur eſſe ſcientia. Notandum quòd id quod inuitè & non ſpōtè fit, id eſt non ſpontaneū, ſufficienter hoc modo diuiſum eſſe oſtenditur, ſcilicet per violentiā & ignorantiā, nam id quod ſpōte fit, habet hæc duo tanquā principia, ſcilicet appetitum, & cognitionem vel comprehenſionē. nam oportet appetitū ferri ad illud, & etiā cognitionē præcedere id quod ſponte fit. quòd ſi impeditur appetitus, facit aliquis per vim: ſi cognitio impeditur, facit per ignorantiā: ergo duobus modis poteſt facere inuitus. merito non ſpontaneū bifariā diuiſit. Notandū quòd ſpontaneū cùm non diuidatur, ſed procedat: vel ſit ex dictis duobus principiis, & ſit vnum, non videtur poſſe opponi inuito, ſiue non ſpontaneo quod eſt duplex ſcilicet vnum per vim, alterū per ignorantiā. natura enim ſemper vnū vni nō videtur opponi. Dicendum quòd hic vnū vni non duobus opponitur: ſpontaneum enim opponitur non ſpōtaneo, quod eſt vnum genus: quod poſtea ſubdiuiditur in duo membra, ſcilicet per vim, & per ignorantiam, vt dictum eſt. tanquam in duas ſpecies. 3

{ID autem eſt violentum.} Incipit Philoſophus docere de vno mēbro ipſius inuiti vel non ſpōtanei quod fit per violentiam. Violentū eſt igitur, dicit Philoſophus, definiēdo ipſum: eſt inquā, id cuius principiū foris tale exiſtit in quod agens vel patiens nihil confert. In hac definitione tria notantur ad hoc vt aliquid ſit violentū: vnum quòd principiū quod mouet non ſit internum ei rei quæ mouetur violenter, ſed ſit ab extra: deinde quòd tale principiū ſit potēs per ſe mouere: tertio quòd id quod mouetur violēter, non conferat aliquid adiumenti mouenti ab extra. cùm igitur violēto deficit aliqua iſtarum conditionū, non proprie talis res appellatur violen- 4

ta.quomodo autem violētum ſit,patet exemplis Philoſophi: quando aliquis mouetur præter intentionem ſuam à vento, vel ab homine fortiore quàm ſit ipſe:talis motio dicitur violenta:ſi verò moueretur ad eam partem quam appeteret,non eſſet illa motio violenta.& ideo addidit,in quo nihil confert agens vel patiēs:& his duobus nominibus appellat illum qui mouetur violenter.agens enim & patiens eadē perſona diuerſis reſpectibus eſſe poteſt. nam ea ratione qua ſuſcipit vim, dicitur patiēs,ſcilicet inquantum cōpellitur:inquantum verò compulſus agit aliquid aliud,vt ſi quis baculum habens in manu coactus a potētiore percutiat aliū:aget illud,& dicetur agens reſpectu illius quod agit,licet inuitus.Itaq; ea ratione qua ſuſcipit in ſe vim,dicitur patiēs:ea verò ratione qua cōpulſus agit aliquid aliud,dicitur agens. Et notandum hic eſt quòd rectius vtimur hoc termino ſpōte & ſpontaneo, quàm voluntario.nam ad plura ſe extēdit ſpontaneū,veluti ad pueros, & belluas quàm voluntario.: & alio vocabulo vtitur hic Philoſophus in ſpontaneo, & alio inferius in ipſo volūtario.

5 {AT EA quæ ob maiorum.} Hac in parte Philoſophus primò affert quandam dubitationem, deinde eam ſoluit: poſtea ponit duas difficultates, demum concludit & declarat quæ ſint violenta ſimpliciter,& quæ non propriæ ſint.Dubitatur igitur in primis, vtrum quæ ob metū maiorum malorum, vel ob magnum bonum fiunt, ſint dicenda fieri à no-
6 bis inuitis: & ponit exempla.

{TALES igitur actus.} Soluit dubitationē Philoſophus tribus rationibus. Prima, illæ actiones quæ fiunt ſecundū rationem tēporis in quo aguntur,ſunt magis ſpōtaneis ſimiles quàm inuitis:at ea quæ fiunt ob metum maioris mali vel ob aliquod magnū bonum,fiunt pro tēpore: ergo ſunt magis ſimiles ſpōtaneis. nam omnis actio terminatur ad finē. Si igitur iacere in mare aurum fit ob ſalutem:ſalus autem eſt finis qui pro illo tēpore expetitur, & etiā qui proiicit cognoſcit: ergo non impeditur appetitus nec cognitio,quæ ſunt principij ſpōtanei: quare tales actus erūt magis ſimiles ſpontaneis.

7 {EST enim in ipſo.} Secunda ratio ad ſoluendam dubitationem:illæ operationes quæ collocantur in noſtro arbitrio & poteſtate: vt agantur vel non agantur, ſponte magis fieri videtur quàm inuite:at operationes quas facimus ob metū, & hu

& huiſmodi, collocantur in noſtra poteſtate vt agantur vel non agantur: ergo ſponte fieri videntur: nam principiũ mouendi organicas partes, quæ ſunt inſtrumenta in huiuſmodi actibus, eſt in nobis: ergo tales operationes ſponte fiunt à nobis: ſed forte non fiunt ſponte ſimpliciter, ſed ſecundum quid, id eſt ſecundum tempus. non enim abſolutè, & in omni tempore ſponte fierent: dicuntur tamen ſponte fieri, quia principium agendi eſt in nobis. {IN actibus autem.} Tertia ratio ad dubitationem ſoluendam: illæ operationes quarum cauſa laudari aut vituperari ſolemus, videntur ſpontaneæ: at huiuſmodi actus qui fiunt ob metum, & ſimiles, ſunt tales vt eorum cauſa laudemur aut vituperemur: ergo videntur eſſe ſpontanei. Maior nota: minor probatur à Philoſopho, afferendo quoſdam gradus talium operationum. primus eſt gradus eorum qui faciunt aliquod turpe, & indecorum pro conſequendo aliquo commodo, & quandoq; laudantur, quandoque vituperantur. verum accipit hic turpe pro ſordido, quod refertur ad opus. nam turpe & turpitudo animi nunquã laudari poteſt, & hoc eſt turpe quod opponitur honeſto. eſt igitur duplex turpe: vnũ ſimpliciter, & de ſe turpe, quod nunquã honeſte agi poteſt, vt homicidiũ, adulterium, & alia generis eiuſdem. aliud eſt turpe ſecundum quid, vt virum in magiſtratu conſtitutũ per locum publicum currere, quod ab alio fieri poteſt non turpiter: at furtũ, & ſimilia ſemper ſunt turpia, & digna reprehenſione, & non poſſunt laudari. Philoſophus igitur intelligit hic turpe reſpectu corporis. Secundus gradus eſt eorum qui ſubeunt aliquid indecens, non tamen turpe animi: aliquid inquam vt fugiant magna mala: & iſti non laudantur neq; vituperantur, ſed dicuntur venia digni. Tertius gradus eſt eorũ, qui nullo modo ſunt laude aut venia digni, quia nulla cauſa debent cõpelli ad turpia perpetrãda, vt exẽplo Alcmeonis oſtẽdit Philoſophus: qui, vt Euripides refert, interfecit matrem, hortãte & impellente Amphiarao patre. 8

{EST autem interdum.} Affert breuiter duas difficultates quæ eueniunt in his quæ fiunt ob metum maiorum malorum: quarum vna eſt ex parte cognitionis, alia eſt ex parte experientiæ. ſententia patet in textu. {QVAENAM igitur dicenda.} Declarat nunc Philoſophus qualia ſint illa quæ ſimpliciter ſunt violenta: & item illa quæ ſunt violenta ſecundum 9 10

cundum

cundum quid,& ex aliqua parte.dicit igitur,cũ nos attulerimus quaſdã operationes quæ videntur eſſe mixtæ,quænam ſunt illa quæ ſunt ſimpliciter violenta?Et reſpõdet quòd illa ſunt talia,quæ aliquis agit compulſus,& coactus à principio foris exiſtente,in quo agens nihil cõfert:vt ſi quis coactus & compulſus in aliquem,percutiat illũ inuitus.ſecundo declarat id quod nõ ſimpliciter eſt violentũ.talia enim fieri videntur cũ fiunt ſponte,non ſimpliciter:ſed pro tempore ſponte aguntur,quoniã principium agendi vel nõ agendi eſt in nobis,& talia ſunt in noſtra poteſtate.poſtea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter ſingula quæ reſpiciunt perſonã,tempus,locum,& alia ſimilia.cõcluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi ſponte cum ſint in

11 noſtra poteſtate. {QVOD ſi quiſpiam iucunda.} Fuit opinio quorundam Philoſophorum,quòd homo agit ſponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione,inuitus autẽ agit turpia:& horum dicebãt non eſſe cauſam hominem,ſed res iucundas & pulchras,quæ ab extra cõpellebant:honeſtorũ verò hominem tantũ eſſe cauſam.hanc opinionẽ,quæ fuit Cirenaicorum,vt aiunt, multis in locis refellit Philoſophus, quia aufert liberũ arbitrium,& cõſultationem,& labefactat omnem moralem diſciplinã.nunc verò reprobat duabus rationibus.prima,ſi iucunda & pulchra afferunt violentiã,certè omnia quæ agimus eſſent violenta:ſed hoc eſt abſurdum. ergo iucunda & pulchra non afferunt violentiam.quòd autem illud ſequeretur,ex eo percipi poteſt quod omnes operantur,vt ait,ob iucunda & pulchra,ſiue vitioſe ſiue ſtudioſe operentur.Notandum quòd violentũ aut accipitur pro afferente vim,aut pro actione violenta quæ prouenit à tali,vt ita loquar,violentante,& vim afferente.hoc loco accipitur violentum pro eo quod affert vim homini.nam illi Philoſophi dicebant pulchra & iucunda neceſſario compellere.

12 {AT qui violentia.} Secunda ratio,Omne quod operamur violenter,cum dolore & moleſtia agimus: ſed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cum dolore,ſed potius cum voluptate: ergo tales operationes non fiunt per

13 violentiam,vt illi Philoſophi volunt. {EST autem ridiculum.} Cõcludit Philoſophus ſententiã iam probatam,& affert definitionem violẽti,vt patet.Notãdum quòd violentum

tum tribus modis deſcribitur à Philoſopho.primo dixit in quo agens vel patiens nihil confert.ſecundo dixit,nec agens quicquam confert,& omiſit patiens.tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur,& omiſit agens:omnes tamen loci, re & ſententia in idem redeunt,& vnã perſonam deſignant, quæ denominatur quãdoque ab agente,quãdoque à patiente,quandoque ab vtriſque.dubitatur vtrum violentũ ſit cauſa ſufficiens,vt quis agat inuitus:& videtur quòd non ſit ſufficiens.nam aliquis proiicit ſurſum lapidem.hic motus ſit violentus:& tamẽ fit ab homine ſponte.aliquis etiam ſaltat ſurſum,& fit motus violentus propter corpus,tamen non fit ab inuito,quia ſponte eleuatur & ſaltat.ergo violentum non eſt cauſa ſufficiens ad hoc vt quis agat inuitus.Oppoſitũ tamen dicit Philoſophus,cùm diuidit inuitum in violẽtum,& in id quod eſt inuitum per ignorantiam.dicendũ quòd duplex eſt violentum:vnum contra naturã,& opponitur naturali:aliud eſt contra id quod ſponte fit,& opponitur principio ſponte agendi,quod propriè eſt in animalibus,& præſupponit cognitionem:primum verò non præſupponit cognitionem.Hac ſtante diſtinctione violenti facilè ſoluuntur dubitationes:ſed ad hoc idẽ declarãdum ponuntur duæ concluſiones.Prima,Violentum quod opponitur naturali nõ eſt cauſa ſufficiens vt quis agat inuitus,quia eſt priuatio tãtum motus naturalis,& nõ impedire videtur principium agendi ſponte.Secunda,Violentum quod opponitur principio ſponte agendi eſt cauſa ſufficiens vt quis agat inuitus,& ad rationes:iactatio lapidis ſurſum eſt violenta reſpectu lapidis,quia eſt contra ſuum motũ naturalem:reſpectu vero proiicientis eſt ſpontanea.ſaltatio verò ſurſum eſt etiã ſpontanea reſpectu ſaltantis,& non eſt motus violentus.Nam animal ferri poteſt naturaliter ſurſum,deorſum,& ad omnes differentias poſitionis.ſed cum dicitur quòd eſt violentus & oppoſitus naturali,dicitur reſpectu corporis,quia mouetur ſurſum cõtra naturam ſuam,de quo non eſt attendenda ratio,quia eſt pars compoſiti:ſed eſt attendendus motus totius coniuncti, id eſt animalis,quod eſt tertia entitas:nec eſt tantũ anima, nec tantum corpus,ſed tertia entitas conſtituta ex vtriſque. Itaque ille motus ratione partis,id eſt corporis,non poteſt denominare totum illum motũ violentum.Nam fit à principio

cipio interno animalis,& non à cauſa externa. Circa hanc partem,vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violentiam:dubitatur vtrum operationes quæ fiunt ob metum maiorum malorũ fiant ſpõte an inuite,& an ſint mixtæ, ita tamen vt magis ſponte quàm inuite fiant,vt dicit Philoſophus.Arguitur contra,Nullum mixtum eſt aliquid eorum ex quibus miſcetur,ſed tales operationes dicuntur mixtæ: ergo non ſunt aliquid eorũ ex quibus ſunt mixtæ.Maior patet,quia ſi mixtum eſſet aliquid eorũ ex quibus eſt mixtum, tunc totũ haberet naturam partis.Minor probatur auctoritate Philoſophi,qui eas operationes appellat mixtas.ſecũda ratio, ſi iſtæ operationes magis ſponte quàm non ſponte fierẽt,vt dicit Philoſophus,hoc eſſet ex eo,quia partim ſponte,partim inuite fierent.at Philoſophus dicit eas fieri magis ſponte,quàm inuite:ergo partim ſponte,partim non ſponte: ex quo ſequeretur quòd tales operationes,aut eſſent in eadẽ parte animæ,aut in diuerſis,verùm neutro modo dici poteſt:primò non ſunt in eadem parte animæ,quia ſequeretur quòd contrarij actus eſſent in eodem:nec etiam in diuerſis, quia contraria habent fieri circa idem ſubiectum:ergo non erunt partim ſponte,partim nõ.Pro ſolutione dicendũ quòd Philoſophus oſtendit tales operationes conſiſtere in tribus. primò de ſe & ſimpliciter non ſubiiciuntur principio ſponte agendi. Secunda conditio quòd tales operationes dicuntur fieri à nobis ſponte pro tempore:ſimpliciter autem non. Tertia cõditio eſt quòd tales operationes dicuntur fieri magis ſponte,quàm inuite,quia vnaquæq; operatio debet diiudicari talis in tẽpore in quo fit,& cùm eſt actu,& non ſimpliciter.Ad rationem primã reſpondere poſſumus,quòd mixtũ nõ eſt aliquid ex mixtis,ſed denominatur hic totum ab vna parte,& maiore,& principaliore,vt ſæpe fit,id eſt ab ſponte potius quàm ab inuito,quia potius fiunt ſponte.Ad ſecundam reſpondetur & cõcluditur quòd partim ſponte,partim inuite fiunt tales operationes,& ſunt in eadem,& dependent ab eadem potentia animæ,id eſt ab appetitu.ille enim eſt principium mouendi,& renuendi.& cùm dicitur,tunc eſſent duo cõtraria in eodem ſubiecto:reſpondendum eſt contrarium hoc pacto,partim ſponte,partim inuite,ſed diuerſis reſpectibus ſumitur.ſi enim ſumantur ſimpliciter,& de ſe,ſine conditione

conditione temporis,non dicentur fieri ſponte:ſi autem ſumantur in tempore in quo fiunt,tunc à nobis ſponte fiunt. & ſic patet, quòd tales operationes magis ſponte fiunt, quàm inuitè: propter tres conditiones quas dixit Philoſophus.& ſic habemus declaratum primum membrum eius 14
quod fit non ſponte,id eſt per vim. {OMNE autem quod per ignorationem.} Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit actus noſtros in ea quæ fiunt ſponte,& in ea quæ fiunt nõ ſponte: & rurſus id quod fit nõ ſponte bifariã fit diuiſum in id quod fit per violentiã,& id quod fit per ignorantiã:cum declarauerit de inuito,& nõ ſpontaneo per vim:nunc declarat de non ſpontaneo,& inuito per ignorantiã:quod erat alterũ membrum declarandũ.verùm cùm aliquid fieri non ſponte per ignorantiam duobus modis euenire poſsit,aut per ignorantiam agere inuitũ,aut non agere inuitum,nec tamẽ ſponte, declarat Philoſophus differẽtiã quæ eſt inter agere per ignorationem inuitum,& agere per ignorationem non ſponte:& affert hanc ſententiam,quòd nõ omne quod fit per ignorantiã ſtatim ſequitur quòd fiat ab inuito:& probat hoc pacto, Omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiã,certè poſtquam cognoſcitur,affert nobis dolorem & pœnitudinem:ſed non omne quod fit per ignorantiã ſemper eſt tale,vt poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinẽ:ergo non omne quod fit per ignorantiã fit à nobis *inuitis*.Vel vt melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto,Omne quod fit per ignorantiam ab inuito,poſtea ſequitur pœnitudo & dolor:at aliquod fit per ignorantiã quod non ſequitur pœnitudo,& dolor:ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito. Exemplum maioris:vt ſi quis per ignorationẽ interfecit aliquem,& poſtea cùm reſciuit,dolet & angitur.Exemplũ minoris:vt ſi quis pro plumbo ſibi debito ignoranter accepit argentum,& poſtea nec dolet,nec eũ pœnitet:talis non dicetur quòd inuitus acceperit,nec etiam ſponte,quia non cognouit.Nam id quod agitur ſponte,agitur per cognitionem noſtram.vnde tales erunt gradus.primò qui ſponte agit,per cognitionem:qui verò agit nõ ſponte,aut per violentiam,id erit de quo antea docuit:aut per ignorantiã,& hoc bifariam. rurſus aut inuitus,quia poſtea pœnitet:aut non ſponte,quia

poſtea

poſtea non pœnitet.& cum hic nō habeat propriū nomen,& ſit tamen alius ab inuito,appelletur dicit Philoſophus,nomine generis,id eſt non ſponte agens,quia non poteſt dici quòd agat inuitus,cū nō pœniteat:nec etiā quòd agat ſponte,cū ignorauerit.Dicatur ergo quòd agat non ſponte,& vocetur nomine generis,vnde ex dictis concluditur iſta ſententia Philoſophi,quòd ignoratio ea quam dolor,aut pœnitudo non ſequitur,nō eſt cauſa vt aliquid agatur ab inuito:ſed illa tantùm quam poſtea ſequitur dolor aut pœnitudo.

15 {AT enim.} Affert differentiam quæ eſt inter ignorantem agere,& per ignorantiā agere:vt oſtendat ignorantem eſſe & non eſſe cauſam vt aliquid fiat ab inuito:& vult quòd cùm duplex ſit ignorantia,vna qua aliquis eſt ignorans,alia per quam agimus ignoranter,quòd iſta differant inter ſe:& hoc oſtendit duabus rationibus,Ebrius & iratus nō operātur per ignorantiam,ſed per iram & ebrietatem:attamen ebrius & iratus agit ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuerſa igitur ſunt iſta.Maior eſt clara,quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel iram,nō per ignorantiam.Minor,quia agit ignorans cùm non cognoſcat id quod agit ira vel ebrietate impeditus,vt patet.Secunda ratio,Non omnis malus operatur per ignorantiam:at malus operatur ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiā.Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationē.eſſet enim venia dignus:tamen omnis malus agit ignorans,quia ignorat finem ob quam agit:& cùm ſit malus,illum finem exiſtimat eſſe bonum,quia habet iudicium corruptum.

16 {INVITVS autem.} Poſteaquam oſtēdit quòd ignorātem,& per ignorantiam agere non ſunt idem,ſed iſtæ duæ ignorationes differunt:nūc oſtendit quòd ignoratio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorans,non eſt cauſa vt aliquis iure dicatur operari inuitus,ſed illa potius quæ fit in circunſtantiis rerum ſingularium,cum hoc vt ſequatur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur eſſe digna cauſa,vt aliquis dicatur agere inuitus & non eſt cauſa vitij,ſed digna venia. *Affert* igitur primò vnam ſententiam,ſcilicet quòd ignoratio eius quod prodeſt,id eſt ignorare veram vtilitatem & bonum in rebus,non eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus.& probatur hoc pacto,Illa ignorantia quæ fit cum electione non

non eſt cauſa vt aliquis agat inuitus:at ignorantia eius quod prodeſt, & noſtri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio nō eſt cauſa vt aliquis agat inuitus. Maior patet:id enim quod fit cum electione,nō fit inuitè.Minor, Ignoratio enim eius quod prodeſt, & noſtræ vtilitatis, & perfectionis fit per electionem.Ignorare enim id quod prodeſt,& etiam ſcire illud eſt poſitum in noſtra poteſtate:& ſi illud nō ſcimus quod ſcire oportebat,per electionem id factū eſt: quia ſic placuit nobis,cùm in noſtra poteſtate fuerit collocatum. Patet igitur quòd ignoratio eius quod prodeſt nō eſt cauſa vt aliquis dicatur operari inuitus,nec excuſationem meretur. Item dicit ꝙ nec ea ignoratio quæ eſt vniuerſalis,eſt cauſa vt quis agat inuitus,nec eſt digna excuſatione aut venia,ſed pœna potius,& reprehenſione.Erat enim in noſtra poteſtate collocatum cognoſcere illud vniuerſale vel non cognoſcere , ergo non eſt cauſa ignoratio vniuerſalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert ꝙ illa ignoratio quæ eſt alicuius circunſtantiæ non vniuerſaliter ſumptæ.ſed ſingularis, eſt cauſa vt aliquis dicatur operari inuitus:& hæc digna venia, & miſericordia, quia peccauit ignoratione alicuius circunſtantiæ,quam particulariter non potuit percipere. & cùm multæ ſint ignorationes,vt patet,iſta tantùm vltima excuſationem habet. & cauſam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt,ꝙ ignorantia ſiue ignoratio eſt multiplex.vna eſt ignoratio eius quod prodeſt noſtræ perfectioni.alia eſt ignoratio circunſtantiarum quæ requiruntur ad mediocritatem, & ſtudioſam operationem conſtituendam:quas inferius enumerabit Philoſophus:Verū ignoratio eius quod prodeſt,bifariam eſſe poteſt:aut in vniuerſali,aut in particulari.in vniuerſali,hoc pacto:vt ſi quis ignoret non eſſe adulterium comittendum,& huius ignorationis ipſe homo eſt cauſa,quia in ſua poteſtate erat tam cognoſcere ea quæ cognoſcenda ſunt, quàm non cognoſcere. quinetiam vult Philoſophus vt leges quæ ad nos pertinent, teneamus. Ignorare igitur in vniuerſali vel peruersè ſcire, quod eſt etiam alio modo ignorare, ipſe homo eſt cauſa. alia eſt ignorantia eius quod prodeſt: ignorantia inquam in particulari:vt ſi quis ignoret hoc adulterium non eſſe committēdum.Itaque ſupra vniuerſale erat adulterium non eſſe com-

mittendum:particulare hoc vel illud adulteriũ non eſſe cõmittendum.& huius etiam ignorationis culpa eſt in nobis, & his duobus modis errat prauus,ignorando tam in vniuerſali quàm in particulari id quod eſt bonũ.Relinquitur ignoratio circunſtantiarum quæ etiam bifariam ſumi poteſt, ſcilicet in vniuerſali,& in particulari:exemplũ primi,vt ſi quis ignoret tempus,locum , & alias huiuſmodi circunſtantias, quas & ſcire debet:& ſi poſtea peccat,quia ignoret in vniuerſali,non eſt dignus excuſatione, nec dicere poteſt quòd egit inuitus, quia neſciebat in vniuerſali talem ac talem circunſtantiam:at tu ſcire debebas.Exemplum ſecũdi eſt , vt ſi quis cùm operatur ignorat aliquam circunſtantiam,quia non potuit ei illa particularis eſſe nota,quia deceptus fuit ex huiuſmodi cauſa:vt ſi quis filium percuſſerit exiſtimans eſſe patriæ hoſtem,& ſimilia:quæ venia ſunt digna,& hæc tantùm ignorantia,ſcilicet alicuius circunſtantiæ in particulari eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, ſi poſt factũ ſequatur pœnitudo,& dolor. Ex dictis quatuor concluſiones afferri poſſunt. Prima , Ignoratio in vniuerſali vtilitatis vel eius quod prodeſt nõ eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare vſuram vel adulterium eſſe malum.Secunda, Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodeſt , in particulari non eſt cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus,vt ignorare hoc vel illud adulterium eſſe.Tertia,Ignoratio alicuius circunſtantiæ in vniuerſali non eſt cauſa vt quis agat inuitus , vt ignorare locum,aut tempus variare res agendas.hæ tres ſpecies ignorationum non ſunt cauſa vt aliquis dicat ſe inuitum operari,quia & ignorare & ſcire erat in ſua poteſtate collocatum, & non habet excuſationem.Quarta,Ignoratio alicuius circũſtãtiæ in particulari & ſingulari eſt cauſa vt quis dicatur agere inuitus,cum hoc tamen vt poſteaquam cognouit , doleat & pœniteat:& hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiam, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicentur.Notandũ ꝙ in ſpeculatiuis ſunt nonnulla principia vniuerſalia:vt de quolibet affirmatio & negatio,& ſi ab æqualibus æqualia demas,ea quæ remanent ſunt æqualia,& alia huiuſmodi. in actiuis quoque,vt omne honeſtum proſequendũ: omne turpe fugiendum , & ſimilia.verũ vt in ſcientiis ſpeculatiuis ea ſunt cognitu neceſſaria,ſic etiam iſta in actiuis actionibus &

virtu

virtutibus neceſſariò requirũtur. { FORSITAN igitur nõ.} 17
Poſteaquã Philoſophus attulit illas differẽtias ignorationis, ex quibus oſtendit nõ omnẽ ignorationẽ eſſe cauſam vt aliquid agamus inuiti: nũc Philoſophus affert numerũ circũſtãtiarũ, quas appellat ſingulas: circa quas verſatur omnis noſtra actio. & primo enumerat ipſas circunſtantias, deinde declarat ipſas, & oſtẽdit quęnã ſint illæ circũſtãtiæ, quibus ignoratis fit vt quiſpiam agat inuitus. poſtremò cõcludit quid ſit inuitũ per ignorantiã. enumerat igitur in primis circunſtantias vel cõditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert ſeptem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunſtantia eſt quis, id eſt ipſe agens: ſecunda quid, id eſt actus quẽ agit ipſe agens. Tertia circa quid, id eſt materia circa quã verſatur. Quarta in quo, & hoc bifariam, ſcilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id eſt quo inſtrumento agit. Sexta gratia cuius, id eſt finis ob quem agit. Septima quomodo, ſcilicet fiat actio: vt ſenſim vel vehemẽter: parum vel nimium quàm ſit opus, & ſimiliter. Et iſtæ ſunt omnes circunſtantiæ, circa quas verſatur omnis actio. cũ autem ſint tot, & non ſint neque plures neque pauciores, oſtẽdi poteſt hoc pacto: omnis circunſtantia aut reſpicit agens & cauſam actus, aut reſpicit ipſum actũ. ſi agens & cauſam actus tunc aut eſt cauſa efficiens, aut finalis, aut materialis: ſi efficiens, aut eſt principalis, id eſt quis, & perſona agentis: aut inſtrumentalis, id eſt quo. ſi finalis, tunc eſt finis, id eſt gratia cuius: ſi materialis, tunc eſt circa quod: & ſic habemus quatuor circunſtantias ex parte cauſæ actus. ſin vero circunſtantiæ reſpiciant ipſum actum: tunc conſiderabitur, aut ſecũdum ſubſtantiam & eſſentiam ſuam, id eſt quid: aut ſecundum mẽſuram ſuam, id eſt in quo, ſcilicet vel loco vel tempore: aut ſecundũ qualitatem, id eſt quomodo. & ſic habemus tres alias.

{ VNIVERSA igitur hæc.} Poſtquam Philoſophus enumerauit conditiones, & circunſtãtias circa quas noſtri actus verſantur: nunc oſtendit qualiũ ſit ignoratio, quia nõ omniũ circunſtantiarum eſt ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, ſcilicet collectiuè, nemo ignorabit modo ſit ſanæ mentis. nam perſonam agẽtis nemo ignorare poteſt, aliter ſeipſum ignoraret: quod non fit niſi ſit aliquis inſanus. In aliis vero ignoratio fieri poteſt, vt oſtendit Philoſophus: & incipit afferre 18

ſecundã circũſtantiam,ſcilicet quid eſt id quod agit vt ſi quis ignoret,vt dicitur de Aeſchylo,qui in ſua poeſi dicitur edidiſſe arcana quibus vtebãtur in ſacris Cereris: vnde vocatus in iudicium ad Areopagum,excuſauit ſe quòd per ignorãtiam egiſſet. Aliud exẽplum eſt,vt ſi quis mucronẽ educens à vagina vt oſtenderet,interficit eũ cui volebat oſtendere:hic ignorare videbatur quid ageret. Tertia circũſtãtia eſt circa quod, ſcilicet materiam,vt accidit Meropæ circa filiũ Creſpõtem quem interficit hoſtem eſſe ratus. Ignorari etiã poteſt quarta circunſtantia,id eſt quo,ſcilicet inſtrumẽto vt ſi quis ignoret haſtam habere cuſpidẽ:vel credat lapidẽ quẽdã eſſe pumicem,& proiiciens percutiat aliquẽ. Itẽ ignorari poteſt gratia cuius,id eſt finis,id eſt quinta circũſtantia,vt ſi medicus incidat venã gratia ſanitatis,& ſequatur oppoſitũ. Ignorari etiã poteſt modus,id eſt ſexta circunſtantia,vt ſi pugil docere volens ſenſim ſe agere credens,vehemẽtius agat,& afferat vulnus. Omiſit Philoſophus declarationẽ in quo,id eſt circa locũ & tempus,tanquã per ſe notã. Ignoratio autẽ talis fieri poteſt quando ignoratur vtrum ſit ſacer locus an prophanus:ſimiliter vtrum dies feſtus an non. Deinde dicit Philoſophus, quòd ille qui ignorabit aliquã iſtarũ ſeptẽ conditionũ,ſcilicet in particulari,dicetur agere inuitus:pręcipue ſi eueniet vt erret,& ignoret illa duo,ſcilicet circa quid,id eſt materiã circa quã,& gratia cuius,id eſt finẽ. nemo enim vellet ignorare iſtas. itaq; ſi eueniet vt in particulari ignoret iſtas, præcipue dicetur agere vel egiſſe inuitus. ſic igitur circa ſingulas iſtas fieri in operãdo ignoratio poteſt præter vnã, ſcilicet perſonam agentis. nũquam enim ſeipſum ignoraret niſi inſanus.

19 {EIVS igitur.} Declarat Philoſophus quòd ignoratio alicuius circunſtantiæ eſt cauſa vt aliquis agat inuitus, ſi hoc addatur vt ſequatur pœnitudo & dolor. ex quibus habemus inuitũ per ignorantiã eſſe id quod fit ignoratione alicuius circunſtantiæ ex ſeptẽ enumeratis:excipitur enim perſona agẽtis cum hoc etiam addito,vt poſteaquàm cognouit,ſequatur pœnitudo & dolor & ſic habemus declaratũ alterũ membrũ non ſpõtanei. id eſt inuitũ per ignorãtiã, vt manifeſtè patet.

20 {CVM autem id inuitus.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam determinauit de eo quod fit à nobis inuitis,aut per vim,aut per ignorantiam: nunc declarat

clarat ſpontaneum,& id quod fit à nobis ſponte, deinde excludit,& poſthabet terrorem quorundam,ſcilicet Cyrenaicorum,vt aiunt.Definit igitur in primis id quod ſponte fit,& talis definitio oritur ex antè determinatis.nam ſi id quod operamur inuiti,aut per vim,aut per ignorantiam agimus:certè id ſponte fiet cuius principium internum eſt in agente: & hæc pars eſt contra inuitum per violentiam,cuius principiũ extra eſt.Præterea addit,in agente ſciẽte ſingularia circa quæ actus fiunt,& hæc pars eſt contra inuitum per ignorantiam, & his duobus mẽbris diſtinguitur ab illis ſibi oppoſitis. Pulcherrime igitur proceſsit Philoſophus,declarãdo & definiendo primo illa duo mẽbra,ſcilicet inuitum per vim,& inuitũ per ignorãtiã:quia difficile erat declarare id quod ſpõte fit, niſi antea eſſent illa declarata.oppoſitorum enim eadem eſt diſciplina,& vnum contrarium cognoſcitur per alterum. 21

{FORSITAN enim.} Nunc Philoſophus refellit errorẽ & opinionem quorundam de eo quod ſponte fit, & dicit ꝙ forſitan illorũ ſententia non eſt vera,quæ dicit ꝙ illa quæ efficiuntur per iram aut cupiditatem fiunt à nobis inuitis. 22

{PRIMO nanque.} Affert rationes ad refellendam eam ſententiã,& oſtendendũ quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatẽ fiunt ſpõte:probat autẽ ſex rationibus.Prima ratio, Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatẽ,non fiũt ſponte,ſed inuite vt dicũt illi:tunc nullũ animal præter hominẽ, nec etiã pueri agerẽt ſpõte.at cõſequens falſum: ergo & antecedens. nam videmus pueros ſua ſponte agere nonnulla, & bruta etiam ſponte ſua accedere ad paſcua, & ſimilia. Notandum quòd appetitus eſt duplex,aut rationis,aut ſenſus. Appetitus rationis,id eſt voluntas quæ ſemper præſupponit rationem, eſt in pueris in potentia,quia nondum ea operantur. Appetitus ſenſitiuus eſt in eis actu.at in brutis nullo modo eſt appetitus rationis,ſed vnus tantum quo animalia dicũtur agerẽ ſpontè:quare ſpõtaneum eſt principium in eis nullo modo voluntarium. Ex quo hic patet id quòd ſuprà diximus, quòd id quod multi accipiunt voluntarium, dici debet ſpontaneum: quod extenditur ad plura quia non ſolum competit animalibus rationalibus,ſed etiã brutis.volũtarium tantum rationalibus.vnde Philoſophus cum loquitur de ſpontaneo,dicit Græcè ἑκούσιον, cum de voluntario βούλητον.

23 {DEINDE quærendum eſt vtrum.} Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatem, fierent à nobis inuitis, tunc aut omnia tam bona quàm mala fierent à nobis inuitis: aut bona ſpõtè: mala verò inuitè. at neutrũ horum eſt: ergo nec illud, ſcilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis. quòd autem neutrum horũ ſit, probatur. Nam primo omnia, ſcilicet tam bona quàm mala, non fiunt propterea à nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret ſponte, cum omnis ferè noſtra actiua operatio fit aut circa iram, aut circa cupiditatem, & tamen homo quandoq; agit ſponte: nec item eſt ſecunda pars vera, quòd bona fiant à nobis ſponte: mala verò non. cum vna ſit cauſa vnumquenq; principium à quo bona & mala prouenire & procedere poſſunt: verum idem erit iudicium de ipſis, nam abſurdum eſt ponere duo diuerſa, ſcilicet ſponte & inuitum, procedere ab vna cauſa: & eodem principio, ſcilicet ſponte agendi, id eſt, cùm vnum ſit principium ſponte agendi amborũ, abſurdum eſt dicere quod talia, id eſt honeſta proueniunt, & fiunt ſponte: turpia verò à nobis inuitis. & ſic patet concluſio.

24 {ABSVRDVM eſt etiam.} Tertia ratio. Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuitè. conſequens eſt abſurdum: ergo & antecedẽs. quòd autem hoc eſſet abſurdum, probatur à Philoſopho, quia oportet appetere ſanitatem, diſciplinam: & dicere quòd iſta fiant à nobis inuitis, abſurdũ eſt. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet iraſci debemus, vt ſi videamus patrem verberari iniuſtè: at dicere quod talia agamus inuiti, videtur eſſe alienum à ratione.

25 {VIDENTVR etiam ea.} Quarta ratio. Ea quæ fiunt à nobis inuitis afferũt nobis moleſtiã, & dolorẽ: at ea quæ per cupiditatẽ vel iram agũtur, non afferũt nobis eo pacto dolorẽ, ſed potius voluptatem: ergo talia non fiunt à nobis inuitis.

26 {PRAETEREA quid intereſt.} Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter, & non fugere, ſpõtè à nobis agũtur: at tam ea quæ per mentẽ quàm ea quæ per iram cupiditatémq; peccantur, licet fugere cum ſint in noſtra poteſtate: ergo tã *illa* quàm iſta ſponte à nobis aguntur. quaſi dicat, nulla differentia eſt inter ea delicta quæ fiunt à ratione, & ea quæ per iram fiunt vel cupiditatem: differentia inquam non eſt, quantum ad hoc

ad hoc quòd vtraq; fugere poſſumus, cùm ſint in noſtra poteſtate,& in hoc idem ſit iudicium de vtriſq;, etſi illi diceret: iſti affectus non ſunt humani,quia ſunt in parte animæ irrationali,mens autē ſemper eſt cū ratione. Dicet Philoſophus quòd non ſunt minus humani:quia ſi ſint in parte animæ irrationali per eſſentiā,tamen ſunt in parte rationali per participationē, quæ obtēperare poteſt rationi in ipſo homine,vt patebit. Notandum quòd ratio etiam errat & delinquit,etſi recta ratio nunquam erret,quia eſt cum prudentia. Errat autem ratio cùm abeſt prudentia, & vrgente appetitu ſuccumbit:vt in vitioſis apparet,vt in incontinente vel in intemperato, & auaro, & ſimilibus: & delinquit circa ea quæ ſunt in noſtra poteſtate:ideo puniuntur huiuſmodi delicta,& dicuntur ſpōte agi à nobis.vincitur enim ratio,& ſe obfuſcari permittit ira vel cupiditate,& male diiudicat & errat.quòd ſi dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationem, fieri à nobis ſponte: profectò & illa quæ per iram cupiditatémq; peccantur,ſponte à nobis fieri dicamus oportet, cùm in hoc, ſcilicet ſponte vel non ſponte fieri idem ſit iudicium de vtriſq;.

{ Affectvs autem rationis.} Sexta & vltima ratio. O- 27
perationes quæ fiunt à nobis inuitis non videntur eſſe propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate& ira, ſunt humanæ: ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet, quia humanæ operationes collocantur in noſtra poteſtate. Minor, quia ira & cupiditas ſiue iraſcibilis, & concupiſcibilis ſunt principia in homine, & ſunt in appetitu: qui, etſi ſit irrationalis per eſſentiam, tamen eſt rationalis per participationem & obedientiam rationis. In brutis verò nonnullo modo eſt rationalis, & per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim iſta duo principia carere ratione, & eſſe in homine, ſicut principium nutriendi, & ſimilia, quæ non fiunt à nobis ſponte. potentia enim nutritiua de ſe ſemper nutrit, ſiue velimus ſiue non, dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium eſſe de ira & cupiditate, vnde hoc refellit Philoſophus, oſtendendo quòd etſi ſint expertia rationis ſecundum eſſentiam ſuam:tamen ſunt participantia rationis, & poſſunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non poteſt, nec etiam in vegetatiua potentia quæ nullo modo eſt apta obedire ra-

tioni, vt in fine primi libri oſtendit Philoſophus: & ſic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, ſponte dicuntur fieri.

De electione. CAP. II.

28 *DEterminatis autem his: eo inquam quod ſponte, & eo quod inuitus quiſpiam agit: conſequens eſt ut de electione dicamus. Ipſa nanq;*
29 *uirtuti eſſe familiariſsima, & magis quàm*
30 *ipſi actus diiudicare mores uidetur. Electio itaque ſponte quidem noſtra uidetur fieri. Non tamen eſt idem quòd illud quod ſponte fit. Sed quod fit ſponte ad plura ſeſe extendit. eſt enim cum pueris, & animalibus cæteris nobis commune. electio uerò non eſt communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, ſponte quidem noſtra fieri dicimus: electione uerò*
31 *non dicimus. Qui uerò dicunt ipſam eſſe cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionē quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio non eſt commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas eſt, & ira. Et incontinens cupiens quidem non tamen eligens agit. continens autē con-*
32 *tra: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduerſatur electioni: cupiditati uerò, cupiditas non repu-*
33 *gnat. Cupiditas præterea iucundi eſt & moleſti. electio ue-*
34 *rò neque moleſti neque iucundi. Ira etiam minus eſſe uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, minime per electionem fie-*
35 *ri uideantur. At uerò neque uoluntas eſt: tametſi finitima hæc eſſe uidentur. electio nanque non eſt eorū quæ fieri nequeunt. quòd ſi quis eligere dixerit ea, amens eſſe uidebi-*
36 *tur. uoluntas autem eſt, ut immortalitatis. Et uoluntas quidem eſt, & circa ea quæ per ipſum qui uult, nequaquam agerentur. * Volumus enim hiſtrionem aliquem uincere certamen: at eligit talia nemo, ſed ea quæ per ſeipſum exiſtimat*

* οἷον ὑποκρίτην τίνα νικᾶν, ἢ ἀθλητὴν

fore

fore poſſe. Præterea uoluntas quidem magis eſt finis ipſius: 37
electio autem eorũ quæ ferunt ad finem. Vt ſani quidem eſſe
uolumus: eligimus autẽ ea quibus erimus ſani. & felices qui
dem eſſe uolumus, atq; ita dicimus: eligimus autẽ non con=
uenit dicere: Atque omnino circa ea uerſari uidetur electio 38
quæ in noſtra ſunt poteſtate. Opinio quoque non eſt. Opi= 39
natio nanque circa uniuerſa uidetur eſſe: nec minus circa æ=
terna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ noſtra in
poteſtate ſunt collocata. Et falſo, ueróque diuiditur: non ma
lo, bonóque. electio autem hiſce magis. Electionem igitur 40
idem eſſe & opinationem omnino, nemo forſitan dicit. at
nec etiam eſt idem quòd opinatio quædam. eligendo nanque
bona uel mala quales quidem ſumus: opinando autem non
ſumus. Et eligimus quidem capere aliquid, aut fugere, aut 41
aliquid talium. opinamur autem quidnam ſit, uel cui confe-
rat, uel quo pacto conducat. ſed capere aut fugere non ni=
mium opinamur. Et electio quidem laudatur ex eo: quia eſt 42
eius quod oportet magis, uel quia eſt recta. opinio uerò ex
eo quia eſt uera. & eligimus quidem quæ maximè ſcimus 43
eſſe bona: opinamur autem ea quæ non nimium ſcimus. Vi= 44
dentur præterea non iidem homines eligere optima, atque
etiam opinari. ſed quidam opinari quidem melius: ob ui=
tium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert
ſi antecedat electionem aut comitetur opinio. non enim
idipſum nunc perſcrutamur: ſed ſi idem ſit electio quod o=
pinatio quædam. Quid igitur aut quale quid ſit electio: 45
cùm nihil ſit eorum quæ diximus? Videtur itaque ſponte
quidem à nobis fieri. attamen non omne quod ſponte agimus
eſt eligibile: ſed id cuius conſultatio anteceſſit electio nan=
que cum ratione eſt atque mente. Subſignificare autem id & 46
nomen uidetur: innuens ipſum ex alijs legibile eſſe.

COMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.} Hoc eſt ſecundum capitulum: in quo Philoſophus poſtquam de principio ſponte agendi, & non ſponte agendi, & de eo quod ſponte, aut non ſponte fit antea docuerat: nunc conſequens erat, vt tractaret de electione quæ eſt principium externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem philoſophum pertinere conſiderationem de electione: deinde oſtendit quidnam eſt electio. demum quid ipſa eſt, definiendo eam vt patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & oſtendit quòd talis conſideratio pertinet ad moralem philoſophum duabus rationibus. Prima ratio. Conſideratio eius quod eſt familiariſsimum virtuti pertinet ad moralem philoſophum: at electio eſt familiariſsima virtuti: ergo conſideratio electionis pertinet ad moralem Philoſophum. Maior nota. nam Philoſophus morum conſiderat de virtute, & de omnibus pertinentibus ad virtutem. Minor probatur, quia virtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitione virtutis, & ideo eſt ei coniunctiſsima. Secunda ratio. Conſideratio eius rei pertinet ad moralem Philoſophum, quæ maximè oſtendit mores, & virtutes: ſed electio eſt huiuſmodi: ergo eius conſideratio pertinet ad moralem.

29 {QVAM actus ipſi.} ſcilicet externi actus. Notandum quòd electio videtur eſſe actus internus, ſicut eſt etiam actus qui fit ſponte, & iſti actus oriuntur à principiis internis: verùm etſi actus externi oſtendant mores, & virtutes vel vitia: non tamen vt electiones quibus præcipuè diiudicantur virtutes ineſſe vel non ineſſe. Nam externi actus poſſunt fieri per accidens, & propter oſtentationem, vel ſimulatione aliqua, vel ignorantia, vel violentia: electio verò ſponte fit, nec alterius imperio ſubiicitur, niſi illius qui eligit, & ſic electio, vt dicit Philoſophus, maximè indicat virtutem.

30 {ELECTIO itaque ſponte.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit electio. Nam fuerunt variæ opiniones de ipſa. quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidā opinionem eſſe dixerunt. Has opiniones remouet Philoſophus, & ſimul inquirit genus electionis ponendum in definitione: poſtea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab aliis. Oſtendit igitur in primis quòd electio non eſt omnino id

quod

quod ſponte fit,hoc pacto:Illa non ſunt eadem,quorũ alterũ ad plura ſe extendit,quàm alterum:at id quod ſponte fit,& ſpontaneum,ad plura ſe extẽdit quàm electio:ergo id quod ſponte fit & electio non ſunt eadem.Maior,ea differunt quibus nõ eadem cõpetunt,& ſic magis vniuerſale à minus vniuerſali,& genera à ſpeciebus ſuis.Minor,Spõtaneum ad plura ſe extendit,quia & in pueris,& in brutis inueniri poteſt, non autẽ electio.Item repẽtini motus vt per irã,& huiuſmodi,dicuntur fieri ſponte,nõ tamen cũ electione:ergo ad plura ſe extendit ſponte quàm electio:ergo non omnino idem. Notandum quod electio præſupponit rationem : id quod ſponte fit præſupponit appetitũ:vnde ad plura ſe extendit: & dici poteſt quòd vbicunque ſit electio,ibi ſpontaneũ:non autẽ econtrà,quia in aliquibus eſt ſponte,vt in brutis & pueris,in quibus non eſt electio.ſicuti dicimus in naturalibus, quòd vbicunque eſt ratio,ibi videtur eſſe appetitus,non autem econtrà.quare id quod ſponte fit,ſe habebit tãquam genus:electio verò vt ſpecies.Dubitatur,quia non videtur verum id quod Philoſophus dicit de animalibus brutis.quòd in his nõ ſit electio.nam videntur eligere: & in paſcuis proſequi ea quæ proſunt,& fugere oppoſita quæ nocent.Dicẽdum quòd electio poteſt conſiderari duobus modis.aut propriè aut impropriè.Propria erit duarum rerũ propoſitarum alterius acceptio,cum cõſultatione.impropria eſt acceptio alterius cum appetitione.Prima competit tantũ habentibus rationem.Secunda verò irrationabilibus,quæ habent ſenſum, & appetitum ſenſitiuum.Philoſophus autem loquitur de electione vera,& quæ proprie dicitur electio,quæ non competit niſi habentibus rationem,& ſic patet ſolutio.

{ QVI verò dicunt. } Probat electionem nõ eſſe cupiditatẽ quatuor rationibus.Prima,Electio nõ eſt quiddã commune homini cum aliis animalibus:at cupiditas & ira commune quiddã cum aliis animalibus:ergo electio non eſt cupiditas.Maior clara,& iam probata.Minor etiã patet,quia electio præſupponit rationem quæ nõ eſt in aliis animalibus præterquam in homine.& animaduertendũ quod Philoſophus hic oſtẽdit iram,& cupiditatẽ eſſe penitus diuerſam ab electione:ſuperius verò oſtendit id quod ſpõte fit differre ab electione,ſed nõ omnino vt iſta.nã vult id quod fit ſpõte,eſſe 31

tan

tanquam genus reſpectu electionis:hic autē iram,& cupiditatem omnino exterminat,& diſiungit ab electione.& hic etiam nō rectè ſumunt qui voluntariū & inuoluntariū accipiunt pro eodem quod ſpontaneum,& nō ſpontaneum.ſunt autem diuerſa,vt ſæpe diximus,quia ſpontaneū ad plura ſe extendit,& ſæpius repetimus hoc,quia nón parū refert hæc diſtinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam.

32 {ET incontinens.} Secúnda ratio.ſi electio eſſet idē cum cupiditate,omnis cupiens eſſet eligēs,& omnis eligens eſſet cupiens.cōſequens falſum:ergo & antecedēs.quòd autem ſit falſum,declaratur exēplo cōtinentis & incontinentis.continens enim cū electione,incontinens verò cū cupiditate,non autem cum electione operatur,vt apparet in ſeptimo,vbi de continentia & incōtinentia docet.ibi enim patebit quod in continente ratio vincit:in incontinente verò cupiditas.vnde alter cum electione:alter verò cum cupiditate operatur.

33 {ET cupiditas.} Tertia ratio:cupiditas non aduerſatur cupiditati:electio aduerſatur cupiditati:ergo electio non eſt cupiditas.Maior:nam ſi cupio diuitias,non cupio paupertatem,& econtrà:vnde contraria nō cadunt ſub cupiditate,ita vt ſimul ſint contrariæ,& de cōtrariis cupiditates.Minor patet exemplo cōtinentis & incontinentis,in quibus alterum parit cupiditas:alterum verò electio,id eſt oppoſitum vult. Dubitatur:quia Philoſophus dicit cupiditatē cupiditati non aduerſari.hoc nō videtur verum.nā aliquis cupit famam,& cupit etiam colligere pecunias.at iſta videntur cōtraria,quia magnis & magnificis ſumptibus non tenacitate pecuniarum acquiritur fama.Dicēdum quòd cupiens famā,cupiet etiam ea omnia quibus acquiritur fama,& magnificos ſumptus & ſimilia.Itaque hoc modo intelliguntur contrariæ cupiditates:vt aliquis cupiat famam,& non cupiat famam:vt ſimul cupiat paupertatem & diuitias,luxuriam & continentiā.hoc fieri non poteſt,& hoc modo cupiditas nō eſt contraria cupiditati.at electio eſt cōtraria cupiditati,vt in continente &

34 in incontinente apparet. {CVPIDITAS præterea.} Quarta ratio:cupiditas eſt iocundi & moleſti,electio nō eſt iocundi & moleſti:ergo electio non eſt cupiditas.patet ratio media in figura.cum enim cupimus aliquid,& id nobis adeſt, eſt iocundum:cùm autem non adeſt,eſt nobis moleſtū.vnde

præſentia

præſentia eius quod cupimus percipimus voluptatem:abſentia vero dolorem:electio vero ea ratione qua habet obiectum bonum eligibile non eſt iocundi & moleſti.

{IRA etiam.} Suprà attulit vnā rationē,qua ſimul oſten debat quod electio nō eſt cupiditas nec ira:verùm ſuperius magis intendebat oſtendere quòd non eſt cupiditas,quia illa ex declaratione ſtatim apparet iſta. Affert igitur vnam rationem ſic, Electio minus videtur eſſe ira quam cupiditas.at nō eſt cupiditas:ergo multo minus ira.patet ratio.nam de quo magis videtur ineſſe & non ineſt:nec ergo de quo minus. Item per iram adeò motus repentini fiunt vt cùm electione non fieri poſſe videantur, electio verò eſt cū conſultatione. 34

{AT vero nec voluntas.} Poſteaquàm declarauit,& probauit quòd electio nō eſt cupiditas nec ira:hac in parte oſtendit pluribus rationibus quòd nō eſt voluntas nam cùm ſit finitima,multi Philoſophi dixerunt eſſe voluntatem. Prima ratio. Electio non eſt impoſsibilium,volūtas eſt impoſsibilium:ergo electio non eſt voluntas.patet ratio media in figura.nam voluntas expetit interdum impoſsibilia,vt immortalitatem,& non mori:electio verò eſt eorum quæ fieri poſſunt,& à nobis fieri. Notandum quòd voluntas late patet.& abſolutè fertur in bonum,& eſt ampliſsima potētia,quia interdum extenditur ad impoſsibilia vt videmus:electio verò eſt tantum eorum quæ à nobis fieri poſſunt,vt diximus. 35

{AT voluntas quidem.} Secūda ratio:voluntas eſt etiam earum quæ à volūtate fieri nō poſſunt:electio eſt tantū eorū quæ ab eligente fieri poſſunt:ergo electio non eſt voluntas. ratio patet exemplo certantiū,& eſt alia à ſuperiore ratione: quia illa dicebat quod volūtas erat interdū impoſsibilium, hæc dicit quod voluntas eſt interdū eorum poſsibiliū,id eſt quæ fieri poſſunt,nō tamen à nobis volentibus:vt ſi videremus duos duces prælium cōmittentes,vellemus alterū vincere,quod fieri poſſet,& tamen nō eſt poſitū in poteſtate noſtra:electio vero eſt tantū eorū quæ ab eligente fieri poſſunt. 36

{PRAETEREA voluntas.} Tertia ratio voluntas magis eſt finium,electio eſt eorum quæ ſunt ad finem:ergo electio non eſt voluntas. 37 {ATQVE omnino.} Cōcludit quaſi repetendo rationem ſuperius tactā,quæ videtur potiſsima ratio per quam voluntas diſtinguitur ab electione,id eſt quòd 38

electio

electio eſt eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate,& fieri poſſunt ab eligente:voluntas verò interdum eſt eorum quæ nõ ſunt in poteſtate eius,& non poſſunt fieri à volente.Notandum quod Philoſophus dixit quòd voluntas eſt magis finis,quia voluntas videtur interdum eſſe eorum quæ ſunt ad finem,& electio etiam videtur interdũ eſſe finis.verum propriè ſumpta voluntas vult finem,& id quod expetit ſub ratione finis. Eodem pacto electio non improprie.ſic enim eſſet etiam ipſius finis ſed proprie dicta eſt eorum quæ ſunt ad finem.& ſi quando fines cadunt ſub talem electionem,non vt fines, ſed ſub ratione eorum quæ ſunt ad finem ,cadere videntur.

39 {OPINIO quoque non eſt.} Hac in parte Philoſophus oſtendit electionem nõ eſſe opinionem ſiue opinationẽ.& primo oſtendit quod non eſt omnino idem quod opinio:deinde quòd nullo modo eſt opinio.primò quòd nõ eſt omnino idem,oſtẽdit duabus rationibus.Prima,Opinio verſatur nõ ſolum circa agibilia à nobis,ſed etiam circa eá quæ ſunt æterna,vt circa ſubſtãtias ſeparatas,& huiuſmodi:at electio verſatur tantũ circa ea quæ ab eligẽte fieri poſſunt:ergo electio nõ eſt opinio.Item opinio diſtinguitur,& diuiditur vero & falſo:at electio non diuiditur per verum & falſum,ſed magis bono & malo:ergo electio non eſt omnino opinio.

40 {AT nec etiam.} Superius probauit Philoſophus quòd electio nõ eſt omnino idem quod opinio,& tamen hoc non excluderet quòd aliqua vel aliqua ex parte non poſſet eſſe idem.ideo nunc oſtendit quòd nec etiam aliqua ex parte eſt idem cũ opinione.& hoc pluribus rationibus.prima ratio, Ex opinione nõ efficimur quales,verum ex electione efficimur quales:ergo electio nõ eſt opinio.ratio apparet,quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur ſtatim fortes,ſed moderatè & cũ mediocritate eligendo,dicimur fortes:temperati,vt cùm terribilia,& huiuſmodi moderatè eligimus.& ponit hic Philoſophus electionem & opinionẽ verſantes circa idem,& tamẽ diuerſo modo,quia electione dicimur quales,opinione autem minimè.

41 {ET eligimus.} Secunda ratio.ex opinione nõ ſumimus hoc aut illud,nec proſequimur aliquid aut fugimus,ſed ex electione proſequimur aut fugimus:ergo electio nõ eſt opinio.Maior,nam opinamur aliquam rem terribilem:non tamen

men ſtatim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cùm proponitur nobis aliquis finis acquirendus, cõſultamus de mediis quæ ſunt ad talẽ finem, & eligimus, & proſequimur aut hoc, aut illud, aut etiam fugimus hoc vel illud.

{ELECTIO quidem laudatur.} Opinio laudatur, quia eſt vera: & vituperatur, quia eſt falſa. Electio verò laudatur ex eo quòd eſt recta: vituperatur verò quia non eſt recta: ergo non idem eſt opinio & electio. {ET eligimus.} Quarta ratio. Opinione opinamur ea quæ non ſunt nobis maximè certa: at electione eligimus ea quæ ſunt nobis maximè certa: ergo electio nõ eſt opinio. nam opinamur ea quæ nõ ſunt nobis certa. Verùm intelligibilia nobis certa ſcientia ſcimus, agibilia nobis certa & conſtituta electione eligimus. 42 43

{VIDENTVR præterea.} Quinta ratio, Si electio & opinio eſſent idem, tunc vnus & idẽ homo qui opinaretur optima eligeret eadem: ſed hoc nõ fit, ergo &c. Non enim ſequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt ſi quis opinetur quòd fortitudo eſt res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa conſequi poſsit. quòd & ſi opinio eſſet eadẽ, cùm aliquis opinaretur aliquod bonum, eligeret illud: hoc autem non fit, vt patet. His allatis Philoſophus dicit quòd ſi quis diceret quòd opinio antecedebat electionẽ vel electio opinionem, nihil refert quantũ ad hoc vt dicantur eſſe eadem, quia vtrouis modo ſumatur, differunt, & non ſunt vllo modo idem. vtrum verò opinio præcedat an electio, non videtur eſſe præſentis ſpeculationis. ea enim ſunt in nobis principia, quæ ordinẽ inter ſe habent. dici tamen poteſt quòd opinio præcedit, & ſequitur diuerſis reſpectibus: præcedit, cum opinionem quis facit de aliquo bono quod poſtea eligit: ſequitur, veluti ſi quis elegerit bene facere vel prodeſſe amico: deinde euenit inde aliquid mali ex quo aliã facit opinionẽ, & ſecum ratiocinatur, nõ eſſe amicũ beneficiis afficiendũ ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio ſequens: & hoc pacto antecedit opinio: & euenire etiam poteſt vt ſequatur. 44

{QVID igitur.} Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua oſtendit quid ſit electio, non tamen perfectè, ſed in ſequenti capitulo definiet eam perfectè vt patebit. concludit igitur quòd cùm electio ſpontaneum in totum non ſit, nec cupiditas, nec ira, nec voluntas, nec opinio. Videtur tamen quòd ſit 45

ſpontaneum.at non omne,cùm ad plura ſe extendat,ſed id tantùm cuius conſultatio anteceſsit.eſt igitur electio ſpontaneum id cuius conſultatio præceſsit,& ad hoc probandum videtur afferre duo ſigna.Primum quòd electio eſt cum ratione & mente,& per mentē accipit hic rationem cum diſcurſu.aliud ſignum ſumitur à nomine electionis: quaſi ex quibuſdam propoſitis vnum ante alia ſumatur & legatur.

46 {CVM ratione.} ſcilicet actiua. {ET mente.} ſcilicet actiua quæ diſcurrit & inquirit.

De conſultatione. CAP. III.

47 *ET eſtne de omnibus conſultatio, & omne quoduis eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Atque dicendum eſt forſitan conſultabile non id eſſe de quo quiſpiam inſipiens,uel mente captus, ſed id de quo ſanæ mentis quilibet*
48 *conſultaret.* De *æternis autem nemo conſultat.ut de mundo: uel de diametri lateriſque incommenſurabilitate. Sed*
49 *neque de ijs quæ conſiſtunt quidem in motu: ſemper autem fiunt eodem modo ſiue neceßitate,ſiue natura,ſiue propter*
50 *aliquam aliam cauſam: ut de ſolſtitijs atque ortu.* Neque de *ijs.quæ aliàs aliter ſeſe habent: ut de ſiccitatibus, imbribúſue.* Nec *item de ijs quæ eueniunt à fortuna: ut de the-*
51 *ſauri inuentione.* Sed *neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica Scytharum optimè gubernaretur: nemo Lacedæmoniorum conſultat.nihil enim ho-*
52 *rum per noſipſos fieri poteſt. Conſultamus autem de ijs rebus agēdis,quæ in noſtra ſunt poteſtate.hæ etenim reſtant. Cauſæ nanque uidentur eſſe: natura,neceßitas,fortuna &*
53 *mens inſuper,ac omne quod per hominem efficit.hominum autem quiſque de ijs conſultat quæ agi per ipſum poſſunt.* ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις. *Atque circa*exactas quidem ſcientias & ſufficientes,nō eſt conſultatio: ut de literis,non enim ambigimus quonam pacto lit*

ƈto literæ ſint ſcribendæ. Sed de ijs conſultamus quæ fiunt 54
quidem à nobis: non tamen ſemper eodem modo. ut de
agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo ma=
gis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem de=
liberamus, quò minus exacta eſt. & de cæteris ſimili mo=
do. Atque magis circa artes, quàm circa ſcientias. nam
circa ipſas magis ambigimus. Conſultatio autem in ijs
uerſatur, quæ plerunque quidem fieri poſſunt: incerta ta=
*men ſunt quonam euenient pacto, & in quibus eſt * in=* ἀδιόριστον. quæ ſunt in determinata.
determinatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolu=
mus, ſumimus & alios ad conſilium, diffidentes nobiſ=
ipſis, tanquam non ſufficientibus ad diſcernendum. Con= 55
ſultamus autem non de finibus: ſed de ijs quæ ad fines ipſos
perducunt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator ſi per=
ſuadebit, nec reipublicæ gubernator, ſi bene, rectéque le=
gibus ciuitatem inſtituet: nec denique cæterorum quiſquam
de fine deliberat: ſed omnes poſito quodam fine, quemadmo
dum & per quæ fiet ille, conſiderant. Atque ſi per plura poſ
ſe fieri uidetur, per quod illorum facilimè, optiméque
fiet, perquirunt. ſin per unum: quonam pacto per illud
fiet, & illud item per quid efficietur conſiderant. idq́; fa=
ciunt, donec ad primam perueniant cauſam, quæ quidem
in inuentione eſt ultimũ. Qui nanque conſultat, is quære=
*re uidetur: dictoq́; modo perinde atque * deſignationem li* διαγράμματα.
nearum reſoluere. Non autem omnis perquiſitio, conſulta
tio eſſe uidetur. Mathematicæ nanque perquiſitiones, con-
ſultationes non ſunt. omnis autem conſultatio eſt continuò
perquiſitio. idq́; quod ultimum eſt in reſolutione, primum 56
eſſe conſtat in generatione. Atque ſi conſultantes in aliquid 57
inciderint, quod quidem fieri nequeat, deſiſtunt: ut ſi ſit pe=
cunijs opus, has autem habere non poßint. quòd ſi uideatur

fieri poſſe, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri poſſe: quæ per noſipſos fieri poſſunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per noſipſos quodammodo fiunt: quippe cum principium ſit in nobis. Quæruntur autem quandoque quidem inſtrumenta: quandoque autem uſus ipſorum, & in reliquis ſimili modo. Interdum per quod, interdum
58 *quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictũ eſt) homo principium actuum eſſe: & de ijs eſſe conſilium quæ agi ab ipſo poſſunt, & actus aliorum eſſe gratia, finis igitur non erit conſultabilis: ſed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam ſingularia: ut ſi panis ſit hoc, uel confectum ſit ut oportet. hæc enim ſenſus ipſius fiunt. Quod ſi ſem-*
59 *per quiſpiam conſultauerit, in infinitum abibit. Conſultabile autem & eligibile idem eſt. ipſum tamen eligibile definitum iam eſt. Quòd enim cæteris ex conſultatione prætulimus, id eligibile eſt. deſinit enim tunc demum unuſquiſque perquirere quonam aget pacto, cum in ſeipſum principium redigit. & in id ſuijpſius quod antecedit. hoc eſt enim quod*
60 *eligit. Patet hoc ita eſſe & ex uetuſtiſsimis rebuſpublicis. quas imitabatur Homerus: quæ nanque reges eligerent, ea*
61 *populo renuntiabant. Cùm igitur ipſum eligibile ſit conſultabile appetibile ex ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate: & ipſa electio deliberatiua appetitio rerum erit earum quæ in noſtra ſunt poteſtate. nam ſimul atque dijudicauimus ex conſultatione: affectamus deliberatione. Quid eſt igitur electio, figura ſit dictum. & circa quæ uerſatur: & eorum eſſe quibus ad ipſos fines acceditur.*

COMMENT.

47 ET EST ne de omnibus conſultatio. } Hoc eſt tertium capitulum, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit de eo quod ſponte fit & electione: nunc docet de conſulta-

tione.ex quo etiã patebit definitio electionis,in qua cadit cõſultatio:eſt enim electio quaſi quidã finis,& effectus cõſultationis:quare ad cognoſcendã electionẽ perfectè,opus eſt cognoſcere ipſam cõſultationẽ.Diuiditur in tres partes.In prima declarat quid ſit illud quod cadit ſub conſultationẽ. In ſecunda oſtẽdit modũ,& effectum eius,& terminum. In tertia comparat conſultationem cũ electione.in prima igitur parte affert per modũ dubitationis ea,in quibus eſt conſultatio, & de quibus:& ſoluit in genere,dicendo quod non de omnibus eſt conſultatio,ſed his tantũ de quibus homo ſanæ mentis deliberat quæ autem ſint iſta in ſequẽtibus determinabit.

{DE æternis autem.} Primo igitur oſtendit de quibus nõ ſit cõſultatio,vt illis excluſis relinquantur ea de quibus ſit, & affert omnes cauſas quæ afferri ſolent circa ea quæ ſunt,& argui poteſt hoc pacto,Omnia quæ ſunt, aut neceſſaria ſunt à cauſa neceſſaria,vt æterna: aut natura,vt ſiccitates,& grandines:aut à fortuna,vt inuentio theſauri:aut à mente noſtra, & à quibuſdã principiis quæ in nobis ſunt:ſed nec circa prima, nec circa ſecunda,nec circa tertia conſultatio ſit: ergo circa quarta,ſcilicet circa ea quæ fiũt à mẽte noſtra,& nõ quæcũq; ſed à mẽte actiua.Hæc argumẽtatio à Stoicis appellatur per quinq; aut plura ſine demonſtratione. probatur autẽ primo quòd cõſultatio nõ ſit circa æterna.Circa ea quæ aliter ſe habere & à nobis fieri poſſunt,eſt cõſultatio.at ea quę ſunt æterna,nõ poſſunt fieri à nobis,& ſemper ſe habẽt eodẽ modo, & ſunt neceſſaria & perpetua:ergo æterna nõ cadũt in cõſultatione vllo pacto.Notandũ quod quædã ſunt æterna,quę ſemper ſunt talia vt ſubſtantiæ ſeparatæ:quædã verò ex parte demõſtrationis,quæ ſunt & principia neceſſaria, & cõcluſiones neceſſariæ ex talibus principiis. & ideo Philoſophus attulit duo exẽpla,ſcilicet mũdum & diametrũ, qui ſemper & eodẽ modo eſt incõmenſurabilis coſtæ eiuſdẽ quadrati: pro cuius declaratione notãdũ eſt quòd diameter in multis figuris reperitur,& loquamur de figuris planis,non de ſolidis.eſt igitur diameter circuli,& de hoc non loquitur Philoſophus. eſt etiã diameter quadrãguli,qui eſt figura quæ quatuor lineis, & quatuor angulis cõtinetur:habet aũt plures ſpecies.Omne enim quadratũ eſt quadrãgulus,nõ autẽ ecõtra. eſt quadratũ æqualiũ laterũ,& rectarũ linearũ ſpecies quadrãguli.eſt etiã

figura ex altera parte longior. Item Rombus & Romboidis. Philoſophus igitur loquitur de quadrangulo qui eſt æqualiū laterū,& rectarū linearum,id eſt de quadrato: & dicit quòd non poteſt vnquam reperiri aliqua cōmunis menſura qua & diameter,& coſta vel latus eiuſdem quadrati commenſuretur: vt exempli gratia, diameter dicitur quadrati linea, quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales: numerus quadratus dicitur, qui reſultat ex multiplicatione alicuius numeri in ſeipſum, qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres ſunt radix huius numeri quadrati I X. Nunquam igitur reperietur communis menſura diametri & coſtæ: nam ter tres cōſtituunt nouem: tunc vltra, nouem & nouem cōſtituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix,& numerus qui in ſeipſum ductus conſtituat decē & octo: nā propinquior: eſt quatuor: at quater quatuor cōſtituunt ſexdecim. quare hoc eſt impoſsibile reperire cōmunē menſurā diametro,& lateri eiuſdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri poſſe videtur. ſumatur quadrāgulus ex altera parte lōgior,& apparebit quod diameter erit commenſurabilis cum coſta eiuſdem. ſit coſta maior vt quatuor, minor vt tres diameter erit vt quinque. nam ducatur quatuor in ſeipſum & I I I. alterum conſtituunt X V I. alterū I X. quæ faciunt X X V. cuius radix erit V. & diameter V. quæ in ſe ducta conſtituunt X X V. ergo habent cōmunem mēſurā, diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris,& eius coſta, at in quadrato quod eſt figura æqualiū laterū,& rectarū linearū: diameter cōmunem menſurā nullo pacto habere poteſt cum latere,& coſta eiuſdem quadrati. ſequeretur enim quòd numerus par & impar eſſent æquales inter ſe: quod eſt abſurdū. quare nunquam eſt cōmenſurabilis, vt dicit Philoſophus: & hoc eſt neceſſarium, ſcilicet quod nunquam ſit commenſurabilis.

49 {SED neque de iis quæ.} Probat etiam nunc quòd conſultatio non eſt circa ea quæ ſunt in motu tali, vt ſemper eodē modo fiāt, ſiue hoc ſit natura, ſiue neceſsitate ab alia cauſa vt à Deo. hæc ſunt ortus & conuerſiones ſyderum, quæ modo in parte vna, modo in altera fiunt: tamen certo & fixo ordine fiunt. Circa hæc non eſt conſultatio,& hoc probari poteſt eodem medio quo probauimus ſuperius: quia conſultatio eſt circa

circa ea quæ à nobis fieri poſſunt & aliter ſe habere. Notandum quod Philoſophus dicit ſiue à natura, ſiue neceſsitate, ſiue propter aliam cauſam: quod poſuiſſe videtur propter varias opiniones philoſophorum. quidam dixerũt cœlum moueri neceſsitate quadam cum ſit rotũdum, quia in circuli motu quædam pars pellit, quædam pellitur: & eadem quæ pellit, pellitur neceſſario, alij dixerunt cœlum moueri natura, vt ignis natura ſua fertur ſurſum: ſic cœlum circulo. vnde Philoſophus dicit in libro de cœlo, quòd ſi pars cœli auferretur ab eo, & ponatur hic inferius apud nos, quòd illa non feretur ſurſum aut deorſum, ſed circulo mouebitur. alij dixere cœlũ moueri ſicut anima, ſcilicet ab anima ſua ideo Philoſophus videtur enumerare plures cauſas. ſed de hac materia determinare non eſt præſentis conſiderationis.

{NEQVE de iis quæ alias.} Oſtendit hic Philoſophus quòd 50 etiam conſultatio non eſt de his quæ fiunt à natura quæ vario modo ſeſe habent. Nam ſuperiora de quibus dixit, etſi ſemper mouentur, tamen ſemper fiunt eodem modo: hæc vero mouentur non ſolum localiter, ſed etiam mutantur, & circa talia non eſt conſultatio: quod probari poteſt eodem medio, quia non poſſunt fieri à nobis. {NEC item de iis quæ 51 eueniunt.} Oſtendit etiam quod conſultatio non eſt circa ea quæ fiunt à fortuna. Nam etſi ea quæ fiunt à fortuna dicuntur fieri à mente humana per philoſophum: tamen fiunt per accidens, vt idem inquit in libro Phyſicorum. & ideo nõ videntur proprie fieri à nobis quia fiunt & eueniunt pręter intentionem noſtram: vt fodiens terram vt ſerat arbores, inuenit theſaurum præter propoſitum, & intentionem ſuam.

{CONSVLTAMVS.} Declarat Philoſophus quæ ſunt 52 ea de quibus conſultamus. nam remotis omnibus quæ fiunt aut neceſsitate, aut natura, aut fortuna, vel caſu: reſtat vt illa cadant in conſultationem, quæ à mente fiunt, non tamen omnia, ſed ea tantum quæ ſunt poſita in noſtra poteſtate, & fieri à nobis poſſunt. Et omne quod per hominem, vt voluntas & ſimilia principia.

{ATQVE circa exactas.} Hac in parte Philoſophus de- 53 clarat de quibus humanis eſt conſultatio, conſiderando res vt ſunt ſub artibus certis, & ſcientiis, & facultatibus, aut non certis, & affert tres ſententias. Prima eſt quòd de his non

eſt conſultatio quæ ſunt determinata & certa. Secunda quòd non æquè de omnibus quæ à nobis fieri poſſunt, eſt conſultatio. tertia quòd magis conſultamus de iis quæ cadunt ſub arte, quàm de iis quæ cadunt ſub ſcientia. primo igitur ſic probat, Conſultatio eſt de rebus dubiis: ſed ea quæ ſunt determinata per aliquam ſcientiam, non ſunt dubia: ergo de iis non eſt conſultatio. patet ratio exemplo Philoſophi. nam literæ ſunt determinatæ per artem, & ſcientiam grammaticæ quomodo ſcribi debeant: ergo talia non cadũt in cõſultationem.

54 {SED de iis.} Secunda ſententia probatur hoc pacto: de iis omnibus quæ non ſunt æque, & eodem modo certa non conſultamus: ſed ea quæ à nobis fieri poſſunt non æque ſunt certa: ergo non de omnibus talibus eſt conſultatio. {Atque magis.} Tertia ſententia eſt, quod magis conſultamus de iis quæ cadunt ſub artibus, quàm de iis quæ cadunt ſub ſcientiis. & ratio eſt, quia ea quæ cadunt ſub artibus, ſunt minus certa, & de magis dubiis magis conſultamus. Notandum quòd non vult Philoſophus quòd ea quæ cadunt ſub ſcientiis agantur à nobis, & non cõſultamus de ſcientiis, ſed de modo, id eſt quo modo poſsimus ad illarum cognitionem accedere, & minus circa ſcientias, quam circa artes, quia modi illi ſunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philoſophus dixit quòd conſultatio eſt de iis quæ ſunt in noſtra poteſtate, & aguntur à nobis: quod non videtur eſſe verũ hoc pacto: Iura & leges non ſunt in noſtra poteſtate, & tamẽ de iure, & legibus cõſultamus: ergo cõſultamus de iis quæ nõ ſunt in noſtra poteſtate. Maior, leges & iura ſunt in poteſtate principis, & legũlatoris. Minor. cõſulimus iuriſcõſultos, & illi cõſultant de iis. Illa quæ aguntur à ſeruis non ſunt in poteſtate dominĩ. & tamen cõſultamus de illis: ergo non tantũ cõſultamus de iis quæ in noſtra ſunt poteſtate. imbres & ſiccitates, & talia non ſunt in noſtra poteſtate, & tamẽ homines cõſultant de iis veluti, vtrum æſtas ſit futura humida an ſicca, &c. oppoſitum tamen dicit Philoſophus, & oſtendit quod de iis eſt conſultatio tantum quæ in noſtra ſunt poteſtate. hoc pacto, vt fieri poſſint à nobis & noſtra opera. Pro declaratione notanda ſunt tria. primũ eſt definitio cõſultationis quæ videtur eſſe talis: Conſultatio eſt inquiſitio rationis qua de rebus agendis dubiis atq; incertis aliquid inuenitur certũ, & determinatum:

verum

verùm conſultatio poteſt accipi duobus modis: ab vno tantum,aut inter plures, cùm conſultatio eſt de magnis rebus, & magni ponderis:in qua ſolemus ſumere ſocios ad conſultandum,ex quo fit aggregatum ex pluribus conſiliis. Secundum quod affertur eſt,quòd cõſultatio eſt de iis quæ à nobis aguntur, & fieri à nobis poſſunt: quod probatur, quia circa quæ verſatur electio,& etiam conſultatio. Tertiũ eſt.ꝙ conſultatio non eſt de omnibus quæ à nobis aguntur, ſed de rebus dubiis & incertis:non autẽ omnia quæ à nobis aguntur ſunt dubia, & incerta & indeterminata. patet igitur ex iis quod conſultatio eſt inquiſitio per rationẽ, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatũ, & eſt de iis quæ fieri poſſunt, aut à nobis aut ab eo cui datur cõſilium,& non de omnibus talibus,ſed de dubiis.Ad rationes,& ad primã cùm dicitur quòd iura & leges non ſunt in noſtra poteſtate:dicendum quod iura non cadunt ſub poteſtate iuriſconſulti, ſed gubernatoris reipublicæ vel principis.verùm iuriſconſultus dat conſilium interpretãdo mentem legumlatoris, & dat modũ conſequendi tale ius. Ad ſecundã cùm dicitur,ea quæ fiunt à ſeruis non ſunt in noſtra poteſtate:dicendum quod ea quæ fiunt à ſeruis aliquo modo dicuntur fieri à domino, & videntur cõcurrere tanquam vna cauſa: ita quòd dominus,& ſeruus vna tantum ſint cauſa efficiẽs:ſed dominus cauſa principalis, ſeruus verò eſſe videtur tanquam cauſa inſtrumẽtalis. Ad quartam cùm dicitur quòd imbres & ſiccitas non ſunt in noſtra poteſtate, & tamẽ de iis conſultant homines: dicendũ quòd cõſultatio fit de iis, non vtrũ fiant, ſed quid agendũ ſit ſi talia eueniant.

{CONSVLTAMVS autem non de finibus.} Hæc eſt ſe- 55
cunda pars,in qua Philoſophus poſteaquam oſtendit de quibus eſt,& de quibus non eſt conſultatio: nunc oſtendit modũ, & effectum ſiue terminum conſultationis.Et primo declarat modum & ordinem procedendi in conſultatione, deinde effectum eiuſdem:poſtremo terminum ipſius. Dicit autem in primis quid eſt præſupponendum in cõſultatione, & non eſt aliquo modo inquirendum. nam in omni cõſultatione præſupponendus eſt finis aliquis, de quo non eſt cõſultatio:quia tunc ex parte finis eſſet proceſſus in infinitum, quod eſt abſurdum. non igitur eſt conſultandum de fine: & hoc probat exemplo medici qui præſupponit ſanitatem: deinde inqui-

rit,& conſultat de iis quæ ducunt ad ſanitatem,ſimiliter facit orator, qui præſupponit ſuaſionem afferendam auditoribus, & ſimiliter gubernator ciuitatis præſupponit ſibi finem: deinde conſultat de iis quibus acquiri poſsit:& dicit quòd duo inquirimus per conſultationem, ſcilicet modum quo, & per quæ,id eſt per quæ media vel inſtrumenta fieri poſsit,vt aſſequamur talem finẽ,& de his primò conſultamus: poſtea verò quomodo ſit nobis vtendum talibus inſtrumentis. fit autem talis reſolutio quouſq; deueniamus ad id quod eſt vltimum quod inuenimus per noſtram perquiſitionem & reſolutionem:quod tamen eſt primum in operatione:& à quo incipimus operari.ſicut euenire videtur in geometria,in qua fit reſolutio poſteriorum figurarum, quas reſoluimus in priores figuras,probãdo ſemper poſteriores deſignationes per priores iam probatas, quouſque deueniamus ad vnam primam indemonſtrabilem,quæ nullo modo in aliam reſolui poſsit. & videtur eſſe vt illa quæ primo ponitur ab Euclide, quòd ſuper datam lineam contingit triangulum æquilaterum collocare. ſimili modo conſultans propoſito fine videtur perquirere media,& reſoluere & peruenire ad vnum quod eſt vltimum, quod inuenit perquirendo, & primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicæ proponit ſibi pacem eſſe cum hoſtibus faciendam tanquam finem. mittendi ſunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ ſe interponat: at decernendi. ergo cogendus eſt ſenatus. hoc videtur eſſe vltimum quod inuenit in reſoluendo,vt ita loquar,& perquirendo: primum tamen à quo incipiendum eſt operari. & dicit Philoſophus quòd non omnis perquiſitio eſt conſultatio. nam geometra non conſultat, quanuis perquirat & reſoluat. non igitur omnis perquiſitio eſt conſultatio: ſed econtrà,omnis cõſultatio eſt perquiſitio. Nam perquiſitio eſt tanquam genus. & differentiæ poſſunt colligi ex ſupradictis: & habebimus eius deſcriptionem, quòd conſultatio eſt perquiſitio de iis rebus quæ à nobis fieri poſſunt, quorum incertus eſt euentus.

56 {IN reſolutione.} Id eſt, quod eſt vltimum quod inuenimus perquirendo,veluti,Congregandus eſt ſenatus vt decernantur legati in ſuperiori exemplo, id eſt primum in generatione, id eſt in principio operationis vnde incipimus.

ATQVE

{ATQVE ſi conſultantes.} Hac in parte Philoſophus o- 57
ſtendit effectũ conſultationis: quæ eſt executio. & dicit quod ſi conſultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, deſiſtunt: ſin verò fieri poſsit, aggrediuntur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis poſſe, dicendo non tantum quæ per nos ipſos, ſed etiam quæ per amicos poſſumus. Sunt enim amici tanquam inſtrumenta. & quemadmodum inſtrumentorum vſus principium eſt in nobis: ita & amicorum eſſe videtur. verùm quandoque quæruntur inſtrumenta quibus vtamur ſi eorum vſus eſt certus, & determinatus. quandoque verò quæritur opus, & vſus ipſorum, id eſt inuentis inſtrumentis quomodo ipſis vtamur ad rem exequendam. Itaque interdum quæritur quibus inſtrumentis, interdum quomodo vtamur.

{VIDETVR igitur vti.} Declarat Philoſophus quaſi con- 58
cludendo quòd in omni conſultatione eſt quidam terminus: & hoc oſtendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri poſſunt, & de quibus cõſultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio eſt ob aliquẽ finẽ: ergo & conſultatio. Item ex parte inſtrumẽtorum quæ ſunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat proceſſus in infinitum: fit igitur conſultatio ob aliquẽ finem, non tamen de fine. Nec certe ſingulares res, vtrum ſcilicet ſint, cadunt in conſultationem, vt ſi hoc ſit panis. bene caderet in conſultationem, quomodo melius comparari poſſent, vt cõmeatus in exercitu: ſed vtrũ hoc ſit panis non cadit in conſultationem, quia patet per ſenſum.

{CONSVLTABILE autem.} Hæc eſt tertia pars huius 59
capituli, in qua Philoſophus poſteaquã oſtendit ordinem, & effectum, & terminum cõſultationis: nunc comparat conſultationem, & electionem inter ſe declarando vtrunque. Nam cùm conſultatio cadat in definitionem electionis, vt diximus, neceſſe fuit interponere declarationem eius vt melius innoteſcat ipſa electio. Oſtendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ ſunt conſultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentiis eſſentiæ. Nam obiecta ſunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potentiæ, & potentiæ quàm eſſentiæ, vt inquit Philoſophus in libro de anima. Obiecta igitur iſta, ſcilicet conſultabile, & eligibile idem

ſunt in re: differunt autem ratione. Nam idem inquantum eſt conſultabile, præcedit ſeipſum inquantum eſt eligibile. Idem enim iam conſultatum & determinatum eſt eligibile. Præcedit igitur cõſultatio electionem, & probari poteſt hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut eſt ſimul cum ea: ſed conſultatio præcedit iudicium rationis,& determinationem: ergo præcedit electionem Patet ratio ex dictis Philoſophi. Nam in conſultando & perquirendo aliquis tũc definit procedere vlterius in cõſultatione, cùm acceſsit ad id principium quod collocatur in ſeipſo, id eſt, cùm id principium à quo incipiendum eſt operari redigit in ſuam poteſtatem:& cùm reducit idem in antecedens ſuiipſius, id eſt,in potentiam electiuam,& rationem electiuam ſuimet, quæ dicitur antecedens, quia maximè antecedit ratio actiua ſiue potentia electiua,ſequitur poſtea electio & actio. Probat etiam ab autoritate Homeri, qui introducit reges,vt primo conſultent,deinde eligant:demum proponant populo vt exequantur id quod elegerunt. Poſſet etiam illud dictum Homeri referri vt ſit quaſi confirmatio eius quod dixit, ſcilicet quòd tunc definimus vlterius inquirere & conſultare cùm reduximus in ipſos,id eſt, in poteſtatem noſtram illud principium, ſcilicet quod eſt vltimum in reſolutione,& primum,& principium à quo incipimus operari. vt permaneamus in eodem exemplo,propoſita pace vt fine cõſultatur de mediis mittendi ſunt oratores cum talibus mandatis,Quid vltra decernendi,quid vltra congregandus ſenatus: quod eſt vltimũ in perquiſitione,& primum, & principiũ à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis iſtud principium, ſcilicet vt quandocunq; velimus poſsimus cõgregare ſenatum: tunc ceſſat omnis cõſultatio, & eligimus illud vt congregetur ſenatus:deinde fit,id eſt,congregatur. quare primo eſt conſultatio:poſtea electio:demum actio: & ſic ordinatur ſucceſsiuè.

60 {PRINCIPIVM.} Id, quod in reſolutione & perquiſitione eſt vltimum, & primum, & principium à quo incipimus operari. Id quod antecedit,id eſt rationem actiuam. Suiipſius, ſcilicet ſuimet eligentis:& non eſt referendũ illud ad principium,vt nonnulli expoſitores forſitan facerent. Græcè enim dicit ἀυτῦ, id eſt, ipſiuſmet reducentis,& eligentis: non autem ipſius principij. diceretur enim ἀυτῆς, id eſt, in fœminino genere,

nere, ſicut eſt ἀρχὴ, principium apud Græcos in fœminino.

{CVM igitur ipſum eligibile.} Ex dictis concludit defini- 61
tionem electionis, ſcilicet quòd electio eſt appetitio earum rerum quæ à nobis fieri poſſunt ex cõſultatione proueniens. Concludit autem ſic: eligibile eſt conſultabile, appetibile de numero eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate conſtituta: ergo electio eſt appetitio eorum quæ ſunt in noſtra poteſtate. Patet ratio per locum à coniugatis, & dicit Philoſophus quòd ſimul ac diiudicauimus aliquid per conſultationem, appetimus illud, cùm antea non affectaremus: vnde electio videtur operatio quædam intellectus actiui ſimul cum appetitu, ſcilicet rationali, id eſt cum voluntate.

De voluntate, & voluntate affectabili.

CAPVT IIII.

VOluntatem autem finis quidẽ ipſius eſſe, iam 62
paulò antea diximus. Sed uidetur alijs quidem 6
*eſſe ueri boni; alijs apparentis boni. Atque ſit ſententia quidem eorum qui uerum bonum id eſſe cenſent quod eſt *affectabile uoluntate: ut id non ſit af-* βουλητὸν
fectabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit, uult. Nam ſi ſit, erit & continuo bonũ. at erat fortè malum. Senten- 64
tia autem eorum qui bonum apparens inquiũt eſſe quod eſt affectabile uoluntate, ut nihil ſit prorſus quod ſuapte natura ſit affectabile uoluntate: ſed id quod unicuique uidetur. at aliud alij uidetur: & repugnantia fortè. Quòd ſi hæc non 65
placẽt: dicendũ eſt ſimpliciter quidẽ & reuera uerum bonũ eſſe affectabile uolũtate: unicuiq; uerò, id quod unicuiq; uidetur. Studioſo igitur id eſt affectabile uoluntate, quod uerè eſt bonum: uitioſo uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipſis. his enim quorum corpora bene ſeſe habent: ſalubria ſunt, ea quæ uerè talia ſunt, ijs autem quorum corpora ſunt ægrota, non hæc ipſa, ſed alia ſimiliter & amara ac dulcia: & calida, atque grauia: & ſingula

cæterorum. Studioſus enim homo rectè ſingula iudicat: & ſingulis in rebus id ipſi uidetur quod uerè eſt tale: in unoquoque enim habitu ſunt propria quædam honeſta atq; iucunda, atque in ſingulis plurimum fortaſſe præſtat uir ſtudioſus, in dignoſcẽdis ijs quæ uere talia ſunt propterea quòd eſt ut norma quædam atque menſura ipſorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipſa nanque bonũ quidem non eſt: bonum tamen eſſe uidetur. proſequuntur igitur ipſam tãquam bonum: dolorẽ autẽ fugiunt tãquam malum.

COMMENT.

62 VOluntatem autem finis. } Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam docuit de eo quod ſpontè fit, & de conſultatione, & electione: nunc docet de voluntate quæ eſt actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dicitur non ſolũ potentia volitiua voluntas: ſed etiã operatio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipſius potentiæ voluntatis, oſtendendo circa ea quæ eſt actus talis, & declarando id quod eſt affectabile voluntate, id eſt obiectũ voluntatis. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes. In prima oſtendit quòd voluntas eſt finis, nõ eorum quæ ſunt ad finẽ. In ſecunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipſius voluntatis. In tertia ponit opinionem ſuam de ipſo obiecto. In prima igitur repetit vnam ſententiam de voluntate, ſcilicet quod voluntas eſt finis. Nam ea quæ ſunt ad finem volumus non primo & per ſe, ſed propter finem. Nam volumus ea quæ ſunt ad ſanitatem non primo propter illa, ſed propter ipſam ſanitatem, cùm ea intendimus vt finem.

63 { SED videtur. } Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert duas opiniones diuerſas de obiecto voluntatis. Prima eſt, quòd id tantum quod eſt per ſe bonũ, ſit obiectum voluntatis. Secunda eſt, quod id tantũ quod eſt apparens bonum, ſit obiectum volũtatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: Si id quod eſt obiectum voluntatis, eſſet tantũ per ſe bonum: tunc id quod vult malus, non eſſet obiectum voluntatis, nec eſſet volitum: ſed hoc abſurdum

dum eſt,ergo antecedens. patet ratio,quia ſi id quod eſt obie-
ctum voluntatis eſſet tãtum verè bonum,certè id quod ma-
lus,& non rectè eligens vellet,non eſſet affectabile volunta-
te,id eſt volitum:vel ſi id etiam eſſet volitum tũc illud eſſet
etiam per ſe bonũ:cùm autem id quod malus vult fieri poſ-
ſit vt ſit malum:ſequeretur quòd malum eſſet per ſe bonum,
quod eſt abſurdum:ergo abſurdum etiam erit dicere quòd
id tantum quod eſt per ſe bonum eſt affectabile voluntate,
vel eſt volitum,aut obiectum voluntatis.

{SENTENTIA autem eorũ.} Reprobat ſecundam opi- 64
nionem dicentiũ id tantũ eſſe volitum vel affectabile volun
tate quod eſt apparens bonum,hoc pacto.Si tantũ apparens
bonum eſſet obiectũ voluntatis,nihil eſſet quod ſuapte natu
ra eſſet obiectum voluntatis vel volitum:cõſequens falſum:
ergo & antecedens.Nã ſi tantũ apparens bonum eſſet obie-
ctum voluntatis,nihil eſſet per ſe volitum.Si enim eſſet per
ſe volitum,apparens bonum eſſet vere per ſe bonum:at hoc
non eſt,quia apparentia bona ſunt interdum contraria,quia
aliud alij apparet:at vere bona nõ ſunt cõtraria,& repugnan
tia:ergo bonum apparens nõ eſt verè bonum nec per ſe vo-
litum.Quare apparens tantũ bonum nõ eſt obiectũ volun-
tatis,cum pateat quòd ſuapte natura bonum ſit volitum vel
volibile,& per hanc poſitionem excluderetur ab voluntate.

{QVOD ſi hæc non placent.} Hæc eſt tertia pars capi- 65
tuli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorum de ob-
iecto voluntatis affert ſuam ſententiã,ex qua ponere poſſu-
mus duas concluſiones probandas.Prima,Id quod eſt per ſe
bonum,eſt ſimpliciter volibile vel obiectum voluntatis.Se-
cunda,Id quod eſt apparens bonum,eſt non ſimpliciter,ſed
aliqua ex parte,& reſpectu aliquorum volibile vel obiectũ
voluntatis. Probatur prima hoc pacto:Id quod ſtudioſo eſt
volibile,eſt per ſe & ſimpliciter obiectum voluntatis:ſed ve-
rè bonum eſt volibile ſtudioſo:ergo verè bonum eſt per ſe,
& ſimpliciter obiectum voluntatis.Maior probatur:Sicut ſe
habent corpora,ita & animus quantum ad hoc propoſitum.
at id quod eſt ſanum corporibus ſanis,dicitur ſimpliciter &
per ſe ſanum:ergo id quod eſt volibile animo ſano,eſt ſim-
pliciter volibile.Secunda concluſio probatur hoc pacto,ſci-
licet quòd apparens bonum non eſt ſimpliciter volibile,ſed
aliqua

aliqua ex parte & reſpectu aliquorum:id quod eſt volibile vitioſo,non eſt ſimpliciter volibile,ſed ſecundum quid,& reſpectu talis hominis:ſed bonum apparens eſt volibile vitioſo:ergo bonum apparens non eſt ſimpliciter volibile:ſed aliqua ex parte,& reſpectu aliquorum. Hæc ratio probari poteſt ſimilitudine animi corporis ſani & ægri,ſicut probata eſt illa ſuperior. Addit vlterius Philoſophus quòd horũ cauſa eſt,ſcilicet vt ſtudioſus velit bonum ſimpliciter: vitioſus autem non velit,cauſa inquam ipſe habitus.Nam ſtudioſus habet virtutem qua animus ſit ſanus,& bene diiudicat de omnibus.propter illa ſunt ſimpliciter talia qualia iudicantur: ea verò de quibus iudicat vitioſus,non ſunt ſimpliciter talia, quia ipſe habet iudiciũ corruptum propter malum habitũ, ſicut ſit in guſtu ægrotantis,qui cùm ſit affectus aliquo malo humore,omnia videntur illi talis ſaporis,qualis eſt humor quo guſtus eius affectus eſt:& addit quòd cùm ſint variæ virtutes in vnaquaque virtute,eſt id quod eſt ſimpliciter honeſtum ſecundũ illam virtutem,& tales honeſtates differũt inter ſe.ſtudioſus verò per vnamquanque virtutem iudicat ea quæ ſimpliciter ſunt honeſta:& ideo dicit quòd ſtudioſus eſt tanquam regula & menſura quædã,& norma,& ea quæ iudicantur ab eo ſunt verè talia.Notandum quòd habitus dicitur eſſe cauſa iudicãdi tam in animo quàm in corpore,quia ad hoc propoſitum ſimile eſſe videtur de vtroque.Nã in corpore ille qui eſt ſanus rectè diiudicat ſecũdũ quemlibet ſenſum de vnoquoque obiecto,ſimiliter ſit in animo:ægrotus autem econtrà,in animo ſimiliter,& in corpore:& hoc patet diſcurrendo per omnes ſenſus corporis,& per omnes habitus animi.Notandum quòd Philoſophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ eſt:ſed vt operatio eius potentiæ,& voluntatis:& ſimiliter fecit de electione & conſultatione vt actus interni ſunt,& non vt potentiæ:appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ quia caremus nomine:poſſet autem dici volutio.Ferant autem æquo animo hos dicendi modos,qui elegantiores quærunt:vtimur enim iis terminis,vt magis aperiamus mẽtem Philoſophi.Verum ſi ſumamus,& loquamur de voluntate vt potentia,dicimus quòd ipſa eſt latiſsima,& extenditur etiam ad impoſsibilia, quia eſt potentia æqualis intellectui quantũ ad latitudinem

ſuam,

ſuam,id eſt quicquid intellectus intelligere poteſt,voluntas appetere poteſt.cũ verò intellectus intelligat,& ea quæ ſunt, & ea quæ finguntur & nõ ſunt,vt chimeram:ſimiliter & voluntas poteſt velle ea quæ ſunt impoſsibilia.Et ratio eſt,quia talis potentia videtur eſſe æqualis intellectui. Animaduertendum tamen quòd voluntas capitur bifariam.primò vt eſt communiſsima & æqualis intellectui in latitudine ſua, & ſic poteſt velle etiam impoſsibilia:alio modo vt eſt regulata à ratione,& ſic non eſt impoſsibilium.Nam ratio recta non dictat niſi ea quæ fieri poſſunt.

De ijs quæ in noſtra ſunt poteſtate.

CAPVT V.

*CVm igitur finis quidem ſit affectabilis uoluntate,ea uerò quibus itur ad finem,*conſultabilia ſint atque eligibilia : ſit ut actus ij qui circa hæc uerſantur, ab electione proficiſcantur,noſtráq; ſponte efficiantur.* 66 βουλευτά.
67
68
At operationes uirtutum circa hæc ipſa uerſantur. noſtra igitur in poteſtate ipſæ uirtutes : & identidem uitia collocantur.
69
Quibus enim in rebus noſtra in poteſtate ſitum eſt agere:in ijs & non agere. & in quibus non agere:in ijs eſt & agere. quare ſi agere bonũ(quod honeſtum eſt)in nobis eſt ſitum:& non agere(quod eſt turpe)in nobis eſt collocatum. Et ſi non agere malum(quod eſt honeſtum)in noſtra eſt poteſtate : & agere(quod eſt turpe)in nobis eſt ſitum.quòd ſi in nobis eſt ſitum tam honeſta quàm turpia agere:& ſimili modo non agere.hoc autem erat bonos & malos eſſe: in nobis certè eſt ſitum nos probos & improbos eſſe.
70
Dicere autem ſua ſponte neminem prauum,nec inuitum quenquam beatum eſſe : alterum falſo eſt ſimile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo eſt inuitus:ſponte autem noſtra prauitas comparatur,uel obſtandum eſt ijs quæ modo ſunt

doſunt dicta: & hominem non eſſe principium eſt dicen-
71 *dum, neque procreatorem actuum perinde ac liberorum, quòd ſi hæc uera uidentur, nec in alia ulla, principia actuum quàm in ea quæ ſunt in nobis, reducere poſſumus: quorum principia ſunt in nobis, ea quoque in nobis ſunt ſita, ſpontéque à nobis fiunt. Hæc ita eſſe teſtes ſunt & priuatim ſinguli homines, & ipſi legumlatores. Nam eos quidem qui praua faciunt, ſi modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipſi non fuerint cauſa, illa agant: caſtigant ac puniunt. ijs autem qui honeſta agunt, honores inſtituunt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in noſtra ſunt poteſtate, nec noſtra ſponte efficiuntur, nemo prorſus hortatur: quippe cùm uanum ſit perſuaſum eſſe cuipiam non calere, aut non dolere, aut non eſurire, aut quiduis aliud tale. nam ni-*
72 *hilominus hæc ipſa patietur. Etenim pro ignoratione etiã ipſa pœnas inſtituunt, ſi quiſpiam ignorationis eſſe ſibi cauſa uideretur. ebrios nanque duplici pœna afficiendos eſſe putarunt. principium enim in ipſis eſt. quippe cùm in ipſorum ſit poteſtate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis eſt cauſa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem ſcire oportet, nec ſunt difficilia cognitu. ſimiliter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo pla-*
73 *nè, quia in ipſis eſt non ignorare. Eſt enim in ipſorum poteſtate diligentiam adhibere. at fortaſſe tales ſunt quidam,*
74 *ut diligentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniuſti, aut intemperantes: ipſi ſunt ſanè cauſa diſſolutè uiuentes, & res iniuſtas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ ſunt circa ſingula, tales efficiunt. Quodquidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui*
ſtudent

ſtudent: perſeuerant enim in operando. Ignorare igitur
ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ip=
*ſos emergere, nimium hebetis hominis eſt. Præterea * me* 75
tas rationis egreditur, iniurias facientem hominem, aut ἄλογοι.
intemperatè agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum
eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniu=
ſtus: is ſua ſponte erit iniuſtus. Non tamen ſi uult cùm 76
eſt iniuſtus, deſinet eſſe talis, ac iuſtus erit. nec enim qui
ægrotat, ſi uult, erit ſanus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi
incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum neglige=
bat, tunc igitur licebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam
ualetudinem prodidit ſuam, non licet. Sicut neque fit ut
quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ip=
ſo ſitum ſumere ipſum atque proijcere, principium enim
erat in ipſo. Modo eodem & iniuſto, & intemperanti li-
cebat quidem ab initio talem non fore. quapropter ſua ſpō-
te eſt talis. Sed poſteaquam talis eſt factus, non licet ipſi
non eſſe talem. Non ſolùm autem animi uitia, noſtra ſpō 77
te fiunt: ſed corporis etiam interdum à nonnullis identi=
dem comparantur. Quos quidem & increpamus. eos enim
qui natura ſunt turpes, reprehendit profectò nemo. ſed eos
qui per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & cir
*ca imbecillitatem * euenire uidetur. & cùm quiſpiam mem* Codex Græcus
bris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit cuiquam id= etiam habet
ipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæ= καὶ αἴσχρος καὶ ἀναπήρω-
cus ſed potius miſerebitur. Quòd ſi ebrietate, uel aliquo σιν.
alio flagitio captus ſit oculis: omnes utique carpent, ac in-
crepabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in no=
ſtra ſunt poteſtate, reprehenduntur. ea uerò quæ non ſunt,
non increpantur. hæc cùm ita ſint, & in cæteris ea uitia
quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt collocata. Sed 78

fortaſſe quiſpiam dicet uniuerſos quidem homines id affe=
φαντασίας. ctare ſemper quod bonum apparet. ipſius tamen * appa=
rentiæ dominos ipſos non eſſe. Sed qualis tandem unuſ=
79 quiſque eſt, talem, & finem ipſi uideri. at ſi habitus ipſius
aliquo modo ſibi quiſque eſt cauſa: erit & apparentiæ ip=
80 ſe ſibi quodam modo cauſa. ſin uerò nemo eſt ſibi mala a=
gendi cauſa: ſed hæc ob ignorationem finis ipſius agit, pu-
tans per ea ſe ſummum bonum conſecuturum, affectatióque
finis non in noſtra eſt poteſtate. ſed ita natum eſſe oportet,
ut habeat quaſi uiſum, quo quidem rectè diſcernet, & id
expetet quod uerè eſt bonum. atque is eſt ingenio bono,
cui ipſum bene ſeſe habet natura (id enim quod maximum
eſt atque pulcherrimum, & quod fieri non poteſt ut ab
alio accipiat atque diſcat: quale eſt ortum natura, tale
habebit) atque hoc rectè natura benéque ortum eſſe ipſa
eſt habilitas perfecta, uerâque naturæ. Si igitur hæc ue=
ra ſunt: cur magis uirtus ſponte noſtra quàm uitium com
81 parabitur? Ambobus enim ſimiliter tam bono quàm ma=
lò finis ipſe natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur.
cætera autem agunt quouis modo, ea ipſa referentes ad il=
82 lum ſiue igitur finis non natura talis unicuique uideatur,
ſed ſit aliquid etiam apud ipſum, ſiue quidem finis ſit na-
turalis, quia uerò ſua ſponte uir ſtudioſus cætera agit,
uirtus ſponte comparetur ac acquiratur: uitium quoque
non minus comparabitur ſponte. Et homini nanque ma=
83 lo eadem competunt: & actuum, & finis reſpectu. Si
igitur (ut dicitur) noſtra ſponte comparantur uirtutes
(ipſorum enim habituum nos ipſi concauſæ quodammo=
do ſumus: finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales
ſumus) uitia quoque ſponte ab hominibus acquirentur. ſi=
84 miles enim ſubeunt modos. Communiter igitur dictum

eſt de

eſt de uirtutibus: & genus ipſum figura mediocritates in=*
quam ipſas eſſe ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia
eſſe illa per ſe agẽdi, noſtraq́; in poteſtate collocatas eſſe, &
noſtra fieri ſponte: atque ita ut ipſa recta ratio iubet. Ve-
rùm non ſimiliter noſtra ſponte actus ac habitus fiunt.
actuum enim à principio uſque ad finem domini ſumus, ip=
ſa ſingula cognoſcentes: habitum uerò principij. Singulo=
*rum autem * additio non eſt nota quemadmodum & in*
aduerſa fit ualetudine. ſed noſtra ſponte ideo fiunt: quia no
ſtra erat in poteſtate ſic aut non ſic agere atque uti. At 85
nunc repetentes, de ſingulis dicamus uirtutibus, quænam 86
ſint, & circa quæ uerſantur, & quo etiam modo. ex quibus
& illud ſimul emerget, quot ſunt ipſæ uirtutes. atque de for=
titudine primum dicamus.

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις

Virtus moralis, eſt mediocritas, eſt itidẽ habitus: ut ſit habitus in mediocritate, ad differentiã habitus intellectus.

** ἡ πρόθεσις.*

COMMENT.

Cum igitur finis quidem ſit,} Poſteaquam docuit de qua 66
tuor principiis operationum humanarum, ſcilicet de ſpontaneo, electione conſultatione, voluntate, quæ ſunt interni actus à quibus externæ operationes prodeunt: in hoc quinto & vltimo capitulo huius tractatus accommodat iſta principia ad virtutes & vitia, oſtendendo tam vitia quàm virtutes eſſe in noſtra poteſtate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima probat quod virtutes & vitia ſunt in noſtrâ poteſtate. In ſecunda ponit opinionem quorundam dicẽtium virtutes eſſe in noſtra poteſtate: vitia verò minimè, etenim reprobat. In tertia oſtendit radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quæ ſuprà dixerat de ipſis virtutibus. Primo igitur oſtendit quod virtutes noſtra ſponte fiunt, & in noſtra ſunt poteſtate, hoc pacto: Ea quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa ſunt in noſtra poteſtate: ſed principia virtutũ, ſcilicet operationes ex quibus generantur habitus virtutum, & etiam principia operationum ſunt in noſtra poteſtate: ergo & virtutes. Maior eſt clara: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione

eſt in noſtra poteſtate collocatum,quia poſſumus eligere vt agamus id vel non agamus;electio autẽ eſt principiũ virtutũ & omnino ea quæ proficiſcuntur ab appetitu vel voluntate ſunt in noſtra poteſtate.& ſic patet quòd operationes ſtudioſæ ſunt poſitæ in nobis:iſtæ autem ſunt principia virtutum.

67 {CIRCA iſta.}Scilicet quæ cadũt ſub electione & cõſulta-
68 tione. {AT operationes.} Intelligitur de actibus & operationibus,quæ fiunt ante ipſos habitus propter virtutes acquirendas quæ ſunt ſimiles & operationibus quæ fiunt poſtea ab
69 habitu acquiſito virtutis. {ET identidem vitia.}Probat etiã quòd vitia ſunt in noſtra poteſtate ſimili modo,ſcilicet quorum principia ſunt in noſtra poteſtate,& ipſa quoque.at principia vitiorum ſunt in noſtra poteſtate:ergo & vitia. Maior nota,minor declaratur à Philoſopho: quia in his in quibus eſt agere in noſtra poteſtate,eſt & non agere,& ecõtra.Notandum quòd Philoſophus vtitur iis terminis,in nobis eſſe poſitum,& in noſtra poteſtate:& vult ſignificare potentiam quæ æque apta eſt,& indifferenter ad agendũ & nõ agẽdum tam turpia quàm etiam honeſta,& eſt potẽtia libera liberique arbitrij ad vtranque partem,ſcilicet agendi vel non agendi.

70 {DICERE autem ſua ſponte.}Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua affert opinionẽ antiquorũ de hac materia, & eam refellit,ſed primo affert eã & acceptat aliqua ex parte, deinde affert difficultatẽ,ſcilicet ꝙ ſi iſta opinio acceptaretur omni ex parte,& omnino,ſtatim euerteretur & delerentur omnia fundamẽta antea iacta de ipſis virtutibus:poſt hęc affert duas cõcluſiones,& eas probat,ex quibus emergit ſolutio illius difficultatis.Dicit igitur Philoſophus quòd noſtra ſentẽtia eſt hæc,Vt ſpõte noſtra euadimus virtuoſi & vitioſi. aliqui verò dixerũt ſpõte noſtra fieri in nobis virtutes: vitia verò nobis inuitis.Et dicit quòd primũ eſt verũ,quòd ſponte noſtra,& non inuiti euadimus beati: ſecũdum verò falſum, ſcilicet quòd inuiti euadimus vitioſi.Nam ſi hic eſſet homo prauus nõ eſſet principiũ ſuarũ operationũ,& omnia quæ ſuprà diximus funditus delerẽtur,& tamen homo videtur eſſe principium ſuarũ operationũ tanquã pater ſuorum filiorum
71 quos ſponte procreare videtur,& nõ inuitus. {QVOD ſi hæc vera.} Allata ea opinione antiquorum,& ſecũdũ aliquã partem acceptata,nũc affert duas cõcluſiones ex quibus emergit ſententia

ſententia ſua vera,& etiam reprobatio falſa. Prima cõcluſio eſt,quòd principia operationũ tam ſtudioſarũ quàm earum quæ ſunt vitioſæ in noſtra ſunt poteſtate,vt etiam antea tetigit:ex quo ſequitur quòd operationes,& etiã virtutes ſunt in noſtra poteſtate. hoc etiã probatur exemplo legũlatorũ qui ponũt præmia bonis,pœnas malis operationibus:quòd non facerent niſi ea eorũmq; principia eſſent in noſtra poteſtate.

{ETENIM.} Affert aliã ſententiã , & concluſionẽ ex qua em ergit ſolutio dubitationis , & eſt talis : quòd operationes quæ fiunt per ignorantiã,cuius ſcilicet ignorantiæ homo eſt cauſa:ſunt collocatæ in noſtra poteſtate,quia collocatum eſt vel fuit in eo homine ne ignoraret. Nã operationes ob quas homo videtur iuſtè puniri,in noſtra poteſtate collocatæ eſſe vidẽtur:ſed ob prauas operationes quę fiunt per ignorantiã, cuius ignorãtiæ nos cauſa ſumus,iuſte puniri videmur:ergo tales vidẽtur eſſe in noſtra poteſtate,& ſpõte à nobis fieri videntur,ex eo quia nos videmur eſſe cauſa.Notandũ quòd Pittacus aduerſus ebrios duplicẽ pœnã cõſtituiſſe dicitur cùm aliquid deliquerũt.vnã ob ipſam ebrietatẽ, cuius ipſi fuerũt cauſa,& erat ſitũ in eis ne fierẽt ebrij : alia ob ipſum delictũ. 72

{AT fortaſſe tales ſunt.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua primũ affert vnum fundamentum opinionis eorum,qui dicebãt virtutes eſſe in noſtra poteſtate,non autẽ vitia.& id refellit: deinde affert aliud fundamẽtũ , & etiã euertit illud.Dicit igitur,in primis, nos dicimus oportere diligẽtiam adhibere in cognoſcẽdis legibus,& his quæ pertinẽt ad bonos mores.At dicent fortaſſe, Iſti ſunt imbecilli, & inepti propter complexionem corporis,& ob eam complexionem ferũtur etiam ad vitia diuerſa, quaſi naturaliter ob talẽ complexionem cogãtur,vt phlegmatici ad tarditatem : cholerici ad iram,& ſimilia quæ illi dicent fieri ex diſpoſitione corporis : non ex habitu animi. {AT vt tales.} Contra hoc fundamentũ affert Philoſophus primo talẽ concluſionẽ , oſtendendo quòd vitia & habitus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate, hoc pacto : Quorũ cauſæ effectiuæ ſunt in noſtra poteſtate, etiam ea quæ ſunt effectus erunt profectò in noſtra poteſtate,& ſponte à nobis fieri poſſunt:ſed operationes,& actus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate,quæ operationes ſunt cauſæ vitiorum,& habituum vitioſorum , qui ſunt effectus : ergo ta- 73 74

les habitus erunt,& in noſtra poteſtate ſubiicientur: princi-
pio ſponte agendi, vt late patet in textu.
75 {PRAETEREA metas.}Affert ſecundam rationem: Is qui
vult cauſam alicuius effectus, vult etiam ipſum effectũ: ergo
qui vult operationem iniuſtam, quæ eſt cauſa iniuſtitię, vult
etiã habitũ iniuſtũ: & ſimiliter qui vult operationẽ alterius
vitii, vult etiam habitũ. Notandũ ꝙ, etſi non oporteat dicere
ſimpliciter, & in omnibus, quòd qui vult cauſam, velit etiam
effectũ. Is tamen qui vult cauſam ex qua ſcit proficiſci talem
effectum, videtur etiã velle effectũ. Aliqui tamen volũt dic e-
re, quod quoniã vult antecedẽs, velit etiã conſequens & exi-
ſtimant hoc eſſe de mẽte Philoſophi. ſed nõ videtur hoc ſim-
pliciter eſſe verũ in omni conſequẽtia: vt, Volo eſſe in carce-
re cũ ingenti pecunia, ergo volo eſſe in carcere, nõ valet: ſed
volo eſſe hominẽ, ergo animal, bene valet: quare illa propo-
ſitio limitata hoc pacto videtur vera quòd is qui vult cau-
ſam quã nouit eſſe cauſam alicuius effectus, etiam illũ effe-
ctũ ſequi ex illa cauſa, dicendũ eſt quòd velit etiam illũ effe-
ctum. Qui ergo vult operationẽ vitioſam ex qua generatur
habitus vitioſus, vult etiã habitũ, quia ſcit ex actibus vitioſis
generari habitũ. Nemo eſt enim tã hebes qui hoc ignoret.
76 {NON tamen ſi vult.} Affert aliam concluſionem contra
idem fundamentum, ſcilicet quòd antea quàm habitus vi-
tioſi acquirantur, erat ſitum in nobis eos fugere, & euitare:
poſtea verò quàm facti & inueterati ſunt, non eſt penè in
nobis eos abiicere: ſicut fit in habitibus corporis, ad hoc pro
poſitum ſic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita
fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiant: poſt-
ea verò quam ſunt facti & inueterati, non amplius videtur
eſſe in nobis eos abiicere: ita euenire videtur de habitibus
animi. Dicit enim quòd multi morbi acquirũtur ſponte ab
hominibus, quia nõ obtemperant præceptis medicorum, &
non abſtinent ab iis quæ ægritudinem pariunt vel morbos:
quos poſtquã habent, non poſſunt repellere à ſeipſis: eodem
pacto videtur euenire de vitiis animi quę noſtra culpa con-
trahuntur: poſtea non eſt penè ſitum in nobis ea pro noſtro
77 deſiderio delere & abiicere. {NON ſolum.} Affert tertiam
concluſionem talem, ſcilicet quòd multa vitia corporis tan-
quã habitus vitioſi ſponte noſtra contrahũtur: & hoc oſten-
dit ex

dit ex eo, quia ob talia reprehendimur & vituperamur, quod non fieret niſi noſtra culpa cõtracta eſſent: nemo enim vituperat natura cæcum, ſed eum qui bibacitate, vt ita loquar, & nimio potu talem defectũ corporis eſt adeptus, & ſua ſponte ſuáq; culpa hoc factũ eſſe apparet. Ex his igitur tribus cõcluſionibus apparet, quòd fundamentũ illorum non eſt verum. cùm dicunt quòd homines ſunt tales, puta negligentes, & huiuſmodi ex mala complexione corporis. Poteſt enim cura & exercitatione ſua talis obſtare ei cõplexioni, & in cõtrariũ eniti, adeò vt ſitũ ſit in eo, & in poteſtate ſua ſtudioſũ euadere.

{SED fortaſſe quiſpiam.} Affert aliud fundamentum eiuſdem erroris quod ſumitur à potentia cognoſcendi: dicebant enim quòd quiſq; appetit id quod ſibi apparet bonũ, & quòd huiuſmodi apparentia non eſt collocata in noſtra poteſtate, ſed qualis vnuſquiſq; eſt, talis ſibi videtur finis. Nã potentia cognoſcẽdi bonũ non eſt ſita in poteſtate cuiuſq;: ſed eſt talis ex ſua naturali diſpoſitione, quam quiſq; habet à primordiis naturæ. Propterea alicui videtur hoc eſſe bonũ quod verè eſt bonum: alicui autẽ non ita videtur, & hoc eſt à natura. Itaque hoc erat fundamentũ illius opinionis, ꝙ quiſq; appetit illud quod ſibi apparet bonũ: apparẽtiæ verò non ſumus domini. 78

{AT ſi habitus.} Ad euertendum illud fundamentum affert Philoſophus duas concluſiones. Prima eſt, quòd apparentia finis vel boni eſt in noſtra poteſtate cõſtituta. Omnis habitus morum ſubiicitur principio ſpõte agendi, & eſt in noſtra poteſtate: ſed apparentia ſequitur habitum morum: ergo apparentia ſubiicitur principio ſponte agendi, & eſt in noſtra poteſtate. Maior eſt antea manifeſtè probata. Minor quoque patet, nam apparentia boni ſequitur habitum morum. Talis enim cuique videtur finis qualis quiſque eſt: quiſque autem talis aut talis eſt per habitum quem habet virtutis aut vitij: & ſic apparentia videtur ſequi habitum. Notandum quòd illud fundamentum, ſcilicet quòd qualis quiſque eſt, talis ſibi finis videtur, poteſt habere duplicem expoſitionem: prima eſt, qualem habitum quiſq; acquiſiuit, talis ei finis videtur: ſecunda eſt, quòd qualis eſt aliquis à natura ortus, talis ſibi finis videtur. id eſt qualem vim cognoſcendi quiſque à natura habet, talis illi videtur finis. Primo ſecundum primam ſententiam & expoſitionem, deſtruitur poſitum fundamentum 79

illorum erroris, quia oſtenditur à Philoſopho quòd apparentia finis eſt in noſtra poteſtate: quia omnis habitus morum eſt in noſtra poteſtate, vt probatum eſt per primam concluſionem: in ſequenti verò particula ponet ſecundam concluſionem, & oſtendet quòd ſi illa ſententia accipiatur ſecundo modo, ſcilicet quòd qualis quiſque eſt à natura, talis ſibi finis videtur: quòd etiam deſtruitur hoc fundamentum. Nam data tali ſententia ſequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos eſſe dominos, ergo deſtruitur tale fundamentum eorum.

80 {SIN verò nemo.} Hac in parte Philoſophus affert ſecundam ſententiam, id eſt fundamentū illorum ſecundo modo acceptum, & id deſtruit. Dicit enim ꝙ ſi accipiatur ſententia illa, ſcilicet quòd qualis eſt ortus à natura, talis ſibi finis videtur: & quòd affectatio finis non eſt poſita in noſtra poteſtate, ſed à natura & à primordiis generationis, oporteat vt habeat quis mentē & intellectum bonū ad diſcernendum finem rectum, ſicut oculū in corpore ad diſcernēdas differentias colorum. Si inquam hoc eſt quòd qualis quiſq; eſt per vim diſcernendi quæ datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici ſiue alij, cōparantur & acquirūtur ſpōte quàm vitia? Eadē enim ratio videtur de vtriſque ſi cauſa eſt à natura, & non ſpontanea electio noſtra: quia tam bonus quā malus habet affectionem finis ab ipſa natura.

81 {AMBOBVS} Scilicet bono & malo finis natura erit. Nam ſi natura eſt cauſa noſtri intuitus ad diſcernendū finē: eodem modo ipſa natura erit cauſa cognitionis boni finis, & per cōſequens bonarum operationū & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum ꝙ natura ſit cauſa vtrorunque aut neutrorum: ſi neutrorum, tunc erunt ambo in noſtra poteſtate, & ſponte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propoſitum: ſin vtrorunq;, tunc erit cauſa tam virtutū quàm vitiorum. ſed hoc eſt contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis ſponte, non autem à natura. Dicendum eſt igitur quod ambo ſunt in noſtra poteſtate, & voluntaria.

82 {SIVE igitur.} Procedit vlterius arguendo Philoſophus, & dicendo quòd ſi etiam concedatur vt ſumatur finis quomodocunque, ſiue finis natura capiatur, ſiue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finem: tamē non modo virtutes

tutes erunt in noſtra poteſtate,ſed etiã vitia. Nihil enim curo nũc ad hoc propoſitũ,& ad faciẽdũ,vt hæc ſint in noſtra poteſtate vtrũ finis natura ſit vel minimè, quia ſufficit mihi vt ea quæ ſunt ad finẽ, id eſt operationes, & bene vel male operari ſit in noſtra poteſtate,& vtrunq; agatur noſtra electione. hoc autem negari non poteſt:ſed fateri oportet quòd qui ſingulas operationes agit, quia vult, & quod velit aut nolit in ſeipſo eſt:ergo quando operabitur malũ,ſponte ſua aget quamlibet particularem operationem,ſicut quando aget bonum. Igitur vitia erunt volũtaria vt virtutes quæ fiũt ex operationibus.

{SI igitur.} Concludit Philoſophus,ſcilicet habitum eſſe cauſam apparentiæ finis:vt ex hoc cõcludat vitia eſſe voluntaria vt virtutes, & etiam quòd apparentia finis eſt in noſtra poteſtate: nã ſi habitus generãtur ex actibus,& actuũ noſtrorum noſmetipſi cauſa ſumus:ergo & habituũ. Nam quicquid eſt cauſa cauſę eſt cauſa cauſati:& quales ſunt habitus noſtri, tales ſumus ipſi: & quales nos ſumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitiis fit talis apparentia, & vitia ſunt in noſtra poteſtate, quia operationes ex quibus oriuntur vitia fiunt noſtra opera: ergo & apparentia talis ex noſtra opera erit, & in noſtra poteſtate, & vitia quoq; ſicut virtutes noſtra ſponte fient: quia eandem legem & conditionem ſubeunt. nam & malarum operationum noſipſi ſumus cauſa, ex quibus prodeunt mali habitus, ex quo malum ponemus finem: ergo ſponte male agemus, & vitia ſponte fient à nobis. 83

{COMMVNITER igitur dictum eſt.} Hæc eſt quarta pars huius capituli:in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta ſunt,deinde declarat ꝙ nõ æquo modo actus & habitus ſubiiciũtur principio ſpõte agẽdi,demum facit trãſitionẽ ad ſequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum eſt à nobis cõmuniter ꝙ ſunt habitus & mediocritates. & quòd producunt operationes ſimiles iis ex quibus ſunt ortæ, & quod virtutes & quòd vitia in noſtra ſunt poteſtate. 84

{VERVM non ſimiliter.} Nunc oſtendit Philoſophus ꝙ cùm actus & habitus ſubiiciantur principio ſponte agendi & fiant ſponte,tamen non ſimili modo,ſed actus magis videntur eſſe voluntarij,quàm habitus:& ratio eſt,quia toti cognoſcũtur, & ſingula circa quæ verſantur ipſi actus: habitus verò non hoc pacto cognoſcuntur toti, ſed ab initio, & ob ipſas 85

operationes. Sicut medicus cognoſcit quantum ſanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis voluntarij actus quàm habitus, nam habitus fiunt noſtra ſpõte, quia noſtra ſponte fiũt actus ex quibus generantur tales habitus. vnde illa dignitas accõmodari poteſt, ni fallor huic ſentẽtiæ: dignitas inquam quæ eſt Philoſophi in libro poſteriorum, Propter quod vnũquodq; tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus competit vt ſint voluntarij, & habitibus per actus, multo magis competit actibus. Quare diligenter cauẽdum eſt ab actibus vitioſis, quia ex ſimilibus actibus ſimiles generantur habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.

86 {AT nunc repetentes.} Facit tranſitionem Philoſophus, dicendo quòd cùm communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis dicendum eſt, vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. CAP. VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciasq;, perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationem inquiunt eſſe*
88 *mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honeſtum eſt: & non metuere, turpe. infamiam nanq; qui timet, eſt probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen translatione dicitur à quibuſdam: quippe cùm aliquid ſimile uideatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus.* Nonnulli enim

homines

*homines in bellicis quidem periculis meticuloſi ſunt: libera-
les autem ſunt, & ad erogandas pecunias animoſè ſe habēt.
At neque ſi quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet,
aut inuidiam metuit, aut aliquid tale: timidus eſt. Neque
etiam fortis, ſi cum eſt uerberibus cædendus, confidit. Circa* 89
*quæ igitur terribilia uir fortis uerſatur? An circa ea quæ
ſunt maxima? etenim nemo tolerantior eſt malorum homi-
ne forti. mors autem maximè omnium eſt terribile. eſt enim
ultimum uitæ: & nihil pòſt, homini mortuo aut bonum, aut
malum eſſe uidetur. At enim neque circa omne genus mortis* 90
*uir fortis eſſe uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit
in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo mortem uir for-
tis erit? An circa eam quæ eſt pulcherrima? talis autem eſt
ea quæ fit in bello. in maximo nanque fit & pulcherrimo
profectò periculo. Eôdem accedunt & ipſi honores, qui tum* 91
*à ciuitatibus, tum à regibus ſunt inſtituti. Is igitur homo
fortis propriè dicitur, qui circa honeſtam mortem, & ea o-
mnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipſam, interritus
eſt. huiuſmodi uerò ſunt ea quæ in bello contingunt. Quin-* 92
*etiam & in mari, et in ipſis morbis uir fortis timore uacat.
non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de ſalute ſua deſpe-
rant, & genus tamen mortis moleſtè ferunt: illi uerò ſpe
propter experientiam ſunt freti. Simul autem & uiriliter,
fortiterq; agunt in quibus uires habēt locum, aut honeſtum
eſt mori: quorum neutrum eſt in tali genere mortis.*

COMMENT.

FORTITVDINEM itaque.} Hic eſt ſecūdus tractatus hu- 87
ius libri: in quo Philoſophus incipit docere de fortitudi-
ne. nam poſt aſsignatā definitionē virtutis cum ipſa ſit genus
quod diuiditur in duas ſpecies, ideo enumerauit omnes vir-
tutes, oſtendēs definitionē eam accommodari poſſe cuilibet
virtuti: cōſequēs autē videbatur de ſingulis iā deſignatis pro-
priam

priam & exactam afferre doctrinam,niſi quòd præcedebat quædã conſideratio neceſſaria de principiis operationum & virtutum noſtrarum:ea autem ſunt interni actus,ſcilicet id quod ſponte fit & conſultatio,electio atque voluntas,de quibus miro ordine Philoſophus docuit,declarãdo quod ex his principiis noſtræ operationes procedunt,& vitia atque virtutes,& quòd hæc ſunt in noſtra poteſtate,& noſtra ſponte fiunt,refellendo opinionem eorũ qui ſuæ ſententiæ aduerſabantur.Nunc verò incipit de ſingulis docere virtutibus innuendo penè deſcriptionẽ cuiuſque,& ſeruat eum ordinem quem tenuit in ipſis ènumerandis,ſcilicet declarando materiam circa quam verſantur,& mediũ & extrema,& quod extremorum ſit magis aut minus cõtrarium ipſi virtuti,& medio.Videtur autẽ primò incipere à fortitudine,& quia verſatur circa materiam difficilimam,id eſt circa terribilia,& quia verſatur circa affectus,de quibus moderandis prior videtur eſſe doctrina,quàm de actibus,cũ oporteat hominem prius ſe interius percipere antequam producat operationes externas,& quia verſatur circa affectũ vehementiſsimum,id eſt circa iram & partem iraſcibilem.Itẽ quia ſumit nomen quaſi à virtute & à viro:græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiã incœpit ab hac virtute Philoſophus,quia incipiendum eſt à magis notis.hæc videntur eſſe nobis valde nota,& affectus etiam ipſe circa quem verſatur,& ita dicũt nonnulli.Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectũ,circa quod verſatur fortitudo.In ſecundo de operationibus eiuſdẽ,& vitiorum oppoſitorum,id eſt de exceſſu atque defectu.In tertio de quinque ſpeciebus non veræ fortitudinis.In quarto de quibuſdã proprietatibus eius quæ videntur fortitudini competere.Primum capitulum in tres partes diuiditur,quæ locis ſuis patebunt.Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiáque eiuſdẽ.Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod verſatur.Procedimus enim in cognitione noſtra ex obiectis ad actus,& ab actibus ad potentias,& à potentiis ad eſſentias,id eſt à notioribus ad ea quæ ſunt nobis minus nota vt ea cognoſcamus.In prima igitur declarãdo materiam fortitudinis,dicit Philoſophus eam verſari ſicut anteà dictũ eſt circa res formidoloſas,& metum,& fiduciam.Et poſtea oſtendit
quæ

quæ ſunt ea quæ timemus,ſcilicet ea quæ nos terrent,& exiſtimantur mala:vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali.Notandũ quòd malum bifariam conſiderari poteſt:aut vitium vel operatio vitioſa,quæ in noſtra ſunt poteſtate:& cùm ſunt mala,aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ,vt inopia,exilium,mors,& ſimilia,quæ non ſunt in noſtra poteſtate,& tamen exiſtimantur,& appellantur mala:nunc de his ſecũdis loquitur Philoſophus,quorum eſt metus,& talia non ſunt in noſtra poteſtate.

{AT non circa hæc omnia.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectum principaliſsimum fortitudinis, & ſemouere alia quæ non ſunt talia.Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo,non tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo:& primo nõ verſatur proprie circa infamiam.& probatur,Fortis laudatur,non timens infamiã non laudatur:ergo non timens infamiã non eſt propriè fortis:nec fortitudo ex conſequenti verſatur circa infamiã,nec circa paupertatẽ,& morbos,& ſimilia quæ nõ videtur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ vxoris,quia hæc nõ timens nõ laudatur propriè de fortitudine.Notandum quòd Philoſophus loquẽdo de inopia,& morbis,dixit talia nõ eſſe timenda,quæ nec à nobis ipſis proueniunt.Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat:vt prodigus qui ſua opera euadit pauper,& item ægrotus qui ſua incontinentia ſuáque opera incidit in morbũ.Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verum Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quæ proueniunt à cauſis externis vel à natura,vel à fortuna, cum dicit talia nõ eſſe timẽda. {CIRCA quæ igitur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli:in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius declarauit in genere,quòd fortitudo verſatur circa terribilia,& excipit nonnulla quæ non videbantur propriè obiecta eſſe fortitudinis:nunc in ſpecie,& determinatè affert.Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur propriè fortitudo,& dicit id eſſe mortem circa quam eſt,& circa fiduciã aut metum eiuſdẽ.& probatur,Fortitudo verſatur circa terribilia.at mors eſt maximè terribile:ergo circa mortem verſatur fortitudo,& circa metũ,aut fiduciã eiuſdẽ.

{AT enim neq; circa omne.} Oſtẽdit Philoſophus quòd 90
etſi cir

etſi circa mortem verſetur fortitudo,nõ tamen circa quod-
cunq; genus mortis,ſed circa eã quæ fit in bello.nam virtus
debet verſari circa ſummum materiæ ſuæ:at in bello ſunt
ſummè terribilia,& pericula maxima,& pulcherrima:& viri
fortes videntur eſſe propriè circa illa,cũ pro honeſtate & de-
core,pro defenſione patriæ,& more noſtro,pro fidei patroci
nio fidenti animo ſubeunt mortẽ.non autem circa mortem
quæ fit in mari,aut in morbis:quorum alterum fortunæ vel
alij externæ cauſæ,alterum naturæ cõpetere videtur. Nam
ſi mors naturalis eſſet illa circa quam verſaretur fortitudo,
91 omnes qui moriuntur eſſent fortes. {EODEM accedunt.}
Probat eandem ſententiã exemplo ciuitatum & regum, qui
conſtituũt honores ijs qui pro ſalute patriæ obierunt in bel-
lo:quod eſt indicium,cùm honos ſit quoddam præmiũ vir-
92 tutis,illos fuiſſe virtuoſos & fortes. {QVIN etiam & in
mari.} Affert rationes cur fortitudo nõ verſetur circa mor-
tem quæ fit in mari:nã & fortes dolẽt tali genere mortis.vt
Virgilianus ille,O térque quatérq; beati,&c.Et itẽ fortes di-
cuntur in ijs in quibus poſſunt viriliter agere,& oſtẽdere ali
quod opus fortitudinis,quod in mari fieri minimè poteſt.

De terribilium diuerſitate, & for-
titudinis extremis.

CAPVT VII.

93 NOn eſt autem idem uniuerſis terribile.Et dici-
mus etiam aliquid eſſe quod facultatẽ ſuperat
hominis.id igitur unicuique terribile eſt ho-
mini ſanæ mentis.At ea quæ metas facultatis
non egrediuntur humanæ,magnitudine differũt,& inten-
ſione,remiſsionéque.ſimiliter autem & ea quibus confidi-
94 mus. Fortis itáque impauidus eſt,ut homo:atque timebit
quidem & huiuſcemodi res formidoloſas.uerum ut opor-
tet,& ut dictat ratio,tolerabit honeſtatis cauſa.hæc enim
ipſius uirtutis eſt finis.Fit autem ut hæc & magis & mi-
nus timeãt homines.& etiam ut ea quæ non terribilia ſunt,

ut terribilia

ut terribilia metuant.atq; delinquitur:cum metuunt aut ea
quæ non oportet metuere,aut nō quemadmodū oportet,aut
non quādo oportet,aut aliquid taliū.ſimiliter peccatur &
circa ea quibus confidimus.Qui igitur & ea quæ oportet,
& gratia cuius oportet,& ut oportet,& quando oportet,
fert & metuit,& identidē confidit:is homo eſt fortis.for=
tis enim pro dignitate,& ut ipſa ratio iubet,tam patitur
quàm etiam agit.Finis autem operationis omnis is eſt,qui
accommodatur habitui.& uiro etiā forti honeſtum eſt ipſa
fortitudo.Talis igitur & ipſius eſt finis.ſingula nanque
ſuo fine definiuntur. Fortis igitur honeſti cauſa ſubit &
agit ea quæ ad ipſam fortitudinem pertinēt. Exuperantium 95
autem is quidē qui in non metuendo exuperat,nomine ca- μαινόμενος ἢ ἀνάλγητος.
ret.atq; dictū eſt anteà nominibus complura uacare.at uo=
*cari poteſt*inſanus quidem uel ſtupidus,ſi nihil omnino*
neque motus terræ neque fluctus(ut de Celtis dicitur)me=
tuat.Sed is qui circa res formidoloſas exuperat confidendo, 96
**audax eſt.uidetur autem ipſe audax & arrogans eſſe &* θρασύς.
fortitudinis ſimulator. Qualis igitur eſt fortis circa res
ipſas formidoloſas,talis & ipſe uideri uult.itaque imitatur
illum in quibus poteſt. Quapropter & complures ipſorū θρασύδειλοι.
**audaces ſunt ſimul & timidi.in his enim audentes res for=*
midoloſas non ſuſtinent.Is autē qui metuendo exuperat,ti= 97
midus eſt.Nam timet ea quæ non oportet,& omnia talia
ipſum ſequuntur.deficit autē & in cōfidendo.Sed in dolori=
bus exuperans magis eſt manifeſtus.meticuloſus igitur ma-
lè ſeſe habet circa ſpem,quippe cum uniuerſa metuat:fortis
uerò contrà ſeſe habet.confidere nanq;,bene ſperātis homi=
nis eſt.Circa igitur hæc uerſatur & audax,& meticuloſus, 98
& fortis. Sed diuerſo modo ad hæc ſeſe habent.Illi nanque
exuperant,& deficiunt.At hic mediocriter ſeſe habet,& ut
oportet.

oportet. Et audaces quidẽ præcipites ſunt ante ipſa pericula
99 *& uolunt ea: ſed cũ in ipſis ſunt, tergiuerſantur.* Fortes *autem in ipſis quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti.* Vt *igitur dictũ eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus, & eligit atque fert ipſa, quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atq; perferre.* Mortem *autem ſibi conſciſcere ob fugiendam paupertatem, aut amorẽ, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitu-*
100 *dinis, laborioſa fugere. atq; non quia res eſt honeſta, appetit mortẽ: ſed quia malũ, fugit.* Fortitudo *igitur tale aliquid eſt.*

COMMENT.

93 NOn eſt autem idem vniuerſis.} Hoc eſt ſecundũ capitulum, in quo oſtendit operationes fortitudinis, & etiã extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarãdis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuẽda. Alia ſunt terribilia ſecundum cõditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandùm quòd Philoſophus dicit non eſſe idẽ vniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundũ ſuas conditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam.

94 {FORTIS itaque.} Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicẽdo quòd fortis eſt impauidus, nõ quòd omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ cõditionis, eſt enim homo: quinetiã quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt cõmune virtutibus, vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timentur magis vel minus quàm oportet, & interdum

ea timentur quæ timenda non ſunt,& ſimiliter ſubeũtur quæ ſubeũda non ſunt, ex nimia audacia & temeritate: & hoc pacto delinquitur diſcedendo à mediocritate fortitudinis, vt oſtendet paulò inferius particulariter:fortis verò metuit, & confidit vt oportet:& qui hoc modo agit cum mediocritate eſt appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima,Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis,eſt vir fortis:at is qui confidit vt oportet,& quando oportet,& cum aliis circunſtantiis agit circa materiam fortitudinis,vt rectè dictat ratio : ergo talis eſt appellandus fortis.Patet ratio,quia regula,& veluti mẽſura quædam omnium virtutum eſt recta ratio,& in qualibet virtute eſt quædam recta ratio,vt recta ratio fortitudinis,temperantiæ quoque, & ſic de aliis.Secunda,Is qui agit ſecundum finem fortitudinis,eſt appellandus fortis:ſed qui confidit,& ſubit ea quæ oportet,& vt oportet gratia honeſtatis,agit ſecundum finẽ & rationem fortitudinis:ergo talis eſt appellandus fortis.

{EXVPERANTIVM autẽ.} Hæc eſt ſecunda pars huius 95 capituli,in qua declarat operationes vitiorũ, quæ ſunt oppoſitæ fortitudini,id eſt exceſſus atque defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in nõ metuendo caret nomine ſicut multa alia: & videtur eſſe cauſa,quia rarò accidit vt ſit aliquis talis : ſed vocetur ſtupidus vel inſanus quidem,dicit Philoſophus, & temerarius ſi excedit in non timendo ea quæ timenda ſunt, vt Celtæ & populi illi qui nõ timẽt fluctuationes, & tẽpeſtates.

{SED is qui circa res.} Declarat nunc operationes vitioſi 96 excedentis in confidendo quem appellat audacẽ, & dicit ꝙ talis videtur eſſe arrogans quidem,& ſimulator fortitudinis, & vult videri fortis cùm non ſit,& dicit quòd talis eſt ſimul timidus & audax. Ij enim qui in quibuſdam ſunt timidi, in quibuſdã audaces:ſunt ſimul timidi & audaces:ſed multi homines audaces ſunt huiuſmodi:ergo &c.

{IS autẽ.}Declarat nunc operationes alterius extremi,id 97 eſt timiditatis & timidi,dicendo ꝙ is qui metuẽdo excedit, timidus eſt:& eodẽ pacto qui in cõfidendo deficit.& ſic videtur ponere quodammodo duos modos exceſſus,& duos defectus qui videtur opponi inter ſe.Nã excedẽtibus in non metuẽdo qui ſunt vt Celtæ,videtur opponi excedẽtes in metuẽdo,qui videtur eſſe timidiſsimi:excedentibus verò in auden

q

do videntur opponi deficientes in audendo,qui ſunt timidi.

98 {CIRCA igitur hæc.} Comparat iſta inter ſe declarando ꝙ circa eãdem materiam verſatur audax,timidus, & fortis, id eſt circa terribilia.diuerſo tamẽ modo.Nam audaces ſunt præcipites ante pericula.Sed cùm adſunt,tergiuerſantur:fortes verò econtra ſe habent,vt latiſsimè patet in textu.

99 {VT igitur dictũ eſt.}Concludere videtur & ex dictis afferre quandam deſcriptionẽ fortitudinis, ſcilicet ꝙ fortitudo eſt mediocritas circa terribilia in bello propter honeſtatem,quia eſt honeſtum talia perferre, aut turpe nõ perferre.

100 {MORTEM autẽ ſibi,} Dixit ſuprà Philoſophus ꝙ circa mortem quæ eſt vltimũ terribilium verſatur fortis:nec igitur videretur qui ob fugiendam paupertatem, aut amorem, vel aliquid moleſtum ſibi mortem conſciſceret eſſe appellãdus fortis. Excludit hunc errorem Philoſophus, & oſtendit ꝙ talis potius eſt appellandus timidus,& mollis cùm fugiat laborioſa,quæ non ſunt propriè mala ſcilicet paupertas, & talia incommoda cùm non ſint turpia,& non contrahantur noſtra culpa.Diximus igitur fortitudinem eſſe circa terribilia,& opus fortis fieri ob honeſtatẽ,& nõ ob fugiendam paupertatem,vel amorem,quæ potius videntur prouenire ex timiditate,quæ etiam lõgius abeſt à fortitudine,quã audacia.

Quòd quinque modi fortitudinis non veræ.

CAPVT VIII.

101 *Dicuntur autem & aliæ fortitudines quinque modis. Atque prima eſt ipſa ciuilis:maxime autem ſimilis eſt. ciues enim ob increpationes quæ ſunt ex legibus, & opprobria, honoréſue pericula ſubire uidentur.* Et *propterea fortiſsimi uidentur eſſe, apud quos timidi quidem infames ſunt. fortes autem* Iliad. χ. *afficiuntur honore.* Tales & * *Homerus affert: ut* Diomedem *ac* Hectorem.*dicit enim* Hector, Iliad. θ.

Nã me Polydamas ante omnes ipſe reprehẽdet, Et Diomedes
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Tiydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc

Hæc autem ex eo maximè ſimilis eſt ei de quo ſuprà dixi=
mus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorem enim & appetitio=
nem honeſtæ rei, honoris inquam, & ob fugiendam repre=
henſionem, quæ quidem eſt turpis. In eodem poſuerit quis=
piam & eos qui compelluntur à magiſtratibus. Verùm de= 102
teriores eò ſunt, quòd non ob pudorem: ſed ob metum id fa=
ciunt. & fugiunt non rem turpem: ſed rem moleſtam. cogunt
enim ij qui poteſtatem habent, ut Hector,

Ilia. o. quæ verba etiam ſub perſona Agamemnonis referuntur.

* *Quem procul à pugna trepidantem fortè videbo.*
Is canibus fiet, fiet quoque vulturis eſca.

* *Ilia. β. Vide Ariſtot. lib. iij. capit. x. Politicorum.*

Idem faciunt & qui alijs imperant. etſi recedunt, uerberibus
fficiant. & qui ante muros, foſſas, & huiuſmodi conſtruũt
aciem. omnes enim cogunt. At non neceſsitate: ſed quia res
ſt honeſta, fortem eſſe oportet. Videtur etiam & ipſa ſin
ularum rerum peritia fortitudo eſſe. quapropter & Socra
es fortitudinem ſcientiam eſſe putauit. Tales autem alij qui 103
em in alijs ſunt. in rebus autem bellicis milites. ſunt enim
n bello complures res * uanæ, quæ quidem maximè ipſis
unt notæ. atque ideo fortes uidentur: quia quales ſunt illæ,
lij neſciunt. Deinde & aduerſarios offendere, & ſeipſos tue
i maximè experientia poſſunt, & euitare hoſtis conatus
& illum percutere, cũ armis uti poſsint, & talia habeant:
t & ad faciendum ſint, & ad non patiendũ aptiſsima. qui=
us efficitur, ut ipſi tanquam aduerſus inermes armati, &
nquam aduerſus rudes * ludimagiſtri decertent. etenim in
uiuſcemodi certaminibus non ij ſunt pugnaciſsimi, qui for
ſimi ſunt: ſed ij qui uires ampliſsimas habent, & optimè
e habent corporibus. At uerò milites tunc timidi fiunt:
m excreſcit periculum, & inferiores ſunt copijs ac appa=
tu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uerò copiæ
anent, atque intereunt. * Quòd quidem & in Hermæo 104

πολλὰ τοῦ πολέμου καινά.

ἀθληταί.

ὅπερ καὶ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας συνέβη, id eſt, quod quidem apud Hermæũ in Corona Bœotiæ oppido cõtigit.

accidit.Hæ namque turpe fugere, & mortem tali ſaluti
præferendam eſſe cenſent.illi uerò ut ſuperiore ab initio ſeſe
obiectant periculis:re autem intellecta; fugam arripiunt,
mortem magis quam dedecus formidantes.Sed uir fortis nõ
105 *eſt talis.Atqui iram etiam ad fortitudinem referunt. Fortes*
enim & ij uidentur qui ob iram feruntur,perinde atque fe=
ræ,in eos qui ipſos uulnere affecerunt.quia & fortes conci
tantur ira.eſt enim ira res impetuoſiſſima ad aggredienda
pericula.quapropter & Homerus dixit, Vires iniecit iræ:
& animum ira concitauit.& acuta per nares uis,& effer=
106 *buit ſanguis.Hæc enim uniuerſa iræ concitationem impe=*
túmue ſignificare uidentur. fortes igitur ob honeſtatem a=
gunt:& ipſa ira ſubminiſtrat.feræ autem ob dolorem: quia
nanque uulnus acceperunt,uel quia timent.nam ſi ſuis in lu
ſtris ſint, non inuadunt.Non igitur ſunt fortes: propterea
quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil
præuidentes malorum.nam hoc pacto & ipſi aſini cum eſu
riunt fortes eſſent.non enim à pabulo uerberibus dimouen=
tur.Adulteri quoque propter libidinem multa audent. non
igitur fortes ſunt qui ob dolorem ac iram ad pericula com=
pelluntur.Maxime autem naturalis ea eſſe uidetur, quæ eſt
ob iram,& eſſe fortitudo electione ſumpta:fineq́;. & ipſi
etiam homines,cum iraſcuntur dolent,cum ulciſcuntur ca=
piunt uoluptatem.qui autem propter hæc agunt: pugnaces
quidem ſunt,at non fortes.non enim ob honeſtatem agunt
nec ut ratio præcipit,ſed ob ipſum affectum: aliqua tamen
107 *ex parte ſunt ſimiles fortibus.Nec etiam ij qui ſunt ſpe fre-*
ti,ſunt fortes.nam ex eo quia ſæpe,multosq́; uicerunt, fidu=
ciam in periculis habent.Sunt autem ſimiles fortibus, quia
utrique confidunt.ſed fortes quidem ob eas res quas paulo
anteà diximus.illi uerò quia ſe ſuperiores eſſe putant,& ni
bil

hil uiciſſim ſuſcepturos mali: tale & ipſi ebrij faciunt. ſpe-
rant enim omnia ſibi proſpere euenire. cùm uerò non eue=
niunt ipſis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res
eas quæ ſunt hominibus & uidentur formidoloſæ, ferre:
quia honeſtum eſt ferre, & turpe eſt nõ ferre. Quamobrem 108
& magis fortis eſſe uidetur, ſubitis potius in terroribus in
territum eſſe ac ſine turbatione, quàm in præuiſis. eſt enim
ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nam anteà uiſa, co
gitatione & ratione quiſpiam eliget. at ea quæ repente eue-
niunt, habitu. Fortes etiam eſſe uidentur & qui ignorant.
Et ſunt non longè ab ijs, qui ſpe freti confidũt deteriores au-
tem ſunt, qui tum dignitatis nihil habent. illi autem habent. 109
Quapropter & aliquo tempore manent. hi uerò decepti, ſi 110
cognouerint, uel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabãt,
fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedemo=
nios, tanquam in Sicyonios incidiſſent. Dictũ eſt igitur qua
les nam ſint ipſi fortes: & ij rurſus qui fortes eſſe uidentur.

COMMENT.

DIcuntur autem & aliæ.} Hoc eſt tertium capitulum, in 101
quo Philoſophus poſteaquàm declarauit materiam circa quã verſatur fortitudo, & operationes ipſius, & vitiorum oppoſitorum: nunc enumerat quinque ſpecies fortitudinis non tamen veræ, ſed ſimilis, & ponit differentias inter has, & veram, & propriè dictam fortitudinem. Diuiditur autem in quinque partes ſecundum quinque ſpecies ſupradictas, quæ ſuis locis patebũt. Prima ſpecies dicitur ciuilis, quæ vehemẽter videtur ſimilis veræ fortitudini. Hæc autem eſt cum ciues pericula ſubeunt ob fugiendam infamiam, & conſequendos honores, vt oſtendit exemplo Homeri: & hæc eſt valde ſimilis veræ fortitudini. Differt tamen quia verè fortis aggreditur opus fortitudinis primo, & principaliter, & quia eſt honeſtum, & propter ipſam honeſtatem, ſiue ſequatur honor ſiue non: iſte vero ciuilis principaliter ſubit pericula ob honorem conſequendum vel fugiendam infamiam.

102 {CVM hiſce quiſpiam.} Alio modo ciues aggredi videntur pericula ob fugiendam pœnam, & ij videntur redigi ad ſuperiorem ſpeciẽ fortitudinis non propriæ quæ dicitur ciuilis, quanquàm ſint deteriores ſupradictis, quia non faciũt fortia facta ob fugiendã turpitudinẽ, ſed ob fugiẽdam pœnam, vt exẽplo Homeri oſtendit Philoſophus. Sic igitur duo erũt gradus ciuilis fortitudinis, & ſecũdi erunt primis deteriores.

103 {VIDETVR etiam.} Affert Philoſophus ſecundã ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, quam dicit eſſe peritiã quandam præſertim in rebus bellicis: hãc autẽ non vult eſſe propriè fortitudinẽ, quia videtur eſſe ab arte, & experientia acquiri: non autẽ electione, vt eſt vera fortitudo. & in hoc videtur reprehendere opinionẽ Socratis dicentis in libro vt puto qui Protagoras inſcribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate eſt ars & peritia quædam. & intelligit hoc pacto, vt dicimus fortem medicũ, qui ſine timore curare audet: & ſimiliter in aliis artibus qui eſt peritus audet operari ſecundum illam artẽ: ſed hoc præcipuè videtur euenire in bello, vbi peritiores videntur magis cõfidere, & præ ſe ferunt maiorẽ ſpeciem fortitudinis, quàm rudes. Verũ talis fortitudo militaris videtur inferior ſuperiore, quam appellauit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ eſt ſimilior veræ & propriæ fortitudini, eſt nobilior & præſtantior ea quæ eſt diſsimilior. At ciuilis illa ſupradicta eſt ſimilior quàm militaris: ergo eſt præſtantior. Hanc rationem declarat Philoſophus cùm dicit: At verò milites tunc formidant, timidique ſunt, &c.

104 {HERMAEO.} Hermæus eſt locus in Euboia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio conſecratus. Vbi olim ciuitas fuit Caronia appellata: quã cum obſiderẽt Atheniẽſes duce Phoreo, & proditione arcẽ cepiſſent, Charõ dux Thebanorũ miſſus in obſeſſorũ auxiliũ in ea pugna occubuit: ex quo exẽplo milites eius qui prius audebãt pugnare duce fidẽtes fugã arripuerũt: ciues verò, & vrbanæ copiæ turpe exiſtimãtes patria relicta aufugere, perſeuerãtes in prælio oẽs propè interierũt.

105 {AT qui irã etiam.} Aliã affert ſpeciẽ fortitudinis impropriè dictæ, quæ fit per iram. Et primò oſtendit quomodo eſt ſimilis: deinde quomodo differt. Primò quomodo eſt ſimilis probatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodã aggrediũtur pericula, eſt ſimilis veræ fortitudini: at fortitudo quæ

quæ fit per irã eſt talis: ergo fortitudo quæ fit per irã eſt ſimilis veræ fortitudini. Hoc etiam probat Philoſophus teſtimonio Homeri, qui multis in locis oſtendit ꝙ ira ſubminiſtrare videtur vires fortitudini. {FORTES igitur.} Nũc oſten- 106
dit Philoſophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitudine. Probatur, Fortitudo propriè dicta, & vera eſt qua viri fortes operantur propter honeſtatẽ, & vt recta ratio iubet. At fortitudo per irã nõ eſt huiuſmodi: ergo nõ eſt fortitudo propriè dicta. Nã honeſtas eſt illa quæ primò videtur animũ facere fortibus viris, & etiã vires ſubminiſtrare & ſtimulare, & impellere: ira verò nõ primò. Itẽ probatur alia ratione, Si fortitudo quæ fit per irã eſſet fortitudo vera, tũc feræ, & nonnulla animalia bruta, & etiã adulteri eſſent appellãdi fortes. Cõſequens falſum: ergo & antecedẽs. Ratio patet in textu. Dubitatur quia Philoſophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus ſubminiſtrare, hoc nõ videtur verũ. Nã id quod nõ obtemperat rationi, ſed ſua naturali motione mouetur, non videtur ſubminiſtrare fortitudini. at ira eſt huiuſmodi: ergo nõ videtur ſubminiſtrare fortitudini. Pro ſolutione notãdũ ꝙ ira cõſiderari poteſt prout eſt in exceſſu, & etiã vt eſt in mediocritate: ſi accipiamus eã vt eſt in exceſſu, tũc nõ dicimus eſſe cũ fortitudine: ſin autẽ ſumatur ſecũdo modo, tũc eſt affectus regulatus à ratione, & poteſt eſſe cũ forti operatiõe. Et ideo dicit ꝙ eſt naturaliſsima motio iræ, & ſi ipſa accipiat finẽ cõgruũ & electionẽ, fiet vera fortitudo vel operatio fortitudinis: & ſic in fortem cadit ira quæ eſt affectus regulatus à recta ratione. Virtutes enim aliquæ ſunt affectuũ moderatrices. Verũ dolor & cupiditas non comitatur fortitudinẽ per ſe, ſed per accidens: dolor enim per ſe nõ compellit ad pericula, ſed excitat irã. & ſimiliter qui propter voluptatẽ cõſequendã aggrediuntur pericula, nõ per ſe ſed per accidẽs pericula ſubeũt, & non cõpellũtur ob verũ finẽ fortitudinis. Ad rationẽ cũ dicitur ꝙ ira obedit rationi, quia eſt naturalis motio. Neganda maior eſt, & dicendũ ꝙ appetitus eſt actus natura ad obtẽperandum rationi, etſi de natura ſua non ſit rationalis per eſſentiã, vt ſæpe vidimus. Quare exire poteſt affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus patet veram eſſe ſententiã Philoſophi de tali ira moderata: ſed intelligẽdũ quod duplex videtur eſſe operatio fortitudinis: vna tolerãdi, vt apparebit: alia

aggrediendi. Ad primã operationem non eſt opus ira. Ad ſecundas verò in aggrediendis periculis videtur opus eſſe ira
107 moderata. {NEC etiã.} Affert quartã ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, quæ eſt in illis, qui ſpe quadã confidunt, ex eo quòd ſæpe hoſtes ſuperarunt. & oſtendit quomodo conueniunt viri fortes & iſti, & etiã quomodo differũt. Cõueniunt enim & ſunt ſimiles fortibus in eo quòd ambo cõ fidunt: differunt tamen poſtea, quia fortes fortia aggrediuntur, & confidunt ob honeſtatem conſequendã, & turpitudinem fugiendam. Iſti verò ob ſpem victoriæ, quam ſpem acquiſierunt ex conſuetudine vincendi. Et notandum quòd fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante operationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdũ eueniunt pericula ſubita & repentina, in quibus fortis non poteſt habere tempus præcedens deliberãdi & eligẽdi: ſed tamen habet habitũ fortitudinis & electionem, quæ eum præceſsit. Item aliã rationem affert Philoſophus ad oſtendendũ quòd confidentes propter ſpem non ſunt verè fortes. Nã verè fortes perſiſtunt in periculis: illi verò qui propter ſpem confidebant veluti ebrij, non perſiſtũt in periculis: ergo nõ ſunt verè fortes.
108 {QVAMOBREM & vir.} Hoc videtur inferri ex ſupradictis quod appellant corolarium, & eſt tale quòd is qui operatur fortiter in ſubitis periculis eſt fortior quàm qui in præuiſis. & hoc oſtendit, quia agens fortiter in repentinis periculis manifeſtè apparet quòd operatur per habitum: ſed ille qui agit fortiter in præuiſis poteſt fortem operationem producere, non tamen ſequitur quòd operetur per habitum. Notandum quòd qui ſubit pericula repentina per habitum maximè videtur ea aggredi, quia non habet tempus cõſultandi, & deliberãdi, ſed quia ex multis actibus fortibus quibus cõſecutus eſt habitum conſuetudine quadã ſuſcipit ea. Vnde ſuperius etiã dixit. Is igitur homo fortis propriè dicitur qui circa honeſtã mortẽ, & eą omnia quæ repente afferãt ipſam interritus eſt. Notandũ ꝙ hæc ſpecies fortitudinis impropriæ videretur forſitã nonnullis eſſe eadem cum ſecũda ſpecie ſupradicta: ſed differũt: quia fidẽtes propter ſpem ex eo ꝙ multotiens victoria potiti ſunt, poſſunt eſſe tales, & tamen non habere peritiã & artẽ. Itaq; illi audẽt ob peritiã: iſti ob ſpem quã cõceperũt ex multis victoriis. diuerſi igitur ſunt, vt patet.

FOR

{FORTES etiam eſſe videntur.} Affert quintam ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, & oſtēdit eam non eſſe veram fortitudinem, & etiā oſtendit ꝙ eſt deterior quarta ſpecies præcedenti. Probatur igitur quod hæc non eſt vera fortitudo quæ fit per ignorantiā, illa confidentia quæ eſt ſimilis fortitudini propter ſpem, & etiā deterior illa non eſt propria fortitudo, ſed hæc quæ fit per ignorantiam eſt ſimilis fortitudini impropriæ quæ eſt propter ſpem, & etiam deterior illa: ergo non eſt vera fortitudo. 109

{DETERIORES verò ſunt.} Oſtendit Philoſophus quomodo fortes ignoratione ſunt deteriores fortibus propter ſpem. Nam illi habent aliquam dignitatem: & ſuſtinent pericula aliquo tempore: fidentes autē propter ignorantiā dignitatem nullam habent, & ſtatim cognito periculo fugiūt: & hoc probat exemplo Argiuorū qui putabant ſe pugnaturos cum Sicyoniis, & propterea cōfidebant ignoratione decepti: cùm verò cognouerunt hoſtes eſſe Lacedæmonios, extemplo fugam arripuerāt. Ex his patet quæ eſt vera, & propriè dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandū quòd ſufficientia quinque ſpecierum ſupradictarum poteſt oſtendi hoc pacto, ſcilicet cur ſunt tot, & non plures nec pauciores. Nam fortitudo propriè dicta conſiſtit in tribus, ſcilicet in cognitione, electione, & fine. quæ eſt honeſtas accommodata fortitudini. Quòd ſi aliqua ſit fortitudo non proptiè dicta, deficit ab aliquo horum trium: ſi deficit in cognitione, ſiue ſcientia, oritur fortitudo per ignorantiam, ſcilicet quinta ſpecies. ſi verò deſit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggreſsio periculorum, ſcilicet aut ira, aut ſpe: & ſic oriuntur illæ duæ, ſcilicet tertia & quarta. Sin verò ſit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc eſt ſecunda, id eſt militaris: aut non propter commune bonum, & honeſtatem, ſed ob proprium bonū, ſcilicet propter honorem, & tunc oritur prima ſpecies, id eſt ciuilis. 110

De proprietatibus fortitudinis. CAP. IX.

QVanquam autem circa fiducias, metúſque fortitudo uerſatur, tamen non ſimili modo circa utrunque: ſed magis circa res formidoloſas uerſatur. Qui nanque in hiſce non turbatur, 111

atque ſe habet circa has ut oportet: magis eſt fortis quam
is qui circa ea, in quibus confidit, ſe habet ut oportet. For-
tes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictum eſt) inferen-
tes dolores tolerant. idcirco fortitudo dolores affert: & non
iniuria laudatur. Difficilius enim eſt dolores ferre, quàm à
113 *uoluptatibus abſtinere. Enimuero fortitudinis finis iu-*
cundus eſſe uidetur. Verùm ab euenientibus doloribus obfu
ſcatur: ut & in certaminibus fieri ſolet. nam pugilibus finis
quidem ipſe iucundus eſt gratia cuius certant, coronæ in-
quam atq; honoris. ſed cædi moleſtum eſt: cùm ſint è carne,
doloréſque affert, & omnis omnino labor. Atque quia hæc
ſunt multa, ideo id gratia cuius certant, cùm ſit res parua,
nihil iucundi uidetur habere. quòd ſi tale & circa fortitudi-
nem eſt: mors quidẽ atque uulnera forti uiro moleſta erunt,
atque inuito. feret tamen quod honeſtum eſt ea ferre, uel tur-
pe non ferre. Atq; quo magis omni uirtute pollet & felicior
114 *eſt: eò magis ob mortẽ ſanè dolebit. Vir enim talis maximè*
dignus eſt uita, maximíſque bonis priuatur id ipſum ſciens,
quod quidem dolorem affert. uerùm nihilominus eſt fortis.
Et eò magis fortaſſe quòd honeſtatem quæ eſt in bello his an
teponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate o-
peremur, niſi quoad attingitur finis * *Nihil autem fortaſſe*
uetat. non eos qui tales ſunt præſtantiſsimos milites eſſe: ſed
eos qui minus quidẽ ſunt fortes: nullum autẽ aliud bonũ ha
bẽt. Hi nanq; parati ſunt ſeſe periculis obiectare, uitámque
pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur ha-
ctenus dixiſſe ſufficiat. Quid autem eſt, ex iis quæ diximus
non eſt difficile comprehendere, ac aſsignare figura.

**Id eſt. qui verè ſunt fortes, ſæpe nõ ſunt præſtantiſsimi pugnaciſsimiq́. Sed qui nimis pollent vera fortitudine, & nullũ aliud bonum habẽt quàm corporis robur. hi.*

COMMENT.

111 QVANQVAM autem circa fiducias.} Hoc eſt quartum & vltimum capitulum huius tractatus: in quo Philoſophus

ſophus affert quaſdã proprietates,quæ videntur competere fortitudini propriè dictæ & forti.Diuiditur in quatuor partes.In prima oſtendit quomodo fortis ſe habet circa metus & fiducias & terribilia.In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa voluptatẽ.In quarta affert quoddã obortum vel corolarium,vt iſti dicunt.In prima igitur parte dicit Philoſophus quod cũ fortitudo verſetur circa ea quæ ſunt terribilia,& circa ea,in quibus cõfidere oportet,tamen magis eſt proprium fortitudinis ſuſtinere formidoloſa & terribilia,quam circa ea cõfidere in quibus eſt confidendũ.

{FORTES igitur ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars in qua affert aliam proprietatẽ,ſcilicet quòd fortitudo verſatur circa dolores,& ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agendo aliqui dolores.Circa ea verſatur fortitudo quibus viri fortes laudantur:ſed viri fortes laudantur,quia fortiter ſuſtinent,& perferunt dolores:ergo fortitudo verſatur circa dolores.Videtur etiam hoc oſtendere cõparatione tẽperantiæ,in qua requirenda & exercenda cùm tẽperate operamur, non ſine dolore videmur abſtinere à voluptatibus.At difficilius eſt perferre dolores,quàm à voluptatibus abſtinere,vt ait Philoſophus in textu.Notandũ quòd nulla virtus acquiritur ſine moleſtia & difficultate:tamẽ voluptatẽ habet propter finem,quia voluptas ſequitur operationem ſtudioſam. 112

{ENIMVERO fortitudinis.} Hæc eſt tertia pars capituli in qua affert aliam proprietatẽ oſtendendo quo modo fortitudo ſe habet circa voluptatem ,& habet voluptatem.Finis ſtudioſi viri habet voluptatem,& eſt iucundus ſtudioſo viro. At fortis eſt ſtudioſus & agit propter finem operationẽ fortem:ergo finis eſt ei iucundus.& ſic fortitudo verſatur circa voluptatem,& habet voluptatem ob finem:ſed tamen probat quòd etſi ſit talis voluptas in fine,obfuſcatur à doloribus qui perferuntur à fortibus vt talem finẽ conſequantur. Nam ſicut fit in certaminibus & ludis:ita in fortitudine fieri videtur.At in illis eſt aliqua voluptas propter præmia,& coronas,quæ victoribus proponuntur:eodem pacto in fortibus factis eſt voluptas propter finem,quæ tamen obfuſcari videtur à doloribus quos perfert vir fortis. Oſtendit præterea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute,eo magis dolet.Et hanc ſententiam videtur afferre contra 113

Stoicos

Stoicos qui dicebant neminem ſtudioſum dolere,ſed poſitos eſſe,& conſtitutos in indolentia:& hoc præcipuè dicebāt de viro forti.Philoſophus autem probat hoc pacto,Qui magis eſt dignus vita,magis dolet de priuatione vitæ,& de ſua morte.At vir fortis quo eſt fortior,& virtutibus abundans, magis eſt dignus vita & maximè dignus:ergo vir fortis dolet propter mortem.Sed quia videretur fortaſſe quòd dolere eſſet alienum à fortitudine,ideo addit vlterius Philoſophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet eſt fortis:quia anteponit iis honeſtatem in bellicis periculis,& anteponit cæteris bonis quæ ſunt in vita:& ſic apparet quòd non operamur cum voluptate in omnibus virtutibus niſi reſpectu finis,qui ſemper eſt dulcis,& iocundus in omni virtute.

114 {NIHIL autē fortaſſe.} Hæc eſt quarta pars capituli,in qua videtur inferre obortum ex ſupradictis.Nā cùm dixerit fortem virū dolere ob mortem,ſubire tamē propter honeſtatem,videtur quod fortis magni faciat vitā ſuam,& ex hoc non poſſunt eſſe optimi milites.Ideo dicit Philoſophus,nihil obſtat ſi ij non ſint vtiles milites,ſicut ſunt mercennarij qui vitā exponunt pro vili mercede,& emolumento.Hoc eſt enim non propriū fortitudinis leui de cauſa,& pro vili præmio vitam abiicere:ſed eſt fortitudinis propriū,& fortis vitam ſuā magnifacere,& non quacunque de cauſa eā exponere morti:ſed pro cōmuni bono,& propter honeſtatē ipſam: ex quo etiam videtur excludere proprietates dictas à tali audacia militum,quia ſi eſſent verè fortes,haberent etiam prudentiam,qua intelligerēt nō oportere cū vili emolumento vitam cōmutare,ſed pro honeſtate & communi bono,vt diximus.Ex his quæ dicta ſunt poteſt colligi quid ſit fortitudo, ſcilicet quòd fortitudo eſt mediocritas recta ratione determinata,circa ea in quibus confidimus,& circa terribilia in maximis periculis propter honeſtatem,& cōmune bonum.

De temperantia. CAP. X.

115 *POſt hanc autem de Temperantia dicamus.Hæ nanque uirtutes partium earum eſſe uidentur,*
116 *quæ ſunt rationis expertes.Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatem eſſe,*

iam

*iam antea diximus. minus enim, & non ſimiliter circa dolores uerſatur. In eiſdem autem & intemperantia eſſe uidetur. ſed nunc circa quas eſt uoluptates determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut honoris cupiditas, & auiditas diſciplinæ. Nam tam ambitioſus quàm auidus diſciplinæ, eo gaudet cuius eſt auidus. & corpus nihil, ſed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuſcemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies conſumunt, * uerboſos quidem atque deliros:* ἀδολέσχας.
intemperantes autem non conſueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum cauſa dolent. Temperantia igitur non circa animæ, ſed circa corporis uolu- 118
ptates uerſatur. Non tamen & circa has ipſas omnes. Qui 119
nanque rebus ijs gaudent quæ uiſu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intemperantes dicuntur. etſi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel hiſtrionis gaudent uoce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eiſdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: niſi per accidens. non enim eos qui malorum aut roſarum, aut uaporum: ſed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus eſſe. His enim intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipſis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm eſuriunt, epularum gaudentes odore. at his delectari intemperantis eſt: quippe cum

eius hæc obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera animalia uoluptatem, niſi per accidens, per hoſce capiunt ſenſus. Neque enim odore leporum, ſed eſu gaudent canes: odor autem ſenſum ferit. Neque uoce bouis leo, ſed eſu: per uocem autem ſenſit illum eſſe propinquum: atque hoc ipſo gaudere uidetur. Pari modo neque ſi uidit aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipſo gaudet, ſed quia cibum
120 *habebit. Circa uoluptates igitur tales, temperantia, intemperantiáque uerſatur, quæ quidem & cæteris animalibus ſunt communes. Quocirca ſeruiles & ferales eſſe uidentur. hæ autem ſunt quæ tactu, guſtúque ſuſcipiuntur. At*
121 *enim & guſtu intemperantes parum, uel minimè uti uidentur. Guſtus enim officium, ſaporum indicium eſt. quod quidem ij faciunt qui uina probant, & epulas condiunt. Non nimium autem hiſce gaudent intemperantes: ſed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in eſculentis, ac poculentis, & in iiſce quæ uenerea nuncupantur. Quapropter &*
122 *quidem uoluptatibus deditus epularum (Philoxenus quidam Eryxius) precatus eſt: ut longius ſibi guttur quàm gruis fieret: propterea quòd tactu delectabatur. Senſuum igitur maximè communis eſt is, circa quem intemperantia uerſatur. Atque propterea iure uituperanda eſſe uidetur, quod hominibus, non ratione qua homines ſunt: ſed qua animalia, accidit. Talibus igitur gaudere, maximéque ta-*
123 *lia amare, ferale eſt. Etenim liberaliſſimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt: exceptæ ſunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem, calorémque fiunt. Non enim intemperantis tactus circa uniuerſum eſt corpus: ſed circa quaſdam corporis partes.*

COMMENT.

Poſt hanc autem virtutem de temperantia. } Hic eſt tertius tractatus huius libri: in quo Philoſophus docet de temperantia ſtatim poſt doctrinam de fortitudine, ſeruãdo ordinem naturæ: quia iſtæ virtutes verſantur circa affectus appetitus ſenſitiui: quæ potentia nobis eſt communis cum aliis animalibus, ideo à magis vniuerſalibus incipiendũ putauit, ſiue à magis notis nobis, vt nonnulli volunt. Diuiditur autem in tria capitula. In primo ſeruando eundem ordinem quem ſeruauit in tractatu de fortitudine diligenter, & oſtendit materiam circa quam verſatur temperantia, & extrema ei oppoſita. In ſecundo docet operationes quæ prodeunt à temperantia, & à vitiis ei oppoſitis. In tertio cõparat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima aſsignat rationem ſuæ intentionis dicendo quòd doctrina tẽperantiæ ſuccesſiuè afferenda in ordine eſt poſt doctrinã fortitudinis: nam illa virtus declarari debet exemplo poſt fortitudinem, quæ collocatur in eadem parte animæ cum fortitudine: at temperantia eſt huiuſmodi. ergo declarari, & doceri debet poſt fortitudinem, ita vt nulla alia intercedat. Patet ratio, quia vtraque virtus eſt in parte vel potentia ſenſitiui appetitus, quæ potentia eſt irrationalis de natura ſua: & eſt duplex, iraſcibilis, & concupiſcibilis. Harum igitur virtutum fortitudo eſt in iraſcibili: temperantia in cõcupiſcibili. Et ſicut iſtæ potentiæ ſe habent: ita & virtutes quæ in illis ſunt ordinari debent. 115

{ATQVE temperantiam. } Hæc eſt ſecunda pars huius capituli: in qua affert materiã circa quam verſatur tẽperantia, & aſsignat eam in genere, & videtur tria ex ordine afferre ad declarandã temperantiam, & eius materiam. Primum eſt quòd temperãtia eſt mediocritas circa voluptates. Secundum quòd verſatur minus circa dolores quàm circa voluptates. Eſt enim dolor talis ex abſentia voluptatum & per accidens, magis igitur erit circa voluptates. Tertiũ eſt quòd circa eandem materiam verſatur temperantia, & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia idémque obiectum eſſe videtur circa quod verſatur, licet diuerſo modo. 116

{SED nunc circa quas. } Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua vt oſtendat in ſpecie, & particulariter circa quam mater 117

materiam verſatur temperãtia & intemperantia. primò diſtinguit voluptates, & oſtendit circa quas non eſt temperantia: deinde circa quas eſt eadem tẽperantia, ſcilicet & intemperantia. Primò igitur diſtinguendo voluptates, dicit quòd voluptatum quædam animi ſunt, quædam corporis: corporis autem ſunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi verò ſine mutatione corporis. Hac diuiſione præmiſſa dicit quòd circa voluptates animi non verſatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates ſecũdum quas nemo temperãs, aut intemperans dicitur, non verſatur temperantia aut intemperãtia: at voluptates animi ſunt huiuſmodi: ergo circa tales voluptates non verſatur temperantia aut intemperantia. Maior eſt clara: minor probatur à Philoſopho. Nam auidus honoris aut diſciplinæ ſi is gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales voluptates fiunt ſine vlla motione, aut affectione corporis. pari modo & ij qui fabellis gaudent, quod genus voluptatum oritur ex verbis, non dicuntur temperati, aut intemperati. Et intelligendum quòd cùm dicit fabulis, intelligendum eſt de rebus quæ ſignificantur per huiuſmodi fabellas: nam ſi ſumeremus illas vt voces delectantes auditum tunc illæ eſſent voluptates corporis. Nam voluptates quæ fiunt per auditum, corporis ſunt, & non animi, vt inferius dicet. Affert deinde Philoſophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, ſcilicet ex pecuniis vel amicis, & ſecũdum hæc nemo appellatur temperans, aut intemperãs: & ſic patet quòd cum voluptates ſint animi & ſint corporis, quòd circa voluptates animi nõ verſatur temperantia aut intemperantia.

118 {TEMPERANTIA igitur.} Cum relinquãtur voluptates corporis, primò dicit Philoſophus quòd circa eas verſatur tẽperãtia, deinde declarat quòd nõ circa omnes tales corporeas: demũ oſtẽdit circa quas corporeas propriè verſatur.

119 {NON tamen.} Probat quòd nõ circa omnes voluptates corporis verſatur temperãtia & intẽperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis ſunt voluptates corporeæ: ſed tẽperantia & intẽperantia non verſatur circa omnes voluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis: ergo tẽperãtia & intẽperãtia nõ verſatur circa omnes voluptates corpor

corporeas.Maior patet.Nam licet ſit vis animæ quæ percipiat iſtas voluptates,ſenſuum tamen iſta vis ita eſt immerſa corpori,& implicata complexioni eiuſdem,vt meritò dicantur corporeæ,quia fiũt cum aliqua motione & affectione corporis.Minorem declarat Philoſophus diſcurrendo per tres ſenſus,ſcilicet viſum,auditum,& odoratum. Et probat quòd circa voluptates quæ oriuntur ex iſtis ſenſibus non dicuntur homines temperantes,aut intemperantes:& dicit ꝙ qui gaudet odoribus per ſe non dicitur intemperans : per accidens autem non dicuntur odores delectare intemperantes vt vnguentorum aut epularum odores , cùm reducunt in memoriam voluptates,quæ ſunt propria obiecta temperantiæ,ſcilicet voluptas,guſtus & tactus. Nam ij qui eſuriunt gaudent odore epularum,ſcilicet per accidens,& hoc eſt ſignum quòd odor percipitur,& eſt delectabilis bifariam , per ſe & per accidens,vt etiam dicit Philoſophus in libro de ſenſu.vnde florum odor videtur percipi per ſe , & delectare ſenſum odoratus per ſe,& non progreditur vlterius talis perceptio,odor verò epularum,& huiuſmodi rerum per accidens,quia talis odor eſt delectabilis ratione epularum quæ referũtur ad aliũ ſenſum:& oſtendit non in hominibus ſolùm , ſed etiam in beluis fieri & euenire,vt voluptates quæ percipiuntur à viſu auditu,& odoratu,percipiantur per accidens.Nam canis non gaudet odore leporis per ſe:ſed propter eſum. Similiter leo gaudet voce bouis non per ſe, ſed per accidens , quia ex tali voce percipit adeſſe nutrimentum.Idem fit in viſu: nam leo gaudet aſpectu cerui aut capellæ agreſtis non per ſe , ſed per accidens,quia videt ſibi adeſſe eſcam ex qua nutriri poteſt:& ſic patet ſententia Philoſophi.

{CIRCA voluptates igitur.} Primò probauit Philoſophus ꝙ tẽperantia,& intemperantia nõ eſt circa voluptates animi:deinde ꝙ verſatur circa voluptates corporis : poſtea ꝙ nõ circa omnes voluptates corporis vt non circa voluptates viſus,auditus,& olfactus:nũc ſucceſsiuè oſtẽdit circa quas voluptates corporis ipſa verſetur,& tria ex ordine affert. Primũ ꝙ ipſa verſatur circa voluptates corporis,quæ percipiũtur guſtu & tactu.Secũdum, ꝙ magis circa voluptates tactus quàm guſtus.Tertio infert obortũ quoddam,& ſoluit dubitationem quæ fieri poſſet.Probat igitur in primis hoc pacto. 120

Temperantia & intemperantia verſatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur viſu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum eſt: ergo relinquitur vt verſetur circa eas quæ percipiuntur guſtu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici poteſt, Temperantia & intemperantia verſatur circa voluptates nobis communes cum beluis: at voluptates ſecundum guſtum & tactum ſunt tales: ergo circa eas verſatur temperantia. Patet ratio, quia temperantia debet verſari circa cõmuniſsimã voluptatẽ: ea eſt autem guſtus & tactus: per alios enim ſenſus non videntur animalia bruta voluptatem capere niſi per accidens vt anteà diximus. Sed per guſtũ & tactum, & præcipuè per tactũ omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa eſt cõmuniſsima. Notandum quòd inter quinque ſenſus hominis externos, tactus eſt omniũ communiſsimus. Nullũ enim eſt animal quod tactu careat, & guſtu etiam ſeu cõfuſo ſeu diſtincto. Multa verò animalia aliis ſenſibus carent: viſus autem eſt omnium ſenſuum externorum perfectiſsimus, & in quocũque animali eſt viſus, in eo etiam ſunt reliqui ſenſus. Operatur autem momento temporis, & valde ſpiritualiter, & per eum ſenſum multæ innoteſcunt nobis differentiæ rerum, & nõ eſt cõmunis cũctis animalibus, ſed tactus eſt communis omnibus: conſtare enim ſine tactu non poteſt vllũ animal: at in homine is ſenſus eſt perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam guſtus ratione tactus. Nam, vt inquit Philoſophus, perfectiorem habemus guſtum quàm odoratum, Atq; hoc ex eo, quia guſtus, tactus eſt quidam, quem quidem ſenſum homo perſpicaciſsimũ habet: in cæteris nanque ſenſibus vehementer ab aliis animalibus ſuperatur, at tactu longè cæteris omnibus excellentius percipit: quapropter & prudentiſsimũ eſt omniũ animalium. Indicium autem eſt quod in genere hominum penes hoc inſtrumentum ſenſus ingenioſi ſunt hebetésve, & non penes aliud quicquam. Qui nanque ſunt duri carne, ij ſunt inepti mente, qui verò ſunt molles carne, ij ſunt ingenioſi mentéque apti. Et notandum quòd quanuis viſus ſit longè perfectior ſenſus ſimpliciter quàm tactus: tamen bonitas viſus in homine nõ arguit bonitatem ingenij, cùm ſit vnius inſtrumenti ſolùm: tactus verò complexio ſit diffuſa per totum corpus. & quanuis directè in plurium cognitionem ducatur intellectus per

viſum & auditum,etiam quàm per tactum:tamen nõ ſequitur ꝙ per bonitatem viſus debeamus arguere bonitatem intellectus.Sed hæc latius in libro de Anima.ſufficiat autẽ nobis quòd tactus & etiam guſtus ſumẽdo eum vel diſtinctum vel confuſum ſunt communiſsimi ſenſus, & voluptates horum communiſsimæ, & circa quas verſatur temperantia.

{AT enim & guſtu perparum.} Secundario oſtendit Phi- 121
loſophus quòd temperantia & intemperantia magis verſatur circa voluptates tactus,quàm guſtus,hoc pacto: Circa illas voluptates,quibus magis gaudet intemperatus,temperãtia & intemperantia verſatur:at voluptatibus tactus magis gaudet intẽperans quàm guſtus:ergo temperantia & intemperãtia magis verſatur circa voluptates tactus quàm guſtus. Maior patet.Minor declaratur àPhiloſopho,primo ratione, ſecundo exemplo.Nam is qui non multum delectatur iudicio ſaporum,ſed magis commeſtione ciborum,& eorum cõ tactu,gaudet magis voluptatibus tactus quã guſtus:ſed intẽperans eſt huiuſmodi,ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm guſtus. Idem probat exemplo cuiuſdam
guloſi,vt ita loquar,qui appellatus eſt* Philoxenus Euricius, φιλόξενος
Is autem præcabatur ſibi guttur ciconiæ dari:quo indicatur ἐρύξιος.
quòd tales homines intemperantes gaudent voluptate tactus,& magis quàm iudicio ſaporum:& ideo volebat ille tactum fieri per longum ſpatium:ſic igitur intemperans gaudet voluptate tactus,& magis quàm guſtus.Notandum quòd duplex eſt guſtus,ſcilicet perfectus & imperfectus.verum imperfectus diſcernit tantùm conueniens & inconueniens nutrimentum,vt per ipſum animalia ſumãt cibos qui ſibi conueniunt:fugiant autem oppoſitos,& non cõuenientes. & iſte guſtus eſt quidã tactus,& quaſi confuſus cum tactu, vt oſtendit Philoſophus in libro de Anima.Guſtus autẽ perfectus eſt ille qui non ſolũ conueniens & inconueniens in cibis diſcernit,ſed etiam differentias ſaporum:& iſte præcipuè eſt in homine.Nullum enim aliud animal magis gaudet differentiis ſaporum quàm homo,qui per talem ſenſum diſtinctum eas diſcernit.Verùm qui vtuntur iudicio huius ſenſus nõ ſtatim ſunt intemperantes:propterea dicit quòd intemperantes maximè gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu
vel ipſis venereis. {SENSVM igitur.} Tertio inferre vide 122

tur Philoſophus quoddam obortum ex ſupràdictis, ſcilicet quòd intemperantia eſt vehementer carpenda: quia per ipſam affectamus,& quærimus ea quæ ſunt affectanda à beluis, & nõ ab hominibus: fit enim per ſenſum communiſsimum nobis cum omnibus brutis,& eſt vehementer ſeruilis,& videtur competere homini vt eſt homo, non per rationem & intellectum, ſed vt eſt animal quoddam.

123 {ET enim liberaliſsimè.} Videtur excipere quaſdã voluptates quæ fiunt per tactum vt ſolueret obiectionẽ quæ fieri potuiſſet. Potuiſſet enim quis dicere, tu aſſeris vituperari homines qui ſunt intemperãtes circa voluptates tactus: at ſunt quædam voluptates tactus quæ nõ ſunt reprehẽdẽdæ, vt ſunt illæ quæ oriuntur per fricationẽ corporis ſanitatis, nam tali fricatione fit expulſio ſuperfluitatis,& emiſsio ſudoris à corpore cũ voluptate:& talis tactus, nec voluptas proueniens ab tali tactu eſt vituperanda. Ideo excipit eas Philoſophus,& remouet ab intẽperante. Dubitaret quiſpiã quòd Philoſophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt ſecũdum viſum, auditum & odoratum, ipſam temperãtiam: verum iſtæ ſunt voluptates,& deberent eſſe materia aliquarum virtutum,& circa eas deberet verſari mediocritas,& exceſſus item atque defectus: quæ mediocritas deberet reduci ad aliquã illarum virtutum quatuor, quæ ſunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellãda prudentia, nõ iuſtitia neque fortitudo: relinquitur ergo vt ſit temperantia,& ad eam reducatur, cuius oppoſitum videtur ſenſiſſe Philoſophus. Dicendum ad hoc quòd duobus modis accipi temperantia poteſt. Vno modo cõmuniter dicta quæ erit mediocritas circa voluptates ſenſu percipiẽdas: alio modo propriè dicta, quæ eſt mediocritas circa voluptates guſtus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac ſtante diuiſione dicere poſſumus quòd tẽperantia primo modo accepta, id eſt cõmuniter, verſatur circa voluptates viſus, auditus & odoratus: at propriè dicta ſolũ circa voluptates guſtus & tactus.& de hac propriè dicta loquitur Philoſophus. Notandum quòd miro ordine Philoſophus inueſtigauit materiam propriam temperantiæ per plures concluſiones, incipiendo à quodam vniuerſali,& deſcendendo in quoddam particulare propriũ. Primo enim oſtendit hanc concluſionem quòd temperantia & intemperantia

rantia verſatur circa voluptates,& quoquo modo circa dolores.Secundo quòd non verſatur circa voluptates animi. Tertio quòd verſatur circa voluptates corporis. Quarto ꝙ non circa omnes voluptates corporis.Quinto quòd circa eas voluptates corporis quæ ex guſtu vel tactu proueniũt.Sexto quòd magis circa tactum,& nõ proprie circa guſtum vt guſtus eſt, ſed potius vt eſt quidam tactus.Itaque proprie circa tactum. Septimo quòd non circa omnem tactum: ſed circa voluptates quæ proueniunt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis,& non in toto corpore.Iſtæ autem voluptates circa quas propriæ ſunt quæ fiũt circa potũ:& cibũ, & res venereas.Ex quo notandũ quòd tẽperantia poteſt diuidi in plures ſpecies tanquã genus,ſed præcipue tres ſpecies ſumãtur ſecundum iſta tria propria obiecta,ſcilicet potũ,cibum,& venerẽ. Temperãtia cibi dicitur abſtinẽtia : potus verò,ſobrietas: veneris autẽ,caſtitas:in oſculis vero nũcupari pudicitia poteſt.

Quòd diuerſæ ſint cupiditatum ſpecies.

CAPVT XI.

CVpiditatum autem aliæ communes eſſe uiden- 124
tur : aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis eſt. omnes enim cum indigent nutrimento,ſiccum aut humidũ alimentum,& nonnunquam utrunque cupiũt.cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atque uigens.Non autem omnes tale uel tale,uel eadem cupiunt.quocirca noſtrũ idipſum eſſe uidetur.habet tamẽ & aliquid naturale. Alios enim alia delectant : & quædam quibuſdam magis (quàm
alia quæcunque) ſunt uoluptati. Hæc cum ita ſint, in natu 125
*ralibus quidem cupiditatibus pauci peccant , & ad unum, ad ipſum inquam plus. Cum enim quiſpiam quæuis comedit aut bibit,donec impleatur ſuperfluo:fit tum rei naturalis exuperatio multitudine.ipſa nanque naturalis cupiditas indigentiæ eſt repletio.quapropter hi *furentes circa uentrẽ dicuntur:quia ultra quàm oportet ipſum implent atque* γαστρίμαργοι.

reſarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs ſunt perſimiles. At circa proprias cupiditates, complures hominum, multiſque modis delinquunt. Nam cum talium amatores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quàm ut ipſi multi, uel non ut oportet, in uniuerſis intemperantes excedunt. gaudent enim quibuſdam quibus non oportet gaudere: quippe cùm ſint odio digna. & ſi talium quibuſdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipſa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationem quæ eſt circa uoluptates, intemperantiam eſſe, & uituperabilem, conſtat.

126 *Circa uerò dolores, non ut in fortitudine, ſic in ipſa temperantia fit: ut temperans quidem dicatur quiſpiam ferendo dolores: intemperans autem non ferendo. Sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cùm uoluptate non potitur. atque ipſum dolorem affert ei ipſa uoluptas. temperans autem ex eo quia abſentia rerum earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illiſque abſtinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uoluptatem, uel ea quæ maximè, concupiſcit: & à cupiditate adeo ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter & non adipiſcens & cupiens dolet. cupiditas enim eſt cum dolore. Abſurdo autem eſt perſimile ob uoluptatem*

127 *dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gaudentes homines quàm oportet, non nimium fiunt. Non eſt enim inſenſibilitas talis humana. Etenim animalia cætera cibos diſcernunt: & quibuſdam quidem gaudent, à quibuſdam uerò abhorrent. Quòd ſi quis ſit cui nullus prorſus eſt uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab homine diſtat. nomen autem non habuit talis: quia non facile fit.*

128 *Vir autem temperans in his mediocriter ſeſe habet*

bet. Nec enim ijs gaudet, quibus intemperans maximè delectatur: ſed potius moleſtè fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiuſcemodi delectatur, neque ſi abſint dolet, neque cupit, niſi mediocriter ſemper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipſum delectat. Mediocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidem afficiunt: ad ſanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis effectrices identidem: ſi nec impedimento ſint dictis habitibus corporis nec honeſtatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur. Nam qui ita ſeſe habet magis quàm dignum eſt; eiuſmodi uoluptates amare uidetur. at temperans non eſt talis: ſed ita ſeſe habet, ut ipſa ratio recta præſcribit.

COMMENT.

CVpiditatum autem aliæ communes.} Hoc eſt ſecundum 124
capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima oſtendit. quomodo ſe habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates. In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia declarat inſenſibilitatem, quæ eſt alterum extremorum temperantiæ. In quarta oſtendit quomodo temperans ſe mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores. in prima igitur diuidendo cupiditates dicit quod aliæ ſunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ ſunt eadem apud omnes, vt fames, & ſitis. Fames eſt appetitio ſicci & calidi: ſitis verò frigidi, & humidi, vt etiam dicit Philoſophus in libro de anima, hæ ſunt naturales cupiditates, & communes, & neceſſariæ ad vitam. De venereis verò non videtur eſſe eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non ſunt propter conſeruationem indiuidui neceſſariæ: ſed videntur eſſe propter generationem alterius. At

cupiditates propriè videntur eſſe & fieri noſtra ſponte,& eſſe aliæ atque aliæ ſecundum varias conditiones hominum, & etiam corporis complexiones.

125 {HAEC cùm ita ſint.} Hac diſtinctione cupiditatum allata oſtendit Philoſophus quomodo in his delinquitur,& quomodo in earum actibus ſe habet intemperans,& in cupiditatibus naturalibus,& communibus: dicit Philoſophus quòd pauci delinquunt, & vno tantùm modo, id eſt in quantitate, videlicet ſi talis appetens plus ſumat de cibo vel potu, quam decens & o pus ſit: vt iis euenire videtur, qui & ſerui & ſeruilis animi ſunt, dediti ventri, ac ſupra modum implentes illum. At verò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur:circa etiam qualitatem illarum ſecundum varias hominum cupiditates, & omnes circunſtantias, ſcilicet cupiendo quæ non oportet, & magis quàm oportet, & non eo modo vt oportet. & ſic de aliis circunſtantiis, quæ cùm ſponte omittuntur, exemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, vt patet in textu.

126 {CIRCA verò dolores:} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtendit quomodo ſe habet tēperans & intemperans in actibus circa dolores:& dicit quòd nō ſit ſicut in fortitudine, vbi fit dolor propter præſentiā eorum quæ afferunt dolorem, & tamē fortis non dolet in illis pluſquam oportet: intemperans verò dolet propter abſentiā eorum quæ faciunt voluptatem: temperans verò eorum abſentia non dolet, nec abſtinendo ab illis. & ſic patet quomodo temperās ſe habet in actibus circa dolores, & quomodo intēperans dolet. Verſatur igitur temperantia in actibus circa dolores, ſed magis circa voluptates:fortitudo autem,vt dictum eſt, magis circa dolores.Notandū quòd vario modo ſe habent in actibus circa dolores fortitudo & temperātia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non pluſquam oportet dolet,cùm adſunt ea quæ dolorē afferunt: temperās verò non dolet cùm abſunt ea quæ afferunt voluptatem. Timidus verò dolet præſentia eorum quæ afferunt dolorem,intemperans econtra dolet abſentia eorum ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quòd hominibus intemperatis voluptas eſt cauſa doloris per accidens,id eſt abſentia ſua ſicut dicimus ꝙ abſentia nautæ eſt cauſa ſubmerſionis nauis: cuius

præſentia eſſet cauſa contrarij effectus,id eſt conſeruationis.

{AT qui deficientes.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in 127
qua Philoſophus declarat vitium oppoſitum temperantiæ,id eſt defectum,qui etſi nomine proprio caret,tamen vt declaretur quo ad fieri poteſt appellatur à Philoſopho inſenſibilitas, quæ in admodum paucis reperitur,quia non videtur eſſe humana cùm homo habeat principium ſentiendi commune cum aliis animalibus, & cùm alia animalia diſcernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreant: multo magis homo hoc facere videtur,qui habet elegantiorem guſtum, & ſtatim gaudet aut dolet: & propterea hoc vitium eſt innominatum,& tales homines non facile reperiũtur:pauci autem hoc pacto inſenſibiles erunt,qui (vt inquit Cicero)aſpernẽtur oculis pulchritudinem rerum, non odore vllo, non tactu, non ſapore capiantur, excludant auribus omnem ſuauitatem,& cætera. Inſenſibilitas tamen capi debet propriè hic apud Philoſophum defectus circa voluptates guſtus & tactus.Nam medium & extrema verſantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam conſiderari poteſt: aut ſecundum intellectum ſpeculatiuum, & nobiliſsimas operationes quæ competunt ei penè magis quam humanæ,vt oſtendet in decimo: & talis eſt homo ſpeculatiuus qui in vita contemplatiua verſatur, & ab omni actione remota vitam degit: aut conſiderari poteſt vt ciuilis qui operatur in communi more viuendi.De hoc ſecundo loquitur Philoſophus cùm dicit inſenſibilitatem longe eſſe ab homine,& vix reperiri,& ſi reperitur eſt in vitio tali. Intelligendum verò quòd, etſi homo ſpeculatiuus qui acquiſitis virtutibus ſe ad ſpeculandum contulerit ob hoc contemnat omnino has corporeas voluptates, non facere videtur hoc per inſenſibilitatem, quæ eſt vitium, & defectus temperantiæ: ſed potius quia habet ita appetitum ſopitum, & ſedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur,niſi intellectiuis & ſpeculatiuis operationibus.

{VIR autem temperans.} Hæc autem eſt quarta pars huius capituli, in qua oſtendit Philoſophus quomodo temperans ſe habet in actibus circa voluptates & cupiditates, & dolores, & declarat quòd mediocritatem ſeruat: fugit autem extrema, vt patet in textu. 128

De temperantiæ extremis.

CAPVT XII.

129 NOſtra autẽ ſponte, magis intemperantia quàm timiditas comparatur. Hæc enim ob uoluptatem: timiditas fit ob dolorẽ, quorum alterum expetimus, alterum fugimus. & dolor quidem diſtrahit, atq; corrumpit naturam eius qui habet ipſum: uoluptas autẽ nihil tale facit. *magis igitur intemperantia no

μᾶλλον δὲ ἑκούσιον

130 ſtra ſponte, quàm timiditas comparatur. Quapropter & reprehenſione magis eſt digna. Nam ad res afficientes uoluptate, facilius eſt aſſueſcere. Sunt enim complures tales in uita. & aſſuefactio fit ſine periculo. in rebus autẽ formidoloſis,
131 contrà. Videbitur etiam timiditas non perinde atq; ſingula, ſponte agendi principio ſubijci. Hæc enim non affert dolorem: ſed illa adeò dolore diſtrahunt, ut & arma proijcere, & cætera contra decus agere compellant. quapropter & uiolenta eſſe uidentur. At intemperantia fit contrà. Singula nanque ſponte agendi principio magis ſubijciuntur: quip
132 pe cùm intemperans ea percupiat atque affectet. totum au-
133 tem minus: nemo enim cupit intemperans eſſe. Nomen autem intemperantiæ, & ad puerilia delicta ferre ſolemus. habent enim ſimilitudinem quandam. Vtrum autem ab utro dicatur, nihil ad præſentem refert ſermonem. Conſtat tamen à priore poſterius dici, atque non abſurdè uidetur eſſe tranſlatum. Eſt enim caſtigandum & temperandum id omne, quod turpia concupiſcit, & incrementum ſuſcipit magnum: atque luxuriat. Talis autem eſt ipſa cupiditas maximè, atque puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hiſipſis maximè uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. Si igitur non obtemperet, neque ſubijci patiatur, nimium efferetur. Eſt enim uoluptatum appetitio inſatiabilis

*bilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipſi amenti id quod eſt ſibi affine exauget. Quòd ſi magnæ ſint uehe=mentéſque cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres ſint ipſæ & perpaucæ, & rationi non aduerſentur oportet. Atque id quod eſt ta=le: *obediens & temperatum caſtigatúmque uocamus. Vt uiuere autem puerum ſub pædagogi præceptis oportet: ſic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem eſſe cum ratione oportet. nam utriuſque propoſitum eſt honeſtas. Atque uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipſa dictat. Hæc igitur ſint de temperantia dicta.*

* εὐπειθὲς καὶ κεκολασμένον.

COMMENT.

NOſtra autem ſpōte.} Hoc eſt tertium capitulum in quo comparat intemperātiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipſas. Diuiditur autē in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In ſecunda oſtendit intemperātiam eſſe ſimilem delictis puerorum: quæ tamen non ſunt habitus vel vitioſæ operationes, vt illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiam cum timiditate, quòd intēperantia magis fit ſponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per voluptatem magis fit ſponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit ſponte. Maior patet. Nam voluptatem communiter expetimus, fugimus verò dolorem. Maior eſt clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod diſtrahit & dimouet naturam. ſcilicet per dolorem: intemperantia verò minimè. ergo magis fit ſponte. Notādum quod omne vitium noſtra ſponte fit. vituperamur enim quia per electionem illa acquirimus & noſtra ſponte. Verum aliud alio magis ſpontaneū eſſe videtur propter obiecta circa quæ verſantur talia vitia. Nam obiectorū quædam 129

videntur eſſe valde moleſta & aſpera:quædam verò minime,vt patet in doloribus & voluptatibus.

130 {QVAPROPTER & reprehenſione.} Ex ſupradictis vnum obortum ſiue corolarium inferre videtur Philoſophus,ſcilicet quòd intemperātia eſt magis vituperāda quàm timiditas,& hoc probari poteſt ex eo quod dictum eſt,ſcilicet quia eſt magis ſpontanea.Id enim vitium quod magis fit ſponte,magis eſt vituperandum : intemperantia eſt huiuſmodi reſpectu timiditatis,ergo magis vituperanda.Item alia ratione probatur.Duobus exiſtentibus vitiis illud magis vituperandum eſſe videbitur,quod facilius euitari poteſt:ſed intemperantia facilius euitari poteſt quam timidi-

131 tas:ergo eſt magis vituperanda. {VIDEBITVR etiam.} Declarat Philoſophus quomodo timiditas,& intemperantia non eodem ordine ſubiiciuntur principio ſponte agēdi,ſed potius eſt ordo contrarius in ipſis : quod probatur hoc pacto,Illa vitia quæ ita ſe habent vt alterius obiectum magis quàm vitium & habitus : alterius verò magis vitium & habitus , quam obiectum eſt ſpontaneum , diuerſo ordine ſubiiciuntur principio ſponte agendi:ſed intemperantia & timiditas ſunt huiuſmodi:ergo diuerſo ordine & contrario ſubiiciuntur principio ſponte agendi. Maior patet. Minor probatur à Philoſopho.Nā intemperantia eſt vitium circa voluptates,& nemo expetit habitū ipſum,ſcilicet intemperantiam,& eſſe intemperatū:voluptates verò quæ ſunt obiectæ magis expetunt homines:quos ſi interrogaremus vtrū vellent fieri intemperati,reſponderent quòd nullo pacto:ſin verò vt cupiunt,habere voluptates ſe velle aſſererent.In timiditate verò ecōtrà fieri videtur.Expetunt enim homines timiditatem potius , quàm ſubire dolores,& terribilia,quæ vident ſuſtinere.Patet igitur quod diuerſus,& contrarius eſt ordo:cum ibi magis obiectū,id eſt voluptates,quàm vitium: hic magis vitia quàm obiectū,id eſt dolores cōmuniter expetunt homines. {TOTVM autem.} Id eſt habitum ipſum.

132 {NOMEN autem.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli

133 in qua Philoſophus ne prætermittat aliquid quod ad declarandam intemperātiam pertinet,oſtendit eam eſſe ſimilem vitiis puerorum,quæ tamen in pueris nō ſunt vitia,ſed vtitur quadam ſimilitudine,dicendo quòd nomē luxuriæ referimus

rimus ad delicta puerorum. Vtrum autẽ ab vno dicatur nihil refert. inquit Philoſophus, ſufficit quòd hoc nomen prædicatur de vtriſque: de altero dicitur per ſimilitudinem alterius. Nam cupiditas ita ſe habere videtur ad rationem, ſicut puer ad pædagogum: quorum ambo ſi non obediant præceptis imperantis, nimirum efferri videntur: nimiúmque labi niſi refrenentur ab iis quæ ſibi præeſſe debent: ſed hoc totum melius intelligetur in lingua græca, quia intemperantia ἀκολασία, & intemperãs ἀκόλαστος quaſi incaſtigatus dicitur. Sicut ergo puer non caſtigatus à pædagogo ſuo, habet nimis exceſsiuas cupiditates: & fit effrenatus: ſic appetitus intemperantis non refrenatus à ratione exceſsiuè fertur, & ſine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber IIII.

De liberalitate, & eius extremis

CAPVT I.

DEinceps autem de liberalitate dicamus. uidetur autem mediocritas circa pecunias eſſe. Non enim bellicis in rebus ipſe uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperãs, nec etiam in iudicijs, ſed in dandis capiendiſue, & magis in dandis pecunijs laudatur. Atque pecunias ea dicimus uniuerſa, quorum æſtimatio menſuratur nummo. 2 Eſt autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem

τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες, ſcilicet cum alijs vitijs.

dem ac auaritiam ijs ſemper accommodamus, qui magis quàm oportet pecunijs ſtudent. *Prodigalitatē autem nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines qui ſunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. Quapropter & flagitioſißimi tales homines eſſe uidentur. multa nánque uitia ſimul habent. At non propriè tali nomine nuncupantur. Eſt enim prodigus qui malum unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. uidetur autē & patrimonij dißipatio, interitus quidem ipſius eſſe: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatem accipimus.
3 Rebus autem ijs quarum eſt aliquis uſus, & bene uti & malè etiam poſſumus. At diuitiæ res ſunt tales. Is autem
4 optimè re quauis utitur, qui eam uirtutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pecunias attinet. hic au-
5 tem eſt ipſe uir liberalis. Atqui ſumptus quidem, datióque pecuniarum, uſus earum: acceptio uerò conſeruatioque poſ-
6 ſeßio potius eſſe uidetur. Quocirca uiri liberalis eſt potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & nō capere unde non oportet. Eſt enim ipſius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta potius agere, quàm non agere turpia. Non eſt autem obſcurum, cùm das quidem, ſequi ut beneficia conferas, honeſtáq; agas: cùm capis uerò, ut ſuſcipias, aut non turpia agas. Gratia præterea ſequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius eſt etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant ſua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoque qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt, nō ob liberalitatem, ſed ob iuſtitiam potius laudantur. qui

tur.qui uerò capiunt,non laudantur ualde.Liberales inſu=
per homines,maximè omnium ferè ſtudioſorum amantur,
proſunt enim.at id conſiſtit in dando.Omnes autem actus
uirtutum,honeſti ſunt,& honeſtatis cauſa fiunt.Et libe= 7
ralis igitur honeſtatis cauſa dabit.Et rectè:dabit enim qui=
bus oportet,& quot oportet,& cum oportet:cæteráque
omnia obſeruabit,quæ dandi actum rectum ſequuntur.Et
etiam cum uoluptate,uel ſine ullo dolore.Id enim quod per
uirtutem efficitur,afficit uoluptate,aut fit cum indolentia
ſanè,minimè uerò affert dolorem.At is qui dat quibus non 8
oportet,aut non honeſtatis gratia,ſed ob aliquam aliã cau-
ſam:non liberalis,ſed alius quidam dicetur.Et itidem is qui 9
dando dolet.honeſtis enim actibus talis pecunias ante=
ponet.quod quidem non eſt liberalis.At uerò neque capiet
unde non oportet.Talis enim acceptio non eſt eius qui pe=
cunias non magnifacit.Nec etiam ad poſtulandum propen-
ſus erit.facilè nanque ſuſcipere beneficia,non eſt hominis
beneficia conferentis.Verùm unde oportet accipiet:ex pro- 10
prijs inquam rebus.nõ quia idipſum honeſtum ſit:ſed quòd
neceſſarium ut donare poßit.At neque ſuas negliget:quip= 11
pe cùm per illas quibuſdam affectet opem afferre.neque qui=
buſuis dabit:ut quibus oportet,& quando,& ubi eſt ho= 12
neſtum largiri poßit.Attinet etiam nimirum ad hominem 13
liberalem,ut in dando adeò exuperet,ut ſibijpſi pauciora
relinquat.Eſt enim liberalis non ad ſeipſum reſpicere.At 14
enim pro facultatibus ipſa liberalitas dicitur.liberalis enim
actio non in multitudine rerum quæ dantur,ſed in habitu
dantis conſiſtit.hic autem pro facultatibus erogat.Nihil
igitur prohibet eum magis eſſe liberalem qui pauciora lar=
gitur,ſi modo minores ei ſint facultates.Magis autem ij li= 15
berales eſſe uidentur,qui non compararunt ſibi facultates,

ſed ab

ſed ab alijs acceperunt. Nec enim experti ſunt indigentiam,
16 & opera omnes ſua amant: ut parentes, atque poëtæ. At uerò facilè non eſt liberalem, diuitem eſſe. Quippe cùm non ſit ad capiendum & conſeruandum, ſed ad erogandum procliuis: neque magni per ſe faciat ipſas pecunias, ſed cauſa dandi. Quapropter & accuſatur fortuna: quòd homines ij qui maximè ſunt digni, minimè ſunt locupletes. Accidit autem idipſum non ſine ratione. Fieri enim non poteſt ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut habeat ipſas. quemadmodum & cæteris in rebus fieri ſolet. attamen non dabit quibus non oportet, neque quando non oportet. & de cæteris talibus ſimili modo. nõ enim ageret liberalitatis ipſius lege. & conſumptis ad hæc ipſa fortunis: ad ea quæ oportet, & cum oportet ſumptus facere, daréque non poſſet. Etenim is eſt (ut paulò anteà diximus) liberalis, qui pro facultatibus erogat, & in quibus oportet. Qui uerò exuperat: prodigus eſt. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus: non enim facile uidetur eſſe, dando ac arogando tantam rerum quas habent copiam
17 exuperare. Cum igitur liberalitas mediocritas ſit circa dandas capiendáſque pecunias: liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atque cum uoluptate: & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cùm uirtus circa utrunque ſit mediocritas,
18 utrunque faciet ut oportet. ſequitur enim dationem bonam, talis acceptio. ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Eæ igitur quæ ſequuntur, fiunt in eodem ſimul. contrariæ uerò non fiunt. Quòd ſi præter id quod oportet & bene ſeſe habet, contigerit ipſum pecunias erogare: dolebit ſanè, moderatè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor.

Eſt

*Eſt etiam in rebus pecuniarijs * lenis ſocius ipſe uir libe= ralis. Poteſt enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias non multifacit. magisq́; moleſtè fert, ſi quid cùm oporte= ret non erogauerit: quàm dolet ſi quid cùm non oporteret,*
erogauerit. Simonidisq́; ſententiam non probat. Prodigus 19
autem & in hiſipſis delinquit. nec enim lætatur nec dolet 20
pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis pate= bit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exupera= 21
tionem quidem eſſe prodigalitatem: defectum autem illibe= ralitatem, & in his duobus: in datione atque acceptio= ne. & ſumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia defi= cit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in par= uis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium ſi= 22
mul perſiſtunt. Non eſt enim facilè, nulla ex parte capien= 23
tem, cunctis largiri. cito nanq́; deficiunt patrimonia pri= uatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi eſ= ſe uidentur. Atque talis non paulò melior uidebitur eſſe illi= 24
berali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facile curari, & ad mediocritatem accedere poteſt. Nam habet ea quæ ſunt ho= minis liberalis. dat enim & non accipit: quanquam neu= trum facit ut oportet, ac rectè. Quòd ſi ad hoc aſſueſcat, uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Et= 25
enim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Qua= propter & uidetur non eſſe moribus prauus. Non eſt enim 26
improbi, nec ingeneroſi tam in dando quàm in non capien= do exuperare: ſtolidi tamen. Qui uerò hoc modo eſt pro= digus: multò melior uidetur eſſe illiberali atque auaro. Cũ 27
ob ea quæ dicta ſunt: tum etiam quia prodigus quidem com= pluribus prodeſt. Illiberalis autem nemini: ne ſibi quidem

εὐκοινώνη-τος.

ipſi. Sed plerique prodigorum (ut dictum eſt) & acipiunt unde non oportet: & ſunt hoc ipſo illiberales, ad capiendũ autem proni fiunt, quia cupiunt quidem erogare. Hoc autem facile nequeunt facere, cùm cito facultates ipſis deficiunt, itaque ex alienis dare coguntur. Et ſimul quia nulla eſt eis honeſtatis cura, ſine ullo diſcrimine & undique capiunt. dare nanque percupiũt. quonam autem modo aut un

28 *de, nullum eſt apud ipſos diſcrimen. Quapropter nec dationes ipſorum ſunt liberales. Non enim ſunt honeſtæ, nec honeſtatis gratia, nec ut oportet efficiuntur. Sed interdum quos oportet eſſe pauperes, eos diuites faciunt. & iis quidem qui moderati ſunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uoluptatem. Quamobrem & plerique ipſorum intemperantes ſunt. nam cùm facilè erogent, proni ſunt & ad ſumptus in flagitijs faciendos. atque quia non ad honeſtatem uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur ſi nullam prorſus habeat emendationem, ad hæc tranſgreditur. Cura uerò diligentiáque adhibita, ad medium & id quod oportet*

29 *tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis eſt. Etenim & ſenectus & imbecillitas omnis, auaros ui detur efficere. Eſtq́; hominibus inſita magis quàm prodigalitas. plerique nanque cupidi ſunt magis pecuniarum, quàm*

30 *ad dandum procliues. Extenditur præterea longè, & plu-*

31 *res ſpecies ſubit. Complures enim eſſe uidentur illiberalitatis ac auaritiæ modi. Nam cùm in duobus hiſce conſiſtat, in defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non omnibus ineſt tota, ſed interdum ſeiungitur. & quidam in capiendo exuperant: quidam in dando deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncupantur, parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appe-*

tunt

tunt, neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modeſtiam quandam, turpiúmque rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel ſaltem aiunt, ob rem ſuam conſeruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his eſt & ipſe cumini ſector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abſtinent alienis. quippe cùm non facile ſit ipſos aliena, & non alios res ipſorum accipere. itaque nec accipere ipſis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: undique, & quiduis capientes. Quales ſunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanque omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipſis omnibus eſſe uidetur turpis comparatio lucri. uniuerſi nanque gratia lucri, & huiuſce quidem *parui probra ſuſtinent. Eos enim qui grandia unde non oportet. & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, ſed perniciosos, ſed impios, ſed iniuſtos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atque latrones, illiberales ſunt. Turpi enim uerſantur in lucro. Omnia nanque cauſa quæſtus agunt, & ſuſtinent probra: atque fures quidem capiendi gratia, maxima pericula ſubeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utrique igitur unde non oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uerſantur. & omnes tales accipiendi actus illiberales ſunt. Meritò autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius eſt 32 malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipſa peccant, quam ea quàm diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipſi contrarijs, hæc dicta ſufficiant.

*μικρῶς.

COMMENT.

1 DEinceps autem de liberalitate.} Hic eſt quartus liber Ethicorum: in quo Philoſophus poſt doctrinam fortitudinis & temperantiæ, proſequitur in declarandis reliquis virtutibus moralibus, excepta iuſtitia: quam differt in v. librum, vt patebit. Docet igitur in iſto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de manſuetudine, de amicitia quæ non eſt affectus nec amicitia propriè dicta, de veritate, de comitate, vltimò de verecũdia, quæ eſt affectus laudabilis, nõ tamen virtus. Diuiditur autem hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quę ſunt duę, ſcilicet liberalitas & magnificentia. In ſecundo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam ſunt duæ, ſcilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæc quatuor dicuntur verſari circa ea quæ exiſtimãtur bona externa. In tertio tractatu declarat virtutẽ circa ea quæ exiſtimantur mala externa, quæ eſt mãſuetudo. In quarto declarat virtutes circa cõmunẽ cõuerſationẽ, & actus humanos, quæ ſunt tres, ſcilicet amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia, qui eſt affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autem ſufficiens virtutũ ſumitur ex ſuis obiectis diuerſis, & diuerſis modis verſandi circa talia obiecta, vt etiam anteà diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In ſecũdo de magnificentia. Primũ capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philoſophus quòd deinceps, ſcilicet poſt fortitudinem & temperantiã, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur ſequi in ordine, quia ſicut illæ moderantur affectus vt iraſcibilẽ, & cõcupiſcentiã voluptatum: ſic iſta affectus internos, id eſt cupiditatẽ circa pecunias. Meritò igitur poſt illas collocatur. Verum ſeruando ordinẽ ſuum Philoſophus incipit afferre materiam circa quam verſatur liberalitas. & probat hoc pacto. Quælibet virtus mediocritas eſſe videtur circa eã materiã & obiecta circa quæ cũ bene ſe habet laudatur: at liberalitas laudatur cũ bene ſe habet circa pecunias: ergo ipſa eſt mediocritas circa pecunias tanquam circa ſuam materiam, & nõ circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt voluptates. Et declarat Philoſophus quid intelligit per pecunias, ſcilicet non ſolum num-

mos

moſ,ſed omnia etiã quæ pretio & nũmis æſtimari & menſurari poſſunt. Notandum quòd obiectũ ſiue materia cuiuſlibet virtutis eſt duplex, propinquum & remotũ. Nam fortitudo verſatur circa timores & fiducias, tanquã circa materiam propinquã, circa pericula bellica & mortẽ, tanquam circa remotũ. Idem eſt de temperãtia cuius materia propinqua ſunt voluptates, cupiditates, & huiuſmodi: remota verò ſunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt voluptatẽ, vt cibus, potus, & res venereæ. Liberalitatis eſt etiã duplex materia. propinqua eſt cupiditas pecuniarũ: remota verò ſunt ipſæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia virtutes nõ ſolum circa actus verſari videntur, ſed etiam circa affectus quos moderãtur: vt eſt liberalitas quæ moderatur cupiditatẽ pecuniarũ, & verſatur etiã circa pecunias dandas vel accipiendas, ſed magis circa dandas. Hic autẽ Philoſophus videtur loqui de materia remota.

{EST autẽ & circa pecunias.} Declarat Philoſophus eandem etiã materiam eſſe prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema verſantur circa eandẽ materiã: at liberalitas quæ eſt mediũ verſatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ ſunt eius extrema, & cæterã. Poſt hæc Philoſophus tãgit in genere auaritiã & prodigalitatẽ, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdũ homines eam confundunt, & non diſtinctè accipiunt, appellantes aliquando incontinentes prodigos, vt patet in textu. 2

{REBVS autem.} Hæc eſt ſecunda pars huius primæ in qua Philoſophus docet de actibus liberalitatis, & vitiorum oppoſitorum, plures afferendo concluſiones atque ſententias. Dicit igitur in primis, quòd pecuniis poſſumus bene & malè vti, id eſt abuti, quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & malè vtimur ad aliquem finem conſequendum: at pecuniæ ſunt vt dicuntur bona vtilia: ergo pecuniis bene vel malè vti poſſumus ad aliquem finem conſequendum. Maior clara. Minor quoque per Philoſophum, qui anteà dixit in primo, Vtiles enim ſunt & alterius gratia. 3

{ET diuitiis igitur.} Declarat Philoſophus & probat quod liberalis optimè vtitur diuitiis & pecuniis. Qui habet aliquã virtutem bene vtitur illis rebus circa quas verſatur talis virtus: ſed liberalis habet virtutem quæ verſatur circa pecunias: ergo bene vtetur pecuniis. 4

5 {AT qui ſumptus.} Affert aliam concluſionem Philoſophus, ſcilicet quod vſus pecuniarum eſt ipſa erogatio: acquiſitio vero non eſt vſus, ſed poſſeſsio, vt eſt manifeſtum.

6 {QVO circa viri.} Affert aliam cõcluſionem, ſcilicet quòd liberalis viri magis eſt dare vbi oportet, quàm capere vnde oportet. & hoc probat pluribus mediis. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quam ſuſcipere, & honeſte agere quàm non agere turpiter: & item quia operationem dandi, & gratia ſequitur, & laus, & non accipiendi. Item virtus verſatur circa difficilius: at difficilius eſt dare quam accipere: ergo magis proprium virtutis eſt liberalitas. Et item hoc percipi poteſt ex communi hominum more, qui propriè laudant eos de virtute liberalitatis qui dant, & non eos propriè qui accipiunt vnde oportet, laudãt vt liberales: & item hoc idem deprehendi poteſt, quia liberales vehementer amãtur, & hoc eſt quia conferunt beneficia, & dant, & erogant, & proſunt hominibus, & hoc conſiſtit in dando non autem in accipiendo. Quare liberalis magis eſt dare quàm accipere.

7 {OMNES autem actus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſtea quàm declarauit materiam liberalitatis, & operationes eius, & vitiorum oppoſitorũ, quoquo modo: nunc affert conditiones quæ requiruntur ad liberalitatem, & proprietates quaſdam quæ ei competunt, adducendo plures ſententias & concluſiones. Declarat igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad præcipuum actum liberalitatis, hoc pacto: Omnis operatio ſecundum virtutem fit vt oportet, & quando oportet, & gratia honeſtatis, & vt recta ratio dictat: at datio & actus liberalis eſt operatio per virtutes & ſtudioſa: ergo fieri debet vt oportet, & quando oportet, & ſeruatis aliis circunſtantiis, quæ actum rectum & ſtudioſum ſequuntur, & etiam dabit. Affert ſecundam concluſionem Philoſophus, Omnis actus ſtudioſus eſt iucundus: ſed actus dandi ſecundum liberalitatem eſt ſtudioſus: ergo & iucundus. addidit Philoſophus, vel ſine dolore, quia aliquæ ſunt operationes virtutis quæ non fiunt ſine dolore, vt in fortitudine vidimus, habent tamen iucunditatem reſpectu finis.

8 {AT IS qui dat.} Hac in parte Philoſophus affert nonnullas concluſiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis quas adducit vt manifeſtius cognoſcatur liberalis, & eius officia.

Dicit

Dicit igitur ꝙ is qui dat quando non oportet, & non hone-
ſtatis gratia,& ſimiles omittit circūſtātias quæ neceſſario re
quirūtur ad perfectū actū virtutis,nō eſt appellādus liberalis

{ET itidem is.} Affert aliam cōcluſionem negatiuā, quòd 9
is qui dando dolet non eſt appellādus liberalis: cùm antepo-
nat pecuniā honeſtis actionibus: nec item is qui capit vnde
non oportet,& item liberalis nō facilè ſuſcipit beneficia.No-
tandū quòd ſicut fit in naturalibus: ſic etiam fieri videtur in
virtutibus,quantū ad hoc propoſitū: ſed in naturalibus fit vt
ea quæ ſunt maximè actiua non ſunt facilia ad ſuſcipiēdū: &
ecōtrà, quæ ſunt valde paſsiua, minime agere poſſunt.Vnde
ignis eſt maximè actiuus inter reliqua elemēta,& non eſt fa-
cilis ad ſuſcipiendū. Idē euenire videtur in virtutibus & ope-
rationibus ſecundum illas: ergo qui eſt facilis ad conferenda
beneficia & ad dādum: non eſt facilis ad eadem ſuſcipienda.

{VERVM vnde oportet.} Affert aliā cōcluſionē, ſcilicet ꝙ 10
liberalis accipiet vnde oportet,non quia ſit honeſtū, nec ho-
neſtatis cauſa,ſed vt habeat vnde det & eroget.Et dicit ꝙ ac-
cipiet ex ſuis propriis rebus.& hæc eſt cōcluſio clara. Notan-
dum ꝙ duplex eſt actus liberalis,vnus dandi,alius accipiēdi.
Primus & magis proprius: ſecundus verò eſt gratia primi.

{AT neque ſuas.} Affert aliam cōcluſionem,ſcilicet quòd 11
liberalis non negligit res ſuas: & hanc afferre videtur, quia
ſuprà dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Pro-
bat autem hanc concluſionem hoc pacto, Illa quæ conferunt
ad actiones proprias liberalitatis, id eſt ad actum dandi non
negligit liberalis: ſed res propriæ ſunt huiuſmodi: ergo non
negliget res proprias liberalis.

{NEQVE quibuſuis.} Affert aliam concluſionem,ſcilicet 12
quòd liberalis non dabit ſine vlla conſideratione, & indiffe-
renter cuique petenti: & hoc neceſſario videtur afferre, cum
pluribus verbis declarauerit proprium actum liberalis eſſe
in dando. & vt intelligatur quo pacto iſtud fieri debeat: ideo
dicit quòd liberalis non dabit cuique indifferenter: & aſsi-
gnat rationem, ſcilicet vt habeat vnde dare poſsit iis quibus
dare eſt congruum & honeſtum. Quòd ſi largiretur ſine vllo
diſcrimine quibuſcunque, non haberet forſitan poſtea vnde
daret iis, in quibus honeſtè beneficium collocatur.

{ATTINET etiam.} Hac in parte Philoſophus affert 13

quaſdam proprietates quæ competunt homini liberali: & primò affert talem, quòd ad liberalem ſpectat excedere in dando. Nam is qui ipſum non reſpicit in dando, plus dabit quàm detineat, & pauciora ſibi relinquet pro ſeipſo: at liberalis eſt huiuſmodi: ergo & cætera.

14 {AT enim pro facultatibus.} Affert ſecundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis ſit ſimpliciter & ſine vlla exceptione talis qui plura dat, & pauciora ſibi relinquit: ita vt qui plura dat ſit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendenda eſt iuxta facultates. Atque ex eo affert obortum quoddam, ſcilicet quòd nihil prohibet eum qui pauciora dat eſſe magis liberalem, ſi tenuiores ei ſint facultates.

15 {MAGIS auté.} Affert tertiā proprietatē, ſcilicet ꝙ ij liberaliores eſſe videtur, qui dāt ex iis rebus quas ipſi nō acquiſiuerunt ſuo labore: ſed habuerūt ex patrimonio, & ab aliis huiuſmodi. & probat id etiā ſimilitudine genitorū & poëtarum.

16 {AT verò facile.} Affert quartā proprietatē, ſcilicet quòd nō facile ſit vt liberalis ſit diues, cùm ſit facilis ad erogādum, non autē ad capiendū & conſeruādum, vt latè patet in textu.

17 {CVM igitur liberalitas.} Declaratis pluribus cōditionibus, ex quibus actus liberalis cōſiſtunt boni atq; laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis: nunc cō parat liberalē cum prodigo, reſumēdo nōnulla quæ dixerat de liberali vt magis cognoſcatur prodigus. Cōtraria enim, vt inquit Philoſophus, iuxta ſe poſita magis eluceſcūt. Dicit igitur, cū liberalitas ſit mediocritas circa dādas accipiēdáſque pecunias: dabit, vbi oportet, & quādo oportet, & reliqua, vt latiſsimè patet in textu.

18 {DATIONEM bonam.} Id eſt congruam, vt ita loquar, dationem & decentem: ſequitur congrua, & decens acceptio. Eſt enim propter illam. & ideo ſi acceptio eſſet vnde non oportet, & eſſet turpis, non ſequeretur dationem liberalem & honeſtam: eſſet enim contraria, & non fieret ſimul in eodem ſcilicet liberalis datio, & turpis acceptio: ſed honeſtam dationem ſimilis acceptio conſequetur, ſcilicet honeſta & cōgrua, & ideo ſe inuicem compatiuntur, & ſequuntur & fiunt ſimul in eodem, vt dicit Philoſophus: contraria verò minime. Sanitas enim & infirmitas oculi non poſſunt eſſe ſimul in eodem oculo. Sed ſanitas & optima viſio quæ ſequitur ex ſanitate oculi fient ſimul in eodem oculo. Quare datio honeſta

quæ

quæ eſt liberalitatis non ſequetur acceptionem turpem quæ eſt auaritiæ: contraria enim ſimul fierent in eodem, & ſe inuicem conſequerentur, quod eſt abſurdum.

{NEC Simonidis ſententiam.} Sententia Simonidis fuit quòd debemus dolere quando facimus id quod non oportet: non autẽ debemus dolere ſi nõ facimus id quod oportet: hoc autẽ nõ placet liberali. dolet enim ſi nõ dederit vbi oportet. 19

{PRODIGVS autẽ.} Paucis verbis dicit Philoſophus, quòd prodigus eſt is qui delinquit in iis in quibus liberalis rectè ſe habet: ille autẽ aberrat excedendo mediocritatem in dando. 20

{DIXIMVS autem.} Hæc eſt tertia pars capituli in qua comparat prodigũ cum auaro, declarãdo primò prodigũ ſimpliciter: deinde prodigũ habentẽ alia vitia cõnexa. Dicit igitur in primis prodigũ eſſe eum qui excedit in dando, & non capiendo vnde oportet: & ſub nomine dationis cõprehenditur etiã ipſe ſumptus qui redigitur ad actum dandi, vt patet. 21

{IN paruis tamen.} Hoc addit ad differentiam tyrannorum, qui licet accipiãt vnde non oportet, tamen non propriè dicuntur auari, ſed iniuſti potius, & nequam homines. 22

{PRODIGALITATIS igitur.} Affert vnam concluſionem de prodigo, ſcilicet quòd iſta duo non videntur multum perſiſtere ſimul, ſcilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates. 23

{ATQVE talis.} Hac in parte affert aliam concluſionem, ſcilicet quòd prodigus eſt melior quàm auarus, quam probat duabus rationibus. Prima, Is vitioſus qui facilè ſanari poteſt eſt melior eo qui cum difficultate ſanatur. at prodigus eſt huiuſmodi reſpectu auari: ergo eſt melior quam auarus. Probat autem quòd prodigus facilè ſanari poteſt propter ætatem, & indigentiã ſuperuenientẽ. Item duobus exiſtentibus vitioſis, is qui ad mediũ redigi poteſt facilius, eſt melior eo qui difficilius. At prodigus eſt huiuſmodi, vt oſtẽdit in textu Philoſophus: ergo eſt melior quàm auarus, id eſt minus malus cùm vterq; ſit malus. Patet ratio. quia illud quod magis cõformatur cum medio facilius ad illud reduci poteſt, quàm id quod longius diſtat. prodigalitas autẽ magis cõformatur cum medio: dat enim & non accipit. ergo & facilius ad id reduci poteſt. Ignis etiã vt id in naturalibus oſtendatur, facilius ad aërem reduci poteſt quàm ad aquã, quia eſt inter ignem & aë- 24

rem ſymbolica diſpoſitio, quæ non eſt inter ignē & aquam.

25 {VEL aliquo alio modo.} Scilicet per ætatem vel doctrinam, & ſimilia.

26 {QVAPROPTER & videtur.} Infert vnum obortum ſiue corolarium ex ſupradictis, ſcilicet quòd prodigus non videtur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando non videtur ingeneroſi & abiecti, ſed ſolidi potius. Et intelligendum quod Philoſophus videtur loqui de prodigo ſimpliciter, & nō de eo qui habet cū prodigalitate alia annexa vitia, quæ ſolēt comitari prodigalitatē in homine prodigo. & ideo tales flagitioſiſsimi exiſtimātur ob plura vitia: ſed prodigus ſimpliciter & propriè dicitur qui vitium vnum quod habet, quòd patrimonium conſumat & perdat vnde Græcè ἄσωτος appellatur, quaſi ſeipſum perdens, & patrimonium ſuum.

27 {QVI verò hoc modo.} Aliam rationem affert qua probat quòd prodigus eſt melior quàm auarus: & hoc eſt, quia in dando videtur prodeſſe multis: auarus verò nemini.

28 {SED plerique.} Hac in parte Philoſophus docet de prodigo qui non eſt ſimpliciter prodigus, ſed mixtus, quia non ſolum in dando excedit: ſed etiam capit vnde non oportet, & in hoc videtur eſſe auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuerſis tamen reſpectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat vbi non oportet, & aliis circunſtantiis omiſsis, & plerunque euenit vt ſint intemperantes, & alia vitia connexa habeant, vt latiſsimè patet in textu Philoſophi.

29 {AT illiberalitas ac auaritia res quædam.} Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua Philoſophus declarat auaritiā, afferendo plures concluſiones de ipſa: & prima eſt quòd auaritia videtur eſſe quædā res inſanabilis, & aſsignat rationes, & quia fit ex ſenectute, & quauis imbecillitate, & item quia videtur magis inſita nobis cùm pluribus inſit auaritia quàm ipſa prodigalitas. Notandum quòd Philoſophus duabus rationibus oſtendit auaritiam eſſe inſanabilem. ſed inſanabile bifariam conſiderari debet: quoddā quod nullo modo ſanari poteſt: quoddā cum difficultate ſanabile. Hoc ſecūdo modo intelligit Philoſophus, & rationes ſuæ oſtendūt difficultatē. non autē impoſsibilitatem. Græcè enim dicitur ἀνίατος, & apud eos α, non ſolùm priuationē, ſed interdū etiam difficultatem

tatem ſignificat.Notandum etiam quòd illa poſitio videtur
eſſe vera,vt cuius cauſa remoueri non poteſt ſit inſanabile:ſi
eſſet cauſa per ſe.nunc autem ſenectus vel imbecillitas non
eſt cauſa auaritiæ per ſe nec neceſſario,ſed per accidens.Si
enim eſſet cauſa per ſe,tũc neceſſario omnes ſenes & omnes
imbecilles eſſent auari,quod eſt falſum:verum hoc,etſi ple-
runque fit,non tamen ſemper.

{EXTENDITVR præterea longe.} Alia eſt cõcluſio,ſci- 30
licet quòd auaritia magis extẽditur,& procedẽdo accreſcit.

{COMPLVRES enim.} Hac in parte oſtẽdit quòd mul- 31
tæ ſunt ſpecies auaritiæ,& multi modi:deficit enim in dan-
do,& excedit in capiendo multis modis,vt latiſsime patet in
textu,illiberales,id eſt ſordidos.

{MERITO autem.} Concludit Philoſophus cõparando 32
extrema cũ medio,& oſtendit quòd auaritia magis opponi-
tur liberalitati.Nã illud vitium quod maius eſt malũ magis
opponitur virtuti,& item illud in quo homines magis pec-
cant:ſed auaritia eſt huiuſmodi reſpectu prodigalitatis:ergo
magis opponitur virtuti,& medio,id eſt ipſi liberalitati.

De magnificentia,& eius extremis,

CAP. II.

Onſequens autem eſſe uidetur & de magnifi= 33
centia pertractare. Videtur enim & ipſa uir=
tus quædam circa pecunias eſſe:non tamen ſe=
ſe extendit ut liberalitas ad omnes pecunia=
rios actus,ſed adſumptus tantum. Atque in his ipſis libera=
litatem exuperat magnitudine. Nam ut ipſum nomẽ ſigni=
ficat,decens fit per ipſam in magnitudine ſumptus. Magni-
*tudo autem eſt ad aliquid. Non enim idem ſumptus *trire=* τριηράρχῳ
mis,& ſpectaculorum præfectum decet. Decens igitur eſt & *id eſt præ*
ad ipſum,& in quo,& circa quæ fit. Qui uerò paruis in *fectum tri*
rebus,aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit,(qualis *remis.* 34
eſt ille qui dicit,Atque ego ſæpe dedi peregre uenientibus
ultro,)non dicitur magnificus:ſed is qui in magnis. Nam

magnificus

35 *magnificus quidem liberalis eſt: at liberalis non continuò
magnificus eſt. Talis autem habitus defectio quidem circa
decorum puſillitas nuncupatur. exuperatio uerò ſordiditas,
& circa decorum ruditas appellatur: & quot ſunt tales, nõ
circa quæ oportet exuperantes magnitudine: ſed in quibus
non oportet, & quemadmodum non oportet, quærentes ſibi
36 ſplendorem: de quibus poſterius dicemus. Magnificus au=
tem ſcienti ſimilis eſt. nam decorum ipſum contemplari po-
37 teſt, & magnos concinnè facere ſumptus. Vt enim in prin=
cipio diximus: habitus operationibus, & ijs quorum eſt,
definitur. Sumptus igitur magnifici, magni ſunt & decen=
tes: talia autem & opera ſunt. ſic enim magnus erit ſum=
ptus, & decens ad opus. Vt ſumptu quidem opus, opere ue=
38 rò dignus ſit ſumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnifi=
cus, honeſtatis cauſa tales faciet ſumptus. hoc enim omni=
39 bus eſt commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, &
40 41 ſine parſimonia erogando. exacta nanque ratio ad puſilli=
tatem nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pul=
cherrimum, maximéque decens fuerit ipſum opus conſide=
rabit, quàm quanti conſtiterit: & quonam modo confectũ,
42 quàm per minimos fuerit ſumptus. Neceſſe eſt igitur ipſum
magnificum liberalem etiam eſſe. Etenim liberalis ſum=
ptus faciet quos oportet, & ut oportet. In his autem eſt
magnum ipſum magnifici, ut magnitudo circa hæc libera=
43 litatis. Et ab æquali ſumptu magnificentius faciet opus.
Non enim eadem eſt uirtus rei quæ poſſidetur & operis.
Etenim illa quidẽ eſt ea quæ quamplurimo pretio digna eſt,
& pretioſiſſima, ut aurum. opus autem quod magnum eſt
atque pulchrum. talis enim operis aſpectus eſt admirabilis.
44 At quod eſt magnificum, eſt admirabile: atque uirtus ope=
ris eſt magnificentia in magnitudine. Sunt autem impenſæ*

quas

*quas diximus ipſa honorabilia, ut ea quæ deorum, heroumq́; cauſa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac ſacrificia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut ſi aliquo in loco ludos ſplendidè facere oportere putant, *aut præfecturas ſubire nauium, aut etiam* * τριηραρ-
epulum publicum exhibere. Atque in uniuerſis (ut diximus) χεῖν.
45 *& ad agentem habetur reſpectus quiſnam ſit, & quas habeat facultates. Digna enim his eſſe oportet, & non ſolùm opus: uerùm & ipſum facientem decere. Quocirca pauper non erit magnificus: quippe cùm ei non ſint ea à quibus multos decorè faciat ſumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus eſt. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id uerò quod rectè ſeſe habet, à uirtute emergit. Decent autem & eos quibus talia antecedunt, aut per ſeipſos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipſi ſe referunt, propinquitatis aliqua ratione. Et nobiles etiam, & glorioſos: & quotquot ſunt huiuſcemodi. Hæc enim uniuerſa amplitudinem habent, & dignitatem. Maximè igitur talis eſt ipſe magnificus: & in talibus impenſis uerſatur ipſa magnificentia, quemadmodum diximus. Et maximæ enim, & honorabiliſ-* 46
ſimæ ſunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum quæ ſemel fiunt: ut nuptiæ, & ſi quid aliud tale. Et ſi circa aliquid tota ciuitas, aut qui ſunt in dignitatibus ſtudeant: & circa hoſpitum ſuſceptiones, & miſsiones, & munera. non enim ad ſeipſum, ſed ad publica ſumptus facere magnificus ſolet. Ipſa autem munera ſimile quid habent ijs quæ dijs dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & domum à ſe extructam (ut diuitias decenter habere. Eſt enim quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis operibus ſumptus facere, quæ diuturno tempore perſiſtere poſ- 47
ſunt: hæc enim ſunt maximè pulchra. Atque in ſingulis de-

corum

48 *corum ipſum ſeruare. Non enim eadem dijs,& homini-
bus,& ad templum,atque ſepulchrum accommodantur. Eſt
autem unuſquiſque ſumptus magnifici ſuo in genere ma-
gnus. Et magnificentiſsimus quidem is eſt,qui eſt magnus
in magno. hic autem is qui eſt in his magnus. Et differt ma-
gnum quod eſt in opere,à magno quod eſt in ſumptu. Pila
nanque pulcherrima,aut pulcherrimus urceus,puerilis qui-
dem muneris magnificentiam habet: pretium autem eius
puſillum eſt,atque liberale. Quapropter magnifici eſt quo-
cunque in genere faciat,magnifice facere. tale nanque neque
facilè ſuperari poteſt:& ſeſe habet ut ſumptus dignitas po-
49 ſtulat. talis eſt igitur ipſe magnificus. Is autem qui exupe-
rat atque ſordidus. ſumptus faciendo ultra id quod opor-
tet,exuperat, ut dictum eſt. Nam paruis in rebus multa
conſumit,& ſplendorem inconcinnè captat. Nunc ijs qui
pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda nuptiali ap-
paratu epulum præbens,nunc ſubminiſtrans comœdis,ex-
hibens in eorum tranſitu purpuram,ut facere Megaren-
ſes conſueuerunt:& omnia talia non honeſtatis,ſed oſten-
tationis diuitiarum cauſa facit,& ut admiratione propter
hæc(ut putat)afficiatur. Atque ubi quidem multos facere
ſumptus oportet, paruos facit: ubi uero opus eſt paruis,
50 magnos. Puſillus autem in decoro circa uniuerſa deficit,&
maximis factis ſumptibus in paruo perdit decorum. Et
quicquid facit,tarde differendóque facit. Conſiderátque quo-
nam pacto quàm minimos faciat ſumptus. & etiam quæ-
ritur: cunctáque maiora quàm oportet ſe facere putat. Sunt
igitur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt
51 probra: propterea quòd neque detrimento ſunt alijs,neque
nimium ſunt deformes.*

COMMENT.

Conſequens autem eſſe videtur. } Hoc eſt ſecundum capitulum in quo Philoſophus docet de magnificẽtia. Sequitur enim poſt doctrinam liberalitatis, quia iſtæ virtutes ſunt affines cum verſentur circa eandem materiam, ſcilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentiæ, & vitiorum oppoſitorum. In ſecunda quomodo magnificus ſe habeat circa ſuam materiam. In tertia quomodo ſe habeat circa ſumptus qui propriè ad ipſum pertinent. In quarta declarat quo pacto ſe habet magnificus circa ſumptus non principales ſibi. In quinta docet de vitiis oppoſitis magnificentiæ, ſcilicet de ſordido vel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd poſt liberalitatem conſequẽs eſt tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum ea: cùm vtraq; verſetur circa pecunias: ſed ne videatur quòd iſtæ virtutes ſint idem, affert ſtatim differentiam inter eas, dicendo quòd licet iſtæ virtutes conueniant in materia, differunt tamen inter ſe: quia liberalitas ſe extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia verò minimè. ergo magnificentia non eſt liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim verſatur ſolũ circa magnos ſumptũs, & magna opera. Quod etiam patet ex ipſo nomine quod à magnitudine ſumitur: & dicit quòd talis magnitudo eſt aliquid, id eſt refertur ad duo ſcilicet ad id quod agitur, & ad perſonã quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando eſt opus aliquod in genere ſuo magnum reſpicit etiam magnitudo perſonam agentis, & cuius opera fit, vt ſi ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm ſi extruatur pro priuato: & ſic etiam templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirunt publici ludi, & ſpectacula publica, quàm vna triremis. Itaque ſecundum rei proportionem. & perſonam agentis, vel cuius gratia agitur, magnificus eſſe debet. Magnitudo igitur reſpectiua eſt, & magnificentia ex eo ſeruare decorum debet, & quod decet res, & perſonas. 33

{ET in quo, & circa quæ. } Pro eodem accipitur, & idem eſt. Notandum quòd materia magnificentiæ interna & externa eſſe videtur: interna eſt amor & cupiditas pecuniæ, quam moderatur: externa verò eſt duplex: aut magni ſumptus circa quos 34

ca quos verſatur,& eſt minus remota:aut ipſe diuitiæ,vel pecuniæ multæ,circa quas verſatur tãquam circa materiam magis remotam.

35 {TALIS autem.} Declarat Philoſophus ſecundũ ordinem ſuum,quòd vitia oppoſita magnificentiæ verſantur circa eandem materiam circa quam magnificentia mediocritas eſt:extrema verò aberranr.ſed defectus modicitas appellatur,quæ & ipſa videtur velle facere magnos ſumptus:ſed dolet & vlterius non perficit opus,exceſſus verò dicitur ſordiditas quæ eſt diſpoſitio exuperãs magnificentiam,non in ſumptibus,ſed ſumptibus abutitur ob imperitiam & ignorantiam quandam circa decorum,quia magnos ſumptus facit in rebus paruis,& excedit in ſumptu reſpectu rei quam facit,quæ cum ſit parua non eſt digna tanto ſumptu:modicus verò econtrà aggreditur res magnas,& poſtea deficit in ſumptu non expendendo ſicut magna deceret.

36 {MAGNIFICVS autem homo.}. Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua oſtendit quomodo magnificus ſe habet circa materiam ſuam,id eſt circa magnos ſumptus:& affert ſeptem conditiones vel proprietates ipſius magnifici. Prima eſt quòd magnificus eſt ſimilis ſcienti:is qui ſpeculatur circa ſuam materiam,& inuenit id quod eſt agendum,& quomodo eſt rectè agendum,eſt ſimilis ſcienti.at magnificus eſt huiuſmodi : ergo &c.Nam ſicut ſciens ſcit reſoluere concluſiones in principia,& ex principiis illas eaſdem deducere:ſic magnificus ſcit circa materiam ſuam inuenire quid decet,& ſumptus conuenientes rebus accommodare.

37 {DEFINITVR operationibus.} Quia eſt ob operationes & finem,& ex ipſis percipitur in quibus verſatur,ſcilicet in eo quod eſt ipſius finis,& operis decori atq; honeſti,quod agitur:vt enim antea dixit,omnis virtus,& illud ipſum cuius eſt perficit,& opus eius bene reddit:at magnificentia cùm ſit virtus,& illud ipſum cuius eſt perficit,& opus eius bene reddit.At magnificentia cùm ſit virtus præclara,tunc præcipuè videbitur eſſe talis cùm magnos ſumptus rebus magnis accommodabit,& vt opus ſit dignum magnis ſumptibus,& magni ſumptus conueniant operi,vel etiã excedant potius, quàm deficiant:vt ſi quis vellet publicè templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia nummo

nummorum:vir magnificus debet potius declinare ad plus, quam ad minus.

{AT qui magnificus.} Secunda conditio vel proprietas 38 magnifici,ſcilicet vt honeſti cauſa faciat magnos ſumptus. Probat,Omnis ſtudioſus agit ob honeſtatem:magnificus eſt ſtudioſus.& magnificentia eſt virtus: ergo gratia honeſtatis magnificus faciet magnos ſumptus atque magnificos. Et dicit quòd hoc eſt etiam commune cum aliis virtutibus, ſcilicet agere cauſa honeſtatis circa materiam ſuam, quæ honeſtas accommodata eſſe videtur vnicuique virtuti.

{ET etiã cũ voluptate.} Tertia cõditio.ſcilicet ꝙ magnificus faciet magnos ſumptus cũ voluptate.Omni penè virtuti 39 videtur eſſe cõmune vt operetur cũ voluptate, tamẽ reſpectu modicitatis.Hoc videtur competere magnificẽtiæ:modicus enim facit ſumptus cum dolore,magnificus cum voluptate.

{ET erogando.} Quarta cõditio,ſcilicet ꝙ magnificus facit magnos ſumptus ſine parſimonia:Id quod eſt proprium 40 modicitatis nõ eſt propriũ magnificẽtiæ: at modicitatis eſt proprium cõputatio cũ parſimonia,& ratiocinatio cũ exquiſita quadã cura:ergo id nõ eſt magnificẽtiæ, ſed econtra ſine parſimonia erogare,& ſumptus magnos facere cũ largitate.

{ATQVE potius.} Quinta conditio,ſcilicet quòd magnificus conſiderat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum & 41 maximè decens quàm quanti cõſtet:& hoc probatur eadem ratione qua ſuperior.Nam modicus quonã pacto per quàm paruos ſumptus res aliqua fiat ſemper conſiderat.

{NECESSE eſt igitur.} Sexta cõditio,ſcilicet ꝙ magnificus eſt liberalis,id eſt liberaliter agit:& iſta proprietas non 42 conuenit modico nec alteri extremo,id eſt ſordido, & inſcio decori quia neuter cõſiderat cõditiones & circũſtantias, quas ſeruat liberalis,cùm agit:magnificus verò eas ſeruat, ſcilicet vt agat quando oportet,& vt oportet,& ſic de reliquis.Notandum ꝙ liberalitas accipi poteſt duobus modis. Vno modo, vt eſt veluti quoddãm genus,quod diuidatur in duas ſpecies, ſcilicet in magnificentiam & liberalitatem, & cõpetere poteſt vtriſque communi quadã ratione,vt ſit mediocritas quædam circa pecunias vt oportet, & quomodo oportet pro dignitate rei.alio modo eſt liberalitas propriè dicta ſolùm in paruis rebus,& paruis ſumptibus.& hæc collocari poteſt ſub

illa ſuperiore tanquã quædã ſpecies,& etiã magnificẽtia ſub eodem genere vt altera ſpecies,ita vt ſint duæ ſpecies diſtinctæ inter ſe ſub eodem genere liberalitatis.& ſic magnificentia erit liberalitas,non autem econtra: veluti omnis habitus eſt diſpoſitio,non autẽ econtrà,vt dicit Philoſophus in Prædicamentis:ſic etiam magnificentia eſt liberalitas,non autẽ econtrà.Eaſdem enim conditiones videtur ſeruare magnificus,quas præſcribit recta ratio , & quas ſeruat liberalis : ſed hoc intereſt, ꝙ magnificus addit ſuper illas magnitudinem quãdam.Dubitatur vtrũ liberalitas ſit virtus diſtincta à magnificentia:& videtur quòd non ſit diſtincta,& probatur,Illa virtus eſt idem cum alia,quæ verſatur circa eãdẽ materiam, idémque obiectum:at liberalitas & magnificentia verſantur circa eãdem materiam,id eſt,circa pecunias:ergo liberalitas & magnificẽtia idem eſſe videntur.At verò ſi quis dicat eas propterea differre,quia vna ſit circa paruos ſumptus,alia circa magnos,reſponderi poteſt ꝙ magis & minus non diuerſificant ſpecies:ergo nec iſtos habitus.Dicendum ad hæc ꝙ tenẽdo ſentẽtiam Philoſophi,quòd liberalitas illa quæ eſt ſub genere,& propriè dicta liberalitas eſt diſtincta ſpecie ab ipſa magnificentia.Et cũ dicitur ꝙ ſunt eadẽ,quia verſantur circa eãdem materiam.reſpõdetur quòd habitus diſtinguuntur non ſolùm cùm verſantur circa diuerſa obiecta: ſed etiã cùm circa idem diuerſo modo,& diuerſa ratione. Et verum eſt ꝙ magis & minus non faciunt diuerſitatẽ ſpecificam: ſed dico ꝙ iſtæ virtutes non ſolùm differunt per maius & minus : ſed per rationem rectam.Nam alia eſt ratio recta quæ menſurat actus liberalitatis,& alia quæ mẽſurat actus magnifici.Alius ergo & diuerſus eſt modus vtriuſque virtutis. Nã liberalitas ſeruat modum in paruis rebus:magnificẽtia verò ſeruat decorũ in magnis,quæ eſt differentia nõ parua. Differũt etiam quodã fine,quia ex liberalitate ſequitur opus gratũ huic vel illi:ex magnificentia verò,opus commune & publicum, tum magnum atque decorum.ex quo patet ꝙ cùm nõ ſolùm per magis & minus : ſed etiam per alias rationes differant , quòd liberalitas propria eſt diſtincta ſpecie à magnificentia.Verũ magnificentia eſt quædam liberalitas,non ea quę eſt ſpecies & propriè dicta, ſed ea quæ eſt genus : & hoc pacto magnificus eſt quidã liberalis,vt dicit Philoſophus,id eſt habet liberalita

ralitatem quæ eſt genus.quia ſeruat mediocritatẽ circa ſum-ptus cum decentia debitis circunſtantiis ſeruatis.

{CIRCA hæc.} Id eſt circa has conditiones. 43

{ATQVE magnificus.} Hæc eſt ſeptima cõditio vel pro prietas magnifici, ſcilicet quòd pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclarã,quã liberalis:quod probatur, quia vir magnificus quocũque ſumptu opus præclarius faciet: ſed fieri poteſt vt pari ſumptu vtatur magnificus & liberalis: ergo pari ſumptu faciet opus præclarius. Et videtur Philoſophus huius afferre rationẽ,dicẽdo ꝙ intereſt inter rẽ quę poſſidetur,& opus aliquod.Res enim quæ poſſidetur habet hanc virtutẽ vt ſit magni pretij,& ſit ex materia pretioſa,& virtus eius videtur eſſe pretioſitas ex parte materiæ. Operis autem virtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma.Res igitur quæ poſſidetur,dicitur habere magnitudinẽ pretij:opus autẽ pulchritudinẽ & magnitudinẽ & admirationẽ. Magnificus igitur magnis ſumptibus vtitur in genere ſuo:liberalis verò etſi ſumptũ faciat in aliqua re videbitur ea res ſi pari ſumptu fiat,habere æſtimationẽ pretij:nõ autẽ eã magnitudinẽ quã habet opus magnifici.Veluti ſi liberalis faciat præclarã pateram ex ſolido auro,quã dono dedat eccleſiæ, cuius pretiũ ſit nummorum auri centũ,magnificus pari ſumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine.Prima res erit vtilis quo ad poſſeſsionẽ:iſtud verò pulchrius,& ad magnificentiam accõmodatius:impenſæ autẽ eo pertinent. Hæc eſt tertia pars huius ſecundi capituli,in qua Philoſophus poſteaquã declarauit materiã magnificentiæ,& proprietates quaſdam magnifici:nunc affert ſumptus qui ad magnificum pertinent,& opera eius in quibus tales ſumptus facit: & primo oſtẽdit hoc quod diximus:deinde declarat ad quem,id eſt ad quam perſonã ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verũ cùm opera magnifici varia ſint,alia aliis erũt magis principalia, & gradus habebunt. Nam eorum quædam ſpectant ad cultum diuinum,quædam ad homines:& eorum quæ ad homines pertinent,quædam ſunt publica,quædam priuata: & prima ſunt magis magnifica,quàm ſecunda:& ſecunda quã tertia.Dicit igitur in primis quòd ij ſumptus,& ea opera præcipuè & propriè pertinent ad magnificum, quæ ſunt maxima & præſtantiſsima omnium : ſed ea quæ ſpectant ad cultum

diuinum ſunt huiuſmodi. ergo ea propriè pertinent ad virũ magnificum. Ea verò ſunt vt templa,& ſimilia quę pertinent ad ſacra,& ad cultum diuinum, & ea quæ circa rempublicã. In ſecundo gradu ſunt opera pertinentia ad homines,& non quæcunque,ſed publica:quod poteſt probari hoc pacto, Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum: at publica ſunt huiuſmodi:ergo &c.

45 {ATQVE in vniuerſis.} Hac in parte Philoſophus declarat perſonam ad quam pertinent tales ſumptus magni:& videtur afferre tres concluſiones ad hoc declarandũ. Prima eſt, quòd tales ſumptus pertinent ad locupletem, & ad eum qui eſt præditus facultatibus. Nam magnitudo eſt ad aliud,& nõ dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonã quæ facit & opus & ſumptus. Nam ad eum pertinent maximis ſumptibus maxima opera facere,qui rectè ea facere poteſt: ſed diues & facultatibus abundãs eſt huiuſmodi,ergo ad eum pertinet. Ex quo ſequitur ſecunda concluſio,quòd ad pauperem non pertinet quia non habet facultates,& faceret ea quæ non poſſet, nec eum decerent. Et ex his affert tertiam concluſionem,ſcilicet quòd ad eos pertinent tales ſumptus, qui vel eos antea fecerint ipſi vel ſui maiores,& progenitores.

46 {PRIVATORVM autẽ.} Hæc eſt quarta pars capituli: in qua affert ſumptus pertinentes ad magnificũ,nõ vt principales,ſed vt ſecũdarios:& affert etiã eorum quoſdã gradus. Primus eſt ſumptuũ eorũ qui ſemel in vita fieri ſolẽt,vt nuptiæ. Secundus eſt circa ea quæ vniuerſa ciuitas ſtudet,vt circa hoſpitalitatẽ legatorum & eos ſuſcipiẽdos hoſpitio,& honorãdos & ſimilia,vt ſunt munera quæ debẽt eſſe magnifica atq;
47 ampla,& etiã ædes vt patet in textu. {ET item in iiſce magis.} Affert ſententiã Philoſophus hanc ad declarandum id quod magnifici eſt pręter alia ſupradicta,ſcilicet ꝙ in iis pręcipuè debet magnificus ſuos ſumptus locare quæ ſunt diuturna & ſtabilia quia etiam pulchriora, & admirabilia eſſe ſolent,& quandam magnitudinẽ præ ſe ferre. {ATQVE in
48 ſingulis.} Hac in parte Philoſophus affert legẽ quandam cõmunẽ ſeruandã in ſumptibus qui fiũt à magnifico:& dicit ꝙ oportet magnificũ ſeruare decorũ,quod fit cùm ſumptus accommodantur operi & perſonæ,& illi pro quo fit talis ſumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis & perſonæ

ſonæ & ſumptus. non enim eadem eſt magnitudo templi, & priuatæ domus: nec ſumptus eſſe debent æquales, ſed longe maiores in templis ædificandis. Verùm magnificus in quocũque opere magnus erit, quia magnitudo operis præclarior eſt, & maius quiddam quàm pretium, & ipſi ſumptus.

{IS autẽ qui exuperat.} Hæc eſt quinta pars capituli: in qua declarat Philoſophus vitia oppoſita magnificentiæ: & primo de eo qui dicitur ſordidus, & rudis ignarúsque eius quod decet: deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd ſordidus eſt is qui excedit in ſumptibus faciendis pluſquã deceat opus quod faciẽdũ ſuſcipit: & volũt ij videri magnifici, & neſciũt ſeruare decorũ, vt Megarẽſes qui in apparatibus comicis cũ ſcenæ ſolerẽt tegi pellibus, cœperũt afferre & apponere purpureas veſtes contra decorũ & cõſuetudinẽ. 49

{PVSILLVS autem.} Affert aliud extremum Philoſophus quod eſt defectus: & ponit quinque conditiones, & proprietates & defectus quæ patent in textu. 50

{SVNT igitur.} Declarat iſta vitia communiter Philoſophus, dicendo ꝙ ij habitus oppoſiti magnificentiæ vitia quidem ſunt: deinde dicit quòd non afferunt vituperationẽ. Prima concluſio probari poteſt hoc pacto, Omnis habitus qui opponitur virtuti eſt vitiũ: ſed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificentiæ, ergo &c. Secunda cõcluſio, Hi habitus qui nõ ſunt detrimento aliis non afferunt nimiũ vituperationis: iſti duo ſupradicti ſunt huiuſmodi. ergo &c. Et hæc de liberalitate & magnificẽtia. Notãdũ quod cũ ſint quatuor virtutes quas iſti appellant cardinales, ſcilicet tẽperantia, fortitudo, prudentia, iuſtitia, ad quas reliquæ morales actiuæque virtutes reduci videntur: quæritur ad quã iſtarum reducãtur liberalitas & magnificentia. Alij dicunt ad iuſtitiã: & adducunt rationes, quia ſicut iuſtitia eſt circa actus, & extenditur ad exteriores perſonas: eodem modo liberalitas, & magnificentia ad alios extẽdunt actus ſuos. Præterea vidẽtur conuenire in materia, quia iuſtitia videtur verſari circa bona externa, & etiã circa pecunias tribuẽdo cuiq; quod ſuũ eſt. Alij dicunt has reduci ad temperantiam, quia dicunt liberalitatem verſari circa affectus ſicut verſatur etiam temperantia. Nam illa circa cupiditatem pecuniarum: hæc circa cupiditatẽ voluptatum corporis. Pecuniæ non ſunt materia remota libe- 51

ralitatis:propinqua autem eſt cupiditas pecuniarum. Sed dicet aliquis,quòd iſta ratio iſto loco non valet:quia cupiditas circa quam verſatur liberalitas non eſt eadem cum cupidita te,circa quam verſatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur eſſe corporeę voluptatis. Liberalitatis verò minimè. Ad hoc dicendum quòd maior eſt propinquitas, & ſimilitudo inter affectum & affectum,ſi illi duo affectus conueniant in aliquo communi,quàm inter affectum & actum : ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem & magnificentiā redigunt ad temperantiam,quàm qui ad iuſtitiam:eorum tamen rationes non ſunt contemnendæ.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

52 *Magnanimitas autem circa magna quidem, uel ex ipſo nomine uerſari uidetur. circa quæ uerò uerſatur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert, ſiue habitum ipſum, ſiue eum conſideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is eſſe, qui magnis eſt dignus, & dignum ſeſe magnis eſſe cenſet. qui namque non pro dignitate hoc facit: ſtolidus eſt. at eorum qui præditi ſunt uirtute, nemo demens, nemo ſtolidus eſt. is igitur quem diximus, magnanimus eſt. Qui nanque parua meretur, & hiſce dignum ſeipſum cenſet: modeſtus quidem, at non magnanimus eſt. magnanimitas enim in magnitudine: ſicut & pulchritudo corpore in magno conſiſtit. parui uerò urbani quidem ſunt, & membris appoſiti, ſed non pulchri. Is autem qui*
52 *eſt indignus, & magnis dignum ſeipſum cenſet, eſt * lentus. Non eſt autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum ſeipſum cenſet. At is qui ſe dignum minoribus quàm dignum ſit, cenſet, puſillanimus eſt, ſiue magna, ſiue mediocria mereatur, ſiue parua quidem, minoribus uerò ſeipſum dignum eſſe exiſtimet. at maximè uidebitur is qui*

* χαῦνος, oſtentator, ineptus.

qui magis eſt dignus. quid enim faceret, ſi tantis non eſſet dignus? Eſt igitur ipſe magnanimus, magnitudine quidem 54
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. dignum enim eo ſeipſum cenſet, quod ad dignitatem ſuam accōmodatur. Illi uerò exuperant, & deficiunt. quòd ſi magnis ſe di- 55
gnum cenſeat, & ſit dignus, & maximè maximis. Circa unum maximè uerſabitur ipſe. Dignitas autem ad externa dicitur bona. maximum uerò id aſſeuerant omnes eſſe, quòd dijs ipſis tribuimus, & quod maximè homines qui ſunt in dignitate affectant, quódque dari præmium ob res pulcherrimas ſolet. tale autem eſt ipſe honor: hoc eſt enim bonorum maximum, ſed externorum. circa igitur honores & inhonorationes, magnanimus ut oportet uerſatur. Et 56
ſine etiam ratione: magnanimi circa honores eſſe uidentur. uiri nanque magni, maximè ſeipſos dignos eſſe honore pro dignitate cenſent. Sed puſillanimus deficit, tam ad ſeipſum, quàm ad ipſius magnanimi dignitatem. Leutus autem reſpectu quidem ſui exuperat: non tamen ipſum magnanimum. Atqui magnanimus ipſe, cùm ſit maximis dignus, 57
fuerit optimus ſanè. Melior enim maiora ſemper meretur: & optimus, maxima. Eum ergo qui uerè magni eſt animi, 58
bonum eſſe oportet. Atque magnanimi uidebitur id eſſe, quod eſt in unaquaque uirtute magnum. nullóque pacto magnanimo competit, aggreſſo pericula fugam ob timorem arripere, aut iniuriam facere. gratia nanque cuius is aget tur- 59
pia, cui nihil eſt magnum? ſingula uerò conſideranti, magnanimus ſi non bonus ridiculus omnino uidebitur. nec etiam dignus erit honore, ſi paruus ſit. quippe cum honor præmium ſit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Vide- 60
tur igitur ipſa magnitudo animi tanquam ornamentum quoddam eſſe uirtutum. Nam maiores efficit ipſas, & ſine

illa ipſa non ſit. quamobrem difficile eſt uerè magnanimum
61 *eſſe. non enim eſſe poteſt, ſi non omnis probitas adſit. Magnitudo igitur animi maximè circa honores & inhonorationes uerſatur. Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus, qui & magni ſunt, & à ſtudioſis hominibus offeruntur, moderatè lætabitur, tanquam accommodatos ſibi, uel minores etiam adipiſcens. uirtute enim accumulata nullus dignus honor fieri poteſt. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino. non eſt enim his dignus. Similiter & id quod eſt honori contrarium. non enim iure fuerit circa ipſum. Vt igitur dictum eſt, uir magnanimus maximè circa honores uerſatur. Et circa tamen diuitias, & poteſtatem, & omnem proſperitatē, aduerſitatémque fortunæ, quocunque euenerit modo, moderatè ſeſe habebit. Et neque uehementer in poſteritate lætabitur, neque nimium in aduerſitate dolebit. neque enim circa honorem ita ſeſe habet, qui quidem maximum bonum eſt. Poteſtas enim diuitiæq; propter honorem expetuntur. itaque qui hæc habent, per ipſa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor*
62 *eſt paruum, huic & cætera parua ſunt. quapropter ipſi magnanimi contemptores eſſe uidentur. Videntur autem &*
63 *proſperitates fortunæ ad magnanimitatem conducere. Nobiles enim & ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, uel diuites, digni cenſentur honore: in excellentia nanque conſiſtunt. Atque omne bonum quod excellit, dignum eſt magis honore. quapropter & talia magis magnanimos faciunt. A quibuſdam enim honorantur: re autem uera, ſolus bonus eſt honorabilis. atque ij quidem quibus inſunt ambo, digni magis honore cenſentur. Qui uerò ſine uirtute talia bona habent, ij non iure ſeipſos dignos magnis honoribus cenſent, neque*

magnanimi rectè dicuntur. non enim ſunt hæc ſine accumulata uirtute. contemptores autem, petulantéſque fiunt. non eſt enim facile ſine uirtute moderatè res ferre ſecundas. Atq; cùm æquabiliter ferre non poßint, puténtque ſe cæteris antecellere, illos quidem deſpiciunt. ipſi uerò quicquid contigerit, agunt. imitătur enim magnanimum: etſi ſimiles ei nòn ſunt. idque faciunt in quibus poſſunt. Ea igitur quæ à uirtute proficiſcuntur, non agunt. Deſpiciunt autem cæteros. Sed magnanimus iure deſpicit. opinatur enim uerè: uulgus autem ut contingit. *Non autem parua pericula ſubit, nec periculorum eſt cupidus: propterea quòd res paucas multifacit: ſed ſubit magna. Atque cùm in periculo uerſatur: uitæ ſuæ non parcit, quaſi non ſit dignum omnino uiuere. Eſt etiam talis, ut beneficia conferat: & pudeat ipſum, ſi ſuſcipiat beneficia. Illud enim ſuperioris eſt: hoc inferioris. & in retribuendo maiora beneficia conferat. Hoc enim pacto debitor inſuper fiet is, qui primus contulit, atque ſuſcipiet beneficium. Videtur etiam & eorum quidem meminiſſe, in quos beneficia contulit: eorum autem non meminiſſe à quibus ipſe ſuſcepit.* 64

*Græcus codex ſic habet, οὐκ ἔστι δὲ πυκνοκίνδυνος, οὐ δὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν μεγαλοκίνδυνος δέ, &c.

Eſt enim is qui ſuſcepit, inferior eo qui contulit beneficium: 65
ipſe uerò uult ſuperior eſſe, & cum uoluptate quidem audit 66
ea quæ contulit, ſine autem uoluptate ea quæ ipſe accepit. Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Iliad. α
Athenienſibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos: ſed quæ ſuſceperunt ab illis. Eſt etiam magnanimi, neminis aut 67
uix indigere. ſubminiſtrare autem, prompte. Et ad eos qui= 68
dem homines qui in dignitate ſunt conſtituti, proſperitatibúſque utuntur fortunæ, magnum eſſe: ad medios autem mediocrem. illos enim ſuperare difficile eſt & glorioſum, hos autem facile. & inter illos quidem gloriari. non eſt ingenuoſum. inter humiles autem eſt importunum: quemadmodum

69 *uiribus contra imbecillos contendere. Eſt etiam magnani-*
mi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas
70 *occupant partes. & otioſum eſſe ac tardum: niſi ubi magnus*
eſt honos, uel opus, & paucas quidem agendas res aggredi,
71 *magnas autem & præclaras. Neceſſe eſt etiã palam ipſum,*
tam odiſſe, quàm etiam amare. quippe cùm metuentis ſit oc
72 *cultare. Et magis ipſi curæ ueritatem quàm opinionem eſſe,*
& aperta loqui ac agere: eſt enim hoc contemptoris. qua-
propter utitur libertate. eſt enim & libertate utentis. Qua-
propter contemptor eſt, & etiam uerax: niſi diſſimulatio-
ne utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & non poſſe
ad alium uiuere, niſi ad ſolum amicũ: eſt enim ſeruile. Qua-
propter & omnes adulatores ſeruiles ſunt: & omnes humi-
73 *les adulatores. Nec eſt procliuis ad admirãdum. Nihil enim*
μνησίκακος *apud ipſum eſt magnum, nec eſt * ſibi mali memor illati. non*
eſt enim magnanimi meminiſſe præſertim mala: ſed potius
οὐδ᾽ ἀνθρω- 74 *deſpicere. Nec * de hominibus loquitur. Etenim neque de ſe*
πολόγος. *ipſo, neque de alio dicet. nec enim ut laudetur ipſe, nec ut a-*
75 *lij reprehendantur, eſt ipſi curæ. Nec rurſus eſt laudator.*
idcirco nec maledicus, nec in inimicos quidem, niſi ob con-
tumeliam. De neceſſarijs præterea rebus uel paruis, minimè
ὀλοφυρτι- *eſt * querulus, & ad precandum procliuis. eſt enim ſtuden-*
κὸς, *tis, circa hæc ita ſeſe habere. Eſt etiam talis ut res magis pul*
76 77 *chras, ſinéque fructu, quàm fructuoſas, utiléſque poßideat. eſt*
αὐτάρκους, *enim magis * ſufficientis. Inſuper ipſius magnanimi, motus*
78 *tardus eſſe uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Non*
enim properat is, qui circa pauca ſtudet: nec eſt uehemens.
qui nihil exiſtimat magnum. Acumen autem uocis & cele-
ritas, propter hæc ipſa fieri ſolent. talis eſt igitur ipſe ma-
79 *gnanimus. Is autem qui deficit, puſillanimus eſt: qui uerò*
exuperat, lentus. Nec igitur hi mali eſſe uidentur: quippe
enim

cum mala non faciant, ſed aberrare. Puſillanimus enim me- retur quidem bona: ijs tamen ſeipſum priuat quibus eſt di- gnus: atque malum quoddam habere uidetur: quia bonis ſe- ipſum dignum non cenſet, & ſeipſum ignorare. Appete- ret enim ea quibus eſt dignus, cum ſint bona. non tamen ſtolidi tales homines, ſed pigri potius eſſe uidentur. Talis autem opinatio uidetur & deteriores ipſos efficere. ſinguli nanque appetunt ea, quibus ſunt digni. Demouent ſeſe & à præclaris actibus & officijs quaſi ſint indigni, & à bonis externis ſimili modo. At lenti ſtolidi ſunt, & ſeipſos ignorant, & etiam clarè. Nam quaſi ſint digni, res eas aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguuntur. Ve- ſtitúque ſe & geſtu, & ſimilibus ornant. & proſperitates ſuas manifeſtas eſſe uolunt. de ipſisque etiam dicunt: ut ob ipſa afficiantur honore. Magnitudini autem animi, puſil- lanimitas opponitur magis quam lentitudo. Fit enim ma- gis: & peior eſt. Magnitudo igitur animi, circa honorem (ut diximus) magnum uerſatur. 80 81 82

COMMENT.

MAgnanimitas autem circa magna.} Hic eſt ſecundus 52 tractatus huius quarti libri: in quo Philoſophus poſt- eaquam declarauit quaſdam virtutes, quæ verſantur circa bo na externa, id eſt circa pecunias: nunc conſequenter oſtendit quaſdam alias quæ verſantur circa alia bona externa vt di- cuntur, id eſt circa honores. & quia ſunt duæ, ideo hic tracta- tus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de magnani- mitate. In ſecundo de virtute innominata circa mediocres honores. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes in quibus ſeruat ordinem ſolitum. Partes autem patebunt. In prima itaque oſtendit materiam magnanimitatis in gene- re: deinde in ſpecie, & etiam declarat quomodo vitia oppoſi- ta ſe habent circa eandem materiam. Ponit autem in primis hanc

hanc ſententiam,quòd magnanimus verſatur circa magna, & hæc eſt materia in genere circa quam verſatur magnanimus.Nã is,qui cùm ſit dignus magnis cenſet ſe dignum illis, verſatur circa magna:ſed magnanimus eſt huiuſmodi:ergo &c.Quod autẽ magnanimus ſit talis videtur probare à contrario,nam capiatur huius oppoſitum,ſcilicet quòd magnanimus eſt,qui ſe magnis dignum putat cùm non ſit,talis verò eſſet ſtolidus & fatuus:ponere magnanimum fatuum abſurdum eſſe videtur.Nullus enim ſtudioſus eſt fatuus:magnanimus eſt ſtudioſus:ergo &c.Quare relinquitur vt magnanimus ſit qui ſe magnis dignũ cenſet,cum verſetur circa magna.Oſtendit id etiam Philoſophus exemplo aliorũ,qui magnis digni non ſunt:& ipſi etiam non ſe magnis dignos cenſent,quia merentur parua: tales non ſunt magnanimi, ſed modeſti potius appellandi.

53 {IS autem qui eſt.} Nunc autem Philoſophus oſtendit quomodo extrema oppoſita ſe habeant circa eandem materiam aſsignatam in genere:& dicit quod is qui eſt lentus,vt ita loquar,& mollis animi ad hoc vt trahatur & facilè flectatur ab ſermone aliorum vel opinione ſua:talis inquam exiſtimat ſe dignum magnis honoribus,cum non ſit:puſillanimus verò minoribus ſe dignum cenſet,quàm ſit.Notandum quod lentus apud Græcos dicitur χαυνὸς quaſi mollis ἀπὸ τοῦ χαυνόω mollio,quaſi ille qui ex ſermonibus hominum ſibi adulantium vel opinione facile flectitur & labitur ad exiſtimandum ſe magnis dignum,cum non ſit:talis nullas videtur habere virtutes,ſed eſſe quaſi ſtolidus quidam nullo pacto ſe ad ſeipſum vertens.Ille verò qui eſt puſillanimus videtur habere aliquam perfectionem & eſt dignus aliquo honore:& is habet gradus,quia aut habet magnas,aut mediocres,aut paruas virtutes,& ſecundum iſta varios meretur honores,ſed ſemper minoribus ſe dignum cenſet quàm mereatur.verùm quanto maiores meretur,& minoribus ſe dignum cenſet:tanto eſt magis puſillanimus.Quid enim faceret ſi tantis non eſſet dignus,vt inquit Philoſophus?

54 {EST igitur ipſe magnanimus.} Remouet dubium Philoſophus quod oriri poſſet.Nam cum dicat magnanimitatem conſiſtere in magnitudine,& ob hoc videtur quod occupet extremum:ergo non erit mediocritas,nec ex conſequenti virtus.

ti virtus.Tollit hãc dubitationem,oſtendendo quod diuerſis rationibus & reſpectibus poteſt magnanimus appellari extremus & medius.Nam inquãtum eſt in ſummo gradu perfectionis,& habet magnitudinem quãdam perfectionis,dicitur extremus.Si verò conſideratur vt agit ſecundum rectã rationem,tunc erit mediocritas ipſa magnanimitas,& collocatur inter exceſſum & defectum,quæ erunt extrema.

{QVOD ſi magis.} Poſteaquàm oſtendit materiam circa quam verſatur magnanimus in genere more ſuo:nunc in ſpecie,& magis particulariter oſtendit materiam eiuſdem,& extremorum oppoſitorum.& primo declarat eam vt diximus:deinde oſtendit quomodo magnanimitas ſe habet ad alias virtutes.Dicit igitur in primis quòd magnanimus verſatur circa magnos honores,qui bonorum externorum maxima eſſe putantur.Verſatur autem circa vnum,quia ea quæ ſuperlatiuè ſumuntur videntur eſſe vnica,& non competere niſi vni.Maximè nãque ad magnanimum pertinent,ſed maximum in rebus humanis videtur eſſe vnum:hoc autem maximum cuius eſt dignus magnanimus,intelligitur in bonis externis:nam dignitas refertur ad externa bona. Quando enim dicimus,hic dignus,non intelligimus dignum virtute, quæ eſt internum bonum:ſed dignum pecunia,amicitia,honore,& ſimilibus bonis externis. Cum ergo magnanimus dignus ſit maximo bono externo,vt dictũ eſt,declarat quid ſit illud,ſcilicet quòd eſt honor:circa honores igitur verſatur magnanimus.Probatur,Magnanimus verſatur circa maxima externorum bonorum:at honores ſunt huiuſmodi:ergo &c.Maior clara.Minor probatur à Philoſopho,ſcilicet quòd honores ſunt maxima inter externa bona.Illud quod deo tribuimus quaſi non habeamus aliquid maius inter externa, eſt maximum externorum bonorum:at honor eſt huiuſmodi:ergo &c.Item illud videtur eſſe maximũ,quod affectant ij qui ſunt in dignitatibus conſtituti:at honos eſt huiuſmodi &c.Item illud videtur eſſe maximum inter externa,quod attribui ſolet pro præmio ob res præclaras:& honos eſt talis. Concludit igitur quod circa honores verſabitur magnanimus,& cùm eiuſdẽ potentiæ ſit verſari circa cõtraria:ſi ergo circa honores,& etiam circa contraria,id eſt circa inhonorationes,vt ita loquar.Nam & fortitudo circa timores,& audacias:&

dacias:& temperatus circa voluptates,& dolores,licet circa dolores per accidens,& aliæ nonnullæ ſimili modo.Notandum quod Philoſophus oſtendit magnanimum verſari circa magnum,tanquam circa materiã,& hoc habuit primum ex nomine tanquam per ſe notum.Verùm hoc erat nimium generale:ideo oſtendit quale eſt iſtud magnum vel maximũ. Et addit,externorum bonorum,quia bona animi longè maiora ſunt bona & infinita quadã laude externis anteponẽda.

56 {ET ſineetiam ratione.} Probauit ſuperius Philoſophus rationibus quòd magnanimus verſatur circa honores:nunc autem probat etiã experientia,quia magni & præclari viri, & ſummis virtutibus præditi dicũt & cenſent ſe eſſe dignos honore ſecundũ ſuam dignitatem.Et addit poſtea quòd puſillanimus deficit,& reſpectu ſui,& reſpectu magnanimi.Primo reſpectu ſui,quia eſt dignus honore,quo ſe dignum non cenſet:deficit etiã reſpectu magnanimi, quia putat ſe dignũ minore honore,quàm magnanimus,ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi.Lentus verò vel mollis putat ſe dignũ magnis honoribus:& excedit quidem reſpectu ſui:nõ autem reſpectu magnanimi,quia nõ putat ſe dignum maioribus quàm magnanimus,qui ſe dignũ cenſet magnis honoribus,cùm re vera ſit dignus eiſdem.Patet igitur quòd magnanimitas,& eius extrema circa honores verſantur.

57 {ATQVI magnanimus ipſe.}Declarata materia magnanimitatis,& vitiorũ oppoſitorum:nũc cõparat magnanimũ & oſtẽdit quomodo ſe habet ad alias virtutes morum.& primo affert nõnullas cõcluſiones,& probat:deinde affert alias obortas ex primis.Probat igitur primùm nonnullis rationibus quòd magnanimus eſt homo,qui habet omnes virtutes. Prima ratio,Qui eſt dignus maximis honoribus eſt vir optimus:ſed magnanimus eſt dignus maximis honoribus:ergo eſt optimus.at vir optimus habet omnes virtutes:ergo &c.

58 {ATQVE magnanimi.}Secunda ratio,Is qui operatur id quod eſt in vnaquaque virtute maximum,habet omnes virtutes:ſed magnanimus eſt huiuſmodi:ergo habet omnes virtutes.Patet minor,quod magnanimus cùm producet operationes alicuius virtutis,eas producet in maximo,& perfectiſsimo gradu ſecundũ eam virtutem,vt exemplo oſtendit Philoſophus duarũ operationum:quarum alia eſt fortitudinis,

nis,alia iuſtitiæ.Non enim fugiet in prælio hoſtem cùm pugnam aggreditur:nec pericula terribilia,ſed magno animo & fortiſsimo ſuſtinebit,quod eſt maxima operatio fortitudinis:nec etiã inferet iniuriã alteri,quod eſt iuſtitiæ,cum nihil exiſtimet magnũ quo inducatur ad inferendã iniuriam.

{SINGVLA verò.} Tertia ratio,qua idem probat per deductionem ad inconueniens.Dico magnanimũ eſſe optimum:ſi cõceditis,habeo propoſitum:ſin minus,ſequitur hoc abſurdum,quòd magnanimus ſit homo ridiculus cùm ſe dignum cenſeat magnis honoribus,& ſummis:& non ſit dignus,ſi non eſt optimus.At cùm magnanimus habeat prudentiam,omnis enim ſtudioſus habet prudentiam,inconueniens eſſe videtur arbitrari eum eſſe ridiculum quendam. 59

{VIDETVR igitur ipſa.} Ex ſupradictis infert duo oborta.Primũ eſt quòd magnitudo animi eſt decus & ornamentum reliquarum virtutũ,& hoc probat ex eo quod addit incrementum reliquis virtutibus extollendo eas,& exercendo in ſummo gradu.Secundũ eſt quod euadere magnanimũ eſt valde difficile,& aſsignat rationem,quia in magnanimo oportet vt ſit omnis probitas,& omnis virtus cumulata. 60

{MAGNITVDO igitur animi.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus more & ordine ſuo oſtendit de actibus magnanimi,& primò circa propriam materiam ſuam,id eſt circa honores,deinde circa quaſdam materias ſecũdas,id eſt circa proſperitatem quandam,vt circa diuitias,& huiuſmodi.Dicit ergo quòd cùm magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris ſtudioſis,lætabitur,tamen moderatè:paruos verò non multifaciet,vt latè patet in textu Philoſophi. 61

{ET CIRCA diuitias.} Oſtendit quòd magnanimus moderatè ſe habet circa diuitias,& omnem proſperitatem aduerſitatémque quomodocunque eueniat,& circa potentiam,& alia bona externa.Probatur,Is qui moderatè ſe habet circa ſummum externorum bonorum,etiã bene & moderatè ſe habebit circa minora:ſed magnanimus moderatè ſe habet circa honores,qui ſunt maxima externorum:ergo bene & moderatè ſe habebit circa diuitias,potentiam,& ſimilia quæ ſunt minora. Sunt autem minora,quia & illa propter honorem expetuntur.ſic ergo moderatè ſe habebit 62

circa

circa proſperitatem,& eadem ratio erit de contrariis.

62 {QVAPROPTER. ipſi.} Notandum quòd magnanimi videntur eſſe ſuperbi,tamen non ſunt.Eos enim ſuperbos dicimus qui mediocritatem excedunt,& per fas & nefas antecellere aliis volũt immoderata quadam cupiditate.Magnanimi verò propter maximas perfectiones ſuas in ſeipſos conuertunt,& honores ſibi à ſtudioſis delatos moderatè accipiunt:ſi non deferantur,æquo animo ferunt:videtur enim deſpicere humana,& ea ſe inferiora ducere,& iucunditatem habere maximam,cùm ſeipſos ad ſe vertunt,& ſuam perfectionem cognoſcunt. Cicero,Contemnamus igitur omnes ineptias:quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totámque vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine,& in omni rerum humanarum contemptione ac deſpicientia,& in omni virtute ponamus.

63 {VIDENTVR proſperitates.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ,vt potentia,diuitiæ,& huiuſmodi,videntur conferre ad magnanimitatem, hoc pacto vt magis honore digna putetur,quia illa bona cõſiſtunt in genere ſuo in quadam excellentia.Verùm hoc dicit Philoſophus,non quia magnanimus efficiatur magis magnanimus,aut magis dignus honoribus ob affluentiam & proſperitatem:ſed quia ita videtur & exiſtimatur opinione vulgi,non quòd re vera ita ſit,quia probitas & virtus vt ipſe addit,re vera digna eſt honore:vnde qui illa habent ſine virtutibus,& ſe dignos honoribus cenſent,non ſunt magnanimi licet videri velint:ſed potius inſolentes & arrogantes.ex quo apparet quòd magnanimi ſunt ex ipſis virtutibus,& ob virtutes digni honoribus,non autem propriè ob externa bona,vt patet in textu.

64 {NON autem parua.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus more ſuo affert multas proprietates magnanimi.Verũ cùm dictũ ſit magnanimũ operari ſummum in vnaquaq; virtute,primò affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutũ,& præſertim fortitudinis & liberalitatis,quæ ſibi magis accõmodatur:deinde affert proprietates quæ ſumũtur ex materia ꝓpria ipſius magnanimi: demum affert eas vlterius proprietates quæ ſumũtur ex aliis puta ex mediocritatibus illis quæ verſantur circa cõmunem

conuer

conuerſationẽ hominũ.Hæ autem omnes proprietates quæ multæ ſunt,ſucceſsiuè patebunt. Prima ſumitur ex parte fortitudinis,ſcilicet ꝙ magnanimus nec pro paruis rebus, nec frequenter adit pericula.& hoc probat,quia pauca ſunt quæ magnanimus multifaciat:& addit aliam proprietatẽ etiam ex parte fortitudinis,ſcilicet quòd magnanimus cùm in periculis verſatur non parcit vitæ ſuæ: quaſi nõ ſit dignum viuere & parcere vitæ ſuæ,& non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit,veluti ſalutem patriæ & religionis & ſimilium.Itaque non putaret dignum viuere omiſsis iis & poſthabitis,quorum cauſa maxima illa pericula ſubit.

{EST etiam talis.} Hæc eſt alia proprietas ex parte liberalitatis,ſcilicet ꝙ magnanimus libenter confert beneficia: pudet autẽ ſuſcipere,quia illud ſuperioris & perfectioris,hoc autẽ inferioris,& minus perfecti.Agens enim ea ratione qua agit videtur eſſe perfectius quàm patiens & ſuſcipiens.Vnde materia prima imperfectiſsima dicitur. Eſt & alia proprietas magnanimi,ꝙ in retribuendo eſt largus,& excedit ne beneficiis ſuperetur.Itaque & largiſsimus eſt & grauiſsimus in remunerando iuxta ſententiam Heſiodi, qui eadem menſura reddere iubet qua acceperit,aut cumulatiora ſi poſsit. 65

{VIDEATVR etiam.} Eſt & alia proprietas ex parte liberalitatis,ſcilicet ꝙ magnanimus libẽter audit beneficia quæ contulit.& nõ libenter ea quæ ſuſcepit.& affert ad hoc duo exempla,vnum ex fabula apud Homerum:aliud ex hiſtoria. Nam cùm Thetis inducatur ab Homero ꝙ accedit ad Iouẽ pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio ſuo, quem deſpexerat Agamemnon:nec commemorat Ioui beneficiũ, quod in ipſum contuliſſe eam dicit Homerus, ſcilicet cum Mars & Neptunus & alij vellent eum capere, & ſibi regnum auferre:Thetis commouit Briareum gigantem,vt ferret auxilium Ioui,cuius præſentia territi illi deſtiterunt ab incœpto.Hoc illa beneficium non retulit Ioui, vt Achilles volebat. ſed dixit,Si gratum tibi vnquam,&c. Suſcipe patrociniũ filij mei.Eodem pacto Lacedæmonij cùm iam ſuperarẽtur in bello à Thebanis,opem ab Athenienſibus petiere: & cùm antea ab vtriſq; eſſent inuicẽ plura accepta collatáque beneficia,Lacedæmonij quæ cõtulerãt tacuere,quæ acceperũt cõmemorarunt,vt facilius auxilium impetrarent, & libentius 66

audirentur: ex quibus colligitur ad propoſitum Philoſophi, ꝙ magnanimi libẽter audiunt cõmemorãtes beneficia quæ ipſi magnanimi contulerũt; non autem ea quæ acceperunt.

67 {EST etiam magnanimi.} Alia proprietas & conditio magnanimi, nullius aut vix indigere: aliis autem prodeſſe.

68 {ET ad eos.} Affert nunc Philoſophus nonnullas proprietates quæ ſumũtur ex materia propria magnanimitatis, ſcilicet ex parte honorũ. Prima eſt, ꝙ ad magnanimum pertinet magnũ inter præclaros viros ſe præbere, & inter mediocres mediocrẽ: quia ineptũ videtur, & à magnanimo alienũ, magnum ſe præbere inter eos qui longè inferiores eſſe vidẽtur.

69 {EST etiam magnanimi.} Secunda proprietas ex parte honorũ, ſcilicet ꝙ magnanimi eſt non adire ea loca vbi tribuũtur honores vel cæteri antecellũt. Quod dupliciter intelligi poteſt: vel ꝙ magnanimus non adit celebritates vbi fiũt honores, quia omnes ſe vertunt ad ſpectacula illa, & præferunt alia: ipſe autem poſthabetur, & omnes intenti ſunt ad illa quæ admirantur: ipſe autem non vult admirari. Vel etiam intelligi poteſt, quòd magnanimus non accedit quæritando honores, nec vltrò ſe offerendo vt honoretur: ſed expectabit vt ſibi vltrò deferantur, & æquo animo feret, vel potius deſpiciet ſi non ei exhibeantur magnitudine animi ductus.

70 {ET otioſum.} Affert alias proprietates Philoſophus ex parte illarum virtutum quæ conſiſtunt circa cõmunem conuerſationem, & viuẽdi modum. Et prima reſpectu ſui debet eſſe tardus, hoc pacto vt non moueatur pro quacũque cauſa leui: ſed pro rebus maximis, & præclariſsimis vt eum decet.

71 {NECESSE eſt.} Secunda proprietas reſpectu aliorum, vt

72 patet in textu. {ET magis ipſi.} Tertia proprietas, ſcilicet quòd magis debet eſſe ei curæ veritas ipſa quàm opinio, vt Salluſtianus ille, qui eſſe, quàm videri bonus malebat.

{ET loqui.} Eſt & alia proprietas, ſcilicet ꝙ magnanimi eſt loqui, & agere palàm, & eã probat inferẽdo aliã proprietatem, quòd decet eum veracẽ eſſe: niſi opus ſit diſsimulatione vti ad vulgus, & ad multitudinẽ: quod addere videtur Philoſophus, quia dixit ꝙ inter magnos geret ſe, & præbebit magnũ: inter mediocres verò mediocrem. Ex quo inter vulgus diſsimulabit præſtãtiã ſuã, ne videatur velle excellere inter multitudinem: ideo nõ ſe oſtẽdit valde pręclarũ & excellẽtẽ.

Ipſius

Ipſius eſt etiā alia proprietas magnanimi,ſcilicet quòd eius nō eſt poſſe viuere cū alio,id eſt ad arbitriū alienū,niſi cū amico ſuo cuius idē eſt velle atq; idē nolle. Nō igitur verſabitur cū quibuſuis,nec erit ei accōmodatū viuere ex nutu alieno,vt faciūt adulatores & viles,qui vidētur indigere quocunque,& adulantur hominibus,quod eſt alienū à magnanimo.

{NEC eſt procliuis.} Allatis proprietatibus ex parte aliena rū virtutū,& ex parte materiæ propriç magnanimitatis:nūc alias affert Philoſophus ex diſpoſitione propria ipſius magnanimi. Prima eſt ſcilicet quod nō eſt procliuis ad admirandū. Probatur,Is qui nihil exiſtimat magnum nō eſt procliuis ad admirādū. Magnanimus nihil rerū humanarū exiſtimat magnū:ergo&c. Notādū quod admiratio fieri poteſt circa interna,& circa externa. Circa interna admiratio videtur cōpetere magnanimo,quia admiratur,& magnifacit virū ſummis virtutibus præditū. Alia eſt circa externa,ſcilicet circa diuitias,& potētiā,& ſimilia,& de hac loquitur Philoſophus,& eā remouet à magnanimo. 73

{NEC eſt ſibi.} Alia eſt proprietas ſumpta ex parte magnanimi,ſcilicet quod magnanimus nō eſt memor iniuriarū,& nō retinet irā aut odiū,quia paruipēdit tales iniurias ſibi nō digno illatas. vnde & magnanimi appellari ſolēt qui clemētiſsimi ſunt in eos à quibus ſe læſos arbitrātur. Quare & Demoſthenes ad Alexādrū,& Cicero multis in locis hāc ſpeciē magnanimitatis miris efferunt laudibus. Hinc & illud eſt verū,Animū vincere,iracūdiā cohibere victoriā tēperare,& reliqua. 74

{NEC de hominibus.} Alia proprietas ex parte magnanimi,ſcilicet quòd non multū loquitur de hominibus,aut laudādo,aut vituperando: nec de ſe etiā loquitur præbēdo occaſionē vt de ſe alij loquātur vt faciunt ventoſi homines. 75

{DE neceſſariis præterea.} Alia proprietas,ſcilicet quòd magnanimus nō eſt querulus ſi ſibi deſint neceſſaria vel parua,nec eſt promptus ad precandū,quia hoc pertinet ad eū cuius huiuſmodi res ſunt cordi,magnanimo autē talia curæ nō ſunt,nec circa talia ſtudet. 76

{EST etiā.} Alia eiuſdem proprietas,ſcilicet quod ipſe mauult poſsidere res præclaras ſine vtilitate quā vtiles,& anteponit honeſtum vtili,& hoc eſt quia illud magis eſt ſufficiētis hominis,& perfecti. 77

{INSVPER ipſius magnanimi.} Alia proprietas ſumpta ex diſpoſitione magnanimi, ſcilicet ꝙ magnanimi 78

motus & inceſſus eſt tardus,vox grauis,& non nimium properata.His enim contraria indigentis & imperfecti potius eſſe videntur.Notãdum quòd proprietates omnes allatæ bifariam ſumi poſſunt;aut ex parte cæterarum virtutum, quas magnanimus exercet in ſummo gradu:aut ex parte propria ipſius magnanimi. At de tẽperantiæ materia non videtur facere mentionẽ, quia parum videtur operari circa illam.Notandum ꝙ motus eſt actus imperfectus. vnde definitur quòd eſt actus entis in potentia ea ratione qua in potentia eſt:celeritas autem motus indicat indigentiam, ideo magnanimus cum grauitate mouetur.Obſeruat enim decorum. Et Cicero de Pompeio inquit,Cn.Põpeius vir ad omnia ſumma natus habebat in voce ſplendorẽ , & in motu ſummã dignitatem.

79 {IS autem qui deficit.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua ſecundũ ordinẽ ſuum Philophus declarat vitia oppoſita magnanimitati.& primo cõmuniter dicit ꝙ iſti duo vitioſi oppoſiti magnanimo non ſunt mali,quia nemini nocent:ſunt tamẽ in eo vitioſi,quia à recto medióque aberrãt.

80 {PVSILLANIMVS.} Anteà communiter, nunc ſigillatim ambo declarat.& primò de puſillanimo afferẽdo primò actum ſuum,deinde rationẽ illius actus: tertio affectum qui ſequitur ex tali cauſa.Primus actus eſt eius quòd priuat ſe bonis aliquibus,quibus videtur eſſe dignus:ratio verò eſt & cauſa,quia ſeipſum ignorat.& quia fortè aliquis putaret puſillanimum eſſe ſtultũ cũ ſe ignoraret:remouet hoc Philoſophus, & dicit quòd tales homines non ſunt ſtulti, ſed potius acuti, vt nõnulli textus Græci habent: vel potius ſegnes,vt alij textus dicunt.Quicquid ſit,Philoſophus vult eos nõ eſſe ob hoc appellandos ſtolidos,ſed potius quòd ſe ignorant in eo, quia non putant ſe dignos aliqua re præclara.Poſtea affert effectũ quòd talis opinio facit ipſos deteriores quàm eſſent, & in hoc ſunt inferiores lentis, & fluentibus opinione ſua, quia ob talem opinionem abſtinent etiam à rebus præclaris.

81 {AT lenti.} Declarat aliud extremum,& dicit quòd iſti lenti ſiue molles,id eſt qui facilè compelluntur vel ſermone aliorum vel opinione ſua ad exiſtimandum ſe maximis dignos eſſe cùm nõ ſint:iſti inquantum tales ſunt ſtolidi,& ſeipſos ignorant. quod videtur eſſe commune cum puſillanimo: tamen diuerſus eſt modus ſe ignorandi, quia illi non ſe dignos

gnos cenſent quibus ſunt:iſti verò dignos cenſent quibus nō ſunt:& iſti ſtolidi,illi verò minimè ſunt.

{MAGNITVDINI autem animi.} Hac in parte Philoſophus conſuetudine ſua comparat iſta extrema inter ſe reſpectu medij,& dicit ꝙ puſillanimitas magis opponitur magnanimitati quā lētitudo.& hoc probat duabus rationibus.Primo,quia puſillanimitas frequentius fit & magis:ſecūdo quia videtur eſſe deterius malum,& hoc reſpectu ipſius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorē per experientiam videtur citius corrigi,quia aggreditur aliquid agendū circa honores, etſi eo non potitur,cadit ab ſua opinione:vel ſi potiatur,intelligit ſe non ſatisfacere illius dignitati,vt opinabatur,Dubitationes nonnullæ ex ſupradictis oriri videntur.Primò dubitatur vtrum magnanimitas ſit virtus:& probat quòd non.nam humilitas eſt virtus,vt aſſerit veritas noſtræ fidei:ſed magnanimitas videtur eſſe oppoſita humilitati:ergo non erit virtus.Item cuiuſcūque virtutis opus & materia videtur eſſe in eo cuius eſt virtus:at honos,qui eſt materia magnanimitatis eſt in honorante,vt ait Philoſophus in primo : ergo non eſt in eo cuius eſt virtus:quare non erit virtus. Ad hæc dicendū, & primò ꝙ verum eſt illum habitum qui aduerſatur virtuti non eſſe virtutē.Sed minor negatur ꝙ magnanimitas repugnet humilitati quæ propriè eſt virtus.& cū dicitur quòd eſt contemptor:ad hoc reſpondere poſſumus,quod nō contēnit ſtudioſos viros,& virtutibus præditos, ſed eos qui virtutibus vacui ſunt ob res externas,puta ob genus vel diuitias,vel ob aliquam magnam proſperitatem laudantur.Ad ſecundā rationem dicendum quòd propinquè & immediatè magnanimitas verſatur circa cupiditatem honorū,cuius ipſa eſt moderatio,& eſt in poteſtate habentis ſecundario,& remotè circa honores qui ſunt in honorantibus:& ſic patet ſolutio.Dubitatur ſecūdo,quia magnanimitas nō videtur virtus diſtincta à cæteris virtutibus.probatur. Nulla virtus diſtincta operatur operationibus aliarū virtutū:at magnanimitas eſt huiuſmodi:ergo &c.Minor declaratur ex eo,quia magnanimus operatur magna,& ſumma ſecundū vnāquanque virtutem. Item magis & minus non faciūt differre ſpecie:ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus, non differret ab illa virtute innominata quæ eſt etiam circa honores: per

hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa mediocres vel paruos honores fit. Quare autem non differt ab aliis virtutibus, aut ſi differt à cæteris, ſaltem non differt ab innominata virtute quæ eſt circa honores. Ad hæc dicendum, & ad primam rationem quòd magnanimitas eſt virtus diſtincta. Et licet operatur operationibus aliarum virtutum: tamen verſatur circa magnitudinem cuiuſque virtutis, producendo operationes in ſummo gradu. Præterea habet alias materias circa quas verſatur ipſa, & non aliæ: innominatam excipimus de qua dicemus poſtea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris: habet etiam remotam ipſos honores, circa quæ duo verſatur ipſa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam eſt diſtincta alia ratione. Et ideo reſpondemus ad ſecundam argumentationem, qua dicitur quòd magnanimitas eſt virtus innominata, non differunt, cùm ambæ ſint circa eandem materiam, id eſt circa honores, & non differũt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuerſitatem ſpeciei, quia magnus honos differt non ſolùm magnitudine à paruo vel mediocri honore, ſed etiam facilitate & difficultate. Nam qui circa parua verſatur, facilius operatur, quàm circa magna, ob quæ eſt dignus magnis honoribus, quia cum difficultate venit ad ſummũ perfectionis. Vel dicere etiam poſſumus quòd diuerſo modo verſantur, vt ſuperius dictum eſt de magnificẽtia & liberalitate.

De modeſtia, eiúſque extremis.

CAPVT IIII.

83 *Videtur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam eſſe uirtus, quæ quidem perinde ſeſe habere uidetur ad animi magnitudinem, atque ſeſe habet ad magnificentiam liberalitas. hæ nanque uirtutes ambæ à magnitudine diſcedunt. Circa uerò mediocria, paruáque, nos ut oportet diſponunt.*
84 *Atque ut in capiendis, dandiſque pecunijs mediócritas eſt, & exuperatio, & defectio: ſic & in honorum appetitione fit*

ne ſit ut magis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitioſum hominem, atque honoris appetitione uacantem illum, quia plus quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit. hunc, quia ne ob res quidem honeſtas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdum hunc tanquam moderatum, modeſtúmque laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Conſtat autem cùm pluribus modis quiſpiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos ſemper ambitioſum ipſum referre. ſed cùm laudamus, ad pleroſque, quia magis quàm plerique honores cupit. cùm reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat. Cùm autem nomine mediocritas careat, contendere de ipſa 85 *tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio eſt, & defectio, in ijs eſt & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cùm ſit mediocritas circa honorem nomine carens. Atque ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatem autem* 86 *appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo eſſe uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur eſſe uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum poſitum eſt.*

COMMENT.

VIdetur autem & circa honores.} Hoc eſt ſecundum ca- 83
pitulum huius tractatus: in quo declarat ſecundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen eſt mediocritas & habitus quidam medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum verò Græcè ἀφιλοτιμία, quaſi vacuitas appetitus honoris. Diui-

ditur hoc capitulum in tres partes. In prima proponit intentionem ſuam. In ſecunda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta,& vitiis oppoſitis. Dicit igitur in prima parte quòd ſicut ſunt duæ virtutes circa bona externa,ſcilicet circa pecunias,liberalitas & magnificentia:ita circa alia,quæ dicuntur etiam externa bona, debent eſſe duæ,ſcilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus: quæ ſic ſe habebit ad magnanimitatem ſicut liberalitas ad magnificētiam. Nam ſicut magnificentia verſatur circa magnos ſumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata virtus circa paruos vel mediocres.Si quis autē quæreret cùm Philoſophus poſuit antè doctrinam de liberalitate, poſtea de magnificētia,cur non fecit idem in iſtis duabus virtutibus: hanc vt puto aſsignare poſſumus rationem:Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet ſit diuerſarum ſpecierum quàm innominata virtus. Cùm ergo Philoſophus docuiſſet de magnificentia congruū fuit vt recētiſsimè loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute; quæ maiorē habet diſsimilitudinē. Sic enim facere interdū cōſueuit Philoſophus, vt res magis hæreāt mēti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in Prædicamentis cùm feciſſet in quantitate mentionē de paruo & magno, quæ videbātur pertinere ad relationem:ſtatim poſt quantitatem poſuit prædicamentum relationis, etſi qualitas eſſet prior ex parte rei.

84 {ATQVE vt in capiendis.} Hæc eſt ſecunda pars capituli, in qua declarat ſuam propoſitam intentionem. Sicut fit in capiendis dandiſque pecuniis, ſic in honoribus. At circa pecunias ſunt duæ mediocritates vt patuit, ſic circa honores eſſe debet, tenet ratio ob ſufficientem ſimilitudinem materiæ. Nam ſicut pecuniæ ſunt bona externa: ita honores. Secundò probat eandem ſententiā ex communi opinione hominum, qui circa mediocres vel paruos honores reprehendunt extrema:ergo debet eſſe etiam mediocritas. Reprehendunt enim nimis ambitioſos,& eos etiam qui nimium refugiūt mediocres honores vel paruos:ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos.Verùm cùm medium innominatum ſit, & cupidus appelletur diuerſis reſpectibus,interdum laudamus & vituperamus extrema.Primum

ambiti

ambitioſum laudant homines, interdum ſi comparetur cum remiſso: vituperant, ſi comparetur cum eo quod oportet, & cum medio. Item remiſſum laudant comparatum cum ambitioſo: vituperant cõparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariam dicitur, quia reſpectu eius cupidum dicimus, qui minimè cupit: & ſic etiam cupidũ dicimus reſpectu eius qui cupit quantum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit quam vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cùm reſpectiuè dicatur cupidus diuerſis reſpectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cùm referimus eum ad vulgus, & dicimus eſſe magis cupidum quàm vulgus: vituperamus cùm dicimus eum eſſe magis cupidum quam oportet. & ſic dicere ſolent homines. Ex quo deprehenditur quòd ſicut ſunt extrema vituperanda circa hæc: ſic etiam eſt aliquod medium laudabile, quod caret nomine.

{CVM autem nomine.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, 85 in qua Philoſophus determinat de medio, & extremis circa medioeres vel paruos honores. Et dicit quòd iſta mediocritas vacat nomine, quia vtrunq; extremum videtur velle ſibi vendicare medium vicisſim, & occupare quaſi vacuã poſſeſſionem. Verùm eſt profectò inter hæc mediocritas quædam. probatur. Vbicunq; ſunt extrema, id eſt exceſſus & defectus, ibi eſt etiam medium: ſed circa appetitum in paruis aut mediocribus honoribus ſunt extrema, vt iam antea patuit: ergo & medium neceſſario inerit. Patet ratio, quia extrema ſunt relatiua ad medium: & vbicunq; eſt vnum relatiuorũ, neceſſe eſt alterum eſſe. Sunt enim ſimul, vt inquit Philoſophus in Prædicamentis, & poſita ſe ponunt, & perempta perimunt.

{VTRVNQVE quodammodo.} Quia nunc cum alio, 86 nunc cum altero videtur habere ſimilitudinem: verùm non eſt intelligendum vtraque, &c. ſcilicet quòd medium eſſet quoddã tertiũ conſtans ex vtriſque vel vtrorumq; particeps, ſicut rubedo eſt particeps albedinis & nigredinis. Nam medium tale, quod eſt virtus, nullo pacto dicitur per participationem extremorum: ſed per negatione͂ penitus. Dubitaret quiſpiam cur Philoſophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes: circa voluptates verò vnam, & ſimiliter

circa alios affectus tales. Dicendum ad hoc quòd circa tales affectus non eſt niſi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatum: verùm circa cupiditatem pecuniarum vel honorum,& circa ipſas pecunias & honores ſunt duo difficilia; vnum circa magna, alterum circa parua vel mediocria. At ſi quis diceret, etiam ſunt duo difficilima circa voluptates, ſcilicet & circa magnas vnum, alterum circa paruas. Dicendum quòd quicunque temperabit magnas, temperabit etiam paruas vel mediocres: ſed circa honores & pecunias non ita euenire videtur, quòd quicunque bene ſe gerit circa magna, bene etiam ſe habeat circa parua: ſed ſunt duo difficilima, meritò duæ erunt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam, quia Philoſophus dicit quòd honores ſunt maxima rerum externarum, hinc autem appellat eos mediocres vel paruos,& non ſuperlatiuè, vt in eo loco. Dicendum quòd Philoſophus dicebat honores eſſe maxima quædam cùm eos comparabat ad externa diuerſi generis vel ſpeciei, puta ad potentiam vel pecunias: quorum bonorum externorum honores dixit eſſe maxima. Hic autem comparat honores cum honoribus inter ſe,& certum eſt quòd habent gradus,& ſunt maximi, & mediocres,& parui vel minimi: quare comparati cum illis dicuntur maxima; comparati inter ſe dicuntur magni, mediocres vel parui: & ſic patet dubitationis ſolutio.

De manſuetudine, eiúſque extremis.

CAPVT V.

87 *Manſuetudo autem eſt quidem mediocritas circa iram. At cùm medium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem manſuetudinem ipſam adducimus, declinantem ad*
88 *defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici poteſt. etenim affectus quidem eſt ira. ea uerò quæ ipſum efficiunt, multa ſunt & diuerſa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quanto in tempore oportet iraſcitur, laudatur. éſtque hic manſuetus: ſiquidem laudatur ipſa manſuetudo.*

Manſuet

Manſuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab affectu duci: ſed pro his, & tanto in tempore iraſci ſolet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem *magis uidetur. non eſt enim uindex ipſe manſuetus, ſed potius clemens, & ad ueniam dandam propenſior.* Defectio 89
autem, ſiue ſit quædam iræ uacuitas, ſiue aliquid aliud, uituperatur. Qui *nanque non iraſcuntur pro quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quibus oportet: fatui eſſe uidentur. nam neque ſentire, neque dolere uidentur.* Atque *qui non iraſcitur: non uidetur eſſe aptus ad ulciſcendum: perferre autem contumelias, & ſuos negligere, ſeruile eſt ſane.* Exuperatio *uerò per omnia quidem fit.* Nam *fit & in* 90
quibus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis & uelocius, & maiore in tempore quàm oportet non tamen uniuerſa eidem inſunt: quippe cùm eſſe non poſſit. malum enim & ſeipſum perdit: & ſi integrum ſit, intolerabile fit. Iracundi *igitur cito quidem iraſcuntur, & quibus* 91
non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quàm oportet. at cito deſiſtunt. quod quidem & optimum habent. hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, ſed reddunt: quo pacto & manifeſti ſunt, ob celeritatem. deinde ceſſant. Exuperatione *autem ſunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, *qui ſummæ ſunt bilis. unde & ſummæ bilis homines appellantur.* Amari *autem cum difficultate placantur, & longo tempore ſunt ſub ira. detinent enim ipſam. ſed ubi reddiderint, ceſſant. ultio nanque ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd ſi hoc non fiat: habent ipſum pondus. etenim quia non eſt manifeſtū nemo perſuadet ipſis: ut in ſe autem concoctio fiat iræ: tempore opus eſt.* Sunt *autem tales homines & ſibiipſis & amiciſſimis permoleſti. infenſos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, &* 92

* ἀκρόχολοι. οἱ δὲ πικροὶ δυσδιαλυτοί.

magis

magis quàm oportet,& longiore tempore iraſcuntur,ſi=
94 *néque ultione uel pœna,non reconciliantur.Manſuetudini*
autem magis exuperationem opponimus.Fit enim magis,
quippe cùm humanius ſit punire.& ipſi infenſi,difficilio=
95 *res ſunt ad uitam ſimul agendam.At enim(quod & antea*
dictum eſt,& ex iis quæ dicuntur emergit)non eſt facile de-
terminare,quonam modo,& quibus, & pro quibus,&
quanto tempore iraſcendum ſit,& quouſque iratus,rectè
faciat quis,aut peccet.Qui nanque parum tranſgreditur,
non reprehenditur,ſiue ad exuperationem,ſiue ad defectio=
nem ſe flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus,
manſuetóſque uocamus.& ipſos infenſos,tanquam aptos ad
96 *dominandum,uiriles dicimus eſſe.Facile igitur non eſt aſſi-*
gnare rationem,quantum,& quomodo quiſpiam egreſſus
uituperandus eſt.in ſingularibus enim & ſenſu,iudicium
eſt.Illud tamen eſt manifeſtum,medium quidem habitum,
quo quibus oportet,& pro quibus oportet,& ut oportet
iraſcimur,& ſimili modo de cæteris,laudabilem eſſe.Exu=
perationes autem,defectionéſque uituperandas.atque ſi pa=
rum diſtent à medio,leuiter:ſi plus,magis:ſi nimium,ue=
hementer eſſe carpendas.Conſtat igitur habitum medium
conſequendum eſſe, ac amplectendum.ſed de habitibus qui
ſunt circa iram,ſatis iam diximus.

COMMENT.

87 MAnſuetudo autem eſt quidem. } Hic eſt tertius tracta-
tus huius libri,in quo Philoſophus declaratis virtuti-
bus,quæ ſunt circa bona externa: nunc declarat virtutem,
quæ,vt aiunt,videtur reſpicere mala externa.Hæc autem eſt
manſuetudo,quæ verſatur circa iram. Continet autem hic
tractatus vnum tantũ capitulũ,& diuiditur in ſex partes quæ
ſuis locis patebunt.Dicit autem in primis more ſuo Philo-
ſophus,quòd manſuetudo eſt mediocritas circa iram tan-
quam

quam circa materiam ſuam:& cùm nõ habeat propriũ nomen,tributum eſt ei vnum nomen declinans ad defectũ.Exceſſus verò & defectus circa eandem quoque materiam verſantur.Sed exceſſus dicitur iracundia.Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram,quia ira ſignificat affectum, iracundia verò habitum excedentem circa talem affectum: & addit quòd multæ ſunt cauſæ ex quibus ira fieri videtur.

{IS igitur quidem qui.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua determinat de ipſa mediocritate,dicẽdo quòd 88
is qui iraſcitur pro quibus oportet,& vt oportet.eſt laudabilis:vult enim vacare animi perturbatione:iraſci tamen pro quibus oportet,& cum aliis circunſtantiis ſequendo rationem rectam,& talis dicitur manſuetus.

{DEFECTIO autem.} Hæc eſt tertia pars capituli, in 89
qua declarat defectum manſuetudinis,dicendo quòd ſiue ſit vacuitas iræ ſiue aliquid aliud,cùm ſit extremum vituperatur,& hoc oſtendit,quia talis videtur eſſe ſtolidus quidem & inſenſatus,quia nulla cauſa commouetur:& videtur eſſe ſeruilis & huiuſmodi,vt patet in textu:nam cùm declinat à medio videtur eſſe vituperandus.

{EXVPERATIO verò.} Hæc eſt quarta pars huius capi 90
tuli,in qua declarat alterum extremum,id eſt exceſſum circa iram,qui appellatur iracundia.Sed primo declarat qualis eſt iſte exceſſus,deinde affert nõnullas ſpecies eiuſdem,& dicit quòd fieri poteſt per omnes illas eaſdẽ circunſtãtias,contrario tamen modo,quia is iraſcitur quãdo non oportet,& pro quibus non oportet,& ſimilibus:nõ tamen ſimul omnia iſta concurrunt in eodem,nec vni & eidem ſimul contingere videntur.Malum enim ſeipſum deſtruit,& vitia cõtrariantur etiam inter ſe:& cùm eſt totũ atque integrum non poteſt tolerari,quia videtur corrumpere etiam ſubiectum in quo eſt.

{IRACVNDI igitur.} Nunc Philoſophus affert quaſdã
ſpecies exceſſus,id eſt ipſius iracundiæ, quæ videntur eſſe 91
tres,ſcilicet excandeſcentia,vt ita loquar,amaritudo & acerbitas.Primi igitur iracundi ſunt,qui celeriter mouentur ad iram,quia fulua cholera uidetur prædominari in eis, quæ cùm acuta & ſubtilis ſit propter caliditatem ſuam,facilè accenditur & eleuatur,& ſic fit appetitus vindictæ. Qui verò nullo modo iraſci videntur,frigidi ſunt atque humidi,quia

carere

carere videntur fulua & atra bili:ſed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque,vnde nomẽ iracundiæ ſortiti ſunt,ac cito deſiſtunt:quod eſt in eis bonum.Non cadat ſol ſuper iracundiam veſtram.& Pſalmiſta, Iraſcimini,ſed nolite peccare.Iſti tamen ſuperius dicti,ſi habitum habent iracundiæ,in vitio ſunt,& in vna ſpecie exceſſus manſuetudinis,qui eſt habitus vitioſus.

92 {AMARI autem cũ difficultate.} Affert ſecundã ſpeciẽ iracundiæ,& intelligendũ quod hi poſſunt etiã in parte cholerici appellari:habent enim bilem fuluã participantem de cholera nigra,& ideo ira perſeuerat in eis.Nam talis humor viſcoſus eſt,& non cito poteſt reſolui & digeri:cùm autem omnis digeſtio ſit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore,& ideo multũ in illis perdurare videtur ira, ex quo moleſtum eſt tale hominum genus & ſibi & amicis.

93 {INFENSOS autem eos.} Affert tertiam partẽ iracundiæ,& eorũ qui magis etiã perſeuerant in ira quàm ſecundi: hi cholerici dici nõ poſſunt,ſed melancholici:prædominatur enim in eis atra bilis,quæ etiã à quibuſdam melancholia dicitur,quæ quidem frigida eſt,& ſicca,& materia groſſa,& quia difficillimè diſſoluitur,perdurat diu,& ij differunt à ſecundis,quia amari facilius placãtur:hi autẽ difficilius,& ſunt infenſi quibus nõ oportet,&c.Dubitaret fortaſſe quiſpiam, cur plures ponit iracundiæ ſpecies,deinde cur tres,& nõ plures aut pauciores.Dicendũ quòd ponere plures primũ neceſſarium videbatur,quia manifeſtũ eſt iraſcentes vel iracundos non iraſci eodẽ modo:& differentiæ videntur eſſe:quia etiam cauſæ ſunt diuerſæ.tres autẽ poſuit,quia ira oritur ex ebullitione ſanguinis circa cor:quæ triplex eſſe videtur,aut ſubtilis,aut groſſa,aut media.Secundum primam ſunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua,quæ eſt ſubtilis,vt diximus:at ſecundum groſſam ſunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melancholia:ſecundum mediam quæ vtranque participat,ſunt amari ſecundi in ordine.

94 {MANSVETVDINI.} Hæc eſt quinta pars capituli,in qua comparat extrema inter ſe,& ad ipſum medium,& oſtendit quòd exceſſus magis opponitur manſuetudini,quam defectus.Probat hoc pacto,Id vitium quod circa iram frequentius fit,magis opponitur medio:at iracundia eſt huiuſmodi,

id eſt

id eſt ipſe exceſſus:ergo magis opponitur medio.Item id vitium quod peius eſt,& magis nocet,magis opponitur virtuti,& medio.At exceſſus eſt huiuſmodi reſpectu ipſius defectus,ergo exceſſus magis opponitur medio quàm defectus, id eſt ipſa iracundia magis opponitur manſuetudini.

{AT enim quod & antea.} Hæc eſt ſexta pars huius capituli,in qua remouere videtur obiectioné quæ fieri poſſet cõtra eum,quiá nõ videtur eſſe ex antè dictis præfinitus terminus,quouſq; debemus progredi,aut verſus exceſſum aut verſus defectum,vt attingamus medium.Nõ enim viſus eſt particulariter & præciſè determinare,ideo dicit quòd id apparet.Et repetendũ eſt quod antea diximus,ſcilicet quòd non faciſè poſſumus aſsignare determinatè & præciſè,quando, & prò quibus,& quouſque ſit iraſcendum,vt patet in textu. 95

{FACILE igitur.} Id eſt in ipſis conditionibus particularibus & circunſtantiis,ſcilicet quis,quando,quãtum,& reliqua quæ ſcribit recta ratio:verum cùm ſingularia cadant ſub ſenſum non videntur poſſe determinari vniuerſali regula,& firma ratione,ſed ſufficit quòd medius habitus ſemper eſt laudandus,& qui magis ei appropinquat minus eſt reprehendendus. 96

De affabilitate,eiúſque extremis.

CAP. VI.

IN *congreßionibus autem & conuictu, & uſu communi uerborum ac rerum,quidã placidi eſſe uidentur.Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia,& nihil aduerſantur. putantes haudquaquam ſeſe moleſtos cuiquam eſſe oportere. Quidam contrà,in omnibus aduerſantes,neque curam ullam habentes ſi dolorem afferant,*difficiles contentioſiq́; uocantur.Patet igitur hos quidem duos habitus eſſe uituperandos:medium autem inter hos laudandum.quo quidem quiſpiam ea quæ oportet,& ut oportet acceptabit, & ſimiliter ægrè feret.uerùm ipſi nomen nullum eſt poſitum.Perſimilis autem eſt amicitiæ.talis eſt enim is qui medium* 97 98

δύσκολοι, καὶ δυσέριδες.

*dium hunc habet habitum,qualem probum hominem,ami=
cum dicere ſolemus,ſumpta dilectione.Sed differt ab amici=
tia,quòd eſt ſine affectu,dilectionéque eorum quibus cum
is congreditur.qui hunc habitum habet.non enim amore,
uel odio,ſed quia talis eſt ipſe,probat ſingula ut oportet.
Nam ſimiliter tam ad notos,quàm ad ignotos:tam ad fa=
99 miliares,quàm ad non familiares idipſum aget:in ſingulis
tamen ut conuenit.non enim æquè familiarium & exter=
norum curam habere, neque dolore ſimiliter eos afficere
oportet.Vniuerſaliter igitur dictum eſt,ipſum congredi ut
oportet.Reſpiciens autem ad honeſtatem,utilitatémq;,con
iectabit dolorem non afferre uel delectare.uidetur enim hic
circa uoluptates doloréſque eos uerſari.qui in congreſſio=
nibus fiunt.atque quibus uoluptatibus non eſt honeſtum
ipſi,uel affert damnum delectare,eas moleſtè feret,& eli=
get dolorem inferre.Et ſi facienti deformitatem non par=
uam afferat,aut damnum: oppoſitio uerò paruum dolo=
rem,non probabit,ſed ægrè feret.Diuerſo autem modo cum
ijs qui ſunt in dignitatibus: & cum priuatis,& cum ma=
gis minúſue notis,& cum aliarum identidem differentia-
rum hominibus congreditur,ſingulis tribuens id quod de=
cet.& per ſe quidem expetens delectare,cauens autem do=
lorem afferre,& ſequens ea quæ eueniunt ſi ſint maiora,
honeſtum inquam,& id quod conducit. Atque uoluptatis
gratia magnæ,quæ eueniet,dolorem affert paruum.talis eſt
100 igitur ipſe medius,ſed nomen habet.Is autem qui delectat,
ſi id agit ſtudens eſſe iucundus,nō ob aliud quicquam,pla=
cidus uocatur.ſin emolumenti cauſa ſui,ut inde ſibi proue=
niat in pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utili=
tas,adulator. Eum uerò qui moleſtè fert omnia,difficilem
contentioſúmque quendam diximus eſſe. Videntur autem*

extrem

extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere: quia medium nomine caret.

COMMENT.

IN congreſsionibus autem & vſu.} Hic eſt quartus tractatus huius libri, in quo ſucceſsiuè Philoſophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & communem conuerſationem hominum, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per ſimilitudinẽ vocat amicitiam: in ſecundo de veritate: in tertio de comitate. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes: in prima oſtendit circa voluptates, & dolores nõ omnes, ſed eos qui proueniũt in conuerſando ex cõmunione verborũ & actuum, eſſe mediocritatem & extrema: in ſecunda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia vitia oppoſita: Dicit autẽ in prima incipiendo ab extremis, quia mediũ nomen non habet, quòd in conuerſationibus cõmunibus viuendi, quidam reperiuntur nimium aſſentãtes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atque difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis probat Philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis aliis eſſe circa hanc materiam quandã mediocritatẽ, quia vbicunq; ſunt extrema, ibi datur etiã mediũ. 97

{VERVM ipſi nomẽ.} Declarat hac in parte Philoſophus quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadã amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam propriè dictam, quia hæc non eſt cum affectu, & cum amore: illa vero cum affectu. Sed tamen eſt habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuerſando cùm ſit ſecundum rectam rationem, & debitis circunſtantiis, quia talis eſt, id eſt quia habet talem habitum. 98

{NON enim æquè.} Nam gradus plures ſunt ſocietatis hominũ, vt in libro de Officiis Cicero docet. Summatim igitur affert Philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuũtur: quæ videtur eſſe quinque. Prima eſt quòd talis verſabitur cũ omnibus vt oportet: ſecũda eſt quòd reſpiciens ad honeſtatem & vtilitatẽ, coniectabit nõ afferre dolorẽ, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia pro- 99

prietas eſt duplex,nunc ex parte huius conuerſantis, nunc ex parte illius cũ quo talis cõuerſatur:& eſt huiuſmodi, ſcilicet ꝙ is conabitur afferre voluptates quæ ſunt honeſtæ, aut non damnoſæ aut ſibi qui affert,aut illi cui afferuntur,quòd ſi voluptates illæ ſint alterutri damnoſæ aut turpes, non affert illas,ſed potius afferet illi dolorem,fugiens damnum & turpitudinem,& exiſtimans per hoc melius fore tam ſibi quàm ei cum quo ipſe conuerſatur.Quarta proprietas eſt quòd diuerſo modo verſabitur cum iis qui ſunt in dignitatibus conſtituti,aut priuati, & cũ notis, aut ignotis. Quinta proprietas eſt quæ ſumitur cõparatione voluptatis ad dolorem , ſcilicet quòd talis vir expetet per ſe delectare:cauebit autem afferre dolorem ,& ſequetur & faciet ſecundum illa quæ eueniunt, ſcilicet honeſtum & vtile,ſed magis ſemper cauebit de ſe ab inferendo dolorem quàm afferendo voluptatem.

100 { Is autem qui delectat.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua declarat vitia oppoſita tali mediocritati,& dicit quòd excedens in delectando non eſt vno modo,nam aut delectat ſolùm delectandi cauſa,& non ob alium reſpectum , vel ſtudio lucrandi.primus dicitur aſſentator:ſecundus adulator,vt patet in textu : deficiens moroſus appellatur,& is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate , & eius extremis.

CAPVT VII.

101 *Irca eadem ferè uerſatur & arrogantiæ mediocritas, quæ quidem & ipſa nomine caret atque non inutile fuerit de ijs etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus , ſi de ſingulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipſas,mediocritates eſſe credemus : ſi id in omnibus fuerit ita ſeſe habere perſpectum . de ijs igitur qui in conuictu ad uoluptatem congrediuntur , atque dolorem, iam diximus. ſed nunc de ueracibus mendacibúſque ſimiliter , & in uerbis , & in actibus , & in fictione dicamus.*
102 *Arrogans itaque præclara ; & ea quæ non inſunt,*

&

& maiora quàm inſunt, fingere ſibi uidetur. Diſſimu=lator autem contrà, negare quæ ſibi inſunt, aut imminuere ſolet. At medius cùm ſit talis ut unumquodque quale eſt ipſum dicat, atque oſtendat, tam uita, quàm uerbis eſt uerax, ea ſibi ineſſe confitendo quæ inſunt, & neque maiora neque minora. Fit autem, ut horum unumquodque quiſ 103
piam, & alicuius, & nullius rei cauſa faciat. atque qua=lis eſt unuſquiſque, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit, 104
niſi alicuius gratia agat. perſe autem mēdacium improbum eſt, & uituperabile. uerum autem, probum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum ſit medius, eſt laudabilis. Mendaces autem ambo uituperabiles ſunt: ſed arrogans magis. At enim de utroque dicamus oportet, prius autem de uera- 105
ci. Atque non de illo nunc dicimus, qui in ſtipulationibus uerum dicit, & in ijs quæ ad iuſtitiam & iniuſtitiam perti=nent (hæc enim ad aliam accommodantur uirtutem) ſed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis eſt. atque talis æquus & bonus eſſe uidebitur. Qui nanque uerum amat, & in quibus 106
nil refert. uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert: ut turpe enim, mendacium fugiet, quod & per ſe fugiebat. Talis uerò laudabilis eſt. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat. hoc enim æquabilius eſſe uidetur, propterea quòd exuperationes ſunt permoleſtæ. Sed qui res 107
ſibi maiores quàm inſunt fingit, ſi nullius cauſa rei, prauo quidem eſt ſimilis. non enim mendacio gauderet. uanus tamen magis quàm malus eſſe uidetur. Sin alicuius gratia, ſi gloriæ uel honoris, non nimium eſt uituperandus, ut arrogans. qui uerò ſeu pecuniæ ergô, ſeu eorum quæ ad pecuniam rediguntur, * deformior eſt. Arrogans autem, non ἀσχημονέστερος.
in potentia, ſed in electione conſiſtit: habitu nanque quia 108

talis eſt, arrogans eſt: ſicut & mendax: quidam ipſo mendacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ cauſa ſunt arrogantes: ea ſimulant, pro quibus homines laudantur, aut beati eſſe dicuntur qui uerò gratia lucri, ea quorum uſus ad proximos tranſit, & quæ nō ineſſe latere poſſunt. fingunt enim ſe medicos, uel uates
109 *egregios. Quapropter plurimi hominum talia ſimulant, ac arroganter ſibi aſſumunt. ſunt enim in ipſis ea quæ di-*
110 *cta ſunt. At diſsimulatores attenuantes ſua, elegantiores moribus eſſe uidentur. non enim id lucri cauſa facere ui-*
111 *dentur, ſed fugientes tumiditatem. Maximè autem hi negant ea quæ ſunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifeſtáque diſsimulant, ij* delicati ſimul, malitioſiq; dicuntur. & facilè ſperni poſſunt. Atque idipſum arrogantia uidetur interdum, qualis eſt Lacedæmoniorum ueſtitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent: Sed qui moderatè diſsimulatione utuntur, nec ea diſsimulant quæ nimis ante oculos ſunt & extant, gratioſi*
112 *eſſe uidentur. Aduerſari autem arrogans ipſi ueraci uidetur: eſt enim diſsimulatore deterior.*

* βαυκοπανοῦργι.

COMMENT.

101 Circa eadem ferè verſatur.} Hoc eſt ſecundum capitulū, in quo Philoſophus declarat aliam mediocritatem, quę itidem eſt in conuerſatione humana: & dicitur veritas, & collocatur inter duo extrema, ſcilicet inter arrogantiam & diſſimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima videtur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè verſatur arrogantiæ mediocritas, id eſt ipſa mediocritas, cuius exceſſus eſt arrogantia. Secundum, quòd nō eſt inutile de iis docere. Tertio aſsignat huius rationem. Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitibus declarandis, quia percipiemus euidentius omnes virtutes eſſe mediocritates, ſi hoc appareat omnibus competere.

{ARROGANS itaque.}Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua oſtẽdit quid eſt mediũ circa hãc materiã, & quid extrema,& quæ pertinẽt ad vtraq;.Dicit igitur in primis ꝙ arrogãs fingit ſibi ineſſe præclara quæ nõ ſunt.& illa quæ ſibi inſunt.facit maiora verbis exaugẽdo:diſsimulator autem negat ea quæ ſibi inſunt, aut illa verbis minuit & extenuat: medius vero nec ſibi fingit ineſſe quæ non ſunt,& ea quæ inſunt,nec maiora nec minora facit. {FIT autem.} Declarat Philoſophus quomodo hæ cõditiones inſunt cuique iſtorũ.Horũ enim ſingula poſſunt fieri alicuius,& nullius gratia, id eſt nõ ob vlteriorem finem:qui nullius gratia faciũt hæc, ſunt aut veraces,aut errogantes, aut diſsimulatores, quia ij propriè videntur agere,& dicere ſecundum habitum qui in ipſis eſt,& non aliqua alia cauſa externa ducti, & non ad aliquem alium reſpectum.Nam propriè veraces veritatẽ dicũt vt veritatẽ dicãt,& mendaces mentiũtur vt mentiantur propriè dicti:qui autẽ aliqua cauſa exteriori permoti,veluti,aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis videntur agere & dicere propter talẽ cauſam,quã propter habitũ,aut mẽtiẽdi, aut dicendi verũ:nã remota cauſa illa,& premio veritatis vel mendacij,nõ tales apparerẽt,ſed verax vel mẽdax ſecundũ habitũ ſiue ſit cauſa ſiue nõ ſit,ſemper ſe oſtẽdet talem qualis eſt. 102 103

{PER ſe autem.} Declarat Philoſophus quid in his habitibus eſt dignum laude,& quid reprehenſione. Mendacium, inquit,eſt vituderandum,& hoc tribuitur vtrique extremo. Medium verò laudabile:ſed extremorum arrogans eſt magis vituperandus quàm diſsimulator & eius operationes. 104

{AT enim de vtroq;.} Hæc eſt tertia pars capituli, in qua oſtendit & declarat ipſam mediocritatem, & quid maximè pertineat ad eam & ad veracem.declarat igitur prius de medio,& oſtendit de quo verace nũc loquatur. Eſt enim aliquis verax qui in iudiciis & teſtimoniis vera dicit:alter eſt qui cõuerſatione,& locutione cõmuni eſt verax,& de hoc loquitur. 105

{ATQVE talis æquus.}Declarat Philoſophus quid maximè pertineat ad ipſum veracẽ de quo nunc loquitur, dicẽdo quòd ipſe videtur eſſe probus,quia ſemper vtitur veritate, & ea gaudet,& dicit quòd talis magis declinat verſus diſsimulationem,non tamen diſcedendo à medio. Non enim omnia quæ ſibi inſunt prædicat ac profitetur. Et non debet exponi 106

iſte textus,vt faciunt nõnulli, qui dicunt quòd iſte verax non eſt ita poſitus in medio, quia æqualius eſt declinare magis ad diſsimulationem quàm ad oſtentationem: nos autem dicimus quòd eſt in medio,& diſtat ab vtroque extremo,non per diſtantiam quãtitatis,ſed per negationem extremorum. Habet tamen cùm ſit in medio ,ſimilitudinem maiorem cum defectu quàm cum exceſſu, ſicut etiam ſuprà de manſuetudine diximus,& de quibuſdam aliis dici poteſt.Notandũ quòd veritas de qua loquimur, eſt conformitas eorum quæ aguntur & dicuntur vt concurrant verba cum factis: & hæc virtus videtur reduci ad iuſtitiam,& eſſe connexa cum ea,quia ſicut iuſtitia eſt ad alium:ita hęc virtus ad alium eſſe videtur.Item conſiſtit in æqualitate quadã actuum,& cõuerſationum,quod videtur eſſe proprium iuſtitiæ,quę ponit etiam æqualitatem in actibus humanis. quare ad iuſtitiam quoquo modo reduci videtur: licet ſit diſtinctus habitus, vt patebit in quinto.

107 {SED qui res ſibi maiores.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus declarat vitia oppoſita tali mediocritati. & primùm videtur diſtinguere arrogantem, & dicit quòd eſt triplex. Vnus qui maiora ſibi fingit quàm inſint nullius rei cauſa, & is, dicit Philoſophus, prauo eſt ſimilis, quia gaudet mendacio,& mentitur vt mẽtiatur per habitum mentiendi qui eſt in eo: & addit quòd potiùs videtur vanus quàm malus, cum nullius cauſa mentiatur, ſed ſolum quia gaudet mendacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui ſibi maiora fingit alicuius cauſa, & iſte eſt duplex: aut cauſa gloriæ & honoris, & talis ſecundum Philoſophum non eſt multum vituperandus: aut cauſa pecuniæ,qui eſt tertius in ordine, & talis eſt longe deformior: verùm neuter iſtorum duorum videtur propriè vituperandus propter habitum arrogãtiæ, niſi illum haberet ſimul cum iſtis cauſis: ſed videntur mentiri,non quia delectentur mendacio vt mendaces, ſed alio ſtimulante vitio, aut ambitionis, aut auaritiæ, quia cauſa honoris vel lucri impelluntur ad mentiendum.

108 {ARROGANS autẽ.} Declarat manifeſtius Philoſophus in quo conſiſtit arrogantia,dicendo quod non conſiſtit in potentia,& ex eo quòd habet aliquid ex quo poteſt aut non poteſt ſe iactare, ſcilicet ſibi aſſumendi & mẽtiendi, ſed in ipſo habitu & electione quæ ab habitu proficiſcitur, & fit de ipſo

vt de

vt de mendaci. Quidam enim eſt mendax quia gaudet mendacio: alter ob aliquam cauſam mentitur, & is non dicitur talis per habitum: ſed talis arrogans poteſt eſſe duobus modis, ſcilicet aut cauſa gloriæ, aut cauſa lucri, vt ſuprà diximus. Et Philoſophus declarat in textu quales ſint, & quomodo ſibi aſſumant ea quæ non habent. Et quæ diximus, ſcilicet vſus ad proximos & potentia latendi.

{ETIAM ſunt his.} Scilicet medicinæ & aruſpicinæ. 109

{AT diſsimulatores,} Nunc Philoſophus declarat alterum 110
extremum, id eſt ipſum defectum. & primò comparat eum cum exceſſu dicendo quòd ij tales videntur elegantiores quàm arrogantes, qui non cauſa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, ſed cauſa euitandæ timiditatis.

{MAXIME autem.} Oſtendit Philoſophus quòd duobus 111
modis fieri hic defectus poteſt: alij nanque negant ea quæ ſunt præclara ſibi ineſſe, ſicut faciebat Socrates, qui vtens ironia occultabat ſcientias quas habebat: alij verò ſunt qui negant ea quæ ſunt parua & manifeſta, & hi appellantur Græcè *βαυκοπανοῦργοι*. Hi enim ſunt tales, vt cùm habeant paruas virtutes vix laudibus dignas, & omnibus manifeſtas, eas minuunt verbis, vt audientes reaſſumāt atque amplificent: & non ſunt propriè ironici, vt de Socrate ſuperius dicebatur, ſed habent in paruis rebus aſtutiam quandam quæ ſpernenda eſt, & prauifacienda; *βαυκὶς* eſt genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti delicijs vtebātur: acceperunt enim à Perſis multa ornamenta, & deliciarum ſpecies, in quibus poſtea & Perſas & omnes Græcos ſuperarunt. Iſti igitur qui parua & manifeſta quæ in ſe habent, ea verbis minuunt, vt alijs laudandi occaſionem præbeant, tali nomine appellantur quaſi ſint aſtuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti: verum hoc interdum arrogantia eſſe videtur. Cùm enim ea negant & minuunt verbis, quæ ſunt in eis manifeſta, magis ex eo laudari velle videntur, & in arrogantiam incidere, & ipſum exceſſum, dum ad defectum inclinant: ſicut Lacedæmonij videbantur facere, qui cùm eſſent in bello omnium prope Græcorum excellentiſsimi, ex nimio contemptu veſtiū quibus tenuiſsimis vtebantur, in arrogantiam quandam videbantur incidere. Ferunt aliquando Diogenem cōſpicatum Platonis cathedram valde ornatam, in eam præ-

ſente Platone ſuiſque diſcipulis aſcendiſſe, eámque pedibus multotiens preſsiſſe, dixiſſéque, Faſtum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platonem reſpondiſſe aiunt, Faſtum faſtu calcas, ô Diogenes: quaſi ex ea contemnendi oſtentatione ſibi gloriam quæreret.

112 {ADVERSARI autem.} Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113 *Cvm autem ſit & requies in uita, atque in hac ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic eſſe quædam æquabilis congreſsio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & ut oportet.*

114 *Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem eſſe medij, & defectionem.*

115 *Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere riſum, quàm honeſtè loqui, & non afficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uerò neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, ruſtici, durique eſſe uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam habitum aſſecutus, ut ad bene rectéque iocandum ſeſe flectere poßit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus diſcernuntur. Cùm autem exundet ipſum ridiculum, plurimique ioco, ſalibúſue magis quàm oporteat gaudeant: ſcurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratioſi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus*

116 *conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa* (ἡ ἐπιδεξιότης.) ** dexteritas. Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire,*

quæ

quæ ad modeſtum uirum, liberalémque accommodantur. ſunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem homi‑nem decet. Atque ipſius liberalis iocus & eruditi, à ſerui‑lis ioco, rudiſque differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibuſdam enim uerborum obſcœ‑ 117 *nitas, quibuſdam potius ſubintellectio ridiculum erat. atque hæc non parum honeſtatis differunt ratione. Iſne igitur* 118 *dicendus eſt rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum ho‑minem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum eſſe uidetur? eſt enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam ſunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortaſſe au‑tem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir itaque gratioſus, ac liber, ita ſe habebit quaſi lex ſit in io‑co. Talis eſt igitur ipſe medius ſiue dexter, ſiue urbanus, ſiue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo ſuperatur. Et* 119 *neque ſibi neque alijs parcit: modo moueat riſum. eáque dicit, quorum nihil prorſus gratioſus ipſe diceret: & ali‑qua quæ ne audire quidem perferret. Sed ruſticus ad tales* 120 *congreſsiones inutilis eſt. Quippe cùm nec ipſe quicquam afferat ſalis: & cùm afferunt alij, ægre moleſtéque ferat. requies autem & iocus, in uita neceſſaria eſſe uidentur. Tres igitur eæ ſunt quas diximus mediocritates in uita.* 121 *Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuúmue communem uſum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem: cæteræ circa uoluptatem uerſantur. Atque harum altera quidem eſt in ioco: altera autem in congreſsionibus reliquæ uitæ conſiſtit.*

113 CVm autem ſit & requies.} Hoc eſt capitulum tertium huius tractatus, in quo Philoſophus declarat aliam mediocritatem circa conuerſatione, & communem hominum vitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt.. In prima igitur probat quòd circa iocum poteſt eſſe virtus, & vitia oppoſita: circa id quod eſt vtile in vita & conuerſatione humana, poteſt eſſe mediocritas, exceſſus atque defectus: ſed iocus eſt vtilis in conuerſatione humana: ergo circa iocum poteſt eſſe mediocritas, exceſſus atque defectus. Maior nota, minor declaratur, ſcilicet quòd iocus eſt vtilis: quia homines plerunque in negotiis verſantur, & niſi ceſſarent non poſſent perdurare. Vnde interdum fit intermiſsio & ceſſatio quædam. Ceſſatio autem, vt in decimo inquit Philoſophus, eſt propter operationem. Ceſſare igitur oportet aliquando vt recreari poſsimus, deinde melius operari. Nam hoc propoſitum vt fit in corpore, ita in animo, quem ceſſatio iocunda recreat, vt ceſſatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines operationibus intermiſsis recurrāt ad iocum, fieri poteſt vt circa illum quidam excedant, quidam deficiant: & ſic habemus exceſſum & defectum: conſentaneum eſt vt ſit etiam qui bene & mediocriter circa illum ſe habeat, & hunc comem vel vrbanum appellamus: excedentem verò, ſcurram: deficientem, durum atque agreſtem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat.

114 {DIFFERT.} Eſt differentia non ſolùm de quibus fiunt facetiæ, ſed etiam inter quos dicuntur. Circa hæc, ſcilicet dicendo, & audiendo.

115 {QVI igitur in his.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus declarat exceſſum, & defectum, & mediocritatem: & appellat eo pacto quo diximus, ſcilicet quòd excedentes in ridiculis ſcurræ dicuntur: qui non tam animaduertunt, vt honeſti rationem habeant, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quam ſtudeant vt moueant riſum: deficientes verò inepti agreſtéſque vocātur, qui nec ipſi quicquam iocundi dicunt, nec alios dicere patiuntur: medium verò ſeruantes vrbani comeſque nuncupantur. Poſt hæc affert rationem Philoſophus qua oſtendit in ioco mediocritatem, & extrema eſſe talia ſecundum mores, dicendo quòd omnes

iſtæ motiones indicant mores vniuſcuiuſque qui habet tales motiones:nā ad hoc propoſitū,vt ſit in motibus corporis,ſic in motibus animi:at motus corporis indicant corpus quale eſt,veluti ſi bene incedit eſt ſanum:ſin male,eſt ægrum:eodē pacto motiones animi indicabunt mores animi,& animam qualis eſt in moribus.quare qui habēt tales motiones,vt nimium gaudeāt abundēntq; ridiculis,ſcurræ nuncupantur,& ſic de aliis:ſcilicet,qui minimè gaudet ioco,agreſtis:qui mediocriter,& vt oportet,& decet,comis erit,vt dictum eſt.Verum cùm pleriq; hominū magis abundent quàm deficiāt,& ad exceſſum magis progrediātur,ſit vt homines ſæpe eos qui nimium abundant ridiculis & excedunt,comes & vrbanos appellent,& elegātes:cum re vera ſint ſcurræ,& maximè differant ab vrbanis & medium ſeruantibus,vt ſuprà innotuit.

{ACCOMMODATVR autem habitui.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus ſucceſsiuè oſtendit quid pertinet ad quenq; iſtorū trium habituū.& primo quid attinet ad vrbanū.Secūdo quid ad ſcurrā.Tertio quid ad rudem atq; agreſtē accōmodatur.& primo de vrbano hoc pacto:Ad hominem dextrū,& habentē dexteritatem quādam ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ ſunt hominis modeſti atq; ingenui:at vir vrbanus habet dexteritatē ingenij:ergo ad eū ſpectat,& dicere,& audire ea quæ ſunt modeſti &c. 116

{QVIBVSDAM enim.} Scilicet perſonis quæ introducebātur,tam in antiquis quàm nouis comediis:antiquæ comediæ tāquam ſatyræ fuerūt apud priſcos comicos.Ferunt autē eos priſcos ſolitos eſſe res obſcœnas verbis apertis nominare:poſtea verò cùm eſſent homines modeſtiores facti conſueſſe ſi qua obſcœna inciderant ambitu honeſtorū verborum tegere,vt ſubintelligi poſſent:verum obſcœna quæcunque ſint,& quomodocunq; dicantur,minimè vrbanū decent.Vnde Cicero in libro de Officiis,in primíſq; prouideat ne ſermo vitiū aliquod indicet eſſe in moribus:quod maximè tum ſolet euenire,cùm ſtudioſè de abſentibus detrahendi cauſa,aut per ridiculum,aut ſeuere,maledicè contumelioſéque dicatur.Sic ergo ab abſcœnis cauendum & cætera. 117

{IS ne igitur dicendus eſt.} Dixit autē Philoſophus virum vrbanū dicere,& audire ea quæ ingenuū decent,& innuit quòd ad eundē ſpectat non offendere,cùm de aliquo facere 118

cere loquitur:ex quo dubitando quæritur,vter ſit dicendus
facetus:an qui dicit ea quæ ingenuũ decent,an potius qui nõ
offendit audientes.& dicit quod hoc ſecundũ eſt quaſi infi-
nitum & indeterminatũ:ergo non eſt determinandus vrba-
nus hac cõditione vt non offendat.Deinde ſubdit quòd ſunt
quædam cõuitia in facetiis,quæ etiã prohibentur legibus,&
ab his cauebit vrbanus.Sed vt melius intelligatur ſententia
& textus Philoſophi,dico quod videtur Philoſophus velle
oſtendere ſecundũ modum dubitãdi,quod hæc mediocritas
vrbani hominis determinãda eſt ab vrbano,qui vtitur ioco
reſpectu ſuimetipſius,non autem eorũ qui audiunt,id eſt vt
dicat ea quæ ſeipſum deceant:non autem quæ offendant vel
delectent eos in quos dicitur iocus.Atque cum ignoret cõdi-
tiones & appetitum audientiũ,debet metiri iocum ſecundũ
ſeipſum,vt ea dicat in alios,quæ ipſe in ſe dicta libenter au-
diret,& quæ decentia eſſent.Debet prætcrea ſibimetipſi eſſe
lex,ne incurrat in eas facetias quæ ſunt conuitia,& legibus
prohibentur.Textus quoq; ſic ordinari poteſt.Quonã pacto
eſt determinandus vrbanus in rectè iocando?vtrũ ſumendo
eum vt reſpiciat ſeipſum dicẽdo ea quæ ingenuũ decent?vel
ſumendo eum reſpectu audientium,vt ſcilicet talis dicatur
vrbanè iocari qui reſpicit audientes,& rationẽ habet condi-
tionum eorũ?an hoc infinitum?Soluit quaſi dicendo hoc ſe-
cundũ,ſcilicet iocari ſecundũ appetitũ audientiũ eſt indeter-
minatum:nec regula capi debet ex appetitu audientiũ cum
119 varius ſit,& aliud alium delectet. {SCVRRA autẽ.} Decla-
rat Philoſophus nunc ſucceſsiuè qualis ſit excedens,ſcilicet
quòd eſt is qui vincitur à ridiculo,id eſt à re quæ mouet ri-
ſum,& permittit ſe ſuperari ab ea,veluti intẽperãs à volupta
te.Itaque ſic ſe ſuperari permittit vt nec ſibi nec aliis pareat.
120 {SED ruſticus.} Declarat alterũ extremum,id eſt defectũ,
& eum qui illũ habet,dicendo quòd eſt inutilis in communi
cõuerſatione viuendi:cũ relaxatio & ceſſatio in ioco medio-
cris neceſſario videtur requiri,ſcilicet vt melius operemur.
121 {TRES igitur.} Cum Philoſophus attulerit has medio-
critates,& dixerit eas verſari circa communem cõuerſatio-
nem vitæ,ne idem eſſe viderẽtur veluti verſantes circa ean-
dem materiam:ideo affert differentiam Philoſophus,& eas
diſtinguit vt patet in textu.

De ver

De verecundia. CAP. IX.

DE uerecundia autē ut de aliquà uirtute dicere 122
nō oportet. Eſt enim affectui magis quàm ha-
bitui ſimilis. Itaq; definitur timore, timórq;
dicitur dedecoris quidam. & fit perinde atque
circa res formidoloſas timor fieri ſolet. nā qui uerecundan=
tur, erubeſcunt: qui timent mortem, paleſcunt. Vtrunq; igi=
tur ad corpus quodāmodo accommodatū eſſe uidetur: quod
quidem magis ad affectum uidetur, quàm ad habitum perti=
nere. Non autem ad quāuis ætatem is affectus, ſed ad iuue= 123 124
nilem accommodatur. Cenſemus enim eos, qui huius ætatis
ſunt, uerecundos eſſe oportere: ut cùm nō ſine perturbatio=
ne uiuant, multúmque ob hoc peccent, à uerecundia probi=
beantur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenum eos
*qui ſunt *uerecundi: ſed nemo ex eo ſeniorē hominem lauda=* αἰδήμονας.
*bit, quia eſt *uerecundus. Nihil enim eorum ipſum oporte=* αἰσχυντηλός.
re cenſemus agere, pro quibus emergere uerecundia ſolet.
Neque enim homini probo uerecundia cōpetit, quippe cùm
pro rebus improbis fiat. Non enim ſunt res tales agendæ.
Quòd ſi quædam reuera, quædam opinatione ſunt turpes, 125
nihil refert. neutræ nanque ſunt agendæ. quare non eſt ue=
recundandum. Sed improbi eſt & talem eſſe, ut aliquid tur= 126
pe agat. probum autem ideo quempiam eſſe putare quia ita
ſe habet, ut ſi turpe quid egerit, uerecundetur: abſurdum eſt
ſanè. uerecundia nanque fit pro ijs quæ ſponte quiſpiam fa=
cit: ſed nunquam ſua ſponte uir bonus res aget turpes. Erit
autem uerecundia probum, ex ſuppoſitione. nam ſi egerit,
uerecundabitur. hoc autem in ipſis uirtutibus non eſt. quòd
ſi impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem
improbum eſt, nihilo magis ob idipſum probum erit, quem-
piam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque con= 127

tinentia uirtus eſt,ſed eſt quædam permixta. Oſtendetur autem de ipſa poſt paulò. Nunc de iuſtitia dicamus oportet.

COMMENT.

122 DE verecundia verò. } Hic eſt quintus tractatus huius libri,qui habet vnum capitulũ tantũ in quo Philoſophus poſteaquam de omnibus virtutibus docuit quas anteà propoſuerat in enumeratione,relinquebatur tractare de verecundia,& indignatione:nũc de verecundia tantũ docet,& indignationem omittit:quia illa quæ dicuntur de verecundia, poſſunt ferme intelligi de indignatione quam tetigit anteà, ſcilicet quod eſt laudabilis,quanquam nõ ſit virtus:& etiam horum exacta cognitio ad oratorem quoquo modo ſpectat, qui ſtudet cognoſcere quonã pacto ſint mouendi affectus aut ſedandi.Diuiditur hoc capitulũ in tres partes,quæ ſuis locis patebunt.Sed in prima ſuam intentionem proponẽdo,dicit quòd verecundia nõ eſt virtus:probatur duabus rationibus, Nullus affectus eſt virtus:verecundia eſt affectus:ergo verecundia nõ eſt virtus.Ratio patet per definitionem verecundiæ.Vel hoc modo probare poſſumus.Timor dedecoris non eſt virtus ſed affectus:at verecundia eſt timor dedecoris:ergo non eſt virtus.Maior clara:minor probatur à Philoſopho per definitionẽ verecundiæ,vt patet.Secunda ratio,Id quod fit cũ motione corporis non eſt virtus neq; habitus:at verecundia fit cũ motione corporis:ergo nõ eſt virtus vel habitus.Patet ratio ex eo,quia omnis affectus appetitus ſenſitiui, qui eſt affixus organo corporeo,fit cum motu aliquo & mutatione corporis:& dicit quòd ſit timor dedecoris circa erubeſcẽda,vt ita loquar,ſicut timor mortis circa formidoloſa.

312 { NON autem ad quãuis. } Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit verecundiã cõpetere tantũ ſicut propriũ ætati iuuenili,& recenti.ex quo etiã inferri poteſt quòd nõ eſt virtus,quia cõpeteret tam ſenibus quàm iuuenibus:quòd verò cõpetat ſolũ iuuenili ætati,probat Philoſophus.Primo illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitentur,verecundia prohibẽtur à delinquẽdo:at iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis cõpetit verecundia.Item illis qui ob verecundiã pudorémq; laudãtur competit talis affectus:ſed iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis cõpetit verecun-

dia

dia & pudor,nõ autẽ ſenibus,vt dicit Philoſophus,quia magis habent ſedatos affectus,& vigent magis ratione,& peritia rerũ agendarũ:nec cũ delinquunt,eã ſe emendãdi expectatione vel ſpem præbẽt quam iuuenes:quare verecundia cõpetit iuuenibus.Notandũ ꝙ omnis affectus corporeus fit cũ aliqua corporis mutatione.Igitur cùm verecũdia ſit affectus appetitus ſenſitiui,patet quòd nõ fit ſine mutatione corporis ſicut timor,ſcilicet ꝙ non fit ſine corporis mutatione:fiunt tamen cõtrario modo iſti duo affectus,licet ambo cũ mutatione corporis.Nã in verecundia fit motus à corde ad partes extrinſecas,quaſi à centro ad circunferentiã corporis:in timore verò ſiue formidine ecõtra fit,ſcilicet ab externis partibus ad internas.& videtur euenire vt in ciuitatibus.quæ cũ oppugnantur ad illã partẽ,magis cõcurrunt defenſores,vbi maius periculũ imminet:in metu igitur mortis fit defectus in ipſo corde,vbi eſt fons vitæ:totus igitur ſanguis eò cõfluit tãquam ad arcem,& propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine,& tũc paleſcunt homines in timore:ſed in verecundia fit ecõtra,quia defectus videtur eſſe in partibus externis.ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes,ac ſi fiat velamẽ quoddã ab ipſa natura,quo ipſum dedecus tegatur. {CENSEMVS enim.} Sequitur Philoſophus oſtendẽdo quòd nõ omni generi hominũ cõpetit verecundia,nõ ſenibus vt ſuprà oſtẽſum eſt,nõ etiã viro ſtudioſo. 124
Probatur,Verecundia prouenire videtur ex improbis:at vir probus non committit neque committere debet improba: ergo ei nõ competit verecundia qui eſt ſtudioſus & probus.

{QVOD ſi quædã re vera.} Nunc videtur Philoſophus afferre tres obiectiones,& eas ſoluere.Prima eſt.Tu dicis ô Ariſtoteles ꝙ probus nõ debet cõmittere improba:nos verò dicimus quòd improba ſunt bifariã,aut ſecundũ veritatẽ, aut ſecundũ opinionẽ.cur igitur eũ cogis habere rationem opinionis?Sufficit vt caueat ab illis quæ ſecundũ veritatem ſunt improba,& ſecundũ ea nõ erubeſcat.Ad hoc reſpondet Philoſophus,quòd neq; prima,neq; ſecũda cõmittere debet probus,ſed fugere etiam ea quæ opinione ſunt improba,nec ex cõſequenti erubeſcere debet. {SED improbi eſt.} Remouet ſecundã obiectionẽ Philoſophus quæ fieri poſſet,Tu dicis ô Ariſtoteles quòd verecũdia à probo viro remouenda eſt.Ego 125 126

eſt.Ego à te intelligere velim,cũ probus delinquit num debet erubeſcere?Ad hoc reſpondet Philoſophus,ꝙ turpia delicta ſpõte cõmittuntur & fiunt,& circa ea quæ nõ fiunt ſponte neq; vitiũ,neq; verecũdia ponéda videtur.Verùm probus nunquam ſpõte committet aliquid turpe ex quo erubeſcere debeat:ſecus enim probus nõ eſſet,nec virtute imbutus:intelligere nanq; debemus probũ hic eũ qui habet habitũ virtutis.Cũ igitur ſpõte nunquam operabitur turpe,profectò ei nõ cõpetit verecũdia:quæ cũ ita ſint,dicit Philoſophus quòd verecundia erit res proba ex ſuppoſitione,hoc pacto,ſcilicet quia primò præſupponit delictũ:poſtea ſequitur ipſa verecundia,quæ de ſe nõ eſſet proba,ſed ex ſuppoſitione:ergo nõ pertinet ad virũ probum,quia præſupponeret vt cõmitteret aliquid turpe:deinde haberet verecundiã,at hoc eſt abſurdũ tribuere viro ſtudioſo,quia turpe committitur ſponte:at vir probus ſponte non facit turpia:nec ergo ei cõpeteret habere

127 verecundiã. {QVOD ſi impudentia.} Tertia obiectio quæ non eſt admodũ diſsimilis ab antecedẽti.Cur aufers Ariſtoteles verecundiã à viro probo,quæ habet oppoſitã impudentiam?nam ſi impudẽtia eſt res turpis,pudor videtur eſſe res proba.Ad hoc reſpõdet Philoſophus negãdo cõſequentiam. quia nõ valet,Impudentia eſt res improba:ergo verecundia eſt res proba,ſicut de aliis videmus oppoſitis,vt de timore,& audacia:quorum ſi alterũ eſt improbũ,nõ ſequitur vt alterũ ſit probum:quare vir probus neutrum debet habere,ſcilicet neq; impudentiã neq; etiã verecundiã quæ præſupponit delictum,quod nõ eſt in viro probo præſupponendũ.Notandũ quòd quantũ ad hoc propoſitum ſpectat ꝙ cauſa remota,remouetur effectus,non loquimur nunc effectibus illis productis,quia nõ dependẽt à quibuſdã cauſis ſuis,vt filij qui remotis parentibus ſupereſſe poſſunt.Dicimus ergo his omiſsis quòd verecundia ſit propter timorẽ dedecoris.Dedecus autẽ volũtariè fit & turpitudo:ergo erit cauſa volũtaria:ſed cauſa peccãdi,& turpitudinis cõmittẽdæ nũquam apud probũ voluntariè fit,ergo nec volũtaria erit.Cõcluditur ergo,ꝙ ſi qs diceret impudentia eſt res vitioſa:ergo verecundia ſtudioſa. Dicendũ ꝙ neutrũ horũ eſt virtus,& ꝙ ſi impudẽtia eſt improbũ quid,nõ tamẽ ſequitur ꝙ verecũdia pertineat ad ſtudioſum,cùm ſemper malũ & delictũ præſupponere videatur:

verunta

verũtamẽ male operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timẽtẽ,quia videtur eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè.

{AT verò nec cõtinẽtia.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quã oſtendit quòd verecundia nõ eſt virtus, ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpoſitionẽ laudabilẽ quæ etiã nõ eſt virtus,& hæc eſt cõtinẽtia, quaſi dicat, quod non eſt mirandũ ꝑ verecundia ſit laudabilis, & tamen non ſit virtus:quia ſunt etiam alia,id eſt diſpoſitiones quædã laudabiles,quæ tamen non ſunt virtutes, ſicut eſt continẽtia. Continens enim nõdum habet habitũ,& quãuis in eo ratio ſuperet appetitũ,tamen nõ ſine difficultate & pugna. In ipſo verò temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius.Notãdum ꝑ indignatio videtur eſſe affectus laudabilis, & tamen hic potius attulit cõtinentiam, quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum verecundia. 128

ARISTOTELIS
STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber V.

De iuſtitia,& iniuſtitia,& modis iniuſti.

CAPVT I.

1 DE *iuſtitia autem & iniuſtitia conſiderem⸗mus oportet: circa quales actus verſantur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſtitia,& inter quæ iuſtum ipſum mediũ eſt. atque hæc conſideratio eundem ſeruet modum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus.* 2 *Videmus itaque omnes talem habitum dicere iuſtitiam velle, quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt*

ſente Platone ſuiſque diſcipulis aſcendiſſe, eámque pedibus multotiens preſsiſſe, dixiſſéque, Faſtum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platonem reſpondiſſe aiunt, Faſtum faſtu calcas, ô Diogenes: quaſi ex ea contemnendi oſtentatione ſibi gloriam quæreret.

112 {ADVERSARI autem.} Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113 *Cum autem ſit & requies in uita, atque in hac ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic eſſe quædam æquabilis congreßio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & ut oportet.*
114 *Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem eſſe medij, & defectio-*
115 *nem. Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere riſum, quàm honeſtè loqui, & non afficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uerò neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, ruſtici, durique eſſe uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam habitum aſſecutus, ut ad bene rectéque iocandum ſeſe flectere poßit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus diſcernuntur. Cùm autem exundet ipſum ridiculum, plurimique ioco, ſalibúſue magis quàm oportet gaudeant: ſcurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratioſi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus*
116 *conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa* * *dexteritas: Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire,*

* ἡ ἐπιδεξιότης.

quæ

quæ ad modeſtum uirum, liberalémque accommodantur.
ſunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem homi- 116
nem decet. Atque ipſius liberalis iocus & eruditi, à ſerui-
lis ioco, rudiſque differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in
nouis comœdijs intueri. quibuſdam enim uerborum obſcœ- 117
nitas, quibuſdam potius ſubintellectio ridiculum erat: atque
hæc non parum honeſtatis differunt ratione. Iſne igitur 118
dicendus eſt rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum ho-
minem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit,
uel etiam delectat? An & hoc indefinitum eſſe uidetur? eſt
enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet.
quæ nanque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non
quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam ſunt. Et
legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortaſſe au-
tem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir
itaque gratioſus, ac liber, ita ſe habebit quaſi lex ſit in io-
co. Talis eſt igitur ipſe medius ſiue dexter, ſiue urbanus,
ſiue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo ſuperatur. Et 119
neque ſibi neque alijs parcit: modo moueat riſum. eáque
dicit, quorum nihil prorſus gratioſus ipſe diceret: & ali-
qua quæ ne audire quidem perferret. Sed ruſticus ad tales 120
congreßiones inutilis eſt. Quippe cùm nec ipſe quicquam
afferat ſalis: & cùm afferunt alij, ægre moleſtéque ferat.
requies autem & iocus, in uita neceſſaria eſſe uidentur.
Tres igitur eæ ſunt quas diximus mediocritates in uita. 121
Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuúmue
communem uſum. Sed differunt, quòd una circa ueritа-
tem: cæteræ circa uoluptatem uerſantur. Atque harum
altera quidem eſt in ioco: altera autem in congreßionibus
reliquæ uitæ conſiſtit.

iſtæ motiones indicant mores vniuſcuiuſque qui habet tales motiones:nã ad hoc propoſitũ,vt ſit in motibus corporis,ſic in motibus animi:at motus corporis indicant corpus quale eſt,veluti ſi bene incedit eſt ſanum:ſin male,eſt ægrum:eodẽ pacto motiones animi indicabunt mores animi,& animam qualis eſt in moribus.quare qui habẽt tales motiones,vt nimium gaudeãt abundẽntq; ridiculis,ſcurræ nuncupantur,& ſic de aliis:ſcilicet,qui minimè gaudet ioco,agreſtis:qui mediocriter,& vt oportet,& decet,comis erit,vt dictum eſt.Verum cùm pleriq; hominũ magis abundent quàm deficiãt,& ad exceſſum magis progrediãtur,fit vt homines ſæpe eos qui nimium abundant ridiculis & excedunt,comes & vrbanos appellent,& elegãtes:cum re vera ſint ſcurræ,& maximè differant ab vrbanis & medium ſeruantibus,vt ſuprà innotuit,

{ACCOMMODATVR autem habitui.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus ſucceſsiuè oſtendit quid pertinet ad quenq; iſtorũ trium habituũ.& primo quid attinet ad vrbanũ.Secũdo quid ad ſcurrã.Tertio quid ad rudem atq; agreſtẽ accõmodatur.& primo de vrbano hoc pacto:Ad hominem dextrũ,& habentẽ dexteritatem quãdam ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ ſunt hominis modeſti atq; ingenui:at vir vrbanus habet dexteritatẽ ingenij:ergo ad eũ ſpectat,& dicere,& audire ea quæ ſunt modeſti &c. 116

{QVIBVSDAM enim.} Scilicet perſonis quæ introducebãtur,tam in antiquis quàm nouis comediis:antiquæ comediæ tãquam ſatyræ fuerũt apud priſcos comicos.Ferunt autẽ eos priſcos ſolitos eſſe res obſcœnas verbis apertis nominare:poſtea verò cùm eſſent homines modeſtiores facti conſueſſe ſi qua obſcœna inciderant ambitu honeſtorũ verborum tegere,vt ſubintelligi poſſent:verum obſcœna quæcunque ſint,& quomodocunq; dicantur,minimè vrbanũ decent.Vnde Cicero in libro de Officiis,in primíſq; prouideat ne ſermo vitiũ aliquod indicet eſſe in moribus:quod maximè tum ſolet euenire,cùm ſtudioſè de abſentibus detrahendi cauſa,aut per ridiculum,aut ſeuere,maledicè contumelioſéque dicatur.Sic ergo ab abſcœnis cauendum & cætera. 117

{IS ne igitur dicendus eſt.} Dixit autẽ Philoſophus virum vrbanũ dicere,& audire ea quæ ingenuũ decent,& innuit quòd ad eundẽ ſpectat non offendere,cùm de aliquo facere 118

cere loquitur:ex quo dubitando quæritur,vter ſit dicendus facetus:an qui dicit ea quæ ingenuū decent,an potius qui nō offendit audientes.& dicit quòd hoc ſecundū eſt quaſi infinitum & indeterminatū:ergo non eſt determinandus vrbanus hac cōditione vt non offendat.Deinde ſubdit quòd ſunt quædam cōuitia in facetiis,quæ etiā prohibentur legibus,& ab his cauebit vrbanus.Sed vt melius intelligatur ſententia & textus Philoſophi,dico quod videtur Philoſophus velle oſtendere ſecundū modum dubitādi,quod hæc mediocritas vrbani hominis determināda eſt ab vrbano,qui vtitur ioco reſpectu ſuimetipſius,non autem eorū qui audiunt,id eſt vt dicat ea quæ ſeipſum deceant:non autem quæ offendant vel delectent eos in quos dicitur iocus.Atque cum ignoret cōditiones & appetitum audientiū,debet metiri iocum ſecundū ſeipſum,vt ea dicat in alios,quæ ipſe in ſe dicta libenter audiret,& quæ decentia eſſent.Debet præterea ſibimetipſi eſſe lex,ne incurrat in eas facetias quæ ſunt conuitia,& legibus prohibentur.Textus quoq; ſic ordinari poteſt.Quonā pacto eſt determinandus vrbanus in rectè iocando?vtrū ſumendo eum vt reſpiciat ſeipſum dicēdo ea quæ ingenuū decent?vel ſumendo eum reſpectu audientium,vt ſcilicet talis dicatur vrbanè iocari qui reſpicit audientes,& rationē habet conditionum eorū?an hoc infinitum?Soluit quaſi dicendo hoc ſecundū,ſcilicet iocari ſecundū appetitū audientiū eſt indeterminatum:nec regula capi debet ex appetitu audientiū cum
119 varius ſit,& aliud alium delectet. {SCVRRA autē.} Declarat Philoſophus nunc ſucceſsiuè qualis ſit excedens,ſcilicet quòd eſt is qui vincitur à ridiculo,id eſt à re quæ mouet riſum,& permittit ſe ſuperari ab ea,veluti intēperās à voluptate.Itaque ſic ſe ſuperari permittit vt nec ſibi nec aliis parcat.
120 {SED ruſticus.} Declarat alterū extremum,id eſt defectū, & eum qui illū habet,dicendo quòd eſt inutilis in communi cōuerſatione viuendi:cū relaxatio & ceſſatio in ioco mediocris neceſſario videtur requiri,ſcilicet vt melius operemur.
121 {TRES igitur.} Cum Philoſophus attulerit has mediocritates,& dixerit eas verſari circa communem cōuerſationem vitæ,ne idem eſſe viderétur veluti verſantes circa eandem materiam:ideo affert differentiam Philoſophus,& eas diſtinguit vt patet in textu.

De ver

De verecundia. CAP. IX.

DE uerecundia autē ut de aliquà uirtute dicere 122
nō oportet. Eſt enim affectui magis quàm ha-
bitui ſimilis. Itaq; definitur timore, timórq;
dicitur dedecoris quidam. & fit perinde atque
circa res formidoloſas timor fieri ſolet. nā qui uerecundan-
tur, erubeſcunt: qui timent mortem, paleſcunt. Vtrunq; igi-
tur ad corpus quodāmodo accommodatū eſſe uidetur: quod
quidem magis ad affectum uidetur, quàm ad habitum perti-
nere. Non autem ad quāuis ætatem is affectus, ſed ad iuue- 123 124
nilem accommodatur. Cenſemus enim eos, qui huius ætatis
ſunt, uerecundos eſſe oportere: ut cùm nō ſine perturbatio-
ne uiuant, multúmque ob hoc peccent, à uerecundia probi-
beantur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenum eos
*qui ſunt *uerecundi: ſed nemo ex eo ſeniorē hominem lauda-* αἰδήμονας.
*bit, quia eſt *uerecundus. Nihil enim eorum ipſum oporte-* αἰσχυντηλός.
re cenſemus agere, pro quibus emergere uerecundia ſolet.
Neque enim homini probo uerecundia cōpetit, quippe cùm
pro rebus improbis fiat. Non enim ſunt res tales agendæ.
Quòd ſi quædam reuera, quædam opinatione ſunt turpes, 125
nihil refert. neutræ nanque ſunt agendæ. quare non eſt ue-
recundandum. Sed improbi eſt & talem eſſe, ut aliquid tur- 126
pe agat. probum autem ideo quempiam eſſe putare quia ita
ſe habet, ut ſi turpe quid egerit, uerecundetur: abſurdum eſt
ſanè. uerecundia nanque fit pro iis quæ ſponte quiſpiam fa-
cit: ſed nunquam ſua ſponte uir bonus res aget turpes. Erit
autem uerecundia probum, ex ſuppoſitione. nam ſi egerit,
uerecundabitur. hoc autem in ipſis uirtutibus non eſt. quòd
ſi impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem
improbum eſt, nihilo magis ob idipſum probum erit, quem-
piam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque con- 127

tinentia uirtus eſt,ſed eſt quædam permixta. Oſtendetur autem de ipſa poſt paulò. Nunc de iuſtitia dicamus oportet.

COMMENT.

122 DE verecundia verò. } Hic eſt quintus tractatus huius libri,qui habet vnum capitulũ tantũ in quo Philoſophus poſteaquam de omnibus virtutibus docuit quas anteà propoſuerat in enumeratione,relinquebatur tractare de verecundia,& indignatione:nũc de verecundia tantũ docet,& indignationem omittit:quia illa quæ dicuntur de verecundia, poſſunt ferme intelligi de indignatione quam tetigit anteà, ſcilicet quod eſt laudabilis,quanquam nõ ſit virtus:& etiam horum exacta cognitio ad oratorem quoquo modo ſpectat, qui ſtudet cognoſcere quonã pacto ſint mouendi affectus aut ſedandi.Diuiditur hoc capitulũ in tres partes,quæ ſuis locis patebunt.Sed in prima ſuam intentionem proponẽdo,dicit quòd verecundia nõ eſt virtus:probatur duabus rationibus, Nullus affectus eſt virtus:verecundia eſt affectus:ergo verecundia nõ eſt virtus.Ratio patet per definitionem verecundiæ.Vel hoc modo probare poſſumus.Timor dedecoris non eſt virtus ſed affectus:at verecundia eſt timor dedecoris:ergo non eſt virtus.Maior clara:minor probatur à Philoſopho per definitionẽ verecundiæ,vt patet.Secunda ratio,Id quod fit cũ motione corporis non eſt virtus neq; habitus:at verecundia fit cũ motione corporis:ergo nõ eſt virtus vel habitus.Patet ratio ex eo,quia omnis affectus appetitus ſenſitiui, qui eſt affixus organo corporeo,fit cum motu aliquo & mutatione corporis:& dicit quòd ſit timor dedecoris circa erubeſcẽda,vt ita loquar,ſicut timor mortis circa formidoloſa.

312 { NON autem ad quãuis. } Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit verecundiã cõpetere tantũ ſicut propriũ ætati iuuenili,& recenti.ex quo etiã inferri poteſt quòd nõ eſt virtus,quia cõpeteret tam ſenibus quàm iuuenibus:quòd verò cõpetat ſolũ iuuenili ætati,probat Philoſophus.Primo illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitentur,verecundia prohibẽtur à delinquẽdo:at iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis cõpetit verecundia.Item illis qui ob verecundiã pudorẽmq; laudãtur competit talis affectus:ſed iuuenes ſunt huiuſmodi:ergo illis cõpetit verecundia

dia & pudor,nō autē ſenibus,vt dicit Philoſophus,quia magis habent ſedatos affectus,& vigent magis ratione,& peritia rerū agendarū:nec cū delinquunt,eā ſe emendādi expectationē vel ſpem præbēt quam iuuenes:quare verecundia cōpetit iuuenibus.Notandū ꝙ omnis affectus corporeus fit cū aliqua corporis mutatione.Igitur cùm verecūdia ſit affectus appetitus ſenſitiui,patet quòd nō fit ſine mutatione corporis ſicut timor,ſcilicet ꝙ non fit ſine corporis mutatione:fiunt tamen cōtrario modo iſti duo affectus,licet ambo cū mutatione corporis.Nā in verecundia fit motus à corde ad partes extrinſecas,quaſi à centro ad circunferentiā corporis:in timore verò ſiue formidine ecōtra fit,ſcilicet ab externis partibus ad internas.& videtur euenire vt in ciuitatibus.quæ cū oppugnantur ad illā partē,magis cōcurrunt defenſores,vbi maius periculū imminet:in metu igitur mortis fit defectus in ipſo corde,vbi eſt fons vitæ:totus igitur ſanguis eò cōfluit tāquam ad arcem,& propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine,& tūc paleſcunt homines in timore:ſed in verecundia fit ecōtra,quia defectus videtur eſſe in partibus externis.ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes,ac ſi fiat velamē quoddā ab ipſa natura,quo ipſum dedecus tegatur. {CENSEMVS enim.} Sequitur Philoſophus oſtendēdo quòd nō omni generi hominū cōpetit verecundia,nō ſenibus vt ſuprà oſtēſum eſt,nō etiā viro ſtudioſo. 124 Probatur,Verecundia prouenire videtur ex improbis:at vir probus non committit neque committere debet improba: ergo ei nō competit verecundia qui eſt ſtudioſus & probus.

{QVOD ſi quædā re vera.} Nunc videtur Philoſophus 125 afferre tres obiectiones,& eas ſoluere.Prima eſt.Tu dicis ô Ariſtoteles ꝙ probus nō debet cōmittere improba:nos verò dicimus quòd improba ſunt bifariā,aut ſecundū veritatē, aut ſecundū opinionē.cur igitur eū cogis habere rationem opinionis?Sufficit vt caueat ab illis quæ ſecundū veritatem ſunt improba,& ſecundū ea nō erubeſcat.Ad hoc reſpondet Philoſophus,quòd neq; prima,neq; ſecūda cōmittere debet probus,ſed fugere etiam ea quæ opinione ſunt improba,nec ex cōſequenti erubeſcere debet. {SED improbi eſt.} Re- 126 mouet ſecundā obiectionē Philoſophus quæ fieri poſſet,Tu dicis ô Ariſtoteles quòd verecūdia à probo viro remouenda

eſt.Ego

eſt.Ego à te intelligere velim,cũ probus delinquit num debet erubeſcere?Ad hoc reſpondet Philoſophus,ꝙ turpia delicta ſpõte cõmittuntur & fiunt,& circa ea quæ nõ fiunt ſponte neq; vitiũ,neq; verecũdia ponẽda videtur.Verùm probus nunquam ſpõte committet aliquid turpe ex quo erubeſcere debeat:ſecus enim probus nõ eſſet,nec virtute imbutus:intelligere nanq; debemus probũ hic eũ qui habet habitũ virtutis.Cũ igitur ſpõte nunquam operabitur turpe,profectò ei nõ cõpetit verecũdia:quæ cũ ita ſint,dicit Philoſophus quòd verecundia erit res proba ex ſuppoſitione,hoc pacto,ſcilicet quia primò præſupponit delictũ:poſtea ſequitur ipſa verecundia,quæ de ſe nõ eſſet proba,ſed ex ſuppoſitione:ergo nõ pertinet ad virũ probum,quia præſupponeret vt cõmitteret aliquid turpe:deinde haberet verecundiã,at hoc eſt abſurdũ tribuere viro ſtudioſo,quia turpe committitur ſponte:at vir probus ſponte non facit turpia:nec ergo ei cõpeteret habere
127 verecundiã. {QVOD ſi impudentia.} Tertia obiectio quæ non eſt admodũ diſsimilis ab antecedẽti.Cur aufers Ariſtoteles verecundiã à viro probo,quæ habet oppoſitã impudentiam?nam ſi impudẽtia eſt res turpis,pudor videtur eſſe res proba.Ad hoc reſpõdet Philoſophus negãdo cõſequentiam. quia nõ valet,Impudentia eſt res improba:ergo verecundia eſt res proba,ſicut de aliis videmus oppoſitis,vt de timore,& audacia:quorum ſi alterũ eſt improbũ,nõ ſequitur vt alterũ ſit probum:quare vir probus neutrum debet habere,ſcilicet neq; impudentiã neq; etiã verecundiã quæ præſupponit delictum,quod nõ eſt in viro probo præſupponendũ.Notandũ quòd quantũ ad hoc propoſitum ſpectat ꝙ cauſa remota,remouetur effectus,non loquimur nunc effectibus illis productis,quia nõ dependẽt à quibuſdã cauſis ſuis,vt filij qui remotis parentibus ſupereſſe poſſunt.Dicimus ergo his omiſsis quòd verecundia ſit propter timorẽ dedecoris.Dedecus autẽ volũtariè fit & turpitudo:ergo erit cauſa volũtaria:ſed cauſa peccãdi,& turpitudinis cõmittẽdæ nũquam apud probũ voluntariè fit,ergo nec volũtaria erit.Cõcluditur ergo,ꝙ ſi qs diceret impudentia eſt res vitioſa:ergo verecundia ſtudioſa. Dicendũ ꝙ neutrũ horũ eſt virtus,& ꝙ ſi impudẽtia eſt improbũ quid,nõ tamẽ ſequitur ꝙ verecũdia pertineat ad ſtudioſum,cùm ſemper malũ & delictũ præſupponere videatur:

verunta

verũtamẽ male operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timẽtẽ,quia videtur eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè.

{AT verò nec cõtinẽtia.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quã oſtendit quòd verecundia nõ eſt virtus, ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpoſitionẽ laudabilẽ quæ etiã nõ eſt virtus,& hæc eſt cõtinẽtia. quaſi dicat, quod non eſt mirandũ ꝙ verecundia ſit laudabilis, & tamen non ſit virtus:quia ſunt etiam alia,id eſt diſpoſitiones quædã laudabiles,quæ tamen non ſunt virtutes, ſicut eſt continẽtia. Continens enim nõdum habet habitũ,& quãuis in eo ratio ſuperet appetitũ,tamen nõ ſine difficultate & pugna. In ipſo verò temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius.Notãdum ꝙ indignatio videtur eſſe affectus laudabilis, & tamen hic potius attulit cõtinentiam, quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum verecundia. 118

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber V.

De iuſtitia,& iniuſtitia,& modis iniuſti.

CAPVT I.

DE iuſtitia autem & iniuſtitia conſideremus oportet: circa quales actus uerſantur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſtitia,& inter quæ iuſtum ipſum mediũ eſt. atque hæc conſideratio eundem ſeruet modum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus. 1 *Videmus itaque omnes talem habitum dicere iuſtitiam uelle, quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt* 2

& uolunt iuſta. eodem modo talem habitum & ipſam iniu- ſtitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resq; uolunt in- iuſtas. quapropter & nobis hæc primum, ut in figura ſubij-
3 ciantur. Non enim in ſcientijs, & potentijs, atque habi- tibus res ſeſe habet eodem modo. Eadem nanque potentia ſcientiáque contrariorum eſſe uidetur. ſed contrarius ha- bitus non eſt contrariorum: nempe à ſanitate ſana dunta- xat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam am-
4 bulare ſanè, cùm perinde ambulat atque ſanus. Sæpe igi- tur contrarius habitus ex contrario cognoſcitur: ſæpe e- tiam habitus ex ſubiectis. Nam ſi bona corporis habitudo ſit nota, & ipſa mala corporis habitudo fit manifeſta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis ipſa bo- na habitudo fit nota: & eis ipſa rurſus ea quæ faciunt ip- ſam. ſi enim habitudo bona ſit ſpiſſitas carnis, & malam habitudinem raritatem eſſe carnis: & id quod efficit habi-
5 tudinem bonam, efficere ſpiſſitatem in carne neceſſe eſt. At uerò plerunque ſequitur, ſi alterum pluribus modis di- catur, & alterum pluribus dici: ut ſi iuſtum, & ipſum iniuſtum. Videtur autem tam iuſtitia quàm iniuſtitia plu ribus modis dici. ſed quia propinqua eſt ipſarum æquiuo- catio, latet: & non ita ut ijs quæ longè diſtant, eſt ma- nifeſta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, & eam quæ ſub collo eſt animalium,
6 & eam quo oſtia clauduntur. Sumatur igitur quot iniuſtus dicitur modis. atque uidetur iniuſtus eſſe, & qui à legibus
7 exorbitat, & qui plus capit atque iniquus. Quare patet & iuſtum eſſe eum qui legitimè facit, & eum qui æquus eſt. Iuſtum ergo eſt quod eſt legitimum, & quod eſt æquum. In-
8 iuſtum uerò quod eſt contra leges, & quod eſt iniquũ. Cùm autem iniuſtus, & pluris ſit auidus, non erit ipſe circa

omnia

omnia bona, ſed circa ea duntaxat in quibus conſiſtit pro
ſpera fortuna atque aduerſa, quæ ſimpliciter quidem ſemper
ſunt bona, alicui uerò non ſemper. homines autem illa ſibi
optant, atque perſequuntur. at non oportet. Sed optare qui
dem ea quæ ſunt ſimpliciter bona, & ſibijpſis eſſe bona:
expetere autem ea quæ ſibijpſis ſunt bona, oportet. Iniu= 9
ſtus autem non ſemper plus, ſed minus etiam expetit in ijs,
quæ ſunt ſimpliciter mala. Sed quia uidetur & minus ma
lum quodammodo bonum eſſe, & plus habendi cupiditas ip
ſius eſt boni: fit ut pluris ob idipſum uideatur auidus eſſe.
Eſt autem iniquus (hoc enim continet, & eſt commune) &
legum transgreſſor. hoc enim, legum, in quam, tranſgreßio,
id eſt iniquitas, omnem iniuſtitiam continet, & eſt ad in=
iuſtitiam omnem commune. Cum autem legum tranſgreſſor 10
ſit iniuſtus, qui uerò legitimè facit iuſtus: conſtat omnia le
gitima eſſe quodammodo iuſta. Ea nanque quæ à facultate
ferendarum legum ſunt definita, legitima ſunt: & horũ unũ
quodque iuſtum dicimus eſſe. Ipſæ autem leges de omnibus
dictant, coniectantes aut communem omnium utilitatem,
aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio
tali modo. Quare uno modo dicimus iuſta ea quæ felicita=
tem, eiusq; partes ſocietati ciuili efficiunt & conſeruant.
Præcipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent for
tem. ut non deſerere locum in acie, non fugere, non abijce
re arma. Et item ea quæ ſunt temperantis. ut non commit=
tere adulterium, non libidine uti. Et etiam quæ ſunt man=
ſueti. ut non pulſare, non conuitia dicere. Et in cæteris idẽ
tidem uirtutibus atque uitijs, alia iubens, alia uetans. Rectè
*quidem ea quæ rectè poſita eſt: deterius autem ea * quæ in=* 11
conſultè eſt exarata. Hæc igitur iuſtitia, perfecta quidem * ὁ ἀπεσχε-διασμένος
eſt uirtus: at non abſolutè, ſed ad alium. atque ob ipſum

iuſtitia præclariſsima perſæpe uirtutum eſſe uidetur. Et ne que eſt Heſperus ita neque Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere conſueuimus,

Iuſtitia in ſeſe virtutes continet omnes.

12 *Atque perfecta maximè uirtus eſt: quia perfectæ uirtutis eſt uſus. idq́; eſt ex eo quia non ad ſe ſolùm, ſed ad alium etiam is qui ipſam habet, uti uirtute poteſt. Complures enim in proprijs quidem uti uirtute poſſunt, ſed in ijs quæ ſunt ad alium nequeunt. & propterea ſententia * Biantis illa bene ſeſe habere uidetur, * Magiſtratus uirum oſtendet. ad alium enim eſt: & in ſocietate iam ipſe magiſtratus conſiſtit. Ob id autem ipſum & alienum bonum ipſa iuſtitia ſola ex omnibus uirtutibus & habetur & eſt, cùm ſit ad alium. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ conferunt. Peſsimus igitur eſt qui ad ſeipſum, & ad ami-*
13 *cos utitur prauitate. Optimus autem non qui ad ſeipſum: ſed qui ad alium utitur ipſa uirtute. hoc enim eſt opus diffi-*
14 *cile. Hæc igitur iuſtitia non pars uirtutis, ſed tota eſt uir-*
15 *tus. Similiter & iniuſtitia huic contraria nõ uitij pars, ſed totum uitium eſt. Quid autem intereſt inter hanc iuſtitiam & uirtutem, ex ijs quæ diximus innoteſcit. Sunt enim idem, eſſe autem non eſt idem. Sed quo quidem eſt ad alium, eſt iuſtitia: quo uerò talis eſt habitus ſimpliciter, uirtus.*

Biantis ß Sophocles adſcribit Sodonij, Laertius Pittaco. ὅτι ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει.

COMMENT.

1 DE iuſtitia autem & iniuſtitia.} Poſteaquàm Philoſophus diligentiſsimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in ſecundo ſibi declarandas propoſuit: in hoc quinto libro docet de ipſa iuſtitia, quæ præclariſsima virtus eſt. & cognitu difficilima, nec ſine ratione poſterior in ordine collocatur. Nam cùm dicatur multipliciter, ſit aliquo mo modo tota virtus, & quaſi aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, meritò conſentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius noſſe alias omnes virtutes.

Diui

Diuiditur autẽ hic liber in tres partes principales. In prima docet de iuſtitia propriè dicta. In ſecunda de æquo & bono. in tertia verò de iuſtitia quæ non eſt propria, ſed per translationem & ſimilitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaq; quatuor ſunt tractatus. Primus tractatus rurſus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iuſtitia in communi deſcribendo & diuidendo ipſam in iuſtitiã legalem ſiue legitimam, & iuſtitiam particularẽ quæ eſt pars. In ſecũdo docet de iuſtitia particulari, & definit & diuidit eã in duas ſpecies, ſcilicet in cõmutatiuam, & diſtributiuam. In tertio oſtendit quomodo oportet ſumere mediũ in iuſtitia diſtributiua. In quarto quomodo ſumitur mediũ in iuſtitia cõmutatiua. In quinto excludit errorem circa mediũ iuſtitiæ, & refellit opinionẽ Pythagoricorum. Sed diligenter conſiderandus eſt Philoſophi ordo, qui vt in aliis multis: ita etiam in hoc libro mirabilis eſt. In hoc autẽ capitulo primo incipit à quodam confuſo & communi, quaſi deſignando ſecundum conſuetudinẽ ſuã ea quæ poſtea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & diſtinguit. Nam cùm ſint quatuor termini, ſcilicet iuſtitia, iuſtum, iuſte agere, & ius: de omnibus vel pluribus iſtis loquitur penè ſimul. Poſtea verò ſucceſsiue aperit omnia vt ſunt, & qualia ſunt. Primò igitur deſcribit iuſtitiã & iniuſtitiam in cõmuni, vt aliquam notitiam quaſi per figuram tradat de ipſis. Deinde vt confuſionem tollat, oſtendit quòd iuſtitia & iniuſtitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipſas, oſtẽdendo quòd alia eſt iuſtitia legalis quę dicitur tota: alia particularis. & ſimiliter iniuſtitia. Et cum velit oſtendere iſtos habitus, loquitur in concreto, ſumendo iuſtos & iniuſtos, & res tales, quæ magis percipiuntur quã habitus in abſtracto: ſicut etiã ſuperiùs fecit cũ loqueretur de magnanimitate, ſumpſit magnanimũ. In hoc autem principio pauca tãgit de particulari iuſtitia vt aliquãtulum innoteſcat: quia de hac latiùs dicet poſtea reſumendo eam, cũ de ipſa tractare videatur eſſe ſua principalis intẽtio: de iuſtitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia poſteriùs eam omittet, & tamẽ vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in æquiuocationẽ, & alteram pro altera ſumamus. Ea autẽ declarata reſumit iuſtitiã particularẽ vt diſtinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes ſuas, vt in ſequẽtibus ap-

parebit. Sed intelligendũ quod anteà declarauit: primo virtutes quæ verſantur circa affectus, vt eſt fortitudo, & temperãtia: deinde eas quæ ſunt quaſi mediæ, id eſt partim circa affectus, partim circa actus, vt eſt liberalitas, & huiuſmodi. Nũc autẽ in ordine eã virtutem declarat quæ eſt circa actus, & cũ in illis attẽderẽtur mediocritates primo circa affectus, & ex conſequenti circa actus: hic verò attenditur quomodo ſint circa actus, & quomodo iuſtitia ad aliũ operetur. quare poſt doctrinã illarũ ponitur hæc in ordine, & ob ſuperiorem rationẽ etiã, quia iuſtitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat anteà cognoſcere omnes virtutes ad hanc cognoſcendam, quæ aliquo modo dicitur eſſe aggregatũ quoddã ex illis, vt anteà diximus. Primũ autem capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus proponendo intentionem ſuam dicit, quòd nunc oportet conſiderare de iuſtitia & iniuſtitia. Primò circã quos actus verſatur. Secũdò qualis mediocritas ſit. Tertiò inter quæ ſit tãquam inter extrema iuſtum ipſum vt mediũ, & per hæc tria videtur iuſtitia differre à cæteris virtutibus. Nã per primũ differt, quia cæteræ virtutes ſunt circa operationes internas, & ipſos affectus: poſterius verò circa actus externos: iuſtitia autem cũ nõ conſiſtat in affectu, primo attenditur, & verſatur circa actus: per ſecundũ modũ differt iuſtitia ab aliis virtutibus, quia illæ ſunt in medio rationis quo ad nos: iuſtitia verò eſt in medio rei, & quod ſumitur ex parte rei, per tertiũ modũ differt ab aliis: quia quælibet virtus eſt mediocritas inter extrema, vt inter exceſſum & defectũ, quorũ vterque eſt habitus, & alter ab alio diſtinctus. Iuſtitia verò eſt in medio alio pacto: quia ambo extrema occupat iuſtitia, ſicut inferius ſuis locis apparebit. Addit poſtea Philoſophus ꝙ in declarãda iuſtitia vtetur doctrina, vt anteà, q a nõ demõſtratiuã per cãm, ſed ea qua vſus eſt in reliqs virtutib⁹.

2 {VIDEMVS itaque.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert deſcriptionem iuſtitiæ & iniuſtitiæ in genere ſecundum communem ſententiam hominum. & primo iuſtitiam dicit eſſe habitum, per quem homines diſponuntur ad agendum, & per quem volunt & agunt res iuſtas: ſecundo iniuſtitiam dicit eſſe habitum, per quem homines diſponũtur ad operandũ, & volunt & agunt res iniuſtas. Has autẽ deſcripti-

ptio

ptiones præſupponere videtur quaſi figuram quãdam, quam poſtea pingere oportet. Notandum quòd iſtæ deſcriptiones bene aſsignatæ eſſe videntur, ſi ſumantur iuſtitia & iniuſtitia in genere. Dicit enim quòd iuſtitia eſt habitus per quẽ homines ſunt apti & diſpoſiti ad res iuſtas agendas. Nam ſicut per quãlibet virtutẽ homines ſunt apti ad operandũ ea quæ fiunt ſecundũ virtutem illã: ita per iuſtitiam in ſexto. Virtus enim moralis intentionem facit rectã. Addidit poſteà, agunt & volunt. quia non ſequitur: producit iuſtas operationes, ergo eſt iuſtus: ſed oportet operationes producere ſecundũ habitũ talis virtutis per voluntatem & electionem, ideo bene addi volunt. Dicunt etiã nonnulli quod per hoc Philoſophus innuit in quo ſubiecto eſt iuſtitia, ſcilicet in volũtate. non autẽ in appetitu ſenſitiuo, ſicut ſunt aliæ virtutes morales, quæ nõ reducuntur ad iuſtitiã. ſed de hac materia, & de ſubiecto virtutum moraliũ alius dabitur cõmodior locus dicendi: hoc autẽ dicimus quia varię fuerũt opiniones de ſubiecto virtutũ. Quidã dixerunt omnes virtutes morales eſſe vt in ſubiecto in appetitu ſenſitiuo: quidã in volũtate, quidam in appetitu & voluntate ſimul, quidã omnes in appetitu præter iuſtitiã quam in voluntate collocarunt: tamẽ non oſtenditur cauſa cur ipſa iuſtitia nõn ſit etiã in appetitu ſenſitiuo, cùm ſit habitus qui videtur etiã moderari quoquo modo affectũ internũ; vt cæteræ virtutes: ſed hãc diſputationem in alium locũ differamus.

{NON enim in ſcientiis.} Probare videtur Philoſophus illas deſcriptiones bene fuiſſe aſsignatas, quia non ita fit in habitibus, vt in potentiis, & ſcientiis quæ ſunt contrariorum: & contrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, ſed à contrariis habitibus: ideo in aſsignatione iuſtitiæ non oportuit ponere cõtraria: nec etiã in aſsignatione iniuſtitiæ: ſed vtrunque habitũ definire per ea quæ ſunt ſibi propria, & accommodata, nam incõueniẽs fuiſſet dicere quòd iuſtitia eſt habitus per quẽ operamur res iuſtas & iniuſtas. Verũ ſciẽtia & potentia ſuſcipiũt contraria, & per cõtraria definiri poſſunt: vt viſus eſt potẽtia viſiua nigredinis & albedinis: & ſcientia eſt nigri & albi, veri & falſi: ſed habitus iuſtitiæ non eſt iuſtorũ & iniuſtorũ: & hoc probat exemplo. nam ſanitas eſt veluti quidam habitus corporis, à quo proficiſcũtur omnes operationes non læſæ: non autem ab eodem habitu proficiſcuntur 3

operationes læſæ, quare ſanitas non eſt contrariorum: potentia verò & ſcientia eſt contrariorum, cùm iuſtitia & iniuſtitia non ſint ſcientiæ nec potentiæ, ſed habitus: ideo vnaquæque ex ſibi accommodatis definita eſt oppoſito modo: & non vna atq; eadem ex contrariis. Dubitatur hac in parte, quia dicere quiſpiam poſſet: temperantia eſt circa voluptates & dolores, fortitudo circa timores & audacias vel fiducias, quæ ſunt contraria: ergo habitus eſt contrariorũ vt ſunt iſtæ virtutes. præterea ſcientia eſt contrariorum: ſed ſcientia eſt habitus: ergo habitus eſt contrariorum. Contra Philoſophum, dicendum quòd habitum eſſe contrariorum duobus modis conſiderari poteſt, aut ſubiectiue & obiectiue & operatiue: Itaque cùm dicitur quòd fortitudo & temperantia eſt contrariorum, dicendum quòd obiectiue verſatur circa timores & fiducias, quæ ſunt contraria: non tamen actiue, quia operationes quas produxit ſemper ſunt fortes: & non contrariæ: id eſt nunc fortes nunc non fortes. Ad ſecundam rationem dicendum quòd verum eſt ſcientiam eſſe habitum, ſed duplex eſt habitus, ſcilicet actiuus & ſpeculatiuus. Scientia eſt habitus ſpeculatiuus iuſtitia actiuus: & de actiuo loquitur hic Philoſophus, conſiderãdo eum ſecundum ſuas operationes. Itaque non ſequitur quòd ſi habitus ſpeculatiuus ſit contrariorũ, vt ſciẽtia, quòd ſit habitus actiuus etiã cõtrariorũ, & præſertim ſi ſumatur ſecundũ ſuas operationes, quas non producit contrarias vllo pacto: quinetiam ſi ſumamus ſciẽtiam ſecundum operationes ſuas, & ſi ſit rerũ contrariarũ, vt oſtendimus: tamen ſecundũ eam forſitan non dicemus nos producere operationes contrarias, ſcilicet ignorantiæ operationes: verũ ſcientia conſideratur hic vt habitus præceptiuus contrariorum.

4 {SAEPE igitur fit.} Cùm ſuperius poſuerit exemplum in ſanitate, dicendo quòd illi ſanè incedunt, qui ambulant vt ſani: quod etiam percipi videtur ex his qui ambulãt vt ægri, quia ſani non ambulant vt ægri: ideo tanquam obortum videtur inferre ex ſupradictis, quòd ſæpe cõtrarius habitus cognoſcitur ex contrario habitu, & cùm hoc modo cognoſcatur, & etiam aliis modis, ideo ponit tres modos. Primus eſt ex contrario habitu, vt diximus. Nam ſi bona habitudo ſit manifeſta, item & ex ea mala habitudo innoteſcit. Secundus eſt ex ſubiectis: quandoque vero ſubiectum ex habitu percipitur

pitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſsitas carnis, conſequens
eſt vt mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex
cauſa effectiua, & interdum cauſæ effectiuæ ex habitibus: &
item ex his quæ bonam habitudinem efficiũt corporis, ipſa
bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt
deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cùm ex perceptione
vnius habitus contrarij percipiatur alius habitus contrarius.
bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habi-
tus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectũ, & cauſa à qua pro-
ficiſcitur talis habitus: & ex ſubiecto econtrà & cauſa cogno-
ſcitur talis habitus, vt dictum eſt. Notandum quòd ex cogni-
tione alterius contrarij emergit cognitio alterius, & hoc mo
do multi Philoſophi venabantur cognitionem alterius con-
trarij: vt ſi albedo eſt color diſgregatiuus viſus, nigredo erit
color congregatiuus, & ſic definitio contrarij non oſtenditur
omnino, & propriè, ſed innoteſcit aliquo modo.

{A T. verò plerunq; ſequitur.} Hæc eſt tertia pars huius ca 5
pituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in ge-
nere, & in cõmuni, cùm ipſa multifariã dicatur, diuidit eã in
ſuas partes ſubiectiuas. Dicit autẽ in primis quòd plerũq; fit
vt ſi vnũ contrariorũ dicitur multifariã, & alterum etiã, non
eſt tamen hoc verũ in omnibus, ſed in multis: & affert hoc ad
propoſitũ ſuum de iuſto & iniuſto, quorũ vtrunq; multifariã
dicitur, ex quo etiam iuſtitia & iniuſtitia multis modis dicen
tur: tamen hoc non videtur in ipſis valde manifeſtũ, quia ea
de quibus iuſtitia & iniuſtitia dicitur, nõ multũ videtur inter
ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis. verùm affert exem-
plum eorũ quæ ſunt æquiuoca, & multipliciter dicuntur: ta-
men eorũ æquiuocatio eſt manifeſta, quia valde ſunt inter ſe
diuerſa atque diſtracta. Aequiuoca verò dicũtur, vt in Prædi-
camentis oſtẽdit Philoſophus, quorũ nomen cõmunẽ eſt, ra-
tio verò ſubſtãtiæ diuerſa ſecundum illud nomẽ. Sed ea quo-
rum æquiuocatio manifeſta apparet, ſunt, vt clauis. Significat
enim & inſtrumẽtum quo oſtium clauditur, & oſſa quæ ſunt
ſub collo animalis: hoc etſi ſit cõmune nomen, tamen ratio
ſubſtantiæ manifeſtiſsimè apparet eſſe diuerſa. Notãdum ꝙ
eorũ quæ dicuntur multipliciter, quædã manifeſtè differunt,
quædã latent. Quandoq; enim ea quæ ſunt ſub eodẽ nomine,
habent rationem aliquo modo ſimilẽ, & illa videntur aliquo

modo propinqua: ſunt autem plura huiuſmodi quæ dicuntur partim æquiuoca, partim vniuoca: ſicut eſt de anima quæ dicitur vegetatiua, ſenſitiua, & rationalis: & cõmune eſt nomen, & ratio quoquo modo ſimilis, licet prius de vna quàm de altera prædicetur, & dicatur, & ſit diuerſa ſpecies earũ: quædam verò ſunt quæ habent tantum cõmune nomeñ rationẽ verò penitus diſtractam. & iſta videntur eſſe æquiuoca caſu, vt canis qui dicitur æquiuocè de marino, & cæleſti, & terreſtri cane: & in iis facile patet æquiuocatio: in iuſtis verò & iniuſtis quæ multifariam dicuntur, æquiuocatio videtur latere.

6 {SVMATVR igitur.} Nunc Philoſophus incipit diuidere iuſtitiam & iniuſtitiã: & primò probat quòd iuſtus multifariam dicitur hoc pacto, iniuſtus dicitur multifariã: at ſæpe fit vt quot modis dicitur vnũ oppoſitorũ, tot dicatur & alterũ: ergo iuſtus qui eſt cõtrarius iniuſto, dicetur multifariam. Etenim ex magis noto nobis, id eſt iniuſto, procedit Philoſophus ad declarandũ iuſtum nobis minus notũ: tunc vltra iniuſtus dicitur multifariã, ſcilicet duobus modis. Nam tranſgreſſor legũ, & is qui eſt pluris cupidus, qui etiã dicitur iniquus, iniuſtus appellatur: ergo iuſtus dicetur multipliciter, ſcilicet ſeruator legũ, & qui non eſt pluris cupidus, ſed æquus. Præterea dicit ꝙ tot modis dicitur iuſtũ & iniuſtũ, id eſt operatio iuſta & iniuſta, quot modis dicitur iuſtus & iniuſtus: ſed iſta dicũtur bifariã: ergo etiã iuſtum & iniuſtum: quare iniuſtũ erit trãſgreſsio legũ, & cupiditas pluris, vt ita loquar. Similiter etiam iuſtitia & iniuſtitia dicetur bifariã per locũ à cõiugatis.

7 {ATQVE iniquus.} Hoc non eſt tertium membrum, ſed eſt declaratiuum eius qui plus appetit. quaſi dicat Philoſophus, qui plus appetit, is eſt iniquus. Notandum quòd ſit ſicut ſuprà diximus, vt ab altero contrariorum cognoſcatur alterum, & hoc non indifferenter, ſed quando vnum eſt notius altero, ſicut hic fit vbi iniuſtitia eſt notior iuſtitia, & iniuſtum iuſto, & iniuſtus iuſto. Nam vitia magis cognoſcuntur cùm habeant latitudinem, & pluribus ac pluribus modis fiant & committantur. Virtutes autẽ conſiſtunt in puncto, & medio indiuiſibili, & difficile eſt mediũ attingere. Quare ex magis noto proceſsit Philoſophus ad declarãdum minus notum nobis. præterea bene poſuit hunc ordinem etiam vt per hominem iuſtũ declarat operationẽ, & per operationẽ habitum.

CVM

{CVM autem iniuſtus. Hoc loco declarat Philoſophus membra diuiſionis allatæ, & dicit cum iniuſtus ſit is qui pluris eſt cupidus, non dicetur cupidus abſolute omniũ bonorũ, ſed eorũ quæ dicũtur fortunæ bona & externa, vt diuitiæ, honores, & huiuſmodi: at iſta dici videntur ſimpliciter, & de ſe bona: at non ſemper alicui ſunt bona. vt probo viro ſunt bona tanquã inſtrumẽta ad exercitationes virtutũ, improbo vero mala propter abuſionẽ illorum, & addit vlterius quòd homines ea bona quæ de ſe talia eſſe vidẽtur, petũt ſibiq; adeſſe precantur de ipſorũ vſu nihil cogitãtes, nec ſecum reputãtes quòd in perniciem eorũ ſe vertere poſsint. Multi enim, vt in principio inquit, ob diuitias periẽre: quare precari debemus quòd ea quæ ſunt ſimpliciter bona, ſint etiam nobis bona, & expetere, vt adſint nobis ea quæ nobis ſemper & abſolute ſunt bona, vt ſunt bona interna. Notandũ quòd diuitiæ & alia huiuſmodi externa quæ hic dicuntur ſimpliciter bona, proprie nec bona nec mala dici poſſunt: tamen ſi alterutrũ dicendum ſit, bona potius appellãtur quàm mala. verũ diuerſificãtur ſecundũ vſum, ſed quãtum ad hoc propoſitũ ſpectat. bonũ bifariã capere poſſumus, aut verè proprie bonũ quod eſt perfectio hominis, aut bonũ vt inſtrumentũ: hoc ſecundo modo dicere poſſumus de externis quòd ſunt bona quibus vtimur tanquam inſtrumentis ad exercendas operationes virtutum. Verum vt ad propoſitum redeamus, cupidus pluris dicitur ille qui ſibi plus de bonis externis expetit, quàm ſit æquum. 8

{INIVSTVS autem.} Cum iniuſtus ſibi plus bonorũ externorũ expetat quàm cõueniens ſit, ſtatim ſequitur ꝙ etiam minus malorum externorũ, vt minus habere paupertatis, minus tributorum & ſimilium: itaq; non ſemper dicitur iniuſtus plus appetens, ſed etiam minus interdum appetens; tamen communiter dicitur appetens pluris, quia reuertitur penè in idem cum dicitur appetẽs plus bonorũ, & minus malorum, quia appetens minus malorum videtur eſſe plus boni appetens, cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum eſt eligibile. In duobus enim malis, vt inquit Cicero, cum fugiendum maius ſit: minimum eſt eligendum. ex quo fit, vt minus appetens mali, ſit plus appetens boni: & ideo erit pluris cupidus quã æquum ſit: ergo & iniquus etiam tranſgreſſor legum, nam iniquitas comprehendit omnem 9

iniu

iniuſtitiam & improbitatē. Itaq; omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens, eſt iniquus, & tranſgreſſor legum. Sed notandum quòd Philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt tranſgreſsio legum, & nihil differt à tota vitioſitate, niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad alium: tota vitioſitas ad ſeipſum, vt patebit inferius. eſt etiam alia particularis iniuſtitia, quæ non eſt tota vitioſitas, ſed ſpecies vitij. Cū igitur Philoſophus dicit quòd plus appetens eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis, vt iniquus comprehendat plus & minus appetens: vt iniuſtus particularis poteſt etiam dici, eſt iniquus, id eſt tranſgreſſor legum, vt iniquus extendat ſe ad plura, id eſt ad omne genus improbitatis, ita vt omnis plus appetens ſit iniquus & trāſgreſſor legum, non autem econtrà, quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis, & tranſgreſsionis legis, quæ non erit iniuſtitia illa particularis quæ eſt pars vitij, & pars iniuſtitiæ totius.

10 {CVM autem legum tranſgreſſor.} Hæc eſt quarta pars huius capituli. In qua Philoſophus declarat iuſtitiā, quæ dicitur tota virtus, & legalis ſiue legitima. & primò determinat de iuſto tali, quia nobis eſt notius, deinde de iuſtitia: probat autem quòd omnia legitima ſunt quodammodo iuſta. Illa omnia quæ ſunt inſtituta & determinata à legibus ſunt quodammodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituuntur à legibus: ergo ſunt quodammodo iuſta. Notandū quòd Philoſophus dicit quodāmodo: quia aliquid legitimum videtur iuſtum huic ciuitati quod alij ciuitati non eſſet propter differentiā rerumpub. & gubernationum. Nā in Republ. queritur æqualitas ſecundū libertatem, in gubernatione optimatū ſecundū virtutem. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd leges de omnibus dictant coniectātes cōmunem vtilitatem prouidēdo in omnibus: & videtur tāgere tres ſtatus gubernandi ciuitates, ſcilicet rempubl. optimates & monarchiam: in omnibus leges prouident tribuendo pœnas, & præmia, vel ſecundū virtutem vel merita, vel alio modo Hæc cū ita ſint, dicit Philoſophus, nos vno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt & conſeruant felicitatem ciuilē, iubent enim leges ea quæ ſunt viri fortis & temperati: & ſic in aliis virtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis vt ipſa fiat, & conſeruetur quoad fieri poſsit, felix. & dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte & conſulte poſita: quæ

ta:quæ autem temere,mala eſſe videtur.Plato verò dicebat non eſſe eas appellandas leges,quæ improbæ eſſent.Notandum quòd omnes operationes quæ pertinẽt ad vnamquanq; virtutem,faciũt & cõſeruãt talẽ uirtutẽ.Ex virtutibus autem & operationibus ſecundũ virtutẽ emergit ipſa felicitas:quare cùm leges determinent de omnibus quæ faciũt & conſeruãt felicitatẽ humanã,iſta autẽ ſunt operationes ſecũdũ virtutẽ,cõſtat omnia legitima eſſe iuſta.Propoſitũ enim ipſarũ legum,& omniũ legumlatorũ,& gubernatorũ ciuitatũ eſſe debet felicitas communis,& ciuilis ſocietatis quoad fieri poteſt,vt ſicut medico ſanitas,ita gubernatoribus ciuitatũ,& cõditoribus legum ſuorũ ciuium ſalus & felicitas propoſita ſit.

{HAEC igitur iuſtitia perfecta.} Declarauit ſuperius Philoſophus de iuſto legitimo quod eſt nobis notius:nũc de ipſa iuſtitia legitima,dicendo quòd eſt perfecta virtus non ſimpliciter & abſolutè,ſed ad aliũ,vt patebit inferius:& item eſt tota virtus,vnde perſæpe omniũ virtutum præclariſsima eſſe videtur,& neque Heſperus neq; Lucifer ita mirabilis,vt Euripides inquit.Heſperus & Lucifer eadem eſt ſtella,ſcilicet Veneris,& in ortu dicitur Lucifer,quia præcedit ſolem:in occaſu Heſperus,quia ſequitur.Affert poſtea aliã auctoritatem Theognidis poëtæ,qui dixit iuſtitiam continere in ſe omnes virtutes,Duo igitur propoſuiſſe videtur:vnum,quòd iuſtitia eſt perfecta virtus non abſolutè,ſed in vſu ad alium. Item quòd ipſa eſt tota virtus cùm cõtineat omnes virtutes. 11

{ATQVE perfecta.}.Probat illud primum Philoſophus quod propoſuit,hoc pacto:illa virtus,qua poteſt ſtudioſus vti non ſolũ ad ſe,ſed ad aliũ,eſt virtus maximè perfecta:ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi:ergo eſt perfecta virtus.patet ratio,quia virtus perficit habentem:quòd ſi vltra hoc ſtudioſus poteſt vti tali virtute ad alium,erit profectò illa virtus valde perfecta,quia additur virtuti id quod eſt difficile, ſcilicet bene operari ad aliũ,quia poteſt quis facilius ſe bene gubernare quàm ſeipſum,& alios.& propterea bene dictum eſt à Biante,quòd magiſtratus virum oſtendet.& hãc ſententiam laudat Philoſophus,quia magiſtratus eſt adminiſtratio quædam ad alium,id eſt ad cõmune bonũ in ſocietate ciuili. 12

{OB id autẽ ipſum.} Ex ſupradictis infert vnũ obortum. ſcilicet quòd ex eo quòd virtus eſt ad alium,non dicitur bonum

nũm habẽtis bonum:ſed alienũ,cum reſpiciat bonũ alterius & humanæ atque ciuilis ſocietatis bonũ,ex quo perfecta & præclara virtus eſſe videtur iuſtitia:in qua,vt inquit Cicero, ſplendor eſt virtutis maximus:ex qua viri boni nominãtur.

13 {PESSIMVS igitur.} Affert aliud obortum ſiue correlarium ex ſupradictis ad idẽ propoſitum.Nã ſi ille eſt optimus qui nõ tantũ ad ſeipſum,ſed ad alios virtute vtitur:econuerſò ille erit deterrimus qui & ad ſeipſum,& ad alios vtitur prauitate,& eſt quaſi probatio ſententiæ ſuæ ab oppoſito. Et notandum eſt quòd Philoſophus loquitur hic de actiuis,nã ſpeculatiua virtus excellẽtior eſt quàm actiua licet tantũ habentẽ perficiat.Excedit enim nobilitate,vt patebit in ſexto.

14 {HAEC igitur iuſtitia.} Probat quòd iuſtitia legitima eſt perfecta virtus:nunc declarat ſecundũ quod propoſuit,ſcilicet quòd eſt tota virtus,cuius probatio ex ſupradictis colligi poteſt,vt cõcludendo dicatur quòd illa virtus ad quam pertinet vti qualibet virtute eſt tota virtus:ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi:ergo iuſtitia legitima eſt tota virtus.

15 {QVID autem intereſt.} Hæc in parte Philoſophus videtur remouere obiectionẽ quæ oriri potuiſſet ex dictis.Nã potuiſſet aliquis dicere:ſi iuſtitia eſt tota virtus,ſuperflue videtur Philoſophus eã afferre præter enumeratas virtutes. Dicit ergo Philoſophus quod differentia quæ eſt inter virtutem totam,& ipſam iuſtitiam,patet ex dictis.Diximus enim quòd eſt tota virtus non ſimpliciter,& abſolutè:ſed cum hac exceptione,vt ſit tota virtus ad alium.Itaque ſunt idẽ re,differunt autem ratione.Nã ſi capiãtur omnes enumeratæ virtutes,& cum ipſis etiã iuſtitia particularis,tũc dicemus quod hoc aggregatum eſt tota virtus,ſumendo eam abſolutè.Verum ſi ſumatur quòd earũ ſiue huius aggregati vſus ad aliũ, tunc illa eadem tota virtus hoc modo ſumpta dicetur iuſtitia.Dubitatur circa ea quæ dixit Philoſophus,quòd iuſtitia legitima eſt tota virtus.Nam variæ fuerunt de ea opiniones. Quidam enim dixerũt hanc eſſe virtutem quandam diſtinctam ab aliis,ſicut eſt fortitudo,temperantia,& aliæ inter ſe virtutes diſtinctæ,veluti quædã ſpecies virtutis.Probant hoc pacto:Illa ſunt diuerſa,& diſtinguuntur quorũ ſubiecta ſunt diuerſa:ſed ſubiectum in quo eſt iuſtitia,eſt voluntas,vt illi aiunt:appetitus verò eſt ſubiectum in quo eſt temperantia, &c.

&c.ergo iſtæ virtutes erunt diſtinctæ inter ſe cùm habeāt diſtincta ſubiecta in quibus ſunt.Verùm ſi quis diceret quòd hæc eſt præſtantior contra eos,ergo eſt tota:nō valet conſequentia,cùm homo ſit præſtātius animal,quàm equus.& tamen non eſt totum animal.Hæc opinio non videtur vera,& reſpondendum ad eorū argumentum hoc modo.Cùm enim dicunt:quorum ſubiecta ſunt diuerſa,ea etiam diuerſa ſunt: concedo,ſi accipiatur vnum particulare ſubiectū:ſed accipio quandam potentiā cōmunem ipſius animi in qua cōueniunt appetitus & voluntas:& in illa potentia cōmuni dico hanc virtutem eſſe veluti habitū aggregatum ex cunctis virtutibus in eo ſubiecto & in ea potentia,quæ appellari poteſt voluntas adepta:vniuntur enim inter ſe per ipſas virtutes,cùm appetitus irrationalis de ſe fit per obedientiā rationalis,& vnitur cū volūtate,& in illa potentia dicere poſſumus quòd eſt iuſtitia legitima,quæ eſt tota virtus ad alium.nam illud aggregatum omniū virtūtum ſi ſumatur vt eſt perfectio habentis ad ſeipſum,dicetur tota virtus:ſin verò vt eſt ad aliū, dicetur iuſtitia legitima.Præterea ſunt alij qui etiā alia ratione compulſi dixerunt iuſtitiā hāc nō eſſe totam virtutem, & arguebant hoc pacto.Si iuſtitia eſt tota virtus:iniuſtitia erit tota viticiſitas vt ita loquar.Et qui haberet talem iniuſtitiam haberet totā vitioſitatem & omnia vitia in ſe:quod non videtur poſſe fieri.quomodò enim habebit ſimul auaritiam & prodigalitatem,audaciā & timiditatem,& huiuſmodi.quæ in eodem ſimul eſſe nō poſſunt?quare nemo poterit eſſe vitioſus ſecundū talem iniuſtitiā.Horum quoque opinio non videtur eſſe vera licet ipſi ſuis rationibus magis appropinquent ſententiæ Philoſophi.Dicendū igitur primùm,tota virtus vt perfectio quædam poteſt eſſe in viro ſtudioſo: quia ſimul ſumptæ poſſunt eſſe in eodē cùm non cōtrarientur inter ſe.Quòd ſi omnia vitia non poſſunt eſſe ſimul in eodem,non ſequitur quòd non poſsint eſſe virtutes.Illud eſt ex ratione vel cōditione vitiorū.quæ ita inter ſe contrariantur vt ſimul ſe cōpati nō poſsint.Malum enim,vt inquit antea Philoſophus,ſeipſum deſtruit.Quare erit vitioſitas tota eorum vitiorum quæ ſimul eſſe poſſunt.Philoſophus itaque hanc opinionem habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines ſecundum quas omnes virtutes ſuſcipere poſsit.

poſsit.Verùm cùm iſtæ potentiæ ſint particulares,habebit vnaquæque ſuam virtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ.Redundare autem poſtea videtur quædam potētia communis quaſi quidam nodus ab illis virtutibus compactus,& in tali potētia erit aggregatum omnium iſtarum virtutum tanquam quoddã totum ex virtutibus ſimul ſumptis cõſtitutum.Non enim anima dicitur ſecundum vnã partem vel potentiam eſſe perfecta:cùm autem omnes partes vel potentiæ ſunt perfectæ,oritur quoddam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis,& hæc eſt tota virtus,quæ ob ſuam perfectionem cùm extenditur ad alium aliquod nomen habere debet.ſit A.ſed melius eſt vt vocetur iuſtitia legitima,quia leges iubent omnia opera virtutis fieri,& etiã ad alium,& ad commune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundũ leges.Nam,vt videbimus paulò poſt,alia eſt iuſtitia particularis quæ eſt vna ſpecies virtutis,& differt ab hac,vt apparebit.hæc ſufficiunt pro declaratione.ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis,& quotuplex.

CAP. II.

16 *QVærimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars.eſt enim quædam,ut diximus. Et item iniuſtitiam eam,quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum, qui nanque cæteris uitijs operatur,iniuriam quidem facit:at non plus capit.ut qui clypeum timiditate proiecit,aut qui conuitia ob iracundiam dixit,aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem.At cùm quiſpiam ſæpe plus capit,nullo tum eiuſmodi uitio is operatur:nec etiam uniuerſis:aliqua autem prauitate.uituperamus enim illum atque ob iniuſtitiam.Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum itidem quoddam,ut pars totius iniuſti.quod quidem*
17 *eſt præter legem. Præterea ſi quidam lucrandi cauſa facit*

adulte

adulterium, atque pecunias accipit. quidam erogat, damnũm que patitur ob cupiditatem: hic quidem intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniuſtus, ſed non intemperans eſſe uidebitur. Patet ergo illum talem uideri, quia lucratur. Inſuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod ſem- 18
per uitium rediguntur. ut ſi commiſerit quiſpiam adulteriũ, ad intemperantiam. ſi deſeruerit in acie ſocium, ad timiditatem. ſi pulſauerit quempiam, ad iracundiam. ſed ſi lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm ad iniuſtitiam ip- 19
ſam refertur. Quare perſpicuum eſt præter totam, aliam eſſe quandam iniuſtitiam ut partem uniuocam: quia definitio genere eſt in eodem. ambæ nanque id poſſunt, ut ſint ad alium. Verum hæc quidem circa honorem uerſatur uel pecunias, uel ſalutem, uel ſi quo uno nomine complecti hæc uniuerſa poſſumus: & circa uoluptatem quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea in quibus ſtudioſus uerſatur. Iuſtitias igitur eſſe plures: & aliam quandam eſſe præter ipſam totam uirtutem, perſpicuum iam euaſit. Sed quænam ſit & qualis, ſumamus deinceps oportet. Determinatum eſt itaque iniu- 20
ſtum quidem eſſe quod eſt contra leges, & quod eſt iniquum. Iuſtum autem quod eſt legitimũ, & quod eſt æquum. Iuſtitia igitur anteà dicta eſt, à qua proficiſcitur id iniuſtũ 21
*quod contra leges dicimus eſſe. * At cùm iniquum & iniuſtum quod contra leges eſt, non eadem ſint: ſed alterum ad alterum ſeſe habeat ut pars ad totum (nam iniquum omne, iniuſtum quod contra leges: iniuſtum autem quod contra leges non omne, iniquum. plus nanque omne, iniquum: iniquum autem nõ omne, plus.) Iniuſtum etiam & iniuſtitia, non eadem ſunt, ſed diuerſa ab illis. & hæc ſunt ut partes, illa ut tota. Hæc enim iniuſtitia, totius eſt iniuſtitiæ pars: & iuſtitia iuſtitiæ ſimili modo. Quare de iuſtitia quæ quidem*

Iſta deſiderantur in Græco codice, quæ tamen habet uetus interpres, ἐπειδὴ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταυτὸν, ἀλλ᾽ ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id eſt,

Quum autem plus & iniquum nõ idem ſit, ſed alterum alteri, vt totum parti ſubijciatur.

*eſt pars, & de iniuſtitia ſimiliter eſt dicendum: & de iuſto
etiam & iniuſto. Ea igitur iuſtitia quæ perinde atque tota
uirtus eſt ordinata, & ea iniuſtitia qua aduerſatur illi, quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium uſus eſt, omittatur. Et iuſtum id & iniuſtum quod ad has attinet patet quonam ſit modo definiendum. Etenim pleraque legitima ea ferè ſunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet
uniuſcuiuſque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiuſuis
uiuere malo. nec non legitima quæ ad publicam pertinent di-
22 ſciplinam. ea ſunt quæ uirtutem totam efficere poſſunt. Sed
23 de ſingulorum diſciplina, qua quidem uir bonus eſt abſolutè
utrum ſit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinabitur poſtea. Non eſt enim idem fortaſſe uirum eſſe bonum, & ciuem bonum. Iuſtitiæ autem eius quæ eſt pars, & eius quod ad ipſam attinet iuſti, una quidem ſpecies eſt ea quæ in diſtributione cõſiſtit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi poſſunt, qui in eadem ciuili ſocietate uerſantur. in his enim fit, ut quiſpiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commercijs eſt hominum emendandis: cuius ſunt duæ partes. Commerciorum nanque quædam ſua ſponte faciunt homines, quædam inuitis ipſis efficiuntur. Et ea quidem quæ ſponte faciunt talia ſunt: uenditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depoſitio, mercede conductio. atque propterea ſponte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipſum ſponte procedit ac agitur. Ea uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædam clandeſtina ſunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, ſeruorum ſeductio, cædes cum dolo, falſum teſtimonium. Quædam uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia:*

COMMENT.

QVærimus autem eam iuſtitiam.} Hoc eſt ſecundum ca 16
pitulum huius tractatus,in quo poſteaquam docuit iu-
ſtitia legitimam eſſe aggregatum quoddam ex omnibus
virtutibus,ex quibus ſimul ſumptis videtur reſultare quod-
dam totum quod eſt iuſtitia legitima: nunc vult oſtendere
eſſe iam iuſtitiam,quæ eſt vna ſpecies virtutis diſtincta ab
aliis virtutibus,ſicut ſpecies à ſuis ſpeciebus,& ab iuſtitia legi
tima ſicut pars à toto.Concurrit enim iſta virtus ſimul cum
aliis virtutibus ad conſtituendam iuſtitiam legitimam: con
currit inquam vt pars quædam conſtitutiua.Diuiditur autẽ
hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebũt, oſtẽ
dit autem in prima quòd eſt alia iuſtitia quæ eſt vt pars vir-
tutis, & hoc declarat ex iniuſtitia ſibi oppoſita. Contrarius
enim habitus ex habitu contrario cognoſcitur, vt ſuperius
dixit.Probat autẽ hoc pacto,Si eſt aliqua iniuſtitia,vt pars to
tius vitioſitatis, erit aliqua iuſtitia quæ erit pars totius virtu
tis.At primum eſt,ſcilicet aliqua iniuſtitia, vt pars:ergo erit
etiam ſecundum, ſcilicet aliqua iuſtitia particularis. Quòd
autem ſit quædam iniuſtitia vt pars,probat Philoſophus hoc
medio,quia aliæ operationes vitiorum aliorum quæ dicun-
tur eſſe iniuſtitiæ non dicuntur eſſe operationes tales,nec vl-
la illarum plus appetendi. Ergo eſt attribuenda huic vitio
propria ſua operatio diſtincta ab aliis. Quare erit vna ſpe-
cies vitij quæ dicetur iniuſtitia conſiſtens in plus appetendo:
ſi enim diſcurramus per ſingula vitia,reperiemus eorũ actus
eſſe lõgè diuerſos,vt timiditatis & iracundiæ, & ſic de aliis.
Sin verò ſumantur,ſimul etiam differet:quia habet ſuã pro-
priam operationẽ tantũ plus appetendi vitioſam diſtinctam
ab aliis,cùm eã vituperemus vt iniquam. erit igitur ſpecies
quædã vitij diſtincta ab aliis ſpeciebus vitiorũ quæ dicetur
iniuſtitia,& erit pars illius iniuſtitiæ quæ dicitur tota,& iniu
ſtum tale ſimiliter erit pars illius iniuſti quod tranſgreditur
leges.Differt autem hæc iniuſtitia ab illa,ſicut pars à toto.

{PRAETEREA ſi quidem lucrandi cauſa.} Oſtẽdit idem 17
alia ratione,ſumendo vnum actum & diuerſum finem.Nam
qui adulterium committit,vt inde lucrum habeat, ob talem
finem dicetur feciſſe iniuriam gratia lucri, & iniuſtus erit.
Econtra ſi damnum patitur ob libidinem, non dicitur iniu-

ſtus,ſed intemperans ob talem finẽ.ex quo patet quòd etiam in ſimilibus actibus,diuerſi fines faciunt vitia differre, & diſtincta eſſe.Finis igitur pluris appetendi oſtẽdit eſſe vitium quoddam ſibi accommodatum. Id autem eſt iniuſtitia particularis,vt patet.
18 {INSVPER aliæ.} Probat idem alia ratione:illud vitium ad quod propriè redigitur iniuria lucrandi eſt diſtinctum à cæteris vitiis & iniuſtitiis, vt ita loquar. At iniuſtitia eſt aliqua ad quem redigitur iniuria lucrandi: ergo illud erit diſtinctum à cæteris : & ſic erit vnum vitium iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tanquam propria ſua operatio iniuria lucrandi & plus capiendi.Notandum quòd cùm Philoſophus dixit, At enim quiſpiam ſæpe plus capit, quòd poſuit quia non dicitur per vnam tãtum operationem aliquis vitioſus,nec etiam ſtudioſus:frequentatis enim operationibus acquiritur habitus, ex quo talis dicitur vitioſus vel ſtudioſus ſecundum habitum qui in ipſo eſt : ideo Philoſophus,vt diximus, addit ſæpe.
19 {QVARE perſpicuũ eſt.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus comparat iuſtitiam legitimam quæ dicitur tota cum ea quæ dicitur pars & particularis,declarando in quo conueniunt, & in quo differunt.Verũ vt iniuſtitia quæ eſt tota vitioſitas, & iniuſtitia particularis conueniunt in nomine,& etiam in ratione:quia ratio vtriuſque eſt in eodem, ſcilicet in eo quòd eſt ad alium:ita iuſtitia tota,& iuſtitia particularis ſe habere videntur,conueniunt enim in nomine, & in quadam ratione communi,quia ambæ ſunt ad alium : differunt poſtea, quia verſantur circa diuerſa, vt dicit Philoſophus. Notandũ quòd iuſtitia legitima & particularis videntur conuenire & in nomine,quia vtraque iuſtitia dicitur, & in quadam ratione cõmuni ipſius generis,quia vtraque eſt ad aliũ.Sumamus igitur habitum quendam cõmunem iſtis duabus iuſtitiis,cuius nomen ſit iuſtitia,& definitio eius ſit virtus ad alium.Iſta igitur iuſtitia cõmunis ambabus,quæ eſt virtus ad alium,diuidatur in iuſtitiam totã legitimã,& in iuſtitiam particularem, quæ duæ iuſtitiæ conueniunt in nomine,& etiam in quadã ratione ipſius generis:quia vtraque eſt virtus ad alium. Differunt tamen poſtea quia verſantur circa diuerſa.Nam legitima iuſtitia verſatur circa omnia circa quę verſatur ſtudioſus,& aggregatum omnium virtutũ. Particularis verò iuſtitia circa deter-

determinatam materiam, vt dicit Philoſophus. Præterea nõ
eodẽ modo ad alium eſſe vidẽtur: quia legitima videtur eſſe
ad alium, id eſt ad rempu. particularis verò ad aliũ, id eſt ad
hunc vel illũ particularem hominẽ: quare non videntur eſſe
omnino vniuoca, vt cũ habeant idẽ nomẽ, habeant penitus
eandẽ rationẽ, cũ illud quod dicitur ad aliũ diuerſimode in-
telligatur: & ſicut de iuſtitia tota & particulari dicimus, eo-
dem pacto de iniuſtitia tota & particulari dicendum cenſe-
mus, ſcilicet ꝙ conueniant & differant inter ſeſe ſupradictis
modis. Sumatur igitur iuſtitia ſuperior quæ eſt tanquam ge-
nus, id eſt virtus ad aliũ, & diuidatur in iuſtitiam totã & par-
ticularem, & definiantur iſtæ duę iuſtitiæ. Iuſtitia legitima
cùm ſit virtus ad alium, eſt habitus electiuus circa ea omnia
circa quæ verſatur ſtudioſus ad obſeruãdas leges ob bonum
commune. Iuſtitia particularis cũ ſit etiam virtus ad alium,
eſt habitus electiuus circa talẽ materiam, ſcilicet determi-
natam, puta honores, pecunias, & talia externa bona, tribuẽs
cuique quod ſuum eſt. Iniuſtitia vero tota cùm ſit vitium ad
alium, eſt habitus electiuus tranſgrediendi leges detrimenti
communis, & ſui commodi gratia. Iniuſtitia verò particula-
ris, quod eſt habitus electiuus circa determinatam materiã,
ſumens quod ſuum non eſt. {DETERMINATVM eſt ita- 20
que.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus
declarat quem ordinem habent inter ſe iſtæ iuſtitiæ, ſcilicet
legitima & particularis reſumendo diuiſionem ſuperius alla
tam, & determinationem factam, ſcilicet quòd determinatũ
eſt id eſſe iniuſtum quod eſt contra leges, & id etiam quod eſt
iniquum: ſimiliter quòd iuſtum eſt id quod eſt ſecundum le-
ges, & quod eſt æquum. His præmiſsis oſtẽdit has iniuſtitias,
ſcilicet contra leges, & particularem hunc ordinem inter ſe
habere vt altera ſit vt totum, altera vt pars, & hoc declarat
quibuſdam terminis hoc pacto. Sicut ſe habet iniquũ reſpe-
ctu pluris, ſic iniuſtitia contra leges ad iuſtitiam particula-
rem. Sed iniquum eſt vt totum, plus verò vt pars reſpectu
iniqui: ergo iniuſtitia contra leges erit vt totum reſpectu
particularis iniuſtitiæ. Valet comparatio propter conuenien
tiam quæ eſt inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordi
nem. Aſſumptum autem declaratur, ſcilicet quòd iniquum
eſt vt totum reſpectu pluris: quia omne plus eſt iniquum, nõ

autē omne iniquum eſt plus: quia magis eſt aliquod iniquū quod eſt minus. Iniquum igitur habet ſub ſe plus & minus. Quare plus videtur eſſe vna pars eius: ſic etiā iniuſtitia particularis videtur eſſe pars iniuſtitiæ totius: ſic dicetur de iuſtitia legitima & iuſtitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorum facit illam conſequentiam Philoſophus, non autē ex ordine eſſentiali, vt ait expoſitor quidam.

21 Verùm nonnulli textus vbi dicit plus habēt. {CONTRA leges.} Et tunc poſſemus formare rationem, hoc pacto: ſicut ſe habet iniquum ad id quod eſt contra leges, ſic ſe habet iniuſtitia particularis ad iniuſtitiam quæ eſt vitioſitas: ſed iniquum eſt vt pars reſpectu eius quod eſt contra leges, ſic iniuſtitia particularis eſt vt pars reſpectu iuſtitiæ quæ eſt tota vitioſitas. Nam iniquum eo vt pars, cū comparatur ad id quod eſt contra leges. Eſt autem vt totum cùm cōparatur ad plus ratio. tamen reperitur iſte textus vbi ponatur contra leges, loco eius quod dicit plus: & antiqui exponunt ſecundū primum textum quem attulimus. Verum quomodocunque ſe habet textus, patet quòd ſententia Philoſophi eſt, quòd iſtæ iuſtitiæ ita ſe habent inter ſe, vt altera ſit vt totum altera vt pars: legitima enim eſt vt totum, particularis vt pars: & eodem modo dicendū eſt vtraq; iuſtitia. {EA igitur iuſtitia.}

22 Cum vellet Philoſophus omiſſa iuſtitia & iniuſtitia quæ dicitur tota, accedere ad declarandum iuſtitiam particularem, aſsignat rationem cur ſit omittēda illa iuſtitia legitima: quia conſtat ſatis declaratio eius cum declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipſa conſtituitur: & etiam ex ſupradictis determinatum ſit de ea, & de iniuſtitia ſibi oppoſita: ſimiliter de iuſto ad iuſtitiam talem, ſcilicet totam, & iniuſto ad iniuſtitiam talē pertinente. Nam iuſtitia talis cōplectitur vnamquanque virtutem & vniuſcuiuſq; vſum ad alium, eſt enim legitima. Lex autem quæ propriæ eſt lex, iubet viuere ſecundum rationem cuiuſque virtutis: vitia autem prohibet. Verū de his quæ pertinent ad publicam diſciplinam, & de his quæ ad priuatam, & ſimiliter ad virum bonum, & ad ciuē bonum, ſi ſit diuerſa ratio atq; doctrina, poſterius dicemus, ſcilicet in libro Politicorū, vbi determinatur illa quæſtio, vtrum idem ſit & oſtenditur alium eſſe virum bonum, & alium ciuem bonum reſpectu quarundā rerum publicarum, & gubernationū

quæ

quæ non ſunt rectæ. Verùm in optima politia & gubernatione Reipub. non eſſe videtur ciuis bonus, qui non ſit vir bonus. Nam ciuilis diſciplina videtur præſupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in communi & ciuili ſocietate vtendum ſit. Notandum quod vnum & idem ſubiectum videtur diſciplinæ moralis & politicæ, ſcilicet homo ea ratione qua ſubiicitur virtutibus & felicitati, diuerſo tamen modo, id eſt moralis ad ipſum: ciuilis ad alios, & cõmune bonum. Nam eſt ſubiectum moralis diſciplinæ inquantum ſubiicitur virtutibus & felicitati, quæ ipſum perficiunt: perfectum verò ſuſcipit diſciplina ciuilis, & oſtendit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium, id eſt ad cõmune bonum ciuitatis, & ſic etiam ciuilis ſcientia moralem diſciplinam præſupponere videtur. Sed hæc magis ad librum Politicorũ ſpectant. {IVSTITIAE autem.} Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua Philoſophus omiſſa iuſtitia legitima, incipit latè exponere de ea quæ eſt pars & particularis iuſtitia. Itaque eam ſumit, & diuidit in duas ſpecies: quarum vna dicitur iuſtitia diſtributiua, alia verò dicitur commutatiua ſiue correctiua morum & commerciorum. Hæc rurſus commutatiua ſiue correctiua duobus ſumitur modis, quia duo ſunt commerciorum genera: quædam enim fiunt ſponte, vt venditio, & alij (vt ita loquar) huiuſmodi cõtractus: quædã verò fiunt inuitè, & hoc dupliciter, aut per ignorantiam, aut per vim, exempla ponit Philoſophus in textu, & in ſequentibus latius declarabuntur. Habemus ergo particularem iuſtitiam diuiſam in ſua membra, quorum alterum eſt iuſtitia diſtributiua: alterum iuſtitia commutatiua, ſiue correctiua commerciorum. 23

De iuſto diſtributiuo. CAP. III.

Cvm autem iniuſtus ſit iniquus, & iniuſtum 24
iniquum: conſtat & aliquod medium eſſe ini= 25
*qui. atque hoc eſt ipſum * æquum. Quo enim* τὸ ἴσον.
in actu plus eſt & minus, in eodem eſt etiam
æquum. Si igitur iniuſtum eſt iniquum, iuſtum eſt æquum.
quod quidem & abſque ratione cunctis ita eſſe uidetur.

ad B terminum, ſic C terminus ad terminum D. Et muta=
to ergo ordine, ut A ſeſe habet ad C: ita B ſeſe habebit ad
D. Quare & totum ad totum, quod quidem diſtributio
ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit, iuſtè coniun=
git. Coniunctio igitur A termini cum C, & B cum D, iu= 28
ſtum eſt id quod ad diſtributionem accommodatur, & eſt
medium eius quod comparationem rationum non ſubit.
quod enim ſubit ipſam, medium eſt. iuſtum autem ſubit.
Talem autem rationum comparationem, Mathematici 29
geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & to=
tum ad totum perinde ſeſe habeat, atque ad utrunque ſeſe ha
bet utrunque. Non eſt autem continua hæc comparatio ra 30
tionum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod.
Iuſtum igitur hoc in comparatione rationum conſiſtit. In= 31
iuſtum autem eſt id, quod à comparatione rationum exor=
bitat. fit igitur aliud plus, aliud minus. quod quidem &
in ipſis operibus accidit. in bonis enim qui iniuriam facit,
plus habet: qui iniuriam patitur, minus. In malis autem 32
contrà. boni nanque rationem ſubit minus malum ad ma=
ius malum: minus enim malum, magis quàm maius eſt ex=
petibile. At quod expetitur, bonum eſt: & quod magis,
maius. Hæc igitur una ſpecies iuſti. 33

COMMENT.

CVM autem iuſtus vir ſit iniquus.} Hoc eſt tertium capi- 24
tulum, in quo Philoſophus ſumit alterum membrum
particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ, ſcilicet iuſtitiam diſtri-
butiuam. eam declarat. Diuiditur in duas partes. In prima
oſtendit iuſtum diſtributiuum eſſe medium, & ſecundum ali
quam proportionem vel ſimilitudinem rationis. In ſecunda
declarat ſecundum quam ſimilitudinem rationis ſit mediũ,
& ſecundum quam proportionem. In prima igitur probat
Philoſophus quòd iuſtum diſtributiuũ eſt medium, hoc pa-

cto, Omne æquum videtur eſſe medium, ſed iuſtum diſtributiuum eſt æquum: ergo iuſtum diſtributiuum eſt medium. Patet maior, quia æquum eſt medium inter inæqualia, id eſt inter plus & minus. Minòr quoque à contrario oſtenditur, quia iniuſtum eſt iniquum: ergo iuſtum erit æquum. Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Patet ergo quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium.

25 {ATQVE hoc eſt ipſum æquum.} Nunc oſtendit Philoſophus quòd tale medium eſt ſecundum proportionem & ſimilitudinem rationis. Primò autem videtur præſupponere duo quorum primum eſt quòd omne æquum eſt in duobus minimis, nam ęquum eſt ad aliquid: ergo oportet eſſe ſaltem inter duo, ſcilicet illud quod dicitur æquale, & illud ad quod dicitur æquale eſſe: ſicut ſimile dicitur alicui ſimile, & ſic requirit ſaltem duo minima, & duos terminos. & ex hoc Philoſophus videtur inferre ſecundum præſuppoſitum, ſcilicet quòd cùm æquum ſit in duobus minimis: iuſtum quoque erit in duobus minimis: & quòd iuſtum eſt medium, & eſt æquū dicitur ad aliquid ex quibuſdã. Ex quo ſequitur quòd iuſtum ſit in quatuor minimis, quia iuſtum eſt etiam relatiuum, & inquãtum iuſtum requirit etiam duos terminos ſicut æquum. iuſtũ igitur erit medium, & æquum & relatiuum: cùm ſit medium ponetur inter duo extrema, ſcilicet iniqua, quorum vnum eſt plus, aliud minus: qua verò eſt æquum, conſiſtit in duobus inter quæ eſt relatio. quare vt eſt æquum, eſt inter duo: vt verò eſt iuſtum, eſt ad aliquid, id eſt reſpicit perſonas. ſic igitur eſt ad aliquid & quibus, id eſt ad perſonas, & in rebus quæ tribuuntur, ſic ergo eſt medium in quatuor minimis. Dicitur autem in quatuor minimis, vt puto, quia iuſtitia, vt oſtendet, eſt ſecundum ſimilitudinem rationis, quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri ſolet. His præſuppoſitis Philoſophus probat quod iuſtum diſtributiuum eſt medium aliqua ſimilitudine rationum, hoc pacto, Illud iuſtum quod conſiſtit ſaltem in quatuor minimis, quorum vnum ſe ita habet ad alterum, ſicut reliquum ad reliquum, eſt medium ſecundum aliquam proportionẽ & ſimilitudinem rationis: ſed iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi: ergo iuſtum diſtributiuũ eſt medium ſecundum aliquam proportionem, & ſimilitudinem rationis. Maior patet, quia illud iuſtũ quod conſiſtit in quatuor

termin

terminis,quorum primum ſe habet ad ſecundum, ſicut tertium ad quartum, conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationis, Minor patet ex præſuppoſitis, quia diximus quod iuſtum diſtributiuum eſt æquum: ergo requirit duos terminos,poſtea eſt iuſtum ad aliquid, ex quo requirit duos alios terminos, & ſic erunt quatuor termini, ſcilicet duæ perſonæ, & duæ res quibus terminabitur proportionalitas& ſimilitudo rationis in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum. {ID ita eſſe.} Probat 26
idem alia ratione quæ ſumitur ex parte dignitatis, & ex ſententia omnium hominum qui dicunt iuſtum diſtributiuum oportere fieri ſecundum dignitatem perſonarum quibus fit diſtributio, ita vt qui maiorem habet dignitatem. plus habeat: qui minus, habeat minus. & iſta eſt aliqua ſimilitudo rationis. quare ex hac communi opinione iuſtum diſtributiuum conſiſtet in aliqua proportionalitate & ſimilitudine rationis:ſed quanquam omnes in hoc conuenire videātur,non tamen conſentiunt, quænam ſit illa dignitas ſecundū quàm debet fieri diſtributio, vel honorum, vel pecuniarum,& aliorum quæ diuidi inter ciues poſſunt. Sed quidam dicunt libertatem,vt populares: alij opulentiam, vt potentes: alij verò virtutem,vt in ciuitatibus quas optimates gubernant. Atque ex iis habemus quòd iuſtū diſtributiuum eſt medium ſecundum aliquā proportionalitatem, & ſimilitudinem rationis.

{ET quibus.} ſcilicet rebus vbi eſt æqualitas eorum quæ 27
diſtribuuntur. Et illa,ſcilicet quibus diſtribuentur, id eſt perſonæ quibus fit diſtributio. Notandum pro declaratione ſupradictorum, quòd ſimilitudo rationis eſt æqualitas rationum, quam iſti proportionem vel proportionalitatem vocant. Continet autem duas rationes, ratio autem eſt ſaltem in duobus, ſimilitudo verò rationis in duabus rationibus. Exemplum primi. Inter duo & quatuor eſt ratio. & reſpectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla: ſimiliter inter III. & VI. eſt ratio dupla. Verùm ſimilitudo rationis continet ſaltem duas rationes, & quatuor terminos,Exemplū huius ſecundi: ſicut ſecundum ad quatuor, ita tertiū ad ſextum. Sunt enim hic duæ rationes,ex quibus reſultat proportionalitas ſiue ſimilitudo rationis, duas habens rationes, vt diximus, & quatuor. Notandum præterea quòd æquum duobus modis accipi poteſt, vno modo vt nec ſuperet,nec ſuperetur: alio

alio modo vt ſuperet quidem,ſed tamen ſeruet æqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur. Videtur ergò in iuſto diſtributiuo cadere poſſe vtrunque æquum.Nam ſi ſint perſonæ paris dignitatis,neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum,ita vt id quod dabitur,non ſuperabit,nec ſuperabitur.Conſiſtit etiam in æqualitate rerũ:quarum altera ſuperat,& altera ſuperatur:tamen ſeruatur æqualitas reſpectu perſonarum,veluti ſi Achilli detur & Aiaci,& Achilles ſuperet Aiacem in decimo.ſi dabuntur eis æqua ſecundum quantitatẽ,nõ ſeruabitur iuſtum:ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate,tanto id quod ei additur ſuperare debet.Cum ergo dupliciter ſumatur æquum vel æquale,dixit Philoſophus quòd ſi nõ ſint æqui,ſcilicet in dignitate & meritis,non æqua habebunt,ſcilicet in quantitate,quia plus digno & plus merenti plus etiam debetur.Quòd ſi hoc pacto non ſeruetur æquum,exemplo,dicit Philoſophus,naſcuntur pugnæ,& diſcordiæ & querelæ,ſcilicet quãdo æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate:aut econtra,nõ æqui in dignitate habent æqua in quantitate.

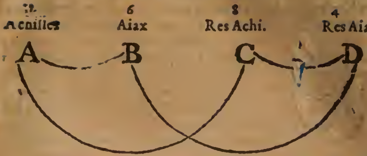
28 {IVSTVM igitur in ſimilitudine.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuum cõſiſtit in aliqua proportionalitate vel ſimilitudine rationis:nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo,afferendo duo.primũ quòd ſimilitudo rationis cõſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter & abſolutè accepto, qui dicitur cõſtare ex vnitatibus abſtractis à rebus,ſed etiam in numero rerum numeratarũ.exemplũ numeri primo modo ſumpti,eſt vt iiij.v.x.exemplum ſecũdi modi,vt quatuor digiti vel quinque pedes,vt ſunt etiã nummi,perſonæ,& alia ſimilia.& hoc affert Philoſophus vt hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis conſiſtit etiã in rebus,& perſonis,ex quo innoteſcat quòd iuſtitia conſiſtit in adæquatione ſecundũ talem proportionalitatem quam inferius declarabit.Notandũ quod ſimilitudo rationum,(cum autem dico ſimilitudinem rationũ,interſiſtit in numeris,& per ſe ex cõſequenti,& ratione ipſius numeri)fundatur in rebus numeratis.bene ergo Philoſophus accepit non ſolũ numerum ſeparatum,ſed etiam res numeratas in quibus dicit conſiſtere ſimilitudinem rationis.Declarat vlterius quid eſt ſimilitudo

rationum,

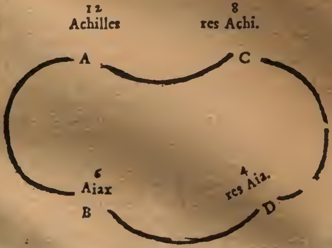
rationum,dicendo quòd eſt æqualitas rationum,vt hinc habeat iuſtitiam eſſe adæquationē reſultātem ex ſimilitudine rationum.Secundū affert quòd ſimilitudo rationis conſiſtit ſaltem in quatuor minimis,id eſt ad minus in quatuor terminis.Poteſt etiā habere plures,quinq;,ſex,vel octo,decem, vt ſicut ſe habet hoc ad hoc,& hoc ad hoc,& ſic deinde:ita illud ad illud.verum in paucioribus quàm quatuor cōſtare nō poteſt ſimilitudo rationum.& hoc etiā probat Philoſophus hoc pacto,Similitudo rationum diſiuncta conſiſtit ſaltem in quatuor minimis,id eſt ad minus quatuor terminis.Eodem pacto ſimilitudo rationum continua.At præter iſta non inuenitur alia ſimilitudo rationum:ergo omnis ſimilitudo cōſiſtit in quatuor terminis ad minus.Patet ratio per ſufficientem diuiſionem,& vtraque probari poteſt.Diſiuncta ſimilitudo rationum quam iſti diſcontinuam ſicut diſcretā appellant,dicitur illa quæ habet omnes terminos diſiunctos hoc pacto,vt ſicut ſe habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur diſiuncta,quia nō eſt aliquis terminus cōmunis:ſed omnes iſti quatuor ſunt diſtincti & ſeiuncti,vt in numeris,hoc pacto,ſicut ſe habet quatuor ad duo,ita duodecim ad ſex.In hac manifeſtè patet quòd ſunt quatuor termini.Continua verò eſt illa quæ videtur conſiſtere in tribus:tamen conſiſtit in quatuor,quia vnus terminus repetitur bis,vt oſtendit Philoſophus hoc pacto,ſicut ſe habet A ad B, ita B ad C. vel hoc pacto,ſicut ſe habēt duodecim ad ſex,ita ſex ad tres.Patet ergo quòd in quatuor cōſiſtit terminis iſta ſimilitudo rationum, quæ dicitur continua,quia vnus eſt ibi communis terminus, ſcilicet ille qui repetitur bis,& ſic probatū eſt quod omnis ſimilitudo rationum eſt in quatuor terminis. Notandū quod ad hoc propoſitum numerus bifariā dicitur: omitto autem nunc numerum quē iſti appellāt numerantē,id eſt animam rationalem.Numerus igitur bifariā ſumitur,aut formalis, aut materialis. Formalis numerus eſt abſtractus ab omni materia ſecundū rationem ſuam:dicitur autem conſtare ex vnitatibus abſolutis,nec applicatis alicui rei,& dicitur cumulatio vel congregatio,ſiue compoſitio vnitatū:ſic enim Plato numerum definiuit.talis eſt numerus,circa quem verſatur arithmetica,vt oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum.Conſiderat enim arithmeticus numerum,vt numerus eſt abſolutè,

eſt abſolutè,& non vt eſt in tabulis ac talibus rebus,ſed abſtractum,& ſecundū ſuam rationem formalem.Materialis autem numerus eſt qui numeratur:quāuis per hunc etiā numeramur:vt per quinque digitos poſſum numerare quælibet quinque:& videtur numerus materialiter oriri ex diuiſione continui.Verùm cùm ſimilitudo rationum cōſiſtat in vtriſque,tamen primò & principaliter conſiſtit in numero abſtracto,ſecūdariò in rebus numeratis:& hoc ex [illegible] naturæ.reſpectu autem noſtri primò ſimilitudo rationum videtur eſſe vel cōſiſtere in rebus numeratis.Philoſophus igitur attulit illud præſuppoſitum,quòd non ſolum in numeris eſt ſimilitudo rationum abſolutè,ſed etiam in rebus numeratis.quibus,ſcilicet perſonis.& ea quæ,ſcilicet res.

29 {VT itaque ſe habet A terminus.} Cùm velit declarare Philoſophus qualis eſt iſta ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum,primò oſtendit eam quomodo ſit:deinde oſtendit eam eſſe geometricam: poſtea declarat quod eſt geometrica diſiuncta.Dicendum quòd iniuſtum oppoſitum iuſto diſtributiuo exorbitat,& eſt alienum à tali proportionalitate ſiue ſimilitudine rationum geometrica. Probat igitur in primis hanc ſentētiam,quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in ea proportionalitate quæ eſt æqualitas rationum hoc pacto,ſcilicet quòd conſiſtit in quatuor terminis:quorum ſicut ſe habet primus ad ſecundum,ita tertius ad quartum:& promiſcuè,& mutato ordine,ſicut primus ad tertium,ita ſecundus ad quartum:& rurſus ſicut primus ad ſecundum,& tertius ad quartum,ita ſe habet primus cum tertio ſimul hoc totum:ad ſecundum cum quarto ſimul.Sententia hæc eſt,Sumantur quatuor termini,ſcilicet duæ res,& duæ perſonæ,ſit Achilles dignitatis & meriti vt xij.Aiax vt vj.ſint res duæ,ſcilicet vna pretij vt viij.altera vt quatuor, tunc ſicut ſe habet Achilles qui eſt xij.ad Aiacem vj.eſt enim ratio dupla:ita ſe habet res viij.ad rem iiij.eſt enim ratio dupla.vel iiſdem ſtantibus terminis promiſcuè hoc pacto, Sicut ſe habet Achilles vt xij.ad rem viij ita ſe habet Aiax vj.ad rem iiij.eſt enim proportio ſexquialtera,vel ſimilitudo rationum ſexquialtera:ex duabus enim illis rationibus primò fit proportio dupla,& item ex duabus aliis fit proportio ſexquialtera.

Ex hac igitur figura poſſunt illæ duæ proportiones deprehendi. fit etiam vt ſicut perſona veluti Achilles ſe habet ad perſonam, id eſt Aiacem, & res ad rem, ita totũ ad totum vt res, & perſona ſimul ad rem & perſonam ſimul ſumptam: puta ſicut ſe habet Achilles xij. ad Aiacem vj. & res octo ad rem quatuor, eſt enim ratio dupla: ita ſe habet Achilles duodecim cum re ſua octo, ad Aiacem ſex cum re ſua quatuor, eſt enim proportio vel ratio dupla. vnum enim totum continet xx, aliud verò x, vt ex figura percipi poteſt, & promiſcuè ſe habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax ſex ad rem quatuor, ita ſe habet Achilles duodecim, & Aiax ſex: cõtinet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam eſt proportionalitas ſexquialtera.

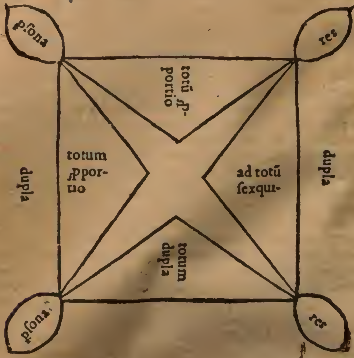

Ex hac etiam figura percipi poteſt proportio dupla,& ſexquialtera. Et item totius. ad totum,& dupla & ſexquialtera

Plus

Antecedens Proportio ſexquialtera Antecedent

12 8

Conſequens Conſequens

6 4

Proportio ſexquialtera

Minus

Notandũ pro maiore declaratione quòd in genere tres ſunt ſimilitudines rationũ,ſcilicet geometrica,arithmetica,muſica.& ad has omnes aliæ tãquam ad capita reducũtur.Geometrica proportio,aut ſimilitudo rationũ vel continua eſſe poteſt vel diſiuncta.Continua hoc modo,ſumantur tres termini ix.vj.& iiij.tũc ſicut ſe habet nouẽ ad ſex,ita ſex ad quatuor hęc eſt proportionalitas geometrica ſiue ſimilitudo,vbi ſimilis eſt excedendi ratio:eſt etiã cõtinua,quia vnus terminus,

nus,ſcilicet ſex repetitur bis: eſt etiam ſexquialtera, quia maior numerus continet minorem cũ dimidio eiuſdem. Diſiunctè hoc pacto, ſumuntur xij. vj. viij.iiij.tunc ſicut ſe habent xij.ad ſex,ita octo ad quatuor, eſt enim ſimilitudo geometrica diſiuncta dupla. Similis eſt enim excedendi ratio dupla, & nullus terminus repetitur bis. Arithmetica verò ſimilitudo rationum aut continua,aut diſiuncta:cõtinua,ſumantur octo, vj.iiij quare vt octo ad ſex,ita ſex ad quatuor. Verũ viii.excedit ſex in ij.& vj,excedit iiij.in totidem:& differt à geometrica continua,quia ibi eſt ſimilitudo ſexquialtera, & ibi attenditur ꝙ ſimilis ſit ratio,hic verò ꝙ ſit idem exceſſus quantitatis.ſicut enim octo excedit in quantitate ij,ipſum vj:ita in eadem quantitate vj,excedit iiij. Verum proportio ſimilis non eſt.Nam octo ad vj,habet rationem ſexquialterã, & vj.ad iiij, habet rationem ſexqui alterã:ex quo cùm rationes ſint diſsimiles,non poteſt eſſe proportio geometrica:ſed cùm exceſſus in quantitate ſint ſimiles,ideo eſt arithmetica proportio, vbi quantitas attenditur. Diſiuncta quoq; fieri poteſt arithmetica hoc pacto,ſicut ſe habet xij.ad viij.ita vj.ad ij: & hic etiam apparet exceſſus ſimilis quantitatis,& eſt diſiuncta, quia nullus terminus repetitur bis,vt manifeſtè apparet. Eſt & alia, id eſt tertia quæ dicitur muſica, quæ oritur tribus terminis poſitis inter ſe, ita quòd ſicut ſe habet primus ad tertium, ita ſe habet exceſſus primi, quo excedit ſecundum ad exceſſum ij. quo excedit tertium,ſumantur vj.iij.ij.tunc vltra ſe habent vj, ad duo: ſic exceſſus quo vj.excedit iij.ad exceſſum quo iij.excedunt ij.at vj.ad ij.habent rationẽ triplam. Ter enim ipſum continet:ſic vj, cùm excedat tres, & iij. excedit ij in vnitate, ergo habebunt exceſſus ad exceſſum triplam rationem. Ternarius enim ad vnitatem habet rationẽ triplam,quia ternarius numerus vnitatem continet ter,& talis videtur eſſe ſimilitudo muſica:ſed primò ſimilitudo rationũ videtur competere geometricæ:deinde muſicæ:tertiò & remotè magis arimethicæ. Verùm vt ad geometricam reuertamur,triplex progreſsio vel coniunctio fieri videbatur hoc pacto. Sicut ſe habet primum ad ſecũdum,ita tertium ad quartũ.vel vt rebus & perſonis accõmodemus,ſicut ſe habet perſona ad perſonã,ita res ad rem. Item promiſcuè ſicut ſe habet perſona ad rem, ita perſona ad rem.Item totius ad totum,ſicut ſe habet perſona ad perſonam,

& res ad rem: ita perſona, & perſona ſimul ad rem, & remſimul, & promiſcuè ſicut ſe habet perſona ad rem, & perſona rem, ita perſona & res ſimul, ad perſonam & rem ſimul. Verum nemo moleſtè ferat, ſi ij termini ſæpius repetuntur. Fit enim vt apertius patefiat in his locis ſententia Philoſophi.

29 {TALEM autem rationum.} Declarat autem Philoſophus quòd talis ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum eſt geometrica, non autem arithmetica nec muſica, hoc pacto: Illa ſimilitudo rationum, quæ ita habet, vt primum ad ſecundum, ita tertium ad quartum, & item vt primum ad tertium, ita ſecundum ad quartum, & item vt primum ad ſecundum, & tertium ad quartum, ſic primum cum tertio, & ſecundum cum quarto, eſt geometrica: ſed iſta quam ſuprà attulimus, & in qua diximus conſiſtere iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi: ergo &c. Talem ſcilicet in qua diximus conſiſtere iuſtum diſtributiuum.

30 {NON eſt autem.} Affert aliam ſententiam Philoſophus, ſcilicet ꝙ illa ſimilitudo in qua conſiſtit iuſtũ diſtributiuum, eſt diſiuncta, non autẽ continua. probatur, Illa ſimilitudo eſt diſiuncta in qua non ſumitur vnus terminus cõmunis: at iſta ſimilitudo in qua cõſiſtit iuſtum diſtributiuũ nõ habet cõem terminũ: ergo eſt diſiuncta, & nõ continua. Maior patet. Minor declaratur a Philoſopho: quippe cui, id eſt perſona: & quod, id eſt res ipſa quæ diſtribuitur, non concurrunt vt poſsint fieri vnus terminus. Sic igitur ſummo ordine habemus à Philoſopho primò ꝙ iuſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua ſimilitudine rationum. Secundò quòd in ſimilitudine geometrica. Tertiò quòd in geometrica diſiuncta vel diſcreta, vt aiunt.

31 {INIVSTVM autem.} Nunc declarat Philoſophus iniuſtum oppoſitum aberrare à tali ſimilitudine rationis, aut in plus, aut in minus: vt ſuperioribus exemplis oſtendi poteſt. Nam ſi iuſtum diſtributiuum conſiſtit, vt Achilles xij. habeat præmium viij. & Aiax vj. habeat præmium iiij. profectò iniuſtum erit ſi x. tribuantur Achilli, duo Aiaci, vel econtrà: quomodocunq; enim aberrat à medio ſecundum talem ſimilitudinẽ rationũ, vel in plus, vel in minus oritur ipſum iniuſtum.

32 {IN malis iniuſtus habet minus.} Qui patitur iniuriam habet plus, ſed videtur iniuſtus habere plus de bono: quia minus malum videtur ſubire rationem boni, inquantum eſt

eligib

eligibile magis, vt ait Philoſophus. {VNA ſpecies iuſti.} ſci- 33
licet diſtribuciui. iuſtũ igitur diſtributiuũ cõſiſtit in ſimilitudi
ne rationũ geometrica diſiuncta, ſiue diſcreta, vt iſti appellãt.

De iuſto commutatiuo. CAPVT IIII.

RESTAT autem id iuſtũ quod fit in emendandis cõmerciis, tum iis quæ ſua ſponte faciunt ho 34
mines, quàm iis quæ inuitis ipſis efficiũtur. Hoc *autẽ aliam habet ſpeciem à priore. iuſtum enim diſtributiuũ eorũ quæ cõmunia ſunt in dicta ſemper cõparatione rationũ cõſiſtit, nam ſi è pecuniis publicis diſtributio fiat: eadem erit ratione quam habẽt inter ſeſe ea, quæ in rempublicam ſuam collata. & iniuſtũ quod huic opponitur, id eſt quod à cõparatione rationum exorbitat. Iuſtum autem quod eſt in cõmerciis, eſt quidem æquũ quoddam: & iniuſtum, iniquũ. Sed non illa comparatione rationũ, ſed arithmetica, nihil enim refert, ſi probus prauo detraxerit, an prauus probo. neq; ſi adulterium* 35
probus, an prauus cõmiſerit: ſed ad differentiam nocumenti, lex reſpicit tantũ. & utitur ut æqualibus, ſi hic iniuriam 36
facit, ille patitur: & ſi hic nocuit, ille eſt læſus. Quare *iniuſtum hoc cùm ſit iniquum, iudex æquare conatur.* Nam *cum hic quidẽ percuſſus eſt, aut occiſus, ille uerò percußit, aut occidit: paßio atque actio diuiſa eſt in partes non æquas, ſed ad æqualitatem auferendo lucrum damni reſpe-* 37
ctu redigere nititur iudex. Dicuntur *enim hæc in talibus, abſolutè dicendo. atque quanquam hæc nomina quibuſdam accommodata non eſſe uidentur, ut ei qui percußit, lucrum, & ei qui paſſus eſt, damnũ: cùm tamen mẽſurata fuerit paßio, hoc damnum, illud lucrũ uocatur.* Quare *æquum* 38
quidem inter plures & minus, eſt medium. Lucrum *autem atq; damnũ plus ſunt, & minus. cõtrario modo, plus boni, & minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quo-*

*rum medium eſt ipſum æquum, quod quidem dicimus eſſe iuſtum. Quare iuſtum emendatiuum, mediū eſt inter damnum & lucrum. Quapropter & cùm controuerſiam habent, ad iudicem ipſum confugiunt. Ire autem ad iudicem, eſt ire ad ipſum iuſtum, Iudex enim ut iuſtum eſt animatum ſuapte natura. & quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli *mediatorem, ut ipſum iuſtum aſſecuturi, ſi medium iuſtum conſequantur. Medium ergo quoddam eſt ipſum iuſtum. ſi quidem & iudex medium eſt. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque ſi linea in duas inæquales partes diuiſa, id quo maior pars dimidium excedit abſtulerit, minoriq́; addiderit parti, cumq́; totum diuiſum fuerit duas in partes inæquales, tum ſuum aiunt habere: cùm æquum acceperint. Aequum autem medium eſt, inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum.*

* μεσιδίκας

39 *tionum.* * *Nam ſi ſint duo æqualia, & ablatam ab altero quantumuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. ſi enim ablata fuiſſet, & non addita una ſola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipſum medium excedit id à quo eſt ablatio facta, una. Hoc ergo cognoſcemus & quidnam auferendum ab eo ſit qui plus habet, & quid addendum ſit ei qui minus habet. Id quo medium excedit, addendum eſt ei qui minus habet. id autem auferendum à maximo eſt, quo exceditur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipſi lineæ e f, ſitq́; illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte e k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Eſt autem hoc in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, niſi agens ageret, & quantum, & quale: & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, inquam,*

* Græcus codex ſic habet διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστὴς, διχαστής.

40

quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos ſua ſponte faciunt homines tracta ſunt. Qui enim emendo, uendendo, 41
cæterisque agendo quæ lege conceſſa ſunt plus habent quàm ſuum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. Sed qui neque plus, neque minus habent, ſed ſua per ſeipſa ſunt facta, ij ſe ſua inquiunt habere, & neque damnum pati, nec lucrari. Quare iuſtum medium eſt, in- 42
ter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis hominibus) æquale, inquam, & prius & poſterius habendo.

COMMENT. 54

RESTAT autem id iuſtum.} Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit iuſtitiam particularem in duas partes, ſcilicet in diſtributiuam & correctiuam commerciorum, & etiam diſtributiuam quæ verſatur circa munera publica diſtribuenda pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id eſt de iuſtitia correctiua commerciorum. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima oſtendit quòd hæc iuſtitia eſt medium ſecundum proportionalitatem arithmeticam, & quòd eſt medium inter lucrum & damnum. In ſecunda oſtendit quonam pacto ea ſit medium ſecundum talem proportionalitatem arithmeticam. In prima autem parte narrat Philoſophus primũ quod eſt vna alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa a diſtributiua, & declarat quid ad illam pertinet vt oſtendat, quid intereſt inter correctiuam & diſtributiuam, deinde quid pertinet ad illam correctiuam ex quo etiã patet vtriuſque differentia. Poſt hæc affert ſententiam quandam de iuſto tali correctiuo, ſcilicet quòd iſtud iuſtum eſt medium inter damnum & lucrum, & hunc ordinem in prima parte ſeruare videtur vt parebit. Dicit igitur in primis quod eſt alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à prima, cum conſiſtat in correctione commerciorum. hæc autem dupliciter fieri poſſunt, aut inuitis nobis, vt ſuprà oſtendit, & nunc tangit, & tale iuſtum non conſiſtit in ſimilitudine rationum geometrica quæ ſeruatur in iuſto diſtributiuo cùm res communes diſtribuuntur. Nam ſi fiat diſtributio iuſte ex pecunia publica: ſeruabitur proportionalitas geometrica, vt qui con-

tulit plus, etiam plus ei tribuatur, & minus ei qui contulit minus, vt ſuperioribus exēplis patere poteſt. At correctiua non ſeruat talem proportionalitatem, ſed eam quam nunc oſtendet. {AT iuſtum id.} declarat quòd iſtud iuſtū quod eſt quoddam æquum non ſimpliciter, ſed quoddam, iſtud inquam con ſiſtit proportionalitate arithmetica. Probatur, Vbi æquum non reſpicit ratione͂ perſonarum, ſed ſolum qualitate͂ damni & lucri, profectò ibi æquum & iuſtū in arithmetica conſiſtit, non autem in geometrica. At æquum & iuſtū correctiuū non reſpicit qualitatem perſonarum, ſed quantitatem damni & lu cri: ergo tale iuſtum correctiuum conſiſtit in ſimilitudine rationum arithmeticæ. Maior eſt clara. Nam in geometrica pro portionalitate, & diſtributiua iuſtitia, attenduntur res, & perſonæ, & in hac arithmetica & correctiua reſpicitur quantitas exceſſus, qua excedit vna pars aliam, vel numerus numerum vt adæquatio fiat ſecundum arithmeticam proportione͂. Minorem videtur probare Philoſophus exemplis: cum enim cor riguntur commercia hominum, qui corrigit non conſiderat qualitatem perſonarum: ſed quantitatem rerum circa quas factum eſt commercium, ſcilicet damnum, qua quantitate ſuperat lucrum, & redigit & lucrum & damnū ad æqualitatem. Item affert aliud exemplū: vt ſi ſit percutiens & percuſſus, vel interficiens & interfectus, non reſpicit perſonas iudex, ſed damnum inter pulſationem actiuam & paſsiuam, quod inæqualitas dicitur, quam iudex per hāc ſpecie͂ iuſtitiæ ad æqualitatem redigit, non reſpiciendo perſonas niſi per accidens eueniat. vt ſi quis pulſauerit conſtitutum in magiſtratu punietur maiori pœna quàm ſi priuatum pulſauerit, & in tali caſu reſpicietur perſona: ſed per accidens fit, vt inferius patebit. Poſt hæc Philoſophus pro declaratione minoris remouet cauillationem quandam. Nam potuiſſet dicere aliquis, tu appellas lucrum ſi quis pulſauerit, & damnū ſi pulſatus fuerit: at in his rebus non dici debet lucrum vel damnum, ſed in pecuniis potius, & ſimilibus rebus. Ad hoc reſpondet Philoſophus quòd nonnullis videtur quòd non poſsit dici: ego tamen oſtendo quomodo poſsit dici vtendo iſtis terminis ſimpliciter. Nam antequàm fuerit me͂ſurata actio vel paſsio, & inæqualitas, non videtur eſſe ibi lucrum vel damnum: ſed cùm menſurata fuerit, ſtatim videtur ibi eſſe damnum & lucrum, & poſſe dici, vt

qui

qui amiſit oculum habet damnum cùm amiſerit oculi commoditates. At damnum refertur ad lucrum: ergo ſi paſsio diceetur damnum, actio dicetur lucrum, vt patet.

{NIHIL enim refert.} reſpectu perſonarum: ſcilicet. 35

{VTITVR illis.} Perſonis in eadem æqualitate. Paſsio 36 atque actio eſt vna & eadem res; & iſta tota actio atque paſsio diuiſa eſt in partes inæquales, & vt reſpicit agentem dicitur actio, vt verò patientem paſsio: vt in libro Phyſicorum oſtendit Philoſophus.

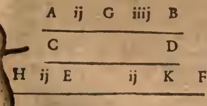
{AVFERENDO lucrum.} Quia amiſit oculum punito 37 illo à iudice qui effodit, videtur quodammodo oculum recepiſſe. Notandum quòd hoc iuſtum correctiuum conſiſtit in arithmetica proportionalitate, quia non reſpicit perſonas, ſed tantum inæqualitatem rei, ſcilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iuſtum diſtributiuum perſonarum habet rationem eo modo quo ſuprà diximus.

{QVARE æquum.} Affert Philoſophus ex ſupradictis 38 vnam ſententiam, ſcilicet quòd iuſtum hoc eſt medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iuſtitiæ eſt medium inter damnum & lucrum: at iuſtum correctiuum eſt æquum: ergo eſt medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex eſt medium inter plus & minus, quorum alterum eſt lucrum, alterum damnum: at iudex eſt quodammodo iuſtum tali iuſtitia, quia iuſtum eſt medium inter lucrum & damnum: ergo iuſtum correctiuum eſt medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex eſt medium quoddam inter plus & minus: & cùm naſcitur controuerſia, ſtatim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iuſtum quod æquat inæqualiter ſe habentia ac ſi eſſet vna linea in partes diuiſa inæquales: tunc ſi auferatur à maiore, & addatur minori, dicere ſolemus quòd vterque illorum habet rem ſuam, id eſt æqualitatem, & ideo tale iuſtum videtur conſiſtere in eo vt quaſi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen ſumpſiſſe videtur. Nam apud Græcos δίκαιον. ἀδίχα dici videtur verſo χ in κ quaſi duaxim & diuiſim, vt ita loquar. Græcè enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστίν. Ex his patet quòd iuſtum correctiuum eſt medium inter

plus & minus,& lucrum & damnum ſecundum proportionalitatem arithmeticam,ſua natura,id eſt ſecundum ſuam naturam:quia quando fit contra naturam non eſt vere iudex, nec proprie appellandus iudex.

39 {AEQVVM autem medium eſt.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quo pacto inuenitur medium tale iuſtitiæ correctiuæ, quod eſt inter plus & minus ſecundum ſimilitudinem arithmeticam. hoc autem declarat ſimilitudine quadam afferendo lineas,quarum exemplo iſtud medium innoteſcere poſsit. Dicit ergo quòd ſi ſint duo æqualia,puta viij. & viij.& ab altero auferatur vna pars, vt duo: hæc pars aut addi poteſt alteri viij. aut non.ſi addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutum quod remanſit vj.in duabus partibus, id eſt bis duobus. Quòd ſi eſſent ablata ei,& non addita alteri in vna tantum parte & dualitate, alterum diminutum, id eſt ſex excederet. quòd cùm ſit ei addita ſuperat medium in vna parte,id eſt dualitate, medium verò excedit illud diminutum in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutum in duabus partibus & dualitatibus cùm ſit x. & illud vj.& ſic erunt inæqualia.quòd ſi velimus ad æqualitatem mediumq; redigere, tunc auferenda eſt pars illa qua excedens ſuperat medium, id eſt vna dualitas,& addenda ei quod tali parte & dualitate deficit à medio, & ſic fiet æquatio,& medium inuenitur. Sed vt clarius intelligatur ſumantur lineæ, ſint tres lineæ æquales, quarum vna appelletur A B, altera C D, & alia E F, & C D ſit media ad quam iudex tanquam ſignum reſpiciens, ſuperiorem lineam diminutam, ad inferiorem auctam, id eſt exceſſum & defectum ad æqualitatem reducere debet. Auferatur ergo à prima linea A B vna pars,ſcilicet A G, & addatur tertiæ quæ dicitur E F,& media relinquatur intacta.Et illa pars quæ additur ſit H E. Ex his ſequitur ꝙ linea aucta quæ vocatur H E F ſuperet lineam diminutam vocatam G B in duabus partibus, ſcilicet vna quæ dicitur H E, alia quæ vocatur E K, & eſt æqualis priori parti. Mediam verò lineam C D quæ permanſit intacta ſuperat in vna tantùm parte, ſcilicet eam quam habuit ex diminuta linea. Cùm ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus,& medium in vna, iudex cùm voluerit redigere ad æqualitatem reſpiciens mediam

diam:auferet ab excedente illam partem qua mediam excedit,& addet inferiori : & ſic fiet æqualitas & adæquatio , vt in figura patet.

{EST autem hoc.} 40
Cùm antea Philoſophus viſus ſit declarare mediũ ſecundum arithmeticam proportionalitatem quod verſatur circa eaſdem res: nunc verò oſtendit, quòd hoc pacto ſumitur circa res diuerſarum artium, ſcilicet ſecundum proportionalitatem,& ſimilitudinẽ arithmeticam. Probatur : ſi hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuerſarum artium , tunc deſtruerentur ipſæ artes. Conſequens abſurdum,ergo & antecedens. Patet ratio, quia artium alia eſt præſtantior alia, & opus preclarius facit.quòd ſi inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare ſuum opus præclarius cùm alterius artificis opere viliore : niſi agens , id eſt ille qui habet opus quo alius indiget,ageret quantum & quale : patiens , id eſt ille qui indiget tali opere pateretur , id eſt ſuſciperet tantum & tale. Notandum quòd Philoſophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget:per patiens intelligit eum qui indiget eo, & ſuſcipit tale opus. Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus: fit vt vterque poſsit eſſe & agens & patiens diuerſis reſpectibus. ſit faber & ſutor : opus fabri ſit domus , ſutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipſe non indiget, & ſic dicetur agens. Vt autem indiget calceo,dicetur patiens, eodem modo ſutor. Commutatio igitur cùm fiat inter duas perſonas, & vtraque dat & ſuſcipit, ex quo vtraque videtur eſſe agens & patiens diuerſis reſpectibus, vt dictum eſt. Dicit præterea Philoſophus ,& vtitur iis terminis , ſcilicet tantum & tale , quantum & quale : quia cùm fiant varia opera , oportet vt in permutando redigantur ad aliquam æqualitatem : vt ſi de ſe vnum opus non ſit ita perfectum ſicut aliud , oportet vt accipiantur tot illius generis , vt adæquent perfectionem alterius:& ſic vnum opus euadat tantum quan-

tum alterum, & etiam tale.

41 {NOMINA autem hæc.} Declarat Philoſophus originem iſtorum nominum, ſcilicet damni & lucri. & dicit quòd hæc nomina ſunt orta ex ijs contractibus quos faciunt homines ſponte ſua, vbi propriè dicitur lucrum & damnum: poſtea tranſlata ſunt talia nomina per ſimilitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cùm fiat in damnum & læſionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cùm quiſpiam æquum & prius & poſterius habet, id eſt quod erat prius antequam inferretur læſio, & eſt poſterius cùm ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in priſtinā formam reſtituuntur quoad fieri poteſt. Et viſus eſt Philoſophus loqui in hac parte iuſtitiæ commutatiuæ de commerciis que inuitis ſunt. vt furtum, adulterium, verberatio: in ſequenti capitulo videtur loqui de voluntariis.

42 {PRIVS.} Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret, & inæqualitas.

43 {POSTERIVS.} Scilicet quòd redactum eſt ad æqualitatem à lege vel iudice poſtea quàm factum eſt illud maleficium, ita vt in ordine prius ſit æquum, quia vnuſquiſque ſua habet. deinde orta eſt inæqualitas ob maleficium ab altera parte commiſſum in damnum alterius: præterea poſterius eſt æquum, cùm illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur: quia dictum eſt iuſtitiam conſiſtere in medio ipſius rei: & ſi hoc eſt, tunc definitio virtutis aſsignatæ non videretur ei competere, cùm ſit mediocritas conſiſtens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationem, vt arbitror, ſoluere poſſumus diſtinguendo de medio, quod duplex eſſe videtur: vnum, ſcilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix eſt ipſa iuſtitia. In medio primo modo ſumpto conſiſtit omnis virtus, & etiam ipſa iuſtitia. Et ſic competet ei definitio virtutis aſsignata, tamen non obſtat quin ſit etiam medium rei inquantum eius eſt effectrix. Eſt igitur in medio rationis ſecundum eſſentiam ſuam: eſt præterea medium rei inquantum eſt eius effectrix, aut ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam in diſtribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De

De repaſsione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Videtur autem nonnullis & ipſa repaſsio ſimpliciter eſſe iuſtum, ut Pythagorici cenſuerunt, qui quidem abſolutè definientes iuſtum, repaſsionem eſſe dicebant. Verum repaſsio, *nec ad diſtributiuum iuſtum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipſam & Rhadamanti ipſius iuſtum aſſerunt eſſe. 44

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipſe,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 Perſæpe enim diſcrepat, nam ſi quis magiſtratum gerens percuſſerit quempiam. non decet eum repercuti. Et ſi quiſpiam eum qui magiſtratum gerit. repercuſſerit, is non ſolum repercutiendus eſt, uerum etiam ſupplicio afficiendus. Præterea multum inter ſe differunt, id quod ſponte, & id quod inuitus quiſpiam fecit. 46 Sed in ſocietatibus commerciorum, tale iuſtũ (repaſsio inquam) per cõparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. Ciuitas enim tum conſeruatur cum retributio ſit ut comparatio flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant, ſeruitus eſſe uidetur. aut retribui ſibi bonum, quod niſi fiat, actus dandi beneficiumq; non fit, at ciuitates his conſeruantur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio ſit. hoc enim gratiæ proprium eſt. Nam is qui ſuſcepit, ſubminiſtret uiciſsim ei qui munus contulit, & ipſe rurſus incipiat conferre oportet. Coniunctio autem quæ per diametrum eſt, 47 facit eam retributionem quæ per comparationem rationum efficitur. hoc pacto, ſit Aedificator quidam a, Sutor autẽ b, Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorem igitur à

* Grecus codex plus habet. οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς, οὐκ ἐφαρμόττει. β. id eſt non conuenit neque iuſtitiæ vniuerſali. neque particulari. Particularẽ enim voco politicam, quæ res cõmunicat: mutuũ enim pati neq; ad diſtribui. b.

tur à ſutore accipere opus illius, & ipſum illi ſuum dare oportet. Si igitur primum ſit id iuſtum quod comparatione rationum eſt æquū, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. ſin minus, non erit æquum, neque conſtabit ſocietas. Nihil enim prohibet unius opus alterius opere præſtabilius eſ-
48 *ſe. Hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Eſt autem hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, niſi agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Non enim duobus ex medicis fit ſocietas, ſed ex medico atque agricola, & ex diuerſis omnino, ac inæqualibus, uerū hi redigantur ad æqualitatem*
49 *oportet. Quapropter ea uniuerſa quorum eſt permutatio,*
50 *inter ſeſe comparabilia quodammodo eſſe oportet. Pro quo numus in uſum hominum uenit, & fit quodammodo medium. metitur enim cuncta, quare & nimium atque parum,*
51 *quotnam calcei domui uel uictui ſunt æquales. Oportet igitur quod eſt ædificator ad ſutorem, tot pro domo, uel alimento calceos eſſe, quòd ſi hoc non fuerit, non erit permutatio, neque ſocietas. hoc autem non erit, ſi non æqua quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno menſurari cuncta, ſicut & antea diximus. Hoc autem eſt reuera quidem indigentia ipſa, quæ omnia continet. Nam ſi non indigeant, aut non ſimiliter, non erit permutatio, aut non eadem erit. Numus autem ex inſtituto factus eſt, ut pro indigentia ſit. Et propterea nomen hoc habet, quod non natura conſtat, ſed lege. Et in nobis eſt ſitum ipſum mu-*
52 *tare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cùm redacta fuerint ad æqualitatem, ut quod eſt ad ſutorem*
53 *agricola, id ſit opus ſutoris ad agricolæ opus. Oportet autem in figuram comparationis rationum ducere, cùm permutare uoluerint. Sin minus, alterum extremum exceſ-*

ſus

*ſus habebit utroſque. Sed cùm habent ſua, ſic æquales &
ſocij ſunt, quia hæc æqualitas in ipſis fieri poteſt. Atque ſit* 54
*agricola quidem a, & alimentum c: ſutor autem b, & o-
pus ipſius quod in æqualitatem iam eſt redactum, d. Quòd
ſi hoc pacto non eſſet repaſsio, non eſſet ſanè ſocietas.
Ipſum autem indigentiam continere, ut quidam unum, hoc* 55
*ſanè declarat. Cum enim aut ambo ſeſe non indigent mu-
tuo, aut aliter, non fit permutatio: ſicut fit, cùm eius quiſ-
piam indiget quod habet ipſe: ut uini, pro quo dat ille tri-
ticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqua-
litatem. Quòd ſi nunc non indigeat, numus quaſi uas inter
cedit pro permutatione futura, ſi ipſa indiguerit fore. Li-
ceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur
idem & ipſe. Non enim ſemper æquale poteſt. attamen
magis ipſe perſiſtere ſolet. Idcirco definitæ ſint pretio
res omnes oportet. ſic enim erit permutatio ſemper. quæ
ſi erit, ſocietas erit. Numus igitur ut menſura, res ipſas
metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque ſocietas
fuerit ſine permutatione, neque permutatio ſine æqualita-
te, neque æqualitas ſine communi menſura. Atque re quidem
uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt conueniant com
muni menſura. attamen indigentiæ ratione ſatisfieri po-
teſt. Vnum quid igitur eſſe oportet, atque hoc ex ſuppoſi-
tione. quapropter numus uocatur. Hic enim facit ut omnia* 56
menſura conueniant: menſurantur enim omnia numo. Sit 57
*domus quidem a, *unciæ autem decem b: & lectica collo-* μναῖ δέκα
*cetur in c. Atque a quidem dimidium ſit ipſius b, ſi pretium
domus quinq; unciæ ſint, aut æquale: c autem, id eſt lectica,
ſit pars decima ipſius b. Patet igitur quot lecticæ domui
ſunt æquales, ſunt enim quinque. Hoc autem modo permu-
tatio erat antea quàm eſſet numus. nihil enim intereſt ſiue*

lecticę

lecticæ quinque, ſiue pretium quinq; lecticarum detur pro domo. Dictum eſt igitur quidnam ſit iuſtum atq; iniuſtum.
58 *His autem determinatis, conſtat iuris actionē medium inter hæc eſſe, agere, inquam, ac pati iniuriam. Alterum enim eſt*
59 *plus habere, alterū minus. Iuſtitia autem non eodem modo quo priores uirtutes mediocritas eſt: ſed quia medij eſt, hoc*
60 *eſt æqui. iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt qua iuſtus dicitur actiuus, electione iuſti, atq; diſtributiuus & ſibijpſi ad alium, ac alij ad alium. non hoc pacto ut commodi quidem plus ſibi tribuat, & proximo minus, incommodi autem contrà, ſed æqui. quod ex comparatione rationum emergit, & alij ſimili modo ad alium. iniuſtitia autem*
61 *contraria iniuſti. Hoc autem eſt exceſſus & defectus commodi uel incommodi, contra comparationem rationum. quapropter iniuſtitia exuperatio eſt, & defectus, quia eſt*
62 *exuperationis & defectus: in ſe quidem exuperationis eius quod eſt ſimpliciter commodum, & defectus eius quod eſt incommodum. In alijs autem in toto quidem ſimiliter, eius*
63 *profecto quod à comparatione rationum exorbitat, ut contigerit. Iniuria autem minor quidem eſt iniuriam pati, maior autem iniuriam facere. De iuſtitia igitur ac iniuſtitia, quænam ſit utriuſque natura, ſit dictum hoc modo. Similiter & de iuſto uniuerſaliter, atque iniuſto.*

COMMENT.

44 VIDETVR autem nonnullis & ipſa repaſsio. } Hoc eſt quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus affert opinionem Pythagoreorum de iuſtitia, & eam refellit, & ſimul oſtendit quomodo iuſtum ſit medium: diuiditur autem in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur afferendo ſententiam Pythagoreorum, dicit quod uidetur quibuſdam iuſtum non aliquod, ſed ſimpliciter omne iuſtum eſſe repaſſum vel econtra paſsionem. Hanc ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto, Id quod

quod non accommodatur nec iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat ab vtroque, non eſt iuſtum vt illi dicebant: ſed econtrà paſsio eſt huiuſmodi, quia non accommodatur iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat eo modo quo illi ponunt. ergo econtrà paſsio non eſt iuſtum. Maior patet, quia duę ſunt ſpecies iuſtitiæ, vt vidimus, vna diſtributiua, alia correctiua, vnde & iuſtum duplex, ſcilicet diſtributiuum, & correctiuum. Id igitur quod diſcordat ab vtroq; , non erit iuſtum. Minorem probat Philoſophus, & primò quòd diſcordat à iuſto diſtributiuo: quia fieri non poteſt vt quis eadem patiatur quæ contulit in rempub. vt ſi quiſpiam patriam ſeruauerit, quid econtrà patietur vel ſuſcipiet à republi. vt par gratia referatur? Probat vlterius quod non accõmodatur, vel potius diſcordat econtrà paſsio à iuſto correctiuo. Nam fieri poteſt vt quiſpiam percuſſerit hominem in magiſtratu conſtitutum: tunc iſte non patietur eadem, imò luet pœnas, & plus patietur. verũ ſecundum nos debebat eadem pati. Item in magiſtratu cõſtitutus ſi percuſſerit aliquẽ priuatum: tunc iſte non eadem econtrà patietur, quod debebat fieri per veſtrũ iuſtum. quare patet his exemplis quòd econtra paſsio veſtra diſcordat à iuſto etiam commutatiuo vel correctiuo. Affert etiam vlterius ad ſuum propoſitum oſtendendum, ꝙ magna intereſt vtrum quiſpiam ſponte an inuitus agat. Si autem iuſtum eſſet econtra paſsio, tunc quomodocunq; ageret aliquid & inferret, ſemper econtrà pateretur eadem: at qui inuitus fecerit non punitur à legibus: ergo abſurdum eſt iuſtum eſſe econtrà paſſionem, & ſic malè dicebant Pythagorici, ꝙ iuſtum ſimpliciter nihil aliud eſt quàm econtrà paſsionem, & adeò credebant hoc, vt dicerent iuſtum Rhadamanti, non eſſe niſi tale, accommodantes Heſiodi carmen, qui dixit quòd ſi quis patietur ea quæ egit, tunc rectè iuſtum ſit.

{DISCREPAT.} Scilicet à iuſto diſtributiuo & correctiuo eo modo quo diximus. Notandum ꝙ ſicut dicit Philoſophus, Pythagorici definierunt iuſtum econtrà paſsionem. 45
Nam iuſtum vt omnes aſſerunt, eſt æqualitas quædam, id eſt vult vt perſonæ vel res redigantur ad æqualitatem. Pythagorici verò errarunt in hoc quòd accommodant econtrà paſsionem omni iuſto, & nõ bene feciſſe videntur ſic ſimpliciter, & ſine diſtinctione vlla definiendo iuſtũ, tamen accommodatur

econtra

econtra paſsio alicui iuſto: nam videtur habere locum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ, ſcilicet præſertim in ea quæ verſatur circa commercia voluntaria quæ fiunt in communi ſocietate, vt apparebit. Dubitatur quia Philoſophus videtur ſibi repugnare. Nam ſuperius dixit in iuſto correctiuo quòd iudex reſpicit iniurias,& non conditionem perſonarũ,& ideo dixit illud iuſtum conſiſtere in arithmetica proportionalitate,quæ non reſpicit qualitatem perſonarum.Hic autem dicit, & affert exemplum in iuſtitia correctiua,vbi attenditur dignitas,& qualitas perſonarum:vt ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu conſtitutum,non ſolùm repatitur econtra, ſed etiam magis punitur.Dicendum ad hanc dubitationem quòd Philoſophus loquitur ibi de iis quæ cõmuniter eueniunt. Præterea videtur ibi accipere priuatas perſonas.at ſi quis percuſſerit virũ in magiſtratu conſtitutũ,non punitur,quia perſonam illam tanquam priuatam percuſſerit, ſed quia videtur percuſsiſſe rempub.cùm ille publicam perſonam gerat, vt apparet exemplo allato.

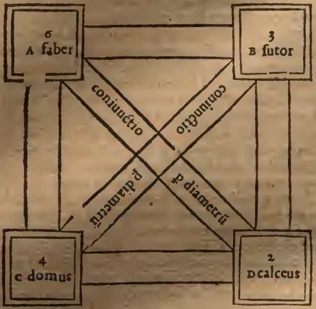
46 {SED in ſocietatibus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capit. in qua Philoſophus reprobata ſententia Pythagoricorũ,nunc oſtendit quòd iuſtum iſtud Pythagoricorũ,id eſt econtra paſſio, verificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in commerciis hominum: deinde declarat formam iuxta quam dicetur ꝙ iuſtum eſt econtra paſsio. Probat igitur primò hoc pacto: Id quod in commutando ſecundum ſimilitudinem rationis,& non iuxta æqualitatem continet, & conſeruat ciuitatem,eſt iuſtum correctiuum cõmerciorũ. At econtrà paſsio eſt huiuſmodi:ergo econtrà paſsio eſt iuſtũ correctiuum.Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit ꝙ econtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum, non autem ſimpliciter iuſtum, vt volebant Pythagorici, & ſecundum æqualitatem, vt oculum pro oculo,vel manum pro manu, Verùm ſi dixiſſent vel intellexiſſent econtrà paſsionem ſecundum ſimilitudinem rationis vt nos ponimus,non erraſſent: quia ciuitas conſeruatur cùm ſit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis, vt ſi quis intulerit malum, reportet ſecundum ſimilitudinem rationis malum à lege: ſi bonum etiam reportet bonum & gratiam. vnde & templum Gratiarum in ciuitatibus condere ſolent: ad quod reſpicientes meminerunt gra-

tiarum

tiarum, & referunt gratias bene meritis, & recōpenſationem inuicem pro beneficiis, vt & ille rurſus & cōferre beneficia incipiat, & iterū reportare, & in his conſiſtit econtrà paſsio non juxta æqualitatē, ſed iuxta ſimilitudinē rationum: quia ſi das mihi opus tuum, nō reddam tibi opus meum: quia forſan non indiges illo, ſed reddā æquiualens illi. & ſic patet ꝙ econtrà paſsio eſt iuſtū correctiuum, non iuxta æqualitatē, vt videbantur intelligere Pythagorici. Nam quæ ſocietas vel commutatio ex æqualibus fieri poteſt? Non enim ex duobus medicis fieri ſocietas ſolet, & commutatio inter ea quæ ſunt eiuſdem artis, ſed ex diuerſis & inæqualibus cùm rediguntur ad æqualitatem ſecūdum ſimilitudinem rationis. Nam circa iuſtitiam commutatiuam ſemper quidem oportet eſſe æqualitatem rei ad rem, non tamē actionis & paſsionis, quod importat contra paſſum: ſed in hoc oportet adhiberi proportionalitatem vt fiat æqualitas rerum, eo ꝙ actio vnius artificis maior eſt quàm actio vel opus alterius. vt ſi faber dat ſutori domū, non ſutor reddat ei domū: nec ſi dat ei vnam domum reddat vnum calceum minoris pretij, ſed calceus ſecundum ſimilitudinem rationis, id eſt vt tot ſumantur calcei vt æquent pretiū domus: & ſic fiet recompenſatio & retributio, & econtrà paſsio iuſti commutatiui, vt nunc inferius oſtendet Philoſophus.

{CONIVNCTIO autem.} Cùm velit declarare Philoſophus illam formulā ſimilitudinis rationum ſecundum quam fit econtrà paſsio iuſta. ſumit diuerſos artifices, & diuerſa opera, inter quæ iuſta commutatio fieri poſſit. Sumantur igitur quatuor elementa, A, B, C, D. & A ſit faber, B ſit ſutor, C domus, D calceus: ponantur in forma vel figura quadrati, vt primo A faber, & ex oppoſito per rectam lineam B ſutor. Deinde ſub A fabro per rectam lineam ſit C domus, eius opus: & ſub B ſutor ponatur D calceus oppoſitus domui per rectam lineam deinde intelligamus duos diametros, vnum ab A in D, alium ab B in C. ex qua coniunctione per diametrum ſtatim apparebit iuſtum quod eſt econtrà paſsio, & retributio, & recompenſatio ſecundum ſimilitudinem rationum hoc pacto, Vt cùm faber ſit præſtantior artifex, ſit vt vj. quàm ſutor qui ſit vt iij. & opus quoque fabri, ſcilicet domus ſit iiij. & calceus ij. tunc fiat coniunctio per diametrum hoc pacto: ſi fiant calcei æquales domui, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem, ita do- 47

mus ad calceum: ſed faber ad ſutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo ſecundum ſimilitudinem rationis, vt tot calcei ſumantur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtrà paſsio quæ erit ſi faber habebit æquiualentes calceos,& ſutor domũ: nam prius oportet vt æquentur res commutandæ, deinde fiat econtrà paſsio, & commutatio per diametrum, quæ erit iuſta, ſi opera æquata erunt, non ſecundum æqualitatem, vt vnum ad vnum, veluti vna domus ad vnum calceum: ſed ſi æquatæ fuerint ſecundum ſimilitudinem rationis, vt tot ſumantur calcei, vt æquent domum.

Qua adæquatione facta ſecundum debitam proportionalitatem oritur iuſta commutatio, & econtrà paſsio, & vterque agit, & patitur, & affert, & ſuſcipit æquiualens, id eſt agens agit quantum & quale, & patiens patitur tantum & tale, id eſt faber, qui eſt agens conferendo domũ, & patiens ſuſcipiendo calceos: & item ſutor qui agens conferendo calceos, & patiens ſuſcipiendo domum, & vterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id eſt ſuſcipit, & ſic etiam patitur,

tur,quantum agit,& hoc in rebus operibúſque diuerſis, & inter artifices diuerſos inter quos cadit propriè commutatio & huiuſmodi conuentiones:non enim ex duobus medicis,ſed ex medico & ſutore,& fabro fit ſocietas, vt apparet in figura, & textu Philoſophi.

{AD æqualitatem.} Scilicet per diametrum. 48

{QVAPROPTER omnia quorum eſt permutatio.} Hæc 49
eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus cum antea declaraſſet formulam rationũ in qua fit ecõtra paſsio:nũc oſtendit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obſeruari:& primò declarat ea omnia quorũ eſt permutatio eſſe talia,vt inter ſe comparari poſsint.Non enim linea & lapis cõparantur inter ſe nec permutari poſſunt. Res autẽ quæ permutantur, et ſi ſint variorum generum,tamen propter indigentiam humanã comparantur ſecundum cõmunem menſuram, quæ eſt ex inſtituto & impoſitione hominum, non ex natura. Id autem eſt nummus,qui rebus menſuram ponit, & æſtimationem.& propter hoc nummus in vſum venit, ideo fit quodam modo medius nummus.Nam eſt inter res permutandas, quarũ altera eſt maioris pretij,altera minoris.deinde per mẽſuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatem rediguntur. Ex quo fit,vt nummus metiatur,quotnam calcei ſint æquales domui.Menſurat enim domum, & item calceum, & ſic nummus æquabit,quia tot calcei addentur,vt æquales ſint domui.

{QVODAM modo.} Id eſt aliqua ex parte. Ob id ipſum, 50
ſcilicet ſit quædam menſura.Notandum quòd Philoſophus dixit ea quæ permutantur quodãmodo cõparari inter ſe:& dixit quodam modo,quia propriè ea dicuntur cõparari inter ſe quæ ſunt eiuſdem generis, vel potius eiuſdem ſpeciei.at illa quæ permutantur ſunt diuerſarum rationum, & tamen comparantur per communem menſuram quodammodo,deinde permutantur. Notandum quòd Philoſophus dicit quòd nummus eſt quodam modo medius, veluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus,& illum qui habet minus, auferendo ab eo qui habet plus,& addẽdo illi qui habet minus. Verũ iudex eſt res animata,nũmus inanimata. Præterea res quæ deferuntur ad iudicem, erant antea æquæ: poſtea facta iniuria fiunt iniquæ, & orta inæqualitate curritur ad iudicem, & ille æquat reducendo ad priſtinam æqualitatem quod fieri poteſt.

Nummus verò alio modo quia ſumitur pro communi menſura ad æſtimationem rerum permutandarũ non vt mediator iudex:ſed vt communis menſura,ideo dicit quodam modo.

15 {OPORTET igitur.} Declarat Philoſophus quomodo menſurantur res permutandæ,vbi inter ſe quodammodo ſunt comparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad ſutorem,tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd ſi hoc pacto non fiat, nec permutatio ſequi poterit nec econtra paſsio. At illud non fiet, ſcilicet vt tot calcei conferantur pro domo niſi adæquentur. Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur menſurari. Id autem erit indigentia, & neceſsitas quædam in rebus huiuſmodi. Nam illud metitur res permutandas, ſine quo permutatio rerum fieri non poteſt: ſed indigentia videtur eſſe huiuſmodi: ergo indigentia videtur quædam eſſe menſura rerum permutandarum. Verùm ne quis obiiciat, quòd etiam ſine indigentia eſt nummus quo res permutantur:ideo addit vlterius Philoſophus,quòd nummus ſubit vicem indigentiæ, quia fit quandoque vt alter indigeat, alter non: & tunc nummus introducitur, qui non natura conſtat, ſed ex inſtituto & impoſitione hominum: vnde etiam nomen ſumpſiſſe videtur ἀπὸ τοῦ νόμου, id eſt à lege: & adeò collocatur in noſtra poteſtate, vt non ſolùm ipſum inueniamus, ſed etiam deponamus quandocunque libet. Notandum quòd vt dictum eſt, faber excedit ſutorem, & opus fabri excedit opus ſutoris adeò vt poſitis ſuperioribus numeris habeat proportionalitatem geometricam duplam,vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem:ita calceus ad domum, vel domus ad calceum: ſed faber excedit ſutorem in duplo, & domus eodem pacto excedet ſecundum iſtam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cùm iſta comparantur. Verùm ſi permutatio fieret hoc pacto non bene ſe haberet cùm ſit hic inæqualitas quæ æquari debet per ſimilitudinem rationis, vt fiat econtra paſsio, vt ſint duo calcei qui æquent domum: & ſic faber & ſutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligenter ꝙ cùm illa comparantur antequam fiat permutatio, cùm inquam comparantur hoc pacto, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem, &c. Videtur eſſe proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obſeruanda non eſt cùm fit permutatio, ſed redigenda ad æqualitatem,

vt opus

vt opus minus æquetur cum maiore, vt quaſi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam, quæ eſt illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ eſt fabri ad domum, & ſutoris ad calceum, fit æqualitas rationis arithmeticæ eiuſdem quantitatis, adæquando multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene conſtabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad perſonas. Nam ponatur ex vna parte perſona cum ſua re vel opere, ex altera parte perſona alia cum ſua re. Hæ res vel opera ad perſonas ſtant inter ſe ſicut anguli quatuor: nec poteſt deduci res ad perſonam niſi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum perſonæ. quare talis permutatio & coniunctio fit per diametrum, vt apparet. Sed non attenditur hic perſonarum dignitas. quia non videtur altera alteram excedere, niſi ratione operis, ſed ſufficit vt æquentur opera inter ſe, & fiat permutatio ſecundum ſimilitudinem arithmeticam.

{ERIT igitur.} Declarat Philoſophus quomodo fiat contra paſsio rectè in permutationibus rerũ per cõmunem menſuram. id eſt per nummum quem dixit ſubire vicẽ indigentię. Sumantur elementa A, B, C, D, & A ſit agricola vj. & B ſutor iij. & C alimentum iiij. & D calceus ij. Vt igitur ſe habet agricola ad ſutorem: ita alimentum ad calceum. verùm cùm horum alterum excedat alterum, hæc æquanda ſunt ſecundum ſimilitudinem rationum cùm permutatio fiet: quòd niſi adæquentur, tunc apparet quòd permutatio eſſet iniuſta, & inæqualis, & altera perſona haberet vtroſque exceſſus. Veluti agricola vel faber qui eſt alterum extremum, haberet vtrunque exceſſum ſi fieret permutatio vt ſe habẽt inter ſe ſecundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrumque exceſſum, ſcilicet excellentiam artis qua excedit ſutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet exceſſum operis, quia haberet tantum quantum valeret, & excederet in duplo, ita vt ſi daret opus vt quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam ſicut perſona excedit perſonam: ſic quod recipit, excederet id quod dat, ſed excedit in duplo: ſic res in pretio debet excedere in duplo, ſi permutatio fieret hac geometrica ratione, vbi attenditur dignitas perſonarum. & ſic altera perſona haberet vtroſque exceſſus. Sic enim requireret pro- 52

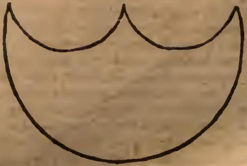
portionalitas geometrica: vt quod agricola ad ſutorem, ita opus ſutoris ad agricolæ opus: ſed non eſt ea ſeruanda in permutatione rerum vbi attenditur æqualitas operum. & ſic exponunt nonnulli. Quidam vero referunt vtroſq; exceſſus ad exceſſum & defectũ, id eſt plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet vnũ calceum, id eſt minus, & habebit plus in eo quod excedit ſutorem dignitate artis, poſito quòd ſit dignior. Item ſutor minus in eo quod exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod eſt pluris pretij.

53 {OPORTET autem.} Quaſi reducenda eſt talis proportio ad ſimilitudinẽ rationis arithmeticã, vt nõ attendatur dignitas perſonarum, ſed opera eorum æquãda ſunt, vt agricola habeat tot calceos, quot valet triticum ad alimentum ſuum.

54 {HABENT ipſi ſua.} Scilicet quando quiſque habet tantum quantum dedit: & ſic poterit conſtare ſocietas, & fieri poteſt commutatio congrua, & nummus erit menſura quædam ex qua ponatur æſtimatio rebus.

55 {QVOD autẽ indigẽtia cõtinet.} Declarat Philoſ. quomodo indigẽtia videt̃ cõtinere omnia iſta in permutationibus, ſcilicet vt fiãt, & quid eſt menſura, & quomodo nũmus ſubit vicẽ indigẽtiæ. Probat ꝙ indigẽtia videt̃ cõtinere omnia iſta humana hoc pacto, Id quo vno & quaſi ſolo permutationes rerũ fieri poſſunt. cõtinet res omnes humanas: ſed indigentia videt̃ eſſe huiuſmodi: ergo &c. Maior nota, quia fiunt permutationes rerũ, & id ſine quo nõ poteſt fieri permutatio inter homines, videtur cõtinere res humanas. Nam ſi fiat permutatio, poſſunt conuenire homines, & fit pagus & ciuitas, & cœtus hominum. Minor declaratur, quia niſi eſſet indigentia, nõ eſſet permutatio, Is enim qui non indiget non permutat. Et dixit ad probandũ hãc minorẽ, quòd ſi vterq; indigeat certè fit permutatio: ſi alter tantum, fiet etiam permutatio: ꝙ ſi neuter, non fit permutatio. Verũ ad declarandũ eam partẽ in qua dixit, ſi alter tantũ indigeat fit permutatio (alia ſunt clara per ſe) affert exẽplum, dicẽdo ꝙ fiet hoc nũmo intercedente qui ſubit vicem indigentiæ futuræ alio in tempore, quia nummus eſt tanquam vas: ſed oportet vt nummus ſit talis vt id poſsit efficere. Nam ſi nummus non eſſet in vſu vel eſſet adulter inus non fieret permutatio, quia tunc ſubiret vicem indigentiæ. Hæc cùm ita ſint, Philoſophus videtur afferre obiectionem & eam ſoluere.

ſoluere.dictũ eſt enim indigentiam non ſemper eſſe, & ideo oportere nummum intercedere, qui cùm ſubeat vicem indigentiæ, ſimiliter erit de nummo, quia variatur & non ſemper eſt, nec ſemper valet idem, vt experientia patet: ergo non ſemper erit permutatio. Hanc obiectionem ſoluit concedendo ipſum nommum habere mutationem: tamen magis perſiſtere, id eſt pretium eius quàm reliquarum rerũ. & ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt: & ſic erit ſemper permutatio, quia nummus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio: & facit hunc diſcurſum, quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione, nec permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura quę videtur eſſe nummus. Dicit etiam vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt menſurari communi menſura in permutatione, & iſta videntur menſurari per indigentiam: ex quo videtur eſſe aliquid oportere, quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi, vt oſtendit exemplo Philoſophus per deſignationem & deſcriptionem. Si enim ſint permutandæ lectica & domus, permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis. Hæc autem erit nummus. Sumantur igitur vnciæ x. & domus, & lectica, & dicamus quòd lectica valet vnam, domus verò quinque vncias: & ſic domus erit dimidia: lectica verò decima pars vnciarum. Quare quinquies ſumenda eſt lectica, vt ſit æqualis cum domo: quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo. Nummus autem ex ſuppoſitione venit in vſum, & ex inſtituto. Nam ſi nummus non haberet talem menſuram, non eſſet in vſu: at eam habet quam imponit ſibi ratio & experientia hominum: ſi verò non habet, tollitur. Dicit poſt hæc Philoſophus, quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res, & pretium mutabatur vt requirebat indigentia: vt quinque lecticas pro domo permutaſſent, quia menſuraſſent labores domus cum lectica, & ſic vidiſſent quòd valebat quinque. vnde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticæ. an pretium quinque lecticarum. ex quibus patet, quid ſit iuſtum & iniuſtum: & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia.

56 {EX ſuppoſitione.} Quia non fit à natura,ſed ex lege & inſtituto hominum.

57 {SIT domus.} Oſtendit quomodo cùm nummus intercedit,fit menſuratio,& imponitur pretium,vt permutatio fiat. Notandum quòd inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum:ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum non videntur menſurari poſſe ex parte naturæ,quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurãtur: vt quantitas continua menſuratur quantitate continua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari,habere debent illam menſuram quæ ſit pars illarũ rerum.Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurandas propter indigentiã: quia imponitur pretium alteri rei,& ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nummus quodammodo menſura.

58 {HIS autem hoc pacto determinatis.}Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt medium: nunc oſtendit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas vel mediũ. Et primò oſtendit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium. deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium:præterea qualis habitus eſt iuſtitia: poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia: poſtremò epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam: at iuſtè agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam, & pati. Maior no-

ta

ta ex antedictis cùm inquit ſuprà, Qui enim plus ſibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de ſe: ergo &c.

{IVSTITIA autem non eodem modo.} Declarat nunc Philoſophus quomodo iuſtitia eſt medium Non enim eſt medium eo pacto quo dictum eſt in alijs virtutibus: nam in alijs virtus erat media inter duo vitia oppoſita, quæ ſunt habitus: iuſtitia verò eſt ipſius medij, ſcilicet iuſti quod eſt inter plus & minus: & ſic eſt in medio duorum extremorum quorum alterum eſt plus, alterum minus. Notandũ quòd iuſtitiæ opponitur vnum tantum vitium, ſcilicet iniuſtitia, quæ ſubit vicem duorum nonvitiorum vel vitioſorum habituum, ſed extremorum, quorum alterum eſt vitium, ſcilicet plus habere. & intelligo plus habere non ſolum plus de bonis, ſed etiam cum habetur minus de malis: & ſic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minimè, id eſt ipſum minus habere. Ratio eſt autem cur vnum tantum vitium, ſcilicet iniuſtitia opponitur iuſtitiæ, & ipſa non eſt media inter duo vitia: quia aliarum virtutum extrema vtputa audacia, & timiditas diuerſis operationibus committuntur, & contrarijs. Vnica autem operatione impoſsibile eſt agere audaciam & timiditatem quæ ſunt exceſſus & defectus fortitudinis, quæ duo ſunt vitia, & differunt inter ſe re & ratione. Iniuſtitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus & minus, id eſt exceſſum & defectum, qui ſunt idem re, differunt tantũ ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (ſunt enim iſta relatiua) cui verò aufertur, minus habet. Itaque vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur. & ſic iniuſtitia vnũ re cõficit vtrumq; extremũ: quæ extrema differunt inter ſe ratione tantum prout ſubeunt rationes pluris, & minoris, & exceſſus, & defectus, quia licet ſit eadem res iniuſtitia, tamen alia eſt eius ratio vt eſt plus, alia vt eſt minus. Sic igitur apparet quomodo iniuſtitia non cõſiſtit in medio duorum habituum vitioſorum qui ſunt exceſſus & defectus, ſicut conſiſtunt aliæ virtutes, ſed diſtribuendo aut cõmutando res ſine proportionalitate facit in rebus talem exceſſum atq; defectum: ſimiliter & iuſtitia eſt effectiua medij, quia adæquando res facit illud quòd eſt medium in rebus, eſſe æquum inter homines inter quos diſtribuuntur aut commutantur tales res: tamen regulat etiam affectum, & apppetitũ hominũ: & quan-

59

uis omnes dicant iuſtitiam eſſe in voluntate vt in ſubiecto, forſitan non eſſet abſurdum collocare eam in appetitu in quantum moderatur ipſum,& regulat à plus appetendo.

60 { ET iuſtitia quidē.} Hac in parte Philoſophus docet qualis habitus eſt ipſa iuſtitia,dicendo quòd iuſtitia eſt,qua iuſtus dicitur eſſe talis vt agat electionē, & ſibi, & aliis æquè tribuat,id eſt non ſolùm ſibi ad alios, ſed etiam alijs ad alios. & videtur explicare definitionē ſiue deſcriptionem iuſtitiæ,quæ videtur magis competere iuſtitię diſtributiuę.Hæc enim præſtantior altera eſſe videtur.Definitio autem talis eſt,ꝙ iuſtitia eſt habitus quo iuſtus electione agit, non tribuendo ſibi, & cæteris plus,& minus,ſed æquè. Alia autem pars adddi poteſt quæ pertinebit ad correctiuam,ſcilicet quæ redigit perſonas quarum altera iniuriā perpeſſa eſt,& res permittēdas ad æqualitatem : & hoc pacto videtur cōplecti ambas partes iuſtitiæ.

61 {INIVSTITIA autem eſt contra.} Declarat nunc Philoſophus qualis habitus eſt iniuſtitia, & dicit quòd eſt ecōtra, ſcilicet qua vir iniuſtus agit per electionē iniuſtè, exceſſus & defectus tribuendo præter ſimilitudinem rationum. Hæc eſt contraria definitio ipſi iuſtitiæ, & ideo iniuſtitia dicitur eſſe exceſſus & defectus,quia plus & minus diſtribuit, & commodorū & incōmodorū:ſed oppoſito modo.Item cum cęteris diſtribuit,dat plus & minus:& non ſemper dat vni & idē plus, ſed nunc vni,nunc alteri,& indifferēter.Et poteſt ſic definiri, quomodo eſt habitus.quē habens operatur electionę iniuſta ſibi plus quàm aliis tribuendo, & aliis non æquè, & quo non rediguntur perſonæ & res permutandæ ad æqualitatem.

2 {EXVPERATIONIS & defectionis.} Et hoc fit duobus modis,aut ad ſe,aut ad alios.

63 VERVM id.}ſcilicet iniuſtum tale.

64 {MINOR quidē eſt iniuriā pati.} Ille qui habet minus dicit̃ pati:ille verò qui habet plus dicitur facere iniuriā.& ſic viſus eſt Philoſoph.cōparare extrema iuſtitiæ inter ſe, ſicut ſuprà in aliis.Notandū ꝙ vt alias dictū fuitſicut de motu & omni actiōe:ſic de operatione iuſtitię eſſe videtur.at motus erit idē inter terminū à quo & terminū ad quē,& tamen diuerſis nominib.ob diuerſos reſpectus nūcupatur veluti doctrina vel potius doctio, vt ita loquar, eadē eſt operatio inter eū qui diſcit,& q docet:ſed vt eſt à doctore,dicet̃ actio:vt eſt ad diſcentem,

tem,paſsio:eodem pacto iniuſtitia vnam operationem facit, ſcilicet iniuriam,quæ eſt vna & eadem ,tamen diuerſas habet rationes.nam ſi agit iniuriam,eſt qui patitur , & econtrà,& vt eſt ab agente dicitur actio , & vt ad patientem dicitur paſsio: & ſic eſt exceſſus & defectus ,ob diuerſos reſpectus,vt patet.

{DE iuſtitia igitur.} Concludit Philoſophus epilogando breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia,& iuſto,& iniuſto,

De iniuria,iuſto ciuili,herili,& œconomico.

CAPVT VI.

CVm autem fieri poßit, ut iniuriam quiſpiam faciat, & nondum ſit ipſe iniuſtus: qualeſnam iniurias quiſpiam faciens unaquaque iniuſtitia iam eſt iniuſtus, fur, inquam , uel adulter, uel latro? An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri poteſt ut quiſpiam coeat cum muliere ſciens cum qua coit . ſed non ob electionis principium,ſed ob affectum. Atque iniuriam quidem agit, ſed iniuſtus non eſt. ueluti neque fur, furatus eſt tamen. neque adulter , adulterium tamen fecit. & eodem de cæteris modo. 65

Quomodo igitur ſeſe habet ad ipſum iuſtum repaßio , dictum eſt anteà. 66

Oportet autem non latere , iuſtum quod nunc quæritur , in eſſe , quod eſt ſimpliciter iuſtum,ipſum,inquam , iuſtum ciuile. Hoc autem eſt inter ſocios uitæ. ut ſit ſufficientia liberorum atque æqualium , aut in comparatione rationum conſiſtens , aut in numero. 67

Quare in quibus hoc non eſt , inter eos ciuile iuſtum non eſt ; ſed quoddam iuſtum & per ſimilitudinem quandam. In ijs enim eſt iuſtum , quibus inter ſe ponitur lex. 68

Lex autem ijs poni ſolet,in quibus eſt iniuſtitia. 69

Iudicium enim dijudicatio eſt iuſti atque iniuſti. 70

In quibus uerò eſt iniuſtitia , in ijs eſt etiam iniuriam facere. ſed non in omnibus eſt iniuſtitia , in quibus eſt iniuriam facere.

Hoc

Hoc autem eſt plus quidem ex ſimpliciter bonis, minus au=
71 *tem ex ſimpliciter malis ſibi tribuere. Idcirco non ſini=*
mus hominem dominari, ſed rationem. quia ſibiipſi id fa=
cit, & fit tyrannus. Magiſtratus autem cuſtos eſt iuſti:
72 *quòd ſi iuſti, & æqui. Atque quia nihil ſibiipſi plus tribu=*
endum eſſe cenſet, ſi eſt iuſtus (ex ſimpliciter enim bono
plus ſibi non tribuit, niſi comparatione rationum ſit ad
ipſum accomodatum) ideo alij, non ſibiipſi laborat. Atque
ob idipſum, alienum bonum inquiunt iuſtitiam eſſe. ſicut
73 *& anteà diximus. Merces ergo quædam tribuenda eſt*
ipſi, honos, inquam, & præmium, ſed quibus hæc non ſuf=
ficiunt, ij fiunt tyranni. Herile autem, paternumq́; iuſtum
74 *non idem, ſed his eſt ſimile. Non eſt enim iniuſtitia ad ſua*
ſimpliciter. id autem quod poßidetur, & filius quandiu
ſit paruus, & non ſeparatus, ut pars ipſius eſt patris. Se
uerò nemo uult lædere. quapropter non eſt ad ipſum iniu-
ſtitia. Neque ergo iuſtum, neque iniuſtum ciuile. Eſt enim
lege, atque in his eſt in quibus lex eſſe poteſt. Qui quidem
ij ſunt, quibus ineſt æqualitas imperandi atque parendi.
Idcirco magis ad uxorem iuſtum eſſe uidetur, quàm ad fi=
lios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim eſt rei familiaris iu
ſtum uerum & hoc aliud eſt à ciuili.

COMMENT.

65 CVM autem fieri poſsit vt iniuriam quiſpiam.}Hic eſt ſe-
cundus tractatus huius libri, in quo oſtendit quid ſit iu-
ſtum ciuile. Nam anteà Philoſophus diuiſit iuſtitiam in ſuas
partes, & eas declarauit: & iuſtum ſimiliter quod proficiſci-
tur ab vtriſque. & videbatur expleuiſſe totam materiam de
iuſtitia & iniuſtitia: ſed cùm iuſtum multifariam dicatur
(eſt enim iuſtum ciuile, & aliud quod habet ſimilitudinem
ciuilis, & cùm alia multa dubitari poſſent de iniuria quæ fit)
ideo nunc affert hunc ſecundum tractatum, vt oſtendat quid
propriè ſit iuſtum ciuile. & appellat iuſtum ciuile illud quod
poſtea

poſtea diuiditur in naturale, & legitimum, & continet etiam diſtributiuum, & commutatiuum: de quibus anteà loquutus eſt. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo oſtendit quid ſit iuſtum ciuile, & in quibus conſiſtit, & in quibus non conſiſtit. In ſecundo diuidit ipſum. In tertio ſoluit dubitationē anteà motam. In quarto mouet quandam dubitationem de iniuria, & eam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus mouet dubitationem, quā etiam in tertio capitulo latius ſoluet. Dicit ergo, Cū fieri poſsit vt quis iniuriā faciat, & non ſit iniuſtus, quærendum eſt quænam ſint illæ iniuriæ quibus homo dicatur iniuſtus. Sunt nonnulli qui hunc locum ſic exponunt, Cùm à nobis dictum ſit anteà quid ſit iuſtum & iniuſtum, & iuſtum ſit quòd ille qui facit iniuriam ſit iniuſtus: tamen cùm fieri poſſe videatur vt aliquis iniuriam faciat, & non ſit ſtatim appellandus iniuſtus, quænam erunt iniuriæ ex quibus homo iniuſtus dicatur ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ? veluti fur ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt de furto, vel vt mœchus ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt in mœchando, quænam illæ erunt? Omnes enim iſti habitus vitioſi videntur poſſe reduci ad iniuſtitiam quæ eſt tota vitioſitas, quænam igitur erunt, poſtea ſoluit interrogando prius, & dicendo, An nihil intereſſe videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo, & dicit quòd ſi quis coeat cùm muliere non eligendo id cū antecedenti deliberatione, ſed motus aliqua perturbatione animi, iniuriam quidem facit: ſed nondum eſt appellādus iniuſtus. ſicuti etiam fur qui furatur non vt furetur, ſed propter aliquam animi perturbationem, cùm non anteceſſerit deliberatio. Furtum quidem fecit, non tamen ſemper & ſtatim eſt appellandus fur qui furatur: ſed ij qui ſic furantur vt fures: & mœchi qui mœchantur per electionem, & ſecundum habitum. Et ſic diſcurrendo per vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ, qui iniuriantur vt iniurientur per ſe, & nō per accidens, aut propter aliū finem, iniuſti dicendi videntur ſecundū vnāquanque ſpeciem iniuſtitiæ, ſecundum quam talem operationem producunt cum electione. Verùm expoſitio propria huius textus. & accommodata menti Philoſophi talis eſſe videtur, quam nunc afferimus, vt clarius intelligatur Philoſophus. Mouet dubitationē Philoſophus, & dicit interrogando quòd

cùm

cùm fieri poſsit vt aliquis faciat iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria, ex qua homo ſit iniuſtus ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ?& ponit exempla:veluti iniuſti, vt fur, vel adulter,vel latro:poſtea interrogando dicit,an improbanda eſt hæc dubitatio? quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt, vtrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut ſubita diſpoſitione, aut aliqua perturbatione animi:ſed quomodocunq; quis faciat iniuriam iniuſtus eſt: poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione non eſt appellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur, qui non furatur per electionē,& habitum, ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt,& ad tempus,an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

66 {QVOMODO igitur.}Hac in parte Philoſophus auget hoc dictum,& redigit nos ad memoriam eorum quæ dicta ſunt de econtrà paſsione. Diximus enim quomodo econtrà paſsio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum, & omne iuſtum,& non eſt quod nunc quæritur,ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum. Notandum quòd Philoſophus mouet dubitationē, & ſoluit breuiter,& eā dimittit,vt inde reſumat. Quare facit hoc?quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquatur cū ſint plura,ſcilicet dominicum, œconomicum, vt inferius patebit. Quapropter interponit hanc declarationem dicendo quòd id quod quæritur non eſt niſi ciuile iuſtum, quod eſt vt inferius declarabitur: non enim eſt repaſſum.Nam dictum eſt de eo prius quale ſit,& quomodo ſe habet ad iuſtū, & ideo ſequitur.

67 {OPORTET autem non latere.}Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtendit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur, & declarat quòd ciuile iuſtum eſt illud quod eſt in ſocietate humanæ vitæ, & eſt cauſa talis ſocietatis, & eius conſeruatrix ſufficiens vt conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundum ſimilitudinem rationum, ſcilicet geometricam, aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum proportionalitatem arithmeticam. Sciendum quòd iuſtum multifariam dicitur, ſcilicet iuſtum ſimpliciter,& hoc eſt ciuile: aliud item per comparationem dicitur tale,ſcilicet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur. ideo dixit,non oportet nos latere id iuſtum de quo loquimur, ſcilicet

licet ciuile eſſe. {QVARE in quibus.} Declarat Philoſophus vbi & in quibus non eſt tale iuſtū ciuile, & oſtendit non quod eſt in his quibus non eſt cōmunis ſocietas vitæ talis, vt ſit ſufficiens inter liberos,& æquales: vnde innuit ꝙ iuſtum familiare non eſt huiuſmodi. Nam inter patrē & filium, dominum & ſeruum, virū & vxorem nō eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile, ſed quoddam iuſtum, quod per ſimilitudinem dicitur. 68 69

{IN iis enim eſt iuſtum,} Oſtendit Philoſophus in quibus ſit iuſtum ciuile,& declarat quòd eſt inter liberos, & æquales: non autem inter patrem & filium, dominum & ſeruum, virum & vxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex ſeruanda non eſt iuſtum ſimpliciter & ciuile. at patri & filio, ſeruo & domino, viro & vxori non imponitur lex ſeruanda: ergo inter eos non erit ciuile iuſtum. Ratio patet: quibus enim datur lex obſeruanda, in his poteſt eſſe iniuſtitia propriè:& in quibus eſt iniuſtitia, in illis fit iniuria.& propterea datur lex, quia non poſsint propriè facere iniuriam, lex prohibet & punit: iniuſtitia verò videtur eſſe propriè inter æquales,& appellātur æquales etiam illi qui ſunt cæteris digniores, dummodo ſit ſeruata proportio dignitatis,& ſint pares libertate: vnde non ſinunt aliquem eſſe tyrannum, vt inquit infrà, ſed pariter legibus obedire volunt. Legum enim, vt inquit Cicero, ſerui facti ſumus vt liberi eſſe poſsimus. Inter æquales igitur cadit iniuſtitia quando æquales non habent æqua. Si inter dominū & ſeruum non eſt æqualitas. Eſt enim ſeruus pars domini hoc pacto vt inſtrumentum quoddam animatum, vt ait Philoſ. in libro Politic. nec etiam inter patrem & filium, nec inter virum & vxorem ea æqualitas, etſi aliquo modo eſſe videatur, vt inter eos cadat iuſtitia, aut iniuſtitia talis, ſed per ſimilitudinem quādā.

{IN quibus autem iniuſtitia.} id eſt in quibus eſt habitus iniuſtitiæ in illis ſemper cùm iniuriantur eſt iniuſtitia: ſed in quibus eſt iniuria, ſcilicet quando iniuriantur non in omnibus neceſſariò eſt habitus iniuſtitiæ, quia poteſt fieri iniuſtitia etiam ab aliquo qui non habet habitum, ſed ob aliquam animi perturbationem, vt ſuprà dictum eſt.

{IDCIRCO non ſinimus.} Ex ſupradictis Philoſo. infert tria oborta, id eſt tria correlaria. Primum eſt, ꝙ cùm inter liberos ſit iuſtum illud ciuile, ſtatim ſequitur ꝙ non ſinunt aliquem eſſe tyrannum & hominem dominari pro ſuo arbitrio 70

trio,quia plus de cõmodis ſibi retribuere & minus de incommodis:ſed rationẽ & legem dominari volunt,quod pollicetur magiſtratus,& princeps qui cuſtodes iuſti ſunt.& eſſe debent. Quòd ſi iuſti ſunt cuſtodes, & etiam æqui cuſtodes erunt. Eſt enim proprium munus magiſtratus,vt inquit Cicero, intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis,debereque eius dignitatẽ & decus ſuſtinere: ſeruare leges,iura deſcribere,ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe &c.Notandum ꝙ intereſt inter hominem,& verum hominem. Homo enim eſt imperfectus, & perficitur per virtutes:& cùm eſt perfectus,tũc eſt verè homo. Fit etiam nonnũquàm vt homines aliqui ſurripiant magiſtratus,& cum ſint improbi & imperfecti,euadant tyranni:ideo non ſinimus hominem dominari, ſed rationem, id eſt hominem verè habentem rationem,id eſt vtentem illa, & viuentem ſecundum illam.Eſt enim animata ratio verus homo,& ſtudioſus.

72 {ATQVE quia nihil.} Hæc eſt ſecunda ſententia orta ex ſupradictis,id eſt ſecundum correlarium, ſcilicet ꝙ princeps & magiſtratus,& iuſtus gubernator nõ cenſet ſibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipſum de ſe eſſe iuſtum, proportione ſeruata vt non ſibi plus tribuat niſi ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam, vnde & alteri laborat.Quare bene dictum eſt quòd magiſtratus virum oſtendit, cùm ad alium ſit iuſtitia, & ad bonum alienum atque commune, vt antea patuit. Notandum quòd principis & magiſtratus officium eſt, vt rempubli. gubernet ſicut gubernator nauium, ita vt omnes ſint ſalui qui in illa ſunt.at gubernator hoc facere non poteſt niſi habeat gubernandi artem. Sic princeps per virtutem quæ eſt in ipſo gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium,& ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem. Vnde vſus ad alium non ſolùm eſt huius iuſtitiæ quæ eſt pars virtutis, ſed etiam totius virtutis:quam ea ratione qua eſt ad alium: & commune bonum legitimam iuſtitiam diximus. Vnde & difficillima virtus, & ideo præclariſsima dicitur eſſe iuſtitia, cùm operari ad alios & æqualitatem ſeruare difficile ſit, atque ideo valde præclarum. Difficile eſt, inquit Cicero, cùm præſtare omnibus cupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Ex quo fit neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. exiſtuntque in repub.plerunque largitores

gitores & factioſi.vt opes quammaximas conſequantur,& ſint vi potius ſuperiores,quàm iuſtitia pares: ſed quo difficilius, hoc præclarius.hæc in de officiis.

{MERCES ergo quædam.} Tertium eſt correlariũ, ſcilicet ꝙ debetur præmium iuſto bene gubernanti rempub.ſcilicet honos & gloria. Poſtquam enim adeptus eſt virtutes,& confert ſe ad rempub.& incipit operari ad alios ſecundum habitum virtutum quem in ſe habet: tunc debetur ei à ciuibus & à repub.honos & gloria: ſed ij qui talibus honoribus non quieſcunt,cùm nullum ciues habeant præmium maius quod dare poſsint,euadent tyranni,quoad per eos fieri poterit. 73

{HERILE autem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua determinat de iuſto quod per ſimilitudinem dicitur,& eſt triplex, ſcilicet inter patrem & filium,dominũ & ſeruum, virum & vxorem.Sed hoc vltimum appellat Philoſophus rei familiaris iuſtum. Verùm ſi paterfamiliâs referatur ad filium & ad ſeruum & vxorem, quia idem poteſt eſſe pater, & dominus,& vir, omnia illa poterunt dici rei familiaris iuſta. Verùm de illo vltimo quod appellat rei familiaris iuſtum dicit Philoſophus quòd habet maiorem ſimilitudinem cum ciuili:licet non ſit idem. At paternum & herile habent etiam aliquam ſimilitudinem,ſed tamen ſunt idem.Quod autem inter hos non ſit tale iuſtum probatur, In quibus non eſt iuſtitia, in illis non eſt iuſtum ciuile: at inter dominum & ſeruum, patrem & filium non eſt propriè iniuſtitia: ergo non erit iuſtum ciuile.Patet ratio. Nullius eſt iniuria ad ſeipſum, nec ad ſua: ſed ſeruus eſt aliquid domini dũ poſsidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniuſtitia:quia nemo ſibi iniuriam facit,nec ſuis: at ſeruus eſt poſſeſsio animata domini, filius verò eſt aliquid patris. Item inter virum & vxorem non eſt æqualitas, nec ergo iniuſtitia propriè dicta. Veruntamen vbi eſt maior æqualitas, ibi maior ſimilitudo iuſti ciuilis. Et cùm vir & vxor ſint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus aut ſeruus: ideo dicit Philoſophus, quòd iuſtum inter virum & vxorem, quod appellat familiare, eſt magis ſimile ciuili iuſto quàm illorum iuſta:non tamen eſt id de quo loquitur. Notandum quòd inter eos videtur eſſe iuſtum ciuile:inter quos eſt æqualitas viciſsim imperandi atque parendi.In repub.enim non ſemper ſunt iidem imperantes, ſed eſt 74

vicißitudo quædam cum æqualitate, vt alij nunc pareant, nũc imperent ſecundum leges: ſed dominus ſemper imperat ſeruis, ſeruus ſemper obedit: & ſic inter eos nõ eſt æqualitas, nec ex conſequenti ciuile ius. Pater etiam ſemper eſt pater, & filius ſemper eſt filius: ideo non eſt æqualitas. Verùm inter virum & vxorem etiam non eſt propriè æqualitas, etſi maior eſſe videatur quàm inter patrem & filium, & herum & ſeruum. Nam vt vir eſt paterfamiliâs, ſic illa materfamiliâs, & vnà cum viro rem familiarem gubernare videtur, Nam vir extrà, vxor ea quę ſunt domi curare debet & conſeruare. Quare videntur ob hæc habere quandam æqualitatem: attamen ſunt inæquales, quia vir non ſubit vicem matrisfamiliâs, nec illa econtra viri officium inquantum eſt vxor: præterea ſi quæ leges ſunt vir imponit eas vxori. ſic igitur patet quòd non propriè eſt inter virum & vxorem ciuile iuſtum.

De iuſto naturali, & legitimo.

CAPVT. VII.

75 *Ciuilis autem iuſti aliud eſt naturale, aliud legitimum. Et naturale quidem eſt, quod ubique uim habet eandem, & non quia uidetur uel non uidetur. Legitimum autem quod à prin-*
76 *cipio quidem nihil refert, ſic an aliter habeat. cùm uerò poſitum fuerit, refert. Quale eſt, Mina captiuos redimi, uel capram dijs, ſed non duas oues mactare: & etiam ea quæ de ſingulis lege iubentur. ut ſacra Braſidæ facere, & quæ*
77 *publicis decretis inſtituuntur. Videntur autem quibuſdam omnia talia eſſe. Propterea quòd omne quod natura conſtat, immobile eſt: et uim eandem habet ubique. ſicut ignis hic, & apud Perſas urit: iuſta autem moueri uident. Verùm hoc non ita ſeſe habet, ſed aliquo modo. Atq; apud*
78 *deos quidem nihil ullo modo forſitan eſt quod ita ſeſe habet: apud nos autẽ eſt quidẽ aliquid etiam natura conſtans, mutabile. uerũ nõ omne. Attamen aliud eſt natura aliud non*

natura. Patet autem quidnam eorum quæ poſſunt & aliter ſe habere natura conſtat, & quid non, ſed lege ac inſtituto, ſi ambo mutari ſimiliter poſſunt. Et ad cætera eadem accommodabitur definitio. Dextera namque manus ualidior eſt læua natura. Et tamen fieri poteſt, ut omnes euadant apti ad utendum manu ſiniſtra perinde ac dextra. Iuſta autem ea quæ ex inſtituto ſunt & ob utilitatem, ſimilia ſunt menſuris. Nō enim omnibus in locis æquales ſunt uini, triticiq; menſuræ. ſed ubi quidem emunt, maiores ſunt, ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia ſunt, ſed humana iuſta: non eadem ſunt ubique. Nam neq; reſpublicæ, ſed una tantum ubiq; ſecundum naturam ipſa optima. Vnumquodque autem iuſtorum, & legitimorum, 79
ut uniuerſale ſeſe habet ad ſingula. etenim ea quæ aguntur ſunt multa, unumquodque autem illorum eſt unum. eſt enim uniuerſale. Intereſt autem inter iniuriam & iniuſtum: & inter ius & iuſtum. Iniuſtum enim eſt natura, uel inſtituto. 80
*Id autem ipſum cùm actum fuerit iniuria eſt. anteà uerò quàm ſit actum nullo modo eſt iniuria, ſed iniuſtum. pari modo & ius. Vocatur autem magis *iuſti actio ipſum commune; *ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot ſpecies uniuſcuiuſque ipſorum ſunt, & circa quæ uerſantur, conſiderandum eſt poſtea.*

ἄδικον. ἀδίκημα. δικαιοπράγμα, δικαίωμα.

COMMENT.

CIVILE autem iuſtum diuiditur. }Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus diſtincto iuſto ciuili à paterno, herili & vxorio: nunc illud reſumit & diuidit in ſuas partes. Hoc autem capitulum in duas partes diuiditur quæ ſuis locis patebūt. In prima igitur parte Philoſophus affert diuiſionem iuſti ciuilis, dicendo ꝙ quoddam eſt naturale quoddam legitimum. Naturali tribuit duas conditiones: vnam ex parte ſui effectus, ſcilicet quòd habet vtiq; eādē vim. 75

id eſt idem efficit apud omnes gentes. Alia ſumitur ex parte cauſæ ſuæ: quia non eſt ex noſtra inſtitutione,ex eo quòd videtur aut non videtur nobis: ſed conſiſtit quodammodo ex parte naturæ. Notandum quòd non videtur eſſe diſcrepantia inter Philoſophũ & iuriſconſultos in declaratione iuſti naturalis,quamuis Philoſophus iuſtum diuidat: illi ius.& melius Philoſophus: quia iuſtum eſt vniuerſale: ius particulare cum applicatur particulari rei. Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto, quia iuriſperiti diuidunt ius bifariam:primò,ſcilicet in naturale,& ius gentium:& naturale eſt apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio, & educatio liberorum: ius autem gentiũ appellant quod eſt apud omnes gentes:ſicut eſt pacta ſeruare,legatos tutos eſſe,& ſimilia. Philoſophus verò iſta duo appellat naturalia, quia ſicut nos non videmur eſſe cauſa effectrix noſtra inſtitutione iuſti quod natura conſtat:ſimiliter nec eius quod eſt vbique gentium. Nã duplex videtur eſſe natura in homine: vna qua conuenit cùm cæteris animalibus,alia qua conuenit tãtum cum cæteris hominibus. Nam homo procreat ſicut alia animalia, & educat procreata,& hæc cõpetunt homini ex parte naturæ communis cum aliis animalibus. Cum verò habeat aliam naturam qua differt ab aliis animalibus,cõmunicat tamen cũ omnibus aliis hominibus:iura quæ inde naſcuntur ab illis dicuntur iura gentiũ,ſicut legatos tutos eſſe:&,vt Cicero inquit,non prohibere aquã profluenté, pati ab igne igné capere:ſi quis velit conſilium deliberanti dare, quæ ſunt his vtilia qui accipiunt, danti non moleſta.ſic igitur iſta duo iura vno nomine complectitur Philoſophus, iuſtum naturale appellans, ideo in re non videtur diſcrepare à iuriſperitis. Notandum quod præter iſta duo iura,quæ Philoſophus nomine naturalis comprehendit,& item legitimũ,ſunt apud eum iuſta ciuilia, quia ſeruantur in ciuitatibus & communi vitæ ſocietate.Verum intelligendum vlterius quòd ſicut ſit in ſpeculatiuis quantum ad hoc propoſitum ſpectat,ita etiam in actiuis:ſed in ſpeculatiuis quædam ſunt vt principia,quædam ex principiis procedẽtia, id eſt concluſiones: ſic in actiuis quædam ſunt tanquã principia,quædam ab illis profluentia. at in ſpeculatiuis principia quædam ſunt per ſe nota, & ſtatim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis ſine vllo diſcurſu, vt de

quo

quolibet affirmatio & negatio, & de nullo iſtorum, ambo, aut cum diſcurſu imperceptibili, vt ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent ſunt æqualia. Et omne totum eſt maius ſua parte, & ſimilia quæ ſumuntur in ſcientiis tanquam per ſe nota, & non probātur, ſed ex illis poſitis tanquam per ſe notis, & vi illorum procedimus: deinde ad probandas concluſiones, vt latè oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eodem pacto in actiuis ſunt quædam iura naturalia nobis nota ex natura communi cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiuſque hominis quæ non videntur fieri noſtra inſtitutione: ſed ex illis, tanquam ex principiis, iura ciuitatum & legitima tanquam concluſiones in ſpeculatiuis prodire profluereque videntur: duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam ſpeculari, & agere non eſt eiuſdem virtutis atque potentiæ, Ex quo coacti ſunt Philoſophi ponere duas vires intellectiuas, ſcilicet ſpeculatiuam & actiuam. Verū vt in intellectu ſpeculatiuo ſunt ea principia quæ diximus quaſi innata: ita in intellectu actiuo videntur collocari principia vt eis ex ipſa natura ſine vlla probatione intellectus aſſentiri videatur: vt ſunt illa. Omne honeſtum proſequendum, omne turpe fugiendum, pacta ſeruanda, non violandi legati: & ſimilia à quibus latores legum tanquam à quibuſdam vniuerſalibus inſtructi principiis leges poſtea condunt. Quare cum ita ſint, merito Philoſophus iſta principia naturalia dixit iuſta, cum ſua pte natura hærere cuique intellectui ſano videantur ſine cuiuſquam doctrina. Verum vtrum in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis ſicut in ſpeculatiuis, in præſentia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinam.

{LEGITIMVM autem.} Declarat Philoſophus aliud mēbrum iuſti ciuilis, dicendo quòd iuſtum legitimum eſt, quod 76
antequam poneretur nihil referebat vtrum hoc vel illo modo eſſet: poſtquam verò poſitum eſt, refert. Et videtur trifariam Philoſophus oſtendere tale iuſtum, vt ſi eſſet commune quod ad totam ciuitatē pertineret, vel ſingulare quod ad vnū tantum hominem pertinet. & tertium quaſi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiuſmodi diuiſio colligi poteſt ex Philoſophi exēplis quæ ponit. Primum pertinere videtur ad cōmunem & omnem ciuitatem, vt redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athe-

nienſes vigente bello, ſancitum fuit vt captiui redimi poſſent certo pretio, ſcilicet vna mina, & hoc videtur pertinere ad legitimum iuſtũ cõmune: & illud item de vna capra, & nõ duobus ouibus, quod ponitur à Philoſopho exẽpli cauſa, licet factum non inueniatur. Aliud eſt exemplũ pertinens ad vnũ. Braſidas rex Lacedæmoniorum fuiſſe dicitur, & multa beneficia in Amphipolitas contuliſſe, ex quibus poſt mortem illius inſtituiſſe eam gentẽ tradunt ſacra facere in memoriã Braſidæ. Tertium exemplum eſt de publicis decretis nõ ad totam rempublicam pertinentibus, ſed ad aliquod membrum ciuitatis vt ad mercatorum membrum vel alicuius alterius facultatis particularis.

77 {VIDENTVR autem quibuſdam.} Hac in parte Philoſophus cum velit remouere opinionẽ quorundam de iuſto ſupradicto: primò eam affert, deinde refellit. dicebant enim illi non eſſe bifariã diuidendũ iuſtũ eo pacto quo diuiſit Philoſophus, quia omne iuſtum ciuile erat legitimũ, nõ autẽ naturale, vt Philoſophus dicit: & arguebant hoc pacto, Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem, & non mutatur: Sed iuſta non ſunt eadem, nec eadem permanent apud omnes, ſed omnia ſunt mutabilia: ergo non ſunt naturalia. Nam legati non ſunt apud omnes gentes tuti, & ſemper tuti.

78 {VERVM hoc non ita ſeſe habet.} Excludit & reprobat hanc opinionẽ Philoſophus, & primò videt̃ negare quod omnia naturalia ſunt immutabilia: deinde quòd omnia iuſta ſunt immutabilia, Dicit enim ꝙ non ita ſe habet ſimpliciter, ſed aliqua ex parte: & primò negat ꝙ omne quod conſtat natura, permaneat ſemper immutabile, dicẽdo ꝙ ſiqua ſunt iuſta immutabilia, non erũt niſi diuina. Sed ea quæ ſunt apud homines licet conſtent natura, tamẽ non ſemper permanẽt immutabilia, quare non eſt vera illa veſtra propoſitio, ꝙ omne naturale ſit immutabile apud omnes. Videmus enim quod cõſtat natura, vt manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principium motus: tamẽ fieri poteſt vt quidam æquè vtantur bene vtraq; manu, & hoc poteſt eſſe apud omnes homines. Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere: & ſic patet quod illa quæ ſunt naturalia mouentur atq; mutantur. Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor propoſitio non eſt vera, ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia: nam quædam ſunt mutabilia propter varietatem morum & hominum interdum

aber

aberrantium à recta ratione: verùm naturalia iura ſunt eadem apud omnes gentes ſanæ mentis & ea ratione qua homines: ſicut dicimus eſſe quædam ſimpliciter, & de natura ſua ſana, que tamen alicui non ſunt ſana, ſcilicet ægroto, & item dulcia & huiuſmodi. ſed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur eſſe proceſſus: Sunt nonnulli, dicit Philoſophus, qui putant omnia iuſta eſſe legitima, non autem eſſe aliqua naturalia iuſta: & aſsignant hanc rationem, quòd vident ea quæ ſunt naturalia non mutari, & vbiq; habere eandem vim: ſicut ignis hic, & apud Perſas: iuſta verò mutari, & eſſe diuerſa. Nos autem dicemus primum ꝙ hoc non eſt ſimpliciter verum, ꝙ omne naturale & conſtans natura ſit immutabile, & ſemper ſe habeat eodem modo, ſed aliqua ex parte, & ſecũdum quid eſt verum. Nam ſi diceremus ea quæ ſunt diuina firma eſſe, & ſemper ſe habere eodem modo, hæc cõcedenda videntur. Verùm de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines non eſt concedendũ, quia eorum aliqua ſemper ſe habent eodem modo, aliqua verò ſunt mutabilia. Exemplum primi, vt homo eſt animal rationale. & ſimilia quæ ſunt in primo modo dicendi, per ſe, & ſemper ſe habent eodem modo. Exemplum ſecundi: homo habet manum dexteram aptiorem quàm ſiniſtram, quod non ſemper eſt. fieri enim poteſt vt ſit amphidexter: ſic igitur cùm quædam naturalia ſunt mutabilia, & aliter ſe habere poſsint, non erit mirum ſi etiam iuſta naturalia non ſemper ſe habent eodẽ modo. Dicamus igitur quòd iuſtorũ quædam conſtant natura, quædam lege, & ex inſtituto, etſi etiam ambo mutari poſſent, & aliter ſe habere. quod ſi quæratur, cùm iuſtum naturale & legitimum ſit vtrunq; mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit ꝙ ex hoc percipi poterit, ſcilicet, cùm viderimus aliquod iuſtum eſſe cõmune pluribus gentibus vel omnibus, tunc dicemus illud iuſtum eſſe naturale. Cùm verò videbimus aliquod aliud non eſſe commune, ſed tantum eſſe alicuius ciuitatis vel regionis, vt ſunt menſuræ diuerſæ vini & tritici diuerſis in locis: tunc dicemus illud iuſtũ eſſe legitimum, id eſt ex lege & inſtitutione, non autem ex natura. Quare non obſtat noſtræ ſententiæ veſtra obiectio, cùm dicitis iuſtum non eſſe naturale, quia naturalia non poſſunt aliter ſe habere: iuſta verò aliter atque aliter ſe habent, cùm oſtenderimus quòd etiam naturalia quædam aliter ſe habe-

te poſſunt, et ſi vt plurimum ſe habeāt eodem modo, & cōmuniora ſint quàm ea quæ ex inſtituto fiunt: nam non ſolum iuſta naturalia aliter ſe habere poſſunt, ſed etiam talis determinatio erit ad quædā alia naturalia, & quæ natura conſtāt, ſicut de amphidexteris diximus. Si quid verò eſt vna vbiq; agendi ratio ſecundum naturam, ea erit optima, ſicut ſunt ea quæ ſunt dulcia natura vt mel. Tamē alicui nō ſunt vt guſtui corrupto. & hoc nō eſt ex natura mellis, ſed ex corruptione illius: eodē pacto iuſta naturalia de ſe non haberēt hāc varietatē, ſi homines eſſent omnes vt eſſe deberēt, ſequendo rationem ducem.

79 {VNVMQVODQVE autem iuſtorum.} Quia Philoſophus in præcedentibus loquendo de iuſtitia ſæpe vſus eſt vocabulis & terminis qui videntur habere magnam ſimilitudinem inter ſe, vt apertè cognoſcatur quod vnumquódque ſignificat, vult aſsignare propriam ſignificationem cuiuſq;, & videntur differre ſecundum vniuerſale & particulare. Primò igitur declarando naturam iuſti ciuilis, dicit quod iuſtum ciuile ſumimus vniuerſale: vt colendus eſt Deus, tutos oratores & legatos eſſe debere, depoſitum eſſe reddendum, & ſimilia. Iſta igitur vniuerſalia ſunt ſub quibus cadunt ſua ſingularia quæ ſunt plura: & tamen vnumquodque illorum ſubit rationem vniuerſalis ea ratione qua iuſtum eſt.

80 {INTEREST autem inter iniuriam,} Ponit nunc Philoſophus differentiam inter iſtos quatuor terminos, ſcilicet inter iniuriam, & iniuſtum, & inter ius atque iuſtum: & oſtendit quòd iuſtum & iniuſtum eſt in vniuerſale, & antequam agatur, & hoc eſt contra nonnullos qui ſumunt ius antequam agatur. Iuſtum igitur eſt tutos dimittere legatos, depoſitum reddere: hoc cùm agitur, nunc apud iſtos vel illos dicitur ius. Ita vt omne ius præſupponat iuſtum, non autem econtrà. Iuſtum enim redactum ad opus eſt ius. Iniuſtum quoque natura quod eſt contra iuſtum naturale, vel iniuſtū ex inſtituto quod eſt contra iuſtum ex inſtituto. Iniuſtum, inquam, eſt vniuerſale, vt cōmittere adulteriū. Cùm verò agit', eſt iniuria: vel cùm actum eſt, iniuria dicitur. Sic igitur iuſtum eſt antequam fiat, vt reddere depoſitum, vel punire maleficia eſt iuſtum: poſtea quàm factū eſt, dicitur ius. Verùm dicit Philoſophus quod vtimur hoc modo dicēdi pro omni iuſto actu. Nonnunquā pro emendatione iniuriæ, cùm dicimus quod iudex fecit ius quando

do emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iuſtum actu, id eſt omne opus iuſtum dicitur ius, vt in diſtributione vel cõmutatione: vnde apud Græcos poſuit duo nomina Philoſophus, ſcilicet δικαιόπραγμα & δικαίωμα, apud Latinos verò non ſunt. Ideo apparet magna confuſio in textu. Sic igitur habemus quòd iniuſtum eſt vniuerſale & antequam fiat: iniuria verò ipſum iam actum. Eodem pacto iuſtum antequam fiat: Ius verò cùm eſt factum. Verùm hoc communius dicitur pro quocunq; actu iuſto: ius autem vocatur correctio iniuriæ. communius enim dicitur δικαιόπραγμα, quòd videtur comprehendere quemcunq; actum iuſtum, ſiue ſit iuſtitiæ diſtributiuæ, ſiue correctiuæ: δικαίωμα verò videtur comprehendere & ſignificare correctionem tantùm iniuriæ, quòd videtur eſſe cuiuſdam partis iuſtitiæ operatio, & non cuiuſcunque iuſtitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento, quod alijs irrogatur.

CAPVT VIII.

CVm autem iuſta ſint, & iniuſta ea quæ diximus: iniuriam quidem quiſpiam facit, & ius 81
agit: cùm ea ſua ſponte agit. ſed cùm inuitus, nõ iniuriã facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut ſint iuſta aut iniuſta. Iniuria autem atq; iuris actio tunc eſt, cùm à ſponte agente fit. tunc enim uituperatur, & ſimul tũc iniuria eſt. Quare erit quid iniuſtum quidem, ſed nondũ iniuria, ſi non à ſponte agente ſit factũ. Equidẽ 82
id à ſponte agente fieri dico (quemadmodum & prius eſt dictũ) quod quiſpiam in ſe ſitum ſciens agit, & non ignorans. neq; quẽ, neq; quò, neq; gratia cuius: ut quẽ pulſat, & quo, & gratia cuius. & unũquodq; illorũ neq; per accidens, neque ui. ut ſi quiſpiã ui mouens manũ alterius ipſum pulſet. Sponte enim ipſe tum ſua non pulſat: quippe cùm non ſit in ſe ſitum. Fieri etiam poteſt ut qui pulſatur ſit pater. ipſe autem ſciat quidẽ illum hominẽ eſſe, uel aliquem eorũ qui aſ-

ſunt, ignoret autem eſſe patrem. Idem dicendum eſt & de eō
gratia cuius agitur, & circa totū etiam actum. Quod igitur
ignoratur, aut non ignoratur quidem, non eſt autē in ipſo
ſitum, ſed ui fit, id omne agitur ab inuito. Et eorū enim quæ
nobis natura cōpetunt, cōplura ſcientes agimus, atq; pati=
mur, quorum nihil aut noſtra ſponte, aut inuitis fit nobis:
ut ſeneſcere, aut mori. Eſt autē in iniuſtis ac iuſtis, ſimiliter
id quod per accidens dicimus. Nā ſi quiſpiam depoſitū inui
tus, & ob timorē reddiderit: nō eſt dicendū hunc iuſtum, aut
ius agere niſi per accidens. Similiter eſt dicendū & eū iniu
riā facere atq; iniuſta per accidens agere, qui cogitur, atq;
83 inuitus non reddit depoſitū. Eorum autem quæ ſponte agi=
mus, alia electione agimus, alia ſine electione. Ea cū electio
ne agimus, quæ anteceſsit deliberatio. Ea ſine electione, quæ
84 non anteceſsit deliberatio. Cùm igitur læſio ſit in ſocietati=
bus triplex: tunc ſunt cum ignoratione peccata, cùm quiſ=
piā egerit, aut circa quē. aut quod, aut quo, aut gratia cuius
agere non putarit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut
non hunc, aut non gratia huiuſce putauit. ſed accidit id cu=
ius gratia non putauit, ut non ut uulneraret, ſed ut punge=
ret, aut non quē, aut non modo hoc. Atq; cum extra ratio=
nem fit læſio, infortunium eſt. Cùm non extra rationem, ſi
ne tamē uitio: peccatū. Etenim peccat quidē quiſpiam, cùm
in ipſo eſt principiū cauſæ: aduerſa uerò fortuna utitur, cum
85 eſt foris. Cùm autē ſciēs quidē, ſed non deliberatione præmiſ
ſa quiſpiam lædit, iniuria eſt. cuius generis ea ſunt uniuerſa
quæ per irā efficiuntur, aliasq; animi perturbationes, quæ
cunq; neceſſario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim
iniuriæ ſunt. Atq; ij qui ob hæc nocēt ac peccant, iniuriam
quidē faciunt: tamē nōdū ob hæc ipſa ſunt iniuſti uel praui.
86 nō enim nocēt ob prauitatē, ſed cū nocet quis, electione in=

iuſtus

iuſtus eſt atque prauus. Quapropter perrectè ea quæ profi 87
ciſcuntur ab ira, non diiudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira: ſed is qui prouocauit ad iram. Præterea non fit in talibus controuerſia ſi factum ſit necne: ſed ſi iure ſit factum. Ira nanque ob apparentem oriri iniuſtitiam ſolet. Non enim de facto perinde atque in commerciis contendunt, ubi neceſſe eſt alterum improbum eſſe ſi non id faciat obliuione, ſed de re conuenientes, iure an
iniuria ſit facta diſceptant. Qui autem fecit inſidias, non 88
ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat. 89
Quòd ſi electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam
iniuriis eſt iniuſtus qui iniuriam facit, cùm comparationem 90
rationum aut æqualitatem tranſgreditur. Pari modo iuſtus etiam eſt cùm ius agit electione. ius autem agit ſi ſolum ſua
ſponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia ſunt 91
uenia digna, alia non ſunt uenia digna. Nam ea quæ non ſolum ignorantes, ſed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoſcenda ſunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, ſed ignorantes quidem ob affectum non naturalem, neque humanum, non ſunt uenia digna.

COMMENT.

CVM autem iuſta ſint & iniuſta. } Hoc eſt tertium capi- 81
tulum huius ſecundi tractatus, in quo ſoluit dubitationem motam in primo capitulo, ſcilicet ſecundum quam iniuriam quis ſit propriè iniuſtus, & ſimiliter ſecundum quod ius aliquis ſit propriè iuſtus. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. Dicit ergo in primis quòd omnia quæ fiunt ſponte, ſunt ius vel iniuria: quæ verò fiunt inuitè non dicuntur eſſe ius vel iniuria, niſi per accidens. Accidit enim, vt hæc ſint iuſta vel iniuſta. Notandum quòd ex dictis Philoſophi emergit quòd aliquod eſt iuſtum quod non eſt ius, & aliquod iniuſtum quod non eſt iniuria. Nam ſi quis inuitus reddit depoſitum, is non fecit ius, quia non egit per ſe,

nec

nec ſponte ſua, tamē egit iuſtū per accidēs, quia illud quod eſt iuſtū opus, & poteſt eſſe ius ſi ab aliquo fiat ſponte. Eodē modo, ſi quis inuitè retinet depoſitū non dicetur facere iniuriam: tamen facit id quod eſt opus iniuſtū nō per ſe, ſed per accidēs, & poteſt eſſe iniuria ſi fiat ſponte. Notandum præterea quòd iſtud per ſe & per accidens ſoluit omnē dubitationē quæ oriri poteſt nō ſolum in iis, ſed etiam in operationibus aliarū virtutum. Nam ſi quis egerit operationem temperantiæ, ſi per ſe, temperans: ſi per accidens, non propriè temperans dici poteſt.

82 {EQVIDEM id à ſponte agente.} Declarat Philoſophus id quod ſponte, & id quod inuitè fit, quæ reſpondere videntur & conſonare cum iis quæ in tertio libro latiſsime dicta ſunt, & eſt neceſſarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ dicta ſunt, & inſequentium quæ dicentur. Id igitur fit ſponte, dicit Philoſophus, quod aliquis agit in ſua poteſtate conſtitutus, ſciens omnes circunſtantias & conditiones requiſitas, ſcilicet quem, quid, quando, & reliqua: & addit quòd oportet ſponte agentem non ſolum ſcire illa ſingularia dicta, ſed ſcire etiam illa per ſe, & non per accidens: & item oportet quòd non agat aliqua vi compulſus. Vidimus enim in tertio quòd ſpontaneo opponitur non ſpōtaneum, quod eſt aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primo hoc ſecundum membrum, dicendo quòd ſi quis compulſus alterius manu percutiat aliquem, is non ſponte agere videtur. Item declarat aliud membrum, ſcilicet quomodo dicitur ignorare, & quid eſt dicere ſcire per accidens, & non per ſe, vt ſi quis pulſet patrem quem non cognoſcit illum vt patrem, ſed vt hominem, & addit vlterius Philoſophus quòd id quod ignoratur, aut quod non eſt ſitum in poteſtate agentis videtur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiant aliqua noſtra ſponte non ſufficit eſſe tale vt ſciatur. Nam ſeneſcere, & augeri, & mori quanuis ſciantur, tamen non dicuntur fieri ſponte: ſed requiritur præter ea vt illa res ſit in noſtra poteſtate collocata, & à nobis fieri poſsit. Poſt hæc Philoſophus accommodat ſupradictas diſtinctiones iuſtas & iniuſtas iuri & iniuriæ, vt patet in textu exemplo depoſiti quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philoſophus declarationem de eo quod fit ſponte aut non ſponte: quia ſine hac diſtinctione non videtur conſtare

illa virtus,& hoc præſertim videtur competere iuſtitiæ.

{EORVM autem quæ ſpõte agimus.} Hæc eſt ſecũda pars 83
huius capituli,in qua poſtea quàm ſuprà inueſtigauit quid ſit iniuria, & docuit quando aliquid iuſtum vel iniuſtum agitur non inuitè,ſed ſponte: nunc inquirit & declarat quæ nam ſint illæ iniuriæ,ex quibus propriè aliquis dicatur iniuſtus: quia pluribus modis ſponte agitur: & in hoc conſiſtit ſolutio dubitationis motæ in primo capitulo huius ſecundi tractatus. Affert autẽ primo diuiſionem vtilem ad ea quæ dicturus eſt, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis ſponte,alia fiunt cum electione,alia ſine electione: vnde non valet, hoc eſt factum ſponte: ergo cum electione:ſed bene econtra, hoc eſt factum cum electione.ergo ſponte, cùm ſponte agere ſit magis vniuerſale.Nam ſponte agere competit etiam brutis, vt in tertio vidimus: agere verò cum electione ſolum competit habentibus voluntatem & rationem. Quare vbicunque eſt electio, ibi voluntas:& vbicunque voluntas, ibi principium ſponte agendi:ſed non econtra,vt antea patuit.

{CVM igitur læſio fit.} Affert Philoſophus diuiſionẽ quãdam læſionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ eſt triplex.Vna quæ fit ab inuito:alia quæ fit à ſponte agente: tertia quæ fit ab eligente.& per hanc diuiſionem oſtendit quòd aliquis per accidens agat operationem iniuſtam, non tamen erit iniuſtus. Nam ille qui agit inuitus,ea ratione nec iuſtus dicendus eſt,nec iniuſtus: ſed fieri poteſt vt quis agat rem iniuſtam inuitus:ergo ille non erit iniuſtus. Affert poſt hæc diſtinctionem Philoſophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis.ponendo duplicem gradum. Nam quædam fiunt vltra rationem & opinionem, & talia non dicuntur peccata, ſed infortunatæ læſiones: quædam verò non extra rationem peccantur, & hæc dicuntur quidem peccata, cùm principium agendi & potentia ſit in auctore peccati: non tamen dicuntur facta cum vitio, vt patet in textu Philoſophi. Sed vt melius intelligatur eius ordo procedendi,Ariſtoteles cùm velit declarare quis ſit vir iuſtus & iniuſtus.primo inquirit quis ſit iniuſtus. Hoc cognito à contrario cognoſcetur iuſtus. Sed cùm iniuſtus ſit qui facit iniuriam ſecundum quendam modum nocendi, videndum eſt quot modis noceri poteſt, vt aliis ſepoſitis relinquatur is nocendi modus ſecũdum quem fiat iniuria, ex qua proprie

priè dicatur iniuſtus:& ideo attulit ſuperiorem diſtinctionem quam declarare incœpit,& nunc ſequetur.

85 {CVM autem ſciẽs.} Prima & ſuperior læſio non eſt iniuria; licet ſit iniuſta actio: nunc verò oſtendit fieri poſſe iniuriam,nõ tamen ille erit iniuſtus.Vnde nõ ſequitur:hic egit iniuriam,ergo eſt iniuſtus,etiam ſi ſponte egerit:quia requiritur vt agat cũ electione & deliberatione præcedenti.quòd ſi quis per iram vel aliam huiuſmodi læſerit perturbationem, iniuriam quidem facere poterit:non tamen ſtatim ſequitur ꝙ ſit homo iniuſtus.Notandum quòd Philoſophus dicit perturbationes atque affectus, qui neceſſario,vel natura hominibus inſunt:neceſſario ineſſe dicuntur talia,vt fames,ſitis,& huiuſmodi:natura verò,vt timorem,iram,& ſimilia. Nam ſi quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniuſtum dicetur feciſſe iniuriam,non tamen appellabitur iniuſtus. Idem dicetur de ira, metu, miſericordia, & ſimilibus: quarum perturbationum aliqua motus ſi quis agat aliquid, non habet tempus deliberandi:quòd ſi haberet,fortaſſe non egiſſet talem iniuriam. ex quibus patet, quòd aliquis agere iniuriam poteſt ſponte & ſciens, tamen non erit iniuſtus, quia non videatur nocere ob prauitatem,vt inquit Philoſophus.

86 {SED CVM nocet quis.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quando aliquis,& per quam iniuriam factam dicitur iniuſtus,& oſtendit hoc pacto,Is qui agit iniuriam per principium coniunctum cauſæ iniuſtitiæ eſt iniuſtus.At is qui agit iniuriam cum electione & deliberatione antecedenti eſt huiuſmodi,ergo talis erit iniuſtus. Ex his ſoluta eſt dubitatio ſuperius allata,ſcilicet quænam ſint illæ iniuriæ ex quibus aliquis dicatur iniuſtus,quam Philoſophus in hunc locum diſtuliſſe videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria quæ intercedebant,quas ſoluere oportuit, & multas diſtinctiones afferre declarando de quo iuſto intendat, videlicet de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale & legitimum,& quomodo ſe habet tanquam vniuerſale ad ſingula, & reliqua: quibus ſolutis & declaratis, venit per diſtinctiones pulcherrimas ad declarandum & ſoluendum ob quas iniurias quis dicatur iniuſtus. nam non ob ea quæ fiunt ab inuitis, nec ob ea quæ fiunt ſponte ſine electione, ſed tantum ob eas iniurias quæ fiunt ab aliquo,electione & deliberatione præcedenti.

{QVA

{QVAPROPTER perrectè ea quæ proficiſcuntur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententiis, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen propriè eſt iniuſtus: ſed ille tantùm qui ob prauitatem & cum electione nocet, eſt dicendus iniuſtus, nunc hæc declarat & probat: & primò reſumendo illum qui ſciens ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt propriè iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ non habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam peturbationem, quæ arguit non ex habitu factam eſſe talem iniuriam: veluti illi qui ira, quæ eſt vehemens perturbatio, nocent & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cùm ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cùm non lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cùm aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cum conſtet de facto: quod non diſceptaretur ſi propriè putaretur iniuſtus: ſed cùm conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſcepatur: vt in commerciis cùm negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterum duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cùm conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare non poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commerciis, vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille verò qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, vel iniuriam non afferre. Verùm iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicendus iniuſtus. 87

{QVI autẽ facit inſidias.} Declarat nũc Philoſophus q̃ quãdo fit iniuria cũ vitio, & cùm lædens lædit cũ electione eſt iniuſtus: nã qui lædit eo principio quod ad vitiũ pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus econtrà qui facit ius eo principio quod pertinet ad virtutẽ, & cũ electiõe ius facit. 88 {COMPARATIONEM rationũ.} Innuit iuſtitiam diſtributiuam. 89

AEQVA

90 {AEQVALITATEM.} Innuit iuſtitiā cōmutatiuam & correctiuā cōmerciorū. Ex his poteſt concludi ꝙ iniuſtus eſt qui ſciens iniuriam facit. & cum electione ac deliberatione præcedenti Iuſtus verò econtrà. Nam omnia quæ dicta ſunt de iniuſto & iniuria competunt iuſto contrario modo.

91 {EORVM autem.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus diſtinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis, & eorum dicit aliqua eſſe venia digna, aliqua non. Sed notandum ꝙ Philoſophus ſumit hic inuitum fieri largo modo, id quod verè non eſt propriè tale, ſed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam neceſſariam vel naturalem quæ antea attulit: & tamen illa fiunt à nobis ſponte, cùm principium agendi vel non agendi ſit in nobis: ſed ſumit Philoſophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horum igitur, dicit Philoſophus, aliqua ſunt venia digna, aliqua non. Nam ea ſunt ignoſcenda non quæ facimus ignorantes tantùm, etenim talia non eſſent digna venia, ſed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum ꝙ ignorantem agere, vt in tertio percipimus, vult Philoſophus qui ignorat in vniuerſali: per ignorantiam verò illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunſtantiam. Exemplum primi, vt ſi quis ignoraret eſſe adulterium turpe: exemplum ſecundi, vt ſi quis ignoraret hanc eſſe vxorē vicini, exiſtimans & credens ſine dubio eſſe ſuam. Quare primus ignorans tantùm in vniuerſali non eſt excuſandus, ſed ignorans; & non ſolùm ignorans tantùm, ſed per ignorationem in particulari circunſtantia aberrans dignus videtur venia, ſi ſimul ſit ignorans, & per ignorationem agat. Item ſi quis ignorans agit ob perturbationem aut neceſſariam aut humanam, videtur venia dignus: vt ſi quis egerit ob famem, quia talis eſt ignorans in vniuerſali, & compellitur ab affectu neceſſario. Nam ſi compulſus vel incitatus ob voluptatem non ob famem egerit iniuriam, non eſt dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, & cætera. vt apparet in textu. Hic videtur eſſe duobus modis venia dignus, aut cùm errat. & agit per ignorantiam, ſiue ſit ignorans in vniuerſali, ſiue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circunſtantiam: aut cùm ignorans in vniuerſali, & ſciens in particulari agit aliqua naturali neceſsitate compul

compulſus, vt fame. Sed ſi ignorans in vniuerſali lædat, & no-
ceat nulla neceſsitate compulſus, nec excuſatione, nec venia
dignus eſſe videtur.

De pati iniuriam.

CAPVT IX.

AMbiget autem quiſpiam ſi determinatum ſit 92
ſatis de faciendo patiendoq́; iniuriam. Atq; ſi
ita ſit ut Euripides *inquit, abſurde dicens.*

Quæris parentem quomodo occîdi meam?
Sermo eſt breuis, non exitus longos habet.
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum enim reuera ſua ſponte quiſpiam iniuriam patiatur
an nemo, ſed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui in-
iuriam agunt ſua faciunt ſponte? Et *utrum omnes hoc mo-* 93
do, an quidam ſponte, quidam inuiti? Similiter & cùm pa-
tiuntur homines ius? nam omnes cùm ius agunt, ſua faciunt
ſponte. Q*uare conſentaneum eſt rationi, ſimiliter opponi*
eos qui iniuriam & qui ius patiuntur: ut aut ſponte patian
tur aut inuiti. A*t abſurdum uidebitur ſi omnes etiam ius*
pati ſua ſponte dixerimus. nonnulli namq; non ſua ſponte
ius patiuntur. E*nimuero de hoc quoq; quiſpiam dubitaue-* 94
rit, ſi omnis qui paſſus eſt iniuſtum, iniuriam patiatur, an
ut in agendo, ſic & in patiendo res ſeſe habet? E*tenim ſit ut* 95
ad utrunque per accidens ipſa iuſta accommodentur: & eo-
dem modo iniuſta. N*on enim eſt idem iniuſta agere, & in-*
iurias agere. neque iniuſta pati, & iniurias pati. Similiter
& in agendo, patiendoq́; ius. F*ieri enim non poteſt ut pa-*
tiatur quiſquam iniûriam, niſi quis iniuriam faciat: aut ius
patiatur, niſi ius quiſpiã agat. Q*uòd ſi ſimpliciter iniuriã* 96
facere, ſit ſua ſponte quempiam lædere: & idipſum, ſponte,
inquam, lædere, ſit lædere ſcientem & quem, & quo atque

quõ: incõtinens autẽ ipſe ſibi ſua noceat ſponte. ipſe nimirũ
iniuriã patitur ſua ſponte, fieriq́; poteſt ut ſibijpſi iniuriã
faciat. Atq; *hoc etiã ipſum, unũ quid eſt eorũ quæ dubitan=*
tur: ſi fieri, inquã, poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriã faciat.
Præterea fit ut ſua ſponte quiſpiã ob incontinentiã ab alio
ſponte nocente lædatur. Quare fit, ut ſua ſponte quiſpiam
97 *iniuriam patiatur.* An *definitio dicta nõ rectè ſeſe habet, ſed*
huic, lædere, inquam, ſcientem & quem, & quo, atq; quomo
do: hoc eſt addendum præter illius uoluntatem. Læditur igi=
tur aliquis ſua ſponte, patiturq́; iniuſta. Sed iniuriam ſua
ſponte patitur nemo. nemo nanq; uult neque incontinens
ipſe, ſed præter uoluntatẽ agit. Neq́; enim ullus id uult quod
non exiſtimat eſſe bonum, incontinens autem id agit, quod
non putat eſſe agendum. Qui uerò dat ſua, quẽadmodum ar
ma Diomedi Glaucus *dedit, ut dicit* Homerus.

Iliad.ζ. *Pro quæ nouem, centum pro ferro tradidit aurum.*

Is iniuriam non patitur: dare nanq; eſt collocatum in ipſo.
Sed ut iniuriam patiatur, non eſt in poteſtate ipſius ſitum:
ſed is ſit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur ſua ſponte
98 *neminem iniuriam pati. Inſuper ex ijs quæ propoſuimus,*
hæc duo reſtant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat
utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud
habet? & ſi fieri poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriã faciat?
99 Etenim *ſi ſit illud quod prius eſt dictum, & qui diſtribuit*
non qui plus habet. iniuriam faciat, ſi quiſpiam plus alij
quàm ſibi tribuat ſciens, ſponteq́;. quod quidem moderati
homines faciunt (bonus enim & æquus minora ſibi tribue
100 *re ſolet) is profectò ſibijpſi iniuriam facit.* An *neque hoc*
ſimplex eſt? Ex *alio nanque bono plus forte conſequitur*
ut gloriam, aut abſolutè honeſtum. Soluitur *præterea &*
per definitionem agendi iniuriam. nihil enim ipſe præter
ſuam

ſuam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob
idipſum: ſed ſi minus capit, læditur tantum. Patet autem 101
& diſtribuentem iniuriam agere: ſed non eum ſemper
qui plus habet. Non enim *is iniuriam facit, cui ineſt iniu=*
ſtum: ſed is cui poteſtas ineſt id faciendi ſponte. Hæc au=
tem eſt, unde eſt principium actus. Quod quidem in ipſo 102
eſt diſtribuente, non in accipiente. Præterea cùm facere
multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ,
& manus, & ſeruus occidat hero iubente: iniuriam qui=
dem non agit, iniuſta autē facit. Inſuper ſi iudicauit igno= 103
rans, non iniuriam facit legitimo iuſto, nec eſt iniuſtum iu
dicium. eſt tamen aliquo modo iniuſtum. Aliud enim eſt 104
legitimum iuſtum, aliud primum & naturale. Sin uerò co= 105
gnoſcens iudicauit iniuſtè, plus habet & ipſe uel gratiam
uel uindictam. Perinde igitur, & is, qui ob hæc iudicauit 106
iniuſtè, plus habet, atq; ſi quiſpiam acceperit iniuriæ par=
tem. Nam in illis, qui fundum peruerſo iudicio tribuit: non 107
fundum cepit, ſed argentum. Atqui putant, homines in ſe= 108
ipſis eſſe ſitum iniurias facere. Quapropter & iuſtum
eſſe facile arbitrantur. hoc autem non ita ſeſe habet. Coire
nanque cùm uxore uicini, & pulſare proximum, dareqúe 109
argentum manu facile eſt, & collocatur in ipſis: ſed hæc
agere ſic ſe habentes, neque facile eſt, neque in ipſis eſt ſi=
tum. Simili modo cognoſcere iuſta atque iniuſta, nullam 110
ſapientiam eſſe putant: propterea quòd non eſt difficile
ea de quibus leges dictitant, intelligere. At non hæc ſunt 111
ipſa iuſta, niſi per accidens. Sed tunc ſunt iuſta cùm quo=
dam aguntur modo, & quodam diſtribuuntur modo. Id
autem difficilius eſt, quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſci=
re. Et ibi nanque mel, uinum, ueratrum, aduſtionem,
inciſionémue ſcire perfacile ſanè eſt. Sed quonam modo

ad ſanitatem efficiendam, & cui & quando ſint tribuen-
112 *da, tanta eſt difficultas ſcire, quanta eſt medicum eſſe. Ob id autem ipſum, & iuſti non minus eſſe putant iniuriam facere, quia uir iuſtus non minus, ſed etiam magis horum ſingula facere poteſt: uitiare, inquam, uxorem cuiuſpiam, & pulſare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergisq; uerſis fugam arripere. At timidè agere & iniuriam facere, non eſt hæc facere, niſi per accidens: ſed*
113 *ſic ſe habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi atq; curare non eſt incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare; ſed hoc modo ſeſe habentem*
114 *hæc agere. Iuſta autem in ijs ſunt qui participes ſunt eorum quæ ſunt ſimpliciter bona. Habent autem & exuperationem in his, & defectum. Nam quibuſdam non eſt ipſorum exuperatio, ut dijs fortaſſe; quibuſdam uerò nulla pars eſt utilis, incurabilibus, inquam, malis, ſed omnia*
115 *nocent. Quibuſdam autem uſque ad aliquem terminum, atque hoc eſt humanum.*

COMMENT.

92 AMBIGET autem quiſpiam.} Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex antè dictis, & eas ſoluit. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In primis mouet tres dubitationes, & ibi includitur vna alia: & ſic videntur eſſe quatuor, & eas ſoluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitationes quas etiam ſoluit poſtea in ſecunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iuſti, & eas reprobat. In quarta oſtendit in quibus bonis & perſonis ſit iuſtum, & in quibus non ſit. In prima igitur parte format talem dubitationem: vtrum re vera ſua ſpontè quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam ſponte vel volentes, vt inquit. Notandum quòd Philoſophus congruè mouet hanc dubitationem, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui ſponte agit iniuſtum:

iuſtum:& ſi agit ſine electione non eſt iniuſtus,ſi eligens eſt in iuſtus. Ex quo videtur quod omnis qui patitur iniuriã ſponte patiatur:ſicut agẽs ſponte agit. Econtra etiam videtur ꝙ ſicut agere iniuriam eſt ſpõte,ſic ecõtrà pati iniuriam fiat inuitè.& hæc videtur eſſe vera ſententia. Cogitur etiam mouere talem quæſtionem ex ſentẽtia Euripidis,qui inducit Bellorophontẽ ſe hoc pacto excuſantẽ de matricidio,ꝙ volens volentem,aut volentem volẽs occidit,acſi mater voluiſſet vt ſibi fieret iniuria,& hanc ſententiam non videtur probare Philoſophus,ideo dixit abſurdè Euripidem dicere:nam poteſt bene cõuenire volens volentem,aut nolens nolentem.Euripides verò contrario modo eam attulit:ideo mouet quæſtionem Philoſophus.

{ET VTRVM omnes.} Affert aliam dubitationem ex oppoſito: nam ſicut dubitamus vtrum omnis qui patitur iniuriam ſponte patiatur:ſic de iis qui patiuntur ius vtrum omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam ſponte, quidam inuiti,& hoc eſt verum. Sunt igitur duo paria oppoſitionum, iniuriam agere, iniuriam pati: ius agere, & ius pati. Et videtur conſentaneum quòd eodem modo iſta opponantur, vt ſi alterum ſponte agatur, & alterum quoque: & ſimiliter,ſi pati iniuriam fiat ſponte, eodem modo ius pati ſponte fiat: ita vt eodem pacto formetur quæſtio de patiendo ius ſicut de patiendo iniuriã. Et dicit Philoſophus quòd videtur abſurdum dicere,quod omnes ſpõte patiantur ius.Nam ius eſt vel emendatio iniuriæ,vel æqua retributio.Ille igitur cui datur & redditur ſponte, videtur pati: ille verò cui aufertur, non ſponte pati ipſum ius,nec ille ſimiliter qui mittitur ad ſupplicium. Quare quidam ſponte, quidam inuitus patitur ius: & hæc videtur vera determinatio huius quæſtionis de patiendo ius. 93

{ENIM uero de.} Affert aliam dubitationẽ Philoſophus quæ oritur ex dictis,& eã ſoluit. Dubitatur enim vtrũ omnis qui patitur iniuſtum patiatur iniuriã:ita vt idem ſit iniuſtũ pati,& iniuriam pati.Quatuor igitur ſunt oppoſitiones, ſcilicet iuſtum agere,iuſtũ pati:iniuſtũ agere, iniuſtum pati:ius agere ius pati,iniuriam agere,iniuriã pati. Soluit autẽ Philoſophus per diſtinctionem iniuſti & iniuriæ,oſtẽdendo ꝙ nõ eſt idem iuſtum pati,& iniuriam pati. Sicut enim agens inuitus,& per accidens agere poteſt rem iniuſtam,non tamẽ agit iniuriã:ſic patiens pati poteſt per accidens iniuſtum,non tamen patietur 94

95 iniuriam. { Ad vtrumq;.}Scilicet ad agentem & patientem accommodatur iuſtũ & iniuſtum per accidẽs, nã agens quãdo agit ſponte per ſe quidem agere videtur. Vnde ſuperius dixit Philoſophus,Iniuria autem atque ius definitur ſi à ſponte, vel inuitè agente proficiſcatur. Nam cùm à ſponte agente proficiſcitur,vituperatur,& ſimul tum etiam iniuria eſt. Quare quippiam erit quidem iniuſtum,ſed nondum iniuria:quando verò agit inuitus, aut per vim aut per ignorantiam dicetur agere iniuſtum per accidens. Vnde Philoſophus ſuprà eodem loco inquit,Agit enim ea quibus accidit,vt ſint iuſta aut iniuſta.Nam ſi quis compulſus manu alterius aliquem percutiat, vel ignorauerit eſſe patrem per accidens,videtur egiſſe iniuſtum. Eodem pacto ſi quis inuitus depoſitum reddat per accidens, egit id quod eſt iuſtum.Similis ratio erit de patiente. Per ſe enim patietur,& per accidens iniuſtum patietur eo modo quo diximus. Quare nõ eſt idem pati iniuſtum,& pati iniuriam:vel pati iuſtum,& pati ius.Nam ius & iniuria pendet ab alio agente. Iniuſtum verò videtur quòd aliquis ſibiipſi facere poſsit per accidens, vt diximus, vt ſi quis ſeipſum lædat inuitus. At iniuriam facere,eſt ſua ſponte lædere,& ſcientem quam &c.

Notandum pro declaratione omniũ quæ dicta ſunt hucuſque in hoc capitulo,quòd hic notãdi ſunt iſti duo termini, ſcilicet agere & pati,deinde iſti quatuor,ſcilicet iniuria,ius,iniuſtum, iuſtum,quorũ quilibet coniunctus cum altero duorũ illorum facit vnam oppoſitionem. Vnde quatuor oriuntur oppoſitiones,ſcilicet, Iniuriam agere, iniuriam pati:Ius agere, ius pati:Iniuſtum agere, iniuſtum pati: Iuſtum agere, iuſtum pati. Quærit igitur Philoſophus de prima oppoſitione hoc modo, Vtrum quis ſponte patiatur iniuriam. & concludit quòd non,ſed à contrario fit. eodem modo de pati iniuriam, vt de agere iniuriam. Nam vt agere iniuriam ſemper fit ſponte: ita pati iniuriam ſemper videtur fieri inuitè. Deinde quærit de ſecunda oppoſitione.Vtrum ſemper ius pati ſit ſpõte:vt ius agere ſemper fit ſponte.& concludit quòd non eſt ſimiliter de iſtis oppoſitis,ius pati ſit ſponte, ſed ius agere ſemper fit ſponte.Sed ius pati quandoq; fit ſponte,quandoq; inuitè:vel à quodam ſponte,à quodam inuitè,vt oſtendimus. Poſt hæc quærit de altera oppoſitione,ſcilicet tertia,vtrũ ſit idẽ iniuſtum pati, & iniuriam pati:& concludit quòd eodem modo ſit de pati

iniu

iniuſta,ſicut de agere iniuſta:ſed non idē eſt pati iniuſtum, & pati iniuriam,vt declarauimus. Poſtremò declarat quartā oppoſitionē,oſtēdēs, ꝙ ſicut aliud eſt iniuſtū pati, & iniuriā pati vel agere,ſimiliter aliud eſt iuſtū pati, & ius pati vel agere.

{QVOD ſi ſimpliciter.} Corroborat quæſtionē iam antea allatam afferendo primò deſcriptionē agendi iniuriam, ſcilicet quòd agere iniuriam eſt ſponte ſua lædere, cognoſcendo ſingula circa quæ verſatur talis actio.Poſtea probat quòd poteſt aliquis ſua ſponte iniuriam pati: & primo oſtendit hoc exemplo incontinentis qui videtur ſibiipſi iniuriam facere, ergo ipſemet patietur.Deinde oſtendit idem alia ratione.Fieri enim poteſt:vt aliquis puta incontinens patiatur ſponte ſua ſpoliari ab amica.Quare videtur vt aliquis ſponte volens ſua iniuriam patiatur,quamuis hoc non ſit verum. 96

{AN definitio.}Soluit dubitationē Philoſophus accipiendo illā deſcriptionē ſponte agendi iniuriam,& addēdo ei vnā partē:ex cuius additione ſoluitur dubitatio.Cùm enim dicit iniuriam facere,eſt ſponte ſua lædere,ſciendo quem, & quo,& ſingula alia.Addendū eſt,præter voluntatem illius cui affertur iniuria.ex quo patet ꝙ nemo volens patitur iniuriam,læditur autē ſua ſponte,& patitur id quod eſt res iniuſta, non tamen volens patitur iniuriā. Nam ſi incontinens de quo magis videtur, nō vult iniuriam pati,multò minus cęteri.Quòd autē incontinens nolit,ex eo percipitur,quia aduerſatur rationi, & ei parti que eſt pars rationalis ſequendo appetitum ſenſitiuum:quòd autē nolit id quod agit, patet, quia nemo vult niſi bonum,& tamen ille agit quod non putat eſſe agendū,ſequendo appetitum ſentitiuum.& affert exemplū Glauci,quem Homerus inducit recognouiſſe in bello Diomedem hoſpitē paternum, noluiſſeq; ſecum pugnare, & inuicem arma permutaſſe, Glaucum dediſſe arma aurea, & accepiſſe ferrea. & per hoc videtur ſoluere ſecundū argumentū, quia dat ſua ſponte, ergo non patitur iniuriam.Oportet enim vt ſit qui agat iniuriā.Sua autē donans non patitur iniuriā,quia in poteſtate eius eſt ſua donare:ſed iniuriam pati non eſt in poteſtate eius qui patitur.Concluditur ergo quòd nemo volēs iniuriam patitur. 97

{INSVPER ex iis quæ.}Secunda eſt pars capituli, vbi ex ſuprà dictis duo determināda reſtabāt,ſcilicet verū iniuriā faciat is qui diſtribuit,an qui accipit vltra dignitatē.nā ex eo ꝙ 98

de Glauco diximus, quòd qui ſua donat nõ patitur iniuriam, illa quæſtio oriri videtur in diſtribuẽdo vtrũ faciat iniuriã, an qui plus accipit. Secunda quæſtio eſt, vtrum ſibiipſi quis iniuriã faciat quã mouit ſuperius, & in fine huius libri eã latius ſoluet.

99 { ET enim ſi ſit id. } Arguit nunc pro ſecunda quæſtione augendo ipſam, & dicendo quòd qui ſibi minus tribuit quàm dignitas poſtulet, videtur ſibi iniuriam facere: & hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam ſi quis diſtribuat ſibi & alteri, & ſibi tribuat minus quàm ſua dignitas exigat, tunc videtur euenire vt aliquis ſibiipſi faciat iniuriam, & tamen modeſti homines hoc obſeruare videntur. Quomodo ergo ſe res habebit? Nam hæc ratio videtur confirmare dubitationem noſtram, ſcilicet an quis ſibiipſi iniuriam afferat. Prius eſt dictum, ſcilicet dubitando non tamen ſoluendo.

100 { AN neque hoc ſimplex. } Affert Philoſophus duas ſolutiones: prima eſt, quòd illi minus ſibi tribuunt pecuniarum vel huiuſmodi bonorum quæ dicuntur fortunæ, plus tamen ſibi tribuunt gloriæ & honeſtatis. Quare non eſt illud intelligendum ſimpliciter quòd ſibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliã ſolutionem affert per definitionem agendi iniuriã, quia agere iniuriam eſt ſponte ſua facere alicui rem iniuſtã, præter voluntatẽ eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cùm ſponte ſua ſibi minus tribuat, patet quòd non facit ſibi iniuriã: quia non patitur ipſe iniuriã cùm non ſit præter eius voluntatem. Notandum quòd illi qui plus tribuunt aliis quàm ſibi, faciunt propter honeſtatem, ne videantur cauſa ſui eſſe in magiſtratibus conſtituti: tamen ſibiipſis non faciunt iniuriam duabus rationibus: primò, quia faciunt id præter honeſtatẽ & gloriã, quibus adæquatur illud minus quod ſibi tribuunt. Secundariò cùm ſponte ſibi ſumat illud minus, eſt quædã læſio, & quoddam detrimentum voluntarium, non autem iniuria, quia fit ſponte ſua. Quare non ſibiipſi faciet iniuriam, vt apparebit in ſequentibus latius.

101 { PATER autẽ. } Soluit primã dubitationẽ Philoſophus, vter faciat iniuriã, an qui plus diſtribuit, an qui plus habet præter dignitatem. Et cõcludit tribus rationibus, quòd non ſemper qui plus habet, ſed qui diſtribuit, facit iniuriam: & bene dicit non ſemper, quia aliqñ fieri poteſt vt accipiens habensq; plus, iniuriam faciat, vt ſi quis diſtribuat ſibi, & cæteris, vel

huiuſ

huiuſmodi. Prima autem ratio Philoſophi talis eſt. Is qui ſua ſponte facit iniuſtum, facit iniuriam: ſed qui diſtribuit plus quàm dignitas patiatur, facit ſua ſponte iniuſtum, ergo iniuriam:& non ille ſemper qui plus ſuſcipit plúsque habet:nam principium agendi eſſe videtur in diſtribuente. Notandum quòd ſemper fieri videtur vt qui diſtribuit plus, agat iniuriã. Fit etiam quandoque vt qui præter dignitatẽ habet plus à diſtribuente,iniuriã agat. Veluti ſi quis diſtribuat ſibi & alteri. & ſibi præter dignitatem plus tribuat, & hoc fit cùm euenit vt idem ſit diſtribuens & accipiens. Vel etiam ſi accipiens ipſe diſtribuentem corrumpat Simpliciter ergo diſtribuens plus quàm æquũ fit, facit iniuriã. Accipiens verò quandoq;,nõ autem ſemper facere videtur iniuriã, & eo pacto quo diximus. 102

{PRAETEREA ſi facere.} Hæc eſt ſecunda ratio talis ad idem probandum quòd diſtribuens plus eſt ille qui facit iniuriam,non autem ſemper ille qui accipit:& præſupponit quot modis ſumitur facere,ſcilicet tripliciter inuenire videt, ſcilicet aut non proprie ſua ſponte: vel ſua ſponte, & cùm electione.Nam dicimus inanimatum aliquod occidere, vt lapidem, & huiuſmodi & item animatum,vt ſeruum. Vtrumq; videtur eſſe inſtrumentalis cauſa,ſed alia inanimata, alia animata quæ faciunt iniuſta.Cauſa autem principalis eſt illa in qua eſt principium agẽdi,& mouẽdi:inſtrumẽtalis animata, vt ſeruus:inanimata, vt lapis,ex parte igitur agẽtis,& diſtribuẽtis plus quã decet erit iniuriã facere,non autem ſemper ex parte habentis.

{INSVPER ſi iudicauit.} Tertia ratio qua idem probat 103 afferendo diſtinctionem quãdam, quã etiam ſuprà attulimus, & huic loco potius accõmodara eſſe videtur quàm illi. Nam diſtribuens poteſt tripliciter conſiderari, vt faciat, aut inuitus,aut ſponte, aut electione. Primum fieri poteſt ignoratione. Sed ignoratio eſt duplex, aut iuſti naturalis,aut iuſti legitimi.Tunc ſi ignorãs hæc ambo agit,non agit iniuriã, ſcilicet per ſe:ſin verò alterum ignorauerit, tunc aliquo modo illa res eſt iniuria,aliquo modo non eſt.Quòd ſi vtrunq; iuſtũ cognoſcens egerit diſtributionẽ iniquã,tunc manifeſtè facit iniuriã.

{NEC eſt iniuſtum.} Scilicet ſecundum leges {ALIVD 104 primum.}Scilicet iuſtum naturale. {PLVS habet.} Nam ſi 105 non habet plus eius rei quàm dat: tamẽ habet eius quod appe 106 rit,ſcilicet vel gratiæ vel vindictæ: & eodẽ modo plus habet,

& eſt iniuſtus, ac ſi haberet partem eius rei quam dat, puta agrum vel aliquid aliud pro parte ipſius vt argentum.

107 {AT qui putant homines.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus adducit tres opiniones quæ tunc florebant apud vulgus, & eas refellit. Prima erat, quod facile eſt eſſe iuſtum, & hoc quia facile eſt eſſe iniuſtum, cùm in nobis ſit poſitū facere iniuriam cùm volumus, & item cùm in nobis ſit collocatū facere iuſta: ergo vtrunq; erit facile. Hāc opinionem reprobat Philoſophus, quòd licet in noſtra poteſtate ſit facere iniuriā, tamen determinato quodammodo, & ſic ſe habentes non eſt facile aut quia non habent habitum, aut quia deficit materia iniuriandi, ideo nō ſemper eſt ſitum in nobis.

108 {EST facile.} Id eſt facilius quàm eſſe iuſtum.

109 {COLLOCATVR in ipſis non tamen ſemper.} Notandum quòd in nobis eſt ſimpliciter collocatum eſſe iuſtos vel iniuſtos, & omnino eſſe ſtudioſos vel vitioſos. Sed ſi conſideremus cōditiones quæ requiruntur ad vtraq; opera, & ad generationē vitij vel virtutis, non videtur facile nec ſemper eſſe in nobis vt agamus cùm velimus. Multa enim ſunt quæ prohibere poſſunt noſtras operationes, ſiue bonas ſiue malas, & opus eſt tempore in acquirendo vtrunq; habitum, licet facilius ſit vitioſum euadere quàm ſtudioſum. Et ideo non repugnat ſibi, & ei quod antea dixit virtutes & vitia eſſe in noſtra poteſtate, & operationes ſtudioſas vel vitioſas: nam ſimpliciter loquendo ita eſt, ſed loquendo cum hac additione quādocunque volumus, patet quòd non ſemper ſit vt quando, & quoties velimus agamus & cum facilitate. Non enim facile eſt habitum acquirere præſertim habitum virtutis.

110 {SIMILI quoq; modo} Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile eſt cognoſcere res iuſtas & iniuſtas, & ex hoc arguebant facile eſſe iuſtas operationes exercere, hoc pacto: Id quod facile percipitur, facile poteſt fieri: ſed res iuſtæ facile percipiuntur. ergo facile poſſunt fieri. & rationem probabāt ex eo quòd iuſta docentur à legibus, & iuriſperitis, quorum dicta percipere non eſt difficile nec magnę ſapientiæ & ex conſequenti non eſſe rem magnam nec difficilem iuſtas operationes producere. Hoc autem refellit Philoſophus, dicendo quòd licet facile ſit percipere iuſta, quia facile percipiuntur leges & præcepta iuriſconſultorum, tamen illa quæ dicuntur in illis

lis locis ſunt iuſta,non per ſe,ſed per accidẽs: nõ enim iuſtum in ſcripto eſt per ſe iuſtũ,ſed quod reſpicit voluntatẽ, & principium ſponte agendi. Quare etſi facile ſit percipere iuſtum vt ſcriptum,tamẽ nõ eſt facile id agere,& eo modo ſicut fieri debent iuſta,id eſt ſecũdum illas cõditiones quę requiruntur ad iuſtas operationes: ſed eſt difficilius quàm ſcire ea quæ ſunt ſana in medicina. Accommodat enim hãc dubitationẽ ad medicinam,in qua non eſt difficile ſcire ea quæ ſunt ſana: ſed vti ipſis vt oportet ad faciendam ſanitatem, tanta eſt difficultas, quanta eſt medicum euadere. Facile eſt enim ſcire quòd helleborum purgat talem humorem, tamen vti illo vt oportet, & quando oportet ad ſanitatem faciendam eſt valde difficile, facile eſt ergo cognoſcere res iuſtas materialiter. Sed vti illis vt oportet,& quando,& quomodo,difficile. III

{CERTO modo.} Scilicet per electionẽ, & ſeruatis conditionib⁹ quæ requirunt̃ ad virtutẽ, & quas præſcribit recta rõ. 112

{OB id autem ipſum.} Affert tertiã ſentẽtiã quorũdã dicentium nõ minus iuſto quã iniuſto facile eſſe iniuriã facere alij, nec minus ad eum pertinere. Nam dicũt eſſe in noſtra poteſtate eſſe iuſtũ vel iniuſtum. Cùm igitur iſta ſint poſita in noſtra poteſtate,inquiũt,facilia factu ſunt: ergo videtur ꝙ iuſtus cum vult facere poteſt iniuſta: quia ipſe ſcit iuſta, & iniuſta, cùm ſcientia ſit contrariorũ hoc pacto: non autẽ eo vt iniuſtus ſciat iuſta: & ratio eſt, quia per rectũ cognoſcimus obliquũ, nõ aũt ecõtra: quia rectũ eſt iudex ſui & obliqui, nõ autẽ ecõtrà: ergo iuſtus ſciet iuſta,& iniuſta. Quę cum ita ſint,patet ꝙ iuſtus poteſt facere res iniuſtas melius quàm iniuſtus, quia melius illa cognoſcit, & probant hoc exẽplis,vt vitiãdo vxorẽ alienã vel pulſando,& ſimilibus,vt patet in textu. Hoc refellit Philoſophus,& dicit ꝙ iuſtus non poteſt agere res iniuſtas, & ꝙ hoc eſt impoſsibile,quia iniuſtè vel timidè agere, non eſt hæc facere niſi materialiter, & per accidẽs: ſed iniuſtè vel timidè agere ſic ſe habentẽ,id eſt ſic & hoc pacto diſpoſitum & habentem iniuſtitiã vel timiditatẽ ad quod requiritur vt habeat electionem. Iniuſtus verò non habet electionem iniuſtè agendi: ergo non aget iniuſtè niſi per accidens,& quaſi materialiter,ſicut dare potionem non eſt mederi niſi materialiter: ſic ergo vitiare vxorem cuiuſpiam eſt iniuſtum materialiter. Quod ſi fiat ab habente iniuſtitiam erit etiam iniuria, ſcilicet ſi agatur ab habente

bente talem diſpoſitioné vt fit, ſed iuſtus nõ habet talé diſpoſitioné, nec iniuſtitiam: ergo non aget iſta vt iniuriam, vt ſi habeat rem cum vxore vicini per ignorantiã exiſtimãs eſſe ſuã. Ob idipſum, ſcilicet quia putant facile eſſe ſcire iuſta, & iniuſta, & ideo facile eſſe euadere iuſtos & iniuſtos cum volumus.

113 {SIC SE habentem.} Vel ſponte agentem vel cum electione & habitu. Hîc igitur loqui videtur Philoſophus de iniuria quæ fit cum electione.

114 {IVSTA autem in iis.} Hæc eſt quarta pars huius capit. in qua oſtendit in quibus bonis dici debeãt eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia, tam diſtributiua, quàm cõmutatiua. & dicit ꝙ hęc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorũ ſimpliciter, & quia ſimpliciter bona multifariam dicuntur: ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nam propriè ſimpliciter bona, ſunt bona animi, vt virtutes: diuitiæ verò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominé, & ſanę mẽtis: & ideo dicũtur bona ſimpliciter, quia vir bonus ſemper vtitur rectè diuitiis & honoribus, & aliis generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cum dicit, habent auté exuperationem & defectionem. Bona verò animi nõ ſuſcipiunt exceſſum nec defectum, quia virtus conſiſtit in medio indiuiſibili. Quare iſta interna bona non auferũt ab externo, nec diſtribuũtur vt externa, ideo bene adiunxit, de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectum. Poſt hæc oſtẽdit Philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta. Nam ſi iuſtum cõpetit his qui habent & verſantur circa hæc bona externa, non competet forſitan diis, id eſt ſubſtantiis ſeparatis, & addere videtur fortaſſe, propter Platonem qui in illis dixit eſſe virtutes, quod Philoſopho non videtur placere, quia virtus videtur eſſe ſedatio perturbationum: quare vbi non eſt perturbatio non ponetur virtus. At videtur abſurdum ponere in ſubſtantiis ſeparatis affectus & perturbationes. Quare tales virtutes: & iuſta non competent eis: verùm adducere rationem Platonis, & oſtendere de quibus virtutibus loquebatur, & quomodo, non videtur eſſe præſentis temporis. Cùm igitur hominibus talia iuſta competát, dicit Philoſophus, non tamen omnibus, quia prauis & inſanabilibus nõ ſunt talia bona diſtribuenda, nec iniquo quicquam dari debet, quia eſſet ſibi inſtrumentum ad vitia. Reſtant ergo vt ſtu

vt ſtudioſis & paratis exercere operationes ſtudioſas talia cõpetent iuſta, quorum alter eſt magis vel minus ſtudioſus, & talibus iſta bona vtenda & diſtribuenda competent vſq; ad aliquem terminum. Nam tales ſunt medij inter ſubſtantias ſeparatas quibus non competunt humana bona : & inter iniquos & improbos homines, & inſanabiles, quibus nulla talia ſunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur.

{QVIBVSDAM verò.} Hoc refertur ad ſubſtãtias ſepara- 115
tas ad quas non eſſet exceſſus taliũ bonorũ, id eſt non poſſemus excedere tribuẽdo ſecũdũ cõditionem earũ. deficeremus enim, & omnia noſtra bona deficerent ab merito & dignitate earũ: quia longè plura & maiora bona conuenirent eis quam ſint ea quæ à nobis tribui poſsint, quamuis iſta nullo modo competant eis. quibuſdam, ſcilicet hominibus aliquo modo ſtudioſis. hoc eſt humanum, ſcilicet iuſtum.

De æquitate & bonitate, & æquo & bono.

CAPVT X.

DEinceps autem dicendum eſt de æquitate & bo 116
nitate, atque æquo & bono. quonam modo ſe=
ſe habet, æquitas quidem & bonitas ad iuſti=
tiam, æquum autem & bonũ ad iuſtum. Nam
conſiderantibus neque ſimpliciter idem, neque genere diuer
ſum eſſe uidetur. Atque *interdum laudamus æquum & bo=* 117
num, uirumq; talem. Quare & ad alia laudantes transferi=
mus pro bono, ipſum æquius declarantes melius eſſe. Inter=
dum rationem ſequentibus abſurdum uidetur, ſi æquum &
bonum (ſi ſit quid præter iuſtum) laudabile ſit. nam aut iu=
ſtum non eſt ſtudioſum, aut æquum & bonum, ſi aliud ſit à
iuſto. aut idem ſunt, ſi utrumque eſt ſtudioſum. Hæc igitur
dubitatio ob ea ferè quæ dicta ſunt, emergit de ipſo æquo
& bono. Re*ctè autem aliquo modo ſeſe habent omnia, &* 118
nihil prorſus ipſius aduerſatur. Nam *æquũ & bonum iu=*
ſtum eſt, & eſt aliquo iuſto melius: & non ut aliquod aliud 119

genus

*genus, melius eſt ipſo iuſto. Idẽ eſt ergo iuſtum, atq; æquum
& bonũ. Et utrunq; quidẽ eſt ſtudioſum. præſtabilius tamẽ
eſt ipſum æquũ & bonũ. Fit autẽ hæc dubitatio, quia æquũ
120 & bonũ iuſtũ quidẽ eſt non autem lege: ſed emendatio legi-
timi iuſti. Cauſa autẽ eſt, quia lex quidem omnis uniuerſa=
lis eſt. fieri autem non poteſt, ut de quibuſdã uniuerſaliter
rectè dicatur. In quibus igitur uniuerſaliter quidẽ dicere ne=
ceſſe eſt, fieri autẽ nõ poteſt ut rectè dicatur: in iis lex id ac
cipit quod fit plerunq;, non ignorans peccatũ. Et eſt nihilo=
minus recta. Peccatum enim non eſt in lege, nec in legis la=
tore, ſed in ipſa rei natura. Continuò nanq; rerum earũ quæ
ſub actionem cadunt, materia talis eſt. Cũ igitur lex quidem
uniuerſaliter loquitur, in his autẽ præter uniuerſale quip=
piam accidit, tum recte ſeſe habet, ut ea parte qua legisla=
tor omiſit atq; peccauit abſolute locutus, emendetur de=
fectus. Quòd et ipſe legislator ſi adeſſet, hoc modo dixiſ=
ſet. & ſi ſciuiſſet, iubentem legem tuliſſet. Quapropter iu=
ſtum quidem eſt & preſtabilius aliquo iuſto, non tamen
121 ſimpliciter iuſto, ſed eo quòd peccat, propterea quòd ſim=
122 pliciter dictum eſt. Atque hæc eſt natura ipſius æqui &
boni: emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuerſa=
le. Hæc enim eſt cauſa, & ut non omnia ſint lege. quia de
123 quibuſdam impoßibile eſt ponere legem. Quare decreto
eſt opus. indefinitæ namq; rei, indefinita & regula eſt. ſi=
124 cut & ædificationis Leſbiæ plumbea norma. Ad lapidis
enim figuram mutatur, & non manet, & decretum ad res
125 ipſas ſimilimodo. Patet igitur quid eſt æquum & bonum,
& eſſe iuſtum. & quo iuſto præſtabilius. Ex quo etiam
patet & quiſnã ſit homo bonus & æquus. eſt enim is qui
talia eligit atque agit, & qui non * exacte iuſtum in dete-
riorem exequitur partem, ſed imminuit, tamet ſi legem ad=*

ἀκριβοδί-καιος. Id eſt ſummi iuris homo eſt.

iutricem

iutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas eſt. quæ quidem iuſtitia quædam eſt, & non alius quiſquam habitus. 126

COMMENT.

DEINCEPS autem dicendum videtur.} Hic eſt tertius tractatus & ſecunda pars principalis huius libri, in qua Philoſophus docet de bonitate, & æquitate, & quonam pacto bonum & æquum ſe habet ad iuſtum, videtur enim eſſe iuſtum quoddam. Quare ad eundem pertinet conſiderare de bono & æquo ad quem pertinet conſiderare de iuſto. Continet autem hic tractatus vnum capitulum ſecundum nonnullos. Quidam verò, & forſitan melius dicunt continere duo capitula, & ſubiiciunt ei ſecundum capitulum, quod illi alij dicunt eſſe tractatum. Quare iſti faciunt vnum tractatum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnumquemq; vnum capitulum cōtinentem. Quicquid ſit, quia non multum refert, primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima proponit inquirendo & dubitando quid ſit bonum & ęquum. In ſecunda ſoluit dubitationes, & oſtendit quid ſit bonum, & æquum. Dicit igitur in primis proponẽdo ſuam intentionem quòd conſiderandum eſt deinceps de bonitate & æquitate, quomodo ſe habet ad iuſtitiam, nam videtur nunc eſſe idem cum iuſtitia in genere, nunc verò diuerſa, id eſt non eſſe ſimpliciter idem: quare dubitatur & incipit Philoſophus arguere pro vtraque parte. Primùm, quòd æquum & bonum non videtur eſſe idem quod iuſtum duabus rationibus. Prima, Illud quod magis laudari ſolet quàm iuſtum, videtur eſſe aliud à iuſto: ſed bonum & æquum eſt huiuſmodi: ergo eſt aliud à iuſto. Secunda, Cùm accipimus aliquid pro bono, & ſignificans idem cum bono, videmur ſumere aliud à iuſto. At æquum & bonum eſt huiuſmodi: ergo videntur eſſe idem inter ſe, & aliud à iuſto. Deinde arguit pro oppoſita parte, oſtendendo quòd æquū & bonū idem eſſe videtur, hoc pacto: Si æquum & bonum non eſſet idem cum iuſto, alterum eorum non eſt ſtudioſum & dignum laude: conſequens falſum, ergo & antecedens. Nam abſurdum eſſet dicere quòd iuſtum non ſit ſtudioſum & dignum laude, & ſic etiam de æquo & bono. Quare vtraq; erunt ſtudioſa, & digna laude, & idem. 116

LAVD

117 {LAVDAMVS.} Scilicet æquum & bonum magis quàm iuſtum hominem.

118 {RECTE autē aliquo modo.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit dubitationē, & affert cauſam eiuſdem. Dicit ergo ꝙ iſta quæ oppoſito modo dicuntur de bono & æquo & iuſto rectè ſe habent, & nō ſibi aduerſanturvt apparēt. Nā etſi bonum & æquū ſit cuiuſdam iuſti correctiuum, atq; ex eo melius quodam iuſto: non tamen ob hoc eſt genere diuerſum à iuſto. Multa enim ſunt quorum alterum eſt perfectius altero, & tamen idē ſunt genere. Vt equus & homo idem ſunt in genere animalis, vtrunq; enim eſt animal, & tamen homo eſt longè perfectius quàm equus. Affert deinde rationem dubitationis, quæ ex eo videtur emergere: quia bonū & æquum eſt iuſtum quoddam, non id quod emanat à lege, ſed ab emendatione legis & iuris legitimi: ideo aliquo modo eſt iuſtum quod ſubordinari videtur ad naturale: aliquo modo non eſt iuſtū, quia non eſt legitimū, ſedemendatiuum eius. quare cùm vtraq; ſint ſtudioſa: præſtabilius eſt bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio eſt melior eo quod emendatur, & corrigitur. At bonum & æquum eſt huiuſmodi reſpectu iuſti legitimi: ergo eſt melius iuſto legitimo, non tamen eſt melius omni iuſto vt infrà patebit. ideo dicit.

119 {ALIQVO iuſto &c.} Sūt idē, nō tamē ſimpliciter, ſed aliquomodo. Notandū ꝙ præter iuſtitiam eſt bonitas & æquitas quidā habitus etiā perfectiuus animi noſtri: & cū nō trāſeat limites iuſti, tamen eſt perfectior aliquo iuſto, vt inferius latius
120 apparebit. {CAVSA autē eſt,} Aſsignat cauſam cur bonum & æquū ſit emendatio legis, quia lex vniuerſaliter fertur, & euenit interdū aliquid quod non fuit dictū à legislatore ob naturā rerum agendarum, quæ non eſt permanens, ſed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit, indiget emendatione & ſupplemento. Vnde fit vt oriatur bonū & æquum. Ea igitur quæ non poſſunt aliter ſe habere, vniuerſaliter proferri poſſunt, cùm ſint firma atque ſtabilia. Ea autē quæ aliter poſſunt atque aliter ſe habere: non poſſunt eo pacto vniuerſaliter proferri. Lex ergo profert vniuerſaliter res agendas: que cum ſint mutabiles, opus eſt emendatione, quæ nihil aliud eſt, quā æquitas & bonitas: & tunc poteſt probari quòd iuſtum legitimum indiget interdum emendatione, hoc pacto, Illud iuſtum

ſtum quod deficit nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur, indiget interdum emendatione: ſed iuſtum legitimum eſt huiuſmodi, ergo iuſtum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iuſtum debet eſſe ob commune bonum ſocietatis ciuilis, & eorum qui ſimul viuere debent. Sed iuſtum legitimum deficit aliquando, nec omnibus caſibus prouidet, nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur. Veluti ſi lex pœnam capitis ponat, ſi quis peregrinus muros ciuitatis aſcenderit. venerunt hoſtes ad oppugnandam vrbem, aſcendit peregrinus, & tutatus eſt ciuitatem: lex illa etſi non ſit mala, tamen in eo caſu cui non prouidit, quia eſt vniuerſaliter probata, non videtur eſſe ſeruanda: quia videretur aduerſari iuſto naturali quod iubet vt benefacienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimum iuſtum emendetur. Nam ſi adeſſet legiſlator idem diceret, ſcilicet quòd talis non eſt puniendus.

{ALIQVO iuſto.} Scilicet eo quod emendatur. Notãdum 121 quòd ea quæ ſunt, multifariam conſiderari poſſunt: ſed ad hoc propoſitum, quædam ſunt perpetua nec menſurantur vllo tempore, nec prius habent atque poſterius, ſed æterna ſunt vt deus, & ea quæ ſunt in mente diuina: quædam verò ſunt producta ab eo, & hæc ſi accipiantur in vniuerſali ſecundum ſuam rationem formalem videntur eſſe perpetua, vt ſunt quidditates rerum, quæ non poſſunt aliter ſe habere: & talia videntur firma, & ſequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminutæ videntur habere ſuam perpetuitatem, quia dependent à cauſa ſua. Verùm ſi accipiantur in ſingulari, tunc ſingularium quædam videntur eſſe perpetua, quædam non. Nam cœlum ſecundum hunc Philoſophum ſemper manet, vt in libro de Cœlo, dicere videtur. Verùm perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atq; eadem ſimul, nec eſt ibi aliqua mẽſura aut motus. Cœlum verò tempore menſuratur cum moueatur in loco. Eſt enim tempus menſura motus ſecundũ prius atque poſterius, vt ait Philoſophus in libro Phyſicorum, ex quo videtur ſecundum motum habere imperfectionem, nam motus eſt actus imperfectus. Verùm ea ſingularia quæ ſunt à concauo lunæ ad centrum terræ (de animalibus humanis, & ſubſtantiis non loquor quæ perpetuæ ſunt & à perpetuo auctore productæ, & non compoſitæ vllo pacto ex materia) ea

inquam ſingularia magnopere permutantur ſi ſecundum potentiam ſuam ſumantur: ſin verò ſecundum communem ordinem producendi plerunq; ſunt eodem modo: nam vt plurimum homo naſcitur cum quinq; digitis. Sed dicimus ſæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iſte inferior generabilis, & corruptibilis appellari ſolet. Verùm ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam ſuſcipiunt varietatem, & ideo cùm lex velit vniuerſaliter prouidere non poteſt in his quæ aliter atque aliter ſe habent, adeò vt id quod iuſtum vno tempore videtur & eſt, alio tempore eſſet iniuſtum. Talis eſt conditio rerum agibilium, quæ ex opere noſtri intellectus dependent, & hinc orta eſſe videtur bonitas & æquitas legis correctiua. quare præclarè noſter Cicero, Incidunt ſæpe tempora cùm ea quæ maximè videntur digna iuſto homine, eoq; quem virum bonũ dicimus, commutantur fiuntq; contraria, vt non reddere depoſitum, etiam nec furioſo facere promiſſum, quæq; pertinẽt ad veritatem, & ad fidem non ſeruare ſit iuſtum. Referri enim decet ad ea quæ poſui in primo fundamento iuſtitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati ſeruiatur. Notandum igitur, vt ad noſtrum propoſitum redeamus, ꝙ fieri poteſt emendatio legis dupliciter. primo modo cùm aliqua lex non eſt bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemq; mutando, quod pertinet ad conditorem legũ: alia eſt emendatio legis, qua non tollitur lex, ſed emendatur, quia loquitur vniuerſaliter de quibuſdam, de quibus neceſſariò oportet fieri emendationem non adhærendo ſcripto legis, ſed & intentioni legiſlatoris prima emendatio legis non eſt æquitas & bonitas, ſed pertinet ad legiſlatorem: ſecunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & ſupplere ei in particulari, quod lex in vniuerſali non tetigit: ſed omiſit in eo quod defecit, non quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunq; fieri ſolet: quia non potuit accipere id quod ſemper fieri ſolet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutantur. & ideo oportet vt bonitas & æquitas ſuppleat ex quo aliquo iuſto præclarior dicitur cuius eſt correctiua.

122 {ATQVE hac eſt natura.} Hac in parte Philoſophus deſcribit ipſum bonum & equum, quod eſt emendatio legis in

ea par

ea parte qua omiſſum eſt propter vniuerſalitatem legis in aliquo particulari,cui opus eſt indefinita regula & decretis:ſicut videtur eſſe plumbea quædã regula in Lesbo. Nã in illa regione ſunt lapides vehemẽter duri,ita vt nõ facilè attrectari poſſint,nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam menſurã. Vt ſi quis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio conſtruendo, non poteſt conſtituere firmã regulam, ad quã poſsit eos lapides reducere tanquã ad cõmunẽ mẽſuram. Quare vtebãtur regula plũbea, quæ poſita ſuper illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum.& ſic deſignare poterant aliquam menſuram cum qua coniugi poſſet lapis,& quæri alius eiuſdẽ formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot ſunt formæ variæ illorum lapidum tot ſunt flexiones illius plumbeæ regulæ & mẽſuræ:ita etiam quot ſunt particularia quæ indigent correctione in lege, tot èrunt decreta. Decretum enim eſt particularis lex,quod ad aliquid particulare ſpectat,quæ decreta ſint indeterminata pro varietate rerũ particularium:ei ideo non manet idem decretũ ad plura particularia, ſed quodlibet decretũ accommodatur ſuo particulari pro arbitrio.& deliberatione quæ procedit à iure vel à iuſto naturali, quod eſt in mente boni & æqui viri, qui præeſt tali iudicio:& hoc eſt bonum,& æquum,& iuſtum.

{INDEFINITAE rei.}Id eſt indeterminatæ & incertæ. 123

{QVO iuſto.} Scilicet legitimo quod deficit ob conditionem rerum agibilium. 124

{EX QVO patet.}Declarat concludendo ex prædictis quòd bonus & ęquus vir qui talia eligit atq; agit,& nõ exactè, iuſtũ in peiorẽ exequitur partẽ,&c. Reliqua vt patet in textu. vnde Cicero,Exiſtunt etiam ſæpe iniuriæ calumnia quadã, & nimis callida & malitioſa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius ſumma iniuria,factũ eſt iam tritũ ſermone prouerbiũ. 125

{HABITVS etiam is.}Hic afferri poteſt quædam deſcriptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas & bonitas eſt iuſtitia quædam, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia ſunt vniuerſaliter latæ.Talem verò habitum in ſe habens vir bonus & æquus appellari poteſt. Notandum quòd quantum ad hoc propoſitum ſpectat ſicut fit in ſpeculatiuis, ſic in actiuis: ſed in ſpeculatiuis ſcientiis ita fit quòd vnaquæque ſcientia 126

habet terminos ſuos, vltra quos egredi nō licet, & habet principia ſua quæ non debent probari ab artifice ſcientiæ illius: probantur autem ab artifice ſuperioris ſcientiæ. eodem modo fit in virtutibus, & præſertim in ipſa iuſtitia de qua loquimur. Nam iuſtitia legitima procedit ex principiis ſuis, & videtur ea præſupponere tanquam nota, & probata. Ea autē ſunt quæ iure naturali continentur, in quibus fundātur leges, & inſtituta quia ſunt talia, vt cognitis eorum terminis, & quid ipſa ſignificent, ſine probatione vniuſcuiuſq; ſanæ mētis facilè aſſentiretur. Quare legūlatores præſupponunt illa principia iuſti naturalis: deinde faciunt tanquā concluſiones ex principiis inſtitutas leges ſuas correſpondentes illis. Cùm verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuerſaliter lata, tunc cùm legiſlator non adſit, accedit vir bonus, & æquus, & quaſi ſubit perſonam legiſlatoris, & ſupplet decretis vel alio modo, & eſt quaſi iuſtum quoddam naturale animatum emendans eà in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

De facere iniuriam.

CAPVT XI.

127 *PAtet ex ijs quæ diximus, ſi fieri poßit ut ſibijpſi quiſpiam iniuriam faciat necne. Iuſta enim quædam ex omni uirtute à lege ſunt ordinata. ut lex non iubet quenquam ſeipſum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quiſpiam contra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam ſponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui ſcit & eum cui facit, & modum quo facit. At qui ſeipſum ob iram occidit, ſponte id quod lex non permittit, contra legem efficit rectam. iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæſo? An ci-*

128 *uitati, non ſibijpſi? Nam ſua patitur ſponte. nemo uerò ſponte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat. & inſtituta eſt ignominia quædam aduerſus eum qui ſibi*

129 *mortem conſciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præterea fieri*

ea fieri non poteſt ut ſibiipſi quiſpiam iniuriam faciat ea
ratione qua iniuſtus eſt qui ſolum iniuriam facit, & non
omnino eſt uitioſus. Hic enim *differt ab illo, homo nanque*
iniuſtus eſt modo quodam ſic prauus, ut ipſe timidus: non
ut totam habens prauitatem. Quare *nec hac iniuſtitia ſibi-* 130
ipſi quiſquam iniuriam facit.nam idem ſimul ablatum ab ali
quo, ac eidem additum eſſet, quod fieri nequit. Sed ſemper
inter plures, iuſtum atque iniuſtum eſſe neceſſe eſt. Præ-
terea qui iniuriam facit, ſponte agit, & electione, & prior.
qui nanque læſus, idem uiciſſim facit, iniuriam facere non 131
uidetur.ipſe autem ſimul eadem patitur, ſibiq́; facit. Præ 132
terea ſua ſponte quiſpiam iniuriam pateretur. inſuper ſi- 133
ne ſingulis iniuriis, iniuriã facit nemo. At *nemo adulteriũ*
ſua cum uxore committit. nemo parietem cõfodit ſuum.ne-
mo res ſuas furatur. Omnino *autem hoc(ſibi, inquam, iniu-*
riam facere)ſoluitur definitione iniuriam patiendi, ſua nan 134
que ſponte patitur iniuriam nemo. At *uerò conſtat utrunq;* 135
prauum eſſe: facere, inquam, iniuriam atque pati. Alterum 136
enim eſt plus, alterum minus habere medio. Quod *qui-*
dem perinde ſeſe habet atque in medicina quidem, quod ad
ſanitatem. in exercendi autem arte, quod ad habitudinem
corporis bonam conducit. Peius *tamen eſt iniuriam facere.* 137
Hoc *enim cum uitio eſt, atque uituperatur.* Et *uitio uel per-* 138
fecto & ſimpliciter, uel prope. Non *enim omne quod ſpon* 139
te fit, cum iniuſtitia eſt.ſed pati iniuriam, ſine uitio, & in-
iuſtitia eſt. Pati *igitur iniuriam per ſe quidem minus eſt* 140
malum, per accidens autem nihil prohibet maius eſſe ma-
lum. At *non curæ eſt arti, ſed dolorem lateris maiorem mor*
bum, quàm pedis offenſionem eſſe dicit. Quanquam *fieri*
poteſt nonnunquam contrà per accidens. ſi eueneritut
quiſpiam offenſo pede caperetur ab hoſte, & trucidaretur.

141 *At qui per translationem atque ſimilitudinem eſt iuſtum,*
142 *non ſibi ad ſeipſum, ſed ſuorum quibuſdam.* Non omne au-
143 *tem iuſtum, ſed herile, uel rei familiaris. His enim rationi*
144 145 *bus diſtat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte*
146 *quæ rationis eſt expers. Ad quas inſpicientibus, ad ſeipſum*
147 *iniuſtitia eſſe uidetur: propterea quòd in his eſt pati ali-*
quid contra ſuas appetitiones. Vt igitur eſt quid iuſtum
magiſtratum gerenti, & quibus ipſe præeſt: ſic & his
etiam eſſe uidetur. Sed de iuſtitia quidem, cæteriſq; mo-
rum uirtutibus hoc ſit modo determinatum.

COMMENT.

127 PATET ex iis quæ diximus. } Hic eſt quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri ſecundum nonnullos. At ſecundum alios eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus: ſed quicquid ſit, Philoſophus docet in eo de iuſtitia metaphoricè dicta. Nam iuſtitia, & iniuſtitia, dicuntur aut propriè, vt quæ ſunt inter diuerſos homines: aut impropriè, vt quæ ſunt vnius hominis ad ſeipſum. & has induxit ob Platonem, qui dixit iuſtitiam & iniuſtitiam eſſe non ſolum ad aliũ, ſed etiã ad ſeipſum. Vnde dicere ſolebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: ſed omnis homo facit iniuriã, quia quiſque ſibi facit iniuriam. Hoc autẽ videbatur eſſe contra Philoſophum qui dixit iuſtitiam eſſe ad alium: & per hoc etiam differre ab aliis virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia conſiderare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propoſitum, ſcilicet vtrum ſibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo ſibi iniuriam facit, ex quo emanat ſolutio dubitationis motæ. In ſecunda oſtendit quomodo ſe habent adinuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per translationem non propriè poteſt quis ſibiipſi iniuriam facere. In prima igitur parte Philoſophus affert ipſam dubitationem, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd poteſt quis ſibiipſi iniuriam facere. Prima, Qui agit id quod lex vetat, iniuriã facit: ſed qui ſeipſum interficit, facit id quod lex vetat: ergo

ergo iniuriã facit. Sed nulli alij quàm ſibi,cùm ipſe ſit agens & patiens:ergo fieri poteſt vt quis ſibi iniuriam faciat. Secunda ratio:Qui præter legem nocet ſua ſponte, is quidem iniuriã facit.& nemini alij niſi ſibiipſi: ergo aliquis ſibiipſi iniuriam facit: ſed ſeipſum interficiens eſt huiuſmodi,ergo iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus, quòd ſi lex non iubet aliquid,illud vetet. Sed valet in his quæ ſunt mala,quia ſi lex non iubet aliquod malum,certè vetat illud fieri.vt lex non iubet filium verberare patrem: ergo vetat illud fieri.Nam ſunt quædam adeò manifeſta mala, & aduerſa naturæ vt lex de illis non loquatur.

{AN ciuitati.}Soluit dubitationem Philoſophus, oſtendendo quòd nemo ſibi iniuriam facit,& arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui ſua ſponte patitur,non facit ſibi iniuriã:ſed qui ſeipſum interficit, patitur ſua ſponte:ergo non facit ſibi iniuriã:quia nemo patitur iniuriã ſua ſponte, ſed inuitus.Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriam ciuitati: ſed qui ſeipſum interficit,punitur à ciuitate: ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notandum ꝙ ferunt antiquitus ſtatutum fuiſſe legibus, vt qui ſeipſum interficeret inſepultus iaceret: & hoc quia videbatur offendiſſe Rempub.quia auferendo vnũ talem, videtur auferre quoddam membrũ reipub.& eam ob hanc cauſam lædere.Plato ſi adeſſet,alia ratione dixiſſet hunc debere affici ignominia & inhumatum iacere,ſcilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit Deum opificem vniuerſi, cuius proprium eſt educere animas è corporibus, ſicut etiam eius eſt introducere eaſdẽ:& cùm ſtatuerit talem animam tanto tempore in corpore permanere,qui ante cõſtitutũ tempus eam educit,videtur lædere voluntatem diuinam:veluti ſi quis fugiat à carcere,vel educat aliquem ante tempus impoſitum à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere. non debet igitur anima deduci de corpore antea quam viſum fuerit auctori ſuo.Quod tangit etiam Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras,inquit,ſine iuſſu imperatoris,id eſt Dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Philoſophus verò hic publicam tantum tangit iniuriam,quia loquitur de ciuili. 128

{PRAETEREA neq; fieri poteſt.} Cùm viſus ſit antea Philoſophus ſoluere dubitationẽ ſecũdũ iuſtitiam legitimam, quæ eſt tota virtus,vel iniuſtitiam quæ eſt tota vitioſitas:nunc 129

ſecundum iuſtitiam quæ eſt particularis,& maximè ſecũdum iuſtitiam correptiuam commerciorum,tum iniuſtitiam eidẽ oppoſitam. Et videtur probare hoc pacto per rationẽ ducentẽ ad impoſsibile.Si quis interficiendo ſeipſum ſibi iniuriam faceret : tunc idem haberet plus, & minus, & idẽ ſimul eſſet ꝙ eidem auferretur, & adderetur:ſed hoc eſt impoſsibile : ergo & illa poſitio, ſcilicet ꝙ aliquis ſibi iniuriam faciat, eſt impoſsibilis,ex qua hoc ſequitur, Qui ſolùm iniuriam agit, ſcilicet ſecundum iuſtitiam particularẽ, non omnino vitioſus, ſcilicet ſecundũ iuſtitiã totam,quæ tota dicitur vitioſitas,eſt, vt timidus qui habet aliquã partẽ iniuſtitiæ,id eſt prauitatis.

130 {NEC hac iniuſtitia.} Scilicet particulari.inter plures, id eſt inter diuerſas perſonas.

131 {PRAETEREA qui.} Affert aliam rationem Philoſophus,quæ formatur à quibuſdam expoſitoribus hoc pacto,Si quis ſibiipſi iniuriam faceret,tunc vnus & idem ſimul aget, & patietur : & non prius aget, & poſtea patietur : ſed hoc eſt impoſsibile, ergo nemo ſibi iniuriam facit. Sic igitur nonnulli hanc rationem inducunt : & dicunt eam non valere, quia non eſt impoſsibile quòd quis ſimul agat & patiatur,& tamẽ prior eſt agens : & hoc eſſet verum, ſi loquatur de prioritate originis : ſed non eſt ad propoſitum Philoſophi, & non bene exponunt hunc textum, iudicio meo, quia Philoſophus vult probare, quòd ſi quis ſibi iniuriam facit, tunc vnus & idem erit alius à ſeipſo, conſequens impoſsibile, ergo & antecedens. Quòd autem illud ſequatur, vt quis ſit alius à ſeipſo, probatur,quia ſi aget ſibi iniuriam, ipſemet aget & patietur ſponte, & electione,& prior.Sed inuiria fit à volente in nolentẽ : ergo vnum & idem vellet, & non vellet, & eſſet ex conſequẽti alius à ſeipſo. Prior quòd ſit principium agendi.

132 {PRAETEREA pateretur.} Alia ratio : ſi quis ſibiipſi iniuriam faceret, tunc aliquis ſponte ſua iniuriam pateretur:ſed hoc eſt impoſsibile, ergo & antecedens. Patet ratio, quia non poſſumus dicere quòd vnus & idem reſpectu vnius, & eiuſdem iniurię ſponte agat,& inuitus patiatur eandem iniuriam. nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam.

133 {INSVPER ſine ſingulis.} Alia ratio ad idem probandum. Quando aliquis iniuriam facit alicui, aut verberat eum, aut furatur ei, aut vitiat vxorem vel filiam eius, & ſic diſcurrẽdo per

per ſingula ſecundum aliquam ſpeciẽ iniuſtitiæ iniuriã facit, & cum aliquo iſtorum vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniuſtitiæ. Veluti ſi ſurripit aliena, vocatur fur. quia furatus eſt: ſed ſi acciperet ſua, non vocaretur fur. Item ſi haberet rem cum ſua vxore, non appellaretur adulter: quare ſi ſingulas quæremus iniurias non inueniemus aliquam quam ſibiipſi aliquis dicatur inferre.

{OMNINO autem.} Quinta ratio quam affert Philoſophus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo ſibi iniuriam facit: quia ſequeretur quòd pateretur ſponte, & volens ipſam iniuriam, & eſſet contra definitionem ſuperius allatam qua ſoluitur hæc quæſtio: cùm ex illa dicatur quòd pati iniuriam non ſit ſponte, vt ſuprà patuit. 134

{DEFINITIONE iniuriam patiendi.} Qua ſuprà diximus quòd patiens iniuriam præter ſuam patitur voluntatem. 135

{AT verò conſtat vtrunq;.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, & locus propriè vbi Philoſophus videtur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, ſicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autẽ in primis quòd facere & pati iniuriam, ſunt mala & pernicioſa. Probatur hoc pacto, illa quæ diſcedunt à medio ſunt mala, & vitioſa: ſed facere & pati iniuriam ſunt huiuſmodi: ergo ſunt mala & vitioſa. Maior patet: minor quoque oſtenditur, quia facere iniuriam eſt plus habere quàm oportet: pati verò eſt habere minus: medium autem eſt æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Probatur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnaſticæ, in quibus plus & minus eſt pernicioſum: medium verò effectiuũ, & cõſeruatiuum, tum ſanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipſa ſanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam conſiſtunt. 136

{PEIVS autẽ.} Cùm declarauerit in quibus conueniunt, ſcilicet quòd ambo ſunt mala: nunc oſtendit differentiam eorum, probando quód longe peius eſt facere quàm pati iniuriam hoc pacto: illud quod fit cum prauitate, & merito vituperatur, peius eſt eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: ſed facere iniuriam eſt cum prauitate, & vituperatur: ergo eſt peius quàm iniuriam pati. 137

{VEL perfecto & ſimpliciter.} Id eſt, qñ talis prauitas & iniuria committit̃ ſpõte, & cũ cognitione & electione pręcedẽti. 138

{VEL prope.} Scilicet cũ talis iniuria fit ſponte, & cũ cogni- 139

tione,non tamen cum electione,quia eſt deterior cùm eſt cum electione:tamen quomodocunq; ſit ipſa iniuria ſponte facta, ſemper eſt coniuncta cũ aliqua praua diſpoſitione & vituperanda.ille autẽ qui patitur iniuriã poteſt eſſe remotus ab omni vitio.& qñ Philoſophus vtrunq; appellat malum, nõ eſt reſpectu perſonæ:ſcilicet patientis:ſed reſpectu inæqualitatis quæ diſcedit à medio.Nam pati iniuriã eſt quoddã inæquale, & ille qui patitur nõ videtur eſſe in culpa cùm nõ patiatur ſpõte, & agẽdi principiũ ſit in agẽte.vnde Cicero , Pati quã facere præſtat iniuriã:ſic igitur patiẽs remotus põt eſſe à vitio,& à prauitate.

140 {PATI igitur per ſe quidem.}Licet per ſe deterius ſit facere iniuriam quàm pati: tamen per accidens euenire poteſt, vt ſit magis perniciosũm pati. vt exemplo probat. Nam medicina comparat inter ſe dolorem lateris , & pedis offenſionem,& deteriorem dicet abſolutè eſſe dolorem lateris: euenire tamen per accidens poteſt , vt ex offenſione pedis , maior pernicies ſequatur,vt ſi quis ex offenſione pedis ceciderit,& capiatur ab hoſtibus , non tamen ob hoc eſt aſſerendum ita eſſe ſimpliciter,quia hoc accidit:de iis verò quæ accidunt , neque ars , neque ſcientia curam habet , nec de iis quæ competunt alicui rei per accidens,cùm infinita penè accidere poſſe videantur de quibus non datur ſcientia ,neque ars.

141 {AT qui per tranſlationem.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus declarat iuſtitiã illam quæ per tranſlationem,& ſimilitudinem dicitur . Hanc autẽ in medium affert propter opinionẽ Platonis,qui poſuit iuſtitiam & iniuſtitiam ſui ad ſeipſum,& quòd aliquis poteſt ſibiipſi iniuriam facere.Ipſe verò ſuperius multis rationibus probauit ꝙ iuſtum & iniuſtum eſt ad aliũ,& inter plures , & quòd nemo ſibi iniuriam facit.Ideo hæc affert Philoſophus quaſi dicendo, Si eſt iuſtum ſui ad ſeipſum, hoc non eſt illud de quo principaliter locuti ſumus,id eſt ciuile iuſtũ ,ſed veluti quoddã iuſtum partis ad partẽ per ſimilitudinem quãdã,& ſimile ei quod eſt heri ad ſeruum, vel viri ad vxorẽ, vel etiam patris ad filiũ.Nam eſt inter partẽ animæ rationalem , quæ ſecundum ordinẽ naturæ imperare debet:& irrationalẽ, quæ debet obtemperare rationi,ſicut ſeruus domino,vxor quoquo modo viro, & filius patri,vt etiã in fine primi libri vidimus. Notandũ ꝙ Plato poſuit iuſtitiã & iniuſtitiã ſui ad ſeipſum . Vidit enim ꝙ anima

noſtra

noſtra habet duas potentias, quarũ vna eſt rationalis de ſe, & natura ſua, altera irrationalis, particeps tamen aliquo modo rationis, inquantum ſcilicet obedit & obtẽperat rationi: nõ tamen vt fiat rationalis per eſſentiã. Illa prima eſt potentia qua præcipuè homo videtur differre à beluis ſecũdũ eſſentiam & operationes. Secunda verò cõuenire videtur cum eiſdem, ſcilicet in appetitu ſenſitiuo. Videtur tamen fieri poſſe, vt eodem quoq; differat, ſcilicet cum ratio eum ſibi obſequẽtiſsimũ reddit. Quòd ſi ecõtra fiat, ſcilicet vt appetitus dominetᷣ rationi, tunc homo videtur quodammodo euadere turpior belua peruertẽdo ordinẽ naturę, quia beluæ non habent rationẽ, nec ex conſequenti appetitum, quæ poſsit obedire rationi. Quare cũ vtuntur appetitu ſuo, non videntur aberrare à terminis naturæ ſuæ. Cum igitur iſtarum partium vel potentiarum (cùm enim partes animi dico, potentias intelligo) altera ſit pro ducta vt domina, altera vt ancilla. Plato oriri iuſtitiam dicebat cum ratio dominaretur, & quaſi ſedens in puppi clauum teneret: appetitus vero obtemperaret, quia vtraque pars haberet quod ſuum eſſet. Deus enim ita creauit vel produxit rationem, vt præciperet appetitui ſenſitiuo. Quòd ſi conuenienter fiat, tunc oritur iuſtitia illa Platonis, veluti concordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quòd ſi ſecus fiat, ſcilicet vt appetitus rationem trahat deorſum ad ſeruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur iniuſtitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua trahitur, & id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem Deus humanæ naturæ impoſuit. Hanc iniuſtitiam appellauit Plato: illam vero iuſtitiam, ex quo dicebat non modò fieri poſſe, vt ſibi quis iniuriam faceret, ſed etiam quòd nullæ fiebant iniuriæ niſi à ſeipſo. Habemus nos quoque Chryſoſtomi ſacrum dialogum. Quòd nemo læditur niſi à ſeipſo. Plato autem dicere ſolebat. Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id eſt cum ſit aliquid iniuſtum ab aliquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, ſed ille inferens agit iniuriam ſibiipſi. Nam ſi alicui auferuntur fortunæ, non patitur ille iniuriam, quia ſua non erant, nec bona animi ſui, quorum ablatio eſt propriè iactura, & iniuria quæ non poteſt fieri niſi à ſeipſo. Nemo igitur iniuriam patitur hoc pacto: omnes tamen iniu-

riam

riam agere poſſunt,ſcilicet ſibiipſis,vt diximus. Et intelligebat de iſta iniuria animi qua auferť rationi quod ſuum erat,id eſt imperium,& tribuitur appetitui quod non eſt ſuũ:pręterea auferť appetitui perfectio, quã cõſequutus eſſet obtẽperãdo rationi. Factus eſſet enim particeps rationis eo pacto quo dictum eſt,ſi paruiſſet ſecundũ ordinẽ, ergo ſponte ſibi iniuriam omnes faciunt cùm operantur aliquod turpe:nemo autẽ patitur iniuriã,ſcilicet ab altero. Quare ſi inſpiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinẽ potentiarũ eius, & quomodo alia eſt nobilior alia,videbitur inter illas eſſe iuſtitia quædam & ſic etiam iniuria ſui ad ſeipſum eo pacto quo diximus.Philoſophus autem multa dixit antea, & diſputauit circa iſta,vtrum volenti iniuria fiat,& cætera quæ videbantur procedere contra Platonem. Locutus eſt autem de ciuili iuſtitia,quæ propriè eſt ad alium.Verum hæc iuſtitia interna videtur eſſe cauſa externæ iuſtitiæ,quod forſitan Ariſtoteles non negaſſet,cum ipſe etiam oſtendere videatur cùm loquitur de amicitia, quòd amicitia ſui ad ſeipſum videtur eſſe cauſa amicitiæ, quæ eſt amici ſtudioſi ad alterũ amicum ſtudioſum. Quare præclara & egregia videtur eſſe Platonis opinio:hic autẽ Philoſophus videtur ſe excuſare ab huiuſmodi ſpeculatione, dicẽdo quòd ſi qua eſt iuſtitia, præter illam quam diximus, ſcilicet ciuilem, eſt illa per tranſlationem,ſcilicet quam Platonici poſuerunt.

142 {NON ſibi ad ſeipſum.} id eſt totius ad totum.

143 {SED ſuorum quibuſdam.} Id eſt,partis ad partem, & potentiæ ad potentiam.

144 {NON tamẽ omne iuſtũ.} Quia non erit ciuile. Sed herile id eſt veluti heri ad ſeruũ, & viri ad vxorẽ,& patris ad filium.

145 {HIS rationibus.} Scilicet quibus vir diſtat ab vxore, herus à ſeruo,& pater à filio.

146 {INSPICIENTIBVS.} Scilicet Platonicis.

147 {PRAETER appetitiones.} Nam ratio appetit dominari, & vellet trahere appetitum: appetitus econtra appetit trahere rationem:& ita ſaluatur ratio non ſpontanei, non quidem totius ad totum, ſed partis ad partem. Ita vt idem ſecundum partem agat: ſecundum partem patiatur, & ſibiipſi quis iniuriam infert: quia ſponte faciendo aliquod iniuſtum & turpe, ſeipſum lædit circa bona animi quæ nemo auferre poteſt, niſi ipſemet ſua ſponte, quod conceſsiſſet

ceſsiſſet Philoſophus: dixiſſet tamen hanc non eſſe iuſtitiã, vel iniuſtitiam ciuilem, id eſt ad alium de qua loquitur, ſed per ſimilitudinem quandam, vt dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinæ de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber VI.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAPVT I.

CVm autem antea dictum ſit medium expe= 1
tendum eſſe, non id quod nimium eſt atq;
parum, & medium perinde ſeſe habeat atq;
recta ratio dictat: hoc ipſum deinceps diui-
damus oportet. In omnibus enim dictis ha
bitibus (quemadmodũ & in cæteris) eſt quoddam ſignum, ad
quod is inſpiciens qui rationem habet, intẽdit, atque remit- 2
tit. eſtq́; quidam terminis mediocritatum, quas inter exupe=
rationem defectumq́; dicimus eſſe, ita ſeſe habentes ut recta
ratio ſtatuit. Atque ſermo talis eſt quidẽ uerus, non tamen
dilucidus. nam & in quauis opera, atque cura circa quam 3
uerſatur ſcientia, uerum eſt dicere, neque nimium, neq; pa=
rum eſſe elaborandum uel quieſcendum, ſed mediocriter, &
ut ratio recta præſcribit. Atqui hoc tãtum habet, nihil plus
ſcierit. ut ſi quiſpiam dixerit ea eſſe corpori afferenda quæ
medicina, & ut is qui hanc habet ſcientiam, iubet. Quapro= 4
pter & circa habitus animi non modo uerè hoc dictum eſſe
oportet

5 *oportet, ſed etiam determinatum quænam ſit ipſa ratio re=*
6 *cta, & quæ eius ſit definitio. Virtutes itaq; animæ, ſuperio-*
ribus in locis diuiſimus: & alias moris, alias mentis dixi=
7 *mus eſſe: atque de moris quidem uirtutibus iam tranſegimus.*
De reliquis uerò dicamus oportet, prius hiſce de anima
declaratis. Duas igitur eſſe animæ partes antea diximus.
Eam quæ rationis eſt particeps: & eam quæ eiuſdem eſt
expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem ha=
8 *bet, eſt diuidenda. Atq; ſit ſuppoſitum duas eſſe partes quæ*
ſunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea quo=
rum principia, ut aliter ſeſe habeant minimè fieri poteſt.
9 *Alteram qua perſpicimus ea, quæ aliter ſeſe habere poſ=*
ſunt. Eæ nanque animæ partes, diuerſæ ſunt genere, quæ
ſunt aptæ ad res eas cognoſcendas quæ genere differunt. Si=
quidem ipſis ineſt rerum cognitio ſimilitudine quadam at=
10 *que accommodatione. Atque harum altera uis ſciendi: altera*
uis ſubducendi rationem uocetur. conſultare nãq;, ratio=
nemq́; ſubducere, eadem poſſunt. Nemo autem de ijs rebus
conſultat quæ aliter ſeſe habere non poſſunt. Quare uis ſub-
ducendi rationem, una pars eius partis eſt animæ quæ ratio
11 *uis eſt particeps. Sumendum eſt igitur quiſnam utriuſque ſit*
optimus habitus. Hic enim utriuſq; eſt uirtus: uirtus autem
eſt ad proprium opus.

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum ſit mediũ.} Mirum ordinem in tradenda doctrina ſeruans Philoſophus Ariſtoteles, poſteaquàm de vnaquaque virtute morali diligentiſsimè docuit: nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cùm in definitione virtutis ſuperius aſsignata pars vna atque vltima relinqueretur, neceſſario hoc in loco declaranda erant. Verùm cùm hoc totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarum, oſtendit latiſsimè vnãquanq; virtutẽ intel

intellectiuam in hoc ſexto libro, incipiendo primò à potentiis animæ quæ ſunt principia operationum noſtrarum, & reſumendo breuiter diuiſiones iam antea allatas, vt apparebit inferius: ſimul etiam hoc agit, quia in fine primi virtutes diuiſerat in morales & intellectiuas, & expleta doctrina moralium, conſequens erat intellectiua declarare, vt cognita natura cuiuſque virtutis, cognoſceretur perfectè ipſa felicitas, in cuius definitione tanquam potiſsimam partem virtutem aſſumpſerat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ ſunt principia noſtrarum operationum. In ſecundo de virtutibus intellectiuis. In tertio de quibuſdam habitibus qui videntur habere ſimilitudinem cum ipſa prudentia. In quarto mouet, & ſoluit quaſdam quæſtiones circa ſapientiam, & prudentiam. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem ſuam veluti exordium quoddam, & affert diuiſionem potentiarum animæ. In ſecundo declarat ea quæ ſunt principia humanarum operationum. Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima Philoſophus proponendo ſuam intentionem dicit, quòd cùm antea declaratum ſit medium eſſe ſumendum in virtutibus inter exceſſum atque defectum, vt recta ratio terminat: nunc declaranda eſt iſta recta ratio, quia ipſa eſt infuſa in omnibus habitibus tam moralibus, de quibus dictum eſt, quàm in aliis intellectiuis, de quibus non eſt dictum. Nam in omnibus habitibus laudabilibus & ſtudioſis, iſta duo eſſe videntur, ſcilicet quoddam perfectum, ad quod reſpiciens, veluti ſagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur ſecundum rectam rationem, quo illud attingat. Eſt etiam hoc aliud, ſcilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinando, aut ad defectum, aut ad exceſſum. Vnde & ille Poëta inquit.

Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines,
Quos vltra citraq; nequit conſiſtere rectum.

Hoc autem percipi poteſt recta ratione, quæ cùm ſit infuſa in omnibus habitibus ſtudioſis, inueſtiganda eſt. Diſtinguenda eſt præterea, quia non vnifariam dicitur. Quot enim ſunt virtutes & habitus intellectiui, tot videntur eſſe ſpecies rectæ rationis. Sunt autem virtutes & habitus intellectiui, ars, prudentia, ſcientia, ſapientia, intellectus. Vnicuique iſto-

rum

rum ſua eſt recta ratio atque propria, vt apparebit inferius.

2 {QVODDAM ſignum.} Id eſt finis quem intendit quiuis habitus. Notãdum ꝙ virtutũ quædã morales, quædam intellectiuæ: & nobiliores videntur eſſe intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiuntur. Definita eſt autem virtus, ꝙ eſt mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur ſecundum naturam rei, ſed ſecundum rectam rationem: ea igitur cognoſcenda eſt & diſtinguenda, vt particulariter intelligatur: quia in genere cognitionis eius eſſet confuſa.

3 {ATQVE ſermo talis eſt quidem verus.} Oſtendit Philoſophus quòd propter hoc quod dictum eſt ſic in genere, & vniuerſaliter, ſcilicet quòd recta ratio eſt illa quæ reſpicit ſignum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: non tamen hoc ſufficit ad percipiendam rectam rationem, vt exemplo artis probatur. Sicut recta ratio faciendi ſe habet ad factibilia, & ea quæ ab arte conficiuntur: ita recta ratio agendi ſe habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in quauis arte non ſufficit ſcire faciendum eſſe ſecundum præcepta artis: ergo in rebus agendis non ſufficit ſcire agendum eſſe ſecundum rectam rationem: ſed determinanda eſt iſta ratio, quænam ſit, & quæ ſit eius definitio, vt particulariter & diſtinctè cognoſcatur: vt cognoſcere medicus debet non ſolùm operari debere ſecundum præcepta medicinæ ea quæ proſunt corpori, ſed etiam quænam ſint illa talia, & quibus partibus accommodanda.

4 {QVAPROPTER & circa habitus.} Oſtendit Philoſoph. ex his quæ dixit ꝙ oportet declarare quid ſit ipſa recta ratio & quæ ſit eius natura atq; eſſentia, & quid ſit eius terminus.

5 {DETERMINATVM.} Duobus modis exponi poteſt. Vno modo qui ſit eius terminus, id eſt eius definitio, quæ eſt vt quidam ſimplex terminus. Nam quòd nomen implicitè ſignificat: definitio ſignificat explicitè, & ideo definitio poteſt appellari quidam terminus. alio modo terminus accipi poteſt pro effectu rectæ rationis. Nam id quod deſcribit recta ratio in qualibet re eſt terminus perfectionis illius rei, & quaſi menſura quædam ſtatuens modum in vnaquaque re. Videtur enim accedere recta ratio ad ſtatuendum fines & metas operationum, vltra quas progredi non licet. Vtraque expoſitio bona & accommodata videtur. Notandum quòd bifariam

fariam loqui poſſumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes acquirendæ ſunt, & operationes earum producendæ vt dictat recta ratio, ſequendo regulã eius, nec declinando ad exceſſum vel defectum. Alio modo quòd videndum eſt quid ſit iſta recta ratio: non modo ſecundum genus, ſed etiam ſecundum vnamquãq; ſpeciem eius, & eſſentiam cuiuſque: habitus verò ſunt diuerſi, ſic etiam diuerſæ debent eſſe rationes. Quare primò dicendum eſt, quòd virtutes debent ſequi rectam rationem tanquam ducem: hæc eſt vera ſententia, & verus dicendi modus, tamen eſt vehementer obſcurus, & non ſufficit, quia oportet videre vlterius quid ipſa ſit: ſed cùm habitus ſint diuerſi qui reguntur recta ratione, videre oportet quid ipſa ſit, non modo ſecundum genus, vt diximus, ſed etiam ſecundum vnamquanq; ſpeciem eius, vt intelligatur quæ ſit cuique habitui ſua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cùm ſint formæ potentiarum animæ deinde potentiæ ſunt ipſius animæ, vt ordine procedatur.

{VIRTVTES itaq; animæ.} Hæc eſt ſecunda pars huius 6
capi. in qua Philoſophus poſteaquã præmiſit intentionẽ ſuam veluti exordiũ quoddam: nunc repetit diuiſionem illã factam in extremo primi libri de ipſis virtutibus, vt oſtendat ꝙ relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt reſumat diſtinctionem potentiarum animi. Ex quibus diſtinguantur habitus intellectiui, & percipiantur ſpecies rectæ rationis.

{DVAS igitur eſſe animæ partes.} Reſumit Philoſophus 7
eam diuiſionẽ, quam fecit in vltima parte primi libri, cum dixit animi noſtri duas eſſe partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atq; partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur penè omnes virtutes morales de quibus immediatè dicturus erat. Nunc verò irrationali parte omiſſa, rationalem aſſumit: in qua collocantur virtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus eſt, & eam diuidit, dicendo ꝙ vna eſt eius pars, ſcilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna, inquam, eius pars, qua neceſſaria percipimus, & ea quorum principia aliter ſe habere non poſſunt. Alia verò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri poſſunt, & quorum principia non videntur eſſe eo pacto neceſſaria, ſed potius contingentia.

{SVPPOSITVM ſit.} Quia non debemus afferre multas 8

F

probationes. Nam in locis ſuis, vt in libro de Anima, hæc latius tractantur.

9 {EAE namq; animæ partes.} Probat membra diuiſionis allatæ, & oſtendit illa genere eſſe diuerſa ex obiectis ſuis diuerſis hoc pacto: Diuerſarũ rerum percipiendarum, diuerſæ debent eſſe potentiæ: ſed neceſſaria & contingentia ſunt obiecta percipienda, diuerſa etiam genere: ergo harũ rerum potentiæ perceptiuæ genere debent eſſe diuerſæ. Patet ratiò, quia perceptio fit ſecundum conuenientiam & ſimilitudinẽ quãdam cognoſcentis ad id quod cognoſcitur. ꝙ ſi res & obiecta ſunt diuerſa, potentiæ etiam cognitiuæ debent eſſe diuerſæ: & diſtinctæ, vt vnaquæque potentia perceptiua ſit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio noſtra videtur fieri ex cognitione cognoſcentis & cogniti, quod fieri non poſſe apparet niſi ſecundum conuenientiam & ſimilitudinem quandam, non quòd res ſint in nobis tales quales ſint extrà: ſed agunt & mouent ſenſus noſtros, deinde deferuntur ad phantaſiam, deinde phantaſmata repræſentantur intellectui poſsibili, & ſuſcipiuntur ab omnibus conditionibus materiæ ſpoliata in ipſo intellectu poſsibili, mediante intellectu agente, & vi, lumineq; ipſius. Itaq; nõ res, ſed ſimilitudines rerum in anima repræſentãtur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philoſophus, quòd verba ſunt ſigna paſsionum quæ ſunt in animo: paſsiones verò ſimilitudines rerum. Et in libro de Anima: atqui neceſſe eſt aut res ipſas, aut ipſarũ formas atq; ſpecies in anima eſſe: at non ſunt in ea res ipſæ profectò. Non enim ipſe lapis in anima, ſed forma lapidis ineſt: ergo forma rerũ & ſpecies in anima ſunt: quare anima eſt vt manus. Manus enim inſtrumentorum eſt inſtrumentum, & intellectus: forma formarum exiſtit. Qualis enim eſt lapis, lignum, & ſimilia, tales ſunt ipſæ res: ſed earum ſimilitudines & ſpecies. quare cùm res percipiendæ ſecundum ſimilitudinem & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ ſint diuerſæ genere & diſsimiles: alteræ enim ſunt neceſſariæ, alteræ contingentes: diuerſæ etiam debent eſſe potentiæ.

10 {ATQVE harum altera vis ſciendi.} Nunc videtur Philoſophus imponere nomina iis potẽtiis, quarum altera vocatur ſciendi vis, altera ratiocinatiua, ſiue conſultatiua, & ſubducendi vis: & prima eſt qua percipimus neceſſaria. Vel eſt

de neceſſariis, & iis quæ non poſſunt aliter ſe habere. Altera eſt circa contingentia, & ea quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ conſultatiua potentia dicitur, vel vis quædam ſubducendi rationem, id eſt ratiocinatiua. Idem enim eſt conſultare, & ſubducere rationem. Verſatur autem circa contingentia, quia nemo conſultat de neceſſariis, & de iis quæ aliter ſe habere non poſſunt, ſed de contingentibus, & iis quæ poſſunt aliter atque aliter ſe habere.

{SVMENDVM eſt igitur.} Declarat Philoſophus quòd habitus iſtarum partium eſt virtus earumdem, & perfectio. & propterea dicit quòd ſumendi ſunt habitus iſtarum partium, quia iis inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiſcitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ eſt virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi ſunt à quibus proficiſcitur operatio optima iſtarum potentiarum: ergo habitus optimi ſunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus conſiſtit circa perfectum & proprium opus. vnde in ſecundo inquit Philoſophus: Eſt ergo dicendum quòd omnis virtus, & illud ipſum cuius eſt virtus bene ſe habens perficit, & opus eius bene reddit, ſcilicet cuius eſt virtus. Minor quoque eſt manifeſta, quia ſi ſunt habitus perficientes iſtas potentias, ſunt etiam virtutes earundem ex quibus proficiſcitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos iſtarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem, vt patet. Dubitatio quædam oritur ex ſupradictis, quia Philoſophus velle videtur quod diuerſæ debent eſſe potentiæ perceptiuæ & rationales, ſcilicet vna ſcientifica, vt ita loquar, alia conſultatiua. Hoc non videtur eſſe verum, etſi ſint etiam res percipiendæ diuerſæ. Arguunt igitur contra Philoſophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere poteſt, intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt: ſed cum intellectus agens intelligibilia agere poſsit, ſiue neceſſaria ſint ſiue contingentia: ſic intellectus poſsibilis intelligere poſſe videtur, & ſuſcipere etiam talia, et ſi diuerſa ſint, cum ſit vnica potentia. Secunda, præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua continentur ſub ſuo adæquato obiecto: ſed talis potentiæ adæquatum obiectum eſt ens ſub quo comprehenduntur neceſſaria & contingentia: ergo contingentia & neceſſaria percipientur ab tali potentia

vnica. Tertia, ſicut ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiendas: ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiendas. ſed materia prima vnica potentia ſuſcipit omnes formas: ergo eodem modo anima vnica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia. & ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitum tamen dicit Philoſophus diuidendo ipſam in ſcientificam & conſultatiuam, quia ſicut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Pro ſolutione duæ afferuntur opiniones. Prima dicit quòd cõtingentia duobus modis accipiuntur, aut in vniuerſali, & ſecundum ſuam rationem formalem, & ſic contingentia vidētur eſſe neceſſaria. cùm comprehendantur ſub quodam conceptu communi, & ſic erit vna tantum potentia. Secundo modo ſumuntur in ſingulari, & non vniuerſali ratione, ſed vt variari poſſunt, & hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum, & dicunt quòd ſingularia percipiuntur à vi ſenſus interni cogitatiua. Dicunt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ, vna ſciendi, alia ratiocinandi ſiue conſultandi, id eſt vis cogitatiua quæ eſt de ſingularibus, & non de vniuerſalibus. Iſta opinio mihi videtur falſa: quia Philoſophus diuidit partem animæ quæ eſt rationalis per eſſentiam, & ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur, ſunt de natura ſua rationales: at vis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei, qui dicit ꝙ iſta pars animæ nõ verè diuiditur in illas duas potẽtias, ſed dicit quod diuidi videtur reſpectu habituum quos ſuſcipit, & quibus informatur. Nam dicit quòd eſt vnica vis qua anima percipit neceſſaria & contingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam, quæ eſt de neceſſariis, & opinionem quæ eſt de contingentibus. & quòd Philoſophus procedit differendo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius ſolutio. Nam Philoſophus manifeſtè videtur ſumere potentiam rationalem antequam informetur vllo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerſas, nondũ informatas habitibus. Prius enim differunt, poſtea informantur diuerſis habitibus, quare de ſe videntur eſſe diuerſæ. Verùm nonnulli hic decipiuntur: quia credunt Philoſophum tantum loqui de iis quæ à natura fiunt, ſed non modo naturalium fit ſermo, ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non videntur poſſe fieri à nobis, & ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à

natura,

natura, differre genere videntur. Cùm igitur res differant genere & principia, diuerſæ videntur eſſe potentiæ perceptiuæ, & diuerſa principia percipientia. Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à Philoſopho in duas potentias ratione diuerſas. Nam ſicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes: quia perceptio fit ſecundum ſimilitudinem. Præterea Philoſophus loquitur hic magis de cõtingentibus quæ à nobis fiunt, quàm de iis quæ à natura. Ad rationes verò reſpõdere poſſumus. Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit, intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt, concedendum eſt ſed dicendũ quòd intellectus agẽs bifariam dici poteſt, ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus, & actiuus. Sic etiam poſsibilis. Ad ſecundam cùm dicitur quòd vnum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſq; potentiæ: concedo, ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autem diſtinguitur in ſuas partes, vt vidimus. Ad tertiam dicendum, quòd verũ eſt de materia remota, & inconfuſò accepta: de propinqua verò minimè. Nam alia eſt potẽtia ad formã oſsis, alia ad formam carnis: ſic illa potentia rationalis primò ſumpta indifferenter ſe habet: ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa, & vnaquæque illius ad ſibi propria & accommodata.

De principiis agendi.

CAPVT II.

TRia autem ſunt in anima, quæ habentur agen- 12
di, ueritatisq́; principia: ſenſus, intellectus,
appetitus. Atque ſenſus, nullius eſt princi- 13
pium actus. quod quidem ex eo patet, quia
beluæ ſenſum quidem habent, actionis autem ſunt exper-
tes. Eſt autem id in appetitu perſecutio atque fuga, quod 14
eſt affirmatio: negatióque in mente. Quare cùm moris qui- 15
dem uirtus, habitus ſit electiuus, electio uerò appetitus de-
liberatiuus: ob hæc ipſa, & rationem ueram, & appeti- 16
tum rectum eſſe oportet, ſi electio ſit ſtudioſa. atque ea- 17
dem illam quidem dicere, hunc autem perſequi. Hæc igi-
tur mens, atque ueritas actiua eſt. Mentis autem eius (quæ 18

contemplandi, non agendi, neque faciendi principium eſt) bonum ac malum, uerum eſt atque falſum. Hoc enim mentis eſt omnis, opus, ſed actiuæ mentis ueritas eſt conſentanea
19 *nea appetitui recto. Electio igitur actus principiũ eſt unde*
20 *eſt motus. ſed non id gratia cuius. Appetitus autem, eáque*
21 *ratio quæ alicuius eſt gratia, electionis principium eſt. Id*
22 *circo neque ſine intellectu, menteq;, neque ſine *habitu mo-* ὀρέξεως, appetitu.
ris eſt ipſa electio. Sine nanque mente atque more non eſt actio bona, nec item contraria. Mens autem ipſa nihil mo-
23 *uet: ſed ea quæ alicuius eſt gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici menti præeſt. nam omnis qui facit, gratia huius facit, & non eſt ſimpliciter finis, ſed ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, ſed non id quod agitur. ipſa nanque*
24 *bona actio finis eſt: & huius eſt appetitus. Quapropter*
25
26 *electio uel intellectus eſt appetitiuus, uel appetitus intelle-*
27 *ctiuus, & tale principium eſt homo. Nulla autem res facta, eſt eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnaſſe neque enim de eo conſultat quod factum eſt, ſed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum eſſe. Quapropter rectè Agatho dixit.*

Hoc etiam ipſe deus, ſoloq; carere videtur.
Infectum vt faciat, quod factum eſt atque peractum.

29 *Opus igitur utriuſque partis intellectiuæ, ueritas eſt. quare quibus habitibus maximè pars utraque uerum dicit, iſ ſunt ambarum uirtutes.*

COMMENT.

12 TRIA autem ſunt in anima.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſteaquam diuiſit animam in ſuas partes, ſcilicet potentiales, vt inde accipiat eos habitus qui ſunt virtutes intellectiuæ: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit in quod di-

ctum

ctum eſt, ſcilicet quot ſunt principia humanarum operationum. In ſecunda quomodo differt intellectus ſpeculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo ſe habet intellectus & appetitus ad actum humanum. In prima igitur parte dicit eſſe tria principia agendi, & veritatis percipiendæ: ſcilicet ſenſus, appetitus, & intellectus, vt Philoſophus enumerat. Notandum quòd quatuor ſunt potentiæ animæ quæ ſunt principia operationum ſuarum. Prima eſt vegetatiua, quæ eſt potentia nutriendi, augendi, & generandi ſimile in ſpecie, & communi nomine appellatur vegetatiua, & hæc vis non eſt principium actus humani. Nam ſi ita eſſet, tunc plantæ dicerentur agere, cùm hæc vis competat non ſolùm animatis ſenſitiuis, ſed etiam plantis. Hanc igitur omiſit Philoſophus, cùm videretur manifeſtum quòd ipſa non eſt principium rerum agendarum humanarum. Tres verò illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret aliquis cur Philoſophus duas attulit potentias, cùm fecit ſuperius illam diuiſionem bimembrem. Hic verò affert tria, ſcilicet intellectum, appetitum, & ſenſum. Dicendum, ibi Philoſophus ſumpſit partem animi rationalem, & diuiſit in duas quæ ſunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquã perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ ſunt rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem ſumpſit principia tria noſtrarum operationum, non ſolùm earum ex quibus fiunt habitus intellectiui, ſed etiam omnium aliarum, vt paulatim veniat ad habitus intellectiuos. Senſus enim non eſt potentia rationalis, Appetitus non eſt potentia perceptiua. Intellectus verò eſt rationalis & perceptiua: & eſt duplex, aut ſpeculatiuus, aut actiuus: & alter eſt circa ſcibilia, alter circa agibilia, ſicut ſunt potentiæ illæ ſuprà allatæ, quæ comprehendi poſſe videntur ſub nomine intellectus. Notandum ꝙ per appetitum intelligere poſſumus communem quandam rationem quæ prædicatur de volũtate & appetitu ſenſitiuo. Appetitus enim ſenſitiuus eſt appetitus qui ſequitur ſenſum. Voluntas etiam eſt appetitus quidam qui ſequitur intellectum. Vnde Philoſophus in libro de Anima, Voluntas enim appetitus eſt quidam: at cùm fit motus per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus abſque ratione mouet, & reliqua.

{ATQVE ſenſus.} Remouet nunc etiam ſenſum Philoſo- 13

phus probando ꝙ non eſt principiũ rerum agendarũ hoc pacto, Id quod eſt cõmune homini cum cæteris animalibus non eſt principiũ rerum agendarũ humanarũ: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus non eſt principiũ rerũ agẽdarũ humanarũ. Patet ratio, quia beſtiæ habent ſenſum nõ tamen agũt, ſed agũtur potius inſtinctu quodã naturali, cũ ſint expertes rationis.

14 {EST autem id in appetitu.} Remoto ſenſu relinquitur vt mens, ſiue intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarum: & oſtendit quomodo conueniunt ad hoc vt ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationũ. Probat autem hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt: & re ipſa concurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter ſe, vt alterum imperet, alterum obediat, ſunt principia rerum agendarum: ſed mens & appetitus ſunt huiuſmodi, ergo ſunt principia rerum agendarum. Maior eſt clara. Minor declaratur à Philoſopho. Nam dicit quòd id eſt apud appetitum proſecutio, vel fuga, quod eſt apud intellectum affirmatio vel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationem, dicendo hanc rem eſſe bonam, & propterea ſequendam: & tunc appetitus proſequitur illam. Similiter quando intellectus negat aliquid eſſe bonum, appetitus refugit illud. quare proſecutio eſt in appetitu, ſicut affirmatio in intellectu, & fuga in appetitu ſicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cùm ſit perceptiuus hoc eſſe proſequendum, & ille ſequitur: illud eſſe fugiendum, & ille fugit, & ſic quadam proportione vniuntur.

15 {QVARE cùm moris} Hæc ſententia ſequitur illam probatam, ſcilicet ꝙ mens & appetitus ſunt principia rerum agendarum, hoc pacto, Cùm eſt electio bona, eſt ratio vera, & appetitus rectus. Sed cùm eſt virtus moris, eſt electio bona: ergo cùm eſt virtus moris, eſt ratio vera, & appetitus rectus. Patet hoc, quia ſi ad electionem cauſandam concurrunt mens & appetitus, & electiò eſt principium rerum agendarum, ſequitur quòd intellectus & appetitus ſint principia rerũ agendarum.

16 {RATIONEM veram.} Scilicet actiuam.

17 {ATQVE eadẽ.} Hoc poſuit, quia in aliquibus hæc principia diſſentiunt, & pugnant inter ſe ſicut in continente.

18 {MENTIS autem eius quæ ſpeculandi.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua declarat mentem actiuam & intellectum

ctum ſpeculatiuum, & oſtendit quomodo iſtæ mentes, ſiue intellectus conueniunt, & quomodo differunt: & dicit ꝙ mentis ſpeculatiuæ bonum & malum, eſt verum & falſum. Nam bonum eius eſt verum: falſum eſt autem malum. Vnde ſi in ipſa eſt bonus habitus, erit ibi veritas: ſin malus, erit ibi falſitas. Poſtea videtur ſe corrigere Philoſophus cùm dicit. Hoc enim mentis eſt omnis opus, quaſi eſt commune etiam menti quæ eſt principium agendi: ipſa enim habet etiam verum pro bono, falſum pro malo: ergo hoc non competit ſolùm menti ſpeculatiuæ. Ideo Philoſophus altius repetendo huiuſmodi attributum, ſcilicet veri & falſi, dicit illud competere vtrique menti, ſed tamen diuerſo modo. Nam verum apud mentem actiuam eſt aliquid concurrens cum appetitu recto: non autē ſpeculatiuē. Præterea verum agibile, vt ita loquar, ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id eſt ad actionem, & ad fugam vel proſecutionem appetitus, ſpeculatiuum verò eſt propter ſe. Definit enim mens ſpeculatiua in cognitione veritatis: actiua verò cognita veritate agendæ rei definit in ipſa actione bona quam principaliter intendit. Notandum quòd eſt mens ſiue intellectus ſpeculatiuus, & actiuus, & eſt etiam factiuus vt apparet inferius, & cuilibet iſtorum competit quodam modo bonum & malum, & verum & falſum. Nam in mente ſpeculatiua poteſt eſſe habitus verus vt ſcientia: poteſt etiam falſus, id eſt ignorantia: & ſcientia erit bonum & verum, & ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum & verum, imprudentia econtra. Idem dici poteſt de mente factiua, in qua eſt ars vt bonum & verum, & oppoſitus habitus econtra: & hoc fieri videtur non ſolùm ex parte habituum, ſed ex parte etiam potentiarū, quæ poſſunt quodāmodo ſuſcipere verum & falſum, bonū & malum. Eſt tamē differentia inter verū quod competit menti actiuæ, & illud quod competit ſpeculatiuæ. Nam ſpeculatiua cùm aliquis intelligit aliquam concluſionem geometricam, non intelligit niſi propter ſe, ſcilicet vt intelligat, & propter eius intellectionem: at veritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud vlterius, ſcilicet ad actionem, ſimiliter mentis factiuæ ad aliquod opus.

{ELECTIO igitur actus principium eſt.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua ex ſuperioribus dictis oſtendit quomodo ſe habet mens actiua, & appetitus ad actiones huma- 19

nas, oſtendendo ꝙ illa ſunt principia à quibus profluit actus humanus hoc pacto, Electio eſt principium effectiuũ actuum humanorum: ſed appetitus & mens actiua eſt principium electionis: ergo appetitus & mens actiua eſt principium actuum humanoru. Patet hæc ratio, quia quicquid eſt cauſa cauſæ, eſt cauſa cauſati. vbi enim eſt electio, ibi conſultatio: vbi conſultatio, ibi ratio vel mens, & etiã appetitus. Quare poſt hæc addit quod electio non eſt ſine intellectu, quod probatur: Operatio bona & mala eſt ab electione: ergo electio nõ eſt ſine mente. Dicit etiam ſine more, id eſt ſine morali appetitu.

20 {VNDE motus} Id eſt vñ originẽ ſumũt actiões, quarũ eſt

21 illa principiũ effectiuũ. {SED nõ id gratia cuius.} id eſt finis.

22 {RATIO quæ eſt gratia.} id eſt, mens actiua cuius intellectio eſt ad aliquem finem agendum. Non enim ceſſat in ipſa intellectione veritatis, ſcilicet agendæ, vt ita loquar, ſed vult agere. Speculatiua verò ceſſat in ipſa intellectione veritatis. Speculatur enim intellectus ſpeculatiuus, vt ſpeculando & percipiendo veritatem ſeipſum perficiat. Itaque ipſemet videtur ſibiipſi principium & finis, vnde poſſumus imaginari intellectum actiuum linea recta cùm ad actionẽ ſe dirigat: ſpeculatiuũ verò quaſi circulo operari cùm ſe ad ſeipſum vertat.

23 {MENS autẽ illa nihil mouet.} Hac in parte Philoſ. videtur innuere differẽtiam inter intellectũ actiuũ & ſpeculatiuũ. Dicit ꝙ mens ſiue intellectus ſpeculatiuus nihil mouet id eſt non eſt principiũ agendi, ſed ſpeculandi. Actiuus verò eſt ille qui mouet & hic præeſt, id eſt nobilior eſt mẽte & intellectu factiuo in quo ponitur ars. Nam intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud vlterius, quia facit gratia cuiuſpiam, & opus veluti ſanitas, ſtatua vel huiuſmodi artis opus refertur & ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id eſt ad ipſam felicitatem: at intellectus actiui actio eſt finis, & non ordinatur ad aliquid aliud vlterius. Vnde talis eſt ordo, Intellectus ſpeculatiuus eſt nobilior actiuo, & habitus qui ſunt in ipſo, ſcilicet ſapientia, intellectus, & ſciẽtia nobiliores habitibus actiuis, id eſt ipſa prudentia. Itẽ actiuus intellectus eſt nobilior factiuo, & habitus eius qui eſt prudentia eſt nobilior habitu illius qui eſt ars: & horum duorũ, ſcilicet actiui & factiui intellectus cur alter ſit nobilior altero, aſsignat rationẽ. Nam de ſpeculatiuo magis forſitã manifeſtum videbatur, ſcilicet ꝙ erat nobilior.

Præter

Præterea in fine huius confert ſapientiam cũ prudẽtia. Verũ de intellectu actiuo & factiuo, qui ambo cõuenire videntur in eo ꝙ ſunt operatiui, differẽtia nobilitatis magis expetenda erat, ideo aſsignauit rationem illam & factiui opus ordinatur ad vlteriorem finem, actiui verò actio bona eſt finis. Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo. vt manifeſtiſsimè patet.

{ET huius eſt appetitus.} ſcilicet finis. hunc enim expetit, & ad hunc terminatur, quia bona actio eſt humana felicitas. 24
Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundum virtutẽ. Notandum ꝙ Philoſ. dicit hic quòd mẽs illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet, ſed actiua ſcilicet, & addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de Anima ꝙ intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinatur, qui quidem fine ab intellectu ſpeculatiuo differt. Appetitus etiam omnis alicuius eſt gratia: quod enim obiicitur appetitui, id eſt principium intellectus actiui: at vltimũ huius initium eſt operationis, quare non ſine ratione principia mouẽdi videntur hæc eſſe duo. Appetitus ſcilicet, mẽnſque actiua. Hæc ſunt verba Philoſophi in libro de Anima cùm loquitur de principio mouendi ſecundm locum. Oſtendit enim ꝙ principia mouentia ſunt intellectus & appetitus: & cùm duo ſint intellectus, ſumit actiuum oſtendendo ꝙ differt à ſpeculatiuo ipſo fine. Speculatiuus enim habet finem verũ intelligibile, actiuus verò bonũ agibile: ideo ratiocinaẽ alicuius cauſa, etiam appetitus appetit alicuius cauſa. Nam illæ potentiæ videntur eſſe principia mouẽtia quæ agũt alicuius cauſa vt conſequantur aliquid extra ſe, quod acquiri poteſt per talem motũ & actionẽ: at intellectus actiuus, & appetitus ſunt huiuſmodi: ergo ipſa ſunt principia mouentia. Item paulo inferius in eodem libro de Anima: At verò ſpeculatiua quidem ratio non mouet, ſed manet: aut cum exiſtimationis ac rationis actiuæ quædam ſit vniuerſalis, quædã particularis vel ſingularis (illa nanque dicit bonũ eſſe honoribus afficiendũ: iſta verò dicit hunc aut me bonum eſſe) hæc iam opinio mouet, ſed non illa vniuerſalis, quin potius ambæ mouent: at altera magis quieſcit, altera non. Ex his verbis Philoſophi patet, cùm ratio ſit duplex, ſpeculatiua non mouet, actiua verò mouet, & iſta aut eſt vniuerſalis aut ſingularis. Vniuerſalis cùm ſpeculatur res agendas: ſingularis cum affert ſingularem propoſitionem quæ in actione conſiſtit. Exemplum primi: cùm intelle-

tellectus dicit bonum eſſe afficiẽdum honoribus. Exemplum ſecundi: cùm dicit,iſte vel ego ſum bonus: ergo oritur operatio ipſa, vter mouet: & dicit quòd ſingularis mouet: deinde reſumit, & dicit quod ambæ, verum magis ſingularis. Quouſque enim ſtatur in vniuerſali,nunquàm fiet actio: ſed ſi veniat ad ſingularem, iſte eſt bonus, ſtatim veniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singularium enim non eſt ſcientia, ſed bene ſingularium eſt operatio. ſic ergo habemus quòd ſpeculatiua mens, ſiue intellectus ſpeculatiuus non mouet: intellectus verò actiuus,& appetitus mouent.

25 {QVAPROPTER electio.} Infert Philoſophus ſententiam ſiue correlariũ obortũ ex ſupradictis, ſcilicet ꝙ electio, aut intellectus eſt appetitiuus,aut appetitus intellectiuus. Sed videtur hic accipere Philoſophus appetitum pro appetitione, & intellectum pro intellectione: & hoc pacto electio erit appetitio intellectiua,aut intellectio appetitiua.quare habet electio duas cauſas.ſcilicet appetitum & intellectum,ſcilicet actiuum.vnde in tertio Philoſophus deſcribẽdo electionem, dixit eſſe operationem quandam intellectus actiui, ſimul cum appetitu proueniens ex conſultatione antecedenti, vt ibi patuit.

26 {ET tale principiũ eſt homo.} ſcilicet agendi per intellectũ & appetitum,& ex conſequenti per electionem. Iſta enim ſunt principia operationum noſtrarum, & homo eſt principiũ iſtorum principiorum,quia per iſta operatur. Notãdum quòd eſt principiũ quod,& principium quo:ſicut in arte,artifex eſt principium quod, & ars ſiue potentia factiua eſt principium quo,ſiue per quod operatur: eodẽ pacto in iis quæ aguntur à nobis eſt dare vnum principium quod, vt non ſit principium quo:& eſt dare principium quo,quod nullo pacto ſit, quod eſt etiam dare principia, quæ diuerſis reſpectibus veluti quædam ſubalterna poſſunt eſſe,quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita eſt principium quod, vt non ſit quo: animus verò ſiue potentiæ animi erunt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur,veluti intellectus actiuus, & appetitus eſt principium reſpectu hominis,quia homo mediãtibus,vt ita loquar, talibus principiis operatur. ſic igitur intellectus reſpectu hominis dicetur principium quo: reſpectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod: & ſic eſt deuenire ad vnũ principium quo vt non ſit quod, & etiam erit vnum principium quod

quod vt non ſit quo:veluti artifex qui facit ſtatuam, eſt omni-
no principium quod & non quo: ars ſiue potentia factiua eſt
principium quo reſpectu artificis qui per illud facit: reſpectu
verò manus erit quod:& ſic manus inſtrumenti puta mallei.&
ſic veniemus ad vnum vltimum,quo vtentur præcedētia prin
cipia:ipſum autem non vtetur alio,& ſic erit quo,vt non ſit vl-
lo modo quod.Cōcluditur ergo ꝙ homo eſt principiū intel-
lectus & appetitus,& iſta electionis, & electio rerū agendarū.

{NVLLA autem res.} Declarat Philoſophus circa quæ ob- 27
iecta electio eſt,oſtendendo quod non eſt præteritorū, ſed fu-
turorū,& nō omniū,ſed eorum quæ poſſunt & fieri & non fie-
ri,& non à quocunque,ſed à nobis.Probatur,Conſultatio non
fit de præteritis,ſed de futuris,quæ à nobis fieri poſſunt,& ali
ter ſe habere:ſed electio eſt effectus cōſultationis, vt in tertia
patuit:ergo electio erit de iis quæ à nobis fieri poſſunt,& ali-
ter ſe habere.vnde in libro de Anima inquit Philoſophus,Quo
circa ſemper quidem ipſum appetibile mouet, idq; eſt aut bo
num,aut apparens bonum:attamen non omne bonum mouet,
ſed id quod eſt agendum bonum. Agēdum autem id eſt quod
aliter ſeſe habere etiam poteſt,& reliqua.

{VTRIVSQVE partis.} Cōcludit Philoſophus ꝙ vtrarūq; 28
iſtarū mentiū,quæ ſunt potentiæ partis rationalis animæ opus
eſt veritas. Ambæ enim verſantur circa verum. Actiua tamen
mens vel intellectus circa verum, vt ita loquar, agibile:id eſt
quod ordinatur ad actionē,vt vidimus. Hi igitur habitus ſe-
cundū quos vtraq; maximè verū proſpicit, & ipſam rectā ra-
tionē habet, ſunt virtutes & perfectiones iſtarū potentiarum.
Actiua itaq; potētia ſuos habebit habitus perfectiuos,ſecundū
quos veritatē rectāq; rationē proſpiciēs operabitur, ſimiliter
& ſpeculatiua:quare quærēdi ſunt habitus iſti vtriuſq; mētis,
id eſt habitus iſti intellectiui,& ſic ad eos declarādos accedet.

Habituū intellectualiū enumeratio, quod ſit ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates. CAP. III.

DE ipſis igitur rurſus dicamus oportet, altius 29
initio ſumpto. Sint itaq; ea quibus uerum ani
ma dicit affirmando aut negando, numero
quinq;. Hæc autē ſunt ars, ſcientia, pruden-

tia,

tia, ſapiētia, intellectus. Fieri enim poteſt, ut falſum exiſti=
30 *matione, opinioneq; dicatur. Scientia igitur quidnam ſit hinc perſpicuum eſt, ſi exacte dicere oportet, & non ſimi= litudines ſequi. omnes enim putamus id quod ſcimus, ali- ter ſeſe habere non poſſe. Quæ uerò poſſunt aliter ſe ha= bere, poſt cōtemplationem latent ſi ſint an non ſint. ipſum ergo ſcibile neceſſariò eſt. ergo eſt æternum. Quæ enim ne=*
31 *ceſſariò ſimpliciter ſunt, æterna ſunt omnia. At æterna, ingenita, & incorruptibilia ſunt, Præterea omnis ſcien= tia doceri, & ſcibile dici poſſe uidetur. At ex anteà notis (ut in *ſolutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur.*

ἀναλυτι- κοῖς.

32 *Atque inductio quidem principium eſt ipſius uniuerſalis.*
33 *Ratiocinatio autem eſt ex uniuerſalibus. Sunt enim princi=*
34 *pia ex quibus ipſa ratiocinatio conſtat, quorum non eſt*
35 *ratiocinatio. ergo inductio. Scientia ergo demonſtratiuus eſt habitus: & cætera quæ in reſolutiuis determinauimus. Tum enim quiſpiam ſcit: cùm aliquo modo credit, & ſunt*
36 *ipſi principia nota, ſi enim non ſint magis quàm concluſio nota, per accidens habebit ſcientiam. De ſcientia igitur ſit hoc modo determinatum.*

COMMENT.

29 DE IPSIS igitur rurſus dicamus oportet. } Hic eſt ſecū- dus tractatus huius ſexti libri, in quo poſtquàm ſupe- rius partem rationalem animæ diuiſit, in ſcientificam (vt ita loquar) & conſultatiuam: nunc docet omnes eos habitus, qui ſunt virtutes harum potentiarum, vt ex illis vnam acci- piat quæ eſt principium & recta ratio rerum agendarum, id eſt ipſam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in ſex ca pitula. In primo docet quid ſit ſcientia. In ſecūdo quid eſt ars. In tertio quid eſt prudētia. In quarto q̄d eſt intellectus qui eſt habitus principiorū. In quinto quid eſt ſapientia. In ſexto ex- plicat aliqua de ipſa prudentia. Primū capitulum diuiditur in

duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus enumerat virtutes animi ſecundũ diuiſionẽ factam partis rationalis quibus anima ſemper poteſt dicere verum, & illæ potentiæ perficiuntur, verũ quæ proſpiciunt in operationibus ſuis, & dicit eas eſſe quinq; , ſcilicet artem, ſcientiam, prudẽtiam, ſapientiam, intellectũ. Ex his, vt diximus, ſemper anima videtur proſpicere vel dicere verum, vel affirmando, ſcilicet aliquid eſſe, vt homo eſt animal: aut negãdo, vt non homo eſt lapis, quæ negatio vera eſt. Opinionẽ verò & extimationẽ quæ pro eodem hic accipiuntur non connumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio non eſt virtus. Probatur, Omne id quod anima falli poteſt non eſt virtus: at opinione anima falli poteſt: ergo opinio non eſt virtus, Maior eſt nota: quia virtutes ſunt perfectiones animæ, quæ ſi fallerent animam, non perficerent ipſam. Minor declaratur auctoritate Philoſophi qui dicit quòd opinione falli contingit: ergo concluſio eſt vera. Notandum ꝙ illa vis quæ eſt in brutis eſt ſimilis potentiæ cogitatiuæ quæ eſt in nobis: à nõnullis appellatur extimatiua: ſed non debet tali nomine proprie appellari, quia extimatio propriè dicta eſt tantùm animæ rationalis, & eſt quaſi quoddã genus cõmune ad hæc omnia, ſcilicet opinionẽ, ſcientiam, ſapientiam, intellectum, artem, prudentiam. Vnde Philoſophus in libro de Anima: Sunt autem exiſtimationis ipſius hæ differentiæ, ſcientia videlicet, opinio & prudentia &c. Verùm quandoq; exiſtimatio capitur pro opinione tantùm, vt accipit hic Philoſophus exiſtimationem, & opinionem pro eodẽ. Dubitatur quia non videtur verũ id quod dictũ eſt, ſcilicet ꝙ iis quinq; virtutibus intellectiuis ſemper anima proſpiciat, & verũ dicat. Nam ars quandoq; fallitur: ſimiliter prudẽtia. Dicendum ꝙ anima iis virtutibus ſemper dicit verum, ſed tamen eſt differentia. quia ſecundum habitus mentis ſpeculatiuæ qui ſunt ſciẽtia, ſapiẽtia, intellectus, ſemper anima dicit verũ, tã ex parte rerũ quàm ex parte noſtra, & illorũ habituũ. Sũt enim de neceſſariis, & iis quæ non poſſunt aliter ſe habere, & ideo falli nõ poſſunt, ſed ſemper illis habitibus anima proſpicit, & dicit verũ. Secundũ verò habitus mẽtis cõſultatiuæ vt ſunt prudẽtia, & ars, quarũ altera eſt in mẽte actiua, altera in factiua. Anima ſemper dicit verũ quãtũ ex parte ſua, quia tales habitus verum repræſentant: ex parte verò rerum,

& ex

& executione euenit quandoque vt anima non ſemper dicat verum,& tunc talis error fit per accidens,& non per ſe vt culpa ſit in prudentia vel in arte,ſed in conditione & varietate rerum circa quas verſantur, quæ contingentia ſunt, & poſſunt aliter atq; aliter ſe habere, ideo euenit interdum vt fallantur. Notandum preterea ꝙ Philoſophus dixit eſſe quinque habitus intellectiuos, & non plures nec pauciores, & non aſsignauit rationem ſufficientiæ talis diuiſionis, ſed nos talem afferre poſſumus ſumendo eam ex obiectis circa quæ verſantur, quæ tetigit ſuprà Philoſophus, & dixit eſſe diuerſa genere. Tot enim habitus eſſe oportet quot obiecta verè percipienda. Sunt autem primò dupliciter,aut neceſſaria,aut contingentia:contingentia verò ſunt, aut ea quæ fiunt à nobis, aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ nō eſt virtus. Relinquuntur ergo cōtingētia quæ fiunt à nobis, & ipſa neceſſaria: at neceſſaria quædam ſunt principia circa quæ habitus eſt principiorū qui dicitur intellectus. Quædam ſunt ex principiis,id eſt concluſione de quibus eſt habitus qui dicitur ſcientia:& quia ex his duobus videtur fieri poſſe aggregatū quoddam,ideo oritur tertius habitus qui dicitur ſapientia, quæ eſt veluti amborū nodus & quaſi(vt ita loquar)quædam ſcientia adepta. Hi igitur tres habitus circa neceſſaria verſantur. Contingentia verò quæ fiunt à nobis, & quæ poſſunt aliter ſe habere,quædā ſunt agibilia, quædā factibilia. Circa agibilia eſt prudētia,circa factibilia ipſa ars: & ſic habemus quinq; habitus, & virtutes intellectiuas. Reſtant contingentia quæ fiunt à natura,quæ quia non ſemper verè percipi poſſunt à mēte ſpeculatiua ad quā pertineret eorū cognitio:ideo de iis omnibus eſt opinio, quæ quidem non eſt virtus, vt dictum eſt: & ideo Philoſophus excludit eam à numero virtutū intellectiuarum. Sciendum eſt tamen ꝙ opinio poteſt eſſe de omnibus, ſcilicet de neceſſariis & de contingentibus, & vera & falſa. Vt quòd terra non ſit minor ſole, & ꝙ triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis, & aliis huiuſmodi, videtur eſſe opinio,etſi propriè ſit de iis de quibus non eſt alius habitus.

30 {SCIENTIA IGITVR quidnam ſit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus ex quinque habitibus allatis ſumit vnum, id eſt ſcientiam, & ipſam declarat, primùm ex obiecto: poſtea ex modo ſuo proceſsi-

uo,

uo, demum videtur afferre ſuam definitionem. Dicit ergo in primis ꝙ intelligere poſſumus quid ſit ſciētia ſi percipiamus vere illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe, non ſimilitudinem ſecundū illorum qua conuenire videntur, & non diſtingui. Diſtinguntur per obiecta diuerſa & per ea quæ vnicuiq; per ſe competunt. quare videmus de ſcientia obiecta ſua, & ea quæ competunt ei per ſe, & videtur afferre tria. Primò ꝙ ſcientia verſatur circa neceſſaria. Secundò quòd circa æterna. Tertiò quòd circa id quod neq; generatur neque corrumpitur. Prima concluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri non poteſt neceſſarium eſt. at id quod ſcitur, aliter fieri non poteſt: ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex communi hominum opinione. Omnes enim exiſtimamus, vt id quod ſcimus aliter ſeſe habere nō poſsit. vnde in libro Poſteriorum, Scire, inquit, vnamquāq; rem ſimpliciter, non vt Sophiſtæ per accidens arbitramur: cū cauſam ob quā res eſt, illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe vt res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tunc vltra ſecundū probatur ſic, Omne neceſſarium propriè dictum, eſt perpetuum: at id quod ſcitur eſt neceſſarium: ergo id quod ſcitur eſt perpetuū. Tunc vltra tertium probatur ſic, Nullum perpetuū aut generatur, aut corrūpitur: at id quod ſcitur, & circa quod verſatur ſcientia eſt perpetuum: ergo non generatur, nec corrumpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria perpetua & ingenerabilia, & incorruptibilia: ſed non ſufficit hoc, quia etiam opinio videtur circa hæc verſari. quare declaremus vlterius ſententiam ex modo ſuæ generationis. 31

{PRAETEREA omnis ſcientia.} Declarat igitur ſcientiam ex parte ſuæ cauſæ & generationis, & videtur afferre tria. Primum ꝙ ſcientia ex antecedenti fit cognitione. Secundum ꝙ ſcientia fit ex ſyllogiſmo. Tertium ꝙ fit ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq́; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione: ſed ſcientia fit ex doctrina intellectiua: ergo ſcientia fit ex antecedenti cognitione. Maiorem oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum, & eſt liber reſolutiuorum poſteriorum, in cuius principio inquit ꝙ omnis doctrina omniſq́; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione. Minorem oſtendit Phi-

loſophus in textu, ſcilicet ꝙ ſcientia ex doctrina, fieri & ſcibile, id eſt, id cuius eſt ſcientia diſci poteſt. Notandum quòd doctrina & diſciplina ſubiecto ſunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim eſt à doctore, dicitur doctrina: vt verò ſuſcipitur à diſcipulo, dicitur diſciplina. Notandum quòd bifariam ſcientia acquiri poſſe videtur: aut doctrina, quod fit plerunq;, aut inuentione, quod fit rarò, & ſumma cum difficultate. Vbi traditur doctrina à docente doctor eſt terminus à quo, diſcipulus & ſuſcipiens terminus ad quē. Verū in inuentione, intellectus agens eſt vt doctor: paſsibilis verò, vt diſcipulus: cōcurrit etiam ſenſus, & admiratio, & alia huiuſcemodi. quare non ſolum doctrina à doctore tradita quæ eſt propria, ſed etiam ab inuentione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda concluſio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedenti fit cognitione, aut per ſyllogiſmū, aut per inductionem fieri ſolet. ſed ſcientia fit ex doctrina, vt paulò antè probauimus: ergo ſcientia fit aut per inductionem, aur per ſyllogiſmum: non fit autem per inductionē: ergo per ſyllogiſmum. quod probari poteſt hoc pacto, afferendo primò eas argumentationum ſpecies quas ponit Philoſophus. Vnde notandum quòd quadruplex eſt argumentatio, ſyllogiſmus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorū oſtendit Philoſophus quid ſit ſyllogiſmus & enthimema. In topicis quid ſit inductio & exemplum, vt ibi patet. Syllogiſmus eſt oratio in qua quibuſdam poſitis neceſſe eſt per ea quæ poſita ſunt, aliquid aliud euenire: vt, Omne animal eſt ſubſtantia: omnis homo eſt animal: ergo omnis homo eſt ſubſtantia. Inductio eſt proceſsio à ſingularibus ad vniuerſale. Vt hic ignis calefacit & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis ignis calefacit. Enthimema eſt proceſsio ab vna propoſitione ad concluſionē. Hoc communiter ſolet appellari conſequētia. Vt homo eſt: ergo animal eſt. Exēplum eſt proceſsio à ſingularibus ad ſingulare ſimile. vt Dionyſius clandeſtinis inſidiis aggreſſus eſt tyrannidem: Pyſiſtratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iſte Catilina aggreditur tyrannidem. Verùm cùm hæc ſint quatuor, enthimema reducitur ad ſyllogiſmum. Exemplum ad inductionem. Nam enthimema eſt ſyllogiſmus imperfectus. Exemplum quoque eſt inductio imperfecta. Vnde

Philo

Philoſophus in libro Poſteriorum inquit: Aut exemplo: quod eſt inductio, aut enthimemate, quod quidem eſt ſyllogiſmus, facultas ipſa ſolet oratoria ſuadere. Cùm igitur ſcientia fiat per inductionem vel ſyllogiſmum, & inductio vtatur ſingularibus: ſcientia verò ſit de vniuerſalibus: ergo ſcientia non erit per inductionem. Relinquitur vt ſit per ſyllogiſmum: principia enim quibus vtitur ſyllogiſmus ſcientificus vniuerſalia ſunt, & ex iis concluduntur vniuerſales concluſiones. Tunc vltrà tertia concluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd ſi ſcientia eſt per demonſtrationem, ſcientia eſt per ſyllogiſmũ: ſed ſyllogiſmus aut eſt probabilis, aut deceptiuus, aut demonſtratiuus: non eſt autem per ſyllogiſmum probabilem, aut deceptiuum: ergo per demonſtratiuum. Sumit enim demonſtratio principia neceſſaria, & ex ijs cogit concluſionem ſequi neceſſariam, non modo ex forma ſyllogiſmi, ſed etiam ex materia, adeò vt ſequatur non ſolum neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis. Hæc autem non fiunt in ſyllogiſmo probabili neque in deceptiuo. Quare cum inductio ſit principium vniuerſalis, id eſt procedat à ſingularibus ad vniuerſale, & innoteſcat nobis vniuerſale per inductionem in his quibus vniuerſalia ſunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum ſyllogiſmus, ſcilicet demonſtratiuus ex vniuerſalibus vniuerſales concludat concluſiones, & item ſumat principia neceſſaria: meritò ſcientia non erit per inductionem, ſed per ſyllogiſmum: & non per quemcumq;: ſcilicet vel per deceptiuum aut probabilem, ſed per demonſtratiuum.

{ATQVE inductio eſt principium & vniuerſalis ipſius.} 32
id eſt principium, & via ad percipiendum vniuerſale in iis in quibus vniuerſalia nobis ſunt minus nota quàm ex parte naturæ. ſunt enim remotiſsima à ſenſu: quare procedendo inductiuè per ſingularia venimus in cognitionem vniuerſalium: deinde ex vniuerſalibus principiis procedimus ad vniuerſales concluſiones in ſyllogiſmo demonſtratiuo, & ſcientifico. Ideo dicit poſtea in textu.

{RATIOCINATIO autem &c.} Videtur enim loqui 33
de ratiocinatione demonſtratiua. Ideo ſubdit, {SVNT ergo principia.} ſcilicet quorũ non eſt demonſtratio. Si enim eſ- 34
ſet principiorum demonſtratio, tunc principiorũ eſſent alia principia, & rurſus aliorum alia, & eſſet proceſſus in infinitũ, &

tolleretur omnis ſcientia. Standũ igitur eſt in principiis quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua, ſed eorum eſt inductio. Cognoſcuntur enim inductiuè procedendo ab ſingularibus ad vniuerſalia: vel ſi ſint maximè illæ dignitates, exemplo cognitis terminis percipiuntur vi & lumine intellectus agentis. ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

53 {SCIENTIA ergo.} Declarata ſcientia ex parte ſui obiecti circa quod eſt, & ex parte ſuæ cauſæ & generationis, nunc concludit eius definitionem, remittendo nos ad reſolutiua poſteriora, & dicẽdo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demonſtrationem ex veris, vt ibi inquit, & primis medióque vacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipſa concluſione, cauſiſq; eiuſdem. Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorũ: vera igitur eſſe oportet, quia fieri nequit vt id ſciatur quod non exiſtit, veluti diametrum cõmenſurabilem eſſe ſcilicet cùm coſta & latere eiuſdem quadrati. & paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet, & notiora atq; priora. Cauſæ, quoniam tum ſcimus cùm cognoſcimus cauſam: priora, ſi quidẽ cauſæ ſunt, & anteà cognita, non illo ſolum modo quo quid ſignificent, ſed etiã altero quod videlicet ſint. & paulò inferius: Ex primis autẽ eſſe nil aliud eſt quàm ex propriis principiis eſſe. Idem enim primum atque principium eſt. Eſt ergo ſcientia habitus demonſtratiuus, quo percipimus concluſiones neceſſarias per cauſas ſuas veras primas immediatas, & notiores & priores ipſis cõcluſionibus. Veluti ſi habemus cognitionem huius concluſionis quòd luna poteſt eclipſim vel obſcuritatem pati, & cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionem terræ: tunc huius effectus ſcientiam habemus per cauſam ſuã: & fieri poteſt demonſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolẽ fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (vt ita loquar) & pati obſcuritatẽ poteſt: at luna eſt huiuſmodi, ergo poteſt obſcuritatem & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionẽ multarum & pluriũ concluſionũ per demonſtrationẽ ex cauſis ſuis propriis, & accõmodatis, à prioribus & notioribus & cæteris conditionibus tunc generatur in nobis ſcientiæ habitus.

36 {TVM enim quiſpiam.} Oportet ad habendam ſcientiam concluſionis, vt principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus, & vt eis magis credamus quàm concluſioni. Aliter enim per accidens haberemus ſcientiam,

tiam,& non per ſe. Qui enim fieri poteſt vt ignotum ſciamus per ignotius?nam ſi cognoſcimus vtraque, ſcilicet principia,& concluſionem.& alterum per alterum, id eſt concluſionem per principium, profectò magis cognoſcimus principium quàm concluſionem, & cauſam magis quam effectum. Vnde eſt illa Philoſophi dignitas propter quod vnumquodque tale,& illud magis. Verum alia eſt notitia concluſionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum,qui dicitur intellectus, vt inferius apparebit:illa pertinet ad ſcientiam,quæ eſt habitus concluſionum:& hæc præſupponit illam,ita vt principiorum ſit maior notitia,maiórque certitudo,& maior eis habeatur fides,vnde in libro Poſteriorum: Magis enim principiis, aut omnibus, aut quibuſdam credere quàm concluſioni neceſſe eſt, Atque ei qui per demonſtrationem ſcientiam eſt habiturus non ſolum ipſa principia magis nota, magiſque credita, ſunt quàm id quod ex ipſis oſtenditur, ſed etiam nihil prorſus eorum quæ principiis opponuntur: ex quibus erit ratiocinatio falſa contrariáque veræ, credibilius ſit aut notius principijs ipſis oportet.& reliqua. Hæc enim in libro Poſteriorum latè patent.

De arte. CAPVT IIII.

COrum autem quæ aliter ſeſe habere poſſunt, 37
eſt & aliquid quod ſub effectionem, & aliquid quod ſub actionem cadit. Diuerſa uerò 38
ſunt effectio, atque actus. De his autem ipſis & externis ſermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus eſt, diuerſus eſt ab eo habitu qui cum ratione eſt effectiuus, neque alterum ab altero continetur. Neq; enim effectio actus eſt,neq; actus effectio. Atqui cùm 39
extruendarum ædium facultas, ars quædam ſit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq; ſit ars quæ non ſit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non ſit ars, fit ut idem ſit ars atque habitus faciendi uera cum ratione. At uerò circa generationem ars omnis uerſatur, & 40
inuentionem,contemplationémue, quonam pacto fiat co=

rum aliquid quæ & eſſe & non eſſe poſſunt, & quorũ principium non in eo quod efficitur, ſed in ipſo eſt faciente.
41 *Nam neque eorum quæ neceſſario ſunt, uel fiunt eſt ars; neque eorum quæ ſunt ſecundum naturam. Hæc enim in ſeipſis*
42 *habent principium ipſum. Cùm autem effectio atque actus*
43 *diuerſa ſint: artem effectionis eſſe, non actus neceſſe eſt. Atque circa eadẽ quodammodo uerſatur ars, & fortuna, quemadmodum & Agatho dicit,*
44

Quippe ars fortunam, fortunáque diligit artem.

Ars igitur (ut diximus) habitus eſt quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus eſt faciendi, falſa cum ratione, circa id quod ſeſe aliter habere poteſt.

COMMENT.

EORVM autem quæ aliter ſeſe habent &c.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo pòſtquàm Philoſophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis, id eſt de ſcientia, quæ quidem eſt habitus intellectus, & mentis ſpeculatiuæ, & eam definiuit vt patuit: nunc docet de alio, id eſt de arte quæ quidem eſt habitus mentis conſultatiuæ, quæ communi nomine appellari ſolet mens actiua, & ſubdiuidit in actiuam & factiuam. Ars verò eſt habitus in mente ſiue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte oſtendit duos eſſe habitus, qui verſantur circa quæ poſſunt aliter ſe habere: quorum vnus eſt principium agendi, id eſt prudentia, alter principium faciendi, id eſt ars. Verſantur igitur ambo circa obiecta quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ tamen obiecta ſunt diuerſa, quia alia ſunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo iſti diuerſi erunt. & etiam eorum operationes diuerſæ aliud eſt actio, aliud effectio: & aliud agere quod eſt prudentiæ, & aliud facere quod eſt artis. & de iis etiam credimus.
37

38 {EXTERNIS ſermonibus.} Id eſt communi ſermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum eſt tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philoſophus inquit, Dicuntur

cuntur autem de ipſa, & in externis ſermonibus nonnulla ſufficienter, quòd ſcripti ſunt nonnulli libri ab Ariſtotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi ſermones, ad differentiam in ternorum librorum, qui ſunt ſcripti in ordine ad doctrinam, vt ibi patuit. Cùm igitur iſti duo habitus inter ſe differant, intelligendum eſt quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum ſit ſub altero, veluti quædam ſpecies ſub genere, vt homo ab animali differt: ſed ſicut duæ diſtinctæ ſpecies inter ſe differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia, & huiuſmodi. Nam nec actio eſt effectio, nec effectio eſt actio: quòd ſi eſſent, ſequeretur quòd vnum eſſet ſub altero, tanquam ſpecies ſub genere: ſed ſunt diuerſæ ſpecies habituum.

39 {ATQVI cùm extruendarum.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtendit illum habitum qui eſt principium faciendi eſſe ipſam artem, & ipſam artem nihil aliud eſſe quā habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum eſſe aliud quàm artem: & ſic definitionem conuerti cum ſuo definito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici poteſt idem eſſe in reliquis artibus. Nam ſi ædificatiua eſt habitus cū ratione vera factiuus. Item ſtatuaria: item fabrilis eſt huiuſmodi: ergo patet inductiuè quòd omnis ars eſt habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis eſt ars: & ad hanc definitionem afferendam contulit diuiſio ſuprà allata, quòd eorū quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædam factibilia. nam ars non eſt agibilium: ergo factibilium, id eſt cum vera ratione habitus factiuus: ex quo diſtinguitur etiam ab habitu actiuo, id eſt à prudentia, quia prudentia eſt habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium vt patet.

40 {AT verò circa generationem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ars verſatur circa ſuam materiam, & primò tangit tria ex parte artis. Et duo poſtea ex parte materiæ: primò enumerat tria, ſcilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod eſt vltimum in executione, & primum in intentione, ſcilicet agere ratione operis. Nam præcedit conſideratio, & inuentio in operando, ſed tamen facit prius mentionē generationis, atſi reſolueret aliquod opus artis, quod ites

vltimum in executione, & primũ in intentione. incipit enim artifex primum ſpeculari & conſiderare. Veluti Appelles quomodo Alexandri figuram faciat. deinde inuenire quomodo eſt facienda, & operari demum facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria verſatur ars, id eſt circa contemplationem rei quam facere vult: deinde circa inuentionem ipſius in operando & fugiendo: demum circa generationem operis, quod eſt vltimum iſtarum trium, & tamen principale & primum quod intenditur, quia conſideratio & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas conditiones ex parte materiæ ſuæ, in qua eſt alia forma introducenda accidentalis. Primum eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria: ſed id fieri & nõ fieri poteſt, vt lectica & talia, ſecundum quòd materia talis non habet in ſe principium internum, ſcilicet ipſam artem. Eſt enim principium artis in faciente, id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere, vel in materia de qua cõficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice, aut tranſmutãdo partes materiæ, aut addendo aliquid, aut auferendo ſecundum diuerſitatem & indigentiam materiæ. Notandum quòd Philoſophus dixit generationem eſſe operationem vnam artis. Cùm generatio videatur eſſe naturæ, & verum eſſe. Commune enim quid eſt generatio artis, & naturæ, & propterea ars dicitur imitatrix naturæ: ſed in hoc differt, quòd natura generat formas ſubſtantiales, & hæc eſt generatio propriè & ſimpliciter dicta: ars verò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio impropriè: & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorum dicit Philoſophus: Cùm autem res multifariam fiant, & quædam non abſolutè fieri, ſed aliquid fieri, quædam abſolutè fieri ſimpliciterque dicantur, quòd ſolis nimirum ſubſtantiis competit, & cætera.

41 {NAM neque eorum quæ neceſſario ſunt.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab aliis habitibus intellectiuis, & primo à ſcientia: ſed cùm ſcientia triplex eſſe videatur, ſcilicet metaphyſica, mathematica, naturalis. Primò differt à metaphyſica, & mathematica, quia iſtæ verſantur circa ea quæ neceſſario ſunt, vel fiunt neceſſario, vt lunam eclipſari: & etiam naturalis ſcientia eſt de neceſſariis, quia omnis

ſcien

ſcientia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars verò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ergo cùm materiæ ſint diuerſæ, diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab iis omnibus. Præterea differt à naturali ſcientia, quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habent principium ſui motus, & mutationis: illa verò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus & mutationis & alterationis. Notandum quòd natura eſt principium internum rerum naturalium: ars verò eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cùm ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum, non eo quo ſtatua, ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa vt ſtatua per accidens, & non per ſe habebit tale principium internum. Natura verò eſt principium per ſe in rebus naturalibus, vt patet ex definitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam, & cauſa vt id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe, & non per accidens ineſt. Ars verò eſt principium externum reſpectu rerum artificialium, vt patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem, inquit, & ea que non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura conſtant, principium in ſeipſis motus ſtatús ve: aut per locum, aut incrementi decrementi ve, aut alterationis habere videntur, at lectica, veſtis, & alia ſimilis generis, quæ talibus nominibus appellantur atque ab arte ſunt, eo nullam vim nullúmque principium mutationis inſitum habent. & paulò inferius: Simili modo ſeſe habere videntur vnumquòdque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: Ea verò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent. &c.

{CVM autem effectio.} Cùm antea declaratum ſit artem differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ: nunc declarat eam differre ab habitu actiuo, id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat, hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorum ſunt diuerſi: ſed factibilia & 42

agibilia,& effectio & actio ſunt huiuſmodi: ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet prudentia,& ars.

43 { ATQVE circa eadem.} Oſtendit Philoſophus quòd ars. & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quaſi verſari circa eandem materiam, id eſt circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat autoritate Agathonis poetæ,qui vult quòd vbicunque ſit ars, ibi poſsit eſſe fortuna, & econtrà: quomodo autem differăt iſta duo. Philoſophus non ponit: ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum: præterea differunt, quia ars eſt principium per ſe, fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe, mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna verò eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt à mente, vt in ſecundo Phyſicorum oſtendit Philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

44 { ARS igitur vti diximus.} Concludit Philoſophus afferendo definitionem artis,vt ſuprà, ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus ſumitur hic loco generis, & ideo dixit quidam, quia non omnis habitus eſt ars,ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione vera factiuus: contrarius verò habitus qui Græcè ἀτεχνία dicitur, eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quòd ignorantia bifariam dicitur, negationis, & diſpoſitionis, vt habemus à Philoſopho in primo poſteriorum. Cùm igitur Philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum, non ſumit imperitiam quandam negationis, ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cùm nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis, & non eſt propriè oppoſita ſcientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio, cùm male & peruerſè ſcitur medicina, & talis eſt propriè oppoſita: & ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus, & non actiuus: & quod differt à cæteris habitibus mentis, & quòd verſatur circa materiam quæ poteſt aliter ſe habere, quæ habet principium extraneum: & quomodò conuenit, & differt cum fortuna, & eſt habitus cum ratione vera factiuus: contrarius verò econtrà.

De

De prudentia. CAP. V.

DE prudentia uerò quænam ſit percipiemus, 45
ſi contemplabimur quoſnam ipſos prudentes
dicimus eſſe. Videtur itaque prudentis eſſe,
bene conſulere poſſe circa ea quæ ſibi ſunt
bona ac proſunt, non aliqua ex parte, ut quænam adſa-
nitatem uel uires, ſed quæ ad bene uiuendum omnino con-
ducant. Argumento eſt id ita eſſe, eos etiam qui circa ali-
quid uerſantur prudentes dici, cùm bene ad finem ſtudio-
ſum aliquem, excogitauerit ea quorum nulla eſt ars. Qua-
re & omnino prudens is eſt, qui ad conſultandum eſt
aptus. Conſultat autem de ijs nemo, quæ aliter ſeſe habe- 46
re non poſſunt, aut de ijs quæ ipſe agere nequit. Quare
ſi ſcientia quidem eſt cum demonſtratione (quorum au-
tem principia aliter ſeſe habere poſſunt, eorum non eſt
demonſtratio, cuncta enim & aliter ſeſe habere poſſunt)
neque de ijs quæ ſunt neceſſario, conſultatio fieri poteſt:
ipſa prudentia profecto, neque ſcientia, neque ars eſſe po-
teſt. Scientia quidem, quia quod ſub actionem cadit, ali-
ter ſeſe habere poteſt. Ars autem, quòd aliud actionis,
aliud effectionis eſt genus. Reſtat ergo, habitum ipſum 47
eſſe agendi, uera cum ratione, circa ea quæ ſunt bona ho-
mini atque mala. Finis enim effectionis eſt quid aliud præ-
ter ipſam effectionem. actionis uero non ſemper. eſt enim εὐπραξία.
ipſa*bona actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales
arbitramur eſſe prudentes, quia quæ ſibijpſis & quæ cæ- 48
teris hominibus ſunt bona, perſpicere poſſunt. Eſſe au-
tem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad
rempublicam adminiſtrandam ſunt apti. Vnde & tem- 49
perantiam conſeruatricem prudentiæ appellamus. Con-
ſeruat autem talem exiſtimationē. Voluptas enim & dolor

non

non omnem exiſtimationem corrumpit atque peruertit.
non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus
rectis habere, ſed eas quæ circa id habentur, quod cadit
in actionem. Nam principium quidem rerum agendarum
id eſt, gratia cuius ſunt ipſæ. ei uerò qui corruptus eſt ob
uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur princi=
pium ipſum, nec huius gratia ac propter hoc ipſum, ex=
petenda eſſe uniuerſa atque agenda. Vitium enim princi=
pij corruptiuum eſt. Quare prudentiam habitum eſſe
agendi circa humana bona, uera cum ratione neceſſe eſt.
50 *At uero artis quidem eſt uirtus, prudentiæ uerò non eſt. Et*
51 *in arte quidem qui ſua ſponte peccat, magis eſt expetendus*
circa uerò prudentiam, minus. quemadmodum circa uir=
tutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quandam eſſe,
52 *non artem. Cùm autem duæ ſint animæ partes rationem*
habentes: alterius erit ipſa prudentia uirtus, ipſius, in=
quam, opinatiuæ. Nam & opinatio circa id uerſatur, quod
53 *aliter ſeſe habere poteſt, & prudentia ipſa. Atqui neque*
habitus eſt cum ratione ſolum. Huius autem indicium
eſt, talis quidem habitus obliuionem eſſe, prudentiæ uerò
non eſſe.

COMMENT.

45 DE PRVDENTIA verò quænam ſit.} Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarum altera ſpeculatiui intellectus, altera conſultatiui factiui perfectio eſt. Nunc de altero habitu mentis conſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius conſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuæ perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur & definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit quid eſt prudentia. In ſecunda declarat differentiam inter artem, & ſcientiam, & prudentiam. In tertia oſtendit ſubiectum in quo,

quo,& obiectum circa quod eſt, propriè eſt prudentia. Declarat igitur in primis quid eſt ſimpliciter prudens, vt ex hoc tanquam ex magis noto poſsit inuenire definitionem prudentiæ. hæc enim percipi poteſt facilius ex operatione prudentis. Nam, vt ſæpius dictum eſt, habitus ex operationibus cognoſcuntur. Dicit igitur ꝙ eos ſolemus appellare prudentes qui bene conſulere poſſunt, non circa aliquod vnum veluti circa corporis ſanitatem vel robur, quæ non videntur minus pertinere ad medicinã vel gymnaſticam: ſed eos potius qui bene conſulere poſſunt circa ea quæ ſimpliciter conferunt ad bene degendam vitam humanam: & hanc ſententiam confirmare videtur quodam ſigno, & communi ſermone hominũ. Quaſi dicat, quemadmodum eos qui ad aliquam finem bonum aſſequendum, rectè excogitauerunt ea quibus conſequerentur talem finem, conſueuimus in ea re appellare prudentes (non loquimur de iis quæ ad rem pertinent) ſic etiam æquum eſſe videtur eos, qui ſimpliciter de omnibus ab bene viuendum pertinentibus rectè conſultant, ſimpliciter appellare prudentes. Solet plerunq; Philoſophus in iis moralibus & actiuis ſumere probationes ex communi iudicio hominum, quia notiores ſunt & interdũ iis rebus accõmodare: & vt alibi inquit, Non omnino vana videtur fama quã populi multi decantant.

{CONSVLTAT autem nemo de iiſce rebus.} Affert nunc 46 Philoſophus differentiam inter habitus iam dictos, qui ſunt ſcientia & ars, & ipſam prudentiam, vt poſsit afferre eius definitionem: & dicit quòd nemo conſultat de iis quæ ſunt neceſſaria, neque de iis quæ non poſſunt agi à nobis, ſed à natura aguntur, vel ab alia cauſa: nos verò conſultamus de iis quæ aliter ſe habere poſſunt, & agi à nobis, vt in tertio latiſſimè oſtendit. Poſt hæc declarat prudentiam non eſſe ſcientiam nec artem: & primò probatur quòd ſcientia nõ eſt prudentia hoc pacto, Scientia non eſt de iis quæ poſſunt aliter ſe habere: prudentia eſt de iis quæ poſſunt aliter ſe habere: ergo prudentia non eſt ſcientia, vel econtra. Patet ratio, quia ſuprà oſtenſum eſt ſcientiam eſſe de neceſſariis, & habitus diſtinguuntur per obiecta diuerſa. Probatur item alia ratione quòd prudentia non eſt ſcientia. Scientia eſt cum demonſtratione: prudentia non eſt cum demonſtratione: ergo prudentia non eſt ſcientia. Demonſtratio eſt rerum & concluſionum

num

num quarum principia ſunt neceſſaria, & non ſunt eiuſmodi vt poſsint aliter ſe habere, ex quibus etſi neceſſaria concluſio ſequi poſsit ſecundum aliquam formam ſyllogiſmi, non tamen ſecundum materiam, erit enim quædam neceſsitas conſequentiæ. In demonſtratione verò ex principiis neceſſariis ſequeretur non modo neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis cogente & forma ſyllogiſsimi & materia. præterea prudentia eſt de iis quæ aguntur: ſcientia non eſt de iis quæ aguntur. ergo ſcientia non eſt prudentia, vel econtra. Item probatur quòd prudentia non eſt ars, licet hoc inferius latius declarabit. Quorum habituum operationes ſunt diuerſæ, & ij habitus ſunt diuerſi: at effectio & actio ſunt operationes diuerſæ: nam aliud genus actionis, aliud effectionis. ergo & habitus erunt diuerſi. Sed prudentia eſt habitus actionis, ars effectionis: ergo prudentia non eſt ars, nec econtra ars eſt prudentia.

47 . {RESTAT ergo vt ipſa.} Concludit ex ſupradictis definitionem prudentiæ, dicendo quòd cùm non ſit ſcientia, nec ars, relinquitur vt prudentia ſit habitus agendi vera cùm ratione circa ea quæ ſunt homini bona & mala. Poſt hæc declarat hanc definitionem ſecundum eas partes quæ indigere videbantur declaratione. Eſt autem vltima pars illa qua dixit quod verſatur circa ea quæ ſunt homini bona & mala: & hoc videtur probare tribus rationibus. Prima vnde ſumitur quòd prudentia verſatur circa ea quæ agi. & non quæ extrui à nobis poſſunt. Agi, inquam, à nobis quæ ſunt homini bona & mala, & commoda vel incommoda, quæ non dicuntur effici, ſed agi. Nam talis actio eſt perfectio agentis, & in eo cuius eſt actio. Effectio vero videtur terminari ad extremum opus, & quaſi eſſe perfectio operis illius, & rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem, actio vero interdum eſt finis & agentis bonum, veluti felicitas ipſa quæ eſt operatio animi ſecundum prudentiam. Quare prudentia verſatur circa ea quæ ſunt homini bona, & mala.

48 {QVOCIRCA Periclem.} Affert aliam rationem quæ ſumitur ex ſigno. Dicit enim quòd ſolemus Periclem appellare prudentem, & alios huiuſmodi homines, qui in publicis pariter ac priuatis rebus rectè proſpicere ſolent ea que ſunt bona, & commoda.

49 . {VNDE & temperantiam.} Probat alio ſigno Philoſophus

phus, quia temperantiam appellare ſolemus conſeruatricem prudentiæ: dicitur enim Græcè temperantia *σωφροσύνη ἀπὸ τοῦ σώζω τὴν φρόνησιν*, quia videtur conſeruatiua eſſe prudentię ex eo quia præcipuè moderatur voluptatem & dolorem, quæ labefactare ſolent exiſtimationem & iudicium percipiendi bona & mala. per voluptatem enim vitia conſequimur, dolore aufugimus à virtute. Quare cùm temperantia conſeruet tale iudicium prudentiæ quo proſpicimus bonum finem in rebus agendis, ſignum eſt quòd prudentia verſatur circa huiuſmodi quæ ſunt bona & mala homini, dirigendo actiones noſtras, vt rectè ſequamur ea quæ ſunt nobis bona, fugiamus autem mala. non videtur autem labefactare eo pacto exiſtimationem illam voluptas & dolor, qua percipiuntur quædam ſpeculatiuæ concluſiones, vt eſt illa, ꝙ triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis. quanquam ſi veritatem quærimus, poſthabendæ ſunt etiam voluptates ei, qui ſpeculationi dare operam vult. Verùm cùm voluptas & dolor corrumpat exiſtimationē illam rerum agendarum, ſignum eſt quòd prudentia circa talia verſatur: nam principium rerum agendarum eſt finis ob quem actiones aguntur. Quòd ſi quis habeat exiſtimationem & iudicium corruptum. non rectè perſpicietur ab eo tale principium, id eſt talis finis rerum agendarum, qui dicitur principium, quia mouet intellectum & appetitum. eſt enim appetibile, & ideo mouet tanquam agendum bonum ſub ratione boni. Id autem eſt, aut bonum, aut apparens bonum. Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob voluptatem, non proſpiciet bonum finem. Nam qualis quiſque eſt, talis ſibi videtur finis. Vitium autem corrumpit finem illum, vel iudicium de tali fine. Ex quibus patet, quòd bene aſsignata eſt definitio prudentiæ, & bene addita illa pars agendi circa humana bona. Notandum ꝙ finis in rebus agendis dicitur eſſe principium, quia mouet. Nam in ædificando domum, ædificatorem mouet extructio domus, & ipſum opus quod eſt primum in intentione, & vltimum in executione: ita in agendo finis ipſe, etſi ſit vltimum in executione: tamē eſt primum, & principium mouēs, & cauſa principalis vt agatur. Vnde à Philoſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum.

{AT VERO artis quidem.} Hæc eſt ſecunda pars huius 50
capituli, in qua Philoſophus et ſi antea aliquam differentiam attule

attulerit inter artem & prudentiam : tamen quia magna videtur eſſe affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam, quarum vna eſt talis, Artis eſt virtus: at prudentiæ non eſt virtus : ergo prudentia non eſt ars. Patet ratio, quia ars indiget virtute ad perficiendum ſuum opus, & præcipuè virtute iuſtitiæ. nam ob prauitatem vel auaritiam, vel inuidiam, vel aliquid huiuſmodi, poteſt quis negligere ſuum opus ab arte ſua conficiendum, qui tamen habet bonum habitum ipſius artis. Sed quando dicimus virtutem ad artem pertinere: non videmur dicere hoc quia ars conſtituatur ex virtute tanquam ex parte ſua eſſentiali, quia ipſa ars eſt virtus intellectiua, vt vidimus : ſed quia ad rectè operandum videtur artifex indigere virtute morali, & præſertim iuſtitia, quia moralis virtus intentionem facit rectam. quare artifex niſi iuſtitiam habeat, & probitatem, non rectè & bona (vt ita dicam) fide vtetur arte in opere faciendo : at prudentia non indiget aliqua virtute morali, cùm ſine illis eſſe non poſsit, neque ille ſine prudentia, quia eſt recta ratio, & quaſi forma quædam omnium virtutum moralium. Coniungitur enim cum appetitu recto, & videtur oriri quaſi quidam nodus omnium virtutum, & hoc fit quādo appetitus operationibus ſtudioſis aſſuefactus eſt obedire rationi, vt decet.

51 {ET in arte quidem.} Alia eſt ratio qua oſtendit quòd ars à prudentia differt hoc pacto, In arte ille potior, & magis expetendus eſſe videtur, qui ſponte peccat, ſcilicet quàm ille qui non ſponte. Circa prudentiam verò & alias virtutes fit econtra. Potior eſt igitur, & magis expetendus, intelligēdum eſt hoc ſecundum artem. Nam ſpontaneus defectus non arguit imperitiam artis. At non ſpontaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaq; voluntarium vitium tale in arte, etſi vitium ſit, tamen non videtur eſſe vitium artis: poteſt enim eſſe malus homo, & peritus artifex, & abuti illa arte. At circa prudentiam fit econtra. Vitium enim voluntarium arguit defectum prudentiæ, & prauitatem hominis non habentis verè prudentiam, ſed aſtutiam quandam : & ſic in reliquis virtutibus morum, in quibus ignorantia non ſua culpa commiſſa excuſari ſolet. Delictum verò voluntarium ſponteneumq; reprehendi. At in arte, etſi voluntarium delictum reprehendendum ſit, non tamen vt artis delictū, ſed inuoluntarium

rium

rium bene reprehenditur, vt artis defectus, cũ imperitiã præſe ferat. Ex his patet prudentiam non eſſe artem, ſed eſſe virtutem quandam. ars verò non eo pacto videtur virtus vt illa. 52

{CVM autem duæ ſint.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat ſubiectum in quo eſt ipſa prudentia: & dicit, cùm duæ ſint animæ partes rationales, ſcilicet ſpeculatiua & conſultatiua, vt ſuprà declarauit, quæ communiter appellari ſolent intellectus ſpeculatiuus & practicus, prudentia erit in altera, ſcilicet in conſultatiua & ratiocinatiua, quæ eſt etiam principium opinandi: & aſsignat rationem, quia vtraque, ſcilicet opinio & prudentia verſantur circa idem obiectum in genere, ſcilicet circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: differunt tamen, vt ſuprà vidimus: quia opinio eſt etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non poſſunt: præterea non eſt virtus, quia falli poteſt: prudentia verò eſt virtus, & circa verum perſpiciendum in eo quod agendum eſt non fallitur, nec fallit ex parte ſua, licet ex parte rerum falli poſsit.

{ATQVI nec habitus eſt cum ratione ſolùm.} Hac in parte dicunt quidam Philoſophum velle prudentiam non ſolùm eſſe habitum cum ratione, ſed oportere eam eſſe coniunctam cum recto appetitu vel ſua operatione, ex eo quia prudentiæ non fit obliuio. Nam ſi eſſet habitus cum ratione tantùm, eius fieret obliuio, ſicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos, ſcilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ verò minimè, quia coniuncta eſt cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, ſecundum quas magis continuè operamur, & earum obiecta frequentius nobis occurrunt. & ad hoc propoſitum accommodata illa eſſe videntur quæ à Philoſopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tanta eſt certitudo quanta eſt in operationibus iiſce quæ à virtute proficiſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientiis ipſis eſſe videntur, quæque rurſus ipſarum cæteris antecellunt, & maximè firmæ fixæque ſunt, idque propterea quòd in iis ipſi beati, & maximè & continuatiſsimè viuunt. Hoc enim cauſa eſſe videtur quo minus circa ipſas fiat obliuio. Verùm vt eo loco diximus, quomodo virtutes ſint ſtabiliores ſcientiis diligenter intelligendum eſt. Nam ambo ſunt habitus de difficili mobiles: præterea ſcientiæ verſantur circa neceſſaria, virtutes circa ea quæ poſ-

ſunt aliter ſe habere: ſed intelligendum eſt hoc quantum ad operationem & exercitationem ipſarum. Continuè nanque occurrere nobis videntur agibilia & obiecta virtutum, vt cibus & potus, negotia tum publica, tum priuata, & alia huiuſmodi, in quibus humana verſatur vita: quorum frequenti exercitatione fit, ſi rectè agamus, vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſcientiæ habitus: & hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur, & obliuione non tollitur. Cæterùm quidam alij dicunt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter artem & prudentiam, & non referunt hæc ad habitus ſpeculatiuos: ſed probant ſolùm de arte, hoc pacto. Ars eſt habitus ſolùm cum ratione, at prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione, eſt enim etiam cum appetitu vel operatione ſua: ergo prudentia non eſt ars. Nam ille habitus, ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio, eſt ſolùm cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus, quòd prudentiæ non videtur eſſe obliuio, quia & ipſa & virtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, verſantur circa ea quæ in vita humana continuè nobis penè occurrunt, & fit earum exercitatio fermè continua. Artis verò non eo pacto: ergo magis eius fieri obliuio poteſt. Quicquid ſit, concludendum ꝙ non ſufficit vt prudentia ſit habitus cum ratione ſolùm, nam hoc commune eſt aliis habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiam vt ſit cum appetitu recto coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudentiæ non fiat obliuio, cùm appetitus continue appetat, & coniunctus cū prudentia ei ſemper adſit, materiamq́; prebeat operationum, quibus & cōſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo: & primò, vtrū ars ſit diſtincta à prudentia, vt dicit Philoſophus, & videtur ꝙ ſint idem. Illi habitus qui verſantur circa eadem obiecta ſunt idem: ſed ars & prudentia verſantur circa eadem obiecta, ergo &c. Maior patet, quia habitus diſtinguuntur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia vterque habitus verſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum quòd ars & prudentia ſunt habitus diſtincti vt

decla

declarauit Philoſophus. Primo, quia artis eſt effectio, prudentiæ eſt actio nõ effectio. Itẽ quia artis eſt virtus, prudentiæ nõ eſt virtus. Item artis eſt obliuio: prudentiæ non eſt obliuio. Ad rationẽ allatam ſuprà reſpondendum. ꝙ etſi obiecta vtriuſq; ſint eadẽ in eo quod poſſunt aliter ſe habere, differunt tamen, & diuerſa ſunt ratione in eo, quòd alia ſunt factibilia, ſcilicet artis obiecta, alia agibilia, ſcilicet prudentiæ. Dubitatur præterea, quia Philoſophus dixit temperantiã eſſe conſeruatricem prudentiæ, & tamen hoc etiam videtur eſſe aliarum virtutum. Nam vitium, inquit Philoſophus, corrũpit exiſtimationẽ bonam, & rectum iudicium rerũ agendarum: ergo virtutes ſeruabunt. Contrariorũ enim contraria ſunt conſequentia: quare non tantum hoc erit tẽperantiæ munus. Dicendum quòd hoc præcipuè tribuitur temperantiæ, quia etſi omnis virtus verſetur circa voluptates & dolores, quæ veram exiſtimationem deſtruunt: tamen ipſa temperantia magis quàm aliæ verſatur circa voluptates, & circa vehementiores, quæ maximè labefactãt rectum iudicium rerum agendarum. Quare etſi aliæ virtutes conſeruent prudentiam, nõ adeò tamen vt temperantia: & alia vitia itidem quamuis corrumpant eandem, non adeò tamen vt intemperantia. Propterea Philoſophus videtur temperantiæ hoc officium conſeruandi magis tribuere quã aliis virtutibus. Dubitatur præterea, quia Philoſophus oſtendit prudentiam eſſe virtutem intellectiuã, conſtituens eam in parte animi rationali conſultatiua, id eſt in intellectu actiuo. Et tamen videtur & probatur quibuſdam rationibus quòd ipſa eſt moralis. Cuiuſlibet virtutis intellectiuæ videtur eſſe obliuio: ſed prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia nõ eſt virtus intellectiua. Patet ratio auctoritate Philoſophi, dicentis quòd obliuio eſt eius habitus qui eſt cũ ratione, & quòd prudentiæ non eſt obliuio, vt in textu apparet. Item omnis forma videtur eſſe in eodem ſubiecto, in quo eſt id cuius eſt forma: ſed prudẽtia eſt forma virtutũ, ergo erit in eodẽ ſubiecto in quo ſunt virtutes: ſed virtutes, ſcilicet moris, ſunt in appetitu: ergo ibi erit etiam prudentia, & ſic erit virtus moris. Maior eſt nota, quia vbicunq; eſt cõpoſitũ, ibi ſunt partes cõpoſiti. Minor patebit inferius, quòd prudentia eſt forma virtutum moralium. Item prudentia perficit appetitum ad bonum, ſed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum. Ergo prudentia non

erit virtus intellectus, ſed potius moris. Philoſophus tamen ſuperius declarauit prudentiam eſſe virtutem intellectus, & non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partē mentis, id eſt intellectum actiuum ad verum dicendum: ergo eſt habitus mentis, & intellectus, & non moris. Ad primam rationem cum dicitur quòd cuiuſlibet virtutis intellectiuæ ſit obliuio: negatur iſta maior, quia prudentia eſt virtus intellectiuà, & tamen eius non ſit obliuio: quòd ſi alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia vt eſſent coniuncti cum appetitu recto, & cum virtutibus moralibus, & daretur occaſio continuè operandi, tunc eorum ſicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad ſecundam cùm dicitur quòd forma eſt in eodem ſubiecto in quo eſt id cuius eſt forma: reſpondendum quòd prudentia non eſt forma virtutum informans, & interna: ſed eſt externa dirigens & gubernans, & ideo non oportet vt ipſa ſit in eodem ſubiecto cum virtutibus moris. Non enim eſt prudentia in appetitu ſenſitiuo, ſed in parte animi rationali per eſſentiã, ſcilicet in parte conſultatiua, vt ſuperius vidimus. Ad tertiam cùm dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verum concedendum, & dicendum quòd prudentia perficit intellectum ad verum: & tamen cum hoc ſtat ſimul vt perficiat appetitum ad bonum: ſed intelligendum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ad bonum, alio modo vt dirigatur ad idem. Primum fit per virtutes moris quæ ſunt in ipſo appetitu. Leue enim fertur ſurſum per leuitatem quæ eſt in ipſo: & ſic appetitus per virtutem moris quæ eſt in ipſo inclinatur ſemper ab bonum: ſed hoc modo prudentia non perficit appetitum ſenſitiuum, quia non eſt in ipſo, ſed perficit eum dirigendo & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum conſequendum qui expetitur. Vnde inferius inquit: Etenim virtus quidem propoſitum ipſum efficit rectum, prudentia autem ea vniuerſa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cùm igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens, non oportet neceſſario vt ipſa ſit in eo qui dirigitur. ſicut dominus dirigens ſeruum non eſt in eo: inclinans verò eſt in eo quod inclinatur. & ſic patet quòd virtus moris eſt in appetitu. prudentia verò in intellectu. Et forſitan non eſſent reprehendendi illi qui dicunt omnes virtutes moris eſſe in appetitu ſen

tu ſenſitiuo, ob hanc rationem, quia omnis virtus moralis eſt circa voluptatem & dolorem. Notandum eſt tamen quòd prudentia ſolet nunc collocari inter virtutes morales, nunc inter virtutes mentis. Nam enumerant quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque: & ponunt prudentiam inter eos. Nam vt ipſa habet operationem conſultandi, videtur eſſe locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiẽdo ſua vi quaſdam mediocritates ex parte affectuum, videtur quoquo modo eſſe moralis: tamen virtus eſt intellectiua ea ratione qua eſt veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam, vt inquit Philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationem habentes, vlterius erit ipſa prudentia virtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. CAPVT VI.

CVm autem ſcientia exiſtimatio ſit de uniuerſalibus & ijs quæ neceſſario ſunt, ſintq́; demonſtrabilium, ſcientiæq́; omnis principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudentia. Scientia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia, quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. eſt enim ſapientis, de quibuſdam demonſtrationem habere. Quòd ſi ea quibus uerum dicimus, & nunquam falſum in ijs quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus eſſe poteſt. atque tres dico, prudentiam, ſcientiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum. 54 55

COMMENT.

CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit.} Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mentis, ſcilicet ſcientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur 54

intellectus,& eſt habitus intellectiuus principiorum. Diuidit hoc capitulum in duas partes:in prima affert quaſdã cõcluſiones negatiuas,quibus diſtinguit hunc habitũ à cæteris habitibus mentis.In ſecunda affert vnam affirmatiuam,qua oſtendit intellectum eſſe habitum principiorum.Dicit ergo in primis, quòd cum ſcientia ſit circa vniuerſalia,& neceſſaria,circa concluſiones demõſtrabiles, & cum ſint principia ex quibus oriuntur tales concluſiones,& omnis ſciẽtia:profecto principiorum huiuſmodi rerum ſcibilium erit aliquis habitus proprius:non eſt autem ſcientia,non ars,non prudentia, non ſapientia , ergo erit alius habitus. Prima concluſio quòd ſcientia non eſt habitus principiorum probatur ſic,Scientia eſt de iis quorum eſt demonſtratio.at principiorum rerum ſcibilium nõ eſt demonſtratio:ergo principiorum non eſt ſcientia. Secunda concluſio: Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia rerum ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere:ergo eorum non eſt ars:ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ.Tertia concluſio probatur eodem medio , ſcilicet quòd prudentia eſt de iis que poſſunt aliter ſe habere : ſed principia ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere , ergo eorum non eſt prudentia. Quarta concluſio.Sapientia eſt etiam de concluſionibus quæ demõſtrari poſſunt. Sed principiorũ non eſt demonſtratio:ergo eorum non erit ſapientia , inquantum & concluſionum. Notandum quòd ſcientia verſatur circa neceſſaria , & item habitus principiorum,qui dicitur intellectus,verſatur circa neceſſaria:ſed illa ſunt concluſiones , & effectus , quorum cognitio ex cauſis ſuis pertinet ad ſcientiã.Hæc verò neceſſaria ſunt principia & cauſæ,quarum cognitio pertinet ad habitũ principiorũ,qui dicitur intellectus : vtrorumque verò cognitione videtur oriri notitia,quæ pertinet ad ſapientiã, quæ qualis habitus ſit,pa
55 tebit inferius. { QVOD SI ea quibus verum.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli , in qua affert concluſionem illam affirmatiuam quòd principiorum eſt intellectus,hoc pacto,Principiorum rerum ſcibilium aut eſt ſcientia,aut ſapientia , aut ars, aut prudẽtia,aut intellectus:ſed eorum non eſt ars,nec ſciẽtia, nec ſapientia,nec prudentia:ergo eorum eſt intellectus.Quòd autem non ſit ars , nec ſcientia , nec prudentia , nec ſapientia, probatum eſt antea:ſed artẽ hic non enumerauit Philoſophus: quia reliquit tanquã per ſe notum , & eadẽ eſt probatio ,id eſt

eodem

eodem medio de ipſa & prudentia. Quòd autẽ relinquatur vt ſit intellectus habitus principiorũ, cùm non ſit aliquis iſtorũ quatuor patet ex eo, quia non ſunt niſi quinque habitus intellectiui, quibus verũ percipimus, ſcilicet tria circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere, id eſt ſapientia, ſcientia, intellectus: & duo circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ſcilicet ars, & prudentia. At ex illis non eſt ſapientia, non eſt ſcientia: & ex iis nullus, ſcilicet neque prudentia, neq; ars: reſtat vt ſit intellectus.

{EXISTIMATIO.} Dictum eſt ſuperius quòd exiſtima- 56
tio propriè dicta eſt tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus Philoſophum in libro de Anima: quare ſcientia exiſtimatio dici poteſt, Principij rei percipiendi ſcientia, id eſt principij rerum ſcibilium. De quibuſdam quæ poſſunt demonſtrari: principia verò vt principia non demonſtrantur. Notandum quòd principia demonſtrationum ex quibus oritur ſcientia, quædam ſunt dignitates, quædam poſitiones: dignitas eſt oratio indemonſtrabilis, & nulla indigens demonſtratione, quia de ſe patet. Vnde Theophraſtus deſcribendo dignitatem, dicit quòd eſt opinio cui omnes homines aſſentiuntur, vt eſt hæc, De quolibet verum eſt dicere quòd aut eſt, aut non eſt, & de nullo iſtorum ambo. Huiuſmodi principia, quæ ſtatim innoteſcunt cognitis terminis, neceſſe eſt diſcentem habere ex ſeſe ſine vlla doctrina, & afferre ex domo ſua: vnde Philoſophus in libro Poſteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinandi, vacantium medio, id quod indemonſtrabile eſt, quodq; non eſt neceſſe diſcentem habere, poſitionem appello. Id autem quod neceſſe eſt eum habere, qui diſcendo quoduis eſt perceptiuus, dignitas appellatur. Sunt enim talia quædam quæ quidem affert is ex ſeſe qui diſcit ad vnamquanque ſcientiam perdiſcendam, &c. Has autem dignitates appellare ſolent iſti communes animi conceptus, quia omnes homines ex ſeſe naturaliter percipiunt & neſciunt penè, vt inquit Auerrois, vnde habeant. & iſtæ dignitates dicuntur eſſe principia complexa. Poſitio verò iterum ſubdiuiditur, quia quædã eſt ſuppoſitio, quædam definitio. Suppoſitio eſt principium complexum, quod declarauit Philoſophus in libro Poſteriorum, cùm dixit: Rurſus ea quidem poſitionum, quæ vtranuis enunciationis accipit partem, eſſe, inquam quippiam, aut non eſſe ſuppoſitio

dicitur, &c. Definitio autem eſt principium incomplexum, vt in eodem loco dicit Philoſophus: ea verò quæ ſine hoc ipſo eſt definitio, ſuppoſitio iterum aut ſuppoſitio eſſe poteſt, aut petitio. Differt autem ſuppoſitio à definitione, vt in mathematicis apparet. Nam quid eſt vnitas, & vnitatem eſſe, vt inquit Philoſophus, non eadem ſunt: verùm horum principiorum quædam ſunt vt cauſæ vniuerſales, quædam minus vniuerſales, & quaſi particulares reſpectu vniuerſalium: & quædam ingrediuntur demonſtrationem vi & virtualiter, vt iſti dicunt, quædam formaliter. Ex quibus ſequitur neceſſariò concluſio quaſi effectus quidam cuius eſt ſcientia, id eſt cognitio ex tali cauſa, & principio vel principiis. Principiorum verò & cauſarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo eſt ſermo. Notandum præterea quòd Philoſophus perpulchrè oſtendit breuibus quòd habitus principiorum debet eſſe diuerſus à ſapientia & ſcientia, præſertim cùm iſta duo verſentur circa neceſſaria vt intellectus. Primum quòd eſt diſtinctus à ſcientia, quia non idem videtur eſſe habitus principiorum, & indemonſtrabilium, & concluſionum, & eorum quæ indigent demonſtratione. Nam cùm in ſcientia procedatur à principiis ad concluſiones, videntur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti ſit aliquis habitus, ſicut ſcientia eſt termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet ptincipia tantum. Tunc vltra principia ſunt concluſionum principia: ſunt enim duo veluti correlatiua, ſcilicet principia, & id quod eſt ex principiis. at vtriuſque non eſt aliquis habitus, quia principiorum eſt intellectus: eorum verò quæ ſunt ex principiis eſt ſcientia: vtriuſq; verò ſimul eſt dandus aliquis habitus qui cognoſcat principia, non modo eo quo principia ſunt, ſed etiam ſecundum omnes ſuas conditiones: & etiam vt habent reſpectum ad concluſiones: & talis habitus erit ſapientia diſtincta ab illis aliis. Nam cùm ſit ordo inter iſtos, alter erit altero prior. & diſtinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, veluti antequam intelligamus quòd omne totum eſt maius ſua parte, oportet nos percipere quid ſignificat totum, & quid ſignificat

ſicat pars. Antecedit etiam cognitio ſenſitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortum habet à ſenſu: quare & iſte habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à ſenſu & experientia: & acquiritur, vt diximus ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, quia anima noſtra eſt tanquam tabula abraſa, in qua nihil eſt depictum, nec vllus habitus inſitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutũ, & ſcientiarum animam habere innatos, obliuione tamen ſopitos eſſe cùm ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt diſcere apud eum ſit reminiſci: generatur tamen ſecundum Ariſtotelem talis habitus eo modo quo dictum eſt, ſed in anima eſt tamen potentia & aptitudo acquirendi eum: ſcilicet intellectus, & cùm non haberet aliud nomen, appellauit Philoſophus hunc habitum nomine potentiæ ſuſcipientis eum, id eſt intellectum. Nam intellectus ſpeculatiuus, aut eſt principiorum tantum, aut concluſionum, quæ ſunt ex principiis, aut vtrorumque: concluſionum tantum ex principiis eſt ſcientia quæ fit per demonſtrationem cùm diſcurſione ex principiis ad concluſionem, & cauſa ad effectum vtrorumque eſt ſapientia, vt videbimus. Principiorum tantum eſt alius habitus: qui cùm non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ ſuæ intellectiuæ. Quare in intellectu ſpeculatiuo iſti tres erunt habitus diſtincti inter ſe. Dubitaret autem quiſpiam, cùm Philoſophus dicat hic ſcientiam non eſſe principiorum, ex eo quia eſt cum demonſtratione: in primo tamen Poſteriorum dicit eſſe principiorum ſcientiam. Ad hoc dicendum quòd ſcientia bifariam conſiderari poteſt, aut propriè, aut impropriè. Scientia propriè dicta eſt illa quæ de concluſionibus eſt per demonſtrationem, quàm hic Philoſophus appellat ſcientiam, cùm dicit eam non eſſe principiorum. Alia eſt impropriè dicta, id eſt ſcientia ſine demonſtratione, quam hîc Philoſophus appellat intellectum principiorum: in libro verò Poſteriorum appellat ſcientiam indemonſtrabilem, quia principiorum non eſt demonſtratio. Nos autem, inquit ibi Philoſophus, nec omnem ſcientiam eſſe demonſtratiuam dicimus, ſed eorum quæ mediis vacant, id eſt principiorum vacantium medio indemonſtrabilem eſſe. Quare cùm hic Philoſophus oſtẽdit ſcientiam non eſſe intellectum, nihil aliud eſt quàm oſtẽdere ſcientiã propriè dictam quæ eſt

concluſionũ,non eſſe ſcientiã illã impropriè dictam, quæ eſt principiorũ,quam hic appellat intellectum.Ibi autẽ dixit eſſe duplicẽ ſcientiam, ob opinionẽ quorundam qui ſcientiã tollebant,dicẽdo quòd omnis ſcientia eſt per demonſtrationem: & cùm principiorũ non ſit demonſtratio,non erit ſcientia: & ſi principia non ſciẽtur,ignorabuntur cõcluſiones,quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd ſi principia non ſciantur, concluſiones non poterunt ſciri: & ſic non erit ſcientia rerum vt eſſe apparet. Ad hanc quæſtionẽ ſoluendam Ariſtoteles affert duplicem ſcientiam: vnã ſine demonſtratione,aliam per demonſtrationem. Scientiam per demonſtrationem propriè dictam fatetur non eſſe principiorum,ſed ſcientiam ſine demonſtratione impropriè dictam dicit eſſe principiorum: quæ ita nota eſſe vult vt maior ſit eorum certitudo quàm concluſionũ & ideo non indigẽt demõſtratione. Itaque ad illam quæſtionem ſoluendam vtitur illa diſtinctione ſcientiæ in illo propoſito: hic verò vbi loqui oportebat diſtinctè de ſingulis habitibus intellectiuis: appellat hunc habitũ principiorũ intellectũ,quorum maior eſt certitudo,quàm concluſionũ,vt diximus. Notandũ ꝙ duplices ſunt cauſæ: aliæ eſſendi,aliæ intelligendi: at vt ſe habent eſſendi,ita intelligendi. Eſſendi iterũ duplicia ſunt: quædã prima, quædam non omnino prima. Prima ſunt quæ non præſupponũt alia priora in eo genere: vt in genere cauſæ efficiẽtis Deus. In genere cauſæ materialis,materia prima. verũ Deus eſt omnino prima cauſa ſine vlla diſtinctione generis & ſimpliciter primũ. Materia verò etſi non præſupponat aliud primũ in ſuo genere: tamen præſupponit cauſam efficientẽ Deũ, vt potẽtia præſupponit actũ, vt dicit Philoſophus in metaphyſicis. Nam prima eſſendi ſunt quæ præſupponunt alia priora in eodẽ genere, vt ſubſtãtiæ ſeparatæ ipſum Deũ & cœlũ ſubſtãtias ſeparatas: vel etiã Deũ ipſum intelligẽdi principia: eodẽ modo primũ principium affirmatiuum eſt ſimpliciter primũ, vt de quolibet affirmatio & negatio: primum verò principiũ negatiuum præſupponit illud affirmatiuũ, eſt tamen primum in ſuo genere, ſcilicet de nullo iſtorũ ambo: alia verò poſteriora in genere rediguntur ad illa. Affirmatiua enim ad primũ principiũ affirmatiuũ redigũtur: vt omne totũ eſt maius ſua parte, & ſic de alijs: negatiua verò, vt ſi punctũ pũcto addatur nõ fit maius, & ſimilia ad primum

mum principiũ negatiuũ rediguntur. Sed hæc latius in libro Poſteriorum.Hic tantũ concludatur quòd principiorũ eſt maior certitudo,& quòd habitus eorũ pręclariſsimus eſt qui appellatur intellectus à Philoſopho. & bene videtur inſtituiſſe natura vt talis habitus facilius acquiratur quàm alij,vt inde accedere poſsimus ad ſcientiam & ſapientiã quæ cũ maiore difficultate acquiruntur.Ex ijs omnibus quæ dicta ſunt colligi poteſt definitio & deſcriptio talis habitus hoc modo: Intellectus eſt habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantũ terminorum ſine diſcurſu,aut cum diſcurſu imperceptibili.vt ſunt communia principia,vel ex ſenſu,vel experientia, vel aliter ortũ habet: & redigenda ſunt in memoriã ea quæ dicta ſunt in primo libro, cum Philoſophus dixit quod principiorũ quædã inductione,quædam ſenſu &c.

De ſapientia CAPVT VII.

Sapientiam aũt in artibus ijs tribuimus,qui in 56
ipſis ſunt exactiſsimi. Phidiã enim ſapientem
ſculptorem lapidũ dicimus, & Polycletũ ſta-
tuariũ itidẽ ſapientẽ.Atq; hic per ſapientiam
nihil aliud intelligimus q̃ ipſius artis uirtutem.At quoſdam 57
etiam eſſe ſapientes omnino,nõ aliqua ex parte, nec aliquid
aliud q̃ ſapiẽtes arbitramur. ut in Margite dixit Homerus,

Diuûm is munere,nec foſſor,nec durus arator,
Nec ſapiens alia vlla nimirum extitit arte.

Quare conſtat exactiſsimam ſcientiarum ipſam ſapientiam
eſſe. Sapientem ergo non ſolum ea ſcire quæ ex principijs 58
cognoſcuntur, ſed etiam circa principia dicere uera opor-
tet. Quare ſapientia, intellectus eſt & ſcientia: & (ut ca- 59
put habens) ſcientia rerum earum quæ honorabiliſsima 60
ſunt. Perabſurdum eſt enim ſi quiſpiam facultatem ciui- 61
lem, aut prudentiam ſtudioſiſsimam eſſe putet, ſi non ſit 62
homo eorum optimum quæ ſunt in mundo. Quòd ſi ſalu- 63
bre quidem ac bonum aliud eſt hominibus, aliud piſcibus,
album autem & rectum ſemper eſt idem, & ſapiens omnes 3

idem

idem profectò, prudens uerò diuerſum dixerint eſſe. Quod
enim circa ſeipſum rectè ſingula perſpicit, id prudentiam
habere dixerint, & huic ipſa commiſerint. Quapropter
& nonnullas beluas prudentiam habere dicunt, quæcunque
in ſua uita prouidendi uim habere uidentur. Conſtat au-
tem eandem non eſſe ſapientiam & facultatem ciuilem.
Nam ſi eam facultatem ſapientiam eſſe dicent, quæ circa
commoda propria uerſatur, multæ ſanè ſapientiæ erunt.
Non enim una circa omnium animalium bonum, ſed alia
atque alia circa unum quodque uerſatur, niſi de omnibus
quæ ſunt, una ſit & facultas medendi. Quòd ſi homo præ-
ſtantißimum eſſe cæterorum animalium diceretur, nil re-
fert. Etenim homines ſunt alia longe diuiniora natura: ut
65 *ea manifeſtißimè, ex quibus ipſe conſiſtit mundus. Patet*
66 *igitur ex ijs quæ diximus, ſapientiam ſcientiam eſſe, & in-*
tellectum earum quæ honorabilißima ſunt natura. Qua
propter Anaxagoram, & Thalem, & ſimiles, ſapientes
quidem, at non prudentes inquiunt eſſe, cùm uident ipſos
propria commoda ignorare: & ſuperflua quidem, & ad-
miranda, & difficilia cognitu diuinaq; ſcire ipſos, ſed in-
utilia dicunt, quia non quærunt bona humana. prudentia
autem circa humana uerſatur, & in quibus habet conſul-
67 *tatio locum. Prudentis enim hoc maximè opus dicimus eſſe,*
bene, inquam, conſulere. Conſultat autem de ijs nemo, quæ
aliter ſeſe habere non poſſunt, & quorum non eſt aliquis
finis. atque is bonum agendum. Is autem ad bene conſu-
lendum eſt ſimpliciter aptus, qui coniectura quod eſt ho-
mini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitan
68 *do mente capere poteſt. Neque prudentia eſt uniuerſalium*
ſolum, ſed ſingula etiam oportet cognoſcere. eſt enim acti-
69 *ua: & actio circa ſingula ipſa uerſatur. Quapropter &*
neſci

neſcientes nonnulli, magis quàm nonnulli ſcientes idonei ſunt ad agendum. & in cæteris ij qui ſunt experti. Nam ſi quiſpiam ſciat leues carnes facile concoqui ac eſſe ſalubres, quæ uerò ſint leues ignoret, non efficiet ſanitatem. Sed qui ſcit auium carnes leues eſſe atq; ſalubres, ijs efficiet magis.
Prudentia autem eſt actiua: quare utranq; cognitionem, aut 70
hanc potius habere oportet. fuerit autem quædam & hæc ar 71
chitecturæ ſubiens rationem.

COMMENT.

SAPIENTIAM autem circa artes.} Hoc eſt quintum ca 56
pitulum huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque ſuperius propoſitis, id eſt de ſapientia qui eſt nobiliſsimum omnium habituum intellectus. Itaque in operatione ſecundum eam Philoſophus videtur collocare ſummam felicitatem humanam, vt in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima oſtendit quid ſit ſapientia ſimpliciter dicta. In ſecunda declarat, & probat quòd ipſa non eſt prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte oſtendit ex ſigno & ſimilitudine quadam, ſicut etiam fecit anteà de prudentia: oſtendit, inquam, ſapientiam ſecundum quid, vt ex eo declaret ſapientiam ſimpliciter & propriè dictam. Nam artifices, inquit, eos ſolemus appellare ſapientes, qui ſunt ſuis in artibus excellentiſsimi: & tunc nihil aliud intelligere videmur niſi ſummam rationem & regulam illius artis, per quã aliquis euadit ſummus in ea arte. Et perpulchrè accipit Philoſophus hanc ſimilitudinem vt ex ea inferat & declaret quòd ſicut ſolent appellari artifices quoquomodo ſapiẽtes reſpectu propriæ artis in qua excellũt: ſic ſimpliciter ſapiens appellabitur ille qui ſummam habet in vnaquaq; ſciẽtia artis virtutẽ, id eſt perfectionẽ ſummã illius.

{AT quoſdam etiam ſapientes.} Declarat Philoſophus ſa- 57
pientiam ſimpliciter & propriè dictam, oſtendendo quòd eſt habitus exactiſsimus omnium ſcientiarum: & probari poteſt hoc pacto: Sicut ſe habet ea, quæ quoquomodo dicitur ſapientia, & ſecundum quid, ad illam artem reſpectu cuius dicitur ſapientia: ſic ſe habet ſapientia propriè & ſimpliciter dicta

cta reſpectu cuiuſlibet ſciētiæ: ſed illa quæ quoquomodo, & ſecundum quid dicitur ſapientia, ita ſe habet vt ſit certiſsima & exactiſsimā reſpectu propriæ artis: ergo ſapientia propriè & ſimpliciter dicta eſt certiſsima & exactiſsima reſpectu omnium ſcientiarum, & ſummum & excellentiſsimum tenet locum. Et ſic talis eſt qui dicitur propriè & ſimpliciter, & non quodam modo, & ſecundum quid in aliqua arte, vt de Margite dixit Homerus in poẽmate quod Margites ſcribitur, ꝙ non fuit foſſor, aut arator, aut in aliqua arte ſapiens, ſcilicet quodam modo, & impropriè, & ſecundum quid: ſed ſimpliciter & propriè ſapiens.

58 {SAPIENTEM ergo non ſolum.} Ex ſupradictis infert ſententiam quādam ſiue obortum, quod appellant correlariū, ſcilicet ꝙ oportet ſapientem non ſolum ſcire ea quæ ſunt ex principiis, ſcilicet concluſiones: verumetiam bene ſentire de principiis, & ea perfectè cognoſcere vt perfecta ſit in eo cognitio vtrorunque quoad fieri poteſt. Et non ſolum ſcientiam habeat concluſionum, ſed intellectum etiam principiorum.

59 {QVARE ſapientia.} Affert nunc Philoſophus ex anteà dictis definitionem ſapientiæ talem, Sapientia eſt intellectus atque ſcientia ſimul, & quaſi caput habens, ſcientia ſummarum præſtabiliſsimarumquē rerum. Hec definitio videtur emergere ex dictis, quia dixit ꝙ oportet ſapientem ſcire concluſiones quarum eſt ſcietia, & habere veritatem principiorum quorum eſt intellectus. Meritò igitur ſapientia ſimul eſt vtrorumque. Dubitatur quia dixit quòd ſapientia ſimul eſt ſcientia & intellectus. Hoc non videtur verum, quia poſuit ſuprà quinque habitus diſtinctos obiectis, & operationibus, & nullus videtur includere alium. Hic verò ſic videtur definire ſapientiam vt non videatur differre à ſcientia, vel intellectu, nec eſſe habitus diſtinctus. Dicendum ad hoc ſecundum expoſitores, ꝙ ſapientia eſt habitus, ſimul ſcientia, & intellectus, & non eſt aliquis illorum: ſed quoddam tertium reſultans ex illis duobus ſimul ſumptis: & in eo ꝙ eſt ſcientia differt ab intellectu: & in eo ꝙ eſt intellectus differt à ſcientia. Hæc ſolutio vera eſt, ſed tamen aliquid vltrà ei videtur eſſe addendum, dicendumq; ꝙ non ſolum ſapientia eſt habitus diſtinctus per intellectum à ſcientia, & per ſcientiam ab intellectu, ſed etiam ob alias conditiones. Primo quia ſapientia cognoſcit ſimul concluſio

cluſiones & principia eo pacto quo ipſa cognoſci poſſunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cùm duplicia ſint, alia communia, alia propria cuique ſcientiæ, ſapientia de vtriſq; reddit rationẽ, & propria probare poteſt à priori: communia verò etſi cognitis terminis ſtatim eluceſcant, tamen probare poteſt à poſteriori. Vnaquæq; verò ſcientia habet ſua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat: ſuos enim cancellos tranſiret. & hoc primi Philoſophi ſapientiſque officium eſſe videtur, ſcilicet probare inferiorum principia. Id latiſsimè declarat Philoſophus in libro Poſteriorum. Eorum, inquit, quibus in demonſtratiuis vtuntur ſcientiis, alia cuiuſque ſcientiæ propria, alia communia ſunt. & paulò inferius. Propria ſunt, vt lineam eſſe talem rectumve: communia, vt ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ reſtant æqualia ſunt &c. Verùm principia communia cognitis terminis extemplo patent, & non indigent probatione: & ſi quæretur probatio, afferetur à ſapiente primoque Philoſopho, & illæ maximæ dignitates à poſteriori probabuntur. At verò principia propria à priori etiam probantur à ſapiente: non autem probari debent ab eo artifice eaq; facultate cuius propria ſunt principia. De principiis enim, vt inquit Philoſoph. non eſt reddenda ratio geometræ, vt eſt profeſſor geometriæ. Eadem ſunt & in cæteris ſcientiis obſeruanda. & paulò ante etiam in reſolutiuis Poſterioribus ſic inquit: Quòd ſi id cõſtat, patet fieri non poſſe quo quiſque propriorum principiorum exhibeat demonſtrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum ſcientia domina omnium erit. Etenim is ſcit magis, qui ſuperioribus ex cauſis ſcit. Nam ſcit tum ex prioribus, cùm ex cauſis ſcit quæ non effectus ſubeunt rationem. quare ſi magis ſcit, & maximè: & ſi eſt illa ſcientia, magis profectò maximeq; ſcientia eſt, &c. Ex quibus percipi poteſt quàm latè pateat primæ philoſophiæ & ſapientiæ amplitudo: verſatur enim circa ens quod eſt obiectum ſuum ea ratione qua eſt ſecundum omnem ſuam latitudinem; & ideo non clauditur certis quibuſdam & determinatis finibus quemadmodũ aliæ facultates: ſed ea eſt quæ diſtinguit, & aſsignat fines proprios cuilibet ſcientiæ. Nã cũ ens multiplex ſit ea ratione qua numerus eſt, aſsignatur arithmetico, inquãtũ verò magnitudo, aſsignatur geometræ, & tam arithmeticus quàm

geo

geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos, nec tranſgredi debet. Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum, & de genere in genus: & ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ. Sed primus Philoſophus per omnia principia, & vnamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt, & probare ea quæ à tali ſcientia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt. meritò ſapientia prima princepsq; omnium ſcientiarum dicitur à Philoſopho: & diſtinguitur ab intellectu & ſcientia, quia intellectus vt intellectus non facit ea quæ diximus: nec ſcientia vlla, vt patet ex dictis. Accedit præterea quòd ſapientia conſiderat ſubſtantias ſeparatas à materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt. & probat de iis quaſdam proprietates quæ competunt eis per ſe: & hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſcientia. Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens à Philoſopho, quod duobus modis intelligi poteſt. Aut reſpectu ſui, quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine, & communitate, vt de quolibet affirmatio, & negatio, &c. & non reſtringitur neceſſariò ad aliqua principia determinata vt aliæ ſcientiæ, quæ ſi ſumunt principia communia contrahunt ipſa, & accommodant ſubiecto ſuo, vt ſi ab æqualibus æqualia demas &c. Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numeris accommodat iſtam communem dignitatem: at ſapientia primaq; Philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine, ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio, quod eſt dignitas maxima, & caput omnium dignitatum. Verſatur etiam circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deum, qui eſt cauſa omnium, à quo tanquam à capite omnia profluunt. Quare ſapientia quæ circa contemplationem eius verſatur, iure appellari videtur caput habens. Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum, quorum principia probat, & continet quaſi caput cuiuslibet ſcientiæ: ideo vt ſuprà diximus in reſolutiuis poſterioribus, princeps à Philoſopho appellatur & domina ſcientiarum. Cùm autem dicit,

60 {EORVM quæ honorabiliſsima ſunt.} Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum, vel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum, de quibus nulla alia ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ, de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis. De noſtra autem Theologia quę ſumma eſt omnium facultatum, & ſcien

& ſcientiarum, tempus dicendi non eſſe videtur.

{PER abſurdum eſt autem.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert differentiam inter ſapientiam, & prudentiam, quia multi confundebant hos habitus mentis, putantes eſſe idem. Probat autem differentiam illorum ſex rationibus: ſed primò affert ꝙ ſcientia non eſt facultas ciuilis, affert, inquam, hanc ſententiam tanquam notam, quia patet, cùm altera ſit circa neceſſaria, altera circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & exinde probat ꝙ ſapientia non eſt prudentia ſex rationibus. Prima ratio. Si prudentia eſſet idem quod ſapientia, tūc prudentia eſſet habitus præſtantiſsimus omnium habituum mentis. Conſequens abſurdum: ergo & antecedens. Patet ratio, quia ſi prudentia & ſapientia eſſent idem, quicquid competeret ſapientiæ, competeret etiam prudentiæ: ſed ſapientiæ cōpetit, vt ſit habitus exactiſsimus & prętantiſsimus omnium: ergo competeret etiam ipſi prudentiæ: ſed hoc eſt abſurdum, niſi iam homo circa quem verſatur prudentia, eſſet nobiliſsimum omnium entium mundi, quod non concederet Philoſophus: quaſi dicat: ſi homo eſſet nobiliſsimum omniū entium quæ ſunt in mūdo, tunc prudētia eſſet nobiliſsimus omniū habituum ratione nobilioris ſubiecti, quia verſatur circa ea quæ ſunt hominis, & circa humana bona: at homo non eſt nobiliſſimum omnium entium mundi: ergo nec prudentia erit nobiliſsimus habituum omnium. ꝙ autem homo non ſit nobiliſſimū entium probatur, quia ſecundum nonnullos Philoſophos, ſiue cælum orbesq́; cœleſtes ſumeres, dicerent eſſe nobiliora entia, cùm ea ponant animata nobilioribus animabus, quod eſt contra fidei veritatē: ſiue ſumeres ſubſtantias ſeparatas, quæ ſunt nobiliores quàm homo circa quas eſt ſapientia, & nō prudentia, cùm prudentia ſit circa humana. Verùm de mundo ſecundum veritatem fidei noſtræ quæ tenenda eſt, dicendum eſſet quòd homo eſſet nobilior eo, inquantum deus ita inſtituit vt eſſet propter hominem ipſe mundus, & etiam omnia alia inferiora, in quibus omnibus referimus nos ad ſacrorum ſententiam. Sed Philoſophus ipſe hoc medio oſtendere videtur quòd ſapientia non eſt prudentia. Secunda ratio. 61

{QVOD ſi ſalubre quidem.} Affert ſecundam rationē hoc pácto, Illi, habitus inter ſe differūt, quorum alter verſatur circa ea quæ ſunt eadē apud omnes, alter circa ea quæ vario mo- 62

do ſe habent : ſed ſapientia verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes, & prudentia minimè : ergo ſapientia differt à prudentia. Ratio patet, & minor probatur à Philoſopho, quia album & rectum quæ conſtant natura, & eorum cognitio ſemper eſt idem, & ſcientia eſt de his quæ ſunt ſemper eadem, & multò magis ſapientia : verùm bona humana circa quæ verſatur prudentia varia ſunt, & varia eſt prudentia ob hanc rerũ varietatem. Quinetiam ſolemus quædam animalia bruta, & beſtias appellare prudentes, ſimilitudine quadam, quia prouident circa ea quæ ſibi ſunt bona : ſed cùm aliud ſit ſanum & bonum piſcibus, aliud aliis animalibus : ideo alio modo dicemus formicam eſſe prudentẽ, alia ratione vulpem, alia apes & ſic de aliis brutis, quæ, etſi non habeant verè prudentiam, affert tamen iſtam ſimilitudinem Philoſophus, vt oſtendat prudentiam variari ex diuerſitate bonorum circa quæ verſatur.

63 { AC bonum.} Quæ diuerſa ſunt apud diuerſa.

64 { CONSTAT autem non eſſe.} Hæc eſt alia ratio profluẽs ex dictis : ſed ſumit in ea non ſolùm prudentiam, ſed etiam facultatem ciuilem, & probat quòd ſapientia differt ab illis hoc pacto: Si prudentia & facultas ciuilis eſſet idem cum ſapientia nõ eſſet vna atque eadem, ſed plures. Sed conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia diuerſæ ſunt reſp. diuerſa ſunt cõmoda : bonàq; animaliũ, quòd ſi ſapientia eſſet circa hæc, non eſſet vna atq; eadem, queadmodum eſt. Nam iſtorũ eſt alia atq; alia facultas, niſi ſit vna omnium facultas medẽdi : ac etiam medicina nõ eſt vna, cùm alia ſint ſana homini, & bona, alia brutis : quare ſapientia nullo pacto erit prudentia ciuiliſq; facultas : quanquam hæc proprie nõ verſentur niſi circa humana bona, quæ tamen poſſunt aliter ſe habere, vt ſæpius diximus. Poſt hæc Philoſophus videtur excludere obiectionem quandam, quia poſſet aliquis dicere ſapientiam eſſe idem cum prudentia, & facultate ciuili, quia ſapientia eſt præſtantiſsimus habitus omnium, & ſimiliter prudentia facultaſque ciuilis. Probatur, quia homo eſt præſtantiſsimum animalium : ergo facultas quæ eſt circa hominem erit nobiliſsima omniũ, & ſic erit idem cum ſapientia. Ad hoc videtur dicere Philoſo. quòd etſi homo ſit præſtantiſsimum animaliũ omnium quæ ſunt in hoc mundo, tamen ſunt aliæ quædam res preſtabiliores in ratione rerum, vt ipſe dicit : ergo prudentia facultaſque ciuilis

ciuilis non erit habitus præſtantiſsimus:ſed ipſa ſapiĕtia quæ verſatur circa ſubſtantias ſeparatas,& nobiliora ſubiecta.& ſic rurſus affert definitionem ſapientiæ,ſcilicet,

{SAPIENTIAM ſcientiã eſſe & intellectum eorum quæ 65
&c.}Earum que natura ſunt preſtantiſsimæ,vt patet in textu.

{QVAPROPTER Anaxagoram.} Affert rationem ad 66
idem probandum quòd ſapientia non eſt prudentia hoc pacto,Prudentia verſatur circa res humanas,ſapientia non verſatur circa res humanas:ergo ſapientia non eſt prudentia. Probat hoc ex ſigno,& communi ſermone hominum, qui appellabant Anaxagoram,Thaletem, & alios huiuſmodi homines ſapientes,nõ autem prudentes,quia negligebant propria commoda,& rem familiarem vt inquirerent res altiſsimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito. Patrimonium,inquit,neglexit, agros deſeruit incultos, quid quærens aliud niſi beatam vitam?quam etſi in rerum cognitione ponebat,tamen ex illa inueſtigatione naturæ conſequi volebat, vt eſſe bono animo.Id enim ille ſummum bonum ἐυθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infrà appellat, id eſt animum terrore liberum. Notandum quòd multum intereſt inter ſapientiam & prudentiam: tamen eſt etiam aliqua ſimilitudo: quia ſicut ſe habet ſapientia reſpectu omnium ſcientiarum: ſic prudentia reſpectu virtutum, moralium. Nam omnis ſcientia accipit principia ſua probata iam à ſapientia:eſt igitur ſapientia princeps,& obtinet locum architecturæ reſpectu aliarum ſcientiarum: ſimiliter prudentia habet ptincipia omnium rerum agendarũ cùm ſit recta ratio,quæ ponit in mediocritate ipſos affectus, & operationes eorum,habet igitur & ipſa prudentia locum architecturæ reſpectu omnium virtutum moralium.ideo Philoſophus probat multis rationibus iſtas virtutes non eſſe idem, vt patuit & patebit.

{PRVDENTIS enim hoc maximè.} Quinta ratio,Pru- 67
dentia verſatur circa ea de quibus eſt conſultatio, & finis bonus agendus: at ſapientia non verſatur circa talia: ergo ſapiĕtia non eſt prudentia. Poſt hæc affert quandam proprietatem prudentis,ſcilicet quod maximè eſt opus prudentis bene conſulere,vt patet in textu.

{NEQVE prudentia eſt vniuerſalium ſolùm.}Sexta ratio, 68
Sapientia eſt tantum de vniuerſalibus.prudentia non eſt tantũ

de vniuerſalibus , ſed etiam de ſingularibus : ergo prudentia
non eſt ſapientia. Maior eſt clara , quia tam intellectus quàm
ſcientia eſt tantum circa vniuerſalia: ergo ſapientia quæ eſt ſi-
mul ex vtriſque conſtans, erit ſolum circa vniuerſalia . Minor
probatur à Philoſopho. Nam prudentia eſt vniuerſaliũ , quia
in rebus agendis ſunt principia vniuerſalia de quibus nulla
alia virtus conſiderat quã prudentia. Conſultat etiam prudens
vtrum ſic facienda pax. Vtrum magiſtratus ſint electione con-
ſtituendi, & alia huiuſmodi , Verũ non ſolũ eſt vniuerſalium,
ſed etiam ſingulariũ, quia ipſa eſt principiũ agendi , dicit Phi-
loſophus, omne autẽ agendi principium verſatur circa ſingula
ria, quia vniuerſale non poteſt agi à nobis: fiunt autem à nobis
res ſingulares, id eſt hæc vel illa, vt experientia percipi poteſt.

69 {QVAPROPTER & neſcientes.} Ad eam rationem con-
firmandam affert Philoſophus quoddam exemplum experien
tia ſumptum, ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſin-
gularia quàm vniuerſalia : cùm ſint nonnulli qui non habent
cognitionem in vniuerſali , & ſunt efficaciores in agendo,
quàm ij qui tantum ſunt ſcientes in vniuerſali. Et affert exem-
plum in medicina, vbi eſt quoddam vniuerſale principiũ, ſci-
licet quòd leuia ſunt ſana , & facilis digeſtionis. Alia eſt par-
ticularis propoſitio, quòd carnes auium ſunt leues & ſalubres
ille qui habet propoſitionem vtranque, ſciet curare ægrotum
aliquem melius , quàm ille qui habet vniuerſalem tantum.
vel particularem tantum : at ille qui habet vniuerſalem tan-
tum , nullo modo curabit : ſed qui habet particularem ſolum
melius inducere poteſt ſanitatem quàm ille qui habet tantum
vniuerſalem. Vnde in primo inquit Philoſophus, Neque enim
iſto modo ſanitatem conſiderare videtur medicus, ſed homi-
nis ſanitatem: imò forſitan huius , nam ſingulis medetur , in
ipſa igitur prudentia ita ſit quòd oportet prudentem comple-
cti vtrumque: tamen ſi alterum eligendum ſit , ſumere potius
oportet particulare , quia magis accõmodatũ eſt ad actionẽ,
& hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vni-
uerſalis videtur ordinari ad ſingularem , & ad ipſam actio-
70 nem , ut experientia patet. {QVARE vtranque.} Affert
Philoſophus vnum correlarium , & documentum ortum ex
dictis, ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfectè pru-
dens complecti vtranque cognitionem. quòd ſi altera ſit tan-

tum

tum eligenda, magis expetenda eſt particularis quàm vniuerſalis,quia erit aptior ad agendum.{FVERIT auté quædam.} 71
Affert Philoſophus aliud cortelarium ſiue obortum, ſcilicet quòd cùm prudentia ſit tam vniuerſalium quàm ſingularium erit aliqua prudentia quæ ſubire videtur rationem architecturæ,& præſidentis, vt in ædificando fieri ſolet: aliæ verò erunt ſubeuntes rationes earum artium quæ ſubiiciuntur architectu ræ.Nec eſt abſurdum vt ſubeat diuerſas rationes,cùm multifariam dicatur,vt apparebit in ſequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII

AT qui ciuilis facultas, & prudentia idem eſt 72
habitus;eſſe tamen ipſarum non idẽ eſt. Eius autem quæ in ciuitate uerſatur, ea quidem 73
*(quæ eſt ut architectura) prudentia, legum eſt ferendarum facultas. Quæ uerò in ſingulis uerſatur:ciuilis,nomine communi,uocatur. Hæc autem eſt actiua,& deliberatiua.Decretum enim in actionem uenit ut ultimum. Idcirco rem ciuilem hos ſolos gerere dicunt. hi nanque ſoli agunt, perinde atque ij qui ſuis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè prudentia eſſe,quæ ſibiipſi quiſpiam uni quærit ac proſpicit bona. Atque hæc ipſo communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atque huius alia eſt deliberatiua,alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam ſpecies fuerit, *ea quæ bona ſunt ſibi ſcire. ſed magnam differentiam habet.* ὡς τὸ αὑτῷ εἰδέναι
Atque qui ſciunt ea quæ ſibiipſis ſunt bona, in illisq; uerſantur, prudentes eſſe uidentur: ciuiles autem,negotioſi. 74
Quapropter & Euripides dixit.

Qui nanque prudens ſum,negotio ſine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

de vniuerſalibus , ſed etiam de ſingularibus : ergo prudentia
non eſt ſapientia. Maior eſt clara , quia tam intellectus quàm
ſcientia eſt tantum circa vniuerſalia: ergo ſapientia quæ eſt ſi-
mul ex vtriſque conſtans, erit ſolum circa vniuerſalia . Minor
probatur à Philoſopho. Nam prudentia eſt vniuerſaliũ , quia
in rebus agendis ſunt principia vniuerſalia de quibus nulla
alia virtus conſiderat quã prudentia. Conſultat etiam prudens
vtrum ſic facienda pax. Vtrum magiſtratus ſint electione con-
ſtituendi, & alia huiuſmodi , Verũ non ſolũ eſt vniuerſalium,
ſed etiam ſingulariũ, quia ipſa eſt principiũ agendi , dicit Phi-
loſophus, omne autẽ agendi principium verſatur circa ſingula
ria, quia vniuerſale non poteſt agi à nobis: fiunt autem à nobis
res ſingulares, id eſt hæc vel illa, vt experientia percipi poteſt.
69 { QVAPROPTER & neſcientes.} Ad eam rationem con-
firmandam affert Philoſophus quoddam exemplum experien
tia ſumptum, ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſin-
gularia quàm vniuerſalia : cùm ſint nonnulli qui non habent
cognitionem in vniuerſali , & ſunt efficaciores in agendo,
quàm ij qui tantum ſunt ſcientes in vniuerſali. Et affert exem-
plum in medicina, vbi eſt quoddam vniuerſale principiũ, ſci-
licet quòd leuia ſunt ſana , & facilis digeſtionis. Alia eſt par-
ticularis propoſitio, quòd carnes auium ſunt leues & ſalubres
ille qui habet propoſitionem vtranque, ſciet curare ægrotum
aliquem melius , quàm ille qui habet vniuerſalem tantum.
vel particularem tantum : at ille qui habet vniuerſalem tan-
tum , nullo modo curabit : ſed qui habet particularem ſolum
melius inducere poteſt ſanitatem quàm ille qui habet tantum
vniuerſalem. Vnde in primo inquit Philoſophus, Neque enim
iſto modo ſanitatem conſiderare videtur medicus, ſed homi-
nis ſanitatem: imò forſitan huius , nam ſingulis medetur , in
ipſa igitur prudentia ita fit quòd oportet prudentem comple-
cti vtrumque: tamen ſi alterum eligendum ſit , ſumere potius
oportet particulare , quia magis accõmodatũ eſt ad actionẽ,
& hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vni-
uerſalis videtur ordinari ad ſingularem , & ad ipſam actio-
70 nem , ut experientia patet. { QVARE vtranque.} Affert
Philoſophus vnum correlarium , & documentum ortum ex
dictis, ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfectè pru-
dens complecti vtranque cognitionem. quòd ſi altera ſit tan-
tum

tum

tum eligenda, magis expetenda eſt particularis quàm vniuerſalis, quia erit aptior ad agendum. {FVERIT auté quædam.} 71
Affert Philoſophus aliud corrolarium ſiue obortum, ſcilicet quòd cùm prudentia ſit tam vniuerſalium quàm ſingularium erit aliqua prudentia quæ ſubire videtur rationem architecturæ, & præſidentis, vt in ædificando fieri ſolet: aliæ verò erunt ſubeuntes rationes earum artium quæ ſubiiciuntur architecturæ. Nec eſt abſurdum vt ſubeat diuerſas rationes, cùm multifariam dicatur, vt apparebit in ſequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII

*AT qui ciuilis facultas, & prudentia idem eſt habitus; eſſe tamen ipſarum non idē eſt. Eius autem quæ in ciuitate uerſatur, ea quidem (quæ eſt ut architectura) prudentia, legum eſt ferendarum facultas. Quæ uerò in ſingulis uerſatur: ciuilis, nomine communi, uocatur. Hæc autem eſt actiua, & deliberatiua. Decretum enim in actionem uenit ut ultimum. Idcirco rem ciuilem hos ſolos gerere dicunt. hi nanque ſoli agunt, perinde atque ij qui ſuis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè prudentia eſſe, qua ſibiipſi quiſpiam uni quærit ac proſpicit bona. Atque hæc ipſo communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atque huius alia eſt deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam ſpecies fuerit, *ea quæ bona ſunt ſibi ſcire. ſed magnam differentiam habet. Atque qui ſciunt ea quæ ſibiipſis ſunt bona, in illisq; uerſantur, prudentes eſſe uidentur; ciuiles autem, negotioſi. Quapropter & Euripides dixit.* 72 73 74

* ὡς τὸ αὐτὰ εἰδέναι

Qui nanque prudens ſum, negotio ſine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod ſibiipſis eſt bonum, & hoc arbitran=
tur eſſe agendum. Ex hac igitur opinione eſt ortum, pru=
75 *dentes hos eſſe, & tamen proprium uniuſcuiuſque bo-*
num non eſt fortaſſe ſine rei familiaris gubernatione, at=
76 *que ciuilis. Præterea autem quonam modo ſua cuiuſque*
adminiſtranda ſit res, non eſt manifeſtum, atque conſideran
77 *dum eſt. Indicatur id quod dicitur illo ſigno. Geometræ*
enim iuuenes, & mathematici, ac ſapientes in talibus fiunt:
prudentes autem fieri non uidentur. Cauſa autem eſt, quod
78 *& ſingularium rerum eſt ipſa prudentia. quæ quidem per*
experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non eſt expertus.
79 *experientiam enim temporis efficit longitudo. Nam &*
hoc quiſpiam conſiderauerit, cur puer mathematicus qui=
dem fieri poteſt, ſapiens autem aut naturalis non poteſt?
An quia mathematica quidem ſunt per abſtractionem: ho=
80 *rum uerò principia experientia innoteſcunt? & hæc qui=*
81 *dem adoleſcentes non credunt, ſed dicunt. illorum autem*
82 83 *definitiones non ſunt obſcuræ. Præterea peccatum quod*
fit in conſulendo, aut circa uniuerſale, aut circa ſingulare
fieri ſolet. ignorare nanque quiſpiam poteſt, aut omnes
aquas ponderoſas eſſe prauas, aut hanc ponderoſam eſſe.
84 *Prudentiam autem non eſſe ſcientiam patet: eſt enim (ut di=*
ctum eſt) ipſius extremi. Tale enim id, quod cadit in actio
85 86 *nem: opponitur igitur intellectui. hic enim eſt termino=*
rum, ratio quorum non eſt. Hæc autem eſt ultimi cuius
non eſt ſcientia, ſed ſenſus: non propriorum quidem, ſed
qualis eſt is quo ſentimus id quod ultimum in mathemati=
87 *cis eſt, triangulum eſſe. Stabitur enim & ibi, ſed hic*
prudentia magis eſt quàm ſenſus, illius autem eſt alia
ſpecies.

COM

COMMENT.

ATQVI ciuilis facultas, & prudentia idem eſt habitus.} Hoc eſt ſextum & vltimum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam declarauit quinque habitus ſibi propoſitos qui ſunt intellectui: nunc ſumit ipſam prudentiam, vt eam latius declaret: cùm velit eam eſſe vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium, eamq́; diſtinguit in ſuas partes ſubiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur dicit Philoſophus quòd ciuilis facultas, & prudentia eſt idem habitus re, & ſubiecto, non tamen ſunt idem ratione, ſed differunt. hoc in multis fieri videmus, ſicut aſcenſus & deſcenſus: concauum & conuexum in circunferentia, & alia ſimilia: quæ re & ſubiecto idem ſunt, differunt tamen ratione. Eodem pacto prudentia, & ciuilis facultas idem eſt habitus: differunt tamen ratione. nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua eſt principium agendi bona ad ſeipſum. Ciuilis verò facultas ea ratione qua eſt principium agendi bona erga plures, præſertim in Republica. & ſimilem rationem videntur habere inter ſe prudentia, & facultas ciuilis, vt habent virtus tota, & iuſtitia legitima. Eſt enim vtraque, vt in quinto inquit Philoſophus, eadem re, ſed ratio non eſt eadem: ſed vt eſt ad alium eſt iuſtitia, vt talis eſt habitus ſimpliciter virtus: ita eſt de prudentia & facultate ciuili. vtraque enim eſt habitus agendi cum vera ratione circa humana bona: vt verò talis eſt habitus ad ſeipſum & ad vnum, dicitur prudentia, vt verò ad alium, & ad plures, dicitur ciuilis facultas: & ſic differunt ratione, & ex parte vſus, vt manifeſtius apparebit infrà. 72

{EIVS autem quæ circa ciuitatem.} Cùm igitur iſte habitus prudentiæ aut ſit ad ſeipſum, & dicatur prudentia, aut ſit ad plures verſantes in ciuitate, & hæc dicatur ciuilis: nunc Philoſophus ſubdiuidit iſtam prudentiam ciuilem, dicendo quòd eius prudentiæ ciuilis quædam eſt facultas ferendarum legum quæ præſidet aliis partibus prudentiæ, & obtinet locum architecturæ. quædam alia eſt quæ verſatur circa ſingula ciuitatis, vt in ius dicendo, & decreta agendo, & dicit quòd ſolet appellari à communi nomine ciuilis facultatis, ſub qua eſt: & ad eam pertinet non condere leges, quia id eſt 73

munus ciuilis architecturæ: ſed agere & decernere circa ſingula Reipub. Nam decretum vt ait Philoſophus, quòd eſt huius prudentiæ, cadit in actionem vt vltimum. Primò enim fit conſultatio, deinde electio, poſtea decretum, demum executio. Conſultatur vtrum Carthaginem ſint mittendi legati, an non: deinde eligitur ex iis duobus alterum, veluti quod ſunt mittendi: deinde decernitur, & fit decretum vt mittantur legati, quod eſt vltimum præcedentium, & cadit in actionem, vel decernitur de aliqua controuerſia. & addit Philoſophus quòd ij qui habent hanc prudentiam ciuilem verſantem circa ſingula, dicuntur ſoli Rempub. adminiſtrare quales videntur eſſe magiſtratus, qui ius dicunt, & de controuerſiis decernunt, ſecundum quæ præcipiuntur à legibus, vel in ſenatu decernunt hoc vel illud agere. at prudentia illa ciuilis legum ferendarum prouidere videtur in vniuerſali ferendo leges, & propterea tales conditores legum videntur potius vt architecti iubere ex legibus quæ agenda ſunt quàm ipſi agere. hi autem ſecundi veluti manuales (vt ita loquar) artifices reſpectu architecti, videntur eſſe quaſi miniſtri legum exequendo ea quæ præcipiuntur à legibus, circa ſingula nunc decernendo, nunc iudicando, & in ſingulis membris rempub. adminiſtrando: ideo talis prudentia ciuilis dicitur actiua, & deliberatiua à Philoſopho: illa verò prudentia architectonica totum corpus ciuitatis reſpiciens, quaſi ipſius nauis optima gubernatrix ſedet in puppi clauum tenens, & præcipit per leges quid agendum ſit. Sic igitur duplex eſt prudentia ciuilis: vna architectonica, legum, vt ita loquar, conditrix: alia actiua, & deliberatiua, quæ appellari ſolet cõmuni nomine ciuilis, at illa quæ eſt ſui ad ſeipſum qua antea, & in principio ratione diximus differre à ciuili facultate, communiter & præcipuè ſolet appellari prudentia: quaſi homines cùm appellant aliquem prudentem, intelligere videntur eum qui bene procurat circa ea quæ ſibi ſunt bona. Poſt hæc Philoſophus reſumit illam facultatem ciuilem, & diuidit eam trifariam, addendo vnum membrum cuius antea non fecit mentionem. Dicit enim ꝙ alia eſt peritia rei familiaris gubernandæ, alia conditrix legum: alia ciuilis, id eſt actiua & deliberatiua: vel alia deliberatiua, alia iudicialis. Verũ prudentia illa quæ verſatur circa priuata commoda erit quædam ſpecies cognitionis: ſed tamen diuerſa ab

illis

illis aliis,& magnam differentiam habet,cùm hæc cognitio ſit circa propria & priuata illa verò circa communia. Ideo dicit quædam ſpecies, quaſi ſit prima diuiſio talis,alia propria, alia communis:& hæc poſtea communis continet alias ſpecies, vt colligitur ex textu Philoſophi. Verùm pro maiori declaratione huius partis, vt magis diſtinctè appareat diuiſio Philoſophi quæ quoquomodo videtur confuſa, procedemus per bimembrem diuiſionem, vt innuitur à Philoſopho. Sumatur igitur prudentia quæ poſsit diuidi in ſuas partes, vt communis conceptus hoc pacto: Prudentia alia eſt vnius ad ſeipſum, quæ præcipuè appellari ſolet nomine prudentiæ, alia eſt ad plures:tunc vltra illa quæ eſt ad plures,aut eſt ad plures vt in domo,& hæc dicitur prudentia rei familiaris: aut eſt ad plures in ciuitate, quæ dicitur prudentia ciuilis. Rurſus prudentia ciuilis,aut eſt circa ferendas leges quæ dicitur vt architectura iudicialis, aut circa ſingulas res gerendas Reipub.quæ cùm non habeat aliud nomen ſumit nomen generis,& ideo appellatur ciuilis:& hæc rurſus, aut eſt deliberatiua, aut iudicialis,& qui ea vtuntur dicuntur ſubire vicem eorum qui obediunt architectis. Nam illa quæ eſt circa ferendas leges præſidet omnibus agentibus rempub.& verſantibus circa ſingula, quæ aut decernuntur, aut iudicantur: præſidet,inquam, præcipiendo omnibus aliis facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conſeruandamq; rempub.& hæc correſpondere videntur iis quæ in principio Ethicorum dixit Philoſophus. Atque videbitur,inquit, eius eſſe profecto, quæ maxime dominatur,maximeq; rationẽ ſubit architecturæ.Talẽ autem ſeſe offert ipſa ciuilis facultas: hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe,& quales quęque diſcere,& quouſq; oportet,inſtituere ſolet.Eas præterea facultates,quæ ſummis afficiuntur honoribus vt rem militarem, rem familiarem & oratoriam artem huic ſubeſſe facultati videmus. cùm igitur & his & cæteris actiuis ſcientiis hæc vtatur, & leges ferat atq; inſtituat, & cætera.Ex quibus colligitur quòd optimi, & prudentiſsimi gubernatoris Reipub.præclariſsimum munus eſt bonis legibus inſtituere ciuitatem:& hæc ſpecies facultatis prudentiæq; ciuilis inter alias facultates actiuas veluti architectura quædam eminere videtur,vt patet ex dictis Philoſophi.

{ATQVE qui ſciunt ea quæ ſibiipſis ſunt bona.} Hæc eſt 74

ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quandam communem opinionem vulgi circa prudentiam, deinde eam refellit. Dicit enim quòd homines vulgo communiter appellare ſolent eos prudentes qui ſciunt commoda propria, eaque procurant quæ ad ſe pertinent poſt habita cura aliorum. Viros autem vacantes Reipub. negotijs, non prudentes, quia videntur negligere propria & curare aliena, ſed negotioſos appellant: & ad hanc vulgi opinionem probandam affert autoritatem Euripidis, qui inducit Philoctetem quendam reſpondentem cuidam qui eum interrogabat, quonā pacto fuiſſet deceptus à Pyrrho cùm eſſet prudens: & Philoctetes reſpondet, quonammodo ego ſum prudens? cùm mihi liceret ſumere ſtipendium inter cæteros milites ſine cura alieni negotij, & ego reliqui omnia propria commoda, & adiui gubernationem exercitus, procurando aliena negotia: ſic enim euaſi non prudens, ſed negotioſus, & loquitur ſecundum opinionem vulgi: ideo poſt hæc addit Philoſophus, quòd ij dicuntur prudentes vulgo, qui quærunt priuatum bonum, & commodum, & id agendum putant poſthabitis cæteris. Notandum quòd prudentia diuiditur in eam quæ eſt ſui ad ſeipſum, & in eam quæ eſt ad plures: quòd ſi vulgus vtranque appellaret prudentiam, & magis publicam quàm priuatam, bene ſentiret: ſed cùm illam quæ eſt ſui ad ſeipſum tantum appellet prudentiam, aliam verò excludat, ideo refellitur à Philoſopho, & ſimul confirmatur diuiſio ſuperius allata, quòd vtraque eſt prudentia & habitus idem re: differt tamen ratione: quia alia eſt ratio eius vt eſt ad vnum, alia vt eſt ad plures: & cùm vterque ſit habitus agendi cum vera ratione (loquimur enim de vera prudentia) tamen præclarior eſt idem habitus vt eſt ad plures, quàm ea ratione qua eſt ad vnum tantum. vnde in primo Philoſophus inquit: Quanquàm enim vnius hominis idem & ciuitatis eſt bonum, ciuitati tamen comparare conſeruareq́ue bonum maius perfectiúſq; eſſe videtur. Ex quibus patet quòd præclarius eſt conſulere communi bono quàm proprio. Quin etiam ipſum proprium tunc verè adeſſe videtur cùm eſt coniunctum cum communi bono familiæ & ciuitatis.

75 {ET tamen proprium vniuſcuiuſque bonum.} Hac in parte refellit opinionem vulgi exiſtimantis eos tantum eſſe prudentes, qui ſuis cōmodis & bonis conſulunt: communia verò procu

procurantes eſſe negotioſos. dicit ergo Philoſophus quòd non eſt ſicut opinatur vulgus: quia proprium cuiuſq; hominis bonum non eſt ſine gubernatione rei familiaris & ciuilis, & hoc poteſt dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum ſpectantium ad ſeipſum, non erit in prudente ſine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, vt qui debet ſcire res vere vtiles & bonas ſibi: ſciat ea quæ ſunt vtilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi poteſt, quòd bonum cuiuſque non eſt ſine bono familiari & ciuili: quia homo eſt animal ſociale, nec ſolus videtur viuere humana vita, ſed alia quadam vita, vt alibi oſtendit: ſed in vita ſociali non videtur aliquis vere eſſe prudens erga ſeipſum, vt percipiat perfectè ea quæ ſibi ſunt bona ſine prudentia familiari & ciuili.

{PRAETEREA autem quonam pacto.} Alia ratio qua dicit quòd illa opinio vulgi non eſt vera, quia nō apparet quomodo aliquis poſsit gubernare rem ſuam ſine cognitione rei familiaris & ciuilis: ſed obſcurum eſſe videtur ſine tali notitia. Quare gradus videntur eſſe in ipſa prudentia. Et ſummus eſt illius qui verſatur circa gubernationem Reip. ſine qua non videtur quis perfectè gubernare rem priuatam, neque perfectè rem propriam agere, niſi ſit cum publico bono coniuncta. {INDICATVR id quod dicitur.} Alia ratio 77 qua probat per quoddam ſignum ſententiam ſuam contra opinionem vulgi, præſupponendo quòd ille eſt prudens qui habet experientiam rerum ſingularium, quæ pertinent ad vitam humanam. Tunc vltrà ille eſt prudens qui ſcit res ſingulas pertinentes ad vitam humanam: ſed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanam: ergo ille eſt prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philoſophi, qui dicit quòd fieri poteſt, vt iuuenes ſciant res mathematicas, & in his eſſe ſapientes: prudentes autem eſſe non poſſunt: quia prudentia non ſolum eſt vniuerſalium, ſed etiam ſingularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non poſſunt euenire iuueni: eſt enim rudis, vt inquit in primo, experientiámque non habet actuum vitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum ſingularium. Singulæ autem res ſunt, non ſolum quæ pertinent ad vnum, ſed etiam quæ pertinent ad rem familiarem atque ciuilem.

{SINGV

78 {SINGVLARIVM.} Non ſolum vniuerſalium. {NAM
79 & hoc.} Ex dictis videtur oriri dubitatio, quam Philoſophus affert & ſoluit. Quæritur enim vnde ſit cur puer poteſt fieri mathematicus, non autem ſapiens, id eſt primus Philoſophus neque naturalis Philoſophus. Et affert poſtea ſolutionē quòd ideo fit, quia principia mathematica, vel res mathematicæ ſumuntur per abſtractionem. Principia primæ philoſophiæ, & etiam naturalis, innoteſcunt ſenſu vel experientia quæ longo tempore indiget. Mathematica verò non indigent experientia, quia eorum principia ſunt definitiones rerum quæ abſtrahuntur à ſingularibus, & non indigent experientia. Ex quo patet, quòd fieri mathematici poſſunt, non autem primi Philoſophi, neque ſapientes, neque naturales: neque ob eandem cauſam
80 prudentes, vt ſuprà oſtendit. {HAEC non credunt.} Scilicet principia naturalis & primæ Philoſophiæ.
81 {SED dicunt.} Scilicet vt audiunt ea referunt: non autem
82 credunt, quia non habuerunt experientiam. {NON ſunt obſcuræ.} Cognitis enim terminis facile percipiuntur, & præ ſe ferunt res mathematicæ magnam euidentiam. Sunt enim, vt ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notandum quòd bene Philoſophus attulit hic iſtas tres ſpecies ſcientiarum quę oriuntur à triplici genere rerum. Quædam enim ſunt in materia, vt naturales, quædam ſeiunctæ à materia, vt metaphyſicæ, quædam mediæ vt mathematicæ. Iſtæ autem res cognoſcuntur per principia ſua: principiorum autem naturalium perceptio fit, aut ſenſu & inductione, quæ experientia indiget: ſic etiam principia mathematicæ. Mathematica vero principia cognitis terminis habentur per abſtractionem quam facere poſſunt pueri. abſtrahentium non eſt mendacium, vt in
83 quit Philoſophus. {PRAETEREA peccatum.} Affert quartam rationem ad probandam ſententiam ſuam contra opinionem vulgi hoc pacto: Si prudens errare non debet in conſultando, oportet eum ſingula ſcire in re familiari atque ciuili: at primum eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia prudens eſt qui non errat in conſultando, & oportet vt habeat notitiam, non ſolum in vniuerſali, ſed etiam ſingularium rerum, in re familiari & ciuili: quòd ſi non habeat, & ſibi proponatur aliquid de re familiari vel ciuili, facile errare poterit, quod eſt contra prudentem. Et dicit quòd poteſt errare dupliciter: aut

circa

circa vniuerſale, aut circa ſingulare, vt probat exemplo ignorationis de aqua leui & graui. Circa vniuerſale enim fieri poteſt error, veluti ſi quis ignoret omnes aquas ponderoſas eſſe prauas: circa ſingulare, vt ſi quis ignoret hanc eſſe ponderoſam cùm ſit, & hac ſimilitudine oſtẽdit quomodo poteſt fieri error circa vtrumq;. Ad hoc igitur vt prudens non erret, debet habere cognitionem rerum tam pertinentiun ad rem ciuilem quàm familiarem gubernandã: quia ille eſt perfectè prudens qui ſcit bene conſultare de quauis re pertinente ad vitã humanam, ſi ſibi proponatur, ſiue ſit de re communi, ſiue de propria.

{PRVDENTIAM autem non eſſe.} Hæc eſt tertia pars 84 huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam diuiſit prudentiam in membra ſua, viſum eſt ſibi neceſſarium afferre differentiam inter ſcientiam & prudentiam: inter intellectum & etiam prudentiam: quod, etſi antea feciſſet, tamen poſt diuiſionem prudentiæ in partes ſuas hoc congruum videbatur: ſimul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri poſſunt, & non prudentes, nec metaphyſici, nec naturales, vt omnis confuſio tolleretur, affert nunc differentiam iſtam. & primò oſtendit quaſi aliquid iam quoquo modo notum, quòd Prudentia non eſt ſcientia, hoc pacto: Scientia verſatur circa vniuerſalia tantum: prudentia non verſatur circa vniuerſalia tantum, ſed etiã circa ſingularia: ergo prudentia non eſt ſcientia. Patet ratio, quia prudentia non ſolum circa vniuerſale. ſed etiam circa extremũ quod eſt ſingulare verſatur. Dicitur autem extremum, quia deſcendendo ab vniuerſali vltimo loco inuenimus: cadit enim in actionem: vnde ſuperius, decretum enim in actionem venit vt vltimum: quare cùm ſcientia ſit tantum circa vniuerſale: prudentia verò etiam circa ſingulare: at vniuerſale & ſingulare videtur opponi relatiuè & manifeſtè differre certè ſcientia & prudentia differunt.

{OPPONITVR autem intellectui.} Nunc affert differentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc 85 pacto: Ij habitus diſtinguuntur qui ſe habent oppoſito modo circa ſua obiecta: ſed prudentia & intellectus principiorum ſunt huiuſmodi, ergo diſtinguuntur. Ratio patet, quia etſi ambo iſti habitus ſint extremorum: tamen alius, id eſt intellectus eſt extremorum quæ ſunt prima ex parte naturæ, id eſt vniuerſalia: alius, id eſt prudentia, eſt etiam extremi, quod videtur

primum

primum ex parte noſtra, id eſt ſingulare: vnde Philoſophus in libro Poſteriorum, Atque ea quidem ad nos priora notioráve dico, quæ propinquiora ſenſui ſunt. Ea verò ſimpliciter priora notioráve quæ à ſenſu longius diſtant. Sunt autem remotiſsima quidem ea quæ ſunt vniuerſalia maximè, propinquiſsima verò ſingularia ſunt, atque hæc inter ſe opponuntur, &c. Dicit ergo Philoſophus quod intellectus eſt.

86 {TERMINORVM.} Id eſt principiorum, ſiue ſint complexa vt dignitates, & huiuſmodi: ſiue ſint definitiones. Nam talium principiorum non eſt ratio, id eſt ratiocinatio, vel probatio, vel difinitio. Principia enim, vt antea vidimus, quorum eſt intellectus, non demonſtrantur propriè ea ratione qua principia ſunt, nec definiuntur iterum ſi ſint definitiones, quia tunc definitionum eſſet definitio. Quare talium terminorum & extremorum & principiorum non eſt ratio, nec etiam ſcientia propriè dicta. at prudentia eſt etiam vltimi & extremi cuius non eſt ſcientia. Tamen non extremorum quorum eſt ipſe intellectus principiorum, ſed eſt non ſolum circa vniuerſale ſibi accommodatum, ſed etiam eſt vltimi, id eſt extremi & ſingularis, cuius non eſt ſcientia ſed eſt ſenſus, & nõ quiuis, quia talis extremi non eſt ſenſus.

87 {PROPRIORVM.} Id eſt ſenſus externus. Nam ſenſus eſt duplex, aut externus, aut internus: externus eſt aut viſus, aut auditus, & alij tres quos appellat ſenſus propriorum, quia quilibet ſenſus externus percipit obiectum ſuum proprium, & non alterius ſenſus obiectum: quia viſus percipit colorem & non ſonum, auditus ſonum & non colorem, & ſic quilibet ſenſus externus eſt proprij obiecti. Quare cùm Philoſophus dicit vltimi id eſt ipſius ſingularis, eſt ſenſus non propriorum. ſcilicet eſt ſenſus non externus, ſed internus. Senſus etiam interni ſunt plures. ſed videtur intelligere hic philoſopus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non exiſtimatiua, vt quidam dicunt, ſed alio nomine, quia exiſtimatio eſt tanquam genus opinionis, & complectitur vires rationales. vnde Philoſophus in libro de Anima: Sunt autem exiſtimationis ipſius hæ differentiæ, ſcientia videlicet, & opinio, & prudentia &c. Et hæc non competunt brutis, quare nec exiſtimatio. Nos igitur per hanc vim ſenſitiuam quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, vt hanc

ſubſtan

ſubſtantiam, hanc vel illam quantitatem vel aliquam,& in mathematicis triangulum vltimum,id eſt vltimam figuram. Nā ſi mente reſoluamus figuram multorum angulorum, vt exagonum in pentagonum, inde in quadrangulum, demum deuenimus ad triangulum aliquem, quia non eſt figura rectilinea duorum angulorum.quare aliquis triāgulus, vt æqualiter, vt indiuiduum vagum percipietur ab iſta vi cogitatiua quæ eſt præclara potentia ſenſitiua interna. Nam elicit, vt iſti aiunt, ſpecies, & cognitionem ſpecierum non ſenſatarum ex ſpeciebus & cognitione formarum ſenſatarum, vt amicitiam, inimicitiam,paternitatem,filiationem,& alia huiuſmodi,quæ dicuntur ſpecies non ſenſatæ,quia non ſunt formæ earum ſenſibiles ſenſibus externis,vt ſunt colorum formæ & huiuſmodi. Auerrois Arabs philoſophus commentator, poſt ſenſus externos ponit duas potentias ſenſitiuas, quæ ſunt perceptiuæ tantùm:duas retentiuas, quæ ſunt retentiuæ tantùm. Ponit enim extemplo poſt quinque ſenſus externos ſenſum cōmunē perceptiuū tantū: deinde imaginatiuā retentiuā tātum, poſtea cogitatiuam perceptiuam tantū,deinde memoratiuam retentiuam tantum:poſt hæc eſt ipſe intellectus qui non ponitur in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, & ipſe ſolus percipit vniuerſale abſtractum ab omnibus conditionibus materiæ, & vtitur omnibus illis potentiis ſenſitiuis, vt miniſtris. Quare cùm Philoſophus dicit quòd hæc prudentia magis eſt ſenſus, non intelligit quòd prudentia ſit ſenſus. Nam eſt in intellectu actiuo in ſubiecto, vt vidimus: ſed magis eſt ſenſus, id eſt ipſa prudentia vtitur magis hoc ſenſu,quā alio,ſcilicet ipſa cogitatiua vi, quæ immeditatè videtur miniſtrare intellectui: præterea is qui deliberat non accipit hoc ſenſibile ſenſu externo, vt hoc album, aut hunc ſonum, ſed hanc pacem quæ percipitur ſenſu interno, id eſt à cogitatiua potētia.& addit quòd illius,ſcilicet ſenſus externi,eſt alia ratio & alia ſpecies,ſcilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ eſt internus ſenſus: eſt nobilior externo ſenſu. Cum immediatè ſubminiſtret intellectui, & percipiat ſpecies non ſenſatas, quas non percipiunt ſenſus externi,vt aliquam amicitiā & inimicitiā,pacē aliquā,& huiuſmodi:quæ & ſi prudentia, & ipſe intellectus percipiat,& etiam eminētiore modo,vtitur tamen immediatè iſto ſenſu interno, id eſt cogitatiua vi vt miniſtra.

De bona conſultatione. CAP. IX.

88 AT uerò quærere, ac conſultare differunt. Conſultare nanque eſt aliquid quærere. Oportet autē & de bona conſultatione quidnā ſit, accipere, utrum ſcientia quædam ſit, *an opinio an cōiectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitur nō eſt. Non enim de iis quærunt quæ ſciūt. At bona conſulatio quædam eſt conſultatio. qui uerò conſultat, quæ-

ἢ ἐυστοχία

89 rit, rationemq; ſubducit. Atqui neque bona coniectatio eſt. ipſa nanque ſine ratione, & citò fit: ad conſultationē uerò longum temporis ſpatium adhibetur. Atque aiunt celeriter quidem deliberata eſſe agenda, cum mora autem

90 conſulendum. Præterea, diuerſa ſunt ſolertia, & conſultatio bona. Solertia uerò bona quædam eſt coniectatio.

91 * At neque opinio ulla. Sed cùm is qui malè deliberat peccet, is autem qui bene conſultat rectè deliberet: conſtat bonam conſultationem rectitudinem eſſe quandam. non

ὀυ δὲ δὴ δόξα ἡ ἐυβουλία ὀυδεμία

92 autem ſcientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque nō eſt rectitudo: quippe cùm neque peccatum ſit. opinionis uerò

93 rectitudo, ueritas eſt. Et inſuper determinatum iam eſt id omne, cuius eſt opinatio. at uerò neque ſine ratione eſt ipſa conſultatio bona deficit ergo à mente. Hæc enim nō dum eſt enuntiatio. Etenim opinatio non inquiſitio: ſed quædam iam enuntiatio eſt. Qui uerò conſultat, ſiue bene ſiue malè conſultet, quærit aliquid, rationemq; ſubducit.

94 Sed ipſa conſultatio bona, conſilij quædam eſt rectitudo. Quapropter quærendum eſt primùm quidnam ſit conſi-

95 lium, & circa quid ipſum uerſetur. Cùm uerò multipliciter rectitudo dicatur, conſtat non omnem rectitudinem, bonam conſultationem eſſe. Incontinens enim & prauus id quod uidere proponit attinget, cogitando, rationemq; ſubdu

ſubducendo. Quare rectè quidem conſultabit. malum autem
magnum, exiſtimabit. Bene uerò conſultaſſe, bonum quod= 96
dam eſſe conſtat. talis enim rectitudo conſilij, qua bonum
quiſpiam aſſequi poteſt, bona eſt conſultatio. At poteſt 97
quiſpiam & hoc ratiocinatione falſa attingere, atq; id qui=
dem quod facere oportet, aſſequi. non autem per quod opor=
tet, ſed falſus medius terminus eſſe poteſt. Quare nec ipſa
bona eſt conſultatio, qua quiſpiam adipiſcitur quidem id
quod oportet, non tamen per quod oportet. Præterea fieri 98
poteſt, ut alius longo deliberans tempore id conſequatur,
alius citò. igitur nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem re=
ctitudo bona eſt conſultatio, qua quiſpiam ratione condu=
centis aſſequitur quod oportet, & ut oportet. & cùm opor-
tet. Inſuper fit ut & abſolutè quiſpiam bene conſultet, & ad 99
aliquem finem. Atq; bona quidem conſultatio abſolutè eſt
ea, qua ad eum finem qui eſt abſolutè finis pergitur rectè, quæ
dam autem ea, qua ad aliquem finem. Quod ſi bene conſul= 100
tare prudentium eſt, conſultatio bona rectitudo eſt qua ra=
tione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipſa pru=
dentia eſt exiſtimatio uera.

COMMENT.

AT VERO quærere, ac conſultare differunt.} Hic eſt ter- 88
tius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquàm declarauit quinque habitus intellectiuos, dixitque plura de ipſa prudentia, diuidendo eam in mẽbra ſua: nunc declarat quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cùm recti ſunt, videntur coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, vt bona conſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi, quibus prudentia bene producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona conſultatio. In ſecundo quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſcientia. Siue enim ſint vires ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones prudentiæ, harum profecto conſideratio pertinet ad locum

vbi agitur de prudentia. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebunt. Sed ante omnia Philoſophus tractaturus de conſultatione, oſtendit ꝙ quærere & conſultare differunt. Quando ſunt aliqua duo: quorum alterũ eſt vniuerſalius altero, illa inter ſe differunt: at quærere & conſultare, ſunt huiuſmodi: ergo inter ſe differunt. Patet ratio, quia quærere eſt vniuerſalius, cùm ab eo non conuertatur eſſendi conſequentia. Omne enim conſultare eſt quærere, ſed tamen non omne quærere eſt conſultare, cùm quæramus interdum aliqua de quibus non fit conſultatio. Vnde in tertio Ethicorum libr. Sed videtur non omnis perquiſitio eſſe conſultatio, ceu cùm mathematici aliquid perquirunt: verùm omnis conſultatio perquiſitio eſt, &c. Poſt hæc Philoſophus cùm velit definire bonam conſultationem, & inueſtigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne exiſtimarentur eſſe genera eius, oſtendẽdo quòd non eſt ſcientia, non opinio, neque aliud huiuſmodi. & primò quòd non eſt ſcientia, hoc pacto, Scientia non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio: ergo ſcientia non eſt bona conſultatio. Maior patet. Non enim quærimus de iis quorum ſcientiam certitudinemq́; habemus. Nam ſcientia videtur eſſe terminus inquiſitionis. Minor probatur, quia bona conſultatio eſt conſultatio: at conſultatio eſt perquiſitio, & omne conſulere eſt quærere, non autem econtrà, vt antea percepimus.

89 {ATQVI nec bona coniectatio.} Oſtendit præterea quòd bona conſultatio non eſt bona coniectatiò, hoc modo: Bona coniectatio fit ſine diſcuſsione, & fit exemplo: at bona conſultatio non fit ſine diſcurſione & ratiocinatione: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio, cùm non fiant eadem temporis menſura: & bona conſultatio cum examine fiat, vt ita loquar, bona autem coniectatio non ita. Vnde aiunt, vt dicit Philoſophus, lõgo ſpatio conſultandum, celeriter poſtea agendum: &, vt inquit ille, vbi conſulueris maturè facto opus eſt. & ſic patet quòd ſunt diuerſa.

90 {PRAETEREA diuerſa ſunt ſolertia.} Probat idem alia ratione, Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc bona conſultatio eſſet ſolertia: at non eſt ſolertia: ergo non eſt bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo valeat iſta argumentatio, Solertia eſt quædam ſpecies bonæ coniecta

iectationis,& videtur eſſe inuentrix medij quod eſt cauſa coniungendi duo extrema ex quibus oritur concluſio. nam, vt dicit Philoſophus in libro Poſteriorum, ſolers videtur eſſe ille qui perceptis extremis acutè & celeriter coniectat medium: vt ſi videat quis pauperem loquentem cum diuite, coniectat ſtatim illum pecunias quærere, & talis coniectatio eſt medij, quod eſt finis, & cauſa ob quam illa duo extrema iunguntur: bona autem conſultatio eſt medij, non eius quod eſt finis, ſed eorum quæ ſunt ad finem. Cùm igitur ſolertia ſit quædam ſpecies talis bonæ coniectationis, oportet dicere in ea argumentatione ad hoc vt valeat, dicere, inquam, hoc pacto: Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio, tunc eſſet aut ſolertia, aut aliqua alia ſpecies bonæ coniectationis: at non eſt ſolertia, neque alia ſpecies bonæ coniectationis: ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio.

{AT neq; vlla eſt opinio prorſus.} Nunc autem Philoſo- 90
phus dicit bonam conſultationem non eſſe opinionem: & quia hoc ſatis manifeſtè patet, ideo non probat. ſimul etiam quia hoc tangit inferius. Probari tamen poteſt, hoc pacto, Opinio non eſt inquiſitio: bona conſultatio eſt inquiſitio, ergo bona conſultatio non eſt opinio. Præterea opinio eſt aſſenſio firma alterius partis contradictionis: bona autem conſultatio non eſt huiuſmodi, ergo ipſa non eſt opinio.

{SED cum is qui male.} Hæc eſt ſecunda pars huius capitu 91
li, in qua poſteaquàm declarauit quid non eſt bona cõſultatio, nunc declarat quid ea ſit ex parte generis, hoc pacto: Quicunque rectè beneq; deliberat, id agit rectitudine quadam: at bene conſultans bene deliberat, ergo bene conſultans id agit rectitudine quadam. Ex quo patet, quòd conſultatio eſt quædam rectitudo. & ſic habemus genus bonæ conſultationis. Omnis enim bona conſultatio videtur eſſe rectitudo, non autem econtra. {QVI bene conſultat rectè delibe- 92
rat.} Scilicet per bonam conſultationem, quæ eſt rectitudo quædam, vt diximus. {NON autem ſcientiæ neque opi- 93
nionis.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus inuento genere bonæ conſultationis, nunc quærit differentias ponendas in eius definitione. & primo oſtendit quòd rectitudo iſta pertinens ad bonam conſultationem non eſt ſcientiæ rectitudo, hoc pacto, Illius non eſt rectitudo

pertinens ad bonam conſulationem, cuius nullus poteſt eſſe error: at ſcientiæ non eſt error: ergo ſcientia non eſt rectitudo. Patet ratio, quia ſi ſcientia eſſet error non eſſet verè ſciẽtia mentis habituum, vt inquit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum, quibus verum perſpicimus, quidam veri perpetuo ſunt vt intellectus, atque ſcientia, &c. Deinde oſtendit quòd nõ eſt rectitudo opinionis hoc pacto: Opinionis rectitudo eſt ipſa veritas, ſed bonæ conſultationis rectitudo eſt cõſilij, ergo non eſt rectitudo opinionis. Item opinio eſt rei iam determinatæ, & firmæ: bona conſultatio non eſt rei determinatæ: ergo bona conſultatio non eſt opinio, nec rectitudo vnius eſt rectitudo alterius. Item bona conſultatio non poteſt eſſe ſine ratione, id eſt ſine diſcurſu: ſed opinio poteſt eſſe ſine diſcurſu: ergo opinio non eſt bona conſultatio. & dicit Philoſophus quòd deficit à mente, id eſt ab opinione, quia ipſa eſt ſemper cum diſcuſu, nec eſt adhuc firma, & quærit quid ſit agendum, nec quieſcit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit Philoſophus quòd nondum eſt enuntiatio, id eſt aut affirmatio aut negatio, ſcilicet vt dicat hoc eſſe agendum vel non eſſe agendum, ſed quid & quonam pacto ſit agẽdum quærit atque diſcurrit. Verũ opinio non quęrit, ſed de re poſita & terminata eſt quædam enuntiatio, id eſt quædam aſſenſio affirmandi aut negandi. Dicit ſecum hoc eſſe aut non eſſe arbitrando.

94 {SED ipſa conſultatio bona.} Hac in parte Philoſophus declarat quòd bona conſultatio eſt rectitudo conſilij: quod probari poteſt hoc pacto, Bona conſultatio cùm ſit quædam rectitudo, aut eſt ſcientiæ, aut opinionis, aut conſilij: ſed nec primum, nec ſecundum: reſtat vt ſit tertium, ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij. quod cùm ita ſit, videndum eſt, inquit, cuius eſt conſilium, & circa quod verſatur, deinde dimittit hoc, quia latiſsimè declarauit in tertio quòd conſilium eſt eorum quæ ſunt ad finem, & quòd de æternis nemo conſultat, nec de aliis multis quæ ibi refert, ſed conſultamus de iis quæ agi poſſunt, & à nobis quidem agi, vt ibi patet.

95 {CVM verò multipliciter.} Declarat Philoſophus qualis eſſe debeat iſta rectitudo conſilij pertinens ad bonam conſultationem. Nam cùm multifariam dicatur rectitudo conſilij, primò ex parte finis ſibi propoſiti, ſecundò ex parte mediorũ quibus acquiritur talis finis, tertiò ex tempore. & menſura con

conſultationis; videndum eſt quas conditiones habére debeat ea rectitudo conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis, vt ſuis differentijs ab alijs diſtincta perſpiciatur & complexa afferatur definitio eius. Non enim omnis rectitudo conſilij pertinet ad bonam conſultationem, nam aliqua videtur pertinere ad incontinentem qua dirigendo conſilia ſua conatur attingere finem aliquem pernicioſum ſibi propoſitum. Talis autem rectitudo conſilij non pertinet ad bonam conſultationem, ſed illa quæ habet ſibi propoſitum bonum finem. Vnde addenda eſt illa particula, ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij circa bonum finem ſibi propoſitum. {RECTE quidem.} 96
quia recta poterunt eſſe media, propoſitum tamen malum.

{ET poteſt quiſpiam.} Addit vlterius aliam conditionem 97
ad rectitudinem conſilij quæ eſt propria bonæ conſultationis, requiritur enim non ſolum vt finis ſit bonus, ſed etiam omnia media, quæ tendunt & diriguntur ad illum finem. Nam fieri poteſt, vt inquit, quòd aliquis aſſequatur bonum finem, non tamen per decētia media, & ibi videtur eſſe rectitudo conſilij, non tamen pertinens ad bonam conſultationem, cùm non ſint debita media. Nam ſi quis conſilium agat ſuccurrēdi amico: propoſitum tale, & finis videtur eſſe bonus; tamen ſi quærat furandum eſſe vt ei ſubueniat, non erit hoc bene conſultare. Vis enim prudentiæ eſt, vt bono propoſito fine, media honeſta inueniat ad talem finem conſequendum. Ratiocinatione falſa: quaſi dicat, quòd ſimile ſit in rebus agendis, vt in ſpeculandis: & ſyllogizando. Veluti quòd non ſolum ex veris, ſed etiam ex falſis poteſt fieri concluſio vera ex forma ſyllogiſmi, hoc pacto: Omnis lapis eſt riſibilis, Omnis homo eſt lapis: ergo omnis homo eſt riſibilis. Hic propoſitiones præmiſſæ ſunt falſæ, & tamen concluſio ex illis ſecundum formam ſyllogiſmi eſt vera. Eadem etiam fieri poteſt ex veris propoſitionibus, hoc pacto: Omne diſciplinabile eſt riſibile: omnis homo eſt diſciplinabilis, ergo omnis homo eſt riſibilis. Innuit ergo Philoſohpus quòd ſicut concluſio vera concludi poteſt tam ex falſis quàm veris propoſitionibus, & medijs: ſic finis bonus acquiri poteſt tam per mala quàm per bona media: & illa conſultatio quæ eſt per mala media, non erit bona conſultatio, quanuis dici poſsit quædam rectitudo conſilij, vt patet. Poſuit autem Philoſophus ſimilitudinem ſum-

ptàm à ſpeculatiuis vt declararet eam quæ eſt in actiuis. nam ſicut in illis dicitur propriè verum & falſum:& ſicut ibi ſe habet verum ad falſum,ita in actiuis bonum ad malum.{PRAETEREA fieri poteſt.} Addit tertiam conditionem Philoſophus. Non enim omnino ſufficit vt ſit finis bonus, & media bona: ſed requiritur etiam congruitas, & opportunitas temporis, & quaſi quidem modus, vt nec nimium celeriter, nec nimium tardè, ſed vt res exigit, & vt oportet & decet ſecundum tempus deliberemus. Quare rectitudo conſilij bonæ conſultationis requirit etiam, vt diximus, debitàm menſuram temporis. Sed ea rectitudo, allatis conditionibus requiſitis ad hoc vt rectitudo conſilii ſit bona conſultatio: nunc ex dictis affert definitionem bonæ conſultationis, dicendo quòd rectitudo conſilij eſt bona conſultatio talis, & econtra bona conſultatio eſt rectitudo conſilij talis, ſcilicet qua qui vtilitatis ratione conſequitur id quod oportet, id eſt finem bonum,& vt decet,debitis medijs, & cùm oportet,id eſt congruo tempore. Accipit autem hic vtile pro bono, & pro eo quod confert nobis ſimpliciter, & non reſpectu alicuius deprauati iudicij. {INSVPER fit vt & ſimpliciter.} Diuidit

98 nunc bonam conſultationem Philoſophus. Ex eo quòd duo ſunt fines reſpectu quorum dicitur conſultatio bona, eſt ſimpliciter finis,qui eſt vltimus finis humanus,id eſt ipſa felicitas eſt etiam finis aliquis particularis,cum aliquis conſultat de ijs quibus pergitur ad aliquem finem particularem,veluti de cõponendo bello,cuius compoſitione ſequatur pax, & felicitas totius ciuitatis: talis igitur finis particularis ordinatur ad vlteriorem finem, & ad ſimpliciter finem,id eſt ad felicitatem. Sic igitur de vtroque, ſcilicet de particulari, & de ſim

100 pliciter fine poteſt eſſe bona conſultatio. {QVOD ſi bene conſultare.} Affert deſcriptionem ipſius bonæ conſultationis magis breuem, in qua definitione accipit ipſam prudentiam. Nam ſi bene conſultare eſt proprium prudentis,dicemus quòd bona conſultatio eſt ea rectitudo conſilij, qua vtilitatis,id eſt boni cauſa quis aſſequitur aliquẽ finem.cuius prudentia eſt vera exiſtimatio:& hoc addito non opportet apponere alias conditiones,quia vbicunque eſt prudentia, ibi videntur eſſe aliæ virtutes.Cum enim ipſa conſtituat mediocritates in alijs virtutibus,ipſa etiam inueniet bona media,& bonum finem & cõ gruum

gruum tempus. Poteſt igitur dici breuiſsimè definiendo bonam conſultationẽ, quòd bona conſultatio ſit conſultatio prudentis. Vnde Philoſophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tanquã ad principem & moderatricem iſtarum virtutum actiuarum & moraliũ. Notandum ꝙ bona cõſultatio duobus modis ſumi poteſt. Primò vt habitus tantum ſicut prudentia, & vt vis quædam quæ eſt pars prudentiæ, vel vis eiuſdem qua prudens poteſt bene conſultare. Alio modo pro operatione, ſicut Philoſophus videtur accipere cùm dicit eam profluere ab ipſa prudentia: & ſic dupliciter definiri poteſt. Primo modo quòd ſit habitus mentis, quo quiſpiam conſultare bene poteſt proponendo ſibi bonum finem, & ſeruando bona media, & congruitatem temporis. quòd ſi accipiatur vt operatio, definiatur vt vltimo loco definiuit Philoſoph. cùm dixit, cuius prudentia eſt vera exiſtimatio. Notandum quòd conſultatio poteſt ſumi in genere: & ſic conſiderata non eſt adhuc aut bona aut mala: deinde diuidi poteſt in duas ſpecies, ſcilicet in bonam & malam conſultationem. Bona conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas diximus, & ea eſt aut ad bonum finem ſimpliciter, aut ad aliquem finem bonum particularem. Mala conſultatio eſt, cùm aut deficit à fine bono, aut à mediis bonis, & à tempore congruo & debito.

De ſagacitate. CAP. X.

EST autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium 101
eſt hebetudo, quibus ſagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod ſcientia aut opinio (omnes enim ſcientes uel opinantes, ſagaces eſſent) nec una quædam ſcientia. ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper, & non mouentur. neque de ijs quæ à quouis fiunt ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut conſultauerit. Quapropter eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur prudentia. Non eſt autem idem ſagacitas, & pru- 102
dentia. Prudentla nanque præceptiua eſt. finis enim ipſius eſt, quidnam ſit agendum, aut non agendum præcipere:

103 *ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum. Idem eſt enim ſagaci-*
104 *tas, & bona ſagacitas: quippe cùm ſagaces, ſint & boni ſa-*
*gaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagacitas, * ſed inopinationis uſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia, alio dicente conſiſtit. Fitq; hic perinde atque cùm diſcipulus ea diſcit, ac comprehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.*

In codice ſic legitur. ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' οὐ λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, ταὐτό. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τ' ὄνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

Eſt autem & ipſa ſagacitas, cui quidem.} Hoc eſt ſecundum capitulū huius tertij tractatus, in quo poſteaquàm antea declarauit quid ſit bona conſultatio, nunc declarat aliū habitum mentis actiuæ, qui habitus ſiue diſpoſitio pertinet ad prudentiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, In prima oſtendit quid non ſit ſagacitas. In ſecunda quid ipſa ſit, ſicut fecit de bona conſultatione. Primò igitur proponit ſagacitatem eſſe habitum ſiue diſpoſitionem: & eius contrarium hebetudinem. & hoc probat ex iis qui habent illa. Quoſdam enim homines ſagaces vocamus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtendit, quòd ſagacitas non eſt idem quòd ſcientia, nec opinio, nec aliqua ſcientia in ſpecie: & probat hoc pacto, Si ſagacitas eſſet ſcientia vel opinio, tunc omnes ſcientes & opinantes eſſent ſagaces. Conſequens falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia ſicut ſcientia dicitur ſciens: ſic ex conſequenti diceretur ſagax ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia multi ſunt ſcientes & opinantes, & tamen non ſunt ſagaces. Item probat vlterius, ſagacitatem non eſſe aliquam particularem ſcientiam, vt magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia, & probat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particularis, veluti geometria, vel medicina, vel huiuſmodi: tunc ſicut medicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſſet & illa. Conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut modis diuerſis, quibus verſantur circa talia ſubiecta: nunc verò eſt manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo modo, vt ſcientia. Notandum quòd Philoſophus videtur ſumere hic ſcientiam largo modo, non eam quæ diſtinguitur contra

tra artem, ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia, quæ definiri poteſt hoc pacto. Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter propria, & poſteriora. Hæc definitio videtur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artem, & ſcientiæ propriæ dictæ. Ideo poſuit Philoſophus illa duo exempla, quorum vnum eſt ars, ſcilicet medicina: aliud ſcientia propriè, vt geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de iis de quibus eſt ſcientia vel opinio, ſcilicet de iis quæ ſunt ſemper, nec de iis quæ nunquam mouentur, & huiuſmodi: ſed de iis de quibus fit cõſultatio, & quæ agi poſſunt, & à nobis quidem agi. Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nam ex varia diſtinctione rerum de quibus ibi fit mentio, videtur oriri diſtinctio habituũ qui ſunt in nobis: verſatur autẽ circa ea omnia circa quæ verſatur ipſa prudẽtia, id eſt circa ea que aliter ſe habere pñt, & à nobis agi.

{NON eſt autem idem ſagacitas.} Et ſi ſagacitas & prudentia verſentur circa eadem, & in hoc conueniant: tamen vt 102
intelligatur quòd non ſunt iidem habitus, oſtendit Philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto: Hi habitus ſunt diuerſi, quibus competunt diuerſæ operationes: at prudentia & ſagacitas ſunt huiuſmodi: ergo ſunt diuerſi. Patet ratio, quia etſi ſit quædam propinquitas inter iſta duo, & videantur hoe modo conuenire, quia ſunt circa eadem: differunt tamen, quia diuerſo modo verſantur circa ea. Nam prudentiæ munus eſt, propoſito fine, qui videtur proponi à virtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito à virtutibus moralibus, quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire, Demum præcipit quod eſt vltimum & principale eius officinm. Hæc tria videntur eſſe prudentiæ. ſagacitas tantum eſt diiudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui diiudicat huiuſmodi res pertinentes ad prudentiam. & hæc non poteſt eſſe ſine prudentia, nec prudentia ſine illa in eo quo eſt, cùm ſit aptitudo quædam prudentiæ. Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principium diiudicandi. Poſt hæc addit Philoſophus quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas: & hoc addere videtur Philoſophus, quia homines interdum ſumunt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa, ſed ipſe vult vt ſagacitas accipiatur in bonam partem: & ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas & bona ſagacitas. & non euenit vt ſuprà de conſultatione, vbi oſtendatur quòd quædam conſultatio eſt bona, quædam non bona: ſed ſagacitas ſemper intelligitur bona vt

etiam prudentia.

803 {NEQVE autem habere nec accipere.} Poſſet aliquis dicere, Si ſagacitas non eſt prudentia,eſt tamen habere aut acquirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd nullũ iſtorum eſt ſagacitas, hoc pacto. Ea quæ non ſunt ſimul,non ſunt eadem:ſed ſagacitas, & accipere prudentiam non ſunt ſimul:ergo non ſunt eadem. Valet enim, Sunt eadem ergo ſunt ſimul:ſed non econtra. Dubitatur,quia Philoſophus videtur loqui de ſagacitate & prudẽtia,quæ ſunt habitus quoquomodo: ergo oſtendit habitum præcedere habitum, per hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam acquirere vel accipere prudentiam,& diiudicare,& ſimilia, ſunt operationes,& de iis videtur loqui. Dicendum quòd ita ſe habent operationes vt ipſi habitus. Nam ſi vnus habitus præcedit alium, & operatio eius videtur præcedere operationem alterius ſecundum aliquam proprietatem,ſecundum eorum ſententiam, qui ponunt ordinem in ſimilibus.

804 {SED inopinationis vſu.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua poſteaquã oſtendit quid non eſt ſagacitas,nunc declarat quid ipſa ſit: & quamuis hoc innuit cùm dixit ſuprà, quòd eſt ipſa diiudicandi principium,tamen hic apertius eam oſtendit afferendo quandam ſimilitudinem ex qua colligi poteſt definitio ſagacitatis. Accipit igitur iſta quatuor, Prudentiam & diſciplinam,& doctorẽ in quo actu eſt ſcientia, & diſcipulum qui eruditur à doctore,& ex operationibus docendi & diſcendi oſtendit quid ſit ſagacitas,& dicit ꝙ ſicut fit quandoquis vtitur ſua ſcientia docendo,quia tunc eſt diſcipulus qui diſcit,& bene diiudicat de iis quæ dicit magiſter, dato quòd non ſit homo hebes: ſic ſe habet in rebus agendis ſagacitas reſpectu prudentiæ. Doctor autem quærit,& inuenit quid ſit dicendum:poſtea affert illud: ſic facit prudens, & prudentia in agendis: ſcientia igitur doctoris eſt ſicut prudentia. Eſt autem ibi diſcipulus, qui dicetur ſagax, id eſt bene percipiens illa quæ dicuntur. Quòd ſi ille ita ſe habet vt bene ea percipiat, tunc dicitur habere ſagacitatem, & hoc nihil aliud eſſe videtur niſi dicere, id eſt bene percipere ea quæ dicta ſunt. Idem fit in ipſa prudentia & ſagacitate, cuius officium eſt percipere ea quæ à prudente ſunt inuenta, bene eſſe coniuncta. Inopinationis vſu,ſcilicet docendo per ſcientiam quam

habet

habet in ſe tunc ipſum. Diſcere. ſcilicet quod facit diſcipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur ſagaciter ſe habere. quia bene dijudicat ea quæ dicuntur: ſic in agendis cùm prudens percipit res circa quas verſatur ipſa prudentia: tunc ſagax dicitur qui rectè & bene diiudicat ea quę percipiuntur. Atque hinc, ſcilicet ex hoc bene addiſcendo & iudicãdo videtur ſumpſiſſe nomen ipſa ſagacitas. In diſcendo, ſcilicet quando aliquis diſcit, & vlterius diiudicat ea quæ dicuntur à magiſtro. Græcè συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd ſagacitas duobus modis dici poteſt: vno modo in ſpeculatiuis, & alio modo in actiuis, quæ ab illa vidētur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione ſumitur, ſicut diximus de bona conſultatione. Notandum præterea quòd ex dictis emergit etiam ratio clarior illa ſuperior, quòd ſagacitas non eſt, accipere prudentiam: ſed eſt poſt inuenta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat. & bene oſtendit conditionem eius Philoſophus, collocando prudentiam & ſagacitatem in diuerſis, vt clarius intelligeretur. Ex ſupradictis afferri poteſt definitio ſagacitatis hoc pacto, Sagacitas eſt habitus in agendo, qui eſt principium diiudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De ſententia.

CAPVT XI.

EA uerò quæ uocatur ſententia, qua bene ſentientes homines dicimus ſententiámque habere, iudicium eſt rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium eſt. Bonum enim & æquum uirum ad ignoſcendum procliuem dicimus eſſe, & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum eſſe, at uenia, ſententia eſt iudicatiua recta æqui et boni uiri. recta autem eſt ea quæ eſt ipſius ueracis. Omnes autē habitus non ſine ratione ad idem tendunt. 105 *Nam ſententiā, ſagacitatem, prudentiā, & mentē ad eoſdē afferentes, prudētes illos atq; ſagaces, & ſententiam habere, mentemq; dicimus. Omnes* 106

enim

enim hæ potentiæ, extremorum ſunt ac ſingularium. At-
que idem ea ratione qua eſt idoneus ad ea iudicanda de qui-
bus eſt prudens, ſagax eſt, benéque ſentiens, aut ad dandam
ueniam aptus. Bona enim & æqua, omnibus ſunt commu-
nia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt. ſunt autem ſin-
gularia & extrema ea omnia quæ agi poſſunt. Et pru-
dentem oportet ipſa cognoſcere. Et ſagacitas & ſententia
107 *circa hæc ipſa uerſantur. Hæc autem ſunt extrema. Et in-*
108 *tellectus extremorum eſt ad partem utranque. Etenim pri-*
morum terminorum, ac extremorum intellectus eſt & non
109 *ratio. Is quidem ad demonſtrationes attinet immobi-*
110 *lium terminorum, atque primorum. Is autem qui in a-*
gendis rebus uerſatur, extremi & contingentis, atque al-
111 *terius propoſitionis. Hæc enim principia ſunt eius, gra-*
tia cuius. Ex ſingulis enim oritur ipſum uniuerſale, horum
igitur ſenſum habere oportet. Hic autem eſt intellectus.
112 *Quapropter & naturalia hæc eſſe uidentur. Atque ſapiens*
113 *quidem natura eſt nemo, ſententiam autem habet, & ſaga-*
citatem & intellectum natura. Signum autem eſt nos hæc
etiam ætates ſequi putare, atque hæc ætas intellectum &
114 *ſententiam habet, tanquam cauſa ſit ipſa natura. Quocirca*
principium & finis eſt intellectus. Ex his enim & de his,
115 *ipſæ demonſtrationes efficiuntur. Quare non minus eo-*
rum qui ſunt experti, & ſeniorum uel prudentium & de-
monſtrabilibus ſententijs, opinionibúsue, quam ipſis de-
monſtrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque
116 *iam experientia uiſum habent, principia ipſa cernunt. Quid*
igitur prudentia & ſapientia eſt in quibus utraque uerſa-
tur, & diuerſarum animæ partium utranque uirtutem eſſe,
iam diximus.

COM

COMMENT.

EA VERO quæ vocatur ſententia.} Hoc eſt tertium ca- 105
pitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm ante docuit de bona conſultatione, & de ſagacitate: nunc declarat ſententiam,quæ eſt alius habitus mentis ſiue diſpoſitio quædam, & eſt coniuncta cum ipſa prudentia,& ad eam pertinet. Diuiditur autem in duas partes. In prima oſtendit quid iſte habitus ſit,& affert definitionem eius.In ſecunda cōparat omnes iſtos habitus ſimul,vt patebit.Dicit ergo in primis quòd ſententia eſt huiuſmodi vt ex ea appellemus quoſdam bene ſentientes,& mites ſententia,qui eam habent,& poſtea affert definitionem ſuam, dicendo quòd ſententia eſt iudicium rectum viri boni, & æqui.& hoc probat per quoddam ſignum, quia dicimus bonum & æquum virum habere mitem ſententiam. & poſtea deſcribit mitem ſententiam,dicens quòd ipſa eſt viri boni & æqui iudicium circa ea quæ ſunt bona & æqua. & ſubdit quòd recta ſententia eſt illa, quæ eſt iudicium viri boni & æqui,qui verè eſt talis,vt patet in textu.Notandum quòd ſententia ad hoc propoſitum duobus modis ſumi poteſt. Primo modo vt habitus. Secundo modo vt operatio profluens ab habitu. Hic autem Philoſophus videtur definire eam vt operationem:poteſt autem deſcribi vt habitus hoc pacto, Sententia eſt habitus, qui viri boni & æqui eſt iudicandi principium quo ipſe diiudicat,& ignoſcit vt oportet. Notandum quòd ſententia, & ſagacitas ſunt principia iudicandi ea quæ præcipit ipſa prudentia, & in hoc conuenire videntur. Differentia verò eſt,quia ſagacitas eſt viri ſagacis: ſententia autem viri æqui & boni. Sagax ſequitur omnem ordinem eorum quæ inuenta & præcepta ſunt à prudente,iudicando ea rectè quæſita eſſe & inuenta,Sententia verò cum ſit poſt prudentiam,diiudicat etiam ipſa ea quæ præcipiuntur à prudentia, ſed non eodem modo vt ſagacitas, quia ſagacitas non videtur eſſe correctiua. Sententia verò forſitan eorum correctiua eſſe poſſet, quæ euenirent præter intentionem prudentis, quia vniuerſaliter loquendo non potuit complecti omnes caſus qui euenire poſſent.Itaque ſi eueniat aliquid in quo ſeruando iuſſa prudentis fieret error,tunc ſententia ſe interponit talia iudicando,& vir bonus habens talem ſententiam rectè corrigere poteſt.Patet igitur quòd ſententia eſt principium iudicandi

candi ea quæ inuenta & percepta ſunt à prudente, & eſt iudi-
7 cium boni & æqui viri. Ita quòd in definitione eius cadere vi-
detur vir bonus, & æquus, vt manifeſtè apparet. Notandum
quòd ſententia ſumitur multifariam, vt alicuius ſcripti mens,
vt ea quam affert iudex: tum mens & opinio. Hic autem non
capitur iſtis modis, ſed vt dictum eſt, aut pro iudicio æqui &
boni viri, aut pro habitu qui eſt principium talis iudicij, & ta-
lis eſt coniuncta cum prudentia: æquitas autem & bonitas eſt
habitus in voluntate, vt plerique aiunt, vel potius in appetitu
ſenſitiuo coniunctus cum ipſa iuſtitia, & æquitas, & bonitas &
non eſt principium iudicandi: ſed mouendi appetitum, vt fe-
ratur ad aliquid ignoſcendum, vt oportet: ſententia verò eſt
principium iudicandi, propterea eſt in intellectu actiuo.

106 {OMNES autem habitus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm definiuit ipſam ſententiam, nunc comparat dictos habitus inter ſe: ſcilicet ſententiam, ſagacitatem, prudentiam, tum etiam intellectum qui ſumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Oſtendit ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo, quia ſunt ſimul in eodem ſubiecto, vt qui eſt prudens, ſit ſagax, & econtrà: deinde quia omnes ſunt extremarum, & ſingularium rerum de quibus eſt prudentia. Sunt igitur in eodem omnes, vt diximus: quia prudens idem eſt etiam ſagax, & ſententiam habens: differunt tamen iſti habitus ratione, quia alia eſt ratio prudentię, alia ſagacitatis, licet ſint in eodem: nam eundem dicimus prudentem, quia quærit, inuenit & percipit ea quæ ſunt agenda pro aliquo fine bono conſequendo. Idem etiam dicitur ſagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & diiudicat illa ſe rectè habere. Idem quoque dicitur habere ſententiam, vt diiudicat iuſſa à prudentia conſiderando perſonas, & conditiones, & voluntates, occaſiones, & tempora, ea quæ indigent correctione & venia ob aliquem particularem caſum, qui in vniuerſali à prudente legumlatore comprehendi non potuit, & fieret error ſi ſeruaretur in eo præceptum prudentis. Itaque ſententiam habens cùm ſit æquus & bonus vir, iudicio ſuo quod eſt ſententia diiudicat illud, & æquitate, & bonitate emendat. Is etiam dicitur habere intellectum, ideſt mentem actiuam principiorum, quæ ſunt principia rerum agendarum, & experientia comparantur, quæ principia vt habet dicitur habere intellect

intellectum. Vnus ergo & idem eſt homo habens omnes iſtos habitus qui ſunt in intellectu actiuo tanquam in ſubiecto, & omnes ij habitus ſunt etiam extremarum id eſt ſingularium rerum. Dicit poſtea Philoſophus quòd,

{ET intellectus extremorum eſt ad partem vtranq;.} Accipere videtur nomen commune, ſcilicet intellectum actiuum, 107
& ſpeculatiuum. Nam ſicut ſunt duplices res, ſcilicet ſpeculabiles & agibiles, ita etiam duplicia ſunt principia, & duplex intellectus, id eſt habitus principiorum, quorum alter eſt ſpeculatiuorum, alter verò principiorum actiuorum: licet propriè intellectus, qui eſt habitus principiorũ, in ſpeculatiuis dicatur, vt ſuprà declarauit Philoſophus, & vterq; eſt extremorum, ſed diuerſo modo, quia extrema ſunt diuerſa, & alia vniuerſalia, alia ſingularia. quare ſiue incipiatur ab vniuerſalibus, quæ ſunt prima ex parte naturæ: ſiue à ſingularibus, quæ ſunt prima ex parte noſtra, ſemper extremorum eſt intellectus, dicuntur autem principia eſſe extrema, quia ſunt prima. at in ſpeculatiuis ſunt vniuerſalia, in actiuis ſunt ſingularia. Quare hinc vel inde capias, ſemper extremorum eſt intellectus, id eſt habitus principiorum qui dicitur intellectus. at ſpeculatiuus eſt extremorum vniuerſalium: actiuus ſingularium. Singularia enim ſunt principia in rebus agendis, quorum oportet habere ſenſum: hic autem eſt intellectus, non quòd ſenſus ſit vis vel intellectiua vel rationalis: ſed appellatur intellectus hic à Philoſopho ipſa vis cogitatiua, vel quia immediatè ſubminiſtrat intellectui, vel quia iſta vis cogitatiua adeò eminet inter omnes vires ſenſitiuas internas vel externas, vt reſpectu illarum videatur eſſe quaſi vt quidam intellectus, non quòd ſit ſecundum eſſentiam, ſed reſpectiuè, vt dicimus. De hac vi ſenſitiua loquutus eſt etiam ſuprà Philoſophus in vltimo capitulo ſecundi tractatus, cùm inquit ꝙ talis eſt is ſenſus, quo ſentimus vltimum in mathematicis eſſe triangulum, & talis immediatè ſubminiſtrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, ſi bene memini, appellat intellectum paſsiuum.

{AD partẽ vtranq;.} id eſt ſiue procedatur ab vniuerſalibus 108
ad ſingularia ex parte & ordine naturæ: ſiue ab ſingularibus ad vniuerſalia ex parte noſtra. Primorũ, id eſt principiorũ intellectus eſt. Et non ratio, id eſt nõ demonſtratio: ſi enim principiorũ eſſet demõſtratio, tũc eſſet eorũ ſciẽtia propriè dicta:

at prin

at principiorũ vt principia ſunt nõ eſt ſciẽtia, ſed intellectus.
109 {IS quidem ad demonſtrationes attinet.} id eſt ſpeculatiuus eſt primorum immobilium, id eſt principiorum quæ ſunt immobilia & neceſſaria, & non poſſunt aliter ſe habere.
110 {IS autem qui in agendis rebus,} id eſt actiuus eſt. Extremi, id eſt primi ex parte noſtra, & cõtingentis, id eſt eiusquod poteſt aliter ſe habere. Atque alterius propoſitionis, id eſt ſingularis propoſitionis. Nam per intellectum ſpeculatiuum fit proceſſus in quo ſumuntur omnes propoſitiones vniuerſales & principia vniuerſalia, quæ ſumuntur in demonſtrationibus & illæ conſtant ſemper ex iis quæ vniuerſaliter cõpetunt rebus, & ea ratione qua ipſa ſunt, vt declarat Philoſophus in libro Poſteriorum. At per intellectum actiuum fit proceſſus in quo ſumitur principium ſingulare: & ſi ſumatur per ſimilitudinem, vt ratiocinatio quædã, oportet vt altera propoſitio ſit ſingularis, quia principium in rebus agendis eſt ſingulare.
111 {HAEC enim principia ſunt eius.} Hoc duobus modis intelligi põt, vel quia ex ſingularibus fit manifeſtũ vniuerſale, vel quia ſingulares propoſitiones ſunt cauſa agendi cùm ſint propinquæ, iiſqúe agũtur quæ ſunt ſingularia, vel eius gratia
112 cuius, id eſt finis. {HIC autẽ eſt intellectus.} id eſt hæc potentia ſenſitiua dicitur intellectus hic, nõ ꝙ ſit ſecundũ eſſentiam ſuam (eſt enim irrationalis) ſed quia talis potentia ſenſitiua, quæ in nobis cogitatiua appellari ſolet, ita alios ſenſus excedit vt reſpectu illorum videatur eſſe intellectus quidam: vel quia immediatè ſubminiſtrat intellectui, vt diximus: tamen alio modo intellectui actiuo, alio modo ſpeculatiuo. Verùm quonam pacto ex ſingularibus emergat vniuerſale, & ſingularia ſunt principia rerum agendarum, exemplo declarari poteſt: Vt ſi quis diſcurrendo dicat ꝙ Philippus rex Macedonum eſt inimicus Athenienſium, quia Philippus occupauit Piræeum: deleuit longa mœnia, & fecit hoc vel illud. Ex quibus ſingularibus multis oritur vniuerſale, & fieri ratiocinatio poteſt: quicunq; facit hoc vel illud contra Athenienſes, eſt eorum hoſtis: at Philippus eſt huiuſmodi: ergo eſt eorum hoſtis.
113 {QVAPROPTER & naturalia hæc eſſe videntur.} Ex ſupradictis tria correlaria videtur inferre Philoſo. Primum eſt ꝙ iſta, id eſt habitus iſti, vel diſpoſitiones videntur eſſe naturales, quia non comparantur doctrina vt ſapientia quæ non ita
vide

videtur eſſe naturalis, ſed illæ potius naturales eſſe videntur, & hoc videtur oriri ex eo quia diximus ea verſari circa ſingularia quorum eſt ſenſus: ꝙ autem naturales videantur, probat per quoddam ſignū. Nā dicimus hanc ætatem habere prudentiam, hanc ſagacitatem vel intellectum. Vnde iſti habitus videntur natura ſequi cùm à natura ætates proueniant. Notandum ꝙ omnes iſti habitus videntur eſſe naturales, tamen non inſunt nobis natura neq; præter naturam, ſed ſumus nos ad illos ſuſcipiendos, & acquirendos apti à natura: acquirūtur tamen vt diximus. Verùm cùm videamus quoſdā ſecundum cōplexionem & bonā temperiem inſtrumentorū aptos natura ad ſagacitatē & prudentiam conſequendam: hinc eſt ꝙ dicimus has virtutes eſſe naturales. Nam ſi cum tempore acceſſerit experientia rerum agendarum cum rectitudine, videntur euadere tales: at ipſa ſapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, vnde videmus interdum homines parum ſagaces in rebus agendis eſſe ſapientes, & ſumma ſcientia præditos.

{QVocirca principium & finis} Infert aliud correlarium Philoſophus, ſcilicet quòd intellectus eſt principium & finis, 114 & hæc ſententia vtriq; intellectui accommodari poſſe videtur. Primò de ſpeculatiuo, quia ex his, id eſt ex principiis, & de iis, ſcilicet concluſionibus, effici ūtur demōſtrationes, cum ex primis procedimus ad probandas concluſiones: & ſic erit principium, & finis, ſi reſoluamus concluſiones in principia ſua, vltimò inuenientur vt finis. vel eſt finis cum incipiendo à magis notis venamur ipſa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cùm ſit proceſſus à ſingularibus quæ ſunt principia rerum agendarum, vt anteà vidimus: & finis quia ſunt principia eius cuius gratia agitur, vt paulò anteà dixit. Verū Philoſophus in lib. Poſteriorum, cū loquitur de intellectu qui eſt habitus principiorum, Principium quidem eſt, inquit, ipſius principij. Hoc forſitan intellectui actiuo reſpectu rerū actiuarum quoquomodo accommodari poteſt. Verùm de actiuo dicere poſſumus & eſt principium, quia ex iis, ſcilicet ſingularibus tanquam ex principiis fiunt demōſtrationes, id eſt ratiocinationes largo modo, & ſimilitudine quadam ſumptæ vt ſint de actiuis ratiocinationes. ſæpe enim hanc ſimilitudinem à ſpeculatiuis ſumpſit Philoſophus, & actiuis accommodauit, & concluſio

hoc pacto erit ſingularis, ſingulare enim agitur à nobis.

115 {QVARE non minus.} Tertium correlarium affert Philoſophus, quia dixit quòd prudentia eſt circa ſingularia, propterea dicit quòd non minus eſt adhærendum ſententiis expertorum hominum qui dicuntur prudentes, quàm demonſtrationibus: quia tales homines ſunt longa experientia quaſi oculum quendam conſecuti, quo facilè proſpicere poſſunt principia rerum agendarum. Dicit autem eos adeptos eſſe oculum vel viſum, quia inter omnes ſenſus externos certiſsimus eſt ſenſus viſus: ſic ſimilitudine quadam intellectus, qui acquiritur à prudentibus, eſt quaſi oculus, quo ita intuentur principia rerum agendarum, vt non facilè decipi poſsint.

116 {IAM diximus.} Vtitur peroratione dictorum breuiſsimè repetendo differentiam ſapientiæ atque prudentiæ de qua longè antea dicere incœpit, oſtendendo quòd circa diuerſa obiecta verſantur, id eſt ſapientia circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere: prudentia circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Item quòd alia eſt alterius potentiæ virtus quàm alia. Nam ſapientia eſt intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui, & qualem locum habet ſapientia in ſpeculatiuis, talem videtur habere prudentia in actiuis, & de iis præcipuè diligentem inueſtigationem fecit facietque Philoſophus, quia vt patebit in decimum, in operatione ſecundū prudentiam videtur collocare felicitatem actiuam, in operatione verò ſecundum ſapientiam videtur ponere felicitatem ſpeculatiuam. Dubitatur circa prædicta de iſtis tribus virtutibus mentis actiuæ, ſiue aptitudinibus, ſcilicet bona conſultatione, ſagacitate & ſententia, ſcilicet vtrum ſint vt partes prudentiæ: & probatur ꝙ non ſunt partes ipſius pluribus rationibus, Partes prudentiæ ſunt habitus cum recta ratione agendi: ſed bona conſultatio, ſagacitas, & ſententia non ſunt habitus agendi cum recta ratione: ergo non ſunt partes prudentiæ. Item omnis pars eſt quodammodo prior ſuo toto: ſed iſtæ virtutes non ſunt priores ipſa prudentia: ergo non ſunt eius partes. Item ſi bona conſultatio, ſagacitas, & ſententia eſſent partes prudentiæ, aut eſſent partes ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut integrales: ſed nullo iſtorum modorum ſunt partes: ergo nullo pacto ſunt partes. nam ſi eſſent partes ſubiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de eis tanquam aliquod genus de ſuis ſpeciebus. ſed Philoſo. dicit ꝙ

nullus iſtorum habituum eſt prudentia. Præterea ſi eſſent partes eſſentiales, tunc prudentia conſtitueretur ex illis tanquam quoddam compoſitum ex materia & forma, quod eſt abſurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum ſint rectitudines quædam, & tunc eſſet rectitudo rectitudinis, & ſic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non ſunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Ariſtotelis dicentis quòd iſti habitus ſiue aptitudines coniunctæ ſunt cũ prudentia: ergo differunt ratione, & definitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppoſitum arguitur, & probatur quod iſtæ tres virtutes ſunt partes prudentiæ: quia ſi non eſſent, tunc eſſent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ ſunt allatæ: ſed non ſunt virtutes morum, quia tales ſunt in appetitu, iſtæ verò ſunt in mente & intellectu, ſed nec etiam virtutes intellectiuæ, cùm illæ non ſint propriè niſi quinque, ſcilicet ars, prudentia, & aliȩ quas enumerauit Philoſophus. Pro ſolutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars ſubiectiua, & ſpecies quædam generis, vt homo reſpectu animalis. Secundo modo vt pars eſſentialis, ſicut materia & forma dicitur pars compoſiti. Tertio modo vt pars integralis, ſicut manus, caput, & huiuſmodi, reſpectu totius hominis. Quarto modo vt habitus ſubiecti & prædicati, id eſt incomplexorũ reſpectu cõplexi alicuius, id eſt propoſitionis, vel forſitan vt pars definitiua. Quinto modo ſumitur pars vt potentia alicuius: ſicut anima dicitur habere partes, id eſt vires atque potentias quæ appellantur partes potentiales. His præmiſsis ſecundũ hos modos quinq; afferũtur cõcluſiones. Prima, quòd illi tres habitus nõ ſunt partes ſubiectiuæ: quia non prædicatur prudentia de iſtis tanquam de ſuis ſpeciebus, quòd patet ex dictis Philoſophi dicentis eſſe diuerſas à prudentia. Secunda quòd nõ ſunt partes eſſentiales vt materia, & forma, quia præcedunt totũ. At iſti habitus ſiue aptitudines non præcedũt prudentiam, ſed ſequuntur, vt vidimus. Tertia concluſio, quòd nõ ſunt partes integrales eadẽ ratione, quia præcederent ipſum totũ, id eſt prudentiã, & nõ præcedunt: & diſtinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mentis. Quarta, quòd nõ ſunt partes vt habitus incomplexorũ, quia præcederent etiam tales partes & nõ ſequerentur. Quinta concluſio, quòd iſtæ tres virtutes

vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, vt potentiales, & vt aptitudines quæ ſunt in ipſa prudentia, quibus ipſa poteſt exercere ſuas vires. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Omnes enim hæ potentiæ extremarum ſunt, & ſingularum rerum. Probatur etiã, quia ſicut in aliis virtutibus fit vt ſit primò vna virtus habitus ſimplex: habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere poteſt varias operationes: ſic erit de prudentia. Nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in ſuſtinendo aduerſa. quæ operationes variæ ſunt, & per varias potentias & aptitudines videntur produci. Eodem modo alia eſt liberalitatis operatio in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde non oportet. Et iſtæ variæ operationes per varias vires, & aptitudines quibus vtitur liberalitas, fieri videntur. Sic dicemus de prudentia, quæ eſt virtus tres iſtas aptitudines habens ad ſuas operationes exercendas: habet enim bonam conſultationem quæ fit à prudente: præterea prudens quærit quomodo poſsit adipiſci aliquem bonum finem: poſtea inuenit media, & tandem præcepit, vt illa fiant quæ ſunt inuenta, ſed hæc diiudicantur poſtea non per conſultationem, ſed per ſagacitatem quæ ineſt prudentiæ, vt quædam proprietas, & vt riſibilitas homini. Per ſententiam verò diiudicat ea quæ ſuſcipiunt variationem, & quæ indigent emendatione: ex eo quòd in vniuerſali comprehendi non potuerunt omnes caſus, Itaque prudens vir ſententia, & iuſtitia diiudicat talia, & vt vir æquus & bonus corrigit vt oportet. Et ſic patet quòd iſti tres, ſiue habitus, ſiue aptitudines quædam ſunt partes potétiales, & vt potentia quædam ipſius prudentiæ quibus exercere cõmodè poteſt diuerſas operationes & officia. Hac diſtinctione præmiſſã, reſpondere poſſumus argumentis, & rationibus oppoſitis. Ad primum, cũ dicitur in minori quòd iſti nõ ſunt habitus ſiue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc, cùm ſint in intellectu actiuo, & ſint principia agendi. Ad ſecundum, cùm dicitur quòd partes ſunt priores toto, hoc non eſt verum de partibus quinto modo dictis, ſcilicet potentiis, cum videantur eſſe accidentia quæ ſequuntur ipſum ſubiectum, vt aptitudines quædam, & prius eſt ſubiectum ſecundum aliquam prioritatem, poſtea ſunt illa quæ ſequuntur illud. Ad tertium, cùm dicitur quòd ſi eſſent partes, aut eſſent ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut

integra

integrales, & quòd nullo iſtorum modorum ſunt: ergo non ſunt. Dicendum quòd non eſt ſufficiens diuiſio, quia ſunt alio modo partes præter iſtas ſcilicet partes, vt potentiæ, quomodo ſunt iſti habitus ſiue aptitudines reſpectu ipſius prudentiæ.

De vtilitate ſapientiæ atque prudentiæ.

CAPVT XII

Dubitauerit autem quiſpiam ad quidnam habitus hi ſint utiles. Nam ſapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix, nullius enim eſt generationis. prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiuſnam gratia opus 117
eſt ipſa? ſi prudentia quidem eſt ea quæ circa iuſta & honeſta, bonaq; hominis uerſatur, hæc autem ſunt ea quæ uiri boni eſt agere, atque ipſa ſciendo non magis ad agendum nos ſumus idonei, ſiquidem uirtutes ſunt habitus, quemadmodum nec ea ſana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, ſed ab ipſa proueniunt: non enim magis apti ſumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quòd ſi non horum gratia ſit ponendus prudens, ſed ut ſtudioſi homines fiant: ijs non fuerit utilis ſanè qui iam ſunt ſtudioſi. At nec etiam ijs qui ſtudioſi non ſunt. nihil enim refert ſiue ipſi habeant, ſiue alijs habentibus pareant. Atque hoc ſatis eſt nobis, quemadmodum & in ſanitate. Nam & ſi ualere uolumus, medicinam tamen non diſcimus. Inſuper abſurdum ſanè uidebitur ſi prudentia, quæ quidem eſt inferior ſapientia, ſit magis domina quàm ipſa, magisque princeps. nam ea quæ agit, dominatur in ſingulis atque iubet. De his igitur eſt dicendum, nunc enim de ipſis dubitauimus tantum. Primùm itaque dicimus has expetendas neceſſariò per ſeipſas eſſe, quippe cùm ſint partium utrarunque uirtutes, etiam ſi

118 119 120 121

122 *neutra ipſarum quicquam efficiat. Deinde & faciunt qui-*
123 *dem. At non ut medicina ſanitatem, ſed ut ſanitas, ſic ſapien*
124 *tia felicitatem: nam cùm ſit pars totius uirtutis, felicem*
efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea opus
ipſum & per prudentiam, & per uirtutem moris effici-
tur. Etenim uirtus quidem propoſitũ ipſum efficit rectum:
125 *prudentia autem ea, quæ in illud perducunt. Quare autem*
partis animæ quæ quidem eſt principium uegetandi, nulla
eſt talis, uirtus: quippe cùm in ipſa ſit agere aut non agere
126 *ſitum. De eo uerò quod dictum eſt non eſſe magis aptos ob*
prudentiam homines ad honeſta iuſtáque agenda, paulò al-
127 *tius incipiendum eſt, hoc principio ſumpto. Nam ut &*
iuſta agentes, quoſdam nondum iuſtos eſſe dicimus, ut eos
qui faciunt ea quæ legibus ſunt inſtituta inuiti, uel ob igno-
rationem, uel ob aliquid aliud, & non ob ipſa: & ſi agunt
ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere ſtudioſum,
128 *ſic (ut uidetur) agere ſingula unumquenque oportet mo-*
do quodam affectum, ut ſit homo bonus, ob electionem,
inquam, & ipſorum gratia quæ aguntur. Electionem
igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia ſunt
agenda, non ſunt ipſius uirtutis, ſed ad aliam potentiam
ſpectant. Dicendum autem de ipſis dilucidius eſt. Eſt igi-
δεινότητα. *tur quædam potentia, quam *habilitatem uocant. Hæc ta-*
lis eſt, ut ea poſſit agere atque attingere quæ ad ſuppoſi-
tam intentionem conducunt. Si igitur propoſitum ſit ho-
neſtum, laudabilis eſt: ſin improbum, uerſutia eſt. Qua-
propter & ipſos prudentes habiles, & uerſutos dicimus
eſſe. Ipſa uerò prudentia non eſt quidem hæc dicta poten-
tia. non tamen eſt ſine ipſa. Habitus autem ipſe huic oculo
imprimitur animæ. Neque abſque uirtute, ſicut diximus,
129 *atque conſtat. ratiocinationes enim agendarum rerum prin*
cipium

cipium habent, cùm talis ſit ipſe finis, & ipſum optimum, quicquid tandem ſit illud. Sit autem (uerbi gratia) quid 130 *uis. hoc autem non niſi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem eſſe poſſe, niſi ſit bonus.*

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quiſpiam.} Hic eſt quartus & 117 vltimus tractatus huius ſexti libri, in quo Philoſophus poſtquam antea declarauit quinque habitus, & virtutes intellectiuas, ſcilicet ſcientiam, artem, prudentiam, intellectum, ſapientiam. Et item tres habitus ſiue aptitudines connexas cum ipſa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiuſdem. Nunc affert quaſdam dubitationes circa prudentiam, & ſapientiam, & eas ſoluit conſiderando nonnulla neceſſaria, vt patebit. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes, & ſoluit, & oſtendit eſſe connexionem quandam inter prudentiam, & morales virtutes. In ſecundo declarat iſtam connexionem qua ſimul vniuntur. Primum capitulum diuiditur duas in partes quæ patebunt. In prima igitur parte Philoſophus proponit ſuam intentionem, ſcilicet ꝙ dubitandum eſt quidnam proſint, & vtiles ſint ſapiētia & prudentia in vita humana. Deinde auget iſtam dubitationem, & primò oſtendit quòd ſapientia non videtur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cùm non conſideret de iis quæ ſunt in noſtra poteſtate quæ efficiunt felicitatem, & quorum eſt generatio, id eſt actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri poſſint, & quæ poſsint aliter ſe habere: ſed de æternis, & de neceſſariis quæ non poſſunt aliter ſe habere. Nam ille habitus non videtur conferre ad humanam felicitatem qui verſatur circa ea quorum non eſt generatio, id eſt actio, vel circa contingentia vt poſsint agi à nobis, & aliter ſe habere: ſed eſt de neceſſariis, & æternis, & ſapientia eſt huiuſmodi &c.

{PRVDENTIA autem habet quidem.} Affert ſecundam 118 dubitationem Philoſophus, quòd prudentia non videtur conferre vitæ humanæ hoc pacto: Ille habitus ſine quo homo

poteſt exercere bonas & honeſtas operationes, non videtur conferre vitæ humanæ: at prudentia eſt huiuſmodi: ergo prudentia non videtur conferre vitæ humanæ. Ratio patet, & probatur à Philoſopho exemplo medicinæ atque gymnaſticę. Nam ſicut fit de ſanis, ſcilicet operationibus quæ profluunt à ſanitate: ſic fieri videtur de operationibus iuſtis, & honeſtis, quæ proueniunt à bono viro. Sed cõſtat quòd ſine cognitione medicinæ poſſunt à corpore ſano profluere ſanæ operationes: ergo ſic erit de prudentia, quòd ſine ipſa poterunt ab homine prodire honeſtæ operationes. Nam ſicut ex ſanitate de ſe videntur prodire poſſe ſanæ operationes ſine cognitione medicinæ: ſic ex virtutibus, ſtudioſæ & bonæ operationes ſine lumine & adiumento prudentiæ. Quare ſuperflua videtur eſſe prudentia. Notandum quòd ſanum multifariam ſumi ſolet: aut pro cauſa effectiua ſanitatis, vt potio vel herba, & ſimilia: aut ſumitur pro ſuſceptiuo ſanitatis, vt corpus dicitur ſanum in quo eſt ſanitas: aut ſumitur pro operatione ſana, vt eſt bona digeſtio, bona ambulatio, & huiuſmodi. Philoſophus autem accipit hic ſanum non id quod efficit ſanitatem, ſed operationem ſanam, quæ prouenit à ſanitate & bona habitudine corporis. & ideo dicit quòd prudentia, etſi habet hoc ipſum, ſcilicet vt verſetur & conſideret ea quæ ſunt generationis, & poſsint agi & aliter ſe habere, & quæ conferre videntur ad vitam humanam: tamen quid eſt opus prudentia? cùm bonus vir hæc agere poſsit ex ſeſe ſine vllo adiumento prudentiæ: cùm ſint operationes virtutum, & bonus vir habeat virtutes in ſe. Non enim ad agendum ex eo magis apti videmur, quia cognoſcimus ea quæ ſunt honeſta, ſi habeamus virtutes quæ ſunt animi ſanitates: quemadmodum non ſumus magis apti ad producendas operationes ſanas, habentes ſanitatem & bonam habitudinem corporis. Non, inquam, ſumus magis apti ex eo quod ſana percipiamus, ſana inquam, quæ non ſunt effectiua ſanitatis, nec bonæ habitudinis corporis, ſed ſanas operationes prouenientes à ſanitate, à bona corporis habitudine. Quare ſi ob cognitionem ſanarum operationum non euadimus aptiores ad exercenda opera ſanitatis, & prudentia ita ſe habeat in operationibus honeſtis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognitione illa, quid eſt opus ipſa prudentia? vel quid confert ad vitam

huma

humanam? nam virtus videtur eſſe animi ſanitas, ſicut bona corporis habitudo ſanitas corporis: verum ſicut ſani homines corpore videtur producere poſſe operationes ſanas ſine ſcientia medicinæ, aut gymnaſtica facultate, ſic ſani virtutibus animi ſine prudentiæ lumine videntur producere poſſe iuſtas atque honeſtas operationes. Quòd ſi hoc ita ſe habebit, ſuperflua & inutilis videbitur ipſa prudẽtia. meritò ergo dubitatur.

{QVOD ſi non iſtorum gratia.} Quia viſus eſt ſuprà Philoſophus dicere prudentiam eſſe inutilem ſtudioſis, & iam virtutem habentibus, poſſet aliquis dicere, quòd ſi prudentia non confert ad operationes exercendas acquiſita virtute: confert tamen ad hoc vt ij qui non habent virtutes ſtudioſi efficiantur, & eas conſequantur. Ideo Philoſophus dicit quòd nec habentibus, nec non habentibus virtutem, confert prudentia. Primò habentibus non eſt vtilis, vt antea patuit: non habentes quoque ea minimè indigere videntur, cùm ſufficiat vt diſcant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam ſicut non eſt opus vt medicinæ ſcientia ſit in eo qui vult habere valetudinem, ſufficit enim vt ſit in alio, nam per accidens medicus ſeipſum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere ſanus animo conſequendo virtutes ſine vlla prudentia ſi pareret alijs ſtudioſis. Eſt autem prudentia virtus perceptiua: morales virtutes non ſunt perceptiuæ, & ſicut ſanitas ſine cognitione medicinæ videtur producere ſanas operationes: ita virtutes morales ſua opera ſine lumine prudentiæ, quòd ſi hoc ſit, ſuperflua erit prudentia ſtudioſis: præterea ſuperflua erit etiam ijs qui virtutes conſequi volunt, cùm ſufficiat eis ſequi præcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: quòd ſi ita ſit vt tam ſtudioſis quàm non ſtudioſis ſuperflua ſit prudentia, inutilis eſſe videtur in vita humana. Meritò igitur dubitamus. Non iſtorum gratia, ſcilicet vt prodeant ab eo tales operationes: ſiue habeant, ſcilicet virtutes: ſiue habentibus, ſcilicet virtutes. de moralibus loqui videtur. 119

{INSVPER abſurdum ſane.} Affert Philoſophus aliam dubitationem de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ. Nam antea loquendo de ſapientia & prudentia, ſapientiam præſtare excellentià voluit, & nobiliorem eſſe prudentia, præſertim ob ſubiecti nobilitatem circa quod verſatur ſapientia. Poſtea verò dixit inter cæteras facultates prudentiam ciui- 120

lem obtinere locum præſidentis & architecturæ, & item in principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas ſcientias in ciuitatibus eſſe velit: & ſic videretur dominari ſapientiæ, meritò igitur dubitatur de iſtis, & poſtea dicendum erit quomodo ſe habeant inter ſe.

121 {PRIMVM itaque dicimus has.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam adduxit rationes quæ probabant ſapientiam & prudentiã eſſe inutilem vitę humanæ, & propoſuit quæſtionem vtra ſit earum virtutum nobilior: nunc ſoluit duas primas dubitationes, tertiam verò quæſtionem differet in finem ſequẽtis capituli, vt ibi patebit. Hac autem in parte Philoſophus duobus modis ſoluit illas dubitationes. Primo modo dicere videtur, ſi concedatur ꝙ ſapientia non conſideret aliquid eorum quæ conferunt ad vitam humanam, & quòd ſine prudentia poſsint agi operationes ſecundum virtutem, ſcilicet moralem, à bono viro, quod tamẽ non eſt verum: ſed ſi concedatur, nihilominus dicimus has eſſe per ſe expetendas, quod poteſt probari hoc pacto: Illi habitus qui ſunt perfectiones animæ noſtræ, ſunt per ſe expetendi: at ſapientia & prudẽtia ſunt perfectiones duarum partium, id eſt potentiarum nobiliſsimarum animæ, ſcilicet actiuæ mentis & ſpeculatiuæ: ergo ſapientia & prudentia ſunt per ſe expetendæ etiam ſi nullæ ab ijs prodirent operationes, vt obijcitur.

122 {DEINDE faciunt.} Soluit ſecundo modo concedendo maiorem, negando minorem, ſcilicet quòd prudentia & ſapientia non agunt quicquam ad felicitatem conſequendam: & dicit quòd operantur, imò efficiunt felicitatem, & non vt medicina efficit ſanitatem, ſed vt ſanitas quæ eſt bona corporis habitudo efficit ſanas operationes cùm ſit in corpore ſano, & non vt externum quoddam veluti medicina, ſic ille habitus acquiſitus. Itaque operatur ſapientia, vel homo per ſapientiam: & eſt habitus nobiliſsimus ſpeculatiuus ſecundum quem operatio ſumma dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoque eſt nobiliſsimus habitus actiuus ſecundum quem operatio dicitur etiam felicitas actiua, & in agente ſunt iſti habitus. Itaque non agunt vt medicina, quòd vt externum reſpectu ægroti efficit ſanitatem, ſed vt ſanitas ſuas operationes, Quare cùm ſuperius dicebatur, nos poſſumus ſine medicina producere ſanas operationes cùm ſimus corpore ſani, dico quòd

quòd non valet de prudentia quòd poſsimus producere opera ſecundum virtuté ſine prudentia, quia prudétia nõ ſe habet reſpectu animi, ſicut medicina reſpectu corporis, ſed ſicut ſanitas, & quemadmodum ſine ſanitate nõ poſſemus producere opera ſana: ſic ſine prudentia non poſſumus producere operationes ſecundum virtutem. cùm illa ſit recta ratio virtutũ moralium, & omnino cũ illis connexa, vt patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid, imò efficit: ſicut ſanitas operationes ſanas in corpore, ſic illa operationem ſuam internam in animo quæ dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoque actiuã efficit felicitatem, & operatur: vt magis etiã infrà patebit. Dicit auté Philoſophus de ſapientia. {CVM ſit pars totius virtutis.} 123
Vidimus enim quod virtus ſi ſumatur tota & diuidatur in partes, extemplo diuidetur in virtutem moris, & métis: ſapientia igitur cum ſit pars totius virtutis, quia eſt mentis perficit habentem. & felicem reddit, & ſecũdũ eam erit ſpeculatiua felicitas, at vero ſecundum virtutem moris coniunctam cum ipſa prudentia, eſt actiua felicitas. quòd autem ſit cum ea annexa, & 124
quomodo, patebit inferius. {PRAETEREA opus ipſum.}
Soluit Philoſophus dubitationem etiam ex parte tantum prudentiæ probando hoc pacto, & oſtendendo eam eſſe vtilem ad vitam humanam finemq; vltimum cõſequendum. Illa virtus quæ neceſſariò concurrit ad omnia opera ſecundum virtutem moralem, ita vt virtus moralis ſine ea operari non poſsit. neceſſariò requiritur, & eſt vtilis ad vitam humanã, & felicitatem conſequendam: at prudétia eſt huiuſmodi: ergo neceſſariò requiritur, & eſt vtilis ad felicitatem cõſequendam in vita humana. Patet ratio, & minor probatur à Philoſopho. Nam ad hoc vt operatio agatur ſecundum virtutem, opus eſt vt intentio ſit recta, deinde vt dirigatur operatio. At primum eſt virtus moralis, ſecundum prudentiæ: ergo ſine prudentia non poteſt virtus moralis operari. Nam appetitus informatus morali virtute, etſi non percipiat. rectè tamen expetit finem, & appetit ferri ad illum, ſed indiget lumine prudétię, quę eſt virtus perceptiua, vt oſtendat ſibi viam. Itaque ea eſt quę dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finem perducant rectè expetitum à virtute morali: quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet vt ea agantur. Ex quo patet quòd prudentia magnopere confert ad felicitaté, & ad operationem ſecundum

virtu

virtutem moralem requiritur neceſſario vt ſit coniuncta.

125 {QVARTAE autem partis animæ.} Quia ſuperius dixit Philoſophus illum habitum eſſe per ſe expetendum, qui eſt perfectio alicuius partis animæ, vel oſtendit ſapientiam atque prudentiam perfectiones eſſe mentis, ne quis crederet quam libet potentiam animæ habere huiuſmodi virtutes quæ ſint earum perfectiones, excludit hunc errorem, & dicit quòd quartæ particulæ animæ, id eſt potentiæ vegetatiuæ nulla prorſus eſt huiuſmodi virtus & perfectio conferens ad felicitatem: quare in vltimo primo primi libri cùm vellet diuidere virtutes ſecundum potentias animæ, eam quoque poſthabuit, nam illa potentia ſecundum quam non poſſumus noſtro arbitratu, & ſponte agere vel non agere, nullam videtur habere virtutem vel intellectum vel moralem: at vegetatiua eſt huiuſmodi, ergo nullam habet talem virtutem. Patet ratio, quia non poſſumus non ea operari, præſertim ſua principali operatione, id eſt nutritiua: ſemper enim nutrit dum viuit animal, & eius ceſſatio mors eſt, vt inquit Philoſoph. Quarta autem particula, id eſt quarta potentia dici poteſt, quia in homine eſt humana anima, quæ habet potentiam intelligendi, ſecundum locum mouendi, ſentiendi, vegetandi: huius potentiæ vegetatiuæ eſt nutrire, augere, & generare ſibi ſimile in ſpecie, vt alibi oſtenditur à Philoſopho.

126 {DE eo vero.} Hac in parte Philoſophus declarat quòd Prudentia eſt connexa cum omnibus virtutibus moris, & hoc pertinet ad dubitationem & obiectionē ſuper allatam ſoluendam cum dicebatur quod ad ſanitatem non eſt opus diſcere medicinam: ſic non eſt opus prudentia ad exercēdas operationes ſecundum virtutem. Contra hoc igitur arguit Philoſophus, oſtendendo quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtutibus morū: ſed eſt omnino cōiuncta cum illis, hoc pacto: Recta electio alicuius rei non poteſt eſſe ſine virtute morali: ſed prudentia non poteſt eſſe ſine electione recta: ergo prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali. Maiorem probat Philoſophus, quòd quemadmodum iuſtę operationes interdum fiunt à quibuſdam qui non ſunt iuſti, vt in quinto patuit: quia ab inuitis fiunt, vel ignoratione, ſic fit vt etiam aliæ operationes ſtudioſæ produci poſsint à viro non ſtudioſo, eo modo quo diximus. Sed ad hoc, vt aliquis dicatur iuſtus, & habens habitum virtu

virtutis, requiritur non ſolum vt agat iuſta atque honeſta, ſed agat cum electione recta. Et ſic patet, quòd electio recta ſemper eſt cũ virtute, & ideo virtus eſt habitus electiuus, &c. Minorem quoque probare poſſumus ex dictis Philoſophi, ſcilicet quòd prudentia non eſt ſine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis: ſed ea inuenire quorum gratia fit electio non eſt virtutis moralis, ſed prudentiæ, quæ & inuenit & præcipit quæ ſunt agenda. Quare hoc pacto ſoluitur id quod ſuperius obiectum eſt de prudentia, quòd videbatur eſſe ſuperflua, quia iuſta & honeſta, & omnino actus virtutis poterant homines producere ſine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operandum ſicut non ſunt magis apti ad opera ſana producenda ob cognitionem medicinæ. Soluit, inquam, Philoſophus altius repetens, ac dicens quòd ad operationes quæ ſint ſecundum virtutem ab viro ſtudioſo factæ per ſe, & non per accidens, requiritur electio bona quàm rectam facit moralis virtus, & vt illius gratia agantur: ſed prudẽtia eſt illa quæ neceſſario requiritur, vt perſpiciat quæ ſunt illius gratia: ex quo cum electione & virtute morali ſit coniuncta, oportet & requiritur neceſſario. Addit vlterius Philoſophus ad hoc declarandum, quòd eſt in animo quædam vis & potentia, quam dicere ſolent aptitudinem quandam perſpiciendi ex ipſa natura, cuius abſentia videtur eſſe ſtultitia: hæc cùm ſit naturalis, apta eſt ad agendum & attingendum ea quæ perducunt ad propoſitum & intentum finem ab appetitu, ſiue ſtudioſo, ſiue vitioſo. Poſſumus enim ea vti & abuti. quare bifariam eſſe poteſt: quædam laudabilis, ſi intentio ſit bona: quædam econtra, ſi intentio ſit mala. Verùm cùm ſit potentia apta ad ſuſcipiendum & bonũ & malum habitum: ſi ſuſcipiet bonum, habebit prudentiam: ſi malum, habebit malitiam, quæ eſt eius malus habitus, & quaſi quædam peruerſa prudentia, licet nullo modo prudentia appellanda ſit, ſed malitia quædam & aſtutia. Non vult autem Philoſophus quòd vna & eadem potentia de ſe ſit bona & mala, ſed poſsit ſuſcipere habitum bonum ipſam prudentiam, & tunc eſt laudabilis: vel habitum malum ipſam malitiam vel aſtutiam, & tunc eſt vituperabilis. & dicit Philoſophus quòd homines ſolent appellare prudentes aſtutos, quia ſunt apti ad perſpiciendum, ſed propriè, quia confundũt. Nam aſtutus & malitioſus præ-

ſuppo

ſupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens verò præſupponit bonum finem, & inuenit bona media quæ ducunt ad illũ: quare impropriè tales dicuntur prudentes. Nam prudentia eſt habitus laudabilis, aſtutia verò & malitia eſt vituperanda, & addit quòd prudentia non eſt talis vis, nam eam præſupponit ſicut habitus potentiam ſine qua eſſe non poteſt cùm ſit eius perfectio: ſed illi potentiæ perceptiuæ quæ eſt tan quam oculus quidam, imprimitur ipſe habitus, & ipſa virtus prudentiæ. Ex iis patet quòd prudentia non eſt ſine electione: electio non eſt ſine virtute morali: ergo prudentia non erit ſine virtute morali. Dirigit enim prudentia hanc vim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum finem. Ratiocinationes enim, id eſt diſcurſiones, quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium: ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab appetitu: & talis eſt bonus finis, & talis bono viro apparet. Eſt enim natura virtutis, vt feratur ad bonum finem: vitij verò ad prauum. Corrumpit enim iudicium ipſa prauitas, cauſaq; eſſe videtur vt fiat error circa principia rerum agendarum, id eſt circa fines. Vnde antea in capitulo prudentiæ, Nam principium, inquit, rerum agendarum: id eſt vt patet, gratia cuius ſunt ipſæ, id eſt finis: ei verò qui corruptus eſt ob voluptatem aut dolorem, continuò non videbitur principium ipſum nec huius gratia, &c. Et hæc ei correſpondet: atq; hoc non niſi bono viro videtur atq; apparet. Prauitas enim peruertit &c. Concludit ex iis omnibus quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali, & quòd eſt neceſſaria ad virtutes moris, & honeſtas operationes exercendas ſecundum virtutem, & quòd operatur ad felicitatem humanam. In ſequenti vero capitulo oſtendet etiam quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia.

127 {NON ob ipſa.} Id eſt non gratia ipſorum honeſtorum, quia ſi feciſſent ob ipſa, eſſent forſitan dicendi ſtudioſi.

128 {IPSORVM gratia.} Veluti vt agat non timore, aut alia cauſa, ſed ipſarum gratia, veluti propter iuſta eſſe, vt ita loquar: & agat honeſta propter honeſtatem, & honeſtatis gratia. Sed percipere, ſcilicet media quibus aſſequamur finem bonum non eſt virtus moralis, ſed alterius potentiæ, vt declarat. Malitioſos, impropriè dicimus. {Huic oculo.} id eſt tali poten tiæ perſpiciendi. {Imprimitur.} tanquam forma quædam

perfectiua

perfectiua ipſe prudentiæ habitus.
{NEC abſq; virtute.}Scilicet morali Concurrit enim appe- 129
titus rectus,& conuenit cum ipſa prudentia. Ratiocinationes,
ſcilicet quibus procedit prudentia ad inuenienda media. Prin
cipium habent, ſcilicet finem ipſum intentum ab appetitu.
Optimum, vel ſimpliciter, vel in genere, vel reſpectu eorum
quæ aguntur ob ipſum finem.
{HOC ſanè.}Scilicet optimum quod contigerit, ita tamen 130
vt ſit verè bonum. Circa principia rerum, id eſt circa fines. Ex
dictis patet, quòd prudentia eſt vtilis & neceſſaria ad virtutes
moris, & quòd ipſa operatur multum ad felicitatem huma-
nam conſequendam.

De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione. CAPVT XIII.

COnſiderandum autem iterum eſt, & de uir- 131
*tute. Etenim ut prudentia ſeſe habet ad*ha-* 132
bilitatem, quæ non eſt idem, ſed ſimile: ſic & *δεινότητα.
propriè uirtus ſeſe habet ad naturalem uir-
tutem. Omnibus enim ſinguli mores ineſſe quodammodo
natura uidentur. Etenim & iuſti natura, forteſq;, atque ad
temperantiam nati uidemur: cæteráque continuò habemus
ex ipſo ortu. Sed eſſe tamen quærimus aliquid aliud, quod
eſt propriè bonum, & talia nobis alio modo ineſſe. Pue-
ris enim ac beluis naturales habitus inſunt. at abſque mente
nocere uidentur. Atque ut robuſto fit in corpore ſine ocu-
lis ſe mouente (errat enim uehementer ex eo quia non habet
uiſum) ſic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in 133
agendo differt. Atque habitus ille ſimilis, tunc erit propriè 134
uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ ſunt ſpecies, habilitas,
atq; prudētia: ſic & in morali ſunt duæ, una naturalis uir
tus, altera propriè uirtus. Atque harum ea quæ eſt propriè
uirtus, non fit ſine prudentia. Quapropter inquiunt uir-
tutes omnes prudentias eſſe. Et Socrates partim rectè quæ 135

rebat

rebat, partim peccabat. peccabat, quia uirtutes omnes pru-
136 dentias eſſe putabat. bene dicebat, quòd non eſſe ſine pruden
tia ipſas aiebat. Hoc autem huius indicium eſt. Etenim nunc
omnes cùm uirtutem definiunt, dicentes ipſam habitum eſ-
ſe, & aſſerentes ea circa quæ uerſatur: addunt, ſecundum re-
ctam rationem. *Videntur igitur omnes uaticinari quo-
dam modo talem habitum eſſe uirtutem, qui eſt ſecundum
prudentiam. Oportet autem parumper migrare. Eſt enim
is habitus uirtus, qui non ſolùm eſt ſecundum rationem
rectam, ſed cum recta etiam ratione. Recta autem de tali-
bus ratio ipſa eſt ſanè prudentia. Socrates igitur uirtutes
ipſas rationes eſſe arbitrabatur. Omnes enim ſcientias eſſe
dicebat. at nos cum ratione eſſe cenſemus. Patet igitur
ex dictis, fieri non poſſe ut ſine prudentia ſit homo pro-
137 priè bonus, & abſq; morum uirtute prudens. Atenim &
ea ratio qua quiſpiam diſſeruerit ſeparari uirtutes, hinc
ſolui poteſt. Non enim idem ad omnes ſuſcipiendas aptiſſi-
mus eſt ingenio: quare aliam iam accepit, aliam nondum
138 accepit. Hoc enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri
poteſt. at in iis quibus abſolutè dicitur homo bonus, fieri
nequit. Etenim cum prudentia quæ eſt una, ſimul inerunt
139 uniuerſæ. Conſtat autem & prudentia opus eſſe, etiam ſi
non eſſet actiua: quia partis eſt uirtus. & ſine prudentia,
ſinecq; uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque fi-
140 nem: altera ea quæ ſunt ad finem agere facit. At uerò neque
ſapientiæ præeſt, neque præſtabilioris eſt partis. ſicut neque
ars medendi præſidet ſanitati. Non enim utitur ipſa, ſed ui-
det ut fiat. Illius igitur gratia (non illi) iubet. Præterea ſimi
le eſt ac ſi quiſpiam facultatem ciuilem principem eſſe deo-
rum aſſerat, propterea quòd præcipit de omnibus quæ agun
tur in ciuitate.

Codex græcus hic addit ὀρθὸς δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν, id eſt, recta autem ratio quæ eſt ſecundum prudentiam.

COM

COMMENT.

CONSIDERANDVM autem.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm antea oſtendit prudentiam eſſe connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice verſa declarat ipſas virtutes morales ſine prudentia eſſe non poſſe, & item omnes virtutes eſſe ſimul, quia ſunt vnà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte probat quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, & ad hoc declarandum præmittit duas ſententias. Prima eſt talis, Sicut eſt in parte animæ rationali actiuæ vbi eſt ipſa prudentia: ſic eſt in ea parte vbi ſunt virtutes morum, ſed in illa parte rationali eſt vis quædam naturalis, & habitus quædam perſpiciendi: ita erit in iſta virtus vel potentia naturalis qua anima ſuſcipere poteſt virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præſupponit quandam habilitatem naturalem, quæ ſuſcipere poteſt bonum habitum & malum: bonum, ipſam prudentiam: malum, ipſam aſtutiam ſiue malitiam. Dico igitur quòd ſicut ſe habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non eſt prudentia, ſed habet ſimilitudinem cum illa cùm poſsit eam ſuſcipere in ſe: eodem pacto ſe habet virtus propriè, ideſt moralis ad eam virtutem quæ nō eſt propriè virtus, ſed eſt naturalis virtus, & quaſi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quaſdam naturales eſſe in appetitu ſenſitiuo, & in ea parte vbi morales ſuſcipiuntur virtutes. Quidam enim fortes, quidam temperati, quidam iuſti videntur eſſe natura, & à primis inuitamentis noſtræ generationis. Poſt hanc ſententiam declaratam oſtendit Philoſophus non ſolùm tales naturales virtutes ineſſe homini, ſed alias etiam eſſe quæ propriæ dicuntur virtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus propriè dicta non poteſt lædere hominem, & habentem, ſed naturales lædere poſſunt: ergo tales virtutes non ſunt bonum hominis, & virtutes propriè dictæ: quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum, & beſtiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiuſmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verùm cùm non habeant

vſum rationis & mentis, videntur lædere poſſe ſi ipſis abutantur. Beſtiæ verò nonnullæ fortes, aliæ manſuetæ, vel prudentes dici ſolent per quaſdam ſimilitudines: & cùm non habeant rationem & mentem, nocere interdum videntur tales virtutes. Itaque vt robuſtum corpus animalis bruti ſiue hominis, carens viſu, ſi moueatur, offendi vehementer errareq́ue videtur: ſic naturalis virtus ſi ſit in aliquo ſine lumine rationis & virtutis propriè dictæ, occaſionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis non eſt propriè virtus, nec proprium hominis bonum, quare alias oportet eſſe virtutes, quæ ſint propriæ: & cùm ſint cùm recta ratione tanquam cum viſu & oculo ducente, non poſſunt offendere neque errare. Ex iis quæ dicta ſunt vlterius affert tertiam ſententiam ob quam aliæ ſunt allatæ, ſcilicet quòd virtus morum non eſt ſine prudentia, quam probat hoc pacto, Mens & recta agendi ratio eſt ipſa prudentia, ſed virtus moralis non eſt ſine mente & recta ratione agendi: ergo virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus mentis conſultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non eſt ſine recta ratione: naturales enim virtutes eſſe poſſunt ſine ratione recta, morales non poſſunt. Et ſic ordine habemus has tres ſententias, & concluſiones probatas. Prima, quòd ſicut vis & habilitas illa naturalis perſpiciendi ſe habet ad prudentiam, ita ſunt naturales virtutes, quæ ſe habent ad virtutes morales. Secunda, quòd naturales virtutes non ſunt proprium hominis bonum, nec ſunt virtutes propriè dictæ. Tertia, qua concluditur quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia vt ſucceſsiuè patet.

132 {ETENIM vt prudentia.} Quía ſicut prudētia perficit & dirigit vim illā naturalē, & habilitatē perſpiciendi: ſic virtus moralis illā naturalem virtutē. vel perinde eſt ꝙ ſicut prudentia non eſt ſine virtute morali, ſic moralis virtus non eſt ſine prudētia quodāmodo: quia neq; natura propriè inſunt, neque præter naturam ipſæ virtutes, ſed ſunt aliæ virtutes propriè dictæ præter iſtas naturales quæ acquiruntur per iſtas.

133 {ILLE ſimilis.} Scilicet virtutibus naturalibus.

134 {IN opinatiuo.} Id eſt in mēte conſultatiua & actiua. Notandum quòd eſt ſimilitudo quædā inter virtutes ſeu aptitudines

dines naturales,& virtutes propriè dictas, quia ſunt perfecti uæ illarum potentiarum,& ideo appellantur virtutes propriæ: nam in ſpeculatiua parte animæ,quædam eſt aptitudo ad ſuſcipiendam ſcientiã ſimilis ſcientiæ,nõ tamen eſt idem. Quia talis vis ſine ſcientia propria põt errare, & talis vis appellari poteſt acumen intellectus atq; ingenij. ſimiliter in actiua ex parte animæ habilitas,& aptitudo perſpiciendi ſimilis prudentiæ,quæ tamen non eſt prudentia, vt oſtendimus:ſic eſt de alia parte animi,id eſt de appetitu,qui eſt ſedes & domicilium virtutum moralium, vbi ſunt potentiæ naturales, quibus alij ad fortitudinẽ, alij ad temperantiam,alij ad aliud ferri videtur, & ſuſcipere poſſunt habitus,& virtutes propriè dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetiuis, præſertim vbi non habent proprium nomen virtutes naturales,non quòd ſint propriè virtutes,nullæ enim propriè dictæ inſunt nobis natura, vt in ſecundo Ethicorum oſtendit Philoſophus: ſed dicuntur quodammodo naturales, quia per tales potentias & vires ſumus apti natura ad illas ſuſcipiendas.Vnde in ſecundo,Nec natura,inquit,nec præter naturam in nobis virtutes efficiuntur, ſed ſumus quidẽ ad ipſas ſuſcipiendas apti natura.Et item potentes quidem ſumus natura,boni verò nõ efficimur, aut mali natura. Ex quibus patet,quòd virtutes illæ quas Philoſophus appellat naturales,eſſe aptitudines & vires ad ſuſcipiendas virtutes,nõ autem virtutes propriè dictas. Patet etiam ꝙ virtutes morales,& propriè dictæ non poſſunt eſſe ſine oculo prudentiæ,ſed neceſſario ſunt cum ea coniunctæ.

{QVAPROPTER inquiunt.}Ad probandã eandẽ cõcluſionẽ ꝙ virtutes morales nõ ſunt ſine prudẽtia,affert antiquorũ ſententiam:qui dixerũt omnes virtutes eſſe prudẽtias,vt Socrates & Socratici omnes.Arguebant enim hoc pacto. Omnis habitus qui eſt recta ratio agẽdi,eſt prudẽtia:omnis virtus eſt huiuſmodi:ergo omnis virtus eſt prudentia. Et dicit Philoſophus ꝙ iſti partim bene dicebãt,partim errabãt.Errabãt enim in hoc,quia dicebãt omnes virtutes eſſe prudentias.Differt tamẽ virtus moralis à prudẽtia.Nã virtus moralis nõ eſt cognitiua:prudẽtia eſt cognitiua.Præterea virtus moralis eſt in appetitu,prudẽtia in intellectu:quare non bene dicũt ꝙ virtutes morales ſint prudentiæ,& errabant in hoc.In eo autẽ bene dicebant,ꝙ virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia, & 135

nos idem aſſerimus: ex quo confirmat ſententiam ſuam ſuperius allatam. Notandum quod Plato in libris ciuilis ſcientiæ inducit Socratem differentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit virtutes eſſe rationes, non quòd omnino ſint idem, ſed quòd à recta ratione proficiſcantur, & ea indigeant: quod etiam innuit Philoſophus cùm bene ſenſiſſe Socratem inquit in eo quia aſſerebat virtutes non eſſe ſine prudentia. Quòd ſi ſanè intelligamus ſententiam Socratis, vt eſt intelligenda, videbimus illam conuenire cum ſententia Philoſophi.

136 {HOC autem huius indicium eſt.} Ad eandem ſententiam probandam accommodat Philoſophus teſtimonium eorum Philoſophorum, qui æquales temporibus ſuis definiebāt virtutem, dicentes eſſe habitum circa actus, vel affectus, vt recta præſcribit ratio: ex quo percipi poteſt quòd prudentia eſt annexa cum virtutibus moralibus. Deinde emendat Philoſophus aliquantulum iſtam ſententiam, dicendo quòd parumper digrediendum eſt ab iſtis. Nam ipſi videntur vaticinari quòd virtutes indigent prudentia & præcepto, & directione rectæ rationis: quòd etſi verum ſit, tamen vlterius eſt etiam addendum, Vbi enim dicunt quòd virtus eſt habitus ſeſe habens vt recta præſcribit ratio: dicere etiam oportet quòd eſt habitus ſimul cum recta ratione. quia non valet: hic habitus dirigitur à recta ratione. ergo eſt cùm recta ratione. Nam ſeruus vt habitum obediendi quē habet obedit domino ſuo prudenti & rectè facit quæ ille præcipit, non tamen eſt virtus in ſeruo, licet ſit habitus directus à recta ratione, quia talis recta ratio non eſt in ſeruo. Quare dicendum quòd virtus eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens noſtra ex parte terminatus recta ratione, ita vt ſimul ſit cum ea. quia non videtur ſequi: determinatur ſecundum rectam rationem, ergo eſt cum ea: ſed bene econtra valet. His dictis addit vlterius ad ſuum propoſitum Philoſophus quòd Socrates putabat omnes virtutes eſſe rationes, quia dicebat, Omnis ſcientia eſt ratio, omnis virtus eſt ſcientia: ergo omnis virtus eſt ratio.. Nam in tertio etiam dicit Philoſophus cùm de fortitudine loquitur, Quapropter, inquit, Socrates fortitudinem ſcientiam eſſe putauit. Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agendas ordine quodam: & quanuis non ſit ſcientia propriè dicta per ſimilitudinem, tamen dicitur virtus: ergo ratio recta erit,

vt ille

vt ille ait,cum ſit ſcientia quædam. Nos autem,inquit Philoſophus,non dicimus eſſe rationes: ſed cum ratione,ſcilicet recta eſſe cenſemus. Vltimò concludit quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia, vt in hoc capitulo declarauit: & quòd prudentia non poteſt eſſe ſine morali virtute,vt in præcedenti capitulo oſtendit. ideo dicit quòd fieri non poteſt, vt ſine prudentia ſit vir bonus: & habeat virtutes morales, aut ſit prudens ſine virtutibus: ſcilicet moralibus, id eſt quin ſit bonus,vt antea dixit. { AT enim & ea ratio qua quiſpiam.} 137
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua ſoluit argumentationem & obiectionem nonnullorum,qui dicebant virtutes morum non eſſe ſimul.& Philoſophus ait, quod ex dictis noſtris ſequitur quòd virtutes morũ ſint ſimul:ſed ratio eorum qui contradicunt ſolui poteſt, hoc modo. Afferamus primo rationem eorum quæ eſt talis, Is qui habet aptitudines non æquas, nec pariter ad ſuſcipiendos diuerſos habitus, fit vt ſuſcipiat vnum habitum ſine reliquis,aut hunc vel illum,& non iſtum:ſed homo eſt huiuſmodi, quia non eſt æquè omnis homo aptus ad eaſdem virtutes pariter,ſed magis ad hanc quàm ad illam: & hic magis ad fortitudinem, ille magis ad temperantiam,& cum ſint variæ iſtæ perfectiones, & obiecta,& operationes earum diuerſæ, & inſuper aptitudines naturales, videtur eſſe quoquo modo veriſimile, vt non omnes virtutes ſint ſimul. & hæc ratio videtur procedere contra ſententiam Philoſophi: ideo dicit quòd talis ratio ſoluetur iſto modo quo diximus,quòd virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia, & econtra. { HOC enim ipſum in naturalibus.} Sol- 138
uit eorum rationem Philoſophus, dicendo quòd eorum ratio videtur valere quoquo modo in virtutibus naturalibus:quia fieri poteſt vt aliquis ſit magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliã:ſed in virtutibus proprie dictis, quæ acquiruntur opera noſtra hoc fieri non poteſt, quin vbi eſt vna virtus, ibi ſint reliquæ & hanc ſententiam probat hoc pacto: Vbicunque eſt prudentia,ibi ſunt omnes virtutes:ſed vbicunque eſt vna virtus,ibi eſt prudentia: ergo vbicunque eſt vna virtus, ibi ſunt omnes virtutes. Maior probatur, quia vbicunque eſt prudentia vere, ibi eſt appetitus ſemper paratus obedire rationi: & ex conſequenti,ibi eſt omnis probitas & omnis virtus. Minor eſt clara, quòd vbi eſt vna virtus, ibi eſt prudentia, cum nulla

virtus moralis poſsit eſſe ſine recta ratione, id eſt prudentia. Notandum quòd virtutes dupliciter dicuntur. Vno modo impropriæ & naturales, quæ oriuntur ab ipſa natura per diſpoſitiones quæ ſequuntur complexionem corporis humani, & inſtrumentorum eius, & cùm vnum corpus plerunque non habeat æquè omnia inſtrumenta bene diſpoſita, niſi ſit temperatiſsimum in omnibus partibus: cum, inquam, ita ſit, plerũq; fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutem magis quàm ad aliam. Alio modo propriè dicuntur virtutes, ſecundum quas homo ſimpliciter & abſolutè dicitur vir bonus: per primas enim non dicitur abſolutè vir bonus, ſed ſecũdum quid & aliqua ex parte, vt ſi dicatur bonus ad ſuſcipiendas tales virtutes, vel tales operationes exercendas. Hac diſtinctione percipitur quòd euenire poteſt in naturalibus potentijs, & virtutibus impropriè dictis, quòd non pariter & æquè ſint in vno aptitudines illæ, ſed magis vna quàm alia: ſed in virtutibus morum nõ poteſt fieri, cũ noſtris operationibus acquirantur. Verum cum adeſt ipſa domina prudentia, omnes aliæ circunſiſtunt virtutes, & appetitus rectus, & paratus obtemperari rectæ rationi. Secus enim ſi eſſet, tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtutis, & ab aliqua re agenda rectè: ex quo ſequeretur quòd non eſſet vere prudentia, nec habitus cum vera ratione actiuus, ſed perfecte prudens: & ſimpliciter prudens eſt ille, qui ſimpliciter in omnibus: & circa ſingula rectè ſe habet, & cum vera ratione. Concluditur ergo quòd qui habet prudentiam, habet omnes virtutes morales: & qui habet vnam, habet prudentiam: ergo omnes virtutes ſunt ſimul cum prudentia, & ſimul inter ſe: diſtinguuntur tamen ratione & definitione: re autem ſimul ſunt quaſi connexæ nodo & vinculo prudentiæ.

139 culo prudentiæ. {CONSTAT autem opus eſſe prudentia.}. Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philoſophus breuiter repetit ſolutiones illas duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam ſolutionem, quam in hunc locum diſtulerat. Repetit igitur breuiter ſolutionem factam contra illos qui dicebant ſapientiam & prudentiã nõ eſſe neceſſarias ad vitam & felicitatem humanã: & hoc magis repetit de prudentia. quia multa dixit de ea cum oſtẽderet ſimul eſſe cũ virtute morali, quaſi dicat: Quòd ſi prudentia non eſſet principium agendi, vt eſt & homo, concederetur: vobis tamen eſſet

expe

expetenda de ſe in vita humana cùm ſit perfectiua intellectus actiui, vt antea diximus. Talis enim potentia intellectiua non debet eſſe fruſtra in nobis. & idem etiam de ſpeculatiua dici poteſt, quia etiã tantũ conferunt ad felicitatem humanam, vt vtraq; operatio ſecundũ iſtas ſit felicitas, ſcilicet alia actiua, alia ſpeculatiua, vt apparebit in x. huius libri Ethicorum. Deinde repetit ſecundam ſolutionem, dicendo ꝙ ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatẽ conſequendã: duo enim ſunt quæ requiruntur ad actionem, finis, & ea quæ ducunt ad finẽ. Finem proponit virtus moralis: prudentia verò media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem, & diiudicat omnia rectè, & præcipit ea quæ ſunt agenda, & ſtatuit mediocritatem actuũ & affectuũ, & ipſarum virtutum, adeò vt quaſi earũ fortuna eſſe videatur. Quòd ſi vnaquæq; virtus operatur in nobis, iſta tamen magis quàm aliæ, quia oſtendit obiectum bonum, & percipit illud, & proſequitur inueniendo media bona, & iubet vt ea fiant quibus conſequi poſsimus bonũ finem. & ideo Philoſophus oſtendit nobilitatem huius virtutis contra oppoſitionem illorum, declarando ꝙ illud eſt perfectum, quod etiam de ſe ſine vlla vtilitate & cõmodo eſt expetẽdum. Alio modo, illud eſt expetendum maximè à quo profluit aliquod præclarum bonũ: prudentia eſt huiuſmodi cùm ſit quaſi quædam forma virtutum moraliũ, & cùm ſit cauſa, vt vbicunque ſit illa ſint etiam omnes virtutes. quod cùm antea oſtenſum ſit, cõgruum fuit repetere ſolutiones prædictas, vt renouaret nobilitatẽ huius virtutis, & oſtenderet quantum ſit neceſſaria ad vitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationem Philoſophus, vt inde commodè accederet ad ſoluendam dubitationem motam in ſuperiori capitulo, de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ, quam nunc ſoluere intendit.

{AT verò neque ſapientiæ præeſt.} Soluit Philoſophus obiectionem dictam. Dubitabatur enim ſuperius, quia videbatur quod prudentia eſſet nobilior ſapientia, cùm prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de aliis facultatibus quas vellet eſſe in ciuitate, & quouſq;, &c. Oſtendit igitur Philoſophus, quòd talis ratio non valet, & quòd ſapientia eſt nobilior quàm prudentia, cùm ſit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur ordinari prudentia: Ille habitus qui eſt perfectio, & virtus 14

nobilioris partis animæ eſt nobilior quàm alter qui eſt virtus ignobilioris. At ſapientia eſt huiuſmodi reſpectu prudentiæ: ergo ſapientia eſt nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia ſapientia eſt perfectio intellectus ſpeculatiui, prudentia actiui: & manifeſtum eſt quòd intellectus ſpeculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad ſolutionem eius quod obiicitur, quòd prudentia iubet, animaduertendum eſt quod aliud eſt iubere huic, aliud iubere de illo: non ergo ſequitur, quodcunque iubet ſimpliciter præſtantius eſt: & affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen ſanitati, quia eſſet nobilior ſanitate, & tamen non eſt nobilior vt ordinatur ad illam, ſed bene iubet gratia ſanitatis. Nam ad hoc vt aliquis ſit nobilior altero ob iubendi imperium, oportet vt iubeat illi ſicut architectus artificibus manufactiuis: ſed prudentia eſt architectura reſpectu aliarum facultatum actiuarum: & ſi iubet de ſapientia vel gratia illius, tamen non iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod ſumitur à facultate ciuili, dicendo quòd ſi hoc eſſet vt ob hunc ſuum iubendi modum eſſet nobilior, ſequeretur quòd eſſet nobilior Deo vel rebus diuinis, quod eſſet abſurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Diſponit facultas ciuilis de omnibus quæ ſunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ ſunt templa, & ſacra, & omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & ſi prudentia iubeat de ſapientia, & gratia illius, non tamen eſt nobilior ea, cùm non iubeat ei. Notandum quòd prudentia eſt præclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamen ſi conferatur cùm habitibus ſpeculatiuis videtur eſſe inferior. Primò intellectus & ſcientia ſunt de neceſſariis & perpetuis: prudentia de iis quæ fiunt à nobis, & poſſunt aliter ſe habere. Præterea illi habitus ſunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, ſcilicet intellectus ſpeculatiui: prudentia verò actiui. quare ſi ſcientia & intellectus ſunt nobiliores ipſa prudentia, multo nobilior erit ſapientia, quàm illa. Verùm ſi diſcurramus per ſingulas conditiones, reperiemus ſapientiã mirum in modum excedere ipſam prudentiam in nobilitate. Primo, quia eſt in nobiliore potentia animæ, vt dicit Philoſophus: deinde verſatur circa nobiliora obiecta, id eſt circa perpetua & neceſſaria, & præcipuè quia verſatur circa ſubſtantias ſeparatas. Habet etiam nobiliorem finem, cùm ſpeculatio antepo-

natur actioni. Non enim videtur quieſcere homo in actiua felicitate,ſed videtur velle vlterius progredi quoad fieri poteſt.Præterea ſi prudentia ita ſe habet ad ſapientiam vt medicina ad ſanitatem, & medicina videatur iubere gratia ſanitatis, & ob eam operari: ſic prudentia videbitur ad ſapientiam ordinari, & finis forſitan illius ad finem illum præſtabiliſsimum omnium humanorum dirigi & ordinari.ſed hæc in decimum librum differantur. Hic tantùm intelligatur quòd ſapientia eſt nobilior prudentia, vt dicit Philoſophus. Verùm cùm dictum ſit, & in præcedenti capitulo, & etiam in iſto ꝙ. prudentia non poteſt eſſe ſine virtutibus moralibus, deinde quòd virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia: demum quòd virtutes morum omnes ſunt ſimul circa hæc, & ob hæc dubitatur vtrum ſit verum id quod dicitur à Philoſopho.Quòd data vna virtute, ibi etiam ſint reliquæ omnes, & ſint ſimul, hoc non videtur verum, & probatur his rationibus: Quicunque eſt magis diſpoſitus ad vnam rem ſuſcipiendam quàm aliam, & non æquè ad omnes,videtur nunc vnam nunc aliam, & omnes pariter ſuſcipere:ſed quilibet fermè homo videtur reſpectu virtutum ſuſcipiendarum magis diſpoſitus & aptus ad vnam ſuſcipiendã quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam, nunc aliam ſuſcipere, & non pariter omnes, Itẽ nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ eſt propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes, vt ſtatim ſequatur quòd vbi ſit vna,ſint reliquæ. Patet ratio iſta: quia ex ſimilibus operationibus ſimiles generantur habitus, vt inquit Philoſophus:& virtutes ſunt diſtinctæ ſecundum potentias,operationes, & obiecta, vt vidimus.non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, ſed determinata acquiritur. Item fieri non poteſt vt omnes operationes virtutum, & ſtudioſas producamus, ergo fieri non poteſt vt omnes ſimul acquirantur.quare nõ erunt ſimul omnes,ita vt vna data reliquæ etiam intelligantur adeſſe. Oppoſitum tamen videtur ſentire Philoſophus, cùm dicat & probet quòd vbicunque eſt ipſa virtus prudentiæ, ibi ſint omnes virtutes. Pro ſolutione eorum quæ dicta ſunt ponuntur primò duæ opiniones:quarum prima eſt,quòd virtutes bifariam dicuntur: quædam neceſſariæ,vt per illas homo euadat bonus: quædam non ſunt neceſ-

ſariæ, quanuis per eas euadit homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor, quas iſti appellant cardinales, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicunt fieri non poſſe virum bonum. Præter has ſunt liberalitas, manſuetudo, & aliæ morales, quas dicunt eſſe vtiles, non tamen neceſſarias ad hoc vt quis bonus euadat. Dicunt præterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo impropriè ob aptitudines naturales. Secundo modo ſecundum quid, vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt poſt hæc quòd Philoſophus quando loquitur de coniunctione virtutum, intelligit de illis quatuor principalibus, ita vt illæ ſint quæ neceſſariò requirantur ad conſtituendum virũ ſimpliciter bonũ, & illæ aliæ nõ ſunt neceſſariæ quãuis conferant: & dicũt quòd data vna virtute de illis quatuor aliæ ſequuntur: & omnes aliæ, ſcilicet tres, ſunt cũ prudentia, & quod hoc intelligit Philoſophus cùm dicit quòd vbi prudentia eſt, ibi ſunt omnes virtutes, id eſt illæ tres. Hæc ſententia iudicio meo non videtur vera: quia Philoſophus vult oſtendere virum ſimpliciter bonum, qui habet omnes virtutes ſimpliciter non excipiendo has vel illas, & diſtinguendo vt faciunt. Secunda opinio eſt quæ videtur veriſimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione ſua interna, & propria, vt temperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes temperans producere. Secunda perfectio virtutis eſt externa, quam vnaquæque virtus ab alia accipit: vt magnanimitas accipit ab alijs virtutibus omnibus: huiuſmodi enim perfectionem accipit vnaquæque virtus ab alia viciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundum illam virtutem: & hoc fit quando quis præter illam habet alias virtutes. Ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo, requiritur vt ad perfectionem ſuam propriam accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna ſit quaſi adiutrix & perfectrix alterius, nec operatio impediatur: & ad hoc declarandum tale adducatur exemplum: Ponatur quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu, & habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam, & non adiuuetur à perfectione externa, id eſt ab alijs virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc propona

ponatur ſibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata. Ille aut recuſabit, aut non. Si non recuſabit adulterium, non erit temperans: ſi recuſabit, tunc quia eſt auarus cum diffi cultate abſtinebit, & producet operationem temperatam cum difficultate: ergo nō erit perfecte temperans, quia ſignum habituum eſt facilitas. id eſt cum operatio producitur cum volu ptate & facilitate: tunc indicatur quòd habitus ineſt, vt dicit Philoſophus in ſecundo: cum verò producitur cum dolore & difficultate, tunc eſt indicium nondum ibi adeſſe habitum verè, ſed diſpoſitionem quandam. Eodem pacto ſi ponatur aliquis eſſe intemperans, & quòd ex altera parte ſit iuſtus, & in re iudicanda offeratur ſibi aliqua voluptas, aut accipiet, & ea de cauſa iniuriam afferet alteri, & non erit iuſtus: aut ſi non accipiet, & non inferat iniuriam, cū difficultate abſtinebit, & cum difficultate faciet iuſtitiam. at vere iuſtus nō debet cum difficultate & dolore operari iuſta, ſed cum facilitate & voluptate. Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus, oportet vt non impediatur operatio propria, & ad hoc concurrat adiumentum aliarum virtutum vt vna iuuetur ab altera: ne ſi ſola ſit vna, impediatur à vitio alio, vt exemplis oſtendimus. Hac diſtinctione allata afferunt illi poſtea duas concluſiones ad ſuum propoſitum cōfirmandum. Prima eſt, quòd ſi in aliquo ſit virtus perfecta vtraque perfectione, interna ſcilicet & externa, & propria & aliena: tunc neceſſe eſt vt ſint in eo omnes virtutes, & ſint ſimul. Secunda eſt, quòd ſi ſit vna virtus perfecta tantū vna perfectione, id eſt ſua interna & propria, non eſt neceſſe vt ibi ſint reliquæ omnes. Hæc opinio eſt probabilior quam prima: tamen & iſta non eſt admodū tuta, quia Philoſophus dicit quòd cum vna virtnte, ſcilicet prudētia, erunt omnes virtutes ſimul. Ponit enim vnam virtutem perfectā de ſe, & cum prudētia ad ſit ibi, & reliquæ ſimul omnes virtutes aderunt. His ergo poſt habitis dicendū eſt ſecundū mentē Philoſophi quòd data vna virtute vt virtus eſt, & vt conſiſtit in indiuiſibili (quia vniuſcuiuſque rei ſummum quærendū eſt) omnes virtutes dari neceſſe eſt. Loquitur enim Philoſophus exactiſsimè de virtute, Quicquid eſt autem, de quo ordine & via diſputatur, id eſt, vt ille inquit, ad vltimam ſui generis formam ſpeciémque redigendum. Oſtendit enim Philoſophus quòd cùm prudētia eſt, omnes virtutes ſunt, at cùm vna eſt virtus, & verè virtus pru-

dentia eſt:ergo cum vna eſt virtus omnes virtutes ſunt:& talis videtur eſſe ſententia ratióque Philoſophi. Verum pro maiore declaratione eſt notandum quòd duæ ſunt potentiæ in quibus ſuſcipiuntur virtutes,ſcilicet intellectus, & appetitus : ſed loquamur de intellectu actiuo,in quo ſuſcipitur prudentia, & de appetitu in quo ſuſcipiuntur virtutes morales, Iſtæ vires de ſe ſunt nudæ,& non habent vllam perfectionē niſi naturalem, id eſt aptitudinem ſuſcipiēdi virtutes,quæ ſunt habitus. Ideo Philoſophus habilitatem poſuit perſpiciendi in mente actiua quæ ſuſcipere prudentiam poteſt:aliam poſuit aptitudinem naturalem in appetitu quę ſuſcipere virtutem moralem poteſt,vt ſuprà vidimus. Verum etſi plerumq; reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinem ad vnam virtutē ſuſcipiendam quàm ad aliā:tamē ſicut dari poteſt corpus ſaniſsimū ſic dari poſſe videtur appetitus habens æquè aptitudines naturales omnes virtutes ſuſcipiendas.& quāuis Philoſophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rariſsimè fit,& ſumit id quod vt plurimum fit:ſed tamen quia dari poteſt, concedatur quòd talis erit æquè aptus ad omnes virtutes,verum quicquid ſit,neceſſario requiruntur iſtæ aptitudines in vtraque parte & potentia animæ, ad hoc vt anima ſuſcipiat virtutes : nam ſicut materia niſi eſſet diſpoſita primò, nullam ſuſciperet formā cum ipſa ſit indifferēs ad omnes formas elementorum ſuſcipiēdas,ita & illa. Diſponitur ergo primò aliquo modo,vt ſuſcipiat hanc potius quàm illā formam, Eodem vel ſimili modo aptitudines naturales videntur diſponere appetitum ad virtutem acquirendā,& habilitas illa perſpiciendi intellectum actiuum ad ſuſcipiendam prudentiam quæ acquiritur per talem habilitatem, vt etiā acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipſius appetitus. Dicendum eſt igitur quòd non poteſt dari perfecta prudentia quin inſint omnes virtutes,& æquè, quia non prius videtur oriri prudentia quàm morales virtutes : nec prius morales virtutes quam iſta:ſed ambo pariter,& æquè. ex quo ſequitur quòd vna data reliquæ ibi ſint oportet. Sed oritur difficultas, quia diſtinxit virtutes non ratione ſolum, ſed etiā obiectis & operationibus genere diuerſis:& oſtendit quod non ex quibuſuis operationibus quæuis oritur,ſed ex determinatis determinata. Dicendum quòd licet virtutes morū ſint diuerſę,tamē habēt duplex

vincu

vinculum.Primũ,quia omnes virtutes ſunt mediocritates, aut affectuum,aut actuum quæ oriuntur à vi perſpiciendi vel ipſa prudentia: ſimiliter operationes ipſarum virtutum habent coniunctionem talem vt ſimul oriantur ob nodum ipſius prudentiæ vel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur. Aliud vinculum eſt conditio prudentiæ quæ videtur dare eſſe virtutibus:& ideo cadit in definitionem virtutis ipſa prudentia,cũ dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu noſtri determinata ratione,id eſt à prudentia. quare cum habeant hoc cõmune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum, quia tali modo colligantur: meritò dicetur quòd vbi prudentia eſt,ibi reliquæ erunt virtutes. Verũ tota vis conſiſtere videtur in eo vt appetitus redigatur ad mediocritatẽ,& efficiatur obediens rationi:quòd ſi verè & perfectè redigetur ad hanc mediocritatẽ,erit etiã paratus ad aliã,licet non exerceantur operationes.Vnde ſi prudẽtia redigit appetitũ ad moderationẽ iræ,rediget etiam ad moderationẽ cupiditatis,quia prudẽtia eſt latiſsima. Nã in paupere põt eſſe liberalitas,licet non habeat facultates ſaltem ex parte prudentiæ quæ habet appetitũ redactũ & paratũ ad tales operationes exercendas. Quòd ſi facultas detur, operabitur ſi verè ſit prudens. Præterea totum officiũ virtutis videtur conſiſtere in electione bona. Quòd ſi deſint facultates, tamen poterit adeſſe perfectio interna,& appetitus paratus obedire rationi quandocunq; occaſio tulerit. Quare vbi eſt electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus eſt rectus. Nam cum moris quidem virtus, vt antè dicit Philoſophus, habitus ſit electiuus, electio verò appetitus ſequens deliberationem, propterea & rationem veram, & appetitum rectum eſſe oportet ſi electio ſit ſtudioſa, Itaq; dicere poſſumus quòd cum ex propriis operationibus acquiritur aliqua virtus, vbi primum prudentia adeſt, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id eſt quædam firma diſpoſitio ad exercendas omnes operationes ſecundum quamlibet virtutem, cum facultas & occaſio tulerit: eſt enim prudentia cõmunis menſura omnium mediocritatum. aliter prudens nõ eſſet perfectè prudens, quod eſt abſurdum. His dictis atque præmiſsis reſpondere poſſumus rationibus quas ſuprà poſuimus contra hanc ſententiam. Ad primam, cum dicebatur quòd homo non poteſt ſuſcipere æquè virtutes omnes cũ

habeat

habeant aptitudinē naturalem magis ad vnam quàm ad aliā, & non pariter & æquè ad omnes: dicendum quòd dari poteſt talis homo æquè diſpoſitus. vel ſi hoc non ſit, quia rariſsimè fit in naturalibus aptitudinibus: tamen, vt dicit Philoſophus non ſequitur, quia virtutes propriè dictæ quibus abſolutè dicitur homo bonus, non poſsint eſſe ſimul, imò neceſſariò ſunt ob ipſam prudentiam. Nam ſi concederetur id quod vt plurimum fit, vt homo ſit naturaliter magis aptus ad vnā virtutem quàm ad aliam acquirendā: tamen non ſequitur, quia habeat potentias ſecundū quas poteſt ſuſcipere omnes, licet cum maiore difficultate vnam quàm aliam. Verū cùm aliquam ex ſuis propriis operationibus acquirit, diſponitur appetitus quodāmodo etiam ad alias, ita vt cùm prudentia adeſt, ſint reliquæ virtutes omnes acquiſitæ, vt diximus. Ad ſecundā, cùm dicebatur quòd ex operationibus vnius vna oritur virtus, illud conceditur in principio cùm oritur habitus, tamen vna cum prudentia omnes aliæ oriūtur virtutes, ita vt ſimul ſint. Ad tertiam rationem cùm dicebatur quòd homo non poteſt ſimul omnes operationes producere: dicendum ꝙ reſpectu affinitatis quam habēt virtutes inter ſe, & cum ipſa prudentia, ſi acquirat habitum perfectæ vnius virtutis, ibi immediate aderunt reliquæ. Quòd ſi non acquireret omnes per operationes, acquireret tamen per electionē quæ eſt actus quidā internus: quare pauper poterit eſſe hoc pacto liberalis, quanuis nō habeat facultates. ſcilicet per electionē. Tenendum eſt igitur ſecundum ſententiam Philoſophi, quòd vbicunq; eſt vna virtus, ibi ſunt reliquæ, per hoc quòd vbicunq; eſt prudentia, ibi ſunt omnes virtutes morales. Et vbicunque eſt vna virtus, ibi eſt prudētia: ergo vbicūque eſt vna virtus, ibi ſunt omnes. Nam niſi ſint ſimul, videretur quoquo modo talis operari cum difficultate, & tunc non eſſet virtus propriè in eo, ſed potius diſpoſitio quædam nondum perfecta. Philoſophus autem non videtur loqui hic de virtute quæ eſt in via generationis, cum dicit, vna data omnes ſunt ſimul: ſed de virtute exactiſsima & perfecta, quæ cùm iungitur prudentiæ, fit quidam nodus virtutū, & aggregatū quoddam, & appetitus, vt ſæpius diximus, promptus eſt & paratus in quacunque operatione ſtudioſa rationem ſequi. Concluditur ergo quòd omnes virtutes morales ſunt ſimul cōnexæ inter ſe, & etiam cum prudentia, ita vt non ſeparentur niſi

niſi ratione ſua formali,& definitione.Sunt enim hoc pacto diſtinctæ,quia habent diuerſa obiecta circa quæ verſantur:diuerſas etiam potentias quas perficiunt,& diuerſas rationes formales,& tamen in eo in quo vna perfecta eſt , ſunt etiam reliquæ ſimul vnà cum prudentia,ſecundum ea quæ ex dictis Philoſophi colliguntur.Hanc ſententiam ſequutus eſt Cicero cùm inquit , Sed ne quis ſit admiratus, cùm inter ipſos philoſophos cõſtet,à meq; ipſo ſæpe diſputatum ſit,qui vnã haberet,omnes habere virtutes : nũc itaq; ſeiungam quaſi poſsit quiſquã qui nõ idem prudens ſit iuſtus eſſe.Alia eſt illa cùm veritas ipſa limitatur,& in diſputatione ſubtilitas . Alia cum ad opinionem cõmunẽ omnis accõmodatur ratio.quamobrem vt vulgus,ita nos hoc loco loquimur,vt alios fortes, alios viros bonos , alios prudentes eſſe dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum ſummo ordine à Philoſopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ , que collocantur in intellectu ſecundũ diuiſionem quam in fine primi Ethicorum Philoſophus poſuit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum,

Liber VII.

De heroica virtute, continentia, & earum oppoſitis. CAP. I.

POST hæc dicendum eſt,alio ſumpto principio, tres eſſe ſpecies eorum quæ circa mores ſunt, fugienda: uitium , incontinentiam , feritatem . Atque contraria quidem duobus manifeſta ſunt: aliud enim uirtutem , aliud continentiam appellamus . Ad feritatem 1

autem

autem & immanitatem, maximè uirtutem eam conuenit dicere, quæ eſt ſupra nos, Heroicam, inquam, quandam atque diuinam: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præſtabat, dicentem Priamum introduxit.

Nec iam hominis ſanè mortalis filius ille
Eſſe videbatur, ſed diuo ſemine natus.

*Quare ſi ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium eſt neq; uirtus, ſic neque dei, ſed hoc quidem præſtabilius eſt uirtute: illud autem diuerſum quid à uitio genus. At ut rarò fit uirum eſſe diuum, ut appellare Lacones conſueuere cùm ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic eſt) ſic & ferus, atque immanis eſt inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras eſt. fiunt autem quidem tales & ob morbos, * læſionesq; principij. Et eos etiam homines qui in uitijs exuperant, hac infami conſueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem diſpoſitione mentio aliqua poſterius fiet.* πηρώσεις.

2 *De uitio uerò prius eſt dictum: nunc de incontinentia, mollitie, luxuq;: & de continentia atque conſtantia eſt dicendum. Neque enim ut idem quod uirtus & uitium, neque ut diuerſum genus hæc ſunt putanda. Atque ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabilia ſunt, aut ſaltē plurima, maximeq; præcipua circa hos affectus oſtendere. Nam ſi ſoluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquātur autem ea quæ probabilia ſunt, ſatis ſanè fuerit demonſtratum. Videtur itaque continentia quidem,*
3 *conſtantiaq;, ſtudioſa eſſe ac laudabilis. Incontinentia uerò & mollities, praua, atque uituperabilis, & idem eſſe continens, & perſiſtens in ratione: & idem etiam in-*

contin-

continens & rationem egrediens. Et incontinens quidem, improba ſciens improba eſſe, agit ob perturbationem: continens autem cupiditates ſciens prauas eſſe, non ſequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem eſſe aiunt atq; conſtantem. Talem autem alij temperantem eſſe omnẽ, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem eſſe, & incontinentem intemperantem confuſè: nonnunquã diuerſos inquiunt eſſe. Interdum etiam ipſum prudentem in continentem eſſe non poſſe, interdum nonnullos homines qui prudentes ac habiles ſunt, incontinentes eſſe dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur hæc ſunt. 4 5

COMMENT.

POST hæc dicendum eſt alio ſumpto principio.} Cùm in ſuperioribus libris Philoſophus tràdidiſſet doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis, quarum virtutum ipſæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ verò ipſum intellectum tam actiuum quàm ſpeculatiuum vt diſtinctè vidimus: nunc conſentaneum forſitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm ſpeculatiua concluderet, niſi aliqua prius intercederent cognitu neceſſaria. Sunt enim nonnulli affectus, vel diſpoſitiones circa mores quæ non ſunt propriè virtutes vel vitia, ſed habent ſimilitudinem cum illis, & ſunt vel fugienda vel proſequenda, vt vitia & virtutes: quare cùm circa mores ſint, ad eundem pertinere videbatur conſiderare de his, ad quem pertinebat de vitiis & virtutibus. Meritò igitur poſt doctrinam virtutum hanc Philoſophus aggreditur in hoc ſeptimo libro docendo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia & incontinentia, conſtantia & mollitie: poſt hæc de voluptate & dolore multa declarat cognitu neceſſaria, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus ſiue diſpoſitiones quas diximus, & eas declarat. In ſecundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decem capitula. In primo affert tres ſpecies eorum quæ circa mores hominum ſunt fugienda, atque eorum contraria, & tranſit ad ea declaranda: in reliquis verò 1

capitulis quid agat, & quomodo procedat Philoſophus, ſuis locis videbimus. Primum cap. diuiditur in duas partes quæ patebunt. In primis igitur dicit Philoſophus proponendo intentionem ſuam, quòd dicendum eſt alio ſumpto initio & altius repetito, quia huiuſmodi habitus vel diſpoſitiones non ſunt propriè virtutes vel vitia: & ideo non poſſumus ſequi ordinem quem ſeruauimus in doctrina virtutum & vitiorum, ſed alio ſumpto initio dicendum eſt, inquam, tres eſſe ſpecies fugiendorum circa mores, ſcilicet vitium, incontinentia, atque immanitas ſiue feritas. Contraria verò quæ ſunt proſequenda circa mores tria ſunt: quorum duo ſunt manifeſta, ſcilicet, virtus & continentia: tertium appellat virtutem heroicam, quę videtur quoquomodo ſuperare conditionem humanam. & affert ad hoc ſuum propoſitum teſtimonium Homeri. Itaq; hæc virtus heroica diuina dicitur non quia dei ſit, cùm ille habeat in ſe omnem perfectionē ſupereminenti modo: ſed quia facit homines ſimiles quoquomodo deo. ſicut feritas dicitur, non quia ferarum, quia beluæ non habent neq; vitia neq; virtutes, ſed quia facit quoquomodo homines magis ſimiles feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati ſiue feritati opponitur, & probari poteſt hac ratione quam innuit Philoſophus, Summo vitio opponitur ſumma virtus, & excellentiſſima: ſed immanitas ſiue feritas eſt ſummum & plus quàm vitium. Heroica autem virtus eſt optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati ſiue feritati opponitur. Item, Rariſsimo vitio opponitur rariſsima virtus: at feritas eſt vitium rariſsimum: heroica quoq; eſt virtus rariſsima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc ſententiam affert teſtes Lacones, qui virum aliquem vehementer excellentem ſolent appellare tali nomine: vt patet in textu. Notandum quod homo collocari ſolet inter eſſentias ſeparatas & beluas. Nam per intellectum videtur habere ſimilitudinem cum illis ſeparatis: per appetitum ſenſitiuum cum beluis. Cùm igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia, aut per virtutes non videtur aſsimilari propriè, aut illis ſubſtantiis ſeparatis per virtutes, aut accedere ad beluas per vitia, ita quod meritò dici poſsit brutum animal. Nam beluæ non eſt virtus nec vitium, cùm non habeat rationem neque electionem: & non eſt etiam ſubſtantiarum ſeparatarum, cùm omnino careant

affecti

affectibus. Virtutes verò ſunt circa affectus: virtutes, inquam, morales. Ille autem ſubſtantiæ ſeparatæ videntur viuere mente, vt in decimo oſtendit Philoſophus. Cùm igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales, vt ſtudioſus, non tamen vita ſimili ſubſtantiæ ſeparatæ: ſimiliter cùm appetitus dominatur rationi, tunc viuit vt homo vitioſus, non tamen adhuc vt fera. Verum cùm homo ita virtute excellat, & ſummum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetitus ſummiſſus rationi penè extinguatur, tunc videtur aſsimilari ſubſtantiis ſeparatis, & viuere vita quadam excedente conditionem humanam: cùm vero appetitus ita obruit rationem, vt penè extincta videatur, tunc videtur homo excedere improbitate, & aſsimilari beluis, & deſcendere ad vitam quaſi inferiorẽ humana vita, & ſimilem vitæ ferarũ, & ſic fit immanis quidã: ſed hanc vitam immanẽ dicit præcipuè reperiri apud Barbaros, quia vti videtur ratione: ſed vitiũ immanitatis quod dicitur pluſquàm vitiũ, non modo ex habitu & conſuetudine fieri videtur, ſed etiã ex morbis & læſionibus membrorũ. Verum hæc quæ ex morbis eſt, non erit vitiũ & immanitas ſimpliciter & propriè, vt patebit infrà. Verum cùm de immanitate dicendũ ſit poſtea: de vitio & virtute dictum ſit prius. Nunc ſequitur oſtendere hos affectus, ſcilicet continentiam & incontinentiam, conſtantiam, mollitudinem, quæ ſunt diſpoſitiones quædam propinquæ vitiis & virtutibus, etſi non ſint propriæ, aut vitia aut virtutes: ſed in via vt perſeuerando in operationibus euadant poſtea talia.

{NVNC de incontinentia.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli; in qua aggreditur declarationem harum diſpoſitionum vt diximus, quæ nec virtus, aut vitium propriè ſunt, quanuis non multum abſint ab eis. Nam cùm continentia, & conſtantia eiuſmodi ſint, vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, ſtatim non ſunt dicendæ virtutes. Cum verò tandem rationem ſequantur, etſi cum difficultate, tamen non ſunt à virtute alienæ: de incontinentia quoque, & mollitie ſimili modo dicendum erit, quòd non ſunt vitia nec à vitiis aliena, vt infrà latius apparebit. Nam in ipſo incontinente fit pugna inter appetitum & rationem. & appetitus ſuperat. In ipſo verò continente fit etiam pugna, & tamen ratio ſuperat. at in vitioſo ſine vlla pugna ſtatim 2

appetitus dominatur. In ſtudioſo verò ſtatim ratio vincit ſine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non eſt propriè ſtudioſus,& incontinens vitioſus,& incōtinentia eſt virtus propriè,nec incontinentia vitium,licet non multum abſit à vitio vel virtute. Oſtēdit autē poſt hæc Philoſophus modum procedēdi,dicēdo ꝙ faciemus in iis ſicut in aliis conſueuimus locis. Afferemus primò opiniones antiquorū de his: poſtea ſoluemus aliqua neceſſaria circa iſtos habitus vel diſpoſitiones.

3 {VIDETVR itaque continentia quædam.} Hac in parte Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de his diſpoſitionibus,& primò ꝙ continētia & conſtantia videntur eſſe laudabilia & ſtudioſa cùm ſequantur rationem: incontinentia econtrà & mollitudo eſſe improba quædam & vituperanda.

4 {ET incontinens.} Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem eſt continens,& conſtans,& perſiſtens in ratione,& inconcontinens,& rationem egrediens. & hæc opinio non videtur vera vt apparebit. {Et incontinens quidē.} Tertia fuit opinio eorum qui dicebant ꝙ incontinens eſt is qui ſciens improba agit ob cupiditatem,continens vero contrario modo, vt patet. {Cenſent præterea.} Quarta fuit opinio,quòd continentia,conſtantia & temperantia eſſent idem, quanquàm eorum nonnulli dicerent hæc nō eſſe omnino idem, quidā verò penitus idem, Interdum etiam aſſerunt. Quinta fuit opinio de prudentia & incontinentia, quia aliqui putabant prudentem non poſſe incontinentem eſſe,quidam verò econtra fieri poſſe cenſebant,vt prudentes & habiles incontinentes eſſent.

5 {PRAETEREA incontinentes.} Sexta fuit quòd continentia non ſolum ſit circa voluptates, ſed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ ſunt, inquit, opiniones quæ habentur de iis.

De continente & incontinente.

CAPVT II.

6 *Dubitauerit autem quiſpiam, qui fit ut rectè quiſpiam exiſtimans agat incontinenter. ſcientem igitur, inquiunt quidam, impoßibile eſſe, nam abſurdum eſt (ut arbitrabatur Socrates) ſi ſcientia inſit aliud quippiam uincere, & ipſum*

perinde

perinde atque mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationem ipſam pugnabat, incontinentiámque exterminabat. Neminem enim exiſtimantem, præter id quod eſt optimum agere, ſed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur 7
ſententia iјs aduerſatur, quæ manifeſtè apparent. Atque quærere oportet quiſnam in ipſa perturbatione, ſi ob ignorationem agit, ignorationis ſit modus. Conſtat enim incontinentem non putare illud eſſe bonum, antequam in perturbatione ſit conſtitutus. Sunt autem qui hæc partim conce-dunt, partim non concedunt. Etenim ſcientia quidem nihil 8
eſſe ualidius confitentur. at huic non aſſentiuntur neminem agere præter id quod uiſum eſt melius. Quapropter inquiunt, incontinentem à uoluptatibus ſuperari, non ſcientiam quidem ſed opinionem habentem. At uerò ſi ſit opi- 9
*nio, * non ſcientia, neque uehemens exiſtimatio quæ reſi-* καὶ ἐπιστή-
ſtit, ſed remiſſa (ſicut in ambigentibus) uenia danda eſt, ſi μη.
non in his perſiſtit aduerſus uehementes cupiditates, at prauitati non eſt uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia ſunt. Eſt ne igitur id quod reſiſtit prudentia? 10
Hæc enim eſt ualidiſsima. At eſt abſurdum. erit enim idem prudens atque incontinens ſimul. Nemo autem dixerit prudentis eſſe ea ſponte agere, quæ prauiſsima ſunt. Et inſuper demonſtratum eſt antea prudentem aptum ad agendum eſſe (eſt enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes ha- 11
bere. Præterea ſi continens eſt ex eo quia uehementes ac 12
prauas habet cupiditates, neque temperans continens erit, neque continens temperans. Etenim neque uehementes habere cupiditates neque prauas, eſt temperantis. At oportet, nam ſi cupiditates ſint bonæ, prauus eſt habitus ille qui prohibet non ſequi. Quare non omnis continentia eſt ſtudioſa. Sin imbecilles & non prauæ, non eſt quid egre-

gium, nec etiam magnum quid, ſi ſint praua ac imbecilles.
13 *præterea ſi continentia in quauis opinione facit perſiſtere, praua eſt: ut ſi & in falſa. Et ſi incontinentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incontinentia ſtudioſa. quale fecit Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete. Eſt enim laudabilis quia non perſiſtit in ijs quæ ſuaſerat Vlyſſes, ob mentiendi dolorem. Præterea*captio mentiens, dubitatio eſt. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionem ſophiſtæ inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. Ligatur enim mens cum manere quidem non uult, quia concluſio nõ placet: pro-*
14 *cedere autem non poteſt, quia rationem ſoluere nequit. Fit autem aliqua ratione ut imprudentia cum incontinentia ſit uirtus. Qui nanq; habet utrunque, contraria ijs quæ exiſtimat ob incontinentiam aget. Exiſtimat autem bona eſſe mala, & agere non oportere. quare bona aget, & non ma-*
15 *la. Præterea qui perſuaſus agit, uoluptatesq́; ſequitur atque eligit, melior eo uidebitur eſſe, qui non ob rationem, ſed ob incontinentiam agit. Nam facilius curari poteſt, quippe cùm poßit illi diſſuaderi. At incontinens obnoxius eſt ei prouerbio quo dicimus: Quid inſuper bibere opus eſt, cum ſtrangulat aqua? Etenim ſi non perſuaſum eſſet ipſa ea non agenda eſſe quæ agit, diſſuaſus tandem ceſſaſſet,*
16 *nunc uero perſuaſum eſt ei, & nihilominus talia agit. Inſuper ſi circa uniuerſa continentia ſit, atque incontinentia quiſnam ſit ille qui eſt incontinens abſolutè? Nemo enim habet incontinentias omnes. dicimus autem quoſdam ſimpliciter incontinentes eſſe. Tales igitur quædam hac in materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tollere, alia relinquere oportet. Dubitationis enim ſolutio inuentio eſt.*

* σοφιστικὸς λόγος.

COM

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quiſpiam qui ſit.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus reſumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæſtiones circa ipſas, declarando & confutando ea quæ ſibi videntur neceſſaria, non eodem ordine eas reſumens, quo ſuprà poſuit, ſed aliam prius, aliam poſterius, vt patebit in ſingulis. Diuiditur autem hoc capitulum in ſex partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionem, Vtrum fieri poſsit vt aliquis rectè exiſtimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens ſciens eſſe improba, agit ob cupiditatem. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri poſsit vt habeat rationem incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primò pro hac parte, quaſi hoc fieri non poſsit, afferendo ſententiam Socratis, qui dicebat quòd cùm ſcientia ſit habitus validiſsimus, ſi ponatur eſſe in ipſo incontinente, non vinceretur à cupiditate quæ eſt debilior quàm ſcientia: quare fieri non poſſe vt ſciens, id eſt ſcientiam habens agat incontinenter. Hæc ſententia videtur excludere incontinentiam ex ratione morum. dicebat enim ꝙ qui ſcit, non poteſt exiſtimare rem quam ſcit aliter ſe habere. Nec vnquam aget contra id quod ſcit eſſe optimum, nec contra illud procederet niſi ignoratione. Vnuſquiſque enim videtur ferri ad bonum ſiue verum, ſiue deceptiuum, at ſciens non videtur circa id quod ſcit poſſe decipi: non ergo ſi ſit ſciens ſuperabitur ſcientia eius à cupiditate, quæ eſt debilior quàm ſcientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, vt ait Philoſophus in textu. 6

{HAEC igitur ſententia iis aduerſatur.} Allata opinione Socratis, arguit ſtatim ad oppoſitam partem & contra hãc ſententiam, oſtendendo ꝙ opinio illius refellitur ſenſu & experientia, quia aduerſatur his quæ manifeſtè apparent. Nam videmus quòd eſt aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ ſunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur eſſe niſi incontinens: ergo illa ſententia non eſt acceptanda quæ dicit incontinentiam non eſſe circa mores hominum. Poſt hæc dicit Philoſophus 7

hoc eſſe dignum conſideratione, quomodo & per ignoratio-nem agat incontinens cùm ſit ſciens, & quæ ignoratio ſit iſta, & quando. Nā antequā ſit in perturbatione, eſt ſciens, & poſtea quando eſt in perturbatione videtur quaſi ignorans, nam tria ſunt tēpora conſideranda: primo quando non eſt in perturbatione, & tunc eſt ſciens, ſecundò quādo eſt in perturbatione, & videtur quaſi ignorans, & eſt ſimilis ebrio qui habet ſcientiā, & non agit ſecundum illam ſcientiam, ſed agit quaſi ſint pueri, qui dicunt carmina quæ non intelligunt: & ſic illi proferunt labiis eſſe turpe quod tunc vix mente cognoſcunt. Tertiū tempus eſt quando peracta re turpi rurſus redit ad ſcientiam & cognoſcit. Et inferius acceptabit Philoſophus aliqua ex parte ſententiam Socratis, quam ſuprà viſus eſt refellere omnino.

8 {SVNT autem quibus.} Hac in parte Philoſophus affert ſolutionem quorundam circa hanc ſententiam Socratis: deinde ſolutionem eam refellit. illi enim in hoc aſſentiebantur Socrati, quòd ſcientia eſſet habitus validiſsimus, ita vt à cupiditate ſuperari non poſſet. Verùm ex altera parte diſſentiebant in eo quòd volebant incontinentiam eſſe in moribus hominum. ſed incontinentem non habere ſcientiam, ſed opinionem: quæ cùm ſit imbecillior ſcientia ſuperari poterat à cupiditate, & ita eſſet incontinens non habens ſcientiam. Nemo enim ageret præter id quod ſibi viſum eſt melius, ſed præter opinionem, quæ ſuperari poſſe videtur à voluptate.

9 {AT verò ſi ſit opinio.} Arguit contra ſolutionem illam Philoſophus hoc pacto, Si in ipſo incontinente non eſt ſcientia, neq; firma exiſtimatio, ſed opinio quædam talis vt facilè à voluptatibus ſuperetur, tunc venia danda eſſet incontinenti & incontinentiæ: ſed incontinentiæ non eſt danda venia nec excuſatio, cùm ſit prauitas & res digna vituperatione: ergo non eſt ab incontinente remouenda ſcientia, & ponenda talis opinio vt facitis. Notandum ꝙ Philoſophus dixit antea continentiam non eſſe virtutem propriè, nec incontinentiam eſſe vitium, quanquam non ſint longè à virtute vel vitio, nunc verò dicit incontinentiam eſſe prauitatem: ergo videtur eſſe vitium. Dicendum quòd vitium poteſt ſumi duobus modis: aut communi modo, aut proprio. Communi vt eſt fugiendum, & prauum, quòd de vitio & incontinentia, & immanitate, quæ ſunt tres ſpecies fugiendorum circa mores. Proprio modo

do vt eſt vitium propriè dictum, quod ex oppoſito contraria
tur virtuti propriè dictæ, Incontinentia igitur dicitur praui-
tas primo modo,non vt eſt vitium propriè dictum, ſed vt pra-
uum fugiendum & vituperabile.

{EST ne igitur id quod reſiſtit.} Hæc eſt ſecunda pars hu- 10
ius capituli,in qua Philoſophus affert quæſtionem circa quin-
tam ſententiam,& opinionē ſuprà allatā,non enim ſeruat or-
dinem quem tenuit in illis proponēdis,ſed vt ſibi opportunū
videtur. Dubitat ergo & quærit vtrum in ipſo incontinente
ſit prudentia,& primò oſtendit quòd videtur eſſe in eo pruden
tia:poſtea,declarat,& probat ꝙ non eſt. Dicit ergo in primis,
Incontinens non videtur habere ſcientiam, ſed opinionem:at
opinionum quæ ſunt in homine prudentia eſt validior, ergo
erit in ipſo incontinente prudentia,vt videtur. Poſt hæc af-
fert duas rationes contra hanc ſententiam. Prima ratio:ſi
in ipſo incontinente eſſet prudentia, prudens eſſet incōtinens.
at hoc eſt abſurdum:ergo abſurdum eſt dicere ꝙ prudentia ſit
in ipſo incontinente. Nam incontinens agit res prauas & tur
pes, prudens non agit res turpes: ergo prudens non eſt incon-
tinens. Secunda ratio, Prudens eſt aptus ad omnes res bonas
agendas, & complectitur omnes virtutes morum: ſed incon-
tinens non eſt aptus ad res bonas agendas, nec complectitur
omnes virtutes morum:ergo incontinens non eſt prudens.

{EXTREMORVM.}Id eſt ſingularium, 11

{PRAETEREA ſi continens ex eo.} Hæc eſt tertia pars 12
huius capituli,in qua Philoſophus arguit contra quartam opi
nionem quæ erat quòd temperantia,& continentia eſſet idem:
& videtur procedere hoc pacto. Continentia vel continens
verſatur circa cupiditates, & eas habet aut vehementes aut le-
ues: ſi vehementes, tunc vltra aut prauas, aut bonas: ſi vehe-
mentes & prauas,non poteſt eſſe temperatus. Nam tempera
ti non eſt habere vehementes cupiditates, nec prauas, cùm
appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato. at
oportebat tamen, ſcilicet vt haberet,ad hoc vt ſit idem ipſe
temperatus & continens ſecundum veſtram poſitionem.Qua-
re ſi continens habet vehementes cupiditates & prauas, non
poteſt eſſe temperatus,vt patet. Sin autem ipſe habeat vehemē
tes & bonas, prauus erit ille habitus qui reſiſtit bonis vehe-
mentibúſque cupiditatibus:nam continens pugnat cum cupi-

ditatibus,& tandem vincit:quòd ſi reſiſtat bonis & vehementibus,cõtinentia erit habitus prauus:& ſic non erit omnis ſtudioſa:at omnis temperantia ſtudioſa eſt.ex quo habemus ꝙ ſi cupiditates erunt vehementes ſiue prauæ,ſiue bonæ, temperan
c tia non eſt continentia. Verùm ſi cupiditates ſint remiſſæ & non prauæ,tunc continentia non eſſet egregius habitus vt exiſtimatur:ergo non habet remiſſas cupiditates non prauas : ſin verò ſint remiſſæ & prauæ,tunc continentia non eſſet potens diſpoſitio,& tamen eſt cùm reſiſtat magnis cupiditatibus.Cõcluditur ergo quòd cùm continens non verſetur circa remiſſas cupiditates,nec circa vehementes bonas, ſed potius habeat vehementes & prauas & temperati non ſit illas habere: concluditur,inquam,quòd temperans non eſt idem quod continens, nec temperantia idem quod continentia , vt volebat quarta opinio.& hoc videtur innuere Philoſoph. licet non manifeſtè inferat concluſionem.

{PRAETEREA ſi continentia facit.} Hæc eſt quarta pars
13 huius capituli,in qua Philoſophus arguit cõtra ſecundam opinionem qua dicebatur ꝙ continens idem eſt quod conſtans & perſeuerans in ratione, vel potius in propoſito & opinione. Incontinens verò econtrà eſt idem quod inconſtans digrediens à ſua opinione. Hanc ſententiam refellit Philoſophus, declarando quòd ſi illa opinio eſſet vera,ſequeretur quod aliqua continentia poſſet eſſe praua , aliqua incontinentia bona & ſtudioſa.at hæc ſunt duo abſurda : ergo abſurda videbitur illa opinio , ex qua hæc ſequuntur . Nam primum ſi continens ſit idem quod perſeuerans in opinione,vt illi volunt, fieri poteſt vt habeat opinionem falſam & prauam , & perſeuerantia in illa erit continentia praua:præterea ſi incontinens ſit idem quod digrediens à ſua opinione , fieri poteſt vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem : & hoc pacto aliqua incontinentia eſſet bona, ſi incontinentia eſſet non perſiſtere in opinione . & probat hoc exemplis Neoptolemi & ſophiſtarum . Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inſcribitur Philoctetes , primum mentiri , poſtea confiteri veritatem , & digredi à falſo.ergo ſi incontinentia eſt inconſtantia , & digreſsio à propoſito , talis digreſsio Neoptolemi à propoſito falſo ſit laudabilis : ergo aliqua erit incontinentia laudabilis.

bilis.

bilis.quod eſt abſurdum,quia nulla prauitas eſt laudabilis. Secundum exemplum eſt de ſophiſticis rationibus quibus illi conantur decipere homines, vt inanem gloriam conſequantur, & quanuis non rectè concludant concluſionem, ex præmiſsis tamen rationibus eorum ligatur mens neſcientis ſoluere, velut quidam interrogabant, vt in Poſterioribus dicit Philoſophus, Scíſne omnem dualitatem eſſe parem? ſi ſe omnem ſcire dicebat, offerebant dualitatem quandam quam habebant occultam, & dicebant eam non potuiſſe ſcire eſſe parem cùm ignoraſſet eam eſſe in rerum natura, ſoluũt illi non rectè,vt ibi oſtendit Philoſophus:quare ligatur mens neſcientis ſoluere talibus rationibus deceptiuis. Quòd ſi mens non perſiſteret in illa aſſenſione, talis digreſsio eſſet incontinentia laudabilis, quare abſurde dicunt quòd continentia faciat hominem perſiſtere in quauis opinione, & incontinentem non perſiſtere.vt illa quarta opinio vult.

14 {FIT autem aliqua ratione.}Probat etiam idẽ alia ratione hoc pacto. Si incontinentia eſſet omiſsio rationis & opinionis,vt illi dicebant,tunc ſequeretur quòd ex duobus vitijs poſſet componi vna virtus,quod eſt valde abſurdum.primũ,quia virtus eſt ſimpliciſsima forma & indiuiſibilis: deinde dicitur per abnegationẽ externorũ,ex quo patet, quòd eſt abſurdum dicere eam cõſtare ex partibus,& ex partibus duabus vitioſis. Quòd autem hoc ſequatur, ex eo apparet,quia fieri poteſt vt incontinens ſit imprudens, & per imprudentiã exiſtimet aliquam rem malam eſſe bonam,& per incontinentiam omittat illam falſam opinionem,ſi incontinentia, vt illi volunt, omiſsio opinionis eſt:ſed omiſsio prauæ opinionis videtur eſſe probitas & virtus:& hæc fiet ex illis duobus vitijs. ergo ex vitijs conficietur virtus, quod eſt abſurdum:& ſequitur ex quarta illa opinione. ergo abſurda & poſt habenda eſt illa opinio,

15 {PRAETEREA qui perſuaſus.} Hæc eſt quinta pars huius capituli,in qua Philoſophus affert dubitationem circa primam opinionẽ,quia illa dicebat ꝙ continentia eſt de numero bonorum,incõtinẽtia de numero prauorũ,quia poſſet aliquis dubitare in quo genere prauorum ipſa eſſet ponenda,& vtrum eſſet peior quàm vitium.Idcirco in parte iſta facit hanc determinationem,diſſerendo & diſputando, non autem aſſerendo: quia videt inferre diſputatiue, vt diximus,id ex quo appareat

intem

intemperantiam eſſe minorem improbitatem quàm incontinentiam. Nam intemperans perſuaſus agit prauum, & diſſuaſione remoueri & ſanari poteſt: & incontinens non perſuaſus à ratione operatur prauum cum ratio repugnet, & cum percipiat illud eſſe prauum: & non perſuaſus à ratione: quia aduerſatur appetitui ſuo, exequitur illud prauum: & intemperans perſuaſus, & eligens, voluptates perſequitur quas diſſuaſus poteſt omittere, & ſanari poſſe videtur: at incontinens cum non agat perſuaſus, non videtur diſſuaderi poſſe & diſſuaſione moueri. Affert poſt hæc & accommodat huic propoſito prouerbium quo dicitur, quòd non eſt afferēdus potus ei qui ſuffocatur aqua, quia dando illi potum nihil proficitur. Simile fit de incontinente quem fruſtra diſſuadet quis, cùm percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm ſibi oſtendat ratio agendum eſſe. Notandum quòd in hac parte Philoſophus procedit argumentando & differendo, non afferēdo: quia nec verum eſt, nec ſua ſententia, vt intemperantia quàm incōtinentia, vel intemperans quàm incontinens ſit potior. Nam intemperans eſt vitioſus, & habet rationem iudiciumq́; corruptum. Incontinens vero nondum eſt vitioſus propriè, nec habet rationem eo modo corruptam: præterea facilius ſanari poteſt quàm intemperans, vt declarabit inferius: ſed nunc arguit hincinde, vt magis illuceſcat veritas & determinatio

16 ſua quam affert infrà. { INSVPER ſi circa vniuerſa,} Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus affert dubitationem circa ſextam opinionē, qua dicebatur, quòd incōtinentia eſt circa multa obiecta & vniuerſa, vt circa honorē, lucrum, & huiuſmodi. Arguit Philoſophus contra hoc, dicendo quòd data hac opinione, ſtatim ſequitur quòd non erit ſimplex incontinentia, & propriè dicta, ſi verſatur indifferenter circa talia, ſed mixta quædam: ſed hoc eſt abſurdum. quare dicendum erit quòd continentia & incontinentia circa determinata obiecta verſatur, id eſt circa voluptates, quòd ſi diceretur alio modo, tunc non propriè: nec ſimpliciter, ſed ſecundum quid diceretur. at nos propriam & ſimplicem quærimus, vt patebit infrà. poſtea dicit Philoſophus, quòd harum dubitationum quædam ſunt ſoluendæ vel tollendæ, tanquam non veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & diſpoſitiones.

Quonam

Quonam pacto continentes agunt.

CAP. III.

PRimùm itaque conſiderandum eſt, ſi inconti- 17
nentes ſcientes agant necne, & quonam modo
ſcientes. deinde circa quæ ſit incontinens ponen-
dus, & cõtinens. Vtrum circa uoluptatem om-
nem atq; dolorem, an circa definitas quaſdam uoluptates at-
que dolores. Et utrum idem ſit an diuerſus, continens at-
que conſtans. Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent
contemplationem. Eſt autem conſiderationis initium, utrum 18
continens & incontinens, ijs circa quæ uerſantur differant,
an modo. Dico autem ſic, utrum incontinens ex eo ſolum ſit 19
incontinens, quia circa hæc uerſatur, an non: ſed ipſo modo,
an utriſq;. Deinde ſi continentia & incontinentia ſint cir- 20
ca uniuerſa, necne. neque enim circa omnia uerſatur is qui
eſt incontinens abſolutè, ſed circa ea circa quæ eſt intempe-
rans. neque ſimpliciter ſeſe habet ad illa. Eſſet enim incon-
tinentia ac intemperantia idem, ſed hoc modo. Nam ille
quidem eligens ducitur, putans ſemper oportere perſequi
uoluptatem præſentem. Incontinens autem non putat qui-
dem, perſequitur tamen. Si itaque uera ſit opinio, ſed non
ſcientia, qua tranſgredientes incontinenter homines agunt, 21
nihil refert ad rationem. Nonnulli nanq; eorum qui opi-
nantur non ambigunt, ſed arbitrantur exactè ſe ſcire. Si igi-
tur opinantes ex eo quia remiſſe credunt magis quàm ſcien-
tes, cõtra ſuam agent exiſtimationem: nihil differet ab
opinione ſcientia. Sunt enim qui non minus opinioni ſuæ,
quàm alij ſuæ ſcientiæ credunt, ut ex Heraclito patet. Sed 22
cùm dupliciter dicatur ſcire (nam & is qui ſcientiam quidem
habet, non autem utitur ipſa: & is qui utitur, dicitur ſcire)
hæc inter ſeſe different: habentem, inquam, ſcientiam, at

non

non contemplantem, & habentem ac contemplantem: age-
23 *re ea quæ agere non oportet. hoc enim uidetur abſurdum.*
24 *Sed non ſi agat non contemplando. Præterea cùm propo-*
ſitionum duo ſint modi, nihil prohibet ut quiſpiam agat
contrarium eius quod ſcit, ſi habeat quidem utraſque, uni-
uerſali tamen & non particulari propoſitione utatur.
Nam ea quæ aguntur, ſingularia ſunt. Differt autem &
ipſum uniuerſale. nam aliud eſt in ipſo, aliud in re. Vt
omni homini ſicca conducunt. & hic eſt homo. uel ſiccum
eſt quod eſt tale. Sed ſi hoc ſit tale, aut non habet, aut non
operatur. Magna igitur per hos emerget utique differen-
tia modos. atque adeò ut hoc quidem modo non abſurdum
25 *eſſe, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut ho-*
mines ſcientiam habeant, alio modo quàm nuper diximus.
Nam in habendo quidem, ſed non in utendo differentem
cernimus habitum, ut quiſpiam & habeat quodammodo
μὴ μαινό-μενος. *& non habeat ipſum. qualis eſt dormiens, & *furens, ac*
ebrius. At hoc modo diſponuntur ij qui ſunt in perturba-
tionibus conſtituti. nam iræ, & cupiditates uenereæ, cæ-
teraq; ſimilia, corpus etiam manifeſtè permutant. atque
nonnullos & in furorem, ac inſaniam adigunt. Patet igi-
tur dicendum eſſe incontinentes perindè ſeſe habere atque
26 *hi ſunt affecti. Dicere autem eas ſententias quæ à ſcientia*
proficiſcuntur, nullum eſt ſignum. Etenim ij qui ſunt in
hiſce perturbationibus conſtituti, demonſtrationes & car
mina dicunt Empedoclis. Et qui primum diſcunt, nectunt
quidem orationes, ſed nondum ſciunt. oportet enim ipſo-
rum inſideant menti, ad quod tempore opus eſt. Quare pu-
tandum eſt, ut hiſtriones poëmata recitant: ſic & incon-
tinenter agentes, ſententias dicere. Inſuper & hoc modo
27 *quiſpiam naturaliter inſpexerit cauſam. Opinionum enim*

alia

alia eſt uniuerſalis, alia de ſingularibus eſt, quibus iam
ipſe præſidet ſenſus. Atque cùm ex ipſis ratio fuerit una:
anima concluſum ipſum in contemplandis quidem dicat, in
agendis autem rebus continuò agat neceſſe eſt. Nam ſi om=
ne dulce guſtare oportet, & hoc eſt dulce ut unum quid ſin=
gularium, is hoc ſimul & agat qui poteſt nec prohibetur,
neceſſe eſt. Cùm igitur una quidem uniuerſalis ineſt opi= 28
nio guſtare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uolupta=
tem afferre, & hoc eſſe dulce: hæc autem operatur, atque
ineſt fortè cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupidi=
tas autem ducit. mouere enim partes ſingulas poteſt. Qua- 29
re fit, ut à ratione quodammodo & opinatione incontinen
ter agatur. non tamen per ſe contraria, ſed per accidens. cu=
piditas enim rectæ rationi, ſed non opinatio aduerſatur.
Quare & propter hoc beſtiæ, non ſunt incontinentes: quia 30
non uniuerſalem exiſtimationem, ſed ſingularium imagi=
nationem atq; memoriam habent. Quomodo autem ſolui= 31
tur ignoratio, ac rurſus fit incontinens, ſciens, eadem eſt ra=
tio, & de ebrio, & dormiente, & non eſt huius propria
*perſcrutationis, quam quidem *à naturalibus audire opor=* παρὰ τῶν φυσιολόγων
tet. Cùm autem ultima propoſitio rei ſit ſenſibilis opina- 32
tio atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet
dum eſt in perturbatione: aut ſic habet ut in habendo nõ ſit
ſcire, ſed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina
profert. Et quia terminus extremus non eſt uniuerſalis, nec
ad ſcientiam ut uniuerſalis attinet, atq; id accidere uidetur
quod Socrates quærebat. Non enim ea, quæ propriè ſcientia
eſt, præſente, fit perturbatio: nec ipſa ob perturbationem di-
ſtrahitur, ſed ſenſitiua. De his igitur ſi ſciens, inquam, incon
tinens an non ſciens, & quonam modo ſciens incontinenter
agat, tot à nobis ſint dicta.

COMMENT.

17 PRIMVM itaque conſiderandum eſt.} Hoc eſt tertium capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſoph. poſtea quam attulit opiniones priſcorum de continentia & incontinentia, & conſtantia, & huiuſmodi, & circa hæc poſuit dubitationes quaſdam & oppoſitiones: nunc ſoluere intendit primam dubitationem, quæ poſita eſt in præcedenti capitulo, Vtrum incontinens agat ſciens incontinenter. Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo ordinem de quibus dicturus eſt, dicit conſiderandum eſſe vtrum ſciens vel non ſciens incontinens agat: & ſi ſciens, quonam pacto, hæc enim eſt magna difficultas, & in hac ſe dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit conſiderandum eſſe circa quæ verſatur incontinentia, an circa omnes voluptates, & reliqua quæ patent in textu.

18 {EST autem conſiderationis initium.} Præmiſſo ordine eorum de quibus dicere inferius intendit: affert nunc duas dubitationes, & ſtatim ſoluit. Nam earum ſolutio videtur eſſe fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio eſt vtrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ verſantur: an modis diuerſis verſandi circa eadem obiecta, eandemq; materiam. Hæc dubitatio introduci poteſt duobus modis. Primo, vtrum continens & incontinens differant inter ſe ob id, quia verſantur circa diuerſa obiecta & materiam: an quia verſantur circa eandem diuerſo modo. Vel alio pacto introduci poteſt, vtrum continens & incontinens differant, ſcilicet à temperato & intemperato: an in materia, vel in modo verſandi diuerſo. & hæc ſecunda expoſitio magis conſonare & conuenire videtur cum iis quę dicentur inferius, quia hanc dubitationem ſoluit potius ſecundo modo ſumptam, quàm primo.

19 {DICO autem.} Hoc addit vt magis ſeipſum declaret.

20 {DEINDE ſi continentia & incõtinẽtia} Affert ſecundam dubitationẽ talem: vtrũ continentia & incontinẽtia verſentur circa omnia obiecta, an non: & ſtatim affert ſolutionem huius ſecundæ quæſtionis, dicendo quòd ſimpliciter incõtinens, de quo loquimur, nõ verſatur circa omnia, ſed circa ea circa quæ verſatur intemperans, id eſt circa voluptates. deinde infertur ſolutio ſecundæ dubitationis, ſcilicet quòd licet intemperans, & incon

& incontinens verſentur circa eandẽ materiam, id eſt circa voluptates corporis: tamen non ſimpliciter eodem modo, quia eſſent idem, quod eſt abſurdũ, ſed diuerſo. nam intemperans eligit, incontinens nõ eligit: ergo incontinens non eſt intemperans, licet verſentur circa eandẽ materiam. Et notanda eſt diſtinctio iſta, quia videtur eſſe fundamentũ eorum quæ dicẽtur inferius. Neq; ſimpliciter, id eſt nõ eo modo quo intẽperans.

{SI itaq; vera ſit opinio.} Hæc eſt ſecunda pars huius cap. 21 in qua Philoſophus poſteaquã præmiſit nonnulla neceſſaria, nunc ſumit rationem illam priſcorum, qui nitebantur ſoluere opinionem Socratis, & difficultatem ſua ſententia ortam, cum diceret incontinentem nõ habere ſcientiam eorum quæ prætergrederentur ob cupiditatem: illi autem aiebant habere opinionem & non ſcientiam. Philoſophus autem oſtendit ꝙ talis ſolutio illorum non eſt bona, quia nihil refert vtrũ in ipſo incontinente ſit ſcientia vel opinio quam ille tranſgrediebatur in agendo, & poſthabeat ipſam ſiue ſit ſcientia ſiue opinio ſequendo cupiditatẽ: nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia nõ haberet ſcientiam rem validiſsimam, ſed opinionem quæ eſt imbecillior, & ſuperari à voluptatibus poteſt. Hoc autem non eſſe verũ dicit, quia ſunt nonnulli qui habent ita infixam & firmam opinionem ac ſi haberent ſcientiam. Nam ſi dicunt incontinentes ex eo habere opinionem, quia remiſsè credentes agant contra exiſtimationem & iudicium ſuum: hoc argumentum nõ valet, quia fieri poteſt ita vehemens opinio, vt in habente ſit tanquam ſcientia. & hoc oſtendit exemplo Heracliti qui opinabatur ꝙ omnia eſſent in continuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus, vt non minus crederet, quàm ſi certiſsimè ſciret. Quare ſi ponamus ꝙ in incontinente ſit opinio & non ſcientia: nihil refert, nec ſequitur propoſitum noſtrum vt vincatur, quia opinio ſit debilior, cùm poſsit eſſe opinio talis, vt reſpectu habentis ſit tanquam ſcientia. Notandum quòd multipliciter differt ſcientia ob opinione: ſcientia ſemper eſt de neceſſariis, opinio verò non ſemper. Scientia eſt per demonſtrationem, opinio nõ eſt per demonſtrationem: & ſcientia ſemper eſt vera, opinio poteſt eſſe falſa. Sunt & alia multa quibus differunt. verùm ad propoſitum, & ſi ſemper ſcientia ſit firma, opinio autem non ſemper, tamen fieri poteſt, vt aliquãdo in hoc ſint ſimiles, id

eſt, vt ſit opinio vehemens & firma, ac ſi eſſet ſcientia quædam vt exemplo oſtendimus.

22 {SED cũ dupliciter dicatur ſcire.} Hæc eſt tertia pars huius ca. in qua Philoſophus incipit ſoluere dubitationẽ quã mouit in principio capituli præcedentis, Vtrũ incontinẽs ſit ſciẽs etſi ſit, quomodo ſit: circa dubitationẽ attulit ſententiam Socratis, & priſcorũ vt vidimus, & duo facit. Primò ſoluit quæſtionem afferendo tres diſtinctiones, deinde ſoluit alio modo ex parte naturalis profectionis rerum agendarum vt late appareat ſententia, & ſolutio quam intendit. Prima diſtinctio eſt ꝙ ſcire biſariam dicitur. Vno modo habitu, vt is qui habet & non vtitur: alio modo vt eſt in actu, & operatione, vt eſt ille qui habet ſcientiam & vtitur. Nam primo modo, vt hoc pateſiat exemplo, dicimus geometram dormientem, & non operantem & ſpeculantem, habere ſcientiam geometriæ & habitum. Secundo modo dicimus ſcire cùm ſpeculatur ſecundum ſcientiam & habitum geometriæ quam habet faciendo aliquã demonſtrationem, veluti quòd triangulus habeat tres angulos æquales duobus rectis & huiuſmodi. Eodem pacto citharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Primo modo ſi ſtet dormiens: ſecundo modo ſi operetur ſecundũ habitum qui eſt in eo, & vtatur arte ſua. Hæc diſtinctione allata affert vnam concluſionem Philoſophus, qua innuere videtur quoquomodo ſolutionem quãdam. nam quando dicimus incontinentem ſcire, poſſumus vno modo intelligere quòd habet opinionem & ſcientiam in habitu: alio modo quòd vtatur & actualiter ſpeculetur & conſideret ſecundum talem ſcientiam. Quòd ſi vtroq; modo ponatur ſcire in ipſo incontinente, id eſt vt habeat in habitu, & contempletur, id eſt vtatur ipſa. & conſideret ſecundum eam dum agit, forſitan erit abſurdum: ſed primo modo tantùm nihil refert, id eſt vt habitu habeat, & non contempletur cùm agit. Veluti ſi ponamus aliquem ſcire rem quandam eſſe bonam, & habitu illam ſcientiam cognitionemq; habere, nõ tamen habere actu, id eſt vti ea cùm agit, nec eam reſpicere cùm operatur.

23 {HOC enim videtur abſurdũ.} Scilicet ponere vtroq; modo ſcire in ipſo incõtinente, ſcilicet eũ habere ſcientiã habitu, & vti cũ agit incõtinenter, ſed nõ, ſcilicet erit abſurdũ dicere, quòd habeat ſcientiam & cognitionem illam habitu, & poſtea

non

non conſideret, & contempletur, vel ea vtatur cum agit. Notandũ quòd Philoſophi ſolent aliis terminis hanc diſtinctionem facere. Dicunt enim quòd actuum quidam primus, quidam ſecundus. Primum appellant ipſum habitum, quia eſt tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma ſolet appellari actus reſpectu materiæ, vt anima dicitur actus à Philoſopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto ſcire dupliciter eſt: aut primo actu, id eſt habitu: aut ſecundo, id eſt operatione. & primo modo incontinens dicetur ſciens cum agit: ſecundo verò non dicetur ſciens. Nam ſi haberet ſcientiam ſecundo modo, id eſt vt eam reſpiceret quam habet, nunquam operaretur ſecundum incontinentiam: ſed culpa ſua eſt quod non reſpicit eam cùm agit, ſed poſt habet & dimittit vt præſentem ſequatur voluptatem. Et animaduertendus eſt hic Philoſophi modus quem ille multis in locis ſeruat vt mediũ ſuis diſtinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priſcorum dicebant incontinentem ſcientem eſſe. Socrates verò dicebat fieri non poſſe, vt ſciens ſit incontinens: Philoſophus verò medium tenens, partim ſcientẽ, partim nõ ſcientem eſſe voluit, afferendo diſtinctionẽ de modo ſciendi. Cum enim res diſtinguuntur. quæ indigent diſtinctione, multæ anferuntur dubitationes, & ipſa veritas manifeſtius eluceſcit. Plato primò his eſt vſus diſtinguendi modis: erant enim antea ſcientiæ quaſi crudæ: Plato cœpit diſtinguendo tollere æquiuocationes, vt in Phædro de furoribus, & aliis in locis facit diſtinctiones præclaras: poſtea Philoſophus iſte mirũ in modũ amplificauit hos diſtinguendi modos, vt tollerentur omnes cauillationes ſophiſtarum, quibus hic ſemper inimiciſsimus facit.

{PRAETEREA cùm propoſitionum.} Affert Philoſophus ſecundam diſtinctionem, & ſolutionem eiuſdem quæſtionis, ſcilicet vtrum incontinens ſit ſciens, & ſi eſt, quomodo ſit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione ſiue diſcurſione, & ſyllogiſmo actiuo duæ propoſitiones ſumuntur: vniuerſalis vna, altera ſingularis. & ſit quandoque vt ſciamus vtranque, & ſit etiam vt ſciamus tantum alteram: & intelligitur hic de vniuerſali, & particulari circa eoſdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic eſt magnes, & cætera. Poteſt ergo fieri vt incontinens ſciat in vniuerſali, neſciat poſtea particulare cùm agit, ſicut in ſpeculatiuis 24

dicimus,quòd fieri poteſt vt quis ſciat omnem triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis,ignoret autem hunc vel illum triangulum: ſed cùm ſit quoddam vniuerſale quod habet ſub ſe ſingulare, quod ignorari non poteſt cùm ſcitur ſuum vniuerſale,quoddam verò vniuerſale ſit, quod ſciri poteſt ſine ſuo ſingulari: ideo Philoſophus affert diſtinctionem illã,ne quis obiiceret,dicendo quòd fieri poteſt vt ſit vniuerſale aliquod, quo ſcito ignorari non poteſt ſuum ſingulare: quòd ſi hoc competeret incontinenti, tunc non eſſet vera ſolutio tua,ſcilicet quòd incontinens ſciat vniuerſale, poſtea verò cum agit non ſciat ſingulare. Affert igitur hanc diſtinctionem quòd duplex eſt vniuerſale:aliud in ipſo qui habet, aliud in re. Exemplum primi, vt omni homini ſicca proficiunt, hic eſt homo &c. Hæc propoſitio ſingularis ignorari non poteſt reſpectu vniuerſalis quod eſt in ipſo, id eſt in ipſo homine. Nam cùm ſciat tale vniuerſale in ipſo homine,id eſt in ſe, non poteſt ignorare hanc propoſitionem ſingularem, id eſt hic eſt homo,niſi ſeipſum ignoraret:quod eſt abſurdum. Exemplum ſecundi,Omne ſiccum homini prodeſt: at hoc eſt ſiccum &c. Tale igitur vniuerſale quod eſt in re ſciri poteſt,& tamen ignorari poteſt ſingulare. nam & ſi ſciam quòd omne rheubarbarum purgat choleram,quod eſt vniuerſale in re, tamen ignorare poſſum hoc vel illud rheubarbarum. Quare dicere poteſt Philoſophus ad tollendam illam obiectionem: cùm ego loquor de incontinente.& dico quòd ipſe habet ſcientiam habitu,& vniuerſale: cùm verò agit,ſingularem propoſionem non percipit, non intelligo de vt vniuerſali in ipſo quod ſciri non poteſt quin ſciatur ſuum ſingulare:ſed intelligo de vniuerſali in re quod ſciri poteſt, & tamen non percipi ſingulare ſuum quod locatur ſub ipſo, vt exemplis patuit. Loquendo igitur de vniuerſali quod eſt in re, dicere poſſumus quòd incontinens agere poteſt ſciendo vniuerſale: poſtea verò cùm agit,non percipiendo ſingulare: non eſt autem abſurdum vt incontinens habeat vtraſque propoſitiones, ſcilicet vniuerſalem & particularem, & tamen cùm agit non vtatur cognitione & ſcientia illius in ſingulari, & ideſt non habere in actu & operatione: & ſic aget contra id quod ſcit, & erit quoquomodo ſciens reſpectu vniuerſalis, quoquomodo neſciens reſpectu ſingularis, ex eo quia cognitione in particu-

lari

lari propoſitione non vtitur, itaque ſi hoc modo ſcire dicatur incontinens, non erit abſurdum, ſed illud abſurdum eſſet ſi diceretur eum ſcire & vti ſcientia in ſingulari cùm agit.

{PRAETEREA fit vt homines.} Affert tertiam diſtinctio 25 nem Philoſophus, ex qua emergit tertia ſolutio. Nam dictum eſt ſuperius quòd ſcientes dici poſſunt & in habendo & in vtendo. id eſt habitu & actu ſecundo: nunc autem iſtud habere ſcientiam, ſcilicet in habitu non vtendo ea, bifariam dici poteſt, aut quòd habeat & non operetur, quia ſtet ocioſus non impeditus aliqua perturbatione: aut quòd habeat, & non operetur ob aliquam perturbationem, & huiuſmodi. Sicut eſt dormiens, ebrius, furens, & alij eiuſdem generis, & iſti videtur differre, quia ille ſine perturbatione eſt habitu ſciens, tamen non conſiderans actu, quia ſtat otioſus: hic verò alter ſcientiam habet habitu, & impediri poteſt multifariam, aut ſomno, aut ebrietate, aut perturbatione, ne exerceat operationes ſecundum ſcientiam quã habet: & huic ſimilis eſt quo innuitur ſolutio, videtur eſſe incontinens qui habet cognitionẽ & ſcientiam in habitu, & cum ſuperueniunt vehementes cupiditates, permittit ſe ſuperari, & fit ſimilis ebrio cum ſit in illis perturbationibus cõſtitutus, quæ non ſolũ exagitant animũ, ſed etiam corpus permutant, aut pallore, aut tremore, aut ſimilibus.

{DICERE autem incontinentes.} Remouere videtur ob- 26 iectionem quæ fieri potuiſſet hoc modo: Tu dicis, ô Ariſtoteles incontinentem habere ſcientiam cum impedimento, ita vt non vtatur ea cũ agit. Nos tamen videmus aliquos incontinentes dicere & proferre ſententias quæ indicant eos eſſe conſtitutos in ſcientia, & ideo non videntur ignorare, ſed percipere cùm agunt. Reſpondet Philoſophus quod fieri poteſt vt proferant talia. Verum hæc tantum verbis dicunt, & non ſequitur per hoc quòd ſint in ſcientia conſtituti: ſicut etiam pueri qui proferunt orationes quas non intelligunt, & hiſtriones carmina in ſcena quæ recitant, & tamen non intelligunt quod importatur per illa, quare non ſequitur quòd ſi incõtinentes proferunt ſententias ad ſcientiam & cognitionẽ pertinentes quòd ſint in ſcientia conſtituti. Et ſic erunt quodammodo ſcientes & quodammodo non ſcientes, eo modo quo dictum eſt.

{INSVPER hoc etiam pacto.} Allatis diſtinctionibus illis 27 & ſolutionibus, nunc eiuſdem dubitationis aliam ſolutionem

affert ex parte naturalis profectionis ſcientiæ actiuæ, & dicit naturaliter, non quia à natura proficiſcatur hæc ratio, ſed quia ſic fit naturaliter in profectione ſcientiæ actiuæ & opinionis. Nam fit hoc modo quòd quædã eſt opinio vniuerſalis, quædã ſingularis, quæ eſt circa res agendas ſingulares, quarum eſt ſenſus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoque vna opinio, & vna ſententia, quam intelligit Philoſophus eſſe concluſionẽ, & non minorem propoſitionẽ, ſicut aliqui dicũt expoſitores. Fit enim ex vniuerſali & ſingulari concluſio hoc pacto, Omne animal eſt ſubſtantia, Socrates eſt animal, ergo Socrates eſt ſubſtantia. Hæc eſt opinio vniuerſalis, ſcilicet omne animal eſt ſubſtantia: & eſt alia ſingularis, id eſt Socrates eſt animal: & ex his opinionibus fit vna, quæ eſt concluſio, ſcilicet Socrates eſt ſubſtantia, cui neceſſario aſſentitur mens: cum ſequatur neceſſario ex præmiſsis ſecundum formã ſyllogiſmi. Verũ ſicut fit in ſpeculatiuis, ita in actiuis, ſed in ſpeculatiuis hoc fit vt poſita vniuerſali & particulari ſecundum formam ſyllogiſmi, neceſſario ſequitur concluſio: ſic in actiuis poſita vniuerſali & ſingulari, ſtatim ſequitur operatio, quæ eſt concluſio in actiuis, ſcilicet executio ipſa poſt diſcurſionem factam: vt patet in hoc exemplo, vbi ponitur vniuerſalis opinio & particularis, ex quibus fit vna tertia: id eſt concluſio & executio ipſa hoc modo, Omne dulce eſt guſtandum: hoc eſt dulce, & ſtatim fit executio & proſecutio illius quæ eſt concluſio actiua. Nam in ſpeculatiuis ſatis eſt noſſe concluſionẽ, ſed in actiuis non tantum eſt cõcluſio quæ infertur, ſed etiã quæ agitur, cùm ſtatim poſt diſcurſionem illam fiat executio, & iſta proceſsio fieri videtur naturaliter in rebus agendis, licet non animaduertatur. Primò enim habemus aliquam cognitionẽ ſub qua ponimus aliquam particulam, & poſtea infertur concluſio ex illis, id eſt operatio & executio, ſi non prohibetur.

28 {CVM igitur vniuerſalis.} Præmiſsis ijs quibus percipitur proceſsio, quæ naturaliter videtur in rebus agendis: nunc Philoſophus accedit ad ſolutionem, qua intelligi poſsit quomodo incontinens operetur: & animaduertendum quod de eadem re diuerſæ opiniones & propoſitiones eſſe poſſunt: quæ diuerſæ cùm ſint, non tamen ſunt contrariæ, vt de aliquo dulci dicere poſſumus quòd eſt turpe, & etiam quòd affert voluptatem. Ponatur autem, vt dicit Philoſophus, vna cognitio

vniuerſalis vetans non guſtare, id eſt nullum dulce eſt guſtandum, ſit etiam alia quæ dicat quòd omne dulce affert voluptatem, tunc allato aliquo dulci vt hoc eſt dulce, quòd eſt ſingularis opinio, & propoſitio ſtatim incontinens, ſi adſit cupiditas, collocabit illam propoſitionem ſingularem ſub vniuerſali affirmatiua quam habet, ſcilicet ſub hac vniuerſali, quòd omne dulce affert voluptatem: collocabit, inquam, iſtam ſingularem, hoc eſt dulce, & ſtatim concludet operando & exequendo ſi impedimentum abſit, requiritur primò vt ſit vniuerſalis opinio; deinde ſingularis alia, & rei ſingularis quæ agi poſsit à nobis, & vt adſit cupiditas, & remotum ſit operandi impedimentum vt poſsit fieri executio: illa autem alia vniuerſalis negatiua, id eſt, nullum dulce eſt guſtandum, relinquitur ab incontinente, nam cùm poſſet illam ſingularem, ſcilicet hoc eſt dulce, collocare ſub ea negatiua bona quam habet, ipſe collocat ſub affirmatiua vniuerſali, etſi habet illam bonam negatiuam. quare dicit Philoſophus quòd ex vniuerſali ratione, & ſingulari opinione quæ eſt contraria vniuerſali, illi non per ſe, ſed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate, incontinens operatur: & ſic ex vniuerſali ratione non corrupta, quæ dicit nullum dulce guſtandum eſt, & opinione particulari quæ dicit hoc eſt dulce, agere videtur incontinens: nam cupiditas eſt connexa huic ſingulari opinioni, quæ cupiditas eſt contraria illi vniuerſali rationi per ſe: opinio autem illa ſingularis eſt contraria per accidens, quia de ſe non eſſet contraria niſi eſſet cupiditas quæ trahit rationem, & mouet etiam partes organicas corporis, & ſic incontinens permittens ſe ſuperari operatur.

{A RATIONE quodammodo & opinatione.} Quia oportet vt tam vniuerſalis quam particularis adſint ibi in incõtinente, ſed vt clarius intelligatur ſententia Philoſophi, talis videtur fieri proceſſus in ipſo incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, ſcilicet turpe eſt guſtandum, ſcit etiam quòd omne dulce affert voluptatem: repræſentatur ſibi aliquod dulce, & concupiſcentia mouet, diſcurrit ille & negatiua illa ratio vetans guſtare dulce, quæ dicit nullum dulce eſt guſtandum, retrahit eum, & ſi non eſſet cupiditas, faceret bonam concluſionem, quia diſcurreret ſecum hoc pacto. Nullum dulce eſt guſtandum: hoc eſt dulce, & ſtatim operatione 29

concluderet: ergo non eſt guſtandum, & non guſtaret, & non laberetur: verùm cùm ſit ibi cupiditas præſens & vrgens ipſe ponit illam ſingularem opinionem, ſcilicet hoc eſt dulce, ſub illa alia vniuerſa i affirmatiua, ſcilicet omne dulce affert voluptatem. quare ſi omne dulce affert voluptatem: ſcit enim hanc propoſitionem prius vniuerſalē, deinde, & hoc eſt dulce, ergo & c Concludit operando, & guſtando, & exequendo, quòd ſi ipſe collocaſſet ſub illa prima bona, & negatiua quæ dicit quòd nullum dulce eſt guſtandum, bonam feciſſet concluſionem, & non guſtaſſet, ſed cùm habeat ſcientiam illius vniuerſalis, non vtitur poſtea cùm agit, & ex hoc non habet ſcientiam actu, etſi habet in habitu: intemperans verò differt ab eo, quia habet corruptam rationem, & non putat illam negatiuam eſſe veram, vt incontinens qui eam percipit & non ſequitur, ſed intemperans putat potius oppoſitam illius negatiuæ eſſe veram, ſcilicet quòd omne dulce eſt guſtandum, quia ex mala conſuetudine habet corrumptum iudicium rationis: incontinens verò cùm habeat & percipiat illas duas vniuerſales propoſitiones, quòd nullum dulce eſt guſtandum: & quòd omne dulce affert voluptatem, exemplo cùm aduenit hoc dulce cupiditate vrgente, quæ eſt contraria negatiuæ propoſitioni: quia illa vetat guſtare, cupiditas ſuadet: incontinens ponit ſingularem illam ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando vt potiendo illo dulci, & oblitus penè dum eſt in illa perturbatione primæ propoſitionis bonæ negatiuæ vetantis eum guſtare, cuius ſcientiam habet in habitu, ſed in operando eam non reſpicit, quare dicitur quod aliquomodo ſciens, aliquo modo non ſciens operatur. Et cùm dicimus incontinentem habere ſcientiam in habitu eo pacto & non actu, non ſumimus ſcientiam propriè dictam, ſed largo modo pro cognitione quadam quam ille habet vniuerſalis illius propoſitionis & huiuſmodi. Nam loco ſuo Philoſophus exactiſsimè ſcientiam propriè dictam declarauit, vt vidimus. Percepimus etiam expoſitione huiuſmodi propoſitionum, & vniuerſalis & ſingularis diſcurſionem incontinentis, & proceſſum quem facit in operando. Verùm diſcurſionis & ratiocinationis eius ex vniuerſali & ſingulari ſequitur concluſio, quæ non deſinit in cognitione tantum, vt in ſpeculatiuis: ſed in opere & executione rei ſecundum appe-

titum, à quo ratio ſuperatur, vt dictum eſt. Et notandum quòd ſit pugna inter iſta, quia ſcientia & cognitio illa vniuerſalis coniuncta cum ratione aduerſatur opinioni particulari non de ſe, ſed opinioni coniunctæ cupiditati, & fit pugna, & in ipſo incontinenre ſuperatur ratio. In eo verò qui eſt inconti-nens vincit ratio, vt patet, ſed videtur Philoſophus ſententia ſua tenere mediam viam inter ſuperiores, quia non remouet omnino ſcientiam ab incontinente, vt faciebat Socrates, nec tribuit ſolam opinionem, vt illi priſci.

{QVARE & propter hoc beſtiæ non ſunt incontinentes.} 30
Ex ſupradictis infert vnum correlariũ Philoſophus, quo oſten dit incontinentem eſſe non poſſe ſine ratione, quia non ſufficit tantum concupiſcentia: & ideo dicit ꝙ beſtiæ non poſſunt eſſe incontinentes: quod probari poteſt hoc pacto. Omnis incontinens habet vniuerſalem cognitionē cui aduerſatur cupiditas: ſed nulla belua habet vniuerſalem cognitionē cui aduerſetur cupiditas: ergo nulla belua eſt incontinens. Patet ratio, quia beluę habent imaginationem, & apprehenſionem, & memoriã rerum ſingulariũ, non autē percipiunt vniuerſale quod percipitur ratione, & intellectu tantum. Ex quo patere poteſt quòd intellectus tantum excedit memoriã, phantaſiam, & alias huiuſmodi potentias inſtrumentales quæ ſingularium ſunt aut perceptiuæ, aut retentiuę, quantum ſuperat potentia rationalis irrationalem, & intellectiua ſenſitiuã, & omnino ea quę cognoſcit vniuerſale, illam quę nullo modo percipit vniuerſale. Concluditur ergo ꝙ beluę nullo pacto incontinentes eſſe poſſunt, cùm non habeant rationem, & vniuerſalem exiſtimationem.

{QVO modo autem ſoluitur ignoratio.} Reſpondet Philo- 31
ſophus obiectioni, quę fieri poſſet & oriri ex antedictis, quia dictum eſt quòd incontinens habet cognitionem, & ſcientiam: poſtea in operando obfuſcatur à perturbatione, qua ſublata rurſus reuertitur in priſtinam ſcientiam, quam habitu habet. Quæritur ergo quomodo ex ſciente fit ignorans, & rurſus ex ignorante fit ſciens: & quomodo pellitur illa caligo. Ad hæc reſpondet Philoſophus, quòd fit ſimili modo de ebrio & dormiente, quorum ſolutio à Philoſopho naturali petenda eſt, qui de ſomno, & vigilia, & ſimilibus doctrinam tradit. & hoc dicit Philoſophus ne videatur tranſire de genere in genus, & permiſcere ſcientias, quæ & principijs ſub-

iectis diſtinguuntur, intelligendum eſt tamen quòd ſicut fit in ſomno & ebrietate, ita in ipſa incontinentia euenire videtur. Nam primò homo vigilat, poſtea accidit ſomnus, qui vigiliæ quædam priuatio eſt & operationis. Ligantur enim ſenſus, vnde ſomnus ligamen ſenſuum externorum appellari ſolet: ſoluto deinde ſomno iterum fit vigilia. in ebrio quoque aſcendunt vapores, & perturbant ſpiritum vitalem & cerebrum, & inſtrumentum quo vtitur ratio: ſoluto autem vapore illo rurſus ſpiritus incipit meare purus, & inſtrumentum idoneum reddere ad operationes exercendas. Similiter fit de incontinente qui primò habet ſcientiam & cognitionem illam vniuerſalem, & ſcit nullum dulce eſt guſtandum, & hoc eſt dulce, & ideo non eſſe guſtandum. Sed poſtea vrgentibus cupiditatibus quaſi ebrietate irretitus, & non reſpiciens cognitionem illius bonæ propoſitionis negatiuæ collocat ſingularem ſub affirmatiua, & concludit affirmatiuè potiendo dulci: ſed deinde vt fit ſolutio ignorantiæ generatæ per ebrietatem remoto vapore: ſic ſoluitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum: & ſic redit ipſa ratio quaſi quædam lux, & ſera eum pœnitentia capit quaſi ſecum dicentem, ſciebam quòd nullum dulce guſtandum eſt, & hoc cùm eſſet dulce non erat guſtandum: ego tamen guſtaui prohibente ratione.

32 {CVM autem vltima propoſitio.} Declarat Philoſophus etiã magis quomodo incõtinens dicatur & neſciens: & ex hoc emergit ſolutio dubitationis de ſcientia Socratis; duas diximus incontinentem habere propoſitiones, vniuerſalem & ſingularem, & hæc vltima eſt rei ſenſibilis opinatio, quæ dicitur domina rerum agendarũ, quia actio eſt rerũ ſingulariũ, nam ſi afferatur ſola vniuerſalis, nunquam fiet actio: incontinens igitur cùm agit adueniente cupiditate habet quidem ſopitam illam vniuerſalem, ſingularẽ verò quæ eſt domina rerũ agendarum aut non habet: quia non vtitur ea, aut ſi habet non animaduertit ſecundum eam, nec percipit ſe habere, atque ideo abutitur, & ſi profert eam, facit vt vinolenti, qui proferunt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, vt ſuprà etiam dixit, ſcientiam non indicat, & ſic dici poteſt quòd ſit quodammodo ſciens: & non ſciens, cùm agit ipſe incontinens diuerſis modis, vt patuit. Affert præterea alium modum ſolutionis ipſe Philo-

ſophus,

ſophus, ſcilicet quòd duplex eſſe videtur ſcientia, vniuerſalis & ſingularis. Vniuerſalis eſt firma & perſeuerans, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non eſt domina rerum agendarum. Alia vero eſt opinatio quædam rei ſingularis & ſenſibilis. Cum hæc ita ſint, dicere poſſumus quòd illa ſcientia quæ eſt vniuerſalis, & propriè talis non vincitur in ipſo incontinente, nec illa præſente incontinens agit incontinenter, & hoc fortaſſe intellexit Socrates, inquit Philoſophus, cum dixit quòd nemo agit præter ſcientiam ſuam, & ſic accommodat propoſito ſuo ſententiam Socratis. Intellexit, inquam, de vniuerſali, cuius propriè eſt ſcientia, qua præſente non fit perturbatio, ſed cum extremus eſt terminus, id eſt ſingularis & præſente ſingulari opinatione: quæ non eſt ſcientia propriè, ſed rei ſenſibilis eſt, tunc fit perturbatio, & quaſi caligine obfuſcatur incontinens, & hoc pacto vidimus quomodo ſciens & quomodo non ſciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſſit ſententia Socratis, quam Philoſophus, vt conſueuit, accommodauit propoſito ſuo. Solet enim refellere aliorum opiniones primò: deinde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex ea parte qua ſunt vera, conueniant ſecum, & falſa diſcordent, vt fecit in primo, & in alijs locis.

Circa quæ continens & incontinens verſatur.

CAPVT IIII.

VTrum autem ſit aliquis incontinens abſolutè, 33
an aliqua ex parte ſint omnes, & ſi ſit, in qui 34
buſnam ſit, dicendum deinceps eſt. Patet igitur continentes atque conſtantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates dolorésque uerſari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia ſunt neceſſaria, alia per ſe quidem expetibilia ſunt, exuperationem autem habent. Atque neceſſaria quidem dico, quæ ad ipſum pertinent corpus: alimentum, inquam, Veneris uſum, & huiuſmodi cætera, circa quæ temperantiam intemperantiámque poſuimus. Non neceſſa-

ria

ria uero, per ſe autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ ſunt ſimilis generis, quæ bona ſunt & delectant. Eos *quidem qui in his præter rectam rationem quæ eſt in ipſis, exuperant, abſolutè quidem incontinentes non dicimus, ſed hæc addentes, pecuniarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus, ut diuerſos & ſimilitudine nomen idem habentes: ut homo qui ludo in* Olympi*co uicit.* Communis *enim ratio parum ab illius ratione propria differebat: at tamen erat diuerſa.* Atque *huius ſignum eſt illud, nam incontinentia quidem non ſolum ut delictum, ſed etiam ut quoddam aut ſimpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur.* At *horum nemo.* Eorum *autem qui circa corporis uoluptates uerſantur, in quibus temperantem intemperantémque ponimus, qui non eligendo, ſed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes perſequitur, dolorem autem inferentium fugit, famis, ſitis, æſtus, frigoris, & omnium quæ ad tactum guſtumq; pertinent, is non additione circa hæc, inquam (ut circa iram) ſed abſolute ſolum incontinens dicitur.* Cuius *hoc indicium eſt. circa nanque has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur, & propterea in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, & cõtinentem ac temperantem.* Sed *illorum neminem, quòd circa uoluptates eaſdem quodammodo doloresq; uerſantur.*

36 Atque *ſunt quidem hi circa eadem, ſed non eodem modo: ſed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt.* Quapropter *potius eum intemperantem dixerimus, qui non cupiens, aut remiſſè exuperationes uoluptatum perſequitur, ac medioeres fugit dolores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit.* Quid *enim faceret ille ſi cupiditas adueniret ingens, & circa rerum neceſſariarum indigentiam*

vehe

uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uoluptatum, 37
aliæ genere ſint honeſtæ ſtudioſæq́;, aliæ non ſint (eorum
enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt na
tura, quædam hiſce contraria, quædam media, quemadmodum
prius diſtinximus: ut pecuniæ lucrum, honor, uictoria) in
omnibus talibus atque medijs non ex eo uituperantur ho=
mines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: ſed ob
modum, & quia exuperãt. Quapropter qui præter ratio=
nem aut uincuntur aut ſequuntur quippiam eorum quæ na-
tura ſunt honeſta & bona, non laudantur: ut ij qui circa ho
norem magis quàm oporteat ſtudent, aut erga filios, & pa-
rentes, Etenim bona ſunt hæc: & laudantur qui circa hæc
ſtudent. Attamen eſt & in his exuperatio quædam, ſi quiſ=
piam (ut Niobe*) & aduerſus deos contenderet, aut ſic erga*
patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator ap=
pellabatur. inſanire nanque nimium uidebatur. Circa igitur
hæc nulla eſt prauitas, propterea quòd ununquodque per ſe
(ut diximus) natura eſt expetibile: exuperationes tamen ip=
ſorum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinen
tia. etenim incontinentia non ſolum eſt fugienda: ſed etiam
uituperanda. Ob perturbationis autem ſimilitudinem ad=
iungentes ſingula incontinentiam circa unumquodque di=
cunt: ut malum medicum, aut malum hiſtrionem, quem ab=
ſolutè non dicerent malum. Vt igitur neque hic abſolutè di=
citur malus, quia non eſt uitium quicquam ipſorum, ſed ra=
tionum comparatione ſimile: ſic & illic ſolam exiſtiman-
dum eſt incontinentiam & continentiam eſſe, quæ in ijs eſt
circa quæ temperantia intemperantiáque uerſatur. circa au=
tem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapropter & ipſam
addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum &
honoris & lucri.

COM

COMMENT.

33 VTRVM autem ſit quiſpiam incontinens &c.} Hoc eſt quartum capitulũ huius primi tractatus,in quo poſteaquàm ſoluit primam dubitationem poſitam in principio antecedentis capituli:ſi incontinens agat ſciens,necne:& ſi ſciens agat quomodo ſciens,& eam pluribus modis declarauit:nunc declarat aliam quæſtionem etiam ibi ſecundo loco poſitam, ſcilicet vtrum ſit abſolutè incontinens , & circa quam materiam ſit propriè ille qui ſimpliciter eſt incontinens . Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt . In prima parte videtur proponere duas quæſtiones . Prima eſt , vtrum quis ſimpliciter ſit incontinens , an omnes incontinentes ſint ſecundum quid,& aliqua ex parte,ita quòd nullus ſit ſimpliciter incontinens & abſolutè.Secunda eſt , ſi aliquis ſit ſimpliciter & abſolutè incontinens circa quam materiam propriè ſit.

34 {PATET igitur continentes.} Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli,in qua Philoſophus incipit declarare illas duas quæſtiones,& primo affert materiam in genere ipſorum habituum vel diſpoſitionum.ſcilicet continentiæ & incontinentiæ, conſtantiæ & mollitudinis, & dicit eam eſſe circa voluptates, & dolores.Et accipit hic non tantũ voluptates, & dolores corporis:ſed in genere & communiter. Notandum ꝙ omnis virtus & vitium verſatur circa voluptates & dolores, & propterea cùm continentia & cõſtantia ſint propinquæ virtuti:incontinentia verò & mollitudo ſint propinquæ vitio , ideo habitus iſti ſiue diſpoſitiones vidẽtur verſari circa eandem materiam.

35 {QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli , in qua primò diuidit materiam circa quam in genere verſatur incontinens : deinde ex diuiſione illa venatur incontinentem & continentem ſimpliciter,& dicit quòd afferentium voluptatem quædam ſunt neceſſaria , quædam expetenda per ſe,ſed ſuſcipiunt exuperationem & exceſſum vituperandum , vt honores & diuitiæ & alia huiuſmodi circa quæ exceſſus fieri poteſt , & defectus , vt antea vidimus . Et hæc dicuntur de ſe expetenda, non tamen vt felicitas vel virtus quæ non ſuſcipiunt exceſſum vel defectum,vt in præcedentibus declarauit Philoſophus. Eſſet enim exceſſus ipſius,& exceſſus , & defectus,& poſſet fieri proceſſus in

in infinitũ:ſed circa illa poteſt fieri exceſſus expetendo pluſquam oportet. & quanuis dicantur de ſe expetenda: ſunt tamen ob aliud, cùm ordinétur ad virtutem & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt voluptatem & non ſunt neceſſaria, excedunt præter rationem rectam, non dicuntur abſolutè,& ſimpliciter incontinentes, ſed cum hac additione vt incontinentes circa honores vel circa diuitias,& huiuſmodi, ita vt niſi adderetur illud,ſcilicet circa honores, vel diuitias,non intelligeretur. Sed cùm dicitur incontinens, non addendo aliud, intelligitur circa voluptates corporis, quia propriè tales dicuntur incontinentes, ſed illi alij dicuntur per ſimilitudinem,& cum additione,ſicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo,ſcilicet homo victor: qui etſi habeat rationem cõmunem cum homine, differt tamen ab homine,& ab ſeipſo vt eſt homo ſimpliciter, & à ſua ratione propria cùm alia ſit eius ratio qua homo eſt, & alia qua homo in olympico victor. Sed eſt alia ratio incontinentis qua incontinens eſt ſimpliciter & abſolutè, & alia qua incontinens ſecundum quid. Hoc deinde probat Philoſophus à ſigno,& communi hominum ſermone: nam incontinentia circa voluptates corporis, quæ eſt abſoluta, talis vituperari ſolet,quia aut eſt vitium,aut aliqua ex parte & propinqua vitio: ſed incontinentia dicta ſecundum quid non vituperatur vt vitium, ſed ſolùm vt delictũ quoddam reprehenditur. His dictis oſtendit Philoſophus eos qui ſunt incontinentes ſimpliciter.& dicit quòd ſunt illi qui verſantur circa voluptates corporis, circa quas verſatur temperans & intemperans: & hæc ſunt voluptates guſtus, & tactus, vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa iſta excedunt non eligentes,ſed præter electionem dicuntur abſolutè incontinentes, & propriè.& ſine vlla additione. Signum autem huius eſt quòd intemperantes appellari ſolent qui circa ſupradictas voluptates verſantur, & non circa illa alia: ſic etiam incontinentes qui verſantur circa eaſdem voluptates circa quas verſantur intemperati, appellari abſolutè incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrum dicuntur incontinentes: ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia verſatur circa eandem materiam.& ex hoc videntur aliquo modo bene dixiſſe qui idem

idem eſſe dixerunt continentem & temperantem, & incontinentē & intemperantē, ſed tamen differunt vt nunc oſtendit.

36 {ATQVE ſunt quidem.} Ne videretur ob ſuprà dicta ꝙ eſſet idem omnino incontinens ſimpliciter,& ipſe intēperans, & ideo ſtatim ſubdit ꝙ etſi verſentur circa eandem materiam non tamen eodem modo:quare differūt inter ſe. quod autem non eodem modo atq; ex eo differant, probatur:Illi inter ſe differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens.at intemperans eligens, incontinens non eligens agit & operatur:ergo inter ſe differunt, cùm diuerſo modo verſentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum. His dictis affert Philoſophus vnum aliud,ſcilicet quòd magis intemperantem dicemus illum qui facilè & ſine reſiſtentia vlla parùm concupiſcens ſequitur exceſſum voluptatum, quàm qui vehementibus cupiditatibus ſtimulatus excedit in voluptatibus eiſdem.& per hæc verba inferre videtur quòd ſit deterior quàm incontinens. Nam quid faceret ſi cupiditas adeſſet iuuenilis, cùm parum concupiſcens tantopere ſequitur voluptatem,& fugit dolores mediocres prouenientes ex indigentia talium rerum quæ dicuntur neceſſariæ?Ex quo patet quòd eſt deterior,cùm paruis vincatur:& ideo etiam differunt cùm alter ſit deterior altero, id eſt intemperans ipſo incontinente. Notandum ꝙ continentia & incontinentia dicitur propriè & impropriè:vel ſimpliciter,& ſecundum quid.Continentia propriè dicta verſatur circa determinatam materiam, id eſt circa voluptates corporis ſecundum guſtum & tactum,quemadmodum temperantia. Continentia vel incontinentia impropriè dicta & ſecundum quid verſatur circa honores, vel iram, vel lucrum,vel aliquod huiuſmodi: ſed nunquam talem appellamus continentem vel incontinentem ſimpliciter,ſed incontinentem cum hac additione, id eſt circa honores, incontinentem circa lucrum. & ſic de aliis. Notandum ꝙ ea obiecta quæ efficere videntur voluptatem circa alimētum dicuntur neceſſaria,non quo ad voluptatem,ſed quo ad nutrimentum, & ad victum qui neceſſariò requiritur pro conſeruatione indiuidui in vita humana. Intelligendum item ꝙ Veneris vſus non eſt neceſſarius pro conſeruatione eius indiuidui in quo eſt & qui illum exercet,ſed pro generatione alterius,vt patet.

37 {CVM autem cupiditatum ac voluptatum.} Hæc eſt quarta

pars

pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit materiam incontinétiæ propriè dictæ,& incontinentię impro priè,& ſecundum quid,ſecūdum illam diuiſionem quam fecit: nunc addit aliud membrum,quia ſuperior diuiſio videbatur diminūta ad præſens propoſitū. Nam ſuprà locutus eſt tātum de incontinentia ſimpliciter & ſecūdum quid, quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ,atq; ex eo videtur excludi immanitas. In hac verò diuiſione videntur complecti ea quæ tranſgrediuntur conditionē humanæ naturæ,vt voluptates & cupiditates immanes,& incipit iam innuere materiam immanitatis, vt paulatim deueniat ad eam quam paulò poſtea declarabit.Voluptatem igitur efficientia tria ſunt:quædam natura expetēda vt victoria,honores,& hæc ſuperius appellauit non neceſſaria,& de ſe expetenda:quædam cōtra naturā, vt edere carnes humanas,quod eſt immanitatis:quædam media,& hæc ſuperius quæ hic dicit media appellauit neceſſaria circa corpus, vel pertinentia ad corpus,aūt pro conſeruatione indiuidui,aut pro generatione alterius,vt diximus. quare hic addita eſt vna pars pertinens ad immanitatem.verū in illis duobus, ſcilicet mediis & natura expetendis vituperari homines ſolent in eo ꝙ excedunt modum,vt Niobe in amādis filiis, & ideo pœnas dedit,vt referunt fabulæ poëtarū. Nam Latona contrahit arcū &c.vt inquit poëta ille. Affert itē exemplum de ſatyro qui adeò in amando patre exceſsit, vt inde cognomen acciperet, & patris amator appellatus, & demū eo mortuo ſibi mortem conſciuerit:& ideo inſanus à Philoſopho dicitur. Circa igitur iſta verſatur incontinens ſecundum quid, & dicitur incontinens,cū circa illa excedit cū additione, & per ſimilitudinem quādam:ſicut dicimus malū medicum,quē ſimpliciter nō diceremus malū,ſed cū hac additione medicū malū.Et quemadmodū hic non dicitur ſimpliciter malus,quia non eſt vitioſus, ſed per ſimilitudinē quandam,quia eſt malus medicus:eodem pacto incōtinens circa iram vel lucrū,& talia,dicitur incontinens per ſimilitudinem quandam,& ideo dicimus incontinentem,addēdo circa honorem,circa lucrum & huiuſmodi. Sed continens & incontinens ſimpliciter,& abſolutè,& propriè eſt circa quę temperantia & intemperantia,id eſt circa voluptates corporis, vel dolores reſpicientes guſtum vel tactum: ea verò circa quæ dicitur ipſa immanitas, patebunt in ſequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia, & eius duæ ſint ſpecies.

CAP. V.

38 CVm autem quædam natura uoluptatem effi=
ciant: quorum alia ſimpliciter, alia generi=
bus animalium uoluptatem, atque hominum
afferunt: quædam non natura, ſed partim ob
πηρώσεις. *morbos, partim ob conſuetudinẽ, partim ob naturas pra=
uas delectent. licet & circa horum ſingula ſimiles habitus
cernere. Dico autẽ ipſos immanes, ut mulierem illam quam
grauidas reſcindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus
ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari,
quorũ alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gau=
dere, alios ſuos filios in conuiuiis comedendos mutuò dare,
aut id quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini ha=
bitus ſunt. Alij autem quibuſdam ob morbos & ob inſa=
39 niam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq;
conſerui iecur item comedit. Alij ſunt ex morbo, uel ex
conſuetudine: ut euulſiones pilorum, & unguium eſus, et
πρὸς δὲ τούτοις, ἡ τῶν ἀφροδισίων τοῖς ἄῤῥεσι. carbonum, & terræ. & *inſuper uenereorum habitus ma=
ribus. aliis enim natura, aliis ex conſuetudine accidunt. ut
iis qui à pueritia conſueſcunt. Quibus igitur cauſa eſt na=
tura, eos nemo dixerit incontinentes. quemadmodum neque
40 mulieres, quòd uenerem non agant, ſed patiantur. pari mo=
do neque eos qui ob conſuetudinem, morboſúe ſe habent.
Igitur ſingula quidem hæc habere extra fines eſt uitij,
41 quemadmodum & ipſa feritas. Habentem autem uincere
aut uinci, non eſt ea quæ abſoluta eſt continentia, aut in=
continentia, ſed ea quæ per ſimilitudinem dicitur. Quemad-
modum & is qui circa iram ſic ſe habet, dicendus eſt cum
effectu, & non incontinens abſolutè. Omne nanque ui=
tium

tium exuperans, & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut eſt ferinum aut ex morbo. Nam qui talis eſt natura ut uniuerſa formidet, etiam ſi obſtrepuerit ſorex, timidus eſt timiditate ferina. Quidam etiam felem ob morbum pertimeſcebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, ſenſuq; tantummodo uiuunt, immanes ſunt, quales nonnullæ nationes ſunt longè habitantium Barbarorum. Qui uerò non natura, ſed ob morbos ut comitialem aut inſaniam, ij ſunt morboſi. Fieri autẽ poteſt ut horum aliqua quiſpiam interdum habeat tantum, ſed non ſuperetur. ut ſi Phalaris puerum percupiens comedere ſeſe detineret, aut ab nefanda libidine abſtineret. Fit etiam ut non ſolum habeat, uerum etiam ſuperetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ eſt humana, abſolutè dicitur prauitas: alia uerò cùm additione (ferina, inquam, aut ex morbo) & non abſolutè: ſic & incontinentia alia eſt ferina, alia ex morbo. Abſolutè autem ea eſt ſola quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perſpicuum igitur eſt incontinentiam & continentiam in ijs eſſe duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq; uerſatur. & in cæteris ſpeciem aliam incontinentiæ eſſe: quæ quidem non abſolutè, ſed per translationem incontinentia dici ſolet.*

* ὁ, δὲ τῆν γαλῆν ἐδεδίει διὰ νόσον.

COMMENT.

CVM autem quædam natura uoluptatem.} Hoc eſt quintum capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit circa quæ verſatur incontinentia ſimpliciter, & propriè dicta, & item incontinentia ſecundum quid, ſumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc oſtendit circa eas voluptates, quæ humanæ naturæ cancellos tranſeunt, continentiam & incontinentiam dici ſecundum quid & aliqua ex parte, non autem ſimpliciter, & propriè. Nam antea declarauit quomodo ſit incontinens propriè, & ſimpliciter: & item impropriè, & ſecun- 38

dum quid circa ea quæ ſunt humanæ naturæ terminis nunc clauſa, quomodo videtur eſſe incontinens impropriè & ſecundum quid in his voluptatibus quæ excedunt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte Philoſophus talem ſumit diuiſionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia ſunt, quædam non ſunt talia: rurſus eorũ quæ natura efficiunt voluptatem, quædam ſimpliciter ſunt huiuſmodi vt ea quæ ſunt cõmunia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam verò ſunt voluptaria ſecundum genera animalium, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipſum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo vt animalia diſtinguuntur genere vel etiam ſpecie: ſic iſta voluptuaria diſtingui videntur, ſimpliciter tamen ſunt communia illa quæ communiter omnia delectant animalia, vt frigidum & humidum in potu, vel ſiccum & calidum in cibo, cum enim fameſcunt, appetunt ſiccum & calidum nutrimentum: cum ſitiunt, humidum & frigidum. hoc ſimpliciter eſt cõmune omnibus: ſed poſtea aliud huic, aliud illi generi animalium eſt voluptuarium, vt exemplo oſtendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatem, aut ſimpliciter ſunt aut determinata ſecundum varia genera ipſorum animalium. Item illa quæ non efficiunt natura voluptatem: ſed contra naturam pluribus cauſis afficere poſſunt. Alia enim ob morbos delectare poſſunt, alia propter mores & conſuetudinem, quædam etiam propter flagitioſam naturam atque peruerſam, vt multis exemplis declarat Philoſophus. Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus veſcuntur. Itaque mulierem lamiam fuiſſe tradunt in Ponto regnantem, quæ fœtus deuorabat, à quo dicunt poſtea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in conuiuiis tradere, vt de Phalaride aiunt, quòd filium mactauit, cuius eſt præter cæteros, vt inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob inſaniam capiunt ex aliqua re voluptatem contra naturam, vt ille qui conſerui iecur cõcupiuit. Alij ob morbos, vel ob malam conſuetudinem, vt dicit in textu.

39 {QVI mactauit matrem.} Hic nuncupatus eſt Xerxes, non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum. Venus

nus marium. ex quo patet quàm ſit nefanda libido, cum ſit
contra naturam,& pertineat ad immanitatem.

{QVIBVS igitur cauſa eſt natura.} Hæc eſt ſecunda pars 40
huius capituli, in qua declarat quomodo incontinẽtia ſeu con
tinentia impropriè & ſecundum quid eſſe poſsit circa volupta
tes tales quæ excedunt humanam naturam,vbi ſunt immanes.
Nam cum trifariam dicantur immanes,aut à natura peruerſa,
aut à conſuetudine:aut à morbo & inſania : ſumit Philoſophus
primò immanes à natura peruerſa, & oſtendit quòd tales non
dicuntur incontinentes propriè :pari modo dicitur de alijs
qui propter conſuetudinem ſunt immanes,& ſeſe habent mor
boſè,quòd non ſunt incontinentes propriè.

{IGITVR ſingula iſtorum.} Nunc declarat Philoſophus 41
quomodo fieri poſsit vt ſit incontinens ſecundum quid circa-
immanitatem:& oſtẽdit quòd dicitur per ſimilitudinẽ quãdã,
ſicut dictũ eſt de incõtinente circa irã,& lucrũ,& ſimilia, cum
additione vt vidimus:eodẽ modo circa immanitatem dicetur
aliquo modo incõtinens cum additione per ſimilitudinẽ quã-
dam.Probatur,Sicut ſe habet prauitas ad prauitatem,ita incõti
nentia ad incontinentiam:ſed prauitates quædã ſunt ſimplici
ter,quædam verò non ſimpliciter,ſed immanes:ſic continentia
& incontinentia ſe habebit : nam incontinentia circa volu-
ptates corporis natura dicetur incontinentia ſimpliciter : cir-
ca voluptates corporis contra naturam non eſt ſimpliciter in-
continentia,ſed ſecundũ quid,& per ſimilitudinem.Vel dici &
argui poteſt hoc pacto, oſtendendo quòd incontinentia im-
manis, non eſt propriè incontinentia & ſimpliciter. Incon-
tinentia quæ tranſgreditur metas intemperantiæ humanæ
non eſt ſimpliciter incontinentia,at illa que dicitur incõtinen
tia immanis eſt huiuſmodi, ergo non dicetur ſimpliciter in-
continentia. Nam ſi illa eſt tantum incontinentia ſimpliciter,
quæ non egreditur fines intẽperantiæ humanæ,& quæ eſt cir-
ca voluptates corporis circa quas eſt humana intemperantia:
ſequitur quòd illa quæ verſatur circa voluptates egredientes
naturam humanam, nõ ſit ſimpliciter incontinentia,ſed per ſi
militudinem quandam, & talis erit incontinentia immanis.
Dicit ergo Philoſophus quòd habere ſingula iſtorum quæ
enumerauimus de immanitate, eſt eſſe extra metas vitij, ſi-
cut eſt ipſa immanitas.Verum habẽtem vel verſantẽ circa iſta

ſi ſuperet, continentem: ſin ſuperetur, incontinentem appellabimus: non ſimpliciter,& abſolutè, ſed cum additione hac incontinentem immanem, ſicut dicimus etiam impropriè incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem, & adiungimus circa iram: ſic incontinentē circa illa quæ trāſgredientur humanā cōditionē dicemus cum additione, ſcilicet immanē, ne intelligeretur ꝙ eſſet incōtinēs ſimpliciter & propriè: ideo additur illud, quia non propriè dicitur incontinens, ſed ſimilitudine quadā. Nam omne excedens vitium, quod eſt immanitatis, aut eſt immane. ſcilicet vel flagitioſa natura, vel moribus ex quibus propriè videntur eſſe immanes, aut ex morbo quo impropriè dicimus forſitan ipſos immanes. Cum igitur excedit vehemētiſsime in timiditate ſupra cōditionem, & ſolitum naturæ humanæ, talis dicetur timidus immanis, & ſic de alijs: & ipſe quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere, dicetur incontinens immanis, & non erit propriè & abſolutè incontinēs. Immanitas multis modis fieri poteſt, & circa multa: ſed fieri etiam poteſt vt aliquis non ſuperetur ab appetitu etſi cupiat ea quæ ſunt immanitatis, vt Phalaridis oſtendit exemplo: ſed ſiquis habeat, & ſuperetur, talis erit incontinens immanis. quare ſicut prauitatis alia eſt ſimpliciter dicta vt vitium: alia cū additione, veluti vitiū cum hac additione immanitatis: ſic erit de continentia & incontinentia. Nam alia erit incontinentia ſecundum quid immanis, veluti ex morbo profluens, & omnes incōtinentiæ tales dicentur ſecundū quid & impropriè, & cū additione: alia erit propriè, & ſimpliciter, & abſolutè, quæ verſatur circa fines intemperantiæ humanæ. Vt igitur ſupradicta breuiter repetamus, ea quæ efficiunt voluptatem, alia ſunt natura, alia non ſunt natura, rurſus ea quæ ſunt natura, aut ſimpliciter ſunt talia, & communia omnibus animalibus, vt alimentum: alia ſecundū genera, & varias ſpecies animalium, vt fœnū equo, carnes crudæ leoni, vinū homini, & ſic de alijs ſimilibus. Ea verò quæ non ſunt natura talia, ſed prætergrediuntur naturam humanā, aut propter morbum circa quæ eſt immanitas ſecundum quid, vel propter mores, vel flagitioſam naturam, circa quæ eſt immanitas ſimpliciter & propriè. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam, & terminos vitij ſiquis habeat, aut vincere poteſt aut vinci: ſi

ea appe

ea appetens tamen ſuperet.& non vincatur ab appetitu,non dicetur continens abſolutè,ſed per ſimilitudinem quandam: ſin verò vincatur, & ſuperetur, dicetur incontinens, non tamen ſimpliciter,& abſolutè,ſed cum additione, ſcilicet incōtinens immanis,& ſimilitudine quadam. Notandum quòd loquendo de vitiis & virtutibus quæ nō egrediuntur naturam humanam,qui habet virtutē,habet rectam rationem: qui habet vitia, habet corruptam rationem: ſed immanitas eſt quoddam excedens vitium humanum,& quidam exceſſus circa vitia,vt timiditas quæ longe ſit maior quàm competat naturæ humanæ:vt ſiquis timeat murem & huiuſmodi,dicetur timiditas immanis & ſimilia.Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipſa exuperare videtur communes vires curſus humani, & ideo rarò inuenitur:talis autem videtur eſſe ſummum cuiuſq; virtutis,& eſſe etiam quoquomodo mediocritas non inter duo vitia propriè dicta,ſed inter duas immanitates, & prauitates, quarum altera eſt exceſſus,altera eſt defectus,vt fortitudo heroica eſt mediocritas inter audaciam immanem, & timiditatem immanem:nec obſtat ſi quis dixerit quòd magnanimitas conſiſtat in ſummo,quia ipſa verſatur circa magnum cuiuſq; virtutis,communi curſu hominum: heroica autem circa magnum cuiuſque virtutis, quod eſt ſupra communem curſum humanæ naturæ:quare illa eſt in ſummo vt non ſuperet communem curſum, hæc eſt in ſummo ita vt ſuperet ſicuti diximus,& ſic ſoluitur dubitatio.

De incontinentia iræ, voluptatum differentiis, & vitio humano.

CAPVT VI.

Poſt hæc autem & minus eſſe turpem, iræ quàm cupiditatum incontinentiam oſtendamus. Ira namq; aliqua ex parte & non perfectè rationem audire uidetur: perinde atq; ueloces miniſtri, qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt: deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequā conſiderent ſi ſit amicus, ſi tantum pulſauerit oſtium, la- 42

trant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemq́; naturæ audita quidem ratione nō præcepto autem audito, ad ipſam properat ultionem. Ratio nanque uel imaginatio contumeliam aut paruipenſionem eſſe oſtendit. illa autem ac ſi ratiocinatione facta concluſerit, oportere tali bellum inferre, ſtatim inſurgit. At cupiditas ſi ſolum dixerit ratio aut ſenſus hoc afferre uoluptatē, pergit ad fruendum. Quare ira quidem ſequitur quodam modo rationem: cupiditas autem non

43 ſequitur. Turpior igitur eſt. Nam incontinens quidem iræ, à ratione quodammodo uincitur: cupiditatis autem non à ratione, ſed à cupiditate. Præterea magis eſt ignoſcendum, ſi quiſpiam naturales appetitiones ſequatur. quippe cùm & cupiditates tales ſequenti, quæ ſunt omnibus communes, & quoad cōmunes ſunt, uenia magis detur. At ira atq; acerbitas magis eſt naturalis, quàm hæ cupiditates quæ exuperāt, & quæ non ſunt neceſſariæ. Vt qui ſe excuſabat quòd patrē pulſaret. & hic enim dixit ſuū patrem pulſabat, et ille ſuum: & hic etiam (oſtenſo puero) cùm uir fuerit, me pulſabit. eſt enim nobis gentile. Et qui trahebatur à filio, ſiſtere iubebat in oſtio: & ſe enim patrem eouſq; traxiſſe dicebat. Præter-

44 ea iniuſti magis ſunt ij qui magis occultè procedunt, ac inſidias faciunt. Iracundus igitur non inſidias facit, nec ira, ſed eſt manifeſta. Cupiditas autem contrà, quemadmodum Venerem aiunt. nam ipſam dolos nectere dicunt. Et Homerus baltheum ipſi tribuit in quo fraudem etiam ineſſe dicit:

Fraus quoque ineſt, quæ prudentem perſæpe fefellit.

Quare ſi cupiditas magis ſit iniuſta quàm ira, & incontinentia quæ eſt circa ipſam, turpior erit ea quæ eſt circa iram, & abſolutè incontinentia, atque quodammodo ui-

45 tium. Inſuper nemo utitur libidine dolens. ſed qui facit per iram, dolens omnis facit. qui uerò exequitur libidinem,

id

id facit cum uoluptate. Si igitur ea ſunt magis iniuſta qui-
bus iraſci magis eſt iuſtum, & incontinentia profectò quæ
fit ob cupiditatem, magis erit iniuſta: non eſt enim in ira li
bido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorum
eſſe incontinentia circa iram: & continentiam atq; incon-
tinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uerſari,
ex ijs quæ diximus perſpicuum euaſit. Harum autem ipſa-
rum differentiæ ſunt ſumendæ. Nam (ut ab initio diximus) 46
aliæ ſunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudi-
ne: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atque
morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo pri-
mas, temperantia, intemperantiaq; uerſatur. Quapropter
& feras nec temperatas nec intemperatas niſi per tranſ-
lationem dicimus, & ſi quod omnino aliud genus anima-
lium ab alio differt petulantia, coitu, uoracitateq;. Non
enim habent electionem, nec rationem, ſed dimotæ ſunt à 47
natura: perinde atq; homines ij qui ſunt mente capti, atque
inſani. Feritas autem minus eſt malum, quàm uitium: ſed
terribilius. Non enim corruptum eſt id quod eſt optimum, 48
*ut in homine, *ſed non habet. Fit igitur perinde atque ſi* ἀλλά, ἢ
quiſpiam inanimatum cum animato compararet, utrum ſit μάρτηται καὶ
peius. Semper enim prauitas eius quod non habet princi- οὐκ ἔχει.
pium, minus nocere poteſt. at mens principium. Perinde eſt
igitur atq; ſi quiſpiam iniuſtitiam ad iniuſtum hominem
compararet. Eſt enim utrunque aliquo modo peius. Homo
nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere poteſt.

COMMENT.

POST hæc autem incõtinentiam iræ minus.} Hoc eſt ſex-
tum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus poſt- 42
eaquam diſtinxit incontinentiam ſimpliciter, & incontinen-
tiam ſecundũ quid, & obiecta vtriuſq; & materiã immanita-
tis: nunc comparat incontinentiam ſimpliciter, & propriè di-

ctam ad incontinentiam iræ quæ eſt incontinentia ſecundum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima cõparat incontinentias illas, vt diximus. & quærit vtra ſit deterior. In ſecũda verò comparat vitium propriè dictum.id eſt vitium humanum ad ipſam immanitatem. In prima igitur proponendo intentionem ſuam dicit deteriorem eſſe incontinentiam cupiditatis quàm iræ,& iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationem, eſſe videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem: ſed ira audit quoquo modo rationẽ, etſi non omnino: at cupiditas non audit rationem. ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira:& minus turpis ira quàm cupiditas. & ex conſequenti incontinẽtia iræ videbitur minus turpis quàm incontinentia cupiditatis. Quòd autẽ ira aliqua ex parte videtur audire, non tamen exaudire & exequi, oſtendit duobus exẽplis, quorũ vnum eſt ſerui accelerantis,& non expectantis omnino præceptum domini. Aliud eſt canis latrantis antequam ſciat ſi ſit amicus. Notandũ quòd intereſt inter incontinentiam ſimpliciter quæ eſt cupiditatis atque libidinis, & incontinentiam iræ. Quia hæc videtur aliquo modo audire rationem: illa verò minimè. ſed hoc intelligendũ de incontinente cùm eſt in perturbatione & agit. Nam incontinens cõſiderari poteſt, aut antequã perturbatione occupetur,& tunc habet ſcientiã,& rationẽ, quia ad huc viget in eo cùm non ſit ad huc victus: aut conſiderari poteſt perturbatione irretitus à qua vincitur ratio,& tunc propriè dicitur incontinẽs.& hoc modo dicitur quòd nõ audit neq; exaudit rationẽ. vnde & ſi in ea perturbatione conſtituto afferatur aliquod obiectum ſenſum mouens fertur ſtatim ſine ratione ad illud aſſequendum, vt patiatur ſi fieri poſsit: at incontinẽs ſecũdum iram videtur quoquo modo diſcurrere cum ratione: poſtea tamẽ ea poſt habita concludit ſecundũ appetitũ excedẽs modũ.

43 {PRAETEREA magis eſt danda.} Affert ſecundam rationẽ, Illud quod eſt naturalius eſt minus turpe quam id quod eſt minus naturale: ſed ira eſt naturalior quàm cupiditas: ergo ira eſt minus turpis quàm cupiditas atque libido:& ex conſequenti incontinentia iræ eſt minus turpis quàm incõtinentia cupiditatis atque libidinis. & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, quum ſit affectus naturalior. vt oſtendit

dit Philoſophus ex ſucceſsione generationis à parentibus accepta, & affert exemplum eius qui patrẽ verberauit, à quo ſuus quoque parens fuerat pulſatus. Ex quo videtur inferre quòd magis ſimiles ſint patribus filij in ira quàm in concupiſcẽtia. Si igitur cõplexio aliquo modo ſimilis traditur filijs, videtur quòd ira ſit naturalior quàm libido, quæ non ita videtur fluere ex principijs complexionis & generationis, quemadmodum ira, vt innuere videtur Philoſophus. ex quo ſequitur illa principalis concluſio, quòd incontinentia ſecundum iram minus erit turpis, ex eo quòd eſt naturalior, quàm incontinentia concupiſcentiæ & libidinis, Notandum quòd nutrimẽta quæ appellantur neceſſaria bifariam conſiderari poſſunt: aut ſecundum debitam quantitatem & qualitatem, aut exceſsiuè in quantitate & qualitate. Primo modo naturaliſsimæ & neceſſariæ omnino eſſe videntur cũ ſine illis viuere non poſsimus. Secundo modo minimè ſunt neceſſariæ, vt dicit Philoſophus Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate ſaporum indigemus. Itaque ſi exceſsiuè aut ſuperflue accipiantur, videntur eſſe contra ordinem naturæ, veluti faciunt ij qui varijs epulis gaudent, aut ex multis ſaporibus vnum conficiunt, aut nimia quantitate ventrem implent, & ob hanc rationem cupiditates circa huiuſmodi quæ non ſunt neceſſariæ videntur minus eſſe naturales quàm ira. De re autem venerea dictum eſt ſæpius quòd nullo modo eſt neceſſaria pro indiuiduo in quo eſt, ſed tantum pro generatione alterius.

{PRAETEREA magis iniuſti.} Tertia ratio. Illa incõtinentia quæ magis eſt iniuſta turpior eſt quàm minus iniuſta: ſed incontinentia circa cupiditatem eſt huiuſmodi reſpectu incontinẽtiæ circa irã: ergo incõtinẽtia cupiditatis eſt turpior illa. Patet ratio, quia eſt magis iniuſtũ ꝙ vtitur inſidijs, quam manifeſtè & apertè procedens & operans: ſed incõtinẽtia cupiditatis. & ipſa cupiditas videtur eſſe huiuſmodi, quia videtur latenter irrepere & dolis vti. quod declaratur authoritate poëtarum, qui vocant Venerẽ doloſam: & Homerus dicit balteum Veneris eſſe varium. & multorum colorum, & in ipſo loco fraudem ineſſe quæ poſſet etiam decipere prudentes. Notandum quòd Philoſophus dicit incontinentiam ſimpliciter quæ eſt cupiditatis, eſſe turpiorem quàm incontinentiam iræ, & eſſe quadammodo vitium, non quòd ſit propriè vitium, ſed 44

quia

quia ſit vitio propinquior quàm incontinentia iræ.

45 {INSVPER nemo libidinem.} Id cui magis ſuccenſemus, & contra quod magis indignamur, eſt deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis ſuccenſemus quàm incõtinenti circa iram:ergo videtur eſſe deterior. Nam magis indignamur contra eum qui cũ voluptate agit, quam ei qui cum dolore: & incontinens eſt talis quòd agit cũ voluptate.ergo videtur eſſe deterior Concluditur ergo quòd incontinentia circa voluptates eſt deterior quàm circa iram, vt patuit ex ſupradictis:& ſimul etiam patet ex dictis quòd ipſa incontinentia,& continentia propriè dicta & ſimpliciter eſt illa quæ circa cupiditates & voluptates corporis verſatur.

46 {HARVM autem ipſarũ differentiæ.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua Philoſophus comparare vult inter ſe vitiũ humanũ,& immanitatẽ, oſtendẽdo quòd immanitas ſiue feritas minus eſt malũ quàm vitium, etſi ſit malũ terribilius. Reſumit autẽ diuiſionẽ antea factã cupiditatum, quarum aliæ humanæ naturales ſunt, & genere & magnitudine humanæ: aliæ verò dicuntur immanes natura, ſcilicet vel conſuetudine vel ex morbo,verum circa primas cupiditates eſt temperantia & intemperantia, & facit hanc mentionem vitij propriè dicti, ſcilicet intemperantiæ, vt veniat ad cõparationem vitij & immanitatis. Atque ſtatim ex ijs infert vnũ correlariũ,quòd beſtiæ non dicuntur eſſe temperatæ neque intemperatæ, niſi per ſimilitudinẽ quandã cũ excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiuſmodi: non tamen propriè dicuntur tales,cum nõ habeant rationẽ neque electionem.Vbi enim non eſt ratio,non eſt electio,neque vitium, neque virtus propriè dicta: beſtiæ autem non habent rationem neque electionem:ergo nec vitium nec virtutem propriè.

47 {ET ſi quod omnino.} Intelligi poteſt hoc pacto vt Philoſophus comparet iſtas beſtias quæ tranſeũt naturã ſui generis in aliquo dictorum triũ,ſcilicet deuorãdo,&c.ad homines immanes,vt oſtendat homines immanes eſſe excedẽdo naturam in genere ſuo, veluti beſtias quaſdam trãſeũtes naturã ſui generis:vel quia differãt alijs differentijs ipſa bruta inter ſe, cum non habeant rationẽ neq; electionẽ, & ex conſequenti nec tẽperantiam nec intemperantiam niſi per ſimilitudinem quandam & impropriè. Magnitudine, id eſt acceptæ in exceſſu & quan

quantitate,non tranſeundo tamen fines humanos,etſi in exceſſu acceptæ ſunt prauæ,& fugiendæ,vt patet.

{FERITAS autem minus.}Comparat nunc Philoſophus 48
vitium humanum cum immanitate, atque intelligendum ꝙ ſicut intemperantia eſt circa illas primas cupiditates ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas ſecundũ quid ea quæ ex læſionibus membrorum vel morbis emergunt. Oſtendit igitur Philoſophus ꝙ feritas ſiue immanitas minus eſt malum,id eſt minus nociuum quam vitium, tamen eſt terribilis poſito quòd vtraq; ſint praua.hæ duæ concluſiones vno medio videntur poſſe oſtendi, hoc pacto,Illud prauum quod eſt cũ ratiõe,videtur eſſe deterius magiſque nociuum,quàm illud quod non eſt cum ratione:ſed vitium humanum reſpectu feritatis videtur eſſe huiuſmodi: ergo vitium humanum videtur eſſe peius magiſque nociuum quàm feritas vel immanitas. Eodem medio probatur quòd immanitas ſit malum terribilius,quia illud à quo ratio diſiungitur,eſt terribilius eo à quo non diſiungitur: ſed feritas reſpectu vitij eſt huiuſmodi: ergo eſt terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem,ſed vitioſus eſt cum ratione, licet corrupta. Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitum conſiderari poteſt, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia, non tamen ſecundum ſcientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec ſecundo modo dicitur viuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem.ideo dicit Philoſophus quòd non habet corruptum id quod eſt optimum in homine, id eſt rationem vt habet homo vitioſus, ſed eſt omiſſa,& exilis. propterea dicitur Græcè, θυριώδης, id eſt inſtar belluarum. poſt hæc adducit ſimilitudinem Philoſophus, qua intelligatur natura feritatis, & vitij humani, ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi comparetur inanimatum cùm animato. quaſi dicat, tanta eſt diſtantia inter vtraque iſta, quanta eſt inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur poſſe commodè comparari.Ea enim quæ comparantur,debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant:at animatum ab inanimato vehementer diſtare videtur. Vel etiam intelligi poteſt

regibus Scytharum ineſt ob genus, & ut mulier à maris diſtat natura. Videtur autem & is qui eſt ad iocum propenſior, intemperans eſſe: eſt tamen mollis. Nam iocus relaxa-
55 *tio eſt, ſi quidem requies eſt. qui uerò ad iocum procliuis eſt, ex ijs eſt qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non perſiſtunt in ijs quæ ſtatuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non conſultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & prouidentes, ac ſeipſos rationemq́; excitantes, non ſuperantur à perturbatione, ſiue uoluptatem id quod mouet, ſiue dolorem efficiat perinde atq́: prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac bilioſi atra bili, temeraria incontinentia ſunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem, ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates moleſtiáſve.} Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus affert differentias iſtorum habituum, ſcilicet temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorum, comparando ea inter ſeſe, vt cùm videantur verſari circa eandem materiam, videamus quomodo diſtinguantur. Diuiditur autem in duas partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum oppoſita, ſcilicet continentiam & conſtantiam, cùm omnes verſentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & guſtus, aut fugiendo, aut proſequendo circa quæ verſatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter verſantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores Nam aut ſuperantur à voluptatibus iis, quas pleriq; vincunt & ſic ſunt incontinentes: aut ſuperant voluptates à quibus plerique vincuntur, & ſic ſunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui ſuperantur à doloribus quos plerique vincunt, molles: qui verò ſuperant dolores à quibus pleriq; vincuntur

cuntur, conſtantes appellãtur. Quatuor igitur habitus ſunt vel diſpoſitiones, vt apparet, ſcilicet continentia & incontinentia, conſtantia & mollitudo, inter quæ differentia per voluptates & dolores patet ex ſupradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquomodo medij reperiuntur, qui non ſunt omnino continentia vel conſtantia, nec incontinẽtia vel mollitudo, & verſantur circa eadem. Nã cùm multi ſunt gradus circa vehementes, & leues voluptates aut dolores, fit etiam vt multi ſint habitus. Nam incontinens ſuperatur non ſolùm à vehementibus cupiditatibus, ſed etiã interdũ ab iis quas pleriq; ſuperãt: continẽs verò ſuperat vehemẽtes cupiditates. ꝙ ſi quis leues ſuperabit, videtur eſſe minus perfectus quàm cõtinẽs, nec imperfectus vt incontinẽs: ſic etiam qui magis reſiſtit doloribus quàm mollis, & minus quàm cõſtans. quare inter illa quatuor quidam habitus vel diſpoſitiones collocari vidẽtur quaſi mediæ, declinãtes tamẽ magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes, id eſt magis ad mollitudinẽ & inconſtantiam declinant, quàm ad continentiam & cõſtantiam, vt dicit Philoſo. Notãdum ꝙ cõtinens & incontinens, conſtans & mollis verſantur circa voluptates & dolores: tamen incontinens magis eſt circa voluptates, mollis verò circa dolores. Nam incontinens, vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis verò vt fugiat dolorẽ, qui quidẽ oriri videtur ex abſentia voluptatum.

{QVONIAM quædam voluptatum.} Diſtinguit hac in parte Philoſophus continentiam & incontinentiam à temperãtia & intemperãtia, ex qua diſtinctione emerget etiam manifeſtius differentia inter continentiam & conſtantiam. Nam cùm omnes iſti habitus ſiue diſpoſitiones circa voluptates & dolores eiuſdem generis verſentur: oportet vt Philoſophus, quemadmodum facit, diligenter diſtinguat, & earum differentiam oſtẽdat ex diuerſis modis verſandi. Sumit ergo diuiſionem voluptatum, vt fecit ſæpius dicendo quòd voluptatum quædam ſunt neceſſariæ, vt ſunt eæ quæ ad viuendũ pertinent vſq; ad debitũ terminum quantitatis & qualitatis, comitantes alimentum. Quædam verò nõ neceſſariæ, vt eæ quibus homo carere poteſt, aut circa honores vel huiuſmodi, quæ habent etiam quendam modum, vel ſunt exceſſus & defectus earum quæ ad viuendum pertinẽt, & nutrimentum comitantur. Nam & ſi cibum & potum quædam voluptates neceſſariò conſe-

quantur vſque ad debitum terminum, dicentur neceſſariæ: ſed exceſsiones, aut in quantitate vel qualitate, vel defectiones non dicentur neceſſariæ: & idem quod de voluptatibus dicitur, de cupiditatibus dici poteſt & doloribus, quia ſimilis ratio eſſe videtur. Hac diſtinctione allata dicit Philoſo. ꝙ ille qui per electionem perſequitur voluptates excedendo dicitur intemperans: qui verò deficit, erit in altero extremo, id eſt inſenſibilis quidam, vt in tertio vidimus: qui verò mediocritatem ſeruat vt oportet, & quomodo oportet, temperans erit medius inter iſtos, At etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex abſentia voluptatum, per electionem, inquam fugit, & non quia vincatur, intemperans quoque erit. Nam ſi ex eo fugeret dolores, quia vincatur, non per electionem eſſet mollis. Eorum enim qui non eligunt, ſi voluptatibus vincatur, erit incontinens: ſi fuga doloris qui prouenit ex cupiditate abſentium voluptatum, dicetur mollis. Ex diuerſis igitur verſandi modis oritur differentia iſtorum habituum. Aliud eſt per electionem ſequi voluptates excedendo, & per electionem: ſimiliter fugere dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum quod eſt intemperantis. Aliud eſt non eligendo, ſed quia pugnando ſuccumbit appetitui voluptatē ſequi, quod eſt incontinentis: aliud item dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum, non per electionem fugere, quod eſt ipſius mollis. Diuerſi enim ſunt iſti modi verſandi, & ſe habendi circa huiuſmodi voluptates & dolores, in ipſo autem temperato non fit repugnantia appetitus cum ratione, quia ſtatim cedit appetitus rationi: in ipſo verò incontinente & conſtante pugnat ratio cum appetitu, & vincit: in ipſo autē intemperato non fit etiam pugna, quia ſtatim ratio cedit appetitui, & eligit extemplo voluptates, & eligit propter ipſas, & non propter aliquid aliud: quod addidiſſe videtur Philoſophus, quia ſi perſequeretur voluptatem ob aliquid aliud, veluti ob lucrum vel huiuſmodi. non diceretur propriè intēperatus, vt oſtendit in quinto pluribus in locis, Nā ſi quis inquit, lucrandi cauſa cōmittit adulteriū atque pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob libidinem: hic quidem intemperās magis quàm pluris auidus: ille iniuſtus, ſed non intemperans eſſe videbitur. ſignificatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit, & propter

propter illud tale quod perſequitur, vt ſi quis per electionem furatur vt furetur, & perſequitur voluptates propter voluptates vt ipſis potiatur. ſed hæc antea, vt diximus, declarauit.

{INCVRABILIS.} Non ſimpliciter. non enim putandum eſt hominē vitioſum omnino ſanari non poſſe, ſed reſpectu incontinentis qui facilius ſanari poteſt cùm habeat rationem incorruptam, & cùm delinquit pœniteat feciſſe rem turpem. 51

{CVILIBET enim deterior eſſe videbitur.} Poſteaquam attulit differentias inter hos habitus: nunc comparat inter ſe, & primò oſtendit intemperantem eſſe deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiens agit turpe, eſt deterior illo qui idē facit propter vehementes cupiditates: ſed intemperās agit turpe parum cupiens, incontinens verò valde & magis cupiens: ergo intemperans erit deterior incontinente. & hāc rationē probat Philoſophus exēplo irati. 52

{AT eorum quos diximus.} Hac in parte oſtendit continentiam eſſe præſtantiorem ipſa conſtantia: & probat hoc pacto, Qui vincit eſt præſtantior eo qui reſiſtit tantum. ſed continens non ſolum obſtat, ſed etiam vincit: conſtans verò tantum reſiſtit. ergo continens eſt præſtantior conſtante. Nam conſtans reſiſtit doloribus qui proueniunt à cupiditate abſentium voluptatum: continens verò, non ſolum reſiſtit cupiditatibus voluptatum, ſed etiam ſuperat, & vlterius progreditur vincere quàm reſiſtere: quare potior videbitur eſſe continentia quàm conſtantia. 53

{QVI autem ab aduerſis.} Hac in parte videtur declarare Philoſophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is eſt mollis, qui facilè vincitur à doloribus, quibus multi homines reſiſtere ſolent, & qui deliciis defluit: ſimiliter incontinens erit qui à voluptatibus ſuperatur, quas maior pars hominum ſuperat. & iſti ſunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quia non videntur eſſe omnino iſti qui à vehementibus ſuperantur molles. & ideo dicit eos eſſe dignos venia, non quòd ſint ſimpliciter digni venia, ſed reſpectu illorum ſuperiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quare iſti qui habent aduerſarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt oſtendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morſum ſer- 54

pentis aliquanto tolerantē, victum deinde magnitudine doloris exclamantē,& ſuccumbentem dolori,&c.Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam, qui non potuit ferre dolorem prouenientē ſibi ex filia violata, ex quo tandem eſt mortuus,cum tamen aliquandiu ſuſtinuiſſet dolorem.Item vt Xenophantus quidā qui nitens tenere riſum in conuiuio, vbi aliquantulū ſuſtinuit,tandem facetiis ſuperatus riſum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non ſuſtinent, quoquo modo habent aliqua ex parte occaſionē veniæ,& magis ignoſcendum eſt iis quàm illis qui ſuccumbunt doloribus,quibus multitudo reſiſtere poteſt: ſuccumbunt,inquam, non morbo aut debili quadam natura,vt regibus Scytharum euenit, qui ſunt natura molles,ſed ob delicias & mollitudinē quandam.Nos ſi pes condoluit, vt inquit Cicero, ſi dens,ſed fac totum dolere corpus,ferre non poſſumus. Opinio eſt quædā effœminata ac leuis,nec dolore magis quàm in eadē in voluptate,qua cum liqueſcimus fluimus mollitia. Apis aculeum ſine clamore ferre nō poſſumus,&c.Et notandū quòd Philoſophus attulit exemplum de facetiis in cōuiuio,ne aliquis crederet illū eſſe quoquomodo venia dignum qui ſuperatur à voluptatibus circa guſtum & tactū:ſed dixit de voluptatibus mouentibus riſum, vt vidimus ſupra.Præterea ne aliquis putaret eū eſſe intemperantem, qui ad iocum eſt propenſior, addit hunc eſſe potius mollē appellandū,qui excedit in nimia relaxatione, & ludo, ob fugiendum laborem & moleſtiam ex rebus agendis, quærens etiā vilia & ludos interdū pueriles, & non eſt comis nec ſcurra,ſed moleſtiam fugiens ex rebus agendis,& ſequens nimiū iocos & ludos pueriles,vnde Græce dicitur παιδιώδης,

55 {AT qui incontinentiæ,}Hæc eſt ſecūda pars huius capituli in qua Philoſophus diuidit incōtinentiā in duas ſpecies,ſcilicet in temerariam incontinentiā & infirmā. Nam bifariam fieri poſſe videtur vt incōtinentes labantur ad voluptates: aut præcedente conſultatione & deliberatione, & tunc appellantur incōtinentes infirmi:aut non præcedente,& tunc dicuntur temerarij,& celeres, ſine conſideratione. Ideo dicit Philoſophus quòd quidam rapiuntur qui nōn cōſultant:quidam verò non perſiſtentes ob infirmitatem animi voluptatibus tandem cedūt,etſi antea conſultent. Sunt autē nonnulli qui perſiſtunt: quare præmittentes cōſultationem & deliberationē,bifariam

conſi

conſiderari poſſunt:aut perſiſtentes in ea aduentantibus per-
turbationibus,aut non perſiſtentes : non perſiſtentes ſunt in-
continentes infirmi:perſiſtentes ergo erunt illis oppoſiti, id
eſt continentes firmi. qui ſunt ſimiles illis. Qui prius titilla-
ti,id eſt præfricati,vt ita loquar,antea,poſtea non titillantur,
quaſi non mouentur cum præmiſerint conſultationē,& ſe præ
parauerint & rationem excitauerint:ſed perſiſtūt.at temerarij
& celeres qui ſunt acuti & melancholici, maximè agūt incon-
tinenter ſecundum eam incontinentiā quā appellāt temerita-
tem,quia acuti propter velocitatē choleræ cito agunt.Illi ve
rò melancholici celeriter agunt,quia habēt vehementes ima-
ginationes propter humorem atrum,& ducuntur vehementi
phantaſia potius quàm ratione,ideo neutri rationē expectant,
Quare cū cholerici & melācholici ſtatim vt temerarii laban-
tur , ſequi econtra videtur quòd flegmatici & ſanguinei tar-
dius ferantur vt infirmi.& ſic apparet quòd & ambo ſint in-
continentes:tamen diuerſi ſunt modi,& diuerſæ ſpecies , quas
etiam inferius comparabit inter ſe in ſequenti capitulo.

Diſcrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

AT uerò intemperantem quidem non pœnitet, 56
ut eſt dictum.in electione nãque perſiſtit.In=
continens autem facilis eſt omnis ad pœniten
tiam:quocirca non ita res ſeſe habet, ut dubi= 57
tauimus, ſed ille quidem incurabilis:hic autem eſt curabilis.
Vitium enim morbis eſt hiſce perſimile, aquæ intercuti in=
quam,& tabi.Incontinētia uerò,morbo comitiali. Etenim
illud continua,hæc non continua eſt improbitas.Atque om-
nino diuerſum eſt genus incontinentiæ,atque uitij. Vitium
enim latet:incontinentia uerò non latet.Horum autem ipſo 58
rum ij qui ante rationem ducuntur, meliores ijs ſunt qui ra=
tionem quidem habent,non autem perſiſtumt in ea.à mino=
re nanque perturbatione uincuntur,& non abſque delibe=
ratione,ut illi.Incontinens enim ſimilis eſt ijs qui cito fiunt

60 *ebrij, & pauco uino, pauciores quàm pleriq;. Patet igitur incontinentiam uitium non eſſe, niſi aliqua ex parte fortaſſe. Nam hæc quidem eſt præter electionem: illud autem cum electione in actionibus tamē eſt ſimilitudo, ut Demodocus in Mileſios dixit. Mileſij nanq; inſipientes quidem non ſunt: ea tamen faciunt quæ agunt inſipientes. & incon-*
61 *tinentes iniuſti quidem non ſunt: iniuriā tamen faciūt. Cum autem alter ſit talis, ut nō ex eo quia eſt ipſi perſuaſum exuperantes corporis uoluptates præterq; rationem rectam ſequatur, alteri ſit perſuaſum, propterea quòd talis eſt ut ipſas ſequatur: illi quidem diſſuaderi facilè, huic autem haud facilè poteſt. Principium enim ipſum, uirtus quidem conſeruat, uitium uerò corrumpit. id autem gratia cuius, principium eſt in actibus, perinde ut ſuppoſitiones ipſæ in mathematicis. Neque igitur ibi docendorum principiorum eſt ratio, neq;*
ἠθικὴ *hic. Sed uirtus aut naturalis, aut *aſſuetudine parta, cauſa eſt opinandi circa principium rectè. Talis igitur homo temperans eſt. at contrarius eſt intemperans. Eſt autem quidam alius, ob perturbationem à recta ratione diſcedens: quem perturbatio ut non agat quidem ut recta ratio iubet, ſuperat, ut ſit autem talis ut ipſi ſit perſuaſum oportere perſequi uoluptates liberè, tales non uincit. Atque hic eſt incontinens, qui quidem intemperante melior eſt. Nec eſt abſolutè prauus. conſeruatur enim id in ipſo quod eſt optimum. principium, inquam, ipſum. Alius autem eſt huic contrarius qui perſiſtit, & non ob perturbationem à ratione diſcedit. Ex his igitur patet hunc quidem ſtudioſum, illum autem improbum habitum eſſe.*

COMMENT.

56 AT VERO intemperantem quidem.} Hoc eſt octauum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam

quàm attulit differentiã inter temperantiã & cõtinẽtiã, atque eorũ oppoſita,& duas attulit ſpecies incõtinentiæ: nunc comparat intẽperantiã,& incontinentiam.quod etſi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quaſi incidenter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus,vt apertius, eorũ differẽtia intelligatur:ſimul vt ſoluat quæſtionẽ quam diſſerẽdo antea mouit Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes, quæ patebunt.In prima igitur parte Philoſophus incipit oſtẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperantẽ.& probat intemperantẽ eſſe deteriorẽ incõtinente tribus rationibus. Prima ratio,Is quẽ poſt rem turpẽ actã non pœnitet, eſt deterior eo quẽ pœnitet.at ipſum intemperantem non pœnitet,incõtinentem pœnitet: ergo intẽperans eſt deterior incõtinente. Nam intemperãs perſiſtit in electione & propoſito incõtinens facilis eſt ad pœnitentiam.Et hæc ratio ſimul differentiam oſtendit inter hos,& etiã alterũ eſſe altero deteriorẽ.Notandum ꝙ ſicut omnis virtus eſt cũ electiõe:ſic omne vitium eſſe videtur cũ electione.& vitioſus tam ante rem actam quàm poſtea videtur habere electionem,ideo nõ pœnitet,quia putat id quod agit eſſe agendũ,cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationem incorruptã, & appetitũ ſenſitiuum repugnantem ei, quia nõ eſt informatus virtute quæ appetitũ facit rectum:quare cùm rationem habeat incorruptã,& dicentem ſibi turpe aliquid non eſſe agendũ,& nõ eſſe guſtandum dulce, vincit tandẽ appetitus:ſed cùm poſt rẽ actã redit ad rationẽ, percipit ſe feciſſe quod faciendũ non erat,& habet pœnitudinem.

{QVO circa non ita res ſeſe habet.} Affert ſecundam rationem Philoſophus.Malum continuum differt,& eſt deterius malo non continuo: ſed intemperantia eſt malũ continuum. incontinentia non eſt malum continuum: ergo intemperantia differt ab incontinentia & eſt deterior, Maior patet de ſe. Minor probatur à Philoſopho,quia intemperantia eſt vt morbus qui ſemper adeſt: incontinentia verò vt morbus qui non ſemper adeſt,vt eſt morbus epilepſiæ ſiue comitialis:intemperantia verò eſt ſimilis morbis aquæ inter cutem & tabi, id eſt hydropiſi & Phthſi, qui morbi continui ſunt: hydropiſis ἀπὸ τῦ ὕδατος, id eſt ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquoſus. Phthiſis verò in ventre ſuperiore multifariã incipit ſpuere ſanguinẽ qui talẽ patitur morbũ,deinde ſaniem,poſtea 57

quia ſit vitio propinquior quàm incontinentia iræ.

45 {INSVPER nemo libidinem.} Id cui magis ſuccenſemus, & contra quod magis indignamur, eſt deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis ſuccenſemus quàm incōtinenti circa iram: ergo videtur eſſe deterior. Nam magis indignamur contra eum qui cū voluptate agit, quam ei qui cum dolore: & incontinens eſt talis quòd agit cū voluptate. ergo videtur eſſe deterior Concluditur ergo quòd incontinentia circa voluptates eſt deterior quàm circa iram, vt patuit ex ſupradictis: & ſimul etiam patet ex dictis quòd ipſa incontinentia, & continentia propriè dicta & ſimpliciter eſt illa quæ circa cupiditates & voluptates corporis verſatur.

46 {HARVM autem ipſarū differentiæ.} Hæc eſt ſecūda pars huius capituli, in qua Philoſophus comparare vult inter ſe vitiū humanū, & immanitatē, oſtendēdo quòd immanitas ſiue feritas minus eſt malū quàm vitium, etſi ſit malū terribilius. Reſumit autē diuiſionē antea factā cupiditatum, quarum aliæ humanæ naturales ſunt, & genere & magnitudine humanæ: aliæ verò dicuntur immanes natura, ſcilicet vel conſuetudine vel ex morbo, verum circa primas cupiditates eſt temperantia & intemperantia, & facit hanc mentionem vitij propriè dicti, ſcilicet intemperantiæ, vt veniat ad cōparationem vitij & immanitatis. Atque ſtatim ex ijs infert vnū correlariū, quòd beſtiæ non dicuntur eſſe temperatæ neque intemperatæ, niſi per ſimilitudinē quandā cū excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiuſmodi: non tamen propriè dicuntur tales, cum nō habeant rationē neque electionem. Vbi enim non eſt ratio, non eſt electio, neque vitium, neque virtus propriè dicta: beſtiæ autem non habent rationem neque electionem: ergo nec vitium nec virtutem propriè.

47 {ET ſi quod omnino.} Intelligi poteſt hoc pacto vt Philoſophus comparet iſtas beſtias quæ tranſeūt naturā ſui generis in aliquo dictorum triū, ſcilicet deuorādo, &c. ad homines immanes, vt oſtendat homines immanes eſſe excedēdo naturam in genere ſuo, veluti beſtias quaſdam trāſeūtes naturā ſui generis: vel quia differāt alijs differentijs ipſa bruta inter ſe, cum non habeant rationē neq; electionē, & ex conſequenti nec tēperantiam nec intemperantiam niſi per ſimilitudinem quandam & impropriè. Magnitudine, id eſt acceptæ in exceſſu & quan

quantitate,non tranſeundo tamen fines humanos,etſi in exceſſu acceptæ ſunt prauæ,& fugiendæ,vt patet.

{FERITAS autem minus.}Comparat nunc Philoſophus vitium humanum cum immanitate, atque intelligendum ꝙ ſicut intemperantia eſt circa illas primas cupiditates ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas ſecundũ quid ea quæ ex læſionibus membrorum vel morbis emergunt. Oſtendit igitur Philoſophus ꝙ feritas ſiue immanitas minus eſt malum,id eſt minus nociuum quam vitium, tamen eſt terribilis poſito quòd vtraq; ſint praua.hæ duæ concluſiones vno medio videntur poſſe oſtendi, hoc pacto,Illud prauum quod eſt cũ ratiõe,videtur eſſe deterius magiſque nociuum,quàm illud quod non eſt cum ratione:ſed vitium humanum reſpectu feritatis videtur eſſe huiuſmodi: ergo vitium humanum videtur eſſe peius magiſque nociuum quàm feritas vel immanitas. Eodem medio probatur quòd immanitas ſit malum terribilius,quia illud à quo ratio diſiungitur,eſt terribilius eo à quo non diſiungitur: ſed feritas reſpectu vitij eſt huiuſmodi: ergo eſt terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem,ſed vitioſus eſt cum ratione, licet corrupta. Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitum conſiderari poteſt, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia, non tamen ſecundum ſcientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec ſecundo modo dicitur viuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem.ideo dicit Philoſophus quòd non habet corruptum id quod eſt optimum in homine, id eſt rationem vt habet homo vitioſus, ſed eſt omiſſa,& exilis. propterea dicitur Græcè, *θυριώδης*, id eſt inſtar belluarum. poſt hæc adducit ſimilitudinem Philoſophus, qua intelligatur natura feritatis, & vitij humani, ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi comparetur inanimatum cùm animato. quaſi dicat, tanta eſt diſtantia inter vtraque iſta, quanta eſt inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur poſſe commodè comparari.Ea enim quæ comparantur,debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant:at animatum ab inanimato vehementer diſtare videtur. Vel etiam intelligi poteſt

quòd comparentur, ſed oportet inuenire rationem communem ſecundum quam comparentur, & aliquid commune: id autem erit nocumentum. quaſi dicat, vtraq; nociua ſunt, ſed magis vitium quàm feritas, vt animatum magis quàm inanimatum: poſtea addit aliam ſimilitudinem, quòd ſicut ſe habet iniuſtitia ad iniuſtum, ita feritas ad vitium humanum. Nam cum iniuſtitia non habeat principium quo per ſe non videtur ita lædere niſi reſpectu eius in quo eſt, ſicut ipſe iniuſtus qui eſt principium quod, & habet iniuſtitiam principium quo: eodem pacto vitioſus & ferus, cùm vtriq; ſint mali, id eſt nociui: tamen homo vitioſus, cùm habeat rationem licet corruptam, plura nocumenta facere poteſt quàm fera non habens rationem, vel ferus & immanis omittens rationem.

De continente, incontinente, conſtante, & molli.

CAP. VII.

SIt autem ut circa uoluptates doloresquè per
49 *tactum guſtumquè, & cupiditates ac fugas, circa quæ uerſari temperantiam & intemperantiam prius eſt definitum, ita ſeſe habeat quiſpiam, ut aut ſuperetur ab iis ipſis quæ plerique ſuperant homines, aut ſuperet ea ipſa à quibus pleriq; uincuntur. Atque ſi circa uoluptates ea ſeſe habeat, primo quidem modo incontinens eſt: ſecundo autem continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis eſt: ſecundo autem conſtans. In horum autem medio plurimorum hominum habitus col-*
50 *locantur, & ſi ad deteriores magis declinant. Sed quoniam quædam uoluptates ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, & uſq; ad quendam terminum exuperationes uerò defectusq; non ſunt neceſſarij. Et ſimili modo res ſeſe habet, & in cupiditatibus, atq; doloribus. qui uoluptatum exuperationes, aut exuperantes uoluptates ob electionem atq; ob ipſas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem proſequitur, intemperans eſt. Hunc enim non pœnitere neceſſe*

eſt.

eſt. quare eſt incurabilis. Quem enim non pœnitet, is eſt
incurabilis. Qui uerò deficit, oppoſitus eſt. At qui inter 51
hos medius collocatur, temperans eſt. Similiter intempe=
rans eſt, & qui non quia uincitur: ſed ob electionem, dolo-
res corporis fugit. Eorum autem qui non eligunt, alius ob
uoluptatem. alius ob eius fugam doloris qui à cupiditate
prouenit, ducitur. Quare inter ſe differunt. cuilibet enim 52
deterior eſſe uidebitur, ſi quis non cupiens, aut remiſſe,
quippiam ageret turpe, quàm uehementer cupiens, & ſi
non iratus pulſaret, quàm concitatus ira. Quid enim age=
ret, ſi eſſet in perturbatione? Quapropter intemperans
incontinente deterior eſt. At eorum quos diximus, alter
mollitiæ magis ſubijcitur ſpeciei, alter eſt incontinens. Atq;
incontinenti quidem continens, molli uerò conſtans oppo- 53
nitur. Conſtantia nãq; in reſiſtendo, continentia uerò in ſu
perando conſiſtit. ſuntq; diuerſa reſiſtere ac ſuperare, ſicut
non uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis
quàm conſtantia eſt expetenda. Qui autẽ in his quibus ple 54
riq; reſiſtũt, deficit, is mollis eſt & delicatus (deliciæ nanq;
ſunt mollitiæ quædã) qui quidẽ ueſtem trahit, ne ſubeat la=
borẽ tollendi, & cùm imitetur ægrotantẽ, ſe non putat mi=
ſerum eſſe, qui miſero ſimilis eſt. Similiter res ſeſe habet
& circa continentiam & incontinentiam. Non eſt enim
mirum ſi quis à uehementibus & exuperantibus aut uo=
luptatibus aut doloribus uincitur, quin ignoſcendum eſt ſi
reſiſtens uincitur tandem: ut Theodecti poetæ Philoctetes
à ſerpente morſus. Aut Carcini Cercyon in Halope, & ut
homines ij qui detinere riſum enitentes acumulatum illum
effundũt, ut accidit Xenophãto. Sed ſi quis ijs quibus mul=
titudo reſiſtere poteſt, ſuccũbit, & non aduerſari poteſt, nõ
ob generis naturã aut ob morbum, qualis eſt mollities quæ

regib

regibus Scytharum ineſt ob genus, & ut mulier à maris diſtat natura. Videtur autem & is qui eſt ad iocum propenſior, intemperans eſſe: eſt tamen mollis. Nam iocus relaxa-
55 *tio eſt, ſi quidem requies eſt. qui uerò ad iocum procliuis eſt, ex ijs eſt qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non perſiſtunt in ijs quæ ſtatuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non conſultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & prouidentes, ac ſeipſos rationemq; excitantes, non ſuperantur à perturbatione, ſiue uoluptatem id quod mouet, ſiue dolorem efficiat perinde atq; prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac billioſi atra bili, temeraria incontinentia ſunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem, ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates moleſtiáſve.} Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus affert differentias iſtorum habituum, ſcilicet temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorum, comparando ea inter ſeſe, vt cùm videantur verſari circa eandem materiam, videamus quomodo diſtinguantur. Diuiditur autem in duas partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum oppoſita, ſcilicet continentiam & conſtantiam, cùm omnes verſentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & guſtus, aut fugiendo, aut proſequendo circa quæ verſatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter verſantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores Nam aut ſuperantur à voluptatibus iis, quas pleriq; vincunt & ſic ſunt incontinentes: aut ſuperant voluptates à quibus plerique vincuntur, & ſic ſunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui ſuperantur à doloribus quos plerique vincunt, molles: qui verò ſuperant dolores à quibus pleriq; vincuntur

cuntur, conſtantes appellãtur. Quatuor igitur habitus ſunt vel diſpoſitiones, vt apparet, ſcilicet continentia & incontinentia, conſtantia & mollitudo, inter quæ differentia per voluptates & dolores patet ex ſupradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquomodo medij reperiuntur, qui non ſunt omnino continentia vel conſtantia, nec incontinẽtia vel mollitudo, & verſantur circa eadem. Nã cùm multi ſunt gradus circa vehementes, & leues voluptates aut dolores, fit etiam vt multi ſint habitus. Nam incontinens ſuperatur non ſolùm à vehementibus cupiditatibus, ſed etiã interdũ ab iis quas pleriq; ſuperãt: continẽs verò ſuperat vehemẽtes cupiditates. ꝙ ſi quis leues ſuperabit, videtur eſſe minus perfectus quàm cõtinẽs, nec imperfectus vt incontinẽs: ſic etiam qui magis reſiſtit doloribus quàm mollis, & minus quàm cõſtans. quare inter illa quatuor quidam habitus vel diſpoſitiones collocari vidẽtur quaſi mediæ, declinãtes tamẽ magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes, id eſt magis ad mollitudinẽ & inconſtantiam declinant, quàm ad continentiam & cõſtantiam, vt dicit Philoſo. Notãdum ꝙ cõtinens & incontinens, conſtans & mollis verſantur circa voluptates & dolores: tamen incontinens magis eſt circa voluptates, mollis verò circa dolores. Nam incontinens, vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis verò vt fugiat dolorẽ, qui quidẽ oriri videtur ex abſentia voluptatum.

{QVONIAM quædam voluptatum.} Diſtinguit hac in parte Philoſophus continentiam & incontinentiam à temperãtia & intemperãtia, ex qua diſtinctione emerget etiam manifeſtius differentia inter continentiam & conſtantiam. Nam cùm omnes iſti habitus ſiue diſpoſitiones circa voluptates & dolores eiuſdem generis verſentur: oportet vt Philoſophus, quemadmodum facit, diligenter diſtinguat, & earum differentiam oſtẽdat ex diuerſis modis verſandi. Sumit ergo diuiſionem voluptatum, vt fecit ſæpius dicendo quòd voluptatum quædam ſunt neceſſariæ, vt ſunt eæ quæ ad viuendũ pertinent vſq; ad debitũ terminum quantitatis & qualitatis, comitantes alimentum. Quædam verò nõ neceſſariæ, vt eæ quibus homo carere poteſt, aut circa honores vel huiuſmodi, quæ habent etiam quendam modum, vel ſunt exceſſus & defectus earum quæ ad viuendum pertinẽt, & nutrimentum comitantur. Nam & ſi cibum & potum quædam voluptates neceſſariò conſe-

quantur vſque ad debitum terminum, dicentur neceſſariæ: ſed exceſsiones, aut in quantitate vel qualitate, vel defectiones non dicentur neceſſariæ: & idem quod de voluptatibus dicitur, de cupiditatibus dici poteſt & doloribus, quia ſimilis ratio eſſe videtur. Hac diſtinctione allata dicit Philoſo. ꝙ ille qui per electionem perſequitur voluptates excedendo dicitur intemperans: qui verò deficit, erit in altero extremo, id eſt inſenſibilis quidam, vt in tertio vidimus: qui verò mediocritatem ſeruat vt oportet, & quomodo oportet, temperans erit medius inter iſtos. At etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex abſentia voluptatum, per electionem, inquam fugit, & non quia vincatur, intemperans quoque erit. Nam ſi ex eo fugeret dolores, quia vincatur, non per electionem eſſet mollis. Eorum enim qui non eligunt, ſi voluptatibus vincatur, erit incontinens: ſi fuga doloris qui prouenit ex cupiditate abſentium voluptatum, dicetur mollis. Ex diuerſis igitur verſandi modis oritur differentia iſtorum habituum. Aliud eſt per electionem ſequi voluptates excedendo, & per electionem: ſimiliter fugere dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum quod eſt intemperantis. Aliud eſt non eligendo, ſed quia pugnando ſuccumbit appetitui voluptatē ſequi, quod eſt incontinentis: aliud item dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum, non per electionem fugere, quod eſt ipſius mollis. Diuerſi enim ſunt iſti modi verſandi, & ſe habendi circa huiuſmodi voluptates & dolores, in ipſo autem temperato non fit repugnantia appetitus cum ratione, quia ſtatim cedit appetitus rationi: in ipſo verò incontinente & conſtante pugnat ratio cum appetitu, & vincit: in ipſo autē intemperato non fit etiam pugna, quia ſtatim ratio cedit appetitui, & eligit extemplo voluptates, & eligit propter ipſas, & non propter aliquid aliud: quod addidiſſe videtur Philoſophus, quia ſi perſequeretur voluptatem ob aliquid aliud, veluti ob lucrum vel huiuſmodi. non diceretur propriè intēperatus, vt oſtendit in quinto pluribus in locis, Nā ſi quis inquit, lucrandi cauſa cōmittit adulteriū atque pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob libidinem: hic quidem intemperās magis quàm pluris auidus: ille iniuſtus, ſed non intemperans eſſe videbitur. ſignificatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit, & propter

propter illud tale quod perſequitur, vt ſi quis per electionem furatur vt furetur, & perſequitur voluptates propter voluptates vt ipſis potiatur. ſed hæc antea, vt diximus, declarauit.

{INCVRABILIS.} Non ſimpliciter. non enim putandum eſt hominē vitioſum omnino ſanari non poſſe, ſed reſpectu incontinentis qui facilius ſanari poteſt cùm habeat rationem incorruptam, & cùm delinquit pœniteat feciſſe rem turpem. 51

{CVILIBET enim deterior eſſe videbitur.} Poſteaquam attulit differentias inter hos habitus: nunc comparat inter ſe, & primò oſtendit intemperantem eſſe deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiens agit turpe, eſt deterior illo qui idē facit propter vehementes cupiditates: ſed intemperās agit turpe parum cupiens, incontinens verò valde & magis cupiens: ergo intemperans erit deterior incontinente. & hāc rationē probat Philoſophus exēplo irati. 52

{AT eorum quos diximus.} Hac in parte oſtendit continentiam eſſe præſtantiorem ipſa conſtantia: & probat hoc pacto, Qui vincit eſt præſtantior eo qui reſiſtit tantum. ſed continens non ſolum obſtat, ſed etiam vincit: conſtans verò tantum reſiſtit. ergo continens eſt præſtantior conſtante. Nam conſtans reſiſtit doloribus qui proueniunt à cupiditate abſentium voluptatum: continens verò, non ſolum reſiſtit cupiditatibus voluptatum, ſed etiam ſuperat, & vlterius progreditur vincere quàm reſiſtere: quare potior videbitur eſſe continentia quàm conſtantia. 53

{QVI autem ab aduerſis.} Hac in parte videtur declarare Philoſophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is eſt mollis, qui facilè vincitur à doloribus, quibus multi homines reſiſtere ſolent, & qui deliciis defluit: ſimiliter incontinens erit qui à voluptatibus ſuperatur, quas maior pars hominum ſuperat. & iſti ſunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quia non videntur eſſe omnino iſti qui à vehementibus ſuperantur molles. & ideo dicit eos eſſe dignos venia, non quòd ſint ſimpliciter digni venia, ſed reſpectu illorum ſuperiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus ſuperantur: quare iſti qui habent aduerſarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt oſtendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morſum ſer- 54

pentis aliquanto tolerantē, victum deinde magnitudine doloris exclamantē,& ſuccumbentem dolori,&c.Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam, qui non potuit ferre dolorem prouenientē ſibi ex filia violata, ex quo tandem eſt mortuus,cum tamen aliquandiu ſuſtinuiſſet dolorem.Item vt Xenophantus quidā qui nitens tenere riſum in conuiuio, vbi aliquantulū ſuſtinuit,tandem facetiis ſuperatus riſum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non ſuſtinent, quoquo modo habent aliqua ex parte occaſionē veniæ,& magis ignoſcendum eſt iis quàm illis qui ſuccumbunt doloribus,quibus multitudo reſiſtere poteſt: ſuccumbunt,inquam, non morbo aut debili quadam natura,vt regibus Scytharum euenit, qui ſunt natura molles,ſed ob delicias & mollitudinē quandam.Nos ſi pes condoluit, vt inquit Cicero, ſi dens,ſed fac totum dolere corpus,ferre non poſſumus. Opinio eſt quædā effœminata ac leuis,nec dolore magis quàm in eadē in voluptate,qua cum liqueſcimus fluimus mollitia. Apis aculeum ſine clamore ferre nō poſſumus,&c.Et notandū quòd Philoſophus attulit exemplum de facetiis in cōuiuio,ne aliquis crederet illū eſſe quoquomodo venia dignum qui ſuperatur à voluptatibus circa guſtum & tactū:ſed dixit de voluptatibus mouentibus riſum, vt vidimus ſupra.Præterea ne aliquis putaret eū eſſe intemperantem, qui ad iocum eſt propenſior, addit hunc eſſe potius mollē appellandū,qui excedit in nimia relaxatione, & ludo, ob fugiendum laborem & moleſtiam ex rebus agendis, quærens etiā vilia & ludos interdū pueriles, & non eſt comis nec ſcurra,ſed moleſtiam fugiens ex rebus agendis,& ſequens nimiū iocos & ludos pueriles,vnde Græce dicitur παιδιώδης,

55 {AT qui incontinentiæ,}Hæc eſt ſecūda pars huius capituli in qua Philoſophus diuidit incōtinentiā in duas ſpecies,ſcilicet in temerariam incontinentiā & infirmā. Nam bifariam fieri poſſe videtur vt incōtinentes labantur ad voluptates: aut præcedente conſultatione & deliberatione, & tunc appellantur incōtinentes infirmi:aut non præcedente,& tunc dicuntur temerarij,& celeres, ſine conſideratione. Ideo dicit Philoſophus quòd quidam rapiuntur qui nōn cōſultant:quidam verò non perſiſtentes ob infirmitatem animi voluptatibus tandem cedūt,etſi antea conſultent. Sunt autē nonnulli qui perſiſtunt: quare præmittentes cōſultationem & deliberationē,bifariam

conſi

conſiderari poſſunt:aut perſiſtentes in ea aduentantibus perturbationibus,aut non perſiſtentes : non perſiſtentes ſunt incontinentes infirmi:perſiſtentes ergo erunt illis oppoſiti, id eſt continentes firmi. qui ſunt ſimiles illis. Qui prius titillati,id eſt præfricati,vt ita loquar,antea,poſtea non titillantur, quaſi non mouentur cum præmiſerint conſultationẽ,& ſe præparauerint & rationem excitauerint:ſed perſiſtũt.at temerarij & celeres qui ſunt acuti & melancholici, maximè agũt incontinenter ſecundum eam incontinentiã quã appellãt temeritatem,quia acuti propter velocitatẽ cholerę cito agunt.Illi verò melancholici celeriter agunt,quia habẽt vehementes imaginationes propter humorem atrum,& ducuntur vehementi phantaſia potius quàm ratione,ideo neutri rationẽ expectant, Quare cũ cholerici & melãcholici ſtatim vt temerarii labantur , ſequi econtra videtur quòd flegmatici & ſanguinei tardius ferantur vt infirmi.& ſic apparet quòd & ambo ſint incontinentes:tamen diuerſi ſunt modi,& diuerſæ ſpecies , quas etiam inferius comparabit inter ſe in ſequenti capitulo.

Diſcrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

AT uerò intemperantem quidem non pœnitet, 56
ut eſt dictum.in electione nãque perſiſtit.In=
continens autem facilis eſt omnis ad pœniten
tiam:quocirca non ita res ſeſe habet, ut dubi= 57
tauimus, ſed ille quidem incurabilis:hic autem eſt curabilis.
Vitium enim morbis eſt hiſce perſimile, aquæ intercuti in=
quam,& tabi.Incontinẽtia uerò,morbo comitiali. Etenim
illud continua,hæc non continua eſt improbitas.Atque om-
nino diuerſum eſt genus incontinentiæ,atque uitij. Vitium
enim latet:incontinentia uerò non latet.Horum autem ipſo 58
rum ij qui ante rationem ducuntur, meliores ijs ſunt qui ra=
tionem quidem habent,non autem perſiſtumt in ea.à mino=
re nanque perturbatione uincuntur,& non abſque delibe=
ratione,ut illi.Incontinens enim ſimilis eſt ijs qui cito fiunt

60 ebrij,& pauco uino pauciores quàm pleriq;. Patet igitur incontinentiam uitium non eſſe, niſi aliqua ex parte fortaſſe. Nam hæc quidem eſt præter electionem: illud autem cum electione in actionibus tamẽ eſt ſimilitudo, ut Demodocus in Mileſios dixit. Mileſij nanq; inſipientes quidem non ſunt: ea tamen faciunt quæ agunt inſipientes. & incon-
61 tinentes iniuſti quidem non ſunt: iniuriã tamen faciũt. Cum autem alter ſit talis, ut nõ ex eo quia eſt ipſi perſuaſum exuperantes corporis uoluptates præterq; rationem rectam ſequatur, alteri ſit perſuaſum, propterea quòd talis eſt ut ipſas ſequatur: illi quidem diſſuaderi facilè, huic autem haud facilè poteſt. Principium enim ipſum, uirtus quidem conſeruat, uitium uerò corrumpit. id autem gratia cuius, principium eſt in actibus, perinde ut ſuppoſitiones ipſæ in mathematicis. Neque igitur ibi docendorum principiorum eſt ratio, neq;
ἠθικὴ hic. Sed uirtus aut naturalis, aut *aſſuetudine parta, cauſa eſt opinandi circa principium rectè. Talis igitur homo temperans eſt. at contrarius eſt intemperans. Eſt autem quidam alius, ob perturbationem à recta ratione diſcedens: quem perturbatio ut non agat quidem ut recta ratio iubet, ſuperat, ut ſit autem talis ut ipſi ſit perſuaſum oportere perſequi uoluptates liberè, tales non uincit. Atque hic eſt incontinens, qui quidem intemperante melior eſt. Nec eſt abſolutè prauus. conſeruatur enim id in ipſo quod eſt optimum. principium, inquam, ipſum. Alius autem eſt huic contrarius qui perſiſtit, & non ob perturbationem à ratione diſcedit. Ex his igitur patet hunc quidem ſtudioſum, illum autem improbum habitum eſſe.

COMMENT.

56 AT VERO intemperantem quidem.} Hoc eſt octauum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam

quàm attulit differentiã inter temperantiã & cõtinẽtiã, atque eorũ oppoſita, & duas attulit ſpecies incõtinentiæ: nunc comparat intẽperantiã, & incontinentiam. quod etſi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quaſi incidenter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus, vt apertius, eorũ differẽtia intelligatur: ſimul vt ſoluat quæſtionẽ quam differẽdo antea mouit Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes, quæ patebunt. In prima igitur parte Philoſophus incipit oſtẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperantẽ. & probat intemperantẽ eſſe deteriorẽ incõtinente tribus rationibus. Prima ratio, Is quẽ poſt rem turpẽ actã non pœnitet, eſt deterior eo quẽ pœnitet. at ipſum intemperantem non pœnitet, incõtinentem pœnitet: ergo intẽperans eſt deterior incõtinente. Nam intemperãs perſiſtit in electione & propoſito incõtinens facilis eſt ad pœnitentiam. Et hæc ratio ſimul differentiam oſtendit inter hos, & etiã alterũ eſſe altero deteriorẽ. Notandum ꝙ ſicut omnis virtus eſt cũ electiõe: ſic omne vitium eſſe videtur cũ electione. & vitioſus tam ante rem actam quàm poſtea videtur habere electionem, ideo nõ pœnitet, quia putat id quod agit eſſe agendũ, cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationem incorruptã, & appetitũ ſenſitiuum repugnantem ei, quia nõ eſt informatus virtute quæ appetitũ facit rectum: quare cùm rationem habeat incorruptã, & dicentem ſibi turpe aliquid non eſſe agendũ, & nõ eſſe guſtandum dulce, vincit tandẽ appetitus: ſed cùm poſt rẽ actã redit ad rationẽ, percipit ſe feciſſe quod faciendũ non erat, & habet pœnitudinem.

{QVO circa non ita res ſeſe habet.} Affert ſecundam rationem Philoſophus. Malum continuum differt, & eſt deterius malo non continuo: ſed intemperantia eſt malũ continuum. incontinentia non eſt malum continuum: ergo intemperantia differt ab incontinentia & eſt deterior, Maior patet de ſe. Minor probatur à Philoſopho, quia intemperantia eſt vt morbus qui ſemper adeſt: incontinentia verò vt morbus qui non ſemper adeſt, vt eſt morbus epilepſiæ ſiue comitialis: intemperantia verò eſt ſimilis morbis aquæ inter cutem & tabi, id eſt hydropiſi & Phthſi, qui morbi continui ſunt: hydropiſis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id eſt ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquoſus. Phthiſis verò in ventre ſuperiore multifariã incipit ſpuere ſanguinẽ qui talẽ patitur morbũ, deinde ſaniem, poſtea 57

ſequitur detentio ſaliuæ,& poſtea tandem ipſa mors. Ij igitur morbi quib us intemperantia ſimilis dicitur, continui ſunt.at epilepſia,id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appellari ſolet,cui aſsimilatur incontinentia, non eſt continuus: hic in corporibus humidis vim habere ſolet. vnde in ipſis infantibus qui abundant humiditate,maximam vim oſtendit:incontinentia igitur aſsimilatur huic morbo, cuius cauſa non eſt continua,nec talis ægrotus ſemper cõiunctus cum morbo: & incontinens quoque non ſemper & ſtatim ad voluptatem diſpoſitus,ſed pugnat ratio cum appetitu,& demum vincitur: intemperans verò continuo habet paratum appetitum ſine vlla pugna ad perſequendas voluptates,& continuè eſt in hac diſpoſitione ſine repugnantia rationis. Verùm Philoſophus hoc loco nactus occaſionẽ, ſoluit vnum dictum quæſtionis allatæ antea in fine ſecundi capituli huius tractatus, vbi duo attulit: vnum quòd incontinens diſſuaſus, intemperans verò ſuaſus agit:alterum quòd incõtinens inſanabilior videtur, propterea quia diſſuaderi non poterat. Primũ ſoluet inferius, ſecundum ſoluet nunc. Et oſtendit quòd incontinens eſt ſanabilior intemperato, vbi in eo loco oppoſitum attulerat: & ideo dictum eſt à nobis quòd Philoſophus diſſerendo non aſſerendo ibi procedebat. Oſtendit autem quòd incontinens eſt inſanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinem,& habet morbum continuum:& ideo eſt inſanabilis, dicit Philoſophus,non pro impoſsibili,ſed cum difficultate ſanabilis:incontinens verò habet pœnitudinem,& nõ morbum continuum,ideo eſt ſanabilior.

58 {ATQVE omnino diuerſum eſt genus.} Affert tertiam rationem Philoſophus,qua idem probat ꝙ intemperãtia differt ab incontinentia,& eſt deterior ea. Illud malũ quod latet habentẽ,differt & eſt deterius eo malo quod nõ latet habentem: ſed intemperantia latet, incontinentia verò non latet habentem:ergo intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperans habet vitium, & rationem corruptã, ſicut febricitans habet corruptum guſtum, & putat illud eſſe bonum quod ab eo appetitur: incontinentia verò eſt malũ manifeſtũ habenti, & quoquomodo cognoſcit illud eſſe malum quod ab eo appetitur,& ideo in eo fit pugna inter rationem & appetitum. Horum autem ipſorum poſteaquàm

quàm probauit intemperantē differre ab incontinenti, & eſſe deteriorem illo: nunc comparat duas ſpecies incontinentiæ, quas ſuperius attulit, ſcilicet infirmitatē & temeritatem, & oſtendit infirmitatem deteriorē eſſe temeritate, ſic: Is qui deliberatione facta incontinenter agit, eſt deterior eo qui nō deliberatione facta agit incōtinenter: ſed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinenter. ergo infirmus eſt deterior. Patet ratio, quia cùm vterq; habeat rationem incorruptā, infirmus antè cōſultat, tamē non perſiſtit in eo quod cōſultauit eſſe agendum. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincuntur: temerarij verò à vehementiore ſuperantur. quare cùm duo ſint vituperandi, qui ſuperantur in prælio, quorum alter armatus acceſſerit, alter inermis, & alter habeat hoſtē potētiorem, alter nō ita, manifeſtū eſt quòd armatus & habens debiliorem aduerſariū vituperādus magis eſt, & deterior: ſicut videtur infirmus reſpectus temerarij.

{INCONTINENS igitur.} Scilicet infirmus eſt ſimilis ijs qui modico vino fiunt ebrij. 59

{PATET igitur incontinentiam.} Facit concluſionē Philoſophus eorum quæ dixit, oſtendēdo quòd incontinētia non eſt ſimpliciter vitium, ſed aliqua ex parte: ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non eſt vitium ſimpliciter: ſed aliqua ex parte, at intemperantia eſt vitium ſimpliciter: ergo incontinentia non eſt intemperantia. Quòd autem incontinentia non ſit vitium ſimpliciter, probat Philoſophus: quia eſt præter electionem: vitium verò eſt cum electione, vt eſt intēperantia. Conueniunt tamen in agendo, quia intemperans & incontinens agunt eadē, id eſt vitioſa, tamen non eodem modo, quia alter cum electione, alter ſine electione, & alter eſt vitioſus, alter verò, id eſt incontinens, non eſt propriè vitioſus, agit tamen res vitioſas & iniuſtas, & videtur ſimilis ijs de quibus inquit ille, quòd non ſunt inſipientes, tamen agunt res inſipientes & ſtultas: ſic ergo conueniunt in agendo eadem: differunt, quia intemperans agit cum electione, vitiū enim eſt habitus electiuus conſiſtens in exceſſu aut defectu. Præterea non habet pœnitudinem: incontinens econtra & ſine electione agit. & poſt delictum pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniuſtum pro intemperante, & iniuſtè agere pro intemperāter agere. intem- 60

perantia enim, ſicut alia vitia, eſt pars quædam iniuſtitiæ totius, quæ iniuſtitia tota dicitur vitioſitas, vt paruit in quinto.

61 {CVM autem alter ſit talis vt non ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert aliā partem quæſtionis quam ſuprà attulerat in fine ſecundi capituli huius tractatus. Attulit enim duo. Vnum, quod incōtinens cū non agat perſuaſus diſſuaderi non poterat: intemperans verò cùm agat perſuaſus diſſuaderi poterat. Alterum, ꝙ ex eo quod dictū eſt intemperans erat ſanabilior. Hanc ſecundā partem ſuprà reprobauit, oſtendendo ꝙ incontinens erat ſanabilior: nunc aliā partem ſumit, & reprobat vt pateſiat rem non ita ſeſe habere, vt eo loco dubitādo & diſſerendo dixit, non autem affirmando. Oſtendit igitur nunc oppoſitum, ſcilicet quòd incontinens facile diſſuaderi poteſt, intemperans verò non facilè: Is qui errat circa principium rerum agendarū non facilè diſſuaderi reuocariq́ue poteſt: ſed intemperans eſt huiuſmodi. ergo intemperans non facilè diſſuaderi poteſt, & reuocari & ſanari. Patet ratio, quia intemperans à ſeipſo perſuaſus & errat circa principium rerum agendarū cùm ſit vitioſus, vitium enim principium corrūpit, præſertim intemperantia: virtus verò cōſeruat, præſertim temperantia. vnde in ſexto, Temperantiā conſeruatricē prudentiæ apellamus: conſeruat enim talē exiſtimationem. Si quis igitur errat circa principia, non poteſt facilè diſſuaderi, & ſanari à ſua opinione: quia principium rerum agendarum eſt ipſe finis, cuius gratia cætera fiunt. vnde in ſexto, Principia nanque rerum agendarum ea ſunt, gratia quorum ipſæ aguntur, id eſt fines, verùm vt principia & ſuppoſitiones quæ ſunt ſpecies principiorum ſe habent in mathematicis: ſic finis in rebus agendis. ſupponit enim geometra quòd à puncto ad punctum licet rectam lineam ducere. Ponit etiam tale principium, quòd punctus eſt cuius pars non eſt, & talia principia & ſimilia non probantur in mathematicis, quia iis aſſentiri oportet. Quòd ſi quis erret circa principia & aliter credat, non poteſt ei aliquid probari in geometria, & talis malè ſentiens circa principia, malè & peruerſè percipiet omnia quæ ſequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cùm principium ſit ipſe finis, ſiquis eum rectè accipit, bene eſt: ſin male, non poterit ei afferri ratio qua facilè remoueatur ab opinione talis principij peruerſè ſibi propoſiti. Et dicit

dicit Philoſophus quòd talis principij non eſt ratio,ſed virtus quæ oſtendit nobis tale principium. virtus,inquam,quæ oritur aut à natura,aut à conſuetudine. Nam ſicut in ſpeculatiuis principiorum docendorum non eſt ratio, nec probatio, ſic etiam in actiuis. Nam in ſpeculatiuis innoteſcunt nobis, aut inductione vel ſenſu ex quo fit memoria, & ex multis, vt ita loquar, memorijs, experientia oritur: & ipſum demum vniuerſale in intellectu quodammodo conſtituitur, cuius lumine ſcientiæ principium pullulat, vt ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Ita ex natura & habitu acquiſito principiorum cognitio fit. Idē fit in actiuis. Principiorum cognitio quorum non eſt ratio, ne fiat proceſſus in infinitū, ferimur ad tale principium, quod eſt rerum agendarum finis, aut per naturalē habilitatem perſpiciendi, aut ferimur ad æſtimandum illum eſſe bonum finem, vt eſt per virtutem acquiſitam ex conſuetudine. quare virtus aut habilitate naturæ, aut aſſuetudine generata cauſa eſt, vt rectè opinemur circa finem talem. Intemperans igitur cum non modo virtute careat, ſed etiam ſit vitioſus, errat circa tale principium, quod eſt ipſe finis rerum agendarum, & ſequitur id quod ſibi apparet bonum, & quod putat eſſe bonum cum re vera ſit malum, & id quod eſt bonū, apparet malum: vt febricitanti, cui id quod verè eſt dulce, apparet amarum ob guſtum corruptum. Intemperans autem, & omnino vitioſus, habet corruptam rationem & iudicium de vero fine. Etenim, vt in ſexto inquit Philoſophus, qui corruptus eſt ob voluptatē, aut dolorem, non videbitur continuo principium ipſum, nec huius gratia, id eſt finis. Vitium etenim corrumpere ſuapte natura principium ſolet, ſed virtus conſeruat quæ eſt cauſa rectè opinādi circa talem finem, vt euenit temperato: intemperato autem econtrà. Cum igitur intemperans habeat coruptam rationem, & habeat vitiū, quæ ſunt cauſa male opinandi circa finem rerum agendarū, merito dicitur quòd non facilè diſſuaderi & remoueri poteſt à ſua opinione. Incōtinens verò cum nondum habeat rationem corruptā, facilè diſſuaderi, & ſanari poteſt. ideo dicit Philoſophus, eſt alius quidam, id eſt ipſe incontinens quem perturbatio ſuperat adeò, vt non agat ſecundum rectam rationem: non tamen ſuperat, vt perſuaſus ſequatur voluptates ſicut ſequitur perſuaſus ipſe intemperans. & ideo incontinens minus

eſt malus

eſt malus quàm intemperans: nec eſt incontinẽs appellandus ſimpliciter prauus cùm habeat incorruptam rationem, etſi in ea nòn perſeueret, ſed eſt alius ſibi oppoſitus qui perſiſtit in ratione recta, & non dimouetur ab ea ob perturbationem, id eſt ipſe continens, in quo ratio ſuperat appetitum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia. CAPVT IX.

62 *QVærendum eſt autem, utrum is ſit continens qui quauis ratione electionéue perſtat: an is qui in recta perſiſtit. Et utrum is ſit incontinens, qui non permanet in quauis electione rationeue, an is qui perſiſtit in ratione falſa, & electione non recta, quemadmodum antea dubitauimus. An per accidens quidem in quauis, per ſe autem in ratione uera rectáque electione alter perſtat, alter non perſtat. nam ſi quiſpiam hoc expetit, aut ſequitur: per ſe quidem hoc expetit atque ſequitur: per accidens autem ipſum prius. at quod eſt per ſe, id ſimpliciter eſſe dicimus. quare fit, ut aliquo quidem modo quauis in opinione, abſolute autem in uera alter per-*
63 *ſiſtat, alter non perſiſtat. Sunt autem quidam in opinione perſiſtentes, quos pertinaces appellant. hi non niſi cum difficultate dimoueri à ſua ſententia poſſunt. Et ſimile quidem quid habent cum continente: ſicut & prodigus cũ liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuerſi. continẽs enim non mutat ſententiam ob perturbationem atque cupiditatem. nam cùm acciderit, facilem ſeſe offeret recta perſuadenti. Illi uerò non à ratione mutantur. nam cupiditates cupiunt, atque à uoluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui ſuæ ſunt ſentẽtiæ: & qui ſunt indocti ac ruſtici. Atque ſuæ ſentẽtiæ homines, ob uoluptatem atque dolorem ſunt pertinaces. gaudent enim uincentes, ſi non è ſua ſententia diſſuaſione ulla*

dimoueantur. & dolent, ſi ſua ſint irrita, ut decreta. qua=
re potius ſunt incontinenti, quàm continenti ſimiles. Sunt 64
etiam qui non ob incontinẽtiam in ſententia nõ perſiſtunt.
ut Neoptolemus *apud* Sophoclem *in* Philoctete, *quanquam*
ob uoluptatem non perſiſtit, ſed honeſtum. Erat *enim ho=*
neſtum illi uera loqui: ab Vlyſſe *autem fuerat illi perſua-*
ſum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem
quippiam agit, intemperans eſt, aut prauus, aut inconti-
nens: ſed qui agit ob turpem. Cum autem ſit & quidam ta= 65
lis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptati=
bus, non perſiſtens in ratione, inter hunc & incontinen=
tem, medius ipſe continens collocatur. Incontinens enim
non perſiſtit in ratione: quia magis quàm oportet uolupta-
tibus delectatur. hic uerò non permanet: quia minus quàm
oportet eiſdem gaudet. At continens perſtat, & ob neu=
trum ſententiam mutat. Oportet autem ſi continentia ſit
ſtudioſum, habitus hos utroſque contrarios improbos eſſe,
quemadmodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter ho=
minibus ineſt, raroq; admodum fit temperantia, ſoli con=
trarium intemperantiæ eſſe uidetur, ſicut & continentia
ſoli incontinentiæ aduerſari putatur. At uerò cùm ob ſimi= 66
litudinem multa dicantur, factum eſt ut & temperans per
ſimilitudinem continens dicatur. Continens enim talis eſt,
ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. &
temperans etiam talis eſt. Sed ille quidem habet prauas cu=
piditates, hic autem non habet. Et hic quidem eſt talis, ut nõ
delectetur præter rationem: ille uerò talis, ut delectetur qui=
dem, ſed non ducatur. Similes etiam ſunt incontinens &
intemperans, qui quidem diuerſi ſunt. uterque enim cor=
poris ſequitur uoluptates, ſed alter & oportere putat, al=
ter non putat.

COMMENT.

62 QVAERENDVM eſt autem vtrum is ſit continens.} Hoc eſt nonum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus comparatis illis ſex habitibus inter ſe qui verſantur circa corporis voluptates atque dolores: nunc ſoluit dubitationem allatam in ſecundo capitulo contra opinionem priſcorum, qui dicebant continentem eſſe perſeuerantem in ratione & opinione: incontinentem verò econtrà. Quo quidem dato oſtendit ibi Philoſophus fieri poſſe, vt aliquis incontinens eſſet bonus & continens malus. Nam ſi continens eſt, inquit perſeuerans in quauis opinione, vt illi dicere videbantur, & ſit in opinione mala, tunc perſeuerando in ea eſſet malus: & incontinens econtrà ſi diſcederet ab opinione falſa, eſſet bonus. Hanc difficultatem nunc remouere ſoluereque videtur Philoſophus. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur dicit Philoſophus ꝙ quærendum eſt, vtrum continentis ſit perſiſtere in quauis opinione, an recta tantum: poſtea ſubdit ſoluendo iſtam partem primam dubitationis, quòd continens perſiſtit ſemper in recta ratione per ſe, & eo quo continens eſt. Per accidens verò in quauis, & in falſa opinione perſiſtit. Nam ſi quis per ſe amat vinum dulce, per ſe amat dulce: per accidens verò, vinum. Nam ſi amaret vinum per ſe, non ſolum amaret dulce, ſed etiam qualecunque vinum: quare per ſe hoc expetit, ſcilicet dulce, per accidens verò illud primum, id eſt vinum. Continens igitur permanet per ſe in opinione quam putat eſſe veram: id autem quod eſt per ſe, dicimus ſimpliciter eſſe: per accidens autem id quod eſt per aliud, vt exemplo oſtendimus: ergo continens in opinione vera per ſe permanet: per accidens verò, in quauis opinione. Secũda pars dubitationis ſimili modo oſtenditur, quòd incontinens diſcedit per ſe à vera ſententia, & opinione: ergo ſimpliciter, vt oſtenſum eſt ſuprà: per accidens verò, & per aliud, & ſecundum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur continens per ſe manet in vera ſententia: per accidens verò & per aliud, in falſa: intelligendum eſt quòd continens intendit perſiſtere in vera opinione. Eodem modo dicendum eſt quòd incontinens non perſiſtit per ſe in ſententia vel opinione quæ eſt vera: per accidens verò in quauis non perſiſtit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd continens

nens

nens per ſe manet in vera ratione, intelligitur de quarto modo per ſe, vbi in ſubiecto explicatur cauſa prædicati, vt patet in primo Poſteriorum. Nam cùm dicitur, cõtinens permanet, id eſt intendit manere per ſe in vera opinione, explicat cauſam perſiſtendi in vera opinione, & iſta eſt cauſa effectrix perſiſtendi, & illius perſiſtentiæ, ſcilicet ipſa continentia. Et iſta propoſitio eſt ſimilis illi quæ dicit: medicus per ſe curat ægrotum, ædificator per ſe ædificat: ſic eſt de continentia, illud per ſe explicat cauſam illius perſiſtentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem eſt dicendum de illa propoſitione, quòd incontinens per ſe egreditur à vera ſententia, & opinione & ſic ſoluitur dubitatio illa. Nam cùm quæritur vtrum continens perſiſtat in quauis opinione, an in vera tantùm: reſpondetur quòd per ſe ea ratione qua continens eſt perſiſtit in vera, ſed per accidens in quauis. Incontinens per ſe diſcedit à vera, per accidens à quauis.

{SVNT autem quidam hominum.} Soluta illa dubitatione, nunc Philoſophus oſtendit quòd præter continentes & incontinentes ſunt nonnulli permanentes in ſententia & opinione ſua, pertinaces tamen continentes appellari non debent. Habent tamen ſimilitudinem quandam, in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire videntur cum liberali in dando, ambo enim dant & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: ſic iſti cum continentibus in eo quòd ambo ſunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continens enim ſi quando mutat ſententiam relinquendo aliquã falſam opinionem, non perturbatione aut cupiditate perſuaſus relinquit illam, ſed ratione, qua oſtenditur illam opinionem eſſe falſam quam putabat eſſe veram. Pertinaces verò non ratione perſuaſi, ſed voluptate, vel cupiditate ſententiam mutant. Poſt hæc diuidit Philoſophus iſtos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur ſui capitis, & quidam indocti atque ruſtici. Indocti, quia non habent doctrinam, & ſi quam habent opinionem, nolunt ab ea dimoueri: ruſtici verò quia non habent experientiam rerum. at illi qui ſunt ſui capitis ob voluptatem & dolorem ſunt tales. quia gaudent non dimoueri à ſententia, dolent verò etiã ſi ratione ab eadem dimoueãtur. & propterea dicit Philòſophus quòd incontiuẽti magis ſimiles 63

les quàm cõtinenti eſſe videntur, quod dupliciter poteſt exponi, quia ſicut incontinens proſequitur magnas voluptates, ſic iſti ſequuntur ſummas voluptates, quas ex eo capiunt quòd perſiſtunt in ſua ſententia. Alio modo exponi poteſt, quia dixit ꝙ continens perſiſtit in ſua ratione, & non dimouetur a perturbatione: iſti verò non à ratione, ſed à perturbatione dimouentur, propterea ſunt magis ſimiles incontinentibus qui etiã dimouentur à ſententia, & trahuntur à perturbationibus.

64 {SVNT etiã qui nõ ob incontinentiam.} Affert nonnullos alios Philoſophus qui non perſiſtunt in opinione ſua, & tamen non ſunt dicendi incontinentes: & hoc affert vt bene diſcernatur in quo propriè conſiſtat continens, & incontinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius ſuperius meminit, qui perſuaſus fuerat ad Vlyſſe vt mendacia diceret Philocteti, & cùm ſic perſuaſus eſſet, poſtea apud Philoctetem non permanſit in tali perſuaſione, & ſententia, in qua tunc fuerat, ſed vera dixit ob moleſtiam quam habebat mentiendi, & ob voluptatem vera dicendi: quare non vituperatur, ſi non permanſit, ſed laudatur. Ipſe verò incõtinens vituperatur, vt patet. Et ſic nititur Philoſophus diſtinguere omnes ab continente & incontinente, quia habent ſimilitudinem aliquam cum illis, ne vice illorum ſumerentur, & vt illi diſtincti ab omnibus aliis clarius diſcernantur.

65 {CVM autẽ ſit & quidam etiã.} Hæc eſt ſecunda pars huius noni cap. in qua oſtẽdit quomodo cõtinentia ſubit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema, quæ cùm non ſint vitia, tamen ſunt propinqua vitio: vt continentia eſt propinqua virtuti, etſi non ſit propriè virtus. & probatur hoc pacto. Vbi eſt exceſſus & defectus, eſt etiam medium. at circa voluptates & dolores circa quæ verſantur continens & incontinens, eſt exceſſus & defectus: ergo etiam mediocritas. Maior patet, cùm videantur eſſe relatiua. Minor probatur à Philoſopho. Dicit enim ꝙ ſunt nonnulli non perſiſtentes in ratione, quia minus gaudẽt quàm oportet: & talis dici poteſt quoquo modo inſenſibilis nõ perſiſtens. Sunt etiã alij gaudentes voluptatibus magis quàm oportet. nõ perſiſtentes in ratione, & tales ſunt [illegible] itaque illi deficiunt, ij excedunt, inter [illegible] entes. Verũ dicit Philoſophus ꝙ cùm [illegible] tur, fit vt continentia ſolùm inconti-

nentiæ

nentiæ & exceſſui, ſicut temperantia intemperantiæ videatur eſſe contraria,& non videatur habere defectum: habet tamen, vt vidimus,licet rarò inueniatur.

{At verò cùm ob ſimilitudinem multa.} Hæc eſt tertia 66 pars huius cap.in qua Philoſophus oſtendit non ſine ratione appellari quædam eodem nomine, cùm ſimilitudinem habeant:& hoc affert vt oſtendat aliqua ex parte veram eſſe opinionem illorũ priſcorum,qui dixerunt cõtinentiam eſſe temperantiam,& incontinentiam intemperantiam: habent enim ſimilitudinẽ in multis,cũ verſentur circa eadem & continentia ſit mediocritas quædam ſicut temperantia, & incontinẽtia exceſſus ſicut intemperantia,ſed tamen ex alia parte differunt in multis.& ideo ſtatim Philoſophus affert differentias quaſdam,vt nihil indiſcuſſum relinquatur,Primo continens habet prauas cupiditates:temperans non habet:ergo differunt.Præterea temperans non delectatur præter ſententiam rationis cùm habet appetitum obedientem rationi,& ſedatas cupiditates:continens verò nondum habet appetitum aſſuefactum,ſed repugnantem & cupientem voluptates, & delectaretur in his niſi ratio prohiberet,quam tandem ſequitur,etſi cum difficultate.Quare differunt temperans & continens: ſimiliter intemperans & incontinens ſunt diuerſi.& affert rationem, quia etſi ambo voluptates ſequantur,tamen alter cenſet eas eſſe ſequendas,& ſequitur,ſcilicet ipſe intemperans: alter verò, incontinens nõ cenſet eas eſſe ſequendas cùm habet rationem incorruptam,ſequitur tamen eo pacto vt vidimus antea.

Quòd prudentia,& incontinentia ſimul in eodem non ſint. CAPVT X.

[illegible] *neq; fieri poteſt ut idem ſit prudens at=* 67
[illegible] *ontinẽs ſimul.Eſt enim demõſtratum,* 68
[illegible] *em ſimul & more ſtudioſum eundem*
[illegible] *ætera non ſolùm ex eo quia ſcit, pru=*
[illegible] *iam quia idoneus eſt ad agendum.at in=*
[illegible] *idoneus ad agendum. *habilẽ autem nihil*
[illegible] *continentem. Quapropter & interdum non* τὸν δεινόν
[illegible] *s eſſe uidentur atq; incontinentes:quia differt*

R

*habilitas à prudentia eo modo quem ſuprà diximus. &
ſunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuer=
ſa. Nec incontinens ſeſe habet ut is qui ſcit ac contempla=
69 tur, ſed ut is qui dormit, aut eſt uinolentus, & ſponte ſua
quidem agit. ſcit enim quodammodo & quid, & cuius
gratia facit. Malignus tamen non eſt. electio nanque eſt
70 ἐπιεικής. * bona. Quare ſemimalignus eſt, & non iuſtus. non eſt
enim inſidiator. nam ipſorum alter quidem non perſiſtit in
ijs quæ ſtatuit conſultando. Bilioſus autem atra bili, nec
ad conſultandum omnino eſt aptus. Et ſimilis eſt igitur in=
continens ciuitati quæ decernat quidem omnia quæ ſunt
agenda, & leges habeat bonas, ſed non utatur, ut Anaxan
drides facetè dixit,*

Vrbs conſultabat, leges quæ negligit almas.

*Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, ſed
prauis. Eſt autem continentia atq; incontinentia circa id
71 quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, al=
ter minus perſiſtit: quàm plurimi poſſunt. Facilius autem
ea curari poteſt incontinentia, qua bilioſi atra bili inconti-
nenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, ſed non
72 perſiſtunt. Et ij facilius curari poſſunt qui per aſſuetudi=
nem, quàm ij qui natura incontinentes ſunt. Etenim facilius
conſuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim et conſue-
tudinem mutare difficile eſt, quia ſimilis eſt naturæ: quem=
admodum Euenus poëta dixit,*

Vſus longus mos eſt, ac meditatio crebra:
Hinc tandem aſſero naturam mortalibus eſſe.

*Quid igitur continentia ſit & incontinentia, & quid con
ſtantia, mollitiaq;, & quomodo inter ſeſe habeant habitus
hi iam diximus.*

COMMENT.

ATQVI neq; fieri poteſt, vt idē ſit prudens.} Hoc eſt deci- 67
mū & vltimum capitulum huius primi tractatus. In quo poſteaquā ſuprà ſoluit dubitationes illas, & oſtēdit cōtinētiam eſſe mediocritatē quādā, & qua ratione nōnulli priſcorū accipiebāt cōtinētiā pro tēperantia: nūc refellit opinionē priſcorum, ſcilicet ꝙ incōtinēs nō eſt prudēs, quæ eſt quinta in ordine in primo capitulo allata. & cū in ſecūdo capitulo etiā cōtra eā diſſeruiſſet, & alias iam ſoluiſſet: nūc quoq; hanc quę relinquebatſoluit, vt exactiſsimā doctrinā de cōtinētia & incōtinentia præbeat nobis. Diuiditur autē hoc capitulū in tres partes quæ patebūt. In prima igitur affert talē rationē, ad probandū ꝙ prudēs nō eſt incōtinēs, nec incōtinens prudēs, vt quidā priſcorū dicere videbātur. Nullus incōtinēs eſt ſtudioſus: omnis prudēs eſt ſtudioſus: ergo nullus prudēs eſt incōtinēs. & per cōuerſionē ſimplicē, nullus incōtinēs eſt prudēs. Maior eſt nota, cū antea viderimus ꝙ incōtinētia eſt vituperāda, & vitio propinqua. Minor probata eſt in ſexto, ꝙ prudens eſt vir bonus, & eſt cū omnibus virtutibus morū, & ſeparari nō pōt eo quo prudēs. {PRAETEREA non ſolū ex eo.} Affert aliam
rationem Philoſophus, Omnis prudēs eſt aptus ad agendū: in- 68
cōtinēs nō eſt aptus ad agendū: ergo incōtinēs nō eſt prudēs. Patet ratio, quia prudētia eſt habitus cū ratione vera actiuus. Itaq; prudens nō ſolū ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agēda, ſed etiā eſt idoneus ad agēda illa, cùm nō ſolū vniuerſaliū ſit prudentia, ſed etiā ſingulariū. Habet præterea ſolertiā, ſententiā, bonam conſultationē, per quas eſt idoneus ad res agendas: incontinēs autem nō eſt aptus ad res agendas, nam etſi ante perturbationem cognoſcat res agendas, tamen perturbatione accedente dimouetur à ſententia, & non perſiſtit in eo quod putabat agendū: quare nō eſt aptus ad agēdum. Et ſic patet quod incōtinēs nō eſt prudēs. Has etiā rationes tetigit ante Philoſophus in ſecūdo capitulo, cū diſſerebat contra iſtā opinionē: & demonſtratū eſt antea, inquit, prudentē hominē aptū ad agendū eſſe, quippe cū ſit quidē qui circa extrema verſatur, atq; omnes alias virtutes habère. His allatis rationibus ſubdit Philoſophus, ꝙ licet incōtinens nō ſit prudēs ita vt ſit aptus ad res agendas: tamē fieri poteſt, vt incōtinens habeat aptitudinem, & habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt: quæ habili-

tas eſt vis naturalis,& potentia quæ informari poteſt contrariis habitibus non ſimul, ſed aut prudentia, aut malitia, & aſtutia, vt in ſexto latiſsimè dictum fuit. & propterea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cùm tali habilitate quæ eſſe poteſt in tali incontinente, dixerunt prudentem eſſe incontinentem. Nam illa vis & habilitas proſpiciendi videtur eſſe propinqua prudentiæ,eſt tamen diuerſa, quia prudentia ſemper reſpicit bonum finẽ, & eligit rectè ea quæ ducunt ad talem finem: ſed vis illa proſpiciendi cùm ſit communis tam malitiæ & aſtutiæ, quàm prudentiæ, non ſemper reſpicit bonum finem,nec ſemper eligit bona media quæ perducant ad illum finem.ſed ad intentum finem qui eſt quandoque malus,vt ponitur ab callido & aſtuto homine.

69 {NEC incontinens ſeſe habet vt is.} Hæc eſt ſecunda pars huius decimi capituli, in qua Philoſophus reſumit dubitationem quandam, ſcilicet vtrum ſciens ipſe continens eſſe dicatur,& vtrum agat ſciens,quam in tertio capitulo huius tractatus latiſsimè declarauit:reſumit,inquam, nunc non ſolũ quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoſcendam naturam incontinentis,ſed etiam vt ſoluat obiectionem quandã quæ oriri poſſet ex ſupradictis. Nam ſi incontinens nõ eſt prudens nec vt ſciens,ergo videbitur eſſe ignorans:ex quo videbitur venia dignus.quod eſt abſurdum, cùm res vitioſas agat, & vituperatur. quòd ſi non eſt venia dignus, ergo eſt prauus: at non eſt omnino prauus. dicit ergo Philoſophus, quòd incontinens cùm agit incontinenter, non ſeſe habet vt ſciens,nec contemplatur. Sed ita eſt ſciens vt ebrius, aut dormiens,qui et ſi habituum ſcientiam habeat,ea tamen non vtitur, eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & ſcit quid eſt agendum, tamen veniente perturbatione irretitur,& obfuſcatur, ſicut ille qui vino fit ebrius, & videtur tunc neſcire,cùm tamen habitu ſcientiam habeat. Ex quo cum dici poſſet contra Philoſophum incontinentem eſſe dignum venia. cùm agat quaſi ignorans, ſtatim ſubdit Philoſophus: ſpõte ſua quidem agit,& ſcit cùm agat quodammodo,& quid agit, & cuius gratia. & dixit quodammodo, quia non vtitur poſtea ſcientia illa cùm agit & obfuſcatur perturbatione à qua ſe permittit ſuperari.quare cùm ſponte agat, & quodãmodo ſciat quid & cuius gratia agit,non erit venia dignus: ſed tamen

tamen ne videatur ex eo quòd ſponte agit, & quodammodo ſciens quòd ſit prauus, id eſt vitioſus & ſceleſtus ſimpliciter, ideo addit: at prauus non eſt, id eſt vitioſus ſimpliciter. quia non valet, iſte prauam rem facit, ergo eſt prauus & vitioſus. & aſsignat rationem praui & vitioſi hominis. Electio praua eſt: at incontinentis electio non eſt praua: ergo non eſt prauus & vitioſus. Patet ratio, quia incontinens habet incorruptam rationem, & cognoſcit quid ſit agendū, & habet electionem bonam, tamen dimittit eam cùm à perturbatione occupatur, & non agit ſecundū eam. Vnde ſuperius cū diſtingueret incontinentem ab intemperante dixit quòd intemperatus qui habet prauam electionem agit eligens, incōtinens ſine electione vel præter electionem. Nam ſi ageret cum electione, & ſecundum electionem, cùm bonam habeat, bene & rectè ageret: tamen ipſe turpiter agit, quia cùm habeat electionem bonam, eam dimittit, & ſequitur perturbationem & cupiditatem.

{QVARE ſemiprauus eſt.} Affert vnum obortum ſiue correlarium Philoſophus quòd emergere videtur ex dictis. Nam ſi incontinens nō eſt prauus, & tamen ſponte agit ea quæ ſunt praua, quid ergo erit? dicit Philoſophus quòd eſt ſemiprauus, quia non eſt omnino & ſimpliciter prauus & vitioſus. & non eſt iniuſtus, id eſt intēperans. Intemperantia enim eſt pars iniuſtitiæ totius, vt patuit in quinto. vel iniuſtus, id eſt prauus. Etenim non eſt inſidiator, id eſt nō habet habitū inſidiādi, & hoc declaratur à Philoſopho. Inſidiator primò conſultat de inſidijs agendis, & deliberat, & eligit ea quę poſteà exequitur. at incōtinens non eligit ea quæ poſteà exequitur. Nam cū incontinentes bifariā ſint, vt antea diuiſimus, ſcilicet temerarij & infirmi: infirmi quidē coſulūt & deliberāt, ſed adueniēte & vrgente perturbatione non permanent in propoſito, nec ſequuntur ſuā conſultationē, vt inſidiatores, temerarij verò non conſultant quidem, ſed rapiuntur extemplo à perturbatione. Quare cum nec iſti nec illi ſint inſidiatores, & non ſint plures ſpecies incontinentis propriè dicti, incontinens non erit inſidiator. Poſt hæc vt oſtendat differentiam quę eſt inter ſimpliciter prauum, & incontinentem, dixit Philoſophus quòd incōtinens eſt ſimilis ciuitati deliberāti ea quæ ſunt agenda, & habenti bonas leges, tamen non eis vtenti. Nam incōtinens habet rationem incorruptam, & cognitionem, & electionem 7

bonam,& percipit non eſſe adulteriũ committendum, tamen perturbatione vrgente non vtitur illis, ſed poſthabitis ſequitur cupiditatem ducem: prauus autem vt eſt intemperans, eſt ſimilis ciuitati, quæ & malas habet leges, & ipſis vtitur, prauis, inquam, & pernicioſis legibus. Iis dictis Philoſophus addit quòd continentia & incontinẽtia verſatur circa id quod tranſgreditur atque excedit habitum multitudinis. Declaratur, quia continens magis perſiſtit in ſuperandis voluptatibus quàm plerique alij: incontinens verò minus, quaſi plures hominum inuenirentur qui ſuperarãt eas voluptates à quibus ſuperatur incontinens, & non ſuperarãt eas quas ſuperat continens. Vnde ſuperius in ſeptimo capitulo, fit vt circa voluptates moleſtiáſve, ſcilicet guſtus & tactus, vt quis aut ſuperetur ab his quas plerique ſuperant, aut ſuperet eas à quibus plerique ſuperantur:& ſi circa voluptates hoc eueniat, primus continens, ſecundus incontinens: ſin circa dolores, alter eſt mollis, alter eſt conſtans. Inter hos autem plurimorum habitus collocantur, & ſi magis ad deteriores declinent &c. Notandum quòd inter alias differentias quæ ſunt inter continentem & incontinentem eſt illa, quòd continens ſuperat eas voluptates à quibus plures ſuperantur, incontinens econtra ſuperatur ab ijs quas multi ſuperarent.

71 {FACILIVS autem ea curari poſſunt.}Hæc eſt tertia pars huius decimi capituli, in qua Philoſophus comparat duas ſpecies incontinentiæ inter ſe:& primo oſtendit ꝙ incõtinens temerarius melancholicus eſt ſanabilior quàm infirmus: Is qui incontinẽter agit nõ antecedẽte deliberatione & conſultatione, eſt ſanabilior quã ille qui agit ante deliberãs,& cõſultans, nõ tamẽ perſiſtẽs:ſed primus dicitur temerarius melancholicus, ſecundus infirmus:ergo temerarius melancholicus eſt ſanabilior. patet ratio, cùm agat ſubitò, & ſine conſultatione.

72 {ET ij facilius curari poſſunt.}Declarat quoque Philoſophus quòd incontinens natura eſt minus ſanabilis quàm incontinens conſuetudine, quia difficilius quis dimouetur à natura, quàm à conſuetudine quam acquiſiuit. Nam id quod acquiritur aſſuetudine propterea dici ſolet quòd difficile remouetur, quia conſuetudo videtur verti in naturam quandam & fieri ſimilis ei.& hoc probat autoritate cuiuſdam Eueni poëtæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione Philoſo-

loſophus eorum quæ dixit de continentia & incontinentia, vt patet. Notandum quòd ſicut duplex eſt cognitio in nobis, ſic duplex videtur eſſe appetitus. Eſt enim cognitio intellectus, & cognitio ſenſus: ſic etiam eſt appetitus qui ſequitur cognitionem intellectus: & talis eſt appetitus rationis, id eſt ipſa voluntas: qui ſequitur cognitionem ſenſus, eſt appetitus ſenſitiuus. Ij igitur appetitus, id eſt voluntas & appetitus ſenſitiuus, ſecundum Philoſophum dicere poſſumus quod aut bene ſeparentur, aut male: bene ſeparantur in ipſo continente, in quo fit pugna inter appetitum ſenſitiuum, & rationem, & voluntas ſeu ratio non cedens ei ſuperat & fugat eum: male ſeparantur in ipſo incontinente, in quo voluntas ſeu ratio fugatur. Item bene coniunguntur aut male: bene in ipſo temperato, in quo voluntas facilè imperans trahit eum ad ſe tanquam equum habenis, & tunc appetitus ſenſitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem & obſequentiam. Male coniunguntur, vt in ipſo intemperato, in quo appetitus ſenſitiuus imperans trahit deorſum voluntatem ad ſe tanquam pediſſequam. Voluntas eſt rationalis per eſſentiam. Appetitus ſenſitiuus irrationalis per eſſentiam. fit autem rationalis per participationem, vt diximus, id eſt per obſequentiam in ipſis hominibus, quia in brutis fieri non poteſt, cùm non habeant rationem cui appetitus ſenſitiuus obſequi poſſit: in hominibus verò modo voluntas, modo appetitus ſuperat. Vnde Philoſophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum: appetitus, inquam, appetitum ſuperat cùm fit inter ipſos pugna contentióve, &c. & hæc pro declaratione præſentis materiæ.

De voluptate. CAP. XI.

AD ipſum autem ciuilem Philoſophum per- 73
tinet de uoluptate cõtemplari, atq; dolore. Hic enim architectus eſt finis, ad quem reſpiciẽtes, unũquodq; aut malũ aut bonum ſimpliciter dicimus. Inſuper et neceſſarium 74
eſt de ipſis conſiderare. & uirtutem enim morum, & uitium, circa dolores uoluptateſq; poſuimus. Et felicitatem

75 *plurimi cum uoluptate aſſerunt eſſe. Quibuſdam igitur nulla uoluptas aut per ſe, aut per accidens bonum eſſe uidetur. Non enim idem bonum eſſe putant ac uoluptatem. * Quibuſdam nonnullæ quidem bonæ: pleræque autem prauæ eſſe uidentur. Sunt & qui tertio cenſent, & ſi omnes ſunt bonæ, ſummũ tamen bonum uoluptatem eſſe non poſſe. Non bonum igitur omnino eſſe putatur: quia omnis uoluptas generatio eſt ſenſibilis ad naturam, generatio uerò nulla genus idem ſubit, quod fines. nulla enim ædificatio domus eſt. Præterea uir temperans fugit ipſas uoluptates. Præterea prudẽs perſequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ*
76 *ſunt. atque quo magis hiſce quiſpiam gaudet, eo magis impe-*
77 *ditur. ut in uenerea fit uoluptate. nemo nanque dum eſt in il-*
78
79 *la, mente quicquam perſpicere poteſt. Præterea ars nulla eſt*
80 *uoluptatis. & tamen omne bonum artis eſt opus. Inſuper*
81 *& pueri & feræ ipſas uoluptates ſequuntur. Non eſſe autem omnes ſtudioſas exiſtimatur, quia ſunt & turpes atque infames. Et quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ*
82 *uoluptatem efficiunt nonnulla pariunt morbos. Ex eo uerò uoluptas ſummum bonum non eſſe putatur, quia non eſt finis, ſed generatio. Hæc igitur ferè ſunt quæ de uoluptate dicuntur.*

Hic græcus codex addit. διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. id eſt, itaque beatum nuncuparunt. ἀπὸ τοῦ χαίρειν

COMMENT.

73 AD IPSVM autem ciuilem Philoſophum pertinet.} Hic eſt ſecundus tractatus huius ſeptimi libri, in quo Philoſophus tradere doctrinam intendit de voluptate atque dolore: quia cùm nouiſsime locutus eſſet de conſtantia & mollitudine & continentia, & incontinentia, & huiuſmodi habitibus qui verſantur circa voluptates & dolores circa quæ verſatur temperantia, & intemperantia, & toties de iis obiectis mentionem fecit: conſequens videbatur vt immediatè oſtenderet quid ipſa ſint, & quam opinionem de illis habuerint priſci.

priſci. Nam ſi alicuius habitus obiectum atque materia ignorabitur, & ipſe profecto habitus ignorabitur. Præterea in ſuperioribus libris Philoſophus ſæpius dixit omnes virtutes verſari circa voluptates & dolores: quare eiuſdem erat de hac materia doctrinam tradere. non enim parum eſt ad res agendas, vt ipſe inquit, bene vel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priſcorum de voluptate & dolore, & illorum rationes. In ſecundo affert ſolutiones illarum rationum, & refellit ea quæ ſibi neceſſaria eſſe videntur. In tertio oſtendit aliquam voluptatem eſſe non ſolum bonum, ſed quoquo modo ſummum bonum. In quarto declarat voluptates corporis quæ videntur eſſe prauæ, vt patebit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima Philoſophus præmittendo ſuam intentionem dicit quòd ad ciuilem Philoſophum ſpectat conſiderare de voluptate & dolore. & probat tribus rationibus. Prima ratio, Ad eum ſpectat conſiderare de voluptate & dolore ad quem pertinet, tanquam ad architectum, conſiderare de fine humano: ſed Philoſophus ciuilis eſt huiuſmodi: ergo ad eum pertinet conſiderare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia ad architectum pertinet conſiderare ea quæ ſpectant ad finem conſequendum: verſari autem hoc vel illo modo circa voluptatem & dolorem, aut eſt malum aut bonum, & conducit aut dimouet à fine humano. vnde in ſecundo: Quare fit, inquit, vt hac de re circa voluptates dolorés ve totum negotium ſit, & ipſius virtutis, & ciuilis etiam facultatis. Notandum quòd cùm Philoſoph. dicit pertinere ad Philoſophum ciuilem conſiderare de voluptate & dolore: intelligit ciuilem qui ſit moralis œconomicus & item ciuilis, ac ſi ſit quidam communis conceptus qui prædicetur de omnibus iſtis. Vel intelligi etiam de morali Philoſopho poteſt cùm dicit ciuilem, quia ſcientia moralis continet prima elementa ſcientiæ politicæ, & talem ordinem videtur habere ad ſcientiam ciuilem, qualem habet liber Phyſicorũ ad philoſophiam naturalem. Interdum enim Philoſophus huiuſmodi terminos ſumit large.

{INSVPER & neceſſariũ eſt.} Secũda ratio, Ad eum pertinet conſiderare de voluptate & dolore. ad quẽ pertinet cõſiderare de virtutibus & vitiis: ſed moralis & ciuilis eſt huiuſmo- 74

di: ergo ad eum pertinet conſiderare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia voluptas & dolor eſt quaſi quædam materia communis circa quam omnis virtus vitiumq; verſatur. Subijcitur enim, inquit Philoſophus in ſecundo, virtutem quidem talem eſſe vt circa voluptates atq; dolores optimarum rerum ſit operatrix: vitium autem econtra. addit deinde tertiam rationem Philoſophus: Ad eum pertinet conſiderare de voluptate & dolore, ad quem pertinet conſiderare de felicitate: ſed ad Philoſophum moralem atque ciuilem pertinet conſiderare de felicitate: ergo & de voluptate & dolore. Patet ratio autoritate priſcorũ, quorum nonnulli ita putarunt voluptatem eſſe coniunctam felicitati, vt beatum appellarint à gaudendo: quod ad verbum Græcum referendum eſt. dicitur enim μακάριος quaſi immortalis gaudens, vel valde gaudens.

75 {QVIBVSDAM igitur nulla voluptas,} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de voluptate, & ſequitur ordinem ſuum quo plerunq; vtitur. primò enim præmittendo intentionem ſuam oſtendere ſolet ad eum pertinere conſiderare de tali re. Poſtea affert opiniones aliorum & rationes: deinde refellit ea quæ ſibi videntur refellenda, demum affert ſententiam ſuam, & eam probat, & ſi quid eſt boni in opinionibus aliorum accommodat propoſito ſuo. Affert igitur tres opiniones antiquorum de voluptate, Prima eſt, ꝙ nulla voluptas eſt bonum, nec per ſe, id eſt de natura ſua, nec per accidens, id eſt nec adiuncta alicui bono. nam potius facit vt illud bonum habeat aliquid mali propter ſuã cõmixtionem. Secunda fuit opinio, ꝙ & ſi plures ſint malæ, aliquæ tamẽ ſint bonæ. Tertia fuit quòd & ſi omnes voluptates ſunt bonæ, nulla tamen eſt ſummum bonum humanum, vt latiſsimè patet in textu Philoſophi.

76 {NON bonum igitur.} Hæc eſt tertia pats huius capituli, in qua Philoſophus incipit afferre rationes illius primæ opinionis, quæ ſunt ſex, quibus probant quòd nulla voluptas eſt bonum. Prima ratio, Nulla generatio ſenſibilis ad naturam eſt bona: omnis voluptas eſt generatio ſenſibilis ad naturam. ergo nulla voluptas eſt bona. Maior probatur, quia finis tantum eſt bonum ſecundum ipſos: & cùm nulla generatio ſit finis, nec de genere finis, ergo non erit bona. quòd autem generatio non ſit finis, patet, quia ipſa eſt motio quædam ad finem

nem, vt ædificatio ad domum. minor quoque probatur, quòd voluptas ſit generatio ſenſibilis ad naturam, id eſt motio quæ ſentitur & eſt ad naturam, id eſt ad repletionem naturæ, vt eſt cómeſtio, vt ita loquar, & potatio. Itaq; talis voluptas quę ſumitur ex nutrimento, dicitur ab illis generatio, & motio, quæ dã in naturã, & additur ſenſibilis, ad differentiã plãtarum quæ nutriuntur, tamen nõ ſentiunt voluptatem, vt manifeſtum eſt.

{PRAETEREA vir temperans.} Alia ratio, Id quod fugit temperans, eſt malum & non eſt bonum: at vir temperans fugit voluptates. ergo voluptas non eſt bonum. {Præterea vir prudens.} Secunda ratio, Prudens ſequitur vacuitatem doloris & fugit voluptatem: ergo voluptas non eſt bonum. 77

{PRAETEREA voluptates impedimento.} Quarta ratio, Nullũ bonum eſt impedimẽto prudentiæ: ſed voluptas eſt impedimento prudentiæ: ergo voluptas non eſt bonũ. Maior patet, quia bonũ bono nõ cõtrariatur, & propter hoc omnes virtutes poſſunt eſſe ſimul: at malũ contrariatur non ſolũ bono, ſed etiã malũ malo, vt in prædicamentis docet Philoſophus. quare & deſtructiuum ſuipſius dicitur eſſe. Minor quoque eſt clara, nã voluptas corrũpit iudiciũ rerũ agendarũ. tẽperantia verò cóſeruat, vnde Græce nomẽ habet quæ ſignificat eã conſeruatricẽ eſſe prudentiæ, vt in ſexto declarauimus. Exemplo quoq; rei venereæ, vt dicit philoſophus, percipi licet quantũ voluptas ſit inimica prudentiæ. Huic accómodari poteſt illud quod affert Cicero de voluptate corporis in Catone maiore: Cum homini, inquit, deus nihil præſtabilius mẽte dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tã eſſe inimicum quàm voluptatẽ. Neq; enim libidine dominãte tẽperantię eſſe locũ, neque omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. 78

{PRAETEREA ars nulla eſt voluptatis.} Quinta ratio, Omne bonum eſt opus artis: nulla voluptas eſt opus artis: ergo nulla voluptas eſt bonum. Patet ratio, quia omne bonum humanum proficiſcitur á recta ratione: omnẽ autem rectam rationem dicebant illi aut eſſe artem, aut cum arte. 79

{INSVPER puériq; & beſtiæ.} Sexta ratio: Id quod pueri & beſtiæ ſequũtur non eſt bonũ: voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas non eſt bonum. Patet ratio, quia pueri & beſtiæ viuunt ſecundum vitam ſenſitiuam. {NON eſſe autẽ omnes.} Secũda ſequitur opinio, cuius Philoſophus duas affert rationes 80 81

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates ſunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates ſunt prauæ, non omnes voluptates ſunt bonæ, at primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio, quia ſunt quædam voluptates quæ vituperantur. Secunda ratio, Si quædam voluptates afferunt detrimentum, non omnes ſunt bonæ. At primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio ex morbis quos pariunt voluptates.

82 {EX eo verò,} Tertia opinio ſequitur quæ dicit quòd & ſi omnis voluptas eſt bona, non tamen ſummũ bonum, & probat tali ratione, Illud quod nullo modo eſt finis, non poteſt eſſe ſummũ bonũ: at voluptas eſt huiuſmodi, quòd nõ eſt vllo pacto finis: ergo non poteſt eſſe ſummum bonum. Patet ratio, & maior eſt manifeſta: minor probatur, quia nulla generatio eſt finis: ſed ad finem. at per illos omnis voluptas eſt generatio: ergo nulla voluptas eſt finis, & ex conſequenti non poteſt eſſe ſummum bonum, & talia dicebantur à priſcis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *NOn effici autem ob ea quæ dicta ſunt, ut uoluptas bonum non ſit, nec id quod eſt optimum, ex hiſce ſanè conſtabit. Primum nanque cũ bonum ſit duplex (eſt enim aliud abſolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipſæ & habitus hæc ſequentur.*

84 *quare ſequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ quàm prauæ uidentur eſſe: quædam ſunt ſimpliciter prauæ. alicui uerò non ſunt, ſed expetibiles huic quædam nec huic. ſed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uerò non ſunt, quædam neque uoluptates ſunt, ſed uidentur: quæ ſunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales ſunt*

85 *ægrotantium. Præterea cũ bonorũ aliud ſit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem conſtituunt habitũ, per accidens afficiunt uoluptate. Eſt igitur operatio in cupiditatibus *reſtantis habitus atq; naturæ, nam & ſine do-*

ὑπολύπτῳ, ſubdolentis.

86 *lore, cupiditateq; ſunt uoluptates, ut operationes contemplandi,*

plandi, non deficiente natura. Signum autem eſt quòd non eiſdem gaudēt homines, cū repletur, & cū eſt conſtituta natura: ſed cum eſt conſtituta ijs quæ ſimpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur & contrarijs. nā & acribus gaudent & amaris, quorum nihil prorſus aut natura, aut ſimpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter ſeſe diſtant, ſic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt. Atqui non neceſſe eſt aliquid aliud 87
eſſe præſtabilius uoluptate, ut quidā inquiunt generationis ipſius finem. Non enim generationes, neq; cum generatione ſunt omnes, ſed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt, ſed cum fit uſus. nec omnium eſt finis aliud quic- 89
quam, ſed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene ſeſe habet, uoluptatem dicere generationē eſſe ſenſibilem: ſed dicendum eſt potius operationem eius habitus eſſe, qui eſt ſecundum naturam, & pro hoc ſenſibilem, ſine impedimento. Videtur autem ex eo generatio 90
quædam eſſe, quia eſt propriè bonū. Operationē enim generationem eſſe exiſtimāt, eſt autem diuerſum. At uerò ſi uo- 91
luptates eſſe prauas ex eo cenſent, quia nonnullæ rerum afferentium uoluptatem morbos efficiunt, idem & in ſalubribus rebus cenſebunt. Nonnullæ nanq; obſunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ ſunt ambæ. At non ſunt ob idipſum prauæ. Nam obeſt interdum ad ſanitatem & contemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: ſed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à contemplatione emergunt & diſciplina, conferunt potius ad contemplandum, atq; diſcendū. Id præ- 93
terea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem eſſe, cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis eſt, ſed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria,

volupta

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates ſunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates ſunt prauæ, non omnes voluptates ſunt bonæ, at primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio, quia ſunt quædam voluptates, quæ vituperantur. Secunda ratio, Si quædam voluptates afferunt detrimentum, non omnes ſunt bonæ. At primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio ex morbis quos pariunt voluptates.

82 {EX eo verò,} Tertia opinio ſequitur quæ dicit quòd & ſi omnis voluptas eſt bona, non tamen ſummũ bonum, & probat tali ratione, Illud quod nullo modo eſt finis, non poteſt eſſe ſummũ bonũ: at voluptas eſt huiuſmodi, quòd nõ eſt vllo pacto finis: ergo non poteſt eſſe ſummum bonum. Patet ratio, & maior eſt manifeſta: minor probatur, quia nulla generatio eſt finis: ſed ad finem. at per illos omnis voluptas eſt generatio: ergo nulla voluptas eſt finis, & ex conſequenti non poteſt eſſe ſummum bonum, & talia dicebantur à priſcis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *NOn effici autem ob ea quæ dicta ſunt, ut uoluptas bonum non ſit, nec id quod eſt optimum, ex hiſce ſanè conſtabit. Primum nanque cũ bonum ſit duplex (eſt enim aliud abſolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipſæ & habitus hæc ſequentur.*

84 *quare ſequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ quàm prauæ uidentur eſſe: quædam ſunt ſimpliciter prauæ alicui uerò non ſunt, ſed expetibiles huic quædam nec huic, ſed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uerò non ſunt, quædam neque uoluptates ſunt, ſed uidentur: quæ ſunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales ſunt*

85 *ægrotantium. Præterea cũ bonorũ aliud ſit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem conſtituunt habitũ, per accidens afficiunt uoluptate. Eſt igitur operatio in cupiditatibus *reſtantis habitus atq; naturæ, nam & ſine do-*

ὑπολύπου, ſubdolentis.

86 *lore, cupiditateq́; ſunt uoluptates, ut operationes contemplandi,*

plandi,non deficiente natura. Signum autem eſt quòd non eiſdem gaudēt homines,cū repletur,& cū eſt conſtituta natura:ſed cum eſt conſtituta ijs quæ ſimpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur & contrarijs.nā & acribus gaudent & amaris,quorum nihil prorſus aut natura, aut ſimpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter ſeſe diſtant,ſic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt.Atqui non neceſſe eſt aliquid aliud 87
eſſe præſtabilius uoluptate, ut quidā inquiunt generationis ipſius finem.Non enim generationes,neq; cum generatione ſunt omnes, ſed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt,ſed cum fit uſus.nec omnium eſt finis aliud quicquam, ſed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene ſeſe habet, uoluptatem dicere generationē eſſe ſenſibilem: ſed dicendum eſt potius operationem eius habitus eſſe,qui eſt ſecundum naturam,& pro hoc ſenſibilem,ſine impedimento. Videtur autem ex eo generatio 89
quædam eſſe,quia eſt propriè bonū. Operationē enim gene 90
rationem eſſe exiſtimāt,eſt autem diuerſum. At uerò ſi uo- 91
luptates eſſe prauas ex eo cenſent,quia nonnullæ rerum afferentium uoluptatem morbos efficiunt,idem & in ſalubribus rebus cenſebunt. Nonnullæ nanq; obſunt pecuniariæ rei.hoc igitur pacto prauæ ſunt ambæ. At non ſunt ob idipſum prauæ.Nam obeſt interdum ad ſanitatem & contemplatio.Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: ſed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à contemplatione emergunt & diſciplina, conferunt potius ad contemplandum,atq; diſcendū. Id præ- 93
terea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem eſſe, cum ratione accidit.nec enim ulla alia operatio artis eſt, ſed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria,

94 *uoluptatis eſſe uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudentem ſequi uacuitatem doloris, pueros denique perſequi, belluasq́;: afficientes res uoluptate, eodem omnia modo ſoluuntur. Nam cùm uoluptatum (ut dictum eſt) aliæ ſint abſoluté bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ perſequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæqúe corporis ſunt. Hæ nanque tales ſunt, & harum exuperationes, quibus intemperans intemperans eſt. Quapropter has temperans fugit. Nam ſunt uoluptates & temperantis.*

COMMENT.

83 NON effici autem ob ea quæ dicta ſunt.}Hoc eſt ſecũdum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus incipit refellere opiniones priſcorum, præſertim primam & tertiam: ſecundæ verò, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipſam opinionem, vt patebit infrà. Diuiditur autem hoc capitulum in ſex partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philoſophus, quòd non ſequitur neque fit per rationes aſsignatas à priſcis illis quòd nulla voluptas ſit bonum, vt dicebat prima opinio: neq; etiam ſequitur quòd voluptas non ſit ſummum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmiſsis incipit Philoſophus diſtinguendo voluptates arguere contra primã opinionem, hoc pacto, Si voluptatum aliquæ ſunt ſimpliciter bonæ, opinio prima priſcorum quæ dicebat nullam voluptatem eſſe bonum non eſt verat. at primum eſt, ergo & ſecundum. Conſequentia patet & aſſumptio probatur à Philoſopho per ſufficientem diuiſionem voluptatum hoc modo ſumptã. Vt ſeſe habet bonum, ita ſeſe habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam & habitus conſequuntur. At bonorum aliud eſt ſimpliciter bonum, aliud non ſimpliciter, ſed alicui bonum: ſic & natura & habitus, & ex conſequenti voluptates quæ dicuntur motus & generationes ſecundum illas voluptates, in qua quæ ex illis ſunt, quædam erunt ſimpliciter bonæ, quædam alicui bonæ,

& non

& non ſimpliciter & de ſe bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam ſunt ſimpliciter & de ſe prauæ, quædam tamen alicui, & ſecundum quid non dicentur prauæ. Et rurſus, voluptatum ſimpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur: & item voluptatum quædam apparentes, quedam veræ. Cùm igitur voluptates, vt breuiter repetamus, ſint generationes & motiones ſecundum illos ad naturam, & natura & habitus ſicut bonum dicantur ſimpliciter, & ſecundum quid: ſic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut ſimpliciter, aut ſecundum quid: ergo aliquæ voluptates erunt bonæ, & non erit vera opinio, quæ dicit quòd nulla voluptas eſt bonum, vt patet ex diſtinctione voluptatum multifariam facta. Primò quòd voluptatum quædam ſimpliciter & de ſe bonæ, quædam alicui, & iſtæ poſſunt eſſe ſimpliciter prauæ, que tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuiſio, voluptatum ſimpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuiſio voluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædam ſemper, quædam non ſemper expetūtur, ſed interdum & modico tempore. Item, voluptatum quædam veræ, quædam apparentes alicui, cùm re vera non ſint. Nam voluptates veræ quæ ſunt tales de ſe, debent vehementer abeſſe à doloribus: quæ verò ſunt cum dolore, nec per ſe & ſimpliciter, ſed per accidens ſunt appellandæ voluptates, vt alleuationes ægrotantium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur, cùm non ſint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non eſt vera quæ dicit nullam voluptatem eſſe bonum: cùm appareat aliquam eſſe bonam.

{HAEC ſequentur.} Scilicet bona & bonorum diſtinctionem. ꝙ ſicut bonum dicitur aut ſimpliciter aut alicui: ſic naturæ, & habitus dicuntur generationes, id eſt operationes quæ proficiſcuntur à natura vel ab habitu. Notandum ꝙ illa opinio non eſt vera, quia ſumit omnem voluptatem eſſe malum, vel nullam voluptatem eſſe bonum, quia omnis voluptas eſt generatio ad naturam. hoc autē non eſt verum, quia eſt quædam voluptas quæ non eſt generatio: vt patebit infrà. 84

{PRAETEREA cùm bonorum aliud ſit operatio.} Refellere vult Philoſophus primam rationem illius primæ opinionis, quæ volebat, vt nuper diximus, quòd nulla voluptas eſſet bona, ex eo quia omnis voluptas eſt generatio ſen- 85

ſibilis

ſibilis ad naturam: & affert duas concluſiones probandas, ex quibus poſtea procedit contra illam. prima concluſio eſt, quòd operatio conſtituens naturam, non eſt per ſe voluptas, ſed per accidens. ſecunda concluſio, operatio quæ proficiſcitur à natura vel ab habitu, eſt voluptas ſimpliciter, & per ſe, & non per accidens. Prima concluſio probatur hoc pacto, Ea operatio quæ eſt coniuncta cum dolore non eſt ſimpliciter voluptas: ſed operatio quæ conſtituit naturam eſt coniuncta cum dolore: ergo operatio conſtituens naturam non eſt per ſe & ſimpliciter voluptas, ſed per accidens. Maior eſt clara, quia ſimpliciter voluptas excludit omnem dolorem. Nam cùm ſit fames vel ſitis, tunc videtur deficere natura: poſtea fit operatio proficiſcens ad naturam, id eſt repletio, & hanc dicit Philoſophus non eſſe ſimpliciter voluptatem, quia eſt mixta cum dolore. quare nõnulli philoſophi dixerunt voluptatẽ eſſe cõiunctam cum dolore, & ſimul & ſemel fieri in eodem animali ob hanc cauſam. Sic ergo patet ꝙ omnis operatio quæ proficiſcitur ad replendam naturam non eſt voluptas per ſe, ſed per accidens. Probari etiam poteſt eadem concluſio hoc modo ex ſigno: Sicut ſe habent efficientia voluptatem, ſic ſe habent voluptates quæ ab eis proficiſcuntur: ſed illa quæ replent naturam efficiunt voluptatem non ſimpliciter, ſed per accidens: ergo voluptas talis ab illis procedens erit per accidens. Patet ratio ex ſigno, quo oſtẽdit Philoſophus illos qui replentur non affici voluptate ſimpliciter, vt patet in textu. Secunda concluſio probari poteſt ſimilibus mediis hoc pacto, Omnis operatio quæ eſt ſeiuncta à dolore eſt voluptas ſimpliciter: ſed operationes quæ procedunt à natura & habitu ſunt à dolore ſeiunctæ: ergo tales operationes ſunt voluptates ſimpliciter. Patet ratio, quia à natura repleta & conſtituta prodeunt operationes aliquę ſine dolore: ſimiliter ab habitu bono, quia producuntur cum facilitate & cum voluptate ſimpliciter. quare omnis operatio proficiſcens à natura conſtituta vel ab habitu erit voluptuoſa ſimpliciter, & non per accidens. Poteſt etiam ex ſigno probari hoc modo, Sicut ſe habent efficientia voluptates, ſic ſe habent voluptates quæ ab illis prodeunt: ſed illa quæ proficiſcuntur à natura conſtituta vel ab habitu, ſunt efficientia ſimpliciter voluptatem; ergo voluptas ab eis procedens erit ſimpliciter talis. Ex quibus patet ſolutio contra

contra rationē corū qui dixere nullam voluptatē eſſe bonū, quia omnis voluptas eſt generatio ad naturam. Nam hoc voluptati quæ præcedit conſtitutā naturā vel habitū accommodari forſitan poteſt, vt ſit imperfecta: non tamen omni voluptati, quia non ei quæ ſequitur poſt conſtitutam naturam & habitum, vt ſuprà oſtēdimus. Vbi autem Philoſophus dicit,

{NAM & ſine dolore.} Innuere videtur illam ſecundam conclusionem quā attulimus, quaſi oſtēdēdo ꝙ ſunt voluptates ſine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt à natura nō deficiēte, ſed à natura bene cōſtituta & ab habitu, ſicut ſunt operationes ſpeculatiuæ, quę fiunt ſine dolore & cupiditate, & ſine defectu & indigentia naturæ. & ſic tali exemplo vti videtur ad declarādā illā cōcluſionē quam diximus. 86

{ATQVI nō neceſſe eſt aliquid.} Hæc eſt ſecunda pars huius cap. in qua Philoſophus refellit rationem tertiæ illius opinionis ſuprà allatæ, quæ dicebat, ꝙ & ſi omnis voluptas ſit bona, tamē nō eſt voluptas quæ poſsit eſſe ſummū bonū: & arguebāt hoc modo, Id quod nō eſt finis, nō poteſt eſſe ſummum bonū: Voluptas nō poteſt eſſe finis cū ſit generatio, & generatio ſit ad finē, ergo voluptas cùm non poſsit eſſe finis, nō poteſt eſſe ſummū bonū. Nunc autē Philoſo. negat illam minorē, oſtendēdo eſſe falſum illud quod dicūt, ꝙ voluptas nō poteſt eſſe finis, quia nō omnis voluptas eſt generatio, vt illi accipiebant. Et inferebāt poſtea, ꝙ cùm omnis voluptas ſit generatio, & nulla generatio ſit finis: ergo voluptas nō eſt finis. Dicit ergo Philoſophus, ꝙ non omnes voluptates ſunt generationes: ſed eſt aliqua voluptas quæ eſt operatio & non eſt generatio, & talis eſt illa quæ eſt poſt habitū & conſtitutā naturam. Nam illa quæ eſt ad naturam vel habitū, adiuncta eſt cum dolore, & eſt voluptas per accidens: & de tali eſt verum ꝙ ipſa nō eſt finis, ſed ad finē. Poſt hæc Philoſophus reprehendit definitionem illorum de voluptate, cū dicūt voluptatem eſſe generationē ſenſibilē ad naturā, & eam corrigit dicendo ꝙ illi dicebant definire voluptatem ꝙ eſt operatio eius habitus qui ſe habet ſecundum naturā, & loco ſenſibilis debebāt ponere ſine impedimento, ita vt voluptas diceretur eſſe nō generatio, ſed operatio habitus ſecūdum naturā ſine impedimento. Itaque hac definione corrigit illam priſcorū, ponendo pro generatione operationem, & pro ſenſibili ſine 87

impedimento.& declarat deinde generationẽ,quia illi putabant generationem & operationem eſſe idem: ꝙ ſi operatio omnis eſſet generatio,& operatio quædam ſit finis vltimus, ſequeretur ꝙ generatio quædam eſſet finis vltimus: at voluptas eſt generatio per illos: ergo voluptas poſſet eſſe vltimus finis. Verùm illi errabãt, quia omnis generatio eſt operatio, non autem econtrà, quia operatio quæ eſt ad habitum & naturam conſtituendam, poteſt quoquo modo appellari generatio: ſed illa operatio quæ ſequitur naturã & habitũ cõſtitutum, nõ eſt generatio, ſed finis, cùm nõ ordinetur ad aliquid aliud vlterius. quare aliud eſt operatio, aliud generatio, & nõ ſunt omnino idem, cùm generatio videatur eſſe quoquo modo operatio quædam antè habitum,& naturam conſtitutam. Sed tamen eſt operatio alia poſt habitum, quæ nullo modo eſt generatio, cùm illa ſit finis, generatio autem ſit ad finem. Non eſt neceſſe aliquid eſſe præſtabilius, ſcilicet quòd voluptas, quaſi non oportet dicere aliquid aliud eſſe præſtabilius voluptate, vt dicũt illi priſci, finem eſſe præſtabiliorem generatione quæ eſt ad finem,& quia voluptas eſt generatio ſecundum illos, ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliud præſtantius ſe, id eſt ipſum finem. Nos dicimus quòd non omnis voluptas eſt generatio, ſed quædam eſt finis: quare ratio veſtra, ô Priſci, concluderet de voluptate quæ eſt generatio, non autem de ea quæ eſt finis vel cum fine. hoc autem addo, quia cum fine vltimo,& cum felicitate videtur eſſe voluptas cõiuncta ſemper, adeo vt re videatur quaſi eſſe idẽ cum felicitate,& differre ratione. vt in decimo latius apparebit.

88 {SED vſus eorum.} Id eſt habituum. Non enim ſiunt operationes quæ ſunt propriè fines,& dum generantur habitus, ſed cùm ſit vſus ipſorum: eſt autem vſus habituum operatio

89 quæ ab ipſis habitibus proficiſcitur. {ALIVD quicquam.} ſcilicet quàm ipſa operatio poſt habitum quæ eſt coniuncta voluptati. Sed earum, ſcilicet operationum & voluptatũ. quæ ducunt ad conſtituendã deficientem naturam, ſcilicet, eſt aliquid aliud, id eſt aliquis finis. cum ſint generationes ad finem ordinatæ. Secundum naturam: vt excludat vitium quod videtur eſſe contra naturam. Corrumpit enim naturam.

90 {VIDETVR autem.} Scilicet generatio, quia eſt propriè bonum,& finis.& illi exiſtimãt operationem eſſe generationem

nem. quòd ſi generatio eſt idē quod operatio, & quædā operatio eſt finis: ergo ſequeretur quòd aliqua generatio eſt finis, contra illos. eſt tamen diuerſum & aliud, ſcilicet generatio quàm operatio: quia omnis generatio videtur eſſe quoquo modo operatio, non autem econtra. Concluditur contra illos, quòd non verum eſt nullam voluptatem eſſe finem, vt illi dicebant. ſed hęc materia latius apparebit in ſequentibus.

{AT verò ſi voluptates eſſe prauas.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua nunc ſumit ſecundam opinionē priſcorum, quæ poſita fuit ſuprà inter primā & tertiā, & redarguit modū probandi, & vnam argumētationē illorū, qua cū vellent probare opinionē ſuā, quòd non omnis voluptas eſt bona, ſed quædā praua, arguebant ex eo, quia omne quod affert detrimentū vel morbū, eſt prauum: ſed quædā efficientia voluptatē, & ex conſequenti voluptates prouenientes ex illis afferunt detrimentum vel morbos: ergo quædam voluptates ſunt prauæ: Philoſophus autē videtur negare illam maiorē, quod omne afferens detrimentū vel læſionē corpori ſit malū vel prauū. Sequeretur enim ꝙ res ſalubres efficientes ſanitatē eſſent prauæ, quia interdū aliquæ illarū ſunt detrimēto rei pecuniariæ, & eā vel lædunt vel impediūt. Itē ſequeretur quod contemplatio eſſet mala, quæ interdū videtur obeſſe corpori & ſanitati, quia videtur conſumere de ſpiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendū ipſum, & ipſe trahitur ad cerebrū inſtrumentum ſenſuum internorum quo adminiſtrantur phātaſmata, quæ deinde repræſentātur intellectui. Quare eſſet abſurdū dicere quòd cōtemplatio eſſet praua, quia nocet corpori, cùm perficiat animā, quæ eſt optimum & præſtabiliſsimū in homine. ſic igitur retorquet argumentū priſcorū Philoſophus. {IMPEDIT autē neque 91

92 prudētia.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus arguit cōtra vnā rationē quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis, quæ dicebat quòd nulla voluptas eſt bonū, & inter alias rationes afferebat illam, Nullum bonum eſt impedimento prudētiæ: ſed voluptas eſt impedimēto prudentiæ: ergo voluptas non eſt bonum. Hanc rationem ſoluit Philoſophus cōcedendo maiorem, quòd nullum impediens prudentiam videtur eſſe bonum. Ad minorē, quòd licet aliquæ voluptates ſint impedimēto prudētiæ, nō tamē omnes.

nam voluptas quæ prodit ab operatione prudẽtis iuuat prudentẽ,nõ impedit nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitũ à quo prodit,ſed alienæ voluptates ſunt illę quę impediunt,nã voluptates cõtemplationis & diſciplinæ proficiunt,& conferunt ad cõtemplandum,& diſcendũ, quia ſunt propriæ,vt in decimo oſtendet Philoſophus.Quare nõ voluptas propriè dicta,ſed ea quæ eſt per accidens impedit prudẽtiam:& argumẽtatio veſtra valet de ea,nõ autẽ de omni voluptate,nec de propria.Itaque nõ erit verũ ꝙ nulla voluptas
93 ſit bonũ. { ID præterea quod dicitur nullam.} Hæc eſt quinta pars huius capituli,in qua Philoſophus ſoluit aliam rationẽ primæ opinionis,quæ ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto,Omne bonũ eſt opus ipſius artis:nulla voluptas eſt opus artis:ergo nulla voluptas eſt bonum.& probatur,quia omne bonum proficiſcitur a recta ratione,quæ eſt ars ſecundum illos.hanc ſoluit Philoſophus negãdo primò maiorẽ,& dicendo quòd operatio propriè non eſt artis,ſed potentiæ quæ habet talem habitũ.Eſt enim potentia reſpectu artis principiũ quod:vnde omnis operatio primò erit ipſius potẽtiæ in qua poſtea fundatur ars.quòd ſi voluptas ſit operatio,non erit bonum artis,ſed potẽtiæ.Itaq; operatio nõ erit artis, vel ars nõ erit operationis,ſed potentiæ.Præterea ſi ars eſt recta ratio, eſt factibiliũ & eorũ quæ agũtur à nobis.deinde negat minorem Philoſophus,ſcilicet quòd voluptas non ſit opus artis,imò oſtendit quòd voluptas eſt opus ipſius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis,quæ ſunt effectrices voluptatum.Ex quo patet quòd illa ratio nõ eſt vera, nec ex conſequenti opinio quæ dicebat ꝙ nulla voluptas eſt bo-
94 num,quia nõ eſt opus artis. { TEMPERANTEM autem fugere voluptatem.} Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus ſoluit ſecundã rationẽ & tertiã & ſextam illius primæ opinionis,& dicit quòd omnes hæ rationes facilè ſolui poſſunt eodẽ modo,ſcilicet per diſtinctionẽ factã de voluptatibus.& primò ſoluit ſextã,quæ dicebat,quòd beſtiæ & pueri ſequuntur,non eſt bonũ:voluptas eſt huiuſmodi, ergo nõ eſt bonum.Dicit ergo Philoſophus,cùm voluptatum aliæ ſimpliciter ſint bonæ,aliæ nõ ſimpliciter bonę,cõcedo quod pueri ſequũtur quaſdã voluptates,& beſtiæ etiam eas quæ nõ ſunt ſimpliciter bonæ.nec propriè & ſimpliciter voluptates

cum

cum ſint annexæ alicui dolori:& de talibus ratio veſtra concludit quòd non ſunt bonæ,quia non ſunt ſimpliciter bonæ. Poſt hæc Philoſophus ſoluit tertiam ratioṅe, dicēdo ꝙ prudens non ſequitur voluptates corporis,quæ non ſunt propriè voluptates,cū ſint admixtæ cū dolore,ſed ſequitur indolentiā & vacuitatem doloris procedentis ex abſentia taliū voluptatum quæ ſunt corporis.nam ſi ipſe doleret ex abſentia talium voluptatum,non eſſet prudens:quare cōcedimus quòd fugit tales voluptates quæ ſunt impedimento prudentiæ,ſed non ſuas proprias:quare ratio veſtra valet de illis voluptatibus,quæ non ſunt propriè voluptates,& tamen non valet de illis quæ ſunt propriè prudentis.Eodē pacto ſoluit ſecūdam rationem,quòd tēperās fugit exceſſus voluptatū quæ non ſunt neceſſariæ,nec propriè voluptates,nec ſimpliciter,tamē habet alias ſibi proprias quas ſequitur,quæ ſunt honeſtæ & ſibi accommodatæ:quare ratio illa valeret ſi tātum vnifariā dicerentur voluptates,& eſſent illæ voluptates non bonæ.ſed cū voluptates aliæ ſint ſimpliciter,aliæ non:ratio veſtra poſſet cōcludere de his quæ non ſunt propriè voluptates, ſed de voluptatibus ſimpliciter nō valet.Itaq; illa diſtinctione voluptatum ſoluit Philoſophus omnes iſtas rationes , cōludendo quòd illæ non valent .nec ex conſequenti illa opinio,quæ dicebat prima in ordine,quod nulla voluptas eſt bonum. Notādū pro his omnibus quæ dicta ſunt in hoc capitulo, & etiā præcedēti,quòd Philoſophus accipit voluptatē hic pro operatione,quēadmodum illi priſci accipiebāt pro operatione, & vt corrigat,illos pro generatione ponit operationē,& pro ſenſibili ſine impedimento. verum intelligendum eſt quòd voluptas non eſt operatio,ſed eſt accidens quoddā operationis,ſequens eam tanquam color ſuperficiem.Quare aliud eſt operatio,aliud id quod eſt annexum cū operatione, id eſt ipſa voluptas:tamen quia operatio & voluptas ſunt idem ſubiecto:ita operatio quam ſequitur voluptas, cū nō poſſit eſſe ſine voluptate.Ideo dixit Philoſophus voluptatem eſſe operationem,quia ſimul ſunt voluptas & operatio. Et cum dicitur à Philoſopho quòd voluptas eſt operatio, eſt prædicatio identica,vt iſti aiunt:diſtinguūtur tamen ratione, quia aliud eſt operatio ea ratione qua operatio eſt,& aliud voluptas ea ratione qua voluptas eſt,& diuerſa competunt eis:nam volu

ptati competit vt dicatur iungi cum operatione : ſed operationi competit vt ſit, ſubiectum quoddam, ex quo pullulat ipſa voluptas, & eam operationẽ comitatur, tanquã pulchritudo bonam cõplexionem & cõpoſitionem,& tanquam qualitas quædam. Vnde in primo dixit Philoſophus quòd vita felicis habet voluptates internas annexas operationibus, quæ ſunt veræ voluptates. & in decimo etiam oſtẽdet hæc latius. Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione ſecundum rationem,& eſt qualitas quædã operationis, quare deſcribi poteſt hoc modo, Voluptas eſt qualitas quædam annexa operationi prodeunti ab habitu, qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento. ſed hæc latius in decimo.

De voluptatum ſpeciebus.

CAPVT XIII.

95 *ATqui malum & ipſum dolorem eſſe, ac fugien-*
dum conceditur. Alius aliqua ex parte, ex eo
quia affert impedimentum. At contrarium fu-
giendo, quo fugiendum quid eſt atque malum,
eſt bonum. Igitur uoluptatem bonum quid eſſe neceſſe eſt.
96 *Eo nanque modo quo Speuſippus ſoluebat, non conuenit*
ſolutio. ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium
eſſe. Non enim ſub malo uoluptatem ipſam ut ſpeciem di=
97 *xerit ſub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uolupta=*
tem aliquam optimum eſſe, ſi nonnullæ uoluptates ſunt pra
98 *uæ, quemadmodum & ſcientiam aliquam, ſi ſunt nonnullæ*
ſcientiæ prauæ. Quin potius forſitan & neceſſe eſt expe=
tibilem eſſe aliquam ſummè. Si ſunt uniuſcuiuſque habitus
operationes ſine impedimento, ſiue omnis operatio ſit fe=
licitas, ſiue unius cuiuſpiam ipſorum uacans impedimento.
hoc autem eſt uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas,
ipſum ſit ſummum bonum : etiam ſi fortè pleræque uolu=
ptatum ſint ſimpliciter prauæ. Atque ob idipſum felicem
99 *uitam, iucundam eſſe omnes arbitrantur : nectúntque ipſam*
volupta

uoluptatem cum felicitate , non abſque ratione. Nulla
nanque operatio perfecta eſt , ſi impediatur. At felicitas
operatio eſt perfecta. Quapropter felix indiget bonis & 100
corporis & externis , ipſáque fortuna , quo non impedia=
tur. Qui autem aiunt eum qui rota torquetur , & magnis 101
in calamitatibus eſt conſtitutus, felicem eſſe ſi modo ſit bo=
nus, nihil profectò dicunt, aut ſua ſponte, aut inuiti. Quia 102
uerò felix indiget & fortuna: ideo quibuſdam fortunæ pro=
ſperitas , & felicitas idem eſſe uidetur. quod non eſt ita.
Nam & ipſa ſi exuperet , impedimentum affert : atque for=
taſſe iure tum non eſt proſperitas appellanda. definitio enim
ipſius , eſt ad ipſam felicitatem. Illud etiam belluas homi=
néſque perſequi uoluptatem , indicat ipſam eſſe quodammo=
do ſummum bonum.

Quam populi celebrant , omnino fama perire,
Nulla poteſt.

Sed quoniam eadem natura habitúſque optimus neque eſt
neque uidetur , nec uoluptatem eandem omnes ſequuntur.
Voluptatem tamen omnes ſequuntur. Fortaſſe autem &
perſequuntur , non eam quam putant neque quam dicerent,
ſed eandem. omnia nanque diuinum quid habent natura. Sed
corporis uoluptates ex eo ſibi nomen hoc uendicarunt, quia
ſæpißimè occurrunt , & omnes ſunt ipſarum participes.
Solas igitur has eſſe putant , quia ſolæ ſunt notæ. Patet 103
etiam niſi uoluptas & operatio ſit bonum , felicem uiuere
cum uoluptate non poſſe. Cuius nanque gratia ipſa eſt o=
pus, ſi non bonum eſt ? At ſimul & cum dolore ipſum ui=
uere contingit. Dolor enim neque malum eſt neque bonum,
ſi neque uoluptas. Cúrnam itaque fugeret ? Neque igitur
ſtudioſi ipſius uita iucunda erat , ſi non ſint & operatio=
nes ipſius iucundæ.

95 AT qui malum & ipſum dolorē eſſe. } Hoc eſt capitulum tertium huius ſecūdi tractatus, in quo Philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorū, & rationes, & ſolutiones earundem de voluptate & ex conſequenti de dolore: nunc probare vult voluptatem eſſe bonum, & etiam ſummum bonum, ſcilicet quòd aliqua voluptas eſt ſummum bonum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur probat quòd voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonum: ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda: ergo voluptas eſt bonū. Maior eſt nota. nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. Minor oſtenditur, quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariā poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malū, quia impedit operationes ſecundum virtutem. Exemplum primi, vt dolor qui fit ex cupiditate & abſentia voluptatum, & talis videtur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exemplū ſecundi, vt dolor proueniens ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malum quia eſt impedimentum operationum virtutis: ſed quomodocunque ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte, voluptas ei videtur aduerſari. Notādum quòd illa propoſitio maior Philoſophi quòd id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonum, ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonum, & fugiendum fugiendo aduerſatur non ſolum proſequendum. Non enim valet: hoc opponitur malo & fugiendo, ergo eſt bonum. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum. & ſic de multis aliis dici poſſet. Etenim cùm contrariorum quædam ſint ſine medio, vt ægrum & ſanum, ſecundum Philoſophos, quanquam medici medium ponant corpus neutrum: quędā verò cum medio, vt album & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, viride, & ſimilia, in his quæ non habēt medium valeret iſta conſequentia, quòd remoto vno opponitur alterum. & poſito vno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum: vel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſecundum

eundum Philoſophos. At in contrariis habentibus medium non valet. Nam cùm dico, non eſt album, non ſequitur vt ſit nigrum, quia poſſet eſſe viride, fuſcum, & ſic de aliis. Eodem pacto non valet: hoc opponitur malo, ergo eſt bonum, cùm poſſint eſſe duo extrema mala contraria, & medium ſit bonum per negationem etiam extremorum. quare illa propoſitio Philoſophi debet intelligi limitata, ſcilicet, illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt medium, & medium per negationem extremorum, illud inquam videtur eſſe bonum: at voluptas videtur aduerſari dolori vt medium: ergo voluptas eſt bonum, loquendo de vera voluptate.

{E o nanque pacto quo Speuſippus ſoluebat.} Refellit Philoſophus ſolutionem Speuſippi, quã faciebat ille ad ſoluendã rationem ſuprà allatam. Is Speuſippus Platonis fuit ex ſorore nepos, & cùm Plato inueheretur contra voluptatem, prauam eam oſtendens, voluptatem tamen corpoream: is quaſi ſuæ philoſophiæ hæres ſententiam illius tuebatur. Et cùm ei afferretur illa ratio quam ſuprà Philoſophus attulit, quòd id quod opponitur fugiendo & malo eſt bonum: ſed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo eſt bonũ: quæ ratio videtur eſſe etiam ab aliis adducta. Soluebat Speuſippus hanc rationem, vt oſtenderet voluptatẽ non eſſe bonum, vt illi volebant, cuius ſolutionem redarguit nunc Philoſophus. Dicebat enim Speuſippus: voluptas aduerſatur dolori vt extremũ. quare non valet, dolor eſt malum, ergo voluptas bonum. Inquiũt enim, vt dicit Philoſophus in decimo, non ſi dolor ſit malum, voluptatem continuò bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum eſt. Vnde Speuſippus videtur ponere dolorem vnum extremum, voluptatem aliud extremum, medium autem vacuitatem doloris: adeò vt ſi quis vellet tranſire ab vno extremo ad aliud, tranſiret per indolentiam tanquam per medium, & illa duo extrema, ſcilicet voluptatem & dolorem opponi inter ſe vt maius minori, & medio vt æquali. Philoſophus verò cùm videatur collocare voluptatem propriè dictam in medio, dicit quòd illa ſolutio Speuſippi nõ eſt bona nec accõmodata, quia ipſe etiam fateretur voluptatem non eſſe omnino ſub genere mali, adeo vt nulla voluptas ſit bona. nam eſt quædam ſpecies voluptatis quam ipſe fatetur eſſe bonam, quòd ſi voluptates eſſent

ſub genere mali, nulla eſſet bona voluptas, quod eſt abſurdum. Malè ergo locabat ille voluptatem, ponendo eam vt extremum, quia ſic eſſet ſub genere mali: & ſi competet generi vt ſit malum, competet etiam ſpeciebus ſuis.

97 {AT verò nihil prohibet voluptatem aliquam.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit rationem qua oſtēdebat voluptatem eſſe bonum: nunc affert aliam ad probādum quòd aliqua voluptas ſit ſummum bonum, & ipſa felicitas. Deinde affert duas alias rationes ad idem probandū. itaque erunt tres. Et intelligēdum ꝙ eodem modo dicimus voluptatem eſſe felicitatē, ſicut dicimus voluptatem eſſe operationem. Nam voluptas, vt diximus, non eſt propriè operatio, ſed qualitas quædam operationi annexa pullulans ex ea quaſi proprius quidā affectus. Eodem modo dicimus nūc quòd voluptas eſt ſummum bonum humanum atq; felicitas, nō quòd ſit propriè felicitas, & eſſentia eius ſit felicitas, ſed eſt quiddam annexum felicitati, & conſequens ipſam vt proprius effectus, adeò vt idem ſubiecto eſſe dicatur, differre tamen ratione. Hæc autem dicimus, quia expoſitor quidam, iudicio meo, non bene intellexit hunc locū, qui dicit hanc concluſionem non eſſe de mente Philoſophi, cùm probet in decimo voluptatem non eſſe ſummum bonum. verùm intelligendum quòd voluptas nō ſit ſecundū ſe ſumpta ſummum bonum, ſi poſſet ſumi ſine operatione, ſed coniuncta cum operatione, cùm operatio ſecundum virtutē ſit felicitas, & voluptas ſit operatio: nō ꝙ operatio ſit eſſentia eius, ſed ſubiectū, ita vt voluptas ſit operatio hoc pacto, id eſt connexa operationi vt proprius effectus, eo modo quo antea diximus pulchritudinem eſſe coniunctam, & pullulare ex bona comple‑ione, & compoſitione membrorum: vt forſitā ſicut dicimus honeſtum, & decorum ſequi virtutem tanquam proprium affectum. ſed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ ſit propria ſententia Philoſophi. Prima igitur ratio Philoſophi qua probat voluptatem eſſe ſummum bonum, talis eſt, Si operationes cuiuſq; habitus ſint ſine impedimento, aliqua voluptas erit ſummum bonum humanum: ſed primum eſt. ergo & ſecundum. Aſſumptio patet, quòd operatio quæ proficiſcitur ab habitu vt ſe habet ſecundum naturam, prodire videtur ſine impedimento. Conſequentia declaratur: nam

opera

operationes prodeunt ab habitu ſine impedimento, cum habitus ordinentur ita vt vnus ſit nobilior alio, vſque ad perfectiſsimum habitum,& operationes ordinantur,veniendo vſque ad perfectiſsimam,cum qua erit coniuncta ſumma voluptas: & hæc ſimul cum operatione tali perfectiſsima poteſt dici ſummum bonum.Quare etſi aliquæ voluptates ſint prauæ, tamen non ſequitur quin aliqua poſsit eſſe ſummum bonum.ſicut eſſe poteſt ſcientia aliqua optima veluti ſapientia: & ſi ſcientiæ quædam ſint peruerſæ ſicut veneficæ & tales.

{VOLVPTATEM eſſe optimum.} Intelligendo ſicut diximus, non quòd voluptas ſecundum eſſentiam ſuam ſit propriè operatio quæ eſt felicitas & ſummum bonum, loquitur enim hic largè Philoſophus, ſed quia comitatur operationẽ, & felicitatem, & eſt in felicitate tanquam proprius affectus in ſubiecto ſuo, ſed in decimo patebit hoc latius. 98

{ATQVE ob idipſum vniuerſi.} Aliã rationem affert Philoſophus ex ſigno, ꝙ homines appellant felicitatem iocundã vitã vel cum voluptate: ex quo Philoſophus probat aliquam voluptatem eſſe ſummum bonum. Primò hoc pacto, Omnis operatio perfecta eſt ſine impedimẽto: at felicitas eſt operatio perfecta:ergo felicitas eſt ſine impedimento. Tunc vltrà. Omnis operatio ſine impedimento eſt voluptas, aut annexa cũ voluptate:ſed felicitas eſt operatio ſine impedimẽto:ergo felicitas eſt voluptas aut annexa cũ voluptate: at felicitas eſt ſummũ bonũ humanũ,ex quo ſummũ bonũ humanũ,aut erit voluptas aut annexũ cũ voluptate:ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit ſummũ bonum humanum. {QVAPROPTER felix.} Infert Philoſophus vnũ correlariũ ortũ ex ſupradictis, ex quo deinde afferuntur duæ aliæ ſententiæ. Dicit ꝙ felix indiget bonis corporis & externis.quia ſuprà dixerat felicitatẽ eſſe operationẽ ſine impedimẽto.quare ad hoc vt operatio quæ eſt felicitas,non ſit impedita,indiget bonis corporis, & externis tanquã inſtrumentis. 99 100

{QVI autẽ aiunt hominẽ.} Vnã ſententiã affert quæ oritur ex dicto correlario.Stoici enim dicebãt ꝙ felicitas conſiſtit tantũ in virtute,& bonitate,ideò vt non modo bonis corporis,aut externis felix carere poſsit ſine vlla læſione felicitatis:ſed etiã ſi ſit in rota,aut Phalaridis Tauro cõſtitutus, & habeat virtutes,tamen eſt felix cũ nihil poſsit lædere felicitatẽ 101

niſi

niſi culpa,fraus,vitium.Philoſophus igitur ſumens hãc ſententiam dicit quod ij,ſiue ſponte,ſiue inuiti,id eſt aliqua ratione compulſi quam ſoluere non poſſunt,nihil dicunt,quia in ſummo dolore conſtitutus cum perfectè nequeat exercere operationes ſecundũ virtutem,nõ propriè videbitur eſſe felix:felicitas enim eſt operatio quædam non impedita.

102 {QVIA verò felix.} Affert ſecundã ſentẽtiam quæ oritur ex correlario ſupradicto:nam cum felicitas indigeat bonis externis putauerunt quidam nihil intereſſe inter felicitatem & proſperitatem.quam ſententiam reprobat Philoſophus hoc pacto,Id quod affert impedimentũ felicitati nõ eſt felicitas:ſed proſperitas ſi excedat,impedit felicitatem:ergo proſperitas excedens,& ſuperabundãtia externorum bonorum non eſt felicitas,ſed potius impedit felicitatem.Maior nota:quia nihil ſibiipſi contrariatur.Minor probatur:nam proſperitas habet aliquẽ terminũ,cũ ſit inſtrumẽtum quoddam:omne enim inſtrumentũ debet eſſe accommodatum artifici qui vtitur illo.Cùm igitur proſperitas & externa bona,ſint inſtrumenta felicis,ſi excedunt,nõ erunt ſibi accommodata inſtrumenta ad operandũ:quare erunt impedimento ipſi felici.& ſic nimia & excedens proſperitas non modo eſt felicitas,ſed potius impedimẽto ei,vt dicit Philoſophus. Notandum quòd quãdo Philoſophus dicit ſuperius felicem indigere bonis corporis,& externis,videtur loqui de felicitate actiua quæ eſt ad alios,vel ad familiam vel ad ciuitatẽ. Nam ſpeculatiua vel nõ indiget,vel valde paucis indiget,vt videbimus in decimo.Hoc etiã ipſum belluas inquam hominéſque,Affert aliam rationẽ Philoſophus ad idẽ probandum,quod aliqua voluptas eſt quoquo modo ſummum bonum:Id quod omnes tam homines quàm beſtiæ proſequuntur,videtur aliquo modo eſſe ſummũ bonum:ſed voluptatẽ omnes homines & beſtiæ proſequuntur:ergo aliqua voluptas videtur eſſe ſummũm bonum.Hanc rationẽ probat auctoritate Heſiodi,qui nõ omnino vaneſcere eam famam dixit,quam plurimæ gentes decantant,ex quo in aliqua parte videbitur vera iſta cõmunis omnium perſecutio,id eſt videbitur quòd aliqua voluptas ſit quoquo modo ſummum bonum.Verum quia aliquis ſibi obiicere poſſet,quòd licet pueri & belluæ ſequantur voluptates,tamen per hoc nõ indica-

tur

tur quòd voluptas ſit ſummũ bonum,quia illi ſequuntur voluptates quæ nõ ſunt propriæ & veræ voluptates,& alij alias perſequuntur.Ad hoc dicit Philoſophus quòd ex optima natura & optimo habitu proficiſcitur optima operatio.Cùm ergo non ſit omnium optima natura,& optimus habitus,ſit vt cùm omnes appetant voluptatẽ,tamen nõ omnes optimã perſequantur,ſed forſitan eã quam non putant,nec eã quam interrogati dicerent:at ipſi feruntur ad appetendum id quod ſibi apparet optimum,quia habẽt diuinum quoddã quo trahuntur ad expetendum id quod eſt optimũ:ſed poſtea ij qui non habent optimã naturam nec habitum:perſequuntur eas voluptates quas facilè poſſunt adipiſci,& non eam voluptatẽ quæ eſt vere & ſimpliciter voluptas.Hæc non eſt ita nota & manifeſta,cùm ſit voluptas animi.hinc eſt quòd voluptates corporis quæ ſunt magis notæ & cõmuniores,vſurpauerunt ſibi hoc nomen voluptatis,adeò vt cùm homines loquantur de voluptatibus,intelligant vt plurimũ de voluptatibus corporis.& per hoc videtur excuſare quoquo modo illos Philoſophos qui dicebant omnem voluptatem eſſe prauam,cùm loqui viderentur de voluptate corporea.quare falluntur in eo quod putant eas ſolas eſſe voluptates,ſcilicet corporeas, cùm tamen propriè & verè non ſint voluptates,vt patuit.

{PATET etiam niſi voluptas ſit bonum.} Hæc eſt tertia 103
pars huius capituli,in qua affert vnam rationem ad probandum aliquam voluptatẽ eſſe bonum,ex qua deducuntur duæ argumentationes ducentes ad impoſsibilia hoc pacto:Si voluptas non ſit bonum,felix non viuet cùm iocunditate.Conſequens falſum ergo & antecedens.aſſumptum patet:quia felix viuit cum iocunditate ſumma,& habet proprias voluptates,vt in primo & in decimo dicit Philoſophus. Conſequentia probatur,quia felix ſequitur omnia bona.at ſi voluptas non ſit bonum,exterminaret eam ſtatim à ſe tanquam non bonum:ſed ea nõ ſeparatur à felici,vt diximus:ergo erit bonum.Secunda argumentatio ducens ad impoſsibile vel falſum,eſt talis:Si voluptas nõ ſit bonum,felix viuet cũ dolore. conſequens falſum:ergo antecedens.Aſſumptũ eſt manifeſtum,quia felix nõ debet viuere cùm dolore.cõſequẽtia probatur,quia ſi voluptas non ſit bonũ,nec etiam erit malum: ergo nõ erit nec malum,nec bonum.Eodem pacto ſe habebit

bit contrarium ſuum,id eſt dolor,quia non erit nec malum, nec bonum.At id quod non eſt nec bonum nec malum poteſt adeſſe felici,quia non repugnat:ergo felix poterit habere dolorem,& viuere cùm dolore,quod videtur abſurdum & falſum,vt patet:ad quod tollendum dicere oportet voluptatem ſaltē aliquam eſſe bonū,& cū felicitate coniunctam.

De corporeis voluptatibus.

CAP. XIIII.

104 DE corporeis autem uoluptatibus conſideran=
dum eſt eis qui dicunt nōnullas uoluptates ex=
petibiles eſſe ualde,& honeſtas:ſed non cor=
poris,& in quibus temperans ipſe uerſatur.
105 Cur igitur contrarij dolores ſunt praui?malo nanq; bonum
106 cōtrarium eſt.An neceſſariæ uoluptates ſic ſunt bonæ,quia
& id quod eſt nō malum,eſt bonum?an uſque ad aliquē ter=
minum bonæ ſunt?habituum enim eorū ac motuū,quorum
non eſt melioris exuperatio:neque uoluptatis eſt. Eorum
autem quorum eſt,eſt & uoluptatis exuperatio.At bono=
rum corporis eſt exuperatio & prauus in perſequēdo exu=
perationem,ſed non neceſſarias uoluptates cōſiſtit. Omnes
enim gaudent quodammodo,& epulis,& uino,& uenere,
ſed non ut oportet.Contrà autem in ipſo dolore facit. Non
107 enim exuperationem,ſed omnino fugit dolorem. Non eſt
enim exuperationi dolor contrarius.niſi ipſi perſequenti
exuperationem.At enim cùm nō ſolum uerùm,ſed etiā falſi
cauſam oporteat dicere(hoc enim ad faciendā fidē cōducit)
nam cùm id rationi cōſentaneum fuerit uiſum,ob quod ue=
rum eſſe uidetur quod nō eſt uerum,facit ut ipſi uero magis
108 aſſentiamur.Dicendum eſt cur corporis uoluptates expe=
tibiliores uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt do=
lorem.atque ob exuperationes doloris,uoluptatem exupe=
rantem

rantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis per=
ſequuntur. ipſæ autem medelæ uehementes fiunt. Quapro=
pter & ipſas ſequuntur, qui tales uidentur cùm contrarium
adeſt. Et propter hæc igitur duo (ſicut dictum eſt) uoluptas 109
non ſtudioſum eſſe uidetur: quia aliæ prauæ natura ſunt
operationes. aut ab ortu, quemadmodũ feræ: aut & ob con=
ſuetudinem. quales prauorum ſunt hominum. Aliæ ſunt me=
dicamenta, quia ſunt indigentis. & melius eſt habere quàm
fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. Per accidens igitur
ſunt ſtudioſæ. Præterea ipſas quia ſunt uehementes, ij perſe= 110
ſequuntur qui alijs nequeunt gaudere. Ipſi itaq; ſitim quan=
dam ſibi comparant. quæ cùm ſine quidẽ nocumẽto fit, non
eſt increpandum. cùm uerò cum detrimento, perprauum eſt.
Neque enim habent alia quibus gaudẽt, & nec aliud habere
pleríſque permoleſtum eſt ob naturam. Nam animal ſemper
laborat ut naturales etiã ſermones teſtantur, uidere ac au=
dire dolorem inferre dicẽtes. ſed cõſueti iam ſumus, ut aiunt.
Similiter in iuuentute quidẽ ob incrementa, perinde diſpo=
nuntur ac uinolenti. Et iuuentus ad uoluptates propenſior
eſt. Bilioſi autem atra bili natura ſemper egent medicamen
to. ſemper enim corpus ob cõplexionem mordetur, & ſem-
per in appetitione ſunt uehementi. Voluptas autẽ contra=
ria, & quæuis etiam, modo ſit uehemens, pellit dolorem. &
propterea intemperantes homines prauiq; fiunt. Volupta= 111
tes autem eæ, quæ ſine dolore ſunt, exuperationem non ha=
bent. Atque proficiſcuntur ex ijs, quæ natura, & nõ per ac=
cidens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidẽs afficere
uoluptate, quæ medentur. etenim quia fit ut homini medea=
tur, eo quòd ſanum permanet, aliquid agente, ideo talia affi- 112
cere uoluptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiunt,
quæ faciunt operationẽ talis naturæ. Nulla autem res ea=

dem ex

dem ex eo nos ſemper delectat,quia non eſt ſimplex noſtra
natura:ſed ineſt & aliquid aliud,quo corruptibiles ſumus.
Quare ſi quippiam agat alterũ:id eſt alteri naturæ præter
naturam. At cum æquatur,neque moleſtum,neque iucun=
dum uidetur quod agitur. Quòd ſi alicuius natura ſit ſim=
plex ſemper eadem operatio iucundiſsima erit. Idcirco deus
113 *una ſemper ſimplicique gaudet uoluptate,non enim ſolùm*
motionis eſt operatio,ſed & immobilitatis. & uoluptas in
114 *quiete potius,quàm in motu cõſiſtit. mutatio uerò omnium*
dulciſsimum eſt ſecundum poetam,ob prauitatem quandam.
Vt enim homo prauus,facilè eſt mutabilis:ſic & natura
praua eſt ea,quæ indiget mutatione. Non eſt enim ſimplex
nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia,
& de uoluptate,doloréue,& quid unumquodque ipſorum
eſt,& quonammodo alia ipſarum ſunt bona,alia ſunt ma=
la,diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

COMMENT.

104 DE corporis autem uoluptatibus conſiderare. } Hoc eſt quartũ capitul. huius ſecundi tractatus,in quo Philoſophus poſteaquàm attulit rationes & ſentẽtias priſcorum de uoluptate,& ſolutiones earundẽ,& poſteaquàm probauit uoluptatem aliquam eſſe bonũ,& quoquo modo,id eſt coniunctam cum felicitate,dici poſſe ſecundũ eam cõſiderationem ſummum bonũ,eo pacto ſumptam quo ſuprà diximus:nunc loquitur de uoluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes,quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur Philoſophus affert vnã dubitationem de uoluptatibus corporis,& eam ſoluit. Dictũ eſt enim quaſdam uoluptates eſſe ſimpliciter uoluptates,& omnino liberatas à dolore,quæ nõ ſunt corporis,cùm corporeæ ſint ſemper cum dolore quoquo modo permixtæ:ex eo ſequi videtur quòd ſint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponuntur erunt boni. quare conſiderandum eſt ab iis qui ponunt,vt ipſe videtur facere Ariſtoteles,voluptates corporis eſſe prauas,quid dicerent

de

de doloribus oppoſitis,ſunt ne praui?& ſi ſunt praui, cur ſunt, cùm voluptates oppoſitæ ſint etiam prauæ. voluptates inquã corporeæ:nam ſi voluptates corporeæ ſunt prauæ, videretur quod dolores oppoſiti eſſent boni,cùm malo bonum ſit contrarium:quomodo igitur ſe habebunt dolores?

{AN neceſſariæ voluptates.} Soluit hac in parte Philoſophus afferendo duplicem reſponſionem.Prima, cùm dicitur quòd voluptates corporeæ ſunt malæ,& dolores mali,dicendum ꝙ neceſſariæ corporis voluptates, ſcilicet nutrimenti, ſunt bonæ,ex eo quia non ſunt malæ:ergo quãdo de illis dicitur,ſunt nõ bonæ,ergo malæ,nõ valet de neceſſariis. Cùm igitur inter bonum & malum mediũ cadere videatur.Itaque cibus & potus ad ſufficiẽtiam pro victu neceſſarij ſunt, & iis adiungũtur quædam voluptates,quas ſi dicamus bonas, quia non ſunt malæ,tamen non ſunt ſimpliciter bonæ nec malæ: ſic dicere poſſumus etiã quòd dolores cõtrarij illis non ſunt boni nec mali ſimpliciter:quòd ſi illas dicamus bonas, quia nõ ſint malæ,ſic dolores oppoſitos dicemus eſſe malos, quia non ſunt boni,& eo modo quo non bonum dicitũr malum. 105

{AN vſque ad aliquem terminum?} Affert ſecundam ſolutionem Philoſophus,dicendo ꝙ voluptates corporis,ſcilicet ſequẽtes victum ſunt bonæ vſque ad aliquem terminum, donec ſeruetur mediocritas,& affert vnam diſtinctionem talem,ꝙ habituum & motuum quidam ſunt non ſuſcipientes exceſſum melioris:nam operatio ſecundum virtutem nõ habet exceſſum melioris.Quidam verò ſunt qui ſuſcipiunt exceſſum.ea igitur,ſiue ſint habitus,ſiue motus, & operationes quæ ſuſcipiunt exceſſum,habent etiam exceſſum voluptatis: ea verò quæ non ſuſcipiunt exceſſum, non habent etiam exceſſum voluptatis.Exemplum primi,vt in cibo cùm ſit exceſſus,eſt prauus,& vituperabilis,& ſic voluptas excedens.Exemplum ſecundi,vbi non ſit melioris exceſsio, vt in ſpeculationibus & operationibus ſecundum virtutem, quæ cùm nõ ſuſcipiant exceſſum eius quod eſt melius,non ſuſcipient etiam exceſsionem voluptatum:& ideo non erit in illis praua voluptas.Hac diſtinctione præmiſſa oſtendit Philoſophus quòd omnes voluptates corporis ſequentes exceſſum ſunt prauæ, hoc pacto,Quarum operationum exceſsio eſt praua & vituperanda,& earum voluptas eſt praua & vituperanda:ſed ope 106

rationum corporis exceſsio eſt praua & vituperanda: ergo & voluptas ſequens talem exceſsionem erit praua & vituperãda. Hanc eandem rationem oſtendit quodam ſigno, dicendo nos ſolemus appellare prauos, nõ eos qui vtuntur cibo & potu tanto quãtum eſt neceſſarium, ſed excedẽtes. Poſtea addit Philoſophus ꝙ omnes homines gaudent cibo & potu & venere, ſed non vt oportet, quia excedunt, & exceſsio eſt vitupe-
62 randa: non mediocritas in cibo & potu, cùm ſint res neceſſariæ ad victum. De venere autem alia videtur eſſe ratio quantum ad neceſsitatem, quia non eſt neceſſaria pro vita, & conſuetudine indiuidui ea vtentis, ſed omnis ſuperflua quo ad eum: ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui, & aliàs dictum fuit. Excedunt igitur modum in voluptatibus corporis, vt ſunt intemperantes, & fugiunt dolores non modo excedentes, ſed quouſque ne impediantur quo minus poſsint exceſsiuè potiri voluptatibus. Addit poſtea Philoſophus ꝙ exceſſui voluptatis non dicitur dolor eſſe cõtrarius niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum voluptatum. & ſic innuere videtur ſolutionem quæſtionis allatæ. Nam cùm dicitur, ſi voluptates corporis ſunt prauæ, cur dolores contrarij ſunt etiam praui? Reſpondetur quòd voluptates non neceſſariæ, & excedentes ſunt prauæ, quibus non eſt dolor contrarius propriè. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius, erit perſequenti talem exceſſum voluptatum, cùm eum prohibeat ſuo modo potiri voluptatibus: quare ipſis voluptatibus excedentibus, & ſuperfluis non ſunt propriè contrarij dolores. ex quo ſequitur abſurdum, quòd ſi illæ voluptates excedentes ſunt prauæ, dolores qui nõn ſunt contrarij ſint praui: tu autem præſupponas eos eſſe contrarios, nos autem concedemus quòd voluptatibus neceſſariis, & non ſuperfluis dolores erunt cõtrarij. at voluptates illæ quæ neceſſariò ſequuntur victum, non excedentes modum, non dicuntur prauæ. quare dolores qui ſunt propriè contrarij illis, ſi dicantur mali, non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & non prauæ voluptates, & non opponentur prauæ voluptates excedentes & ſuperfluæ, & dolores ipſi, quia dolor illis non eſt propriè contrarius, vt dicit Philoſophus.

107 {AT enim cùm.} Hæc eſt ſecũda pars huius quarti cap. in qua Philo. ſoluta illa dubitatione, nũc vult aſsignare cauſam cur

tur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ, cum tamen non ſint expetendæ. dixit enim quod exceſſio voluptatum eſt praua: nunc autem dicit quòd cum hoc ſit verum, oportet aſsignare rationem huius fallaciæ, qua homines putant contrarium illius quod eſt verum, id eſt putãt voluptates corporis magis expetendas eſſe, cùm non ſint.

{PRIMVM igitur ex eo quod pellunt.} Affert rationem Philoſophus illius fallaciæ hoc pacto, Voluptates quæ pellũt dolorẽ videntur magis expetendæ quã aliæ quæ nõ pellunt: ſed voluptates corporis ſunt huiuſmodi: ergo illæ videntur magis expetendæ, cùm re vera nõ ſint. Patet ratio, quia cũ fameſcens vel ſitiens dolet ob famem, & ſitim, poſtea ex nutrimento & voluptate ſequenti cibum & potũ pelluntur dolores: & ſic voluptates corporeæ pellunt dolores, & ideo videntur magis expetendæ quã aliæ: quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quærunt exceſsiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorũ: quæ medicinæ quanto ſunt vehementiores, tanto videntur eſſe potẽtiores ad fugandum morbum. quare illi tales voluptates ſequuntur, quia vidẽtur eſſe medicinæ, & expulſiuæ dolorum eo tempore, quo cõtrarium, id eſt dolor adeſt, & eo tempore quæruntur ab illis vt expellant moleſtiam & dolorem talibus voluptatibus. 108

{ET propter hæc igitur duo, ſicuti diximus.} Dixit ſuperius ꝙ voluptates illæ corporeæ vidẽtur eſſe magis expetendæ quàm aliæ, cùm re vera non ſint: nũc aſsignat rationẽ cur nõ ſint, ſcilicet quia nõ ſunt ſtudioſæ nec bonæ, & affert duas cauſas. Nam corporis voluptates quædam ſunt prauæ, aut natura peruerſa veluti immanes, aut conſuetudine vitiorũ. Præterea ſunt vt medicinæ quæ nõ ſunt bonæ ſimpliciter, ſed alicui, id eſt ægrotanti. & quia ſunt medicinæ oſtendũt indigentiam, pellunt enim famem & ſitim: & per accidens dicuntur ſtudioſæ, cùm præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequũtur eam indigentẽ: & melius eſt habere vel eſſe quã fieri, & in natura eſſe iam cõſtituta, quã in fameſcente & deficiente: & melius eſt habere ſanitatẽ quã fieri ſanum. quare ſi corporis voluptates quę ſunt natura vel cõſuetudine prauorum, dicũtur prauæ: & item illæ quæ ſunt ad replendã naturã indigentem, & pellendum dolorem, nõ dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non 109

ſunt ſtudioſæ,nec re vera expetendæ vt expetunt multi.

110 {PRAETEREA eas ipſas quia ſunt.} Affert aliam rationem Philoſophus,qua oſtenditur cur voluptates corporis & exceſsiones earum exiſtimentur bonæ & expetendæ, cùm re vera nõ ſint.Nam cùm homines,inquit,continuis penè laboribus,& doloribus exagitentur,& expellere eos velint,nec vllam medicinam reperire videantur,confugiunt ad voluptates,& quando honeſtas & veras voluptates habere non poſſunt,vertunt ſe ad voluptates corporis,quę ſunt in promptu, & facilè poſſunt acquiri,cùm deberent potius ſibi comparare veras voluptates quæ ſequuntur operationes virtutũ. Omnes enim quibus eueniũt cõtinui penè labores & dolores. indigẽt voluptate aliqua:ſed cuncti pene homines ſunt huiuſmodi,ergo indigent aliqua voluptate.Ratio patet ex naturalibus rationibus quæ teſtãtur,quòd nobiliſsimi etiam ſenſus noſtri cùm dolore operantur,ſed propter aſſuetudinem non ſentimus.Multi quoq; dolores neceſſariò ſequuntur naturã corporis noſtri,vt aere frigido vel calido,potu vel cibo,ſomno vel vigilia,motu vel quiete.Cùm igitur doloribus laboribúſque vexati indigere videãtur voluptate,quãdo illas ſtudioſas & honeſtas voluptates non habent,multi ſe ad corporeas vertunt quas facilè aſſequi poſſunt,exiſtimãtes eas eſſe medicinas dolorum,& neſcientes veras & ſimpliciter voluptates,quæ coniunctæ cùm operationibus virtutũ omnem dolorẽ excludũt.Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuuenum & melancholicorũ,ad confirmandum ꝙ homines fugientes dolores & labores,quibus plerunque exagitantur, ſe conferunt ad voluptates.Nam conſtituti in iuuentute ſunt ſimiles ebriis propter exagitationem aſsiduã partium corporis,quæ augentur & perturbant corpus,& ideo quærunt voluptates,& non habentes ſimpliciter voluptates confugiunt ad corporeas:ſimiliter melãcholici qui propter humorem illũ qui mordet & abrodit membra illorum,variè mouentur in corpore,confugiunt ad voluptates tales : & hinc eſt quòd eæ ſolæ putantur eſſe voluptates,cùm non ſint verè & ſimpliciter dictæ.Poſt hæc dicit quòd nõ ſolum illa voluptas quæ directè eſt cõtraria tali dolori,vt ſitienti bibere,ſed etiam quæuis alia,dummodo ſit vehemẽs,putatur expulſiua doloris: & hinc eſt quòd homines intemperati,quia cũ velint expellere do

re dolores, quærunt voluptates, & non habentes veras, confugiunt ad voluptates tali dolori directè oppoſitas quas ſi habere non poſsint, confugiunt ad quaſcunque poſſunt, & vt contingit, ſequuntur dummodo ſit vehemens & maior voluptas quam dolor. {VOLVPTATES autẽ hæ quæ ſine dolore.} 111
Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarare videtur illius dubitationis veritatem, qua quæritur quæ voluptas ſit potior, an animi, an corporis: & primò affert hanc ſententiam, & probat quod voluptates mentis, ſunt præſtabiliores voluptatibus corporis, hoc modo: Voluptates eæ quæ nõ habent exceſsionem vituperandam, ſunt præſtabiliores his voluptatibus quæ talem habent: ſed voluptates mẽtis non habent, voluptates verò corporis habẽt exceſsionem vituperandam: ergo voluptates mentis ſunt præſtabiliores voluptatibus corporis. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho. Nam voluptates mẽtis, quæ ſunt à dolore ſeiunctæ, nullam habent exceſsionem vituperandam, & nõ ſunt, vt medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ voluptates, & quæ aliquo modo ſunt mixtæ dolore, & exceſsionem ſuſcipiunt vituperãdam. Affert deinde aliam rationem Philoſophus ad idem probandum, Voluptates quæ proueniunt ab afficientibus voluptate natura, & ſimpliciter, ſunt præſtãtiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt voluptate per acidens: ſed voluptates mentis ſunt à voluptariis natura, & ſimpliciter, corporeæ verò à voluptariis per accidens: ergo illæ quæ ſunt mentis, longè præſtantiores ſunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniunt ab iis quæ per accidens afficiunt voluptate, & eo in tempore quo contrarium adeſt. Voluptates verò mentis proueniunt ab iis quæ ſunt iocunda natura, vt ſunt obiecta intellectus noſtri, quæ conſiderãs intellectus noſter maxima afficitur voluptate. Ea verò quæ afficiunt voluptate per accidens ſunt medicinæ, fit enim vt homo quaſi æger & indigẽs curetur ab agẽte aliquid quod eſt ſanũ in eo. in homine plura dicũtur ſana, vt mens, ſenſus, nutritiua vis. Cum igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud, ſi vis interna nutritiua concurrit ad dirigendum tale quod affertur, tũc oritur voluptas quædam, quia aliquid quod eſt ibi ſanum, id eſt vis nutritiua operatur aliquid. Oritur, inquam, voluptas mixta cum dolore, quia eſt

ad repletionem deficientis naturæ,& ideo talia quę afficiunt voluptate ipſum corpus,per accidens videntur afficere:at ea ſunt natura voluptaria,& iocunda quæ faciunt operationem talis naturæ,ſcilicet perfectæ & conſtitutæ in ſuo ſtatu. Nam quando habitus eſt perfectus proficiſcũtur ab eo faciles operationes,& cũ voluptate,quæ propriè eſt & ſimpliciter voluptas.Concluditur ergo, quòd voluptates mentis longè ſunt
112 præſtantiores voluptatibus ipſius corporis. {NVLLA autem res eadem.} Nunc Philoſophus affert duo quæ videntur competere humanis voluptatibus.Primum eſt,quòd hominibus non ſemper idem eſt iocundũ:ſed nunc vnũ, nunc aliud: & hoc euenire videtur quia natura noſtra nõ eſt ſimplex, ſed ineſt aliquid in ipſa quod corrũpi poteſt,ſcilicet corpus, Nã ex parte vna ſumus mortales,ſcilicet ſecundum corpus, altera parte ſumus immortales,id eſt ſecundum animam: quare cum hæc duo ſint contrariæ naturæ ex quibus fit vnũ compoſitum,ſcilicet homo,aliud delectat corpus,aliud animũ,& præterea nunc vertimus nos ad vnã voluptatẽ accõmodatã animo,nunc ad aliã accõmodatam corpori,& alia eſt pręter naturam alterius.quòd ſi ſumeretur aliquod vtriſq; cõmune, tunc illud neq; moleſtũ,neque iocundũ eſſe videretur:verum ſi vertamus nos etiã ad alterã partẽ qua ſumus corruptibiles ſcilicet ad corpus,reperiemus ex eo etiam variis rebus delectari,quia corpus noſtrum cõponitur ex cõtrariis,id eſt ex ipſis quatuor elementis quæ inter ſe habent qualitates contrarias.vnde nunc frigidũ & humidũ cũ eſt ſitis, nunc calidum & ſiccum,cũ eſt fames ſibi eſt voluptati:ex quo varia nos delectant.quòd ſi ſit alicuius natura ſimplex, ei ſemper vna & eadem operatio iocundiſsima erit.ex hoc infert obortum.
113 {IDCIRCO deus vna ſemper.}Oritur ex ſupradictis corrolarium tale.Nam ſi id quod eſt ſimplex gaudet ſimplici voluptate,deus cum ſit ſimplex & ſimplicis naturæ,ſemper vna atque ſimplici voluptate gaudere debet. Quod probari poteſt hac ratione,Si diuerſitas voluptatis ſit ex diuerſitate naturæ,certe ſimplex natura gaudebit vna & ſimplici voluptate:at primum eſt,ergo & ſecũdum. Partes rationis declaratæ ſunt per ſuprà dicta,itaque patet concluſio:verũ quia aliquis poſſet dicere.Voluptas eſt in motu,deus eſt immobilis:ergo Deus non gaudet voluptate. Nam motus dicit imperfectionem

nem,Deus eſt perfectiſsimus. Ad hoc reſpõdet Philoſoph. ꝙ non omnis voluptas eſt motus, quia nõ omnis operatio quæ eſt ſubiectum voluptatis,eſt motio.Nam operationis omnes partes ſunt ſimul, motionis autem non. Nam operatio proficiſcens à natura & habitu perfecto , magis cõſiſtit in quiete quàm in motione,vt ſpeculatio:& ſic voluptas cum ea cõiuncta : operationes verò quæ tendunt ad repletionem naturæ, motiones dici poſſunt, cùm ſint imperfectæ. Voluptas igitur conſiſtit in quiete & immobilitate. quare Deus gaudebit voluptate,nec tamen mutabitur : nec forſitan dicere poſſumus propriè ꝙ quieſcat, ne tribuatur aptitudo mouẽdi, ſed quod eſt immobilis, & operatio etiam eſt immobilitatis. ſed hæc ad theologiam pertinent, ad cuius veritatem nos referimus. 114

{MVTATIO verò.} Affert ſecundum Philoſoph.quòd videtur competere humanis voluptatibus , & id eſt, varietas, & mutatio quæ nobis videtur eſſe dulcis,vt ille poëta inquit,ex imperfectione nôſtræ naturę.quare vt in homine vitioſo euenit propter habitũ peruerſum,vt varia quærat:ſic nobis euenire videtur ex imperfectione naturæ,quæ cõponitur ex contrariis,vt variis delectemur.Poſt hæc Philoſ.videtur per oratione eorum quæ dicta ſunt,ſeptimo libro finem imponens.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, LIBER VIII.

De amicitia. CAP. I.

Poſt hæc conſequens eſt de amicitia pertractare. Eſt enim quædam uirtus, aut eſt cum uirtute. Res eſt præterea ſummè neceſſaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, ſine amicis expeteret uiuere.nam & locupletes, & in principatu poteſtatéque conſtituti pluri= 1 2

*mum amicis indigere uidentur. Quid enim prodeſt talis
proſperitas beneficio ſublato? quod quidem maximè fit in
amicos, ac maximè commendatur. Aut quonam modo ſine
amicis cuſtodiri conſeruarique poteſt? quo nanque magis
abundat, eò magis periculis ſubiacet. In paupertate quo-
que cæteriſque calamitatibus unicum eſſe confugium amici
putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compeſcenda pec-
cata. Et ſenibus ad obſequium, atque ad eos actus perficien-
dos, quos ob imbecilitatem ipſi peragere nequeunt. Et ijs*
ἐν ἀκμῇ. *item qui ſunt * in ſtatu, ad actiones honeſtas. etenim ſi duo*
3 *ſimul eant, intelligere magis atque agere poſſunt. Ineſſe e-
tiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod eſt
ortum ab eo. Non in hominibus ſolum, ſed in plurimis e-
tiam animalibus, & ijs inter ſeſe quæ ſunt eiuſdem generis.
& hominibus maximè. Quapropter amatores hominum
laudamus. Cernere etiam quiſpiam poteſt & in ipſis erro-
ribus, familiarem omnem hominem homini, atque amicum*
4 *eſſe. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlatores
circa hanc magis quàm circa iuſtitiam ſtudent. concordia
nanque ſimile quid amicitiæ eſſe uidetur. hanc autem maxi-
mè affectant: ſeditionem autem ut inimicam maximè expel*
5 *lunt. Et ſi ſint quidem amici: iuſtitia non eſt opus. Sin
uerè ſint iuſti, indigent amicitia. Et id quod maximè iuſtum*
6 *eſt, ad amicitiam attinet. Non ſolum autem neceſſarium eſt,
ſed & honeſtum. Laudamus enim eos qui amant amicos,
copiáque amicorum honeſtum eſſe putatur. & quidam eoſ-
dem uiros bonos eſſe, atque amicos putant. Eſt autem con-*
7 *trouerſia de ipſa non mediocris. Quidam enim ſimilitudi-
nem quandam ipſam eſſe poſuerunt, & ſimiles eſſe amicos.
Vnde & ſimilem ad ſimilem pergere inquiunt, & mone-*
8 *dulam ad monedulam, & ſimilia. Quidam contrà, ſingu-*

los inter ſeſe omnes tales inquiunt eſſe. & de ijs ipſis altius, naturaliúſue perquirunt. Euripides quidem inquiens,

Cum eſt ſicca tellus, ipſa certè tum imbrem amat.
Cùm turget æther, imbre cùm cœlum tumet,
Affectat vt telluris in ſinus cadat.

Heraclitus autem, contrarium dicens eſſe conducens, & ex differentibus pulcherrimum concentum oriri, & per diſcordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij ſentiunt, & Empedocles: qui quidem ſimile appetere ſimile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus. non e- 9
nim ad hanc ſunt accommodatæ conſiderationem. Quæ uerò ſunt humanæ, & ad mores affectúſque pertinent, eas conſideremus. Vt ſit ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile eſt prauos eſſe amicos. & utrum una ſpecies a-
micitiæ ſit, an plures. Qui nanque unam eſſe putant, quia 10
magis eſt atque minus, non ſufficienti argumento ducuntur. Nam & quæ ſunt diuerſa ſpecie magis ſunt atque minus. Sed de his anteà diximus.

COMMENT.

POſt hæc conſequens eſt de amicitia pertractare.} Hic eſt 1
octauus liber Ethicorũ in quo Philoſophus doctrinam de amicitia tradere intendit, & etiam in nono, vt patebit. Nam in ſuperioribus libris propoſuit primò finẽ conſequendum, id eſt ipſam felicitatem ſiue actiuã ſiue ſpeculatiuam: deinde cùm deſcripſiſſet eam per virtutẽ, ſucceſsiuè doctrinã exactiſsimã de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cùm præter hæc eſſent aliqua circa mores, quæ non ſunt propriè virtutes vel vitia, & tamen ſunt fugiẽda vel proſequẽda, vt cõtinentia & incõtinentia & huiuſmodi, quæ ad conſideratiõẽ moralis philoſophi pertinebant, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur cõſideratio de amicitia valde neceſſaria, quæ ſi ſumatur propriè dicta, continet honeſtatem, iocunditatem, & vtilitatem: & eſt ſolum inter bonos: quare cùm præſupponere videatur omnes virtu-

tes, meritò earum doctrina præceſsit,& nunc conſentaneum eſt vt iſta ſequatur: pertinet etiã iſta magnopere ad felicitatẽ præſertim actiuam quare antequã de ea concluderet, vt facit in decimo, congruum erat vt de amicitia doctrinã traderet. Hæc autẽ amicitia propriè dicta vt eſt habitus in anima, videtur ſecundum opinionem quorundã collocari in voluntate, tanta eſt præſtantia eius: vt verò refertur ad alios, videtur eſſe bonum maximum externum. Itaque nũc virtus eſſe videtur, nunc coniuncta cum virtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo cõſiderat amicitiam quæ eſt inter æquales. In ſecundo amicitiã quæ eſt inter inæquales. In tertio affert querelas quæ oriri ſolent inter amicos. Primus tractatus diuiditur in ſex capitula quæ ſuis locis declarabuntur, & afferentur ea quæ neceſſaria videbuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima oſtendit quòd cõſideratio de amicitia ad moralem Philoſophũ pertinet. In ſecunda affert quaſdam dubitationes & ſententias priſcorum de amicitia. Præmittendo igitur intentionem ſuam Philoſophus, ſex rationibus probat: quòd cõſideratio amicitiæ ad moralem philoſophum pertinet. Prima ratio. Ad moralem Philoſophum pertinet conſiderare de omnibus iis quæ ſunt virtutes aut coniuncta cum ipſis virtutibus: ſed amicitia aut eſt virtus, aut coniuncta cum virtute: ergo conſiderare de amicitia ad moralem Philoſophum pertinet. Maior nota. Minor quoque autoritate Philoſophi, qui dicit quòd amicitia aut eſt virtus, aut coniuncta cum virtute: ſed quidnam ſit, poſtea patebit.

2 {RES eſt præterea.} Secunda ratio: illud quod eſt ſummè neceſſarium in vita, pertinet ad cõſiderationem Philoſophi moralis: ſed amicitia eſt valde neceſſaria in vita, ergo amicitia pertinet ad cõſiderationem philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho, qui enumerat quẽlibet ſtatum hominum & quãlibet ætatem: & oſtendit ꝙ in omni tempore, & in omni cõditione opus eſt amicis. Primò homines in proſperitate cõſtituti indigent amicis, vt habeant quibus rectè beneficia cõferant. quid enim diuitiæ? quid externa bona ſibi prodeſſent, niſi aliis cõmunicarent, præſertim amicis? quos habere debent quaſi delicias ſuas, vt liberalitate beneficentiaque vtãtur vt decet, & erga quos decet. Habere etiã amicos debent, vt ſint quaſi fidelisſimi cuſtodes rerũ ſuarum.

Ij præt

Ij prætereà qui ſunt in aduerſis cõſtituti,maximè videntur indigere amicis,vt eos habeant quaſi refugium,& præſidium vitæ ſuæ. Hoc idem declarat Philoſophus ex parte ætatũ.Iuuenibus enim & ſenibus eſt opus amicis, vt oſtendit apertè in textu.Viri quoque & iam cõſtituti in ætate amicis indigent, vt Homerus indicare videtur, cum inquit de Diomede, qui proficiſci volebat exploratũ hoſtium caſtra,ſi duo ſimul eant intelligere magis atque agere poſſunt. & ſic patet ex parte ætatis,& cõditionibus vitæ quòd amicitia valde eſt neceſſaria: ex quo ad moralis cõſiderationem pertinet.Notandum quia dixi amicitiam eſſe valde neceſſariam in vita, quòd neceſſarium ſumi poteſt aut largè, aut ſtrictè:neceſſarium ſtrictè eſt ſine quo homo non poteſt viuere, vt reſpirare: largè eſt id ſine quo homo ſanæ mentis,& perfectus non poteſt feliciter viuere, Itaque alterum neceſſarium eſſe videtur ad viuendum, alterum ad bene viuendum. {INESSE etiam amicitia vi- 3
detur.} Tertia eſt ratio ad idem probandum, in qua loquitur de amicitia largo modo ſumpta,Id quod homini naturaliter competit & confert vehementer ad vitam humanã, pertinet ad conſiderationem Philoſophi moralis:ſed amicitia eſt huiuſmodi,ergo pertinet vehementer ad conſiderationem philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor probatur. Nam eſt quædam amicitia naturalis veluti inter patrem & filiũ, quæ licet non ſit amicitia propriè dicta, quia eſt inter inæquales, & non requirit reciprocũ amorem, & non præſupponit mores,tamen amicitia quædam eſt naturalis competens non homini ſolum, ſed etiam reliquis animalibus,quæ quoquo modo diligunt prolem ſuam. verùm hoc præcipuè hominibus competit:ex quo eos laudare ſolemus qui erga alios beneuoli ſunt.& ad hoc confirmandum dicit Philoſophus,quòd experientia percipi poteſt, quanta naturaliter beneuolentia homini ad hominem inſit, cum errantibus oſtenditur iter,præbetur hoſpitium, & alia eiuſdem generis, quæ nunquam fierent niſi naturalis amor ineſſet. Notandum quòd amicitia habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam quædam propriè dicta, quædam per ſimilitudinem,quædam
vtilis,quædam iocunda,quædam honeſta quædam naturalis 4
vt inferius patebit. {CIVITATES etiam amicitia continet.} Quarta eſt ratio. Id quod continet ciuitates pertinet magnopere

gnopere ad conſiderationē Philoſophi moralis:ſed amicitia continet ciuitates,ergo amicitia pertinet magnopere ad cōſiderationem Philoſophi moralis.Maior eſt nota.Minor declaratur,quia id maximè videtur cōſeruare ciuitates in quo magnam curam adhibēt legumlatores,& id eſt,vt ciues ſint beneuoli & concordes inter ſe.Cōcordia enim videtur eſſe aliquid ipſius amicitiæ,diſcordia ecōtra:quare eā expellunt quoad fieri poteſt tanquam labem,& perniciē ciuitatū.Nam concordia,vt Salluſtius inquit,paruæ res creſcunt:diſcordia maximæ dilabuntur.& veritas Saluatoris quæ mentiri non poteſt,Omne,inquit,regnum in ſe diuiſum deſolabitur,& do-

5 mus ſupra domum cadet,&c. { ET ſi ſint quidem amici. } Quinta ratio.Id quod magis ciuitatem conſeruare videtur quàm iuſtitia,ad moralē philoſophum pertinet:ſed amicitia eſt huiuſmodi:ergo amicitia ad moralē philoſophum pertinet.Maior nota.Minor declaratur à Philoſopho.Nā ſi amicitia adeſt,non eſt opus iuſtitia.Nam amicitia eſt æqualitas quædam inter amicos.quòd & ſi adeſt iuſtitia,tamē opus eſt amicitia,quia licet tribuatur cuiq; ſuum in ciuitate,tamen ſi ciues non habent amicitiā inter ſe,nec in proſperitate nec in aduerſitate habebunt refugiū vllum,nec alia aderunt ſuprà enumerata,quæ ad bene degendā vitā requiruntur.Et ad hoc confirmandum addit Philoſophus ꝙ id iuſtū quod maximè eſt tale,ad amicitiam ſpectat.quaſi dicat,cum multa dicātur iuſta,ſcilicet paternum,herile,vxoriū,ciuile,id quod eſt maximè & propriè iuſtū,id eſt ciuile,videtur pertinere ad amicitiam,quia conſiſtit in quadam æqualitate:& amicitia propriè dicta eſt inter æquales.quare magna ob hanc cauſam ſimilitudo eſſe videtur,vel etiam quia ſicut iuſtū ad alios videtur oriri ex iuſtitia quadam interna quæ iuſtitia eſt potentiæ ad potentiā ſecundū Platonē,vt in fine quinti libri diximus,veluti cum obedientē reddimus appetitū,& tribuimus imperium rationi quod ſuum eſt:ſic ex amicitia interna ſui ad ſeipſum videtur oriri amicitia ad alios cum vertitur vir bonus ad amandos eos qui ſibi ſimiles ſint,vt patebit infrà.

6 { NON ſolum autē amicitia. } Sexta ratio.Hoc modo,Cōſideratio rei nō modo neceſſariæ,ſed etiā honeſtæ in vita ad moralem philoſophū pertinere videtur:ſed amicitia eſt res non ſolū neceſſaria eo pacto,vt ſuprà oſtendimus:ſed etiam honeſta

honeſta in vita erga ea,& eius conſideratio ad moralẽ Philoſophum pertinet.Maior eſt clara.Minor declaratur,quia laudamus eos,qui amant amicos ſuos,& cōparant ſibi copiã amicorum,veluti optimã & pulcherrimã ſupellectilẽ.Præterea ſunt etiã qui tantũ tribuunt amicitiæ,vt eoſdem viros bonos atq; amicos eſſe exiſtiment.Ex quibus omnibus patet quantũ ſit neceſſaria cognitio amicitiæ,& eius conſideratio ad moralẽ Philoſophũ meritò pertineat.Notandũ ꝙ Philoſophus dixit ſuperius amicitiã eſſe virtutem quandã aut cōiunctã cùm virtute,& ob hoc nō videtur abſolutè appellare virtutẽ.Nã nunc videtur eſſe virtus,nunc nō videtur.Primò videtur,quia omnis virtus,aut circa actus verſatur,aut circa affectus:at amicitia eſt huiuſmodi,&c.Præterea quoquo modo ei videtur cōpetere definitio virtutis:nã amicitia propriè dicta eſt habitus,eſt etiã electiuus,in mediocritate quoq; cōſiſtit cum habeat exceſſum atq; defectũ,& reperiatur plus & minus amare quam oportet,& etiã mediocriter quo ad nos: & itẽ determinata ratione,quia prudens erit,& ſtudioſus habens huiuſmodi amicitiã propriè dictam.quare videbitur amicitia eſſe virtus,& nonnullis placuit eã redigi ad iuſtitiã. quidã verò eam coniunctã eſſe putauerũt cũ qualibet virtute,& pullulare ex ipſis virtutibus veluti affectus quidã.quorum ſententia nō eſt contẽnenda.Nã prius videtur eſſe amator ſui ad ſeipſum,deinde ad alios: ſed tum videtur amare ſeipſum maximè atque ſimpliciter,cũ eſt ſimpliciter bonus & ſtudioſus.vnde oritur ſentẽtia illa,quòd vir præſtãs virtute dolet cum obit mortẽ:& ſi eam ſubeat propter honeſtatẽ & commune bonum,dolet tamẽ,quia percipiendo virtutes ſuas,vehementer ſeipſum diligit,& cognoſcit ſe maximè dignum vita.Talis igitur amor ſui ad ſeipſum videtur oriri ex ſumma fœcunditate perfectionis ſuæ.Amat enim ſeipſum eo quo ſtudioſus eſt,ac etiã alios ſtudioſos amat,ſimile enim fertur ad ſimile,vnde ortũ habere videtur amicitia propriè dicta:incitatur nanque ſtudioſus ad amandos eos in quibus virtutes eſſe cognoſcit,& primũ fit beneuolentia,poſtea cōuerſatione cōſuetudinéque frequẽti fit habitus,& reciproca beneuolentia. ex quo ortum eſt de ſale prouerbium.quare ex his infertur quòd amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidã affectus qui ſit cōiunctus cũ illis.

Huic

Huic ſentētiæ illud Ciceronis cōſonare videtur, Qui in virtute, inquit, ſummū bonum ponunt, præclare illi quidem. ſed hæc ipſa virtus amicitiā & gignit & cōtinet, nec ſine virtute amicitia vllo pacto eſſe poteſt. Concluditur ergo quòd nunc virtus nūc coniuncta cùm virtute eſſe videtur. Sed ſi ſumatur vt eſt habitus, videbitur eſſe virtus, & bonū internum: ſi vt ad alium refertur, & eſt reciproca beneuolentia, videbitur eſſe externum bonum, & nō virtus, cō iuncta tamen cùm virtute quoquo modo. Sed vtrum ſit bonum internum an externū, & nunc internum nūc externum, inferius inueſtigabitur diligentius, vt latè nobis patere poſsit natura ipſius amicitiæ.

7 {CONTROVERSIA tamen de ipſa.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam oſtendit quòd ad moralē Philoſophum pertinet conſideratio amicitiæ, nunc more ſuo incipit afferre opiniones priſcorū de ipſa amicitia, & refellere ea quæ ſibi videntur, & ea quæ ſunt rectè dicta, trahere poſtea ad ſententiā ſuam. Priſcorum igitur quidā dixerunt amicitiam eſſe ſimilitudinē quandā, ponentes eam ſub ſimilitudine tanquam ſub quodā genere, videbant enim hunc habitū fieri inter ſimiles, & ſententiā ſuam cōfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad ſimile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non videbatur nimium aberrare à dictis Philoſophi: quia amicitia quoquo modo in ſimilitudine videtur conſiſtere, nō tāquam in genere, nec etiam ſimpliciter, quia ſequeretur quòd amicitia poſſet fieri inter colores: ſed eſt quidam reſpectus ſimilitudo, qui reſpectus fundatur in amicitia: quidam verò alij dixere contrario modo, ſcilicet quòd amicitia conſiſtit in contrarietate & diſsimilitudine, cùm viderent quoſdā ſimiles inter ſe, & in arte ſua non habere amicitiam, ſed æmulationem potius. quidam alij dicunt contrà quàm dixerint illi ſuperiores. dicunt enim iſti, omnes tales qui ſunt ſimiles, eſſe ad ſe inuicem figulos, id eſt aduerſantes. vt de figulis dicit Heſiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id eſt, & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c.

8 {ET de his ipſis altius naturaliúſve.} Affert Philoſophus cauſas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi oſtendebant amicitiā conſtare, alij in cōtrarietate, alij in ſimilitudine, qui dicebant amicitiā conſiſtere in cōtrarietate, afferebant

bant exemplũ rerum naturaliũ,quòd ſicut ſe habet in rebus naturalibus,ſic & in amicitia:ſed in illis multa cõueniunt ad vnum & cõferunt ſibi inuicẽ:ergo & ſic erit in amicitia.Maior videtur valere per ſimilitudinẽ ſufficientẽ,quia in multis imitamur naturã,veluti in iis quæ fiunt per artem.Minor declaratur autoritate Heracliti & Euripidis,qui dixit terrã arefactam expetere imbrem,& aerem prægnantẽ imbre affectare vt effundatur in terram.& Heraclitus quoque inquit, cõtrarium cõferre ſuo cõtrario,& ex diſsimilibus oriri pulcherrimum concentũ vniuerſi,vt dicit in textu.Poſtea affert rationem eorũ qui dicebant ipſam eſſe ſimilitudinẽ,Sicut fit in rebus naturalibus,ſic fit in amicitia:ſed in illis fit vt ipſæ conſiſtant in ſimilitudine,ſic erit in amicitia.Patet ratio authoritate Empedoclis,qui dicere ſolebat quòd ſimile appetit ſimile,& res habentes ſimilitudinẽ habent inter ſe concordiam quæ eſt quaſi quædã amicitia.Notandũ quòd Philoſophus affert iſtas ſententias priſcorũ de amicitia inter ſe contrarias,non tamẽ affert vllam ſolutionẽ,quia hæc in proceſſu ſuo etiam patebunt.Dicere tamen poſſumus pro maiore declaratione quòd ſimile appetit ſimile per ſe:fugit verò ſimile per accidens.Nã ſi faber odit fabrum,vel figulus figulum,id non eſt per ſe,nec ea ratione qua figulus eſt,aut faber, ſed quia impedit alter alterius lucrũ:quòd ſi remoueatur impedimentum luceri vel honoris & huiuſmodi,amabit alter alterum propter ſimilitudinẽ & conuenientiã quæ eſt inter eos.Similiter dicendũ eſt de contrariis.Nam contrariũ fugit contrarium ſuũ per ſe,quia alterum alterum corrumpit.ſed quando dicimus contrariũ pergere ad contrariũ non per ſe, ſed per accidens videtur appetere,vt in medicina.Nam qui ſentit offenſionem per calorẽ,appetit frigidum non per ſe, ſed vt per calidum expellat id quod ſibi affert nocumẽtum. Bene ergo dicimus quòd ſimile appetit ſimile per ſe,fugit autem per accidens:econuersò autẽ dicitur in contrarietate: amicitia ergo conſiſtit in ſimilitudine & æqualitate.vnde ſi alter alterum amicorũ excedit,oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quandã æqualitatẽ ſi debeat conſtare amicitia.

{AT enim naturalis quidem.} Nunc Philoſophus poſthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur ſecundum res naturales,perquirit eas quæ accõmodatæ erant 9

Philo

Philoſopho morali,& ſecundũ quod pertinet ad moralẽ Philoſophu loqui de iis. Cùm enim loquamur de moribus poſthabendæ ſunt ſentẽtiæ rerũ naturaliũ ne cõfundantur ſcientiæ,& miſceantur naturalia moralibus.& affert duo conſideranda, ſcilicet vtrũ inter omnes homines amicitia fiat,an nõ fiat inter prauos,& vtrũ vna an plures ſint ſpecies amicitiæ. .{QVI nanq; putant.} Soluit Philoſophus dubitationẽ, quæ bifariã introduci poteſt & bifariam ſolui. Primo modo introduci poteſt hoc pacto,vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ, an ſint plures ſpecies. Illi qui putant ex eo eſſe vnam ſpeciem quia amicitia videtur eſſe & differre ſecundum magis & minus,arguebant hoc pacto, In quibus eſt magis & minus,non eſt vnum genus,quod habet plures ſpecies.at amicitia dicitur ſecundũ magis & minus,ergo amicitia non eſt vnũ genus quod diuidatur in plures ſpecies,ſed eſt vna tantum ſpecies, quæ dicitur ſecundũ magis & minus. Maior eſt nota. Nam ſpecies diſtinctæ ex oppoſito ſub aliquo genere ſunt æquè ſub ipſo,vt homo & equus,& non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal,quia in eo quòd animal ſunt,videntur habere cõmunem rationẽ,& magis & minus non facit differre ſpecie,veluti albedo quæ eſt magis albedo,& in maiore gradu quàm alia,non differt tamẽ ſpecie ab alia albedine. Minor quoq; patet,quòd amicitia dicitur magis & minus amicitia,vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos.quare vna erit ſpecies amicitiæ. Hæc quæſtio taliter introducta ſoluitur negando maiorem illã quæ dicebat quòd ea quæ habẽt magis & minus non ſunt diuerſa ſpecie. Nam aliqua ſunt differentia inter ſe ſpecie,& ſuſcipiunt magis & minus,dicit Philoſophus.& non ponit exempla,ſed dicit ſe antea dixiſſe,ſcilicet aut in hoc libro aut in aliis ante iſtum editis,tamen nos poſſumus afferre nonnulla alia talia, vt actus & potentia,ſubſtãtia & accidens quæ ſunt diſtincta inter ſe magis quàm ſpecie,& tamen reſpectu entis habent magis & minus. Nam ſubſtantia magis dicitur ens quàm accidens ſecundũ communem opinionem. Cæterum vtrum ens prædicetur vniuocè de decem prædicamentis ſecundum nonnullos Philoſophos, an æquiuocè, an per analogiam, non eſt præſentis operis. Sufficit ad hoc noſtrum propoſitum,quòd aliqua ſunt diuerſa ſpecie,quæ tamen ſuſcipiunt magis

magis & minus. hoc etiam exemplum afferri poteſt de materia & forma.Nam forma dicitur magis natura,quàm materia,vt oſtendit Philoſophus in ſecũdo Phyſicorũ. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt vtrum vna ſit ſpecies amicitiæ,an plures:& ſtatim reſpondet dicẽdo,qui nanque putant eſſe vnam tantùm ſpeciẽ amicitiæ propterea mouentur,quia ſuſcipit magis & minus:& ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno,quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus,& tamen ſunt diuerſa ſpecie inter ſe. Hæc prima expoſitio eſt communis,alia afferri poteſt nõ minus accommodata menti Philoſophi,talis ſcilicet vt non quærat Philoſophus vtrũ amicitia ſit vna ſpecies, an habeat plures ſpecies:ſed quærat vtrum ſit ſpecies id eſt vna communis ratio amicitiæ quæ æquè competat omni amicitiæ, an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ,rationes tamen illarum ſint diuerſæ ac ſi æquiuocè prædicaretur amicitia de illis.Illi igitur qui putabant eſſe vnam ſpeciem,& vnam rationem amicitiæ vniuocè competentem amicitiis cunctis, mouebantur ex eo,quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt vna ratio communis competens omnibus:at in amicitia eſt magis & minus,ergo in amicitia eſt communis ratio competens omnibus æquè amicitiis.& non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis.Contra hanc ſententiam ſic introductam & probatam,Philoſophus irruit negando maiorem,ſcilicet quòd non videntur illi duci ſufficienti ſigno, cũ dicunt eſſe communem vnam rationem æquè competẽtem iis quæ ſuſcipiunt magis & minus.Nam ſubſtantia & accidẽs non habent vnam rationem communem æquè competentem ambobus,quãuis ens magis & prius dicatur de vno quã de alio,id eſt de ſubſtantia quàm de accidente ſecundum cõmunem opinionẽ.quare nõ valet illa veſtra ratio & maior. Notandum pro ſecunda expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt vt vnus communis conceptus, & diuidi in vtilem, iocundam & honeſtam,& vna dicetur magis amicitia quàm alia.ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel voluntaria.quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt,beneuolentia mutua non latens,vt patebit inferius,competit magis amicitiæ honeſtę quàm alicui alteri:

ex quo prædicabitur amicitia per analogiam,vt magis com petat honeſta amicitia,& priuſquam aliis,& de aliis,inquam prædicetur per ſimilitudinem quandam rationis, vt conueniant in nomine,& ſimilitudine rationis, vt per analogiam prædicetur,vt diximus.

De amabili. CAP. II.

11 *PAtebunt autem hæc fortaſſe,ſi ipſum amabile*
12 *fuerit notũ. Non enim omne quoduis amatur, ſed ipſum amabile. Hoc autem,aut bonum,aut iucundum,aut utile eſt. Atq; id utile uidebitur eſſe per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare*
13 *fit ut amabilia ſint ipſum bonum & iucũdũ,ut fines. Vtrũ igitur ipſum bonum ament homines,an id quod ipſis eſt bonum? Diſcrepant enim nonnũquam hæc. Similiter & circa ipſum iucundum. Videtur autem id quiſque amare,quod bonum eſt ſibi. Et eſſe ſimpliciter quidem amabile, ipſum bonum: unicuiq; autẽ,id quod eſt unicuiq; bonũ. Amat autem quiſq; non id quod eſt ſibi bonũ,ſed quod apparet. neq; quicquam id refert. erit enim ipſum amabile apparẽs. Cùm itaq;*
14 *tria ſint ea propter quæ homines amant,circa beneuolentiã quidẽ inanimatarum rerũ,non dicitur amicitia. quippe cùm*
ἀντιφίλησις. *non ſit * reciprocus amor,neq; uoluntas boni illarum. Eſt enim ridiculum forſitan,uino bonum quẽpiam uelle. quod ſi uult: ſaluum illud uult eſſe,ut habeat ipſe. at oportere aiunt amico bona illius gratia uelle. Eos autẽ qui hoc modo uo-*
εὔνους. *lunt bona, * beneuolos dicunt: ſi non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam,amicitiam eſſe dicunt. An adiungendum eſt,non latentem? Sint enim complures iis beneuoli,quos non uiderunt: putant autem ſtudioſos eſſe, uel frugi. Atque fieri poteſt,ut illorum etiam quiſpiam eodẽ ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem ſibi beneuoli*

eſſe

eſſe uidetur, Amicos autem ipſos quodammodo quiſpiam di xerit latentes, ut erga ſeſe mutuo ſunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle ſibi mutuo bona non latentes: ob unum quid eorum quæ dicta ſunt.

COMMENT.

PAtebunt autem hæc fortaſſe ſi ipſum.} Hoc eſt ſecũdum 11
capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm oſtendit pertinere ad moralem Philoſophũ conſiderare de amicitia, & poſtquam attulit controuerſias priſcorum naturaliter loquentium, & eas poſthabuit, & attulit quæſtiones conſiderandas de ipſa ſecundum morales, nunc inueſtigare intendit definitionem amicitiæ, & videntur hæc cõtinuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendũ eſſe vtrum plures an vna ſit ſpecies amicitiæ, & ideo ſtatim dicit hoc fore manifeſtum ſi conſiderabimus obiectum amicitiæ, id eſt ipſum amabile. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima inueſtigat genus ponẽdum in definitione amicitiæ quod eſt beneuolentia: in ſecunda differentias ponendas in eadem definitione quæ ſunt duæ, ſcilicet mutua & non latens. Dicit igitur primò Philoſophus quòd patebũt hæc, ſcilicet vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ an plures: ſi innoteſcat nobis ipſum amabile vel amandum quod eſt obiectum amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod verſatur amicitia, & operatio eiuſdem eſt obiectum ipſius. at amabile eſt huiuſmodi: ergo amabile eſt obiectum circa quod verſatur amicitia, & operatio eius, ſiue amor, ſiue amatio dicatur. Maior declarari exemplis poteſt. Nam ſicut ens eſt obiectum proprium intellectus, ſimiliter color ſeu viſibile ipſius viſus, ſic obiectum amicitiæ erit id, circa quod amicitia & eius operatio verſatur. Maior eſt clara quòd amabile vel amandum eſt obiectum adæquatum, & proprium ipſius amicitiæ, vt patet.

{Hoc autem aut bonum.} Inuento & probato ꝙ amabi 12
le eſt obiectum adæquatũ ipſius amicitiæ, incipit nũc diuidere ipſum in ſuas ſpecies, dicẽdo ꝙ amabile aut eſt bonũ, aut vtile, aut iocundũ, & hæc ſunt tria, quæ amare ſolemus. Præter hæc autẽ nullũ videtur eſſe amabile. Vlterius intelligendum ꝙ iſtorũ duorũ vtrunq;, ſcilicet bonum & iocundum eſt vt finis: vtile autem videtur eſſe ad finem, & nõ finis, ſicut

diuitiæ, & medicinæ quæ ſunt ad vlterius,id eſt ad finē ordinata.dubitatur quia non videtur verū quòd amabile diuidatur eo modo quo diuiſit Philoſophus,quia bonū videtur cōprehendere vtile,& iocundū,& eſſe tanquam genus quoddā, cū vtile dicatur bonū,& etiā iocundū dicendū quòd Philoſophus accipit hic bonū quod eſt aut finis aut ad finē,& accipit bonū confusè,& prout ex oppoſito diſtinguitur cōtra iocundum vel vtile,vt patet.

13 {VTRVM igitur bonū.} Affert dubitationē quandā Philoſophus & eam ſoluit,quæ talis eſt:Diſtributum eſt amabile in tres ſpecies,in bonū,vtile & iocundum.Iſta interdū diſcrepare vidētur,quia aliud eſt bonū ſimpliciter,& aliud ſecūdū quid,& quod alicui dicitur bonum:& alio modo ſumitur bonū abſolutè,& alio modo bonū apparens,ſic etiam vtile & iocūdū.Vtrū igitur dicis eſſe amabile bonū ſimpliciter,an id quod dicitur eſſe alicui bonū?Reſpōdet Philoſophus ꝙ quiſq; videatur amare id quod eſt ſibi bonū.Poſtea dicit ꝙ ſimpliciter,id eſt abſolutè & ſine vlla exceptione amandū,& amabile eſt id quod eſt ſimpliciter, & abſolutè bonū.Cuiq; autē,id quod cuique eſt bonū.demū concludit quòd quiſq; amat id quod ſibi apparet bonū,ſiue ſit apparens,& etiā verè exiſtens,ſiue ſit tantū apparens,& non verè exiſtens.quare amatur id quod apparet eſſe bonū.Nā ſiue ſimpliciter ſit ſiue nō ſit,dūmodo appareat,amatur atq; expetitur ſub ratione boni,eſt tamē aut bonū ſimpliciter,aut bonum apparens.vnde Philoſophus in tertio de anima: Quocirca ſemper quidē ipſum appetibile mouet.Idq; eſt aut bonum,aut apparens bonū.Ex dictis Philoſophi emergere videtur quaſi amicitiæ genus,id eſt amor ſiue beneuolētia,quę deducitur ex re amanda,& eſt ab amante ad id quod amatur & quāuis nō explicauit genus amicitiæ,nos tamē poſſumus afferre & elicere ex dictis eius,dicēdo quòd amicitia eſt beneuolentia.verū ſicut amabile,aut eſt ſimpliciter, aut apparens ita beneuolētia ſimpliciter erit circa ſimpliciter amandū:beneuolentia apparens circa amandū ſiue amabile apparens,& ſimiliter amicitia.

14 {CVM itaque tria ſunt ea.}Hæc eſt ſecūda pars huius capitu.in qua inueſtigato iam genere inquirit differentias ponēdas in definitione amicitiæ.dictū eſt enim quòd amicitia eſt beneuolētia & beneuolētia eſt genus: nūc oſtendit quòd eſt mutua,quæ differentia eſt prima, & oſtēdit

hoc

hoc pacto, Omnis reciprocus amor eſt mutua beneuolentia, amicitia eſt reciprocus amor: ergo amicitia eſt mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi non eſt reciprocus amor nec voluntas boni illorum gratia. Nam in hoc maximè conſiſtit amicitia, ſcilicet in velle bonum alicui gratia ipſius cui bonum volumus. & dicit Philoſophus quòd eſt amor quidam erga inanimata, non tamen illorum gratia: ergo non eſt ibi voluntas boni ipſorum, nec beneuolentia mutua, nec amicitia.

{ AN adiungendũ eſt.} Hucuſque declaratũ eſt ꝙ amicitia eſt beneuolentia mutua, ſed hoc nõ ſufficit, cũ mutua beneuolẽtia poſsit eſſe etiã inter eos qui ſeſe nunquã viderunt, & ſe inuicẽ amãt, & alter neſcit de altero: quare Philoſophus addit aliã particulã, & differentiã, ſcilicet nõ latentẽ, vt habeamus perfectã definitionẽ amicitiæ, ſcilicet ꝙ amicitia eſt beneuolẽtia mutua nõ latẽs: cui definitioni aſsignatæ in genere cũ additur propter vnũ aliquid prædictorũ, ſcilicet aut propter bonũ, aut iocũdũ, aut vtile, videtur conſtitui ſpecies amicitiæ differentes inter ſe, vt patebit in ſequenti capitulo. Dubitatur circa definitionẽ allatã amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ. Id quod eſt principiũ amicitiæ nõ poteſt eſſe amicitia. at beneuolentia eſt principiũ amicitiæ: ergo beneuolẽtia nõ poteſt eſſe amicitia, nec econtra. Maior eſt nota, quia principiũ nõ eſt id cuius eſt principiũ, vt punctus eſt principiũ lineæ, tamẽ nõ eſt linea, vnitas eſt principiũ numeri, tamẽ nõ eſt numerus. Minor patet authoritate Philoſophi, qui in ſequentibus dicit beneuolentiã eſſe principiũ amicitiæ: ergo cõcluſio vera. Dubitatur circa differentiã primã, quia non videtur quòd ſit mutua. & hoc exẽplo oſtendi poteſt. Nã accipio amicitiã Socratis & Platonis. & patet ꝙ amicitia Socratis non eſt illa Platonis, nec ecõtra. Nã accidens vnũ nõ poteſt ſimul eſſe in duobus ſubiectis realiter diſtinctis. quare amicitia quæ eſt in Socrate, eſt ſua & ipſius Socratis, & amicitia quæ eſt in Platone, eſt ipſius Platonis: ergo non eſt beneuolentia mutua. Præterea matres & patres amant filios ſuos paruos, eo etiam tẽpore quo non amantur ab illis nec cognoſcuntur. Non eſt igitur ibi mutua beneuolentia, & tamen dicitur eſſe amicitia matris ad filiũ vel patris ad eundẽ: ergo ſuperfluũ fuit pone-

re mutuam in definitione illa. Dubitatur circa aliam particu lam & differentiã illam, ſcilicet non latentẽ, quia videtur ſuperflua. Sumamus enim Socratẽ & Platonẽ, & dicamus quòd alter alterũ viciſsim amat, & tamen Socrates neſcit amorem Platonis, & Plato amorem Socratis, & ſi vterque amat atque amatur: ibi cùm ſit mutua beneuolentia, eſt amicitia, licet lateat, quia eius manifeſtatio non videtur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd poſtea ſciant, ita vt illa beneuolentia mutua quæ antea latebat, fiat non latens, quid poſtea? nihil enim accedere videtur beneuolentiæ mutuæ ex tali manifeſtatione, quia in vtroque eſt beneuolentia mutua vt erat antea, quare ſuperflua erit illa particula. Oppoſitũ tamen Philoſophus attulit vt vidimus, & eius ſententia videtur eſſe vera, & partes rectè poſitæ in illa definitione, & definitio bene aſsignata, cùm conſtet ex genere & differẽtiis tanquam ex partibus eſſentialibus, & definitio videatur ſegregare amicitiam ab omnibus aliis quæ non ſunt amicitia, & item conuerti cum ſuo definito, ita vt omnis amicitia ſit beneuolentia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latens ſit amicitia, verum pro declaratione præmittendæ ſunt quædam diſtinctiones, & primò intelligendũ quòd beneuolentia ſumi poteſt vt quoddam commune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiam, ita vt amicitia dicatur beneuolentia, & beneuolẽtia item vt ſpecies alia ex oppoſito diſtinctè dicatur beneuolentia, ſicut diſpoſitio & habitus appellantur cõmuni nomine diſpoſitionis. nam habitus eſt diſpoſitio & item diſpoſitio eſt diſpoſitio. Nam quædam eſt diſpoſitio quæ non eſt habitus, & tamẽ omnis habitus eſt diſpoſitio, vt docet Philoſophus in prædicamentis. Nam diſpoſitio illa, quæ videtur eſſe ſpecies, & opponitur ex oppoſito habitui, dicitur eſſe de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamen ambo collocãtur ſub diſpoſitione tanquã ſub quodam communi genere, ſi ſequamur eos qui dicunt diſpoſitionem & habitum differre vt ſpecies diſtinctas & collocatas ſub eodem genere diſpoſitionis: & ſicut ibi diſpoſitio ſpecies cùm non habeat aliud nomen, ſumit nomen generis: ſic in hoc loco beneuolentia ſumet nomen generis ſic dicti. Præterea alia affertur diſtinctio quòd amicitia conſiderari multifariam ſolet. vno modo vt eſt qualitas quædam abſoluta, & nõ mutua, nec

habens

habens relationem,vt eſt amicitia matrum ad filios,quæ con ſideratur vt eſt qualitas quædam in matre non habens correſpondentiã in filio: ideo largo modo dicitur amicitia. Item amicitia conſiderari poteſt ſignificans relationem quandam æquiparantiæ,quæ fundatur in qualitate illa abſoluta, ſicut ſi duæ albedines æqualis gradus ſint ſimiles. Conſiderantur autem ibi duo,ſcilicet albedo quæ eſt fundamentum & relatio, ſcilicet ſimilitudo quæ fundatur in albedine:albedo autẽ ipſa primò in ſubiecto eſt ſuo,eodem pacto fit in amicitia,vbi eſt relatio æquiparantiæ.Nam ſi in vno extremo ponitur amicitia,oportet & in altero poni,vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri reſpondens,& hæc amicitia hucuſque eſt beneuolentia mutua.Item tertio modo conſideratur amicitia,vt accedat alter reſpectus, ſcilicet vt vterque ſciat beneuolentiam alterius,& ſic erit amicitia integra,vt ſumitur in definitione à Philoſopho.Nam prima eſt impropria. Secundo modo eſt etiam imperfecta licet propius accedat. Tertio modo eſt amicitia definita à Philoſopho.His diſtinctionibus præmiſsis reſpondere poſſumus dubitationibus. Ad primã quòd beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ, cùm ſit principium eius. Reſpondetur per diſtinctionem ſuperius factã, quòd amicitia non eſt beneuolentia quæ eſt ſpecies, ſed beneuolẽtia quæ eſt genus.at cum dicitur quòd beneuolẽtia eſt principiũ, conceditur de beneuolentia quæ eſt ſpecies: ſicut diſpoſitio quæ eſt ſpecies,eſt principium habitus, & tali ratione non eſt genus, ſed illa eſt genus quæ de vtriſque dicitur ſpeciebus, & ſic amicitia erit vna ſpecies ſub genere beneuolentiæ collocata.Ad ſecundam dubitationem cùm dicitur quòd illa particula, ſcilicet mutua eſt ſuperfluè poſita à Philoſopho, quia amicitia quæ eſt in Socrate eſt propria Socratis, & quæ eſt in Platone eſt ipſius Platonis: ergo non eſt mutua, qui non migrat de ſubiecto in ſubiectum. Reſponderi poteſt per diſtinctionem illam,ꝙ non accipitur hic mutua,vt amicitia tranſeat de ſubiecto in ſubiectum,id eſt ab amico in amicum,ſed accipitur hic reſpectus & relatio æquiparantiæ ſecundum ſimilitudinem,vt amicitia quæ eſt in Socrate ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Platone,non autem tranſeat in Platonem.& eodem modo amicitia quæ eſt in Platone ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Socrate,non autem tranſeat in Socratem, ſed ſit ſi-

militudo & correſpondentia quædam, vt par rari referatur quaſi repaſsio quædam,& illæ duæ amicitiæ differãt tantum numero & ſpecie conueniant,vt ſint eadem amicitia, & eiuſdem rationis ſi habent idem obiectum. & hoc pacto neceſſariò ponitur mutua,quia mutua ſe referũt. Sed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia,& tamẽ non eſt mutua,reſpondetur quòd talis amicitia dicitur largo modo,vt diſtinctione ſuprâ allata oſtendimus, & non dicitur propriè amicitia, eo modo quo propriè ſumitur. Ad tertiam dubitationem, cùm dicebatur quòd illa particula non latens ſuperfluè ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta,quia eodem modo cùm ſit mutua beneuolentia in Socrate & Platone,erit amicitia ſiue ſciant illi,ſiue neſciant ſe amare & amari.Dicendum quòd neceſſariò requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitiæ,quia ibi eſt relatio quædam quæ adiungitur ei, & fit mutatio quædam in ſubiectis : quæ cùm antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt,& talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam : quare non fruſtra ponitur illa particula, non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. CAP. III.

φιλήσεις, *DIfferunt autem hæc ſpecie, *& amores ergo & *
16 *amicitiæ. Tres igitur ſunt amicitiæ ſpecies,*
17 *æquales numero amabilibus ipſis. ob unumquodque enim eſt mutuus amor, non latens.*
18 *Atque qui ſeſe mutuo amant, hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem ſe mutuo amant. non per ſe amant : ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem, non enim facetos amant,quia ſunt tales:ſed quia ipſis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant,ob ſuum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatem, ob id quod eſt ipſis iucundum. & non quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus.Per accidens igitur hæ ſunt amicitiæ.non enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur : ſed quo uel bonum aliquod*

quod affert, uel uoluptatem. Tales autem amicitiæ, facilè diſ- 19
ſolui poſſunt, non permanentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi
non ulterius iucundi ſint aut utiles, amare deſiſtunt. Vtili-
tas autem non permanet, ſed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo
propter quod erant amici, diſſoluitur & amicitia, utpote
quæ ob illud erat. Maximè autem amicitia talis in ſenſibus
fieri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, 20
ſed utilitatem ſequuntur: & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui
ſuæ ſtudent utilitati. tales autem nec multum ſimul uiuunt.
interdum enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali con
greßione, ſi non ſint utiles. Nam eouſque iucundi ſunt, quo-
uſque boni conſequendi ſpem habent. Cum his amicitijs &
hoſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolupta
tem conſtat. uiuunt enim cum affectu. & id maximè ſequun- 21
tur, quod eſt ſibiipſis iucundum, & præſens. At cùm muta-
tur ætas, alia fiunt & ipſa iucunda. quocirca cito fiunt a-
mici, citòque deſiſtunt. nam ſimul cum eo quod ipſos afficit
uoluptate, & amicitia ipſa mutatur. talis uerò uoluptatis,
celeris fit mutatio. Proni ſunt etiam ipſi iuuenes ad amores.
Plurimum enim amatoriæ amicitiæ perturbatione fiunt, &
ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito deſiſtunt, ea-
dem die propoſitum ſæpe mutãtes. Hi uolunt totos dies unà
uerſari ſimúlque uiuere. ſic enim fit ipſis id quod per ami-
citiam ſuam affectant. Bonorum autem amicitia, ſimiliúm- 22
que uirtute perfecta eſt amicitia. Hi nanque mutuo ſibi bo-
na ſimiliter uolunt, quo boni ſunt. Boni uerò ſunt per ſe-
ipſos. Atque ij maximè ſunt amici qui bona amicis illorum 23
gratia uolunt. Propter ſeipſos enim ita ſeſe habent, & non
per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu ſunt 24
boni. At uirtus res permanens eſt. Atque horum uterque bo- 25
nus eſt ſimpliciter, & amico. Boni enim ipſi, & abſolutè,

& ſibi mutuo boni ſunt. & utiles & iucundi ſimili modo. Nam boni, & abſolutè, & ſibi mutuo ſunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones ſunt uoluptati: & quæ ſunt tales. Bonorum autem actiones tales ſunt, aut ſimiles. talis
26 *autem amicitia, non ſine ratione permanens eſt: coniunguntur enim in ipſa omnia quæ in amicis eſſe oportet. Nam o-*
1 *mnis amicitia aut eſt ob bonum, aut ob uoluptatem, uel ſimpliciter, uel amanti, & ob ſimilitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per ſeipſos amicitiæ inſunt. huic enim ſimiles ſunt & cæteræ. Et id quod eſt abſolutè bonum, eſt & iucundum ſimpliciter. Maximè igitur hæc ſunt amabilia: & amare ac amicitia, in his eſt maximè, & optima amici-*
27 *tia. Sunt autem meritò tales amicitiæ raræ. pauci enim ſunt*
1 *tales. Tempore inſuper & conſuetudine opus eſt. Secundum enim prouerbium, non fit ut mutuo ſe cognoſcant, priuſquàm ſimul conſumant dictam ſalis menſuram. Nec igitur fit, ut prius recipiant ſe, ſintq́; amici, quàm amabilis utrique uideatur eſſe atque credatur uterque. Qui uerò ea celeriter inter ſeſe mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem eſſe amici: ſed non ſunt, niſi ſint & amabiles, & idipſum ſciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta eſt amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique ſimilis*
21 *eſt ab utroque quod quidem amicis inſit oportet.*

COMMENT.

16 DIfferunt autem illa tria nimirum ſpecie.} Hoc eſt ter-
11 tium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm aſſignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit: nunc diui-
21 dit eam in plures ſpecies, declarando quo pacto diſtinguuntur: & ſic quoquo modo apparebit ſolutio dubitationis ſuprà allatæ in primo capitulo, ſcilicet vtrum ſit vna ſpecies in plures. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima de

ma declarat duas ſpecies amicitiæ,quarũ vna eſt ad vtilitatem,alia eſt ob iocunditatẽ.In ſecunda declarat aliã ſpeciem quæ eſt ob bonitatẽ vbi cõſiſtit amicitia proprie dicta.Affert igitur in primis tres cõcluſiones probãdas.Prima eſt,quòd tres ſunt ſpecies amicitiæ,& probatur hoc pacto:Quot ſunt amabilia ſpecie diſtincta,tot ſunt ſpecies amicitiæ quæ circa illa verſantur:ſed ea quæ amantur ſunt tria diſtincta ſpecie:ergo & tres erunt amicitiæ ſpecie diſtinctæ,id eſt tres ſpecies amicitiæ. Maior eſt nota per diuiſionẽ antea allatã, quòd amandũ triplex eſt,ſcilicet aut vtile,aut iocundum,aut bonum.Minor quoq; declaratur.Nã amicitia debet diſtingui ſecundum diſtinctionẽ obiecti ſui,quod ſuprà tripliciter eſt diuiſum.Notandũ quòd potentiæ & habitus diſtinguuntur per operationes,& per obiecta,vt dicit Philoſophus in libro de Anima,& ſic ex diuerſitate obiectorum ſumitur diuerſitas,& actuum,& potentiarũ atq; habituum.Cùm igitur obiectum amicitiæ ſit triplex,amicitiæ tres erunt ſpecies.

17 {OB vnumquodq; enim iſtorũ.} Affert ſecundã cõcluſionem hoc pacto:Omne id cui cõpetit aſsignata definitio amicitiæ eſt amicitia:ſed iſtis tribus ſpeciebus ſuprà nominatis competit aſsignata definitio amicitiæ:ergo illæ tres ſpecies dictæ ſunt amicitiæ.Patet ratio,quia amicitiæ quæ eſt ob vtile cõpetit,vt ſit beneuolẽtia mutua nõ latens,& amicitiæ itẽ quæ eſt ob iocundũ,& itẽ ei quæ eſt ob bonũ.Notandũ quòd amicitiæ nõ eſt vna ratio formalis quæ æquè competat iſtis tribus amicitiis,& vniuocè,nec etiã æquiuocè:quare collocari videtur amicitia ſic ſumpta inter æquiuocũ & vniuocum, vt prædicetur de partibus ſubiectiuis & iſtis tribus ſpeciebus per analogiã quãdam,& per ſimilitudinẽ rationis:vnde amicitiæ nomen & ratio cõpetet iis tribus ſpeciebus amicitiæ,nõ tamen æquè.Nã primò & ſimpliciter cõpetet illi quæ eſt ob bonum;poſtea verò & per ſimilitudinẽ competet illis aliis ſpeciebus amicitiæ.Nã dicetur amicitiæ & beneuolentiæ mutuæ nõ latẽtes,ob ſimilitudinẽ quam habẽt cũ amicitia quæ eſt ob bonũ,quæ ſimpliciter eſt amicitia,& vera beneuolentia mutua nõ latens & proprie dicta.Notandũ quòd amatio eſt affectio vel operatio quædã amicitiæ,nõ tamen omnis.Iſta enim habẽt ordinẽ,vt vbi eſt amicitia,ſit amatio, & non ecõtrà.Nã eſt aliquãdo amatio vbi nõ eſt amicitia.

18 {QVI igitur ob vtilitatẽ.} Affert tertiã cõcluſionẽ Philoſophus,qua poſtquam diuiſit amicitiã in ſpecies ſuas,incipit cõſiderare de vtili & iocunda,quòd nõ ſunt per ſe,ſed per accidens amicitiæ.Probatur,Amicitia quæ eſt inter eos qui ſeipſos non propter ſe amant,ſed propter aliquid aliud,nõ eſt amicitia per ſe,ſed per accidẽs:ſed amicitia quæ eſt ob vtilitatem,& ea quæ eſt ob voluptatem eſt huiuſmodi:ergo tales amicitiæ nõ ſunt per ſe,ſed per accidẽs.Maior eſt nota,quia ſi amamus aliquẽ ob pecuniã,profectò pecuniã amamus per ſe:illũ verò per accidens,& ob aliquid aliud,& ob ipſam pecuniã.Minor declaratur,quia in amicitia vtili amatur vtilitas quidẽ per ſe,& amicus ille per accidens:ſimiliter eſt de iocunda,vt ſi quis amat facetũ ob voluptatẽ,amat quidẽ voluptatẽ per ſe,facetũ verò per accidens,& ſic tales amicitiæ dicuntur eſſe per accidẽs,vt apertè dicit in textu Philoſophus.

19 {ATQVE tales amicitiæ facilè.} Nũc declarat Philoſophus ꝙ iſtæ duæ amicitiæ quæ fundãtur in vtilitate,aut voluptate facilè diſſoluuntur hoc modo:Illæ amicitiæ quarum cauſæ facilè ceſſant,facilè etiã diſſoluũtur:ſed amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem aut voluptatẽ ſunt huiuſmodi:ergo tales amicitiæ facilè diſſoluuntur.Patet ratio,quia remota cauſa per ſe alicuius effectus à qua talis effectus dependet,remouetur etiã ille effectus:vnde cũ cauſæ huiuſmodi amicitiarum vtiles & iocundæ facilè mutentur,quæ ſunt vtilitas & voluptas,facilè diſſoluuntur tales amicitiæ.Nã ſecundũ diuerſas ætates diuerſæ ſunt vtilitates,& cõmoda:quin etiã in eadem ætate ſæpè mutantur vtilitas,& cõmodum.Nã ægrotus facit libenter amicitiã cũ medico,pauper cum diuite cauſa commodi:mutata autẽ cauſa facilè mutatur amicitia.Eodẽ modo euenit in amicitiis quæ ſunt ob voluptatẽ:nã facilè mutantur voluptates,& variantur,& varia delectant in variis ætatibus conſtitutos.Alia enim adultos,alia adoleſcentes afficiunt voluptate.Cũ igitur vtilitas & voluptas ſint cauſæ nõ ſolum efficientes,ſed etiã finales harũ amicitiarũ,& ceſſante cauſa amicitiæ ceſſat amicitia,cauſæ autẽ tales,ſcilicet voluptas,& vtilitas facilè mutantur,& ceſſante merito amicitiæ quæ ſunt ob illa facilè diſſoluentur. {MAXIME autem

20 amicitia talis.} Affert aliã ſententiã de iſtis duabus amicitiis quæ ſunt ob vtilitatẽ vel ob voluptatẽ,qua declarat ſubiecta

iecta in quibus plerunq; ſunt ſecundũ varias ætates. Nam in nonnullis videtur vtiles præcipuè reperiri, in quibuſdã verò potius iocundæ. dicit autẽ quòd amicitia quæ eſt ob vtilitatem, maximè reperiri videtur in ſenibus, & etiã in iis iuuenibus, qui maximè ſunt intenti ſuæ cõmoditati. Nõ omnes iuuenes ſunt eiuſdẽ conditionis, ſed quidã ſequuntur vtilitatẽ, quidam & ob hoc ſæpius ſequuntur voluptatẽ: maximè vero amicitia ob vtilitatẽ in ſenibus fieri videtur, quia cùm indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles: reperiuntur tamen iuuenes interdum ita dediti lucro & cõmodis, vt eos tantũ quærant amicos vnde vtilitatem ſe cõſequi poſſe cõfidant. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd amicitia hoſpitalitia poni etiam poteſt inter huiuſmodi amicitias quæ conſtant vtilitatis gratia. Nã hoſpes hoſpitem amat, & ſuſcipit cõmodi & vtilitatis cauſa vt experientia patet. Notandũ quòd hos ſenes & iuuenes quos hic Philoſophus accipit, ſumit non ſtudioſos: nã ſi ſtudioſi eſſent diligerent ſe inuicem ob virtutẽ & bonitatẽ, & ſtabilis eſſet talis amicitia vt patebit infra. {IVVENVM autem amicitia.} Nunc oſtendit Philoſophus ſubiectũ in quo præcipuè eſt amicitia iocunda, dicẽdo quòd talis amicitia maximè reperitur in iuuenibus, & adoleſcentibus. & aſsignat rationem, quia ipſi plerunq; viuunt ſecundũ perturbationẽ, & ſecundũ appetitum, amãtes id quod affert voluptatẽ præſentẽ: & poſt hoc infert quòd iuuenũ amicitia facilè ſoluitur & mutatur, quia mutatur cauſa voluptatis, & ipſa voluptas qua cõſtabat amicitia. nam cùm mutatur ætas mutatur affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parũ ſtabilis eſt huiuſmodi amicitia. Itaq; cito fiunt amici & cito deſiſtunt. Nã vertuntur facilè ad amores vt plurimũ laſciuos, quia viuunt plerunq; cùm perturbatione, & quia appetunt mutuas voluptates volunt frequẽter ſimul verſari, quare facilè oritur amicitia inter eos, & facilẽ citoq; diſſoluitur, tum ex parte rerum quæ afficiunt voluptate, tum ex parte amantũ. vtroq; enim modo declarauit Philoſophus mutabilitatem huius amicitiæ. 21

{BONORVM autẽ hominum amicitia.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua poſteaquàm declarauit qualis eſt amicitia ob vtilitatem, & ob voluptatẽ: nunc trãſit ad veram amicitiam bonorum hominũ, & eam declarat afferẽdo plu- 22

res concluſiones vt euidentius percipiatur. Prima concluſiò eſt,quòd bonorum amicitia eſt perfecta hoc modo,Ea amicitia qua homines ſe ad inuicem amant propter ſeipſos,& non propter aliquid aliud,eſt perfecta amicitia:ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi,ergo talis amicitia eſt perfecta.Patet ratio,quia tales amici volunt ſibi mutua bona,& vt veri amici qui amicum amant ipſius amici gratia.

23 {ATQVE ij maximè ſunt.} Affert aliā concluſionē quòd amicitia bonorū eſt maxima amicitia,Illa amicitia qua aliqui mutuo ſibi volūt bona ſimpliciter,hoc eſt maxima amicitia·ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi:ergo eſt maxima amicitia.eſt enim per ſe,& nō per accidēs,neq; ꝓpter aliud.

24 {PERMANET igitur horū.} Alia eſt concluſio ꝙ amicitia bonorū eſt permanens & ſtabilis hoc pacto,Ea amicitia quæ habet cauſas firmas & ſtabiles,eſt permanēs & ſtabilis: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi,ergo amicitia bonorū eſt permanēs & ſtabilis.Patet ratio,quia amicitia bonorum conſtat virtute quæ eſt firma & ſtabilis,vt antea vidimus.

25 {ATQVE horum vterq;.} Alia eſt concluſio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id quod eſt ſimpliciter amandum,eſt ſimpliciter amicitia:ſed amicitia bonorū eſt huiuſmodi:ergo amicitia bonorum eſt ſimpliciter amicitia.Patet ratio, quia talis videtur eſſe amicitia quale eſt amandū. Vnde ſi eſt amandū ſiue amabile ſimpliciter,amicitia quæ dicitur reſpectu illius,erit ſimpliciter amicitia.Innuit etiā quòd amicitia bonorum eſt perfectiſsima.& probari poteſt hoc modo,Illa amicitia cui nihil deeſt perfectiſsima eſt amicitia:ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi,ergo amicitia bonorū eſt ex omni parte cōpleta.Nam cōplectitur nō modo bonitatē,ſed etiam iocunditatē & vtilitatē,quæ ſponte ſua,vt ita loquar, & ſuapte natura ſequuntur amicitiā bonā.primò enim nodus amicitiæ eſt ipſa virtus & bonorum morum ſimilitudo, deinde ſequitur vtilitas ex ſeſe ita vt non vtilitatē amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſequatur,vt inquit Cicero.Boni enim amici abſolutè ſunt boni,vt dicit Philoſophus in textu:præterea ſibi mutuo vtiles,tum etiam iocundi,nam ſuæ propriæ operationes ſibi iocundæ ſunt,&. quæcunq; ſunt ſimiles ſuis: at boni amici & ſtudioſi ſimiles habent operationes ſtudioſas & ſimilibus delectantur ſtudiis & moribus.

{TALIS

{TALIS autem amicitia permanẽs.} Alia eſt concluſio, 26
quaſi orta ex dictis qua cõfirmatur ſuperior cõcluſio iã allata, ſcilicet ꝙ bonorũ amicitia eſt firma & permanẽs:& probatur hoc pacto, Illa amicitia quæ per ſe cõplectitur omnia ea quæ reperiuntur in amicis, eſt maximè ſtabilis amicitia: ſed bonorum eſt huiuſmodi, ergo eſt maximè firma & ſtabilis. Patet ratio, quia omnis amicitia aut eſt ob bonum, vel ob iocundũ, vel ob vtile, & iocundũ, inquam, vel ſimpliciter vel alicui, veluti amanti, quia nõ eſt ſimpliciter iocundũ, ſed per ſimilitudinẽ quandã, & per accidẽs. At hæc omnia per ſe inſunt amicitiæ bonorũ, quia ibi eſt bonũ & iocundũ ſimpliciter, & bonum ſimpliciter &c. id eſt vtile & iocundũ comitantur ex ſeſe. Meritò igitur tales amicitiæ ſtabiles eſſe dicũtur, cùm earũ obiectũ vi cõtineat omnia alia quæ reperiuntur in aliis amicis: ſed ita vt ſi illis cõpetant per accidens, amicitiæ bonorũ cõpetant per ſe. Nã amicitiã bonorũ ſequitur iocunditas ſimpliciter & per ſe, & nõ eſt eius rationis cuius eſt voluptas in amicitiis quæ ſunt tãtùm ob voluptatẽ, quia illa eſt ſecundũ quid, & apparens, ſed hæc ſimpliciter & vera. Notandum ꝙ homo cùm eſt adeptus virtutes, gaudet vehementer perfectione ſua quia non incaſſum videtur eſſe productus à deo, diligit autẽ ſeipſum magnopere vt bonum, eodẽ pacto cùm videt aliquem ſtudioſum, & ſibi ſimilem, amat illum ea ratione qua percipit illũ eſſe bonum: & ex conſequenti gaudet illius probitate, & reſultat ſumma iocũditas ex tali amicitia, & vtilitas, quia volunt mutuò ſibi bona & quærunt. Talis igitur amicitia tot partibus egregiis cõpleta & cumulata, eſt præclara, & firma amicitia fundamẽtum habens virtutũ, & eorundẽ morum ſimilitudinẽ. Nam omniũ ſocietatum, vt inquit Cicero, nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniunctis.

{SVNT autem meritò tales.} Affert aliã concluſionem, 27
quòd amicitia bonorũ eſt rara, hoc pacto: Amicitia quæ habet cauſam difficilẽ rarò fieri ſolet: ſed bonorum amicitia habet cauſam difficilem: ergo rarò fit. Patet ratio, quia virtus eſt cauſa amicitiæ bonorum, quæ difficile cõparantur, & circa difficile verſatur, vt antea patuit. Simul etiã quia fieri nõ poteſt ſine prudẽtia quam cõſequi difficile eſt. Affert aliã rationem Philoſophus ad eandẽ cõcluſionem probandã. Ea

amicitia

amicitia quæ indiget diuturnitate tẽporis vt fiat,eſt rara:ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi:ergo amicitia bonorũ eſt rara.Ratio patet,& declaratur à Philoſopho antiquo prouerbio,quòd homo nõ cognoſcit hominẽ perfectè niſi longitudine tẽporis,& niſi comedat modiũ ſalis.vnde cùm amicitia debeat eſſe nõ latens,& amici ſe debeãt inuicem cognoſcere, ideo requiritur diuturnũ tẽporis ſpatiũ,& illud prouerbium accommodatur quod de ſale dicitur:quod tetigit etiã Cicero cum inquit,Verũ eſt quod dicitur,multos modios ſalis ſimul eſſe edendos vt amicitiæ munus expletum ſit.His dictis ſoluere videtur tacitam obiectionem:nã aliquis dicere poſſet ꝙ multi breui tẽpore fiunt amici,exhibendo inter ſe omnia quæ ad amicitiã requiruntur.Ad hoc dicit Philoſophus quòd ij non ſunt propriè amici,poteſt tamen eſſe in eis voluntas amicitiæ,& beneuolẽtia quædã,non tamẽ erit amicitia propriè,licet ibi eſſe appareat aliquas operationes ad amicitiã pertinentes.Nã ſicut poteſt aliquis operari operationes ſtudioſas,etiã ſi nõ habeat virtutẽ:ſic fieri poteſt vt aliqui agant tãquàm amici,cùm re vera nõ ſint propriè amici,ſed habeãt voluntatẽ cõtrahendi amicitiã.Poſt hæc concludit Philoſophus ꝙ talis amicitia bonorum eſt perfecta tẽpore,& omnibus aliis ſupradictis,& ſimilis ſit vtriq; amicorũ ab vtroq;, quod requiritur ad amicitiã.propter hoc ſcilicet ꝙ ſint ſimiles in virtute.Meritò igitur talis amicitia rara eſt quod eſt ſignum perfectionis,& ſimpliciter amicitia cũ habeat fundamentũ,& cauſam ipſam virtutẽ.Digni enim ſunt amicitia, vt ille inquit,quibus ineſt cauſa cur diligãtur.Rarũ genus & quidẽ omnia præclara rara.Nec quicquam difficilius quàm reperire quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum.

Græcè melius : ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ. ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τοῦτ. &c.

Quòd ſtudioſa amicitia propriè dicatur amicitia, alia verò per accidens.

CAP. IIII.

*EA *uerò quæ ob uoluptatẽ, & ea quæ ob utilitatem eſt, ſimilitudinem huius habent. Boni nanq;, & iucundi, & utiles ſibi mutuò ſunt. Maximè autem & tales amicitiæ permanẽt:*
28 *cũ æquale ſit ab utriſq;, ut uoluptas. & non ſolũ hoc modo, ſed*

*ſed etiam ab eodem. ut inter facetos fit. & non inter ama-
torem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eiſdem.
ſed ille quidem aſpectu gaudet adamati, hic autem obſequio
amatoris. Deſinente uerò pulchritudine, amicitia quoque
nonnunquam deſinit. Illi nanque aſpectus non eſt iucundus,
huic autem obſequium non præſtatur. Plerique autem in a-
micitia permanent, ſi ex conſuetudine mores dilexerint eoſ-
dem mores habentes. Sed qui non ob uoluptatem in amatori
bus, ſed utilitatem commutant, ij & minus ſunt amici, &
minus permanent. Qui uerò ſunt ob utilitatem amici, ij ſi-
mul cum utilitate diſſoluuntur. Non enim hi ſeſe mutuò,
ſed utilitatem amabant. Fit igitur ut & praui prauis, & bo* 29
*ni prauis, & neutri quibuſuis amici ſunt ob uoluptatem
atque utilitatem. ſed boni ſoli ſunt propter ſeipſos amici.
Mali nanque ſeipſis non gaudent, niſi utilitas proueniat
aliqua. In ſola etiam bonorum amicitia, nullum calum-
nia locum habet. Non enim facilè cuiquam quiſpiam de eo* 30
*credere poteſt, quem ipſe diuturno tempore comproba-
uit. In his ipſis eſt, & ſibi mutuò credere, nunquam in-
iuriam facere, cæteraque omnia quæ amicitiæ ueræ cenſen-
tur ineſſe. In cæteris autem amicitijs, nihil prohibet ea quæ
ſunt hiſce contraria fieri. Interdum nanque homines eos e-
tiam dicere conſueuerunt amicos, qui ob utilitatem amant:
ut ciuitates (ſocietates enim à ciuitatibus utilitatis gratia
fieri uidentur.) Et item eos qui ſe propter uoluptatem mu-
tuò diligunt, ut pueri: nos etiam fortaſſe tales quidem ami-
cos dicere oportet. Et aſſerere autem ſpecies amicitiæ plu-
res eſſe. Atque primò quidem & propriè amicitiam eam
eſſe, quæ bonorum eſt hominum ratione ſanè, qua boni ſunt.
cæteras autem per ſimilitudinem. Quo namq; bonũ quod-
dam in ipſis eſt & ſimile, hoc ſunt amici. Id enim quod*

afficit uoluptate, bonum quoddam ijs eſt, qui uoluptatem
31 *amant.* Non *autem multum hæc copulentur. nec ijdem ob*
32 *utilitatem, uoluptatemq́; fiunt amici.* Nam *ea quæ per ac=cidens ſunt, non nimium coniunguntur..* In *has autem ſpe=cies amicitiá diſtributa, praui quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatem amici, hac ratione ſimilitudinem ſubeuntes, boni autem ſunt propter ſeipſos amici. ea nanque ratione quá boni ſunt. Hi igitur ſunt abſolutè amici: illi uerò per accidens, & quia ſunt ſimiles his.*

COMMENT.

28 EA VERO quæ ob voluptatem & ea quæ.} Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit tres ſpecies amicitiæ ſecundum rationem cuiuſq;: nunc comparat ambas illas, ſcilicet vtilẽ & iocundam cum amicitia bona, & oſtendit, in quibus ſunt ſimiles, & in quibus ſunt diſsimiles, & differunt. Diuiditur itaque in duas partes quæ declarabuntur. In prima igitur affert ea in quibus ſimilitudinem habere videntur illæ duæ amicitiæ cum amicitia perfecta. Primò quia boni amici ſunt iocundi ſibi inuicem: eodem pacto amici qui ſunt ob iocunditatem. Item amici boni ſunt ſibi inuicem vtiles: eodẽ vel ſimili modo amici ob vtilitatẽ. Quare ob hanc conditionẽ illæ duæ amicitiæ videntur habere ſimilitudinẽ quandam cũ amicitia perfecta. Præterea ſi ſunt permanentes aliquo tempore, habent ſimilitudinem in eo quòd ſunt permanẽtes cum perfecta amicitia, quæ eſt vehementer firma vt vidimus: ille verò ſi permaneant aliquanto temporis, fit hoc cùm æquale ſibi inuicem rependunt, vt voluptatem pro voluptate: ſed cùm iocunda ſint, & voluptaria diuerſa, requiritur etiam ad ſtabilitatem talis amicitiæ, vt eiſdem voluptariis delectentur, quod euenire videtur inter facetos, non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eiſdem, ideo citò diſſoluitur talis amicitia. Deinde oſtendit quòd alio modo fieri poteſt, vt talis amicitia aliquanto temporis permaneat, ſi alter alterius mores diligat ex conſuetudine, & quia ſimiles moribus ſunt: diligũt ſe enim viciſsim ob ſimilitudinem quam habent

bent inter ſe, ex qua ſimilitudine morum coniunctio amicitiæ permanet aliquod tempus. & ſic ex iſtis duabus conditionibus oſtendit Philoſophus quòd illæ duæ amicitiæ habent ſimilitudinem cum bona amicitia, tamé in pluribus differunt, & nihil etiam in quibus ſimiles eſſe videntur differunt, quia vtile & iocundum in bona amicitia ſimpliciter eſt tale: in illis verò nō ſimpliciter, ſed ſecundum quid & ipſis. Poſt hæc Philoſophus oſtendit quando fit vt illæ amicitiæ duæ minus permanent cùm permutāt voluptatem cum vtilitate: ſed quicquid ſit, patet quòd illæ duæ amicitiæ habent cauſam, altera voluptatem, altera vtilitaté, quibus ceſſantibus ceſſat amicitia, & illæ cauſæ facilè ceſſant. quòd ſi aliquod tempus permanent, fit cùm eueniunt ea quæ ſuprà dixit Philoſophus de amicitia, quæ eſt ob voluptatem. quę dicta accommodari etiam poſſunt amicitiæ ob vtilitaté. {FIT igitur vt voluptatem.} Hæc eſt 29 ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſtquā declarauit ſimilitudinem quam habere videntur amicitiæ vtiles & iocundæ cùm ea amicitia quæ eſt ob bonum, & quæ eſt ſimpliciter amicitia: nunc oſtendit diſsimilitudinem quam habent, & quomodo differunt ab illa: afferendo plures conditiones quibus illæ diſtinguuntur à bona amicitia. Prima conditio eſt, quòd illæ duæ amicitiæ inter quoſuis homines reperiri poſſunt, bona autem ſimpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari poteſt duabus concluſionibus. Prima, Cunctis hominibus quibus contingit amabile vtile eſſe iocundum, contingit amicitiam contrahere ob voluptatem, aut vtilitatem: ſed quibuſcunque ſiue malis, ſiue non malis fieri poteſt vt amabile ſit vtile vel iocundum: ergo quibuſuis contingit amicitiam contrahere ob vtilitatem aut voluptatem, vt patet in textu. Secunda, Amicitia quæ eſt inter homines qui ſeipſos amant propter ſeipſos tantum, & non propter aliquid aliud, eſt ſolum inter bonos: ſed amicitia quæ perfecta & ſimpliciter dicitur eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta eſt ſolum inter bonos. & ſic ex iſta conditione duabus concluſionibus probata, patet prima maxima differentia quæ eſt inter iſtas duas amicitias, & amicitiam perfectam, cùm illæ fieri poſsint inter quoſuis: hæc ſolum inter bonos. {IN SOLA etiam bo- 30 norum hominum.} Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris; & hic non bene, iudicio meo,

traductum fuit vocabulum illud à quibuſdam quod dicit mutabile,& debebat poni calumnia loco illius: & ideo hic expoſitores ſequendo illud vocabulum tranſmutabile, non etiam eſt accõmodatum omnino ſententiæ Philoſophi. Nam querelæ propriè fiunt ab amico de amicis quando non ſeruant leges amicitiæ: ſed hic intelligitur de calumniis quas maledici afferunt alicui de amico ſuo,accuſando illum.boni igitur amici non acceptant has calumnias,quia ſunt certi de amico ſuo: cæteri verò fortè acceptant.quare dicit Philoſophus quòd bonorum amicitia eſt ſola ἀδιάβλητος, id eſt ſine calumnia.Probatur,In ea amicitia quæ eſt inter homines qui ſeſe diuturno tempore ipſi cognouerunt,non habet locũ calumnia: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi: ergo in bonorũ amicitia non habet locum calumnia.Nam diuturna conſuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facilé perſpectus eſt animus, & natura, & mores vtrorumque, ex quo generata & inſerta eſt in animis vtrorumque tanta fides & firma opinio alterius de altero,vt in tali amicitia calumnia locum non habeat, ſed in cæteris habere poteſt: ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri poſſet,& eam remouet. Si quis enim diceret, quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem & voluptatem vocantur amicitiæ, cùm tu Ariſtoteles per tuas differentias facias tantopere eas diſtare à vera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem ſoluit Phliſophus quaſi dicendo illas non eſſe propriè & ſimpliciter amicitias, ſed quia homines conſueuerunt eas ſic appellare,vt exemplo ciuitatum & puerorum oſtendit in textu,nos quoque eas appellamus amicitias ſequendo iſtam conſuetudinem loquendi: ſed tamen ne confundamus, & ne decipiamur, ponere oportet eſſe plures ſpecies amicitiæ, & afferre ordinem & diſtinctionem inter eas,dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni ſunt, eſt propriè & verè, & ſimpliciter amicitia: reliquæ verò adumbratæ & imagines quædam amicitiæ,ita vt ſi vocentur amicitiæ,dicantur per ſimilitudinem quandam: quia vt amicitia vera eſt ob ſimpliciter bonum, ita illa eſt ob voluptatem quæ tali apparet eſſe ſibi bonum: & illa quoque ob vtilitatem quæ bonum ſibi eſſe videtur,quia talium ſunt amatores,licet illa non ſint verè bona,quare ob talẽ ſimilitudinẽ iſtæ appellantur amicitiæ.ex quibus

bus colligitur quòd definitio amicitiæ ſuprà allata per ana-
logiam & ſimilitudinem rationis iſtis amicitijs videtur con-
petere, ita vt per prius attribuenda ſit amicitiæ bonorum,
cæteris verò poſterius, & per ſimitudinem quandam.

{NON autem multum hæ copulantur.} Affert aliam condi 31
tionem Philoſophus quia illæ duæ amicitiæ à bonorum ami-
citia differunt, quia illæ quæ ſunt ob vtilitatem & voluptatem
non multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ ſunt
per accidens non multũ coniunguntur: ſed amicitiæ quæ ſunt
ob voluptatem & vtilitatem ſunt per accidens: ergo non ſæpè
nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob
vtilitatẽ eſt intentus rebus vtilibus: qui verò ob voluptatem,
eſt econtrà intentus rebus voluptariis, nec facilè reperiuntur
amici qui ſibi ſint inuicem amici ob vtilitatem, & iocundita-
tem, id eſt nõ fit de facili, vt in amicitia quæ eſt ob vtilitatẽ: ſit
etiã iocunditas, aut in amicitia quæ eſt ob voluptatẽ, ſit etiam
vtilitas: harum enim amicitiarum cauſæ ſunt per accidens, &
ideo nõ multum coniunguntur. Verum in amicitia bonorum
omnia illa, ſcilicet vtile, iocundum, & non ſecundum quid,
ſed ſimpliciter talia reperiuntur: eſt enim bona, & iocunda,
& vtilis ſimpliciter, & per ſe non per accidens.

{IN has autem ſpecies amicitiæ.} Affert aliam concludẽdo 32
quòd boni amici ſunt ſimpliciter amici, & propter ſeipſos,
cæteri verò illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua
habent ſimilitudinẽ quandam cum iſtis, vt ſuprà oſtendimus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

VT autem in uirtutibus alij habitu, alij actu bo- 33
ni dicuntur: ſic & in amicitia. Amicorum
enim alij ſimul uiuentes gaudent ſe mutuo: bo-
náque conferunt. alij dormientes aut locis ſe-
iuncti non operantur quidem, ſed ita ſeſe habent, ut operen-
tur amicè. loca nanque non diſſoluunt amicitiam abſolute,
ſed operationem. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit, amici- 34
tiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum eſt: ta-
citurnitas amicitias complures diſſoluit. Atqui neq; ſenes 35

neque ſeueri, uidentur eſſe ad amicitiam apti. **Exigua enim** *afficiunt uoluptate. nemo autem conuerſari cum eo poteſt qui dolorem afferat, aut non ſit iucundus.* **Maximè nanq;** *natura uidetur moleſtiam quidem fugere, oblectamenta au-*
36 *tem affectare.* **Qui uerò** *ſe quidem mutuo acceptant, non ſimul autem uiuunt, ij beneuolis magis ſunt ſimiles, quàm amicis.* **Nihil enim** *tam proprium eſt amicorum, quàm uiuere ſimul.* **Non egentes** *quidem, utilitatem affectant. ſimul autem uiuere & ipſi beati. etenim ſolitarios quidem hos eſſe minimè conuenit.* **Vt ſimul** *autem degant, fieri non poteſt, niſi ſint iucundi eiſdemq; gaudeant: quod quidem amicitia*
37 *ſodalitia uidetur habere.* **Bonorum** *igitur amicitia maximè eſt (ut ſæpe diximus) amicitia.* **Nam** *amabile quidem id & expetibile eſſe conſtat, quod eſt abſolutè bonum, aut iucundum: unicuique uerò, quod ipſi eſt tale.* **Bono autem**
38 *propter hæc utraque bonus.* **At uerò** *amor quidem ſimilis eſt affectui, amicitia uerò habitui.* **Amor** *nanque non minus eſt ad inanimata.* **Amici** *autem amant ſeſe mutuo cum electione, electio uerò ab habitu proficiſcitur.* **Et uolunt** *ijs bona quos amant, illorum gratia: non per affectum, ſed ha-*
39 *bitum, & amantes amicum, id amant quod ſibiipſis eſt bonum: uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam eſt amicus.* **Vterque** *igitur & id quod ſibi bonum eſt amat, & par reddit uoluntate atque iucunditate.* **Dicitur** *enim amicitia æqualitas, maximè autem hæc bonorum amicitiæ inſunt.*

COMMENT.

33 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam actu.} Hoc eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm definiuit amicitiam, & diſtribuit eam in ſuas ſpecies, & oſtendit amicitiam bonorum eſſe amicitiam propriè

priè & ſimpliciter: illas verò alias non propriè, ſed per ſimilitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cùm ſuo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat concluſionem. Sicut fit in cæteris virtutibus, vel habitibus, ita in amicitia: ſed in illis fit vt in quibuſdam ſit habitus, in quibuſdam verò actus coniunctus cum habitu: ſic erit in amicitia. Patet conſequentia per ſufficientem ſimilitudinem: nam cùm amicitia ſit habitus quidam, id quod competit aliis habitibus competet etiam amicitiæ in eo quod habitus eſt. Aſſumptio declarari poteſt, quia eſt aliquis fortis habitu tantum, ſicut domiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur. ſit etiam vt aliquis habeat actum coniunctum cum habitu, ſicut fortis cùm operatur. & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici poteſt, quia poteſt fieri vt habeant amicitiam & non operentur ſimul viuendo, & conuerſando vt locis diſtracti: fieri etiam poteſt vt habeant habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu, vt illi qui ſimul viuunt, & ſibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidam habitus eſſe poſſunt qui dicitur primus actus, quidam etiam nō ſolum habitu, ſed etiam operatione, qui dicitur ſecundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum quòd Philoſophus dicit, abſentiam amicorum non tollere amicitiam, niſi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, ſed tollere operationem & vſum. Verùm ſunt multæ operationes amicitiæ vt bene velle, bene facere, conuerſari: has omnes non tollit abſentia amicorum, ſed aliquas: nam tollit conuerſationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & ſimilia. & ſic intelligenda eſt ſententia Philoſophi.

{QVOD ſi diuturnior abſentia.} Affert aliam concluſionem Philoſophus, quòd longa & diuturna abſentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam. Nam ſicut à viuendo & conuerſando ſimul oritur amicitia, ſic etiam diſſoluitur à contrario, ſcilicet cùm non viuitur ſimul. vnuſquiſque enim habitus augeri & conſeruari videtur ab eiſdem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrariis: ſic erit de amicitia, & ſicut à determinatis operationibus determinat i oriuntur habitus: ſic à determinatis operationibus na- 34

ſcitur amicitia. Hæ autē operationes ſunt, conuerſari & viuere ſimul: cuius contrarium eſt nō cōuerſari ſimul nec vnà viuere. Ideo dicit ꝙ diuturna abſentia, nō enim breuis cùm amicitia ſit habitus, ſed diuturna tollit amicitiam, & hoc cōfirmat vetuſto prouerbio, ꝙ diuturnū ſilentiū multas diſſoluit amicitias.

35 {ATQVI neque ſenes, neque ſeueri.} Tertia eſt concluſio quòd ſenes & ſeueri homines non ſunt apti ad amicitiam contrahendam, aut operandum ſecundum eam hoc modo, Hi qui non ſunt apti ad operationem amicitiæ exercendam, non ſunt apti ad amicitiam: ſed ſenes & moroſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ vt conuerſari & viuere ſimul: ergo non videntur eſſe apti ad amicitiam, & hæc ratio videtur accommodata ſententiæ ſuperiori qua diximus Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum. Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos: tamen dicuntur in ſenectute non facilè contrahere amicitiam, ſed potius in iuuentute contractam ad ſenectutem perducere. Itaque non eſt intelligendum dictum Philoſophi, quòd ſenes poſsint habere amicitiam antea ſaltem contractam, ſed quòd non ſint ad amicitiam apti vel denuò contrahendam vel exercendam ſecundum operationes amicitiæ, quarum præcipua vidētur eſſe conuerſari, & viuere ſimul, & gaudere mutuo conuictu: ſed vita ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocunda. & hoc non videtur intelligendum de omnibus ſenibus, & ſeueris, ſed Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiunt: reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis voluptatibus, & ſunt apti ad conuerſandum cum aliis hominibus, & hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt & ornati virtutibus.

36 {QVI verò ſe quidem mutuo,} Affert aliam cōcluſionem, quòd ij qui ſe mutuo probant, & tamē prætermittunt id quod eſt proprium & præcipuum in amicitia. ſcilicet viuere, & conuerſari ſimul, ſunt magis ſimiles beneuolis quàm amicis, nam præcipuum munus amicitiæ eſt viuere ſimul quoad fieri poteſt: quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam concluſionem vt probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu amicitiæ, quod amici ſimul viuentes ſe mutuo gaudent: quod eſt proprium amicitiæ, & probari poteſt hoc modo, Id quod beati quoque amici affectant eſt maximè proprium amicitiæ: ſed ſimul viuere & ſimul conuerſari maximè expetunt amici

etiam

etiam felices atque beati: ergo ſimul viuere & ſimul conuerſari eſt maximè proprium amicitiæ. Patet ratio, quia multos videmus expetere multa, non tamen dicimus ea eſſe bona niſi vir ſtudioſus approbet, & expetenda eſſe diiudicet, qui eſt vera regula & menſura, vt declarabit etiam inferius. Nam ſicut fit de ſanis, ita de bonis, nam non ſana ſunt dicenda quæcunq; expetit quiuis, ſed ea quæ ſanus & habens guſtum & iudicium incorruptum: ſic eſt de bonis & de amicitia, cuius proprium eſſe videtur id quod amici ſtudioſi expetũt, qui incorruptè diiudicant, & id eſt ſimul viuere ex quo maximè ſumunt iucunditatem: nam ſimul verſari non poſſent, niſi ſibi mutuo eſſent iocundi, & iiſdem gauderent rebus, quòd videtur reperiri in ſodalitio, vt dicit Philoſophus. Notandum ꝙ ſimul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus verſetur cum altero ſolùm comedendo vel otioſe ambulando vt pecudes, ſed ita vt alter alteri conferat ea quæ ſunt mentis, & quæ pertinent ad virtutes & bona animi, monendo, cõmunicando, & mutuò gaudendo honeſtis operationibus ex quibus redundat vera & ſumma voluptas. Notandum quòd amicorũ ſunt operationes internæ & externæ: quæ externæ ſunt minus præſtantes quàm internæ, quæ ſunt mentis & rationis: ſed externarum operationum amicorum ſimul viuere videtur eſſe maximè proprium amicitiæ eo modo quo diximus,

{BONORVM igitur hominum.} Hæc eſt alia concluſio, quòd bonorum amicitia eſt maxima & perfecta, quam & ſi anteà probauit Philoſophus, tamen nunc occaſionem nactus eam denuo infert ex ſupradictis, & probari poteſt hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod eſt ſimpliciter iocundum & ſimpliciter bonum, eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorum eſt maxima amicitia. Nam cùm amabile ſit id quod eſt ſimpliciter bonum, aut iucundum, cuiq; verò ſit quod eſt ſibi tale, viro bono hęc vtraque inſunt, quia eſt amabilis ſimpliciter, & de ſe, & amabilis amico: omnia enim quæ in amicis eſſe oportet, vt ſuprà dixit, bonorum per ſe amicitiæ inſunt. 37

{AT verò amatio quidem ſimilis eſt affectui.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, qua probat amicitiam eſſe potius habitum quàm affectum, amationem verò potius affectum. Dixit enim antea amicitiam eſſe habitum, & habere actum 38

ſuum.cùm ergo hoc præſuppoſuiſſet,nunc meritò probat duabus rationibus.Prima eſt iſta, Electio proficiſcitur ab habitu, & non ab affectu: ſed electio quædam proficiſcitur ab amicitia: ergo amicitia eſt habitus non affectus. Maior eſt nota, quia operationes quæ proficiſcuntur ab habitu,eliguntur antea quàm fiant. Minor eſt etiam clara:nam amicus eligit, & cum electione reſpondet in amando. Secunda ratio, Qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum, ſed per habitum id agunt:ſed amici propriè volunt bona amicis illorum gratia: ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ ſunt amicis bona.quare cõcluditur quòd amicitia eſt habitus nõ affectus, amatio verò potius affectus: & loquitur de amatione quæ eſt ante habitum amicitiæ, & largo modo ſumpta,quæ extenditur etiam ad inanimata, & non de ea quæ eſt operatio quædam amicitiæ poſt habitum. Notandum quòd electio tripliciter ſumi poteſt,vt alibi diximus: aut vt principium quo duobus propoſitis eligimus alterum potius altero:alio modo vt eſt affectus conſultationis & deliberationis,vt in tertio declarauit:tertio modo vt proficiſcitur ab habitu qui eſt actus voluntatis inclinatæ ad hoc magis quã ad illud, per habitum qui eſt in ipſa.& ſic tertio modo hic accipi poteſt. Verum ſi collocare velimus amicitiam in voluntate, dicere poſſumus ꝙ habitus amicitiæ eſt in voluntate, & habitus quoque charitatis quem ponunt theologi vnde per habitum charitatis fertur præcipuè voluntas ad Deum: per amicitiam verò non ſolùm per charitatem fertur ad homines.

{ET amantes amicum.} Remouet tacitam obiectionem
39 Philoſophus,quia dixit quòd amici volunt bona amicis gratia illorum.Hoc fortè videretur abſurdum quòd amemus aliquem propter ipſum, & nullo modo propter nos,vnde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur Philoſophus quòd amicus amatur gratia amici,& etiam propter nos, quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter, cùm ſit refertus virtutibus, & eſt bonum alicui,id eſt amico ſuo.Amatur igitur amicus propter ſe,& gratia eius qui amat,quia bonum amici redundat ad amantem.Nam mutuo ſibi tribuunt, & reddunt pari voluntate & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædam.& hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua

In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici.

CAPVT VI.

IN ſeueris autem atque ſenibus, tanto minus 40
ſit amicitia, quanto difficiliores ſunt, & mi-
nus congreſſionibus gaudent. Hæc enim ad
amicitiam maximè ſpectare, & ipſam effi-
cere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, ſenes autem
non cito fiunt amici. non enim fiunt ijs amici, quibus non
delectantur. Similiter nec ſeueri, ſed tales beneuoli qui-
dem mutuo ſibi ſunt. etenim & bona uolunt, & prom-
pti ſunt ad neceſſitates. amici uerò non ualde ſunt, pro-
pterea quòd non ſimul degunt, neque ſeſe mutuo delectan-
tur, quæ quidem ad ipſam amicitiam maximè pertinere ui-
dentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quiſ- 41
piam ſit amicus, quemadmodum nec ut complures ſimul
adamet. eſt enim exuperationi ſimilis. Tale autem ad unum
aptum fieri. multos uerò eidem uehementer placere non
facile eſt, fortaſſe autem nec bonos eſſe. oportet autem &
experientiam accipere, & in conſuetudine fieri, quod qui-
dem eſt perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem 42
multis placere quis poteſt. Complures enim ſunt tales. &
ſubminiſtrationes manifeſtæ, breui in tempore fiunt. Ha-
rum autem ea magis eſt ſimilis amicitiæ, quæ eſt ob uolu-
ptatem: cum eadem ab utriſq; proueniũt, & ſeſe mutuo gau-
dent, aut eiſdem, quales ſunt iuuenum amicitiæ, ineſt enim
magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem conſtat,
eorum eſt hominum qui quæſtui uacant. Beati etiam utili-
bus non indigent, ſed iucundis. cum quibuſdam enim ſimul
uiuere uolunt, & moleſtum paruo quidem tempore ferunt.
continuè uerò nemo, nec ipſum bonum toleraret, ſi dolore
ipſum afficeret. Quare iucundos quærũt amicos. ſed forſitan

& bo

& bonos oportet: cùm ſint tales & etiam ipſis. Sic enim
43 *ipſis inerunt, quæ amicis ineſſe oportet. Qui autem ſunt in poteſtatibus conſtituti, diuiſis uti uidẽtur amicis. Alij enim ſunt ipſis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo ſint ijdẽ non nimium fit. Neq; cum uirtute iucundos quærunt, neq; utiles ad honeſta. ſed facetos quidẽ quærunt, uoluptatem appetentes, habiles autem ut agunt ipſum præceptum. Atq; hæc homine in eodem non nimium fiunt. Studioſus autem homo iucundus eſt ſimul, ut diximus, atque utilis. Sed talis amicus non fit excedenti, ſi & non uirtute excedatur. Sin minus non æquatur, cum rata ſit inferior ratione. non ni-*
44 *mium autem tales fieri ſolent. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate conſiſtunt. Eadem enim ab utriſq; fiunt, & ſibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum eſt etiam has minus amicitias eſſe, minuſq́; permanere. Videntur autem & ob ſimilitudinem diſsimilitudinemq́; eiuſdem, & eſſe amicitiæ & non eſſe. nam ſimilitudine amicitiæ quæ eſt ob uirtutem, uidentur amicitiæ eſſe. altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem inſunt & illi. Sed quia illa quidem omni calumnia uacat, & ſtabilis eſt: hæ uerò cito diſſoluuntur, alijſq́; compluribus differunt: non uidentur ob illius diſsimilitudinem amicitiæ eſſe.*

COMMENT.

40 IN ſeueris autem atq; ſenibus tanto minus fit amicitia.} Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit amicitiam comparando eam ad ſuum actum, nunc ipſam conſiderat comparando eandem cum ſubiectis in quibus eſt, id eſt cum amicis. Ipſa enim eſt habitus in ſubiecto, & non poteſt eſſe niſi in amicis. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabũtur. In prima igitur parte Philoſophus comparando amicitiam ad ſubiecta ſua, vt

oſten

oſtendat qui homines ſunt propriè apti ad amicitiam, & qui non ſint propriè apti, probat hanc concluſionem, quòd ſenes & moroſi non ſunt apti ad amicitiã hoc pacto, Hi hominum qui ſunt difficiles, & minus gaudent cõuictu & conuerſatione alio rum, ſunt inepti ad amicitiam: at ſenes & homines ſeueri ſunt huiuſmodi: ergo ſunt inepti ad amicitiam. Suprà etiam de iis tetigit, ſed ibi loquebatur de actu amicitiæ, hic autem de ſubie ctis. Sed ex hac ſententia ſtatim infert aliam quæ ſequitur ex oppoſito, quòd iuuenes ſunt apti, & cito contrahunt amicitiã, quia gaudent conuictu & conuerſatione mutua, vnde oritur amicitia. Poſt hæc Philoſophus videtur ſoluere obiectionem quæ fieri potuiſſet cõtra ipſum, quia dixit ſenes & ſeueros nõ poſſe conſequi aptè amicitiam. quod non videtur verum, quia ſenes & ſeueri beneuoli ſunt ſibi mutuo, & prompti etiam ad beneficia cõferenda. Ad hoc videtur reſpondere Philoſophus cõcedendo eſſe verum quòd ſunt beneuoli & benefici, tamen non ſequitur quòd ſint admodum amici, quia parum delectan tur conuerſatione, & conuictu mutuo in quo maximè conſi-ſtit amicitia: quare ad amicitiam non erunt admodum apti. & hoc intelligendũ, vt ſuprà diximus, quòd non ſint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendã vel exercendum viuen-do ſimul & conuerſando, & iocunditatem ſumendo ex mutuo conuictu. {Et hoc vt plurimũ.} Nam in omnibus non videtur omnino valere. cùm quidã ſint ſtudioſi ac prudentes ſenes qui conuerſatione ſibi ſumunt, & aliis afferunt iocunditatem & vo luptatem honeſtam. Moderati enim & non difficiles ſenes nec inhumani, vt inquit Cicero, tolerabilem agunt ſenectutem, 41

{NON ſit autem vt amicitia perfecta.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiam ad ſua ſubiecta. Et primò oſtendit quòd ſecundum amicitiam perfectam non poteſt quis pluri-bus eſſe amicus tribus rationibus: & prima eſt talis, Ea amici-tia quę eſt ſimilis exuperationi & exceſſui, non poteſt quis plu ribus eſſe amicus: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſe cundum amicitiam perfectam non poteſt quis pluribus eſſe amicus. Patet ratio, quia amicitia perfecta comparata ad alias ſpecies amicitiæ videtur eſſe exuperatio quædam, & in ſum-mo gradu: & ea quæ dicuntur eſſe ſecundũ ſuperexcellentiam quandam non videntur poſſe competere pluribus: ea amicitia

qua de

qua debet quis vehementer placere, non poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſecundum amicitiam perfectam nō poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus, quia non facilè eſt plures, vt dicit Philoſophus, eidem placere. Secunda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia, & longa conſuetudine ad hoc vt fiat, non facilè poteſt extendi ad plures: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta non eſt inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio, & exceſſus, hoc in loco non accipitur vt excedat bonum tanquam exceſſus quidam vitioſus medium excedēs, ſed dicitur exceſſus in genere illius boni, id eſt ſummū, veluti in genere amicitiæ, ſuperexcellentiā & ſummū gradum tenet perfecta amicitia, quia cōparata ad alias videtur vehementer excedere. Nam iſta amatur amicus propter ſe, ibi propter externam rem, & propter aliquid aliud, id eſt propter vtilitatem aut voluptatem. Præterea, id quod amatur in amicitia perfecta, eſt ſimpliciter bonū, & iocundū, & vtile, in aliis verò apparens & ſecundum quid. & ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias, & tenet ſummum gradum, & nō poteſt eſſe ad plures, quia diminueretur, & eſſet remiſſa amicitia, & caderet à perfecto, & à ſummo gradu. Notandum præterea quòd ea quæ dicuntur per exuperationem & ſuperexcellentiā, in ſuperlatiuo aut poſitiuè dici poſſunt aut negatiuè. Primo modo, Socrates dicitur albiſsimus omnium poſitiuè, quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiuè, quia nemo eſt albior illo: & tamen alii poſſent eſſe in eodem gradu albedinis vt eſſent plures æquè primi ſicut decem dicuntur genera generaliſsima in ſuperlatiuo, quare primus modus nō cōpetit niſi vni ſoli. Secundus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia non dicetur ſimilis exuperationi, nec primo nec ſecundo modo. Nam primo modo non erit, quia amicitia perfecta, qua quis amat amicum bonū, non videtur excedere amicitiā qua quis ſeipſum amat: quare amicitia talis non erit poſitiuè omniū amicitiarum ſumma, & maxima, nec ſecundo modo negatiuè, quia ſi ſint plures combinationes amicorū bonorum, tamen alia erit perfectior, & vt ita loquar, ardentior alia, & infima illarū excedit amicitias ob vtilitatē, & voluptatē. & ſic erit ſumma reſpectu amicitiarum

citiarum illarum,& nõ erit ſumma reſpectu perfectiſsimarum combinationum quæ ſunt excellentiores illa.quare non erunt combinationes illæ æquè primæ. & ſic amicitia perfecta non erit ſuperlatiua,nec primo modo poſitiuè,nec ſecundo negatiuè.Ex quo ratio Philoſophi,dicit Burleus,videtur eſſe ex quodam veriſimili,ſed parũ vehemens,in quo egoBurleum minimè ſequor,quia,meo iudicio,ratio Philoſophi eſt valde accommodata.Et debet intelligi ꝙ amicitia perfecta ſit ſimilis exuperationi,non tantũ vt ſit exuperatiõ amoris, ſed etiam reſpectu aliarum conditionum ſimul,vt reſpectu amoris, reſpectu experientiæ & temporis & conuerſationis: & accipi videtur amicitia perfecta comparata ad alias, quæ cùm ſint valde remiſſæ poſſnnt competere pluribus, vt inferius oſtendet Philoſophus.Pluralitate enim amicorum videtur amor & amicitia fieri remiſsior.Amicitia autem perfecta cùm ſit in ſummo gradu comparata ad illas,non extenditur ad plures.

{OB vtilitatẽ tamẽ ac voluptatẽ.} Declarat nunc Philoſophus ꝙ amicitia quæ eſt ob vtilitatem ac voluptatẽ poteſt extendi ad plures hoc pacto,Ea amicitia qua quiſpiam multis placere & ſatisfacere poteſt,ad multos videtur poſſe extendi: ſed amicitia ob vtilitatem, ac etiam ea quæ eſt ob voluptatem eſt huiuſmodi:ergo talis amicitia poteſt extendi ad plures, id eſt ſecũdum eã poteſt quis pluribus eſſe amicus. Et innuit aliam rationẽ Philoſophus,quia nõ indiget lõgo tempore,ſicut perfectã antea diximus indigere.Harũ autem ea magis eſt.Cõparat nũc iſtas duas amicitias inter ſe,ſcilicet vtilẽ & iocũdam,& oſtendit ꝙ ea quæ eſt ob iocunditatem eſt magis amicitia appellanda quã ea quæ eſt ob vtilitatem,tribus rationibus,quarũ prima eſt iſta,Ea amicitia quæ eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ,magis amicitia eſt dicẽda quàm ea quæ minus:ſed amicitia ob iocunditatẽ eſt magis ſimilis amicitiæ perfectæ quàm ea quæ eſt ob vtilitatem:ergo eſt magis appellanda amicitia. Secunda ratio, Amicitia magis ingenua, eſt magis amicitia & ſimilior perfectæ, quàm ea quæ eſt minus ingenua, & minus liberalis: ſed amicitia iocunda eſt magis ingenua & liberalis quã ea quæ eſt ob vtilitatẽ:ergo eſt magis amicitia,& ſimilior perfectæ amicitiæ.Nã ea quæ eſt ob vtilitatẽ,contrahitur inter eos homines qui quæſtui & artibus ſordidis dediti ſunt,vt in tex.dicit Phil.Tertia rõ,Ea amicitia qua pluribus hominibus 42

& etiam

& etiam iis qui appellantur beati, eſt opus, magis amicitia & ſimilior perfectæ eſſe videtur, quàm ea quæ non eſt eiſdem neceſſaria: ſed amicitia iocunda eſt huiuſmodi: ea verò quæ eſt ob vtilitatem non eſt talis, ergo amicitia iocunda pòtius & magis appellanda eſt amicitia, quàm ea quæ eſt ob vtilitatem, vt patet in textu. quòd homines quærentes iocunditatem volunt amicos iocundos, ſed oportet vt habeant bonos, dicit Philoſophus, quia iis omnia inerunt quæ ſunt in amicis bona.

43 {AT hominum ij qui ſunt.} Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua Philoſo. determinat de amicis diſtributis, qui ad diuerſa offic̃ia deputantur reſpectu vnius amici: & affert hanc ſententiã, quòd ij qui ſunt in magiſtratu & poteſtate conſtituti diuiſis vtuntur amicis, id eſt aliis ad voluptatem, aliis ad vtilitatem, & nõ vtuntur amicis ſimul vtilibus & iocundis, quia non vtuntur bonis & ſtudioſis. Quare diuiſis & diſtinctis vtuntur. & probatur eo medio, Amici qui ſunt ſimpliciter iocundi & vtiles ſimul ſunt boni ſimpliciter & abſolute: at ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti nõ vtuntur bonis ſimpliciter & abſolutè: ergo non eiſdem ſimul vtuntur iocundis atq; vtilibus, ſed aliis ad voluptatẽ, vt facetis, aliis ad vtilitatem aptis. Non enim hæc duo facilè coniunguntur cũ ſint per accidens. Sed ſi quis diceret quòd ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, poſſunt vti amicis bonis & ſtudioſis, qui vt dictum eſt ſuprà, erunt ſimul & ſimpliciter vtiles, & iocundi, & nõ erit verum quod tu dicis, ô Ariſtoteles, ꝙ in poteſtatibus cõſtituti vtantur amicis diuiſis ad diuerſa officia. Reſpondet Philoſophus ꝙ verum eſt amicum bonum & ſtudioſum eſſe ſimul iocundum & vtilem, vt dictũ eſt. Verùm ꝙ talis vir non fit amicus homini excellenti poteſtate, non ꝙ non poſſit fieri, ſed raro fit. & affert rationem, quia amicitia debet eſſe in menſura, & æqualitate, ſed princeps & homines in poteſtatibus conſtituti cũ excellant iis qui ſunt inferioris dignitatis ſeu potentiæ, non habebũt æqualitatem, niſi virtute bonorum compulſi ſe declinent, & æquent ſe bonis ſecundum proportionalitatem quandam, & ſimilitudinem rationis, vt quantum ipſe in poteſtate conſtitutus dignitate excedit, tantùm ſe virtute ſuperari cognoſcat, & ſic ad æquationem quandam fieri patiatur, quam rarò ſolent principes & homines in poteſtatibus conſtituti tolerare.

44 {HAE igitur amicitiæ.} Hæc eſt quarta pars huius cap. in qua

qua Philoſophus concludendo oſtēdit ſpecies iſtas amicitiæ conſiſtere in quadam æqualitate:& accōmodatè poſuit hoc quia ſuprà dixerat quòd vir bonus & ſtudioſus excellenti nō fit amicus,niſi fiat adæquatio quædam inter eos.ex quo vide tur innuere quòd in qualibet amicitia requiritur quædam æqualitas:& nunc ipſe declarat per ea quę dicit quòd eadem mutuò ſibi volunt,& viciſsim permutant tales amici, vt patet exemplis de amicis qui ſunt ob voluptatem, & de iis qui ſunt ob vtilitatē.Nam de perfecta amicitia eſt manifeſtum. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd iſtæ amicitiæ quæ ſunt parum ſtabiles, videntur eſſe amicitiæ ex vna parte propter ſimilitudinem quandam quam habent cum vera & perfecta amicitia:ex alia parte ob magnam diſsimilitudinem, & ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ eſt ſecundum virtutem, non videntur eſſe amicitiæ: & ſic videtur eas excludere & exiſtimare non eſſe propriè ami citias,ſed quaſqam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia & excellentia.

CAPVT VII.

EST & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellētia 45
conſiſtit:ut amicitia patris ad filiū,& omnino ſenioris ad iuniorem,uiriq; ad uxorem,& principis omnis ad eos qui ipſi ſubijciuntur. Atque hæ inter ſeſe etiam differunt.non eſt enim eadem amicitia parentibus ad liberos,& principibus adſubditos. nec patri ad filium,& filio ad patrem.nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirum.diuerſa enim eſt uniuſcuiuſque horum uirtus ac opus.Diuerſa etiam ſunt & ea propter quæ amant,di uerſi ergo & amores & amicitiæ.Atque eadem quidēm utri 46
*que ab altero nec fiunt,nec ſunt quærenda. Sed cùm liberi quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda ſunt genitori bus,parentes autem filijs quæ natis tribui debent:ſtabilis ta lium & bona eſt amicitia.Oportet autem & amorem omni bus in amicitijs quæ in excellentia conſiſtunt * comparatio* ἀναλόγον εἶναι.

ne fieri rationum. Magis enim amari præſtabiliorem utilioremue, quàm amare oportet. & cæterorum unũquenque ſimiliter. nam cùm amor eſt pro dignitate, tunc fit aliquo
47 *modo æqualitas. quod quidẽ amicitiæ eſſe uidetur.* Aequale *autem in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſeſe habet.* Eſt *enim in iuſtis quidem æquale primò. quod eſt pro dignitate. ſecundò, quod eſt in quantitate. In amicitia autem id quidem quod eſt in quantitate, primò. id autem quod eſt pro dignitate, ſecundò. Conſtat autem, ſi in uirtute, uel uitio, uel diuitijs uel in aliqua alia re magna diſtantia fiat. non enim ulterius ſunt amici, nec dignum putant ſe eſſe amicos. Maximè autem hoc eſt manifeſtum in ipſis dijs immortalibus. hi nanque plurimum bonis omnibus antecellunt. Cõſtat autem & in regibus. Nec enim his ſe eſſe amicos dignum ij putant. qui ſunt ualde inferiores. nec item optimis uiris aut ſapientiſſi-*
48 *mis, ij qui nullius ſunt pretij. Exacta igitur in talibus non eſt definitio quouſque ſint amici. multis enim ablatis adhuc*
49 *amicitia manet. Quòd ſi nimis fuerint ſeparati, ut à* Deo, *non permanet. Vnde & dubitatur ſi amici uelint amicis ea bona quæ maxima ſunt, ut deos eſſe: non enim ulterius erũt ipſis amici. quare nec bona. amici nanq; bona ſunt ſuis amicis. Quòd ſi bene ſit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiſcunque ſit ille.* Homini *autem uolet maxima bona ineſſe, & fortaſſe non omnia. ſibi enim ipſi maximè quiſque uult ipſa bona.*

COMMENT.

45 Est autem & alia ſpecies amicitiæ quæ.} Hic eſt ſecundus tractatus huius octaui libri, in quo Philoſop. poſteaquã declarauit ſpecies amicitiæ conſiderando eas ſecundũ quòd in æqualitate conſiſtunt: nunc conſiderat de amicitiis quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia conſiſtunt. Diuiditur autem hic tractatus in ſex capitula quæ ſuis locis

patebunt

patebunt. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima affert intentionem ſuam, oſtendēdo alias eſſe amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In ſecūda declarat quonam pacto poſſint conſeruari amicitiæ tales de quibus nunc loquitur. In tertia affert quādam dubitationem & eam ſoluit. In prima igitur Philoſophus proponendo intentionem & ſententiam ſuam dixit quod eſt & alia ſpecies amicitiæ quæ dicitur conſiſtere in excellentia, non quòd vterque pariter excellat, ſed vt vnus amicus excellat alterū, ita quòd termini ſint inæquales: & affert tales amicitias ſicut eſt patris ad filium, viri ad vxorem, & huiuſmodi. Et hæ omnes cō ſiſtunt in excellentia, quia alter terminus alterum excellit, & oſtenduntur in hac parte tres cōcluſiones. Prima eſt, quòd hæ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas inæquales differunt ſpecie ab illis ſuprà enumeratis, quia illæ conſiſtunt in æqualitate, iſtæ in excellentia, vt videbimus, & hāc primā concluſionem non probat, quia de ſe patet. Secunda concluſio eſt, ꝙ hæ amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia, vno modo inter ſe differunt, vt amicitia patris ad filium differt ſpecie ab amicitia quæ eſt viri ad vxorem. & ſic de aliis. Tertia concluſio eſt, ꝙ hæ aminitiæ quæ cōſiſtunt in excellētia & in imparitate perſonarū differunt alio modo inter ſe, vt amicitia patris ad filiū, ab ea amicitia quæ eſt filij ad patrē, & omnino amicitia ſuperioris ad inferiorem ab ea quæ eſt inferioris ad ſuperiorem. Et has duas concluſiones vltimas probat Philoſophus ſimul & primum hoc pacto: Quorū virtutes & opera atq; officia ſunt diſtincta ſpecie, eorum amicitiæ differūt ſpecie: ſed eorum qui ſunt ſuperiores excellentia, & eorum qui ſunt inferiores, opera, virtutes atq; officia ſunt diſtincta ſpecie: ergo & eorum amicitiæ differūt ſpecie. Patet ratio, aliud enim eſt officium patris ad filium, & aliud regis ad ſubditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filium, & aliud filij ad patrem. & ſic de aliis dici poteſt. Alia ratione idem probare poſſumus hoc pacto, Eorum amicitiæ qui amant propter diuerſa ſpecie ſunt diſtinctæ ſpecie: ſed excellentes & inferiores amant propter diuerſa ſpecie: ergo eorum amicitiæ erūt diſtinctæ ſpecie. Patet ratio diſcurrendo per ſingulas amicitias tales. Nam alia ratione & ob aliud pater amat filiū, quā princeps ſubditos & vir vxorē: & alia itē ratione, & propter

aliud pater amat filium,quàm filius patrem.& ſic de aliis.
46 {ATQVE eadẽ quidẽ vtriq;.} Hæc eſt ſecunda pars huius
capituli,in qua Philoſophus oſtendit quonam pacto amici-
tiæ iſtæ quæ dicuntur conſiſtere in excellentia,durare & per-
manere poſsint.Quod non fecit in iis amicitiis ſupradictis
quę conſiſtũt in ipſa æqualitáte,quia ibi ſi ſeruetur æqualitas
facilius cõſeruari poſſunt,hic autem vbi eſt tãta diſtantia ſer
uari poſſunt difficilius:quare inæqualitas quæ eſt in iſtis, re-
digenda eſt ad æqualitatẽ quandã,ſi debeat conſeruari & con
ſtare amicitia.Probatur,Si omnis amicitia conſiſtit,& cõſer-
uatur æqualitate,profectò & ea amicitia quæ dicitur eſſe in
excellentia,conſiſtet & cõſeruabitur æqualitate. At primum
eſt,ergo & ſecundum.Conſequentia probatur, ſiue cõiunctũ,
nam id quod cõpetit omni amicitiæ competit etiam alicui
amicitiæ,vt iſti quã nunc affertur:at omni amicitiæ competit
æquálitas,ergo & iſti.ſed duplex eſt æqualitas,vt ad noſtrum
propoſitum ſpectat,aut quantitatis,aut rationis. Iſtæ igitur
amicitiæ ſecundum excellentiam dictæ non poſſunt conſer-
uari æqualitate quantitatis, id eſt ſecundum arithmeticam
proportionalitatem,vt ita loquar,quia alter eſt ſuperior alte
ro dignitate,& conditione vitæ:ergo ſeruari poterunt æqua
litáte rationis,id eſt ſecũdum geometricam proportionali-
tatem & ſimilitudinem rationis,vbi attenditur conditio per
ſonarum, vt alibi dictum eſt.Meliori enim & præſtantiori
plus debet tribui,& ideo melior & præſtabilior plus amari
debet ab minus præſtanti,quàm econtra.Dubitaret quiſpiã,
quia hoc non videtur verum.Nam pater eſt excellentior fi-
lio inquantum eſt pater,&tamen magis diligit filium quam
filius patrem,vt experiẽtia patet.Dicendum quòd ſententia
Philoſophi non eſt intelligenda ſimpliciter, ſed amari hoc
pacto,id eſt coli,& haberi in reuerentia,ſicut præſtabilior ha
47 beri debet ab eo qui eſt inferior. {AEQVALE autem in iu
ſtis ac amicitia.} Dictum eſt antea amicitiã conſtare æquali
tate.Hoc etiam dictum fuit antea de iuſtitia.nunc igitur di-
cit Philoſophus ꝙ nõ ſimili modo eſt in vtriſq;. Et vt intel-
ligatur differẽtia,notandũ quòd,vt antea percepimus,quędã
iuſtitia conſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinẽ ratio-
nis geometricam,& hæc eſt iuſtitia diſtributiua: quædam in
æqualitáte quãtitatis ſecundũ ſimilitudinẽ rationis arithme

ticam

ticam,& hæc eſt iuſtitia cõmutatiua. Verũ cùm iuſtitia diſtributiua ſit rerũ publicarũ,& pertineat ad gubernationẽ optimatum vbi attẽditur virtus & merita perſonarũ, videtur eſſe præſtantior quàm commutatiua,& primo loco & gradu dignitatis collocanda: quare principalior erit iuſtitia quæ conſiſtit in æqualitate ſecundũ ſimilitudinẽ rationis geometricam, quã illa quæ cõſiſtit in æqualitate quãtitatis. In amicitia fit econtra, quia principalior eſt amicitia quæ cõſiſtit in æqualitate quãtitatis, vbi erit cõmutatio æqua,& par pari refertur, quã ea quæ cõſiſtit in æqualitate ſecũdũ ſimilitudinẽ rationis geometricam, vbi attenditur excellẽtia perſonarũ. & hæ ſunt amicitiæ de quibus nũc Philoſophus loquitur. Dicit igitur Philoſophus quòd æquale in iuſtis,& amicitia diuerſo modo ſe habet, quia in iuſtitia primo & principaliore loco attenditur æqualitas ſecundũ ſimilitudinẽ rationis, vbi conſideratur dignitas. Secundario verò & ſecũdo loco æqualitas quantitatis, vbi non habetur ratio perſonarum. In amicitia fit econtra, quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis, vbi par pari refertur,& mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas & æqualitas ſecundum ſimilitudinẽ rationis, vt ſunt amicitiæ iſtæ quæ fiũt inter ſuperiores & inferiores perſonas, adeò vt vix cõſtare poſſint,& non conſtarent niſi fieret adæquatio quædam ſecundum ſimilitudinem rationis: quare pro tãto dicuntur eſſe & cõſeruari amicitiæ illæ, pro quanto æqualitas quædã fit in illis. Ex quo patet ꝙ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas æquales ſunt principaliores amicitiæ, quia habẽt æqualitatẽ quantitatis: & ex conſequenti quanto minor fit diſtantia, tãto eſt amicitia firmior,& magis propria: & quanto magis diſcedit ab æqualitate quãtitatis, tãto eſt debilior, adeò vt in magna diſtantia nõ poſſit fieri amicitia. & hoc probat Philoſophus tribus exẽplis. Vnum eſt vt dei vel ſubſtantiarũ ſeparatarum ad homines, qui tantũ prętãt nobis vt inter ipſas & nos non cadat amicitia propriè. Secũdum exemplũ eſt regũ erga eos qui ipſis ſubiiciuntur. tales enim nõ audẽt dicere ſe eſſe amicos regibus. Et tertiũ exemplũ eſt optimorũ & ſapientiſsimorum hominum, quibus ij qui ſunt ignari & à virtute alieni nõ audent affirmare ſe eſſe amicos propriè, quia in tanta diſtantia non videtur fieri aut ſeruari poſſe amicitia. ex quo

colligitur quòd cùm in magna diſtantia & inæqualitate non poſsit conſiſtere amicitia, quanto maior erit æqualitas & æqualium perſonarum, tanto firmior & magis propria erit amicitia. & in his primum locum tenet æqualitas quantitatis, vt patet: in iuſtitia vero econtra, vt vidimus.

48 {IN talibus igitur non eſt.} Videtur ſoluere vnam obiectionem Philoſophus. poſſet enim quis dicere: Si magna diſtãtia amicitiam diſſoluit, fieri poteſt vt alter amicorũ fiat dignior & incipiat excedere alterũ, & ſucceſsiue excedat: quærendum eſt quis terminus dãdus ſit excellentiæ, vt non diſſoluatur amicitia, & quouſq; ſeruatur. Nam cum alter incipit excellere, videtur deſtrui æqualitas quantitatis. poſtea verò cum multũ maximéque excellit, videtur etiã deſtrui æqualitas rationis quæ ſit ſecundũ rationem. Ad hoc dicit Philoſophus quòd nõ dantur neque dari poſſunt cãcelli & fines determinati, ſed ſufficit ꝙ multis allatis ab altero & additis alteri, vel quæ ſunt in altero, adhuc in huiuſmodi excellentia ſeruari poteſt amicitia: ſed ſi maxima & longiſsima ſit diſtantia, vt Dei ad hominem, tunc non poteſt conſtare amicitia de qua loquitur.

49 {VNDE & dubitatur ſi amici velint.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua mouet & ſoluit vnam dubitationem Philoſophus, talem quæ videtur oriri ex ſupradictis, quia dixit amicitiam diſſolui ſi alter amicorum vehementer alterum excedat, hoc videtur eſſe contra id quod dictum eſt amicum optare bonum amico. Dubitatur ergo vtrum illa ſententia ſit vera, ſcilicet vt amici velint amicis maxima bona, nam ſi ita ſit videtur exoptare diſſolutionẽ amicitiæ quæ fit per ſuperexcellentiam quandã. ſed hoc eſt abſurdum, quòd amicus exoptet amittere amicũ ſuum. Ex altera parte dictũ eſt amicum exoptare amico ſuo maxima bona, quid ergo dicẽdum eſt? hanc dubitationẽ ſoluit Philoſophus duobus modis. Primo modo quòd verũ eſt id quod antea dictum eſt, Amicum amico bona expetere: non tamẽ propter hæc exoptare debet ſummum illũ exceſſum longiſsimámque diſtantiã. ſed bona huiuſmodi, vt non deſtruant amicitiã, & bona quæ pertinent ad naturam humanã, vt manere poſsit amicus & ſeruari amicitia quod fieri poteſt. Secunda ſolutio eſt, quòd amicus vult bona amico, non tamen omnia, ſed ea quæ competunt humanæ naturæ: deinde dicit quòd primò ſibi quiſque exoptat bona, de

na, deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet amico bona quæ ſibi ſint detrimento, & cauſa vt amittat amicitiam, ſed quiſque primò ſibi vult bona, deinde etiam amico: & ſic ſeruari poſſe videtur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari. CAP. VIII

PLerique autem ob ambitionem, magis amari 50
quàm amare uelle uidetur. Quapropter plerique amant ipſos adulatores. adulator enim * *in-* ὑπερεχό-
ferior eſt amicus, aut fingit ſe talem, & magis μενος.
amare quàm amari. Amari autem propinquum huic eſſe conſtat, affici, inquam, honore. quod quidem plerique affectant.
Non per ſe autem, ſed per accidens uidentur honorem expe- 51
tere. Nam plerique gaudent, cùm honorantur ab iis qui ſunt in poteſtatibus, propter ſpem. putant enim ſe ſi quo indigeant, id ab illis impetraturos. Gaudent igitur ipſo honore, ut ſigno beneficij ſuſcipiendi. Qui autem appetunt à bonis uiris atque ſcientibus honorari, confirmare opinionem eam quam ipſi habēt de ſe affectant. Gaudent igitur, quia ſunt boni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amari autem per ſe gaudent. Quapropter præſtabilius ipſum eſſe quàm honorari. uidebitur & amicitia expetenda per ſeipſam eſſe. Vide- 52
tur autem magis in exhibendo amorem, quàm in ſuſcipiendo conſiſtere. Argumento ſunt matres, amando gaudentes. Nonnullæ nanque ſuos tollendos filios dant: & amant quidem ſcientes. ut amentur autem ab illis non quærunt, ſi utrunque fieri nequeat. ſed ſatis eſt ipſis, ſi in proſperitate uident illos eſſe conſtitutos. Amántque illos: etſi illi non poſſunt ob ignorationem ea quæ ſunt exhibenda retribuere matri. Cùm igitur amicitia magis in amando conſiſtat, & laudentur qui amant amicos, uirtus amicorum uidetur eſſe amare.
Quare in quibus hoc fit pro dignitate, ij ſtabiles ſunt amici, 53

& amicitia talium eſt ſtabilita. Hoc autem modo & qui ſunt inæquales, maximè fuerint amici. æquales enim fieri poſſunt. æqualitas autem & ſimilitudo eſt amicitia. Et maximè quidẽ eorum ſimilitudo qui ſimiles ſunt uirtute. nam cùm ſtabiles per ſeipſos ſint, & tales inter ſe ſunt. & neque indigent prauis, neque talia ſubminiſtrãt: quin potius etiam prohibent. Eſt enim bonorum hominum neque ipſos delinquere, neque amicos permittere praua ſubminiſtrare. Praui autem ſtabilitatem quidem non habent, quippe cùm neque ſibijpſis ſimiles perſeuerent. breui uerò tempore fiunt amici, ſua gaudentes mutuo prauitate. Vtiles autem & iucundi permanent magis, permanent enim quouſque uoluptates aut
54 *commoda ſibi mutuo præſtant. Ex contrarijs autem maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatẽ efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus ſciẽti. Cuius enim quis indiget, id affectans aliud affert pro ipſo. huc trahere quiſpiam & amatorem ac adamatum, & pulchrum ac turpem poteſt. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum: dignum eſſe cenſentes perinde amari ut amant. At ſi ſimiliter quidem amabiles ſint, amandi ſunt fortaſſe ut cenſetur. ſi uerò nihil amabile habeant, ridiculum eſt profectò. ſeſe ut amant amari oportere cenſere. Fortaſſe autem neque contrarium per ſe contrarium appetit, ſed per accidens. Appetitio uerò, ipſius eſt medij. hoc enim eſt bonum. ueluti ſicco, non ut humidum fiat, ſed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris ſimili modo. Sed hæc quidem miſſa faciamus. Non enim ad hunc locum accommodantur.*

COMMENT.

50 PLerique autem ob ambitionem magis amari. } Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit quomodo amicitia æqualitate ſeruatur, & ſoluit quaſdam dubitationes: nunc oſtendit quomodo

amare & amari ſe habent ad amicitiam. Nam in amicitia eſt amor actiuus, vt ita loquar, & paſsiuus, de quibus fieri conſideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabũtur. In prima autem parte vult comparare inter ſe amari & honorari. ſed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem: & oſtendit hoc quodam ſigno adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines ſunt huiuſmodi: ergo plerique magis amari volunt quàm amare. Secundario probat ex eo, quia amari videtur eſſe propinquum ipſi honorari, ſed plerique propter ambitionem expetunt honorari, ergo amari.

{ATQVE non per ſe honorem.} Comparat nunc Philoſophus iſta duo inter ſe, ſcilicet amari & honorari, & oſtendit quòd præſtabilius eſt amari. Illud quod per ſe expetitur eſt præſtabilius quod expetitur per accidens: ſed amari per ſe, honorari autem per accidens expetitur: ergo amari eſt præſtabilius quàm honorari. Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho, quia omnes qui cupiũt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: ſi à principibus & iis qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, propter vtilitatem expetere videntur: ſin verò à bonis & ſapientibus, expetunt id quaſi teſtimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionem quam de ſe habent, & de virtute ſua, & gaudent tali honore propter aliud, id eſt vt euadant certiores de ſua virtute: vnde in primo honorem ſequi videntur, vt ſe bonos ſtudioſóſque eſſe credant. Itaque à ſapientibus, & apud illos qui ipſos cognoſcunt, & ob virtutem honoribus affici quærunt, ſed amari gaudent per ſe, vt dicit Philoſophus. quare concluditur quod amari ſit præſtabilius quàm honorari, & ipſa ergo amicitia præſtabilior omnino quàm honor. 51

{ATQVI videtur ipſa amicitia magis.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua primò comparat amare & amari inter ſe, id eſt amatorē actiuum & paſsiuum, quorum vterque pertinet ad amicitiam, deinde oſtendit quomodo conſeruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia conſiſtit magis in exhibendo, quàm in ſuſcipiendo amorem, duabus rationibus. Primum ex ſigno quodã, quia matres amant, & gaudent ipſæ amare, & non quærunt amari ab illis, ex quo 52

apparet ex ordine quodā naturæ,quòd amicitia magis conſiſtit in exhibendo amorē quàm in ſuſcipiēdo. Præterea in eo magis cōſiſtit virtus amicitiæ in quo homines magis laudantur:ſed in amādo magis laudātur quàm in ſuſcipiēdo amorē: ergo in amādo magis cōſiſtit virtus amicitiæ quàm in ſuſcipiēdo amorē. Patet ratio,quia eos qui amāt ſuos amicos laudare ſolemus,& beneuolos appellare,&c. Notandū ꝙ ſecūda ratio Philoſophi videtur eſſe probabilior quàm prima.Nam illud exemplū de amore matrū erga filios non videtur cōpetere amicitię propriè dictę,cū illa ſit beneuolētia mutua,&c. Sed beneuolētia matrū eſt naturalis, hæc autē ex electione,& merito laudatur,vt dicit Philoſophus. Notandū præterea ꝙ amicitia eſt habitus, ſed ab habitu prodit operatio:ꝙ ſi quid accidat habitui reſpectu ſuſcipientis, illud non erit operatio talis habitus, & cuiuſcunque habitus virtus cōſiſtit potius in actione,quàm in paſsione : ergo laus & virtus amicitiæ magis in amare quàm in amari cōſiſtet.Itē amare eſt in poteſtate & arbitrio noſtro:amari autē non eſt in nobis:ergo præſtabilius eſt amare quā amari, & in illo magis cōſiſtit amicitia.

53 {QVARE in quibus id fit.} Declarat Philoſoph.quo pacto conſeruatur amicitia per actū amādi,& ponit quatuor cōcluſiones probādas.Prima eſt,ꝙ illi qui amant vt decet,& vt dignitas poſtulat ſeruāt æqualitatē,ij ſunt ſtabiles & permanētes amici. Probatur, Hi qui ſeruant æqualitatem in amicitia ſunt ſtabiles & firmi amici: ſed hi qui amāt vt dignitas poſtulat ſunt huiuſmodi:ergo qui amant vt dignitas poſtulat, ſunt ſtabiles & firmi amici.Patet ratio ex verbis Philoſop. in textu. Nam quādo perſona excedit perſonā, ibi eſt inæqualitas, quæ eſt redigēda ad æqualitatem amādo ſecundū ſimilitudinem rationis & vt dignitas poſtulat.Secunda cōcluſio.Hi qui ſunt ſimiles in virtute per ſe, ſunt ſtabiles & firmi amici: ſed boni ſunt ſimiles virtute : ergo per ſe & de ſe ſunt ſtabiles & firmi amici. Tertia concluſio, Hi qui ſunt diſcordes inter ſe, ſunt parū ſtabiles & permanentes amici : ſed vitioſi & praui ſunt huiuſmodi:ergo vitioſi & praui ſunt parū ſtabiles& permanentes amici.Quarta cōcluſio,Hi qui amāt aliquid quod videtur amandū quanuis ſimpliciter non ſit,magis ſunt conſtantes amici quàm homines praui:ſed qui cōtrahunt amicitiam ob vtilitatē aut iocunditatē ſunt tales:ergo ſunt magis firmi

firmi & conſtantes amici, quàm praui homines. Nam tandiu manere videtur amici quandiu mutua cōpenſatio iocunditatis vel vtilitatis manet, & ij videtur quoquo modo eſſe medij inter prauos & bonos amicos, quia minus durant quā amici boni, & magis quàm praui homines, & quàm illi qui ob aliquam turpitudinē fiunt amici. {AT vero ex cōtrariis maxime.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia poteſt ex oppoſitis terminis: & ſic videtur aliqua ex parte accōmodare propoſito ſuo ſententiā eorum qui dicebant quòd amicitia conſtabat contrarietate, & quòd contrarietas erat cauſa amicitiæ, vt quòd terra ſicca amat imbrem, & reliqua. Philoſophus igitur oſtendit quod amicitia quoquo modo fit ex oppoſitis, vt inter pauperem & diuitē, & doctum & indoctū, tales enim amici videtur oppoſiti: tamen fit quandoq; inter hos amicitia quædā, & ea præcipue quæ eſt ob vtilitatem: minus autē illa quæ eſt ob voluptatem, quæ fit quoquo modo inter amātem & amatū, & turpem & pulchrū, licet non ſit appellāda amicitia. Poſt hæc infert vnū obortū ſiue correlariū ex dictis, quòd amatores ridiculi videntur interdum ſi expetunt amari ſicut & amāt. & reliqua quæ patent in textu. Sic igitur cōtrarietas quoquo modo locum habet in iis amicitiis quæ tamen non ſunt dicēdæ amicitiæ: at in amicitia bonorum vbi ſumma concordia eſt & morū ſimilitudo, contrarietas locū habere non poteſt, vt eſt manifeſtū. Fortaſſe autem neque cōtrarium. Soluit tacitā obiectionem Philoſophus, quia dixit quādam amicitiam aliquo modo conſtare ex contrariis: ſed cùm amicitia cōſtet inter duos quorū alter amat & appetit cōtrariū ſuū: ergo videbitur ꝙ aliquid appetat corruptionē ſui ipſius. Nam cōtraria ſeſe mutuo corrūpūt. Vnde ſi ſiccū appetit humidū, videtur appetere corruptionem ſui, cum non poſsit idē eſſe ſimul ſiccū & humidū. Hoc autem videtur abſurdū, quòd aliquid appetat corruptionē ſui. quare non videtur fieri poſſe vt aliquo modo vlla amicitia cōſtet ex contrariis. Ad hanc obiectionē reſpōdet Philoſophus. Ex qua reſponſione etiā patet quid ſit priſcis dicendū, cùm contrariū ſuum appetere aiunt. Dicit enim Philoſophus quòd contrarium non appetit contrarium ſimpliciter & per ſe ſed per accidēs. & talis appetitio re vera eſt cupiditas medij, vel appetitio medij, vt vnum cōtrarium redigatur ad mediocritatem,

quod

quod videtur ſibi eſſe congruum vt ſicco,non vt fiat humidum ſibi eſt expetẽdum per ſe,ſed vt ad medium redigatur. Sed hæc conſideratio,dicit Philoſophus,ſicut etiam dixit in principio libri,tranſgreditur fines huius ſcientiæ moralis, nam pertinet ad ſcientiam naturalem,& ideo eſt omittenda.

De ciuili amicitia.

CAP. IX.

55 *Videtur autem amicitia,& iuſtũ(ut in princi=*
pio diximus)circa eadem & in eiſdem eſſe. In
omni nanq; ſocietate iuſtum aliquid,& ami=
citia eſſe uidetur. Itaque & amicos appellant,
ſimul nauigantes,& commilitones,& cæteros ſimiliter ſo-
cios. Atque quatenus communicant,eatenus eſt amicitia.&
iuſtum enim eodem modo. Et prouerbium rectè,ea quæ ſunt
amicorum,cõmunia dicit eſſe. amicitia nanq; in communi=
catione ſocietatéque cõſiſtit. Atq; fratribus quidem ſodali=
búſque cuncta cõmunia ſunt. cæteris autem definita,& alijs
plura,alijs pauciora.& amicitiarum enim aliæ magis,aliæ
56 *minus amicitiæ ſunt. Differunt autẽ & iuſta. non enim ea-*
dem ſunt parentibus ad filios,& fratribus inter ſe,neq; ſo=
dalibus atque ciuibus.& in cæteris ſimiliter amicitijs. Di=
57 *uerſa igitur ſunt & iuſta ad horum ſingulos. Et incrementa*
ſuſcipiunt,quòd ſunt ad magis amicos. eſt enim grauius ſo=
dali,quàm ciui pecuniam auferre.& fratri,quàm extraneo
opem non ferre:& patrẽ quàm quenuis alium pulſare. Cre-
ſcit autem & iuſtũ cum amicitia ſimul,quippe cùm ſint in
58 *eiſdem,& æquè ſeſe extendunt. At uerò ſocietates omnes,ſi-*
miles ſunt partibus ſocietatis ciuilis. Nã ob utilitatem ali=
quam conueniunt homines,& aliquid eorum cõſequuntur,
quæ ad uitam cõferunt. Ciuilis quoq; ſocietas,gratia utili=
tatis ab initio conſtitui permanereq; uidetur. hoc enim &

latores

*latores legum coniectãt: & iuſtum id inquiũt eſſe quod publicè prodeſt. Cæteræ igitur ſocietates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eã quæ ex nauigatione prouenit, acquiſitionem, inquam, pecuniarũ, aut aliquid tale. milites autem eam quæ fit ex bello, ſiue pecuniam, ſiue uictoriam, ſiue ciuitatem affectent. Eodem modo contribuléſque & populares. Nonnullæ autem ſocietates gratia uoluptatis conſtant. ut *eorum qui ſimul choros exercent, aliáque ſimilia. & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda. hæ nanq; ſacrificij cõuictúſque cauſa fiunt. Omnes* ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.
autem hæ ſub ciuili ſocietate collocantur. Non enim præſens 59
commodum ciuilis affectat, ſed ad omnem uitã. Atque ſacrificia & cœtus circa hæc faciunt honorem dijs tribuentes, & ſibijpſis requiem præſtantes cùm uoluptate. Vetuſta nanq; ſacrificia, conuentúſque, poſt frugum perceptionem (ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant. Societates igitur uniuerſæ, partes ciuilis eſſe uidentur. Tales autem amicitiæ, tales ſocietates ſequuntur.

COMMENT.

Videtur autem amicitia & iuſtũ. } Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam 55
declarauit partes amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia, & quomodo amare & amari ſe habent ad ipſam amicitiam & ſoluit obiectiones nonnullas, vt vidimus: nunc conſiderat & declarat quomodo amicitia ipſa cõſiſtit in ſocietate. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum eſt, ſcilicet oſtendit quo pacto amicitia cõſiſtit in ſocietate. In ſecunda declarat omnes ſocietates eſſe ſimiles ſocietati ciuili, & ad eam redigi tanquàm partes ad totum. In prima igitur parte ſecundũ ſententiam expoſitorum, probat quòd omnis amicitia cõſiſtit in ſocietate hoc modo, Omnis iuſtitia & iuſtũ conſiſtit in ſocietate: ſed omnis amicitia conſiſtit quodãmodo in iis in quibus conſiſtit iuſtũ: ergo omnis amicitia conſiſtit in ſocietate. probat etiam idem alia ratione ſum

ne ſumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant ſuos ſocios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, vt cōmilitones ſeſe amicos appellant, ſimiliter & naturæ: hoc autem eſt indicium quòd amicitia conſiſtit in ſocietate, & quo magis eſt ſocietas eo magis videtur eſſe iuſtitia, & iuſtū, & amicitia. Oſtendit etiam idem cōmuni prouerbio quo dicitur quòd ea quæ ſunt amicorum ſunt communia, quod nō eſſet niſi amicitia conſiſteret in ſocietate & communitate. Hanc partem expoſitores introducunt eo pacto quo diximus: & quanuis rationes ſint veræ, tamen nō ſunt fortaſſe ad intentionem Philoſophi, quia mea ſententia Philoſophus potius probat quòd amicitia & iuſtum circa idem verſantur, & in eodem cōſiſtunt, vt per hoc concludat quòd amicitia quædā eſt etiam ciuilis ſicut iuſtitia. & probat in primis quod amicitia & iuſtum verſantur circa eadē, & in eiſdem conſiſtunt, hoc pacto: Ea quæ conſiſtunt in ſocietate, circa eadem verſantur, & in eiſdem conſiſtunt: ſed amicitia & iuſtum conſiſtunt in ſocietate: ergo amicitia & iuſtum circa eadem verſantur, & in eiſdem cōſiſtunt: minorē autem qua dicitur amicitiam & iuſtum cōſiſtere in ſocietate, probat rationibus ſuprà allatis & prouerbio illo communi, & exemplis illis vt vidimus.

56 {DIFFERVNT autem & ipſa.} Probat nūc Philoſophus quòd iuſta differunt, & hoc probat exemplis: quia aliud eſt iuſtum patris ad filium, & aliud inter fratres, & ſic de aliis. quòd ſi iuſta diuerſa, & amicitiæ erunt diuerſæ. Ex quo probari videtur quòd iuſtitia & iuſtum verſantur circa eadem: nos autē introducere poſſumus quòd hæc ſit probatio illius minoris ſupradictæ, & quòd amicitia & iuſtum cōſiſtit in ſocietate, quia amicitia & iuſtum variatur ratione variarū ſocietatum, vt patet exemplis patris ad filium. & ſic de aliis.

57 {DIVERSA igitur.} Probat inſuper Philoſophus, quòd iuſta & iniuſta non ſolum fiunt varia in diuerſis amicitiis & ſocietatibus, ſed etiā incrementa ſuſcipiunt, vt patet ex contrario, ſcilicet ab iniuſto, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriā ſi filius pulſet patrem quàm ſi extraneū: & ſicut eſt de iniuſto, ita videtur eſſe & ſequi de iuſto: nos autem introducere poſſumus hāc partē quòd probetur iuſtum verſari circa eadem circa quæ amicitia, & in ſocietate cōſiſtere ex eo, quia ambo ſimiliter incrementa, & decremēta ſuſcipiunt,

& magis

& magis & minus ſunt iuſta,& amicitia ſecundũ diuerſas ſocietates,vt exemplis patris ad filium,& fratris ad fratrem,& ſimilium percipi poteſt.Nam ſi contentio quædam & comparatio fiat,vt inquit Cicero,quibus plurimum ſit officium tribuendum,principes ſunt,patria & parentes,proximi liberi &c.Quare hæc,vt diximus,gradus ſuſcipiunt,& incrementa & decrementa ſecundum diuerſas ſocietates,vt huiuſmodis exemplis patere poteſt.

{ATQVE ſocietates omnes ſimiles.} Hæc eſt ſecunda pars huius capitul.in qua Philoſophus declarat omnes alias ſocietates ſimiles eſſe partibus ſocietatis ciuilis,& ad eã reduci tãquàm partes ad ſuũ totũ:& primò oſtendit quomodo conueniunt,deinde in quo differunt.Nã ſicut primò ſimiles, quia ſocietates & cõuentiones omnes vidẽtur reſpicere aliquod cõmodum & vtilitatẽ aliquam,& idem fit in ſocietate ciuili.Nã & legumlatores publicam vtilitatẽ reſpiciunt atq; cõmunem:aliæ quoq; ſocietates particulares ſimiles ſunt in eo quod vtilitatẽ cõmodũmq; affectant,vt nautarũ & militum ſocietas,& aliæ quas in textu apertè tangit Philoſophus. Sunt autẽ nonnullæ quæ cõſtare videntur gratia voluptatis, vt ſunt eorũ qui ſimul exercent choros,& cõuiuia,& hæc fieri videntur gratia ſacrificij & cõuictus:ſed & ciuitates quoque ſolennia faciunt ſacrificia,& feſtos dies celebrant.verùm ex altera parte ſocietas ciuilis.Et iſtæ particulares differũt,quia illæ verſantur circa particulares vtilitates & cõmoda,ciuilis verò cõmunem vtilitatem & omnẽ, non autẽ partem quærit,& vt illæ reducuntur tamẽ ad eam ſicut partes ad totum. 58

{OMNES autem hæ ſub ciuili.} Declarat Philoſophus quòd omnes iſtæ particulares ſocietates ſub ciuili collocari videntur tanquam partes ſub toto.& excludendæ ſunt prauæ ſocietates,vt coniurationes,& factioſorũ hominum contentiones.aliæ autem,vt diximus,ad ciuilẽ reduci vidẽtur.Probatur,Omnis ſocietas quæ eſt ob particularem vtilitatẽ collocari videtur ſub ea quæ eſt ob totam:ſed ſocietas ciuilis eſt ob totam & cõmunem vtilitatem.aliæ verò particulares ob partem:ergo aliæ particulares collocari videntur ſub ciuili ſocietate,& ad eam redigi tanquam partes ad totũ.Pàtet ratio,quia ſicut ſe habent partes vtilitatis ad totã vtilitatem: ita ſocietates quæ ſunt circa partes vtilitatis ad ſocietatem 59

quæ

quæ cõplectitur totam,ſingulæ autē ſocietates reſpiciũt proprias & particulares vtilitates,vt exemplo nautarũ,& commilitonum & ſimilium declarauit Philoſophus,ciuilis verò non præſentē,ſed perpetuam quoad fieri poteſt,& cõmunem vtilitatem vitæ humanæ affectat. Quòd ſi quis afferat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatē,iſtæ quoquè partē quærere videntur,& propriã non totam,& cõmunem:ciuilis verò communem relaxationē quærere videtur.vnde priſci ſolebãt ſacrificia & cœtus inſtituere poſt collectionē fructuum.Poſtea affert tanquam concluſionē quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis,& quòd amicitiæ tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi.Nã erit amicitia vbicunq; eſt ſocietas,ſiue ob vtilitatem,ſiue ob iocunditatem,& erit quædam amicitia reſpectu totius & communis vtilitatis,& iocunditatis,& iſta erit ciuilis amicitia.Vnicuiq; noſtrum,vt inquit Cicero,chari ſunt parentes,chari ſunt liberi,propinqui,familiares,ſed omnes omnium charitates patria vna complexa eſt,& reliqua.

De ſpeciebus Reipublicæ.

CAP. X.

60 R*Ei autem publicæ tres ſunt ſpecies,& totidem etiam tranſgreßiones & quaſi labes illarum.* Et *illæ quidem ſunt,regnũ,& optimorum poteſtas,& tertia eſt ea quæ è cenſibus fit.quam cenſu poteſtatem dicere,accommodatum uidetur. Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt.Atque harum optima quidem eſt* Regnum *: deterrima uerò* Cenſu *poteſtas.* Tranſgreßio *autem regni qui-*
61 *dem tyrannis eſt.In utraque enim unus eſt princeps.ſed inter ſeſe plurimum differunt.* Nam *tyrannus quidem ſuum, rex autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat commodum.*Non *eſt enim rex,niſi ſit ex ſeſe ſufficiens,& bonis omnibus antecellat.*T*alis autem nullius indiget rei.non ergo ſuas ipſe,ſed eorum qui reguntur utilitates conſiderat.*

Qui

Qui nanque talis non eſt, ſorte potius quidam eſt princeps quàm rex. Tyrannus autē eſt contraria regno. ſuum nãque bonum ſequitur ipſe tyrannus. Quo magis patet ipſam eſſe peßimam. Peßimum enim id eſt quod eſt contrarium optimo. Fit autem in tyrannidem ex regno transgreßio. tyrannis enim principatus eſt prauitas, in quo unus eſt princeps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uerò 62
poteſtate ad paucorum potētiam fit tranſgreßio, uitio principum, qui res ciuitatis præter dignitatem diſtribuunt, & cuncta bona ſibi uel plurima tribuunt, & magiſtratus ſemper eiſdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur & praui pro optimis denominantur. Sed ex cenſu poteſtate ad 63
popularem fit tranſgreßio poteſtatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & cenſu poteſtas, multitudinis eſſe ſolet: & pares ſunt omnes qui ſunt in cenſu. Minimè uerò prauum eſt popularis poteſtas. parum enim reipublicæ tranſgreditur ſpeciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. Minima enim ſic atque facillima fit ipſarum migratio. Similitudines autem ipſarum & quaſi exempla quiſ- 64
piam & in domibus accipere poteſt. Societas enim patris ad filios, regni præ ſe fert effigiem. Nati nanque patri ſunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrem appellat. Ipſum nanque regnum, imperium eſt ſuapte natura paternum. Patris autem apud Perſas imperium tyrannicum eſt. ſuis enim filijs utuntur ut ſeruis. Heri etiam ad ſeruos tyrannicum eſt. nam in ipſo utilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum eſſe uidetur: ſed Perſarum aberrat. diuerſorum enim diuerſa ſunt imperia. Viri autem & uxoris ſocietas, ſimilis optimatum poteſtati uidetur. pro dignitate nanq; uir præſidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd ſi in omni-

bus uir dominetur, in paucorum poteſtatem mutatur, præter dignitatem enim hoc facit. & non ea ratione qua præſtabilior eſt. Interdum autem dominãtur uxores, ob amplitudinem patrimonij. Non igitur fiunt imperia ob uirtutẽ, ſed ob diuitias & potentiam, perinde atq; in paucorũ fit poteſtate. Fratrum uerò ſocietas, ſimilis eſt cenſu poteſtati. Sunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca ſi multũ ætatibus differant, nõ fraterna inter ipſos fit amicitia. Popularis autem poteſtas, in ijs maximè habitationibus eſt, quæ domino carent. Hic enim omnes ſunt æquales. Et in quibus princeps eſt imbecillis: & unicuiq; ineſt poteſtas.

COMMENT.

Rei autem ciuilis & publicæ tres ſunt ſpecies. } Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit amicitiam conſiſtere in ſocietate, & quòd amicitia & iuſtum circa eadẽ verſantur, & quòd ſingulæ ſocietates ad ciuilem reducuntur tanquam partes ad totum: nunc diſtinguit ſocietatem ciuilem in ſpecies ſuas, atque eas declarat, & ſimilitudine ipſarum declarare etiam videtur ſocietates rei familiaris: & hoc quia ad illas non ſolùm ſe extendit iuſtitia, ſed etiam amicitia. Nam in quibus ſocietatibus eſt iuſtum, in iis videtur eſſe amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima diſtinguit ſpecies rei ciuilis. In ſecunda ſocietates rei familiaris. Dicit in prima Philoſophus quòd rei ciuilis tres ſunt ſpecies, & rectæ gubernationes, inſuper tres tranſgreſsiones illi oppoſitæ. Sed earum quæ ſe rectè habere dicuntur, prima gubernandi ſpecies eſt regnum, ſecunda optimatum, tertia quæ Græcè dicitur τιμοκρατική: & commodè appellari poteſt cenſu poteſtas, quam communiter ſolent appellare rempublicam, tribuendo ei nomen commune, & quaſi generis nomen. Has tres ſpecies rectè gubernandi poſt hæc Philoſophus inter ſe comparare videtur. & in primo gradu perfectionis ponit regnum. In ſecundo optimatum potentiam. In tertio & infimo loco cenſu poteſtatem, quam deterrimam appellant. ſi comparetur cum optima, & cum ipſo regno: ideo dicit in textu, regnum eſſe

eſſe optimum: cenſu poteſtatem deterrimam, id eſt minus bonam. Notandum quod Philoſophus in Politicis latiſsimè loquitur de ſpeciebus rei ciuilis, ſed quantū ad hoc propoſitum ſpectat, intelligendū quòd tres ſunt ſpecies rei ciuilis, ſententia huius Philoſophi, quamuis Plato reliquerit tertiam ſpeciem, id eſt cenſu poteſtatem: & reprehenditur ab Ariſtotele eo in loco, quia ipſam omiſit. Laudat autem ibi Philoſophus magnopere ipſum regnum, & anteponit cæteris ſpeciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipſam gubernationē ad vnum, ſicut hoc vniuerſum vno gubernatur, deinde ponit in ſecundo gradu optimatum gubernationem, poſtremo ponit cenſu poteſtatē. Omnes autem ij gubernatores proponere ſibi debent felicitatem ciuitatis, & cōmune bonū reipub: quo ſeruato ſeruatur reſpub. Sin ecōtrà fiat, tūc oriuntur tranſgreſsiones tres quæ ſunt labes illarum bonarum gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, cenſu poteſtas ſiue reſpub. ad ſtatum popularem delabitur. nam aut vnus gubernat rem ciuilem & publicam, aut plures: ſi vnus, optimus conſulens bono reipublicæ, & tunc videtur eſſe rex: aut peſsimus, referens omnia ad ſuum commodum, & tunc erit tyrannus: ſi plures, tunc aut omnes fermè, aut pauci: ſi pauci, iterū aut optimi aut peſsimi: ſin optimi, tūc fit optimatum gubernatio: ſin peſsimi, tunc fit paucorum potentia: ſin verò ſint penè omnes, tūc aut ſunt tribuentes æqualiter aut inęqualiter. Primo modo erit cenſu poteſtas ſiue reſpubli. Secundo ſtatus popularis. & ſic tot ſunt ſpecies.

{TRANSGRESSIO autem regni tyrannis eſt.} Diſtinguit nunc Philoſophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primò tyrannidem eſſe labem, & tranſgreſsionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in vtroque eſt vnus qui gubernat, in alijs maximè differunt. Tyrannus enim ſemper proprium & ſuum, rex commune commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur, quærit. Et in aliis multis differunt. Sed ponere poſſumus duas concluſiones ſecundum verba Philoſophi. Prima, quòd rex omnia agit pro vtilitate, & communi bono eorum qui reguntur. Probatur: Ille princeps qui eſt ex ſeſe ſufficiens, & omnibus bonis ornatus eſt, omnia agit pro bono eorum, qui gubernantur ab eo: ſed rex eſt huiuſ- 61

modi: ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorum qui reguntur ab eo. rex enim propriè dictus rex debet eſſe optimus à regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς à gradu populi appellatus, quaſi populi ſemper rationẽ habere debeat. vnde Homerus paſtores populorũ appellat reges. Nã ſi ſuæ vtilitati & commodo conſuleret, non eſſet appellandus rex, ſed potius quidã forte princeps vel tyrannus. Secunda concluſio, ꝙ tyrannus eſt peſsima forma gubernãdæ reipub. probatur ex eo, quia opponitur optimæ gubernationi, vt patet.

62 { E T ex optimatum poteſtate. } Declarata tyrannide quæ eſt labes regni, nunc declarat tranſgreſsionem & labem optimatum quæ eſt paucorum potentia ob prauitatem principum reipubl. pauci nanque ſunt, & mali, vt patet in textu.

63 { S E D ex ea quæ eſt cenſu poteſtas. } Declarat nunc tertiam labem, ſcilicet ipſius cenſu poteſtatis ſeu reipub. quæ labes atque tranſgreſsio dicitur popularis poteſtas, & non ſit magna tranſgreſsio. Notandum quod cẽſu poteſtas ſit gubernatio in re ciuili hoc pacto, vt poſsint ciues gerere magiſtratus ſecundum facultates & menſurã cenſus: quòd ſi magna præfinitur menſura cenſus, vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci ſunt qui magnas habeant facultates: ſin verò mediocritas ſeruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum, tunc videtur oriri cenſu poteſtas: ſi minima præfinitur menſura cenſus vt ſine diſcrimine fiat, orítur iſta quæ dicitur popularis poteſtas, & non ſit ita magna tranſgreſsio vt in ſuperioribus. ſed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex ſupradictis quòd tres ſunt ſpecies bonæ regendæ reipub, tres etiam malæ & tranſgreſsiones ipſarũ. Verùm ſicut regnũ eſt optima gubernatio in genere bonarum, & ſecundo gradu optimatum poteſtas, tertio reſpub. ſeu cenſu poteſtas: ita in genere prauarum eodem modo ſe oppoſitæ habent. Nam tyrannis quæ regno opponitur eſt in primo gradu prauitatis, paucorũ potentia in ſecundo, ſtatus popularis in tertio. & ſic ſiunt tranſgreſsiones vt plurimũ, vt in Po-

64 liticis oſtendit Philoſophus. { S I M I L I T V D I N E S autem ipſarum & quaſi. } Hęc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis iam antea tribus ſpeciebus rectis gubernandæ reipub. & tribus tranſgreſsionibus ipſarum, nunc afferre videtur aliquas ſocietates in re familiari ſimiles illis tribus rectis,

rectis, & non rectis. Primò igitur dicit Philoſophus quòd ſimilitudines ipſarum ſocietatũ ciuilium ſumet quis in domibus, & in ipſa re familiari: veluti patris ad filios gubernatio eſt ſimilis gubernationi regis ad ſubditos, quãquã pater quoquo modo videtur ſuperare ipſum regem in beneficiis dandis, habet tamen ſimilitudinem, vt diximus, ſuperat, inquam, quo ad vnam perſonam qua eſt cauſa generandi, educandi, & erudiendi. quanuis beneficia regum ad plures extendantur. ſed ſi pater vtatur filiis tanquam ſeruis, tunc fit tranſgreſsio quædã ſimilis tyrannidi. Addit autẽ quòd hoc quidẽ de ſeruis rectum eſſe videtur, quia ſeruus, vt ipſe dicit in Politicis, natura ſeruus eſſe videtur: & ideo non videtur alienũ à natura ſi heri ſeruis vtantur vt ſeruis. ſed iniquum faciunt patres ſi liberis vtantur vt ſeruis. diuerſa enim ſunt imperia, vt dicit Philoſophus & diuerſa dominandi officia. Nam aliud eſt paternum, aliud herile. { Sed viri atque vxoris.} Affert aliam ſocietatem in re familiari, ſcilicet viri & vxoris: quæ ſi recte ſe habeat, ſimilis eſt optimatum poteſtati, quia hic tribuuntur officia ſecũdum dignitatem, vt etiam fit inter optimates: quòd ſi trãſgreſsio fiat, erit ſimilis paucorum potentiæ, vt patet in textu.

{ AT vero, fratrũ.} Affert aliã ſimilitudinẽ ſocietatis in re 65
familiari, ſcilicet fratrũ, quæ ſi recte ſe habeat, eſt ſimilis cẽſu poteſtati, excepto ſi plurimũ diſtent ætatibus, quia tunc erunt quoquo modo paternæ potius quã fraternæ. Sin vero domus careat patrefamilias, vel ſit ille imbecillis, tunc fit trãſgreſsio ſimilis populari gubernationi, quia ibi oritur effrenata libertas. Notandũ quòd Philoſophus dixit amicitiam in ſocietate conſiſtere, propterea attulit cõmode ſupradicta, & cũ dixiſſet omnes redigi ad ciuilem, bene dixit iſtas familiares ſimiles eſſe ciuilibus, vt poſtea oſtendat in iis omnibus eſſe amicitiã, & ſicut vna ſocietas eſt præclarior altera, ſic & amicitia.

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. CAPVT XI.

IN *unaquaque autem republica tantum amici-* 66
tiæ conſtat eſſe, quantum & iuſti. Atque re*gis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij conſiſtit. confert enim*

in eos beneficia, qui ab ipſo reguntur. Siquidem cùm ſit bonus, curam ipſorum habet, quo bene ſeſe habeant: ut ouium paſtor. Vnde & Homerus Agamemnonem, populorum nuncupauit paſtorem. Talis autem eſt & amicitia paterna: beneficiorum uerò magnitudine differt. Eſt enim eſſendi cauſa pater: quod maximum eſſe certum eſt, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum: & rex eorum quibus præſidet, imperium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia conſiſtunt. quapropter
67 *& honorantur ipſi parentes. Et iuſtum igitur in his non idem eſt, ſed quod efflagitat dignitas. Sic enim ſeſe habet*
68 *& amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem eſt amicitia, & in optimatum poteſtate. eſt enim ut uirtus poſtulat. Et præſtabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accommodatur. Sic autem ſeſe habet & ipſum iuſtum. At ami-*
69 *citia fratrum ſimilis eſt ſodalitiæ. ſunt enim pares atque*
ὁμοηθεῖς ᾗ ὁμοιοπαθεῖς. *æquales ætate. Tales autem*eiuſdem plerunq; diſciplinæ, & eorundem ſunt morum. Similis eſt huic & quæ eſt in cenſu poteſtate. Ciues enim pares eſſe ſolent, ac boni. Et quiſq; nunc dominatur, nunc paret, & æquè. Sic igitur eſt in ipſis & amicitia. In tranſgreſſionibus autem quemadmodum & iuſtum, ſic & amicitia exigua eſt. & minima eſt in ea quæ eſt peſſima. In tyrannide nanque nihil aut*
70 *perparum eſt amicitiæ. In quibus enim nihil eſt commune imperanti atq; parēti, nec amicitia eſt. nam neq; iuſtū. Sed tale quidē eſt, quale eſt artifici ad inſtrumentum, & animæ ad corpus. & hero ad ſeruum. Hæc enim omnia, utilitatem quidem ab iis ſuſcipiunt, qui ipſis utuntur. ſed amicitia non eſt ad inanimata, nec iuſtū. Quin neq; ad bouem uel equū: neq; ad ſeruū, ea ratione qua ſeruus eſt. non eſt enim quic-*

quam

quam commune. Seruus enim animatum eſt inſtrumen=
tum. inſtrumentum autem inanimatus eſt ſeruus. Ad ſer=
uum igitur hoc ipſo quo ſeruus eſt, non eſt amicitia: ſed
quo eſt homo. Nam omni homini iuſtum quiddam eſt ad
omnem hominem, qui communicare ſecum legem pactio=
nemq́; poteſt: quare & amicitia, ratione qua homo eſt. Per
parum igitur & in tyrannide eſt amicitiæ atq; iuſti. In po=
pularibus autem poteſtatibus plurimum. Complura enim 71
his ſunt communia, cùm ſint pares.

COMMENT.

IN VNAQVAQVE autem republ. ſic amicitia.} Hoc eſt 66
quintum capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm
declarauit ſocietates ciuiles & familiares, quod vehementer
pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc oſtendere
intendit quomodo ſe habet ipſa amicitia in ſocietatibus iſtis.
Nam, vt antea dictum eſt, iuſtum & amicitia in ſocietate con-
ſiſtere videntur, & alterum cum altero ſimul creſcere videtur
atque decreſcere, & eſſe magis & minus. Quòd ſi ſocietas ſit
vehemens, amicitia quoque vehemens eſſe videbitur: ſed
cùm ſocietates ſint diuerſæ, amicitiæ & iuſta diuerſarũ quoque
rationum eſſe videntur, vt patebit inferius. Diuiditur autem
hoc capitulũ in duas partes. In prima oſtendit quomodo ami-
citia eſt in ſocietatibus rectis. In ſecunda quomodo fit in trãſ-
greſsionibus. In prima igitur dicit Philoſophus quòd amici-
tia eſt in vnaquaq; Repub. ſicut & iuſtum. ſicut igitur ſe habet
iuſtitia in vnaquaque ſocietate, ſic & amicitia. Videtur enim
eſſe talis & tanta qualis & quanta eſt iuſtitia. Oſtendit autem
in primis quòd amicitia regis ad ſubditos eſt in excellentia
beneficij, & talis videtur etiam eſſe paterna: excedit tamen
ipſa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur eſſe
vehementior: & hæc non ſolum ad patres, ſed etiam ad auos
referri poſſunt. Excedit autem pater ipſum regem in benefi-
ciis dandis, ſcilicet in magnitudine & hoc intelligendum eſt
ſicut ſuprà etiã diximus, ſi referatur ad vnum. Nam & ſi filius
maiora beneficia ſuſcipiat quàm ſubditi à rege ſuo, tamen be-
neficia regũ ad plures ſunt & latius ſe pandũt, vt eſt manifeſtũ.

67 {IT iuſtum in iſtis non eſt idem.} Nam aliud videtur eſſe iuſtum patris ad filium.& aliud filij ad patrem.& ſic regis ad ſubditos.Nam in iis iuſta,& amicitiæ, & ſocietates, diuerſarum rationum eſſe videntur.

68 {VIRI autē amicitia.}Declarat nūc Philoſoph. quonā pacto amicitia viri ad vxorē eſt ſimilis amicitiæ q̄ fit in optima tū gubernatiōe & ſocietate,vbi attēditur virtus & dignitas,& ſecundū dignitatē erit iuſtū, & amicitia,vt in textu latè patet.

69 {AT amicitia fratrum. } Oſtendit quòd amicitia fraterna quæ eſt velut ſodalitia quædam,quia fratres ſimul educātur, ſeruant amicitiam vt ſodales & quaſi pares:oſtendit, inquam, quòd eſt ſimilis amicitiæ quæ fit in ſocietate cenſu poteſtatis ſiue Reipublicæ vbi paritas quæritur.

70 {IN tranſgreſsionibus autem. } Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsionibus ſocietatum ciuilium: & primò declarat quòd in tyrannide quæ tranſgreſsionum eſt peſsima, aut nihil eſt amicitiæ, aut vehementer exigua. Probatur,Vbi nihil eſt commune imperanti atque parenti,ibi non eſt amicitia nec ſocietas:ſed in tyrannide nihil eſt commune imperanti atq; parēti:ergo in tyrannide nō eſt amicitia nec ſocietas.Maior eſt notā ex dictis Philoſophi dicētis, ꝙ vbi non eſt iuſtum, nō eſt etiā amicitia.Minor declaratur à Philoſopho. Eſt enim perinde vt inſtrumenti ad artificē.& heri ad ſeruum,& huiuſmodi,quorū non quæritur vtilitas à ſuperioribus propter illa, ſed pro ſe,vt poſsint vti illis pro ſua commoditate propria: ſic anima vtitur corpore vt inſtrumēto quodā.Sed hic oritur quędā difficultas,quia nō videtur verum ꝙ ſic ſe habeat dominus ad ſeruū ſicut ſe habet anima ad corpus,vel artifex ad inſtrumētum: nam artifex eſt animatus, inſtrumentū eſt inanimatum: ſed non eſt ad inanimata nec etiā ad irrationabilia amicitia, cū iſta ſint omnino diuerſa,ſed inter dominū & ſeruū videtur cadere aliqua amicitia cùm ſint eiuſdē naturæ humanæ.quare nō videtur tenere illa ſimilitudo Philoſophi.Hanc difficultatē tollit Philoſophus,oſtendēdo ꝙ ſeruus poteſt conſiderari vt eſt homo,& itē vt eſt ſeruus ad ſeruum, igitur vt eſt ſeruus non videtur eſſe amicitia à domino,quia tunc videtur ſeruus eſſe velutiquoddā inſtrumentū animatū:ſed ad ſeruū & dominū vt vterq; eſt homo, poteſt eſſe aliqua ſocietas & amicitia,

cùm

cùm vterque poſsit ſubire leges & pactiones, & iuſtum cadat inter eos,& per conſequens amicitia.Patet igitur quòd in tyrannide,in qua principes vtuntur ſubditis vt ſeruis, parum vel nihil eſt amicitiæ,quia etiam abeſt iuſtum.

{IN popularibus autē.} Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsione illa quæ eſt minus 71
improba quàm aliæ, & dicitur popularis. Oſtendit autem Philoſophus quòd ibi plurimum eſt amicitiæ,quod non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed reſpectu & comparatione aliarum tranſgreſsionū.quaſi dicat,plus eſt amicitiæ ibi quàm in aliis tranſgreſsionibus,plus inquā,in ipſa poteſtate populari, quia eſt ibi quædam paritas, & multa communia popularibus, vt leges,iura,iudicia,ſuffragia,conſuetudines.Notandum ꝙ Philoſophus declarauit amicitiam ſi qua eſt in tyrannide,dicendo eam eſſe exiguā vel nullam,& etiam eam declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de ea quæ eſt in paucorum potentia, quia cognitis extremis facilè cognoſcitur id quod medio modo ſe habet.Nam ſi in tyrānide parum vel nihil, in populari multum reſpectu aliarum tranſgreſsionum, per conſequens percipi poteſt quid ſit in paucorum potentia.

De amicitia ſodalitia, & filiali.

CAPVT. XII.

Omnis igitur amicitia (ut dictū eſt)in ſocietate conſiſtit. Conſanguineam autem quiſpiam ſeiunxerit ac ſodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & cōtribulum,& ſimul nauigantium, & quotquot ſunt tales,magis in ſocietate conſiſtunt.nam ſtipulatione quaſi quadam conſtare uidentur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam collocauerit. Conſanguinea uerò multiplex eſt. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid ſui:nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis ſciunt parentes eos qui ſunt ex ipſis,quàm nati, ſe eſſe ex illis. Magiſq; coniunctum eſt id ex quo natum eſt ipſi nato, quàm factum ei quod fecit. Eſt enim ei ex quo eſt ortum, proprium id quod ex ipſo 72 73

*eſt ortum: ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullum autem
illorum id ex quo orta ſunt, aut munus. Accedit eodem &
temporis longitudo. Parentes enim natos continuò diligũt.
illi uerò parentes, incrementis tempore ſuſceptis, & men-
74 tis comprehenſione, uel ſenſus. Ex his autem patet & cur
75 magis diligunt matres. Parentes igitur natos ut ſeipſos a-
mant. qui nanque ex ipſis ſunt orti, ſunt quaſi ipſi alij ſepa-
76 ratione. Nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres autem
ſeſe mutuò diligunt, quòd ex eiſdem ſint orti. Identitas
enim quæ eſt ad illa, idem inter ipſos facit. Quapropter
eundem ſanguinem dicunt, & ſtirpem, & talia. Sunt igi-
tur quodammodo idem & in diuiſis. Magnum autem ad
amicitiam eſt & enutritos ſimul eſſe, & ætatis æquales.
Aequalis enim æqualem delectat, & ipſi familiares ſo-
dales ſunt. Et idcirco fraterna amicitia ſodalitiæ ſimilis
eſt. Patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his ſunt con-
77 iuncti, propterea quòd ſunt ex eiſdem. Atque alij magis,
alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope eſt aut diſtat
78 origo. Amicitia autem quæ filiorum eſt ad parentes, &
hominum ad deos: ut ad bonum eſt atque excellens. Nam
maxima beneficia contulerunt. fuerunt enim eſſendi cau-
79 ſa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & uolupta-
tem & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum:
quanto & uita communior ipſis eſt. Sunt autẽ & in fra-
terna amicitia ea quæ & in ſodalitia ſunt: & magis in bo-
nis. & omnino in ſimilibus quanto coniuncti ſunt magis,
80 atq; ab ortu ſeſe mutuo diligunt. Et quanto ſunt magis ſimi
lium morum, qui ex eiſdem ſunt orti, & ſimul nutriti, &
ſimiliter educati, ac eruditi. probatio enim quæ quidem fit
tẽpore, plurima eſt atq; firmiſsima. Sunt etiam et cæteris in
conſanguineis ea quæ ad amicitiam attinent, ut rationũ com*

paratio flagitat. Viro autem & uxori ſecundum naturam 81
amicitia uidetur ineſſe.homo namq; natura coniugale magis eſt,quàm ciuile:quanto prius & neceſſarium magis eſt domus quàm ciuitas, & procreatio communior animalibus.Atque cæterorum quidem animalium, hic ſocietatis eſt 82
terminus. homines autem coniugium ſubeunt non ſolum procreationis,ſed eorum etiam gratia quæ ad ipſam conferunt uitam.Officia nāq; cõtinuò ſunt diuiſa,atq; alia uiri, alia ſunt uxoris. Opem itaq; ſibi mutuo ferunt, res pro- 83
prias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia utilitas ineſt, atque uoluptas.Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia,ſi boni ſint.eſt enim utriuſque uirtus: atque hoc ipſo gaudebunt. Filij autem parentum uincula ſunt,& nexus.idcirco & citius ij qui carent liberis diſſoluuntur.Filij nanque bonum,eſt utriſque commune.ipſum autem commune continet. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum 84
eſt cum uxore,& omnino amico cum amico,nil aliud eſt, quàm quærere quomodo iuſtum eſt.Non enim idem iuſtum uidetur amico ad amicum: nec ad alienum, & ſodalem, ac condiſcipulum eſſe.

COMMENT.

OMNIS igitur amicitia ſicuti dictũ eſt.} Hoc eſt ſextum 72
& vltimum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquam diſtinxit ſocietates ciuiles, & tribuit eis ſimiles ſocietates rei familiaris in quibus etiam eſt amicitia, & dixit omnem amicitiam conſiſtere in ſocietate, nunc ſeiungit & diuidit amicitias inter ſe, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus conſiſtunt. Nam etſi omnes in ſocietate ſint conſtitutæ, tamen aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis conſtare videntur. Cùm ergo variæ ſint cauſæ & variæ amicitiæ, meritò ſunt diſtinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus præmittit id quod ſæpius dixit,

dixit quòd omnis amicitia conſiſtit in quadã ſocietate: tamen aliquis meritò diſtingueret amicitiam conſanguineã & ſodalitiam à cæteris amicitiis, quia ciues & contribules,& ſimiles vt etiam ſunt hoſpites, videntur habere ſocietates conſtantes pactionibus. Conſanguinea vero & ſodalitia non eodem pacto:quare diſtinguendæ ſunt iſtæ amitiriæ, vt aliæ magis,aliæ minus in ſocietate conſiſtunt,& vt aliæ ſunt quoquo modo in ſocietate naturali, vt eſt cõſanguinea: ſodalitia verò quia videtur oriri ex conſeruatione ſodalium à primis incunabulis, qui ſimul & nutriuntur & erudiũtur, diſtinguitur ab illis aliis ſimul cum ipſa conſanguinea:aliæ autem in quadam pactione & conuentione conſiſtunt. Notandum quòd amicitia quæ eſt inter propinquos & conſanguineos habet cauſam naturam eiuſdem ſanguinis, & eandem ſtirpem, & ſecundũ reſpectum quem habent ad illam fit coniunctio & amicitia:ſodalitia habet cauſam conuerſationẽ à primis incunabulis incœptã,quæ videtur quaſi naturaliter eſſe contracta,& non ex electione: at ciuiles & contribules & huiuſmodi, ex electione & pactione
73 videntur cõſtituere amicitiã. {CONSANGVINEA autem amicitia.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua incipit determinare de amicitia quæ eſt inter conſanguineos & propinquos, afferendo nõnullas cõſiderationes de ipſa. Eſt enim multiplex,& multifariã ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ: omnes tamẽ videntur pendere & originem ducere à paterna, & in hoc conuenire quòd eodẽ principio fluunt. & primò incipiendo ab amicitia paterna affert rationẽ mutui amoris inter ſe: deinde comparat amicitias ſeu amationes iſtas,ſcilicet eã quæ eſt patris ad filium,& eam quæ filij ad patrẽ,& oſtendit ꝙ parentes magis amant filios quàm filij amẽt parẽtes tribus rationibus. Prima ratio,Quo magis quis cognoſcit cauſam ob quã amat,eo magis videtur amare: ſed parẽtes magis cognoſcũt cauſam quare amãt filios, quàm filij quare amant parentes: ergo parentes magis amant filios quàm ecõtra amentur ab illis.Patet ratio, quia parẽtes amant filios,quia ſunt ipſorũ aliquid :filij verò amant parentes,quia ſunt ex illis. Magis autẽ cognoſcũt parẽtes hanc cauſam, quia ſint orti ex ſe,quã nati,quòd ſunt ex illis. Secunda ratio, Quo magis eſt aliquis cõiunctus alicui, eo magis amat illũ:ſed parens eſt cõiunctior filiis, quàm filius parẽti: ergo parens magis

gis amat filium quam ametur ab eo. Nam videtur ſeſe habere vt totum ſe habet ad partem: pater enim eſt vt totum quoddam generans, filius vt pars quædam generata quæ videtur contineri à toto, ſicut dens vel manus cõtinetur ab eo qui habet illa, & habẽs eſt propinquior eis quàm ea ſint cõiunctiora, magis enim diſtare videtur filij, igitur ſunt vt partes quædam ſeiunctæ. Tertia ratio, Qui longiore tempore amant, videntur magis amare quàm qui minus: ſed parentes longiore tempore amant filios quàm filij ament parẽtes: ergo parentes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ videntur tẽpore ſuſcipere incrementa. {EX iis autem patet cur magis.} Videtur ex ſupradictis oriri iſta pars, qua oſtendit quòd ſi amor paternus comparetur cùm materno, maior videtur eſſe maternus ſecundum rationes ſupradictas, id eſt duas, ſcilicet, Et quia matres magis cognoſcũt filios ſuos quàm patres, & quia longiore tempore amãt, ex eo quòd prius incipiunt, & ideo ſecundũ iſtas duas rationes quę ſuprà allatæ fuerunt ad oſtendendum quòd maior erat amor parentũm erga filios quàm econtra, percipi etiam poteſt cur matres magis diligant natos quam patres diligant eoſdem. 74

{INSVPER parentes.} Redit ad illam ſententiam ſuperiorem concludendo quòd parentes magis amant filios quã amentur ab eis, quia amant natos quaſi ſeipſos diſtinctos, tamen quaſi ſeparatione. Notandum quòd amor quo quiſpiam ſeipſum amat, eſt vehementiſſimus, & talis videtur eſſe cauſa, vt Philoſophus dicit inferius, cæterorum amorum quibus amamus alios. cùm igitur parẽs amet filium vt aliquid ſui, videtur ſeipſum amare: & ideo talis amor eſt vehemẽtiſsimus. 75

{FRATRES etiam ſeſe mutuo diligunt.} Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nunc declarat aliam conſanguineam amicitiam, id eſt fraternam: & oſtendit quòd fratres ſeſe mutuo diligunt, quia ſunt ab eiſdem parẽtibus atq; ex eo ſunt quodãmodo idem. Probatur, Quæcunq; ſunt vni & eidem tertio, eadem illa inter ſe ſunt eadem: ſed fratres ſunt parentibus eadem: ergo idem erunt inter ſe. Nec eſt intelligendum quòd ſint omnino idem, ſed inquantũ referunt ad illud tertium, id eſt ad parentem, & identitas parentum facit vt fratres ſint quodammodo idem inter ſeſe, vnde dici ſolet quòd fratres ſunt eadem ſtirps, & idem ſanguis, & idem quodammodo in diuerſis corporibus 76

poribus. Poſtea affert aliam cauſam quare fratres habēt amicitiam vehementem inter ſe, & dicit educationem, quæ fit ſimul, eſſe etiam cauſam ingentis amoris, quia vt prouerbio dicitur: æqualis æqualem delectat. vnde etiam oritur ſodalitia, cui ſimilis eſſe videtur fraterna amicitia, vt patet in textu.

77 {PATRVELES verò cæteriq;.} Affert amicitiā aliorum propinquorū ſucceſsiuè per rectam lineam qui ſunt coniuncti inter ſe, quia ſunt orti ex eiſdem, & alij magis vel minus coniuncti ſecundum propinquitatē vel diſtantiam eius vnde ori-
78 ginem habent. {AMICITIA autem ea quæ filiorum eſt.} Quaſdam proprietates affert Philoſophus quæ videntur competere ſupradictis amicitiis conſanguineis, & propinquorum. & primò oſtendit quòd amicitia filiorū ad parentes eſt amicitia ad aliquod excellens & bonum, Habet enim terminum bonum atque excellens. Itaque conſiſtit in excellentia, & hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater excedit filium, mirum in modum ob generationem, & alia quæ dicit Philoſophus. Secunda proprietas eſt, quòd iſta amicitia habet maiorem iocunditatem tum etiam vtilitatē quam amicitia eorum qui non ſunt coniuncti. Primò enim viuunt ſimul. præterea parentes vident aſsiduè filios, & filij parentes, ſibi quoq; inuicem proſunt, & omnino eorum vita cùm ſit cõmu-
79 nis, vtilis eſt atque iocunda. {SVNT autem & in fraterna amicitia.} Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo ꝙ ea ferè omnia quæ ſunt in amicitia ſodalitia ſunt in amicitia fraterna, vt educatio, eruditio, & huiuſmodi: quæ omnia ſunt in amicitia fraterna, & præſertim bonorum fratrum. Deinde affert aliqua ob quæ huiuſmodi fratrum amicitia conſeruatur. Primò, quia ab ortu ſeſe mutuo diligunt, & quia ſimilium morum ſunt tales boni, & quia ſimul ſunt nutriti & educati, & alia quæ dicit Philoſophus. ex quibus fit vt talis ami-
80 citia ſit firma & conſtans. {SIMILI ſunt modo.} Breuiter tangit proprietates amicitiarū reliquas, quę ſunt inter conſanguineos. Sunt enim diuerſæ prout propinquiores aut longinquiores ſunt in gradibus, & ideo dicit, vt ratio poſtulat: ſcilicet ſunt magis & minus, vt ratio & propinquitas poſtulat, quæ eſt inter eos proportione ſeruata: omnes tamen, licet alij magis, alij minus, iure naturæ coniuncti eſſe amicitia debent. Sanguinis enim coniunctio, vt inquit Cicero, & beneuolētia

deuincit

deuincit homines charitate. Magnũ eſt enim habere monuměta maiorũ, eiſdĕ vti ſacris, ſepulchra habere cõmunia &c.

{VIRO autem & vxori natura nimirum.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua poſt conſanguineam amicitiam declarat amicitiam cõiugalem, quæ etſi non ſit ex eodem ſanguine vt ſuperiores, tamen natura videtur conſtare. Probat igitur in primis afferendo quaſdam proprietates hanc concluſionem & proprietatem, quòd amicitia coniugalis eſt naturalis hoc pacto, Homo eſt animal magis coniugale quàm ciuile: ſed eſt naturaliter ciuile: ergo multò magis erit coniugale natura. Patet ratio iſta, & in Politicis oſtendit Philoſophus ꝙ homo eſt ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt ſit ſociabilis ciuili ſocietate. Sed ꝙ ſit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia eſt magis naturale homini quod eſt magis neceſſarium, & prius natura: ſed eſſe coniugale, eſt prius & magis neceſſarium quàm eſſe ciuile: ergo eſt magis naturale homini. Nam domus prius eſt natura quàm ciuitas, & magis neceſſaria, vt dicit Philoſophus. Secunda ratio, Id quod ſequitur naturã totius generis animaliũ, & eſt magis cõmune, eſt magis naturale: ſed procreatio filiorũ ad quam ordinatur coniugalis ſocietas videtur eſſe huiuſmodi: ergo procreatio liberorum ex coniugali ſocietate, & omnino coniugalis ſocietas, videtur eſſe magis naturalis quàm ſocietas ciuilis, ex quibus concluditur quòd viri ad vxorem naturalis eſt amicitia. 81

{ATQVE cæterorum quidem.} Affert aliam proprietatem, quæ eſt, quòd hæc ſocietas viri & vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cęteris animalibus: differt tamen quòd præter prolem quæ eſt terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinent ad vitam humanam: propterea officia eorum ſtatim ſunt diſtincta, vt vir procuret ea quæ ſunt foris, vxor ſeruet ea quæ ſunt domi, & mutuò ſibi auxilium ferant. & alia ſimilia, vt in Oeconomicis & Politicis oſtendit Philoſophus. & ſic patet quòd talis ſocietas non ſolùm eſt naturalis, ſed etiam œconomica. 82

{QVAPROPTER hac in amicitia.} Oſtendit Philoſoph. quomodo ſe habet amicitia huius ſocietatis ad illa tria, quæ amicitiarũ dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia continet interdum non ſolùm voluptatem & vtilitatem: ſed etiam 83

virtu

virtutem. Vtilitas ineſſe videtur, quia conſulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoq; ob generationẽ, virtus etiam adeſt quandoque, & ſi non ſit virtus in vxore eius rationis cuius eſt virtus in viro, tamẽ eſt accõmodata qualitati fœmellæ: ſunt autem viri virtutes propriè dictæ, vxoris verò virtutes ei accõmodatæ, & propriè cõpetens ſibi, vt in Oeconomicis & Politicis latiſsimè oſtendit Philoſophus, quòd ſi ſint probi & ſtudioſi vtrique in genere ſuo, diliget vir vxorem vehementer, & diligetur ab ea, & iucundum erit coniugium illud, & iocunda inter eos amicitia. Atque filij nexus, Docet Philoſophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd ſunt liberi qui ſunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppoſitum ſuum, quia id cuius abſentia citius diſſoluatur amicitia, præſentia magis conſeruatur: ſed abſentia filiorum & priuatione citius diſſoluitur talis amicitia: ergo præſentia magis conſeruatur & firmatur. Item quia filij ſunt commune vtriſq; bonum, vt patet in textu.

48 {QVAERERE autem quonã pacto.} Videtur reſpondere obiectioni quæ oriri potuiſſet ex ante dictis. Aſsignaſti cum Ariſtotele cauſas amicitiarũ propinquorũ, & coniugalis amicitiæ, & huiuſmodi ſocietatũ tamen non dediſti regulam viuendi cum illis. Cui reſpondet Philoſophus, quòd hoc nihil aliud eſt quærere, quàm quonã pacto ſit iuſtum. Itaq; ſcire debes ꝙ quale eſt iuſtum, talis debet eſſe viuendi modus, & regula, & officium: ſed iuſtum eſt diuerſum, vt in quinto vidimus: præterea non eodem modo vel idem iuſtum ſeruandum eſſe videtur, idemq; officium ad amicum & extraneum. & ſic de alijs ſimilibus, à quibus & erga quos non eadem ſunt ſeruanda officia, vt in Oeconomicis viri & vxoris, & aliorum in Politicis regulã viuendi docet Philoſophus, & Cicero quoque in libro de Officiis latiſsimè doctrinam tradit, quid deceat, & quomodo oporteat officia ſeruare in diuerſis ſocietatibus vitæ, diuerſa enim ſunt: & iuſtum ſimiliter eſt diuerſum. ex quo patet quòd amicitia videtur habere magnam ſimilitudinem cum iuſtitia, & in multis conuenire ac ſi eſſet iuſtitia quædam. Facere enim amicũ quæ decent erga amicum, opus videtur eſſe iuſtitiæ. Conſideranda eſt igitur conditio, & qualitas perſonarum, & ſocietatum, & ſeruanda deinde ſecundũ illa officia ſunt, & recta ratio poſtulat.

De duplici iuſto, & de compen- ſanda amicitia.

CAPVT XIII.

Vm autem tres ſint amicitiæ (ut ab initio di 85
ctum eſt) & in unaquaque alij ſint pares ami
ci, alij impares) nam ſimiliter boni fiunt ami
ci, & præſtabilior deteriori: ſimiliter & iucũ
di, & ob utilitatem etiam in commodis pares, & differen-
tes) pares quidem, tam amando, quàm cæteris æquales eſſe
oportet: impares autem id reddere quod excellentiæ ratio fla
gitat. Fiunt autem in amicitia, quæ utilitatis eſt gratia uel 86
ſola uel maximè, incuſationes non ſine ratione atque quere
læ. Qui nanque ſunt ob uirtutẽ amici, prompti ſunt ad be-
neficia ſibi mutuò conferendæ. hoc enim eſt uirtutis & ami
citiæ. Atque cùm ad hoc certatim properent, nullæ prorſus
inter ipſos accuſationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim amãti,
& beneficia conferenti ſuccenſet: ſed ſi ſit gratus, beneficijs
reſpondet. Atque qui in beneficijs conferendis exuperat, cum
id aſſequatur quod cupit, non incuſabit amicũ. Vterq; enim
bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uoluptatem conſtãt, que- 87
relæ nimium fiunt. Nam ſi ſimul degere gaudẽt, fit id ſimul
utriſque quod appetunt. Ridiculus autem uidetur & eſt qui
non delectantem incuſat, cùm liceat non conuerſari. At in 88
ea quæ utilitatis gratia conſtat, locum incuſationes habent,
atque querelæ. Nam cùm ſeſe mutuò pro utilitate utantur,
ſemper indigent pluris. & minus quàm oportet ſeſe habere
putãt, & queruntur ex eo quia non tot aſſequuntur quot
indigent, cùm ſint digni. Qui uerò conferunt beneficia, ne-
queunt tot conferre, quot indigent ij in quos beneficia confe
runtur. Videtur autem ut duplex eſt iuſtum, aliud ſine ſcri- 89
pto, aliud lege: ſic & eius amicitiæ quæ eſt utilitatis gratia

alia moralis, alia legitima eſſe. Fiunt igitur *incuſationes*
90 *tum maximè, cùm non per eandem commutant,* * *atque diſ*
ἢ διαλύονται.
ſoluitur. Atque legitima quidem eſt ea quæ in definitis conſiſtit. & quædam eſt omnino ſordida de manu in manum: quædam liberalior ad tempus, ſed per pactionem quid pro quo. eſt id quod debetur in hac manifeſtum, & non ambigitur. Habet autem dilationem ad amicitiam attinentẽ. Quapropter apud nonnullos tales non ſunt iudicia, ſed arbitran
91 *tur eos oportere contentos eſſe, qui fide cõmutarunt. Moralis autem non in definitis conſiſtit, ſed ut amicum quidẽ munere afficit, aut aliquid aliud in illum confert. Accipere autem dignum eſſe cenſet, æquale aut plus: quaſi non dederit, ſed mutuauerit. Atque ſi non ut commutauit diſſolutio fit, incuſabit. hoc autem ideo accidit: quia omnes uel plurimi, uolunt quidem honeſta, anteponunt autem ea quæ proſunt. Atque honeſtum quidem eſt beneficia conferre, non ut uiciſ*
92 *ſim ſuſcipiantur: utile uerò ſuſcipere.* Si poteſt igitur, *dignum reddere oportet beneficium iis quæ accepit, & ſponte quidem. inuitus enim non eſt faciendus amicus.* Vt *errore igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere non oportebat ſuſcepto (non enim ab amico, nec ob idipſum id faciente) diſſoluere ipſum oportet, ut beneficio pro definitis ſuſcepto, atque polliceri, cùm poſſet reddere.* Nam *ſi non poſſet, nec dignum is qui dedit ipſum ſuo munere cenſuerit. Quare reddendum eſt, ſi habeat facultatem.* In principio *autem conſiderandum eſt, à quonam beneficium, & pro quo*
93 *confertur: ut pro his ſuſcipiat, aut non ſuſcipiat illud. Exiſtit autem dubitatio, utrum eius qui ſuſcepit utilitate metiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficium? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes idipſum, ea dicunt ſeſe cepiſſe quæ parua erant illis, quæq;*

ab aliis

ab alijs licebat accipere. Illi uerò contrà, ea quæ maxima rerum erant ſuarum, quæq; ab alijs aſſequi non poterant, & in periculis aut neceſsitatibus talibus. An quia amicitia eſt ob utilitatem. utilitas eius qui beneficium ſuſcepit, menſura eſt ſtatuenda? Hic eſt enim qui indiget: & huic fert opē ut accepturus æqualem. tātum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. Et reddendum eſt igitur tantum quantum ipſe conſecutus eſt, uel etiam plus. eſt enim magis honeſtum. In amicitijs autem quæ ſunt ob uirtutem, accuſationes quidem non ſunt. Menſuræ autem ſimilis eſt electio eius qui beneficium contulit. Id enim quod eſt uirtutis ac moris præcipuum, in electione conſiſtit. 94

COMMENT.

CVm autem tres ſint amicitiæ, vt ab initio diximus.} Hic 85
eſt tertius tractatus huius octaui libri, in quo Philoſophus poſteaquàm diuiſit amicitiam, & vnamquanque partē declarauit, vt oſtenſum eſt, nunc oſtendit quo pacto fiant incuſationes, & querelæ in amicitiis. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quę oriū tur in amicitiis æqualium perſonarum. In ſecundo oſtendit querimonias quæ fiunt in amicitiis inæqualium. Primū capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte Philoſophus docet narrando quo pacto in amicitiis poſsint euitari querelæ: & dicit ꝙ tres ſunt ſpecies amicitiæ, vt antea dicit, ea ratione qua triplex eſt obiectum, ſcilicet aut vtile, aut iocundum, aut bonum: & in vnaquaque iſtarum trium reperiri amicitia poteſt tam æqualiū quàm inæqualium perſonarum. & hoc oſtendit Philoſophus tangendo ſingulas ſpecies. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipſam virtutem, poſſunt amici fieri & illi qui ſunt pariter boni, & item illi quorum alter eſt melior & ſtudioſior altero. Eodē modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter ſunt iocundi, & ij quorū alter eſt iocundior altero. Sic in amicitia ob vtilitatem ſimili modo fieri poſſunt amici. verùm ſi amici ſint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter

debent in amore reſpõdere,& in aliis quoque officiis par pari referre:ſin verò ſint inæquales,& impares ob alterius partis excellentiã,tũc tribui & retribui debet vnicuique ſecundũ
86 dignitatẽ & ſimilitudinẽ rationis. {FIVNT igitur eà in amicitia quæ.}Hæc eſt ſecũda pars huius capit.in qua Philoſophus oſtendit,& dicit quòd in amicitiis ob vtilitatem con tractis fiunt querelæ tantũ vel vt plurimũ in illis,in ſtudioſis verò amicitiis non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici,& illi tales amici prompti ſunt ad facienda ea mutuo,& quaſi certatim, quæ ſibi inuicẽ
87 ſunt grata & accepta. {NEC in iis etiam amicitiis.} Declarat Philoſophus quòd in amicitia quæ eſt ob voluptatẽ non nimis fiunt querelæ,& præſupponere videtur quòd tales cõuerſentur ſimul,quòd ab vtriſque expetitur, tunc vltra amicus ob voluptatẽ aut gaudet cõuerſatione alterius amici, aut non gaudet.Si gaudet,non accuſabit amicũ conuerſando: ſi verò non gaudet,non etiam queretur de eo ſi non eſt ſibi iocundus,cùm ſibi liceat quãdocũque vult cõuerſationẽ illius
88 euitare. {AT in ea quæ cõmoditatis gratia cõſtat.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtẽdit quòd in amicitiis ob vtilitatẽ fiũt querelæ,& primò declarat quòd fiunt,deinde cauſas oſtẽdit quibus oriũtur,demũ docet quomodo euitari poſſunt.Dicit igitur quòd in amicitia quæ eſt ob vtilitatẽ,querelæ præcipuè locum habẽt.Probatur, In ea amicitia in qua amici ſibi mutuo nõſatisfaciũt,querelę oriũtur & fiunt:ſed amicitia ob vtilitatẽ eſt huiuſmodi: ergo in amicitia ob vtilitatem querelæ præcipuè oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declaratio de ſe patet in textu.
89 {VIDETVR autem vt duplex eſt iuſtũ.}Declarat Philoſophus hac in parte vnde,& ex quibus cauſis querimoniæ fieri ſolent in huiuſmodi amicitiis quæ ob vtilitatẽ,& affert diuiſionem quandã talis amicitiæ,dicendo ꝙ ſicut diuiditur iuſtũ.ita & amicitia vtilis diſtribuitur:ſed iuſtũ aliud ſcriptũ, id eſt legitimũ,aliud non ſcriptũ, id eſt naturale, & quaſi ex cõmuni more gẽtiũ,vt in quinto declarauimus:eodẽ modo amicitia ob vtilitatem quædã eſt legitima quę videtur in pactione cõſiſtere quædã moralis,quæ non ex pactione, ſed ex conſuetudine quadã oriri videtur.Hac diuiſione ſtante dicit Philoſophus quòd querelæ tum maximè fiunt cùm nõ commutant

mutant amici ſecundũ eandẽ ſpeciẽ talis amicitiæ vtilis , id eſt,cùm alter amicorũ cõmutat,& credit cõmutare ſecũdum legitimã,alter verò cõmutat,& credit cõmutare ſecũdũ moralẽ:& alter ſequitur pactionem, alter mores requirit & ſequitur.ex quo diſcordes fiunt,& oriuntur quærelæ & incuſationes & diſſoluuntur,ſcilicet amicitiæ:quãuis nõnulli exponant quòd quærelæ fiunt cũ nõ cõmutant, id eſt obligantur, & diſſoluũtur,id eſt cùm diſſolutiones fiunt, & vt ita loquar, diſobligationes quaſi cũ obligationes fiant pactione ſecundum legitimã,diſſolutiones ſecundũ moralem,tunc querelæ oriũtur.ſed quicquid ſit,hoc videtur velle Philoſophus,quòd incuſationes & querelæ oriuntur cum alter amicorũ in commutationibus vtilibus quæ fiunt inter eos ſequitur amicitiã legitimã quæ in pactione cõſiſtit,alter verò ſequitur moralẽ quæ ex conſuetudine pendet. {ATQVE legitima quidẽ eſt 90
ea.} Diſtributa amicitia ob vtilitatẽ legitimã & moralem, nunc vt partes iſtæ clarius intelligantur declarat vnũquodq; membrũ Philoſophus, & primò amicitiã legitimã que in pactis conſiſtit,dicendo quòd ea nõ vnifariã eſt,ſed partim forẽſis & mechanica,in qua fit cõmutatio de manu in manum ſine dilatione tẽporis,quia ſtatim reddit & retribuit ei à quo accepit,vt in emptione & vẽditione,& in cõmutatione mercimoniorũ fieri ſolet,cũ res cũ rebus,aut res cũ nummis commutãtur,nec amicorũ fidei creditur.partim verò eſt liberalis & ingenua magis ſi cõparetur cum ſuperiore, & ea eſt vbi conueniunt quid pro quo debeat dari , & manifeſtũ eſt debitum,ſed habeat dilationẽ temporis amicabilẽ,vt ita loquar, & pertinẽtem ad cõmoditatem & fidẽ amicorũ.poſtea addit Philoſophus,quòd quibuſdã horum non ſunt iudicia,ſicut in ſuperioribus vbi non ſeruatur id quod pactione eſt manifeſtum,ſed putant eos contentos eſſe debere qui fide permutarunt:verum querelæ fieri poſſunt vel ſolent cũ non ſeruatur id quod dignũ videtur fide amicorũ. {MORALIS autẽ in 91
pactionibus certis.} Sumit nunc Philoſophus alterũ mẽbrũ diuiſionis,id eſt amicitiã vtilẽ quæ dicitur moralis , nõ quia ſit de ſe ingenua vt illa quæ eſt ob virtutẽ:ſed quia inter iſtas amicitias ob vtilitatẽ eſt magis liberalis cũ ex more pẽdere videatur,non autẽ in pactione & cõuentione conſiſtere. Verũtamen amici in tali amicitia dant non addẽdo quid pro

quo, ſed intentione recipiendi:& quando non recipiunt queruntur,& tunc fiunt incuſationes. dant igitur vt ſimulent honeſtatem:ſed quia vt plurimum anteponũt vtile,dant animo & intentione recipiendi, adeò vt ſi non diſſoluatur & retribuatur ſimili modo ab amico,ſtatim fiunt querelæ. cõmutãs enim & donans ſpe fecit recipiendi quaſi commodaret. cùm poſtea non fit retributio vt ſperabat,queritur non vt commodauerit, ſed vt donauerit: veluti qui annulum dediſſet in nuptiis amico animo recipiendi tantundẽ vel etiam plus, ſi poſtea non recipit queritur vt donans,non aperiendo intentionem quam habuit in principio cum dedit.Non enim dicit ſe male tractari, quia commodauerit,ſed quia donauerit, & tamen intentio ſua fuit vt commodaret, quare fiunt querimoniæ. & aſsignat rationem Philoſophus quòd hoc euenire videtur : quia plerunque homines expetunt honeſtatem, & tamen poſtea anteponunt vtilitatem, vt patet in textu.

92 {EVM itaque qui poteſt.} Docet hac in parte Philoſophus quonam pacto euitari poſsint querimoniæ tales, dicendo ꝙ qui poteſt,retribuere ſpõte debet,quia non eſt inuitus faciendus amicus.Nam ſi tu velles eum amicum vt datorem liberalem gratia honeſtatis,& ille quærat vtilitatem,tunc ſi non retribuas ſponte, videris velle facere tibi amicum inuitum, & nolentem tali modo amicitiam tuam : nam ſi ipſe non vult eſſe amicus niſi ob vtilitatem, ſponte reddendum eſt ei,ſi fieri poteſt, nec eſt trahendus inuitus ad amicitiam ſecundum præſcriptum tuum,quia ipſe quærit amicitiam ob vtilitatem quare vel accipe eum eo pacto amicum,& redde ſibi ſponte ſi habes facultatem : vel ſi non vis amicum tali modo, redde ei quod debes, & noli ſecundum voluntatem tuam contra id quod ipſe vult,facere eum amicum : ſecus enim eſſet facere eum amicum nolentem.quod non eſt faciendum,quia antea debes videre à quo accipias beneficium, vtrum ab amico gratis dante,an ab eo qui retributionem quærit. ſed accepto beneficio retribuere debet ſuſcipiens ſi fieri poteſt ſponte ſua, ac ſi per pacta obligatus eſſet, ne oriantur querelæ: & retribuere debet ſecundum dignitatem eorum. ſed vtrum dantis an ſuſcipientis ſit ſtatuere menſuram beneficij, in ſequenti-

93 bus manifeſtè declarabit Philoſophus. {EXISTIT autem hoc loco quæſtio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli. in qu

Philoſo

Philoſophus mouet dubitationem vel quęſtionem quãdam, & eam ſoluit. Dicit ergo dubitando, Si reddendum eſt ſecundum dignitatem & conuenientiam, quæritur quiſnam menſuram & exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet? an ille qui accepit, an is qui contulit? Nam cùm in iis non fiat certa pactio quid pro quo ſit reddendum, ad hoc vt tollantur querelæ, retribuendum vt dignitas poſtulat & conueniens eſt. Sed dubitatur menſura huius retributionis accipienda ne ſit ex vtilitate ſuſcipientis, an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. ſed ſi nos vertimus ad partem ſuſcipientium, ſemper tales minuunt beneficia: ſin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia ſua. quare videtur quoquo modo quòd neuter iſtorum ſit aptus ad talem menſuram ſtatuendam retributionis.

{AN quia amicitia ſit ob vtilitatem.} Soluit quæſtionem 94
Philoſophus, oſtendendo quòd menſura retributionis ſumenda eſt ex parte ſuſcipientis, vt ſit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æſtimanda eſt igitur commoditas eius qui ſuſcepit, & talis debet eſſe menſura. ſed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd in amicitia bona quæ eſt ob virtutem, non fiunt querelæ, nec talis ſolutio ibi requiritur. Nam electio cùm ſit præcipuum in virtute, debet in tali amicitia eſſe menſura, & quaſi cum benefactore dicere: Contuli beneficium ob virtutem, debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quòd expetebam: contuli ſtudioſo ob virtutem & honeſtatem. & amico qui eſt alter ego, & produxi operationem ſtudioſam ob ipſam dationem. & non vt inde reciperem aliquam vtilitatem, ſed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipſius. & ſic electio erit menſura: electio, inquam, ſtudioſi viri, & amici, vt patet in textu.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAP. XIIII.

AT uerò diſſentiunt & in amicitijs quæ in ex- 95
cellentia conſiſtunt. nam uterque dignum exiſtimat plus habere. atque cùm hoc non fit, diſſoluitur amicitia. Qui nánque præſtabilior

eſt, plus habere oportere ſe putat. plus enim tribuendum eſt bono. Eadem cenſet, & qui magis utilis eſt. Si nanque quiſpiam inutilis ſit. non æquale, inquiunt, ipſum habere oportere. Subminiſtrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, ſi non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam ut in pecuniarum ſocietate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: ſic arbitrantur & in amicitia fieri oportere. 96 *Qui uerò eget & qui eſt inferior, contrà. ad amicum nanque bonum ſpectare cenſet egentibus opem ferre. Quid enim prodeſt, inquiunt, amicum eſſe quempiam ſtudioſo uiro aut potenti, ſi nihil conſecuturus ſit inde?* 97 *Videtur autem uterque rectè cenſere. At plus quidem utriſque eſt ex amicitia tribuendum, non tamen ejuſdem. ſed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos eſt, indigentiæ uerò auxilium, lucrum. Hoc ita ſe habere & in rebus publicis conſtat. Non enim is honoratur, qui nihil boni Reipublicæ præſtat. Idenim quod eſt publicum ei tribuitur qui beneficia in Rempublicam confert. At honor publicum eſt. Non enim fit ut ſimul quiſquam pecunias à Republica atque honorem accipiat. nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorem tribuũt.* τοῦ δωροδόκῳ. ** qui uerò munera ſuſcipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conſeruat amicitiam, ut eſt dictum. Sic igitur & ijs eſt agendum, atque congrediendum, qui impares ſunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod poteſt. Amicitia nanque id expoſcit quod fieri poteſt, non id quod eſt pro dignitate. Neque enim in omnibus eſt, ut in honoribus erga Deos, aut parentes. nemo enim inquam, dignum reddere poteſt. Sed qui quoad poteſt, obſequitur, bonus*

& æqu

& æquus eſſe uidetur. Quapropter conſtat patrem quidem non licere filio abdicare: filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre ſuſcepit. Quare ſemper debet. Quibus autem debetur, poteſtas eſt dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forſitan unquam ſeſe mouere uidetur, niſi ille exuperet prauitate. Nam abſque amicitia naturali, humanum eſt, auxilium non negare. Illi autem fugiendum eſt, aut non ſtudendum opem afferre, cùm ſit prauus. Plerique enim ſuſcipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eouſque ſit dictum. 98

COMMENT.

AT verò diſſentiunt homines, & in amicitiis.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquàm declarauit quo pacto fiunt querelæ in amicitiis æqualium perſonarum: nunc oſtendit quomodò fiunt in amicitiis inæqualium perſonarum, quæ dicuntur ſecundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philoſophus afferendo controuerſiam eorum qui ſunt in amicitia ſecundum excellentiam, dicit quòd ij diſſentiunt, & fiunt querelæ ab iis, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primò rationem querimoniæ & controuerſiæ ex parte ſuperioris, & ſuperexcellentis. Si enim ſit virtute præſtantior, dignum iudicat vt plus ei tribuatur: ſin ſit vtilior, eodem modo plus ſibi deberi putat, vt exemplo eorum qui ſocietates ob vtilitatem faciunt, oſtendit Philoſophus. 95

{AT is qui eget atque inferior.} Affert rationem ex parte inferioris ſiue ſit inferior virtute ſiue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodeſſe, & opem afferre egentibus amicis. Secus enim quid prodeſſet amicitia talis ſi nihil conſequi poſſet inde. 96

{VIDETVR autem vterque rectè cenſere.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua allatis querelis iſtorum inæqualium, & rationibus vtriuſque partis, nunc videtur declarare 97

veritatem, & poſtea redigere eos ad concordiam. Vnuſquiſque enim eorum rectè putat debere, inquit Philoſophus, habere plus, non tamen eiuſdem rei:quare duæ afferuntur concluſiones. Prima ratio, Præmium virtutis tribuendum eſt præſtantiori: ſed honos videtur eſſe quoddam præmium virtutis,ergo honos tribuendus eſt præſtantiori. Secunda ratio, Id quod eſt ſubſidium indigentiæ dandum eſt egenti, & inferiori: ſed lucrum & pecunia eſt huiuſmodi, ergo danda ſunt egenti & inferiori. Patent rationes iſtæ, quia honos videtur eſſe quædam retributio pro operationibus virtutis,& pro beneficiis præſtitis, quibus ſuperexcellentes ſuperant inferiores, & lucrum & pecunia videtur eſſe ſubſidium accommodatum indigentibus.Probat etiam Philoſophus iſtas concluſiones exemplo rerum publicarum vbi hæc ſeruari ſolent, & adæquatio fieri pro dignitate. Sic igitur is qui beneficium accipit, aut in pecuniis, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri poteſt, vt conſtare tali adæquatione poſsint amicitiæ Verùm ſunt amicitiæ nonnullæ in quibus non poteſt fieri digna retributio, vt filiorum ad parentes, & huiuſmodi: ideo, dicit Philoſophus, ſufficit ſecundum poſsibilitatem.

98 {QVAPROPTER conſtat vtique patrem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus affert ſententiam ſiue correlarium obortum ex antedictis. Nam ſupra dixit quòd in quibuſdam non fit neque fieri poteſt digna retributio & recompenſatio pro beneficiis acceptis,veluti principaliſsimè erga Deum,poſtea erga patrē: & ſtatim infert ſententiam duplicem,quòd filio non licet repudiare & abiicere patrem. Probatur, Qui ſemper eſt obligatus & debitor,non debet abiicere creditorem: ſed filius eſt ſemper debitor, ergo non debet abiicere creditorem ſuum perpetuum id eſt patrem, Econtrà licet creditori abiicere & dimittere à ſe debitorem: ſed pater ſemper eſt creditor reſpectu filij, ergo patri licet. Poſt hæc addit quòd & ſi hæc ita ſint, pater non videtur ſeſe mouere niſi ob excellentem prauitatem: quare pater non conſueuit dimittere & abiicere filium,niſi ſit filius vehementer prauus. nam præter vinculum naturale, quo pater aſtringitur filio,humanum eſt opem & ſubſidium afferre egenti: ſed ſi filius ſit valde prauus fugiendum eſt,vel non ſtudendum

dum eſt à patre ſubſidium ei afferre,& ſubuenire,filius tamen patrem nunquã deſerere debet: multi ſunt autem qui beneficia ſuſcipere volunt & non cõferre,& non bene faciunt. Concludit poſtea imponendo finem octauo libro vbi definita eſt amicitia,diuiſa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber IX.

Quæ conſeruant amicitiam.

CAPVT I.

IN omnibus autem amicitijs,quæ ſunt diſſi= 1
miles ſpecie, comparatio rationum æquat
atque conſeruat amicitiam,ut eſt dictum.ut
& in ciuili ſocietate,ſutori pro calceamen-
tis,& textori,& cæteris pro dignitate per
mutatio fit. Atque hic quidem communis habetur menſura,
numus ipſe ad quem omnia referuntur,& quo menſurantur.
In amatoria autem amicitia, interdũ amator queritur quòd 2
ſupra modum amans, non uiciſſim amatur, nihil habens
fortè amabile: interdum is qui adamatur, quòd cùm prius
cuncta polliceretur,nunc nihil facit. Fiunt autem talia:cùm
ille quidem ob uoluptatem adamatum, hic autem ob utilita=
tem diligit amatorem:& hæc non aſſunt utriſque. Nam cùm
propter hæc ſit amicitia, fit diſſolutio: cùm ea non fiunt,
gratia quorum amabant. Non enim ſe mutuo amabant, ſed
ea quæ inerant, quæ non permanent. Quapropter tales &
amicitiæ ſunt. Morum uerò amicitia cùm per ſe ſit, perma=
net ut dictum eſt. Differunt autem & cùm alia fiunt ipſis, 3

& non

& non ea quæ appetunt. Eſt enim ſimile ac ſi nihil fieret, cùm non id aſſequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quātò melius cantaret, tantò ſe plura daturum. Poſtridie uerò repoſcenti promiſſa, uoluptatem reddidiſſe dixit pro uoluptate. Si igitur uterque hoc affectaret, ſatis utique haberet. Sin uerò ille uoluptatem, hic lucrum affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene ſeſe habet ipſa ſocietas. Quorum enim indiget unuſquiſque, hæc & aſſequi uult, & horum gratia dabit ea quæ habet.

4 *Vtrius autem eſt æſtimationem facere: eiúſne qui dat, an eius qui primò accepit? Nam qui dat, uidetur illi permittere: quod quidem & Protagoram feciſſe aiunt. cùm enim docuiſſet ea quæ profitebatur, diſcipulum æſtimare iubebat, quanti ipſi uiderentur ea quæ ſciret, & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus ſatis eſt illud.*

Sufficiens ſocio merces ſanè eſt ſtatuenda.

5 *Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiſerunt ob exuperationem promiſſionū efficiunt, meritò incuſantur. Non enim perficiunt ea quæ pepigerunt. Hoc autem fortaſſe ſophiſtæ facere compelluntur, quia nemo daret pro ijs quæ ſciunt, argētum. Hi igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem, non efficientes) meritò accuſantur.*

6 *Eorum autem in quibus ſubminiſtrationis non fit pactum, qui propter ſeipſos exhibent, incuſationibus carent, ut diximus. talis eſt enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conſtatur, remuneratióque facienda eſt electione. hæc enim eſt amici atque uirtutis. Sic eſt faciendum & in ſocietate quæ fit ob philoſophiam. Non enim tantæ dignitati pecuniæ æquari poſſunt. nec honos paris unquam fiet momenti. ſed ſatis eſt forſitan, ut & ad deos atque parentes, id quòd fieri poteſt. Quòd ſi datio non ſit talis, ſed pro aliquo, maximè*

quidem oportet forſitan retributionem fieri,ut utriuſq; uideatur eſſe pro dignitate. Si uerò hoc non accidit, non ſolum 7
neceſſarium, uerumetiam iuſtum ipſum præhabentem hanc ipſam ſtatuere. nam ſi quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibuſdam in locis ſunt leges quæ uetant, ſponte actorum contractuum iudicia eſſe, propterea quòd oportet unumquenque ad eum qui credidit ſic diſſolutionem facere, ut ſocietatem cõtraxit. Putant enim eum iuſtius eſſe ſtatuere cui permiſſum eſt, quàm eum qui permiſit. Etenim plerunque non æquè æſtimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam ſtatuunt ij qui capiunt, quantitate. Oportet autem fortaſſe non tanti æſtimare, quanti uidetur dignum habẽti: ſed quanti æſtimabat antea quàm haberet.

COMMENT.

IN omnibus autem ſpecierũ diſsimilium amicitiis. } Hic 1
eſt nonus liber Ethicorum, in quo Philoſophus perſeuerat in tradenda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam definiendo & diuidendo in ſuas ſpecies, ſcilicet ob vtilitatẽ, voluptatem, & virtutẽ: & declarauit iſtas omnes nõ eſſe æquè amicitias. nam maximè & propriè amicitia dicitur illa, quæ eſt ob virtutem, vt ſit habitus qui eſt in animo, vt perfectio quædam præſupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuiſit autem eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & vtranque declarauit. Attulit præterea omnes ſocietates afferendo ciuilem ad quam cæteræ reducuntur in quibus eſt veſtigium amicitiæ, quia amicitia videtur conſiſtere in ſocietate, & qualis eſt ſocietas talis videtur eſſe amicitia. Declarauit etiam de querimoniis quæ fieri ſolent præcipuè & maximè in amicitia

citia quæ eſt ob vtilitatem.Relinquebantur alia conſideranda,vt ſunt proprietates multæ quæ cōpetunt non ſolùm amicitiæ propriè dictæ,ſed ſunt etiā quæ competunt aliis,& ſimiliter quæſtiones ad amicitiam attinentes,quæ omnia in hoc nono libro declarat Philoſophus,vt patebit.Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ,& quaſdam operationes ad amicitiam pertinentes.In ſecundo mouet quaſdam dubitationes ex parte amantis,& eas ſoluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati,& eas etiā ſoluit:vt cognitis proprietatibus & ſolutis quæſtionibus ad hāc materiam pertinentibus,perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri poteſt habeatur cognitio.Primus tractatus diuiditur in ſeptem capitula,quæ ſuis locis patebunt.Primū capitulum quoque diuiditur in duas partes.In prima narrat quomodo conſeruatur amicitia diſsimilium,& quomodo fiunt querelæ propter repenſionem.In ſecunda affert remedia talium querelarū.Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitiis diſsimilium ſpecierum proportionalitas,& ſimilitudo rationis conſeruat amicitiā.& hoc declarat exemplo ſocietatis ciuilis,vbi fit repenſio ſecundū ſimilitudinem quandam rationis.Nam ſutori pro calceis datur id quod eſt dignum & cōueniens:& ſimilitudo rationis cōſeruat amicitiam,diſsimilitudo verò diſſoluit.Dicit autem Philoſophus amicitias diſsimilium ſpecierū,non eas quæ ſunt inter duos æquales ob idem obiectum.ſcilicet vtilitatis,vel voluptatis, vel virtutis:ſed eas potius vbi alter amat ob vtilitatem,alter ob voluptatem vel virtutem:quæ propriè dicuntur ſpecierum diſsimiliū propter diuerſa obiecta,quanuis aliquo modo illæ poſsint etiam dici diſsimiles,quæ ſunt ob idē obiectum inter perſonas inæquales.Amicitiæ igitur diſsimilium ſpecierum redigi poſſunt ad æqualitatem,ſi adæquentur repenſione ſecundū ſimilitudinem rationis,vt fit in ciuili ſocietate,in qua eſt nummus quaſi cōmunis quædam menſura, qua omnia adæquari poſſunt:veluti ſi faber domum facit ſutori,ſutor calciamenta fabro,æſtimabitur domus & æſtimabuntur calciamenta:ſi domus valet decem,& calciamenta vnum,repetātur igitur decies ſecundū nummū vt æquent pretium domus,& ſic fiet æquatio:verùm in amicitia non

eſt determinatâ nec manifeſta menſura,ſed videtur eſſe id quod quiſque expetit: vt ſi amicitia ſit ob virtutem,erit virtus:ſi ob vtilitatem,videtur eſſe vtilitas.& ſic de iocunditate. quare repenſio & adæquatio fieri videtur in amicitiis diſsimilibus ſecundum tales menſuras.

{IN amatoria autem amicitia.} Declarat hac in parte Philoſophus quonam pacto querelæ & diſcordiæ oriuntur in amicitiis ex defectu repenſionis:& hoc fieri videtur tribus modis.Primò,cum non ſit repenſio per affectum internum: veluti ſi amans amet,& nō ametur econtrà.Secūdo modo,cùm non ſit repenſio rerum externarum. Tertio,cùm ſit quidem repenſio,nō tamen earum rerum eſt quas ille petit: veluti ſi quærit vtilitatem,tu des ei voluptatem.& hoc eſt,dicit Philoſophus,ac ſi nihil rependeres.Ad declarandos illos duos,Philoſophus primò affert exemplum amatoriæ amicitiæ,& amicitiæ qua alter amat ob voluptatem,alter ob vtilitatem.Cùm igitur amatori non rependitur amor & affectus internus vt ipſe vellet,tunc queritur talis amator,& immeritò tamen,dicit Philoſophus,ſi non habet quòd ſit dignū amore.Secundus modus eſt,cùm amatus queritur quòd non habet vtilitatem ab amatore,& repēſionem rerūexternarū, vt ei pollicitus fuit amator. & ſtatim addit Philoſophus quòd talis amicitia diſſoluitur,quia nō ſe amabant:ſed ille voluptatem,hic vtilitatem,& ceſſantibus iſtis ſtatim ceſſat amicitia,& talia ceſſant de facili,quia nō ſunt ſtabilia ſed in bonis amicitiis amatur virtus,quæ eſt res firma & ſtabilis. 2

{DIFFERVNT autem & cum alia.} Hic innuitur tertius modus,qui fit cum datur quidē repenſio,ſed non earum rerum quas talis exoptabat;vt exemplo citharœdi oſtendit Philoſophus vbi cùm nō facta eſſet repenſio conueniens appetitui eius,querelæ ortæ fuiſſe videntur in tali ſocietate. Quare ex defectu repenſionis,vt diximus,cùm non ſit conueniens neq; cōpetens recompenſatio,querelæ oriri videntur. 3

{VTRIVS autem eſt æſtimationem ponere.} Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus afferre videtur remedia talium querelarū quæ fiunt in huiuſmodi amicitiis:ſed primò affert dubitationē,& ſoluit,& oſtendit quòd ad recipientem beneficium pertinere videtur ponere æſtimationem remunerationis.Probatur, Eum decet 4

ſtatuere

ſtatuere remunerationem cui permiſit qui contulit beneficium:ſed recipiens eſt huiuſmodi,ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem.& hoc probat exemplo Protagoræ.Poſt hæc Philoſophus affert nõnullos qui multa polliceri ſolent,& accipiunt antea mercedem,deinde nihil ſeruant promiſſorum,& ij ſunt digni reprehenſione,& compelluntur tales petere antea,quia nemo daret poſtea pro iis quæ ſciunt,quia vana ſunt quæ ſciunt,& captiones quædam inanes pro quibus nihil debetur.

5 {SVFFICIENS ſocio.} Hæc eſt ſententia Heſiodi,& videtur innui quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit.

6 {SED eorum inter quos ſubminiſtrationis.} Oſtendit nunc Philoſophus quomodo debet fieri remuneratio in iis amicitiis & ſocietatibus in quibus non ſit pactio.Nã in prædictis cadit pactio vel requiſitio operis.Cõductor enim alicuius operarij requirit & exigit operam ab illo,& diſcipulus flagitat doctrinam à magiſtro,& tamen faciendum eſt ſicut Protagoras.Et Heſiodus dicebat quòd recipienti ſtatuenda repenſio,& oportet ſtatuere ſufficientem mercedem.verum ſunt nonnullæ amicitiæ,in quibus nõ ſit pactio,quia per ſeipſos exhibent amici.Itaq; Philoſophus primò oſtendit quomodo ſtatuendæ ſint remunerationes in iis quæ ſunt ob virtutem,deinde in iis quæ ſunt ob vtilitatem,aut ob voluptatem,in quibus nulla eſt pactio.Dicit igitur quòd in amicitiis ob virtutem vbi nõ eſt pactio vlla,remuneratio ſtatuenda & faciẽda eſt electione,quia verus amicus dat amici gratia,nulla intentione recipiendi,ſed pro liberalitate & operatione virtutis,& beneficentia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum:ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia.Sic etiam videtur agẽdum in amicitiis quæ ſunt inter addiſcentes & docentes philoſophiam,quia neq; præceptor neq; diſcipulus debet ponere determinatam mercedem,quia digna reperiri non poteſt,dicit Philoſophus:ſed electio debet eſſe menſura,ſicuti in virtute,cùm philoſophia obtinere videatur eam rationem in intellectu ſpeculatiuo quam obtinet virtus in actiuo vel in appetitu.Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri poteſt:& ſi non poteſt fieri digna retributio,fiat ſecundum poſsibilitatem,vt latè patet in textu.

7 {SI verò nõ hoc pacto.} Declarat nũc Philoſophus ſucceſsiuè

ceſsiuè, quomodo debet fieri remuneratio & repenſio in amicitiis quæ ſunt ob vtilitatem & voluptatem, in quibus non eſt pactio. Dicit ergo quòd à recipiente beneficium etiam in iſtis videtur ſtatuenda eſſe retributio.& primò probat hoc modo, Is qui magis ſcit quanti eſt beneficium collatum debet ſtatuere repenſionem: ſed is qui ſuſcepit magis & melius,ſcit quanti eſt beneficium collatum: ergo is qui ſuſcepit debet ſtatuere repenſionem. hæc ratio & amicitiæ ob vtilitatem, & amicitiæ ob iocunditatem poteſt eſſe communis.Probat idem exemplo rerum venalium, in quibus emptor videtur ſtatuere pretium. Nam venditor petit plus, emptor verò æſtimat quantum vtilitatis aut iocunditatis ſibi afferre poteſt, & ponit pretiuḿ quod ſibi videtur commodum & congruum pro vtilitate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem autoritate legum nonnullarum,quæ in quibuſdam ciuitatibus vetant iudicia eſſe ſponte contractarum rerum, id eſt contractuum qui ſint certa pactione ſponte ab vtroque contrahentium facti. Nam ille qui credidit & dedit, videtur ſe permiſiſſe fidei recipientis, & hoc putant eſſe ſeruandum.volunt enim vt ſtetur fidei & iudicio eius cui permiſit cùm fit repenſio.ſed debent, dicit Philoſophus, ij qui ſuſcipiunt beneficia æſtimare, & ſtatuere remunerationem ſecundum indigentiam quam habebant ante beneficij ſuſceptionem. quia poſtea facilè decipiuntur. Ex iis omnibus patet quòd debet ſtatuere remunerationem qui accepit beneficia, non is qui contulit. & hoc videtur probaſſe Philoſophus ſuprà per totum tam in amicitiis & ſocietatibus quæ fiunt cum pactione quàm in iis quæ ſponte fiunt. Sin verò accideret vt animus conferentis reſponderet iudicio recipientis, tunc remuneratio eſſet vtriſque accommodata.& id eſt quod dicit Philoſophus, oportet forſitan remunerationem fieri iudicio vtrorunque: ſed ſi id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipientis repenſio ſtatuenda videtur, qui nouit & animaduertere debet quanti ſit beneficium ſuſceptum, & quantum ſibi profuerit, & quanti æſtimabat antequam ſuſciperet.

Quòd ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda.

CAP. II.

8 *HAbent autem & talia dubitationem, Vtrùm oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq́; obtemperare. an ægrotanti quidē parēdum ſit medico: diligenti uerò ducem exercitus, diligēdus ſi rei militaris peritiſſimus homo. Simili modo: utrū amico ſit potius, an ſtudioſo ſubminiſtrandum. Et benefactori reddenda ſit gratia, an ſodali potius dandum: ſi utrunque fieri nequeat.* 9 *Omnia igitur talia, exactè determinare nō eſt facile. Multas enim ac uarias habent differentias: & magnitudine & paruitate, & honeſtate, atque neceſſitate. Verùm non omnia eidem eſſe tribuenda non eſt obſcurum.* 10 *Atque beneficia plerunque reddenda ſunt potius, quàm eſt largiendum amicis: ſicut & mutuū reddendum eſt potius cui debeas, quàm dandum ſodali. Fortaſſe autem neq; hoc agendum eſt ſemper. Vt redemptum à prædonibus: utrū eum qui ipſe redemit, redimere uiciſſim oporteat quicunque is ſit: aut non capto quidem, repetenti uerò mutuum reddere: an redimere patrem? uidebitur enim patrem potius quàm ſe etiā redimere illum oportere. Debitum igitur, ut diximus, ſimpliciter eſt reddēdum. Si uerò datio honeſtate aut neceſſitate excedat, ad hæc ipſa eſt declinandum. Interdum enim neq; eſt æquum beneficium retribuere: cùm alter quidem in ſtudioſum ſciens ſtudioſum eſſe, cōtulit beneficium, alter autē illum flagitioſum eſſe exiſtimat. Nonnūquam enim nec ei qui mutuauit uiciſſim eſt mutuandum. Nam ille quidem putās ſe recepturū, bono mutuauit uiro: hic autē non ſperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc ſic ſe habeat, non æqualis eſt dignitas: ſiue non ita quidē ſe habeat, putent autē ſic ſe habe*

re,

re, non uidebuntur abſurdè facere. Quòd igitur ſæpe eſt dictum, ſermones qui de affectibus actibúsue fiunt, perinde habent definitionē, ut ea circa quæ ſunt. Non eadem igitur uniuerſis eſſe reddenda, neq; patri cuncta, quemadmodum neq; Ioui ſacra omnia dantur, non eſt obſcurum. Quòd ſi diuerſa tribuenda ſunt parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & beneficis tribuenda ſunt ſingulis ſua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autē & facere uidentur. Nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs eſt comune, quare & actus qui circa hoc ſunt. Et ad ſponſalia etiam maximè cognatos propter idem putant accedere oportere. Videbitur autē parentibus maximè alimentis filios ut debētes, opitulari oportere: & honeſtius eſſe ijs qui cauſa ſunt eſſendi, quàm ſibijpſis ſubuenire. Honorem etiam ut dijs tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neque eundem patri matriq;, neque ſapienti, aut imperatori: ſed patri paternū, & ſimiliter matri maternum. Omni quoque ſeniori honor eſt tribuendus, qui ad ætatem accommodatur, aſſurgendo, locoq; cedendo. & talibus. Sodalibus autem atque fratribus præſtanda eſt libertas, omniumq; cōmunitas. Atq; cognatis & ijs qui ſunt eiuſdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuerſis ſemper eſt enitendum, id quod accommodatur tribuere & comparare, quæ inſunt ſingulis ratione familiaritatis, & uirtutis aut utilitatis. Eorū igitur qui generis ſunt eiuſdem, facilè eſt iudicium, differentium autem eſt difficilius. Non tamen ob hoc deſiſtendum eſt: ſed ut fieri poteſt, ita eſt diſtinguendum.

COMMENT.

HAbent autem & huiuſcemodi dubitationem.} Hoc eſt 8 ſecundum capitulum huius tractatus, in quo affert quaſdam dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas ſoluit, oſtendendo quod cuique tribuendum eſt ſecundum dignitatem. Diuiditur autem hoc

capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In ſecunda eas ſoluit. Primò igitur videtur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiuſque perfectionis, & artis, videlicet. Prima ratio, vtrũ oporteat filium tribuere omnia patri, & in omnibus obedire. & ſtatim infert ſententiam oppoſitam, & probationem innuere videtur exemplis. ſcilicet an ægrotanti filio parendũ ſit magis medico quàm patri. nec dubium hoc eſſe videtur, nam potius debet parere medico: nec videbitur in hoc cõtra officiũ facere, nec etiã ſi ad gubernationẽ exercitus eligat peritũ rei militaris ducem potius quàm ineptum quẽ pater expeteret. Secũda dubitatio eſt, an magis ſit amico dandum an ſtudioſo viro. Tertia eſt, reddenda ne ſit gratia benefactori, an ſodali dandum potius.

9 {OMNIA igitur talia.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus incipit declarare has quæſtiones: & primò videtur ſoluere in genere, & quoquo modo excuſare, quòd non poteſt omnino afferri exacta ſolutio propter varietatem, quia videbitur officium potius faciẽdũ ex eo quòd eſt maius, nunc quia honeſtius, nunc quia magis neceſſariũ: variis enim de cauſis quæ variantur in vita ipſum officium variari videtur, vt in libro etiam de Officiis oſtẽdit Cicero, vt multa affert ad hanc materiam accommodata. verum ſi volumus dare quandam regulam vniuerſalem, dicere poſſumus quòd non omnia eidem tribuenda ſunt, ſed vnicuique vt decet, & vt oportet tribuendum eſt.

10 {ATQVE beneficia plerũq; reddẽda.} Incipit magis particulariter ſoluere Philoſophus. & primo illas duas vltimas, id eſt ſecundã & tertiã quæſtionem, dicendo ꝙ vt plurimum benefactori & bene de nobis meritò reddere potius beneficia debemus quàm ſodali conferre. Nam cũ duo genera liberalitatis ſint, vt inquit Cicero, vnũ dandi beneficiũ, alterum reddendi, demus necne in noſtra poteſtate eſt: non reddere bono viro nõ licet, ſi modo id facere poſsit ſine iniuria. Reddendum eſt igitur vt plurimum. & dicit plerunque id faciendum eſſe, & non ſemper: quia euenire poteſt vt illud fieri nõ debeat vel aliud potius fieri vt exemplo redimentis. & patris capti oſtendit in textu. Simpliciter itaque debitũ benefactori eſt reddendum, ſed ſecundum quid, id eſt interdum non videtur id eſſe agendum, veluti cum honeſtius vel magis neceſ-

ſarium

ſariũ eſt amico fame pereunti ſubuenire,quã benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere poſſumus ꝙ depoſitũ ſimpliciter eſt reddendũ:ſed interdũ euenit vt nõ ſit reddẽdum, veluti ſi quis gladiũ apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſanus,non reddere,vt inquit Cicero,officium ſit. Aliquando etiam beneficium retribuere non eſt æquum, vt boni, & praui,& mutuantis,& mutuo accipientis exemplo oſtendit in textu Philoſophus.ſed excuſat ſe poſtea ab exacta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hãc materiam contingunt de affectibus & actibus humanis.

{NON eadem igitur vniuerſis.} Soluit Philoſophus illã 11
primam quæſtionem,oſtendendo ꝙ non eadem omnibus, ſed vnicuique,& ſingulis tribuenda ſunt ea quæ decẽt: & declarat quæ parentibus,quæ fratribus,& quæ propinquis tribuenda videntur, & diſcurrit per ſingula officia vt patet in textu de manifeſtè concludendo,quòd ſemper enitẽdum eſt id quod accommodatur decétq; tribuere:ſunt enim officia, vt Cicero,inquit,quæ magis aliis quàm aliis debeantur: vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis,quàm fratrem aut familiarem:at ſi lis in iudicio eſt, propinquum potius & amicum,quàm vicinum defenderis.& ſimilia.

Quando ſoluenda amicitia.

CAP. III. 12

ESt etiam dubitatio: ſi diſſoluendæ ſint amicitiæ,necne,ad eos qui non permanẽt, an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici ſunt, cum hæc non habent. Nec eſt abſurdum diſſolui. Illorum enim erant amici,quibus deficientibus, rationi conſonum eſt non amare. Incuſauerit autem quiſpiam ſi ob utilitatem aut uoluptatem amans,ob mores ſimulat amare. Quod enim ſuperius diximus,plurimæ fiunt incuſationes inter amicos,cùm non ſimiliter optant & ſunt amici. Cùm igitur quiſpiam ſua ſe opinione fefellerit, putaueritque ob mores amari,nihil illo tale agente,tum ſeipſum is accuſare debet. Cùm uero à ſimulatione illius deceptus fuerit, tum

qui decipit, iuſtum accuſare: & magis quàm eos qui num=
mos adulterinos conficiunt, quanto maleficium ipſum circa
13 *præſtabilius eſt. Quòd ſi acceptat ut bonum, factus eſt au=*
tem prauus, atque apparet, eſtne amandus? An impoßibi=
le eſt? ſiquidem non omne quoduis eſt amabile, ſed bonum.
neque autem dignum eſt prauum amicum habere, neq; opor-
tet. non enim amatorem prauorum eſſe oportet, neque ſimi
lem euadere prauo. Dictum eſt autem ſimile ſimili eſſe ami
14 *cum. Eſt ne igitur ſtatim amicitia diſſoluenda, an non o=*
mnis: ſed in qua eſt incurabilis ob prauitatem? Qui autem
emendari poſſunt, ijs magis ferendum eſt in moribus auxi=
lium quàm in pecunijs, quanto præſtabiliores ſunt & ma=
gis amicitiæ proprij. Nihil autem abſurdi uidebitur facere,
qui amicitiam diſſoluit. non enim huic aut tali amicus erat.
15 *Cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, ſeſe*
16 *ab illo ſeiungit. Quòd ſi alter permaneat, alter magis bo=*
nus euadat, multúmque uirtute differat, eſt ne utendum ami
co? an fieri nequit? In magna autem diſtantia maximè ma
nifeſtum fit, ut in amicitijs quæ à pueritia contrahuntur.
Nam ſi alter mente permaneat puer, alter optimum in ui=
rum euaſerit, quonam modo fuerint amici? cùm neque ea=
dem ipſis placeant, neque eiſdem gaudeant, doleántque. Ne=
que enim hæc erunt in ipſis. Sine uerò his eſſe amici non poſ
ſunt. ſimul enim ipſos uiuere impoßibile eſt. Atque de his an
16 *tè diximus. Oportétne igitur ipſum non ſecus ad illum ſeſe*
habere, quàm ſi amicus nunquam fuiſſet? an factæ memo=
riam conſuetudinis habere oportet? Atque ut amicis po=
tius quàm extraneis arbitrantur gratificari oportere: ſic &
ijs qui fuerunt amici, tribuendum eſt aliquid ob amicitiam
quæ anteà fuit: cùm non ob exuperationem prauitatis eſt
diſſolutio facta.

COMMENT.

Est etiam dubitatio ſi diſſoluendæ ſint.} Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedentibus declarauit quomodo debent fieri remunerationes in amicitiis,& præſertim in vtilibus & iocundis, & quomodo officia ſint ſeruanda erga vnumquenque, & alia multa quæ pertinere videbantur ad ſeruandam amicitiam, nunc afferre videtur dubitationes, & quædam alia quæ ſpectant ad diſſolutionem amicitiarum. & primò de amicitiis vtilibus & iocundis ſoluere videtur:cùm dubitando dixeritvtrum ſint amicitiæ diſſoluendæ altero amicorũ non permanente. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima,vt diximus, loquitur de amicitiis quæ ſunt ob vtilitatem aut iocunditatem. In ſecunda de amicitiis quæ ſunt ob virtutem. Dicit igitur in primis quòd dubitaſſet quiſpiam ſi diſſoluenda ſit amicitia altero amicorum non permanente: & ſoluere videtur quòd diſſoluendæ ſunt amicitiæ illæ quæ propter vtilitatem aut voluptatem conſtabunt, quia ceſſant cauſæ amicitiæ:deinde continuando dicit quòd quiſpiã eum incuſabit, qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatem, ſimulabat ſe amare ob virtutem,& mores.Hinc enim querelę in iis & incuſationes oriuntur. verum cùm is decipitur credens ſe amari ob virtutem, cùm nullum ſignum faciat amator amandi eum ob virtutem & mores, tunc debet accuſare ſeipſum,& ignorantiam ſuam.Sin verò deceptus fuit ob ſimilitudinem amãtis,tum accuſare meritò debet illum ſimulantem,& iure de eo cõqueri, quia fraudem cõmiſit circa amicitiam,quæ non minor eſſe videtur quàm circa nũmos,cùm ſit amicitia longè præclarior quàm nummus. Poſſumus etiam introducere hunc textũ ꝙ Philoſophus quaſi dicat dubitãdo, ſi reprehendendus ſit amicus ab altero qui amãs ob vtilitatẽ vel iocunditatẽ ſimulabat ſe amare ob virtutẽ,& poſtea quòd Philoſophus ſoluat, dicẽdo quòd ſi amator nullum fecerit ſignum amandi ob virtutem debet amatus ſeipſum arguere ſi credit ſe diligi ob bonos mores:ſin verò decipiatur ob ſimulationẽ amantis, tunc iure cõqueri debet de tali amico ficto. 12

{Qvod ſi acceptat vt bonum.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus videtur afferre quatuor dubitationes ſiue quæſtiones circa amicitias quæ ſunt ob virtutẽ 13

conflatæ,& eas deinde ſoluere,vt patebit. Prima quæſtio eſt. Vtrum ſit diſſoluenda amicitia ea,in qua alter amicorum bonus amabat alterum vt ſtudioſum,& is poſtea,quē ille vt ſtudioſum probabat euaſit prauus. ſoluit Philoſophus dicendo quòd oportet & decet ſoluere talem amicitiam , & oſtendit quod durare non poteſt. Primò quia prauus non eſt amādus, præſertim à bono viro : deinde ſi vir bonus amaret amicum qui euaſit prauus,tunc videretur euadere ſimilis illi. Dictum eſt enim:ſimile ſimili eſſe amicū, ſed eſſet abſurdū quòd bonus ſimilis euaderet prauo:ergo eſt dicendū ꝙ bonus non eū amabit amplius, nec vlterius inter eos conſtabit amicitia.

14 {EST ne igitur ſtatim amicitia,} Secunda eſt quæſtio quæ videtur præſupponere primā.Nam cùm bonus vir ſoluere debeat amicitiā cum eo qui euaſit prauus , ſtatim ne eſt diſſoluenda talis amicitia,& dimittēdus talis amicus ? & reſpōdere videtur Philoſophus ſoluēdo ꝙ talis amicus aut ita eſt prauus factus vt poſsit curari & corrigi,aut ita vt ſit inſanabilis: ſi primo modo eſt vt ſit ſanabilis,tūc adhibēda eſt cura & diligentia,vt ad bonā frugem & priſtinos mores bonos quoad fieri poteſt reuocetur, & liberetur ægritudine animi, & ſubſidium ferendū eſt ei quod longè magis ad officium pertinere videtur quàm ſi pecuniis indigentem iuuaret,cùm longè ſint præſtabiliores ipſi amores quàm pecuniæ : ſin verò ſecundo modo eſt vt ſit inſanabilis,diſſoluenda eſt omnino amicitia.

15 {NON enim tali.} Scilicet prauo exiſtenti erat amicus.

16 {QVOD ſi alter eodem in ſtatu.} Tertia queſtio eſt qua dubitando dicit Philoſophus. Sint duo amici, alter maneat in ſtatu,alter verò euadat ſtudioſiſsimus,& excedat illum alterum in virtute vehementiſsimè , quæritur vtrum ille valde ſtudioſus habeat vel habere ipſum oporteat talem amicum, vbi eſt tanta differentia. Soluit Philoſophus dicendo quòd fieri non poteſt vt ſeruet amicitiam cum eo propter nimiam diſtantiam & diſsimilitudinē:amicitia verò neceſſariò conſiſtit in ſimilitudine,vnde poſtea oritur conuerſatio qua maximè fit & conſeruatur amicitia.quare Philoſophus hoc probat exemplo amicitiæ quæ in pueritia contrahitur,& probare videtur hoc modo. Qui non poſſunt conuerſari & viuere ſimul, non poſſunt eſſe amici:ſed taliter diſtantes ſunt huiuſmodi,vt non poſsint cōuerſari & viuere ſimul,quia non dele-

ctantur

ctantur nec dolent eiſdem: ergo non poſſunt eſſe vel conſeruari amici.

{OPORTET ne igitur ipſum.} Quarta eſt quæſtio quæ videtur præſupponere præcedentem, qua dubitando dicit an is amicus virtute excellens debet ita poſt habere amicum qui remanſit in ſtatu ſuo vt ſe habeat ad eum tanquam ad extraneum quendam qui nunquam ſibi fuiſſet amicus. Soluit dicendo quòd debet ſeruare memoriam eius, & illi magis ſuccurrere & gratificari quàm alienis, niſi ob magnam prauitatem diſſoluta ſit inter eos amicitia. Notandum pro iis quæ dicta ſunt in penultima quæſtione, quòd ſi duo ſint amici, & alter euadat ſtudioſiſsimus, alter permaneat in eodem gradu, ſoluenda eſt amicitia. Hoc videtur dubium cùm antea poſuerit amicitiam eſſe poſſe aliquam in excellentia inter perſonas inæquales & diſtantes inter ſe, cùm tribuitur vnicuique ſecundum dignitatem, non ergo fiet diſſolutio. quare intelligendum quòd Philoſophus loqui videtur hic de amicitia exactiſsima, & perfectiſsima, cùm dicit quòd inter huiuſmodi diſtantes non erit vel non durabit amicitia, ſcilicet quæ eſt perfecta, & quæ requirit ſimilitudinem morum & æqualitatem quantitatis, & eiuſdem perfectionis. Nam amicitia illa inæqualium perſonarum & quæ conſiſtit in excellentia, forſitan eſſe poterit inter tales diſtantes, ſi fiat adæquatio ſecundum dignitatem & ſimilitudinem rationis, vt ille qui remanſit in eodem gradu tribuat excellẽtiori quod ei tribuendum eſt: ſed illa perfecta amicitia cõſiſtens in æqualitate eiuſdem quantitatis & perfectionis ob virtutem de qua non videtur loqui Philoſophus, in tanta diſtantia ſeruari non poteſt, cum ſtudia, conuerſationes, conuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conſeruari tales amicitiæ ſolent, ſint apud tales diuerſa. 17

Quæ opera amicitiæ, & quòd non ſint prauorum.

CAPVT IIII.

EA uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex iis quæ ad ſeipſum quiſque facit, profecta eſſe uidentur. Ponunt enim eum amicum eſſe, qui uult & agit bona, uel 18 19

quæ uidentur, amici gratia. aut eum qui uult eſſe, uiueréque
amicum, gratia ipſius amici. quod quidem matribus ad ſuos
20 accidit filios, & ijs amicis qui ſunt offenſi. Quidam autem
eum eſſe dicunt, qui uerſatur unà cum amico, & eadem ex=
petit. aut eum qui dolet unà, atque gaudet cum amico. Ma=
21 ximè autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo
& amicitiam ipſam definiunt. Vnumquodque autem ho=
rum, uiro competit erga ſe bono. reliquis uerò ea ratione,
quà tales eſſe exiſtimant. Videtur autem, ut dictum eſt, uir=
tus & ſtudioſus ipſe unicuique eſſe menſura. Hic enim ſibi=
ipſi conſentaneus eſt, ac eadem affectat anima omni. Et
uult igitur ſibiipſi bona, & quæ apparent, ac agit. Eſt
enim uiri boni, bonum agere: & ſuiipſius gratia. Mentis e=
nim cauſa, quæ quidem unuſquiſque eſſe uidetur, & uult e=
tiam ſe uiuere, ſaluúmque eſſe, atque id maximè quo ſapit.
Eſt enim bonum homini ſtudioſo, eſſe. Vnuſquiſque autem
ſibi uult ipſa bona. Factus uerò alius, nullus expetit cuncta
illud quod eſt factum habere. Habet enim & nunc deus ſum=
mum bonum: ſed eſt id quod eſt ipſe. Videtur autem id unuſ=
quiſque eſſe quod intelligit, aut maximè atque talis, ſecum
degere uult. Libenter enim hoc, cum uoluptatéque facit. nam
& actarum rerum recordatio periucunda eſt, & futurarum
ſpes bona. talis autem afficit uoluptate. Et inſuper contem-
plationibus mente abundat. Præterea maximè ſecum unà
dolet, atque lætatur. idem eſt enim omnino ipſi moleſtum,
atque iucundum, & non aliàs aliud. eſt enim ſine pœnitētia
22 prorſus. Ex eo igitur quia unumquodq; ipſorum ad ſeipſum
competit ſtudioſo, ad amicum autem ſic ſe habet, ut ad ſe=
ipſum (amicus enim eſt alius ipſe) & amicitia uidetur bo=
rum aliquid eſſe, & quibus hæc inſunt uidentur eſſe amici.
23 Quærere uerò utrum ad ſeipſum ſit an nō ſit amicitia nunc

omittamus. Videbitur autem hoc amicitia eſſe,quo duo uel
plura ex ijs eſt quæ dicta ſunt. Et quòd maxima amicitia
ſimilis eſt ei quæ eſt ad ſeipſum. At uerò uidentur ea quæ
dicta ſunt & ipſis multis ineſſe, quamuis ſint praui. An 24
hoc participes ipſorum ſunt, quo ſibijpſis placent, & bo-
nos ſe eſſe exiſtimant: Nam eorum qui uehemēter ſunt pra-
ui atque nefarij, nemini hæc inſunt: ſed nec ineſſe uidentur,
ferè autem neque prauis. diſſident enim ſecum, & alia qui-
dem cupiunt: alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam ijs 25
quæ bona ſibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate affi-
ciunt atque nocent. Quidam rurſus ob formidinem atque
inertiam eas agere res omittunt, quas putant ſibijpſis opti-
mas eſſe. Qui uerò multas res graues atque nefandas egerūt, 26
uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, ſibique mor-
tem conſciſcunt. Quærunt præterea alios ipſi flagitioſi 27
quibuſcum uerſentur: ſe uerò ipſos fugiunt. Nam ſi ſint ſe-
cum, recordantur multarum grauiúmque rerum, & ſperant
alias tales. Si cum alijs autem ſint, obliuiſcuntur. Atque
cùm nihil habent quod ſit amabile, nulla re prorſus afficiun
tur ad ſeipſos, quæ ad amicitiam attinet. Neque igitur unà
ſecum gaudent, atque dolent. eſt enim eorum anima in ſedi-
tione. Atque interdum ob prauitatem dolet, abſtinens à qui-
buſdam, interdum lætatur. Et hæc quidem pars huc, illa au-
tem illuc trahit ut diuellentes. Quòd ſi fieri nequeat ut do-
leat ſimul atque lætetur: at paulò poſt dolet, quòd lætatus
fuit, & nollet ſibijpſi illa uoluptati fuiſſe. Improbi nanque
pœnitentia ſunt referti. Improbus igitur ne erga ſe quidem
amicè affectus eſt, propterea quòd nihil habet quod ſit ama-
bile. Quòd ſi ita ſeſe habere uehementer eſt miſerū, totis uiri 28
bus fugienda eſt prauitas, & enitendum eſt bonum eſſe. ſic
enim ad ſeipſum habebit amicè, & alij amicus poterit eſſe.

COM

COMMENT.

18 EA verò quæ erga amicos agenda ſeruadáque.} Hoc eſt quartum capitulum huius tractatus,in quo poſteaquàm declarauit plura quæ pertinere videbãtur ad cõſeruationem & diſſolutionem amicitiæ,nũc docet de operationibus amicitiæ afferendo originem earum,& oſtendendo quæ & quot ſunt.Nã inter cæteras tria eſſe videntur quæ cõpetunt amicitiæ veræ tanquam opera quædã atque officia propria:beneficentia,beneuolẽtia,cõcordia,ſiue vtriuſque cõſenſus.& iſta videntur oriri ex amore quo quis ſtudioſus & bonus vir ſeipſum amat.Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis patebunt.In prima autem dicit Philoſophus quòd operationes & officia amicitiæ quæ ſeruanda ſunt erga amicos,originem habent ex iis quæ quiſque ſibi facit & tribuit.Amicus enim dicitur alter ipſe.Notandum ex iis quæ ſibi quiſq; tribuit omnia penè opera atque officia proficiſci vidẽtur quæ amicus erga amicum ſeruare debet.Ex ſe igitur originem habent,non tamen quomodocũque ſe habente,& indifferenter accepto:ſed ex ſeipſo bono & ſtudioſo exiſtente viro.is enim menſura & regula eſſe videtur rerum agendarum & affectuum omnium.

19 {DEFINIENTES enim ponunt.} Affert nunc ea Philoſophus quibus definiri videtur amicitia.Complures enim priſcorum definientes amicũ,tribuere ei videbantur illa tria quæ colligi videntur ex definitionibus illorum,ſcilicet beneficentiam,beneuolentiam,concordiã.Nam ij qui dicunt amicum eſſe qui amici gratia vult & agit bona,innuere videntur beneficentiã:qui vero dicũt eũ eſſe amicum qui vult eſſe & viuere amicum,innuere videntur beneuolentiã.Quidam autẽ dicentes amicum eſſe qui verſatur cũ amico,& eadem expetit,innuere videntur concordiã,& idem velle atq; idem nolle.Sic igitur iſta tria colligi vidẽtur ex definitionibus antiquorum,quæ & ſi ſint opera & officia amicitiæ,tamen videntur habere originem ab amore quo ſeipſum quis amat,vt patebit inferius.Eſt autẽ primum in ordine beneficentia,in qua tres requiruntur cõditiones,ſcilicet vt beneficiis vti in amicitia velit,agat,& agat amici gratia ea quæ ſunt bona vel quæ ſibi videntur bona: quod adiunxit,quia amicus facit ea quæ credit eſſe bona.quòd ſi aliter eueniat

præter intentionẽ ſuã,hoc non obſtat quin faciat amici officium,quia nõ ſtetit per eũ.Secũda definitio pertinere videtur ad beneuolentiã,quæ & ſi videatur eſſe extenſa in omnibus iis,tamen magis videtur eluceſcere hic,ſcilicet velle eſſe & viuere amicum.& hoc naſcitur ab eo quod quiſq; ſeipſum amat,& vult ſeipſum viuere,quòd ſi amicus eſt alter ipſe,meritò idem optabit erga illũ.Tertia definitio pertinere videtur ad cõcordiã,vbi tãguntur tria,ſimul conuerſari quod eſt actus externus,eadem expetere,& velle,quod eſt actus internus:& gaudere doleréque eiſdẽ,quod eſt affectus internus,vt patet.Notandum quòd amicitiã dicit Philoſophus deſcribi aliquo iſtorũ vel omnibus,nõ tamẽ eſt propria definitio talis niſi à poſterioribus quibuſdam.Nã definitio propriè dicta datur per eſſentialia,& propria,& ita definita eſt antea à Philoſopho amicitia à prioribus ex quibus cõſtituitur & explicatur eſſentia,& natura amicitiæ.Hæc autem quæ ſuprà allata ſunt,ſequuntur & præſupponunt amicitiã,cũ ſint opera & officia quæ ab ea proficiſcuntur.Quare definitio ex talibus à poſterioribus quibuſdã erit:ſicut interdũ demõſtratio quædam dicitur eſſe à poſteriori.Et ſi quis diceret,amicitia ſuperius definita eſt per beneuolentiã tanquam per aliquod prius.Dicendũ quòd beneuolẽtia ſumebatur ibi vt genus,& vt habitus vel diſpoſitio quædam:hic verò vt operatio.Non enim vnifariã beneuolentia ſumitur,vt etiã antea diximus.

{ET iiſce amicis qui ſunt offenſi.} Hoc addere videtur 20 Philoſophus,vt oſtendat hoc eſſe ſignum quòd amicus vult amicum eſſe,& viuere gratia ipſius amici,quia etiam inter eos vbi aliquæ offenſæ vel contentiones ceciderę,remanet tamen beneuolentia quædã qua ei exoptat bona,nulla cauſa ſuæ vtilitatis aut voluptatis:ſed tantum amici gratia.

{AT. qui horum vnumquodque.} Hæc eſt ſecunda pars 21 huius capituli,in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur amicis ſe habẽt ad virũ bonum,& quomodo vir bonus hæc ſibiipſi tribuit.& videtur innuere duas concluſiones.Prima, Id quod eſt menſura omniũ rerum agendarum & humanarum operationum,eſt etiã menſura ipſius amicitiæ qua quis ſeipſum amat:ſed virtus,& ipſe vir ſtudioſus,& bonus eſt huiuſmodi: ergo virtus & vir ſtudioſus,& bonus,eſt menſura amicitiæ qua quiſpiam ſeipſum amat,Patet ratio ex dictis Philoſophi

Philoſophi,quòd electio & virtus,& omnino ipſe ſtudioſus vir,eſt menſura rerum humanarum.Nã in vnoquoq; genere id ſumendum eſſe videtur pro mẽſura quod eſt perfectum in eo genere,& omnia deinde dici ſolent magis aut minus perfecta,prout magis vel minus diſtãt à perfectiſsimo.Vnde cum homo ſtudioſus perfectus eſſe videatur in ſpecie humana,meritò dicitur quòd ex eo ſumitur menſura:tanquam in ſaporibus diiudicãdis,ex guſtu ſano & incorrupto.& non ex prauo & ægro accipi iudicium ſolet.Secũda concluſio,Ex eo homine cui primò & per ſe cõpetunt ea quæ pertinent ad amicitiam ſui,proficiſcuntur ea quæ ad amicitiam ſpectant amicorum:ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi:ergo ex viro ſtudioſo proueniunt ea quæ ad amicitiã ſpectant amicorũ.Patet ratio,quia viro bono & ſtudioſo competunt primò & per ſe omnia illa officia amicitiæ,& munera & operationes beneficentiæ,beneuolentiæ & cõcordiæ.Reliquis verò tantum, quantum ſe exiſtimant eſſe bonos.Studioſo autem primò & per ſe cùm ſibi ſit conſentaneus,& eadem affectet omnibus viribus animi,quia eadem in eo vult ratio & appetitus ſenſitiuus:qui etſi interdum repugnat rationi,tamẽ in viro bono obtemperat,& vnitur ei,& ideo eadẽ expetit nulla parte vel potentia animi repugnante.Nã,ſicut in quinto diximus, de iuſtitia illa Platonica quæ dicebatur eſſe ſui ad ſeipſum, & potentiæ ad potentiã,& quòd videbatur eſſe cauſa iuſtitiæ ad alium:ſic de amicitia dicere poſſumus quæ eſt ſui ad ſeipſum,id eſt partis ad partem,vel potẽtiæ ad potentiã,quæ videtur eſſe origo amicitiæ ad amicum,& quaſi idæa atque exemplar,& hoc ſtudioſo maximè videtur competere,quia vult ſibi bona per ſe cũ ſe amat,& gratia ſuiipſius,id eſt mentis quæ eſt principale in eo.Nam per appetitum videtur eſſe animal,per rationẽ & mẽtem videtur differre à brutis.Aget igitur bona gratia mentis ſuæ:hæc autem ſunt illa quæ pertinent ad bonos mores,& ſpeculationem rerũ altiſsimarum, & quæ perficiunt vtrunque intellectũ,ſcilicet tam actiuum quam ſpeculatiuũ.Viuere igitur vult & potius vita ſecunda, id eſt operatione,& operatione ea quæ eſt mentis atq; intellectus.Vnuſquiſque autẽ exoptat ſibi bona,quæ ſibi ſunt bona,& non aliena:hominis autem bona propriè ſunt mentis bona.quòd ſi eſſet factus alius,veluti per impoſsibile,quæ-

dam belua vel ſimilis beluæ ob prauitatẽ & vi:ia:ſi,inquam, factus eſſet alius,non peteret ſibi illa bona adeſſe,quæ nunc expetit.& vt accedamus per verba Philoſophi:nullus factus alius,ſcilicet à ſeipſo,expetit cũctà habere,id eſt vt cuncta habeat illud tale quod factum eſt,ſcilicet aliud à ſe,id eſt à mente ſua quæ videtur eſſe præcipua pars vel principale quiddam in eo:veluti factus equus nõ expeteret bona hominis,ſed equi:& factus leo non expeteret bona hominis,ſed leonis.& ſic de aliis.vnuſquiſq; enim expetit ſibi accommodata & propria bona,vt equus equina,homo ea quæ ſunt rationis & mentis.Deus autẽ cùm ſit perfectiſsimum,habet in ſe ſuũ ſummum bonũ & ſibi propriũ quod nullo pacto cuiquam alij competit præterquam ipſi.Et addit poſtea:quod videbitur autẽ id eſſe quilque quod intelligit,non ſimpliciter quiſq; homo videtur eſſe id quod intelligit,id eſt,intellectus & mens,ſed maximè quod adiunxit,quia homo non eſt ſolùm mens,ſed quædam tertia entitas,quãuis mens ſit præcipuum & principale quid in homine.& forſitan id etiã adiunxit,ne videretur omnino ſequi opinionem Platonis,qui animam noſtram appellabat hominem:corpus autem quaſi veſtem hominis.Poſtea dicit Philoſophus quòd vir bonus ſecum degere vult,& ſecum viuere,quia gaudet memoriã:& conſcientia rectè factorum,& ſpe bona futurorũ,& cùm habet mentem tranquillã & alienam à perturbationibus,contemplatione abundat,& gaudet,in qua magna pars felicitatis humanæ cõtineri videtur.Ex quibus patet quòd cùm hæc omnia enumerata quæ ſunt officia & operationes beneficentiæ,& beneuolentiæ,& concordiæ competunt primò & per ſe viro ſtudioſo,vt eſt amicus ſui ad ſeipſum, competunt etiam ei vt eſt amicus ad alterum,& ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipſam amicitiã pertinere diximus.& hoc etiam patebit magis nunc inferius.

{Hoc igitur ipſo quod vnumquodq;.} Declarauit Philoſophus,viro ſtudioſo competere vt agit ea omnia erga ſe quæ ad amicitiam pertinent,ex quo habet ſtatim concluſionem illam probatã,quòd ex eo quòd vir ſtudioſus facit erga ſe omnia quæ pertinent ad amicitiã amici qui eſt alter ipſe, coniectari poſſumus amicitiã eſſe aliquid horũ,vel omnia quæ facit is erga ſe,qui ſe vehementer amat:& hi ſunt amici,dicit 22

ci,dicit Philoſophus qui faciunt erga ſuos amicos,ea quæ vir ſtudioſus facit erga ſeipſum.& ſic concluditur ſententia ſua quam intendebat probare, quòd officia & operationes amicitiæ,& amicorum,originẽ habent ab amicitia qua vir ſtudioſus ſeipſum amat.

23 {QVAERERE verò vtrum ad ſeipſum.} Videtur hac in parte ſe excuſare Philoſophus à determinatione huius quæſtionis,ſcilicet vtrum ſit amicitia ad ſeipſum,quod videbatur præſuppoſuiſſe ſuperius.quæret autẽ aliquis vtrum ad ſeipſum ſit amicitia,& dicit quòd hoc eſt omittendũ nũc,cùm antea tetigerit,& inferius dicet nonnulla,ex quibus oriri videtur ſolutio huius quæſtionis,quanuis etiam hic tangat aliqua ex quibus coniicere & probare poſſumus amicitiã eſſe ad ſeipſum.Nam dicit quòd videtur amicitia à qua proficiſcuntur duo vel plura eorum quæ diximus,ſcilicet pertinere ad amicitiam:ſed ab amicitia ad ſeipſum profluunt aliqua ſupradictorum vel omnia:ergo illa videbitur eſſe amicitia. Præterea alia ratione idem videtur oſtendere hoc modo:Id videtur eſſe amicitia cuius ſimilitudine dicitur exuperatio amicitiæ,id eſt amicitia perfecta quæ ſumma eſt amicitiarum:& ideo dicitur exuperatio,vt antea declarauimus:ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſmodi,vt eius ſimilitudine dicatur perfecta amicitia: ergo amicitia ſui ad ſeipſum eſt amicitia.Quanquam dicãt nonnulli quòd Philoſophus non vult quòd ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea verba duo vel plura,quia amicitia debet eſſe inter duos vel plures,& ipſe homo non eſt niſi vnus,quorum ego expoſitionem minimè ſequor.Notandũ eſt igitur quòd ſi amicitia conſtat ob hoc, & ab ea profluunt officia ea,quia vir ſtudioſus amat ſeipſum, & ſibi tribuit ea omnia,concedere debemus diſpoſitionem ſiue beneuolentiã qua ſe quiſque amat,eſſe amicitiam,& habere gradus ſicut habẽt iſtæ quæ ſunt amicorum ad amicos. nam ſtudioſiſsimus & perfectiſsimus ſe magis amabit quàm minus ſtudioſus:& ſic ſucceſsiuè veluti amicitia ad amicum eſt magis & minus,quòd ſi quis dixerit non eſſe hic beneuolentiam mutuam:dicendũ primò quòd hæc amicitia ſui ad ſeipſum eſt origo,& quaſi exemplar atque idæa reliquarum. Vnde amicus ſumere menſurã & regulam debet ad exercenda officia erga alterum amicum,ſcilicet taliter qualiter ſtudioſus

dioſus erga ſeipſum:deinde duo hic etiam in amicitia ad ſeipſum cadere videntur,appetitus & ratio,quæ quando conueniunt & vniuntur ita vt appetitus obtemperet rationi, tunc oriri videtur concordia,& amicitia quædam potentiæ ad potētiam.ſicut de iuſtitia dictum eſt ſuprà:& talis amicitia, ad ſeipſum cùm ſit origo,& quaſi idæa.aliarum præſtantiſsima eſſe videbitur,& ſumma cum iocunditate coniuncta.

{AT verò videntur ea quæ dicta ſunt.} Hæc eſt tertia pars 24 huius cap.in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ſupradicta competūt hominibus qui nō ſunt ſtudioſi.Dicit igitur quòd iſta videntur competere multis,id eſt multitudini, & videtur ponere gradus vt ſint quidam ſtudioſiſsimi,quidam peſsimi quidam inter iſtos.Ea igitur quæ dicta ſunt ſuprà,ſtudioſiſsimo competunt propriè.peſsimis nullo pacto, intermediis verò intantum competere videntur, inquantum ſeſe exiſtimant eſſe bonos,& cùm bonum ametur:ergo ſeipſos amant, & faciunt quoquo modo ea officia quorum ſuprà meminit, id eſt intantum inquantum ſe bonos eſſe exiſtimant.

{DISSIDENT enim ſecū,& alia.} Declarat hac in parte 25 Philoſophus, quòd prauis hæc ſuprà dicta amicitiæ opera non competunt,& primò ꝙ nō cōpetunt ei officia beneficentiæ.probatur,Iis qui faciunt ſibi nociua,non competunt opera beneficentiæ: ſed praui ſunt huiuſmodi: ergo prauis non competunt opera beneficentiæ.& hanc rationem probat exēplo incontinētium,qui percipiunt meliora,ſequūtur tamen deteriora & voluptuoſa quæ ſibi ſunt nociua. Probat etiam idē alio medio,quia praui omittunt agere ea quæ ſibi eſſent optima:omittunt,inquam ob inertiam quandam,vt faciunt incontinentes ſecundum quid,vel etiam molles.

{QVI verò multas res graues.} Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non competunt opera quæ pertinent 26 ad beneuolentiam,quia habentibus odio lucem & vitam, vt ſunt praui,non cōpetunt officia beneuolentiæ & opera eius:

{QVAERVNT præterea.} Oſtendit tertio loco ꝙ prauis 27 etiā non cōpetunt officia concordiæ,quia nō poſſunt ſecum cōuerſari,& ſeipſos fugiunt cōſciētia ſcelerū,& ſecū diſsidēt nihil habētes boni quod ad amicitiam ſpectet, & eorū animus eſt in ſeditione.Sæuos punire tyrannos,vt ille poëta inquit,Haud alia ratione velis cū dira cupido Mouerit ingeniū

feruenti tincta veneno, Virtutem vt videant intabeſcántque
relicta. Notādũ ꝙ totus iſte ordo, vt mihi videtur, correſpon
det ex oppoſito illi quē tenuit Philoſophus, quādo enarrauit
ea ſuperius quæ cōpetũt bonis, oſtēdēdo ꝙ ſibi ſunt cōſenta-
nei, & reliqua quæ ibi ſucceſsiuè poſuit: hic econtrà quæ repe
riuntur in prauis ſucceſsiuè attulit, oſtendendo quòd ſecum
diſsident & alia gradatim oppoſita bonis, vt vidimus.

28 {QVOD ſi ita ſeſe habere.} Concludit Philoſophus, affe-
rendo duas ſententias obortas. Prima eſt, quòd cùm ſumma
miſeria ſit in prauitate conſtituta, omnibus modis fugienda
eſt prauitas. Secunda econtrà, quòd probitas & virtus eſt com
paranda, vt latè patet in textu.

De beneuolentia.

CAP. V.

29 *BEneuolentia autem, amicitiæ quidem eſt ſimi-*
lis, non tamen eſt amicitia. Fit *enim beneuolen*
tia & ad ignotos, & latens, amicitia uerò non
fit. Hæc *autem antea diximus.* At *nec etiam eſt*
30 *amatio.* Non *enim habet extenſionem nec appetitionem.*
Amationem autem hæc ſequuntur. Et *amatio quidē eſt cum*
conſuetudine. beneuolentia autem fit & repentè: ut fit & er
ga certantes. ſpectantes enim beneuoli fiunt ipſis & uolunt
bona. Nihil *autem agerent ſimul.* Quod *enim diximus, re-*
pentè fiunt beneuoli, & leuiter diligunt. Videtur *igitur be*
31 *neuolentia principium amicitiæ eſſe ſicut & adamandi, uo*
luptas ea quæ per aſpectum efficitur. nemo nanque adamat,
ſi nō antea delectatus fuerit forma. Qui *uerò gaudet forma*
non continuò & adamat: ſed cùm abſentē deſiderat, præſen-
tiamq́; affectat. Sic *igitur & amicos, impoßibile eſt eſſe, ni*
ſi beneuoli fuerint. Beneuoli *uerò nō cōtinuò & amāt.* Vo
lunt enim dũtaxat ijs bona, quibus beneuoli ſunt. Sed *nihil*
agerent ſimul: neq; pro illis moleſtiam ſuſciperent ullam.
Qu*apropter quiſpiam per translationem principiũ ipſam*
amici

amicitiæ dixerit eſſe. Diuturnam autem factam, & ad con-
ſuetudinem accedentem, amicitiam fieri. nõ eam quidem quæ
ob utilitatem, neque eam quæ ob uoluptatem eſt. neque enim 32
pro hiſce beneuolentia fit. Qui nanque beneficium accepit.
retribuit pro ijs quæ accepit beneuolentiam, faciens iuſta.
Qui uerò uult aliquem proſperitatem habere: ſpe commodi
alicuius conſequendi per illum, non illi, ſed ſibi potius bene-
uolus eſſe uidetur. quemadmodum, nec amicus ſi illi pro-
pter aliquem uſum obſequium præſtat. Omnino autem be- 33
neuolentia ob uirtutem, ac bonitatem aliquam fit. cùm cui-
piam quiſpiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur:
ut in certantibus diximus.

COMMENT.

BEneuolentia autem amicitiæ quidem eſt ſimilis. } Hoc 29
eſt quintum capitulum huius tractatus, in quo Philoſo-
phus poſteaquàm declarauit ea quæ ad amicitiam pertinent
profluere ab iis quæ bonus ſibiipſi tribuit, & ea reducceban-
tur ad tria opera ſiue officia, ſcilicet ad beneficentiam, con-
cordiam, beneuolentiam. Nunc accipit iſta Philoſophus, do-
cendo de ſingulis ea quæ ſunt cognitu neceſſaria, & primò de
beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes
quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte incipit oſten-
dere Philoſophus, quid non ſit beneuolentia, afferendo hanc
concluſionem, quòd beneuolentia non eſt amicitia. Primò,
quia amicitia eſt inter eos qui ſe mutuo cognoſcunt: ſed be-
neuolentia poteſt eſſe erga ignotos. Item amicitia non eſt la
tens, beneuolentia latere poteſt eum cui bona volumus: ergo
beneuolentia non eſt amicitia, quanuis ſit ſimilis amicitiæ,
quia oportet omnes amicos eſſe beneuolos: nõ tamẽ eſt idẽ.
{AT nec etiã eſt amatio, } Oſtendit vlterius Philoſophus 30
quòd beneuolentia non eſt amatio. Probatur, Amatio habet
extenſionem & appetitionem: ſed beneuolentia non habet
hæc talia: ergo beneuolentia non eſt amatio. Quidam expo-
ſitor dicit quòd amatio eſt intenſa beneuolentia, & ſic nihil
intererit inter hæc duo niſi magis & minus; ita vt beneuo-
lentia ſit remiſſa amatio, & amatio intenſa beneuolẽtia. hęc

expoſitio etſi tolerari poteſt, tamen mihi non ſatisfacit, quia amatio media eſſe videtur inter beneuolētiam & amicitiā, ſicut dealbatio inter duos terminos. Terminus à quo erit beneuolētia, terminus ad quē ipſa amicitia, & hoc innuere videtur Philoſophus per illud quod dixit, amatio habet extenſionem & appetitionē. Appetit enim præſentiā amati, beneuolentia nō ita curat: vel dicere poſſumus, habet appetitionē. id eſt, eſt extenſa appetitio. Præterea probatur quòd amatio non eſt beneuolentia hoc pacto: Amatio eſt cum conſuetudine, beneuolentia eſſe poteſt ſine conſuetudine, quia repente fieri poteſt: ergo beneuolentia non eſt amatio. Notādum ꝙ beneuolentia duobus modis conſiderari vel ſumi poteſt: aut vt genus quod prædicatur de amicitia, aut vt ſpecies quæ diſtinguitur ex oppoſito ab amicitia tanquam altera ſpecies, ita vt ſint duæ ſpecies beneuolentiæ, ſcilicet amicitia & beneuolentia ſumens nomen generis. quādo igitur philoſophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiam, ſumit eam quæ eſt genus. Hic verò accipitur beneuolentia quæ eſt ſpecies, ſiue ſit diſpoſitio quædam, ſiue operatio: ſed hæc diſtinctio facta eſt antea in quadam dubitatione.

31 {VIDETVR igitur beneuolentia principium.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm oſtendit quid nō eſt beneuolētia, nūc oſtēdit quid ſit, dicēdo ꝙ eſt principiū amicitiæ. & probatur hoc modo, Sicut ſe habet voluptas per aſpectum pulchritudinis ad amorē qui fit propter pulchritudinē, ſic beneuolentia reſpectu amicitiæ: ſed illa voluptas per aſpectū eſt principiū amoris: ergo & beneuolētia erit principiū amicitiæ. Poſteà addit ꝙ per tranſlationē aliquis dicet beneuolētiā eſſe principiū amicitiæ, ſicut nos dicere ſolemus cor eſſe fontē ſanguinis. Nā vt à fonte ſcaturit aqua, ſic à corde emanare videtur ſanguis, & ſpiritus per tranſlationē quandā: ſic etiam dicere poſſumus beneuolentiā eſſe principiū amicitiæ quaſi per tranſlationē quandam. Ipſa tamen beneuolētia ſi ei addatur cōſuetudo frequēs vt ſit inueterata, ſit amicitia, & erit tāquam terminus à quo, Aliqui tamen textus habent, hic otioſam amicitiā dicit &c. Quòd ſi ita ſe haberet, quod mihi nō multum probatur, tunc dicere poſſumus beneuolentiam eſſe quoquo modo amicitiam, ſcilicet otioſam, id eſt, per tranſlationem quandā. Nam

ſicut

ſicut per amicitiam quis vult bona amico: ſic per talem beneuolentiam: ſed erit otioſa, quia non pariet operationes quas parit ipſa amicitia. Patet igitur quòd beneuolentia de qua loquitur hic Philoſophus, per tranſlationem quandam dicitur eſſe principium amicitię. Notandum quòd rem aliquam fieri aliquid dicitur vt ſubiectum, veluti homo fit albus: ſed ex hoc fieri hac ratione priuationis, vt ex immuſico fit muſicũ, & ex pane fit ſanguis, & ex ſemine fit animal: nõ ꝙ ſeminis forma ibi remaneat, ſed remota priore forma introducitur altera denuò forma, vt in libro Phyſicorum docet Philoſophus. Sic igitur beneuolentiam eſſe principiũ amicitiæ dicimus per trãſlationẽ, quia ex beneuolẽtia inueterata fit amicitia, non ꝙ illa ſpecies manens quæ diſtinguitur ex oppoſito tanquam diſpoſitio ad habitum fiat amicitia: ſed eſt dicẽdum quòd ex tali diſpoſitione oritur amicitia. Vt igitur diſpoſitio ſe habet ad habitũ, ſimiliter ſe beneuolentia ad amicitiam habere videtur. Ii mihi non ſatisfaciunt, qui dicũt beneuolentiã non eſſe principium materiale, nõ formale, non finale, ſed effectiuũ. Mihi autem videtur ꝙ poſsit dici etiam materiale, quia ex ea tanquam diſpoſitione dicitur fieri amicitia, & ita deſtruitur illa diſpoſitio, & generatur habitus: ſin accipiatur beneuolentia vt operatio, tunc dici poteſt principium inſtrumentale, & ſi volumus effectiuum vel etiã materiale, ob ſubiectum in quo dicitur eſſe. Intelligendum eſt autem quòd ſi ponere ordinẽ velimus in iſtis vt ſunt ad homines, conſiderare poſſumus profluere à voluntate beneuolam operationẽ, deinde beneuolentiam quæ ſit vt diſpoſitio quędam, poſtea amationem ſuccedere quæ ſit operatio præcedẽs amicitiam, quaſi amica operatio. Demum amicitia quæ eſt habitus, ex qua poſtea proficiſcuntur officia amicitiæ, ſiue ſint beneficẽtiæ, ſiue beneuolentiæ, ſiue concordiæ. Beneuolentia autem vt diſpoſitio vel operatio præcedens dici principium poteſt amicitiæ, principium, inquã, materiale ſi cõſideretur vt ex quo fit: effectiuũ vero, ſi ſumatur vt quod facit.

{NON eam quidem quæ ob vtilitatem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cuiuſnã amicitiæ beneuolentia non dicatur eſſe principium, & cuius dicatur. & primò oſtendit quòd non eſt propriè principiũ amicitiæ quæ ſit ob vtilitatem, aut voluptatem. Probatur, Si be- 34

neuolentia eſt pro eo, & gratia eius bona volumus, profectò beneuolẽtia non erit principium amicitiæ ob vtilitatem, aut voluptatem. At primum eſt, ergo & ſecundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili aut iocunda beneuolentia non videtur eſſe pro illo, ſed pro ſe, & pro ſua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde poteſt, quia interdũ euenit vt aliquis accipiat beneficium, veluti in bona amicitia, & retribuat bene de ſe merito beneuolẽtiam poſt vtilitatem, & beneficium acceptum, quod eſt indicium beneuolentiam non eſſe principium amicitiæ vtilis vel iocundæ, cũ retribuatur poſt, & non ante beneficiũ acceptum. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit ſibi iuſta, beneuolentiam, non ob vtilitatem futuram, quia id feciſſet antequam ſuſciperet, & eſſet ſibi beneuolus non illi: ſed pro beneficio iam accepto. ex quo patet quòd beneuolẽtia propriè non dicitur eſſe principium amicitiæ quæ eſt ob vtilitatem, vel eius quæ eſt ob voluptatem.

33 {ATQVE omnino beneuolentia.} Declarat nunc Philoſophus, quòd beneuolentia principium propriè videtur eſſe amicitiæ bonæ atque honeſtæ cùm afficimur alicui beneuolentiam habentes ob virtutem, vel aliquod bonum illius, vt patet in textu. ſic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia ſit propriè, & cuius non ſit. Nam ſicut amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem vel voluptatem non dicũtur propriè amicitiæ: ſic etiam beneuolentia non dicitur propriè in illis.

De concordia. CAP. VI.

34 *Atqui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non eſt eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui ſibi mutuo ſunt ignoti, ineſſe poteſt. Nec eos qui de quouis ſunt eiuſdem ſententiæ concordes dicunt. uelut eos qui de cœleſtibus eadem ſentiunt. non enim ad amicitiam pertinet de his eſſe concor*

35 *des. Sed ciuitates concordes inquiunt eſſe: cùm de ijs quæ conferunt eadem ſentiunt eligúntque, atque agunt ea quæ publicè uiſa ſunt. Circa igitur ea quæ in actionem ueniunt concordes ſunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine ſunt*

ne ſunt, poſſuntque utriſque uel omnibus ineſſe. Vt ciuitates concordes ſunt · cùm omnibus uidetur, magiſtratus eſſe diligendos, aut ſocietatem cum Lacedæmonijs iucundam eſſe: aut magiſtratum gerere Pittacum, cùm uellet & ipſe. At cum uterq; ſeipſum uult (ut ij uolunt qui in Phœniſſis ſunt) ſeditionem habent. Concordes enim eſſe, non eſt idem utrunque intelligere quicquid tandem id ſit: ſed in eodem idem. ut cum & populus, & boni Rempubl. optimates gerere uolunt. Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autem 36
amicitia uidetur ipſa concordia eſſe, ſicut & dicitur. Nam circa commoda & ea quæ pertinent ad uitam uerſatur. Eſt 37
autem talis concordia in bonis. nam & ſecum quiſque horum eſt concors, & omnes inter ſe ſunt concordes, quippe cùm in eiſdem omnino ſint. Talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euripus: uoluntque ſemper ea quæ iuſta ſunt, & quæ proſunt. Hæc autem & communiter affectant. Prauos uerò concordes eſſe, impoßibile eſt, niſi breui in tempore, quemadmodum & amicos eſſe. In rebus quidem utilibus plus, in ſubeundis uerò laboribus ſubminiſtrationibúſue minus habere percupientes. Vnuſquiſque autem hæc ſibi uolens, proximum perſcrutatur, & prohibet. perit enim res ipſa communis, cùm ab ipſis non conſeruetur. Fit igitur ut in ſeditione uerſentur: & ſeſe quidem uicißim urgentes, quæ iuſta ſunt agere nolunt.

COMMENT.

AT qui concordia etiam ad amicitiam.} Hoc eſt ſextum 34
capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm in præcedenti determinauit de beneuolentia: nunc de concordia quæ ad amicitiam pertinet oſtendit ea quæ neceſſaria ſunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur oſtendit Philoſophus circa quod, & cuius non dicitur eſſe concordia, afferen-

do in primis hanc ſententiam quòd concordia non eſt opinatio eiuſdem rei. Probatur. Opinatio eiuſdem rei poteſt eſſe inter ignotos: ſed concordia propriè non poteſt eſſe inter ignotos: ergo concordia non eſt opinatio eadem vel eiuſdem rei. Præterea non dicitur propriè circa quodcunque. Nam ſententia eadem circa ſpeculatiua non dicitur propriè concordia, ea præſertim quæ ad amicitiam pertinet. Nam ſi ita eſſet, tunc inimici qui poſſunt hoc modo eſſe concordes dicerentur eo pacto amici, quod eſt abſurdum.

35 { SED ciuitates concordes dicimus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit circa quæ dicitur eſſe concordia, & declarat quòd verſatur circa ea quæ aguntur vel agi à nobis poſſunt. Probatur, Concordia circa ea verſari videtur circa quæ ciuitates vel ciues cuiuſque ciuitatis ſunt concordes: ſed res agendæ ſunt tales: ergo res agendæ, & agibilia ſunt ea circa quæ verſatur concordia. & afferre videtur plures conditiones ad declarandum ea circa quæ dicitur eſſe concordia. Primò, quòd concordia eſt circa res agibiles à nobis, deinde circa res magnas, quia minima non videntur tollere concordiam. Præterea circa res quæ poſsint adeſſe vtriſque vel illis inter quos eſt concordia: veluti magiſtratus eligendos eſſe, & huiuſmodi. Præterea non ſufficit vt res poſsint eſſe eadem circa quæ verſantur: ſed oportet etiam de ipſis idem ſentire. Nam Euripides in Phœniſsis recitat de Polinice, & fratre qui erant bene concordes de regno quòd eſſet regnum. Verùm diſſentiebant poſtea de hoc, quia quilibet eorum volebat eſſe rex. oportet igitur vt idem velint.

36 {CIVILIS autẽ amicitia videtur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtẽdit quomodo concordia ſe habet ad amicitiam ciuilem, & dicit ꝙ videtur eſſe idem. Quod probat ex cõmuni & vulgari modo loquendi. Nam omnes dicũt tunc eſſe amicitiã ciuilẽ, quando ciues ſunt inter ſe concordes. Idem ergo videtur ciuilis amicitia & cõcordia: ſed tamen eſt differẽtia, quia vbicunq; eſt amicitia ciuilis, eſt concordia: ſed non ecõtra. Nam cõcordia eſt pars ciuilis amicitiæ, quia poteſt eſſe concordia de aliqua re particulari, & diſcordia de aliqua alia: ꝙ ſi accipiatur concordia vniuerſaliter de omnibus rebus, dicemus ꝙ idẽ quaſi erit amicitia & concordia, & vbi erit vnũ, erit & alterum eo pacto quo diximus.

AT

{Atqvi talis concordia in viris.} Hæc eſt quarta pars 37
huius capituli, in qua Philoſophus determinat de ſubiecto
concordiæ, cuius deſcriptio ex dictis Philoſophi colligi po-
teſt, quòd concordia eſt conſenſio de rebus agendis magnis,
quæ vtriſque ineſſe poſſunt, & de eodem. Oſtendit autem
Philoſophus quòd concordia eſt in bonis viris, quia ij ſunt
qui ſibiipſis conſentiunt, & ſtabiles ſunt in propoſito, & cùm
ſecum ipſi conueniant, etiam cum aliis ſunt concordes: o-
ſtendit præterea quòd concordia non eſt in prauis, quia vo-
lunt plus de vtilibus, & minus de laboribus vnde diſcordia
& iniuſtitia oritur, vt patet in textu.

De beneficentia. CAP. VII.

Videntur autem ij qui beneficia contulerunt, 38
magis eos amare in quos beneficia ſunt colla-
ta, quàm ij qui acceperunt, eos qui cõtulerunt.
Atque ut præter rationem eueniens quæritur. 39
Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi quidem debent
illis uerò debetur. Vt igitur in mutuis, debitores quidem uo-
lunt ſuos creditores non eſſe, hi uerò de ſalute quoque debito-
rum diligentiam adhibent: ſic & eos, inquiunt, qui bene-
ficia contulerunt, uelle eos eſſe erga quos fuere benefici, ut
gratias accepturos, illis uerò non eſſe curam reddendi. Epi-
charmus igitur fortaſſe dixerit hæc ipſos dicere, aſpicientes
ad malum. Videtur autem hoc eſſe humanum. plerique enim 40
immemores ſunt, & ſuſcipere potius, quàm conferre bene-
ficia appetunt. Videbitur autem cauſa naturalior eſſe, &
non ſimilis ei quæ de creditoribus dicitur. Non eſt enim er-
ga debitores amatio, ſed uoluntas ſalutis recipiendi cauſa.
Sed qui beneficia contulerunt, diligunt atque amant eos qui
beneficia acceperunt, & ſi nulla in re ſunt utiles: neque in 41
poſterum futuri, quod quidem & artificibus accidit. Magis
enim unuſquiſque proprium amat opus, quàm ipſe ab opere

amaretur ſi animæ particeps eſſet. Maximè uerò forſitã hoc circa poëtas accidit. hi nanque ſua diligunt poëmata ſupra modum, & perinde atque filios amant. Tali igitur ſimile eſt & id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim ſuſcepit beneficium, ipſorum eſt opus. hoc igitur & amant magis, quàm eum qui opus fecit. Huius autem cauſa eſt, quod uniuerſis eſt expetibile atque amabile eſſe. Sumus autem actu: nam uiuendo ſumus atque agendo. Qui igitur fecit, eſt actu ſuum quodam modo opus. diligit itaque ipſum opus, quia amat & eſſe. Hoc autem eſt naturale. Quod enim eſt

42 *potentia, id opus ipſum actu declarat. Et inſuper ei quidem qui contulit beneficium, honeſtum id eſt quod egit. Quare gaudet eo in quo eſt hoc. At ei qui accepit, nihil eſt honeſti in eo qui contulit, niſi conferens: quod quidem minus eſt*

43 *iucundum atque amabile. Eſt autem præſentis quidem operatio, futuri autem ſpes, facti uerò memoria iucunda. Sed iucundiſsimum eſt quod eſt actu, & amabile ſimili modo. Ei igitur qui contulit beneficium permanet ipſum opus. diuturnum eſt enim ipſum honeſtum. Sed ei qui cepit, tranſacta eſt ipſa utilitas. memoriaque honeſtarum quidem rerum eſt periucunda. utilium autem non nimium, aut minus. expectatio*

44 *uerò contrà ſeſe habere uidetur. Et amare quidem ſimile eſt actioni, amari autem paßioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, ſequitur amare, & ea quæ ad amicitiam attinent.*

45 *Præterea quæ facta ſunt cum labore ea magis diligũt omnes. ut & pecunias magis diligunt qui acquiſiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, ſine labore eſſe conſtat. beneficiũ autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanque laborioſa eſt magis, & magis ſciunt eſſe ſuos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum eſſe qui beneficia contulerunt.*

COMMENT.

VIdentur autem ij qui beneficia contulerunt. } Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus,in quo Philoſophus poſteaquàm determinauit de beneuolentia & concordia,nunc docet de ipſa beneficentia,afferẽdo primò vnũ notandum,quòd benefactores videntur magis amare debitores ſuos in quos beneficia contulerunt,quam amentur econtrà.Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur.In prima igitur præmittendo ſuam intentionẽ,dicit Philoſophus quòd ij qui conferunt beneficia,vidẽtur magis amare ſibi obligatos quam amẽtur ab eis:& quærit vnde cauſa ſit huius rei quæ videtur præter rationem. 38

{PLVRIMIS itaq; videtur. } Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua affert rationẽ quam adducebant nonnulli ad hoc propoſitũ.erat autẽ talis,quòd conferens beneficia eſt vt creditor:recipiens vt debitor quidã,vt in mutuis dici ſolet. Creditores igitur vidẽtur amare debitores,& habere curam eorum,econtrà debitores nõ curant de ſalute creditorũ.Poſt hæc Philoſophus affert ſentẽtiã Epicharmi dicẽtis quòd hoc accidit in prauis qui ob prauitatẽ ſunt immemores,beneficiorum,& homines reſpiciẽtes ad iſtos tales ingratos,dicunt poſtea id vniuerſaliter fieri,& non eſt verum in bonis viris. 39

{VIDETVR autẽ idipſum eſſe. } Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua primò ſoluit rationem allatã illorũ priſcorum,deinde affert ſententiã ſuã,& in primis dicit ꝙ Epicharmi ſententia nõ videtur vera,vt hoc eueniat ob prauitatem hominũ prauorũ:ſed videtur potius eſſe res humana cõpetens homini vel humanæ naturæ,vt ſit quaſi quoddam ſequens conditionẽ,& fragilitatẽ(vt ita loquar)humanã,quia complures hominũ malũt accipere quàm cõferre.His dictis ſoluit Philoſophus rationem allatã priſcorũ,oſtẽdẽdo quòd ſimilitudo illa debitoris & creditoris non valet:cupit enim creditor debitorem viuere vt exigat mutuum vel debitũ.Verum benefici amant eos,quibus beneficia cõtulerunt,nullam ſperantes etiã vtilitatem.quare aſsignãda eſt cauſa naturalis. 40

{QVOD quidem artificibus. } Affert rationes plures ſecundũ ſententiã ſuã oſtendendo & cõcedendo quòd benefici magis amant eos in quos cõtulerunt beneficia,quàm amentur,& boni etiã magis amant bonos,quia cauſæ ſunt naturales. 41

rales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat ſuum opus quàm ametur ab eo ſi eſſet animatũ vel animal aptum ad amandũ: ſed ſuſceptor beneficiorum videtur quaſi eſſe quoddã opus benefactoris: ergo magis amat benefactor illum in quem beneficiũ contulit quàm ametur econtrà. Patet ratio diſcurrendo per artes inductiuè, deinde aſsignare cauſam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amãdo vehementer opera ſua, & præſertim poëtæ ſua poemata amãt. Quòd ſi poemata eſſent animata vt poſſent reddere amoré, non verſa vice adeò amarent auctores ſuos, vt patet in amore parentũ & filiorũ. Aſsignat autẽ cauſam, quia omnes homines naturaliter appetunt eſſe. Vidétur autem homines per operationem vel opus præcipue eſſe. & maximè eſſe actu. Simili modo dicere poſſumus de iis qui beneficia contulerunt erga eos ſeſe habere qui ſuſceperũt beneficia. Notandũ quòd poetæ videntur magis amare poemata ſua quàm alij artifices ſuum opus, quia alij videntur habere ſubiectã materiam, & circa illã operari imprimendo formã tãtam, ex quo opus tale nõ videtur totum eſſe illorũ: ſed poetæ videntur ex ſeſe inuenire materiã, & omnia denuo fingere, vnde poetæ dicuntur. Notandũ quòd eſſe duplex dici ſolet. Primum eſt, viuere primo actu: ſecundũ eſt, operari, id eſt ſecundo actu. Notandum præterea quòd opus bifariam ſumi poteſt. Vno modo quòd producitur vt ſit ſimpliciter: veluti filius reſpectu patris. alio modo vt ſit aliquid tale: veluti dare alicui alimentum, dicitur quoquo modo opus illius quaſi vt alimentum (vt ita loquar) eodem modo ſuſceptor beneficiorũ dici poteſt opus benefactoris iſto ſecundo modo vt aliquid tale, & opus ſecundũ quid. Notandũ quòd homo cùm habet primã vitam, eſt in potentia ad ſecundã, id eſt ad operationem: viuimus autem vita prima vt viuamus ſecunda, id eſt vt operemur operationes quæ nobis cõpetunt, aliter enim fruſtra videremur eſſe producti. Nobis autem expetibile eſt eſſe, & viuere nõ ſolum vita prima, ſed etiã ſecunda, id eſt actu ſecundo, & ipſa operatione: opus autem oſtendit & repræſentat ſecundã vitã quæ vehementer à nobis expetitur: ergo & opus. Eſt autem operatio aliqua quæ nunquam ſeparatur à prima, ſicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nũquam ſeparatur à principio vegetatiuo. Nam ceſſatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit

quit Philoſophus,mors eſt.Itaq; dum viuimus,ſecūdus actus, id eſt,ipſum vegetare,ſemper coniungitur cū primo.Intelligendum eſt tamen quod per prius eſt vegetatiuū,& eſt in potentia ad vegetandū,poſtea operatur,quare per prius eſt vegetatiuum quàm vegetare,nō prius tēpore,quia nūquam ſeparatur operatio:ſed prius ex ordine,& ex parte naturæ,& originis.eſt enim principium vegetandi:& omne principiū videtur eſſe prius eo quod eſt ex principio ea ratione qua principium eſt,& omnino cauſa ſua,vt ita loquar,cauſato. Verum vt ad propoſitū redeamus,opus videtur indicare eſſe illius qui producit tale opus:& quia non poteſt aliquis ſemper operari,idcirco opus repræſentat actu id quod eſt in potentia.Nā cum ſtatuarius nō operatur,eſt in potentia ad ſecundum eſſe, id eſt,ad operationem:quòd ſi produxerit ſtatuam,illa ſemper repræſentat illū artificem,& indicat in potentia ſtatuariū eſſe quodammodo actu.vnde illa cōſequentia valere videtur.Omnes homines appetunt ſuū eſſe:ergo amant ſuum opus,quia homo appetit naturaliter eſſe tam primum quàm ſecundū.Habet autē primum eſſe per formā ſuam & animā rationalē,& tunc eſt in potentia ad ſecundū eſſe,id eſt,ad operationē.quare anima dicitur actus primus corporis phyſici potentia vitā habentis,id eſt,habētis potentiam viuēdi ſecundo actu,& operandi,& tale operari dicitur ſecundū eſſe,quòd cùm expetitur ab omnibus,& repræſentetur per opus,meritò opus amatur à nobis naturaliter quaſi quædam imago noſtri eſſe.fit etiam plerunq; vt opus veluti ſtatua magis duret quàm artifex in vita,ex quo videtur quoque amare tale opus.Hæc cùm ita ſint,patet cur benefactor naturaliter magis amat ſuſceptorē beneficij ſui quàm ametur econtra,cum ſit quodammodo ſuū opus,vt dicit Philoſophus,& repræſentet benefactorem quaſi in ſecundo actu quo vnuſquiſque expetit potiſsimum viuere,vt dictum eſt ſuprà.

{ET inſuper ei quidem qui.} Adducit aliā rationē Philoſophus,ad idem probandū quòd benefactor magis diligit 42 eum cui beneficiū cōtulit quàm diligatur ecōtra hoc pacto: Honeſtum magis eſt.iocundū atque amabile quàm vtile:ſed magis honeſtum eſt beneficia cōferre quàm ſuſcipere quod eſt vtile:ergo beneficia cōferre magis amatur quàm ſuſcipere.benefactor autem habet honeſtū collocatū in ſuſcipiente hoc

hoc modo, vt ſit benefactori honeſtum, ſuſcipienti verò ſit vtile. quare benefactor diligit iſtud honeſtum, & ipſum in quem cõtulit magis quàm ametur econtra, & notandũ quòd vnum atque idem veluti beneficiũ dicitur eſſe honeſtũ atq; vtile, vt idem motus dicitur actio & paſsio, qui quidem motus eſt in eo, qui mouetur & patitur. Dicitur autem actio reſpectu agentis, paſsio reſpectu patientis: eodẽ modo beneficium collatũ dicitur honeſtum reſpectu cõferentis, vtile reſpectu recipientis, licet ſit idem. quare benefactor habet honeſtum quod eſt ſuum in ipſo ſuſcipiente: ergo & illũ amat. ſuſcipiens econtrà non habet honeſtũ aliquod ſuum in operante: ergo non tantopere amat illum: ſed ſi habet aliquid reſpectu ſui, illud eſt vtile quod minus eſt amabile.

43 {EST præterea præſentis.} Affert aliam rationẽ Philoſophus, Omne quod eſt præſens magis eſt iocundum quam præteritum aut futurũ, ſiue honeſtum ſit, ſiue vtile: ſed ei qui cõtulit beneficiũ magis eſt ei præſens quam ei qui ſuſcepit: ergo magis eſt iocundũ agenti quã ſuſcipienti tale beneficiũ. Nã ex tribus quæ afferunt voluptatẽ (ea autẽ ſunt, præſentis operatio, futuri ſpes, & facti memoria) ex tribus, inquam, illis præſens eſt magis iocũdũ quàm illa duo. Nã præteritum videtur eſſe iocundũ, quia olim fuit præſens: & futurum, quia erit præſens: ergo multo magis præſens. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis: verum opus benefactoris quia honeſtum, magis permanet & magis eſt præſens quàm ſuſcipientis vtilitas: ideo benefactori magis eſt ſuum opus iocundũ. Et addit Philoſophus, quòd honeſtarũ rerũ memoria eſt iocunda: quia aliquis dicere potuiſſet, ſi ille cui collocatum eſt beneficiũ abeſſet vel eſſet mortuus, quomodo eſt ſibi iocundũ opus illud quod nõ eſt præſens? ideo dicit quòd memoria collocati beneficij, & rei honeſtæ actæ eſt iocunda. Cùm igitur magis vigeat honeſtũ quàm vtile, & magis ſit iocundum atq; amabile, meritò benefactor magis diligit illum in quem contulit honeſtũ tale, quàm diligatur econtrà.

{ET AMARE quidem.} Alia eſt ratio talis: Actio tri-
44 buenda eſt excellẽtiori, paſsio inferiori: ſed amare eſt actio, amari verò paſsio, & conferens beneficiũ eo quo conferens eſt excellentior ſuſcipiente: ergo illi tribuendum eſt amare, huic amari: ſed ille cui potius tribuitur amare magis amat quàm

quàm ille cui tribuitur amari:ergo cōferens beneficia,& benefactor magis amat quàm ametur à ſuſcipiente.

{PRAETEREA quæ facta ſunt.} Affert aliam rationem 45
Philoſophus,quæ eſt quinta in ordine hoc pacto.Ea quæ facta ſunt cum labore magis diligūtur ab hominibus:ſed beneficium cōferre laborioſum eſt,& fit cum labore,ſuſcipiunt autem ſine labore:ergo cōferre beneficium magis amatur, & ex conſequenti ille in quem collocatum eſt beneficiū,magis amatur à cōferente quàm ipſe ſuſcipiens amet econtrà. Hāc rationē declarat Philoſophus exemplo eorū qui acquiſierunt pecunias.poſt hæc infert vnum obortū ſiue correlarium quod videtur confirmare rationes ſuas,quòd propter hæc mater videtur magis amare filium quàm ametur econtrà,& propter laborem partus.& propter certitudinem filiorum:ſic benefactor magis videtur amare ſuſcipientē quàm ametur ab eo,propter laborē,& quia certior eſt de beneficio collocato quàm ſuſcipiens.& ſic habemus hanc ſententiam peregregiè probatam à Philoſopho,quòd benefactores magis amant eos,in quos beneficia contulerunt,quàm amentur ab illis,& rationes etiam habemus cur hoc fieri videatur.

De amatore ſui. CAP. VIII.

DVbitatur autem & utrum oporteat ſeipſum amare maximè: an aliquem alium.Increpant enim eos qui ſeipſos maximè amāt.& ut turpe,ſui amatores appellant.Atq; prauus quidem,ſui gratia agere cuncta uidetur:& tanto magis,quanto prauior eſt.Incuſant igitur ipſum,quia nihil niſi ſibi agit.Probus autē ob honeſtatem:& tanto magis ob honeſtatem,gratiáque amici,quāto præſtabilior eſt:ſua uerò negligit.Ab his autem uerbis non ſine ratione ipſa opera diſ- 46 47
crepant.nam eum inquiunt oportere ſummè amare,qui maximè eſt amicus.Is autem maximè eſt amicus,qui uult cui uult bona illius gratia,ſi nullus etiam ſcierit.Ad hæc ipſi ad ſeipſum maximè competunt.& cætera omnia quibus defi-

nitur

nitur amicus. Dictũ eſt enim ab ipſo ea omnia quæ ad amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt & prouerbia uniuerſa: ut, anima una. &, amicorum omnia ſunt communia. &, amicitia eſt. æqualitas. &, tibiæ genu propinquius. Hæc enim uniuerſa ipſi ad ſeipſum maximè cõpetunt. Maximè nanq; amicus eſt ſibi. & ſe igitur ipſum maximè amare oportet. Dubitatur autẽ meritò, utris oportet

48 *teat aſſentiri, cùm utriſque uideatur eſſe credendum. Fortaſſe igitur tales ſermones diſtinguendi determinandique ſunt, quouſque & quonam modo ſint ueri. Si itaque ſumpſerimus quonam utrique modo ſui amatorem dicunt, fuerit forſitan manifeſtum. Qui igitur hoc reprehendendum eſſe exiſtimant: eos amatores ſui appellant, qui ſibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. Hæc enim ipſa multitudo affectat, & ipſis ut optimis omni ſtudio incumbit. quapropter & in certamen ueniunt. Qui igitur in hiſce plus habere pergunt ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eique parti animæ quæ rationis eſt expers gratificantur. tales autem ſunt ipſi multi. idcirco & appellatio orta eſt ex multitudine, quæ quidem eſt praua. ergo iuſtè uituperantur ij, qui ita ſe amant. Nõ eſt autẽ obſcurum, uulgus eos qui ſibijpſis talia tribuunt, ſui amatores dicere conſueuiſſe. Nam ſi quis ſemper ſtudeat agere iuſta maximè omnium, aut temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus proficiſcuntur, honeſtatémque omnino ſibijpſi ſemper uendicet, atque uſurpet, hunc nemo dicet amatorẽ ſui, neq; uitu-*

49 *perabit. Magis autẽ uidebitur talis homo ſui amator. Nã ea ſibi tribuit quæ pulcherrima maximéq; bona. & gratifica-*

50 *tur ei quod ſuijpſius potiſsimũ, in omnibúſq; illi obtẽperat. Vt autẽ & ciuitas id eſſe maximè uidetur quod eſt potiſsimum, & alius omnis cõuẽtus: ſic et homo. Amator igitur is*

eſt ma

eſt maximè ſui, qui illud amat: illiq; gratificatur. Et conti=
nens igitur dicitur & incontinens quia mens uincit, aut nõ
uincit: propterea quòd ipſa eſt hominum quiſque. & egiſſe
ipſi & ſua ſponte ea uidentur quæ cum ratione maxime ege
runt. Non *igitur eſt obſcurum, hoc eſſe maximè unumquē-* 51
que. & hoc maximè uirum bonum amare. Q*uapropter ma*
ximè ſui eſt amator, diuerſa ſpecie ab eo qui reprehenditur,
tantúmque differt, quantum uita cum ratione differt à uita 52
cum perturbatione, & appetitio aut honeſti aut eius quod
conferre uidetur. Q*ui ſi omnes ad conſequendam honeſta=*
tem & ad res agendas pulcherrimas decertarent atque con=
tenderent, & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicui=
que priuatim maximè bona ineſſent. ſiquidem uirtus eſt ta=
le. Q*uare bonum quidem hominem, amatorem eſſe ſui o=*
portet. nam & ſibiipſe & cæteris proderit, agendo honeſta.
Prauum autem non oportet. & ſi nanque nocebit & pro=
pinquus, affectus prauos ſequendo. Ea igitur quæ uir im=
probus agit, ab ijs diſcrepant quæ agere oportet. At *pro=* 53
bus quæ oportet ea & agit. Mens enim omnis id expetit,
quod eſt optimum ſibi, & probus obtemperat menti. Atqui 54
uerum eſt illud quod de ſtudio dicitur: complura, inquam, ip
ſum agere, & amicorum & patriæ gratia, & ſi opus fue=
rit mortem obire. Et *pecunias enim, & honores abijciet: &*
ea omnino bona de quibus homines decertant, ſibi uendi=
cans honeſtatem. Expeti *enim potius uoluptatem breui tem*
pore uehementem, quàm longo leuem. & uitam honeſtam
uno anno, quàm quamuis multis. & unum actum hone=
ſtum, magnúmque quàm multos & prauos. Atque ijs qui
pro amicis, qui pro patria mortem obeunt. hoc forſitan ac=
cidit. Magnam igitur ſibiipſis eligunt honeſtatem, abij=
cientq; pecunias, ut amici capiant plures. hinc enim amicus 55

facultates, ipſe conſequitur honeſtatem. atque ſibi maius tribuit bonum. Eundem & circa honores modum magiſtratúsque ſeruabit, nam hæc omnia amico ſuo cōcedet. eſt enim hoc honeſtum ac ipſi laudabile. Meritò igitur ſtudioſus eſſe uidetur, anteponens omnibus honeſtatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, ſitq; honeſtius ſeipſum fuiſſe cauſam ut agat illas amicus, quàm ſi ipſemet agat. In uniuerſis igitur laudabilius, ipſe ſtudioſus plus honeſtatis tribuere ſibiipſi uidetur. Sic igitur ſuiipſius (uti diximus) amatorem eſſe oportet. Vt ipſi autem multi ſunt, non oportet.

COMMENT.

46 DVbitatur autem vtrum hominem oporteat.} Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus poſtea quam declarauit ea quæ pertinere videbantur ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & de beneuolentia, & beneficentia atque concordia, & huiuſmodi amicitiæ operibus & officiis: nunc mouet quaſdam dubitationes neceſſarias circa amicitiam ex parte ipſius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæſtionem de amante reſpectu ſuiipſius, & ſoluit. In ſecundo mouet quæſtionem de amante reſpectu alterius, & etiam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte proponit Philoſophus dicendo vtrum oporteat hominē amare ſeipſum maximè. Dictum eſt enim antea, quòd vir bonus maximè ſeipſum amat. Incipit autem Philoſophus in hac quæſtione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod eſt turpe non eſt faciendum: ſed amare ſeipſum maximè exiſtimatur eſſe turpe: ergo amare ſeipſum non eſt faciendum. Patet ratio ex communi ſermone hominum, qui omnes fermè vituperant amatores ſuiipſius quaſi res ipſa ſit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo ſemper commoda ſua, & nihil agendo extra ſe, id eſt extra appetitum ſuum & ſuam utilitatem, boni verò ecōtrà, poſthabitis & neglectis propriis rebus conſulunt patriæ

47 & amicis. {AT enim ab his rationibus.} Allata ratione pro vna parte dubitationis, nunc arguit pro altera parte Phi

te Philoſophus, probando quòd oportet hominem maximè ſeipſum amare. Nam id facere quiſq; debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: ſed ex amore ſuiipſius oritur amicitia, vt antea vidimus: ergo amare ſeipſum maximè quiſq; debet. Probatur id quoq; ex cõmunibus prouerbiis eorũ quę attribuuntur amicitiæ vulgariter, vt ſunt hæc. Dicunt vnam eſſe animã duorum amicorum, & quòd ea quę ſunt amicorũ ſunt cõmunia, & ꝙ amicitia eſt quædam æqualitas, & quòd amicus ſe habet ad amicũ ſicut genu ad crus, quæ habet tantã propinquitatẽ vt nihil interſit mediũ. Hæc igitur & ſimilia quæ in prouerbiis allatis dicũtur, maximè cõpetũt alicui ad ſeipſum, vt ea quiſq; ſibi maximè tribuat: ex quo videbitur ꝙ ex cõſequenti quiſque maximè ſeipſum amare debeat. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd merito dubitatur, cum pro vtraque parte probabiles vt vidimus, & veriſimiles afferantur rationes. { FORTE igitur tales ſermones diſtinguẽdi.} 48
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus determinat quæſtionem, diſtinguendo qualiter aliquis dicatur amator ſui ſecundum vtranque partem obiectionis: quo cognito fiet manifeſtum id quod quæritur. Nam alio modo ſumitur ab iis qui vituperant, & alio modo ab iis qui laudant amatorem ſui. Nam amator ſui vno modo ſumitur ex parte ſenſus, & appetitus ſenſitiui: alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: ſicut Plato duplicem dixit eſſe hominem, internum & externum. Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu: externum verò qui viuit appetitu ſenſitiuo. Sic igitur amator ſuiipſius erit duplex, aut partis ſenſitiuæ, aut rationalis: & ſi accipiantur amatores ſuiipſius primo modo, tunc erunt vituperandi vt prima ſententia dicebat. Nam qui indulgent appetitui ſunt vituperandi: ſed amatores ſuiipſius tribuendo ſibi plus in bonis externis & voluptatibus corporis, indulgent appetitui ſenſitiuo: ergo tales amatores ſui ſecundum potentiam irrationalem ſunt vituperandi: & cùm multitudo plerunque talis ſit vt potius appetitum ſenſitiuum ſequatur quàm intellectum vel rationem: hinc eſt orta appellatio amatorum ſuiipſius & vituperatio, quia cùm dicunt amatores ſui, intelligunt eos qui ſecundum appetitum ſuum ſibi illa omnia, tribuunt de bonis & commodis externis, & de voluptatibus corporis trahẽtes omnia

ad propriam vtilitatem vel voluptatem.quare iure vituperā tur,dicit Philoſophus,hoc modo ſe amantes: ſed illi qui ſibi plus tribuerent de virtutibus & bonis animi,à nemine vituperabuntur vt amatores ſui,ſicut ſuperiores.

49 {MAGIS autē videbitur talis homo.} Hæc eſt tertia pars capituli,in qua allata diſtinctione illa de amatore ſuiipſius, & declarato quòd amator ſui ſecundum partem irrationalē meritò eſt vituperandus:nunc oſtendit amatorem eſſe laudandum qui ſe amat ſecundum mētem & rationem.& affert in primis hanc ſententiam,quòd magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi:qui ſibi tribuit maiora & excellentiora bona magis ſeipſum amat:ſed tribuens ſibi bona mentis & rationis,tribuit ſibi maiora & excellentiora bona: ergo talis ſeipſum magis amat,& magis eſt amator ſui. Patet ratio de ſe.Item qui indulget & largitur bona ei quod eſt præcipuum in ipſo,maximè eſt amator ſui:ſed indulgens menti & rationi, indulget ei quod eſt in ſe præcipuum : ergo talis maximè eſt amator ſui,& magis ſeipſum amat.

50 {VT autē & ciuitas.} Affert nunc quaſdā cōcluſiones Philoſophus,quæ pertinent ad declarationē ſententiæ proximè allatæ,ꝙ magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi, & maximè ſe amat qui indulget menti & rationi, vt principaliſsimo quod eſt in ipſo.Prima concluſio eſt, quòd homo videtur præcipuè eſſe id quod eſt principaliſsimū in eo.Probatur,Sicut eſt in ciuitate,& omnino in quauis multitudine & cœtu,ita & in homine eſſe videtur:ſed in ciuitate ita eſt ꝙ ipſa præcipuè eſſe videtur id quod eſt principaliſsimum in ea:ſic & homo.Vnde cū principes vel magiſtratus & gubernatores veluti optimates agūt aliquid,ſtatim dici ſolet quòd ciuitas fecit illud,quia id ꝙ eſt principale in ea egit illud:vnde & homo eo pacto pręcipuè id eſſe videbitur quod eſt principale in eo.ſed hæc ſimilitudo latius patet in politicis, vbi oſtenditur quod in homine eſt quaſi ciuitas quædā: eſt enim in eo aliquid quod imperat,& aliquid quod patet,ſicut in ciuitate.Secūda cōcluſio,ꝙ mens eſt præcipua pars in homine In quo homo dicitur cōtinēs vel incontinēs, eſt præcipuū in homine ſed ratio & mens videtur eſſe id quo homo dicitur cōtinēs ſi illa ſuperat,vel incōtinēs ſi ſuperatur: ergo mēs & ratio eſt præcipuū quid in homine,cū totus homo ſuſcipiat

denomi

denominationē continentis vel incōtinentis prout ratio ſuperat aut ſuperatur. Alia ratione probatur eadem concluſio, quia id quo homines videntur maximè agere ſua ſponte eſt præcipuum in eis, ſed ratio eſt huiuſmodi. ergo,&c. Tertia ex iis ſequitur cōcluſio, ꝙ homo eſt præcipuè ſua mens. Quarta quoque infertur concluſio, quòd cùm homo ſit præcipuè id quod eſt principaliſsimum in eo, id eſt mēs & ratio, & amat illud tribuendo ſibi bona honeſta & accommodata, maximè ſeipſum amare videtur, & maximè eſſe amator ſui ipſius, vt patet ex dictis. Quinta cōcluſio eſt, quod vir ſtudioſus maximè eſt amator ſui. Probatur, Qui amat mentem & rationē quæ eſt quid principale in homine, ſeipſum vehemēter amat ſed vir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei: ergo vir ſtudioſus vehemēter & maximè ſeipſum amat, & propriè eſt amator ſui. Notādum quòd homo cōponitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus eſſentialibus & conſtitutiuis: quare iſta ſentētia Philoſophi non videtur vera quòd mens ſit homo, quia ſtatim ſequeretur ꝙ pars eſſet totum, quod eſt abſurdū, quia ipſe homo eſt totum. falſa etiam eſſet ſententia ſi diceretur, ſenſus vel corpus vel appetitus ſenſitiuus eſt homo, quanquam illa prima propoſitio quòd mēs eſt homo, ſit minus falſa. Habent enim falſa ordinē inter ſe, vt in Metaphyſicis dicit Philoſophus, vt vnū ſit magis falſum quàm alterū, veluti duo ſunt quatuor, vel duo ſunt x. Prima propoſitio minus eſt falſa. Intelligenda eſt igitur ſentētia Philoſophi cū dicit ꝙ homo eſt mens, nō quòd ſit omnino mēs, ſed maximum & præcipuum in homine eſt mens & ratio. Nam homo videtur eſſe magis intellectus, quàm ſenſus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud. Corpus enim videtur variari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc ſuſcipit vnam alterationem, nunc aliam.

{QVAPROPTER hic maximè ſui.} Videtur hoc in parte Philoſophus diſtinguere amatorem mentis ſuæ ab amatore partis ſenſitiuè, & videtur oſtendere quòd tales amatores videntur differre ſpecie, poſtea videtur afferre duas differentias, quarum vna ſumitur ex parte operationis & vitæ, ſic enim differunt vt vita honeſta à turpi, & honeſta viuendi ratio à turpi modo viuendi. Altera differentia ſumitur ex fine. 51

Alter enim honeſtatem intendit,& ſibi proponit: alter verò cupiditates quæ ſunt turpes & nociuæ. Poſt hæc ſubdit Philoſophus,quòd omnes laudant ſtudioſos honeſtatis: ꝙ ſi certatim homines de honeſtate contenderent,publicè & priuatim maxima bona ineſſent,vt ſunt ipſæ virtutes talia bona. Poſt hæc Philoſophus affert duas cõcluſiones.Prima eſt, ꝙ eũ qui ſeipſum amãdo prodeſt ſibi & aliis,maxime amatorẽ ſui eſſe oportet,& decet:ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi:ergo virũ ſtudioſum maximè oportet amatorem eſſe ſui.Itẽ eum præcipuè decet amatorem eſſe ſui,cuius operationes non diſcrepant à rebus agendis quas agere oportet:ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi.ergo &c.Secunda concluſio eſt,quòd prauum non oportet eſſe amatorem ſuiipſius,quia ſe amando ſibi & aliis nocet,& quia operationes ſuæ diſcrepant à rebus quas agere oportet:ergo prauum non oportet eſſe ſui amatorem.

52 {VEL eius quod videtur prodeſſe.} Hoc addere videtur Philoſophus,quia bonus homo nõ ſolum appetit honeſta,ſed etiã ea quæ ſibi vtilia ſunt,dũmodo non pugnent cũ honeſtate:& hæc amat vtilia,inquã,nõ vt finẽ,ſed vt ſunt inſtrumen-
53 ta ad finem. {MENS enim omnis.} ſcilicet non corrupta, ſed in ſua bona diſpoſitione conſtituta,vt eſt in viro bono.

54 {AT qui verũ eſt illud de ſtudioſo.} Oſtendit Philoſophus in præcedentibus ſtudioſum oportere maximè eſſe amatorem ſui:nunc autem videtur remouere dubitationem naſcentem ex dictis.Nam ſi dicas ſtudioſum maximè ſe amare, ergo non tribuet patriæ,& amicis, ſed ſibiipſi, Sin dicas quòd tribuet plurimum amicis,& patriæ:ergo non ſe amabit,tollendo hanc dubitationem ſed ſoluendo rationem qua ſuprà dicebat quòd abiicit bona externa pro honeſtate, & in hoc differt à prauo. Dicit Philoſophus amicum ſibi omnia tribuere quæ pertinent ad honeſtatem, reliqua amicis, & patriæ. itaque ſeipſum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ ſunt tribuenda, vt latiſsimè patet in textu. Concludit poſtea Philoſophus dicendo quòd oportet hoc pacto,& non eo modo quo ſumit vulgus, hominem eſſe ſui amatorem, proponendo ſibi in omnibus honeſtatem, & eam ſibi tribuendo, vt ij qui breuem potius vitam & honeſtam,quàm longam & turpem expetendam cenſent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero,peccanti immortalitati anteponendus eſſe videtur.

De ami

De amicis felicis, & quibus indigeat.

CAP. IX.

ESt autem controuerſia de ipſo felici, ſi indigeat amicis necne. Non eſſe enim, inquiunt, ipſis beatis, & ex ſeſe ſufficientibus, opus amicis. inſunt enim ipſis omnia bona. Cùm igitur ex ſeſe ſint ſibi ſufficientes, nullius indigent rei. Amicum autem, inquiunt, cùm ſit alter ipſe, ea afferre amico quæ ipſe per ſe amicus conſequi nequit. * Vnde & hanc ſententiam dicunt,* 55

ὅθεν ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων.

Fortuna cùm bona eſt: amicis cur opus?

At abſurdo ſimile eſt, uniuerſa bona tribuentes felici, amico ipſi non tribuere, quod externorum bonorum maximum eſt. 56 *Quòd ſi ad amicum conferre potius quàm accipere beneficia ſpectat, atque ad uirum bonum, uirtutémque, dare beneficia pertinet, magiſque honeſtum eſt amicis quàm alienis largiri, beneficiáque conferre: uir ſtudioſus iis indigebit profectò, qui bona beneficiáque ſunt accepturi.* 57 *Quapropter & quæritur utrum proſperis in rebus, an in aduerſis opus ſit magis amicis, utpote cùm & is qui mala fortuna utitur, iis indigeat qui beneficia conferant, & iis qui proſpera fortuna fruuntur, iis ſit opus apud quos beneficia collocabunt.* 58 *Eſt etiam forſitan abſurdum, beatum ipſum ſolitarium facere. nemo enim expetet per ſe bona cuncta habere. nam homo, ciuile animal eſt, & cum aliis aptum unà uiuere. hoc igitur competit & felici. habet enim ea omnia quæ natura ſunt bona. Conſtat autem melius eſſe cum amicis probiſque, quàm cum extraneis ipſum & quibuſuis conuerſari. Amicis ergo beato eſt opus.* 59 *Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos eſſe putat qui utiles ſunt? talibus igitur non indiget ipſe beatus: quip=* 60

61 pe cùm ipſi omnia bona inſint. Nec etiam ijs qui ob uolu=
62 ptatem amantur, aut perparum. nam cùm ſit ipſius uita iu=
cunda, aduentitia non indiget uoluptate. Atque cum amicis
63 talibus aut indiget, non uidetur indigere amicis. Hoc autem
non eſt forſitan uerum. Nam in principio dictum eſt, felici-
tatem operationem eſſe quandam. Conſtat autem operatio=
nem ipſam fieri, & non ut quandam rem eſſe quæ poßide=
tur. Quòd ſi felicem eſſe in uiuendo ac operando conſiſtit,
boni autem operatio ſtudioſa & iucunda per ſe ut initio di-
ximus, réſque propria ex ijs eſt quæ delectant, atque magis
propinquos quàm noſipſos, & actus illorum quam noſtros
poſſumus contemplari. ſtudioſorúmque hominum actus ſi
ſint amici, iucundi ſunt ipſis bonis (habent enim ambo ea
quæ ſunt natura iucunda) Beatus profecto talibus indigebit
amicis, ſi expetit actus bonos & proprios contemplari, ta-
64 leſque ſunt ipſius boni, ſi ſit amicus. Arbitrantur autem ho
mines, felicem iucundè uiuere oportere. Solitario igitur dif
ficilis eſt uita. Non eſt enim facilè per ſeipſum ſemper opera
ri: cum alijs uerò atque ad alios facilè. Erit igitur operatio
continua magis, cum ſit per ſeipſam iucunda. Quod quidem
eſſe circa beatũ ipſum oportet. Studioſus enim hoc ipſo quo
ſtudioſus eſt, gaudet quidem ijs actibus qui à uirtute profici-
ſcuntur. moleſtè autem fert eos, qui à uitijs prodeunt: perin=
de atque muſicus delectatur quidem eleganti cantu, offendi=
65 tur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis exercita=
66 tio ex conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. * Natu=
Verba Theognidis quæ infra c. xij. huius citantur. ralius autem conſiderantibus, ſtudioſus amicus expetibilis
eſſe natura ſtudioſo uidetur. diximus enim id quod eſt bo=
num natura, ſtudioſo bonum & iucundum eſſe per ſe. De=
67 finiunt autem ipſum uiuere animalium quidem, potentia ſen
οἷον ὡς λί- ſus: hominum autem, ſenſus uel intellectionis. Potentia uerò

ad

ad operationem reducitur, & ipſum præcipuum in operatione conſiſtit. Ipſum autem uiuere uidetur propriè eſſe ipſum ſentire, uel intelligere. At ipſum uiuere de ijs eſt, quæ ſunt per ſe bona atque iucunda. Eſt ènim definitum. Definitum autem natura eſt bonum. Quod uerò natura eſt bonum, id & bono eſt bonum. quapropter omnibus iucundum eſſe uidetur. Non oportet autem uitam ſumere prauam atque corruptam, neque in doloribus conſtitutam. Indefinita nan- 68
que eſt talis, quemadmodum ea quæ inſunt ipſi. Eritque hoc manifeſtum magis in ſequentibus de dolore. Si uerò ipſum uiuere bonum eſt, & iucundum etiam eſt. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipſum, & maximè boni atque beati: his enim uiuere maximè eſt expetibile, & horum uita eſt beatiſſima. Qui autem uidet, uidere ſentit. & qui audit, audire. & qui ambulat, ambulare. & in cæteris ſimiliter eſt aliquid ſentiens nos operari. Sentire uerò nos ſentire, & intelligere nos intelligere poſſumus: quod quidem eſt nos eſſe. eſſe enim, ſentire uel intelligere. Sentire autem ſe uiuere, de ijs eſt quæ per ſe ſunt iucunda. Vita nanque natura eſt bonũ. Bonum autem ſibi quempiam ineſſe ſentire, uoluptate afficit. Ipſum uerò uiuere expetibile eſt, & maximè bonis: propterea quòd eſſe, bonum eſt ipſis atque iucundum. Sentientes enim id quod eſt per ſe bonũ, uoluptate afficiũtur. At ſtudio 69
ſus ut erga ſeipſum, ſic ſeſe habet & ad amicum. amicus enim eſt alter ipſe. Vt igitur ſeipſum eſſe eſt unicuique expetibile, ſic & ſuum amicũ eſſe, uel ſimiliter. Eſſe autẽ ideo eſt expetibile, quia ſibi bonũ eſſe ipſum ſentit. At talis ſenſus iucũdus per ſeipſum eſt. Sentiat ergo & ipſum amicum eſſe oportet. Hoc autẽ fieri poteſt, cum ipſo ſimul uiuẽdo, & uerba mentemue cõmutando. Sic enim in hominibus dici uidetur ſimul uiuere. & non, ut in pecoribus, eodẽ in loco paſci. Si igitur

γει ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, τὴν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

DD 5

ipſum eſſe per ſe eſt expetibile uiro beato, cũ natura ſit bonũ atq; iucundũ: ſimile autẽ eſt & amici ipſius eſſe. amicus etiã ex iys eſt profectò, quæ expetibilia ſunt beato. At quod eſt expetibile beato, id adſit ipſi oportet. uel egẽs erit hac parte. Opus eſt igitur ei qui felix futurus ſit, ſtudioſis amicis.

COMMENT.

55 EST autem controuerſia & de ipſo felice.} Hoc eſt ſecun-
dum capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus poſt-
eaquàm in præcedenti ſoluit quæſtionem de amatore reſpe-
ctu ſuiipſius, nunc affert dubitationem de eodem reſpectu al-
terius, & eam ſoluit. Diuiditur autem in duas partes quæ de-
clarabuntur. In prima Philoſophus proponendo dubitatio-
nem quæ eſt vtrum vir felix indigeat amicis, incipit arguere
pro parte negatiua, id eſt quòd non videtur indigere, hoc pa-
cto: Hi quibus inſunt omnia bona, & quibus nihil deeſt non
indiget amicis: ſed felices ſunt huiuſmodi: ergo felices non
indigent amicis. Patet ratio, quia amicitia videtur expeti vt
amicus alteri amico ſubueniat: verùm felix, vt in primo vidi-
mus, videtur eſſe ex ſe ſufficiens. Probat idem ſententia Euri
pidis poëtæ tragici, cùm inquit: Eſt bona proſperitas, non eſt
opus amicis: ſed felici eſt bona proſperitas: ergo felici non
eſt opus amicis. Euripides in Electra inducit Horeſtẽ rogan-
tem Menelaum vt ſibi ſubueniat, & dicentem quòd tunc ſibi
erat opus auxilio cùm eſſet in aduerſis cõſtitutus. Nam cum
56 bona proſperitas aderat, non erat opus amicis. {AT abſur-
dum eſſe videtur.} Arguit nunc Philoſophus pro patre affir-
matiua oſtendẽdo quòd felix indigeat amicis, pluribus ratio
nibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quã interna tri
buuntur felici: ſed amici ſunt maxima bona inter externa: er-
go amici tribuendi ſunt viro felici. Patet ratio, quia ſi vir fe-
lix præſertim felicitate ciuili & actiua, indiget bonis exter-
nis, & amicus eſt externorum bonorum maximum, profe-
ctò non debemus auferre ab homine felice ipſos amicos.
57 {QVOD ſi ad amicum conferre.} Secunda ratio, Si ad feli-
cem pertinet cõferre beneficia, felici eſt opus amicis. At pri-
mum eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia ad felicẽ perti-
net potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in actione
conſiſtit.

conſiſtit. Si igitur ad felicem pertinet cōferre beneficia, quibus magis cōferet quã amicis?quid enim prodeſt,vt Philoſophus in principio octaui inquit,proſperitas ſi beneficiũ auferatur? quod quidẽ maximè fit in amicos ac maxime cõmendatur. {QVO circa quæritur & idipſum.} Hinc illa quæſtio oritur,dicit Philoſophus, vtrũ in aduerſis an in ſecũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandum deduci alia ratio poteſt hoc pacto.Si in omni conditione vitæ eſt opus amicis,profectò vir felix indiget amicis:ſed primũ eſt,ergo & ſecundum.Patet ratio,quia in aduerſis cõſtituti indigent ope amicorum, vt ab ipſis beneficia ſuſcipiant:in proſperitate ſimiliter indigent amicis, vt eis beneficia conferant. Itaque alteram partem afferre non potes, quin afferas alteram. 58

{ABSVRDVM eſt etiã forſitan.} Alia ratio,Si abſurdum eſt aſſerere beatũ atque felicem ſolũ viuere oportere,beato & felici eſt opus amicis.At primũ eſt,ergo & ſecundũ.Coniunctũ videtur eſſe manifeſtum.Aſſumptio declaratur,quia homini videtur naturaliter cõpetere vt ſit animal ſociale atq; ciuile, vt in Politicis oſtendit Philoſophus.Non debet igitur vir felix viuere ſolus,actiuus præſertim & ciuilis,de quo nunc præcipuè loqui videmur. Nemo enim habens cætera bona,vt in principio octaui inquit Philoſophus, ſine amicis expeteret viuere: quòd ſi ſolus viuere non expetit, & ſi eſt ei viuendum cum aliis melius eſt ipſum viuere cum amicis & bonis viris, quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis. 59

{FORSITAN.} Hanc particulam addere videtur Philoſophus propter felicem ſpeculatiuũ, qui nõ videtur admodum indigere amicis aut bonis externis, quanquam, vt Auguſtin. dicit in libro(vt puto)de Trinitate.Sine ſocio nulla eſt iocunda poſſeſsio. ſic habemus rationes pro vtraque parte. 60

{QVID igitur illi primi dicũt.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquã antea dubitationem attulit, vtrũ felix indigeat amicis, & pro vtraq; parte tam negatiua quã affirmatiua diſſeruit, nũc ſoluit quæſtionẽ, & primò quibuſdã rationibus moralibus,deinde quibuſdã naturalibus. Affert autẽ in primis tres concluſiones,quarũ duæ ſunt negatiuæ,alia affirmatiua. Prima,ꝙ vir felix nõ indiget amicis vtilibus.Secũda,quòd vir felix non indiget amicis afferentibus voluptatem.Tertia,ꝙ vir felix indiget amicis bonis & 61

ſtudioſis

ſtudioſis. Primò igitur dicit Philoſophus, cum rationes nunc vltimò allatæ videantur probabiles & veriſimiles, quid dicunt, & quid volũt illi primi, cũ aſſerunt fœlicem nõ indigere amicis? quomodo igitur & quouſq; dicunt veritatẽ, poſtea hoc declarat dicendo quòd vulgus & multitudo eos tantũ vocant amicos, qui ſunt vtiles: quòd ſi ita intelligunt, tũc verum videbitur quod dicunt, felicem nõ indigere amicis, ſcilicet vtilibus, & ſic habemus primã cõcluſionem, quæ probari poteſt hoc pacto, Qui habet bona interna atque externa, & eſt ex ſeſe ſufficiens, nõ indiget amicis vtilibus: ſed vir felix eſt huiuſmodi: ergo vir felix non indiget amicis vtilibus.

61 {NEC etiam iis qui ob voluptatem.} Secunda concluſio, Qui habet ex ſeſe voluptates, & ſatisfacit ſibi in voluptatibus internis non videtur indigere amicis voluptariis nec aduentitia quadam voluptate: ſed vir felix eſt huiuſmodi: ergo is non videtur indigere externa & aduentitia voluptate.

62 {AVT perparum.} Hoc addere videtur Philoſophus, quia felix interdum indiget relaxatione, & recreatione propter defatigationem corporis.

63 {HOC autem nõ eſt forſitan.} Tertia cõcluſio quæ ſe tenet pro parte affirmatiua, quòd vir felix indiget amicis, & amicis ſtudioſis, & probatur tribus rationibus. Prima, Si homo magis ſpeculatur & intuetur aliorũ operationes quam ſuas, vir felix indiget ſtudioſis amicis: ſed primũ eſt. ergo & ſecundũ. Aſſumptũ patet, nã homines magis cõſiderare & intueri videntur opera aliorũ quàm ſua, vnuſquiſq; fermè videtur magis deficere in iudicio ſui propter affectũ propriũ. Homo præterea potius videtur intelligere recta linea quam reflexa. Talis enim modus intelligendi, & vertendi ſe ad ſeipſum tribuitur magis ſubſtantiis ſeparatis qui ſe perpetuò intelligunt nec accipiunt incremẽta. Hominis autẽ intellectio videtur terminari primò ad rẽ intellectã: & ſic ex communi curſu magis homo videtur ſpeculari & intueri aliena opera quam ſua. Cũ verò incremẽta aſsiduè in ſcientiis accipiendo maximã fuerit cognitionẽ cõſecutus, tũc ad ſeipſum tandẽ ſe vertere & reflectere ad ſe videtur. Cõſequentiã autẽ illam ſiue coniunctũ, ſcilicet quòd vir felix indiget ſtudioſis amicis ſi homo magis ſpeculatur opera aliorũ quàm ſua, declarat Philoſophus multis propoſitionibus. Prima, quòd felicitas

licitas eſt operatio. Secunda, quòd operatio fit, & non eſt res quæ fit quædã poſſeſsio, vt affectus atq; virtutes. Tertia, quòd operatio ſtudioſa vehemẽter eſt iocũda ſtudioſo viro. Quarta, quòd magis poſſumus cõtemplari & cõſiderare proximorum actus quàm noſtros. Quinta, quòd vir ſtudioſus vehemẽter delectatur bonis operationibus ſtudioſi amici. Sexta quã videtur præſupponere, quòd non poſſumus delectari re aliqua niſi antea ipſam cognouerimus, qua delectamur. quare cõcluditur quòd ideo vir felix indiget amicis bonis vt poſſit intueri eorũ operationes ſtudioſas quæ ſibi ſunt propriæ & accõmodatæ, & ſimiles ſuis, & illis gaudere, & iocunditatem ſumere, cũ amicus verus ſit quaſi alter ipſe. Notãdũ quòd Philoſophus dixit operationẽ fieri & non poſsideri: ex quo videtur quòd operatio nõ ſit de numero permanentiũ, ſed de iis quæ ſunt ſucceſsiua. quare intelligendũ quòd aliquid bifariam fieri videtur. Vno modo ſucceſsiue vt pars poſt partem: alio modo ſimul, ita vt dependeat à producẽte & cõſeruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & conſeruatur ab ipſo. Primò autẽ modo cũ fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto vt antecedẽs corrumpatur pars, cũ fit alia ſequens, vt de tẽpore & motu dicitur, quæ videntur eſſe dum fiunt, & partes non videntur perſiſtere: aut fit hoc modo vt partes remaneant, ſicut domũ fieri dicimus per partes, quarum vna fit poſt aliã, & permanent, vt fundamentũ, parietes &c. Secundo autem modo fit aliquid ſimul, cũ totũ producitur. Et omittamus nũc generationem formæ ſubſtãtialis, quæ etiã ſimul fit, ſed loquamur de operatione quæ fit ſimul tota, & dependet à producente. Quare dicendũ hac diſtinctione præmiſſa, quòd operatio, & ea quæ eſt felicitas non fit ſucceſsiue per partes, nec vt motus vel tẽpus, nec vt domus, ſed tota videtur produci, & eſſe in indiuiſibili potẽtia animæ. Nã ſi pars poſt partẽ fieret & corrumperetur, tũc cùm ſpeculamur, imperfectè intelligeremus, nec ſequeretur voluptas ipſam operationẽ totã tam actiuã quàm ſpeculatiuã ſi fieret per partes: quare fit ſecundo modo operatio tota & ſimul, ita tamẽ vt dependere videatur à producẽte, ſicut lumen dicitur fieri, & totum diffundi per hemiſpherium noſtrũ, & pẽdere à luce vel à corpore ſolis luminoſo: ſic igitur fit operatio quæ cum felicitas, non vt motus, nõ vt domus, ſed vt id quod producitur & dependet

 pendet

pendet à felice operāte,& cōſeruatur ab eodem,quia propriè dicitur felix dū operatur,& eſt in actu ſecūdo.Notandū quòd Philoſophus dixit,nos magis aliorū actus quam noſtros intueri poſſe & cōtemplari,quod accōmodatè dicitur ſecundū illam ſententiā quam attulit.& quia nimium nos amamus, difficile iudicamus de nobis.vnde eſt illud,Noſce teipſum.

64 {ARBITRANTVR etiam homines.} Secunda eſt ratio ad idē probandū.Is quem cōmuni hominū ſententia iocundè viuere oportet,indiget amicis ſtudioſis:ſed felix eſt huiuſmodi: ergo felix indiget amicis ſtudioſis.Patet ratio,præſertim de felici actiuo & ciuili,quia ſi ſolus ſit,nō facilè poteſt operari.Quòd ſi ſumma iocunditas ſit ex operationibus ſtudioſis,& ſolus non poteſt commodè operari:ergo indiget aliis,id eſt,amicis cū quibus & ad quos bene operetur,cōſulēdo & benefaciēdo amicis ſuis,& eiſdem operationibus gaudendo,bonis ſcilicet & ſtudioſis,ſicut muſicus eleganti cantu.

65 {FVERIT etiam & quædā.} Tertia eſt ratio.Is quē decet exercitatio virtutū indiget amicis ſtudioſis:ſed felix eſt huiuſmodi: ergo is indiget amicis ſtudioſis.& hoc probatur ſententia Theognidis poetæ,Bona,inquit,diſces ſi cū bonis verſeris:ſi cū prauis,bona quæ in te erunt amittes.ſic igitur ſocietas amicorū opportuna erit felici ad exercitationē virtutum,& fiet viciſsitudo quædā dum ad ſe inuicē operabūtur bona,& etiā ad alios.& ſic patet quibuſdā moralibus rationibus quòd felix indiget amicis non quibuſuis,ſed ſtudioſis.

66 {NATVRALIS autem hoc ipſum.}Soluit hac in parte Philoſophus quæſtionē illam quibuſdā naturalibus rationibus,probādo & oſtendendo eandē cōcluſionē,quòd felici eſt opus ſtudioſis amicis.& primò præmittēdo intentionē ſuam dicit quòd ſi hāc rem naturalius inueſtigare volumus,reperiemus bonum amicum eſſe natura expetibilē.& affert per ordinem tres cōcluſiones.Prima,eſſe atq; viuere eſt homini ſtudioſo per ſe bonū atque iocundum.Probatur,Omne quod eſt ſuapte natura bonum,eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundū.ſed eſſe atque viuere eſt ſuapte natura bonum:ergo eſſe atque viuere eſt ipſi ſtudioſo per ſe bonum atque iocundum.Maior patet,quia vir bonus & felix eſt menſura perfecta ita vt quod eſt ſimpliciter bonum viro ſtudioſo,ſit bonū iocundum & per ſe,vt in ſeptimo declarauit.Minor oſtenditur à

tur à Philoſopho,ſed antè declarat quid ſit ipſum viuere.Nã viuere in brutis animalibus definiuimus per potẽtiã ſentiẽdi:in hominibus pro quanto cõmunicat cum aliis animalibus,per potentiã intelligendi.pro quanto,id eſt ſibi propriũ, & differt ab aliis animalibus.nam in libro de Anima,oſtendit Philoſophus quòd ipſa eſt actus corporis potentia vitam habentis.& in brutis eſt principium ſentiendi,in hominibus verò nõ ſolùm ſentiendi,ſed etiã intelligẽdi,vt ibi docet latiſsimè hæc omnia:ſed cùm viuere ſit,aut in potentia,aut in actu,quia potentia reducitur ad actum principaliter viuere, erit in operatione & in actu ſecũdo.quibus præmiſsis infert Philoſophus id ex quo elicitur probatio minoris,quòd eſſe & viuere eſt per ſe bonum & natura iocundũ,quia eſt definitum:bonum autẽ,vt Pythagorici dicebãt,eſt finitum,malum verò infinitum,& vitã in ordine bonorum,corruptionem in ordine malorum collocabãt.Verùm cùm aliquis dicere potuiſſet ipſum viuere nõ eſſe bonum omnino,vt ipſe ait,quia vita praua & corrupta non eſt bona,nec expetenda,nec definita:tollit Philoſophus hanc obiectionem oſtendẽdo quod non loquitur de tali vita,ſed de illa quæ competit ſtudioſis quorum vita eſt definita,& nõ indefinita praua & corrupta. Nam vt vitia dicuntur indefinita:ſic etiã vita talis.His dictis declarat Philoſophus quòd eſſe & viuere eſt bonũ:& ex conſequẽti iocundũ:quod patet eo quòd ab omnibus expetitur,& maximè ab ipſis bonis atq; beatis quorum vita eſt feliciſsima,vt ait Philoſo. {DEFINIVNT.} Scilicet Philoſo. 67

{POTENTIA ſenſus.} Id eſt per potentiam ſenſus. Hominum autem ſenſus,quicquid eſt in animali potentiarũ eſt etiam in homine,& perfectiori modo.clauduntur enim in ipſo,ſicut triangulus in quadrangulo, vt dicit Philoſophus in libro de Anima.habet præter illa etiam homo alia multo præſtantiora,vt intellectum,& rationem,quæ non ſunt in illis animalibus brutis vllo pacto.

{IN SEQVENTIBVS.} Id eſt in decimo libro.vbi loquemur.de voluptate & dolore.Qui autem videt,is videre ſentit.Secunda eſt cõcluſio hoc pacto,Sentire ſe ſentire & intelligere ſe intelligere bonum eſt,& iocundum felici.Probatur,Sentire ſe eſſe,& viuere & intelligere.ſe eſſe atque viuere, eſt bonum naturaliter,& iocundũ felici ac ſtudioſo viro:ſed 68

ſentire

ſentire ſe ſentire,& intelligere ſe intelligere eſt ſentire,& intelligere ſe eſſe & viuere: ergo ſentire ſe ſentire,& intelligere ſe intelligere,eſt bonũ atque iocundũ ſtudioſo viro,& omnino felici ipſi.Patet iſta ratio,quia ſi viuere eſt iocundum & bonum ſtudioſo,vt antea probauimus,profectò percipere iſtud eſſe,& viuere,erit ſibi iocundiſsimũ.percipit autẽ cùm ſentit ſe ſentire,& intelligit ſe intelligere, quia in homine ipſum viuere definitum eſt ſuprà per ſentire & intelligere. Notandũ quòd Philoſophus dicit,quòd vidẽs ſentit ſe videre,& audiens,&c.hoc nõ videtur verũ,quia nulla potẽtia inſtrumentalis vertit ſe ad ſeipſam,hoc enim cõpetit intellectui qui eſſe poteſt intelligens & id quod intelligitur:verùm potentiæ ſenſitiuæ & inſtrumentales extẽduntur extenſione ſubiecti,& non poſſunt vertere ſe ad ſeipſas.nã ſi hoc verum eſſet,viſum ſuam viſionẽ videre,tũc viſus vel oculus videret ſeipſum,ſicut intellectus ſeipſum intelligit,& intelligit ſuam intellectionem.Animaduertenda ſunt igitur verba Philoſophi qui cautè loquitur.Nõ enim dicit,videt ſe videre,aut audit audire,ſed ſentit ſe videre,id eſt per ſuperiorẽ potentiam ſenſitiuã,veluti per ſenſum cõmunem quo ſentire poſſumus nos videre vel audire.Et ad hanc ſententiã declinare videtur Philoſophus,in libro de Anima,cùm loquitur de ſenſu communi,vbi dicit:Cùm autẽ ſentiamus nos videre ac audire, neceſſe eſt aut viſu ſentiamus quod videmus,aut alio ſenſu. At ſi alio ſenſu,&c.Non igitur videndo ſentimus per viſum nos videre,ſed per ſuperiorẽ potentiã,veluti per ſenſum cõmunem,vt diximus.plures autẽ potentiæ ſenſitiuæ internæ, quæ ſunt ſuperiores,& ſucceſsiuè ordinatæ,quouſq; accedatur ad potentias non ſenſitiuas,ſed rationales,vt eſt mens,& ipſe intellectus,qui ſeipſum intelligere poteſt:quare ſentire ſe viderẽ vel aliquam aliã ſenſationem,nõ eſt neceſſe vt ſenſus idem in ſeipſum vertatur,ſed ſufficit ad hoc vt ſuperior potentia ſenſitiua percipiat operationem inferioris potẽtiæ ſenſitiuæ:ſed intelligendo ſe intelligere bene,requiritur vt intellectus vertatur ad ſe,& in ſeipſum reflectatur,quia non habet ſuperiorem potentiã aliam intellectiuam.Eſſet enim proceſsio in infinitum.ſed hæc in libro de Anima.

69 {At vir ſtudioſus vt habet.} Tertia eſt concluſio talis,ꝙ bonũ eſt ſtudioſo viro amicũ ſuũ eſſe,& viuere,& eſt idẽ iocund

cundũ percipere ipſum amicũ eſſe & viuere. Probatur, Sicut ſe habet felix & ſtudioſus ad ſeipſum, ſic etiam ad amicũ: ſed felici eſt bonũ ſe eſſe & viuere, & id percipere eſt ſibi iocundum: igitur & erga amicũ ſimiliter eueniet. His dictis Philoſophus aſſignat modum quo felix iſtud percipere poteſt de amico ſuo, ſcilicet conuerſando & ſimul viuendo, non vt beluæ, ſed vita rationali quæ homini competit. ꝙ ſi id quod eſt bonum & iocũdum felici inſit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id eſt percipere amicum ſuum eſſe, & viuere, & hoc percipi non poteſt niſi cõuerſando cũ perfecto viro qui futurus ſit felix, & ad hoc vt ſit felix perfectè opus eſt amicis, & non quibuſuis, ſed ſtudioſis. Sic igitur tribus concluſionibus quarum altera pendet ex altera ſubtiliſſimè allatis & probatis à Philoſopho, ſua concluditur principalis intentio, ꝙ vir felix indiget ſtudioſis amicis, vt diximus. Et notãdum eſt ꝙ Philoſophus vult conſtituere felicẽ perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri poteſt: quòd ſi eſſet aliquod bonum humanũ meritò expetendum quo ille careret, non eſſet perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, ſed etiã externa quæ conferre ad felicitatem poſsint, & ex quibus ille ſumere queat iocunditatem ſibi cõgruam, tribuere Philoſophus nititur. Verũ amici maximè videntur eſſe, vt ipſe ait, inter externa bona, quare & tribuendi ſibi iure videntur: ſimul etiã quia vitã iocundiorẽ efficiũt ipſi, inquã, amici boni & ſtudioſi, & vir felix iocundã vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mancũ atque imperfectũ eſſe: meritò igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrum amicitia ſit bonum internum an externum, quia in principio Philoſophus dixit eam eſſe virtutẽ vel cum virtute: hoc autem in capitulo dicit amicum eſſe maximũ externorum bonorũ. quare pro vtraque parte arguere poſſumus. poſtea declarationem quæſtionis afferre. & primò videtur quòd amicitia nõ eſt bonum externũ. Nullus habitus eſt bonum externũ: amicitia eſt habitus, ergo amicitia nõ eſt bonũ externum. Patet ratio, quia amicitia videtur eſſe habitus electiuus, & cõſiſtere in mediocritate quodammodo, & eſſe aut virtus, aut habitus quidam præſupponens cæteras virtutes morales. Item nullum bonũ externũ eſt in potẽtia animi, & in potentia rationali tãquam in ſubiecto: ſed amicitia eſt in

potentia amici,& in potẽtia rationali,id eſt in voluntate, vt pleriq; autumant:ergo amicitia nõ eſt bonum externum. Ex altera parte nõ videtur etiã amicitia eſſe bonũ internum: bona interna videntur eſſe in noſtra poteſtate:amicitia nõ eſt omnino in noſtra poteſtate:ergo amicitia nõ eſt bonũ internum. Quod autẽ non ſit in noſtra poteſtate ex eo patet, quia cùm ſit beneuolentia mutua,pẽdet etiam ex amore alterius. Item Philoſophus dicit amicũ eſſe maximũ externorum bonorũ,vt ſuprà in hoc capitulo vidimus:ergo amicitia ipſius amici erit etiam bonum externũ,vt videtur. Pro declaratione huius quæſtionis intelligendum eſt ꝙ amicitia conſiderari poteſt primò vt eſt habitus abſolutus, & quaſi perfectio quædã in animo illius qui amat,& ex parte vnius. Aut ſecundo modo cõſiderari poteſt vt eſt habitus ſimul cũ reſpectu,id eſt aggregatũ quod eſt æqualitas quædam requirẽs mutuam amationẽ. Primo modo erit bonũ internũ,ſed nõ eſt propriè amicitia integrè,nec omnino amicitia. nã ad hoc vt conſtituatur amicitia in eſſe ſuo completo,requiritur correſpondẽtia amoris,vt diximus.& hoc videtur quaſi addere ſupra modum virtutis. nam in qualibet virtute ſufficit actus ex parte vnius ſtudioſi:ſed in amicitia nõ ſufficit actus vnius,quia requiritur vt actus duorum mutuò ſe amantiũ cõcurrãt:& forſitan ob hoc Philoſophus dixit ſuprà vel cum virtute, & non ꝙ eſſet abſolutè virtus,quia videtur aliquid addere ſupra rationem virtutis,ſi ſumamus amicitiã propriè dictam. nõ poteſt igitur eſſe vna amicitia,quin ſit altera reſpondẽs illi, ita vt ſi duæ ſint numero in duobus amicis tãquam in ſubiectis ſuis,altera tamẽ reſpiciat alterã. Et vna ſpecie amicitia erũt, quia amicitia dicetur de hac & de illa,& erit ibi relatio quædam æquiparãtiæ,vt iſti aiũt:ſicut hæc albedo eſt ſimilis illi albedini,& ſimilitudo in vtroque videtur eſſe ſubiecto. Secũdo igitur modo,vt ex dictis percipi poteſt.erit integra amicitia,habens mutuã amationẽ,& hoc pacto ſumpta nunc bonũ internum,nunc externum diuerſis reſpectibus appellari poſſe videtur. nam amicitia quæ eſt in me erga amicũ reſpectu mei eſt mihi bonum internum, reſpectu amici eſt ſibi bonum externum. Item amicitia quæ eſt in amico erga me reſpectu ſui eſt ſibi bonum internum,reſpectu mei eſt mihi bonum externum.& ideo dicit Philoſophus amicum eſſe maximum

ximum externorum bonorum ipſi felici.& non dixit amici tiam abſolutè,ſed amicum.& eodem modo dici poteſt amicitiam amici eſſe felici bonũ externum:ſed vt eſt in eo qui amat,eſt ſibi bonum internum.& ſic diuerſis rationibus, nũc internum,nunc externum dicetur bonum.

De numero amicorum.

CAP. X.

SVnt ne igitur quamplurimi faciendi amici, 70
an ut de hoſpitalitate dictum concinne fuiſ-
ſe uidetur,
Hoſpite nec careas:hoſpes neque pluribus eſto:
Sic & ad amicitiam accommodabitur,neque ſine amicis eſ-
ſe,neque rurſus nimiũ multos habere amicos. Ad eas igitur 71
amicitias quæ ſunt ob utilitatem,& ualde id quod dictũ eſt
accommodatur.Multis enim uiciſsim ſubminiſtrare, labo-
rioſum eſt:neque ad hoc agendum,facultates ipſæ ſufficiunt.
Plures igitur ijs qui ſunt ad facultates proprias ſatis,ſuper-
uacanei ſunt.atque ad bene uiuendum impedimento.non er-
go opus eſt ipſis.ij quoque qui comparantur ob uoluptatem 72
ſufficiunt pauci,ut in epulis condimentum. At ſunt ne ſtu- 73
dioſi plurimi comparandi? an & multitudinis amicorum
eſt quidam numerus,perinde ac ciuitatis? Nec enim decem
ex hominibus,ciuitas cõſtare poteſt:nec etiam eſt ex centũ
milibus adhuc ciuitas. Sed quantitas non eſt forſitan una
quædam determinata.ſed omnis ea quæ eſt media inter quaſ-
dam multitudines definitas. Et amicorum igitur multitudo
quædam eſt definita.Atque ij fortaſſe ſunt plurimi, cum qui-
bus quiſpiã uiuere poteſt.hoc enim ad amicitiam pertinere 74
maximè uidebatur.Fieri autem non poſſe ut unà cum mul-
tis quiſpiam uiuat,ſeq́; multis impertiat,non eſt obſcurum.
Præterea illos etiam inter ſeſe amicos eſſe oportet, ſi ſimul 75
omnes uicturi ſunt:hoc autem difficile eſt in multis.Eſt etiã

76 *perdiſſicile gaudere familiariter cum multis, atque dolere.*
Concurrere enim hæc ſimul poſſunt: cum uno, inquam, dole
77 *re, & cum altero gaudere. Forſitan igitur bene eſt non quæ*
rere quàmplurimos amicos habere, ſed quot ad communem
uitam habendam ſufficiunt, neque enim poſſe uidetur, mul-
tis uehementer amicum eſſe. Quapropter neq; adamare plu
res. exuperatio enim quædam amicitiæ. hoc autem eſt ad
78 *unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit hoc & in*
ipſis rebus ita ſe habet. Amicitia nanque ſodalitia, non fiũt
multi amici. & quæ fama celebrantur, inter duos fuiſſe di-
cuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus ſeſe fa
miliariter offerunt: ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos
ἀρέσκους. *& * placidos appellãt. fit igitur ut ciuiliter multis ſit quiſ*
piam amicus, etiam ſi non ſit placidus, ſed uerè uir probus.
ſed ob uirtutem & ſeipſos amicitia non eſt ad multos. ama-
bile autem eſt, & paucos inuenire tales.

COMMENT.

70 SVnt ne igitur quàmplurimi faciendi amici?} Hic eſt ter-
tius & vltimus tractatus huius noni libri, in quo Philoſo
phus poſteaquàm attulit nonnullas quæſtiones & ſolutiones
ad amicitiam pertinentes ex parte amantiũ, nũc affert alias
etiã ex parte eorũ qui amantur, & eas ſoluit. Diuiditur autẽ
in tria capitula quæ ſuis locis declarabuntur. Primum capi-
tulum diuiditur in duas partes. In prima Philoſophus affert
quandam quæſtionẽ. in ſecunda eam ſoluit. Primò igitur di-
cit Philoſophus, cũ felici ſit opus amicis, vt probatum eſt, fa
ciendi ſunt nobis quàmplures amici: quanto enim plus bono
rum acquirere poſſumus, tanto magis laborandũ eſſe vide-
tur, vt ex eis quàmplurimũ cõſequamur. Sed amici ſunt ma-
xima externorum bonorum, vt dixit Philoſophus: ergo dan
da opera videtur vt ex eis quàmplures habeamus. Quærit igi
tur Philoſophus an multi ſint nobis comparandi amici? an
faciendum ſit vt Heſiodus inquit de Hoſpite, Ne careas illis,
71 nec habeas plures. {AD eas igitur amicitias quæ.} Hæc eſt
ſecun

ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus cùm quæſtio in genere propoſita ſit,vtrum quàm plures ſint nobis parādi amici,& amicitia trifariam dicatur,ſoluit ſecundum vnamquāque ſpeciē amicitiæ,& primò quòd amici qui ſunt ob vtilitatem non ſunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus,Ex iis hominibus non oportet multos habere amicos,quibus & ſubminiſtrare & inſeruire laborioſum eſt: ſed amici ob vtilitatem ſunt huiuſmodi:ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàm plures.nam multis quærentibus vtilitatem,commodè ſatisfieri non poteſt:& ſi iſtud non fiat,ſtatim ceſſabit amicitia.Item ij qui ſunt impedimēto ad bene viuendum non ſunt nobis comparādi: ſed quamplures amici ob vtilitatem ſunt huiuſmodi,propriam enim quærūt vtilitatem & curioſi ſunt circa commoda ſua:ergo tales amici ob vtilitatem non ſunt quàmplures comparandi.

{ I I quoque qui comparantur.} Accipit aliam ſpeciē amicitiæ,& ſecundum eam declarat etiam quæſtionem propoſitam,Vbi pauci ſufficiunt amici nō eſt opus multis:ſed amici faceti,& ob voluptatem pauci ſufficiunt vt condimentum in epulis:ergo nō eſt opus multis huiuſmodi amicis: ſed pauci ſufficiunt amici ob voluptatem, non intelligendo ob turpē voluptatem,quia tales nulli ſunt comparandi, ſed poſthabendi omnes.pauci verò ob voluptatem,id eſt pauci faceti ſufficiunt ob relaxationem quandam: nam fruſtra fit per plura quod poteſt fieri per pauciora,& æquè bona,vt dici ſolet. 72

{ A T ſtudioſi nec plurimi ſunt cōparādi.} Similiter ſumit nūc Philoſophus ſpeciem amicitiæ quæ eſt ob virtutem, & oſtendit ꝙ talium amicorū ingens multitudo parari nō poteſt,ſed quātitas determinata ſumenda eſt: vt patebit infra. Dicit igitur in primis ꝙ ſicut eſt de ciuitate, ita de amicitia tali eſſe videtur:ſed de ciuitate ſic eſt ꝙ ea non videtur cōſtare poſſe ex decem tātum hominibus,nec etiam propriè ſine confuſione ex ſuperabundanti multitudine, veluti ex cētum milibus:ſic exempli gratia ponamus eā eſſe nimiam & excedentē multitudinem.eodē pacto amicitia in multitudine nimia non videtur poſſe conſtare, ſed ſumendus numerus determinatus,& tot parandi amici vt eis ſatisfacere poſsimus ſecundum conditiones amicitiæ. Expoſitores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt,quod eſt dare ma- 73

ximam & minimã vltra quã non debet fieri diminutio, aut additio,quaſi ſint duæ quãtitates determinatæ numero à quibus digredi nec aſcẽdendo nec deſcẽdendo licet. Mihi autem videtur quòd Philoſophus velit ꝙ parua copia non cõficiat ciuitatẽ,nec nimia ex qua fit cõfuſio. Poſtea dicit,eſtne quantitas determinata? minimè:ſed eſt ea quæ eſt inter duas quantitates determinatas. Cõſideranda eſt igitur cõditio loci,& regionis, & tunc ſtatuetur quædã accõmodata multitudo, vt in Politicis oſtẽdit Philoſophus. Exẽplum, Si regio eſſet idonea decem milibus,duo eſſent parũ,viginti nimiũ:ergo ſumenda erit accõmodata multitudo,veluti decem. non eſt igitur mẽs Philoſophi,iudicio meo, vt nominatim ſint duæ quantitates terminatæ omnino vltra quas non poſsint dari maiores vel minores: ſed ſumendæ ſunt maiores & minores definitè ſecundũ loci exigentiam, & ſumenda quædã media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ ſit accõmodata regioni & loco: ſic etiã numerus amicorũ accommodatus ſumendus eſſe videtur ſecundum vitam & conuerſationem.

74 {ATQVE ij fortaſſe ſunt plurimi.} Declarat nunc Philoſophus quòd in amicitia ob virtutẽ non poſſunt multi comparari amici, & ideo quamplures non oportet ſibi cõparare multis rationibus. Prima ratio, Quot ſunt ij quibus cũ viuere conuerſaríque poſſumus,tot ſunt nobis ſtudioſi comparandi amici: ſed cum multis non poſſumus conuerſari & viuere: ergo non oportet multos ſibi tales cõparare amicos. Patet ratio,quia præcipuũ in amicitia eſt viuere & conuerſari cum amico,ſed difficile eſt conuerſari & viuere cum multis. verum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præſertim ſtudioſi cum ſit habitus afferẽs ſummam iocunditatem amicis: difficile eſt igitur verſari cum multis eo modo præſertim quo in amicitia perfecta requiritur. quare paucitate amicorum magis conſtabit talis amicitia, quàm multitudine.

75 {PRAETEREA illos etiam.} Alia ratio, Si quis habeat plures amicos tales oportet vt illi etiam ſint amici inter ſeſe: ſed hoc eſt valde difficile: ergo & difficile & arduum eſt habere plures amicos in tali genere vel ſpecie amicitiæ.

76 {ID quoque perdifficile.} Alia ratio, cum officiũ amici ſit dolere amici aduerſis, & gaudere gaudio illius, ſi plures habes amicos,eueniet vt ſimul tibi gaudendũ ſit,atq; dolendum diuerſis

diuerſis cauſis amicorum : ſed hoc eſt vehementer difficile vt fiat cum multis: ergo nõ eſt opus, vel eſt difficile quàm plures huiuſmodi habere amicos. {FORSITAN igitur bene habet.} Alia ratio, Si quis plures habeat amicos, fit vt in tali amicitia non ſit amor intẽſus & vehemẽs : ſed in amicitia bonorum hoc eſſet incõueniens: ergo ad hoc vt ſit amor intenſus oportet vt pauci adſint amici, nã amicitia perfecta vehemens eſt in amore, & eſt exuperatio quædam amicitiæ quaſi ſummũ gradũ tenens in genere amicitiarũ, vt in octauo docuimus : ſed ea quæ ſuperlatiuo modo dicũtur, non cõpetunt multis. {HAEC ita eſſe & in ipſis rebus.} Alia ratione quę de ducitur ex ipſa experiẽtia & exemplo rerũ probat propoſitũ ſuum. Sicut fit in amicitia ſodalitia, ſic fieri videtur in amicitia quæ eſt ob virtutẽ: ſed in ea fit vt pauci, & plerunq; duo tãtum fiãt amici: ſic in amicitia bonorũ & ſtudioſorũ euenire videtur. ſimilitudo videtur tenere, quia magna eſt æqualitas inter eos qui ſimul nutriti & educati ſunt, & ſodales facti, & ſæpe dictũ eſt, amicitiã talem eſſe ſimilẽ fraternæ amicitiæ, & huic etiã ob æqualitatem: quòd autem in huiuſmodi amicitiis pauci vel vt plurimum duo ſint amici, probat Philoſophus ex cõmuni fama, qua celebrari ſolent quædã paria amicorum, veluti ea amicitia celebrari ſolet quã inter Patroclum & Achilẽ, & quã inter Pyladem & Horeſtẽ, & item ea quam inter Scipionem & Læliũ fuiſſe tradunt, & Cicero de duobus Pythagoreis ſic inquit: Damonem & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt cùm eorũ alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is qui morti eſſet addictus paucos ſibi dies cõmendatorum ſuorũ cauſa poſtulauiſſet, vas factus eſt alter eius ſiſtendi, vt ſi ille non reuertiſſet, moriendũ eſſet ipſi, qui cùm ante diem ſe recepiſſet, admiratus eorũ fidem tyrannus petiit vt ſe ad amicitiã tertium adſcriberent. Sic igitur talibus exemplis colligi poteſt, quòd intenſa amicitia & vehemens eſt ad paucos, & vt plurimũ inter duos, vt patet ex Philoſophi dictis. Poſt hæc Philoſophus videtur afferre hanc ſententiam, quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos, nullos habent verè amicos, ſed placentes, & aſſentatores, vt ſæpe fieri ſolet, veruntamen fieri poteſt vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos, ſed perfectos, vera amicitia multos reperire non poteſt: quibus

concluditur quòd ſi plurimi in tali ſpecie amicitiæ compa-
rari poſſunt vt conſtarent amici boni, & perfecti plurimi eſ-
ſent proculdubio comparandi: ſed cum hoc aut non fieri, aut
cum ſumma difficultate fieri poſsit, ſatis eſt paucos reperire
tales amicos ſecundum Philoſophum.

In qua fortuna ſint habendi amici.

CAPVT XI.

79 *AT utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrũ*
in proſpera an in aduerſa? In utraque nanque
quærũtur. Nã et qui fortunã habẽt aduerſam,
indigent ope. Et qui ſunt in rerũ proſperitate,
eorum indigent quibuſcũ uiuant, & in quos beneficia con-
80 *ferant. Volunt enim donare, beneficiaq; cõferre. Amicos igi*
tur habere neceſſarium quidem eſt magis in aduerſa fortuna.
Quapropter hic utilibus amicis eſt opus: honeſtius autẽ eſt
in proſperitate fortunæ. idcirco & bonos quærũt. in hos e-
81 *nim beneficia cõferre, atq; cum his unà degere, magis eſt ex-*
petibile. Eſt enim & ipſa præſentia amicorũ iucunda in utra
que fortuna. nam leuantur ipſi dolẽtes condolentibus ipſis
amicis. Quapropter & dubitauerit quiſpiã, ſi doloris ut o-
neris amici participes fiũt: an hoc quidẽ non fit, ipſorũ aũt
præſentia cùm ſit iucũda, condolendiq; ſenſus minuit ipſum
dolorẽ? Verum ſi ob hæc, aut ob aliquid aliud leuãtur, miſ-
82 *ſum faciamus. id quod dictũ eſt euenire ſanè uidetur. Ipſorum*
autem præſentia immixta quædã eſt. nam aſpicere quidẽ ami
cos, iucundũ eſt præſertim ei qui calamitatibus premitur, ſert
que præſidiũ aliquod aduerſus dolores. Conſolationẽ enim
ipſe amicus & aſpectu, & uerbis afferre poteſt, modo ſit dex
ter. Scit nanque mores, quibus gaudet atque dolet. At ſentire
ſuas ob ærũnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes
fugiunt ſe cauſam doloris eſſe amicis. Quapropter uiriles

quidem

quidem natura cauent, ne amici ſecum condoleant. & ſi non exuperēt indolentia, dolorē quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino ſimul plorātes mœrentesq; non admittunt, quia nec ipſi ſunt propēſi ad luctus. Mulierculæ verò & hu iuſcemodi uiri, gaudent ijs qui una cum ipſis gemunt: & amant eos tanquam amicos, & cōdolentes. Oportet autem o- 83
mnibus in rebus præſtabiliorē imitari. At amicorum proſperis in rebus præſentia & uoluptatē affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipſius bonis lætātur. Quapropter uidebitur oportere in proſperitatibus quidē prom- 84
*ptè uocare amicos. eſt enim honeſtum, beneficum eſſe. In aduerſitatibus autē pigrè. minimè nanque facere participes malorum ipſos oportet. * Vnde & illud dicitur.*

Sed eſt grauis triſtiſque ſi me fors premit. ὅθεν τὸ, ἄλις ἐγὼ δυστυχῶν.

Maximè tamen uocandi ſunt tunc amici, cùm praua ſuſcepta moleſtia multum prodeſſe poſſunt. Contrà autem for- 85
taſſe congruum eſt, ad calamitoſos quidem ire non uocatum, & promptè. Eſt enim amici beneficia conferre, præſertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant. Vtriſque nanque honeſtius atque iucundius eſt. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operādum unà cum illis. eſt enim ad hæc opus amicis: lentè autem pro beneficijs conſequendis. non eſt enim honeſtum utilitatis ſuæ cauſa properare. Cauenda autem eſt forſitan opinio iucunditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præſentia igitur amicorum in uniuerſis expetibilis eſt.

COMMENT.

AT quando magis opus eſt amicis: vtrum.} Hoc eſt ſecun- 79
dum capitulū huius libri, in quo Philoſophus affert aliā quæſtionem ad amicitiā pertinentem, & eam ſoluit. hæc autem eſt, Vtrū ſit magis opus ipſis amicis, an in aduerſis rebus, an in ſecundis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes

quæ patebũt.In prima igitur Philoſophus proponit quæſtionem dubitando vtrũ in aduerſis an in ſecũdis magis ſit opus amicis,& declarat poſtea id quod quæſtio ſupponit, dicendo ꝙ in vtroque tempore & in vtraque cõditione vitæ indige-
81 mus amicis. {AMICOS igitur habere neceſſariũ.}Soluit Philoſophus quæſtionẽ afferendo duas cõcluſiones,quarũ prima eſt iſta:quòd in aduerſis amici vtiles ſunt nobis magis neceſſarij.Probatur,Iis qui ſubſidio egent, amici vtiles ſunt neceſſarij: ſed cõſtituti in aduerſis ſubſidio egent, & iis amici vtiles ſunt neceſſarij.Item ſecunda concluſio eſt quòd ij qui ſunt in bona proſperitate amicis indigent honeſtis quidem & ſtudioſis.Probatur per hoc,quia ij qui largiri volũt,& beneficia conferre,indigent amicis honeſtis & ſtudioſis: ſed ij qui ſunt in ſecũdis rebus cõſtituti largiri volũt,& beneficia collocare: ergo ij indigent amicis ſtudioſis, & iis qui ſunt amici ob honeſtatem. Ex quibus ſoluitur dubitatio illa:nam cum quæritur quando magis eſt opus amicis, Reſpõdetur quòd in vtroque tempore: ſed in aduerſis eſt opus amicis vtilibus ob neceſsitatem,in proſperis verò eſt opus amicis ſtudioſis ob honeſtatem,quare magis neceſſariũ eſt in aduerſis,& magis honeſtum in proſperis, in quibus ij qui cõſtituti ſunt debent *li-*
82 *beraliter* bonis amicis beneficia cõferre. {EST enim & ipſa præſentia amicorum.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua oſtendit præſentiam amicorũ eſſe iocundã in quacũque conditione ſeu proſpera ſeu aduerſa,Et primò oſtendit quòd præſentia amicorũ eſt iocunda in aduerſis, Id quo leuantur ij qui dolent,eſt iocundũ & delectabile illis in aduerſis:ſed præſentia amicorũ eſt huiuſmodi: ergo præſentia amicorum eſt iocunda in aduerſis, quia leuatur mœrentis dolor præſentia amici. Sed quomodo fit leuatio iſta, dicit Philoſophus? an quia amici ſubeãt dolorem mentis in aliqua parte, ſicut oneris cuiuſdam partem ſuſtineãt?nam ſi quis ferat centum librarum onus,& quidã alter adiutor accedat ad ferendum idem onus,manifeſtum eſt quòd leuius fiet primò illi geſtanti,& iſte alter partẽ ſuſtinebit: fit ne hoc pacto,dicit Philoſophus in dolore mœrentis amici præſentia amicorũ? & ſtatim ſubdit, at id quidem non fit, quia iſte modus ſibi non videtur placere. Itaque affert aliam rationem, dicendo, an ob id leuatur dolor amici,quia præſentia amicorum eſt iocũda,& perceptio

ceptio ſimul dolēdi eſt ſibi grata Contraria autem ita ſe habenr, quòd vnum videtur extrudere ſiue minuere aliud. & iſta videtur melior ſententia quàm prima, quia dolor ille non diuiditur vt vnus poſſit accipere vnam partem, & alius alteram: nec eſt idem dolor numero, ſicut eſſet vnum onus quod ferrent duo, vt multi opinabantur, ſed alius eſt dolor mœrentis, alius condolentis, cum ſit in diuerſis ſubiectis: ſed ratio eſt, vt minuatur dolentis mœror præſentia amicorum, quia illa affert voluptatem, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorem ſibi contrarium: & ſic leuatur & minuitur dolor.

{IPSORVM autem amicorum.} Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet iſta præſentia amicorum: an ſit iocunda ſimpliciter, an ſit mixta cum aliquo dolore. & dicit ꝙ non eſt ſyncerè iocunda: quia ex vna parte eſt grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorem. Primo aſpectu affert voluptatem & ſubſidium dolori. Solent enim amici afferre conſolationem, & aſpectu, & ſermone, ſi modo ſit aptus. Nam amicus ſcit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat ſe illis: ſed ex altera parte, dicit Philoſophus, excitatur & oritur quidam dolor illi qui eſt in calamitate ex præſentia tali, quia percipit ſe inferre dolorem amico ſuo. & hoc eſt ſibi moleſtum, quia omnes naturaliter vellent afferre iocunditatem amicis ſuis, & non dolorem. Poſt hæc Philoſophus infert ſtatim ad hoc propoſitum vnū correlarium & ſententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc cauſam homines viriles cauere ſolent ne amici ob ſuas ærumnas doleant, ſed comprimunt dolorem ſuum quoad poſſunt: & ſi non ſuperent indolentia dolorem quo illi afficiūtur non ſuſtinent. Et hunc locum quidam exponunt hoc pacto: & ſi amici, ſcilicet viſitantes non ſuperant cum ſua indolentia eorum dolorem qui viſitantur: tunc tales homines in calamitatibus conſtituti ſi ſint viriles, non ferunt tales viſitantes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes. & ſic iſto modo exponentes referunt indolentiam ad amicos viſitantes, & conſolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui viſitantur, dicendo, viriles homines cauent ne ex ſuis aduerſis afferant dolorem amicis: ſimulant enim indolentiam, & non querūtur, & non dolent præſentibus illis. quòd ſi non poſſunt ſuperare non dolendo, id eſt cum indolentia ſua dolorem

lorem amicorum,dimittunt à ſe eo tempore tales amicos, & non ſuſtinent eos,quia viri fortes nolunt in cõſpectu ſuo amicos muliebriter lugentes:effœminati verò amant ſimul cõdolentes,ſed imitandi ſunt viriles tãquam præſtabiliores.

83 {AT amicorum proſperis in rebus.} Declarat nunc Philoſophus præſentiam amicorum iocundam eſſe in rebus proſperis,& quia affert voluptatem in omni operatione,& mentem,cogitationémque delectat amici,vt patet in textu, quia videt eum gaudentem ſuis bonis.

84 {QVAPROPTER videbitur oportere in proſperitatibus.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus affert quædam præcepta ſeruanda tam in proſperis quàm in aduerſis erga amicos.& primò ex parte eorum qui vocant amicos ad ſe affert tria documenta. Primum,vocandi ſunt amici in proſperis libenter & promptè vt bona eis quoque fiant communia.Secundũ,in aduerſis vocandi ſunt tardè,ne amico ſimus cauſa doloris.& hoc probat ſẽtẽtia Euripidis poetæ dicentis nomine Horeſtis erga Pyladem,Sat eſt me eſſe infelicem.Tertium eſt,quòd ſi in calamitatibus eſt opus vocare amicos,tunc præcipuè vocandi ſunt cùm multum prodeſſe poſſunt afflictis cũ parua ſua moleſtia tales amici.

85 {CONTRA autem fortaſſe.} Affert nũc Philoſophus tria alia documenta ex parte eorũ qui ſponte accedunt ad amicos,aut in proſperis,aut in aduerſis.Primũ eſt,quòd ad calamitoſos & in erumnis cõſtitutos oportet accedere non vocatum,ſed ſpõte ſua,& promptè,nõ expectando vt voceris.Secundum,quòd ad eos qui ſunt in proſperitatibus conſtituti promptè accedere oportet ad operandũ vnà cũ illis.Nã tales in ſecundis etiã rebus indigent amicis,vt in octauo vidimus, promptè igitur eundũ eſt ad operandũ cum illis,ſed pro beneficiis cõſequendis lentè & tardè:ergo repellere debet beneficia oblata,dicet quiſpiã.Ideo Philoſophus addit tertium præceptum.Cauendũ ne repudiando ſimus eis moleſti,ne illi exiſtiment nos repudiare beneficia ſua,quia nõ ſimus cõtenti,& non gaudeamus ſua proſperitate,& ob hoc non ſunt omnino beneficia oblata illorũ repudianda,ſed in omnibus huiuſmodi rebus ſeruãda mediocritas.Expoſitores quidam hoc in loco deuiare vidẽtur,iudicio meo,à mẽte Philoſophi. Ex dictis patet quomodo præſentia amicorum ſit expetẽda.

De præci

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAP. XII.

AT eſt ne, ut adamantibus amabilißimum eſt 86
ipſe aſpectus, magíſque hunc ſenſum quàm cæteros expetunt, propterea quòd per hunc maximè eſt atque oritur amor: ſic & amicis maximè expetibile conuerſari, ſimúlq; uiuere? Amicitia nanq; 87
communicatio eſt. Et ut ad ſeipſum quiſque: ſic ſeſe habet & ad amicum. Senſus autem cuique de ſeipſo eſt expetibilis: igitur & de amico. At operatio ipſis in ſimul uiuendo fit. Quare non immeritò uiuere ſimul affectant. Atque quod 88
tandem eſt ſingulis eſſe, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uerſari degeréque uolunt. Quocirca alij compotant, alij talorum ludo ſimul incumbunt, alij ſimul ſeſe exercent, & unà uenantur aut philoſophantur: ſinguli totos dies id ſimul agentes quòd maximè amant. Viuere enim ſimul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea cum ijs communicant, quibuſcum unà uiuere expetunt, quæ maximè ipſos in uita delectant. Fit igitur amicitia quidẽ impro- 89
*borum flagitioſa. Communicant enim praua, ſuntq; inſtabiles, & peiores etiam fiunt moribus, ſimiles euadentes. Proborum autem proba congreßionibus ſuſcipiens incrementa. Videntur etiam tales & præſtabiliores euadere, tam agendo quàm ſe mutuò emendando. Eliciunt enim ex ſeſe mutuo ea quæ placent. * Vnde illud dicitur rectè,*

Diſces ex ſtudioſis nimirum optima ſemper.

Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.

Suprà cap 9. huius ex Theognide. ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλά.

COMMENT.

AT eſt ne vt adamantibus amabiliſsimũ. } Hoc eſt ter- 86
tium capitulũ huius tractatus, in quo Philoſophus affert

fert aliam quæſtionē de ſocietate amicitiæ, id eſt ſi in amicitia propriè dicta eſt aliquid expetibile vehementer, ſicut videtur eſſe in amore amatorio ipſe aſpectus. Diuiditur autem in tres partes quæ ſuis locis patebunt. Primò igitur Philoſophus proponendo quæſtionē dicit, vt in amatoria amicitia amantibus aſpectus eſt vehemēter expetibilis, eſt ne etiā aliquid ſimile in amicitiis propriè dictis quod amicū vehemēter oblectet, & vehementer expetatur? quaſi dicat quòd eſt, & declarat quòd illud eſt ſimul viuere, & ſimul verſari. Nā ſicut fit in amicitia amatoria vt amans maximè gaudeat aſpectu amati, ſic in propriè dicta amicitia cōuerſatio & communis vita maximè eſt iocunda & expetibilis. ſicut enim in amatoria amicitia amor videtur maximè cōſiſtere in ſenſu viſus: ſic amicitia propriè dicta maximè cōſiſtit & cōſeruatur cōmuni vita & conuerſatione. Accommodatè igitur Philoſophus, affert hanc dubitationē, Vtrū ſimul viuere & ſimul verſari ſit id quod maximè expetitur in amicitia propriè dicta: ſicut voluptas quæ fit per aſpectū maximè expetitur in amatoria amicitia.

87 tori a amicitia. { NAM amicitia ſocietas eſt & erga. } Hæc, eſt ſecūda pars huius capituli in qua ſoluit dubitationē allatam, & affert hāc concluſionem ꝙ ſimul viuere & cōuerſari eſt maximè expetibile in amicitia. & probat tribus mediis. Primò, id quod pertinet maximè ad ſocietatem eſt maximè expetibile in amicitia: ſed ſimul viuere & conuerſari eſt huiuſmodi: ergo ſimul viuere & conuerſari eſt maximè expetibile in amicitia. Nā ex tali conuerſatione oritur ſocietas & amicitia, & cōſeruatur. Item ſicut homo eſt affectus diſpoſitus ad ſeipſum, ita ad amicum: ſed cuiq; maximè eſt expetibile vt ſeipſum ſentiat eſſe, & ſecum operetur, quia maximè hoc modo ſecum viuit, & ſecū verſatur: ergo & ita erit affectus ad amicū vt cū illo maximè velit viuere & verſari. Patet ratio, quia ſentire ſe viuere eſt iocundū, vt vidimus. Item id quod maximè cōmunicant amici, vel cuius gratia præcipuè viuere expetunt, eſt amabiliſsimū in amicitia: ſed ſimul viuere & ſimul verſari eſt id ob quod amici cōmunicant id quod ſunt vel putāt ſuū eſſe, & cuius gratia præcipuè expetūt viuere: ergo ſimul verſari & ſimul viuere eſt amabiliſsimum in amicitia. Nā id quod amant & expetūt, putāt ſuum eſſe, & ſuum viuere, & hoc eſt ſuū operari. Vnde alij volūt ſimul po-

tare,

tare,alij ſimul venari,alij ſimul philoſophari:& ſic de aliis, vt dicit in textu.itaq; ea cõmunicant quæ maximè amant,& quibus maximè putãt ſe viuere.Sic igitur patet ſolutio,quòd ſicut aſpectus vehementer expetitur in amore amatorio:ſic viuere ſimul,& verſari ſimul eſt amabiliſsimum in amicitia
propriè dicta. {VEL cuius gratia.} Hoc addi videtur,q̃a il- 88
lud nõ eſt propriè illorũ:ſed eſt ſecũdũ viuere,id eſt operari.

{FIT igitur amicitia quidẽ improborũ.} Hæc eſt tertia 89
pars huius ca.in qua Philoſophus affert quędã correlaria ſiue ſententias obortas ex ſolutione illa,id eſt duas ex parte amicitiæ improborũ,& duas ex parte amicitiæ bonorũ.Prima ex parte improborum eſt,quod amicitia eorũ ſit flagitioſa, quia cõmunicant praua.Secũda,quòd praui amici fiunt quotidie deteriores.quia ſimul cõuerſando augẽtur in prauitate, & fiunt inter ſe magis ſimiles.prima quoq; ex parte ſtudioſorum,quòd eorũ amicitia fit quotidiano vſu magis bona: & ſecũda,quòd ſimul verſando fiunt meliores,& monẽdo ſe inuicem,& cõmunicando ea quæ ſunt bona.& hoc cõfirmat ſententia Theognidis poetæ,& ſic nono libro finẽ imponit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM ad Nicomachum, Liber X.

De voluptate. CAP. I.

Poſt hæc ſequitur forſitan ut de uoluptate 1
dicamus. Maximè nanq; uoluptas noſtro generi familiaris eſt.quapropter erudiunt iuuenes,gubernantes ipſos uoluptate atq; dolore.Videtur autem ad conſequendã moris uirtutem maximum eſſe,gaudere ijs quibus oportet,& odiſſe ea quæ oportet.comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutẽ habẽtia,felicémq; uitã.Nam

eligunt

eligunt quidem ea quæ uoluptate afficiunt, ſugiunt autẽ ea quæ dolore. talia uerò minimè prætermittenda ſunt, præſer-
3 *tim cùm magna de ipſis ſit cõtrouerſia. Quidam enim ſummum bonum uoluptatẽ eſſe dicunt: quidam cõtrà uehementer prauum: partim forſitan & credẽtes ſic eſſe, partim putantes ad uitam noſtram melius eſſe, uoluptatem oſtendere prauam eſſe, etſi talis non eſt. Plerique enim propenſiores ſunt ad ipſam, & uoluptatibus inſeruiunt. Quamobrẽ ad contrarium ipſos ducere oportere dicunt: ſic enim ad ipſum medium tandem peruenient. Fortaſſe autẽ hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs diſcrepãt quæ ſenſu percipiuntur, tum ſpreti ueritatem etiam ipſam interimunt. qui nanq; uoluptatem uituperat, is ſi eã uiſus nonnunquam fuerit affectare, ad ipſam inclinari uidetur ut talem omnem. Diſtinguere nanq; non eſt ipſius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non ſolùm ad ſciendum, ſed ad uiuendum etiã perutiles eſſe uidẽtur. creduntur enim cùm ſunt operibus conſentanei. Quapropter hortantur eos qui ſeipſos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipſi definiunt. Sed de his hactenus, nũc ea quæ de uoluptate dicta ſunt referamus.*

COMMENT.

1 POſt hæc ſequitur forſitan vt de voluptate. } Hic eſt decimus & vltimus liber Ethicorũ, in quo Philoſophus peracta iam tota materia quam declarare volebat, peruenit ad finem, quem in principio ſibi propoſuit. Nam vt architecti vel fabri in ædificanda domo fingere ſibi exemplar, & quaſi idæam ſolent, deinde parare & diſponere omnia neceſſaria ad ipſam domum cõſtruendam, demum perfectam reddere formam domus: ſic Philoſophus vt peritiſsimus architectus per figuram quandã finem humanum deſignauit, deinde ea omnia declarauit quæ ad talem finem conſequendum pertinere videbantur: poſtremò in hoc libro formam perficere

vide

videtur totius rei. Deſcripſit enim & quaſi deſignauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit virtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere videbantur nō ſolum ad declarandam definitionem felicitatis allatam, ſed etiam ad ipſam conſequendam: ipſa enim virtus, vt patefactum eſt antea, magna pars felicitatis eſſe videtur. Docuit præterea quædam alia neceſſaria cognitu quæ non ſunt propriè virtutes, vel vitia, vt eſt continentia & incontinentia, conſtantia, mollities & ſimilia, quæ tamen habent magnam affinitatē cum illis. Docuit inſuper exactiſsimè de ipſa amicitia, qua non viſum eſt ei virū perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipſam felicitatis figuram iam deſignatā coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactiſsimè tradita aperiatur nobis, & quaſi ante oculos collocetur via quæ ad ipſam felicitatē humanā cōſequendā perducit. Præterea cùm felicitas ſit finis, & finis ſit primū in intentione, & vltimum in executione, ideo Philoſophus eam in principio propoſuit vt primum in intentione, nunc vt poſtremum in executione aggreditur. Medias autem virtutes collocauit, quæ ſunt ad felicitatem tanquā ad finem. Eſt inſuper & alia cauſa qua Philoſophus poſt doctrinā de moribus traditam hunc x. librum aggreditur, & diligentiſsimè de felicitate conſiderat quia felicitas eſt duplex, actiua, & contemplatiua, & altera eſt præſtantior altera. Verùm & ſi definitio felicitatis, quam dixit eſſe animi operationem ſecūdum virtutem perfectam, vtrique felicitati accōmodari poſsit, quia in actiuis accipi poteſt virtus perfecta pro prudentia, in ſpeculatiuis pro ſapientia, tamen de actiua magis hucuſque videtur egiſſe Philoſophus. Ex quo neceſſarium fuit contēplatiuam felicitatem, quā nondū explicauerat, in hoc decimo latiſsimè declarare vt facit, multa enim de ipſa dicit eáq; præclara, & plura quàm de ipſa actiua, vt infrà videbimus. Diuiditur autem iſte liber in duos tractatus. In primo oſtendit & docet de voluptate, & dolore: de voluptate, inquam, præcipuè quæ annexa eſt felicitati. In ſecūdo de felicitate, primò in genere, deinde eam diuidit in actiuam & ſpeculatiuam, vt diximus, nec nos turbare debet quòd in ſeptimo libro loquutus ſit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerſo modo, & diuerſa ratione hic ipſam conſiderat. Ibi enim eam

præcipuè conſiderabat vt eſt materia continentiæ & inconti nentiæ,conſtantiæ & mollitudinis,& ſimilium.& ob hāc cauſam cōſideratio ſua magna ex parte verſari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc verò ex actiuis de ea loquitur conſiderando illam præcipuè quæ eſt felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius ſecum trahat cōſiderationem alterius.Prætereà cùm de vltimo fine humano eſſet diligentiſsimè conſideraturus,& quidam priſcorū Philoſophorum eum finem vltimum poſuiſſent,cōſentaneū fuit vt de illa tractaret Philoſophus,afferendo varias opiniones & definiendo & diſtinguēdo ipſam vt eius materia poſtulare videbatur.Primus tractatus diuiditur in quinq; capitula quæ ſuis locis declarabuntur.Primum autem capitulum diuiditur in tres partes,ſecundum tres rationes,quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere conſiderare de voluptate.Prima ratio:Ad moralem philoſophum pertinet de ea re conſiderare quæ familiariſsima eſt generi humano, & qua adoleſcentes erudiuntur:ſed voluptas eſt huiuſmodi:ergo ad moralem philoſophum ſpectat cōſiderare de voluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad virtutes,aſperis reuocātur à vitiis:& ſic patresfamilias qui habēt curā liberorū,nunc per dolorem,nūc per iocūditatē eos erudiunt.Forſitan,quia nondū erāt omnia declarata de voluptate quæ eſt annexa felicitati.

2 {VIDETVR autem &.} Secunda ratio,& pars capituli.De iis quæ maximè pertinent ad virtutes maximè pertinet conſiderare ad moralem philoſophum:ſed voluptas & dolor eſt huiuſmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem philoſophum.Vidimus enim in ſecundo quòd actus noſtri maximè reguntur per voluptatem & dolorem,& quòd virtutes & vitia circa ea verſantur:& in ſeptimo inquit Philoſophus.Inſuper & neceſſariū eſt de ipſis cōſiderare,quia virtutē morū,& vitiū circa dolores poſuimus ac voluptates.

3 {PRAESERTIM cum magna.} Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio,de his quæ ſpectāt ad vitam & de quibus magna eſt controuerſia inter philoſophantes,pertinet cōſiderare ad moralem Philoſophum:ſed voluptas & dolor eſt huiuſmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet conſiderare ad moralem philoſophum.Ad hanc rationem declarandam Philoſophus affert duas opiniones oppoſitas de voluptate. Quidam

enim

enim dixerunt voluptatem eſſe ſummum bonum. Quidam verò eam eſſe rem prauam poſuerunt,& eorum alij forſitan quia re vera ita eſſe credebāt,alij verò fortaſſe non, quia ita ſentirent:ſed operæpretium eſſe putabant hanc ſententiam diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus ad quas videbant pleroſque eſſe procliues,quorum dicendi modum redarguit Philoſophus,oſtendendo quòd & ſi illi ob hāc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrerent,& in contrarium traherent,tamen conſiderare debebant quòd circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & ſermonibus,quàm operibus & experientiæ. quòd ſi illi vituperantes voluptatem vt rem prauam ſine diſtinctione,poſteà reperiantur quòd aliquam ſequuntur veluti honeſtam quandam voluptatem,vt in geometria & aſtrologia, & huiuſmodi ſcientiis,tunc minus creditur eorum ſententiis: ideo meritò ſunt reprehendendi in eo quòd ſine diſcrimine loquuntur de voluptate,quia deberent diſtinguere, dicendo aliam eſſe bonam,aliam prauam, & non loqui confusè & indifferenter,quia multitudo neſcit diſtinguere,ſed indiſtinctè accipit res vt ſibi apparēt. quare per diſtinctionē eluceſcit,veritas & ſermones veri & ipſis operibus cōſentanei, quia fidem habent,nō ſolum ad cognitionem noſtram. ſed etiam ad degendam vitam plurimum cōferunt,dicit Philoſophus.

Opinio Eudoxi de voluptate.

CAP. II.

Eudoxus itaque uoluptatem ex eo ſummum bo- 4
num eſſe putabat, quia cernebat uniuerſa ipſam affectare, & quæ rationem habent, & quæ expertia ſunt eiuſdem. Atque in cunctis quod eſt expetibile,bonum eſſe:& quod maximè eſt expetibile, optimum eſſe. Vniuerſa uerò ad idem ferri declarat,omnibus illud optimum eſſe. Vnumquodque enim id quod eſt ſibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuerſis eſt bonum, quódque cuncta affectant, id eſſe ſummum bonum aiebat. Huius

autem uiri rationes ob moris magis uirtutẽ, quàm propter
ſeipſas credebãtur. ualde enim uidebatur eſſe modeſtus. Non
igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uidebatur. ſed quia ue
5 *rè res ita ſe habet.* Non *minus autem hoc manifeſtum eſſe cẽ*
ſebat, & ex contrario. Dolorẽ *enim etiam dicebat fugien=*
dum per ſe omnibus eſſe. itaque contrarium expetibile eſſe ſi
6 *mili modo.* Maximè *autem id expetibile eſſe, quod non ob*
aliud. neque cuiuſquam expetimus gratia. Atque *tale ipſam*
eſſe ſine cõtrouerſia uoluptatẽ. Neminem *enim interrogas,*
cuiuſnam gratia capiat uoluptatem. propterea quòd per ſe=
ipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas. faceréque ipſam quoduis
bonum expetibile magis, ſi illi addatur. ut iuſtas operatio=
7 *nes temperatáſue & incrementa ſuſcipere bonum ipſum ſe=*
ipſo. Videtur *autem hæc ratio uoluptatem oſtendere bo=*
num eſſe, & non magis quàm aliud bonum. Omne *enim bo*
8 *num expetibilius eſt cum alio bono, quàm ſolum.* Tali *ita=*
que ratione & Plato *tollit uoluptatem ſummum eſſe bo=*
num. Vitam *enim iucundam cum prudentia dicit expetibi*
liorem eſſe, quàm ſi ſit ſola. Quòd *ſi mixtum eſt præſtabi=*
lius, uoluptatem ſummum bonum non eſſe. nullo enim ad=
9 *dito ſummum bonum ſe expetibilius fieri.* Conſtat *autem ne*
que aliud quicquam ſummum eſſe bonum, quod cum eorum
aliquo quæ ſunt per ſe bona, expetibilius ſit. Quid *igitur*
eſt tale, cuius & nos participes ſumus? nam tale quæri=
10 *tur bonum.* Qui *uerò negant bonum id eſſe quod omnia ap*
petunt, ij nihil omnino dicunt. Quod *enim uniuerſis uide=*
tur, id eſſe dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non ualde
credibiliora dicet. nam ſi ea ſolum quæ mente carent ipſam
appeterent, eſſet aliquid quod dicitur. Sin *uerò & ea quæ*
prudentiam habent ipſam affectant, qui fit, ut aliquid dicãt?
Fortaſſe *autem & in prauis eſt aliquod naturale bonum*
præ

præſtabilius quàm ipſa per ſe ſunt, quod proprium appetit
bonum. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. In= 11
quiunt enim, non ſi dolor ſit malum, uoluptatem continuò
bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo: & ambo ei
quod neutrum eſt. At hæc non male dicunt: non tamen uerè
in ijs quæ ſunt dicta. Si enim ambo eſſent mala, oporteret
& fugienda utraque eſſe. Sin neutra, neutrum aut ſimiliter.
nunc uerò illum quidem fugere ut malum, hanc autem expe=
tere tanquam bonum uidentur. Sic igitur & opponuntur.

COMMENT.

EVdoxus itaque voluptatem ex eo ſummum.} Hoc eſt ſe- 4
cundum capitulũ huius primi tractatus, in quo Philoſo-
phus affert opinionẽ & etiam rationes eorum, qui dixerunt
voluptatẽ eſſe ſummum bonum humanũ. Diuiditurq; autẽ in
duas partes. In prima affert dictã opinionẽ, & rationes eiuſ-
dem. In ſecũda affert rationes quaſdam illis aduerſantes. Pri-
mò igitur Philoſophus affert ſententiam illam iam dictam,
quæ fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat
ſuũ propoſitũ de voluptate. Prima ratio. Id quod omnia ap-
petũt tã rationabilia quã irrationabilia, eſt ſummũ bonum:
ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt ſummũ bonũ.
& addit Philoſophus ꝙ homines vitæ magis adhærere vide-
bantur huius Philoſophi, quam rationibus, vt patet in textu.
{NON minus autẽ idipſum.} Secũda ratio: Id omnibus ex 5
petẽdũ eſſe videtur cuius cõtrariũ eſt per ſe omnibus fugien-
dũ: ſed voluptas eſt huiuſmodi reſpectu doloris ſi ponãtur vt
cõtraria immediata; ergo voluptas videtur eſſe omnibus per
ſe expetenda. {MAXIME autẽ id expetibile.} Tertia ratio. 6
Id quod eſt expetibile gratia ſui non ob aliud videtur eſſe
ſummũ bonũ: voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas videtur
eſſe ſummũ bonũ. Nã id quod expetitur gratia ſui, & nõ alte-
rius, videtur eſſe vltimus finis. & Eudoxus dicebat voluptatẽ
eſſe talẽ, quia nemo interrogat cur aliquis ſumat voluptatẽ,
quaſi ob ſeipſam ſumatur. {FACEREQVE ipſam quoduis 7
bonum.} Id quod additũ bono facit illud magis expetibile,
eſt ſummũ bonũ: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas

eſt ſummum bonum. Verum hanc rationem ſtatim carperē videtur Philoſophus tanquā manifeſtè inualidā, quia videtur probare quòd voluptas ſit bonū, non tamē ſummum bonū. & omittātur quidā expoſitores Latini, qui non ſumentes traductionem, iudicio meo, ſecundum mentem Philoſophi: dicunt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas eſſe bonū, & duas alias vt probetur eſſe ſummū bonum: mea autem ſententia, afferuntur omnes illæ quatuor ab Eudoxo, vt oſtendat voluptatē eſſe ſummum bonū, nec quæro vtrum valeant necne, quia contrariæ afferentur infra rationes & diſtinctiones à Philoſopho, quibus hæc materia declarabitur.

8 {TALI itaque ratione & Plato.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtēdit & affert rationes eorum qui procedebant aduerſus opinionē Eudoxi, & dicebant voluptatem non eſſe ſummū bonum: & primò affert Platonis ſentētiam qui vltimam rationem Eudoxi dicebat nullo modo valere, & eam retorquebat aduerſus illū, dicendo quòd nullum eſt ſummū bonum quod expetibilius fiat ſi aliud bonum admiſceatur cum illo. Itaque ſi vita iocūda fit expetibilior coniuncta cum prudētia, quam ſeorſum ſumpta, videtur hoc arguere vitā iocundā non eſſe ſummum bonū, & ipſam omnino voluptatem, qua ſummū bonum non fiat expetibilius addito ſibi alio bono, cùm ſit ex omni parte perfectū.

9 {CONSTAT autem ꝙ nec aliud.} Quaſi declarādo proceſſum Platonis, & quaſi mordēdo ipſum, dicit Philoſophus, manifeſtum eſt ſi ita ſit vt tu dicis Plato, quòd nec voluptas erit ſummū bonū, nec aliud quicquā in rebus humanis, quia nullum eſt hic bonū quod non fiat expetibilius addito ſibi alio per ſe bono, ex quo videris tollere ſummū bonum ex rebus humanis quod eſſe poſsit in nobis: at nos quærimus illud quod eſſe in nobis poſsit, ꝙ ſi loqueris de alio ſeparato, non pertinet ad noſtrū propoſitū, quia humanū nunc quærimus quod eſſe in nobis & noſtra opera acquiri poſsit. Notandum quòd Plato, vt in primo vidimus, propriè ſummū bonum ſeparatum ab iis ſenſibilibus eſſe ponebat, quia iſtorum bonorum quæ ſunt in vita humana nullum eſſe dicebat: ꝙ ſi aliud ſibi addatur bonum, non fiat expetibilius, & tunc eſſet appellandum ſummū. Nam remoto eo propter quod fit expetibilius, erit minus expetibile: ergo minus bonū: ergo non ſummum,

mum, quare intelligendum eſt quòd ſummum bonum duobus modis conſiderari poteſt: aut ſimpliciter, aut in genere: ſimpliciter bonũ eſt id cui ſi quippiã addatur non eſt nec ſit expetibilius, vt eſt Deus, quia eſt infinitæ perfectionis, vt ait Burleus. & ſic ratio Platonis procederet ſi de tali ſummo bono & eſſentia bonitatis intelligeret: ſed ſummũ bonum in genere humanorũ bonorũ dicetur operatio ſecundũ virtutem, ſententia Philoſophi, quæ operatio erit maximè expetẽdum bonum in genere tali, non autẽ ſimpliciter & abſolutè. Deus autem eſt ſummũ bonum inlimitatũ, quòd nõ clauditur ſub genere nec ſub prædicamẽto, nec huiuſmodi cãcellis nec terminis vllis. At ſummũ bonum humanũ limitatum eſt, & ſi ei addãtur veluti operationi externa bona, fiet expetibilius, & ſi ſumatur aggregatũ ex bonis internis & externis etiã addito ſibi aliquo alio bono, vlterius poteſt fieri expetibilius: tamen hoc non tollit rationem ſummi boni humani ea ratione qua eſt limitatum, quia ſummum bonum humanum ponit Philoſophus quod vitam ſufficientẽ & optabilem ac nullius indiguam præſtat, & felicitatem maximè expetibilem in bonis humanis, & non cõnumeratam, vt in primo latius patuit.

{QVI vero negant bonum id eſſe.} Aliã rationem affert 10
Philoſophus quorundã aliorum aduerſus primam rationem Eudoxi, qui dicebãt non ſequi per hoc quòd omnia appetant tam rationabilia quã irrationabilia voluptatẽ: non, inquam, ſequi eã eſſe ſummũ bonum, quin etiã non ſequi id eſſe bonum quod omnia appetũt, quia interdũ videmur appetere ea quæ non ſunt bona. Hanc obiectionẽ iſtorum redarguit Philoſophus, oſtẽdendo quòd eorum obiectio ſuſtineri poſſet ſi diceretur quòd bruta tantum appeterent illã: nunc verò cùm non ſolũ irrationabilia, ſed etiã habentia rationẽ & mentem ipſam appetere videãtur, profectò quod cõmuni cõſenſu expetitur non videtur omnino negandũ eſſe bonum, vt illi faciunt. quòd ſi ipſi dicãt, homines praui ſunt qui hoc iudicant, dicit Philoſophus quòd etiã in prauis eſt naturale bonum, vt mens, & intellectus, & omnino id quo non ſecundũ habitum, ſed inſtinctu naturæ homo fertur ad bonum ſuum. quare nõ rectè omnino negabant eam propoſitionem, id eſt bonum id eſſe quod omnia appetunt. {NON videtur etiam de contra- 11
rio.} Affert Philoſophus etiam obiectionẽ priſcorum con-

tra ſecundam rationem Eudoxi. Dicebatur enim quòd cum dolor ſit per ſe fugiendus, eius contrarium quod eſt voluptas, eſt per ſe expetendum. Hanc conſequentiam negant iſti, quia dicunt non valere, hoc malum eſt fugiendum: ergo ſuum contrarium eſt proſequẽdum, ex eo quòd non modo malum bono, ſed etiam malum malo opponitur: veluti prodigalitas, & auaritia, & alia eiuſdem generis, quæ opponuntur vt extrema vitioſa, vnde inferre videbantur, voluptatem & dolorem eſſe veluti cõtraria extrema, & mediam eſſe vacuitatem doloris. Philoſophus verò reſpõdens ad hæc dicit eos quantum ad oppoſitionem non male dicere, quia verè dicunt malum malo opponi non ſolum bono: ſed in hoc propoſito non videtur dicere verè, quia dictum eſt vel dicitur quòd dolor nõ opponitur voluptati vt malum malo. Nam ea quæ opponuntur vt mala, patet quòd ambo ſunt fugienda omnino: ſed dolor & voluptas non ſunt omnino nec ambo pariter fugienda, quin etiam dolorem fugiũt homines vt malum, voluptatem vero expetere videntur vt bonum: ergo noñ vidētur eo pacto opponi, vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non eſſe bonum confutatio, etſi non omnis expetibilis.

CAPVT III.

12 *At qui neque ſi uoluptas non eſt qualitas, propter hoc bonum non eſt. Neque enim operationes uirtutis ſunt qualitates, neq; felicitas ipſa. Dicunt etiam bonum quidem ipſum definitum*
13 *eſſe: uoluptatem uerò indefinitum, quia ſuſcipit intenſionem remiſſonémue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minúſue capitur, hoc iudicant: erit idem & circa iuſtitiam, cæteráſque omnes uirtutes, quibus manifeſtè dicunt magis minúſue tales eos eſſe, qui ipſas habent. nam magis ſunt iuſti, fortésue. Et fit ut & iuſtè agatur ac temperatè, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt eſſe, uideant ne fortaſſe non dicant cauſam, ſi uoluptatum aliæ ſint mixtæ, aliæ immix*

mixtæ. Quid autem prohibet ut ſanitas quæ definita magis eſt atq; minus·ſic & uoluptates eſſe? Non enim eadem in cunctis eſt temperatio, nec una quædam ſemper eſt in eodem. Sed cùm remittitur, permanet uſq; ad aliquem terminum, & differt ex eo quia magis eſt atq; minus. Tale igitur & in uoluptate eſſe poteſt. Præterea ſummum quidem bonum perfe- 14 *ctum eſſe, motiones autem & generationes, imperfectas eſſe ponentes: uoluptatem motionem eſſe, generationemq́ue oſtendere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non eſt enim* 15 *motus. omni nanq; motui propria eſt celeritas tarditáſue, etſi non per ſeipſum ut motui ipſius mundi: at ad aliud. At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis cito ſit conſtitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neq; ad alium. ſed fit ut uelociter ambulet, & accreſcat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tardè quiſpiam ad uoluptatem mutetur. At non fit ut hac ipſa celeriter operetur, id eſt delectetur. Gene-* 16 *ratio uerò quonam fuerit modo? etenim non ex quouis fieri quoduis, ſed ex quo fit in id diſſolui uidetur. & cuius generatio eſſet uoluptas: eius eſſet corruptio dolor. Dicunt* 17 *autem dolorem quidem indigentiam eius eſſe quod eſt ſecundum naturam, uoluptatem uerò repletionem. hi autem affectus corporis ſunt. Si igitur uoluptas repletio eius eſt quod eſt ſecundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo eſt repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non eſt ergo uoluptas repletio. ſed dum fit repletio, uoluptate quiſpiam afficitur. & dum ſecatur, dolet. Opinio au-* 18 *tem hæc ex doloribus circa alimentum, & uoluptatibus orta eſt. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletione capimus uoluptatem. Sed hoc non circa omnes accidit uoluptates. nam ſine dolore ſunt & ipſæ mathematicæ uolu-*

ptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt ac uiſum: &
ſpecies cõplures, item & recordationes uoluptate afficiunt.
Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fue=
19 *rint indigentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui pro*
ferunt uoluptates eas, quæ ſunt obſcœnæ ac improbæ, di=
cere quiſpiam poteſt, ea quæ tales afferunt uoluptates non
eſſe iucunda. Non enim ſi prauè diſpoſitis ſunt iucunda,
putandum eſt & iucunda ſimpliciter eſſe, niſi illis. Quem
admodum neq; ſalubria aut dulcia aut amara, quæ ægro=
tantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo di=
catur, uoluptates expetibiles quidem eſſe, non tamen ab
illis. quemadmodum & diuitem eſſe expetibile quidem eſt,
at non ex patriæ proditione. & ſanum eſſe, at non quod=
cunque edendo. An uoluptates differunt ſpecie? diuer=
ſæ nanque ſunt quæ ab honeſtis rebus, & quæ à turpi=
bus prodeunt. & non fit ut quiſquam iuſti capiat uolupta
tem, ſi non ſit iuſtus. aut muſici, ſi non ſit muſicus. & in
20 *cæteris ſimili modo. Oſtendere autem uidetur & ipſe ami=*
cus, cùm ſit ab adulatore diuerſus, non eſſe uolupta=
tem bonum: aut ſpecie uoluptates differre. Hic enim ad
bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem
uituperatur: hunc autem laudant, ut ad diuerſum congre=
21 *dientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentem ha=*
bens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem qui=
bus pueri maximè delectantur, ut putant: aut gaudere, tur=
22 *piſſimum quid faciendo nullum unquam ſuſcepturus dolo=*
23 *rem. & quampluribus indulgeremus rebus etiam ſi nullam*
uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus
ut meminerimus, ut ſciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd
ſi neceſſariò hæc ſequatur uoluptas, nihil refert. Expe=
teremus enim hæc etiam ſi nulla prorſus ab ipſis prouen=
tura

tura eſſet uoluptas. Voluptatem igitur neque ſummum bonum eſſe, neq; expetibilem omnem: & uoluptates nonnullas eſſe per ſe expetibiles ſpecie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perſpicuum eſſe conſtat. Ea igitur quæ de uoluptate doloréue dicuntur, ſatis ſint dicta.

COMMENT.

AT qui neque ſequitur ſi voluptas non ſit qualitas.} Hoc 12
eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebãt voluptatem non eſſe bonum. Diuiditur autem in duas partes In prima affert opiniones Platonicorũ,& rationes eorundem,quibus probabant voluptatem non eſſe bonum. In ſecunda affert opiniones quorũdam aliorum de eodem. Prima ratio ad probandum voluptatem non eſſe bonum, talis afferebatur: Bonum eſt qualitas, voluptas non eſt qualitas: ergo voluptas non eſt bonum. Hanc rationem ſoluere Philoſophus nititur negando conſequentiam illam quòd non valeat: voluptas non eſt qualitas: ergo non eſt bonum, quia operatio & felicitas non eſt qualitas,& tamen eſt bonum. Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate: ſed etiam in aliis.quare non ſequitur: non eſt qualitas: ergo non eſt bonum. Sunt expoſitores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem & felicitatem ad ipſam qualitatem, & afferunt multas diſtinctiones quas nunquam attulit Philoſophus, & nituntur trahere eum: ſed iis poſthabitis ſequamur ſentẽtiam philoſophi vt profertur, quòd neque operatio virtutis eſt qualitas,neque felicitas: ſed dicemus quòd ipſa ſit in prædicamento actionis, & ipſa quoque voluptas,quia re eſt idem quod operatio, vt vidimus in ſeptimo,& in iſto videbimus: licet differat ratione ipſa, inquam, voluptas ad idem prædicamentum redigi poteſt, ad quod redigitur ipſa operatio: veluti etiam dicere poſſumus quòd voluptas ſit qualitas, quia eſt perfectio formalis ipſius operationis, & quaſi quidam affectus proprius ,vt infrà patebit,& non requiritur neceſſariò vt affectus ſit in eodem prædicamento in quo eſt ſubiectum talis affectus. quare ſi ponimus eam eſſe qualitatem, dicamus Philoſophum arguere hoc

hoc pacto,Vos dicitis Platonici voluptatẽ non eſſe qualitatem,cõcedatur vobis,licet forſitan negari poſſet:ſed concedatur quid vltra,ergo nõ eſt bonum?nõ ſequitur,quia felicitas nõ eſt qualitas,& tamen nõ eſt bonum.Nã ſunt etiã quædam pertinentia ad vitam humanã quæ non ſunt qualitates,
13 & tamen ſunt bona. {DICVNT etiam bonum quidem.} Secunda eſt ratio illorũ ad idẽ probandũ quòd voluptas nõ ſit bonum hoc pacto:Bonũ eſt definitum voluptas nõ eſt definitum:ergo voluptas nõ eſt bonum.Maior probatur etiam autoritate Pythagoricorum,qui definitum ponebãt ex parte bonorum:indefinitũ verò ex parte malorũ.Minor probatur à Philoſopho.Id quod ſuſcipit magis & minus,& intentionem & remiſsionem,nõ eſt definitum:ſed voluptas ſuſcipit magis & minus:ergo voluptas non eſt definita,& per conſequens nõ eſt bonum.hanc rationẽ Philoſophus ſoluit primò hoc modo,dicẽdo quòd nõ ſequitur hoc intendi & remitti: ergo non eſt bonũ:nã remitti & intendi duobus modis ſumi poteſt:aut ex parte ſuſcipientiũ voluptatem,aut ex parte voluptatis ſumptæ in abſtracto.Si primo modo,dicemus ex parte eorum qui magis vel minus voluptatẽ ſuſcipiunt,voluptatem ob hoc nõ eſſe bonum,tũc non magis cõpetet hoc voluptati quàm iuſtitiæ,& aliis virtutibus:& ex hoc ſequeretur etiam de virtute iuſtitiæ,& de aliis quòd nõ eſſent bona, quia aliquis ſit magis aut minus iuſtus:ſed nõ eſt dicendũ de virtutibus:ergo nõ eſt etiã dicendũ de voluptate quòd ratio illa valeat:ſin verò ſecundo modo ſumatur,quòd voluptas de ſe ſumpta ſuſcipiat magis & minus,cõſideranda eſt cauſa cur hoc appareat,quam illi non afferunt,quia nõ videtur hoc fieri de natura interna ipſius:ſed quia aliquæ ſunt voluptates propriæ,aliquæ mixtæ cum doloribus,propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & ſimplices,aliquæ minus & ipſæ mixtæ,ſed de ſe ſumpta voluptas propriè non videtur ſuſcipere magis & minus,nec intendi aut remitti.quare nõ ſequitur quòd nõ ſit bonum.deinde alio modo reſpondere videtur dicendo,quid prohibet iſtud,ponatur quòd ſuſcipiat magis & minus,ergo nõ eſt bonũ,non valet,quia etiã ſanitas ſuſcipit magis & minus,& eſt maior & minor & datur gradus circa eam,quia intẽditur,& remittitur vſq; ad aliquem terminum vel gradum,& tamen nõ ſequitur per hoc quòd

quòd ipſa non ſit bonum. Quare non valet etiã de voluptate.

{PRAETEREA ſummum quidem bonũ.} Hæc eſt tertia ratio Platonicorum qua probabãt voluptatẽ nõ eſſe bonum, nec etiã ſummum bonũ, hoc pacto: Summum bonum eſt perfectum: voluptas nõ eſt perfectum: ergo voluptas non eſt ſummum bonũ. Quòd autẽ voluptas ſit imperfectũ probabant per hoc quia dicebãt eam eſſe motionem & generationem quæ ſunt res imperfectæ. Nã omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, vnde & motus dicitur actus imperfectus. Eſt enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia eſt, vt definitur à Philoſopho in libro tertio Phyſicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia eſt trãſitio quædã ad terminum ad quem, veluti ad formam & conſtitutionem naturæ: quòd ſi voluptas ſit motus vel generatio, tunc videbitur eſſe imperfecta res, vt illi dicebant. 14

{SED non bene dicere.} Soluere videtur Philoſophus rationem ſuprà à Platonicis allatam, oſtendendo primò quòd voluptas non eſt motus: deinde quòd nõ eſt generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit velocitas aut tarditas: ſed voluptati non competit velocitas nec tarditas: ergo voluptas non eſt motus. Maior eſt nota, & latiſsimè oſtenditur à Philoſopho in libro Phyſicorũ, vbi declarat quòd motui propriè competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui ſeipſo, id eſt, reſpectu ſuiipſius hoc non videatur competere, tamen competit reſpectu alterius, vnde motus primi mobilis nõ videtur velox nec tardus cum ſit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditatẽ aut econtra: ſin verò comparetur ad motus aliarũ ſpherarum, videbitur eſſe celerior omnibus aliis motibus. Minor declaratur in textu à Philoſopho, quòd voluptati non competit velocitas vel tarditas, quia rectè poſſumus dicere aliquẽ tardius aut celerius moueri ad voluptatẽ: ſicut dicimus aliquẽ moueri ad iram tarde aut cito. ſed nõ dicimus aliquem frui voluptate, id eſt cõgaudere ſecundũ ipſam voluptatem, & vt ita dicã, voluptuari tarde aut celeriter. Nam tota eſt ſimul, & non fit ſucceſsiue. 15

{GENERATIO verò quo pacto eſſe poteſt.} Nũc oſtendit Philoſophus voluptatem nõ eſſe generationẽ duabus rationibus, Omnis generatio eſt termini à quo ad quem determinatum: ſed voluptas nõ eſt tranſitio de termino à quo ad termi- 16

terminum ad quem determinatũ:ergo voluptas nõ eſt generatio. Patet ratio iſta,quia omnis mutatio in rebus naturalibus eſt de termino ad terminum profectio,& tales termini ſunt determinati:non enim ex quouis fieri quoduis dicitur, ſed ex determinato:veluti album ex non albo,& ex hoc non quouis,ſed ex nigro vel medio aliquo colore,& equus nõ ex quouis,ſed ex ſemine,& ex ſemine equino.Quare nõ ex quouis fieri quoduis,ſed ex determinato dicimus:vnde Philoſophus in libro primo Phyſicorum:Neque itẽ ex quouis quodlibet fieri ſolet,niſi quis idipſum per accidens ſumpſerit:ſed album quidẽ è non albo,atq; ex hoc nõ quouis,ſed ex nigro vel mediorum aliquo fit:ſimiliter ex quo fit quippiã,veluti ex materia elementorum in id diſſolui videtur,veluti in elementa,& ſimiliter album in nõ album,& nõ quoduis:ſed in nigrum,ex quo fit,vel in mediũ colorẽ.verum hæc in Phyſicis patent latius.Voluptas autem nõ eſt profectio ex termino à quo ad terminum ad quem,& inter iſtos duos terminos determinatos,nec acquiritur aliquid aliud per voluptatẽ,nec perditur vt fit per generationem quare voluptas nõ eſt generatio,vt illi dicebant.Alia ratio,Si voluptas eſſet generatio, dolor autem corruptio,tunc quod generaretur per voluptatem corrumperetur per dolorẽ:& quod corrumperetur per dolorem generaretur per voluptatẽ:at neutrum fit,& nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quòd corrumpatur per dolorẽ,aut econtra:ergo voluptas nõ eſt generatio, nec dolor corruptio.Nam contrarij motus ita ſe habere videntur,vt alter ſubeat rationem generationis, alter corruptionis.Exempli gratia:Id quod generatur per ſanationem, corrumpitur per ægrotationem,dato quòd ſanatio & ægrotatio ſint motus cõtrarij,& alterum ſit generatio,& alterum corruptio:nunc autem per voluptatem non vidimus acquiri aliquid,aliud & generari per ſe,ſimiliter per dolorem non vidimus id corrumpi quod generatum ſit per voluptatem. quare voluptas non erit generatio,nec dolor corruptio.

17 {DICVNT autem dolorem quidem.} Affert aliam rationem Platonicorum,qua illi probabant voluptatẽ eſſe generationem,deinde arguit cõtra ipſam.ratio autem eorum talis erat,Omnis repletio eſt generatio:voluptas eſt repletio:ergo voluptas eſt generatio.Patet ratio iſta,quia generatio eſt

tio eſt profectio ad ſubſtantiam,& repletio ſimiliter:quòd autem voluptas ſit repletio patet per locū à contrariis.Nam ſi dolor eſt indigentia atque defectio,voluptas erit refectio & repletio.videmus enim quòd fames & ſitis ſunt dolores,& hæc ſunt defectiones,quia deficiente humido & frigido fit ſitis,deficiente ſicco & calido fit fames:ergo voluptas erit repletio,& ex conſequenti generatio:ſed omnis generatio eſt res imperfecta:ergo & voluptas erit quid imperfectum:quare non ſolùm nō erit ſummum bonum:ſed nec bonum.Philoſophus poſt hæc arguit contra hanc rationem,hoc pacto: Omnis repletio ſuſcipitur in corpore:ſed voluptas nō ſuſcipitur in corpore:ergo voluptas non eſt repletio.quòd autem voluptas nō ſuſcipiatur in corpore,patet,quia corpus vt corpus non delectatur.nec afficitur voluptate.Nā ſi hoc eſſet de ratione corporis,tūc omne corpus delectaretur,& poſſet affici voluptate,quod eſt abſurdū.Delectatur enim corpus cùm repletur,ſed animal dum ſecatur dolet,& hoc reſpectu animæ:& dolet,inquam,ipſum animal quod eſt tertia entitas compoſita ex vtriſque.Sentire enim voluptatem aut dolorē competit ſenſitiuo,& non corpori,ea ratione qua corpus eſt ſubſtantia corporea tantùm. quare animal quod eſt ſenſitiuum,& voluptate & dolore affici poteſt.Ex quibus patet quòd voluptas nō eſt propriè repletio,etſi videatur eſſe cum repletione:nec dolor indigentia & defectio,etſi videatur eſſe cum defectione.quare cùm voluptas non ſit repletio,nec per conſequens erit generatio.Notandū quòd ſemper voluptas eſt cum operatione,quia dicitur eſſe perfectio eius ita vt nō poſsit eſſe ſine ea,ſicut albedo non poteſt eſſe ſine ſuperficie. ſumit igitur animal repletionem quæ fit per operationē ex nutrimento,quam operationem comitatur voluptas,& eſt coniuncta cum ea,differt tamen ratione.

{OPINIO autem hæc ex doloribus.} Oſtendit hac in 18 parte Philoſophus cauſam & rationem huius opinionis quæ putauit voluptatem eſſe repletionem,& eam refellit.Dicit itaque quòd hæc opinio orta eſſe videtur ex dolore & voluptate circa alimentū.nam quādo indigemus alimēto ob famen vel ſitim,tunc videmur affici dolore:cum poſtea replemur,tunc videmur affici voluptate,quaſi non poſsit fieri voluptas ſecundū iſtos,niſi anteceſſerit dolor.& quia vbicunq;

eſt defectio

eſt defectio ibi eſt dolor,& vbicunque eſt repletio ibi eſt voluptas:ergo defectionem dolorem,voluptatē verò repletionem eſſe putauerunt.Verùm etſi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor,& ſequatur voluptas,& cùm eſt defectio eſt etiā dolor,& cùm eſt repletio eſt voluptas,tamen hoc nō videtur eſſe de natura & ratione voluptatis,quia eſſet hoc in omni voluptate.Nunc autem multæ ſunt voluptates quas non antecedit dolor vel defectio,& cum quibus nō eſt repletio,vt ſunt in mathematicis,id eſt illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum,omnino ex ſpeculatiuis ſcientiis quas non anteceſsit defectio aut dolor:ergo non erunt repletiones iſtæ tales.Similiter aliæ ſumuntur voluptates per auditum & viſum,præterea per memoriam & ſpem,quas tamen voluptates nec dolor nec defectio anteceſsit.Non eſt ergo proprium voluptati quòd ſit repletio,aut cum repletione,ſed accidit alicui.Nam ſi de natura & ratione ſua voluptas eſſet repletio,tunc omnis voluptas eſſet repletio.Conſequens falſum:ergo & antecedens,vt patet per antedictas voluptates,vbi nulla antecedit indigentia vel defectio,cuius illæ eſſent repletiones.Si igitur voluptas non eſt repletio,nec per conſequens erit generatio.Sunt etiam aliæ rationes quas in ſeptimo Philoſophus tetigit ad oſtendendum quòd voluptas non eſt generatio.

19 {AD eos autem qui proferunt.} Affert aliā rationē Philoſophus,id eſt quartā ipſorū Platonicorum probantiū voluptatem non eſſe ſummum bonum,nec bonum omnino, hoc pacto,Si voluptas eſſet per ſe bonum,nulla voluptas eſſet praua:ſed multæ ſunt voluptates prauæ,vt obſcœnæ & turpes:ergo voluptas non eſt per ſe bonū nec omnino bonum. hāc rationē Philoſophus ſoluit tripliciter. Primò dicit quòd iſta ratio non procedit,quia iſtæ turpes voluptates non ſunt propriè,nec re vera voluptates,nec ea ſimpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt,ſed videntur quibuſdam talia,vt exemplo oſtendit ægrotantiū,& lipporum,quibus dulcia vel ſalubria vel alba videntur eſſe aliqua,quæ re vera non ſunt: ſic eſt de voluptatibus obſcœnis,quæ prauis vidētur eſſe voluptates,cùm re vera non ſint:boni enim quorum eſt verum iudicium ob mētem ſanam,& à perturbationibus alienam iudicant eas non eſſe voluptates.Quare non valet eorum ratio

tio qui appellant voluptates quæ re vera nõ ſunt,licet prauis videantur.Secunda ſolutio eſt talis,Voluptas eſt per ſe expetenda,ſed tamen nõ eſt expetenda à rebus obſcœnis : vt ditari videtur eſſe bonũ,quia diuitiæ ſunt inſtrumenta ad operationes ſtudioſas:ſed non eſt bonum ditari ex proditione patriæ,& turpiter ditari.Item valere & ſanari eſt bonũ & expetibile,non tamẽ ex quouis cibo:vt ex carne humana,non eſt bonum,nec expetendum ſanitatem conſequi. Tertia ſolutio eſt talis,voluptates differũt ſpecie,itaque cõcedo eſſe nonnullas voluptates turpes & fugiẽdas. ſicut enim ſunt res aliquæ bonæ,aliquæ malæ ex quibus proueniunt voluptates:ſic etiã & ipſæ voluptates.non igitur quia aliqua voluptas eſt turpis: ergo voluptas eſt turpis omnis.patet ex conditione ſtudioſi qui gaudet voluptatibus ſibi accommodatis,quibus non gauderet iniuſtus.& ſic de aliis:quibus patet voluptates eſſe ſpecie diuerſas,& voluptates bonas quæ ſtudioſos delectant eſſe proprias & veras voluptates,non autẽ eas quæ videntur prauis,& quæ ſunt accõmodata eis.Iuſto enim,vt diximus,iuſta: muſico muſica ſunt iocunda.cuique autẽ voluptati eſt id cuius amator dicitur,vt equus amatori equorum:eodemq; modo iuſta amatori iuſtorum,vt dicit Philoſophus in primo.

{OSTENDERE etiam videtur amicus.} Hæc eſt ſecunda 20
pars huius capituli,vel dicere poſſumus ꝙ illæ quatuor rationes allatæ ſint quatuor partes,& hæc ſit quinta in ordine qua Philoſophus oſtendit vel affert aliam rationem priſcorum probantium voluptatem non eſſe bonum ,ſi voluptas eſſet bonum , adulatoris voluptas quam ipſe affert non eſſet vituperanda: ſed talis voluptas eſt vituperanda: ergo voluptas non eſt bonum.Soluit Philoſophus,dicendo ꝙ hæc ratio aut oſtendit voluptatem non eſſe bonum,vel potius voluptates differre ſpecie.quod eſt concedendum: veluti voluptates prouenientes ab amico,& illæ adulatoriæ differunt ſpecie,& amici erit bona,& illa adulatoris vituperanda.

{NEMO præterea hoc optaret.} Hæc eſt ſexta ratio & ſex 21
ta etiam,ſi volumus,capituli pars qua idem probare nitũtur priſci hoc pacto,Si voluptas eſſet per ſe bonum vel omnino bonum.tunc omnis vita voluptuoſa eſſet expetenda:ſed hoc non eſt,quia puerorum vita,etſi habent ſuas voluptates non eſt expetenda,nec voluptates puerorum: ergo voluptas non-

eſt bonum per ſe,nec omnino bonum.Philoſo. non videtur ſoluere iſtam rationē,quia patet ex ſupradictis.Nā voluptates differūt ſpecie,quare nō omnes voluptates ſunt expetēdę: ſed veræ & honeſtæ, & eæ quæ propriè dicuntur voluptates.

22 {AT gaudere res faciendo.} Septima pars & ratio eorundem hoc pacto,eſt enim ſimilis antecedenti,Si voluptas eſſet expetenda, tunc ſumeremus voluptates quomodocunque etiam ex turpibus rebus:ſed non patimur,nec pati debemus ſumere ex rebus obſcœnis voluptates, etiam ſi per hoc in omni vita dolorem fugeremus ergo voluptas non eſt expetenda.Patet quòd ſi quis dicat agendo res turpes potes fugere ſemper dolorem,nemo talem eliget vitam.

23 {ET inſuper quampluribus indulgeremus.} Octaua ratio & pars,Illud ſine quo pluribus rebus vacamus non eſt per ſe bonum:voluptas eſt huiuſmodi:ergo voluptas non eſt per ſe bonum.Patet ratio ex dictis Philoſophi,damus enim operā, vt videamus,vt ſciamus,vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus,dato ꝙ nulla eſſet inde prouentura voluptas, licet voluptas etiam de ſe ſequatur.Poſt hæc concludit Philoſophus dicendo quòd patet,ſcilicet ex iis quæ dicuntur ab iſtis,quòd voluptas non ſit ſummum bonum, nec omnis ſit expetenda,ſed aliquæ ſunt per ſe expetendæ ſpecie differentes,aut ſi non differant ſpecie ex parte ſua aliquæ voluptates, ea quæ efficiunt tales voluptates ſunt diuerſa ſpecie.

Quid non ſit voluptas, & quomodo operationem perficiat.

CAP. IIII.

24 *Sed quidnam aut quale ſit,magis patebit,ſi ſermonem paulò altius repetemus. Viſio enim quouis in tempore perfecta eſt.nihil enim ipſi deeſt,quod poſtea factum ſpecies ipſius perficiet. Tali perſimilis eſt & ipſa uoluptas.eſt enim quoddam totum.nulloq; in tempore uoluptatem quiſpiam accipiet,cu*
25 *ius ſpecies ſi maiore tēpore fiat,perficietur. Quocirca nec motus eſt. in tempore enim eſt omnis motus. Et alicuius*

etiam

etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes ſunt imperfectæ, & à tota, & inter ſeſe diuerſæ ſpecies ſunt. compoſitio nanque lapidum diuerſa eſt ab erectione columnæ. & hæ rurſus à templi effectione. Et templi quidem eſt perfecta: nullius enim ad propoſitum indiget rei. Fundamentorum autem & laquearium imperfecta: eſt enim utraque pars. Differunt igitur ſpecie. & fieri non poteſt ut quouis in tempore motus ſpecie perfectus accipiatur, niſi in toto. Similiter res ſeſe habet & in ambulatione & motionibus cæteris. nam ſi latio motus eſt, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ ſpecie uolatio, ambulatio, ſaltatio & talia, motiones ſunt quibus ex hoc in hoc ſimiliter itur. Non ſolum autem in his res ita ſeſe habet: ſed in ipſa etiam ambulatione. termini nanque non ſunt ijdem in ſtadio toto atque in parte, & in alia atq; alia parte. neque idem eſt pertranſire lineam hanc & illam. non ſolum enim lineam, ſed etiam in loco collocatam pertranſit. Atque hæc & illa, in diuerſis ſunt locis. Sed exactè quidem de motu alijs in locis eſt dictum. Videtur autem non in omni tempore eſſe perfectus. Sed multi ſunt imperfecti ſpecieque diuerſi. ſiquidem ipſi termini, ſpeciei ſunt effectores. At uoluptatis ſpecies quouis in tempore eſt perfecta. Patet igitur uoluptatem & motum diuerſa eſſe: & uoluptatem ex ijs eſſe quæ tota ſunt & perfecta. Id & ex eo ita eſſe con- 26
ſtat: quia moueri quidem in non tempore nihil poteſt; uoluptate autem affici poteſt. Quod enim in ipſo nunc eſt; totum eſt quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum eſſe, uel generationem. non enim omniū hæc dicuntur: ſed partibilium, & non totorum. Neque enim uiſionis, neque puncti, neque unitatis eſt generatio: neq; quic

27 quam horum eſt metus uel generatio.quare neque uoluptas.
eſt enim quoddam totum. At uerò ſenſus omnis aut ſenſibi
le eſt operatio quædam:perfecta autem eius qui bene eſt di=
ſpoſitus ad id quod eſt pulcherrimum eorum quæ ipſi ſubij=
ciuntur.tale enim maximè uidetur eſſe operatio ipſa perfe=
cta.Atque nihil interſit,ſiue ipſe,ſiue id in quo eſt ipſe,ope-
rari dicatur.In omni quoque genere præſtabiliſsima eſt eius
operatio quod optimè diſpoſitum eſt ad id quod eſt præſta=
biliſsimum eorum quæ ipſi obijciuntur.hæc autem perfectiſ
28 ſima eſt & iucundiſsima. In omni nanque ſenſu, uoluptas
eſt.& in mente ſimili modo, contemplationéue. Iucundiſ=
ſima autem eſt ea quæ eſt perfectiſsima. perfectiſsima autem
eſt ea,quæ eſt eius quod bene ſeſe habet ad id quod eſt ſtudio-
29 ſiſsimum eorum quæ cadunt ſub ipſam.uoluptas autem per=
ficit operationem.Atque non eodem modo uoluptas perfi=
cit,ac ſenſibile & ſenſus,ſi ſunt ſtudioſa.quemadmodum ne-
que ſanitas medicusue ſimiliter cauſæ ſunt ut quiſpiam ua-
30 leat. In unoquoque autem ſenſu uoluptatem fieri conſtat.
Dicimus enim uiſiones ac auditiones uoluptatem afferre.
Conſtat autem & maximè tum,cùm ſenſus eſt præſtantiſsi
mus,& circa tale operatur. Atque cum talia ſunt ipſum
31 ſenſibile.& id quod ſentit,erit ſemper uoluptas:ſi eſt quod
agat & quod patiatur. Perficit autem operationẽ uoluptas
non ut habitus,ſed ut pullulans quidam finis:perinde atque
32 pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atque quouſque ipſum
ſenſibile uel intelligibile, & id quod diſcernit uel contem=
platur tale ſit quale eſſe oportet, erit in operatione uolu=
ptas. Nam cum ſint ſimilia ipſum paſsiuum atque acti=
uum,& inter ſeſe modum habent eundem,idem ſemper natu
33 ra fieri ſolet. Quando igitur nemo continuè uoluptatem
capit, aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt con=
tinuè

tinuè operari) neque uoluptas igitur continuè fit. ſequitur enim operationem. Nonnullæ autem res cùm nouæ ſunt de- 34 lectant, ſed poſtea non ſimiliter propter hæc ipſa. Primò nanque inuitatur mens, & circa illas operatur intensè, quemadmodum operantur uiſu qui inſpiciunt: deinde non fit talis ipſa operatio, ſed neglectior. Quapropter & uo- luptas extenuatur ac offuſcatur. Putauerit autem quiſpiam 35 omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam omnes affectant. Vita uerò quædam eſt operatio. atque circa ea qui libet & iis operatur quæ & maximè amat: ut muſicus qui- dem, auditu circa cantus: auidus uerò diſcendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo & ſinguli cæterorum. uo luptas autem perficit operationes: & ipſum etiam uiuere quod appetunt. Cum ratione igitur & uoluptatem affe- ctant. perficit enim ipſum uiuere uniuſcuiuſque quod expe- tibile eſt. Quærere uerò utrum ob uoluptatem uiuere ex- 36 petamus, an uoluptatem ob uitam, miſſum in præſentia fa- ciamus. Coniuncta enim hæc eſſe uidentur, & non ſuſcipe- re ſeparationem. nam & ſine operatione uoluptas non fit, & omnem operationem perficit ipſa uoluptas.

COMMENT.

SEd quidnam, aut quale ſit magis ſanè patebit.} Hoc eſt 24 quartum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit opiniones priſcorum de voluptate, nunc ſententia ſua declarat & oſtendit quid & qualis ſit ipſa voluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima Philoſophus præmiſſa ſua intẽtione declarat in qua tẽporis mẽſura fieri videatur ipſa voluptas, & cõparat ipſam cũ viſione quæ fit tota ſimul, & eſt cõpleta & perfecta in qualibet parte temporis, & etiam in inſtanti, nec indiget aliquo alio poſterius aduenïente quod eius ſpeciem perficiat cùm fiat tota in momento tẽporis, & non fiat nunc vna pars eius, poſtea alia ſucceſsiuè, ſed tota ſimul, vt diximus. Eodem

modo fit de voluptate, non enim habet nunc vnam partem in hoc tempore, aliam in alio, vt acquiratur per partes ſucceſſiuè: ſed ſi adſit voluptas per vnam horam, eſt etiam in qualibet parte, & in quolibet puncto eius. Sicut igitur fit de viſione, ita de voluptate: ſed viſio fit: & eſt tota ſimul, ita & voluptas. Notandum quòd ſi res videnda ſit vna & tota, & mediũ ſit bene diſpoſitum, & diſtantia congrua, tunc cùm primum videtur illa res eſt vna viſio tota per totum tempus: veluti ſi videat aliquam albedinem totam per vnam horam, illa viſio eſt tota in illo tempore toto, & in qualibet parte vel puncto eius tota ſimulatque perfecta, ſed tamen poſſũt etiam fieri plures viſiones eiuſdem rei, ſi ipſa res videatur ſucceſſiuè, & per partes quouſque tota appareat: ſed de tali viſione non loquitur hic Philoſophus, ſed loquitur de viſione alicuius rei totius quæ ſimul & in vno tempore videtur integra & tota, verum cùm voluptas ſit in operatione tanquam accidẽs in ſubiecto, videtur ſequi naturam operationis: ſed operationum quædam ſucceſſiuè fieri videtur, vt repletio quædam tota ſimul, vt viſio lucis, & repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia. voluptas eodem pacto cum extendi videatur in operatione, vt in ſubiecto ſuo extenditur accidens: ſi operatio erit tota ſimul, & voluptas itidem erit: ſin ſucceſſiua: & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicũtur eſſe ſimul fieri videntur, corporis verò ſucceſſiuè: quare voluptas, aut tota ſimul fiet, de qua loquitur hic Philoſophus: aut ſucceſſiuè, & hoc per accidens, & ratione operationis atque ſubiecti ſui: per ſe verò, & de natura ſua fit, & eſt tota ſimul. {QVOCIRCA nec motus eſt.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex iis quæ dicta ſunt affert talem concluſionem quòd voluptas non eſt motus nec generatio, & probat duabus rationibus: Omnis motus ſeu generatio ſucceſſiua fit in tempore, & non eſt perfecta in quauis parte temporis, & fit alicuius gratia: ſed voluptas non fit in tempore, & eſt perfecta in quauis parte temporis, & non fit alicuius gratia: ergo voluptas non eſt motus vel generatio talis. Non enim ſumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tempore, ea quæ dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in inſtanti: ſed generatio largẽ ſumpta vt eſt motio quædam quæ fit in tempore. Patet

autem

autem ratio illa allata ex dictis Philoſophi,& exẽplo ædificationis tẽpli cuius partes ſucceſſiuè fiunt. Primò enim fundamenta iaciuntur, deinde eriguntur parietes & columnæ, quæ partes non ſunt ſimul nec fiunt in eodem tẽpore, nec partes quoque illius generationis & ædificationis, quin differunt à tota ædificatione,& inter ſe etiã,& ſunt imperfectæ, & alicuius gratia, vt dicit Philoſophus. Poſt hæc probat etiam exemplo motus localis, qui eſt nobis notior quã alij motus, & dicit ꝙ motus iſte eſt de termino à quo ad terminũ ad quẽ, & habet multas ſpecies, vt deambulationẽ, ſaltationẽ, & hæc videntur accipere diuerſitatem, aut ex parte mouentium ſe, aut ex parte diuerſorum terminorum. Exemplũ primi, vt ambulatio, volatio, ſaltatio, & ſimilia quæ differunt inter ſe ex diuerſitate mouentium. habent enim principia diuerſa quæ talia mouent. nam anima auis quæ eſt in ea principiũ mouẽdi volatiuè, vt ita loquar, differt ab anima locuſtæ quæ eſt principium mouendi ſaltatiuè. meritò igitur differũt inter ſe ob hanc cauſam. Alia diſtinctio oritur ex diuerſitate terminorũ: vnde capiamus ambulationẽ quæ fiat in ſpatio vnius ſtadij, differt ab ambulatione quæ fit in parte eiuſdem, & ſimiliter partes inter ſe ratione terminorũ diuerſorũ, qui nõ ſunt idẽ, nec idem eſt pertranſire hanc lineam vel illam: nã etſi lineæ ſint eiuſdẽ ſpeciei, tamẽ ſunt in diuerſis locis collocatæ, vnde fit vt motus ſint etiã diuerſi, ſicuti motus ſurſum dicitur differre ſpecie à motu deorſum, & termini ſunt diuerſi. Verùm quia hæc materia de motu latè patet, & magna indiget inquiſitione, ideo Philoſophus dicit, in aliis locis dictum eſt de eo exactè, id eſt in libro Phyſicorum. eſt enim conſideratio eius exacta pertinens ad naturalem philoſophum. nunc autem dixiſſe ſufficiat quòd omnis motus ſit in tẽpore, & partes eius ſunt imperfectæ, & nõ fiũt ſimul, & fit alicuius gratia: at ipſa voluptas non fit in tempore, ſed in momẽto, & habet in quouis tẽpore integritatem ſuã, & non fit alicuius gratia. Ex quibus cõcluditur quòd voluptas non eſt motus nec generatio. & ideo videtur dici quòd ſpecies voluptatis in quolibet tempore ſit perfecta nõ autem ſpecies motus, quia voluptas fit in inſtanti, motus autem & ſpecies eius dicũtur fieri in tempore, vt diximus. Notandum quòd Philoſophus dixit partes motus differre ſpecie. hoc nõ videtur verum de motu conti-

nuo: cuius partes copulantur ad communem terminum. ſi enim tales partes eſſent differentes ſpecie, tunc tolleretur motus continuus, vt oſtendit Philoſophus in libro Phyſicorum, verùm ſi intelligamus motū pro aggregato motuū, qui ſunt deinceps collocati: tūc aſſerere poſſumus quòd partes motus erunt diuerſæ ſpecie. Exempli gratia, vt ſi quis currat, deinde febricitet, deinde albefiat vel frigefiat, & tunc erit aggregatū quoddam ex pluribus motibus qui differunt ſpecie: verùm non eſt continuus motus. cùm cōtinua illa dicantur quorum vltima ſunt vnum: nec erit vnus propriè motus, cùm fieri nequeat, vt in ſexto Phyſicorū inquit Philoſophus, vt vnuſquiſque motus ex omnibus conſtet, ſed erit aggregatio quædam motuum ita vt alius poſt alium fiat: & tunc poſſumus dicere ꝙ partes talis aggregati differant ſpecie vt exemplo de ædificatione templi oſtendit Philoſophus, cuius partes differre dixit, vt extructio fundamenti differt ab electione ipſius columnæ. Dubitatur, quia dicit ꝙ motionis qua mouetur aliquis per ſtadium partes differunt inter ſe, ex quo videtur ſequi ꝙ nullus motus ſit continuus, vel ꝙ partes talis motus componātur ex partibus infinitis differentibus ſpecie, & videretur eſſe vel dari aliquod infinitū actu, quod eſt abſurdū, quia ſpecies ſunt determinatæ ex parte rei, licet forte ignorētur à nobis, & propterea videātur nobis eſſe infinitæ. & hoc abſurdum quidam fortè concederent: quia dicunt loca differre ſpecie inter ſe per diſtantiam à centro vniuerſi, & propinquitate ad circūferentiā eiuſdē vniuerſi, quoniam aliqua eſt qualitas in vno loco, quæ nō eſt in alio, & talis qualitas facit illa loca differre ſpecie. Hanc ſententiā Phyſicis refellit Burleus. dicere igitur poſſumus ꝙ Philoſophus nō aſſerit hic cuiuslibet motus partes differre ſpecie, ſed præſupponit quòd ſi illi termini differāt ſpecie, & partes motus differunt ſpecie.

26 { ID ex eo quoq; ita eſſe videtur.} Secunda ratio ad probandum idem quòd voluptas non eſt motus nec generatio, fieri non poteſt vt aliquid in tempore moueatur, ſed fieri poteſt vt aliquis in non tempore. ſed in momēto ſumat voluptatem. igitur patet quòd voluptas non eſt motus. Ex quibus cōcludit quòd illi non rectè ſentiebant dicendo voluptatē eſſe motum vel generationem: poſtea addit quòd motus & generatio ſucceſſiuè eſt partibilium, & non totorum. Voluptas

verò

verò non eſt partibilium: ſed quoddam totum & cōplexum ſimul. Dubitatur hac in parte, quia dicit ꝙ motus eſt partibilium, & non totorum. Iſta videntur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes eſt totum, ergo omne partibile eſt totum. dicendum ꝙ motus dicitur de eo quod eſt partibile id eſt, quòd non habet omnes ſuas partes ſimul, ſed fit ſucceſſiuè: non dicitur de toto, id eſt de eo quod ſtatim habet ſuum cōplementum, & eſt perfectum ſecūdum eſſe ſuum: ſic hic totum accipitur, & non pro toto integrali, vt patet per exempla Philoſophi de viſione, puncto, vnitate, & huiuſmodi, quæ ſunt integra ſimul. Viſio enim, vt antea accepimus, fit tota ſimul. ſicut & alia multa, vt intellectio, vt imago in ſpeculo, illuminatio in hemiſpherio, & alia eiuſdē generis. voluptas igitur ſimul fit, & inſtanti de ſeipſa ſumpta.

{AT verò ſenſus omnis eius qui circa.} Hæc eſt tertia pars 27
huius capituli. in qua Philoſophus poſteaquā declarauit voluptatem non eſſe motum neq; generationem, nunc declarat naturam voluptatis oſtendendo quid ipſa ſit, & ſeruat quendam ordinem declarando primò quænam ſit perfecta operatio cuiuſq; potentiæ percipientis. & quòd voluptas eſt perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: prætereа quomodo voluptas ſit in quocunque ſenſu, demum quòd non perficit operationem vt habitus ſicut multi putarent. Ex quibus colligi poteſt deſcriptio quædam voluptatis, & etiam eius natura. Dicit igitur in primis, quid eſt in vnaquaq; potentia ſenſus perfecta operatio. nam omnis voluptas eſt in operatione ſicut in fundamento, & in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ ſit perfecta operatio cuiuſque potentiæ percipientis, & probat poſtea quòd voluptas eſt perfectio operationis potentiæ percipiētis. Dicit ergo quòd vnuſquiſque ſenſus habet aliquam voluptatem propriam ſibi, & hæc præpoſitio eſt quaſi per ſe nota, & ideo non probat eam alio modo Philoſophus. In vnoquoque igitur ſenſu qui percipit ſuum obiectum eſt propria quædā voluptas, in ſenſu, inquam qui eſt in actu: & perfecta voluptas in ſuo genere eſt ſenſus bene diſpoſiti. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta ſine impedimento. Vnum, vt potentia talis ſit bene diſpoſita ex ſeſe. Secundum, vt obiectum ſit præſtantiſſimū omniū

quæ à tali potentia percipiuntur & tunc operatio producitur perfectiſſima in genere ab vnoquoque ſenſu vel à tali potentia, & tunc affert hanc concluſionem, quòd voluptas eſt perfectio operationis, quam probat hoc pacto. Id quod ineſt operationi ea ratione qua illa operatio eſt perfecta, eſt perfectio eius operationis: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt perfectio operationis.

28 {IN omni ſenſu.} Scilicet qui eſt in actu: & in mente, ſcilicet actiua. Cõtemplatiõe, id eſt in operatione intellectus ſpeculatiui. Nam per hæc duo verba tãgit vtranque vim intellectiuã, ſcilicet actiuã & ſpeculatiuam, & ſumẽdæ ſunt in actu.

29 {ATQVE non eodem modo.} Declarauit quòd voluptas eſt perfectio operationis: nunc oſtendit quomodo ſit perfectio, & dicit quòd nõ eodem modo obiectũ & voluptas perficit ſenſum ſeu potentiam: ſed ſit vt in medicina. medicus perficit corpus ſanũ, & etiam ſanitas: at medicus eſt vt cauſa efficiens, ſanitas verò vt forma quæ eſt in corpore ſano, ſimiliter obiectũ perficit ſenſum vt cauſa efficiẽs, quia agit in ſenſum: voluptas operationẽ vel potẽtiam operatiuã vt quædam forma. ex quo etiam patet quòd voluptas peruenit ab eadem cauſa effectrice à qua videtur prodire operatio.

30 {IN vnoquoque autẽ.} Declarat id quod ſuppoſuit, id eſt quòd in vnoquoq; ſenſu operante eſt voluptas, & ideo dicimus operationes ſenſuum afferre nobis voluptatẽ, & maximè cùm operatio à potentia bene diſpoſita, & obiecto pulcherrimo cauſatur. Nam requiritur potentiæ diſpoſitio bona vt facile producatur operatio, & optimũ obiectũ vt ſequatur voluptas, nam ſi viſui repræſentetur obiectum horribile, quanuis facilè videre poſſit ſi bene ſit diſpoſitus: tamen non habebit voluptatem, cùm non ſit obiectum pulchrũ aut iocũdum. quare requiritur obiectum bonum & accommodatum, & quanto obiectũ eſt nobilius, tanto videtur eſſe nobilior & perfectior operatio, & maior voluptas. eſt autẽ gradus inter huiuſmodi obiecta vt alterũ altero nobilius ſit: veluti colorum albedo eſt color nobiliſsimus, & ſi quid aliud eſt viſibile nobiliſsimũ præter colores propriè dictos, erit eius viſio nobiliſsima, vt viſio ipſius lucis ſiue luminis cui attribuetur ſumma voluptas in genere tali, vt viſio illa in genere viſionũ eſt nobiliſsima ob nobilitatẽ obiecti. Sicut igitur ex poten-

tia & obiecto naſcitur operatio tanquam ex cauſis,ſic etiā vo
luptas,& quāto potentia eſt melius diſpoſita,& obiectum per
fectius , tanto perfectior operatio,& voluptas maior conſe-
quens operationem tanquam forma quædam perficiens. 31

{PERFICIT autem operationē voluptas.} Ne aliquis cre
deret voluptatem perficere operationem tanquam formam
eſſentialem eius,ideo Philoſophus dicit quòd voluptas per-
ficit operationem nō vt habitus, id eſt forma quædam inter
na & eſſentialis,ſed vt accidentalis quædam forma reſultans
ex ipſa operatione.Nam oriri videtur ab operatione iam per
fecta in ſuo genere, & fit perinde de voluptate & operatione,
ſicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore ætatis be-
ne diſpoſito reſultat pulchritudo quæ nō eſt de eſſentia illius
ætatis,ſed aduentitia quædam reſultans tamen ex illa.Sic igi-
tur ex operatione iam in ſuo genere perfecta oritur ipſa vo-
luptas,& eſt quædam perfectio eius,nō quòd indigeat ad ſuū
eſſe perfectum internum aduentitia forma , id eſt ipſa volu-
ptate cum non conſtituatur per ipſam, pullulat tamen inde
ipſa voluptas, vt quidam affectus proprius, & eam perficit vt
forma,& forma quidem accidentalis. Eſt enim perfectio du
plex: vna quidem interna quæ cōſtituit eſſentiā rei: alia quæ
ſuperuenit rei in ſua ſpecie cōſtitutæ,& pullulat reſultátq; ex
illa,& hoc ſecundo modo,vt diximus , perficit operationem
voluptas quaſi vt quædam forma,& finis reſultans ex illa , &
vt perfectio quædam aduentitia accidentalis,vt pulchritudo
florenti ætati. Notandum quòd ex ſupradictis colligi poteſt
definitio ſiue deſcriptio quædā voluptatis hoc pacto : Volu-
ptas eſt perfectio formalis accidētalis ipſius operationis po-
tentiæ percipiētis proueniēs ex bona diſpoſitione potētię,&
obiecto cōuenienti,& optimo in ſuo genere,& hæc nō diſcre
pare videtur ab ea,quā in ſeptimo attulit,ꝙ voluptas eſt ope
ratio ſine impedimēto.non quòd ſit idem ratione quod ope-
ratio,ſed idē re atq; ſubiecto,differt tamē ratione. vt ibi de-
clarauimus.Eſt igitur voluptas perfectio,non cuiuſq; rei,ſed
operationis. Additur formalis , ne videatur eſſe efficiēs per-
fectio.additur pręterea accidētalis,ne videatur quòd ſit eſſen
tialis.additur poſt hæc potētiæ percipiētis, quia eſt aut intel-
lectus,aut ſenſus,vel coniunctè cum intellectu vel ſenſu:pro-
uenire autem ex potentia bene diſpoſita , & obiecto confor-

mi dicitur, quia ipſa ſequitur operationem neceſſariò, & operatio perfectiſsima in ſuo genere ex talibus oritur: ſic etiam voluptas.

32 {ATQVE quouſque ipſum ſenſibile vel intelligibile.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cauſas quarundam proprietatũ quæ competunt voluptati ſimiliter quæſtiones quaſdam, id eſt tres pertinentes ad declarationem voluptatis. Prima quæſtio eſt, quãdiu perduret in operatione voluptas. Soluit autẽ hoc modo, quòd tandiu perſeuerat in operatione voluptas, quandiu ex vna parte obiectum quod eſt aut ſenſibile vel intelligibile ſit conueniens, & ex alia parte diſcernens ſenſus vel contemplans intellectus, ſint huiuſmodi, id eſt bene diſpoſitæ potentiæ & obiecta optima, & congrua. & affert talem rationem ad hoc probãdum, Quouſq; actiuum & paſsiuum ſimiliter ſunt diſpoſita, eouſque manet idem effectus ex illis prouenieus: ſed potẽtia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum paſsiuum, dicuntur ex cauſa ex quibus prouenit voluptas: ergo quandiu hæc ſimiliter ſeſe habebunt inter ſe, tandiu durabit in operatione voluptas. Nam ſi bona diſpoſitio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas eſt cauſa voluptatis durante tali conuenientia & diſpoſitione, voluptatem quoq; durare neceſſe eſt. Dicit autem Philoſophus, cùm ſunt ſimilia actiuũ & paſsiuum, id eſt cùm ſunt in actu vt obiectũ agat in potentiam, & ſimiliter ſint diſpoſita: vel cùm ſunt ſimilia, id eſt cum potentia ſit aptiſsima ad percipiendum, & obiectum optimũ, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraq; perſeuerant durante bona diſpoſitione & conuenientia amborum. Cùm igitur ex quibus oritur ab eiſdem conſeruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene diſpoſita, & conuenienti obiecto, patet quòd tandiu durabit in operatione voluptas quãdiu ea quæ ſunt cauſa taliter ſe habebunt.

33 {QVANDO igitur nemo cõtinuè.} Secunda eſt quæſtio, qua quæritur quænam ſit cauſa cur nemo capit voluptatem continuè. Reſpondet Philoſophus quòd ratio eſt, quia homo defatigatur operando: ſi enim exercet operationes ſenſitiuas defatigantur inſtrumẽta: ſin intellectiuas, etſi intellectus nõ defatigetur de natura ſua, quia nõ dicitur eſſe in inſtrumẽto corporeo, tamen vtitur illis quæ ſunt in inſtrumẽtis talibus.

O portet

Oportet enim intelligentem phantaſma ſpeculari,vt dicit Philoſophus in libro de Anima.quare cum inſtrumenta defatigentur quæ deſeruiunt ſubminiſtrãtibus intellectui,meritò dicitur quòd homo defatigatur,& non poteſt continuè operari,ſed remittitur aut ceſſat operatio,& eodem modo ipſa voluptas.Cùm verò Philoſophus dicit,nequeunt continuè operari,nõ intelligitur de vegetatiua potẽtia quæ conti- 34
nuè operatur. {NONNVLLA etiam res cũ primò.} Tertio quæritur quænam cauſa ſit cur in principio cum res nouæ fiunt,delectamur illis,poſteà verò nõ ſimiliter.Ratio autem eſt,quia primò trahitur ipſa mens ad operandum intensè,& vehementer circa talem rem percipiendam,veluti illi qui primò rem aliquam intuentur quam antea nunquam viderant,& cum fiat operatio talis vehemẽs,voluptas quoque vehemens cõcomitatur:ſed poſteà re illa cognita fit operatio remiſsior,& etiam ipſa voluptas.Solutio igitur conſiſtit in hoc,quia res nouæ prouocant mentẽ ad intensè operandum,ideo intenſa ſequitur voluptas quæ eſt annexa tali operationi:ſed quia poſteà remittitur operatio,ex conſequenti remittitur quoque ipſa voluptas.Ratio inſuper illa ad hoc propoſitum adduci forſitan poteſt quam Philoſophus affert in ſeptimo,cum inquit,Nulla autem res eadem ex eo nos ſemper delectat,quia non eſt ſimplex noſtra natura. 35

{PVTAVERIT autem quiſpiã.} Affert præterea duas quæſtiones Philoſophus hac in parte,& prima eſt talis.Cur omnes appetunt voluptatem,quam videtur ſtatim ſoluere, dicendo quòd hoc fit quia omnes appetunt viuere,& non vt dormiant,ſed ſecunda vita quæ dicitur operatio,vt in nono declarauit,& hic etiam dicit.Quilibet igitur exoptat viuere, id eſt,operari,& perfectè quidem operari circa ea quæ maximè amat,vt muſicus cantus audire,& ſapiens ſpeculari:ſed cùm voluptas ſit perfectio operationis,& ei connexa,meritò quilibet expetens vitam,id eſt,operationem.expetet etiam voluptatem ex conſequenti, quæ perficit viuere & operari cuiuſque quod eſt expetibile,vt diximus. 36

{QVAERERE verò vtrum viuere propter voluptatem.} Affert tertiam quæſtionem Philoſophus reſultantem ex dictis:nam expetunt homines viuere,& etiam voluptatem,vt dictum fuit.An igitur vitã propter voluptatem,an voluptatem

tem propter vitam? nō ſoluit hic Philoſophus,ſed in ſequentibus dicet ea ex quibus colligi quoquo modo ſolutio poteſt. Notandum quòd operatio videtur principalius expeti quàm voluptas,quia voluptas eſt quies appetitus non de ſe,ſed in re delectante appetitum,ſiue ſit res ſiue operatio:ſed nemo acquieſcit in aliquo niſi exiſtimet illud eſſe ſibi conueniens: ergo videtur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas:nam in operatione conuenienti ſibi acquieſcit appetitus.Præterea cū perfectio videatur eſſe ob id quod perficitur,perfectio,inquam,huiuſmodi accidentalis meritò voluptas videbitur eſſe ob vitam,id eſt ob operationem:ergo principalius appetitur operatio,operatio nanque videbitur eſſe quaſi cibus:& nutrimentū viuentium vita ſecūda,& voluptas veluti cōdimentum quoddam perfectæ operationis, quam ſagaciſsima natura ideo iunxiſſe cum operatione videtur,vt facilius vel libentius operemur.Verùm ſicut condimentum appetimus ob ipſum cibum quo viuimus,ſic voluptatem appetere videmur ob ipſam rationem perfectā qua propriè viuimus,ſecunda ſcilicet vita.Tales igitur rationes ad hoc propoſitum afferri ſolent,ſed iſta ſunt cōiuncta,vt dicit Philoſophus,vita perfecta,id eſt operatio perfecta & voluptas,nec ſeparantur niſi ratione:tamē ſi ordo ponatur,primò & principaliter magis expeti videtur vt finis,vita,& operatio,quàm voluptas,vt dictū eſt ſuprà.Dubitatur quia Philoſophus dicit quòd hæc duo ſunt cōnexa,vita,inquam,atq; voluptas.hoc non videtur verum.quia ſi vita capiatur pro vita prima,& pro ipſo eſſe,patet quòd voluptas non eſt cū tali vita quæ dicitur prima,& primus actus:ſin pro ſecunda vita, id eſt,operatione,vt ſumere videtur Philoſophus,tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore:vt ſi quis agēs aliquid,veluti muſicus audiens cantum corpore crucietur.Dicendum primò quòd Philoſophus ſumit hic vitam pro ſecunda,& pro ipſa operatione,& non quauis,ſed perfectiſsima,ita vt non ſit impedita aut ex parte potētiæ percipientis vel obiecti.Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in inſtrumentis deſeruientibus potentiæ tali vt non poſsit benè diſponi ad operandum:quare habet dolorem corporis,& impeditur ne operetur ſecundum vires humanas:ſed operatio perfecta & ipſa voluptas non videntur poſſe ſeparari.

Quòd

Quòd voluptates inter ſe ſpecie differant.

CAPVT V.

VNde & ſpecie uoluptates differunt. Nã ea quæ 37
ſunt diuerſa ſpecie, à diuerſis perfici putamus. Sic enim ſunt & ea quæ à natura, & ea quæ ab arte conficiuntur: ut animalia, arbores, pictura, ſtatua, domus, uas & ſimilia. Similiter igitur & operationes differentes ſpecie, à differentibus ſpecie proficiſcuntur. operationes autem mentis, ab operationibus ſenſus: & hæ rurſus inter ſeſe differunt ſpecie. igitur & uoluptates quæ ipſas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit, 38
quia unaquæque uoluptas eſt ei propria operationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui nanq; cum uoluptate operantur, ſingula magis diſcernunt, atque exactius comprehendunt. ueluti geometræ fiunt, qui geometrica gaudent contemplatione: magíſque intelligunt ſingula. Similiter & qui muſicam amãt, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæterorúmque ſinguli omnes in opere proficiunt proprio, hoc ipſo ſe oblectantes. Voluptates igitur augent operationes. At ea quæ augent, propria ſunt. quæ uerò diuerſis ſpecie propria ſunt, & ipſa diuerſa ſpecie ſunt. Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita 39
eſſe: quia uoluptates quæ à diuerſis ſunt, impediunt actiones. Qui nanq; fiſtulis delectantur, nequeunt mentẽ ſermonibus adhibere, ſi quẽpiam audierint modulantẽ: magis modulandi gaudentes arte, quam operatione præſenti. Voluptas igitur ea quæ à modulandi facultate prodit, operationem quæ eſt circa ſermones corrumpit. Hoc idem & in cæteris uſu uenit cùm circa duo ſimul quiſpiã operatur. Operatio nanque iucundior alteram excludit. & ſi multum uo-

luptate

*luptate præcellat,magis extrudit:atque adeò ut neque ope=
retur per illam. Quocirca cùm uehementer aliqua re gaude=
mus,non ualde aliud agimus & alia facimus,cùm parũ no-
bis alia placent:ut in ſpectaculis,qui bellaria edunt, id ma=
ximè faciunt cùm uiles ſunt qui cõtendunt. Cùm igitur pro-
pria quidem uoluptas exactas operationes reddat,& diu=
turniores ac meliores efficiat,alienæ uerò extenuent atque
corrumpant,conſtat ipſas inter ſeſe uehemẽter diſtare. Alie-
næ nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores efficiunt.
Etenim proprij dolores operationes ipſas corrumpunt. ut
ſi huic ſcribere,illi rationẽ ſubducere iniucundum eſt atque
moleſtum:hic non ſcribit,ille rationẽ non ſubducit:quippe
dolorem cùm afferat operatio. Circa igitur operationes cõ=
trarium à proprijs uoluptatibus & doloribus accidit. Atq;
uoluptates doloréſue proprij ſunt,qui in operatione per ſe=
ipſam fiunt. Alienas uerò uoluptates ſimile quid ei facere
dicimus,quòd ipſi dolores efficiunt. corrumpunt enim,etſi
40 non ſimiliter,operationes. Cùm autẽ operationes probi=
tate differant atq; improbitate,& aliæ quidẽ ſint expeten=
dæ,aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutræ:ſimiliter ſeſe habent
& uoluptates. nam unicuiq; operationi eſt propria quæ=
dam uoluptas. Quæ igitur ſtudioſæ propria eſt,ea eſt pro=
41 ba:quæ uerò prauæ,ea eſt improba. Etenim & cupiditates
honeſtarum quidem laudabiles ſunt,turpium uerò uitupera=
biles. Magis autem propriæ ſunt operationibus uoluptates
quæ ſunt in ipſis,quàm ipſæ cupiditates. Nam hæ quidẽ ſe=
iunctæ ſunt. & temporibus & natura. illæ uerò propin=
quæ ſunt operationibus,atq; adeò indiſtinctæ ut contentio
ſit,ſi idẽ ſit operatio & uoluptas. Nõ tamen ipſa uoluptas
mentis eſſe uidetur operatio,neq; ſenſus:Eſt enim abſurdũ.
Sed quia non ſeparatur,idẽ quibuſdã uidetur. Vt igitur ope-*

rationes ſunt diuerſæ, ſic & uoluptates. Differt autem ui= 42
*ſus à tactu puritate: & auditus ac odoratus à guſtu. Simi=
liter igitur & uoluptates differunt. & ab his item hæ quæ
ſunt mentis. Et hæ rurſus differentiam inter ſeſe ſuſcipiunt.
Videtur autem unicuique animalium & propria quædam* 43
*eſſe uoluptas, ſicut & opus. eſt enim ea quæ comitatur ope
rationem. In ſingulis etiam intuenti id ita eſſe patebit. Alia* 44
*nanque uoluptas eſt equi, alia canis, alia hominis. quemad=
modum & Heraclitus dicit: aſinum ſtramina magis optare
quàm aurum. aſinis enim pabulum auro iucundius eſt. Vo=
luptates igitur eæ quæ ſunt diuerſorum ſpecie, differunt ſpe-
cie: eas uerò quæ ſunt eorundem, conſentaneum eſt rationi
diuerſas non eſſe. In hominibus autem non mediocriter di=* 45
*ſcrepant. Eadem enim alios dolore afficiunt, alios delectãt.
& alijs quidem moleſta ſunt, odióque habentur, alijs uerò
iucunda ac amabilia ſunt. Hoc & in dulcibus accidit. Non
enim eadem dulcia febricitanti atque ſano uidentur. neque ca
lidum idem infirmo, atque optimam habitudinem habenti ui
detur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem tali=* 46
*bus id eſſe tale conſtat, quod ſtudioſo uidetur. Quòd ſi hoc
rectè dicitur, quemadmodum & apparet et eſt, atq; uirtus:
& bonus hoc ipſo quo talis eſt, omnium eſt menſura: erunt
& uoluptates profectò quæ huic uidentur, & iucunda qui=
bus gaudet ipſe. Atque non mirum eſt ſi ea quæ huic mole-
ſta ſunt, alicui uideantur eſſe iucunda. multæ nanque corru=
ptelæ deprauationéſque hominum fiunt. iucunda autem non
ſunt, ſed his, & ita diſpoſitis. Eas igitur quæ ſunt ſine con=
trouerſia turpes, conſtat non eſſe dicendum uoluptates eſſe
niſi corruptis. Earum uerò quæ probæ uidentur eſſe, qualẽ* 47
*aut quam dicendum eſt hominis eſſe, an ex operationibus
conſtat? has enim ipſæ uoluptates ſequũtur. Siue igitur una*

ſit,ſiue plures operationes perfecti uiri,atque beati,eæ uo-luptates quæ has perficiunt,propriæ dicendæ ſunt hominis uoluptates. Cæteræ uerò ſecundò,& perparum, quemadmodum & operationes.

COMMENT.

37 VNde & ſpecie voluptates differre videntur.} Hoc eſt quintum cap. huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit plura ex quibus colligi poterat definitio voluptatis: nunc ex conſequenti affert & oſtendit voluptates eſſe ſpecie diuerſas vt magis particulariter eius naturã percipiamus. Diuiditur autem quatuor in partes quæ ſuis in locis patebunt. In prima parte Philoſophus probat voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationũ,& probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuerſarum operationũ ſpecie, ſunt diuerſæ ſpecie: ſed voluptates ſunt perfectiones operationũ differẽtium ſpecie: ergo voluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Patet ratio ex textu Philoſophi afferẽtis exẽplum naturæ & artis: nam illæ res quæ ſunt diuerſæ ſpecie, à diuerſis perfectionibus ſpecie vidẽtur perfici. Differunt enim animalia, arbores, ſtatuæ,& ſimiliter perfectiões eorũ diuerſæ ſunt, quia alia eſt perfectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor ſenſuum, huius verò fœcũditas fructuũ: & item alia perfectio domus quàm ſtatuæ,& ſic de aliis. Patet quoque ꝙ operationes ſenſus ſunt diuerſæ ſpecie ab operationibus mẽtis: ergo perfectiones earũ, id eſt voluptates erũt diuerſæ ſpecie.

38 {HOC autem ex eo quoque,} Secunda eſt ratio talis, Ea quæ ſunt propria,& accommodata operationibus differentibus ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed voluptates ſunt huiuſmodi: ergo voluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per ſe, differunt ſecundum differentiam & diuerſitatem ſubiectorum in quibus ſunt. Minor declaratur à Philoſopho. nam ea quæ augent operationes, ſunt propria & accommodata illis: ſed voluptates augent & conſeruant operationes, quia illi qui operantur cum voluptate magis diſcernunt ſingula circa quæ operantur, vt ij qui gaudent geometricis facilè euadunt geometræ,& ſimiliter de aliis. Cùm igitur voluptates augentes operationes ſint illis conformes,& propriæ,&

opera

operationes diuerſæ ſint ſpecie: proculdubio & ipſæ volupta-
tes erunt diuerſæ ſpecie. {PRAETEREA hoc ipſum eo ma- 39
gis.} Tertia ratio quæ ſumitur ex effectu contrario quo ma-
gis patet voluptates differre ſpecie: Ea quæ faciunt effectus
contrarios & diuerſos ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed
voluptates diuerſarum operationum ſunt huiuſmodi: ergo
voluptates diuerſarum operationum ſunt diuerſę ſpecie. Ma
ior eſt manifeſta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effe-
ctus cõtrarios & diuerſos, quia albedo diſgregat, nigredo cõ-
gregat viſum, ſunt diuerſa ſpecie. Minor probatur à Philoſo-
pho primò exemplis, quòd voluptates quæ proueniunt à di-
uerſis & alienis impediũt operationes quibus operationibus
voluptates non ſunt propriæ. Si enim eſſent propriæ, augerẽt
ipſas: ſed ſunt alienæ, ideo deuaſtant, & corrumpunt vel mi-
nuunt; vt voluptas fiſtularum deſtruit vel minuit voluptatẽ
ſermonis, & ecõtrà. Sic etiam in aliis euenire videtur, cùm cir
ca duo ſimul quis operatur, voluptates tunc producunt effe-
ctus contrarios & diuerſos, quia vna conſeruat alia corrum-
pit vel potius minuit: & hinc eſt quòd operatio iocundior
excludit minus iocundam. & ſit cum aliqua re vehementer
delectamur, nihil aliud fermè agamus niſi quòd operamur
circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pa-
cto Si proprij dolores faciunt effectum eundem quem faciũt
alienæ voluptates, & proprij dolores faciunt effectũ contra-
rium propriis voluptatibus, proculdubio & alienæ volupta-
tes efficiunt etiam ipſæ effectum contrarium propriis vo-
luptatibus: quando enim potentia non eſt bene diſpoſita, &
obiectum non eſt conueniens fit proprius dolor, vt qui ægrè
ferunt ſcribere vel computare impediũtur dolore & difficul
tate ne operentur. quare voluptas propria perficit, & auget o-
perationem, dolor minuit & corrumpit: voluptas quoque
aliena ſimile efficere videtur, veluti qui delectatur muſica ne
gligit geometriam & geometricam voluptatem (vt ita lo-
quar) ſibi alienam. Quare proprij dolores, & alienæ volupta-
tes idem bene faciunt: ſed non ſimiliter quod adiunxit Philo
ſophus, quia aliena voluptas videtur minuere operationem,
dolor verò impedire ne producatur, vel ipſam deſtruere. Ex
iis patet principalis cõcluſio, quòd voluptates operationum
quæ ſunt diuerſæ ſpecie, & ipſæ quoque differunt ſpecie.

40 {CVM auté operationes probitate.} Hęc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm declarauit voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum: nunc idẽ oſtendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima, ſicut ſe habent inter ſe operationes, ita & voluptates: ſed operationes ita ſe habent inter ſe quòd differunt probitate & improbitate, & quædam ſunt fugiendæ, quædam expetendæ, quædam neutræ, ita & voluptates ſe habere videntur. Patet ratio, quia operationũ, quædam honeſtæ & probæ, vt ſtudioſæ, & ipſa felicitas, quæ ſunt per ſe expetẽdæ: quædã improbæ, vt vitioſæ, quæ ſunt per ſe fugiendæ: quædam neutræ, vt ſunt quædã operationes neceſſariæ. quales igitur erũt operationes, tales videbũtur voluptates: ſed operationes differentes probitate & improbitate videntur differre ſpecie: ergo & voluptates quæ eas comitantur ſpecie erunt diuerſæ.

41 {ET enim cupiditates rerũ quidem.} Secunda ratio, ſi cupiditates differunt ob diuerſitatem operationũ vt aliæ ſint per ſe fugiendæ, aliæ expetendæ, aliæ neutræ: ſic etiam & multò magis differunt voluptates: at primũ eſt, ergo & ſecundum. Cõſequentia patet: nã de quo minus videtur ineſſe, & ineſt: ergo & de quo magis. Coniunctæ enim magis ſunt voluptates ipſis operationibus quàm cupiditates quæ partim tẽpore videntur ſeparari ab operationibus, partim natura: voluptates verò ita ſunt cõnexæ vt cõtrouerſia ſit vtrum ſit idẽ operatio & voluptas. aſſumptio eſt de ſe manifeſta. Cupiditates enim rerum honeſtarũ dicuntur honeſtæ, turpium verò turpes: ſed quia Philoſophus dixit vt dubitatio ſit vtrũ operatio & voluptas ſit idem, ne exiſtimaretur quòd ſint penitus idem, remouet ſuſpicionem, dicendo quòd non ſequitur, non ſeparantur, quia ſunt cõnexa: ergo nõ differũt. quia multa ſunt talia, veluti affectus proprij reſpectu ſubiectorũ ſuorũ, & tamen ſunt diuerſa. quare voluptas nõ eſt mẽs. id eſt operatio mẽtis, nec ſenſus, id eſt, operatio ſenſus. Differunt enim ratione. Notandum quòd tria affert hic Philoſophus, cupiditates, operationes, voluptates, & hunc ordinẽ habere vidẽtur vt cupiditates antecedant operationes & tempore & natura: tempore, quia cupimus aliquid operari priuſquam illud operemur, & dicũtur turpes ſi turpiter cupimus. vel inhoneſtas producere operationes, & honeſtæ ſi honeſtas & probas. Natura quoq; procedunt

cedunt,quia operatio videtur eſſe actus perfecti & conſtitu-
ti,cupiditas imperfecti: ſic igitur cupiditates operationes
præcedũt.ſed operationes cum voluptatibus ſunt ſimul tem-
pore,& origine vidētur præcedere,ſicut ſubiectum propriũ:
nam licet non ſeparētur,tamen ſubiectũ ſecundũ eſſentiam
ſuam eſt in primo modo dicendi per ſe,affectus verò in ſecũ
do.Vult igitur Philoſophus quòd voluptas magis conueniat
cũ operatione quàm cupiditas:nõ tamē quòd ſit penitus idē:
ſed differunt illa duo ratione,vt ſæpius dictum fuit:nam per
operationem operamur,veluti per intellectionem intelligi-
mus,per voluptatem delectamur.Intellectio igitur tendit ad
obiectum vt intelligibile,voluptas verò ad idē vt delectabi-
le & voluptarium.quare vt ad propoſitum redeamus,ſi cupi-
ditates reſpectu operationum à quibus magis diſtant quàm
voluptates dicuntur differre ſpecie,multò magis differēt vo-
luptates reſpectu earundem quæ ſunt eis annexæ.

{A T vero viſus differt à tactu puritate.}Hęc eſt tertia pars 42
huius capituli in qua Philoſophus oſtendit diuerſitatem volu
ptatũ ex parte puritatis & impuritatis operationum hoc mo
do,Sicut ſe habēt inter ſe operationes,ſic & voluptates quę ſe
quuntur eas,ſed operationes ita inter ſe habent vt aliæ ſint
puræ,aliæ nõ puræ,& aliæ magis,aliæ minus: ſic ſe habebunt
voluptates.Cõſequentia vel ſimilitudo illa antea eſt proba-
ta:aſſumptio declaratur,ſcilicet ꝙ operationũ alia pura,alia
nõ pura,& alia item purior quàm alia,veluti viſio eſt purior
quam auditio,& auditio(vt ita loquar)eſt purior quam olfa-
ctio,& ſic ſucceſsiuè:mentis prætereà operatio eſt longè pu-
rior quã ſenſitiua,quia à nobiliori prodit potentia.Prætereà
operatio videtur dici pura & non pura reſpectu conditionis
materiæ,& magis aut minus pura ſecundũ ꝙ magis aut mi-
nus miſcetur cũ materia,aut ſeparatur ab eadē vel conditio-
nibus eius:vnde formæ illæ puriſsimæ dicuntur quæ ſunt ſe-
paratæ ab conditionibus materiæ.Verùm cùm duplices ſu-
mantur operationes quibus percipimus,intellectiuæ ſcilicet
& ſenſitiuæ,habent ordinem inter ſe.Primò ſenſitiuarum pu
rior eſt ipſa viſio quàm cuiuſquam alterius ſenſus,& obiectũ
habet minus materiale,& modũ ſentiendi & immutationis
magis ſpiritalem (vt ita loquar.) Secundo gradu perfectio-
nis eſt auditus,deinde olfactus,& ſic ſequũtur alij ſucceſsiuè:

quare inter ſe cōparatæ ſenſitiuæ habent gradum puritatis, vt diximus: ſin verò cōparentur cum mentis operationibus, longè ſunt inferiores: & quāuis de omni ſenſu hoc vniuerſaliter dicatur, vt ſenſus ſit id quod ſuſceptiuū eſt formarū ſenſibilium ſine materia, tamē ſpecies illæ nō dicuntur liberatæ à conditionibus materiæ, id eſt hic & nunc & huiuſmodi cōditionibus. Quare immutatio ſenſus fit per ſpecies ſenſibiles nō liberatas à conditionibus materialibus, vt hic & nunc & ſimilibus: ſed immutatio mentis fit per ſpecies intelligibiles quæ ſunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ, vt oſtendit Philoſophus in libro de Anima. Quare tales operationes vidētur eſſe vehemēter puræ, & longè puriores quam ſenſus: habēt tamē & ipſæ intellectiuæ gradum inter ſe, quia ſpeculatiuæ ſunt puriores quàm actiuæ, & obiectum habent longè excellentius, & præcipuè cùm verſantur circa ſubſtantias ſeparatas, & ipſum maximè deum, cuius ſpeculatiua puriſsima eſt omnium, & ex conſequenti voluptas quæ eā conſequitur. Ex iis patet quòd cùm operationes ſenſitiuæ differant puritate ab intellectiuis, quia intellectiuæ ſunt lōgè puriores, & item ſenſitiuæ inter ſe, & eodem pacto intellectiuæ inter ſe, per conſequens voluptates quæ ſequuntur tales operationes differunt & diuerſæ erunt inter ſe ſicut & illæ.

43 {VIDETVR autem cuiq; animaliū} Hæc eſt quarta & vltima pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtēdit voluptates inter ſe differre ſpecie ex diuerſitate ſubiectorum, in quibus illæ ſuſcipiūtur, id eſt ſubiectorū quæ ſumūt ipſas voluptates, & particulariter hoc oſtēdit de ipſis hominibus. Probat autē in primis ratione, deinde inductione, ꝙ animalium differentiū ſpecie, diuerſæ ſunt ſpecie voluptates, hoc pacto, Diuerſorum ſpecie animaliū diuerſæ ſunt operationes inter ſe, & cuiq; illorum propriæ: ſed voluptates ita ſe habent ſicut ſe habēt operationes: ergo voluptates diuerſorū animalium erunt diuerſæ inter ſe, & illis propriæ. alia eſt enim operatio vnius animalis quæ eſt ſibi propria, & alia alterius: ſic etiam

44 & ipſa voluptas. {ATQVE in ſingulis etiā intuenti.} Probat idem inductione, nam ſi velimus intueri ſingula animalia, reperiemus aliam eſſe voluptatē leonis, aliā equi, aliam aſini, & ſic de aliis animalibus quorū quodlibet habet ſuam propriā voluptatem, & diuerſam à voluptate alterius ſpecie

anima

animalis:& hoc etiã confirmat autoritate Heracliti. Ex quibus cõcluditur quòd animaliũ differẽtiũ ſpecie diuerſæ ſunt ſpecie voluptates, videretur quoq; cõſentaneũ rationi vt eorundem ſpecie animaliũ eædẽ eſſent ſpecie voluptates, tamẽ in hominibus variatur regula. Notandũ ꝙ diuerſorũ animaliũ voluptates videntur eſſe diuerſæ:& vna ratio eſt, ꝙ vnum quodq; animal videtur habere operationẽ propriã atq; exinde propriã voluptatem. Alia ratio eſt, quòd animalia non delectantur eiſdem, ſed diuerſis afferentibus voluptatem: & vt illa efficientia voluptatem ſunt diuerſa, ſic etiã ſunt voluptates prouenientes ab illis diuerſæ inter ſe, & cuique propriæ. & de iis intelligendũ, non de cõmunibus quæ omnibus competũt inquantũ ſunt animalia. ſed probat Philoſophus ſuum propoſitum de voluptatibus propriis,& accommodatis cuique, quia ſufficit quòd illæ differant ſpecie, ſicut animalia.

{IN hominibus tamen non mediocriter.} Oſtendit Philoſophus nunc ex diuerſitate hominũ differre voluptates, quia ſi in aliis in animalibus conuenientibus ſunt quædã propriæ voluptates, vt equis omnibus quædã voluptates accommodatæ, ſimiliter leonibus,& aliis eodẽ pacto, tamen in hominibus variãtur. Nam alia alios delectãt:& alia alios perturbãt, vt vitioſa moleſta ſunt probis. delectant improbos: ægrotis ſimiliter & ſanis alia ſunt iucunda, & vnuſquiſq; videtur delectari eo quod eſt ſibi amabile, atq; vt in primo inquit Philoſophus, id eſt hominum cuiq; voluptati cujus amator dicitur quiſq;: vt equus equorũ amatori,& amatori iuſtorum iuſta,& omnino virtutũ amatori ea quæ per virtutẽ efficiũtur. 45

{IN vniuerſis autem talibus.} Oſtendit hac in parte Philoſophus quòd inter omnes voluptates humanas ea eſt optima quæ eſt ſtudioſi hominis hoc pacto: Eius hominis voluptas qui eſt menſura omniũ operationũ & voluptatũ humanarum eſt potiſſima & vera voluptas: ſed ſtudioſus homo,& virtus ipſa ſunt menſura operationum & voluptatum humanarum: ergo eius voluptas eſt ſumma & potiſſima inter humanas voluptates. Patet ratio: quia in vnoquoque genere id quod eſt menſura, eſt optimum & præſtabiliſſimũ in illo genere. Sed antea ſæpius probatũ eſt ſtudioſum & virtutem eſſe menſuram,& regulam operationũ humanarũ, ita vt reſpiciẽtes ad illam rectè dicimus & diiudicamus hunc actũ bonum 46

eſſe vel malū,hæc cū ita ſint,dicit Philoſophus quòd non eſt mirandum ſi ea quæ ſunt moleſta ſtudioſo, aliis non ſtudioſis videantur iucunda. multæ enim ſunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habentibus guſtum corruptū ea interdum placeant quæ non ſunt bona,ſicut ægrotantibus quædam dulcia quæ non ſunt amara, vel amara quæ ſunt dulcia. Regula autem à ſtudioſo & ſano ſumenda eſt,quia talis eſt res vel bona vel praua ſicut ei videtur qui habet iudicium ſanum. & ex iis concluditur quòd voluptates quædam ſunt veræ & propriæ, quædam ſecundum quid,& non propriæ, ſed apparentes: & ex conſequenti apparet quòd ſunt diuerſæ ſpecie.

47 { EARVM VERO quæ probæ videntur eſſe. } Oſtendit hac in parte philoſophus quæ voluptas ſit preſtabiliſsima inter voluptates probas quæ competunt homini ſtudioſo,nam cùm variæ ſint,& à variis potentiis ac obiectis proueniāt,habent gradus inter ſe.& dicit ꝙ hoc percipere poſſumus ex operationibus:qualis enim operatio erit, talis erit voluptas: ſed operationes habent gradus,& earum alia eſt præſtantior alia,ſic etiam voluptates eūdem ſequētur ordinem, ꝙ ſi vna erit operatio præſtantiſsima omnium, voluptas quoq; quæ eam comitatur erit potiſsima : ſin plures, ita etiam voluptates erunt plures. Dantur enim gradus, vt diximus. & poſthabeamus turpes voluptates quæ non ſunt appellandæ voluptates,& loquamur de ſtudioſis, & probis, de quibus videtur loqui Philoſophus. Hæ igitur cùm habeant gradus ſecundum operationes,vt dictum eſt. accedendū eſt ad vltimā & perfectiſsimam omniū.ſiue ſit vna,ſiue duplex,id eſt actiua,& ſpeculatiua,& ideo dicit,ſiue ſit vna ſiue plures,quia iſtæ duæ obtinent ſummū locum in genere ſuo, tamen ſi conferatur genus cum genere,& ipſæ inter ſe,proculdubio ſpeculatiua longè anteponitur actiuæ, Philoſophi ſententia. Voluptates quoque ſequentes huiuſmodi operationē eādem rationem inter ſe habebunt,vt qualis ſit ratio inter operationem & operationem,talis ſit inter voluptatem & voluptatē. Primò enim prima erit ea quæ conſequitur ſpeculatiuam operationē, prima quoq; in genere ſuo ea erit quę ſequitur actiuā operationem, reliquæ autem ſecundariò, vt dicit Philoſophus. Notandum quòd ſi aliquis quæreret,quæ nam cauſa ſit cur alia animalia quæ ſunt eiuſdem ſpeciei, & vnaquæq; in ſpecie ſua,habeant

propriaſ

propriàs voluptates, in hominibus autē nō mediocriter varientur: vt dixit Philoſophus. Dicendum ꝙ alia animalia feruntur inſtinctu naturæ ad ſuas voluptates, homo verò ratione & electione agit ſuas operationes.& ideo habet multas varietates, quia alij habēt corruptū, alij bonum,& ideo diuerſas producunt operationes,& diuerſas & varias habent voluptates & perſequuntur, cætera verò animalia aguntur,& non propriè agunt.Homo autem eſt liberi arbitrij,& habet rationem & volūtatem,& ſequendo diuerſa voluptaria (nam alia alios delectant) diuerſas ideo perſequitur voluptates.

De felicitate. CAP. VI.

Dictis autem iјs quæ ad ipſas uirtutes ac amici= 48
tias uoluptatéſque pertinent : de felicitate fi=
gura dicere reſtat. quippe cùm finem humana
rum rerum ipſam eſſe ponamus. Si igitur ea
quæ prius dicta ſunt, repetierimus: orationem ſanè feceri=
mus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habitum non 49
eſſe. ineſſet enim dormienti per uitam, plantarum uita ui=
uenti, & in calamitatibus maximis conſtituta. Quòd ſi 50
hæc non placent: ſed ponendum eſt potius ipſam operatio=
nem eſſe quandam, ut prius eſt dictum, & operationum
aliæ ſunt neceſſariæ & ob alia, aliæ per ſeipſas expetibiles:
perſpicuum eſt felicitatem earum aliquam operationem
eſſe, quæ ſunt per ſe & non ob aliud expetendæ. Felici=
tas enim nullius indiget rei: ſed eſt ex ſeſe ſufficiens.
Operationes autem eæ per ſe ſunt expetibiles, à quibus
nihil præter operationem quæritur. Tales uerò uidentur 51
eſſe actus iј qui à uirtute proficiſcuntur. Honeſta nanque
ſtudioſáque agere ex iјs eſt quæ per ſe expetuntur. Et item
ludorum iј qui ſunt iucundi. non enim ob alia ipſos expe=
tunt. damna nanque potius ex ipſis quàm commoda ſuſci=
piunt, & corpus & patrimonium negligentes. Confu=

giunt autem ad talia oblectamenta & plerique eorum qui
beati eſſe dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio
habentur ij qui in talibus oblectamentis ſunt dextri.in iis e=
nim ſeipſos præbent iucundos,quæ illi affectant.indigent au
tem talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere:
propterea quòd hiſce uacant homines ij qui ſunt in poteſta=
52 *tibus conſtituti. At nullum fortaſſe ſignum tales ſunt ho-*
mines.nam nec uirtus in poteſtatibus, nec intellectus conſi
ſtit, à quibus operationes ſtudioſæ proficiſcuntur. Nec ſi
illi cum ſynceram liberalémq; uoluptatem non deguſtarint,
ad corporis confugiunt uoluptates.propterea putandum eſt
has magis expetibiles eſſe. Et pueri enim quæ apud ſeipſos
in pretio ſunt , præſtabiliſſima eſſe putant. Conſenta=
neum igitur eſt rationi, ut pueris & uiris diuerſa pretioſa
53 *eſſe uidentur, ſic & prauis & ſtudioſis uideri. Vt igitur*
ſæpe dictum eſt, & pretioſa & iucunda ſunt ea, quæ ſtu=
dioſo uiro talia ſunt. Vnicuique autem ea eſt operatio ma-
ximè expetibilis quæ ab habitu proprio prodit, & ſtudio=
ſo: igitur ea quæ proficiſcitur à uirtute. Felicitas ergo
54 *non in ludo iocóue conſiſtit. Etenim abſurdum foret huma*
num finem iocum eſſe: & negotia multa moleſtiáſue per
totam uitam cauſa iocandi ſuſcipere. Cuncta enim ferè
propter felicitatem alterius expetimus gratia. hæc enim eſt
finis. Studere aûtem & laborare gratia ioci, ſtultum pro
55 *fectò nimiſque puerile habetur & eſt. Iocari uerò ut ſtu=*
deas.ſecundum ſententiam Anacharſidis rectè ſeſe habet.Io=
cus enim requieti ſimilis eſt,atq; cùm continuè nequeant ho
56 *mines laborare,indigēt requiete.Nō igitur eſt ipſa requies fi*
nis.fit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtu-
te cōſiſtit.Hæc autē uita cū ſtudio eſt,& in ſeriis,ſed nō in
ioco cōſiſtit.Atq; ea quæ ſtudioſa ſunt ſeriáue, præſtabilio-

ra ridiculis & iis quæ ioco fiunt. Et operationem ſemper 57
melioris & partis & hominis, ſtudioſam magis dicimus
eſſe. melioris uerò præſtabilior eſt, & ad felicitatem iam
magis attinens. Frui præterea quiuis & mancipium uolu= 58
ptatibus corporis, non minus quàm optimus homo poteſt.
at felicitatem nemo mancipio tribuet, niſi & uitam tribue-
rit ſtudioſam. Felicitas enim non in talibus conſiſtit modis
uiuendi ſed in operationibus quæ à uirtute proficiſcuntur,
ut prius etiam diximus.

COMMENT.

DICTIS autem iis quæ ad ipſas virtutes ac amicitias. } 48
Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus docet de felicitate quæ humanarum rerum eſt vltimus finis, & hoc congruè: quia finis eſt id quod primum in intentione proponitur, & ſecundum hoc videtur cauſa eſſe, & eſt omnium eorum quæ inueniuntur propter ipſum cõſequendum. idem etiam eſt vltimum cũ iam per inuenta cauſetur. & ſecundum hæc videtur habere rationem effectus: vndẽ virtutes & operationes præcedẽtes ſtudioſæ, cauſa effectiua ſunt felicitatis, felicitas autem eſt cauſa finalis earũ: veluti motio eſt cauſa effectiua ſanitatis, & ſanitas cauſa motus, cauſa, inquam, finalis, cauſæ enim ſibi ſunt inuicẽ cauſæ in diuerſo genere, vt inquiũt: ſed finalis principaliſsima dicitur omnium aliarum, & cauſa cauſarum, vt oſtendit Philoſophus in libro Phyſicorum. Felicitas ergo cùm ſit cauſa finalis reſpectu virtutum & operationum ſtudioſarum præcedentium ipſas virtutes, iure erit principalior cauſa quàm illa quæ ordinantur ad ipſam. Cùm igitur felicitas ſit primũ in intentione, ideo prima à Philoſopho propoſita eſt, deinde declarata ſunt media quæ ad ipſam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu neceſſaria, id eſt virtutes, tum amicitiæ, tum voluptates, quorum omnium exactiſsimam doctrinam tradidit nobis Philoſophus, vt per ea quæ ad felicitatẽ ducunt, & reſolutionem ſuæ definitionis, paulatim innoteſceret nobis ipſa felicitas. meritò igitur ea in primo libro propoſita ſicut eſt primum in intentione, deinde iis omnibus pertractatis quæ ſunt media quæ ad illam ducunt, & in media do-

ctrina

ctrina collocatis:nunc tandem eam exequitur vltimo loco, quia eſt vltimum in executione.quare vt eſt primum,in intentione quoque proponitur nobis:vt eſt vltimum,in executione.Vltimo etiam loco Philoſophus eam exequitur declarando ipſam ſecundũ ſpecies ſuas,& præſertim ſpeculatiuã, de qua antea Philoſophus parum tetigerat,ſed in hũc locum potius diſtulerat.Itaq; ipſam felicitatem diuidit in actiuam & ſpeculatiuam,& comparat eas inter ſe,oſtendẽs alterã eſſe altera præſtantiorem:ſed quia vtrique felicitati voluptates annectuntur,& à quibuſdam credebantur eſſe vltimi fines, ideo præmiſit doctrinam de voluptate,multa tradendo nobis cognitu neceſſaria,vt vidimus,Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula.In primo tractat de felicitate in communi & in genere.In ſecundo de felicitate ſpeculatiua. In tertio de felicitate actiua,& comparat ambas inter ſe.In quarto de ferendis legibus,vt oſtendat oportere nos hæc non ſolum cognoſcere:ſed etiã deducere in actum.& illud vltimum capitulum videtur eſſe quaſi quidam nexus libri ciuilium.Primum capitulũ diuiditur in quatuor partes,quæ ſuis locis patebunt.In prima itaq; Philoſophus proponendo ſuã intentionem dicit quòd pertractatis iis quæ pertinẽt ad virtutes & amicitias,& voluptates,relinquitur vt ſummatim de felicitate loquamur:quæ cum ſit finis primò propoſitus,& multa ſint tractata à nobis quæ ad eam inueniendam & conſequendam pertinent,conſentaneum eſt rationi,nunc quoq; vltimo loco de ea concludamus ſummatim quæ ſunt cognitu neceſſaria,breuiter repetendo quædam antea dicta,vt facilior & euidentior fiat explicatio eius.

49 {DIXIMVS itaque felicitatẽ.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus repetẽdo iam antea dicta in primo libro,oſtendit & probat duabus rationibus felicitatẽ non eſſe habitum.Prima ratio,Si felicitas eſſet habitus,tunc felicitas ineſſe poſſet dormienti per totã vitã vel agenti inſtar plantæ.conſequens eſt abſurdũ.ergo & antecedens.nam conſiſteret in homine viuenti infima potẽtia quæ eſt in nobis & inſtar plantarũ.non quòd plantæ dormiãt.nulli enim competit ſomnus niſi ſit ſenſitiuum:ſed quia in nobis dormientibus vegetatiua potentia præcipuè operatur.Secunda ratio,Itẽ ſi felicitas eſſet habitus,tunc eſſe poſſet in homine

maximis

maximis in ærumnis & calamitatibus conſtituto.cōſequens eſt abſurdum,ſentētia huius Philoſophi:ergo & antecedens. Nam impeditus & onuſtus calamitatibus non videtur poſſe cōmodè operari.Notandū quòd anima triplex dicitur,aut vegetatiua quæ eſt in plantis,aut ſenſitiua quæ eſt in brutis, aut intellectiua quæ eſt in hominibus,& omitto nunc ſecundum locū motiuam:anima autē hominis habet potentiam vegetandi & ſentiendi,quæ potentiæ ſunt in illo.Item vlterius habet potentiā rationalem.Nā vbicunq; eſt perfectior, ibi ſunt etiam imperfectiores potētiæ,nō econtra:veluti de triangulo & quadrangulo dicit Philoſophus in libro de Anima.Homo igitur cùm habeat principium vegetandi & ſentiendi & intelligendi,prima & ſecunda potentia nunc operatur nunc nō operatur.vegetatiua ſemper operatur & aſsiduè: ceſſante enim illa ſequitur mors,vt ait Philoſophus.Verùm ab homine dormiente poſthabētur ferè operationes ſecundum illas vires vtraſque,id eſt intellectiuā & ſenſitiuam.dicitur enim ſomnus ligatio ſenſuum.quare ſenſitiuæ vel intellectiuæ operationes,aut non ſunt in dormiente,aut ſunt imperfectè & confuſo quodam modo,vt in ſomniis,& huiuſmodi:ſicut dixit Philoſophus felicem à miſero nō differre in ſomno,niſi quòd bonis meliora ſomnia fiunt quàm prauis,verum ipſa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente,& tali vita & operatione tunc dicitur viuere.& ideo dixit Philoſophus viuenti plantarum vita.& in primo quoque,huius igitur virtus cōmunis quædam,& nō humana videtur.Nā hæc animæ potentia in ſomniis videtur maximè operari,quare dormiens tunc dormit vt animal,& viuit vt planta,quia tali operatione maximè operatur:aliis verò aut non operatur,aut imperfectè & in confuſo,vt diximus.Notandum quòd in maximis calamitatibus cōſtitutus nō dicitur felix,ſentētia huius Philoſophi,quia indigere videtur inſtrumentis ad operandū quibus caret ſi ſit in magnis ærumnis.Præterea impeditur calamitatibus ne poſsit commodè operari:ſed præſertim hoc eſſe videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad alium:ſed in felicitate contemplatiua,aut ea actiua,qua quis eſt felix ad ſeipſum bona interna ſatisfacere videntur,quia tales paucis indigent externorum bonorum.

{ QVOD ſi iſta nō placent:ſed ad operationem. } Hæc eſt 50 tertia

tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus videtur afferre duas concluſiones. Prima, ꝙ felicitas eſt operatio,probatur, Felicitas aut eſt habitus,aut operatio:non eſt habitus,vt probatum fuit:ergo relinquitur vt ſit operatio. Secũda,cũ felicitas ſit operatio,aut neceſſaria quæ expetitur propter aliud, aut per ſe expetibilis:ſed non eſt ob aliud cũ ſit vltimus finis in rebus agẽdis:ergo felicitas eſt operatio per ſe expetibilis.

51 {TALES verò vidẽtur eſſe actus ij.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quòd felicitas eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proficiſcens,& procedit artificioſè hoc pacto, Felicitas cũ ſit operatio,& operatio per ſe expetibilis,vt probatum eſt,tũc aut eſt operatio per ſe expetibilis proficiſcens à virtute,aut ludo vel ioco:ſed non eſt operatio ſecundũ ludũ vel iocum,ergo ſecundũ virtutem. Et primò declarat Philoſophus coniunctũ valere ex ſufficienti diuiſione. Nã cum felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut erit à virtute aut ioco. Nam homines expetunt per ſe operationẽ ſtudioſam,& hoc videtur eſſe manifeſtũ & notũ. Præterea operatio quæ conſiſtit in ludo vel ioco,vulgi opinione nõ videtur expeti ob aliquid aliud,& oſtendere videtur hoc ex quodã ſigno,quia homines ſubeunt incommoda & detrimenta,& in corpore & in patrimonio vt vacẽt exercitationi ludi & ioci. Inſuper tyranni exiſtimãtur eſſe beati,quia poſſunt vacare huiuſmodi ludis & iocis,& periti in iſtis rebus apud illos habẽtur in pretio:quare operatio per ſe expetibilis,aut eſt ſtudioſa ſapientũ ſententia,aut exercitatio ludorũ opinione vulgi:ergo aut illa aut hæc.& ſic ex ſufficienti diuiſione probatur illa cõſequẽtia:& poſt haberẽtur hic expoſitores nonnulli,qui alio ordine introducunt hunc textum.

52 {AT nullum fortaſſe ſignum huiuſce.} Probat & declarat nunc aſſumptionem illius argumẽtationis,nam dicebatur quòd operatio per ſe expetibilis,aut à virtute,aut ludo & ioco erit felicitas,& aſſumptio erat quòd non eſt operatio à ludo,ex quo relinquitur quòd ſit operatio à virtute: quòd autem non ſit operatio ſecundũ ludum vel iocum,quòd erat aſſumptio. probat Philoſophus,& affert primò duas concluſiones. Prima,quòd licet principes qui exiſtimantur eſſe beati à vulgo dent operam huiuſmodi ludis & iocis & viuendi modis,tamen hoc nõ eſt ſignum quòd felicitas ſit huiuſmodi in

di in rebus & ludis.Nam homines in quibus non eſt virtus moris,nec intellectiuæ & mentis virtutes,non ſunt ſignum quòd felicitas ſit in ludo:ſed principes vt plurimum,& ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti plerunque ſunt tales,vt neque moris virtutes habeant nec mentis:ergo principes & ij qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti nõ ſunt ſignũ vt felicitas conſiſtat in ludis & huiuſmodi delectationibus,quibus illi vt plurimum vacãt.Secunda concluſio,Hi homines qui nunquam guſtàrunt purá voluptatem & libero homine dignã,nõ ſunt ſignum vt voluptas ludi ac ioci ſit per ſe expetibilis:ſed principes & hi qui ſunt in poteſtatibus cõſtituti vt plurimũ ſunt huiuſmodi:ergo non ſunt ſignum quòd voluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis,ſit per ſe expetibilis.Patet ratio,quia voluptatum aliæ & ſynceræ,aliæ mixtæ & impuræ,princeps verò plerunque & ipſi tyrãni cùm nõ habent veras voluptates confugiunt ad impuras & corporeas,& ſæpe inſtar Sardanapali vitam agunt.hæc enim amicos,vt in octauo inquit Philoſophus,quærere videtur cùm virtute iucundos,nec vtiles ad honeſta.qui igitur fieri poteſt vt ij ex ſua voluptate non pura ſint ſignum veræ voluptatis?Nam & pueri ſuam habẽt voluptatem quæ optima eis videtur,& tamen nõ eſt ſequenda,ſed leuis cùm ſit & puerilis,poſthabenda:ſic etiam voluptas & vita eorum qui ſunt in poteſtatibus conſtituti,ſi ſit dedita corporeis voluptatibus & huiuſmodi ludis,tamẽ non ſequitur propter hoc vt felicitas & voluptas per ſe expetenda conſiſtat in ludis & huiuſmodi talibus.voluptates enim & res pretioſæ aliæ aliis videntur,vt ſæpius diximus:ſed regula vera non eſt à pueris,nec à prauis,ſed à viro ſtudioſo ſumenda,vt oſtendet nunc inferius.

{VT igitur ſæpe dictum eſt.} Oſtendit idẽ Philoſophus, 53 ſcilicet felicitatem non cõſiſtere in ludo & ioco,vt ſuprà etiã declarauit,ſed ibi refellẽdo opinionem & iudiciũ ac ſignum illud imperitæ multitudinis,hîc idipſum probat ſex rationibus,quarum prima eſt talis,In illa operatione quæ non videtur optima nec per ſe expetibilis viro ſtudioſo non conſiſtit felicitas:ſed operatio proueniens ex ludo & ioco eſt huiuſmodi:ergo in tali operatione non conſiſtit felicitas.Dictum eſt enim ſæpius virum ſtudioſum atque ipſam omnino virtutem eſſe regulam & menſuram agibilium,& quæ ei

proban

probantur eſſe probanda,quæ ab eo reiiciuntur eſſe repellenda:ſed op ratio ludi & ioci non probatur,quia ea nō proficiſcitur à ſuo habitu,ſed ſtudioſa tamen atque honeſta.

54 {ETENIM abſurdum.} Secunda ratio,Si felicitas conſiſteret in ludis & iocis,omnia ageremus ob talia,cōſequens abſurdum,ergo & antecedēs.eſſet enim nimium abſurdum laborare,vigilare,& omne ſuum ſtudium conferre in rem tam puerilem tāmque abiectam.

55 {IOCARI tamen vt ſtudens.Tertia ratio,Iocus & ludus fit alterius gratia:ſed felicitas non fit alterius gratia:ergo felicitas non cōſiſtit in ludo.Hāc rationē probat Philoſophus autoritate Anacharſidis Scythæ, qui dicere ſolebat,honeſtè iocari experi debere vt poſtea ſtudeas.& opereris. Ceſſatio enim videtur eſſe propter operationē,& ita eſſe debet quaſi ceſſare & recreari debeamus, vt melius deinde operemur: ipſumq; genus iocandi,vt ait Cicero,non profuſum nec immodeſtum,ſed ingenuū & facetū eſſe debet.Anacharſis fuit Philoſophus Scytha,& Athenis floruit tempeſtate credo Solonis,cuius nomen celebratur à multis.huius & Cicero in Tuſculanis meminit,An Scytes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere,noſtrates Philoſophi facere non potuerunt?Epiſtola quoq; eius fertur his verbis,Anacharſis Hannoni ſalutem.Mihi amictui eſt Scythicū tegmen,calciamentum ſolorum callium,cubile terra,pulpamentū fames:lacte, caſeo,carne veſcor.Quare vt ad quietum me licet venias. Munera autē iſta quibus es delectatus ciuibus tuis dona &c.

56 {AT verò vita felix.} Quarta ratio, Iocus & ludus eſt longè inferior rebus ſeriis:ſed felicitas non eſt inferior illis ergo felicitas non conſiſtit in ioco,atque ludo. Patet ratio, quia felicitas eſt præſtabiliſsima rerum agendarum quæ ſeriò fiant:& ſeria ſunt præſtabiliora ipſis ridiculis & iocis. Neque enim vt Cicero inquit,ita generati à natura ſumus vt ad ludum iocúmque facti eſſe videamur,ſed ad ſeueritatem potius,& ad quædam ſtudia grauiora atque maiora.

57 {ET operationē melioris.} Quinta ratio.Felicitas eſt operatio optimi hominis & partis,id eſt potētiæ animæ melioris:ſed ludus & iocus non eſt huiuſmodi,vt manifeſtè patet: ergo in ludo & ioco nō cōſiſtit felicitas.Partē autē,id eſt potētiā animæ meliorē appellat ipſam rationalē,in qua cōſiſtit felicit

felicitas. {FRVI prætere a quiuis.} Sexta ratio, In eo quo 58
frui indifferenter quiuis pro arbitrio poteſt, tã non ſtudioſus quàm ſtudioſus & nõ minus mancipiũ quã vir bonus in eo, inquã, tali non cõſiſtit felicitas: ſed ludus & iocus, & omnino corporea ipſa voluptas eſt huiuſmodi vt quiuis facile & ipſum quoque mancipium frui poſsit: ergo in his talibus non conſiſtit felicitas, & notandus eſt diligenter ordo Philoſophi quo vſus eſt in hoc toto proceſſu. Primò enim oſtendit felicitatem non eſſe habitum, deinde quòd eſt operatio. Tertiò, quòd eſt operatio per ſe expetibilis. Quartò quòd eſt operatio per ſe expetibilis ſtudioſa, & ſecundum virtutem. & hoc quarto loco poſitum declarauit hoc modo, cùm felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut eſt à ludo, vt imperitę videtur multitudini: aut à virtute, vt prudẽtibus & ſtudioſis videtur: ſed non eſt à ludo, ergo relinquitur, vt ſit à virtute. quòd autẽ non eſſet à ludo vel ioco probauit ex rationibus, vt vidimus, ex quibus patet felicitatem eſſe operationem per ſe expetibilem ſecundum virtutem vt dictum eſt.

De felicitate contemplatiua.

CAPVT VII.

QVòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutem: conſentaneum eſt rationi, per eã eſſe quæ eſt præſtabiliſsima. Hæc autem eius fuerit quod eſt optimum. Si igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid aliud, quod quidem natura dominari uidetur ac imperare, & animaduerſionem habere de honeſtis diuiniſque rebus, aut quia diuinum & ipſum eſt, aut quòd eorum quæ ſunt in nobis eſt diuiniſsimum, huius operatio per uirtutem propriam ipſa felicitas fuerit beatitudoq; perfecta. Dictũ eſt autem ipſam eſſe cõtemplatiuam. Atq; conſentaneũ hoc & antea dictis, & ueritati uidebitur eſſe. hæc enim operatio præſtabiliſsima eſt: quippe cũ & mens ſit eorum quæ in nobis inſunt, præſtantiſsimũ: & ea circa quæ mens uerſatur cognoſcibiliũ præſtabiliſsima ſint. Eſt præterea continua ma 59 60 61

ximè.nã contemplari magis continuè,quàm agere quoduis
62 poſſumus.Arbitramur præterea felicitatis uoluptatem ad=
mixtã eſſe oportere.iucundiſſima autẽ operationũ uirtu=
tum,eſt ea haud dubiè quæ per ſapientiã prodit.Itaq; philo
ſophia mirabiles tũ puritate tũ firmitate uoluptates habet.
atq; cõſentaneũ eſt rationi,ſciẽtibus quàm quærẽtibus oble
63 ctamẽtũ ipſum iucũdius eſſe. Ipſa quoq; ſufficiẽtibus maxi
mè fuerit in contẽplatione.nã & ſapiẽs,& iuſtus, & cæte
ris rebus ijs indigent,quæ neceſſariæ ſunt ad uitã.Sed ſi ſatis
his talia adſunt:iuſtus quidẽ eorũ indiget ad quos et cũ qui
bus egerit iuſtè:& tẽperãs itẽ ac fortis & ſinguli cætero=
rũ.At ſapiẽs ſi ſolus etiã ſit,contẽplari poteſt : & quo ſa=
pientior eſt,eo magis poteſt.melius autẽ fortaſſe ſi habeat
64 adiutores.attamen ſufficientiſſimus eſt ipſe.Præterea pro=
pter ſeipſam amari ſola uidetur.nihil enim ab ipſa fit præter
65 hoc,contemplatum,inquam,eſſe.At cùm agimus præter ip
ſam actionẽ:aut plus aliquid aut minus aſſequimur. Vide=
66 tur etiã in otio felicitas ipſa cõſiſtere.Negòtia nãque ſuſci-
pimus,ut otium habeamus: & bellum gerimus, ut in pace
degamus.Operationes igitur actiuarũ uirtutũ,ciuilibus aut
bellicis in rebus uerſantur.actiones autẽ quæ in his fiũt, ne
gotioſæ ſunt,atq; bellicæ quidẽ omnino.Nemo nanq; bellũ
expetit gerere,gerẽdi gratia belli:neq; bellũ ob bellũ parat.
uidebitur enim crudelis quidã atque ſanguinolentus penitus
eſſe,ſi faciet amicos hoſtes,ut pugnæ cædeſq; fiant.At & ip
ſius ciuilis negotioſa eſt,& præter ipſam adminiſtrationẽ
poteſtates cõparãtur atq; honores,aut felicitatẽ ſibijpſi &
ciuibus.quæ quidẽ diuerſa eſt à ciuili quã quærimus ut di=
67 uerſam.Si igitur ciuiles quidẽ & bellicæ actiones, cæteris
actibus qui à uirtutibus proficiſcũtur,pulchritudine magni
68 tudineq; præcellunt:hæ uerò negotioſæ ſunt,atq; aliquẽ finẽ
affect

*affectant, & non propter ſeipſas ſunt expetibiles. mentis
autem operatio, & ſtudio antecellit cũ cõtẽplatiua ſit, &
præter ſeipſam nullũ affectare penitus finẽ, habereq́; uolu=
ptatẽ propriã quæ quidẽ operationẽ ipſam exauget. ſuffi=
ciẽtia inſuper, otiũ, defatigationis uacuitas ut humana, &
quæcunq; alia uiro tribuũtur beato, per hãc operationẽ illi
ineſſe uidentur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profe=
cto. ſumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis* 69
*eſt imperfectũ. Talis autem uita ſuperat hominis naturam.
Non enim hoc ipſo quo homo eſt, ita uiuet: ſed quo eſt quid
in ipſo diuinum. Quantum igitur hoc ab ipſo cõpoſito dif-
fert, tantũ & huius operatio diſtat ab ea quæ à uirtute alia
proficiſcitur. Quòd ſi mens diuinũ ad ipſum hominẽ eſt, &
uita quæ ab hac manat diuina eſt reſpectu ipſius uitæ huma
næ. Oportet autẽ non quẽadmodũ monent quidam, humana* 70
*nos ſapere, cũ ſimus homines: aut mortalia, cũ ſimus morta
les, ſed quoad fieri poteſt immortales noſipſos facere, cũctá-
que efficere, ut ea uita uiuamus, quæ ab eo manat, quod eſt eo
rũ quæ in nobis inſunt præſtabiliſſimũ. Nã tametſi parum
eſt mole, ui tamen & pretio multũ omnibus antecellit. Vi-
debitur autem & unuſquiſque hoc eſſe: ſiquidem præcipuum
eſt & melius. Abſurdum igitur eſſet, ſi non ſuam ſed alicu=
ius alterius expeteret uitam. Id inſuper quod dictum eſt an-
tea, nunc etiam accõmodabitur. Quod eſt enim natura uni
cuiq; propriũ, id optimũ unicuiq; & iucundiſſimũ eſt. Et
homini igitur ea uita quæ ab ipſa proficiſcitur mente quidẽ
maximè hoc eſt homo, hæc ergo eſt & feliciſſima uita.*

COMMENT.

QVod ſi felicitas operatio eſt profluens.} Hoc eſt ſecun- 59
dũ capitulũ huius tractatus, in quo poſteaquàm decla-
rauit in communi felicitatem eſſe operationem per ſe ex-

petibilem ſecũdũ virtuté,nũc cõſiderat de felicitate ſpeculatiua, quæ ſumma eſt inter humana bona, huius Philoſophi ſentẽtia:cuius definitio cõpleta eſſe videbitur,ſi ei addatur à particula,vt ſi operatio ſecũdũ virtutẽ optimã quæ ſit optimi & præſtabiliſsimi omniũ quæ ſunt in homine,Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur,dicit autẽ in prima quaſi narrãdo,quia nõ videtur indigere probatione,dicit,inquã,quòd ſi felicitas eſt operatio ſecũdũ virtutẽ cõſentaneũ eſt vt ſit per virtutẽ optimã: ſed talis virtus erit optimæ & præſtabiliſsimæ potẽtiæ,& eius operatio quoque.Nã præſtantiſsimæ potentiæ præſtantiſsimus tribuẽdus eſt habitus & operatio. ſiue igitur ea pars, id eſt potentia,ſit mens,& intellectus,ſiue aliquid aliud quod eſt in nobis principaliſsimũ ac ſimile rebus diuinis,quod ſecundũ ordinẽ naturæ dominatur potentiis noſtris irrationalibus,vt in lib. Politicorũ oſtendit Philoſophus,huius optimi ſecundũ virtutẽ propriã operatio erit ipſa felicitas humana.& hanc oſtendet poſteà eſſe operationẽ ſpeculatiuã & cõtemplatiuã,ſecundũ ſapientiã quæ tribuitur mẽti ſpeculatiuæ,vt in ſexto declarauit.Notãdũ quòd potẽtia rationalis,& omnino ipſe intellectus videtur habere tres conditiones nobilitatis inter alias. Vna,quia ſecundũ naturam imperat potẽtiis inferioribus & ignobilioribus,vt iraſcibili,cõcupiſcibili,& huiuſmodi. Secũda cõditio eſt in percipiẽdo:percipiunt etiã aliæ potentiæ animæ.vt ſenſitiuæ,nõ tamẽ vt ipſa mẽs quæ percipit vniuerſalia.ſpecies intelligibiles ſeparatas ab omnibus conditionibus materiæ.Itẽ verſatur circa obiecta nobiliſsima omniũ ad ea percipiẽda quoad fieri poteſt. Tertia conditio eſt,quia ſentẽtia huius Philoſophi,vt quidã aiũt,cũ mẽs nõ ſit extẽſa extẽſione ſubiecti,& eius operatio nõ ſit in inſtrumento corporeo propter cõuenientiã quã videtur habere cum iis quæ ſunt ſubſtãtiarũ ſeparatarũ,dicitur diuiniſsimũ àPhiloſopho inter omnia quæ ſunt in nobis:ſed vtrũ voluntas an intellectus ſit principaliſsima potentiarũ quæ ſunt in nobis, omittatur impræſentiarũ.Noſtra autẽ fides vult ꝙ anima noſtra ſit indiuiſibilis,& nõ extẽdatur extenſione ſubiecti: ſed tota ſit in toto,& tota in qualibet parte,& ꝙ habeat plures potentias:ſed pręſtantiſsima earum proculdubio eſt rationalis.ſed vtrũ ſit volũtas an intellectus,quia apud noſtros magna diſputatio

ſputatio

ſputatio ſit,omittatur,vt diximus nũc,& ad theologos refera tur. {CONSENTANEVM auté idipſum.} Hæc eſt ſecunda 60
pars huius capituli,in qua Philoſophus probat ꝙ ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima operatio mẽtis, id eſt ipſa cõtẽplatio. Dictũ eſt enim,vt ipſe inquit, hanc eſſe contẽplatiuã,quam concluſioné oſtendit ſex rationibus. Prima ratio, Perfectiſsima operatio hominis eſt vltima & ſuprema felicitas eius; ſed cõtẽplatio eſt ꝑfectiſsima operatio hominis:ergo cõtẽplatio eſt vltima &ſuprema felicitas eius. Declaratur ratio iſta à Philoſopho,tũ ex parte potẽtiæ, id eſt ipſius mentis.tũ ex parte obiecti,quia perfectiſsimæ potẽtiæ noſtræ perfectiſsima eſt operatio,& circa perfectiſsimũ obiectũ operatio ſumma & perfectiſsima eſt:ſed contemplatio eſt operatio talis.nã mens verſatur circa vniuerſale, & circa ſubſtantias ſeparatas:quare cũ mens ſit nobiliſsima potẽtia, & illa ſint nobiliſsima obiecta,meritò operatio talis videtur eſſe nobiliſsima & perfectiſsima,& hæc ratio videtur eſſe ad modum valida. {ET inſuper cõtinua maximè.} Secũda ra 61
tio,Operatio hominis maximè cõtinua eſt perfectiſsima felicitas humana & vltima:ſed cõtẽplatio eſt huiuſmodi: ergo cõtẽplatio eſt perfectiſsima,& vltima felicitas humana. Nã bonũ quod magis eſt cõtinuũ magis eſt bonũ,& magis expetibile:ſed contẽplari,vt dicit Philoſophus,magis cõtinuè poſſumus quàm aliud agere.his rationibus oſtendit felicitatem contẽplatiuam eſſe nobilioré longè ipſa actiua. Notandum quòd propter defatigationé quæ fit in nobis,interrumpũtur operationes,vt nõ videantur eſſe continuæ. quapropter illæ videntur nobiliores quæ magis ſunt continuæ. Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quæ magis indigẽt inſtrumentis corporeis,vt ſunt ſenſitiuæ,& quantò magis ſunt materiales,tantò magis defatigatur homo. Spiritus enim eſt in inſtrumẽtis,& determinatæ quãtitatis adeò,vt cũ vehemẽter extenuatur,nõ poteſt homo vlterius defatigari:ſed oportet vt denuo generetur. Ex his patet ꝙ contẽplatio eſt magis cõtinua,quia fit per mẽtem quæ nõ ponitur nec extẽditur in inſtrumẽto corporeo,vt ait Philoſophus:ideo magis continuè cõtẽplari poſſumus,non tamen ſine intermiſsione,quia etiã ipſa mens indiget iis quæ ſunt in inſtrumẽto corporeo, & vtitur illis vt phantaſmatibus: quare eſt maximè cõtinua

contemplatio reſpectu aliarũ operationũ humanarũ. actiua operatio etiã ipſa poteſt eſſe cõtinua,nõ tamen vt contẽplatio,quia magis vtitur viribus inſtrumẽtalibus ipſa prudẽtia, & intellectus actiuus quã ſpeculatiuus.Item indigere videtur pluribus mediis ad operandum.quare contemplatio & ſpeculatio omnium operationum humanarum videtur eſſe maximè continua,id eſt magis continuari poſſe quàm aliæ.

62 {PRAETEREA oportere putamus.} Tertia ratio,operatio quæ inter ſtudioſas eſt maximè iocũda,eſt perfectiſsima & ſuprema felicitas:ſed ſpeculatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi:ergo eſt ſuprema felicitas.declaratur à Philoſopho ratio iſta,cũ ſit iocunditas cõiuncta cũ felicitate & operatione ſtudioſa.proculdubio maxima erit cũ ipſa contẽplatione ſecundũ ſapientiã,tum ex parte puritatis,tũ ex parte certitudinis.Nã illa operatio eſt maximè iocunda quæ eſt maximè pura,& ſeparata à cõditionibus materiæ:ſed cõtemplatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi,ergo habet maximè & vehemẽter ſyncerã voluptatẽ ex ſua cauſa productiua quæ eſt vehementer pura & aliena à cõditionibus materiæ. Item operatio quæ magis cõſiſtit in certitudine eſt vehemẽter iocũda: ſed operatio ſecundum ſapientiã eſt huiuſmodi:ergo erit iocundiſsima.Quòd autẽ ſit certior contẽplatio patet, quia eſt de iis quæ ſunt neceſſaria,& nõ poſſunt aliter ſe habere.Aliã quoque rationẽ vel cõditionẽ videtur afferre Philoſophus, per quã videtur anteferre cõtemplationem actiuæ operationi.Nã operatio eorum videtur eſſe certior & iocundior qui ſciunt,quã eorum qui quærunt:ſed contemplantes ſecũdum ſapientiã ſciunt,actiui autẽ videntur quærere per prudentiã: ergo certitudo,& per conſequens voluptas erit maior in contemplatione quã in actione aliqua ſtudioſa,id eſt aliqua operatione actiua.Patet ratio,quia is qui contẽplatur ſecundum habitum ſapientiæ quã habet,operatur vt ſciens,& nõ quærit vlterius,actiuus autem per prudentiam quærit quotidiéque cõſultat de rebus agẽdis.Cõſultat enim vtrũ ſit pax,& ſocietas ſit facienda,vtrũ ſint mittendi legati, & de aliis huiuſmodi.Omnis autem conſultatio perquiſitio eſt: conſultant igitur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducãt: quod videtur eſſe prudentis.Ex quo patet quòd ipſa contemplatio per ſapientiam ob certitudinem & puritatem ſuam perfe-

ctiſsima

ctiſsima & iocundiſsima eſt operatio, & per cõſequẽs ſuprema felicitas. & poſthabendi ſunt hic, iudicio meo, expoſitores qui dicũt Philoſophũ cõparare operationes cõtẽplatiuas inter ſe, id eſt cõtemplationem quæ eſt poſt habitũ ſapiẽtiæ cum iis quæ præcedunt habitũ antequã acquiratur: quæ ſententia, etſi poſsit eſſe vera, tamẽ expoſitio quã attulimus magis eſt accõmodata, vt mihi videtur, ad mentẽm Philoſophi, quia cõparat potius operatiões actiuas per prudentiã cũ ſpeculatione per ſapientiã, quã ſpeculationes vel contẽplatiões inter ſe. {IPSA quoq; ſufficiẽtia maximè.} Quarta eſt ratio, Ea operatio quæ eſt ſufficientiſsima, & circa quã maximè eſt ſuprema felicitas humana: ſed cõtemplatiua eſt huiuſmodi: ergo cõtemplatiua operatio eſt ſuprema felicitas humana. dictum eſt enim & in primo, id ſufficiens eſſe quod ſufficiẽtem præſtat, & expetibilẽ vitã atq; huiuſmodi eſſe felicitatẽ: ſed cum circa contemplatiuã, ſi cõparetur cum actiua, maxima ſit ſufficientia, hoc arguit eã eſſe maximã & ſupremã felicitatem in rebus humanis. Nam operationes actiuæ pluribus indigere videntur, veluti iuſtus indiget hominibus ad quos, & aliis quibus operetur: ſimiliter & temperans, & liberalis, & cæteri tales pluribus modis indigent: ſapiens verò cõtemplari poteſt ſolus. Nam ſi ponantur pares in hoc quòd æquè indigeant neceſſariis ad vitam, tamen in producendis operationibus actiui pluribus indigent, quam contemplatiui, ſapiens enim ſolus contẽplari poteſt, quãuis melius ſi ſint duo, vt addatur amicus, tamen ipſe ſolus eſt ſufficientiſsimus. 63

64 {IPSA præterea propter ſeipſam amari.} Quinta eſt ratio, Ea operatio quæ eſt propter ſe maximè expetibilis, eſt ſuprema felicitas humana: ſed contemplatiua eſt huiuſmodi: ergo contemplatiua eſt ſuprema felicitas humana. Nã cùm felicitas ſit vltimus finis, non expeti debet alterius gratia, ſed propter ſe: & hoc præcipuè cõpetit cõtemplationi ſapientiæ. Nam actioni acquiri videtur aliquid præter ipſam, aut plus, aut minus. veluti actione fortis acquiritur victoria, liberalis acquiritur gratia, temperati operatione fit ſedatio perturbationũ vel affectuũ, vel cupiditatum, & ſic de aliis ſimilibus. quare tales operationes non videntur meræ propter ſe: ſed quoquo modo, etiã ob aliud quod per ipſas acquiritur: ſed in contẽplatione nihil aliud acquiri videtur præter cõtempla-

tionem & ſpeculatioñe veritatis. Conteplamur enim vt eno-
65 templemur,& veritatem ſpeculemur,vt patet. {PRAETER operationem ipſam,aut plus aut minus.} Non intelligẽdum ꝙ operatio actiua ſecũdũ virtutẽ ordinetur propriè ad illud plus vel minus:ſed ſi cõparentur inter ſe. Nam operatio ipſa eſſet per ſe expetenda etiam ſine illis: verũ contemplatio ma maximè propter ſe,& gratia nullius expetenda videtur:actiuæ verò,etſi propter ſe expetantur,tamen non videntur mere eſſe tales,nec liberari ab hoc omnino,quin aliquid aliud expetatur cum eis,vt exemplis oſtendimus. Contemplari verò hoc non videtur euenire niſi per accidens, inquantũ ſapiens communicat ſcientiã ſuam cũ aliis dando doctrinã,quod po
66 tius videtur pertinere ad exteriorem actionẽ. {AT qui felicitas in otio videtur.} Sexta ratio. Operatio, quæ cõſiſtit maximè in otio & quiete quadã videtur eſſe ſuprema felicitas: ſed cõtemplatio ſecundũ ſapientiã eſt huiuſmodi: ergo talis eſt ſuprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur eſſe quies & otium,id eſt operatio quieſcens,actiuæ verò operationes negotioſæ videntur eſſe quæ maximè verſari videntur circa res bellicas aut ciuiles: ſed nemo expeteret bellicas actiones propter ſeipſas,eſſet enim nimiũ crudelis & ſanguinolentus. Item ciuilis hominis actio negotioſa eſſe videtur, & ordinari ad quietẽ vel otium ciuitatis, & intẽdere honorẽ vel dignitatẽ: vel quia in his non eſt vltimus finis,vt oſtendimus in primo,videtur intendere potius felicitatẽ ſibi,& ciuibus,nõ eam politicã quam habet,ſed ſpeculatiuã ad quã ipſa actiua ordinari videntur tanquã ad ſupremum finẽ. Itaque ſi conſideremus ſucceſsiue iſtas operatiões, reperiemus eas ordinari inter ſe hoc pacto,vt vna ſit ad aliã vſq; ad actiuam ſecundũ virtutẽ,& ipſa poſtremo ad contẽplatiuã,in qua quieſcere terminariq; videtur tanquã in ipſa perfectiſsima, & omniũ antecedẽtiũ poſtremo poſtrema. Cur enim acquirimꝰ virtutes? vt operemur per illas. quid deinde? vt quieſcentes in otio cõtemplemur. quare quicquid homo agit,ordinari videtur ad cõtemplatiuã operationẽ ordine naturali & eſſentiali tanquã ad vltimũ finẽ: & ideo actiua operatio ordinatur ad eam,vnde in ſexto cũ cõpararet prudentiã cũ ſapiẽtia: illius, inquit,gratia non illi iubet,vt patet. Cùm igitur cõparatur actiua ad ſpeculatiuã,actio videtur eſſe propter ſpeculationẽ

tanquam

tanquam ob vltimũ & poſtremũ finẽ. Cùm verò ſumitur ſeorſum in genere ſuo, tũc & ipſa quoq; videtur eſſe vltimus finis reſpectu operationũ actiuarũ & rerũ agibiliũ: videtur, inquã, operatio ſecũdũ prudẽtiã eſſe finis vltimus in tali genere. Verum poſteaquã peruenerimus ad eã, & proponatur nobis ſpeculatiua, nõ quieſcimus: ſed vlterius proficiſcimur ad ipſam ſpeculationẽ tãquã ad otiũ & quietẽ animi noſtri. vnde plerique philoſophantiũ, vt ait Cicero. ſummũ bonũ in rerum cognitione ponebãt, euthymiã & achamiã, id eſt animi trãquillitatem quandã eſſe dicẽtes. Sed animaduertendũ eſt diligenter quod ſuprà Philoſophus dixit, ꝙ ipſa requies nõ eſt finis. fit enim gratia operationis. Hic autẽ dicit felicitas in otio videtur conſiſtere. ſed loquutus fuit ibi de quiete, id eſt relaxatione, quã intermittitur operatio ante conſequutionem finis propter impotentiã cõtinuè operãdi: hic autẽ ſumit requiem in ipſo fine quaſi tranquillã & quietã operationem cõſiſtẽtẽ, & nõ ordinatã ad vlteriorẽ finẽ. & talis videtur eſſe cõtemplatio, ſententia Philoſophi, in qua cõtemplatione animus noſter nõ quærendo per eã vlterius aliud quieſcit quoad fieri poteſt in vita humana. Hoc autem addo, quia vt Auguſtinus inquit: Feciſti nos ad te, & inquietũ eſt cor noſtrũ donec requieſcat in te. {SI igitur actuũ omniũ.} Hæc eſt tertia pars 67
huius capituli, in qua cõcludit ꝙ operatio contemplatiua eſt perfecta felicitas hominis congregãdo breuiter rationes ſuprà allatas, & incipiendo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones ſunt negotioſæ, & affectãt aliquid aliud, & ordinantur ad otiũ & ſpeculatiuã, ipſa autem cõtemplatiua non expetitur propter aliquid aliud, ſed propter ſeipſam, & eſt perfectiſsima operatio, & maximè continua, & habet voluptatẽ propriam exaugentẽ operationem, & habent ſufficientiã, & omnes deinde conditiones quarum ſuprà meminit, Patet ꝙ humana felicitas perfecta nihil aliud eſt quàm cõtemplatiua operatio, ſi ſumat menſuram temporis & longitudinem vitæ perfectam: omnia enim quæ tribuũtur felicitati perfectæ debent tribui ſpeculatiuo, & contemplatiuo felici: ſed perfectũ tempus videtur tribui ei. vnde in primo addidit cùm definiuit felicitatẽ, & in vita perfecta: ergo debita temporis & perfecta menſura tribuenda eſt felici cõtemplatiuo Debet enim per longitudinem temporis accedere ad perfectionem ſuam

ipſe homo deinde operari diutius ad hoc vt ſit perfectè felix, quia vna hirundo non facit ver, nec vna operatio felicē. quare requiritur diuturnitas temporis. {ALIQVEM finem affectum.} Veluti felicitatē aliam à ciuili, id eſt ſpeculatiuā.

68

69 {TALIS autem vita ſuperat naturā.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſop. poſteaquā declarauit contemplationem ſummā & perfectiſsimā eſſe hominis felicitatē, nunc idem confirmando, & vlterius afferendo, dicit ꝙ talis ita contemplatiua eſt potior quam ea quæ eſt ſecundum hominē. Et enim præſtabilior quàm actiua: & cùm ambæ competant homini, cōpetunt per diuerſa principia quorū aliud eſt actiuū, aliud contemplatiuū. Oſtendit igitur Philoſophus quomodo cōtemplatiua ſe habet ad hominem, & probat ꝙ ipſa eſt perfectiſsima felicitas hominis, & quoquo modo ſuperans cōditionē humanā, hoc pacto, Ea vita quæ eſt potior quàm ea quæ eſt ſecundū cōditionem humanā eſt perfectiſsima felicitas eius: ſed cōtemplatiua eſt huiuſmodi: ergo cōtēplatiua eſt perfectiſsima felicitas hominis & ſuperās quoquo modo conditionem humanā. Addit enim ꝙ is qui ſic viuit, ſcilicet vita cōtemplatiua, nō viuit ſecundū conditionem humanā: ſed ſecundū quod aliquid diuinū in ipſo cōſiſtit, prout videlicet per intellectū habet ſimilitudinem cū ſubſtantiis ſeparatis. Notandū ꝙ homini cōpetunt plures vires & operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiā vegetādi, quæ non videtur cōpetere homini vt homo eſt: ſed vt conuenit cum plantis, quæ plantæ non habeant præſtabiliorem vitā. quare viuens vita vegetatiua videtur viuere plantarum vita: alia tribuitur homini, id eſt vita ſenſitiua quæ non videtur ei vt vltima ſua operatio cōpetere: ſed vt conuenit cum aliis animalibus. & tali vita viuere videtur vt animal quoddā, & vt brutū eſt & alia vita rationalis quæ tribuitur ei, quia viuere dicitur non vt planta vel brutū: ſed excellētiore & præſtantiore vita. ea autem eſt duplex, & alia viuere dicitur vt homo, alia verò ſupra conditionem humanā, eſt enim ratio in homine vt principium rerū agendarū: eſt etiā ratio principium rerū ſpeculandarū, id eſt mens actiua, & ſpeculatiua, & altera agit humana agibilia, alia ſpeculatur ea quæ ſunt: ſed cùm per rationem differat à belluis, conuenientius eſſe videtur vt differat per eam potentiam rationalem quæ eſt propinquior

pinquior ſenſui: quàm per eã quæ eſt diſtantior. Differet igitur primò & immediatè ab illis per actiuã potentiã rationalem,& ideo talis potentia & operatio actiua competet homini ſecundũ cõditionem humanã,ſi immediate per iſtam differt à belluis. Ex his colligitur quòd actiua felicitas cõpetere videtur homini viuenti conditione quadam humana,& ciuili nõ viuenti præſtãtiore & potiore, id eſt intellectiua quadã vita:quare alia erit ratio,& vita cõpetens ei vt viuit ſuprà cõditionẽ humanã, & vita quadã ſimili vitæ ſubſtantiarũ ſeparatarũ quibus nõ cõpetunt vegetatiua,aut ſenſitiua , aut actiua propriè : ideo nõ dicuntur competere eis propriè virtutes morales,vt dicet poſteà Philoſophus niſi trãslatiuo quodam modo:ſed viuũt vita contẽplatiua & intellectiua,& talis propriè videtur eis cõpetere homo autẽ videtur eſſe mediũ inter alia animalia & eſſentias ſeparatas,& habere ſimilitudinẽ cum vtriſque & diſsimilitudinẽ etiam ob varias potentias & operationes.nam ſimilitudinẽ habere videtur cum brutis ſenſitiua potentia & operatione,differre ab eiſdem per mentẽ & vitam actiuã immediate.Nam & ſi differat etiã per cõtemplatiuam, tamen eſt tanta diſtãtia quod non videtur immediatè differre:verũ ex alia parte per mentem contẽplatiuam,& vitam talem dicitur habere ſimilitudinẽ cum ſubſtantiis ſeparatis. & ideo dicit Philoſophus talem vitã potiorem eſſe quã humanam In carne enim,vt inquit Hieronymus,ſi bene memini,præter carnem viuere cœleſte,& non humanũ eſſe videtur.Differt autem ab illis per inferiores potentias: ſed ſenſitiua & vegetatiua faciũt nimis magnam diſtantiam. quare dicemus quòd homo immediatè differt ab illis actiua vita vt ſit differentia congrua : & ſic homo ſecundum talem vitam competentem humanæ conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & ſocialis. Sed quoniam hominem inter eſſentias ſeparatas collocauimus, & ea quæ ſunt irrationabilia,& penitus immerſa in materia propter varias potentias & operationes animæ, dicere etiam poſſumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ ſunt ſeiuncta à materia,& ea quæ ſunt immerſa in eadem, poni poteſt. Nam cùm non fiat tranſitio ab extremo ad extremum ſine medio, ſi ſumeretur alia natura media perfectior,quàm humana, ſtatim eſſet ſeparata â materia : ſin ignobilior , deſcenderet ad irrationa

tionabilia,& immerſa in ipſa materia.quare conſentaneum videtur vt ſit media ipſa anima humana inter hæc,cũ detur ordo in eſſentialiter ordinatis.Hoc ſtante oriri videtur pulcherrima ratio ad probandã immortalitatẽ animorum hoc pacto,Si anima humana media ſit quædam natura inter illa duo,æquum eſſe videtur & congruum vt per eas conditiones quibus plurimũ diſtat ab immerſis in materia,ſimilitudinẽ habeat cũ ſeparatis,& per eas quibus diſtat á ſeparatis cõueniat cũ immerſis.Sed ſeparatæ eſſentiæ duas habere cõditiones dicuntur,quòd neq; producũtur ex materia,neq; illã informant:immerſa verò econtrà talia habent duas alias ſuperioribus illis oppoſitas,quòd ducũtur ex materia,& illam informant.Anima igitur humana cum ſit media,& differat ab vtriſq;,& ſimilitudinẽ habeat cũ vtriſq; diuerſis rationibus, primo ſi cõuenire debet cũ immerſis,aut conueniet inquantum ducũtur ex materia,aut inquantũ informãt materiam: non primo modo.quia ſi duceretur de materia,informaret etiam eandẽ,& eſſet omnino idẽ cũ illis,& nõ media,vt ſuppoſitum & declaratũ eſt.Relinquitur ergo vt habeat ſimilitudinem cũ illis inquantũ informat materiã,& nõ ducitur ex materia.nã per hoc differt:ſin verò ſimilitudinẽ habere debeat cũ ſeparatis,tunc nõ habebit inquantũ ſeparatæ ſubſtantiæ non informant materiã,quia illæ nullo modo informãt materiam:anima autẽ eſt forma in corpore,& tota in toto, & tota in qualibet parte,& per hoc differret ab illis ſeparatis inquantum informat materiã.quare relinquitur vt ſimilitudinem habeat per aliã conditionẽ cũ illis,id eſt inquantum nõ producitur ex materia,nec erit de potentia eiuſdem, quo ſtante ſequitur extemplo quòd anima humana ſit immortalis,quia id quod non egreditur de potẽtia materiæ,omnium doctorũ cõſenſu eſt incorruptibile & immortale:ſed anima humana eſt talis:ergo anima humana eſt immortalis.

70 {OPORTET autem nõ quemadmodum.} Poſteaquàm oſtendit Philoſophus vitã contemplatiuã cõpetere homini ſecundũ quod ſuperat conditionẽ humanam,nunc affert ſententiam nonnullorũ priſcorum qui dicebant homines cum ſint mortales oportere ſapere mortalia & non immortalia. quam ſententiã alij Solonis,alij Heſiodi,quidam Simonidis dicunt fuiſſe.Eam carpit Philoſophus afferendo tres concluſiones

ſiones quæ patebũt.Dicit igitur in primis,poſthabere oportet eorum ſententiã qui monent nos vt ſequamur mortalia & humana,& eniti debemus viuere ea vita quæ eſt ſimilis immortalibus,& eſſentiis ſeparatis,& ſecundũ eã vitam quæ eſt optima omniũ quæ ſunt in nobis,id eſt,ipſa mens & ratio & intellectus,qui etſi ſit paruum mole,quia eſt indiuiſibile & ſimpliciſsimum,& per cõſequẽs caret quãtitate vel magnitudine molis,tamẽ vi multũ excellit,quia imperat ordine naturæ cunctis potẽtiis inferioribus quæ ſunt in nobis,& præſtabilitate quoq; excedit,cum ſit ſimplex & immaterialis.quare quiſque dicit Philoſophus,videtur eſſe hoc,id eſt, mens & ratio,quia eſt principaliſsimum in homine.& ideo affert primam concluſionẽ talem.Id quoquo modo videtur eſſe vnuſquiſq; quod eſt in eo præſtabiliſsimũ:ſed mens eſt præſtabiliſsimũ in homine:ergo vnuſquiſq; videtur quoquo modo eſſe mens.Declaratur ſententia Philoſophi ex iis etiã quæ dixit in nono,Videbitur,inquit,id eſſe quiſque quod intelligit,aut maximè quaſi vnuſquiſque videtur eſſe id principalius in eo quod omnia alia ſunt quaſi inſtrumenta illius. quare ſi ab aliquo ſui denominari debet,id à principaliſsimo debet fieri:ſicut dicitur id factum eſſe à ciuitate cum fit à magiſtratu vel à gubernatoribus reipublicæ tãquam à principaliſsimo,vt antea Philoſophus tetigit.Sic igitur cum homo viuit ſecundũ intellectum,viuit ſecundũ vitam maximè propriam ſibi,& gratificatur ei,vt dixit in nono,quod eſt ſuiipſius ſummè præcipuũ:itaq; abſurdũ videretur ſi quis omiſſa tali vita præcipua,& potiore,& ſibi propria.illud enim quod eſt optimum ſecundũ naturã,in vnoquoque genere eſt maximè propriũ ſibi:omiſſa,inquam,vita potiore & ſimili immortalibus declinet ad mortalia,vt illi monebant.vnde ſecunda affertur cõcluſio,Id quod eſt ſecundũ naturã cuique proprium,eſt optimũ & iocundiſsimum ſibi:ſed vita intellectiua eſt ſecundũ naturã propria homini:ergo eſt optima,& iocundiſsima.atq; ex hac oriri videtur tertia cõcluſio.Nam optima & iocundiſsima vita cuiuſque eſt ei feliciſsima:ſed ea quæ fit ſecundũ mentem eſt huiuſmodi:ergo talis vita ſecundũ mentem,& omnino cõtemplatiua eſt feliciſsima vita hominis.& iocundiſsima ei cum ſit maximè ſibi propria. neque hoc repugnare videtur ei quod ſuperius dictum fuit,

quòd

quòd ſcilicet nõ eſt ſecũdũ hominem,ſed ſupra hominem: non enim ſecundum hominẽ quantum ad naturã compoſitam,quia nõ eſt ſimplex natura hominis.eſt autẽ propriiſsimè ſecundũ hominem quantũ ad id quod eſt principaliſsimum in homine,quod quidem perfectiſsimè inuenitur in ſubſtantiis ſuperioribus:in homine autem imperfectè videtur,ſi comparetur cum illis,& tamẽ iſtud paruum mole,quia eſt indiuiſibile,vi & nobilitate excellẽtius eſt omnibus aliis quæ ſunt in homine.ſed notãdum quòd nullum indiuiſibile propriè habet molem,ſunt autem multa indiuiſibilia,quæ ſunt imperfectiora diuiſibilibus,vt punctum reſpectu lineæ quæ eſt diuiſibilis,& linea quæ reſpectu ſuperficiei,& inquantum eſt eius terminus eſt indiuiſibilis,& ſuperficies reſpectu corporis.Corpus enim trinæ dimenſionis eſt perfectius,& puncto,& linea,& aliis huiuſmodi præcedentibus ipſum:ſed ne quis forſitan indiuiſibile tale,id eſt mentem aſpernetur ita vt putet quòd talis indiuiſibilitas arguat defectũ in mente,vt facit in multis,ideo Philoſophus adiunxit vi,& pretioſitate multo magis excellit.Sic igitur patet quòd contemplatiuo ſecundum virtutẽ mentis eſt ſumma felicitas humana, & maxima quoad fieri poteſt in hac vita.Cæterum ne quis fortè miretur Philoſophum in ſeptimo dixiſſe quandã heroicam eſſe virtutẽ ſuperantem cõditionem humanam,hic quoque dicat contemplatiuã quaſi ſuperare naturã hominis, & conditionẽ quoque humanã:ideo intelligendum eſt quòd ibi in ſeptimo loquebatur de ea virtute quæ circa mores hominum videtur ſuperare communẽ curſum humanæ naturæ,& tamen eſt mediocritas inter duo vitia,id eſt,inter immanitatem quæ eſt exceſſus,& immanitatem quæ eſt defectus.hoc autẽ in loco Philoſophus loquitur de contemplatiua,quæ ab omni negotio ſeparata non dicitur verſari circa mores hominum: ſed circa ſpeculatiua & intelligibilia.& quia eſt ſecundũ perfectiſsimam potentiã omnium quæ ſunt in nobis,ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis,eo modo quo ſuprà diximus,inquantũ talis vita ſimilis eſt vitæ ſubſtantiarum ſeparatarum:accedit etiã quòd eſt circa nobiliſsima obiecta:ideo principatum ei tribuit Philoſophus inter omnes viuendi rationes,& modos & felicitatem ſupremam in tali vita,& operatione collocauit.

De feli

*De felicitate actiua, ac præcipuo mu=
nere operationis.*

CAPVT VIII.

SEcundò autē eſt ea uita quæ à uirtute alia ma= 71
nat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt,
humanæ ſunt. nam iuſta & fortia, & cætera
quæ à uirtutibus proficiſcūtur, inter noſipſos
agimus, in commercijs, & neceſſitatibus, atq; actibus com=
munibus, & item affectibus unicuiq; ſeruantes decorū. hæc
autem omnia conſtat eſſe humana. Nonnulla & à corpore
prouenire uidētur: & multū uirtus morum cum affectibus
iuncta eſt. Coniuncta eſt etiam & prudentia moris uirtuti,
& hæc prudentiæ: ſi principia quidem prudentiæ à uirtuti=
bus ipſis emergant, rectum uerò moris uirtutum à pruden=
tia manat. Cùm autem hæc ſeſe ſic habeāt, ut à ſe mutuò pen=
deant, ſintq; coniunctæ affectibus: circa ipſum compoſitum
fuerint. at compoſiti uirtutes humanæ ſunt. quare & ea ui=
ta quæ ab ipſis proficiſcitur, & felicitas humana eſt. Mentis
autem eſt ſeparata. Atque tantùm de ipſa ſit dictum. exactè
nanque dicere propoſito maius eſt. Videbitur autē & ex= 72
terna affluentia perparum, aut minus indigere quàm mora=
lis. opus eſt enim utriſque neceſſarijs rebus. Atque ſit æquè:
quanquam circa corpus & res tales ciuilis homo magis cla-
borat. parua enim differētia fuerit. In operationibus autem
non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad libe=
ralitatis operationes exercendas: & iuſto ad retributiones:
pecunijs opus erit. Voluntates enim nō ſunt manifeſtæ. Si=
mulant autem & qui non ſunt iuſti, agere iuſtè uelle. Forti
autem opus eſt potentia, ſi agit aliquid eorū quæ à uirtute
proficiſcuntur, & poteſtate etiam temperanti, quo nanque
modo

modo aut hic, aut cæterorum quiſquam manifeſtus erit? Quæritur autē utrum magis proprium ſit uirtutis electio, an ipſi actus: quippe cùm in utriſque uirtus conſiſtat. atque conſtat in utriſq; perfectum ipſum conſiſtere. Ad actus autē multis indiget: & quo maiores pulchrioreſq; ſunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuſcemodi rebus ad operationem eſt opus. quin & impedimento fere ſunt ad contemplationē. Sed hoc ipſo quo homo eſt, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ à uirtute proficiſcuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad hominem ſpectant.

73 *Atque felicitatem perfectā contemplatiuā quandam operationem eſſe, hinc quoq; fuerit manifeſtum. Deos enim maximè beatos eſſe putamus, atque felices. At quoſnā actus tribuere illis oportet: iuſtóſne? An ridiculi uidebuntur, ſi commutant & depoſita reddant, & huiuſmodi cætera agāt? At fortéſne, propterea quòd formidoloſas res ſuſtinent, periculáque ſubeunt honeſtatis ipſius cauſa? An liberales? at cuinam dabunt? Abſurdum eſt inſuper ſi nummos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperātes? at quidnam fuerint? An laus eſt importuna ſi prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſcurrent, cuncta quæ ſunt circa actus, parua quædam & digna dijs immortalibus ſanè uidentur. At uerò uiuere ipſos uniuerſi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut endymionem aiunt, dormire. Viuenti igitur ei cui actio & multò magis affectio non tribuitur quidnā aliud præter cōtemplationē reſtat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea*

74 *homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Signū eſt huius & animalia cætera felicitatis expertia eſſe: tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidē tota eſt uita beata*

talem

talem habentibus operationem.hominibus autem,quoad ip ſos talis operationis quædã ineſt ſimilitudo. At animalium cæterorum nullum prorſus eſt felix.quippe cũ nulla ex parte particeps ſit contemplationis. Q*uouſque igitur contemplatio ſeſe extendit,eouſque ſeſe extendit & felicitas ipſa. & quibus contemplatio magis ineſt, ijs & felicitas magis ineſt,non per accidens quidem,ſed per ſeipſam utique contemplationem.hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa.* Q*uare felicitas cõtemplatio fuerit quædam.Eſt autem opus huic &* 75
proſperitate externa cùm ſit homo.Natura nanque ipſa nõ eſt ad contemplandum ſufficiens:ſed & corpus ſanum eſſe oportet,& alimenta,reliquumq́; famulatum adeſſe.Non ta 76
men putandum eſt multis ac magnis ei opus fore qui futurus eſt felix:ſi fieri nõ poteſt ut ſit beatus ſine bonis externis. Neque enim ſufficientia,neque iudicium,neq; actus in exuperatione conſiſtit.ſed fieri poteſt ut & non principes terræ ac maris agant honeſta.Etenim à mediocribus facultatibus poteſt quiſpiam agere per uirtutem.Atque id clare cernere licet.priuati nanque non minus agere uidentur res bonas,quàm qui ſunt in poteſtatibus conſtituti:imò etiam magis.Satis autem eſt tot facultates habere. erit enim eius uita felix qui per ipſam operatur uirtutem.Solon etiam bene fortaſſe de felicibus ſenſit,quiquidem eos eſſe felices dixit, qui mediocriter res habuerunt externas, & pulcherrimas 77
*res(ut putabat)agere, * modeſtéque uixere.Fieri enim po-* 78
teſt,ut mediocria poßidentes agant ea quæ agere oportet. Videtur autem & Anaxagoras,non locupletem,neque potentem felicem ipſum exiſtimaſſe:cùm dixit ſe non mirari,ſi quis abſurdus multitudini uideatur,hæc enim ſentiens res ſolùm externas,his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ igitur noſtris ſententijs & ſapientum opiniones eſſe uiden-

* *καὶ βεβιωκότας σωφρόνως.id eſt tẽperatè ſeu modeſtè viuere.*

79 *tur. at enim habent quidem & talia quãdam fidem. Veritas tamen in ijs quæ in actionem ueniũt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis conſiſtit. Conſiderare enim oportet ea quæ antea dicta ſunt ad opera referentes, & uitam. Et ſi conſona ſunt operibus, accipienda ſunt, ſin uerò diſcrepant, uerba ſunt tantùm putanda. At*
80 *uerò qui mente operatur, & eam colit, diſponitur optimè.*
θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι. ** is & amiciſsimus dijs immortalibus eſſe uidetur. Nam ſi dij curam humanarum rerum, ut exiſtimatur, aliquam habent, rationi ſanè conſentaneum fuerit, ipſos eo gaudere quod eſt optimum, maximeq; ſibi cognatum. hoc autem fuerit ipſa mens. & in eos qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia uiciſſim conferre, tanquam curam ijs quæ ſibi ſunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè benéque*
θεοφιλέστατος ἄρα. *agentes. At conſtat hæc omnia maximè ſapiẽti ineſſe.* Amiciſsimus igitur ſapiens ipſe dijs immortalibus eſt. Eundem autem conueniens eſt & feliciſsimum eſſe. Quare ſapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

COMMENT.

71 Secundo autem eſt ea vita quæ à virtute alia.} Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo Philoſophus poſteaquam declarauit felicitatem conſiſtere in optima operatione ſecundum optimam virtutem principaliſsimæ potentiæ noſtræ, & quòd talis erat contemplatio ſecundum ſapientiam: nunc conſiderare videtur, de felicitate actiua comparando eam cum ipſa contemplatiua, & oſtendendo quòd contemplatiua felicitas quæ eſt in contemplatione mentis ſecundum ſapientiam eſt longè præclarior quàm actiua quæ eſt actio ſecundum prudentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur, ſicut diximus, felicitatem actiuam eſſe inferiorem cõtemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio, Id quod eſt humanum, videtur eſſe inferius eo quòd ſuperat quoquo modo conditionem humanam: ſed feli

felicitas actiua proueniens á prudentia & virtute morali, eſt humana: cõtemplatiua verò, etſi ſit hominis, ſuperare tamen videtur conditionem humanam: ergo actiua erit inferior cõtemplatiua. Maior eſt nota. Minorem declarat Philoſophus per quatuor concluſiones tales. Prima hoc pacto: Operationes quæ verſantur circa res humanas ſunt humanæ: ſed ea quæ proueniunt á virtutibus morum verſantur circa res humanas: ergo ſunt humanæ. quòd autem ita ſit, declarat Philoſophus diſcurrendo per operationes fortitudinis & iuſtitiæ, & ſimilium quas oſtendit verſari circa actus externos vel affectus internos, quæ ſunt humana, vt patet in textu. Secunda cõcluſio eſt talis, quòd virtutes morum & prudentia ſunt inter ſe cõiunctæ. ex quo ſequitur quòd ſi virtutes morum ſint circa res humanas, erit etiam ipſa. Probatur autem cõcluſio hoc pacto, Virtutes quæ ſunt ita inter ſe vt altera mutuo dependeat, ſunt coniunctæ inter ſe atque connexæ: ſed virtus morum, & prudentia ſunt huiuſmodi: ergo ſunt inter ſe coniunctæ atque cõnexæ. Ratio patet, quia principia prudentiæ: quæ ſunt fines conſequendi honeſti, prouenire videntur à virtutibus morum: rectitudo verſa vice virtutum moralium, qua diriguntur virtutes tales ad conſequendam bonum finem, fit ab ipſa prudentia. vnde in ſexto, Inſuper, inquit, opus perficitur ſecundum prudentiam, & moralem virtutem, etenim virtus intentionem facit rectam: prudentia verò ea vniuerſa dirigit quæ ad illam perducunt. ſed hæc latius in ſexto. Patet ad propoſitum noſtrum quod iſtæ ſunt inter ſe cõiunctæ ex iis quæ diximus, & etiam ex definitione virtutis, ita vt ab ſe mutuo pendeant, & prudẽtia ſit gubernatrix, & quaſi clauum tenens inter ipſas ſecundum dirigit curſum ad portum, id eſt ad finem optimum attingendum antea ſibi propoſitum. Tertia concluſio eſt, quod virtutes morum & prudentia ſunt circa compoſitum, Hæ virtutes quæ videntur eſſe coniunctę cum affectibus, ſunt virtutes vt circa compoſitum: ſed virtutes morales & ipſa prudentia ſunt huiuſmodi: ergo circa cõpoſitum. Et ratio eſt, quia morales virtutes ſunt coniunctæ cum affectibus, prudentia cum moralibus virtutibus: ergo cum affectibus. ſed affectus ſunt communes compoſito ex anima & corpore cùm pertineant ad partem ſenſitiuam. Ex quo affertur Quarta cõcluſio talis, quòd virtutes moralęs, &

ipſa prudẽtia ſunt virtutes humanæ:hæ virtutes quæ ſunt circa compoſitum ſunt humanæ inquantum homo eſt compoſitus ex anima & corpore:ſed tam virtus moralis quàm prudentia eſt huiuſmodi:ergo tales virtutes dicuntur humanæ. Ex quo patet quòd vita quæ eſt ſecundũ prudentiã & virtutẽ moralẽ dicenda eſt humana:& hæc dicitur vita actiua,& per cõſequẽs felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis & cõcluſio principalis, ꝙ eſt inferior contẽplatiua,quæ videtur ſuperare cõditionem humanã,cũ ſit intellectiua & ſeparatã ab iis affectibus & actionibus humanis. vnde cũ prudentia ſit virtus intellectiua,& videatur ſeparata etiã ab iſtis humanis, ideo attulit Philoſophus eã rationẽ qua probare nititur eã eſſe cũ moralibus,quæ ſunt circa affectus & actus humanos. vnde cũ & prudẽtia circa talia verſetur,& ad talia ſe vertat,videẽ humana.

72 {VIDEBITVR autem & externa affluentia.} Allata prima ratione,& cõfirmata multis concluſionibus ad declarandum principale intentum, quòd felicitas actiua eſt inferior quàm ſpeculatiua: nunc affert ſecundam qua idẽ oſtendit ꝙ ſpeculatiua eſt præſtantior,hoc pacto,Ea vita quæ paucioribus indiget eſt præſtãtior ea quæ indiget pluribus externis: ſed contemplatiua indiget admodũ paucis, actiua pluribus: ergo cõtemplatiua eſt præſtãtior quàm actiua. Maior patet, quia minima indigẽtia arguit maiorẽ ſufficientiã,& per conſequens maiorẽ perfectionem vitæ quàm illa quæ eſt maioris indigentiæ. Minorem declarat Philoſophus,id eſt,quòd actiuus pluribus indiget. Primò,actiui & ſpeculatiui cũ ſint homines,rebus externis neceſſariis ad viuendum ambo indigent: verum circa corpus magis laborant actiui & ciuiles homines,quàm contẽplatiui:quod nonnulli exponunt, quia in exercendis operationibus ſuis magis exercẽt corpus, tamen exponi quoq; aliter poteſt,quòd maiorẽ curã adhibẽt circa corpus,vtcirca victum,& veſtitum,& domos, & alia eiuſdem generis pertinentia ad cultum corporis: ſpeculatiui verò habitis neceſſariis non curant de aliis. ſed ponamus, dicit Philoſophus,quòd in talibus neceſſariis ad viuendum & alendã vitã ſint pares vel parua ſit inter eos differentia in his,veruntamẽ in eo erit differentia magna,quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus nõ indiget ſpeculatiuus. Liberali enim

enim ad dãdum,& iuſto ad remunerationes faciẽdas eſt opus externis bonis:ſic etiam forti eſt opus viribus, & temperato licentia rerum circa quas poſsit concupiſcẽtiam moderari. & ſic de aliis virtutibus quæ ſunt circa affectus vel actus. ſed cum aliquis dicere potuiſſet, virtus conſiſtere videtur in actu interno, quid enim ſi nõ adſint nũmi & facultates? eſt enim diſpoſitus promptè ad operationẽ ſtudioſam producendam ſi adeſſent facultates: ideo ſubdit Philoſophus quòd voluptates hominum nõ ſunt manifeſtæ, ſcilicet ſine operationibus externis. multi enim iniuſti ſimulant ſe velle agere iuſta, & fortes fortia, & ſic de aliis: quare oportet vt concurrãt etiam actus externi ad cõpletam perfectionem virtutis. Vnde quæritur & quæri ſolet in vtro magis cõſiſtat, an in electione, an in actu externo, quod eſt ſignũ eam conſiſtere in vtriſque, & quãuis electio ſit principalior in virtute morali vt antea dictum fuit, tamẽ ad omnimodam (vt ita loquar) perfectionẽ virtutis moralis requiri videtur non ſolũ electio, ſed etiam actus exterior: ſed contemplanti non eſt opus tot & talibus, quin etiã ipſum impedire videtur potius & diſtrahere. Vnde anteà etiam dixit ꝙ nimiæ proſperitates impediunt felicitatem ciuilem. & actiuã: ergo multò magis ſpeculatiuã. & non ſolũ nimiæ, ſed ea etiam externa quæ ſibi adeſſent præter neceſſaria ad viuendum, quibus indiget inquantum eſt homo & viuit cum pluribus, & inquantum interdum ſubit vicem actiui expetẽdo ea agere quæ ſunt ſecundum virtutem moralem & actiuam. Concluditur quòd longè paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus, & ex tali minori indigentia infertur, quòd contemplatiua eſt præſtantior quàm ea quæ eſt ſecundum virtutem moralem, & quàm actiua.

{AT verò felicitatẽ perfectã.} Affert tertiã rationẽ Philoſophus qua idem probat, ſcilicet ꝙ felicitas cõtẽplatiua eſt perfectior quàm actiua, hoc pacto, Ea operatio atque felicitas quæ eſt ſimilis operationi quã ſubſtãtiis ſeparatis vel ipſi ideo tribuũt, eſt perfectior ea quã eidẽ nõ tribuũt: ſed contemplatiua tribuitur ei, non autẽ actiua propriè: ergo contẽplatiua eſt perfectior & excellentior quàm actiua. Maior eſt manifeſta, quia omne perfectum tribuitur in deo. Minor declaratur à Philoſopho: & primò quòd actiua non tribuitur ſubſtantiis vel deo ſecũdũ moralem vitã, quia ſi talis tribue- 73

retur,tunc ex cõſequẽti tribuẽdę eſſent morales virtutes quas
non ſolemus propriè tribuere,vt patet inductiuè per omnes.
Ridiculũ enim eſſet, dicit Philoſophus , ſi operationes iuſti-
tiæ in reddẽdis depoſitis,& operationes fortitudinis circa ter
ribilia,vel tẽperãtiæ & huiuſmodi tribueremus deo. Nã vbi-
cunq; eſt virtus morũ,ibi perturbatio cadit vel affectus : ſed
in deũ qui eſt perfectiſsimus nullo modo perturbatio vel af-
fectus cadit:ergo nec virtus propriè morũ tribuitur deo, nec
etiã ars. quare cũ agere hoc pacto, & multò magis facere re-
moueatur ab eo, id eſt non tribuatur, quid ergo tribuetur ei
præter cõtemplationẽ,cũ ſit ei aliqua operatio tribuenda? ex
quo cõcluditur,ꝙ cum ea operatio quæ eſt ſimilis operationi
diuinæ,ſit omniũ perfectiſsima,& contẽplatio ſit huiuſmodi,
ꝙ contẽplatiua erit noſtra ſuprema felicitas,& lõgè excellen
tior quã actiua:verùm cũ inter cõtemplationes detur gradus,
perfectiſsima cõtemplationũ erit perfectiſsima felicitas. No
tandũ primò ꝙ operatio aut eſt actiua,aut factiua,aut cõtem
platiua,poſthabitis vegetatiuis & ſenſitiuis. Operatio igitur
actiua videtur prouenire à virtute morali atq; ab ipſa prudẽ-
tia quibus producimus actiones ſtudioſas·factiua aũt videtur
prouenire ab arte qua facimus aliquod opus, veluti ſtatuã, &
plerũque remanet opus,vt de ſtatua diximus:interdũ non re-
manet,veluti in pulſatione citharæ per artẽ citharizãdi eue-
nire videtur:ſed operationes actiuæ perficere vidẽtur haben-
tem etiã extra extẽdi ad alios, factiuæ verò vidẽtur perficere
potius ipſum opus vt ſtatuã, quanquã ipſa ars quæ eſt habitus
dicatur etiã eſſe perfectio intellectus factiui. Contemplatiua
vero operatio nunc ab habitu principiorũ qui dicitur intelle
ctus,nunc ab habitu cõcluſionum qui dicitur ſcientia,nunc &
precipuè atque maximè à ſapientia quæ eſt vtrorunque perfe
ctiſsimus habitus prouenire videtur, & habentẽ ipſum perfi-
cere ſecundum eam potentiã nobiliſsimam omnium quæ in
nobis ſunt, & non ordinari ad aliquid aliud niſi per accidens,
quare factiua operatio eſt minùs perfecta quã actiua, & acti-
ua quàm cõtemplatiua quæ eſt omniũ perfectiſsima , & præ-
cipuè cùm ſimilis eſſe dicatur operationi quæ tribuitur Deo.
Nam propriè actiua ſecundũ virtutes morales hoc pacto nõ
tribuitur ei,nec factiua,ſentẽtia Philoſophi,& tamẽ tribuen-
da eſt aliqua:ergo cõtemplatio.dicere autẽ quomodo tribua-
tur

tur contẽplatio ipſi Deo, non eſt præſentis ſpeculationis. Dei enim contemplatio dicitur eſſe perpetua & vnica: eſt ibi id quod intelligit, & quod intelligitur, & intellectio idem re: verùm ſi qua eſt ſimilitudo & veſtigiũ operationis illius, non eſt niſi ipſa cõtemplatio. ſed iis omiſsis quæ ad theologos referimus, veniamus ad illud quod Philoſophus dicit, remouendò virtutes morales à Deo & actiuas: ſacri tamẽ appellãt eum iuſtum & fortẽ. quare notandũ ꝙ aliquo modo attribuere poſſumus ꝙ dicatur iuſtiſsimus, ſed alio modo quàm nos: & ſimiliter ſtudioſiſsimus, id eſt translatiue, vt inquiũt, non enim eſt ibi perturbatio vel affectus. verùm diſtribuere videtur Deus vnicuiq; quod ſuũ eſt, hoc pacto, quia creauit omnia, & cũ ſit aliud præſtantius alio, & ſint diuerſa, tribuit Deus vnicuique quod cõuenit, vt homini mentẽ, animalibus aliis ſenſum, plãtis vegetatiuã, & ſic de aliis ſucceſsiue ſua partitur dona. & hoc pacto Deo iuſtitiã tribuere ſolemus. Itẽ vlterius dicere poſſumus Deũ eſſe iuſtiſsimũ quia conſtituit pœnas & præmia ſecundũ materiã, eodem pacto liberalitatẽ fortitudinẽ & alias virtutes tribuere poſſumus, quia ita appellamus trãslatiue ab iis quæ ſunt in nobis vt per ſimilitudinẽ intelliguntur, non ꝙ ſint eo pacto in eo, quia in Deo non ſunt vllo modo perturbationes vel affectus, ſed ſunt rationes quædã liberatæ penitus ad huiuſmodi cõditionib. quæ humanis virtutib. tribuũtur: verũ ſupereminẽti quodã modo tribuũtur ei ab æterno. præbuimus quoq; omnipotẽtiã, reſpiciẽdo ea quæ non implicãt cõtradictionẽ. ſed hæc ad theologiã pertinẽt, vt ſupra dictum fuit. quare ad ſacrarũ literarum veritatẽ noſipſos referimus & hãc materiã. Illud tantũ patet ad noſtrũ præſens propoſitũ ꝙ inter operationes humanas ea quæ eſt ſimilima diuinæ ſpeculationi eſt feliciſsima, & ea eſt cõtẽplatio, ſentẽtia Philoſophi

{SIGNVM eſt etiam huius, quòd animalia.} Quarta eſt ratio quæ ſumitur ex quodã ſigno, quo idem probat ꝙ ſpeculatiua operatio eſt ſuprema felicitas noſtra, & omnino perfectior quàm actiua, dicendo quòd huius ſignũ eſt quod animalia irrationabilia quæ ſunt expertia felicitatis carent vel vacant penitus tali operatione, quia non habent mentẽ: ſed maximè diſtãt ab ea, & preſertim à ſpeculatiua. Nam in aliis habent ſimilitudinem quandã etiam cum operationibus virtutum moraliũ, ſicut leo dicitur per quãdã ſimilitudinẽ habere 74

fortitudinem,& formicæ congregare alimentum videntur,& conſtituere cœtus & partiri munera inter ſe,& diuidere receptacula in tres partes,quarũ in alia tradũt reponere mortuas, in alia nutrimentũ, in alia ipſas verſari. itaq; agere videntur inſtinctu naturali ac ſi haberent prudentiã:& illa vis irrationalis qua ducũtur huiuſmodi animalia ad hæc efficienda, videtur eſſe ſuprema in illis, ſicut eſt mẽs in nobis. quare in his agendis videtur habere ſimilitudinem cum quibuſdam operationibus noſtris:verũ a cõtemplatione penitus abſunt, nec vllam nobiſcum in hoc ſimilitudinẽ habent:ſed nec mentem habent, vt diximus, nec vniuerſale percipiunt. Ratio igitur conſiſtit in eo,quòd cùm videamur per cõtemplationem tantum diſtare à brutis quę ſunt penitus expertia felicitatis,ideo ſuprema felicitas humana in ea cõſtituenda videtur,& actiua etiam per hoc apparet quòd longè eſt inferior ipſa contemplatiua. Homines igitur,dicit Philoſophus, in tantũ ſunt beati inquantũ exiſtit in eis quædã ſimilitudo talis operationis, ſcilicet ſpeculatiuæ, & felicitas eouſque ſe extendit quouſque ipſa contẽplatio. & hoc dupliciter:aut ex parte tẽporis & durationis ipſius cõtemplationis, vel extendit ſe ex parte ſubiectorum in quibus eſt, quod videtur magis accommodatum. Duæ igitur his in ſumma videntur eſſe præcipuæ rationes ad oſtendẽdum ſpeculatiuã eſſe ſupremã felicitatem,& eſſe præſtantiorem actiua: vna quia cõtemplatio eſt ſimilis operationi diuinæ,& alia quia per cõtemplationem valde diſtamus à brutis. Sunt autẽ nonnulli qui dicunt pauca de cõtemplatiua felicitate dixiſſe Philoſophum in lib. Ethic. verùm ſi diligenter animaduertimus, reperiemus quòd illa pauca vi cõtinent multa,& præſertim cùm pluribus rationibus declarauerit cõtemplatiuã felicitatem eſſe ſupremam & propriiſsimã inter
75 omnes operationes humanas, vt patuit. {EST autem opus huic & proſperitate.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habet ad externa bona. dicit igitur ꝙ ſibi opus eſt rebus externis,id eſt neceſſariis ad vitam cùm ſit homo.& ratio eſt,quòd homo non eſt tantum mens vt ſit ſufficiens ſecundum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad hoc vt poſsit ſolummodo contemplari,ſicut faciunt ſubſtantiæ ſeparatæ:ſed cùm habeat corpus,indiget neceſſariis, quibus ſuſtẽtari poſsit, & etiam

ſanitate

ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facilè non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarũ ſenſitiuarum, in quibus ſuſcipiũtur ſpecies quæ deſeruiũt intellectui. quare neceſſariis,quæ ad hæc requirũtur, indiget cõtemplatiuus.

{NON tamen putandum eſt.} Quãuis felix ſpeculatiuus indigeat rebus externis,vt diximus,declarat tamẽ Philoſophus quòd non indiget multis, nec abundanti proſperitate, quam ſententiã probat primò ratione hoc pacto, Plura requirũtur ad operationem ſecundũ moralem virtutẽ, quàm ad cõtemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundantia,ſed in quadam menſura, quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem, vt ſuprà dixit: ergo multò pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & conſequentia probatur, quia nec ſufficientia,nec iudicium electionis,nec actus virtutis cõſiſtit in ſuperabundantia. Probare etiã videtur ꝙ actiui in operationibus ſecundum moralem virtutem non indigẽt multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari vidẽtur res bonas vt plurimum, quàm ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, & qui habent ſuperabundantiam proſperitatis, vt videmus per ipſam experientiam. 76

{SOLON etiam bene.} Probat idem autoritate Solonis & Anaxagoræ,deinde oſtendit quomodo ſunt intelligendę illæ autoritates.dixit autem primò quòd Solon bene forſitan ſenſit cùm dixit illos ſatis fuiſſe felices qui mediocres habuerũt facultates & ſatis de rebus externis, & res geſſerunt optimas. Anaxagoras verò cùm eſſet Philoſophus, & daret operam ſpeculationi, negligerétque propterea rem familiarẽ ſuam, atque ob id pauper eſſet,& à vulgò contemneretur & haberetur ineptus atque abſurdus homo, dicere ſolebat non eſſe mirandum ſi multitudo imperita ita iudicaret,quæ percipit res externas, & ſecundum illas iudicat, & non diſcernit bonum, niſi id quod extrà ei apparet. 77

{FORTASSE.} Hanc particulam addidiſſe videtur Philoſophus, quia non aſſentitur in omnibus ſententiæ Solonis. Solon enim eum qui iam vixit felix,appellandum cenſet felicem: Philoſophus verò cùm loquatur de felicitate humana, præſenti felicitate appellat felicem. videamus autem primò quonam pacto de ſententia Solonis diſſeruit. 78

{AT enim habent quidem.} Oſtendit hac in parte Philoſophus quomodo iſtæ ſententiæ ſint cre- 79

dendæ: & hoc facit, quia cum attulerit ipſas ſine vlla ratione vel probatione potuiſſet aliquis dicere non iis adhibendam fidem.ideo Philoſophus dicit credẽdum eſſe iis propter operationes,& experientiam vitæ.Nam veritas circa ea quæ agimus conſiſtit in operibus,& circa ea quæ ſpeculamur in rationibus & demõſtrationibus & ſcientiis. quare tunc putatur eſſe credendum ſententiis & ſermonibus in rebus agendis cùm opera eorum qui tales ſententias afferunt illis ſententiis reſpondent: ꝙ ſi vita & opera diſcrepant à ſententiis & verbis, exiſtimandæ ſunt tales ſententiæ inanes quoad eos qui illas proferunt.Oportet enim non ſolum docere:ſed etiam facere ea quæ doceas,Caſtigo corpus meũ,inquit Apoſtolus,& in ſeruitutem redigo, ne cùm aliis prædicauero, reprobus efficiar. Et author veritatis,Opera mea teſtimoniũ perhibent de me: & ſi mihi nõ creditis,credite operibus meis.quare in iis quorum finis principalis non eſt cognitio, ſed actio, cùm opera cum ſententiis concordant, tunc adhibetur fides.Solon igitur & Anaxagoras cùm aſpernari viderentur re ipſa abundãtiam externarum rerum, fidem ſuis ſententiis faciebant.

80 {At verò qui mente operatur,eam & colit.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habeat ad eſſentias ſeparatas:& afferuntur tres cõcluſiones,quarum prima eſt talis,Is qui amat & colit id quod in homine eſt præſtabiliſsimũ, & ideò vehementer acceptum,eſt Deo amiciſsimus vel chariſsimus:ſed vir ſapiens eſt huiuſmodi:ergo vir ſapiens eſt amiciſsimus vel chariſsimus Deo. Nam ſapiens colit mentem quæ eſt optimum in hominibus, & ſimillimum iis quæ ſunt in Deo. Nec enim Deus,inquit Cicero,qui intelligitur à nobis alio modo intelligi poteſt: niſi mens ſoluta quædam & libera, & ſegregata ab omni conditione mortali:tunc vltra ſi Deus habet curam rerum humanarum,dicit Philoſophus,vt habet & communi ſententia & opinione creditur, profectò vir ſapiens chariſsimus exiſtens Deo cùm mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna à Deo conſequetur bona.ex quo ſequitur hoc pacto. Secunda concluſio, Qui Deo eſt amiciſsimus vel chariſsimus,eſt feliciſsimus:ſed ſapiens qui viuit intellectiua vita eſt huiuſmodi: ergo ſapiens eſt feliciſsimus. Atque ex iis Tertia cõcluſio ſequitur talis, quòd cõtemplatiua felicitas

citas quæ eſt operatio ſecundũ ſapientiã,eſt ſuprema noſtra felicitas,ſentẽtia huius Philoſophi,& longè præſtãtior quàm actiua,licet actiua etiam in genere ſuo ſit ſummũ bonũ.vnde ea uerba quæ in textu Philoſophus tangit,vbi dicit,rectè benéque agentes,referre ad actiuã poſſumus ne illã excludamus.Cõcluditur autẽ quòd vltimã & ſupremam felicitatem humanam collocauit Philoſophus Ariſtoteles in operatione ſecundũ ſapientiã qua virum ſapientẽ coniungi cũ cauſa ſua quoquo modo velle videtur,id eſt cũ ſummo Deo autho re ſuo,vt ei per contemplationem eo pacto amiciſsimus vel acceptiſsimus fiat,& per quandam amicitiã,ſi dicere licet,ei cõiungatur quoad fieri poteſt.Ex quo forſitan nonnulli dicerent amicitiã talẽ eſſe ſimilẽ ei quam ſacri ſcriptores appellant charitatẽ,& arguerent per hoc felicitatẽ noſtram nõ minus cõſiſtere in actu voluntatis quæ eſt charitatis domicilium,quàm in operatione intellectus & mentis.Notandum quòd humana felicitas ſumma atque ſuprema,vt ex dictis Philoſophi colligitur,in vita cõtemplatiua videtur cõſiſtere per quam homo cõiungi quoquo modo Deo videtur,& magis quàm per actiuã.Et hoc idẽ in duodecimo Metaphyſicæ Philoſophus,id eſt quòd cõtemplatio eſt noſtra felicitas,vbi etiam indicare videtur noſtrã felicitatẽ humanã cõſiſtere in contemplatione ſubſtantiarũ ſeparatarũ,& præcipuè & maximè ipſius Dei:datur enim gradus inter operationes ſpeculatiuas.& earum perfectio ſumitur non ſolũ ex parte mentis,& nobiliſsimæ potentiæ noſtræ,ſed etiam ex nobilitate obiecti.Quare cùm Deus ſit perfectiſsimus omnium obiectorum circa quæ mens ſpeculãdo verſatur,meritò nõ quæcunq; cõtemplatio erit in ſummo gradu,ſed ea quæ erit circa bonitatem diuinã,& ipſum glorioſiſsimum Deum,vnde oriri videtur amicitia & cõiunctio illa,per quam vir bonus & ſapiens quoquo modo contemplando ipſum coniungitur cauſæ ſuæ:& hanc dicerent forſitã aliqui ſimilẽ eſſe ei,quam theologi charitatẽ appellãt.ex quo agitur diſputatio de actu voluntatis & operatione mentis,vt ſuprà etiam diximus,cuius determinatio à ſacris theologis petenda eſt.Patet igitur ex dictis ſummum bonũ non ſimpliciter atq; ex omni parte perfectum,ſed tale quale vitæ humanæ competere poteſt, quid,& quomodo ſit,ſententia huius Philoſophi Ariſtotelis.

Perora

81 *AT enim ſi de his, atque uirtutibus, & inſuper*
de amicitia, uoluptatéue ſatis figura diximus:
éſtne putandũ noſtrum propoſitũ iam finem
habere? An *quemadmodum dicitur: non eſt in*
hoc rebus agendis finis, perſpexiſſe cognouiſſéq;, ſingulas,
ſed potius agere? Nec *de uirtute ſcire ſat eſt: ſed enitendum*
eſt ipſam habere, ac uti: uel ſi quo alio modo boni efficia=
82 *mur.* Si *igitur uerba ſufficerent ad faciẽdos homines* bonos,
multas iure mercedes ſecundũ Theognidem, *atq; magnas af-*
ferrent, & comparare ea oporteret. Nũc *uerò iuuenes qui=*
dem liberos hortari, ac prouocare: moribúſq; ingenuis ue=
ræq; honeſtatis amatoribus, idoneis ad obtemperandũ edu=
catione bona iam factis, perſuadere uerba poſſunt. Vulgus
autem ad probitatẽ incitare nequeunt. non enim ſunt tales,
ut ob pudorẽ obtemperent, ſed ob metum. nec ut à prauis ob
turpitudinem abſtineant rebus, ſed ob pœnam. Nã *quia af=*
fectibus uiuunt, perſequuntur quidem proprias uoluptates,
& ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppoſitos.
Honeſtatis *autem uoluptatiſque ueræ, nullã prorſus habent*
animaduerſionẽ. quippe cùm eas nõ deguſtarint. Tales *igi=*
tur, quænã uerba traducere moderaríque poſſent? Fieri *enim*
non poteſt, aut non facilè fit, ut ea uerbis mutentur, ac ex-
trudantur, quæ impreſſa ſunt moribus temporéque diutur=
83 *no retenta.* Amabile *autẽ eſt fortaſſe, ſi cùm omnia eſſent*
quibus boni fieri uidentur, participes uirtutis efficiamur.
84 *fieri uerò bonos, alij natura, alij conſuetudine, alij doctrina*
putant. Natura *igitur (ut cõſtat) non in noſtra eſt poteſta-*
te: ſed ineſt ijs hominibus per cauſam quandam diuinam, qui
uerè ſunt fortunati. Verba *autẽ perceptioneſue, nõ in omni-*
bus

bus uires habent:ſed opus eſt auditoris animum antea moribus eſſe cultum,ad rectè gaudendũ,ac abhorrendum,perinde atque terrã quæ ſemina ſit nutritura. Qui nanque uiuit cum perturbatione,nõ audiet ea uerba quæ dehortãtur, neque intelliget.is uerò qui ita diſpoſitus eſt,quî fieri poteſt ut diſſuadenti obtemperet?Omnino autẽ nõ uerbis ipſa perturbatio,ſed ui cedit.mores igitur præcedant aliquo modo uirtuti familiares oportet,amantes bonũ,atque abhorrentes à turpi.Difficile autẽ eſt ut ab adoleſcentia rectè quis 85
ad uirtutem inſtituatur,non ſub talibus legibus educatus. Modeſtè nanque uiuere cõtinentérque,pleriſque hominibus præſertim & iuuenibus nõ eſt iucundum. Quapropter educationem,atque officia à legibus inſtituta eſſe oportet.Non enim dolorem afferent ſi fuerint cõſueta.Fortaſſe autẽ non ſufficit,dum ſunt adoleſcentes,rectam educationẽ & curam eſſe adeptos:ſed cũ oporteat uiros quoque factos,ipſa agere ac aſſueſcere.& in his & omnino omni in uita legibus eſt opus.multitudo enim neceßitati potius quàm rationi,& pœnis quàm honeſtati paret.Idcirco ſunt qui legumlatores oportere cenſent ad uirtutem inuitare,ac prouocare honeſtatis gratia,propterea quod ij qui probi ſunt,ob conſuetudinem præcipuè obtemperabunt.Aduerſus autẽ inobedientes & hebetiores ingenio,caſtigationes pœnáſque inſtituere.At eos qui curari ac emendari nequeunt,extrudere atque exterminare.probum enim hominẽ,& ad honeſtatem uiuentem,rationi obtemperaturũ inquiunt:eſſe improbũ uerò uoluptatem affectantem,dolore afficiendum eſſe perinde atque iumentũ. Quapropter & eos dolores afferri oportere dicunt,qui maximè cõcupitis uoluptatibus aduerſantur. 86
Quòd ſi eum qui bonus futurus ſit,bene educatũ (ut dictum eſt) ac moribus bonis aſſuefactum eſſe oportet,deinde bonis

in exercitijs

in exercitijs uiuere, & neque inuitum neque ſponte res age-
re prauas. hæc autẽ fuerint ſi mente aliqua rectóque ordine
uires habente uiuatur. Opus eſt mente profecto, munere cu-
ius ita hæc euenire poßint. Igitur patris quidem præceptio
uires nõ habet, neque neceßitatẽ, neque ullius omnino unius
uiri, niſi ſit rex aut aliquis talis. Lex autem uim habet co-
gentem, quæ quidẽ eſt ſermo ab aliqua prudentia atque men-
te profectus. Et homines quidẽ eos odiſſe ſolent, qui appeti-
tionibus aduerſantur: etſi rectè idipſum faciunt. Lex autem
non eſt eis moleſta, probitatem iubens. In ſola autẽ Lace-
87 *dæmoniorum ciuitate cum alijs paucis, curam adhibuiſſe in*
educatione atque officijs legislator uidetur. In pluribus au-
tem ciuitatibus tales res ſunt neglectæ. Et ita unuſquiſque
uiuit, ut ſibi placet, ritu Cyclopum filios regens atq; uxo-
rem. Præſtabilißimum igitur eſt diligentiã rectámue curam
88 *adhibere cõmunem: idque ipſam facere. Quod ſi negligitur*
publicè, ad unumquenque pertinet filios ſuos atque amicos
ad uirtutem dirigere, uel ſaltem uelle dirigere. atque maximè
ἐκ τῶν εἰρημένων. *idipſum poſſe uidebitur ex his *quæ diximus, idoneus ad le-*
ges ferendas factus. Publicas igitur diligentias atque curas,
89 *per leges fieri conſtat. bonas autẽ, per ſtudioſas. Nec inter-*
90 *eſſe quicquam uidetur, ſcriptæ ſint, an non ſcriptæ, unus,*
91 *an plures per illas inſtituantur. ut & in muſica, exercitan-*
dique facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert.
Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores: ſic & in domibus
poſſunt paterni ſermones ac mores. quinetiam magis ob co-
gnitionem beneficiáque collata. Sunt enim ipſi filij iampri-
dem affectione deuincti, & facilè obtemperantes natura.
92 *Differunt inſuper & inſtituta priuata à publicis, perinde*
atque in medicina. Vniuerſaliter enim, febricitanti confert
inedia, & quies: at alicui forſitan non conducit. Magiſter
quoque

quoque ludi, non omnibus fortaſſe pugilibus eandē pugnam imponit. Singula autē magis exactè fieri uidebuntur, adhibita cura diligentiáque priuata. magis enim id adipiſcitur unuſquiſque quod cōgruum eſt. Atque optimè quidē in ſingulis curā ac diligentiā adhibuerit, & medicus & ludimagiſter, & quiuis alius, qui hoc uniuerſale ſcit. omnibus, inquam, aut talibus hoc eſſe accommodatum. Scientiæ enim, communis ipſius eſſe dicūtur & ſunt. Nihil tamen forſitan obſtat quin & is qui ſcientiæ quidē eſt expers, exactè autē ea perſpexit experientia quæ in unoquoque accidunt, rectam in uno aliquo diligentiā adhibeat atque curā. quemadmodum & quidā optimi ſibiipſis eſſe medici uidentur, qui tamen nulli alij poſſunt opem afferre. Verùm nō minus forſitan oportere uidebitur eum qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuerſale pergere, atq; illud (ut fieri poteſt) cognoſcere. dictum eſt enim ſcientias circa hoc ipſum uerſari. Fortaſſe autē & is qui uult ſua cura diligentiaue meliores facere ſiue multos, ſiue paucos, enitatur oportet ut ad ferendas leges aptus euadat: ſi boni legibus fieri poſſumus. Nō eſt enim cuiuſuis quemuis diſponere. Sed ſi alicuius eſt, ſcientis eſt: ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarum eſt aliqua cura atque prudētia. Hæc cū ita ſint, con- 93
ſiderare poſt hoc oportet, undénam & quomodo quiſpiam legumlator euaſerit. An ab iis qui rempublicā gerunt, quemadmodum & in cæteris facultatibus fieri ſolet? nam pars ciuilis eſt ipſa ferendarū legum facultas. An non ſimiliter in 94
ciuili & cæteris in facultatibus fit & ſcientiis? Nā in cæteris quidē iidem tradunt facultates, & per ipſas operātur. ut medici, atque pictores. Res autem ciuiles docere quidē pollicentur ipſi ſophiſtæ: nemo autē ipſorū agit. Sed ij qui rempublicam gerunt: qui quidem potentia quadam id agunt &

experientia potius quàm mente. Neq; enim ſcribunt de talibus, neque loquuntur. quod tamẽ præclarius forſitan eſſet, quàm iudiciales orationes uel deliberatiuas cõponere. Neq; filios ſuos, aut amicorum ullos idoneos ad gubernandum rempublicam efficiunt. Erat autem cõſentaneum rationi ſi poſſent. Neque enim melius quicquam ciuitatibus reliquiſſent: neque ſibi ipſis aut chariſſimis aliud magis optaſſent, quàm talia poſſe. Nõ tamen parum experientia cõferre uidetur. non enim fierent per ciuilẽ conſuetudinem ad gubernandum republicã aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt ſcire, experiẽtia inſuper opus eſſe conſtat. Sophiſtæ autem ij qui facultatem hãc profitẽtur, tradẽdi uiam ignorãt. neque enim quale quid eſt, neque circa quæ uerſetur omnino ſciunt. Nõ enim ipſam & oratoriam facultatẽ idẽ, neque inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ ſunt probatæ. Fieri enim poſſe dicunt, ut optimè deligãtur. proinde quaſi ſelectio nõ eſſet ſagacitatis & iudicare rectè non eſſet maximũ. ut in muſicis. Qui nanq; ſunt in ſingulis experti, rectè opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ ſunt his conſona cõprehendunt. Inexpertis autem ſatis eſt ſi non lateat ipſos bene aut malè factum ſit opus, ut in pictura. Leges autem operibus ſimiles ciuilibus ſunt. Quonã igitur modo quiſpiã ex his legum fuerit lator: aut eas quæ ſunt optimè iudicauerit? Neque enim medici ex libris fiunt: & tamẽ dicere conantur nõ ſolùm curationes, ſed etiã ægrotantes curari poſſe, & ut curare oportet. habitu uniuſcuiuſque diſtincto. hæc autem expertis quidẽ utilia: ijs uerò qui ſcientia carẽt inutilia ſunt. Et legum igitur forſitan, & rerum publicarũ congregationes ijs quidẽ qui perſpicere atque diſcernere poſſunt, quidnam rectè ſeſe habet uel contrà, aut quæ quibus accommodantur, utiles eſſe poſ-

ſunt

ſunt. Sed ij qui ſine habitu talia tractant, rectè quidem iudicare non poſſunt, niſi fortuito. Magis autem ad ea comprehendenda fortaſſe fuerint apti. Cùm igitur noſtri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent ſine perſcrutatione reliquerint, noſipſos illa fortaſſe præſtat conſiderare: & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri poteſt, ea philoſophia perficiatur, quæ circa res humanas uerſatur. Primũ itaq; ſi quid rectè ſit à maioribus dictum, id enitamur recenſere. deinde ex congregatis rebus publicis conſiderare, quænam ciuitates & rerum publicarum ſingulas euertunt, atque conſeruant. & quas ob cauſas aliæ rectè gubernãtur: aliæ contrà. His enim perſpectis magis fortaſſe perceperimus, quænã ſit reſpublica optima, & quomodo unaquæque diſpoſita: quibúsue legibus utens, ac moribus bene fuerint conſtituta. Dicamus igitur, hinc initio ſumpto.

COMMENT.

AT enim ſi de his ipſis atque virtutibus, & inſuper.} Hoc 81
eſt quartum capi. huius tractatus & vltimũ totius libri, in quo Philoſophus contemplata iam doctrina de moribus, & poſtremò de vltimo fine humano, nunc determinat de ferendis legibus, quibus homo poteſt euadere bonus. oſtendendo non ſolùm oportere ſcire quid ſit virtus, & ratio bene viuendi in iis quæ aguntur: ſed etiam deducere in actum. & hoc addere videtur Philoſophus, vt hinc occaſione ſumpta commodè tranſeat ad librũ Politicorũ, vt hominẽ primò in hoc libro bonis moribus virtutibúsque inſtituat, deinde per illũ cõſtituat in ciuitate, & in ciuili vita quoad fieri poteſt felicẽ reddat. Diuiditur autem hoc cap. in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. Primò igitur oſtendit Philoſophus, ꝙ non ſufficit cognoſcere hæc præcepta, ſed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur volebamus oſtendere quonã pacto homo bonus & bonis moribus inſtitutus euadere poteſt, docendo de virtutibus, & amicitia, & voluptate. eſt ne finis noſtræ in-

tentionis? & videtur reſpondere quaſi quòd noſtra intentio quantum ad doctrinam de virtutibus & moribus eſſet completa: ſed hoc non ſufficit cùm finis in rebus agendis non cõſiſtat in doctrina & cognitione, ſed in actione. non enim ſatis eſt ſcire quid aut quales ſint virtutes: ſed requiritur vlterius vt eas conſequamur & operemur ſecundum illas.

82 {SI igitur verba ſufficerent.} Oſtendit ꝙ doctrina non ſufficit ad faciẽdum virum bonum: Nã ſi hoc eſſet, dicit Philoſophus, magnam mercedem reportarẽt ſermones ſuaſiui, Theognidis ſententia: ſed requiritur bona inſtitutio. quare ſunt nonnulli ingenui ita educati, vt verbis & monitis ad virtutem ac honeſtatem cõſequendam facilè poſsint compelli: plerique verò, vt eſt imperita multitudo, ſic ſe habẽt vt trahi ad virtutes, aut reuocari à vitiis non poſſe videantur ſuaſione verborum, aut monitione atque doctrina: ſed ſi à turpibus abſtinent, id potius faciũt metu vel pœna. quare patet quòd verba & ſermones per ſe non ſufficiunt ad faciendos viros bonos, ſed requiritur & bona educatio & conſuetudo.

83 {SED ſatis eſt fortaſſe.} Quaſi dicat: ſatis putandum eſt ſi iſta omnia adſint, ſcilicet bonum ingenium, & doctrina & inſtitutio quibus diſponimur ad bene operandum, tandem ipſam virtutem conſequamur, quæ cùm acquiratur cum difficultate, non ſermonibus contenti eſſe debemus, ſed etiam conſuetudinem adhibere.

84 {FIERI autẽ bonos.} Oſtẽdit hac in parte Philoſo. ꝙ ad hoc vt homines cõmuniter fiant boni ſermonibus & præceptis doctrinæ, requiritur cõſuetudo vel inſtitutio bona. Probatur, Homines fiunt boni cõmuni ſentẽtia, aut natura, aut doctrina, aut cõſuetudine, ſed nõ propriè natura, nec ſtatim etiã doctrina: ergo cõſuetudine. Patet ratio, vel declaratur à Philoſopho, cũ probitas pendeat ab electione noſtra, & ſit in noſtra poteſtate, natura non propriè efficimur boni. hoc probauit Philoſo. in ſecundo Ethic. vbi diſſeruit & oſtendit nullam virtutẽ ineſſe nobis à natura, etſi apti ſimus natura magis aut minus ad illas ſuſcipiẽdas. vnde nec à natura, nec præter naturã nobis ineſſe dicũtur: tamẽ non conſiſtit in ea propriè cum ſimus liberi ad vtrũlibet cõſequẽdum vitiũ vel virtutẽ, & in noſtra nõ ſit poteſtate natura eſſe aptos magis vel minus: ſed eſt donũ naturæ vel dei, & diuinæ cauſæ, à conceptione

ptione enim trahũt indiuidua cõplexionem, id eſt partim à parẽtibus,partim ab influxu corporis cœleſtis:hinc cõceden te deo variæ diſpoſitiones naturales oriuntur, & aptitudines ad virtutes ſuſcipiẽdas,quas aptitudines in ſexto huius appel lauit virtutes quoquo modo naturales, quãuis nõ ſint virtu- tes propriè. Itaque eo in loco,ait Philoſophus, vt in ea parte animi quæ principiũ eſt opinandi,ſunt duæ ſpecies,aptitudo ſcilicet perſpiciendi,atque prudẽtia:ſic & in ea parte quæ ad ipſos pertinet mores,ſunt ſpecies duæ: vna naturalis virtus, altera propriè virtus.ex quo patet quòd licet naturalis illa di ſpoſitio cõferat ad virtutẽ,tamen parũ prodeſſet,niſi conſue tudo accederet ex libero noſtro arbitrio, & recta electione proueniens.Item doctrina nõ ſatis ſufficit,ſed in iis facit fru ctũ qui quoquo modo bona educatione ſunt ad eã ſuſcipien dam diſpoſiti,ſicut ager cultus qui ſemina ſit nutriturus.vnde in principio,Bene,inquit,inſtitutũ moribus eũ eſſe oportet qui de honeſtis & iuſtis,& omni ciuili ratione ſufficiẽter eſt auditurus.Quare animus eius qui eſt doctrinam ſuſcepturus eſt tanquã ager,mos & educatio tãquã cultus terræ, doctrina verò vt ſemẽ quod nõ habet vim in omnibus,ſed in terra be ne culta:ſic doctrina nõ habet vim niſi adſit inſtitutio bona. nã qui ſequitur perturbationẽ animi conſuetudine firmatã, nõ cedit ſoli ſermoni,ſed oportet vt vi ipſa reprimatur. ex quo patet ꝙ conſuetudine principaliter boni fieri videmur, vnde in principio ſecũdi,Moralis,inquit,virtus cõſuetudine cõparatur.Quare vt monentis doctrina efficaciã habeat, o- portet bonã educationẽ præcedere,qua aliquo modo diſpo- natur animus hominis ad odẽdũ turpia,& gaudẽdũ rebus ho neſtis. {AT enim difficile eſt rectã.} Sũmo ordine, vt cõſue 85 uit,procedit Philoſophus.Nã cũ declarauit bonã inſtitutio- nẽ eſſe quodãmodo principaliter cauſam vt efficiamur bo- ni,nõ loquimur autẽ de vniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bonorũ omniũ,id eſt ipſo deo:nũc oſtẽdit ꝙ lex requi ritur neceſſario ad bonã aſſuefactionẽ & bonã inſtitutionẽ cõparandã,quia ipſa cõpellit,& quodãmodo cogit homines viuere ſecũdum bonos mores.difficilè eſt enim ꝙ aliquis ab præſertim iuuentute ducatur ad virtutes,niſi ſub bonis legi- bus nutriatur:ideo oportet vt lex afferat bonã inſtitutionem & exercitia honeſta,cõpellẽdo iuuenes vt bonis moribus aſ-

ſueſcant,ſtudiiſque honeſtis,quæ etſi moleſta ab initio appareant,tamē cū ſint cōmunia æquo animo ferūtur, & poſteaquā in cōſuetudinē venerint,iocunditatem & facilitatem afferunt. Addit vlterius Philoſophus ꝙ nō ſufficit bonā educationem habere à legibus in iuuentute, ſed videntur neceſſariæ eſſe leges etiā per totā vitam,vt cōſeruentur exercitia bona,& cōſuetudine boni mores perficiantur.Sunt prętereà nōnulli qui magis parent neceſsitati & pœnis,quā rationi, ideo cènſebant nonnulli legumlatores,cùm homines plerunq; trifariā reperiantur,aut ingenui & bene diſpoſiti,aut tardiores, aut inſanabiles,in ferendis legibus tria præcipuè ſeruare debere.Primum,admonitiones & exhortationes,quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capeſſendā gratia honeſtatis.Deinde iis qui ſunt tardiores ad bene viuendum,& inobedientes rectæ rationi,pœnas cōſtituere accommodatas,& directè contrarias morbis illorum,vt talibus veluti medicinis quibuſdam ad ſanitatem reuocentur,& caſtigatione à vitiis retrahantur.Remedia verò debent, & medicinæ concupitis voluptatibus eſſe contrarię.nam contraria, vt inquiunt,contrariis curantur.Non enim auaritia abſtinētia,ſed liberalitate:nec luxuria liberalitate propriè,ſed abſtinentia & tēperātia pellitur.De iis verò qui incurabiles ponebantur,patet in textu. {QVOD ſi hæc ad probitatē.}Hanc

86 particulam adddere videtur Philoſophus,quia cùm virtus debeat eſſe voluntaria, declarandus eſt hic locus ne videamur inuiti virtutē acquirere,ideo videtur reſumere quod primò dixit adhibendam eſſe bonā educationem à recta & ordinata ratione proficiſcētē quæ iubeat & impellat ad probitatē, & tamen æquo animo feratur.ſed quænā eſſe poteſt iſta, patris ne præceptio ac inſtitutio?ſed nūc poſthabere eam videtur,quam inferius dicet oportere adeſſe,ſi educandæ iuuētutis publica nō adhibeatur cura. Dicit autem ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt cōpellat homines,& aliorū admonitiones etiam ſi rectæ ſint, odio habentur ab iis qui ſuis cupiditatibus obſequi volunt:ſed lex eſt illa quæ cōpellit & iubet circa ea quæ ſunt proba, & cū ſit omnibus cōmunis,& plerūq; abſint legumlatores,æquo animo ſuſtinetur,& nō eſt inuiſa.Sic igitur per ordinem patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructū, opus eſt educa

educatione & inſtitutione bona:ad hoc autē vt fiat bona inſtitutio opus eſt legibus. { AT verò in Lacedæmoniorum 87
quidem ciuitate.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua Philoſophus cū anteà oſtēderit ad bonā inſtitutionem neceſſariam eſſe legem prouenientem ab aliqua prudētia:nūc ſerio & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferēdas leges,& quomodo hoc fieri poſsit oſtendit.Ex quo ſtatim poſt hunc librū ponit librum Politicorū, in quo diffusè docet de ferendis legibus.Dictū eſt enim in ſexto huius hoc eſſe præcipuū munus facultatis ciuilis.dicit autem in primis Philoſophus ꝙ cū omnes ciuitates & reſpublica deberent curare legibus,vt iuuentus rectè educaretur,& ponerentur leges quibus homines ad virtutē capeſſendā concitarentur,Lacedæmoniorū ciuitas ſola vel aliæ admodū paucæ hāc diligentiam adhibent legum ferendarum , & instruendæ iuuentutis:in plurimis autem neglecta ſunt iſta,dicit Philoſophus & viuunt ad placitum & libitum,veluti Cyclopes. 88

{ QVOD ſi negligitur publicè.} Probat nūc Philoſophus ob ea quæ dixit,oportere hominē ciuilē aptū eſſe debere ad leges ferendas,hoc pacto,Si hominē oportet curā habere vt dirigantur filij & amici ad conſequendas virtutes, oportet etiā vt ſit aptus ad leges ferendas:at primū eſt,ergo & ſecundum,verum cū leges publicæ & priuatæ eſſe videātur,opera danda eſt vt publicè inſtitutio nō ſit adhibita legibus.priuatim quiſq; curā adhibeat vt filij ad virtutē dirigātur. & ideo oportet vt ſit aptus & bonus lator legū, vt honeſtè erudiantur filij ſub paternis legibus: ꝙ ſi ex defectu filiorum hoc cōſequi non poſsit.ſaltem debet velle & eniti vt ſit aptus, ne ex parte ſua deſit,quia publicæ leges & priuatæ vidētur quoquo modo conuenire. { NEC intereſſe quicquā videtur.} Quatuor videtur afferre conditiones Philoſophus,per quas fortè 89
putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus vtitur paterfamilias in domo ſua veluti debet,atq; ex eo crederet hāc peritiā erudiendi priuatim homines nō eſſe de facultate legum ferendarum.Has igitur affert conditiones vel differentias,quæ eſſe vidētur,& oſtendit quomodo conueniūt, & quòd tales differentiæ vel nullæ ſunt vel paruæ Prima differentia eſſe videtur, ꝙ leges publicæ ſunt ſcriptæ, priuatæ non ſcriptæ:ſed hæc nulla penè differentia eſt dummodo ſit

90 bona lex, ſiue ſit ſcripta ſiue non ſcripta. {Nec ſi per illas vnus aut plures.}Secũda conditio vel differentia eſſe videtur, quòd publicæ leges videntur erudire & inſtituere omnes ciues, priuatæ verò atque paternæ vnum vel admodũ paucos, & tamen hæc differẽtia nõ eſt tanti momẽti vt faciat quod priuatæ etiã nõ ſint leges. Nam vt in muſica dãtur præcepta,& ſiue vnus,ſiue plures inſtituantur, illa tamen ſunt præcepta:ſic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatem eorũ qui inſtituuntur quin illæ ſint appellandæ leges dũmodo ſint bonæ.

91 {Nam vt in ciuitatibus.} Alia differentia vel conditio eſt penè eadem cum ſuperiore,quòd vim habere videntur publicæ leges in ciuitate tota,priuatæ autem in vna domo. tamen hoc non tollit quin priuatæ ſint etiã leges cùm habeãt ſimilẽ rationẽ, quin etiã non minus ad ipſam educationẽ prodeſſe videntur, quàm publicæ ob reuerentiã quandam innatam filiis naturaliter erga parentes. Dubitatur quia anteà Philoſophus dixit præcepta patris non habere eam vim quã habent leges,hic autem dicit habere maiorem.hæc videntur inter ſe repugnare. Dicendũ quòd Philoſophus ſuperiùs afferebat in mediũ homines malè inſtitutos, & difficiles ad obtemperandum.Et homines,inquit, eos pleriq; odiſſe ſolent,qui ipſorũ appetitionibus aduerſantur. tales indigent legũ vi: ſed apud ingenuos & faciles,ad obtemperãdum præcepta paterna vim habent maiorem:ſed apud eos qui ſunt tardiores,& inobedientes facti, maiorem vim habent leges ob neceſsitatem, & pœnas.& de talibus eo in loco videbatur loqui Philoſophus.

92 {Differvnt inſuper & inſtituta.} Quarta conditio vel differentia eſt,quæ etiã non eſt talis vt faciat priuatas nõ eſſe leges.Nam quia leges publicæ loquuntur vniuerſaliter,priuatæ verò ſunt particulares,ideo videtur quibuſdam quòd non proficiſcuntur ab eadẽ facultate. hoc etſi facere videatur aliquam differentiã,tamen leges priuatæ videntur magis accõmodatæ vnicuiq; quàm publicæ.Nã ſicut fit in medicina, ita in huiuſmodi legibus euenire videtur: ſed in medicina ita fit vt quidã habeat ſcientiã in vniuerſali, quidã aliqua particularia percipiat per experientiã quandã, & talis poterit ſecundum illam magis accõmodate mederi alicui,quã ille qui vniuerſaliter ſcit: ſic etiã eueniet in huiuſmodi legibus. nam eſt vniuerſalis regula in medicina,quòd ſimpliciter febricitanti prodeſt

prodeſt abſtinentia & quies: ſed alicui tamen non prodeſt, vel uti in aliquo vehemēter debili non erit obſeruāda abſtinentia, & ſic vniuerſalia in medicina propter diuerſas naturæ cōplexiones nō ſemper accōmodātur ſingularibus. Hoc etiā fit à magiſtris ludi, qui non eoſdē ludos omnibus pugilibus impōnūt: & ſic fermè in aliis facultatibus euenire videtur, ꝙ id quod eſt in vniuerſali non accōmodatur ſtatim ſingulari. vnde priuatæ atq; paternæ leges cui propriæ & accōmodatæ videntur. Scit enim perfamil. naturā liberorū, & propriè accōmodare poteſt ad eorū educationē inſtituta ſua. ſed ne videatur ꝙ Philoſop. procedat contra doctrinā vniuerſalē, quā ipſe profitetur & tradit. & ꝙ irruat cōtra vniuerſalē facultatē legum ferendarū quæ pertinent pręcipuè ad prudentē ciuilem: ideo dicit ꝙ medicus habens ſcientiā in vniuerſali, vt theoricus poſtea deſcendat ad particularia, adiungendo experientiam optimè, tum poterit accōmodare ſcientiā illam ſingularibus: fieri tamen poteſt, vt aliquis ſcientiæ expers ſine cognitione regulæ vniuerſalis, experientia quadā aliquibus indiuiduis medeatur, vt aliquis ſibiipſi: verū addit Philoſop. ꝙ ille qui vult fieri artifex & ſpeculatiuus, debet eniti accedere ad ipſum vniuerſale, & illud cognoſcere eo modo quo patitur natura illius vniuerſalis. Quod adiunxiſſe videtur Philoſophus, quia ſunt nōnulla vniuerſalia neceſſaria, vt in Mathematicis: nonnulla verò talia ſunt vt cuncta cōplectātur. id eſt eis quæ contingere poſſunt non ſemper accōmodentur: ſicut de illa regula vniuerſali dictū eſt ſuprà, ꝙ ſimpliciter febricāti prodeſt abſtinētia & quies: nam in aliquibus nòn valet, ſed fallit. ſimile eſt illud quod dicitur in quinto. Fieri autē non poteſt, vt de quibuſdam vniuerſaliter rectè dicatur. In quibus igitur neceſſe eſt vniuerſaliter dicere, fieri verò non poteſt vt rectè dicatur: in his lex accipit id quod plerunque fieri ſolet, non ignorans errorē, & eſt nihilominus recta. Error enim non eſt in lege, nec in ipſo legiſlatore, ſed in ipſa rei natura &c. quare nitendū vniuerſale ipſum cognoſcere eo modo quo fieri poteſt, & quo patitur natura rerū de quibus eſt ipſum vniuerſale. Concludit poſtea Philoſophus, reſumēdo illud quod ſuperius dixit, ꝙ oportet vnūquenq; qui debet inſtituere, aut paucos, vt paterfamilias: aut multos, vt gubernator ciuitatis, de quo ſuperius intendit, aptum eſſe ad ferendas leges. Nam paterfa-

LL 4

miliàs habere debet facultatem legum ferendarum, vt rectè ſciat & poſsit inſtituere liberos ſuos. Eſt enim optimũ publicè prçuidere vt iuuentus & homines bonis moribus inſtituantur,& ad virtutes dirigãtur:quòd ſi publicè negligatur,vt plerunque in ciuitatibus fit,tunc priuatim patresfami.debent cogitationem ſuſcipere de moribus filiorum,& operã dare vt à teneris annis ſub optimis diſciplinis & exercitiis viuere diſcant.Non enim paru,ſed multũ,imò totum refert,vt in ſecundo dixit Philoſophus,hoc an illo modo ab adoleſcentia aſſueſcere: ſed multi ſunt qui hanc curã negligunt, cõtra quos inuehitur Plato dicẽdo ꝙ quidã ſunt qui maiorẽ curã habent equorum vel aliorũ brutorũ quibus delectãtur,quàm filiorũ. Oportet igitur vt paterfamil. qui debet cura & diligentia ſua facere alios bonos & ſtudioſos, ſit aptus ad ferendas leges,ex quibus prouenit educatio & aſſuefactio bona. Et ipſe præterea ciuilis gubernator debet habere optimã facultatem ferendarum legũ,cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatẽ munire. quare paucorũ gubernator debet eſſe aptus ad ferendas leges, vt diximus, & multorum longè magis, de quo præcipuè & principaliter intendit Philoſophus, & vult quòd habeat facultatem legum ferendarum, quod in ciue & gubernatore videtur eſſe præcipuum, vt in ſexto vidimus.

93 {HAEC cùm ita ſint conſiderare.} Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli,in qua Philoſophus poſteaquã oſtẽdit bonam educationem magnopere cõferre ad acquirendas virtutes, & ad ipſam inſtitutionem requiri bonas leges,atq; ideo oportere ciuem aptum eſſe ad ferendas leges: nũc declarare intẽdit quomodo talis poteſt euadere aptus,& videtur mouere dubitationem, deinde ſoluere p:oſtremo polliceri ſe modũ traditurum, quod facit poſtea in libris Politicorũ. Dicit igitur in primis quis eſt modus, & à quo poteſt acquiri talis ars atque facultas,an ex ſeſe,an ab alio:& ſi ab alio,à quo nam,& vnde. & incipit dicere ꝙ videtur eſſe cõueniens vt ſumatur hæc facultas ab iis qui Remp. adminiſtrant. & hoc declarat,Sicut fit in aliis facultatibus, ita in re ciuili & facultate legũ ferendarum:ſed in aliis fit ita,vt qui eas exercent & operãtur circa illas,tradant etiã doctrinã talium facultatum, vt medicus medetur,& docet artem medicinæ,& pictor eodem pacto, & alij artifices:ita etiã fieri videtur in re ipſa & facultate ciuili, cuius

ſus præcipuum munus eſſe videtur, vt in ſexto dictum fuit, condere leges. {AN non ſimiliter in rei ciuilis.}Nunc videtur Philoſophus declarare ſuperiorẽ ſententiã & ſimilitudinem non valere, & oſtendere eos qui Rempu. gerũt non eſſe ſufficientes ad tradendã talem facultatẽ:quia non ſit in re ciuili vt in aliis facultatibus,& huiuſmodi artibus,quibus artifices exercẽt ſeſe:& eas etiã tradunt:ſed ij qui in Rep. verſantur,non docẽt talem facultatẽ, nec tradunt doctrinã quãdam vniuerſalem rei ciuilis,& præſertim ferẽdi leges,cuius rei facultas videtur eſſe rei ciuilis maxima pars, exercent tamen Remp.experientia quadã.ſed ſunt alij ecõuerſo qui profitentur ſe habere ſcientiã huiuſmodi facultatis,vt ſophiſtæ, & tamen nullam experientiã vel vſum habent tractandæ Reipu. Quod autem ij qui in Repub.verſantur non ſint ſufficientes ad tradendũ hanc doctrinã facultatis huiuſmodi, probat Philoſophus hoc pacto, Ij qui non habent ſcientiã in vniuerſali, ſed potius experientiã quandam per quã fiunt aptiores ad gerenda ſingula in Rep.non ſunt ſufficiẽtes ad tradendũ doctrinam huius facultatis ciuilis,& legum ferendarũ: ſed ij qui in Rep.verſantur ſunt huiuſmodi: ergo tales non ſunt ſufficientes. Et hoc etiã patet ex eo, quia id iam feciſſent,cum ſit longè præclarius ſcribere de iis quàm cõponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secunda ratio, Si ij qui verſantur in Rep. poſſent & ſufficientes eſſent tradere doctrinã ciuilis facultatis,proculdubio traderent eam filiis & amicis,& ciuibus ſuis:at hoc non faciunt, & tamen facerent,vt diximus,ſi poſſent rectè id facere, quia hæreditatem præclarã relinquerent illis,& omni patrimonio præſtãtiorem. & tamẽ ne videatur ꝙ experientia parum cõferat, & vſus tractandæ Reipu. ideo remouet hanc obiectionẽ dicendo ꝙ non parum cõferre ad hoc videtur experientia rerum ciuilium, cùm etiã per ipſam fiant homines ad agendam Remp.aptiores,& ij præterea qui ſcientiam ciuilem habere cupiunt, indigeãt experientia tali, ſed non eſt inutile ad hoc propoſitũ reducere ad memoriam ea quæ dicta ſunt in ſexto de ciuili facultate, quæ circa vniuerſalia verſatur,& fert leges & præſidet,vt architectura. Alia eſt gubernatio,quæ & deliberatiua eſſe, & verſari circa ſingula videtur {Sophiſtarum autem} Declarat Philoſophus quòd ſophiſtæ ſunt valde inſufficiẽtes ad hanc doctrinã tradẽdam.

LL 5

Probatur, Ij qui neſciunt facultatem ciuilem, quale quid ſit & circa quod non poſſunt eam docere & tradere: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo non poſſunt eam tradere, & ſunt valde inſufficientes. ꝙ autẽ tales ignorent Philoſophus probat hoc pacto, Ij qui dicũt oratoriã facultatem eſſe idem cum facultate politica & ciuili, vel non eſſe inferiorẽ eadem, ij ignorãt politica quale quid ſit: ſed ſophiſtæ ſunt huiuſmodi: ergo ij ignorãt qualis ſit facultas ciuilis. nã oratoria eſt inſtrumentũ ciuilis: ergo non eſt idẽ cum ea. Sophiſtæ tamen id dicũt, quorum de numero Prodicũ Chium, & Leõtinum illũ Gorgiam quidam fuiſſe tradunt. Probat præterea Philoſop. ꝙ ij etiam ignorãt circa quod verſatur facultas ciuilis, quia dicunt hoc eſſe facile, & fieri facilè poſſe ſi congregentur leges, & magis probatæ excipiãtur. Itaq; in hoc cõſiſtere putabãt facultatẽ ferendarũ legum: verũ aliud eſſe videtur cõdere leges: aliud conditas colligere & ſeligere. Præterea eligere magis probatas leges videtur eſſe prudentiæ, quæ eſt in paucis, & cum difficultate acquiritur: ſed leges videtur eſſe opera facultatis ciuilis, & qui habet talẽ facultatẽ rectè poteſt iudicare de illis, ſicut alij artifices de operib. ſuis, vt muſici & pictores, quiſque enim rectè iudicat quæ cognoſcit, & eorum bonus eſt iudex, vt dixit in primo. qui igitur fieri poteſt vt eligere poſsint optimas atq; exinde cõſequi ſcientiã ciuilem, & facultatem ferendarum legũ? cùm prius habere debeãt ſcientiã talem, poſtea cõdere leges. Nec etiã medici euadunt ex libris, ſed qui habent ſcientiã per principia ſua, & experientiã adhibent. Eodem modo non cõſequentur talem facultatẽ ex cõgregatione legum, ſed bene fient forſitan per hoc ad ipſas cõprehendendas aptiores, vt patet in textu. Hæc cum ita ſint, cum declarauerit Philoſoph. quòd neutri illorum ſufficientes ſunt ad tradendam doctrinã ciuilis facultatis, & legum ferẽdarum profitetur ipſe ſe tale munus ſuſcepturum: & ideo hoc capitulum videtur necti cum libris ciuilium. itaque expleta iam doctrina de moribus ipſum attulit: quaſi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus non conſiſtunt in doctrina & cognitione, ſed in actione. At hoc non poteſt acquiri ſine inſtitutione, quæ fieri nõ poteſt ſine legibus, & legum poſitione: quare oportet vt ciuilis ſit aptus ad ferendas leges pro inſtitutione tali. Sed quomodo fieri poteſt iſtud? quis erit doctor? an illi qui verſantur

ſantur in Republica an Sophiſtæ & Rhetores? at neutri ipſorum ſunt ſufficientes. quid igitur eſt agendũ? Dicit ergo cum hæc fuerint neglecta à maioribus noſtris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinam, vt actiua philoſophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXpoſitis omnibus iis quæ in hoc libro moraliũ declaratione indigere videbantur, nũc nõ inutile eſſe arbitramur ad hoc vt magis menti inhæreat ordo Philoſophi, capita rerũ quæ ſingulis libris cõtinẽtur ſummatim repetere. Primum cũ, ſententia huius Philoſophi, homo nõ habeat perfectionem innatã, vt ab initio diximus, ſed egregias potentias habeat, quibus etiã cõſequi poteſt, decreuit Ariſtoteles viam patefacere nobis, qua ad eã acquirendã poſſumus accedere. itaq; hanc doctrinam de moribus tradidit ſummo ſtudio ac diligẽtia, proponẽs nobis felicitatẽ humanã, mediáq; deinde oſtẽdẽs, quæ, ſentẽtia ſua, ad eã perducũt. Cõſtituere enim felicẽ intẽdit quoad fieri poteſt, & humana quidẽ felicitate, quæ vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit ſi eſt talis finis: & cum ſit, quidnã, & qualis, & qua cauſa ſit, & in qua potẽtia animæ cõſiſtat. Oſtẽdit autẽ in primis cũ multi ſint fines, & nõ ſit proceſsio in infinitũ, neceſſarium eſt deuenire ad vltimũ finẽ in rebus humanis ad quem noſtræ intẽtiones & cæteri fines aliarum rerũ noſtrarũ tanquam ad optimũ referãtur. Quo probato quærit quidnã iſte ſit: & cùm omnes in nomine cõueniant ꝙ ſit ſummũ bonũ, quærit quid ſit ipſa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij voluptatẽ, alij itẽ aliud id eſſe cenſebant) quibus recitatis nonnullíſq; earũ poſthabitis, illas tantũ refellit quæ confutatione indigere videbantur: & ipſam præſertim opinionem Platonis de ſummo bono abſtracto, & idæa boni, quæ vehementius quàm aliæ eũ vrgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim ſentẽtia illa, & authoritate Platonis, & ſubtilitate rei ea tempeſtate magnopere celebrata. Poſt hæc Philoſophus affert talẽ definitionem felicitatis ſecundũ ſententiã ſuam: Felicitas eſt operatio animæ per virtutem in vita perfecta. Cui definitioni addere poſſumus hãc particulã, ſumma cũ iocunditate, quia eſt cõiuncta & annexa,

nexa,vt in decimo oſtendit,prætereà accõmodare poſſumus hãc definitionẽ tam actiuæ quàm cõtemplatiuæ felicitati,ſi ſumamus virtutẽ in cõmuni vt cõpetere poteſt tam actiuæ quàm ſpeculatiuæ virtuti.quare definitio felicitatis actiuæ erit talis:Felicitas actiua eſt operatio animæ ſecundũ perfectiſsimã virtutẽ actiuã ſumma cũ iocunditate in vita perfecta:cõtẽplatiua verò eſt operatio animæ ſecundũ perfectiſſimã virtutẽ cõtẽplatiuã ſumma cũ iocunditate in vita perfecta.Philoſophus non videtur afferre eo in loco talẽ diſtinctionẽ:ſed colligitur poſteà in decimo vbi cõparat iſtas inter ſe,& ambas declarat,& ſemper intelligatur ꝙ de felicitate loquitur humana,& per totũ librũ,prçterquam in decimo potius de actiua quàm de cõtẽplatiua loqui videtur.Hac definitione aſsignata nititur Philoſophus trahere ad propoſitũ ſuũ quicquid boni habẽt illæ antiquorũ opiniones,vt intelligatur ꝙ ſi quid cõtinent veritatis,conſonũ eſt ſententiæ ſuæ vt ſit quaſi cõfirmatio quædam definitionis allatæ.cõſiderat deindeà quanã cauſa ſit ipſa felicitas,& oſtendit ꝙ nõ à natura,non à fortuna eſt in nobis talis felicitas.non enim eſſet in noſtra poteſtate.& quãuis corpus cœleſte & natura cõcurrere videantur quoquo modo ad diſpoſitionem noſtram ob ipſam cõplexionem.tamẽ oſtẽdit ꝙ principaliter eſt ſitũ in nobis,& omnino in noſtra volũtate & electione eã acquirere:nõ loquimur autem de Deo,qui vniuerſaliſsima & principaliſsima cauſa bonorũ omniũ ſemper eſſe præſupponitur: ſed de cauſa propinqua,quæ in noſtra ponitur poteſtate.cùm principiũ ſponte agẽdi liberũmq; arbitriũ habeamus.Quærit poſteà Philoſophus cuiuſnam ſit talis felicitas,& oſtendit ꝙ eſt hominis,nõ plantæ,nõ brutorũ:nõ hominis praui,ſed virtute perfecti.Quare dicere poſſumus felicitatẽ competere propinquiſsimè homini ſtudioſo:& ſi actiuã ſumere volumus,dicemus eã cõpetere homini viuẽti ſecundũ rationẽ & appetitũ obtemperantẽ rationi.Si verò contẽplatiuã,dicere poſſumus eã cõpetere homini viuenti vita(vt ita loquar)intellectiua,& ſecundũ eã potentiã quæ eſt nobiliſsima omniũ quæ ſunt in nobis,vt patet in decimo.Refellit deinde Philoſophus opinionẽ Solonis dicẽtis finem ſpectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix,& oſtendit eũ potius eſſe appellandũ felicẽ in quo eſt felicitas,non eũ in quo iã fuit:ſicut dicimus

cimus album cũ in quo eſt albedo,nõ cũ in quo fuit,& loquitur de felicitate humana,quæ ſententia noſtræ fidei ſi vlla in hac vita ponatur nõ acquiramus hic felicitatẽ talẽ vt eadem fruamur poſt mortẽ:ſed iſta eſt veſtigiũ,& quaſi ſimilitudo quædam ſummæ & veræ felicitatis illius quæ eſt in alia vita, id eſt fruitio dei, vt ſacri ſcriptores oſtendũt.Vlterius quærit Philoſophus quale bonũ ſit ipſa felicitas.Bonũ enim aut laudabile,aut honorabile dici ſolet.Laudabile dicitur cũ eſt ob aliud.laudamus enim bonũ equum quia bene fert hominẽ, & ob aliud.Deũ verò,vt dicit Philoſophus,non laudamus ob aliud,& propriè:ſed veneramur & honoramus ob ſeipſum. felicitas igitur,quia eſt ſummum bonũ humanũ,& nõ dicitur eſſe ob aliud,eſt de numero bonorũ honorabilium.vnde honos cũ dicitur eſſe præmiũ virtutis,& ob ipſam virtutem, intelligendũ eſt cũ virtus eſt in operatione & actu.Cæterum cum dictũ fuerit felicitatẽ eſſe operationem animæ,ſtatim Philoſophus diuidit potẽtias animæ pro tãto cõſiderãs eam quantũ ad hoc propoſitũ ſpectat,id eſt vt inueniat in qua potentia animæ ipſa felicitas tãquam in ſubiecto cõſiſtat,ſimul etiã vt ex diuiſione potentiarũ habeat ſufficientiã virtutum tam moraliũ quàm intellectiuarũ.Diſtinguit igitur partes ſeu potentias animæ humanæ bifariã,& dicit aliã eſſe rationalem,aliã irrationalẽ.Rurſus irrationalẽ eſſe duplicem,aut eſſe omnino remotã à ratione,vt eſt vegetatiua quam poſt habendã cenſet,aut aptã vt poſſit obedire rationi,& hæc eſt appetitus ſenſitiuus,qui quoquo modo dicitur fieri rationalis nõ per eſſentiã,ſed per quandã participationẽ cũ obtemperat rationi,ſicut filiũ dicimus obtemperare parẽti,aut diſcipulum magiſtro ſuo.Ad hãc verò obedientiã appetitus diſponitur per virtutes morales.Rationalis autẽ & ipſa bifariã ſumitur,rationalis,inquam,ſecũdũ eſſentiã & naturã ſuã, quia aut actiua dicitur eſſe aut ſpeculatiua,& ſic inueniemus ſubiectũ felicitatis,quæ & ipſa eſt duplex,non ꝙ ſuſcipiatur in iſtis potentiis ſiue habitibus,id eſt ipſis virtutibus:ſed collocãtur in ipſis virtutes etiã,id eſt,in actiua potẽtia rationali ipſa actiua virtus,vt eſt prudentia:in ſpeculatiua verò ipſa ſpeculatiua,vt eſt ſapientia.Vt autẽ ad propoſitũ redeamus, cũ potentiarũ animæ alia ſit rationalis per eſſentiã,alia irrationalis ſecundũ naturã & eſſentiã ſuã,apta tamen vt poſſit

quoquo modo fieri rationalis per quandã participationem inquantũ dicitur obtẽperare rationi.Ideo ſecundũ hanc diſtinctionem nõ incongruè diuidẽtur virtutes,& aliæ dicẽtur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodã modo perfectiui habitus ſunt:aliæ intellectiuæ quæ in ipſa mente & intellectu vt perfectiones collocãtur.Secũdo autem in libro Philoſophus cùm iam in primo felicitatẽ propoſuerit nobis tanquàm ſagittario ſignũ,viã & modum aperire incipit quo ipſum poſsimus attingere,reſoluendo definitionẽ felicitatis ſecundũ eas partes quæ declaratione indigere videntur:ſed cum in tali definitione ſumpta ſit virtus tanquàm præcipua pars,& ea ſit præcipuũ mediũ quæ nos ad talẽ felicitatẽ perducit,merito Philoſophus incipit tradere doctrinã de ipſis virtutibus,ſumpta prius diuiſione earũ ſecundũ potẽtias animæ,vt antea diximus.Incipit autem à moralibus.id eſt à notioribus nobis,vt ſeruetur modus doctrinæ.Et primò quærit non ſi ſit virtus,cũ id iam patere videatur,præſertim cũ antea oſtenſum ſit eſſe felicitatem,& eſſe operationẽ ſecũdum virtutem: ſed quærit à quo oriatur vel proueniat virtus.& oſtendit quòd virtutes morum nõ ſunt in nobis à natura,nec fiunt præter naturã:ſed ſumus nos ad illas ſuſcipiendas apti, & generãtur in nobis ex conſuetudine bene operandi,& frequentatis actibus ſtudioſis.vt enim ex cõſuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi:ſic ex cõſuetudine operandi ſtudioſè euadimus ſtudioſi,& ex ſingulis operationibus bonis frequentius repetitis ſingulæ generantur virtutes in nobis,vt tẽperantia tẽperatis operationibus,& ſic de aliis. Sic igitur potentia inſita nobis eſt principiũ effectiuũ,& operatio inſtrumentũ,vt ita loquar,quoddã quo poſſumus nobis habitũ ſtudioſum acquirere,& producere operationem perfectã ſecundũ talẽ habitũ.Addidit poſteà Philoſophus ꝙ ſignificatio habituum ſumitur ex dolore,aut voluptate quæ ſequitur actiones,& quòd moralis virtus verſatur circa voluptates & dolores.Poſt hæc Philoſophus inueſtigat diligenter quid ſit ipſa virtus moralis,& demũ aſsignat eius definitionẽ talẽ,Virtus eſt habitus electiuus cõſiſtens in mediocritate quæ eſt ad nos determinata ratione,& vt ſapiens terminaret.Hæc definitio cõpetit tantũ morali virtuti:ſed poteſt dari communis definitio vtriq; virtuti,vt ſit habitus bonus

quem

quem per operationes cõſequimur. Cõueniunt enim in his: ſed differunt poſtea per illas particulas quæ adduntur, id eſt electiuus, & in mediocritate cõſiſtes, & reliqua. Aſſignata definitione virtutis moralis Philoſophus incipit afferre ſummatim ſpecies eius, diſcurrendo breuiter per ſingulas virtutes morales & adducendo fortitudinẽ, temperãtiã, liberalitatem, magnificẽtiã & cæteras alias: & oſtendẽdo vnainquanq; in mediocritate conſiſtere, inter exceſſum ſcilicet atq; defectum. ex quo ſequitur probatio quædam definitionis allatæ per inductionẽ: veluti temperantia & mediocritas inter intemperantiã, & inſenſibilitatẽ, fortitudo inter timiditatem & audaciam, & aliæ ſimiliter: at iſtæ omnes ſunt virtutes, illa verò extrema exceſſus vel defectus: ergo virtus eſt mediocritas inter exceſſus & defectus, vt patet inductiuẽ. Vlterius oſtendit Philoſophus quomodo extrema opponantur medio, & quomodo cõtrarientur inter ſe: & alterũ magis quàm alterũ opponi videtur medio, id eſt ꝙ virtus magis videtur propinqua eſſe vni quàm alteri, non quia participet aliquid de illis: nã eſt forma ſimplex quæ dicitur mediũ per negationem extremorũ, & nullo modo per participationẽ, ſed quo ad nos, quia videtur habere minorẽ diſsimilitudinem & diſtantiã ab vno quàm ab alio: vt liberalitas minus diſtare videtur à prodigalitate, quam ipſa auaritia. Poſtremò dicet Philoſophus quonã pacto cõſequi vel attingere medium poſſumus, duos afferẽdo modos. Vnũ ex parte noſtra. nã ſi quis eſt pronus ad alterũ extremorũ quod percipitur ex voluptate aut dolore, tunc flectere ipſum in cõtrariũ oportet: vt ſi quis ſit procliuus ad auaritiã, declinet verſus prodigalitatẽ, vt longius à delinquẽdo recedens mediũ inueniat. Alterũ modum ex parte rei vel ipſorũ habituum: cõſiderãda eſt enim cõditio ipſorũ habituũ, & videndũ vtrũ extremorum magis opponatur medio, veluti auaritia magis diſtat à medio, & magis ei opponitur: ergo magis eſt recedendũ ab illa, & omnino ab quocunque extremo quod magis aduerſatur medio. & ſic erit facilius mediũ ac rectum ipſum attingere. Tertio in libro Philoſophus cũ antea in genere virtutes attuliſſet breuiter eas tangẽdo & enumerãdo, vt diximus in ſecundo, conſequens videbatur vt ſtatim in ſpecie & particulariter de vnaquaq; doceret virtute, ſed præcedebat cõſideratio quædã de

principiis

principiis operationum noſtrarũ quæ erat multis de cauſis neceſſaria. Nã cùm dictũ fuerit à Philoſopho felicitatẽ à virtute proficiſci, videre oportuit à qua nã cauſa fieret virtus: & cùm oſtenſum ſit in ſecundo eã ex operationibus prouenire, rurſus oportebat cõſiderare ex quibus orirẽtur operationes, vt fieret quaſi reſolutio quædam vſq; ad prima principia: ex quibus oriuntur operationes, vnde poſtea generatur virtus à qua demũ proficiſcitur ipſa felicitas, vt eſſet à primo ad vltimum ordinata cognitio. Accedebat præterea ꝙ oportebat Philoſophum refellere opinionẽ quorundã qui dicebãt virtutes eſſe in noſtra poteſtate, nõ autem vitia: & ad hanc opinionẽ reprobandã requirebatur neceſſariò principiorũ doctrina quæ ſunt cauſa noſtrarum operationum, & cõſequens ipſorum habituũ, ita vt in nobis & noſtro arbitrio collocatum ſit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea Philoſophus in definitione virtutis ipſam electionẽ quam declarare oportebat. Quare multis de cauſis, vt diximus, hanc conſiderationẽ de principiis operationũ noſtrarũ aggreditur Philoſophus: incipit autem tractare de principio ſponte agendi: poſtea de cõſultatione, tum de electione, quæ dicitur eſſe effectus cõſultationis propriè dictæ: demum de volũtate docet ea quæ neceſſaria ſunt, declarãdo iſta quatuor principia operationum noſtrarum, & diſtinguẽdo ea inter ſe: quæ quidẽ principia ſunt in nobis per quæ poſſumus ad arbitriũ noſtrum bene vel malè operari. Vnde Philoſophus ſtatim poſt hæc refellit opinionẽ eorum qui dicebãt virtutes tãtùm non autẽ vitia eſſe in noſtra poteſtate collocata, oſtendendo manifeſtè poſitũ eſſe in nobis vtrumlibet, id eſt vitia vel virtutes acquirere cũ ſimus domini operationum noſtrarum, ex quibus deinde ipſi habitus fiunt in nobis. poſt hæc incipit determinare particulariter de vnaquaq; virtute, & primò de fortitudine & tẽperãtia, quia ſunt circa affectus cõmunes, & qui præcedũt actus externos, ideo doctrina etiã de habitibus qui ſunt circa tales affectus præcedere debet eam quæ eſt de habitibus qui ſe extendãt etiam ad externos actus, ideo incipit ab iis, ſimul etiam quia ſunt quoquo modo iſtæ virtutes nobis notiores cũ verſentur circa iram & cõcupiſcentiã, qui duo affectus maximè percipiũtur à nobis. Incipiẽdũ eſt autẽ à magis notis nobis, vt ſæpius dictũ fuit. Docet igitur de fortitu

titudine, poſtea de temperantia Philoſophus oſtendendo primò obiecta eorum circa quæ verſantur, deinde actus & operationes ipſarum & proprietates, demum cōparat ipſa extrema, & talem ordinem ſeruat quaſi in omnibus moralibus.

Quarto autem in libro ſequitur Philoſ. docere de aliis virtutibus, videlicet de liberalitate & magnificētia, & de magnanimitate & innominata virtute, de māſuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicūtur verſari circa cōmunem vitā & cōuerſationem hominū in verbis & actibus videlicet de veracitate ſeu de veritate, vt ita loquar, & affabilitate ſeu amicitia, quæ penuria nominū impropriè appellātur talibus nominibus. Tertia eſt ipſa vrbanitas ſeu comitas. Poſtremò de verecundia docet, quā oſtendit nō eſſe virtutem cum non ſit habitus, ſed affectus, licet in iuuenibus ſignū quoddam bonæ indolis eſſe videatur, vt patet. Quinto in libro Philoſophus aggreditur doctrinam de ipſa iuſtitia quæ inter morales eſt virtus valde præclara, & miro quodā ordine procedit. Primò enim incipit generaliter & in cōmuni tractare de ipſa, deinde paulatim eam diſtinguit & aperit. Primò enim deſcribit iuſtitiam in cōmuni, ſimiliter & iniuſtitiā: deinde quia multifariam iuſtitia dicitur, & etiā iniuſtitia, vt omnē confuſionem tollat incipit eam diuidere, dicendo ꝙ quædā eſt iuſtitia legitima quæ tota dicitur virtus, & aggregatū quoddā ex omnibus virtutibus cōſtans: alia eſt iuſtitia quæ pars vel particularis dici ſolet, & eſt diſtincta virtus ſicut aliæ virtutes. & primò declarat legitimā, & oſtendit eā eſſe perfectā virtutem, & continere in ſe virtutes omnes morales, eſſeq; idem re cum virtute tota, differre autē ratione. ſumit deinde particularē iuſtitiam, & eā ſubdiuidit in diſtributiuā, & cōmutatiuā ſeu correptiuā cōmerciorum, & vtranq; exactiſsimè declarat: & primò diſtributiuā oſtendendo eam eſſe mediocritatē ſecundū ſimilitudinem rationis geometricā, vbi præcipuè attenditur dignitas & cōditio perſonarum: deinde cōmutatiuā ſeu correctiuā commerciorum mediocritatē eſſe oſtendit, præcipuè ſecundum ſimilitudinem rationis arithmeticā, quia reſpicit magis æqualitatē rerum quàm dignitatem vel cōditionē perſonarum. Poſt hæc Philoſoph. mouet quæſtiones quaſdā ad hanc materiā pertinētes, & eas ſoluit, & multas proprietates inquirit atq; declarat quibus magis pateſiat natura (vt ita lo-

quar) iuſtitiæ. Affert deinde philoſophus illã pręclariſsimam virtutem, quæ dicitur æquitas & bonitas: hæc videtur quodãmodo eſſe iuſtitia quædam vel potius præter iuſtitiã virtus præclarior ipſa, cùm ſit emẽdatiua iuſti legitimi, & vir bonus & æquus emendator eius in quo lex aut legiſlator deficit non ſua forſitan culpa, ſed natura atq; varietate rerũ quæ non videntur lege omnino & ad vnguem poſſe cõprehendi. Poſtremò Philoſophus ſoluere videtur quæſtionẽ vel dubitationẽ quandã antea motam, qua quærebatur vtrũ quis ſibiipſi iniuriam faciat. & oſtẽdit ꝙ non poteſt quis ſpõte ſibi iniuriã facere, nec etiam iuſtitia propriè ad ſeipſum dicitur cùm ſit ad alium, niſi per tranſlationem & ſimilitudinem quandã. & ſic videtur tangere opinionem Platonis, qui iuſtitiam eſſe dicebat non modo ad alium, ſed etiã ad ſeipſum cum tribuebatur cuiq; potentiæ quod ſuum eſt ordine naturæ, id eſt imperium rationi obediẽtia verò & obſecutio appetitui ſenſitiuo. Sextus deinde ſequitur liber, in quo Philoſop. de virtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & præſertim de ipſa prudentia quæ cõiungitur cum morali virtute, de qua cõſiderare neceſſarium erat cum in definitione virtutis dictũ eſſet medium eſſe ſumendum, vt recta ratio, id eſt vt ipſa prudentia dictat, ſimul etiã conſiderandum erat de aliis habitibus intellectiuis, cùm in fine primi libri diuiſiſſet virtutes in morales, & intellectiuas ſecundũ potẽtias: & expleta doctrina virtutum moralium conſequens erat vt de intellectiuis quæ reſtabant etiam doceret, præſertim cùm earum cognitio ad perfectam cognitionem vtriuſque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas præcipuè ab ipſa prudẽtia, ſpeculatiua verò à ſapientia proficiſci videtur. quare Philoſoph. in hoc libro incipit reſumere potẽtiam rationalem animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum diſtulerat, eámque primò duplicem eſſe declarat, id eſt vnam ſpeculatiuam circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt. Aliam circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. In ſpeculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum ſcientiam, & ipſam demum ſapientiam: illa verò quæ verſatur circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, & fiunt à nobis, aut ſunt agibilia, aut factibilia, & ipſa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipſa prudẽtia, in factiua verò ipſa ars. Congru

gru

gnuum enim ac prope neceſſarium ſibi videtur ponere principium actiuũ eſſe diuerſum à principio factiuo, diuerſitate obiectorũ circa quæ verſantur. Aliud eſt enim obiectum factibile circa quod verſatur ars,& aliud agibile circa quod verſatur prudentia. Quare cùm diuerſa ſint obiecta,diuerſi erunt habitus,& diuerſæ potentiæ, ſicut de ſpeculatiua etiam potentia dicimus:& arguimus eam eſſe diuerſam ab actiua vel factiua ex diuerſitate obiectorum, quãuis eius diuerſitas magis appareat. Sic igitur quinq; habitus intellectiui afferuntur ab ipſo Philoſopho,videlicet prudentia,ars,intellectus,ſcientia, & ipſa ſapientia, quorum vnũquenque Philoſophus diligenter declarat,afferẽdo definitiones eorum, & ea quæ cõpetunt illis,& diſtinguendo eos inter ſeſe: tres autem,vt diximus,in potentia ſeu mente ſpeculatiua ponuntur,intellectiuus qui eſt habitus principiorũ,& ſcientia quæ eſt habitus cõcluſionum, & ipſa domina ſapientia quæ eſt habitus cõſtans ex vtriſque cum ſumma perfectione. Vnde à Philoſopho dicitur eſſe intellectus ſimul, & ſciẽtia præſtãtiſsimorum natura:in actiuo vero intellectu prout ipſa prudentia, in factiuo verò ars, vt antea diximus. Poſt hæc Philoſophus omiſſa arte, quia parũ ad felicitatem videtur cõferre:omiſſa quoque ſcientia & habitu principiorum quæ ſapientia cõtineri videtur, deinceps loquitur potius de ſapientia atq; prudentia, quarũ virtutum alia ad felicitatem ſpeculatiuã,alia ad actiuam, vt ſæpius diximus,maximè ſpectare videtur. Sumit autem ipſam prudentiam, & eam diuidit oſtendẽdo quòd ea aut eſt ad vnum aut ad plures:& ſi ad plures,aut eſt domeſtica,aut ciuilis, & rurſus ea quæ eſt ciuilis, aut eſt deliberatiua, & iudicialis, aut verſatur circa cõdendas leges, & talis facultas prudẽtiáque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ, vt manifeſtè oſtendit Philoſophus. Vlterius. Philoſophus affert quoſdam alios habitus ſeu diſpoſitiones mentis actiuæ, id eſt bonam conſultationem, ſagacitatem atque ſententiam, atque hæc omnia declarat, & oſtendit eſſe aptitudines quaſdã coniunctas cum ipſa prudentia. Poſt hæc Philoſophus mouet dubitationes quaſdam ad ſapientiam & prudentiam pertinentes, ad ſolutiones earum, atque eius præſertim qua dicebatur has duas virtutes non eſſe neceſſarias, ſed ſuperfluas: quia ſi adſint virtutes morales non eſt opus prudentia, vbi oſtendit

Philoſophus quòd virtutes faciũt intentionẽ rectã ad finem bonũ:ſed executio fieri non poteſt ſine prudentia,quæ eſt caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones noſtras ad talẽ finem,& media optima inueniẽs atq; oſtendens quæ ad illũ perducunt.Oſtẽdit præterea virtutẽ moralẽ ſine prudentia eſſe non poſſe,neq; prudentiã ſine virtutibus morum.quædã etiã dicit de ipſa ſapientia valde præclara,& cõparat eam cũ prudẽtia,& ſimul ſoluit dubitationẽ quam antea de illis attulerat,quærendo vtra earũ excellentior eſſet. Soluit igitur & oſtendit ſapientiã,& nobilitate & dignitate anteponendã eſſe ipſi prudẽtiæ.Septimus deinde ſequitur liber,in quo Philoſophus declaratis virtutibus tam moralibus quàm intellectiuis,de quibuſdã habitibus ſeu diſpoſitionibus determinare incipit,quæ,etſi nõ ſint propriè vitia vel virtutes,tamen ſunt circa mores aut fugienda,aut proſequenda.& ideo ad cõſiderationem philoſophi moralis pertinere videntur.fugienda autẽ talia ſunt,vt immanitas quæ videtur eſſe quoddã prauum cõpetens beſtiali naturæ,& ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus.Sunt præterea incontinentia,& mollities,& his oppoſitæ diſpoſitiones laudabiles, continentia videlicet atq; cõſtantia,de quibus Philoſophus diligenter cõſiderat,afferendo opiniones priſcorũ,& arguendo pro vtraq; parte,& demũ ſententiã ſuã adducẽdo,vt continentiæ atq; cõſtantiæ natura magis illuceſcat.Has autem oſtendit diſpoſitiones eſſe laudabiles,nondũ tamẽ eſſe virtutes:fit enim pugna in homine cõtinente inter appetitum & rationẽ,& etiã in ipſo incontinente:verũ ſi ratio ſuperat appetitum ſenſitiuum,tũc dicitur cõtinens:ſin ſuperatur,dicitur incontinẽs:ſed in homine tẽperante nõ fit talis pugna,quia extẽplo appetitus ſenſitiuus cedit rationi,in ipſo quoq; intẽperante nulla cõtentio fit,quia ſtatim ratio cedit appetitui. Poſt hæc philoſophus cũ antea oſtendiſſet omnem virtutem moralem verſari circa voluptates vel dolores,& nouiſsimè dixerit has eſſe obiecta cõtinentiæ & incontinentiæ,meritò hanc materiã aggreditur afferẽdo more ſuo opiniones priſcorum,& rationes eorundẽ,& ſolutiones:poſtremò ipſas diſtinguit:& oſtendit quandã voluptatẽ eſſe bonã,quandã malam.quare dicere poſſumus ꝙ duæ partes principaliſsimæ hoc in libro cõtinẽtur.Vna in qua Philoſophus determinat

de illis diſpoſitionibus quas circa mores diximus fugiendas eſſe vel proſequēdas: alia verò qua docet de voluptate & dolore, cōſiderās præcipuè vt ſunt obiecta cōtinentiæ & incontinentiæ, & ſupradictarū diſpoſitionum, vt diximus. Octauo autem in libro Philoſophus de amicitia tradit doctrinā, quia non ſibi æquum eſſe videbatur, vt vir felix quē ipſe his libris conſtituere primò intendit carere debeat amicis, & ſumma iocunditate priuari, quę in vera amicitia inueniri ſolet. Prætere cùm ad felicem virū pertineat beneficētia & liberalita te vti, congruum eſſe videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere poſsit. Meritò igitur de amicitia docet Philoſophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia eſt beneuolentia mutua non latens. deinde diuidit eam in tres ſpecies, in vtilem, voluptariā, & honeſtā ſecundū tria obiecta, videlicet vtile, iocundū, & honeſtū. Oſtendit deinde in vnaquaque ſocietate reperiri quodāmodo amicitiā, demum cōcludit amicitiā honeſtā quæ eſt ob ipſam virtutē eſſe verā, & ſimpliciter, & propriè dictam amicitiā, & hāc tribuit viro felici & ſtudioſo poſthabitis aliis, oſtendendo huic amicitiæ honeſtæ non modo honeſtatē, ſed etiā vtilitatem atq; iocunditatē ineſſe. Nonus deinde ſequitur liber, in quo Philoſophus perſiſtens in eadē doctrina de amicitia cōſiderat multas proprietates quæ amicitiæ videntur cōpetere. Et primò determinat de cōſeruatione & diſſolutione amicitiæ, & actibus eiuſdē, & de querelis quæ in amicitiis fiunt, & remediis earundē: declarat præterea beneuolentiā, concordiā, beneficentiā, & multa officia quę ad amicitiā pertinēt. Affert poſtremò quæſtiones, tum ex parte amātis amici, tū ex parte eorū qui amātur, & ſolutiones earundē, explicās omnia exactiſsimè quæ in tali materia amicitiæ ſibi videbātur cognitu neceſſaria. Decimū poſtremo Philoſophus atq; vltimum aggreditur librū, vt nos ad finem quē in primo propoſuit libro per virtutes & ea media quæ oſtendit nobis quoad fieri poteſt, perducat. Et primò incipit tractare de voluptate cōſiderans eā non vt eſt obiectū cōtinentiæ aut incōtinentiæ: vt fecit in ſeptimo, ſed vt inueniat eā quæ eſt annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter cōſiderare intendit in hoc decimo libro, vt de ea re quæ eſt prima in intentione, & vltima in executione. Oſtendit igitur primò Philoſophus

hanc cõſiderationẽ de voluptate eſſe neceſſariã, deinde affert opiniones antiquorũ qui bonũ vel ſummũ bonũ voluptatẽ eſſe dixerũt. Poſtea affert eas quæ dicebãt voluptatẽ eſſe malum, hinc inde rationes adducẽs pro vtraq; parte: demum in mediũ affert ſententiã ſuam qua oſtendit diuerſas eſſe ſpecie voluptates, ſicut ſunt etiã operationes cũ quibus cõiungũtur: quaſdã enim eſſe malas, quaſdã bonas: malas autẽ & turpes non eſſe appellãdas voluptates, bonas verò habere gradus, & operationes perficere atq; augere. Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam voluptatis hoc pacto, Voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ, & conuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quam in ſeptimo attulit, quòd voluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento. Nã ibi dicit ꝙ eſt operatio, hic autem ꝙ eſt perfectio operationis, & reuera voluptas videtur differre ab operatione ſecundũ rationẽ, quia alia videtur eſſe ratio voluptatis, alia operationis. Idem tamen re dicitur eſſe cum ea: ſicut quidã effectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo, & nõ ſeparatur ab operatione niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſe voluptas, & quanto operatio perfectior eſt, tanto maior dicitur eſſe voluptas. De obſcœnis autem nõ loquimur, quia Philoſophus nõ putat eas appellandas eſſe voluptates, cũ ſint mixtæ atq; impuræ, & nõ ſint ſine impedimẽto. Sed illæ erunt veræ, & ſummæ voluptates, quæ perfectiſsimas & præſtabiliſsimas comitantur operationes, & ipſam omnino felicitatẽ. Poſt hæc Philoſophus reſumit definitionẽ felicitatis quam in primo propoſuit nobis repetẽs ſummatim nõnulla quæ antea dixerat, vt eius explicatio euidentior eſſet: & primò tractat de ea in cõmuni, oſtendens quòd eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proueniens, & quòd nõ cõſiſtit in otio vel ludo, vt multi forſitan imperiti opinarentur. Deinde determinat de felicitate in ſpecie: nã cum ea ſit duplex, cõtemplatiua videlicet & actiua, incipit docere prius de contẽplatiua, quia præſtantior eſt, & quia antea de ea parũ tetigerat differens eius doctrinã in hunc decimũ librũ. Itaq; multis rationibus oſtendit contemplationẽ ſecundũ ſapientiã ſupremã eſſe felicitatem humanam, eámq; ſimilẽ eſſe operationibus ſubſtantiarũ ſeparatarum,

ratarum,atq; ideo cōpetere homini viuenti ſecundū virtutē mentis,& vita quadā à curis quæ plerunque mortales exagitant,& perturbationibus aliena. Comparat deinde Philoſophus contemplatiuā felicitatem cū ipſa actiua quæ eſt operatio ſecundu prudentiā & virtutē moralem,& multis rationibus cōtemplatiuā longè anteponit,nō quòd actiua non ſit felicitas,& ſummum bonū in genere ſuo,ſed cōparata cum ipſa cōtemplatiua nō parum eſt inferior illa huius Philoſophi ſententia.Itaq; multis laudibus hāc contemplatiuā extollit,& oſtendit virū ſapientem per talē operationē euadere chariſsimum deo,& quoquo modo,ſi dicere licet,per huiuſmodi cōtemplationē,atq; ea præſertim qua ipſum deum contemplatur,coniungi cauſæ ſuæ,atq; ex eo feliciſsimum euadere,felicitate quidē humana quoad fieri in hac vita poteſt. Poſtremo autem loco Philoſophus expleta iam doctrina de moribus cùm eſſet ad politicam trāſiturus,cum qua & œconomica cōtineri videtur,attulit quandā partem quæ eſt quaſi connexio quædā cum libro ciuiliū,vbi oſtēdit nō ſufficere hanc de moribus tradidiſſe,aut cognouiſſe doctrinā, ſed oportere executioni mandare atq; in actionem deducere:hoc autem fieri non poſſe ſi bona inſtitutio iuuenibus & adoleſcentibus adſit,& etiā perſeueret,& hoc aſſequi poſſe ſi viuere aſſueſcant ſub legibus,aut publicis,aut priuatis,ſi publicè non adhibeatur cura:quare oportere patres familias,& ciues qui verè ſunt ciues aptos eſſe ad ferēdas leges. Sed quis hæc docere poteſt?& de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinam tradere?Nam ij qui in republi. verſantur,non ſunt ſatis ſufficientes:ſed multò minus ſufficientes videntur eſſe ſophiſtæ qui eam profitentur.Quare hoc munus cùm ſui maiores omiſerint,ſe ſuſcepturum profitetur,vt tali doctrina in vita ciuili quoad fieri poteſt felix euadat,& ſufficiens ad ferendas leges:talem enim architectum appellare Philoſophus ſolet,& eius facultatē architecturam,veluti præſtantiorem cæteris actiuis facultatibus,vt antea vidimus. Et hic ſit finis decimi & vltimi libri Ethicorum.

ETHICORVM ARISTOTELIS CVM COMMENTARIIS DONATI ACCIAIOLI FINIS.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

LVGDVNI,
Excudebat Symphorianus
Barbierus.